ARHIVA

Societăţiĭ Ştiinţifice şi Literare din Iaşĭ

TOM. IX

ANUL 1898

ARHIVA

SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘĬ

ANUL IX

1898

IAȘI

EDITURA SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

1898

TABLA DE MATERII

Poezii

Dărĭ de samă

Documente

Notițĭ

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

Anul IX. Ianuarie și Februarie 1898. No. 1 și 2

A. D. XENOPOL

Principiile Fundamentale ale Istoriei

Inainte cuvîntare

Scriind această carte, nu am avut în cuget a alcătui o filosofie a istorieĭ, nicĭ nu am căutat a tălcui trecutul dintr-un punt de vedere oare-care. Lucrarea noastră urmărește cu totul o altă țintă de cît acea de a da o explicare împrejurărilor prin care s-a strecurat neamul omenesc. Vroim numaĭ să cercetăm și să întemeiem principiile pe care se razimă cunoștința trecutuluĭ, să dovedim caracterul cu desăvîrșire științific al acesteĭ cunoștințĭ și să apărăm istoria în protiva invinuirilor ce i se a-

duc din toate părțile; într-un cuvînt, vroim să constituim *știința istoriei*.

Intr'adevăr, în expunerea trecutului omenesc, trebuie deosebit practica de teorie, deosebire care se face și în sfera artelor, spre pildă pentru arhitectură și muzică, iar în acea a chestiunilor economice, pentru agricultură. Aceste ramuri ale activității omenești înfățoșază o parte practică, prin care ele daŭ naștere productelor lor și o parte teoretică care cuprinde principiile ce le slujesc de temelie. Tot așa e și în istorie. Practica acestei discipline constă în expunerea trecutului, așa cum el reiesă din faptele constatate; teoria va cerceta fundamentele acestei cunoștinți. Istoricii care aŭ expus trecutul popoarelor, aŭ făcut istorie în chip practic, aplicînd în mod neconștiut principiile pe care se răzămaŭ cercetările lor. Ei aŭ făcut ca și agricultorii care aŭ cultivat pămîntul, timp de veacuri întregi, luîndu-și îndreptare de la experiență, fără a-și da samă despre adevărurile științifice pe care se întemeiază îndeletnicirea lor. Ei nu se deosebesc de arhitecți care și ei aŭ rîdicat vremuri îndelungate clădiri, pe deplin în concordanță cu legile cumpenirei, fără ca aceste legi să le fi fost cunoscute în chip teoretic, nici de muzicanți care aplicară regulele armoniei, cu mult înainte ca principiile acesteia să fi fost stabilite.

Cu timpul făclia științei veni să lumineze procedeurile practice, și tot așa se petrecură lucrurile și cu istoria. De abia în zilele noastre a început să se cerceteze, într'un chip mai serioz, principiile

pe care se razimă cunoştinţa trecutuluĭ şi să se întemeieze o teorie a istorieĭ.

Şi cu toate acestea, — lucru ce se va părea poate straniu la întăia privire — nu istoriciĭ duseră grija principiilor disciplineĭ lor; căcĭ precum ie aminte *Gervinus*: „istoriculuĭ îĭ place tot atît de puţin a cugeta asupra chipuluĭ săŭ de procedare, ca şi artistuluĭ; şi totuşĭ prea firesc lucru este de a-şĭ da samă de ţinta urmărită, şi nu s-ar putea sta o clipă la îndoială pentru a recunoaşte, că nu se poate ajunge la ceva temeinic în artă nicĭ în ştiinţă, fără a căuta lămurirĭ asupra chipuluĭ lor de a lucra".[1] Această neîngrijire este foarte dăunătoare propăşireĭ istorieĭ. Ceĭ maĭ marĭ istoricĭ practicĭ nu-şĭ daŭ samă de ţinta pe care o urmăresc în studiile lor. Nu vroim să aducem alt exemplu decît pe acel al vestituluĭ Leopold Ranke care, în cele 50 de volumurĭ de istorie pragmatică ce aŭ eşit din rodnica luĭ pană, a fost adus maĭ adese-orĭ a caracteriza îndeletnicirea căreia el se devotase. Nu este totuşĭ cu putinţă de aflat cu limpezime ce concepţie îşĭ făcea el despre istorie, scopul ce ea l-ar urmări şi ce ar tinde să stabilească. După cum o recunoaşte unul din învăţăceiĭ săĭ ceĭ maĭ credincioşĭ, D. *Ottokar Lorenz*. D-sa spune: „Se poate admite cu siguranţă că Ranke căuta, în dosul fenomenelor vieţeĭ istorice, ceva care aducea cu concepţiile filosofice asupra eĭ. Acel *ce* străbate adese orĭ din scrierile luĭ şi maĭ în tot-deauna prin aceleaşĭ cuvinte: di-

---

1. *Grundriss der Historik*, Leipzig, 1837, p. 13.

recție generalizătoare, înlănțuire a totuluĭ, conținut spiritual al fenomenelor istorice, desvoltare obștească objectivă, lucrare a ideilor, deosebire între știința istorieĭ universale și acea a perioadelor speciale. Cine nu-șĭ aduce aminte a fi întîlnit de miĭ de orĭ atarĭ rostirĭ saŭ asemenele lor, în scrierile luĭ Ranke? Dar ce vra să spună prin ele, iată o întrebare de cercetat, căcĭ nu este de loc ușor de a pătrunde adevărata sa gîndire". [2] Tot așa staŭ lucrurile cu toțĭ ceilalțĭ istoricĭ: lipsa de principiĭ care să îndrepteze cercetările face cel maĭ mare răŭ științeĭ. Tărîmurile pe care ea ar trebui să le cultive sunt adese orĭ neîngrijite; o mulțime de întrebărĭ care ar putea să fie lăsate la o parte, sunt studiate cu mare cheltuială de muncă ce ar putea aduce maĭ multe roade, dacă ar fi întrebuințată aiurea.

Maĭ multe glasurĭ cumpenitoare s-aŭ rîdicat spre a deplînge această stare de anarhie, în care se găsește istoria. *Droysen*, după ce recunoaște „că nu s-ar putea tăgădui partea pe care studiile istorice aŭ luat-o în mișcarea intelectuală a vremurilor în care trăim, adauge că dacă se cercetează titlurile lor științifice, raporturile lor cu celelalte sfere ale cunoștințelor omeneștĭ, dacă ele sunt întrebate asupra fundamentelor procedeurilor lor, asupra închegăreĭ împreună a mijloacelor lor, asupra ținteĭ pe care o urmăresc, ele nu sunt în stare să deie asupra acestor punte, un răspuns deplin și mulțămitor. Cu

---

2. *Leopold von Ranke, Die Generationslehre und der Geschichtsunterricht*, Berlin, 1891, p. 52.

toată seriozitatea și adîncimea pe care uniĭ din confrațiĭ noștri le aŭ pus în studiile lor, știința noastră nu și-a stabilit încă teoria și sistemul eĭ, și pentru moment atîta numaĭ se proclamă, că ea nu este numaĭ o știință ci încă și o artă, și poate chiar — cel puțin dacă judecăm după părerea obștească — maĭ curînd o artă de cît o știință".[3] D. *Ottokar Lorenz*, mărturisește de asemenea că „nu posedăm astăzĭ nicĭ principiĭ fundamentale, nicĭ îndreptare recunoscută în istorie" [4], și D. *Bernheim* care, în lucrarea D-sale, se îndeletnicește în deosebĭ cu metoada istorică, este silit să convină că „de și nicĭ o altă știință nu se bucură de favoarea de care se bucură istoria, nu este — lucru straniu în vremile noastre — nicĭ o altă știință în care părerile asupra miezuluĭ și a țintelor sale să fie așa de deosebite ca într-a noastră".[5] Tot așa susține și măestrul filolog *Herrmann Paul*, că „până acuma metoadele întrebuințate de către cercetările istorice aŭ fost aflate maĭ mult prin instinct, decît prin cugetare asupra fireĭ întime a fenomenelor".[6]

O așa stare de lucrurĭ a avut de urmare că istoria și-a văzut metoada și principiile formulate de alțĭ cugetătorĭ de cît de istoricĭ înșușĭ, și anume de naturaliștĭ și de filosofĭ. Astfeliŭ luâ naștere ideea cea cu desăvîrșire rătăcită, de a aplica istorieĭ principiile de cercetare întrebuințate în științele naturale;

3. *Die Erhebung der Geschichte zum Range einer Wissenschaft* in al său *Grundriss der Historik*, Leipzig, 1875, p. 44.

4. *Die Geschichtswisenschaft in ihren Hauptrichtungen und Aufgaben*, Berlin, 1886, p. 5.

5. *Geschichtsauffassung und Geschichtsphilosophie*, Göttingen, 1880, p. 1.

6. *Principien der Sprachgeschichte*, Halle, 1880, p. 6.

și s'aŭ aflat istoricĭ care, fără să pătrundă lucrurile cu deamăruntul, s-aŭ grăbit a îmbrățișa astfeliŭ de viderĭ. Așa văzură lumina niște teoriĭ istorice care, din fericire, sunt cu desăvîrșire neaplicabile, căcĭ dacă ele ar putea fi puse în practică, ar duce la o sigură nimicire știința trecutuluĭ.

Iată starea cea tristă în care se află, în vremile noastre știința teoretică a istorieĭ. Este neaparat de a relua această problemă, de a o studia în ea însășĭ, fără a fi abătut din cale, nicĭ de principiile filosofice, nicĭ maĭ ales de izbînzile știinților naturale care se cred singure în stare de a oglindi adevărul. De și ne deosebim, în fond, în ceea ce privește concepția științeĭ trecutuluĭ, de maĭ toțĭ aceĭ ce s-aŭ îndeletnicit cu ea maĭ înainte, părerile lor aŭ fost pretutindenĭ luate în bagare de samă, fie pentru a le respinge, fie pentru a le îmbrățișa, acolo unde ele nu aŭ părut a fi atins adevărul. In vremile noastre nu se maĭ poate cugeta într'un chip singuratic. Munca științifică a luat un caracter colectiv ; descoperirea adevăruluĭ nu maĭ este păstrată numaĭ pentru cîte-va naturĭ privilegiate ; ea este productul silințeĭ numeroșilor învățațĭ care, cu toțiĭ împreună și ajutîndu-se uniĭ pe alțiĭ, contribuie a o face să strălucească înaintea ochilor omenireĭ. Știința s-a democratizat, pentru a zice ast-feliŭ, ca și toate celelalte forme ale viețeĭ. In timpul nostru nu se maĭ pot scoate adevărurĭ numaĭ din singura sa minte și a se maĭ întemeia numaĭ pe propriile sale cercetărĭ. Trebuie numaĭ de cît cunoscut ceea ce aŭ cugetat, ceea ce aŭ descoperit ceilalțĭ cercetătorĭ, în

fie care din ramurile cunoştinţelor omeneştĭ. Dar îngrămădirea lucrărilor în fie care cîmp de studiĭ face foarte grea şi aproape cu neputinţă o cunoştinţă deplină a tot ce s'a scris asupra uneĭ materiĭ. Cu toate silinţele date, se poate tot-deauna întîmpla ca o gîndire, scormonită de un autor, să rămînă necunoscută. Şi totuşĭ această gîndire ar fi putut arunca o lumină foarte vie asupra obiectuluĭ pe care-l răsfrînge. Cercetătorul zilelor noastre va fi tot deauna pus între Charybda şi Scylla. El va sta în cumpănă saŭ de a rămînea necomplect şi de a nu ajunge cu deplinătate ţinta ce şi-o propune — descoperirea adevăruluĭ — saŭ de a se prăbuşi sub povoara prea grea a cunoştinţelor adunate de timpurĭ. In această primejdie se poate găsi chiar şi acela ce a întreprins a trata o materie ce nu este decît la începuturile eĭ; căcĭ şi în acest caz cîmpul răscolit de gîndirea omenească este aşa de întins!

CAPUL I

—

Fenomenele coexistente și fenomenele succesive

Raportul fenomenelor către spațiu și timp.—Spațiul și timpul sunt cele două marĭ forme în care vin să se așeze toate faptele universuluĭ; forme reale și existente, percepute și abstrase din realitate de către mintea noastră, și nu numaĭ niște categoriĭ a priori ale cugetuluĭ nostru, cum le dă Kant. Rațiunea noastră nu este de cît răsfrîngerea rațiuneĭ universale a lucrurilor. Spațiul se întinde în afară de noĭ și timpul curge neatîrnat de noĭ. Fără această concepție fundamentală, istoria nu ar fi de cît o uriașă fantasmagorie.

Faptele pe care percepția le aduce la a noastră cunoștință sunt, potrivit cu aceste două marĭ forme, care învălesc universul, și ele de două soiurĭ: faptele coexistente care cuprind pozițiunĭ în spațiŭ și fapte succesive care se desvoltă în timp.

Nu trebue să credem că aceste două soiurĭ de fapte atîrnă fie-care numaĭ de modul săŭ de percepere, și că el nu stă în nicĭ o legătură cu celalalt. Faptele coexistente nu aparțin numaĭ spațiuluĭ, nicĭ cele succesive numaĭ timpuluĭ. Relația acestor două clase de fapte, cu formele în care ele se arată, este maĭ complicată.

Maĭ întăĭ nicĭ un fapt al universuluĭ nu poate fi perceput prin una singură din aceste forme şi absolut fără nicĭ o legătură cu cealaltă. Fenomenele de spaţiŭ aŭ nevoie de un oare-care timp spre a se produce şi acele de timp aŭ şi ele trebuinţa de spaţiŭ spre a se putea desfăşura, căcĭ precum zice *Schopenhauer*: „cu tot fluxul vecinic al timpuluĭ, substanţa adecă materia este permanentă, şi cu toată înţăpenirea nemişcată a spaţiuluĭ, stările materieĭ se schimbă“.[1]

Faptele, percepute ca existînd alăturea unele de altele, constitue faptele coexistente. Privite în desfăşurarea lor în decursul timpuluĭ, ele constitue faptele succesive: Un fapt nu poate fi coexistent saŭ succesiv de cît în raport cu un altul. Coexistenţa şi succesiunea sunt relaţiunĭ stabilite între fapte, prin mijlocirea marilor forme ale spaţiuluĭ şi timpuluĭ. Pentru scurtare, vom însamna prin *fapte coexistente*, acele ce se află în relaţiĭ de coexistenţă şi prin *fapte succesive*, acele ce se află în relaţiĭ de succesiune.

Raportul de coexistenţă poate fi uşor perceput, cînd e vorba de fenomene materiale, căcĭ materia cere numaĭ decît ideia spaţiuluĭ şi nu poate fi gîndită fără ea. Dar se poate oare vorbi de fapte coexistente, cînd e vorba de fenomene curat intelectuale? *Bain* ie cu acest prilej aminte, că „spiritul, de şi nu poate da naştere unor proposiţiunĭ de contiguitate, posedă facultăţĭ care i sunt inherente. Noĭ susţinem că în spirit coexistă simţimintele, voinţele, gîndirea şi privim aceste facultăţĭ, nu ca despărţite prin loc, ci ca unite în a lor manifestare“.[2] Faptele coexistente intelectuale cuprind, pentru a zice ast-feliŭ, spaţiĭ ideale în mintea noastră. Dar pentru istorie, chestiunea faptelor coexistente intelectu-

---

1 *Quadruple principe de la raison suffisante*, traduction Cantacuzène, Paris 1884, p 42.
2 *Logique*, traduction Compayré, I, p. 189.

ale se pune alt-feliŭ. Vom vedea maĭ la vale că istoria nu se îndeletnicește de cît cu faptele sociale, adecă cu acele fapte care sunt comune la un grup maĭ mare sau maĭ mic de oamenĭ.[3] Faptele intelectuale de acest feliŭ sunt coexistente chiar în afară, pentru că ele cuprind în acelaș timp maĭ mulțĭ crierĭ deosebițĭ. Așa sunt: limbile, religiile, sistemele filosofice, scoalele artistice și literare. Vor fi decĭ privite, ca fapte coexistente, toate acele fapte materiale sau intelectuale care se vor întinde pe un spațiu oare care.

Dar în ce legătură se află faptele coexistente cu timpul? Constatăm maĭ întăĭ, că fie-care fapt coexistent are nevoie de oare-care timp pentru a fi perceput, din pricină că mintea noastră nu poate percepe și maĭ ales rosti noțiunele decît una după alta. Dar aicĭ nu poate fi vorba de această relațiune subiectivă. Trebue stabilit în ce relațiune se află timpul, într'un chip *obiectiv*, cu faptele coexistente, adecă în ce înțăles intervenirea timpuluĭ este ea trebuitoare pentru a face cu putință coexistența?

Sunt fapte care nu aŭ de loc nevoie de timp pentru a exista, nicĭ ca fapte individuale nicĭ ca fapte sociale. Ast-feliu sunt relațiile între liniĭ și numere,[4] raporturile între noțiunĭ, legile logice și psicologice. *Steinthal* ie cu cuvînt aminte, în ce privește pe aceste din urmă, că „libertatea și propășirea lipsesc în psicologie; de aceia și timpul nu joacă nicĭ un rol în concepția psicologică“, și D.

---

3. A se vedea maĭ jos capul IX, *Materialul istorieĭ, § Fapte istorice*. In o lucrare ca a noastră care expune un sistem de gîndirĭ, se va întîmpla adese orĭ că ne vom întemeia pe noțiunĭ, a cărora înțeles nu va fi stabilit decît maĭ tărziu.

4. După Schopenhauer, *Le Monde comme Volonté et Représentation*, traduction Cantacuzène, Bucarest, 1888, I, p. 86, numerile ar deriva din ideea timpuluĭ Noĭ credem cu Lange, *Die Grundlegung der mathematischen Psychologie*, Duisburg, 1835, p. 35 că numerile derivă din spațiu, ca in deobște toate raporturile matematice. Laggrond. *L'univers, la force et la vie*, Paris 1884, p 15. zice de asemene că „odată cu spațiul vin să se impună adevărurile numerilor și ale geometrieĭ.“

Herrmann Paul adauge „că psicologia este o ştiinţă de legĭ care nu se îndeletniceşte de cît cu compararea fenomenelor singulare, fără a se preocupa de raportul lor de timp între ele, şi ea nu caută în schimbarea acestor fenomene de cît ceea ce rămîne tot-deauna statornic şi permanent“. [5] Pentru toate aceste fenomene, forma timpuluĭ nu este trebuincioasă de cît spre a lor percepţiune. In ele însuşĭ aceste raporturĭ de curată coexistenţă sunt neatîrnate de orĭ ce ideie de timp.

Dar timpul poate fi amestecat maĭ adînc în existenţa oare-căror fenomene, fără ca chiar aceasta a lor existenţă să atîrne de el. Cu alte cuvinte, s-ar putea face abstracţiune de timp, fără ca producerea fenomenelor să devină cu neputinţă de gîndit. Aşa sunt numeroasele fenomene ale natureĭ fizice care cu toatele cer o măsură de timp pentru a se îndeplini, fără ca totuşĭ acest răstimp să fie absolut trebuincios producereĭ lor. Astfeliŭ fulgerul, tunetul şi trăsnetul sunt efectele electricităţeĭ condensate în nourĭ, efect ce nu se poate manifesta de cît în timp, dar care nu atîrnă de el.

Timpul în sfîrşit poate deveni un element neapărat manifestăreĭ faptelor, fără ca totuşĭ ele să înceteze din această pricină de a rămînea tot fapte coexistente. Invîrtirea pămîntuluĭ în jurul osieĭ sale şi revoluţiunea sa în jurul soareluĭ alcătuesc nişte mişcărĭ care se îndeplinesc în spaţiŭ ; dar aceste mişcărĭ nu se pot produce fără ca timpul trebuincios îndeplinireĭ lor să se scurgă. Este neaparat de a lămuri limpede rolul timpuluĭ în existenţa acesteĭ de pe urmă clase de fenomene. Cu toate că învărtirea pămîntuluĭ în jurul osieĭ sale se îndeplineşte în 24 de oare şi translaţia luĭ în jurul soareluĭ într-un an, nu aceste răstimpurĭ determină strămută-

---

5. Lazarus und Steinthal, *Einleitende Gedanken über Völkerpsychologie* n a lor *Zeitschrift für Völkerpsichologie und Sprachwissenschaft*, I, 1860, p. 16; Herrman Paul, *Principien der Sprachgeschichte*, Halle, 1880, p. 2.

rile planeteĭ noastre. Aceste sunt productul unor puterĭ coexistente care lucrează asupra pămîntuluĭ într-un chip neîntrerupt și provoacă mișcările luĭ care să reproduc necontenit de la începutul vremurilor și vor urma înainte a se reproduce și în al viitoruluĭ nesfîrșit. Timpul întrebuințat pentru îndeplinirea acestor mișcărĭ poate să nu fie ținut în samă, de vreme ce ele să reproduc necontenit, și decĭ fenomenele de mișcare pe care le înfățoșază pămîntul, de și aŭ nevoie de timp pentru a se îndeplini, nu sunt productul luĭ. Repețirea învărtireĭ pămîntuluĭ nu este o succesiune de fenomene; din protivă, ea nu este de cît unul și acelaș fenomen repetat la nesfîrșite. Timpul pe care pămîntul îl pune pentru a o îndeplini este trebuincios manifestăreĭ, și nicĭ cum producțiuneĭ eĭ.

Am văzut că timpul intervine într-un chip tot maĭ însamnat în existența unor fenomene, și cu toate aceste, noĭ considerăm toate aceste fenomene drept coexistente și nu drept succesive. *Pricina e că timpul nu modifică pe nici unul din aceste fenomene,* că toate, fie că ele să produc în spațiŭ într'un chip simultaneŭ, fie unul după altul, ele rămîn cu toatele neschimbate. Adevărurile matematice, deducțiile logice, legile psicologice, acele ale chimieĭ, ale fiziceĭ aŭ fost tot-deauna aceleașĭ. Timpul nu pune asupra lor în lucrare nicĭ o înrîurire modificătoare; ele sunt totdeauna ceeà ce aŭ fost, și nu se poate găsi nicĭ o deosebire de principiu între niște fapte care se produc în acelașĭ feliŭ alăturea unul de altul și acele care să reproduc, iarășĭ într'un chip identic, unul după altul.

Intervenirea timpuluĭ *ca element modificator* în existența fenomenelor dă naștere fenomenelor succesive. Indată ce un fapt coexistent să modifică în cursul timpuluĭ, el dă naștere uneĭ succesiunĭ. Orĭ ce fapt succesiv a început prin a fi coexistent; dar nu orĭ ce fapt coexistent dă naștere la succesiunĭ,

Numaĭ acele o fac care să modifică în curgerea vremeĭ. Adevărurile matematice, legile logiceĭ saŭ ale psicologieĭ, învărtirea şi revoluţiunea pămîntuluĭ, legile chimice, fizice şi biologice rămîn vecinic aceleaşĭ. Nu poate fi propăşire de cît în cunoştinţa, nu în esenţa lor. Ele aŭ fost, sunt şi vor fi totdeauna aceleaşĭ; ele existaŭ cînd spiritul omenesc nu le descoperise încă, şi ar exista chiar dacă acest spirit s-ar stînge în cursul veacurilor. Această clasă de fapte coexistente nu poate da naştere la succesiunĭ obiective. Ele pot provoca, în spiritul ce le percepe, o succesiune subiectivă, o propăşire în a lor cunoştinţă. Există o istorie a logiceĭ, a matematicilor, a fiziceĭ, a chimieĭ, a astronomieĭ; cunoştinţele privitoare la aceste deosebite clase de fenomene aŭ propăşit în cursul timpuluĭ; dar fenomenele însăşĭ aŭ rămas neschimbate.

Dar acest univers care repetă necontenit aceleaşĭ procedări, este supus lucrăreĭ transformătoare a timpuluĭ şi îşĭ schimbă formele fără încetare. Aceste schimbărĭ începute la obărşia lucrurilor, adecă în infinit, nu pot fi stabilite de cît într'un chip ipotetic pentru geneza lumilor. Pentru a găsi istoria trebuie a se cobori pe pămînt, unde ea începe a se arăta într'un chip văzut, şi la neamul omenesc, unde ea se desfăşură în toată a eĭ măreţie.

Pămîntul posedă istoria sa, căcĭ şi el s-a transformat cu încetul pînă să ajungă la forma luĭ de astăzĭ. Timpul a determinat această transformare şi acţiunea forţelor transformătoare a fost pusă în lucrare in curgerea luĭ. A trebuit să treacă milioane de anĭ, pentru ca radiarea pămîntuluĭ aprins cătră spaţiurile cereştĭ, să aducă a luĭ solidificare. Această răcire s'a îndeplinit pe un spaţiu, decĭ ca un fapt coexistent cu altele; dar acest fapt s'a schimbat necontenit sub lucrarea timpuluĭ. Pentru ca pămîntul să ajungă la forma ce o are astăzĭ, a trebuit ca timpul să intervină. Modificările încercate de coaja

pămîntuluĭ aŭ avut nevoie de timp pentru a se putea îndeplini, iar spaţiul n-a oferit de cît putinţa desvoltăreĭ, întocmaĭ precum în translaţia pămîntuluĭ în jurul soareluĭ, spaţiul este agentul de căpitenie a fenomenuluĭ, pe cînd timpul nu dă acestuĭ din urmă de cît putinţa de a se manifesta. Coexistenţa poate deci să deie naştere succesiuneĭ, *cînd este supusă lucrăreĭ continue a uneĭ puterĭ transformătoare, în decursul timpuluĭ.*

Acţiunea întreruptă, dar repetată, a aceleiaşĭ puterĭ de caracter coexistent, poate iarăşĭ da naştere succesiuneĭ, *cînd ea se întrupează într'un rezultat statornic.* Repetiţia în cursul timpuluĭ nu produce de cît fapte coexistente, cînd ea se pierde fără nicĭ o urmă a lucrăreĭ sale, cînd ea nu se întrupează în nicĭ un rezultat. Exemplu : învîrtirea pămîntuluĭ în jurul osieĭ sale saŭ revoluţiunea luĭ în prejurul soareluĭ, urcatul şi coborîtul necontenit al fluxuluĭ şi refluxuluĭ, schimbările atmosferice. Dar îndată ce repetiţia se întrupează într'un rezultat, îndată ce dă naştere uneĭ formaţiunĭ, aceasta ie caracterul uneĭ seriĭ succesive, ca una ce este rezultatul urmelor lăsate de faptele coexistente repetate în timp. Straturile care compun această formaţiune vor sămăna cu atît maĭ mult unele cu altele, cu cît formaţiunea va aparţinea materieĭ ; ele se vor deosebi tot maĭ mult, cu cît formaţiunea se va apropia de domeniul spirituluĭ, trecînd întăĭ prin materia insufleţită, apoĭ prin elementul neconştiutuluĭ intelectual. In formaţiunele datorite vieţeĭ conştiute, caracterul succesiv se va rosti din ce în ce maĭ mult, adecă faptele care compun seria vor fi tot mai deosebite unele de altele.

Astfeliŭ revărsările Niluluĭ, fapte coexistente repetate în timp, daŭ naştere, prin depunerile pe care le lasă la gura fluviuluĭ, la formaţiunea succesivă a Delteĭ sale. Deosebirile care se rostesc tot maĭ tare prin repeţirea lor între indiviziĭ viĭ, conduc la for-

maţiunea nouelor specii. Aceleaşĭ înriurirĭ, repetate cu oare care variaţiunĭ, contribue a forma caracterul popoarelor, a modifica formele limbeĭ. Repeţirea bătăliilor în cursul unuĭ răsboiŭ, cu toate că deosebite între ele, conduc la unul şi acelaşĭ rezultat, izbînda saŭ înfrîngerea.

Cu toate că, maĭ ales în formaţiunele maĭ primitive, deosebirea faptelor coexistente repetate ar putea fi lasată la o parte, atîta de mică este ea adese orĭ, nu este tot astfeliŭ cu urmele pe care această repeţire le intipăreşte în formaţiunele în care ele se întrupează şi care suprapunîndu-se şi hultuindu-se una pe alta, fac să reiasă această deosebire necontenit îngrămădită. Acţiunea uniformă şi asămănătoare a faptelor coexistente are de rezultat de a intipări urme deosebite şi neasămătoare în formaţiunele succesive la care dă naştere a lor repeţire. Astfeliŭ formaţiunea speciilor animale este datorită repeţireĭ acelorașĭ fenomene, cărora sunt expuse fiinţele viĭ. Aceste fenomene, de şi identice saŭ foarte puţin deosebite, lasă întipărirĭ statornice în organismul acestor fiinţĭ, intipărirĭ care cu timpul le prefac în organisme cu totul deosebite. Pentru ca această transformaţiune să se poată face, este de nevoie ca deosebirea să se rostească la fie ce pas, de şi adese orĭ într-un chip nesimţit. Adunarea acestor transformaţiunĭ succesive produce ca resultat prefacerea specieĭ. Dar această prefacere este datorită acţiuneĭ aproape uniforme a repeţireĭ acelorași fenomene. *Videm decĭ cum repeţirea acelorașĭ fapte coexistente poate da naştere la nişte formaţiunĭ succesive.*

Să află însă un mare număr de fapte coexistente care se schimbă cu timpul, nu prin înriurirea repetată a aceleiaşĭ acţiunĭ, ci prin acea a altor fapte cu care vin în atingere. Aicĭ succesiunea se desface încă şi maĭ mult de coexistenţă; ea ie un mers propriŭ, predomnitor asupra faptelor care o compun. Fie care din aceste fapte va putea fi studiat

în relațiile luĭ de coexistență; dar dacă îĭ pus în legătură cu faptele care vin să-l modifice, și dacă modificarea luĭ și rezultatul la care ea ajunge alcătuesc obiectul cercetărilor, el va dobîndi caracterul unuĭ fapt succesiv, de oare ce contribue a da naștere uneĭ seriĭ succesive. Astfeliŭ sistemul învățăturilor uneĭ țărĭ va înfățișa mințeĭ noastre, dacă îl considerăm cum *este* la un moment dat, un număr de fapte coexistente; dar sistemul *a devenit* ceia ce este, în urma uneĭ desvoltărĭ maĭ mult saŭ mai puțin lungĭ, și această desvoltare care s'a prelungit pînă în momentul cînd va devine obiectul studiuluĭ nostru, își ține cursul și după aceia; ba îl urmează chiar sub ochiĭ noștri și pe cînd îl studiem căcĭ fie care clipă a durateĭ modifică a luĭ constituțiune. Legile care ocîrmuesc pe un popor, privite într'un moment oare care, alcătuesc obiectul uneĭ cunoștințĭ de caracter coexistent; dar aceste legĭ sunt productul uneĭ lungĭ desvoltărĭ anterioare pe care ele o urmăresc și maĭ tărziŭ. Budgetul unuĭ stat va constitui un fapt coexistent, starea veniturilor și a cheltuelilor într'un moment dat. Dar dacă se studiază desvoltarea avereĭ publice pentru un răstimp oare care, budgetul fie căruĭ an va constitui un fapt succesiv. Tot așa va fi cu orĭ ce alt element al viețeĭ unuĭ popor. Toate constitue în ele însușĭ fapte coexistente; dar îndată ce sunt considerate din puntul de vedere al desvoltărei, ele devin fapte succesive.

Se întîmplă une orĭ că desvoltarea se sleiește și pare a se opri pentru cît va timp; apoĭ deodată se văd instituțiunile iarășĭ topindu-se și reîncepînd a curge de a lungul timpuluĭ. Astfeliŭ fu ocărmuirea absolută a Franției, în rostirea eĭ desăvărșită sub Ludovic al XIV-lea și Ludovic al XV-lea, ocîrmuire ce părea o formă în care societatea franceză se împietrise peutru totdeauna, și care cu toate aceste fu rîpită deodată de puternicul curent al revoluțieĭ

franceze. Catolicizmul care părea menit a domni asupra spiritelor la nesfîrșite, reîncepu o nouă desfășurare istorică, zguduit prin lovitura pe care i-o dădu Reforma, și așa maĭ departe.

Coexistența poate decĭ să se schimbe în fie ce moment în succesiune; dar ea poate fi restabilită din noŭ, oprind succesiunea, cel puţin în mintea noastră, și cercetînd coexistența pe care ea se desfășură. S'ar putea rosti acest adevăr și prin axioma următoare, formulată de D. *Osvald Orth* că „istoria este statistica în mișcare, pe cînd statistica este istoria care se oprește“,[6] numaĭ cît să se înțăleagă sub terminul de statistică descrierea deplină a stăreĭ uneĭ societățĭ.

Relațiunea continuă a acestor două forme ale existențeĭ produce întrețesărea nedescurcată a faptelor vieţeĭ sociale; aceasta se îmbogățește necontenit cu curente noue care devin din ce în ce maĭ greŭ de urmărit. Dar dacă faptele coexistențeĭ și acele ale succesiuneĭ sunt strînse unul către altul pentru a alcătui țesătura vieţeĭ sociale, nu este maĭ putin adevărat că fie care fir își păstrează existența deosebită și că el poate fi deslipit de celelalte cu care se atinge și studiat deosebit, în toată întinderea sa, în lung saŭ în curmeziș. E adevărat că dacă se scoate numaĭ urzala țesătureĭ, chipurile desemnuluĭ vor pierde din a lor vioiciune; iar dacă să iea numaĭ bătătura, ele vor deveni cu totul confuze. Pentru ca desemnul să apară în toată a luĭ putere, se cere ca urzală și bătătură să nu alcătuiască de cît un singur tot. Nu este maĭ puțin adevărat că spre a înțălege, cum acest desemn a putut fi compus prin încrucișarea firelor, este de trebuință de a despărți urzala de bătătura și de a studia firele neatîrnat unele de altele. Fie care grupă de fire, maĭ mult saŭ maĭ puțin întinsă, ne va da explicarea uneĭ părțĭ

6. *Versuch einer Theorie des historischen Wissens*, Rostosk, 1879 p. 17.

din desemnul ce cuprinde întreaga ţăsătură : studiul bătătureĭ este acel al stărilor coexisteute ; acel al urzăleĭ este obiectul istorieĭ.

Rezultă din analiza făcută de noĭ pănă aicĭ, încă un alt adevăr foarte însamnat, anume că nu se poate atribui coexistenţa în spaţiu numaĭ fenomenelor materieĭ, pe cînd scimbările care intervin în timp n'ar aparţinea decît fenomenelor spirituluĭ. Acest pretins contrast este o eroare destul de răspîndită, împărtăşită de un număr îndestul de mare de scriitorĭ eminenţĭ. Vom raporta formulele unora din eĭ : *Lazarus şi Steinthal* susţin că „ceea ce deosebeşte natura de spirit, este că cea dintăĭ trăieşte în curentul strict mecanic şi în cercul organic al unor mişcărĭ îndreptate de legĭ. Aceste curente se repetă necontenit şi nimic noŭ nu se produce. Spiritul din contra trăieşte într'o succesiune continuă de plăsmuirĭ, din care una se razimă pe cealaltă, dar asămănătă cu ea, înfăţoşază ceva noŭ, arată o propăşire".[7] *Carrau* zice deasemenea că „toată seria fenomenelor psicologice să desfăşură în durată".[8] După aceştĭ autorĭ nu s'ar afla fenomene psihologice coexistente. D. *Otto Henne am Rhyn* susţine de altă parte că „natura constă numaĭ în lucrurĭ corporale, pe cînd istoria este opera spirituluĭ"[9]. Nu ar exista decĭ după D-sa o desvoltare, o istorie *lato sensu* a materieĭ. *Droysen* începe prin cuvintele următoare studiul săŭ asupra natureĭ istorieĭ : „natura şi istoria sunt concepţiunele cele maĭ întinse în care spiritul îşĭ înfăţişază lumea fenomenelor şi el le despărţeşte ast-feliŭ conform cu ideile de spaţiu şi de timp".[10] Printre autoriĭ franceji, vom aduce pe unul din ceĭ maĭ noĭ, D. *Gustave Belot* care împărtăşeşte aceleaşĭ

7. *Einleitende Gedanken* (vezĭ maĭ sus nota 5) p 15.
8. *Etudes sur la théorie de l'évolution*, Paris, 1879, p. 41.
9 *Culturgeschichte im Lichte des Fortschrittes*, p. 13.
10. *Grundriss der Historik*, p. 2.

greşite vederĭ. El zice: „cît timp noĭ privim natura exterioară, ea ne pare *natură făcută*, fixă şi supusă unor legĭ permanente şi nestrămutate. Cînd privim lucrurile omeneştĭ, avem intipărirea că această nouă natură este într'o vecinică prefacere; noĭ o vedem ca *o natură ce se face*, cu neputinţă de cuprins şi de sleit în formule nemişcate“.[11] Natură *făcută* a D-luĭ Gustave Belot a devenit astfeliŭ, în urma uneĭ seriĭ de transformaţiunĭ. Cît despre natura omenească, nicĭ ea nu este în curgere necontenită, şi ea prezintă o parte *făcută*, fixă şi neschimbată. D. *Georges Winter* sprijine aceiaşĭ părere, anume că „ştiinţele natureĭ aŭ de obiect de a ne face să înţălegem lumea firească, prin cunoştinţa legilor eĭ; menirea istorieĭ este de a ne face să pricepem, prin geneza eĭ, lumea spirituală şi morală“;[12] ca şi cînd ştiinţele naturale nu s-ar îndeletnici şi cu geneza natureĭ materiale, iar acele ale spirituluĭ nu ar da naştere de cît istorieĭ, şi nu şi unor ştiinţĭ de legĭ ale fenomenelor. D. *Herrmann Paul* critică cu multă dreptate toate aceste ideĭ. El zice că „aceştĭ autorĭ găsesc ca deosebire între natură şi spirit că cea dintăĭ s'ar mişca vecĭnic în cercul legilor sale, fie care din mişcările eĭ păstrîndu-şĭ caracterul săŭ particular şi nefăcînd de cît a reproduce ceea ce a fost în totdeauna, pe cînd spiritul ar trăi într'un şir de plăzmuirĭ înlănţuite unele de altele şi ar arata o propăşire. Această deosebire, urmează înainte D. Paul, în forma generală ce-ĭ este dată, e fără îndoială nepotrivită. Şi natura, cel puţin acea de caracter organic, se mişcă într'un şir de plăzmuirĭ înlănţuite unele de altele; şi ea înfăţoşază o propăşire. De altă parte, spiritul se mişcă şi el în orbite trase de legĭ, reproducînd fără încetare aceleaşĭ procedărĭ fundamentale. Se a-

---

11. Stuart Mill, *La logique des sciences morales* (Logique, ch. VI) Traduction nouvelle par Gustave Belot, Paris, 1897, p. XXXV.

12. *Geschichte und Politik* in *Vierteljahreschrift für Volkswirthschaft und Politik*, 1889, p. 174.

mestecă două antiteze deosebite care trebue să fie despărţite cu ingrijire; de o parte acea care există între natură şi spirit; de alta acea care se află între domnia legilor şi desvoltarea istorică“.[13]

Intr'adevăr, nu este greŭ de observat, că spiritul ca şi materia înfaţişază fenomene coexistente şi că materia, la rîndul eĭ, a înfăţişat schimbărĭ în timp, chiar dacă aceste schimbărĭ sunt de abia simţite în vremile noastre. Studiul natureĭ materiale nu este deplin, dacă nu este făcut şi din punctul de vidcrc al desvoltăreĭ sale, precum în geologie, în paleontologie, în succesiunea fiinţelor pe suprafaţa globuluĭ. Pe de altă parte, precum am însămnat-o maĭ sus, studiul spirituluĭ înfăţişază de asemenea un mare număr de fapte coexistente, în psicologie, logică, matematicĭ, drept, economie politică, etc. D. *Hinneberg* observă decĭ cu temeiŭ, că „s'a obicinuit a se păstra terminul de istorie pentru omenirea singură; dar această restrîngere datează din timpul cînd se credea că trebue să se admită o prăpastie adîncă între om şi rămăşiţa natureĭ“.[14] Insă, tocmaĭ această prăpastie a fost umplută prin studiul istoric al natureĭ, şi D. *Iodl* are mare dreptate cînd zice, că „putinţa de aplicat concepţiile moderne ale natureĭ la istorie, se razimă maĭ ales pe împrejurarea că cea dintăĭ a devenit şi ea o teorie a desvoltăreĭ, şi că această noţiune care altă dată alcătuia puntul de despărţire a acestor două domeniĭ, le leagă astăzĭ ca o punte“ [15]. Fenomenele natureĭ materiale ca şi acele ale spirituluĭ întăţişază între ele două felurĭ de relaţiunĭ: acele de coexistenţă, reală în spaţiu saŭ ideală în minte, şi acele care ocîrmuiesc prefacerile lor în timp. Potrivit cu acest adevăr netăgăduit, se găsesc autorĭ

---

13. *Principien der Sprachgeschichte*, p. 11, nota.

14. *Die philosophischen Grundlagen der Geschichtswissenschaft* in *Historische Zeitschrift* a luĭ Sybel, vol. 63, 1889, p. 22.

15. *Die Culturgeschichtsschreibung, ihre Entwickelung und ihr Problem*, Halle, 1878, p. 80.

care recunosc existenta a două soiurĭ de științĭ istorice : științele istorice ale natureĭ și acele ale civilizațieĭ, adecă ale minţeĭ [16].

Trebue observat cu toate aceste că pentru fenomenele care să schimbă în timp, această schimbare este cu atîta maĭ înceată cu cît fenomenele aŭ un caracter maĭ material și că ea devine cu atîta maĭ repede, cu cît aceste din urmă se apropie de minte. Astfeliŭ fenomenele astronomice sunt foarte puțin expuse la schimbărĭ în cursul vremilor, Ele se repetă totdeauna în acelașĭ chip, din timpurĭ maĭ vechĭ de cît arătarea omuluĭ pe pămînt, si nu s'ar putea zice dacă omenirea, cît timp va exista, va putea observa o schimbare în constituțiunea și starea lumilor. Iată pentru ce istoria acestor fenomene nu există maĭ de loc. Fenomenele geologice alcătuesc un lung șir de transformațiunĭ ce se îndeplinesc însă cu o foarte mare incetineală.[17] Tot așa e și cu evoluțiunea formelor animale care a ajuns cu omul la apogeul eĭ, dar care în timpurile geologice a înfățișat un șir de schimbărĭ de mare însămnatate.

De îndată ce trecem de la fenomenele succesive ale materieĭ la acele ale spirituluĭ, facultatea de transformațiune sporește. Formele datorite viețeĭ neconștiute ale spirituluĭ care ating maĭ de aproape materia, să transformă maĭ încet ; așa sunt acele ale limbeĭ, ale stăreĭ economice și ale instituțiunilor care cresc pe acest tărîm. Cu atît maĭ răpede se modifică formele viețeĭ conștiute, acele care sunt datorite mișcăreĭ spirituluĭ propriu zis.

---

16. Herrmann Paul, l. c, p 7.

17. După Pichot, *Cosmographie élémentaire*, p. 135: în 12,000 de anĭ steaua polară nu va maĭ fi α a caruluĭ mic, ci Wega sau α a Lireĭ. — Draper *Histoire du développement intellectuel de l'Europe*, Paris, 1887, I, p. 66: „Depuis l'époque tertiaire, les deux tiers de l'Europe se sont redressés au dessus des mers: les côtes de la Norvège se sont exchaussées de 200 mètres ; les Alpes de 200 ; les Appenins de 400 mètres. — Em. Vauchez, *La Terre*, Paris, 1893, I, p. 32 : „Si quelques points de la Terre nous semblent stables, c'est que notre vie trop courte, ne nous donne pas le temps de les voir se modifier."

Coexistenţă şi succesiune — Fenomenele considerate ca coexistente în spaţiu real saŭ ideal, sunt cu totul altele, cînd le privim din puntul de vedere al transformaţiunelor pe care timpul le face să încerce—din punctul de vedere al succesiuneĭ—şi este de mare nevoie, pentru lămurita înţălegere a tot ce are să urmeze, de a stabili cel puţin puntele fundamentale ce caracterizază această deosebire. Lucrul este cu atît maĭ de trebuinţă, cu cît vom avea prilejul de a ne convinge, *că ceeă ce a împedecat până acuma pe toţĭ cugetătoriĭ de a-şĭ da o samă lămurită despre natura ştiinţeĭ istorice, este numai amestecul ce s-a făcut întotdeauna între faptele coexistente şi faptele succesive*. Aceste două feliurĭ cu totul deosebite de a privi fenomenele, n-aŭ fost nicĭ odată despărţite cu preciziune, de unde aŭ izvorît incercărĭ de a aplica ştiinţelor istorice, principiile care domnesc în acele ale coexistenţeĭ. Atarĭ încercărĭ trebuiaŭ să rămînă absolut neroditoare, fiind dată disparitatea totală a celor două concepţiunĭ, asămăluite fără nicĭ un temeiŭ. Deosebirea odată bine stabilită, va arunca o lumina cu totul nouă asupra domeniuluĭ ştiinţeĭ întregĭ şi va hotări şi ştiinţelor istorice locul pe care trebuie să-l ocupe în ierarhia cunoştinţelor omeneştĭ.

Faptele coexistente, adică faptele întru cît sunt considerate ca întinzîndu-se în sinul spaţiuluĭ, sunt totdeauna aceleaşĭ pentru fie-care feliŭ deosebit de fenomene; ele se asamănă în orĭ ce caz mult maĭ mult de cît se deosebesc, şi aceasta, fără a lua în privire dacă timpul este saŭ nu neaparat spre a se putea ele manifesta. Aceste fapte se repetă necontenit, repeţirea putîndu-se face într-un chip simultaneŭ, fără ca timpul să joace un rol apreciabil în a lor producţiune, saŭ în cursul timpuluĭ, prin mişcărĭ totdeauna identice. Noĭ privim toate aceste fapte drept *coexistente*, chiar în cazul cînd repeţirea nu se face într-un chip simultaneŭ, pe maĭ multe punte ale spaţiului şi fără nicĭ o legătură cu timpul, adecă atuncĭ

cînd ea să îndeplinește prin fapte care se urmează în cursul timpuluĭ. O bucată de lemn va pluti pe apă la Paris, la Constantinopole, la Pekin, la antipode; ea a plutit în acelașĭ chip pe timpul Romanilor, a Grecilor, a Egiptenilor și va pluti de sigur tot așa și în viitor. O piatră cade cu o repejune inițiala cunoscută în secunda întăĭ, și repejunea căderei eĭ sporește în raport cu patratul secundelor percurse; o altă piatră va cădea în acelașĭ chip pe toată suprafața pămîntuluĭ, cu o mică deosebire cătră polĭ, din pricina turtireĭ planeteĭ noastre cătră îmbele eĭ capete. Ea a căzut și va cădea în acelașĭ feliŭ în toate epocele. Tot așa se va întîmpla cu toate fenomenele natureĭ fizice. Și fapte care aparțin inteligențeĭ vor fi supuse aceleiașĭ regularitățĭ. Pretutindene sporirea oferteĭ va micșura prețul mărfurilor, iar acea a cerereĭ îl va urca; pretutindenea împărțirea munceĭ va avea de efect a produce maĭ bine și maĭ iute; pretutindenea și în toate timpurile desvoltăreĭ omeneștĭ regulele silogismuluĭ saŭ legile psihologieĭ vor avea aceeașĭ valoare. Toate aceste fapte coexistente pe un spațiu real saŭ îmbinate în mintea noastră vor fi percepute de ea, neatîrnate de timpul, în care cu toate aceste este nevoită să le cuprindă. Dar chiar pentru repețirile fenomenelor coexistente care se produc unul după altul, elementul timpuluĭ, de și neapărat pentru a lor manifestare, nu este tot astfeliŭ pentru a lor producțiune; căcĭ ce însămnatate se poate oare da timpuluĭ, în învărtirea pămîntuluĭ în jurul osieĭ sale, saŭ în revoluțiunea sa în jurul soareluĭ? Repețirea continuă a aceluiaș fenomen, cu toate că această repețire se petrece în timp, răpește acestuĭ din urmă orĭ ce înriurire asupra producțiuneĭ fenomenuluĭ, în tocmaĭ ca și în cazul plutireĭ uneĭ despicăturĭ de lemn saŭ în acel al cădereĭ uneĭ pietre. Nu este altă deosebire între repețirea simultaneă și repețirea în cursul timpuluĭ (ne oprim cu deadinsul de a întrebuința termi-

nul de repeţire succesivă), de cît împrejurarea că în cazul d-intăĭ repeţirea se face într'un chip paralel şi în al doilea după olaltă. Să luăm un alt exemplu în lumea inteligenţeĭ: Chinejiĭ sunt un popor staţionar care totuşĭ trăieşte şi al căruia viaţă se scurge în timp. Cu toate aceste, toate faptele intelectuale ale acestuĭ popor sunt fapte coexistente, fiind că de maĭ multe veacurĭ ele sunt tot aceleaşĭ şi se repetă aproape fără schimbare. Intr-adevăr, cum o zice prea bine *Steinthal*: „o viaţă oare care poate fi spirituală pentru că constă într-o mişcare de elemente spirituale; dar această viaţă nu va înfăţoşa nimic istoric, dacă această mişcare nu arată, ca şi existenţa natureĭ de cît un cerc închis, o vecinică reîntoarcere a aceloraşĭ fenomene şi nu valoarea necontenit înalţată a activităţeĭ intelectuale“.[18]

Intrebuinţăm deci terminul de *coexistent* într-un înţăles maĭ întins de cît acel ce i se dă îndeobiceiŭ. El se aplică, după noĭ, *la toate faptele care se repetă necontenit fără schimbărĭ de apreţuit, fie că această repeţire se face în spaţiu într-un chip simultaneŭ, fie că eă se petrece în timp, un fapt după altul, saŭ chiar sub îmbele forme deodată.* Lucrŭl de căpitenie este ca faptele să rămînă totdeauna aceleaşĭ, ca ele să nu se schimbe în modul lor de producţiune saŭ, maĭ nimerit, ca variaţiunele pe care ele pot să le înfăţoşeze să nu aibă nicĭ o însămnatate.

Faptele privite ca succesive, din potrivă arată pentru fie care ordin particular de fenomene, necontenite schimbărĭ în cursul timpuluĭ. Ele nu se asamănă nicĭ odată cu deplinătate, şi deosebirea ce le desparte va fi totdeauna elementul caracteristic. Dacă această deosebire între faptele care se succedă în timp, nu ar exista şi dacă aceleaşĭ fapte s'ar reproduce fără încetare, ideea chiar de succesiune ar fi

---

18. *Geschichte und Psychologie*, Berlin. 1864, p 32 Steinthal ar fi trebuit să adaugă cuvîntuluĭ natură calificativul de coexistentă; dar am văzut maĭ sus (nota 7) concepţia sa greşită despre dualismul între natură şi spirit.

înlăturată și nu am avea în locu-ĭ de cît repețirea, decĭ fapte coexistente. Noțiunea de succesiune, într'un șir oare care de fapte, cere numaĭ decît o continuă deosebire, pusă în lumină tocmaĭ prin înlănțuirea care le leagă în succesiune. Să luăm ca exemple, succesiunea bătăliilor în decursul unuĭ răsboiŭ, saŭ acea a artiștilor uneĭ școlĭ, saŭ insfîrșit acea a unor descoperirĭ matematice. In fie-care din aceste seriĭ, faptele care o constitue sunt deosebite. Fie care bătălie va folosi unuia din ceĭ doĭ luptătorĭ; ea va face ca dușmanul să înainteze, saŭ să deie îndărăpt. Artiștiĭ care alcătuiesc o școală vor face-o să propășască saŭ să decadă, după talentul fiecăruia din eĭ și înrîuririle la care eĭ vor fi expușĭ. Descoperirile științifice, pentru a constitui o serie istorică vor trebui numaĭ de cît să fie deosebite; altfeliŭ ele nu ar maĭ fi descoperirĭ noue, ci numaĭ repețirea unor fapte anterioare. Faptele succesive ale uneia și aceleiașĭ seriĭ vor fi decĭ totdeauna neasămănătoare; dar chiar în cazul cînd ele înfățișază oare care analogie, ea va fi pururea de o maĭ mică însămnatate de cît elementele despărțitoare.

Totdeauna s'a făcut o deosebire între aceste două felurĭ de fenomene; dar ea a fost mărginită după noĭ, la un punt de vedere prea răstrîns, și el trebue lărgit, dacă vroim să ne dăm pe deplin samă de acea deosebire. Logicieniĭ opun de obiceiŭ coexistența cauzalitățeĭ, și recunosc astfeliŭ acesteĭ din urmă un caracter succesiv, *pentru că cauzalitatea s'ar manifesta totdeauna în timp.* Chestiunea producțiuneĭ cauzeĭ în timp nu este cu toate aceste nesupusă îndoieleĭ. De aceia și videm tocmaĭ pe cugetătoriĭ care o susțin cu maĭ multă putere, silițĭ de a face oare care restrîngerĭ, saŭ chiar de a se contrazice în această privire. Astfeliŭ *Stuart Mill* recunoaște că „une orĭ un efect poate începe simultaneŭ cu cauza luĭ", și *Schopenhauer* admite undeva că „egalitatea laturilor este

cauza egalităţeĭ unghiurilor“, fapte care nu se urmează nicĭ de cît în timp, pe cînd aiurea el susţine tocmaĭ din protivă, şi la întrebarea ce-şĭ pune dacă egalitatea unghiurilor este cauza aceleia a laturilor, el răspunde printr-un *nu absolut*, fiind că, zice el, „nu e vorba aicĭ de nicĭ o schimbare în timp, prin urmare de nicĭ un efect care ar trebui să aibă o cauză“.[19] Noĭ credem că relaţiunea de cauză la efect nu trebue numaĭ de cît să se urmeze în cursul timpuluĭ, şi că există cauze simultanee cu efectele lor. O ast-feliŭ de relaţiune să recunoaşte dintr-un alt criterium, anume din a eĭ *nerăsturnare*. Avem un raport de cauză la efect, neatîrnat de intervenirea timpuluĭ, de cîte orĭ acest raport nu poate fi răsturnat, aşa că aceea ce era cauză se devină efect şi viceversa. Ca exemplu, să aducem cazul reprodus maĭ sus al adevăruluĭ geometric al egalităţeĭ unghiurilor care corespunde cu acea a laturilor. Nicĭ unul din aceste două adevărurĭ nu este cauza celuilalt, nu din princina aratată de Schopenhauer, că nu ar fi vorba de nicĭ o schimbare în timp, dară din aceea că raportul între aceste două adevărurĭ poate fi pe deplin răsturnat, fie care din ele putînd fi privit ca rezultanta celuilalt. Din protivă, gravitaţiunea este fără îndoială cauza revoluţiuneĭ pămîntuluĭ saŭ cel puţin unul din elementele acesteĭ cauze, nu pentru că ar preceda-o în timp, ceea ce nu este, dară fiind că relaţiunea între aceste două fenomene nu se poate nicĭ într-un chip resturna.

Cauza nu lucrează decĭ tot deauna în timp. După cum o defineşte *Mill*: „ea nu este de cît împreunarea hotărîtă de fenomene care realizîndu-se, un alt fenomen începe saŭ iea naştere numaĭ de cît. Nu e de nicĭ o samă, dacă efectul cade împreună în timp cu

---

19. Mill, *Logique*, I, p. 186.—Schopenhauer, *Quadruple principe de la raison suffisante*, p. 35 comparat cu *Le Monde comme volonté et comme representation*, I, p. 125.

ultima din aceste condițiunĭ saŭ o urmează îndată; în orĭ ce caz el nu-ĭ merge înainte".[20]

Dar chiar cînd s-ar admite că cauzalitatea ar lucra în timp, este oare aceasta un temeiŭ pentru a considera ca fenomene succesive toate acele care sunt explicate prin cauze nerăsturnabile și a nu se admite drept coexistente de cît „fenomenele sincronice ale legilor numerilor și ale celor ale spațiuluĭ, cu alte cuvinte acele de întindere și de figură", cum o susține *Stuart Mill*,[21] saŭ trebue sprijinit cu *Bain* că „coexistența nu ar fi de cît contiguitatea în spațiŭ și inherența în acelaș subiect?".[22] Noĭ nu credem că trebue restrînsă numaĭ la aceste cazurĭ noțiunea de coexistență, Imprejurarea că explicația unuĭ fenomen se găsește într-un alt fenomen prin un raport nerăsturnabil, nu e îndestulător, după noĭ, spre a da naștere uneĭ succesiunĭ; maĭ întăĭ fiind că, după cum am văzut-o, nerăsturnabilitatea nu este numaĭ decît condiționată prin timp, apoĭ fiind că, chiar atuncĭ cînd cauza se manifestează în timp, ea slujește la explicarea în timp *a singuruluĭ fenomen cu care ea este pusă în legătură*, fără ca totușĭ să se stabilească, prin aceasta, o relație de succesiune între fenomenul explicat și alte fenomene. De aceia nu ne putem înpaca cu părerea luĭ *Mill* care privește ca „o uniformitate de sucesiune, legea că un corp mișcat în jurul unuĭ centru de forță descrie ariĭ proporționale cu timpul".[23] Ideia de *uniformitate de succesiune* este cu neputință de conceput, succesiunea nefiind nicĭ odată alcătuită din uniformitățĭ, ci tot deauna din deosebirĭ. Legea citată de Mill nu constitue de cît vecĭnica reproducere a aceleiașĭ mișcărĭ, decĭ *o repetire coexistentă care să îndeplinește în timp*. Tot așa e cu aplicarea pe care Mill o face cu această lege la

20. *Logique*, trad Peysse, I, p. 386.
21. *Ibidem*, p. 365.
22. *Logique*, trad. Compayré, I, p. 153.
23. *Logique*, I, p. 363.

revoluțiunea pămîntuluĭ în jurul soareluĭ, eroare pe care am însămnat-o maĭ sus. Din aceiașĭ pricină nu putem admite calificarea de uniformitățĭ de succesiune dată de Mill legilor psihologice, precum legeĭ asociațiuneĭ ideilor, saŭ celeĭ a memorieĭ.[24] Incuviințăm din protivă feliul de a videa a D-luĭ *Herrman Paul* și a lui *Steinthal* care concep psihologia ca o știință de legĭ, cu totul neatîrnată de elementul timpuluĭ, precum am văzut-o în locurile din aceștĭ autorĭ reproduse maĭ sus (p. 12).

Pentru noĭ succesiunea nu există de cît acolo unde fenomenele să urmăresc în cursul timpuluĭ *într-un chip neasămănător.*

Această deosebire stabilită de noĭ între faptele coexistente care se asamănă împreună și nu pot de cît să se repete, și faptele succesive care, pentru a exista, trebue să fie neasămănătoare, constitue piatra de unghiŭ a tuturor desvoltărilor ce aŭ să urmeze.

Urmările pe care le vom trage din această deosebire vor fi din cele maĭ însămnate. Nu va fi fără folos de a le enumera chiar de pe acuma:

I. Deosebirea enunțată ne va sluji a stabili că istoria nu este o știință particulară, ci un mod de concepție a lumeĭ, modul succesiv, în opoziție cu modul coexistent. Ea va întări adevărul că este absolut neîndreptățit de a stabili o deosebire fundamentală între regnul natureĭ și acel al spirituluĭ, fără a lua în acelașĭ timp în privire o alta tot atît de însămnată: acea între faptele coexistente și faptele succesive ale acestor două regnurĭ.

II. Ea ne va călăuzi în determinarea caracteruluĭ științific al istorieĭ, pentru care nu se pot cere aceleașĭ condițiunĭ ca pentru științele faptelor coexistente.

III. Ea ne va face să înțălegem adevăratul sens ce trebue alipit de noțiunea evoluțiuneĭ care nu ar

---

24. *Logique des sciences morales*, trad. Belot, Paris, 1897, p 40.

exista, dacă faptele nu ar face de cît să se repete necontenit.

IV. Ea va pune în deplină lumină temeiul pentru care faptele istoriei nu pot fi supuse unor legĭ analoage cu acele care ocîrmuesc faptele coexistente, şi pentru ce ele constitue regularităţĭ de un cu totul alt caracter care sunt tot deauna unice şi nicĭ odată universale, ca legile coexistenţeĭ.

V. Urmarea neaparată a neputinţeĭ de a formula legĭ generale de *producţiune* a faptelor succesive, va fi neputinţa, tot atît de absolută, de a prevedea faptele viitoare ele însăşĭ, şi istoria saŭ sociologia dinamică va trebui să se mulţumească cu întrevederea direcţiuneĭ pe care aceste fapte, *necunoscute în ele însăşĭ*, vor lua în viitor.

VI. In sfîrşit ea ne va sluji pentru a stabili adevărata metoadă particulară istorieĭ, pe care ne vom încerca s-o determinăm.

Ni să pare că numaĭ enunţarea urmărilor care decurg din deosebirea stabilită între faptele coexistente şi faptele succesive pune însămnătatea eĭ în deplină lumină. Demonstrarea principiilor formulate de noĭ va alcătui obiectul acestuĭ studiu.

Ştiinţele istorice. — Din ceea ce am expus pînă aicĭ urmează că este cu totul nepotrivit de a face din istorie o ştiinţă particulară, în feliul fiziceĭ, chimieĭ, biologieĭ, saŭ psihologieĭ, precum o fac toate clasificările ştiinţelor. Astfeliŭ *Bentham*[25] *şi Ampère*[26] pun istoria în clasa ştiinţelor etnologice, împreună cu arheologia şi cu cronologia, din care eĭ fac o ştiinţă a parte. *Auguste Comte* şi *Herbert Spencer* caracterizază istoria ca o ştiinţă asemenea cu fiziologia. *Schopenhauer* o aşază pintre ştiinţele de motive, paralel cu etica, psihologia, jurisprudenţa.[27] *Lazarus şi*

25. *De dignitate et augmento scientiarum*, lib. II, cap. I.
26. *Essai sur la philosophie des sciencss*, Paris, 1834,
27. *Le Monde comme volonté*, II, p. 188.

Steinthal împărțesc științele naturale în descriptive, precum botanica, mineralogia, astronomia și geologia, și în raționale, precum fizica, chimia, fiziologia, matematicele(!). Alăturea cu aceste clase ale științelor naturale, eĭ pun altele, ale științelor spirituluĭ. Pintre aceste din urmă, istoria ar corespunde, după eĭ, științelor naturale descriptive, și pentru a-ĭ găsi o știință rațională corespunzătoare, trebue creată una nouă : psihologia popoarelor (Völkerpsychologie).[28]

Toate aceste clasificărĭ sunt eronate în ceea ce privește locul pe care ele îl daŭ istorieĭ. Această din urmă nu constitue o știință specială, coordonată altora, ci un mod general de concepție a fenomenelor, atît ale natureĭ cît și ale spirituluĭ, și anume a fenomenelor care *devin*, și nu a fenomenilor care *sunt*.

Știința universală se va împărți deci în două ramurĭ : cea d-întăĭ va cuprinde științele fenomenelor asupra cărora timpul nu pune în lucrare nicĭ un soiŭ de înriurire : *fenomenele coexistente* ; a doua, științele care vor avea de obiect fenomenele supuse înriurireĭ transformătoare a timpuluĭ : *fenomenele succesive*. Vom însămna științele de întăia categorie cu terminul de *științĭ teoretice* saŭ cu *D. Herrmann Paul* : *științĭ de legĭ*, păstrînd pentru categoria a doua numele de *științĭ istorice*.[29]

Această împărțire trebue să fie combinată cu o alta, privitoare la izvorul din care iesă faptele, atît coexistente cît și succesive ; materia și spiritul. De și între materia vie și spiritul în deobște este o trecere aproape nesimțită, fiind însă vorba de cea maĭ înaltă rostire a spirituluĭ, acel cu care omul e inzăstrat, acest spirit este cu totul deosebit de materia vie pe care el să hultuește. Această combinare a două împărțirĭ, cu două ramurĭ, dă ca rezultat patru grupe de științĭ, din care două de caracter teoretic, pentru

---

28. *Einleitende Gedanken über Völkerpsychologie* (citat maĭ sus nota 5). p. 19

29. *Principien der Sprachgeschichte*, p. 13. „*Gesetzwissenschaften* und *Geschichtswissenschaften*".

coexistență, și două de caracter istoric, pentru succesiune :

Științî teoretice (fen. coexistente)	a) *Ale materieĭ* : fizica, chimia, astronomia, biologia, etc. b) *Ale spirituluĭ* : psihologia, logica, economia politică, dreptul, sociologia statică, etc.
Științî istorice (fen. succesive)	c) *Ale materieĭ* : geologia, paleontologia, teoria descendențeĭ. d) *Ale spirituluĭ* : istoria în toate ale eĭ ramificărĭ.

Marea clasă a științelor istorice poate fi sub-împărțită încă dintr'un alt punt de vedere. Vom avea maĭ întâĭ științele care se rapoartă la însușĭ fenomenele ce se desvoltă și se transformă cu timpul. Așa geologia expune istoria pămîntuluĭ, paleontologia pe acea a organismelor acum dispărute, teoria descendențeĭ arată succesiunea ființelor pe suprafața globuluĭ, istoria politică transformațiunele intervenite în viața statelor, acea a literatureĭ va expune schimbările pe care aceste forme ale activitățeĭ omeneștĭ le vor încerca în cursul veacurilor. Această grupă de cunoștințĭ succesive va constitui clasa *științelor istorice reale*.

A doua clasă de științĭ despre faptele succesive expune desvoltarea *cunoștințelor* referitoare la oare care domeniĭ de fapte care ele însășĭ rămîn neschimbate și nu se prefac cu timpul, cel puțin în raport cu existența noastră pămîntească. In acest caz, obiectul cunoștințeĭ fiind fix, ceea ce poate să se modifice, este numaĭ modul cum mintea îșĭ da samă, cum ea ințălege faptele. Astfeliŭ fenomenele astronomice nu s'aŭ schimbat de la trezirea conștiințeĭ omeneștĭ ; modul insă de a le ințălege și de a le tălcui a propășit necontenit ; există decĭ o istorie a științeĭ astronomice. Tot așa e cu fizica, mineralogia,

chimia, botanica, etc., a căror fond nu s'a schimbat dė cînd omul a început a lua cunoștințĭ de el, pe cînd ideile noastre privitoare la fenomenele studiate de aceste ramurĭ de cunoștințĭ, maĭ întăĭ s'aŭ îmbogățit fără încetare, apoĭ s-aŭ prefăcut de a totuluĭ tot, printr-o propășire maĭ mult saŭ maĭ puțin repede. Se va afla decĭ o istorie a științeĭ fizice, a științeĭ chimice, o istorie a botaniceĭ, a zoologieĭ, a fiziologieĭ. Dar științele istorice reale vor putea la rîndul lor să fie tratate istoricește (ca și științele ce să rapoartă la faptele coexistente) adică relativ la schimbarea ideilor noastre asupra naturei fenomenilor. Se poate astfeliŭ expune o istorie a teoriilor geologice și paleontologice, o istorie a ideilor asupra teorieĭ descendențeĭ, însfărșit o istorie a concepțiunelor istorice [30] Această clasă de științĭ istorice care expun succesiunea ideilor noastre despre fenomene ar putea fi numită, în opoziție cu clasa științelor istorice reale, *științĭ istorice ideale.*

Noĭ credem că o clasificație rațională a științelor ar trebui să se întemeieze pe deosebirea fundamentală stabilită de noĭ între științele *teoretice* (saŭ *dė l gĭ*) și științele *istorice* care se subîmpart la rîndul lor, în științĭ teoretice și în științĭ istorice ale *materieĭ* și ale *spirituluĭ*. Științele istorice să maĭ subîmpart în științĭ istorice *reale* și în științĭ istorice *ideale*. Dară noĭ nu am atins această chestiune de clasificare, decît pentru a dovedi susținerea noastră, că istoria nu ar constitui o știință particulară și unică, ci unul din cele două modurĭ de concepție ale lumeĭ, modul succesiv în fața moduluĭ coexistent.

Lipsa acestei concepțiunĭ adevărate a istorieĭ a împedecat în tot deauna de a-șĭ da pe deplin samă

---

30 Așa D. Robert Flint a expus într-un volum *Istoria filosofieĭ istorieĭ în Franția* (traducere franceză, Paris 1878) și într-un altul *Istoria filosofieĭ istorieĭ în Germania* (trad. franc. Paris, 1878) și D. Wegele a scris un volum asupra *Istorieĭ istoriografieĭ, eschichte der deutschen Historiografie*, München und Leipzig 1885.

de rolul ce ea este chemată a juca în sistemul cunoștințelor omenești. Tot deauna s-a văzut că domeniul istoriei este foarte întins; că el cuprinde maĭ toate ramurile de cunoștințĭ care pot fi tratate din două punte de videre: acel al coexistenței și acel al succesiuneĭ. Dar nu s-a luat sama, că această întindere a istoriei vine de la chipul de a privi fenomenele; că deci ea nu constitue o știință specială, ci un caracter comun la o întreagă clasă de științĭ.[31] Fenomenele universuluĭ, întinzîndu-se pe un spațiu și desfășurîndu-se în timp, modul lor de percepțiune nu poate să se subtragă de la acest dualism care își are temeiul său de a fi în constituția însușĭ a universuluĭ, nu zicem cu Kant, a mințeĭ noastre, fiind că noĭ credem, precum am spus-o maĭ sus, că rațiunea omenească nu este de cît răsfrîngerea rațiuneĭ universale (p. 9).

Istoria se îndeletnicește cu toate lucrurile care devin ceea ce sunt, prin cursul timpuluĭ; ea atinge toate fenomenele universuluĭ, acele de natură materială ca și acele de caracter intelectual. In zilele noastre, acest chip de a privi lucrurile a luat o întindere extraordinară, și istoria intervine în explicarea a o mulțime de fapte care fără ea ar rămînea nedeplină; aceste sunt faptele care se desvoltă în timp. Dar numaĭ la aceste trebue restrînsă maxima luĭ *Comte* „că o concepțiune nu poate fi înțăleasă de cît prin istoria eĭ". Nu trebue să dăm aceste maxime înțălesul prea obștesc pe care Comte pare a-ĭ atribui, căcĭ explicațiunea istorică nu ar sluji de sigur la ni-

---

31. D. Bernheim in *Lehrbuch der geschichtlichen Methode*, Leipzig, 1894 p. 116 concepe istoria tot ca o știință particulară. El zice: Vielleicht fragt mancher, wenn er sich den gewaltigen Umfang unserer Wissenschaft vergegenwärtigt, mit erschrokenem Zweifel: ist es denn möglich das alles zu beherrschen? Kann das überhaupt als Aufgabe *einer Wissenschaft* bezeichnet werden? Darauf wäre zu antworten. Es giebt auch sonst wenige Wissenschaften die von einem Einzelnen beherrscht werden können, etc". Adevăratul respuns nu este acel dat de D. Bernheim, ci înțelegerea istorieĭ ca al doile mod de concepție a lumeĭ, acel succesiv.

mic în concepţiunea adevărurilor matematice saŭ în acea a legilor fizice, chimice, biologice, logice, saŭ psihologice. De aceea şi în zilele noastre, toate noţiunele care afundă radăcinele lor în timp, sunt supuse la cercetări istorice. In afară de obiectele de studiu ale istorieĭ propriu zise, nicĭ o teorie nu este expusă, nicĭ o lege nu este motivată, nicĭ un proces nu este pledat, fără o întroducere istorică care arată cum concepţiunea a luat naştere, cum ea s-a întrodus, fie în lumea faptelor, fie în acea a ideilor.

Semnul cel maĭ caracteristic al veaculuĭ ce se sfîrşeşte este această direcţiune dată spirituluĭ, este această tendinţă de a stretăia faptele şi ideile de a lungul, în sensul succesiuneĭ lor.

Inainte de a intra în studiul elementelor care concurg a da naştere succesiuneĭ istorice, trebue hotărît o chestiune care trece înaintea tuturor celorlalte, aceea care se rapoartă la caracterul ştiinţific al istorieĭ, caracter care i-a fost adese orĭ tăgăduit.

ANA CONTA—KERNBACH

Din Heine

Te scoală, băete, pe cal pune-o şea
Aruncă-te pe el,
Strebate pădurea, cîmpia, ajungĭ
L-al regeluĭ castel.

Strecoară-te-nuntru, aşteaptă tiptil
Un om în drum să-ţĭ iasă ;
«Din fetele două a regeluĭ Duncan
«Oare care e mirésă?»

Şi-o ḑice el: «care să fie? cea brună».
Curînd îmĭ adă veste,
Iar de ţi-o rĕspunde: «ei dă, e balaea,»
Nu te grăbi, timp este!

TITU DUNKA

INVINGATOR ȘI INVINS!

(Dramă istorică în 3 acte și un tablou)

PERSONAGII

Marcu Ulpiu Nerva Traian, imperator al Romanilor (52 anĭ).
Decebal, rege al Dacilor (65 anĭ).
Decidau, fiul luĭ Decebal (30 anĭ).
Vezinas, marele prooroc și întâiul preot al zeuluĭ Zamolxe (65 anĭ).
Liciniu Sura, general roman, prefectul legiuneĭ a XIII-a Gemină (55 anĭ).
Terențiu Valentinu, tribun, șeful uneĭ cohorte pretoriane (30 anĭ).
Romul Secundinu, centurion din cohorta pretoriană (48 anĭ).
Aureliu Cursu, centurion din legiunea a XIII-a Gemină (35 anĭ).
Bicil, credincios al luĭ Decebal (30 anĭ).
Ariort, *Epicad*, *Mucatru*, Tarabostĭ, ostenĭ Dacĭ (60, 55, 50).
Torid, Căpetenie de Sarmațĭ.
Midun, „ „ Amadocĭ.
Zenor, „ „ Roxolanĭ.
Clon, „ „ Albucenzĭ.
Dochia, fiica luĭ Decebal, întâia preoteasă-virgină la altarul luĭ Zamolxe (20 anĭ).
Mavida, soția luĭ Mucatru (40 anĭ).
Rega, fiica luĭ Mucatru, a doua preoteasă-virgină la altarul luĭ Zamolxe (20 anĭ).
Drigisa, fiica luĭ Epicad, preoteasă-virgină la altarul zeuluĭ Azlz (18 anĭ).
Iuliu Tiberianul, legionar, purtătorul aquileĭ legiuneĭ a XIII-a (50 anĭ).
Un Legionar, (25 anĭ).
Un ostean dac.
Al 2-lea ostean dac.

Patru lictorĭ. Legionarĭ romanĭ. Patru prinșĭ dacĭ. Opt ostașĭ dacĭ.

Acțiunea se petrece în munțiĭ Carpațĭ, la anul 106 după Christ.

— Note istorice la sfîrșitul pieseĭ —

ACTUL I

(Scena reprezintă o poiană la poalele Ceahlăuluĭ. Un șipot (cișmea rustică) curge la dreapta în fund, pe o stîncă. Pe altă stîncă în fund, în mijlocul sceneĭ, este implîntată o aquilă română, înconjurată de arme și scuturĭ. Lîngă ea douĭ legionarĭ de pază, privesc la dreapta și stînga în sus și la orizont. — Jos în scenă grupurĭ de legionarĭ dormind pe frunze. Ceĭ doĭ centurionĭ dorm în planul I-iu, la dreapta și la stînga, cu armele lîngă eĭ. — Se aude murmurul șipotuluĭ la rîdicarea cortineĭ și se văd păsăruicĭ ciripind și sburînd. Se zorește de ziuă. — Una din sentinele, *Iuliu Tiberianul*, bate într'o toacă de fier treĭ loviturĭ. Toțĭ se deșteaptă pe rînd și încep a se scula).

Scena I.

Centurioniĭ Secundinu și Cursu. Legionarul Iuliu (*Alțĭ douĭ legionarĭ sunt sus pe stîncă, lîngă aquilă*).

IULIU. (*sunînd toxinul*) Ziua ! Ziua ! !
(*Pauză, în care toțĭ se deșteaptă și încep a se scula. Mișcare de legionarĭ în tot timpul sceneĭ întăia*).

SECUND. Ah !.... ce somn adînc am dormit pe acest așternut de piatră....

CURSU. (*Ridicîndu se și el*). Și cît de recĭ sunt nopțile de toamnă în aceștĭ sălbatecĭ munțĭ și în aceste întunecoase pădurĭ ale Carpaților. — Cătă deosebire între nopțile Ispanieĭ mele senine și între ale acestor văĭ neguroase, cu piscurĭ acum albite de zăpadă.... (*mică pauză*) Iată-ne de opt zile sosițĭ în aceste locurĭ pustiĭ, și nu știm cînd,... cînd se vor sfîrși muncile și luptele noastre supra-umane, în contra acestor barbarĭ ?

SECUND. Joe Olimpicul și Divul nostru Imperator,... numaĭ eĭ o știŭ !.... (*m. p.*) Da ! trecură două zecĭ și șese de calende de la plecarea noastră din cîmpiile Lațiuluĭ, — cincĭ spre-zece de cînd împreună cu legiunele voastre și ale Panonieĭ și Mesieĭ trecu-

răm Istrul pe măreţul pod al luĭ Apolodor,[1]) — şi încă nu puturăm până astă-zĭ să zdrobim pe deplin oardele acestuĭ rege de sălbatecĭ.... (*m. p.*) Nu! nu izbutirăm încă a sfărâma cu totul şi a preface în pulbere balauriĭ zburătorĭ aĭ steagurilor sale !..[2])... Căcĭ în miĭ de fărîme trebuie să se nimicească sceptrul acestuĭ trădător,... al acestuĭ rege barbar şi necredincios, care şi-a călcat cuvîntul dat Romeĭ, şi care şi-a bătut joc de pacea încheiată acum patru anĭ cu augustul nostru Cesar....

CURSU. Eŭ, nu am crezut nicĭ odată în pacea cu Daciĭ. — De la Beorebiste,[3]) întâiul lor rege şi până astă zĭ.... în totdeauna vrăjmaşĭ şi zavistioşĭ aŭ fost şi aŭ rămas Daciĭ, faţă de noĭ Romaniĭ....

SECUND. Da! aşa este; şi dacă Divul nostru Cesar nu ar fi luat el mai întâiŭ calea Dacieĭ, — învingîndu-l pe Decebăl la Tape şi zdrobindu-l acum patru anĭ,[4]) la porţile capitaleĭ sale, — atuncĭ de sigur că barbarul ar fi luat el drumul Italieĭ: — socotind că pe tronul Romeĭ este un alt neputincios ca şi Domiţian, — care într-un moment de spaimă, şi uitînd că este Imperator al Romanilor, a încheiat cu dînsul o pace nedemnă, plătindu-ĭ şi un ruşinos tribut;.... după ce s'a supus şi tuturor voinţelor cutezătoruluĭ barbar [5])....

CURSU. De aceea bine ar fi fost ca de atuncĭ, cînd acest sălbatec s-a prosternat înaintea Cesaruluĭ la Sarmisagetuza,[6]) cerîndu-ĭ iertare împreună cu toţĭ fruntaşiĭ poporuluĭ săŭ şi a triburilor aliate ce-l înconjuraŭ, — bine ar fi fost zic ca de atuncĭ încă aquilele noastre să fi rămas în Dacia, ca să-şĭ facă cuiburĭ până la Istru şi până dincolo de aceştĭ munţĭ!....

SECUND. (*Entuziasmîndu-s*) O! — n-am făcut-o atuncĭ, dar vom face-o acum! — Drubetis, Amutria, Tibiscu, Arcidava, Azizis, Buridava, Pelendava, Bersovia,[7]) — toate! toate cetăţile şi culcuşurile luĭ de la Istru şi până aicĭ, — aŭ căzut acum pe rînd în ghiarele vulturilor noştri!... Toate oardele luĭ şi ale triburilor de Sarmaţĭ, Roxolanĭ, Amadocĭ, Albucenzĭ [8]) şi alţĭ sălbatecĭ, care aŭ maĭ rămas în juru-ĭ,.... aŭ fost de astă dată spulberate, pe unde aŭ trecut uraganele legiunilor noastre!!... (*m. p.*) Chiar Sarmisagetuza de unde el ne desfidea, şi care a fost cruţată întâiaşĭ dată,... chiar ea nu maĭ este astă-zĭ de cît o grămadă de ruine fumegînde, —după ce a fost inundată de sîngele barbar, care a curs şiroae sub oţetul armelor noastre....

CURSU. Şi încă mulţĭ dintre căpeteniile lor s-aŭ sinucis adăpîndu-se cu sete în cupe de otravă, spre a nu se preda [9]).... (*m. p.*) Eĭ!... dar pe Decebal,... pe Decebal cu comorile sale l-am scăpat din unghiile noastre!...

SECUND. L-am scăpat,... chiar lovit cum a fost de Tribunul Terenţiu Valentinu, care cu pretorieniĭ săĭ pătrunsese până şi în palatul barbaruluĭ, şi se întîlnise faţă în faţă cu dînsul.... (*m. p.*) L-am scăpat, numaĭ fiind că tribunul a fost un moment res-

pins de Decidaŭ, — care a venit în ajutorul tatăluĭ seŭ,... și care, ca o fiară deslănțuită de Plutone, într'o clipă a ucis șepte legionarĭ,.. dispărînd apoĭ cu toțiĭ, ca prin farmec, printr'o subterană a aceluĭ palat.. (*pauză*) O!! — dar de astă dată nu! nu ne va maĭ scăpa!... Suntem două legiunĭ, — una Italică și una Iberică, — care l-am urmărit pas cu pas până aici,[10]) — și care l-am împresurat cu o cingătoare de fer în aceștĭ munțĭ a căror creștet se pierde în norĭ!.. In aceștĭ munțĭ unde el, cu fiul săŭ, cu fiica sa și cu cele cîte-va sute de sălbatecĭ ce aŭ maĭ rămas împrejuru-ĭ, sunt acum ascunșĭ în peșterĭ ne-pătrunse de razele zileĭ, — în vizuinĭ scobite de trăsnetele luĭ Joe Tunătorul!...

CURSU. (*Cu căldură*) Da! îl văzurăm că este un om deștept în lupte și de o puternică fire,... însă Divul nostru stăpîn, îl are acum în pumnul săŭ,.., așa că sălbatecul orĭ va plăti cu viața luĭ trădarea sa infamă, — saŭ el și cu toțĭ aĭ săĭ vor urma la Roma, în lanțurĭ, carul triunfal al mareluĭ nostru Imperator, Marcu Ulpiu Trajan Dacicul! [11])... Căcĭ în cuiînd ginta latină vă împlînta trunchĭ de aĭ Romeĭ pretutindenĭ, de la apus și până la răsărit;... așa încît umbră sub soare să nu maĭ fie de cît sub aripele aquilelor romane!!... (*arată aquila din fund*).

SECUNDIU. Dreptate aĭ Aureliu Cursu, — pentru că după cele cîte le vedem acum în Dacia, se pare că tulpinele Romeĭ, — pe care Divul este hotărît să le împlînte în această țară, — adîncĭ rădăcinĭ vor prinde și mîndri vlăstarĭ vor eși din ele într-o zi!... (*Legionarul Iuliu de la aquilă, sună în toxin*).

CURSU. (*Intrebînd pe Iuliu*). Ce este Iuliu?

IULIU. (*Privind în sus spre munte*). De pe potecĭ sosesc legionarĭ din cohorta plecată erĭ dimineață cu însușĭ generalul, pentru ca să bată pădurile acestuĭ munte al Durăuluĭ...

SECUND. Și cum se întorc eĭ?

IULIU Văd că se întorc cu sulițele încununate de stejar și de brad,... aducînd cu dînșiĭ Dacĭ prinșĭ acum....

SECUND. Dar pe generalul și pe tribunul favoritul Cesaruluĭ, îĭ vezĭ?

IULIU. (*Se uită pe sub palmă*). Da, iată-ĭ și eĭ.... Văd încă și niște femeĭ printre ceĭ prinșĭ.... Tribunul Terențiu Valentinu îmĭ pare că merge lîngă dinsele.... (*Secundinu și Cursu merg în fund și privesc spre ceĭ ce vin. Se aude vuet afară și strigăte de: Glorie luĭ Marte! Glorie Cesarului!*)

SECUND. } Glorie augustuluĭ nostru Cesar!
CURSU } Glorie luĭ Mart!

Scena II-a

Ceĭ de sus, Sura, Legionarĭ, Prinşĭ dacĭ.

SURA. (*Intră şi lîngă el Terenţiu, amîndouĭ mulţumind*) Trăiască Imperatorele!.. Salve vouă centurionĭ! Salve legiuneĭ mele a XIII-a Gemină,[12].... cea neînvinsă!..!

SECUND. Glorie Imperatoreluĭ! Glorie Romeĭ!!... (*Salutînd amîndoĭ pe Sura cu braţul drept întins cu palma în jos*).

CURSU. Şi răsbunare celor carĭ aŭ înfruntat-o şi carĭ i-aŭ fost necredincioşĭ.

(*Mică pausă în care Sura priveşte împrejur*).

SURA. De cînd am plecat la vînătoare de Dacĭ,.. ce s'a maĭ petrecut centurione Secundinu, la această centurie păzitoare a aquileĭ? (*arată spre aquilă*).

SECUND. Nimica alta de cît vestea primită a' sară, că iubitul nostru Imperator a sosit în tabăra cea mare, din vale de pe malul apeĭ,... şi că în astă dimineaţă se va sui aicĭ la noĭ,.. pentru ca să te vadă pe tine generale (*se închină*).... şi pe tine tribune...

TERENŢ, (*Cu bucurie către Secundinu*). Aceasta-ĭ ştirea primită?....

SECUND. Intocmaĭ cuvintele Augustuluĭ nostru Cesar, aduse aicĭ din parte-ĭ de un centurion călăreţ german [13]).

SURA. (*Cu suris de mulţumire către Terenţiu*). Eĭ bine, cred că va fi mulţumit de noĭ Imperatorele... vechiul şi adoratul meŭ stăpîn şi frate de arme?... El care este şi bine-făcătorul tăŭ Terenţiu, al căruĭ demn favorit eştĭ.... (*îl bate pe umerĭ pe Terenţiu*) Pentru că l-am urmărit ne-îndurat, zi cu zi şi pas cu pas, pe Decebal, — din tabăra sa întărită şi pănă aicĭ, — aşa ca în sfîrşit să-l îngenunchem acum din nou,.... şi în lanţurĭ de astă dată,.... la picioarele Cesaruluĭ şi a poporuluĭ Romeĭ. — (*Intră prin fund şi prinşiĭ dacĭ, impovăraţĭ peste măsură*).

Scena III-a

Ceĭ precedenţĭ. Prinşĭ dacĭ. Un legionar. Maĭ mulţĭ legionarĭ conduc pe prinşĭ.

UN PRINS. (*Picînd în fund sub povara sa*). Indurare!... nu maĭ putem!!

LEGIONAR. Ridică-te, şi înainte barbarule!... Aĭ încetat de a maĭ fi zmeŭ al Carpaţilor,.... acum eştĭ sclav al Romeĭ! Inainte!! (*Prinsul se ridică şi iarăşĭ cade. Legionarul îl loveşte ca să meargă.*

PRINSUL. (*Se încearcă a se ridica*) Vaĭ! Vaĭ de ceĭ învinşĭ!!! [14])

SECUND. Cine nu are credință, îndurare să nu aștepte...

SURA. (*Face semn legionaruluĭ să nu-l maĭ lovească*). Dar ce sunt eĭ vinovațĭ centurione Secundine?... (*m. p.*) Născuțĭ și crescuțĭ în adîncimea acestor codri și acestor prăpăstiĭ, eĭ nu aŭ avut altă voință de cît pe acea a tiranuluĭ lor. (*m. p. și accentuat*). Așteaptă! așteaptă ca facla Romeĭ să lumineze și aceste întunecimĭ,.... și veĭ vedea că vom face din eĭ niște cetățenĭ, care să privească soarele în față, întocmaĭ ca și noĭ Romaniĭ! (*către legionarĭ*) Despovărați-ĭ și duceți-ĭ să se odihnească,... căcĭ oamenĭ sunt și eĭ... (*Prinșiĭ sunt despovărațĭ și apoĭ ies cu legionariĭ care i păzeaŭ*)... Dar femeile prinse unde sunt ele? — și acel ticălos ostaș care a căzut la pămînt fără ca să fie lovit?...

TERENȚ. (*Se duce în fund și se uită afară*), Femeile sărmanele se odihnesc colea (*Face semn între culise, ca să se aducă femeile*).

Scena IV.

Ceĭ de sus, Dochia, Rega, Drigisa, (*cîte-și trele cu voaluri peste figură, sunt aduse de legionari. Ele pășesc încet, Dochia maestoasă*).

TERENȚ. (*Aparte*). Cînd a fost prinsă, i-am zărit un moment fața. — Ah zeilor! Venerea pe pămînt maĭ frumoasă n'ar putea fi...

SURA. Inaintațĭ femeilor, și spuneți-ne cine sunteți? — Cum vă aflațĭ voĭ în acele locurĭ sălbatece, unde v'am găsit? — (*m. p.*) Vedețĭ foarte bine că nu vi s'a făcut nicĭ un răŭ,... (*oftînd*) pentru că și noĭ.... avem și noĭ mame, soțiĭ, surorĭ și fiice,... departe, foarte departe de aicĭ!! (*m. p.*) Nu păreți a fi femeĭ de rînd, din acești munțĭ negri și din aceste pădurĭ nepătrunse? (*către Dochia*) Respunde-mĭ tu, — tu pentru a căreĭ scăpare s-a luptat ca un tigru acel viteaz tînăr dac,.... care apoĭ a căzut lovit de tribunul, și a fost ridicat și scapat din mînile noastre de cîțĭ-va dintr-aĭ săĭ? (*m. p.*). Era el soțul tăŭ? Era el iubitul tăŭ?...

DOCHIA (*Aparte*) Nenorocitul meŭ frate! sermanul Decidau! (*De cum a intrat Dochia în scenă Terențiu o privește cu ĭubire*).

SURA. Nu-mĭ răspunzĭ cine sunteți, și cine era el?... (*adresîndu se către Rega*) Spune tu atuncĭ?...,

REGA. Ce-țĭ trebue dușmane să știĭ cine și ce suntem? Suntem fecioare dace,... care vă urîm din tot sufletul nostru,... și care în puterea voastră astă-zĭ, vom ști a muri rizînd, în flacările focurilor voastre și sub cuțitul de jertfă al preoților voștri; — blestemîndu-vă însă, și invocînd numele zeilor noștri, carĭ ne așteaptă cu o viață mult maĭ fericită de cît acea a pămintuluĭ! (*Pentru a vorbi s-a descoperit*).

CURSU. (*Aparte şi entuziasmat*) Ah! ce superbă panteră! — şi cum aşĭ dori să-ĭ taiŭ eŭ unghiile...

SURA. (*Cu blîndeţă*). Să vă ardem în flacărĭ?... să vă sfăşiem?!... (*m. p.*) Dar voĭ vă înşelaţĭ copilelor... Credeţĭ oare că la noĭ Romaniĭ fiinţa omenească se sacrifică pe altare, . cu sălbătăcia obiceiurilor voastre, ale Dacilor?...

TERENŢ. Şi spune-le încă generale, că la noĭ sunt mulţĭ dintre viteziĭ noştri, carĭ aŭ făcut soţiĭ din roabele lor...

SURA. Ştim bine că maĭ multe sute dintre războiniciĭ noştri aŭ fost zugrumaţĭ şi spintecaţĭ pe altarele zeilor voştri fioroşĭ,... după ce şi voĭ femeele îĭ ardeaţĭ cu flacărĭ la umere şi la cap, cîntînd imnurĭ de bucurie [15])... Dar noĭ Romaniĭ, nu suntem cruzĭ şi neînduraţĭ de cît numaĭ în luptă, şi cu duşmaniĭ armaţĭ... Noĭ avem în tot deauna milă de femeĭ ... le respectăm şi le admirăm virtuţile....

DOCHIA. (*Se desvăleşte şi mîndră şi despreţuitoare, accentuînd*) O fiică a Dacieĭ despreţueşte mila şi admiraţia unuĭ Roman! — Pune-ne în lanţurĭ, alăturĭ de fraţiĭ noştri pe carĭ i-aţĭ robit,... şi să fiĭ sigur că nu ne vom tîngui!!... (*m. p.*) Da! avem virtuţĭ,.. dar ele sunt de alt-fel de cît ale femeilor care vă încîntă pe voĭ,... de cît ale femeilor Romeĭ voastre desfrănate!...[16])

TERENŢIU. (*A parte*) Ah zeilor, cîtă mîndrie şi ce frumoasă este!....

SURA. Cutezătoare eştĭ copilă;... prea sălbatecă şi amară la vorbe!....

DOCHIA. (*Rizînd cu sarcasm*). Sălbatecă.... eu?!!... (*m. p.*) Dar ce nume daĭ tu oare duşmane, răsbunăriĭ voastre înspăimîntătoare, cutreerînd cu fer şi cu foc ţara mea, maĭ bine de un an?!... Ce nume daĭ tu cumplituluĭ vostru măcel de la Sarmisagetuza?.... (*m. p.*) Eĭ bine, — urmaţi-vă calea, sfărămaţi-ne altarele, prefaceţĭ totul în cenuşă, scăldaţi-vă pînă la sfîrşit în sîngele Dacilor,... dar sufletelor noastre daţi-le pace, căcĭ nu le veţĭ putea birui!! Daţi-le pace, căcĭ de ele nu vă puteţĭ atinge!! — (*cu putere*) Iar Zamolxe,... el într-o zi se va îndura să ne răsbune,.... gonindu-vă cu neînduplecare, după cum voĭ ne prigonițĭ! [17]).. (*Bicil intră prin fund cu lanţul la mînĭ, păzit de doĭ legionarĭ şi se aşază pe o peatră*).

SURA. (*pornit*): Dar în sfîrşit cine eştĭ tu care-mĭ vorbeştĭ cu ast-fel de cuvinte?... Spune-mĭ, şi vă daŭ la cîte-şĭ trele cuvîntul meŭ,... al meŭ, Liciniu Sura!... că orĭ-cine sunteţĭ, veţĭ fi respectate pînă-n sfîrşit...

TERENŢ. (*Vorbind repede şi încet a parte Dochieĭ*). Te conjur pe credinţa ta, spune cine eştĭ, — şi eŭ! eŭ cu peptul meŭ te voiŭ apăra zeească fiinţă, ca nimenĭ nicĭ să te atingă...

DOCHIA. (*Ferindu-se de el şi cu ură*) Depărtează-te şi nu te apropia tu!... Tu pe care te recunosc că eştĭ acel care a străpuns... (*se opreşte cu vorbe înecate*).

DRIGISA. (*A parte privind pe Sura*) El ! el este acel Liciniu Sura care acum cinci ani, la Tape, a dăruit viața fratelui meŭ căzut în luptă,... și a pus să-i se lege ranele. — (*tare și hotărît*): Eĭ bine, eŭ, — eŭ mă încred, și-ți voiŭ spune cine suntem...

DOCHIA. (*Oprind-o cu gestul poruncitor*), Prin mine, Aziz zeul altaruluĭ tăŭ, te oprește de a maĭ cuvînta o singură vorbă ! (*Drigisa tace și se închină*).

SURA. (*Către Dochia, pierzîndu-și răbdarea*). A !!!... așa dar sclave voițĭ a fi ?... (*către legionari*) Duceți-le atuncĭ la oborul sclavilor.

TERENȚ. (*Arătînd pe Dochia*). Pe aceasta încredințeaz-o pazeĭ mele generale,.... până cînd Divul nostru stăpîn va hotărî cu ele... Voesc să fie privită că și o soră a mea....

SURA. (*Surizînd*) Aĭ drept la o așa favoare Tribune. Ea să te urmeze....

CURSU (*A parte arătînd pe Rega*) Iar pe aceasta, voiu urma-o eŭ pe dînsa,... și voiŭ veghea asupra eĭ. — Jur pe Marte că rămîn în Dacia cu dînsa.... și răŭ nu cred să-mĭ fie, dacă voiŭ putea s-o îmblînzesc....

(*Femeile cîte-șĭ trele ies prin partea opusă pe unde aŭ intrat, urmate de Terențiu și Cursu. Toți ceilalțĭ ies încet la semnul luĭ Sura, — afară de Bicil care rămîne cu ceĭ doĭ legionarĭ care-l păzesc. Sus la aquilă, legionariĭ rămîn de pază.*)

Scena V-a.

Sura, Bicil și legionariĭ.

BICIL. Voesc a vorbi generaluluĭ Liciniu Sura, prefect legiuneĭ a XIII-a Gemină.... și credincios prieten, vechiŭ tovarăș de arme al Imperatoreluĭ Trajan.

SURA. (*surprins*) Și ce voeștĭ de la mine nemernicule ?—Tu care așa de bine mă cunoștĭ cine sunt și cum mă numesc.... Cum te cutezĭ Dace, să te arățĭ în fața mea, tu care ca un mișel țĭ-aĭ aruncat scutul și armele, dîndu-te prins fără de-a lupta ?

BICIL. (*Cu răceală și demnitate*). Dac nu sunt,... și mișelia nu a înveninat nicĭ o dată încă sîngele neamuluĭ meu ! — (*m. p.*) Nu de spaimă, ci cu voință am aruncat armele mele și m-am prefăcut picat în luptă.... Am făcut-o pentru ca să fiŭ prins și să-țĭ pot vorbi ție....

SURA. Să-mĭ vorbeștĭ mie ?.... și despre ce aĭ să-mĭ vorbeștĭ ?..

BICIL. Ție de o cam dată .... și în urmă Cesaruluĭ. — (*m. p.*) Spune însă să mi să scoată lanțul,.... căcĭ e de prisos. — Privește-mă în ochĭ, și vezĭ dacă sunt Dac,.... și dușman al Romanilor.

SURA. (*Il fixează un moment și apoĭ făcînd un pas înainte,*

tot fixându-l, dă ordin prin gest să i se scoată lanțul. Legionarii i-l scot și apoi, la un semn al lui Sura, ies). Da... văd că nu aĭ în privirea ta sălbătăcia dacă... Apoĭ, cu un om în lanțurĭ, nicĭ că pot sta eŭ la vorbă !.... (*m. p.*). Zi-mĭ cum să te numesc ?

BICIL. (*După o mică pauză, în care a reflectat privind pe Sura*). Te rog uită-te bine la mine generale, căcĭ trebue să mă recunoștĭ,.... de și mi s-a schimbat fața de cînd sunt... omul de credință al luĭ Decebal....

SURA. (*Surprins*) Cum aĭ zis ?... tu, omul de credință al luĭ Decebal ?....

BICIL. (*Cu expresie*) ...Dar rămăind tot fiul luĭ Vicol, regele Iazigilor.... Vicol, care credincios v-a rămas vouă Romanilor ; și care pentru că nu a vroit să-șĭ calce jurămîntul,—ce și el vi l-a dat ca și Geţiĭ, — a fost pus la tortură de către Decebal ; scoțîndu-i-se ochiĭ, și spintecat fiind apoĭ pe altarul lor din Sarmisagetuza, de către Vezinas proorocul — marele lor preot și calăŭ de altare....

SURA. (*Apropiindu-se de Bicil*) Tu ?!... tu eștĭ fiul nefericituluĭ Vicol ?....

BICIL. (*I-șĭ arată brațul drept, gol*) Maĭ privește încă însemnat și pe carnea mea, capul de bufniță, simbolul familieĭ mele.

SURA. (*I privește brațul*) Da, așa este....

BICIL. Iată maĭ jos și alt semn, pe care tatăl meŭ l-a adaogit, cînd Iazigiĭ v-aŭ jurat credință și prietenie.[18])

SURA. (*Entuziasmat*) Vulturul Romeĭ !... (*m. p.*) Acum te recunosc, și-mĭ amintesc de vitejiile tale... pe cînd ne eraĭ dușman. (*m. p.*) Dar ce însemnează cuvintele.... „că eștĭ credinciosul luĭ Decebal ?“

BICIL. (*Cu amărăciune*) Răsbunarea m-a învățat să iaŭ firea șarpeluĭ și să mă tîrăsc lîngă crudul balaur, despotul Dacieĭ ! (*m. p.*) Sub numele de Bicil Bastarnul, am intrat acum doĭ anĭ în palatul blestemat din Sarmisagetuza ... unde foarte curînd am devenit credinciosul luĭ Decebal ; — și din care de doĭ anĭ, zi cu zi și oară cu oară, pîndesc momentul răsbunăreĭ mele !... Răsbunare ce acum s'a apropiat,... pe care acum voiŭ avea-o negreșit !.... (*m. p.*) Am venit să-țĭ spun cine sunt cele trei femeĭ pe care le-aĭ prins ; și cît de fastă țĭ-a fost ziua de erĭ.

SURA. Le cunoștĭ ?

BICIL. Dacă le cunosc !... (*m. p.*) Cea maĭ sumeață, și care maĭ adineaoară cu dispreț și ură-țĭ răspundea, — este Dochia fiica luĭ Decebal....

SURA. Fiica luĭ Decebal ! !

BICIL. ......Mare preoteasă-fecioară a zeuluĭ Zamolxe..... (*m. p.*) Cele-l-alte două : una este Rega, fiica mareluĭ Tarabost Mucatru și a doua preoteasă la acelaș altar ; iar cea-l-altă, a treia,

este Drigisa, întâia preoteasă-fecioară, a zeuluĭ Aziz, şi fiică a luĭ Epicad, — tot un Tarabost dac, tovarăş vechiŭ al luĭ Decebal, — Epicad, pe al căruĭ fiŭ l-aĭ scăpat tu de la moarte la Tape, acum patru anĭ, cînd căzuse acoperit de rănĭ în mînile voastre...

SURA. (*Cu căldura*) Atuncĭ laudă zeilor pentru această prinsoare neaşteptată.... (*m. p.*) Dar cine era acel viteaz care le apăra, — şi care numai greŭ rănit, a căzut şi a dispărut apoĭ în pădure, rîdicat de-aĭ săĭ ?

BICIL. Cine era ?.... Era Decidau fratele Dochieĭ...

SURA. Ce căutaŭ eĭ aşa de aproape de noĭ ?....

BICIL. Acum opt zile, — cînd urmăriţĭ şi gonițĭ de voĭ am sosit în aceştĭ munţĭ, cu Decebal, cu fiul, cu fiică-sa şi cu ceĭ care aŭ maĭ rămas împrejuru-ĭ,.... ne-am ascuns de o cam-dată cu toțiĭ în peşterile din acest munte al Durăuluĭ... peşterĭ pe care Mucatru le cunoştea.... Dar îndată ce legiunea ta şi-a întins tabăra la poalele acestuĭ munte, nu departe de noĭ,.... de îndată Decebal a trecut în alte vizuinĭ şi maĭ adîncĭ, din o prăpastie a munteluĭ Ceahlăuluĭ ; — peşterĭ foarte întinse, pe care încă Diegis, fratele luĭ Decebal, le-a descoperit acum cîţĭ-va anĭ şi le-a arătat luĭ Ariort... (*pauză*) Iar dacă aţĭ căzut ierĭ din întîmplare asupra noastră, — este că veniserăm cu Decidau ca să luăm pe Dochia de unde rămăsese cu tovarăşele eĭ, şi s-o ducem lîngă tatăl eĭ.

SURA, Şi zicĭ viteazule fiŭ al nenorocituluĭ Vicol, ...zicĭ că Decebal este colea în muntele Ceahlăuluĭ ?..

BICIL. Cunosc toate potecile care duc la aceea prăpastie, şi toate intrările şi eşirele peştereĭ în care el este ascuns.... (*m. p.*) Maĭ cunosc încă apoĭ, — nu departe de aceste locurĭ, — ascunzătoarea unde el şi-a grămădit comorile sale din Sarmisagetuza,[19]) — comorĭ care v'au scăpat împreună cu dînsul ... (*m. p.*) Du-mă în faţa Imperatoreluĭ.... şi răsbunarea mea va fi deplină ; — pentru că de viŭ îl voiŭ da în lanţurile voastre, pe schingiuitorul şi omorîtorul tatăluĭ meŭ,.... împreună cu aurul şi argintul adunat de el, în două-zecĭ şi patru de anĭ de jafurĭ şi prădăciunĭ, de dincoace şi de dincolo de Istru.... în aceştĭ două zecĭ şi patru de ani de cînd Duras i-aŭ cedat luĭ, de bună voe, domnia sa de rege al tuturor Dacilor,[20]) din căldarea munţilor Carpaţĭ şi din şesurile Istruluĭ.

SURA. Iar de la mărinimia augustuluĭ nostru Cesar, cu drept cuvînt să te aştepţĭ a fi pus în locul tatăluĭ tăŭ, în capul Iazigilor ; — suind apoĭ la Roma treptele Capitolului,... ca amic şi aliat al Romeĭ, de la hotarele Imperiuluĭ !....

BICIL. Răsbunarea mea îmĭ va mîngăia îndestul sufletul !....

IULIU (*De la aquilă ia un corn şi sună, apoĭ cu voce tare*), La arme ! Imperatorele ! !

(*Mişcare afară. Toţĭ ostaşiĭ intră în scenă*).

SURA. Iată-l, că a şi sosit iubitul nostru stăpîn ! — Vino

fiŭ al luî Vicol, — vino şi veĭ avea încă o dovadă, despre maestatea poporuluĭ roman şi despre acea a luĭ Trajan, marele Imperator al lumeĭ romane.

(*Cu toţiĭ se gătesc a merge înaintea luĭ Trajan. Afară sunete de chemărĭ la arme*).

CORTINA.

ACTUL II.

(*Scena reprezintă adîncul uneĭ prăpăstiĭ. In fundul sceneĭ, între două stîncĭ, se vede intrarea uneĭ peşterĭ. La stînga în planul al 2-lea iarăşi intrarea uneĭ peşterĭ. La dreapta în fund se văd doĭ ostaşĭ dacĭ, păzînd intrarea*).

Scena I-a

Vezinas, Mavida, (*vorbind amîndoĭ, venind din fund de la peşterea din stînga*).

MAVIDA, Rana-ĭ aproape se vindecă, — sufletul săŭ însă, este cu totul turburat. — Visurĭ cumplite a avut astă noapte, şi la deşteptarea-ĭ, faţa luĭ era vînătă ca huma, (*m. p.*). Acum stă afundat pe gîndurĭ, aşteptînd întoarcerea luĭ Decidau cu Dochia.

VEZINAS. Eĭ departe nu cred să fie, — după cum un glas ascuns mi-o spune !.. .

MAVIDA. Dar tu mare prooroc şi mare preot al credinţeĭ noastre, ce ne maĭ prevesteştĭ ? — Aĭ eşit din peştere şi din prăpastie astă noapte, ca să priveştĭ cerul cu luna plină,. .. şi să vezĭ dacă maĭ este vre-o nădejde ?.. .[21])

VEZINAS. (*Posomorit şi cu ipocrizie de prooroc*). Luna ne arată tot numaĭ sînge şi nenorocirĭ. — Un cerc luminos am văzut împrejurul eĭ, care ne prevesteşte vijelie mare, adică alte marĭ grozăviĭ ! [22]) — Apoĭ o stea a căzut de la răsărit, străbătînd bolta ceruluĭ şi trecînd peste discul luneĭ, — lucru care asemenea însemnează marĭ pericole, şi căderea unuĭ mare domnitor de popoare....

MAVIDA. Zeul Ares, care numaĭ răŭ şi nefericirĭ nouă ne trimite, el ar putea uşor cu un trăsnet să ne scape,... ucigînd pe Impăratul înverşunaţilor noştri duşmanĭ !:..

VEZINAS. (*ipocrit*) Hm !.... Mîntuire ar fi pentru Dacia,.. dar de-o cam-dată, cum vor veni Decidau şi Dochia, ar trebui să plecăm de aicĭ, spre mează-noapte, saŭ către mare, — unde încă multe triburĭ supuse şi credincioase maĭ are craiul stăpînul nostru. (*m. p.*) Focurile Romanilor le-am văzut că luminează de jur împrejurul poalelor acestor munţĭ, şi eĭ pe fie-care zi cutreeră pădurile, îşi deschid drumul şi se sue tot maĭ sus către noĭ... (*pauză*)

Dacă va trebui... să părăsim chiar pe ceĭ-l-alțĭ, și să plecăm numaĭ noĭ, cu Taraboștiĭ Ariort, Mucatru, Epicad și Bicil.... Zamolxe așa o voește!....

MAVIDA. Spune-i-o atuncĭ stăpînuluĭ, ... și să plecăm cît maĭ curînd: îndată ce Decidau se va întoarce cu Dochia, cu fiică-mea și cu Drigisa.

VEZINAS. Craiul nu mă maĭ ascultă. — In puterea luĭ Zamolxe el nu maĭ crede,... și de aceea zeul îl pedepsește fără cruțare....

MAVIDA. Dar este și adevărat că numaĭ poruncile pe care tu i le-aĭ adus din partea zeuluĭ nostru, — numaĭ ele ne-aŭ aruncat din palatele Sarmisagetuzeĭ în aceste prăpăstiĭ,... gonițĭ ca fiarele codrilor, fără hrană și chiar lipsindu-ne de toate.

VEZINAS. Zamolxe de sus așa a voit-o!!...

MAVIDA. (*A parte*). Cît de sus într-o țapă aĭ trebui să fiĭ înfipt tu fățarnicule,... o știŭ eŭ! Eŭ care-țĭ cunosc bine înșelăciunele și ticăloșiile meseriĭ tale (*Se aude un cîntec de pasere de noapte, îndepărtat*) Ce semn să fie aceasta?

VEZINAS. Este semnalul luĭ Epicad, prin care ne vestește că aŭ sosit căpeteniile Sarmaților, Roxolanilor, Amadocilor și Albucenzilor noștri.... (*m. p.*) Du-te și-ĭ spune bărbatuluĭ tĕŭ ca să vestească pe craiŭ despre aceasta.

MAVIDA. Și dacă va hotărî plecarea,... atuncĭ să plecăm... să plecăm cît maĭ în grabă... (*Mavida merge în fund și intră în peștere*).

Scena II-a

Vezinas, Torid, Midun, Clon și **Zenor**, (*carĭ cîte șĭ patru intră prin dreapta cu sălbătăcie și înarmațĭ de luptă*).

CLON. (*Salutînd pe Vezinas cu brațul drept întins și cu pumnul închis în jos, apoĭ aducînd pumnul la piept*). Ziua să-țĭ fie senină, mare prooroc și întăiul Tarabost pileat al craiuluĭ crailor Dacieĭ...

TORID, MIDUN, ZENOR (*Salutînd ca și Clon*) Cinste și supunere înțelepciuneĭ tale, mare Prooroc al credințeĭ noastre...

VEZINAS. Zeul să vă păzească de furtună, și brațele să vă fie de fier, credincioșĭ tovarășĭ aĭ Dacilor!....

TORID. Stăpînul unde este?

VEZINAS. El vă așteaptă, și peste o clipă va fi aicĭ. Dar Epicad care era la intrarea prăpastieĭ.... unde a rămas el?...

MIDUN. După ce am ajuns cîte-șĭ patru la întîlnire, el ne-a arătat calea ca să venim aicĭ; și apoĭ s'a oprit puțin ca să asculte

dacă nu se întorc Decidau și Bicil.... cu femeile altarului.... (*Decebal se arată în fund, eșind din peștere, între Ariort și Mucatru. Mavida este în urma lor. Cîte-și patru capi de triburi se prosternă la vederea lui Decebal*).

Scena III a

Ceĭ de sus, Decebal, Ariort, Mucatru, Mavida, *apoĭ* **Epicad.**

DECEBAL. (*Cu voacea sălbatecă și agitat până la sfîrșitul actuluĭ*) In picioare, tovarășĭ de zile bune, și de zile negre și nemărginită restriște !. .... (*Ceĭ patru șefi se ridică, și-l salută înclinîndu-se cu pumniĭ la piept*). Știŭ că veștĭ bune nu putețĭ să-mĭ aducețĭ,.... pentru că Ares văd că s-a năpustit cu toate furiile sale în potriva mea ! [23])... (*m. p.*) Spune-mĭ tu Torid, ce se petrece la tine.... și cîțĭ oamenĭ ți-aŭ maĭ rămas adunațĭ înprejurul tăŭ ?

TORID. Din măcelul de la Sarmisagetuza eșit-am cu cincĭ sute treĭ-zecĭ ; — dar la tabăra întărită și de acolo până aicĭ, corbiĭ și lupiĭ aŭ avut parte de două sute opt-zecĭ și cincĭ dintre eĭ,.... care aŭ căzut ucișĭ în luptele cu urmăritoriĭ noștri.... (*m. p.*) Nouă zeci și două de perechĭ de brațe maĭ am : săgetarĭ cu topoare și sulițarĭ cu paloșe. [24]) — Călărețĭ cu buzdugane, vr-o cincĭ zecĭ și treĭ maĭ am numaĭ. Cu toțiĭ suntem adăpostițĭ în muntele Tarcăŭ, cale de vr-o șapte miĭ pașĭ de aicĭ. Merinde nu maĭ avem de cît pentru cincĭ orĭ șase zile.... Femeile, bătrîniĭ și copiĭ pe care-ĭ avem cu noĭ, sunt prăpădițĭ de lipsurĭ și de ostenelĭ.

VEZINAS. (*A parte*) Numaĭ lipsa-l va sili ca să plece de aicĭ.,.

DECEBAL. (*Posomorît și gînditor, către Clon, — după pauză*) Dar tu.... unde eștĭ cu aĭ tăĭ, și cu cîțĭ aĭ ajuns aicĭ ?.....

CLON. Cu șase sute cincĭ zecĭ și doĭ, te-am urmat eșind din Sarmisagetuza,... și numaĭ o sută opt spre zece săgetarĭ, cu săgețĭ înveninate și cu securĭ, și o sută șase sulițarĭ cu prăștiĭ, maĭ am încă gata de luptă. — (*m. p.*) Hrana am isprăvit-o. De treĭ zile trăim cu carnea a cîțĭ-va zimbri, [25]) ucișĭ dintr-o turmă pe care am întîlnit-o în pădurile de la poalele munteluĭ ; — pentru că turmele nenumărate de oĭ și capre ce eraŭ prin văĭ,.... Romaniĭ le-aŭ adunat la eĭ, orĭ le-aŭ gonit departe de aicĭ.... (*m. p.*) Despre rănițĭ, femeĭ și copiĭ, nicĭ că ne maĭ îngrijim !.... Vor peri cu toțiĭ ; dacă așa va voi zeul întunericuluĭ, care ne prigonește....

DECEBAL. (*După pauză*) Cînd ceasul va veni,... vom înflăcăra toțĭ munțiĭ Carpaților, și atuncĭ.... (*Cu rîs sarcastic*) atuncĭ zeul întunericuluĭ și al nopței, — de care vorbeștĭ tu, — va trebui să fugă departe de noĭ ! !.... (*către Midun*) Tu Midune?.....

MIDUN. Sunt colea aproape de tine stăpîne, pe Durăŭ, [26]) — cu o sută șapte zecĭ și șase râsboinicĭ, din ceĭ două miĭ opt sute cu carĭ am venit în ajutorul tăŭ ! Dar am foarte mulțĭ rănițĭ.....

(*m. p.*) Cu toțiĭ ne hrănim de două zile cu ghindă și cu carnea cîtor-va caĭ și asinĭ pe care i-am tăiat.

DECEBAL. (*Cu durere*) O ! ! mare este recunoștința mea pentru jertfa ce-aĭ făcut-o tu Midun, cu Amadociĭ tăĭ; și doresc să vie ziua cînd, pe ceĭ rămașĭ în viață, cu mult aur și argint să-ĭ resplătesc !... (*m. p.*) Răŭ este și la tine Zenor ?....

ZENOR. La o jumătate de zi departe de aicĭ, sunt cu aĭ meĭ, pe muntele Cracăŭ. — Din ceĭ șase sute săgetarĭ, sulițarĭ, praștierĭ și toporarĭ Roxolanĭ, cu care am scăpat, urmîndu-te pe tine încoace, — două sute cincĭ zecĭ și cincĭ de oamenĭ armațĭ mi-aŭ maĭ rămas. — Din treĭ sute cincĭ zecĭ călărețĭ cu spade și ghioage țintuite, abea nouă zecĭ și treĭ maĭ trăesc... (*m. p.*) Hrană pentru eĭ maĭ am încă pe opt zile, — dar femeile, bătrîniĭ, copiĭ și ceĭ vr-o două sute de rănițĭ ce-ĭ am,.... pier de foame; căcĭ pentru dînșiĭ merinde nu maĭ sunt. (*Sfiicios*) Și aceasta a făcut ca răsboiniciĭ meĭ,.... să mă amenințe erĭ că te vor părăsi, că se vor închina Romanilor și se vor întoarce la căminele lor, — de vreme ce totul este de prisos de acum înainte,... zic eĭ !

DECEBAL. (*Privindu-ĭ pe rînd încruntat — apoĭ către Zenor*) Și tu,... ce le-aĭ răspuns ?.... (*Zenor se sfieşte a răspunde. — Decebal către toțĭ patru*). Așa dar, poate că socotițĭ și voĭ, — ca și vînzătoriĭ de Getĭ, Marcomanĭ, Iazigi, și alțĭ ticăloșĭ care ne-aŭ părăsit, — socotiți poate că nu ne-a maĭ rămas alta, de cît a ne pleca grumajiĭ la jugurile luĭ Traian ?... (*m. p.*) Dar voĭ toțĭ sunteţĭ încă aproape o mie — apoĭ Ariort, Mucatru, Epicad și fiul meŭ maĭ aŭ și eĭ peste șapte sute de-aĭ noștri — aicĭ lîngă mine în munte,... care toțĭ vor rupe cu dințiĭ din carnea Romanilor, înainte de a-șĭ da duhul !...

MUCATRU. Da ! vom pieri cu toțiĭ, cu ochiĭ ațintițĭ la tine stăpîne....

DECEBAL. Și uitațĭ oare apoĭ că am îndestul aur și argint cu care se pot plăti triburile de Burĭ, Cistobocĭ, Piefigi, Saldenzĭ și alțiĭ care nu tremură încă de spaima Romanilor, — și pe care-ĭ aștept din zi în zi ?....

VEZINAS (*Cu ipocrizie*) Insă eĭ dacă și vor cuteza să vie,... vor cere plata înainte,... o știĭ prea bine craiule. Și comorile tale sunt departe de aicĭ !... (*m. p.*) Bine,.... bine ar fi să ne retragem spre mează noapte, orĭ spre răsărit și să-ĭ așteptăm acolo,.... pentru că aicĭ....

ARIORT. Ca să eșim de aicĭ chiar acum și nepregătițĭ, nu o putem face, — fiind că suntem din toate părțile împresurațĭ. Afară numaĭ daca Craiul va voi-o; atuncĭ vom încerca, și vom vedea dacă zborul balaurilor noștri este maĭ iute de cît al vulturilor răpitorĭ aĭ Romeĭ....

VEZINAS. Sfatul meŭ este bun și numaĭ,... ast-fel Zamolxe o voește !....

DECEBAL (*Infuriat*) Tu cobe neagră, sfaturĭ să nu maĭ îndrăzneştĭ a da!! (*m. p.*) M-aĭ silit a le urma pe ale tale până acum.... şi iată unde am ajuns!...

VEZINAS. Dar astă noapte glasul cel tainic mi-a vorbit pentru tine Craiule,... şi Luna mi s'a arătat roşie şi cu cerc de foc... vestindu-ne mari furtunĭ....

DECEBAL. Destul! destul ticălos înşelător.... de la altarul unuĭ zeŭ şi maĭ înşelător încă!! Zeŭ care m-a îmbrîncit în aceste nenorocirĭ fără de seamăn!!.... (*m. p.*) Cu minciunele profeţiilor tale şi cu poruncile blestemate ce ziceaĭ că mi le trimite Zamolxe prin tine,.... m-aţĭ împins, tu şi cu ceĭ-l-alţĭ corbĭ tovarăşiĭ tăĭ, ca să-mĭ calc jurămîntul de pace dat Romanilor!.. (*m. p.*) Osînda-mĭ este mare, şi ştiŭ că acum totul este de prisos; — dar orbirea mea,... o voiŭ plăti-o chiar cu viaţa mea, dacă va trebui!!.. (*m. p.*) Tu însă, pieĭ îţĭ zic! pieĭ dinaintea mea!!... Fugĭ de aicĭ,.... căcĭ aicĭ este pericol, — cum aĭ fugit la Tape, unde ca un nemernic te aĭ prefăcut mort [27]).... Fugĭ! şi să nu te maĭ întîlnesc în calea mea.—dacă nu voeştĭ ca hîrca aceasta să stea înţepată într-o suliţă, şi hoitul tăŭ să fie dat hrană fiarelor acestor munţĭ!... (*toţĭ ascultă înspăimîntaţĭ*).

VEZINAS. (*Prefăcîndu-se supus şi a parte*) Hîrca mea îmĭ stă bine între umerĭ.... Steaua a căzut în partea aceasta; — păzeşte-ţĭ tu hîrca.... (*tare*) La voinţa ta craiule, împotrivire din partea-mĭ nu va fi.—Soarele zileĭ de mîne nu mă va maĭ găsi aicĭ.... Zamolxe să te erte însă că l-aĭ blestemat,... şi să te ajute....

DECEBAL. (*Poruncitor către Vezinas*) Pieĭ am zis!!.... (*Vezinas cu ipocrisie pleacă prin dreapta*) Iar voĭ... întoarceţi-vă curînd în mijlocul răsboinicilor voştri, şi spuneţi-le că peste puţine zile, aştept ajutoare chiar şi de la Pacor Regele Parţilor.[28]) Spuneţi-le că,... mi-am făcut în capul meŭ închipuirea cum să lovim pe Romanĭ, din partea cîmpieĭ,.... aşa ca să străbatem printre dînşiĭ. — (*m. p.*) Cincĭ, mult zece zile de aşteptare încă.... (*ceĭ patru capĭ gata de plecare. Epicad intră foarte agitat alergînd spre Decebal*).

Scena IV-a

Ceĭ de sus, Epicad, apoĭ Decidau şi *Şese ostaşĭ dacĭ.*

EPICAD. (*Intră din dreapta, alergînd, si cade în genunchĭ la picioarele luĭ Decebal*), Grozăvie stăpîne!... Grozăvie!!..

DECEBAL. Eĭ! scoală-te şi vorbeşte! Nimic nu maĭ este grozav pentru mine!!...

EPICAD. (*Se ridică*) Nenorocirele noastre aŭ ajuns la culme!..

DECEBAL. Imĭ bat joc de soartă! — spune curînd ce este?

EPICAD. Dochia a fost prinsă de Romanĭ împreună cu Rega şi Drigisa... Fiul tăŭ apărînd-o, a căzut rănit de moarte... (*Uitîn-*

du-se spre dreapta) Iată-l că se întoarce numaĭ cu şese dintre-aĭ săĭ.... (*Decidau intră, adus rănit, şezînd pe o targă de crăcĭ, dus de patru din aĭ săĭ şi urmat de alţĭ douĭ*).

DECEBAL. (*Cu totul lovit privind intrarea luĭ Decidau*) Dochia sclavă ? !..... Decidaŭ rănit de moarte ? ! !... (*m. p.*) Da ! da ! !... adevărat : iată-mă în culmea nenorocireĭ ! ! ! (*arătînd pumnul la cer*) Eĭ bine,.... pe tine Zamolxe, şi pe voĭ toţĭ ceĭ de sus din văzduh şi din Tartar unde sunteţĭ,... vă blestem ! !... (*m. p.*) Şi fiind-că mă urgisiţĭ atît de straşnic,... de aceea singur voiu lupta împotriva soarteĭ,... şi împotriva voastră chiar ! !.... (*pauză în care se înduioşază şi merge către Decidau, care a fost ridicat şi aşezat pe o piatră în planul întâiu*). Fiul meŭ!.... tu întăiul din fruntea vitejilor meĭ ! .. tu nădejdea şi sprijinul vieţeĭ mele sfîrşiţe ! !.... spune-mĭ ce s'a întîmplat ?

DECIDAU. (*Slăbit şi vorbind în cuvinte întrerupte.*) Iată ce s-a petrecut iubite tată, — în puţine cuvinte,... căcĭ sunt greŭ rănit... rănit de acelaş duşman ... care şi ţie ţi-a străpuns braţul (*m. p.*) Am fost înconjuraţĭ de maĭ multe sute de Romanĭ,.... tocmaĭ cînd plecam cu Dochia şi cu cele-l-alte preotese (*m. p.*) Din ceĭ patruzecĭ care aŭ plecat cu mine.... numaĭ şese,... aceştĭ şese care m-aŭ ridicat şi m-aŭ scăpat, — aceştia mi-aŭ maĭ rămas. — (*m. p.*) Bicil a căzut dintre ceĭ dintăĭ,... şi nu l-am maĭ văzut.... Dochia nefericita şi cu tovarăşele sale.... sunt în mînile puterniculuĭ şi grozniculuĭ nostru vrăjmaş.... (*pauză*) Trebue să o scapĭ din robie.... s-o scapĭ tată, cu orĭ-ce preţ ! !...

DECEBAL. Şi ce să fac pentru a o mîntui ?...

DECIDAU. Se mergĭ la Trajan,.... şi să i-o cerĭ luĭ.... Să i-o cerĭ în schimbul chiar... a eşireĭ noastre din Dacia.... pe care să i-o părăseştĭ luĭ,.... până cînd urgia zeilor noştri se va împaca !....

DECEBAL. Să ne părăsim ţara ?!... Să-mĭ părăsesc domnia.. să ne ducem în lume ?!....

DECIDAU. (*Incet*) Da..... s-o părăseştĭ,... căcĭ Dacia este pierdută pentru noi tată,.... şi Dochia soră-mea, maĭ scumpă trebue să ne fie,.... de cît ori-ce aicĭ în lume !... Nu !... ea nu trebue să fie necinstită ca sclavă a Romanilor....

DECEBAL. (*cugetînd*) Aşa.... Aşa este !...

DECIDAU. Mă simt slăbind.... duceţi-mă în peştere.... Iar tu.... grăbeşte-te tată ! grăbeşte-te ! !... (*este ridicat de Ariort, de Epicad şi de Mavida care-l sprijină, mergînd şi intrînd în peştere*).

DECEBAL. (*Decebal după ce l-a întovărăşit până la intrarea peştereĭ, revine, şi după ce se preumblă un moment sălbatec prin scenă, vorbeşte apoĭ abătut*). Ingrijiţi-l !.... mergeţĭ de-l îngrijiţĭ voĭ Ariort şi Epicad, căcĭ de îndată lîngă el voiŭ veni şi eŭ... (*m. p.*) Iar tu Mucatru, pleacă... aleargă în tabăra Romană şi găseşte-l pe înfricoşatul meŭ duşman. Spune-ĭ,.... că voesc să-l văd.... şi să-ĭ

vorbesc;... slobod însă intrînd şi tot slobod eşind din mijlocul lor,.. orĭ cînd aş voi.... (*m. p.*) Vorbeşte ĭ cu măestria cuvintelor tale,... gîndeşte-te că şi Rega fiica ta.... se află şi ea la dînşiĭ, în oborul robilor!...

MUCATRU. (*Se găteşte de plecare*) Dacă carnea picioarelor mele va trebui să rămîe făşiĭ pe pietre, de aicĭ la dînşiĭ şi-napoĭ,.. eŭ tot la apusul soareluĭ, îţĭ voiŭ aduce stăpîne răspunsul!... (*îngenunche înaintea luĭ Decebal, apoĭ se ridică şi pleacă alergînd*).

EPICAD. (*Eşind din peştere*) Lasă-mă stăpîne... să mă duc să-mĭ scap copilul,... orĭ să mor împreună cu Drigisa mea iubită!!.. (*suspinînd*).

DECEBAL. Mucatru a plecat,... iar tu să staĭ aicĭ.... şi să aibĭ încredere deplină în voinţa şi chibzuinţa mea...., (*către ceĭ patru capĭ de triburĭ*) Voĭ!... rămîneţĭ şi voĭ,... nu plecaţĭ încă!... (*m. p.*) Rămîneţĭ aicĭ, pentru ca mîne să ştiţĭ... dacă nădejde maĭ este în ceva,.... saŭ dacă trebue să ne luptăm cu Tartarul întreg, — pe care văd acum bine că zeul nenorocireĭ, al întunereculuĭ şi al morţeĭ l-a năpustit în potriva mea şi a Dacieĭ!!... (*pleacă zăpăcit şi intră în peştere. Căpiteniile barbarilor se privesc între eĭ*).

CORTINA.

(In n-rul viitor al „Arhiveĭ“ urmează şi să termină drama cu notele istorice).

STEFAN POPESCU

ASUPRA PICTUREI MODERNE

Mai ales în Germania şi Anglia

Cînd e vorba de pictură, a existat şi există două feliurĭ de judecăţĭ; a profesioniştilor şi a profanilor, — înţălegînd aci prin profanĭ mare parte din ceĭ care, nefăcînd pictură, totuşĭ sînt cunoscătorĭ şi admiratorĭ aĭ acesteĭ arte. Dacă profesioniştiĭ sînt atenţĭ adesa numaĭ la detaliĭ de technică, dacă se entusiasmează de factura largă a luĭ Tizian, de coloritul argintiŭ al luĭ Velasquez, sau de vigoarea *tuşeĭ* luĭ Franz Hals, în schimb profaniĭ admiră maĭ tot-deauna într-o operă de artă ideea frumoasă, sentimentul delicat saŭ puternic, concepţia înaltă a artistuluĭ. Cu siguranţă însă că şi uniĭ şi alţiĭ sunt unilateralĭ ; greşesc cînd privesc arta numaĭ dintr-un punct de vedere.

Aşa în expoziţia internaţională de arte din München, unul dintre pictoriĭ tinerĭ care în cîţĭ-va anĭ a reuşit să-şĭ creeze un loc printre ceĭ maĭ marĭ maeştri modernĭ, — Franz Stuck, — a avut un tablou, *Paradisul pierdut*, în care archanghelul goneşte pe Adam şî Eva din raiŭ. Profaniĭ, pe bună dreptate, găsesc ca tabloul e monstruos de brutal, că artistuluĭ îĭ lipseşte orĭ ce urmă de delicateţă de sentiment ; că Eva departe de a fi prototipul femeeĭ, aşa cum ni-l înfăţişează legenda, e un tip prea brutal. Pictoriĭ însă nicĭ că se gîndesc la acestea ; eĭ se entusiasmează, iarăşĭ cu drept cuvînt, de incarnaţia strălucitoare a noduluĭ Eveĭ, de factura uşoară şi sigură a maestruluĭ. Alt exemplu încă :

Burne Jones era reprezentat cu 7 tablourĭ în expoziţie, ceea ce constituea un adevarat eveniment, pentru că el nu expune nicĭ o dată afară din ţara luĭ. El era succesul

expozițieĭ, *le clou*, cum zic Franceziĭ. Literațiĭ și filosofiĭ se topesc de entusiasm înaintea operelor luĭ Burne Jones, găsesc că, de pe timpul pictorilor primitivĭ, n-a maĭ redat nimene cu atîta intensitate viața lăuntrică și delicateța de sentiment. In fața personajelor luĭ Burne Jones, te cuprinde un adînc sentiment de melancolie pe care nu ți-l poțĭ explica ; aĭ înainte, nu figurĭ zugrăvite, nu corpurĭ frumoase, dar suflete delicate care vibrează de sentiment. Și aŭ perfectă dreptate ceĭ ce văd aceasta în Burne Jones. Pictoriĭ însă, firește după ce-ĭ fac cîte-va concesiĭ în privința expresieĭ și delicatuluĭ săŭ sentiment, nu se înpacă cu technica luĭ, muncită, obositoare, cu uscăciunea *tușeĭ* sale, cu culoarea luĭ puțin transparentă.

Evident decĭ că avem a face cu două felurĭ de judecățĭ care greșesc prin unilateralitatea lor. Unite și complectate însă, formează pe adevăratul cunoscător și admirator al uneĭ opere de artă. Pictura nu este streină și nu trebue să se lepede de ideĭ și sentimente, dar și acestea trebuesc redate artistic, căcĭ numaĭ în deplina armonie între fond și formă constă valoarea uneĭ opere de artă. Prin urmare, condus de acest principiu, doresc a spune cîte-va cuvinte asupra tendințeĭ pictureĭ moderne.

Intr-un articol publicat anul trecut în *Figaro,* cu ocazia salonuluĭ artistic din Paris, Zola își aduce aminte că acum 30 de anĭ era cronicar artistic la același jurnal și încearcă să facă o comparație între pictura de azĭ și cea de atuncĭ. Rămîne surprins, cînd bagă de samă că pictura de acum a rupt complect cu realismul luĭ Courbet ; vede că tot ce-l încunjoară respiră un idealism primitiv, un romantism aproape medieval. Se miră și nu pricepe cum din principiile sănătoase ale plinaerismuluĭ și impresionismuluĭ, pentru care acum 40 de anĭ se luptase *„cu loviturĭ de măciucă“*, a putut să se nască arta aceasta romantică-idealistă, la care nicĭ el, nicĭ tovarășiĭ cu care începuse lupta de sigur nu se așteptase. Zola se simte absolut străin în mijlocul acesteĭ arte, și crede că numaĭ *„misticismul și esteticianismul englez“* e de vină ; el a conrupt gustul și a înjosit arta.

Probabil că lucrul nu e atît de simplu cum îl crede Zola ; căcĭ ar fi să atribuĭ o importanță prea mare acestuĭ esteticianismu englez, orĭ cît de genial ar fi, ca să reu-

șască a imprima artei din întreaga Europă pecetea caracterului său. Faptul e, că nu numai pictura, dar întreaga artă, literatura, filosofia chiar, poartă semnele unei alte epoce. In locul vechiului curent, astă-zi un altul domnește; realismul și dragostea pentru natura externă este înlocuit prin idealism și descrierea lumei interne, sufletești.

Acesta este mersul ori cărui curent mare artistic. La început e nevoit să lupte cu indiferența și prejudițiile, adesa cu ocările și furia publicului și, pentru a-și ajunge scopul, artiștii muncesc cu credință și energie, luptă cu pasiune pentru idealul lor. Publicul odată învins, arta lor recunoscută, curentul devine dominant, toată lumea e cu el, artiștii care mai înainte erau huliți, azi sînt sărbătoriți; adevărurile pe cari ei le propagau devin proprietate comună. Dar, fie că urmașii, sau chiar învingătorii, neîngrijesc natura, adevăratul izvor al ori cărei arte, fie că se schimbă împrejurările care condiționau acea artă, de la un timp calculul și rațiunea înlocuesc dragostea naturei și sinceritatea sentimentului; artistul are la îndemînă un număr oare care de rețete și procedeuri și cu ele fabrică opere de artă. Decadența e în floare, și dacă națiunea unde se petrece acest fenomen nu este istovită, o revoluție artistică, o renaștere urmează, cu care se petrece absolut același lucru ca și cu cea d-întăi. Așa s'a întîmplat cu toate curentele mari artistice.

Decadenței clasiciste și romantice franceze a urmat revoluția sănătoasă a lui Courbet; *„sosurilor de bitum“* și *„picturei afumate“* de acum 30 de ani, a urmat revoluția picturei clare, plinaeriste a lui Manet. Manierismul idealist german e revoluționat de realismul lui Menzel, iar prerafaelismul constitue o adevărată și mare renaștere a picturei engleze. Și pretutindeni aceste curente au fost întîmpinate cu cea mai pasionată rezistență. Pe timpul lui Courbet, ajunsese partizanii chiar la bătăi prin cafenele cu adversarii; a fost un timp cînd Courbet era considerat ca un zeu, iar azi a trecut pe planul al doilea. In Paris, cînd s-a expus primul tabloŭ plinaerist al lui Manet, a trebuit să-l ocolească cu grilaj, ca publicul să nu-l spargă cu umbrelele, iar Napoleon al III-le i-a întors ostentativ spatele. Și totuși astăzi toată lumea face plinaerism. Cînd acum 50 de ani prerafaeliții englejĭ s'au prezintat publicului, s-a

pornit cu o violență ne maĭ pomenită lupta contra lor; aĭ fi crezut, — zice un scriitor, — că Rafael a devenit Nelson saŭ Wellington, că existența Angliei e amenințată de aceștĭ 4—5 tinerĭ, dintre care nicĭ unul n'avea încă 30 de anĭ. Insușĭ marele Dickens se pogoară în arenă și rupe lăncĭ contra prerafaelismuluĭ. Dar prerafaeliţiĭ aŭ triumfat, și astăzĭ Englitera e mîndră că a dat naştere unuĭ așa de mare și frumos curent artistic. Şĭ dacă acest curent trăește încă, e numaĭ pentru că s-a transformat în armonie cu spiritul epoceĭ; în loc de realist cum era la început, acum e romantic-idealist.

Dar chiar direcția idealistă ce domneștc azĭ în întreaga artă europeană, pînă a reușit, să se impună a luptat cu colosale greutățĭ. Puvis de Chavannes a fost nouă anĭ de-a rîndul respins de la Salon, iar astăzĭ e pictorul oficial, mîndria și fala Franțieĭ. Burne Jones a fost numit în tinerețe, nebun, de critica „sănătoasă“ și „cu bun simț.“ Böcklin a fost atît de mult înjuriat, încît tablourile comandate i se înnapoiaŭ; iar azĭ, la bătrînețe, pe bună dreptate e îndumnezeit. Decĭ cu toată rezistența pasionată a publiculuĭ, curentul s'a impus și astăzĭ domină: sentimentul general al vremilor noastre impune această direcție.

Nu-ĭ caracteristic oare pentru epoca noastră că *Angelus* al luĭ Millet, singurul tabloŭ idealist ce a făcut, se vinde cu șese sute de miĭ de francĭ? De ce oare Moritz Schwind, un romantic idealist german din prima jumătate a secoluluĭ, care a murit în mizerie și nerecunoscut de contimpuranĭ, a ajuns acum la modă și e comparat chiar cu mariĭ maeștri aĭ Renașteriĭ? De ce tablourile cu subiecte cavalereștĭ sunt la modă în Anglia, Germania; de ce Jeanna d'Arc înnebunește pe Francejĭ? Ce însemnează această adorare a maeștrilor primitivĭ; pentru ce artistul modern se extaziază înaintea figurilor melancolice ale luĭ Boticelli și înaintea cavalerilor înbracățĭ în fier aĭ luĭ Mantegna? In locul forțeĭ și măreţieĭ luĭ Michel Angelo, contemplăm surìsul misterios al Giocondei luĭ Lionardo. De ce? Nu este oare un semn al vremiĭ, că artistuluĭ modern nu-ĭ maĭ place apostoliĭ cu perciunĭ aĭ luĭ Menzel, nicĭ sfintele grase și corpolente ale luĭ Rubens? De sigur că epoca noastră este alta de cît cea de acum 30 de anĭ, și cere alt-fel de artă; realismul nu maĭ corespunde cu aspirațiile omuluĭ modern.

Omul de azĭ e sătul de proză, sătul de neguțitorism și realitate. El caută o artă care să-ĭ exprime starea luĭ sufletească maĭ complicată; care să fie în armonie cu dorințele luĭ vagĭ și nețărmurite; vrea maĭ multă poesie. Artistul modern nu maĭ copiază viața de toate zilele, cu adevărurile eĭ brutale și prozaice; dar nicĭ nu iubeşte pompa și fastul tablourilor marĭ istorice. Arta modernilor are un caracter cu mult maĭ intim, maĭ personalist şi în acelaşĭ timp maĭ înălțător. Bruta, tipul degenerat de muncă excesivă și alcool, nu maĭ este subiectul artistuluĭ de azĭ. El se cufundă în lumea legendelor unde oameniĭ eraŭ frumoşĭ, vitejĭ și sentimentalĭ, pe cînd vechiĭ barzĭ cîntaŭ gloriile străbune; se dă o nouă putere de viață picture religioase. Artiştiĭ epoceĭ noastre, desgustațĭ de proza de toate zilele, se concentrează în lăuntrul lor, analizază și-șĭ descriŭ propriile sentimente, și cu toate că subiectele sînt luate din veacurile trecute saŭ epocele legendare, aceea ce ne descriŭ, sunt sentimentele noastre de astăzĭ, ale lor însășĭ, — pictoriĭ de azĭ sînt poețĭ liricĭ.

Așa dar o tendință spre idealism e caracteristica arteĭ moderne; dar această tendință se deosebeşte fundamental de idealismul de altă dată. Pe cînd maeștriĭ idealiștĭ din trecut căutaŭ să „*înfrumusețeze*" natura, apropiind-o mai mult de idealul clasic, pe cînd eĭ căutaŭ această idealizare în figură și corp, moderniĭ caută să *înnobileze personajele lor prin sentimente alese.* Nimic trivial, nimic crud saŭ răŭ, nicĭ un sentiment saŭ pasiune josnică; totul nobil și superior, moral.

Dar această tendință psihologică, romantic-idealistă, este atît de puternică, în cît influențază de multe orĭ temperamente realiste cu totul robuste, care n'aŭ a face nimic cu romantismul. Așa este cazul cu cel maĭ mare pictor rus, Repin.[1] Acum doĭ anĭ tabloul care a luat medalia de aur a expozițieĭ internaționale din München a fost o operă a luĭ Repin: Căpiteniile Cazacilor se sfătuesc cum

1. In general se vorbeşte că Ruşiĭ n'aŭ pictură, că nu sînt de comparat cu Francejiĭ, Englejiĭ saŭ Germaniĭ. Cu toate acestea Repin e un artist genial și un temperament atît de mare, că orĭ care din țările europene ar putea să se mîndrească cu el. El singur face cît o școală întreagă, și dacă Rușiĭ l-ar avea pe el numaĭ, tot le-ar fi de ajuns.

să compună un răspuns la o adresă a Sultanuluĭ. Era atîta vervă şi putere în acest tablou, atît humor sănătos, atîta vigoare de sentiment, în cît toată lumea spunea că numaĭ un urmaş al raseĭ luĭ Taras Bulba e în stare să producă o aşa operă. Anul acesta Repin are în expoziţie o fată în melancolie, noaptea, la marginea unuĭ rîŭ. Este saŭ nu romantism? In Venezia, tot în acest an, unul dintre cele maĭ frumoase tablourĭ ale expoziţieĭ internaţionale era un Repin, şi nota romantică era încă şi maĭ mult accentuată. In revărsatul zorilor, în pădure, un duel. Lumina dimineţiĭ, cînd numaĭ un colţ de soare, numaĭ o rază roşie luminează toată scena, aburul şi lumina albăstrie din umbră, tot tabloul, în general, de o armonie cum extrem de rar găseştĭ în impresionismul modern, respiră un romantism franc, nediscutabil. Şi celalt tăbloŭ ce-l avea tot în expoziţia din Venezia, *Donna Ana şi Don Giovanni în cimitir*, iarăşĭ romantic, sentimental. Aşa dar chiar un artist mare, realist, cu o vigoare de sentiment ca Repin, e influenţat de epocă şi ne dă de multe orĭ tablourĭ romantice şi sentimentale.

Pentru a lămuri maĭ bine însă caracteristica arteĭ moderne, să luăm cîte-va exemple, să ne oprim puţin înnaintea tablourilor luĭ Burne Jones, Böcklin şi altor maeştri modernĭ.

In cele şepte tablourĭ despărţite ce a avut în expoziţia din München, Burne Jones reprezintă o legendă: *Fiica regeluĭ*. In primul tabloŭ ea, eroina se plimbă singură în grădină, citind într-o carte. Pare un vis, o fiinţă din altă lume; pînă la ea meschinăriile lumeĭ n-ajung; in corpul eĭ delicat nu există nicĭ urmă de patimă; inima ei nicĭ o dată n-a bătut cu putere; obrajiĭ nicĭ o dată n-aŭ fost roşiţĭ de sărutărĭ. Aĭ închis ochiĭ, îĭ deschizĭ: aĭ visat saŭ în adevăr a trecut umbra uneĭ fiinţe iubite pe lîngă tine? Acea umbră e eroina luĭ Burne Jones.

In tablourile următoare poporul se plînge regeluĭ care cade la grele gîndurĭ ascultînd nevoile supuşilor săĭ. Se trage la sorţĭ fata care trebue să fie mîncată de balaur, şi eroina scoate tocmaĭ sorţul fatal. E condusă în cîmp, lăsată singură acolo. Vine Făt-frumos, omoară balaurul şi se întorc împreună în cetate, în mijlocul bucurieĭ generale.

Se poate oare spune prin vorbe aceea ce maestrul ne face să simţim dintr-o aruncătură de ochĭ? Cum să des-

criŭ expresia infinitei bunătățĭ a regeluĭ care sincer suferere și-l doare de suferințele poporuluĭ săŭ și e gata să-șĭ sacrifice propria-ĭ fiică, pentru binele supușilor săĭ? Cum se poate descrie expresia încrederei nemărginite cu care vine poporul și se plînge regelui; credința că el îl va scăpa ?... Cînd fiica regeluĭ trage sorțul, emoția nu i-se trădează de cît printr-un ușor strîns de mînă: Cînd de bună voe merge la moarte, tot poporul care o conduce e coprins de o tristeță fără samăn care, de și nu se traduce prin plîns saŭ exagerărĭ de gesturĭ, totușĭ e dureroasă. Singură eroina înaintează încet, dar fără șovăire; pe fața-ĭ senină se simte că emoția este reținută, se simte tăria de caracter. Cînd se întoarce înapoĭ, bucuria-ĭ nu e exagerată; trimbițele sună, poporul o întîmpină și se înveselește. Ea e convinsă că și-a făcut datoria și aceasta iĭ e de ajuns. Pasiunea saŭ emoția luĭ Burne Jones nicĭ odată nu se manifesta violent prin gesturĭ exagerate. De și arta luĭ e intensiv expresivă, totușĭ e un calm în mișcărĭ, o nobleță în gesturĭ și expresiĭ în cît amintește de arta senină a primeĭ renașterĭ italiene.

O altă operă a luĭ Burne Jones are titlul *Treptele de aur*: o proccsiune de fecioare care pogoară o scară. Nimic maĭ simplu, dar rarĭ, foarte rarĭ, tablourile carĭ să producă o impresie maĭ adîncă. E o melancolie profundă în figurĭ, în mișcărĭ și gesturĭ și în continuitatea lină a procesiuneĭ. Pentru Burne Jones veselia, rîsul, nu există: el le găsește nepoetice. Un singur zimbet am găsit în tablourile luĭ; acesta însă e melancolic. La el pînă și zeul *Pan* e un tip de caracter sentimental și melancolic,

Burne Jones este poate cel maĭ sentimental liric al veaculuĭ nostru, și cu toate că i se impută un temperament bolnăvicios, că operele luĭ aŭ o tendință pesimistă, nesănătoasă, decadentă chiar. Cu toate acestea cunoaștem acest decadentism, sîntem bunĭ prietinĭ cu acest sentimentalism; el este al nostru, al epoceĭ noastre. Probă despre asta, este armonia ce există între maestru și contimpuranĭ; este succesul operelor luĭ, fără pâreche poate în istoria artelor. Cînd se deschide în Londra expoziția luĭ Burne Jones, este o afluență maĭ mare chiar ca la Beyreuth pentru Wagner; iar în Europa civilizată, a spune că nu-țĭ place Burne Jones, însemnează a fi socotit ca cel din urmă indiferent și nesimțitor în artă.

Dar nu numaĭ Burne Jones prezintă această nuanță psihologică idealistă, ci aproape întreaga pictură engleză. Watts spune însuşĭ că „nu zugrăveşte pentru plăcerea sa, nicĭ pentru a altora ; eu nu zugrăvesc lucrurĭ, ci ideĭ şi sentimente“ şi Watts [2] este unul dintre corifeiĭ pictureĭ moderne! A face nobil, măreț, înălțător de suflet este idealul luĭ şi al tuturor artiştilor englejĭ.

Dar această tendință nouă are şi în Germania reprezentanțĭ iluştri, între care Böcklin, şeful lor, este un artist genial, singurul dintre modernĭ care poate risca o comparaţie cu mariĭ maeştri aĭ renaşteriĭ.

Acum cîțĭ-va anĭ, într-o expoziție internațională, a fost expus autoportretul maestruluĭ : se opreşte din lucru şi ascultă melodia ce la spate i-o cîntă moartea din vioară. E aiurit, pierdut în gîndurĭ şi în mînă are penelul şi cu el ne va traduce nouă, vraja aceluĭ cînt misterios. Intr-un alt portret, Böcklin se reprezintă cu un pahar de vin în mînă, vesel, cu fruntea în sus, cu mîna în şold. Aceste portrete, atît de opuse, caracterizează minunat arta luĭ. Intre aceste două extreme se mişcă geniul acestuĭ maestru care a istovit întreagă scara a sentimentelor omeneştĭ.

Vorbind despre un alt mare romantic, Delacroix, Théophile Silvestre [3] zice : „....Şi astfel muri, aproape surîzînd, „la 13 August, o mie opt sute şaizecĭ şi treĭ, Ferdinand „Victor Eugène Delacroix, pictor de rasă mare, care a a„vut un soare în cap şi o furtună în inimă, care în timp „de patru zecĭ de anĭ a atins toate notele pasiunilor ome„neştĭ şi al cărĭ penel măreț, teribil saŭ suav, trecea de „la sfințĭ la resboinicĭ, de la resboinicĭ la amanțĭ, de la a„manțĭ la tigri şi de la tigri la florĭ.“

Pe deplin acelaşĭ lucru se poate spune şi despre Böcklin. Nu există sentiment care să nu fie redat de Böcklin, nu există ramură a pictureĭ în care să nu fi excelat. Pe lîngă el, toțĭ maeştriĭ modernĭ şi ceĭ vechĭ chiar sunt unilateralĭ. E un fenomen de complexitate. In creațiunĭ fantastice e neîntrecut. Centauriĭ luĭ sînt superiorĭ chiar celor din friza Partenonuluĭ. Aŭ atîta putere de viață, în cît

2. Unul dintre cele maĭ frumoase tablourĭ ale luĭ Watts „*Sic transit....*“ i-a fost inspirat, într-o conversaţie, de Carmen Sylva.
3. „Les artistes français“ p. 67.

nicĭ nu se poate închipui că sînt figurĭ fanteziste. In pictura expresivă, tablourile luĭ pot concura cu ale celor maĭ marĭ maeştri modernĭ. Săturaţĭ de melancolia luĭ Burne Jones, dacă voiţĭ o notă maĭ veselă care să vă distragă de la acest pesimism, căutaţĭ în Böcklin : în nicĭ un maestru modern, nu găsiţĭ atîta veselie sinceră şi sănătoasă, atîta humor. Dar cînd Böeklin încîntat, transportat însuşĭ, ne spune ce impresie îĭ produce luĭ natura, atuncĭ e dumnezeesc. Nimenĭ n'a redat atît de bine acel *moiré* ce rămîne un moment deasupra unuĭ val cînd se sparge de stînca ; nimenĭ n-a redat atît de perfect imensitatea şi profunzimea măriĭ, transparenţa şi mişcarea acestuĭ colos de apă, vibraţia undelor de-o clipă ce daŭ vĭaţă fie-căruĭ val. Şi Böcklin nu e un pictor de *marine* ca ceĭ lalţĭ ; marea luĭ tot-deauna e populată, şi nu de pescarĭ ca a luĭ Israels saŭ Mesdag, ci de *tritonĭ* şi de *naiade* care se simt fericiţĭ, înoată şi se înveselesc că nu cunosc *spleenul* nicĭ melancolia noastră.

Dar întreaga natură la Böcklin e populată de fiinţĭ fantastice. Pădurile luĭ sînt un mister ; vraja lumineĭ ce se furişează după copacĭ, face să te aştepţĭ la ceva extraordinar : în adevăr, căcĭ acel colţ de pădure, dacă nu-ĭ locuinţa unuĭ faun saŭ nimfe, atuncĭ e locul unde vestalele se adună să facă sacrificiĭ. Din stîncile luĭ, balauriĭ pîndesc pe trecătorĭ, iar deasupra ruinelor, corbiĭ se fac roată. Tot capătă putere de viaţă şi expresie sub penelul luĭ. Copaciĭ, bătuţĭ de vînt, se pleacă şi plîng înpreună cu oameniĭ cînd sînt triştĭ ; nouriĭ albĭ şi uşorĭ se desfac pe un cer albastru, cînd tabloul e vesel; aceaşĭ nourĭ capătă forme şi culorĭ fantastice, cînd subiectul e dramatic. Nicĭ o dată n-a fost în tablourĭ atîta armonie între om şi natură, ca în operele luĭ Böcklin. Un castel ruinat la malul măreĭ, un vînt uşor mlădie vîrfurile chiparoşilor ; o femee în negru se pierde în gîndurĭ triste, privind în zare ; e melancolia însăşĭ. Reprezintă o idilă, — e primăvară : toată natura respiră veselie, florile parcă rîd, oameniĭ zîmbesc şi sînt fericiţĭ. Intr-un peisaj de toamna, unde frunzele sînt zburate de vîrtej şi copaciĭ aproape desrădăcinaţĭ de vijelie, represintă moartea alergînd în goana calului.... Böcklin este şi rămîne cel maĭ mare poet al Germanieĭ actuale, şi cu toată creaţia luĭ, atît de complexă, nota romantic-idealistă predomneşte.

Maĭ sănătos în concepţie de cît Burne Jones, maĭ variat de cît Puvis de Chavannes, Böcklin a avut o influenţă colosală asupra picture moderne germane, aşa că aproape întreaga arta tînără e influenţată de acest mare geniu. Max Klinger, Ludwig Herterich, Franz Stuck, Hans Thomas şi mulţĭ alţiĭ sînt maeştri marĭ care, de şi tinerĭ, totuşĭ azĭ chiar fac fala Germanieĭ, şi toţĭ sunt şcolariĭ luĭ Böcklin. Fie care urmăreşte un ideal deosebit, într-o diferită ramură a pictureĭ; toţĭ însă s-aŭ adăpat de la acelaşĭ bogat izvor. Klinger are pictura dramatică pasională, şi cine a văzut o singură dată una dintre celebrele luĭ *aqua forte*, o va ţine minte toată viaţa. Herterich e poetul liric care a moştenit de la Böcklin uimitoarea vrajă a coloritului şi profundul sentiment al misteriosuluĭ. *S-tul Gheorghe* al luĭ din Pinacoteca nouă din München este una dintre cele maĭ frumoase opere romantice ce s-aŭ creat vre-o dată. Stuck a moştenit fantasticul luĭ Böcklin şi este superior chiar maestruluĭ în sculpturalul formelor sale. „*Răsboiul*“ luĭ e cu adevărat o capo-d'operă. De şi poesia şi sentimentul ales ce se găseşte în toate operele marĭ ale luĭ Böcklin lipseşte luĭ Stuck, totuşĭ e atîta înrudire între maestru şi elev, în cît Stuk, a fost acuzat de invidioşĭ chiar că-l plagiază pe Böcklin. Ceea ce e adevarat, este că Stuck are vigoarea şi temperamentul unuĭ *faun* şi posedă o imaginaţie fantastică à la Edgar Poë.

Cînd un maestru a reuşit să creeze o artă atît de mare şi de complexă, în cît un popor întreg de artiştĭ cu temperamente şi idealurĭ deosebite să fie inspiraţĭ de ea şi să producă la rîndul lor opere de o valoare indiscutabilă, cu siguranţă că maestrul poate fi numit *geniu.*

Inspirat tot de acelaşĭ sentiment idealist saŭ indirect tot de arta luĭ Böcklin, avem în Germania şi aşa numitul *modernism* al luĭ Uhde şi şcolarilor luĭ, care tinde să ne arăte că spiritul creştinismuluĭ vieţueşte peste toate schimbările sociale şi peste toate rasele. Pictura luĭ Uhde descrie viaţa luĭ Christ şi a apostolilor, şi de şi sînt figurĭ moderne în scenă, sentimentul religios şi pietatea artistuluĭ e atît de mare, în cît nu te atinge de fel faptul că în loc de personaje şi stofe orientale, vezĭ oamenĭ din zilele şi cu costumele noastre. Maĭ de grabă te revoltă *verismul* şi exactitatea ştiinţifică lipsită de orĭ ce sentiment religios a

luĭ Wereschagin. Personajele luĭ Uhde sînt pline de credință și pietate, profund religioase.

Așa dar, după cum vedem, pe toată linia, tendința personalistă, romantismul, idealismul psichologic, aŭ luat locul realismuluĭ. Că este saŭ nu sănătoasă această tendință, nu discutăm. Că va veni un timp cînd și idealismul de azĭ va fi revoluționat la rîndul săŭ, — aceasta este sigur. Care va fi arta care-l va înlocui? — nu se poate încă ști.

* * *

Innainte de a încheea îmĭ rămîne să spun cîte-va cuvinte și despre mijloacele întrebuințate de moderni în creația arteĭ lor.

Maĭ întăĭ, *modelul viŭ* are la pictoriĭ de azĭ mult maĭ puțină importanță ca la realiștĭ. Watts, cînd face un portret chiar, nu privește prea mult modelul. Cea ce-l importă e psihologia personajuluĭ și aceasta n-o poate găsi uitîndu-se la el. El vorbește, studiază, caută să cunoască intim modelul săŭ, caută să-ĭ prindă nota specific individuală, psihologică. Și dacă portretele sale nu sînt întocmaĭ de culoarea originaluluĭ, saŭ dacă nu poartă hainele-ĭ obicĭnuite, aceasta luĭ îĭ e indiferent: dacă a redat caracterul moral, îĭ e de ajuns.

Burne Jones modifică adesea natura, pentru a reuși să ne transmită un sentiment. Personajele luĭ Burne Jones sînt în general foarte subțirĭ și înalte. In unele cazurĭ capul se coprinde de opt orĭ, chiar de opt orĭ și jumătate în lungimea corpuluĭ, pe cîtă vreme în natură, la femeile engleze chiar care de obiceĭu sînt maĭ înalte, măsura capuluĭ nu se cuprinde maĭ mult de 7, maximum de 7 $^1/_2$ orĭ în lungimea corpuluĭ. Cu toate acestea, abaterea de la natură este așa de măestru ascunsă, în cît nu o simțĭ; prin ea reușește să-țĭ dea impresia de delicatență, fără să ți se pară ceva anormal. Pe el îl preocupă viața internă, nu cea externă și, pentru aceasta, dacă crede necesar să impună oare carĭ regulĭ celeĭ de a doua, o face fără șovăire.

Cît despre Böcklin, chiar subiectele luĭ cele maĭ de multe orĭ fantastice, ne arată că modelul nu prea are ce căuta în atelierul luĭ.

Compoziția modernilor este influențată în mare parte

de Japonezĭ şi de maeştriĭ primitivĭ italienĭ, germanĭ saŭ olandezĭ, prin urmare în opoziţie cu perioada veche idealistă care se inspira de la Grecĭ saŭ Rafael, contrar romantismuluĭ francez din prima jumătate a veaculuĭ care se înspira de la Rubens şi Veneţienĭ.

Nota tablourilor totdeauna e clară ; în privinţa aceasta Manet a fost salvatorul pictureĭ moderne. Singurĭ Englejiĭ (Burne Jones, Watts, Walter Crane etc.) nu vor încă să ştie de plinaerism şi menţin pictura tor, de şi vie în culorĭ, totuşĭ sub lumina brună a atelieruluĭ. Teoria plinaerismuluĭ şi a reflexelor a făcut ca să avem în pictura modernă efecte absolut noue de umbră, lumină şi culoare. In locul armoniilor *ambree* ale pictureĭ vechĭ, avem armoniĭ în gris, în verde, în albastru. De multe orĭ tabloul modern are un ton de gobelin : vechiŭ, şters ; figurile par-că sînt într-o ceaţă, par-că le vedem într-un vis. Factura în general e uşoară şi sigură, coloritul transparent şi fin. Englejiĭ însă în general aŭ o factură migălită, greoae, culoarea lor e uscată, lumina nu vibrează, coloritul foarte rar e armonic.[4]

*
* *

Pe lîngă tendinţa modernă în artă, fireşte că există încă şi cea veche care numără de asemenĭ maeştri de valoare. Totuşĭ succesul modernilor e atît de mare, încît le întunecă gloria lor trecută.

Intre modernĭ sînt fără îndoială şi mulţĭ *snobĭ* care compromit chiar mişcarea şi fac să se creadă că exageraţiile saŭ disarmoniile lor strigătoare sunt caracteristica noueĭ tendinţĭ. Nu despre arta lor am voit să vorbesc însă în a-

4. Ca soliditate însă pictura modernă lasă mult de dorit. Pricina este că fabrica modernă trebuind să producă culorĭ pentru zecĭ de miĭ de pictorĭ, amestecă în culorĭ ceară, uleiurĭ şi alte materiale străine care să le ţină umede timp îndelungat, şi aceste materiale distrug şi înnegresc cu timpul materia colorantă. Maeştriĭ vechĭ preparaŭ singurĭ culorile lor şi pentru aceasta tablourile lor şi azĭ au un colorit atît de frumos şi transparent. Un chimist mare a spus că peste 200 de anĭ nu va maĭ fi nicĭ o urmă din tablourile de astăzĭ..... E influenţa neguţitorismuluĭ în artă !

cest articol, ci despre a acelor care daŭ tonul adevăratei arte moderne, pentru că principalul lucru ce trebue să cerem unuĭ tabloŭ e să fie armonie sufletească între personaje, armonie între acestea și modul cum sunt reprezintate, armonie în culoare, liniĭ, compoziție, etc. Tabloul trebue să fie un tot armonic.

München.

N. IORGA

Două documente din archivele ragusane

relative la un sol trimis la Veneția de Basarab al III-lea (Neagoe).

În 1862, Schafárik a publicat în *Acta archivii veneti*, tipărite în Belgrad, pe pp. 619—20, un act extras din seria *Privilegiilor*, aflătoare în *Archivio di Stato* din Veneția. Actul e o diplomă acordată de dogele Leonard Loredano Ragusanuluĭ Ieronim Matievich, „illustris domini Bosarab, vaivodae transalpensis, nuncio seu oratori“. Marea prietenie ce are pentru acesta din urmă și „demnitatea persoaneĭ“ ambasadoruluĭ îndeamnă pe doge a face pe Ieronim cavaler, cu drept de a purta haină, sabie, cingătoare și pintenĭ de aur. Diploma e datată din 7 Mart 1518. Ea a fost reprodusă de d. Hasdeu în *Archiva istorică*, t. II, p. 69 ; apoĭ, maĭ în urmă, ea s'a tipărit, după o copie făcută pentru Academia romînă, în Hurmuzaki, *Doc.*, t. VIII, p. 45, No. LV.

Diploma s'ar putea lămuri maĭ bine prin cercetărĭ în archivele venețiene ; Sanudo trebuie să menționeze solia în *Ziarele* sale de la Marciană [1]), și, în archive chiar-

1). Sînt cincĭ-zecĭ și opt de volume, care cuprind aniĭ 1496—1533 (Rawdon Brown, *L'archivio di Venezia*, Veneția-Turin, 1865, p. 63 și urm.). Se publică, de la 1879, de «Deputația venețiană pentru istoria patrieĭ,» supt titlul de «*I Diarii di Marino Sanudo.*» Aŭ ieșit, îmĭ pare, numaĭ șese volume.

în *Senato Terra* sînt neapărat deciziĭ relative la trimesul muntean. Pănă ce o nouă călătorie în Italia îmĭ va face cu putință asemenea cercetărĭ, iată două prețioase notițe relative la drumul luĭ Ieronim, notițe ce se află în Deliberațiile Senatuluĭ (*Consilium Rogatorum*) din Ragusa (registrul 1516—1518). Mi le-a comunicat cel maĭ bun cunoscător al archivelor ragusane, prof. C. Jireček, vestit la noĭ prin frumoasa sa „Istorie a Bulgarilor".

I. 1517, 5 Decembre.

„Prima pars [2]) est de donando Hieronymo Raguseo, medico chyrurgico, servitori illustris domini Bassarachi, voivode Transilvanie (*sic*), qui ad nos venit traiecturus Venetias pro negociis dicti voivode, et nobis attulit litteras in suam commendationem a dicto voivoda et donavit nobis ex parte dicti voivode unum equum valoris ducatorum duodecim vel circa. Per XXXVIIII contra II".—Item," ducatos viginti quattuor, in duabus taciis de argento." —Item, „de faciendo illi dictum donum in suo reditu Venetiis ad nos."

II. 1518, 9 April.

Libertas domino rectori et Minori Consilio „tractandi amicabiliter in dohana Hieronymum Raguseum, missum domini Valachie, pro rebus et mercanciis suis, portatis [a] Venetiis, quas vult extrahere, ut eis videbitur." Per XXVII contra XII [3]).

Decĭ, Ieronim era chirurgul Domnuluĭ muntean. El aducea mărfurĭ din Veneția, ceia ce nu era un obiceiŭ

2. *Pars* e o propunere; *pars capta* e o propunere votată. Guvernul ragusan e calcat în toate după cel al Veneţieĭ, odată stăpâna oraşuluĭ. Şi, pentru votul în consiliile veneţiene, v. Mas Latrie, *Hist. de Chypre*, III, Paris, 1855, p. 827—8.
3. Partea între semnele de citaţie, e copia; ceia-l-altă, resumat latin de d. Jireček.

noŭ la dinaștiĭ noștri de pe acea vreme. Se cunosc soliile, cu scop politic, ale luĭ Ștefan-cel-Mare la Veneția, de sigur cele d'intăiŭ misiunĭ diplomatice româneștĭ venite în acel oraș [4]). Între ambasadoriĭ Domnuluĭ Moldoveĭ, ceĭ cari sosiră la Veneția în Februar 1501, Rainald și Antoniu, oamenĭ „răŭ îmbrăcațĭ", asigură Sanudo, venise, pe lîngă scopul tocmiriĭ unuĭ medic pentru stăpînul lor bolnav și asigurăriĭ de dispozițiĭ favorabile creștinilor, și pentru acela de a cumpăra „certi panni d'oro [5])." Soliĭ luĭ Bogdan Orbul, vistierul Ieremia și stolnicul Gheorghe („Georgius thavernicus") [6]), venițĭ în Februar 1506 la Veneția, pentru a anunța suirea pe tron a Domnuluĭ și căsătoria-ĭ cu „sora regeluĭ Ungarieĭ", fusese trimeșĭ maĭ ales spre a cumpăra pentru „marele Domn din țara lor" postav de aur și de mătasă și juvaiere [7]). Eĭ aduceaŭ, ca și Ieronim, Ragusanilor, un dar, anume „două legăturĭ de blănĭ de sobol și două legăturĭ de blănĭ de cacom și două blănĭ de rîs." Pe solul luĭ Ștefan-cel-Mare, din Mart 1502, îl făcu dogele Leonard Loredano, ca și pe Ieronim al luĭ Neagoe, cavaler și-l „îmbrăcă cu aur" [8]).

---

4. C. Esarcu, *Ștefan cel-Mare, documente descoperite în Archivele Veneţieĭ*, Bucureştĭ, 1874. Fragmentele din Sanudo, scrisorile şi Deliberaţiile Senatuluĭ, cuprinse în această publicaţie, aŭ fost, retipărite în Hurmuzaki, t. VIII, iar cele d'intăiŭ aŭ văzut din noŭ lumina, împreună cu tot restul *Ziarelor*, în ediţia citată (III, 465; IV, 112, 734-8, 804-7; V, 150, 577, 580-2, 616-7 639; VI, 49-50, 50-1).

5. Sanudo, *Diarii*, III, 1465; cf. 1478-9.

6. *Ibid.*, VI, 290-1. Un al treilea sol, Bernard castelaŭul (pârcalabul) murise pe drum. Scrisoarea luĭ Bogdan către doge e din 18 Octombre 1505, Suceava.

7. *Ibid.*, şi c. 297, 341. Soliĭ asistară la o «mumaria», cu care şi focurĭ de artificiĭ, la 19 Februar, prânziră sara la doge, luară parte la bal mascat şi supeŭ; văzură (aceiaşĭ??) la 21 Maiŭ, următor («li do oratori dil Valacho») aruncarea ineluluĭ în mare şi asistară la procesia Corpuluĭ luĭ Crist, din 11 Iunie.

8. *Ibid.*, IV, 112 şi Esarcu, 87; Hurmuzaki. t. VIII, p. 35.

Să fi avut un scop politic misiunea luĭ Ieronim? Foarte cu putinţă. Căcĭ, la 3 Iunie 1519, un an după solia luĭ, papa Leon al X-lea, care se gândia la o ligă contra Turcilor, răspundea Domnilor românĭ, ce se oferise a intra în această alianţă creştină, asigurîndu-ĭ că, precum cereaŭ, nicĭ-o pace nu se va încheia cu Turciĭ fără dînşiĭ [9]). Solul, Anton „Paicalas", vre-un Grec, era la 24 Iunie în Veneţia. Aducea şi el un dar doguluĭ, o legătură de patruzecĭ de sobolĭ, şi cerea un medic, şi el, pentru Ştefăniţă, din Moldova. Dogele, tot Loredano, îĭ dădu cîţĭ-va coţĭ de damaschin. Era îmbrăcat în postav de aur la audienţă [10]).

N. Iorga

---

9. Theiner, *Monumenta Slavorum meridionalium*, I (1863), 571, No. 774. Reprodus în Hurmuzaki, II³, 307 9. Pentru planul luĭ Leon al X-lea, vezĭ Hurmuzaki, XI (supt presă), 1-2 şi *Supl.* I¹, 1.

10) Sanudo, reprodus în Hurmuzaki, VIII, 45—6, No. LVI—LVII. Să fie solul un *Παγκάλας*? Numele Pangali se întîlneşte une orĭ (v. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, tabla). Pentru Ragusanĭ în ţerile noastre, v. *Mem. Ac. Rom.*, seria a doua, XVIII, 37—8. A doua fasciculă din t. III al *Actelor şi Fragmentelor* va cuprinde şi documente ragusane privitoare la Romîniĭ din principate.

V. C. BUŢUREANU

Récherches sur le maïs de Moldavie

Nous savons que la principale source de richesse de la Roumanie est son agriculture. Par les grains qu'elle produit et dont elle exporte une grande partie, la Roumanie est en mesure de se procurer les moyens par lesquels elle peut se tenir au courant du monde civilisé.

Le blé et le maïs sont les plantes qui forment presque totalement l'objet de la grande culture. — Quoique le maïs ne soit pas aclimatisé depuis si longtemps en Roumanie,[1]) sa culture est si répandue qu'elle constitue la principale occupation du paysan Roumain et la farine de maïs, presque son unique aliment. Une partie du maïs est exporté à l'étranger ou il sert à la fabrication de la glucose et de l'alcool; l'autre partie qui est consommée dans le pays, sert à la nutrition, ou est transformée en alcool. Il s'en suit que le paysan roumain consomme le maïs sous deux formes : comme aliment sous forme de *mamaliga* et comme boisson alcoolique sous forme de *rachiu*.

Si la consommation du maïs de bonne qualité n'a pas de mauvais effets pour la santé des consommateurs (et même, d'après les dernières recherches on a constaté que le maïs, est plus nourissant, que le blé, par suite d'une plus grande proportion de matières grasses qu'il contient), par contre, le maïs avarié, ou qui a été recolté avant la maturité, et a été mal conservé, contractant moisissure, produit, d'après des nombreuses expé-

1. Voir Xenopol, *Histoire des Romains*, II, p, 103.

riences et observations, les effets les plus desastreux pour la santé des consommateurs : Elle donne naissance au fléau terrible qui s'appelle *la pellagre.*

On a fait des recherches pour savoir si la pellagre est due seulement à la consommation du maïs de mauvaise qualité ou bien à l'alcool préparé avec le maïs avarié ; des preuves ont été fournies pour et contre, et la question n'est pas encor complètement éllucidée.

Mr. le Dr. Felix, directeur general du service sanitaire superieur de Roumanie, préoccupé de l'amélioration de l'état sanitaire du paysan, ayant été informé que dans certaines régions il existe du maïs très peu substantiel, qui ne contient que de petites quantités de substances nutritives, m'a invité à faire l'analyse du maïs cultivé dans toutes les régions de la Roumanie de Nord (Moldavie), pour connaître sa qualité. — De mon coté je me suis aussi proposé de chercher si en effet le maïs de mauvaise qualité contient ou non un alcaloïde ou autre principe toxique, dont on puisse retrouver la présence aussi dans l'alcool préparé avec du maïs avarié, et surtout si ses effets sur les animaux sont analogues aux manifestations sous lesquelles se présente la pellagre.

Dans le présent travail, j'exposerai les méthodes d'analyse et les resultats constatés relativement à la composition du maïs de Moldavie.

Dans un second travail, qui succedera à celui-ci, je donnerai les resultats des recherches faites en ce qui concerne les causes de la pellagre.

Composition du maïs de Moldavie

Grâce au concours qui m'a été donné par M-rs les Prefets de tous les districts de Moldavie, je me suis procuré les échantillons de maïs des diverses régions du pays.

Pour faire les analyses, j'ai du déterminer d'abord les methodes que je devais employer, d'autant plus que je ne connaissais aucun traité special sur l'analyse du maïs. J'ai du adapter à l'analyse du maïs, en grand partie les méthodes qu'a employé Balland dans ses recherches sur le blé et sur la farine de blé.

Pour pouvoir comparer les resultats obtenus j'ai eu recours aus données analytiques de : *König, Chemische Zusammensetzung der menschlichen Nahrungs und Genussmittel,* ainsi que du : Rapport fait par *Girard* directeur du laboratoire municipal de Paris.

Pour bien déterminer les méthodes analytiques, nous avons du les expérimenter d'abord sur un certain nombre d'echantillons en dosant tous les élements, et en ramenant les resultats au $^0/_0$. Il faut le dire dès le commencement, que pour certains élements nous avons essayé plusieurs méthodes de dosage, pour d'autres il nous à fallu faire un véritable apprentissage, pour découvrir les finesses des opérations. Nous croyons donc avoir atteint, par suite d'éfforts sérieux, une certaine exactitude dans les resultats.

Pour faire l'analyse complète du maïs, nous avons dosé les élements suivants : 1) l'eau, 2) les cendres, 3) l'acidité, 4) les matières grasses, 5) les matières azotées, 6) l'amidon, 7) les matières sucrées, et 8) la cellulose.— Dans un certain nombre d'échantillons nous avons dosé dans les cendres : 9) le potassium et 10) l'anhydride phosphorique.

Voici maintenant les methodes analytiques que nous avons employées.

Dosage de l'eau. Le dosage de l'eau est de grande importance parcequ'il nous permet de constater si le maïs a été recolté avant ou après la maturité. Pour faire ce dosage le maïs a été d'abord réduit en poudre fine, à l'aide d'un moulin special. On a introduit une certaine quantité de cette farine dans des capsules en platine, dont on avait d'avance fixé la tare, et on a chauffé dans des étuves spéciales.

Pour la température à laquelle on doit faire la dessication on a émis plusieurs opinions : les uns soutiennent la température de 100° et d'autres la température de 110°. J'ai constaté qu'avant 100° la farine de maïs ne perd que 6—7 $^0/_0$ d'eau, tandis qu'à 100° elle perd entre 10—12 $^0/_0$. Si on continue à chauffer jus-

qu'à 130° la farine perd continuellement de son poids, mais en même temps elle se décompose, devient jaune et répand une odeur aromatique particulière qui est due à la volatilisation des huiles qui constituent les matières grasses. Je me suis donc decidé à secher la farine à une temperature comprise entre 100° et 105° en me sevrant pour cela d'une étuve à huile et d'un regulateur à air et mercure, qui permettait une variation entre 100 et 102° En ce qui concerne la durée du chauffage, j'ai constaté qu'après 10 heures, la perte de poids restait constante. — Comme la farine est une substance hygroscopique, la pesée doit se faire très rapidement, en ayaut soin de mettre dans la balance des substances comme la chaux ou l'acide sulfurique pour bien dessecher l'air.

Dosage des cendres. Pour faire ce dosage on incinère la farine qui a servi au dosage de l'humidité. La calcination nécessite beaucoup de temps, car le charbon qui resulte étant aglomeré, brûle difficilement; — en même temps les cendres étant composées en majeure partie de phosphates alcalins facilement fusibles, les dernières parties du carbon brûlent très difficilement étant récouvertes par les phosphates en fusion. Si on pèse la cendre ainsi obtenue, on trouve un poids trop grand. Pour éviter les inconvénients nous faisons la calcination dans des capsules à fond plat, et une fois le charbon obtenu, on le pulverise avec un pilon en agate, dans la capsule même, on le répand sur le fond de la capsule en couche aussi mince que possible et on continue la calcination. On doit éviter une trop grande temperature pour ne pas volatiliser une partie du produit. Nous avons obtenu de très bons resultats en nous servant d'un four special de Hempel grand modèle, chauffé par un bec Teclu grand modèle. Si on se sert d'un chalumeau à courant d'air, on doit chauffer avec précaution et justement le temps nécessaire pour brûler tout le charbon. — Une cause qui fait varier très souvent les résultats est la présence, dans les farines surtout, du sable siliceux ou de l'argile, qui proviennent, le premier des meules qui ont servi à moudre le maïs, la seconde du fait que le maïs n'était pas bien netoyé. — On constate leur présence surtout dans le dosage de la cellulose, quand le sable reste sur le fond de

la capsule, après avoir fait bouillir la farine avec l'acide chlorhydrique. Si un pareil cas se présente il faut determiner le poids du sable dans une opération speciale et retrancher ce poids du celui des cendres. Autrement on s'expose a trouver des résultats inexacts dans le dosage de l'anhydride phosphorique et du potassium dans les cendres.

Dosage de l'acidité. Pour le dosage de l'acidité on procède de la manière suivante. La farine est introduite dans un flacon avec une quantité determinée d'alcool pur à 85° dont on a dosé la trace d'acidité dans une operation preliminaire. Après un contact de 12 heures, on dose l'acidité dans l'alcool avec une solution titrée de hydrate de potasium. On a soin d'agiter plusiéurs fois le flacon pour favoriser la solution des acides dans l'alcool. On exprime l'acidite en acide sulfurique.

Dosage des matières grasses. Pour le dosage des matières grasses, nous avons employé la methode de Balland. On prépare d'abord des tubes ayant 12-13^{mm} de largeur dont on étire un bout en pointe et on le ferme à la lampe, l'autre bout pouvant être bien bouché.— On introduit dans le fond du tube un tampon en soie de verre ou d'amiante, ou ajoute la farine et ensuite on rempli avec de l'ether. On bouche, on agite et on laisse en contact pendant 8 heures, ayant soin d'agiter les tubes au moins chaque 2 heures. Après ce temps ou brise la pointe, ou laisse tomber la solution etherée sur un filtre et on reçoit le liquide clair dans une capsule en porcelaine on en platine; ou lave le tube avec un peu d'ether, on réunit les liquides dans la capsule et on laisse évaporer spontanément. Ensuite on dessèche les matières grasses qui restent, dans une étuve à 100° et on pèse.

Dosage des matières sucrées. Pour le dosage des matières sucrées, la farine est introduite avec une quantité donnée d'eau dans des larges flacons et après quelques moments d'agitation on laisse réposer pendant 6 heures. Après cela on separe par décantation ou à l'aide d'une pipette la couche du liquide clair qui se trouve en dessus, on l'introduit dans une burette et on dose le sucre par la liqueur de Fehling.

Dans ce dosage il faut prendre certains précautions.—

D'abord il faut opérer a des températures qui s'éloignent très peu de 15°; si la temperature est trop basse, on trouve très peu de matières sucrées. — Si on laisse au contraire le tout à une temperature supérieure à 20° et pendant plus de 6 heures, on trouve une trop grande quantité de matières sucrées, car il est connu que l'amidon en présence de l'eau à une certaine température commence à s'hydrater et passe en état de matieres sucrées. — Ceci nous explique pourquoi dans les tableaux d'analyses des farines, nous trouvons les matières sucrées dosées ensemble avec l'amidon sous le nom de: *Hydrates de Carbon.*

Le dosage des matières azotées a été fait par la methode de Kjeldhal. La farine est chauffée avec de l'acide sulfurique et du mercure dans un petit ballon jusqu'à ce que le liquide devient incolore; après refroidissement on ajoute de l'eau, on introduit le liquide dans un ballon d'un litre on neutralise avec un léger excès d'hydrate de sodium, on précipite le mercure par une solution de sulfure de sodium et, après avoir ajouté quelques morceaux de zinc en grenailles, on distille dans l'appareil de Schloesing. Le liquide qui distille et qui contient l'azote sous forme d'ammoniac est reçu dans une solution titrée d'acide sulfurique (ordinairement decinormale) et quand le liquide qui distille ne bleuit plus le papier de tournesol, on arrête la distillation. On dose l'acide sulfurique resté non combiné, on calcule l'ammoniac nécessaire pour neutraliser le reste de l'acide, et on déduit par le calcul l'azote correspondant. On multiplie le poids de l'azote par 6,25 et on a les matières azotées.

Dosage de l'amidon. Pour le dosage de l'amidon nous avons employé plusieurs méthodes d'opération, le principe de la méthode restant le même: transformation de l'amidon en sucre et dosage du sucre par la liqueur de Fehling. — L'opération de la transformation de l'amidon en sucre a été faite en chauffant la farine avec une solution diluée d'acide sulfurique, ou dans des tubes fermés, ou dans des petits ballons à réfrigerant ascendant, pendant ou moins 6 heures. Quand on fait l'opération dans des tubes fermés, on chauffe ces tubes, ou dans une

solution concentrée de sel ou dans un bain d'huile dont la température ne doit dépasser 110-115°. Après refroidissement on ouvre les tubes, on ajoute de l'eau pour faire 100cc. et on dose le sucre par la liqueur de Fehling. Si on ne peut pas faire l'opération en tubes fermés, on se sert de petits ballons surmontés d'un réfrigérant ascendant, dans lesquels on introduit la farine et l'acide sulfurique et qu'on chauffe au bain d'huile ou au bain de sel comme précédement. — Pendant ces opérations on doit avoir soin de ne pas élever trop la temperature car l'acide sulfurique détruit le sucre formé en le carbonisant ce qui se reconnait par la couleur brune que prend le liquide.

L'opération en tubes fermés donne toujours de meilleurs resultats, mais elle est plus diffiicile à mettre en pratique.

Dosage de la cellulose. On a fait ce dosage par la methode de Millon, d'après les indications de Balland, en faisant bouillir la farine avec des solutions determinées d'acide chlorhydrique et de hydrate de potassium, lavant ensuite avec de l'eau bouillante, alcool et ether, et laissant dessecher à 100°. D'après les recommandations de Balland pour arriver à des bons résultats on doit faire un veritable apprentissage en ce qui concerne la pratique des opérations, car il faut obtenir la cellulose si pure, qu'elle doit être blanche comme la pâte à papier. — Pour arriver à ce résultat on doit prendre les précautions suivantes : 1) Quand on fait bouillir avec la solution d'acide chlorhydrique, il faut éviter la carbonisation de la farine sur les bords de la capsule et continuer cette ébullition pendant 20 minutes au moins. 2). Quand on fait bouillir la farine avec la solution alcaline, on doit laisser le liquide se concentrer et devenir rouge-brun-foncé et 3), Pour le lavage sur le filtre nous servir d'abord d'une solution diluée bouillante de hydrate de potassium, ensuite d'eau distillée bouillante que nous devons verser sur le filtre avec une pissette sous la forme d'un jet puissant pour bien remuer la cellulose et continuer le lavage jusqu'à ce que le liquide qui filtre ne soit plus alcalin. — Viennent ensuite le lavage avec l'alcool et à la fin avec l'ether qu'il ne faut pas

ménager, mais l'employer plutôt en excès pour enlever la totalité des matières grasses qui peuvent rester melangées avec la cellulose. — Si le lavage avec l'ether n'est pas bien fait, la cellulose n'est pas blanche, mais d'une couleur gris-jaunâtre, et au lieu d'être poreuse et facile à réduire en morceaux, elle est aglomerée et d'une grande dureté. — Il est evident que dans ce cas les résultats ne sont pas exacts.

Le dosage du potassium dans les cendres se fait en dissolvant les cendres dans l'eau, et en évaporant la solution filtrée, avec un léger excès de chlorure de platine jusqu'a ce que le liquide est réduit à un petit volume ; on ajoute un excès d'alcool fort pour précipiter le chloroplatinate formé ; on laisse réfroidir et le précipité se dépose ; on le jette sur un filtre, on lave avec de l'alcool fort, on desseche et on calcine dans un creuset en platine, ou il reste un mélange de platine avec du chlorure de pottasium; on lave le platine, par décantation, avec de l'eau chaude pour enlever le chlorure de potassium, on calcine de nouveau pour chasser les dernières traces de chlorure et on pèse. Du poids du platine on deduit le poids du potassium correspondant.

Le dosage de l'anhydride phosphorique. Les cendres étant composées en majorité d'acide phosphorique, il suffit de faire ce dosage sur 3 grammes de farine au plus. Les cendres obtenues sont dissoutes dans de l'eau aigiusée d'acide azotique et dans la solution ainsi obtenue l'anhydride phosphorique est precipitée à l'èbullition avec une solution azotique de molybdate d'ammonium. Après précipitation complète, on lave avec une solution très diluée d'acide azotique, et le precipité de phosphomolybdate jaune qui se trouve sur le filtre est dissout dans l'amononiaque. La solution est neutraulisée avec de l'acide chlorhydrique jusqu'à l'apparition d'un précipité jaune permanent ; alors on précipité par la solution magnésienne. — Le pp. de phosphate ammoniaco-magnésien est traité comme d'ordinnaire et du poids du pyrophosphate de magnésie on déduit la proportion d'anhydride phosphorique.

Pour les analyses plus pressées, on dose l'anhydride phosphorique dirèctement dans la solution des cendres

dans l'eau avec une solution titrée d'acétate d'uranium en nous servant du ferrocyanure de potassium comme liqueur témoin.

En employant ces methodes nous avons trouvé les resultats consignés dans le tableau qui se trouve à la fin de ce travail.

Nous allons maintenant examiner les résultats consignés dans ce tableau en insistant sur les diverses circonstances qui se sont présentées pendant nos recherches et nous en déduirons quelques conséquences en ce qui concerne la constitution chimique du maïs.

L'eau. Pour doser l'eau nous avons operé sur 5 gr. de farine ; la perte de poids multipliée par 20, nous donne la proportion pour $^0/_0$ d'eau.

Les chiffres donnés par le tableau nous permettent de constater que : l'eau a varié entre un minîmum de 8.804 (Gaiceana, Tecuciu) et un maximum de 13.736, (Broşteni, Suceava). — En moyenne l'eau est comprise entre 11 et 13 pour 100 p. de farine (on trouve 65.11$^0/_0$ du nombre des echantillons analysés ayant l'eau entre 11 et 13$^0/_0$). L'eau est en plus grande quantité dans les maïs qui provienent des districts de la région montagneuse et en plus petite quantité dans ceux de la plaine.

Si on compare ces résultats avec les donnés analytiques des divers chimistes nous constatons : D'après Girard le maïs contient en moyenne 13.12 $^0/_0$ d'eau, tandis que nous trouvons dans : König, *Nahrungs* etc. que la moyenne de la proportion de l'eau dans les analyses du maïs provenant de diverses localités d'Europe et d'Amerique est de 13.23 avec un minimum de 4.68 et un maxîmum de 22.20. — En particulier le maïs italien donne en moyenne 13.35, avec un minimum de 4.70 et un maximum de 15.89 ; le maïs Americain Flint-Corn donne une moyenne de 13.35 avec un minimum de 6.59 et un maximum de 20.68, tandis que le Dent-Corn présente un minimum de 6,74 avec un maximum de 15 24. Enfin dans le dernier travail de Balland sur le maïs nous trouvons pour l'eau, dans le maïs francais, un minimum de 12.20 et un maximum de 14.60, tandis que le maïs exotique donne un minimum de 10.000 et un maximum de 12.90.

Nous remarquons que les résultats trouvés par nous se rapprochent beaucoup des resultats trouvés par Balland.

Après avoir fini ces analyses, nous avons eu l'occasion d'analiser quelques échantillons de maïs provenant du district de Bacau, recolté avant sa maturité, et nous avons trouvé qu'il contenait de l'eau depuis 11.99 jusqu'a 26 °|₀,

Il résulte de ce qui precède que pour avoir des données comparables, il faut savoir sur quelle espèce de maïs on a opéré et dans quelles conditions il a été cueilli. — Quand le maïs est récolté à temps il se conserve bien : c'est ce qui est arivé avec le maïs que nous avons analysé, tandis que le maïs encore cru, comme celui de Bacău, s'altère très facillement.

Cendres. Nous avons trouvé pour les cendres un minimum de 0,970 (Neamț) et un maximum de 2.750 (Pascanĭ-Suceava). Tandis que Girard donne en moyenne 1.51, nous trouvons dans König, *Nahrungs* etc. les résultats suivants : pour le maïs mélangé en moyenne, 1.29 avec un minimum de 0 82 et un maximum de 3,93 ; pour le Flint-Corn en moyenne : 1.40, avec uu minimum de 1.05, et un maximum de 1.77 ; pour le Dent-Corn en moyenne 1.47 avec 1.00 comme minimum et 2.02 comme maximum ; le maïs italien donne en moyenne 1.95 avec 0.60 comme minimum et 2.82 comme maximum. Enfin Balland donne pour le maïs de France : 0.94-1.68 et pour le maïs des autres pays : 0.92-1.46.

Si Balland a trouvé comme maximum seulement 1.68, tandis que dans le maïs mélangé on trouve jusqu'à 3.93, ceci provient dans doute du fait que Balland a opére sur des maïs bien nétoyés ou sur des farines moulues au cylindre, tandis que les autres analystes ont opéré sur des produits qui contenaient du sable.

L'acidité Pour determiner l'acidité, nous avons opéré sur 5 gr. de farine traitée par 25^{cc} d'alcool.— Les resultats trouvés varient entre 0.04 (Bărleștĭ, Iașĭ) et 0.735 (Pașcanĭ, Suceava). Tandis que Girard, König etc. ne donnent pas de chiffres pour l'acidité, Balland donne: 0.047—0.06 °|₀.

Si nous comparons l'acidité trouvée dans les farines de maïs et dans les farines de blé, nous constatons que

les premières contiennent plus d'acidité, ce qui est facile à expliquer par le fait que, tandis que les farines de blé contiennent au maximum 1.10 °|₀ de matières grasses, la farine de maïs en contient cinq fois autant.

On a constaté que les vieilles farines contiennent plus d'acidité que les farines neuves; quand les farines se trouvent dans des mauvaises conditions de conservation c'est-à-dire sont conservées dans des endroits humides, elles subissent une transformation spéciale: les farines sont *brulées*; elles répandent alors une odeur vive et pénétrante et deviènnent âcres. — On explique ce fait par l'oxydation des matières grasses, et d'après les expériences de Balland il résulte que, tandis que l'acidité s'accroit, les matières grasses diminuent; mais de plus: Balland a trouvé, dans les farines de blé anciennes (ayant plus de 3 ans), l'existence d'un alcaloide qui jouit de proprietés toxiques. Je me propose d'examiner si les farines de maïs anciennes ne contienent pas un semblable alcaloide et quelles sont ses propriétés.

Matières grasses. Le dosage des matières grasses se fait sur 2 gr. de farine. Dans les résultats que nous avons trouvés, les matières grasses varient entre un minimum de 4.0 (Talpa, Neamţ) et un maximum de 8.950. (Doftana, Bacău). Tandis que Girard donne pour les matières grasses le chiffre 4.62, nous trouvons dans König, pour le maïs melangé la moyenne 4.29 avec un minimum de 1.73 et un maximum de 8.87; le maïs italien avec la moyenne 3.84 ayant un minimum de 2.93 et un maximum de 6.15; le Flint-Corn avec la moyenne 4.78, ayant 3.28 comme minimum et 6 81 comme maximum; Dent-Corn avec le moyenne 4.96, pour un minimum de 3.82 et un maximum de 7.04. Enffin Balland donne: 4.25—5.50 pour le maïs francais et 3.35—5.00 pour le maïs exotique.

Les matières grasses du maïs ont une couleur jaune claire et une odeur aromatique caracteristique. A cause de grandes quantités de matières grasses que contient le maïs on l'employe comme aliment, et dans les dernier temps on a constaté que la farine de maïs est plus nourissante que la farine de blé.

Matières sucrées. Pour le dosage des matières sucrées

on opère sur 10 gr. de farine qui est málangée avec $100^{cc.}$ d'eau et après 6 heures de contact à une temperature voisine de 15^{0}, on dose ces matières avec la liquer de Fehling. Nous avons trouvé les matières sucrées variant entre 0,910 et 3.400$^{0}/_{0}$. Nous trouvons dans König les indications suivantes : Dans les analyses du maïs d'Italie par Pasqualini, les matières sucrées varient entre 1.10 et 1.67 ; Collier dans l'analyse du maïs Americain donne : 1.47—2.87 (page 562) tandis que dans une autre serie d'analyses (page 567) nous trouvons la proportion de matières sucrées s'élévant jusqu'à 6.77.

D'après les observations de Monselise, en Italie, le maïs altéré perd presque toute la glucose, la dextrine et les matières gommeuses.

Matières azotées. On fait bouillir $0^{gr}5$ de farine avec un málange de $0^{gr.}5$ mercure et $20^{cc.}$ acide sulfurique concentré en opérant comme nous l'avons deja indiqué.— En multipliant par 6,25 l'azote trouvé, on obtient les matières azotées. — Nous avons trouvé pour les matières azotées un minimum de 5.274 (Pădurenĭ, Putna) et un maximum de 12.750 (Vascanĭ, Suceava) — Girard donne en moyenne 9.85, tandis que nous trouvons dans König pour le maïs mélangé : 9.45, avec un minimum de 5.55, et un maximum de 14.31 ; le maïs italien avec 10.26 en moyenne, ayant 5,34 comme minimum et 11.65 comme maximum. — Flint-Corn en moyenne 10.27 avec un minimum de 6.62, et un maximum de 13.30.— Dent-Corn avec la moyenne : 9.36, ayant un minimum de 7.08 et un maximum de 11.91 ; enfin Balland donne pour le maïs francais : 8.10—9.67 et pour le maïs exotique : 8.90—11.10.

On sait que l'azote est un des principaux éléments nécessaires à la nutrition ; la présence de matières azotées dans le maïs constitue donc une de ses principales qualités comme aliment. — Ces matières azotées sont comprises dans le maïs, sous forme de matières albuminoides dont une partie soluble dans l'alcool et apelée *zéine* et une autre insoluble. — D'après les travaux de Monselise, il résulte que les farines et le maïs altérés, contiennent moins de matières azotées que les produits similaires de bonne qualité.

L'Amidon a été dosé dans $0^{gr}.5$ de farine, traitée par l'acide sulfurique dilué, pour transformer l'amidon en glucose. Du poids total de glucose trouvé, on retranche d'abord le sucre, et le reste, multiplié par 0.9, nous donne la proportion d'amidon. — Dans nos analyses, l'amidon varie entre 63.7 (Mirosineştĭ, Suceava) et 71.14 (Crucea de jos, Putna), tandis que les matières sucrées ensemble avec l'amidon (hydrates de Carbone) ont varié de 65 58 (Mirosineştĭ, Suceava) à 73.28 (Podolenĭ, Neamţ). — Dans le nombre total d'échantillons analysés, nous trouvons: 17.10% contenant de 65—68%, hydrates de carbone, 40.13% contenant de 68—70%, 35.52% contenant de 70—72% et 7.23% contenant de 72—74%. En moyenne les hydrates de carbone sont compris entre 68 et 72% (75.65% du nombre des échantillons analysés).

D'après Girard il y a, amidon et sucre ensemble, en moyenne 68.41, tandis que dans König nous trouvons: pour le maïs mélangé une moyenne de 69.33 avec un minimum de 52.08 et un maximum de 72.75 ; ensuite pour le maïs italien nous trouvons en moyenne 67.72 avec un minimum de 63.30 et un maximum de 78,34. Le Flint-Corn donne en moyenne 68.63, avec 65,12 minimum et 77.57 maximum ; le Dent-Corn 68.65, avec un minimum de 65.64, et un maximum de 71.33. — Enffin Balland donne pour le maïs francais: 68.66—71.32 et pour le maïs exotique : 68.76—72.84.

Dans les analyses de Pasqualini sur le maïs italien nous trouvons, que l'amidon sans sucre varie entre 59.63 et 69.91 ; de même dans les analyses de Collier sur le maïs americain nous trouvons que l'amidon varie entre : 62.26 et 69.65.

Considerant donc les proportions minimum d'amidon et de sucre que nous avons trouvé dans les maïs analysés, nous croyons à bon droit que ces maïs sont de bonne qualité.

Nous profiterons de cette occasion pour faire certains observations. D'abord rappelons que d'après les recherches qui ont été faites pour savoir quelles sont les substances qui composent les grains de maïs avant et après la maturité, et comment varient ces substances, il

est aujourd'hui bien établi que : dans les grains verts, les éléments prédominants sont : l'eau, les matières sucrées, les matières azotées et en petite proportion l'amidon.— A mesure que la maturité avance, l'eau diminue, le sucre se transforme en amidon, ce qui explique pourquoi la proportion de sucre diminuant, celle d'amidon augmente ; de même les matières azotées augmentent petit à petit jusqu'à ce qu'elles arrivent au maximum.

Il s'ensuit que, pour savoir si un maïs est arrivé à la maturité ou non, il faut déterminer la proportion de sucre qu'il contient encore, car d'après ce que nous avons vu, à la maturité elle doit être presque nulle. — De même il doit exister une rélation entre la variation des proportions de l'eau et de l'amidon, c'est à dire que si nous trouvons dans un maïs une proportion d'eau plus grande. nous devons nous attendre à trouver moins d'amidon, ou le contraire. — Prenons quelques exemples :

Dans les analyses faites par Grandeau sur le maïs de la Hongrie nous trouvons les resultats suivants :

	I	II	III	IV	V	VI
Hydrates de Carbone	75.53	72.00	71.77	69.14	67.74	66.75
Eau	7.40	12.00	12.00	14.13	13.00	12.60
Matières azotées	9.02	8.88	9.95	9.25	10.63	8.46

Dans l'exemple IV nous voyons que la proportion des hydrates de Carbone étant tombée à 69.14, celle de l'eau est montée à 14.13, tandis que dans le premier exemple la proportion de l'eau étant reduite de moitié (7.40) les hydrates touchent à 75.53. — Les matières azotées varient peu, et dans le dernier exemple la diminution si accentuée des hydrates et des matières azotées est produite par une très forte proportion de cellulose (On a trouvé 6.51 tandis que la moyenne et de 1.5).

De ce que nous venons de voir il resulte : *que la somme : eau — hydrates de carbone doit être une quantité peu variable.* En effet d'après nos observations elle ne varie qu'entre 81 et 83%. Si elle tombe sous 81, nous devons trouver une proportion de matières azotées qui depasse 10%. Ainsi nous trouvons dans les analyses de Pasqualini :

	I	II	III	IV	V	VI
Eau	15.48	12.60	14.00	12.56	4.70	6.75
Hydrates	64.34	70.69	69.55	69.14	78.24	77.09
Mat. azotées	11:05	9 10	9.66	11.05	9.72	10.34
Somme : eau + hydrates	79.82	83.29	83,55	81.70	82.94	83.84

Dans les analyses de Collier nous trouvons :

	I	II	III	IV	V	VI	VII
Eau	8 61	8.27	8.64	10.23	8.61	11.05	9.05
Hydrates	73.30	71.79	72.76	67.79	68.68	67.63	69.53
Mat. azotées	10.50	11.36	10.14	12.08	13.31	13.65	12.60
Somme : eau + hydrates	81.91	80.06	81.40	78.02	77.29	78.68	78,58

Dans les mêmes conditions se trouvent les echantillons des analyses des No. 8, 33, 34, 43, 46, 54, 63, 64, 94 etc. de notre tableau.

Cellulose. Pour le dosage de la cellulose on opère sur 25 gr. de farine, d'après la methode indiquée. Les resultats que nous avons trouvés, varient entre : 0.936 (Măgireştĭ, Bacău) et 2.765 (Pădurenĭ, Putna). D'après Girard il existe en moyenne : 2.49, tandis que König donne, pour le maïs melangé : 2.29 entre les limites 0.99 et 7.71 ; pour le maïs italien la moyenne 2.88 avec 0.15 minimum et 3.85 maximum. Pour le Flint-Corn on a la moyenne 1.67 avec 0.76 minimum et 3.14 maximum ; pour Dent-Corn la moyenne 2.21 avec 1.19 minimum et 4.65 maximnm. Enfin Balland donne pour le maïs francais 1.38—2.04 et pour le maïs exotique 1.38—2:26.

D'après notre avis une proportion de cellulose plus grande que 2.5% indique, ou une erreur dans les opérations, ce qui est très facile à expliquer, d'après ce que nous avons vu, ou qu'on se trouve en face d'une farine à laquelle on a ajouté du son.

En ce qui concerne les elements minéraux qui entrent dans la constitution des cendres, nous n'avons fait que quelques déterminations sur le potassium et l'anhydride phosphorique, en nous réservant de faire l'analyse complète des cendres et de donner les résultats plus tard.

Conclusion

Basés sur les resultats analytiques que nous venons de trouver et que nous avons comparés avec les resultats des maïs Italien, Américain etc. nous devons arriver forcément à la conclusion que:

Les maïs de Moldavie, que nous avons analysés, présentent une composition bien définie qui se rapproche de la composition des autres maïs; qu'ils contienent les éléments importants en quantité sufisante pour former un bon et véritable aliment.

La majorité de ces mais étant recoltée après maturité, peut se conserver longtemps sous forme de grains, sans s'altérer.

Avant de terminer, nous ajouterons que ce travail a été fait en colaboration avec M-r I. C. Constantineanu assistent dans le laboratoire de l'Institut de Chimie de Iassy.

TABLEAU

No.	Commune	Genre	Humidité	Cendres	Acidité	Matières Grasses	Hidrates de Carbon		Matières azotées	Cellulose	Pour 100 de Cendres	
							Sucre	Amidon			Potas.	Anhydr. Phosphor.
						JASSY						
1	Tomeşti	M	10.440	1.690	0.160	6.550	2.060	70.720	6.290	1.750	22.79	63.59
2	„	„	10 030	1.360	0.220	5 710	1.810	69.970	9 750	1.480	19.91	47.82
3	„	„	10.500	1.808	0.147	5.315	71	870	8.743	1.329	—	—
4	Bosia	„	9.780	1.470	0.130	5.590	2.580	69.220	8.860	1.490	28.46	59.0
5	„	„	11.600	1.800	0.171	6.370	69	720	9.075	1.241	—	—
6	„	„	12 625	2.268	0.074	6.120	68	831	8.743	1.312	—	—
7	Popeşti	„	10 840	2.350	0.190	5.560	1.270	70.130	8.620	1.320	17.40	57.34
8	Brăeşti	„	11.190	1.780	0.090	6.170	1.600	66.140	10 300	1.540	25.80	40.00
9	Bărleşti	„	10.880	1.710	0.040	6.450	1.530	68.000	10 500	1.450	18.70	52.00
10	Buzne	„	10.360	1.700	0.090	6.550	1.700	67.100	10.680	1.580	20.00	49.70
11	Ceplenița	„	10.600	1.780	0.120	6.500	1.600	67.500	10.300	1 250	23.40	42.00
12	Păuşeşti	„	10.972	1.260	0.171	4.975	71	456	9 625	1.348	—	—
13	Cotnari	„	10.880	2 400	0.147	6.670	68	985	8.743	1.336	—	—
14	Sineşti	„	10.706	2.254	0.098	7.515	68	240	9.625	1 448	—	—
15	Cucuteni	„	11.024	1.880	0.122	6.990	69	000	9.625	1.259	—	—
16	„	„	11.104	2.040	0.147	5.750	70	585	8.743	1.364	—	—
17	„	„	12.776	1.927	0.122	6.515	68	547	8.743	1.370	—	—
18	Sculenĭ	„	11.568	1.884	0.171	6.665	68	000	10.493	1.200	—	—
19	Şipotele	„	10.520	1.720	0.171	6.650	70	898	8.394	1.556	—	—
20	„	„	12.060	1.488	0.341	5.500	70	307	8.743	1.433	—	—
21	„	„	10.696	2 168	0.147	5.465	70	445	9.625	1.261	—	—
22	„	„	10.752	2.100	0.196	5.850	70	895	8.743	1.304	—	—
23	Sîrca	„	10 260	1.920	0.171	5.600	71	695	8.743	1.356	—	—
24	Copou	„	11.164	2.428	0.196	8.000	67	897	8.394	1.382	—	—
25	„	„	12.690	1.736	0.098	6.935	69	685	7.529	1.2 6	—	—
26	„	„	12.764	1.688	0.122	6.740	70	014	8.220	1.452	—	—
27	Bivolari	„	10.604	1.756	0.196	6.350	70	485	9.075	1.394	—	—
28	„	„	12.336	1.612	0.074	5.620	70	386	8.743	1.229	—	—
29	Poeni	„	9.020	1.696	0.196	6.410	70	946	9.625	1.388	—	—
30	„	„	12.256	1.784	0.122	6.610	68	107	9.835	1.345	—	—
31	Cogeasca Nouă	„	11.800	1.970	0.122	5.910	70	500	8.398	1.298	—	—
32	Bogdăneşti	„	10.902	2.170	0.147	4.565	71	840	8.743	1 458	—	—
33	Prăsălnici	„	11.184	1.648	0.122	6.270	68	595	10.734	1.212	—	—
34	Lungani	„	11.340	1.740	0.098	7.220	67	408	10.919	1.144	—	—
35	Cîrnicenĭ	„	11.948	1.836	0.196	5.535	68	532	10.493	1.348	—	—
36	Miroslava	„	11.576	2.048	0.122	6.120	70	525	8.220	1.376	—	—
37	Voroveşti	„	12.936	1.632	0.171	6.150	68	254	9 625	1.232	—	—
38	—	„	10.180	1.880	0.250	6.850	2.060	67.540	9.750	1.650	26.[illegible]0	57.30

No.	Commune	Genre	Humidité	Cendres	Acidité	Matières Grasses	Hidraetes de Carbon		Matières azotées	Cellulose	Pour 100 de Cendres	
							Sucre	Amidon			Potas.	Anhydr. Phosphor.
						BOTOŞANI						
39	Flămînzi	F	12 260	2.250	0.340	7.170	1.580	64 970	10.120	1.620	19.52	49.78
40	„	„	12.540	2.050	0.410	5.950	1.530	66.900	9.750	1.420	17 890	57.970
41	„	„	10.180	1 720	0.410	5.650	1.580	70.390	9 000	1.360	17.700	50.600
42	„	„	12.310	2.260	0.680	6.170	1.900	64.830	10.500	1 450	19.080	49.330
43	„	M	12.026	1.638	—	6.270	65	894	12 326	1 824	—	—
44	Rădeni	F	11.190	1.860	0.510	6.500	0 910	67.270	10 750	1.200	14.840	44.040
45	Coşula	„	10.350	1.770	0.240	6 750	1.510	69.200	9.750	1.010	26.750	33.360
46	Rănghilești	„	10.970	1.550	0.180	5.370	1.320	68.290	11.450	0.980	14.010	59.600
47	„	M	11.557	2.254	—	6.905	69	600	9.937	1 820	—	—
48	Storeşti	F	11.500	2.050	0.240	6.270	1.190	67.870	10.370	1.100	21.100	42.380
49	Capălău	„	11.520	2.080	0.510	5.620	1.190	67.940	9.620	1.250	18.480	45.780
50	„	M	12.550	1.194	—	5.100	70	972	8.775	1.396	—	—
51	Baluşeni	„	12.632	2.281	0.127	6 040	67	600	9.768	1.705	28.830	51.090
52	Fintînele	„	11.328	1 988	0.127	5.550	70	000	8.538	2.496	24.96	42 07
53	„	„	11.932	2.128	—	6.155	69	890	8.687	1.131	—	—
54	Soldănești	„	11.210	2.318	—	5 030	68	000	11.681	1.780	—	—
55	„	„	11.780	1.829	—	6.075	70	284	8 775	1.250	—	—
56	Truşeşti	„	11.060	2 008	—	5.335	70	000	10.020	1.591	—	—
57	Călinești	„	11.816	2.202	—	6.550	69	360	8.687	1.274	—	—
58	„	„	11.260	2.024	—	6.055	69	880	8 687	1.959	—	—
59	Zlatunoaia	„	11.379	1.738	—	5.980	70	500	8.775	1.424	—	—
60	Cristești	„	12.658	1.708	—	5.530	69	500	8.687	1.621	—	—
61	„	„	11 818	1 830	—	5 190	70	000	8.775	1.523	—	—
62	Dracşani	L	12.146	1.810	—	6 800	65	800	11.687	1.669	—	—
63	Gorbăneeti	M	11.400	1.892	—	6.800	67	300	12.750	1.828	—	—
64	Movila Rupta	„	11.964	1.768	—	5.335	66	900	12.112	1.859	—	—
65	Tudora	„	12.024	1.840	—	5 475	68	983	9.937	1.655	—	—
66	Dumbrăveni	„	12.600	1.774	—	5.600	70	100	8.281	1 558	—	—
67	Brehnești	„	12.534	1.860	—	6.055	70	925	6.993	1.287	—	—
68	Burdujeni	„	11.820	2.196	—	6 550	70	300	6.620	—	—	—
69	Corni	„	12 260	1.762	—	5 520	70	200	8.775	1.253	—	—
						DOROHOI						
70	Buimăceni	F	11.580	2.000	0.51	7 050	0.98	66 64	10 120	1.300	13.29	51.78
71	Văculești	M	10.844	2.108	.122	6 390	69	145	10.165	1.214	—	—
72	Dersca	„	12.508	1 752	0.122	4.515	71	189	8 394	1.120	—	—
73	Cindești	„	11 512	1.792	0 122	4 670	72	199	8.743	0.962	—	—
74	Zvoriștea	„	11.204	1.888	0 122	4.870	71	866	—	1.131	—	—
75	Brăești	„	11.500	2.080	0.098	5 300	70	936	8 743	1 316	—	—
76	„	„	12.336	1.892	0.122	6.425	68	985	9.075	1.166	—	—
77	Părău Negru	„	11.576	1 900	0.122	4 815	70	607	9.835	1 146	—	—
78	Lipan	„	12.860	1.876	0.147	5 450	69	006	9 236	1.425	—	—
79	Oroftiana	„	10.840	2.004	0.074	5.680	70	425	9.793	1.180	—	—

No.	Commune	Genre	Humidité	Cendres	Acidité	Matières Grasses	Hidrates de Carbon		Matières azotées	Cellulose	Pour 100 de Cendres	
							Sucre	Amidon			Potas.	Anhydr. Phosphor.
80	Movila	M	12.552	2.000	0.122	5.490	70	316	8.394	1.126	—	—
81	Laucenița	„	12.516	2.388	0.122	5.515	69	115	9.075	1.269	—	—
82	Coțușca	„	12 500	2.112	0.122	6.290	69	242	8.394	1.340	—	—
83	Grămești	„	12.108	2.036	0.098	6.030	69	297	9.075	1.256	—	—
84	Adîncata	„	12 668	2.096	0 098	5.990	70	197	7.771	1.180	—	—
85	Tărnăuca	„	12.500	1.800	0.122	5.100	71	777	7.549	1.152	—	—
86	Stiubeeni	„	10.944	1.948	0 098	5.660	71	812	8.394	1.144	—	—
87	Corlăteni	„	12.688	2.192	0.122	6.600	67	233	9.625	1.540	—	—
88	Mamornița	„	12.512	2.228	0.098	6 305	67	736	9.193	1.328	—	—
89	Ibănești	„	11.900	2.308	0.147	7.340	69	711	7.363	1.231	—	—
90	Hudești mici	„	11.928	1.848	0.122	5.950	69	977	9.075	1.100	—	—
91	Dimacheni	„	12.928	1.516	0.122	5.515	71	205	7.592	1.121	—	—
92	Hreațca	„	13 388	1.860	0.122	6.105	68	847	8.394	1.285	—	—
						SUCEAVA						
93	Pașcanĭ	F	12.200	1.410	0.240	5.180	1.58	69.50	8.750	1.890	28.57	50.40
94	„	„	12 350	2.750	0.735	5.990	1.58	64.30	11.050	1.390	18.91	52.40
95	„	M	12.492	1.992	—	5.590	71	214	8.399	1.298	—	—
96	„	„	12.020	1.976	—	6.160	69	400	9.075	1.368	—	—
97	Ruginósa	F	12.080	1.440	0.250	5.890	1 820	68.000	10.250	1.370	20.22	48.30
98	„	M	13.136	1.764	0.196	7.515	67	434	8.743	1.212	—	—
99	Sasca	F	11.520	2.230	0.460	5.330	2.150	65.240	11.680	1.370	25.40	59.70
100	Pleșești	„	11.610	2.150	0 580	5.340	1 820	64.260	12.110	1.580	27.30	54.30
101	Vașcanĭ	„	10,780	1.890	0.390	5.840	2.060	64.680	12.750	1.490	22.50	42.20
102	Fîntina mare	„	10.750	1.820	0.416	5.160	1.690	68.870	10.620	1.170	24.90	43.90
103	Mirosinești	„	12.980	1.980	0.612	4.720	1 880	63.700	11.050	1.010	19.95	55.60
104	Dolhasca	M	12 928	2.012	0.147	6.240	69	706	7.771	1.196	—	—
105	Drăgușani	„	13.240	2.160	0.147	6.850	66	445	9.835	1.323	—	—
106	Dolhești	„	13.164	2.124	0.147	6.270	67	361	9.793	1.141	—	—
107	Verșena	„	13.624	1 996	0.122	6.890	66	663	9 625	1.080	—	—
108	Broșteni	„	13.736	1.760	—	5.260	70	469	7 363	1.382	—	—
109	Dolhești mici	„	12 948	1.484	—	5.195	70	405	8.220	1.648	—	—
110	Blăgești	„	12.696	1.948	—	5.470	70	230	8 220	1.326	—	—
111	Bogdănești	„	12.012	2.020	—	5 050	70	220	9.075	1.528	—	—
112	Hărmănești	„	13.192	1.604	—	5.864	70	073	7.771	1.456	—	—
						NEAMTZ						
113	Isvorul alb	F	12.160	1.520	0.172	5.330	1.510	70.720	7.170	1.620	26 00	59.64
114	„	„	12.100	1.410	0.290	4.190	3.300	68.830	8.570	1.400	23.40	53.60
115	Șerbești	M	11.950	1.340	0 368	6.600	2.240	68.180	7.620	1.340	18.70	54.42
116	Cîrligi	„	11.580	1.130	0.200	5.580	2.160	68 590	8.750	2.170	22.70	47.40
117	—	„	11.000	1.680	0.170	4.750	1.560	70.490	8 560	1.470	21.38	41.10
118	Hamulești	„	9 420	2.180	0.170	6.730	1.770	68.800	9.370	1.340	18.30	48.26
119	Hangu	„	11.010	1.280	0 290	6.080	1.430	71.070	8.000	1.360	24.83	40.20

No.	Commune	Genre	Humidité	Cendres	Acidité	Matières Grasses	Hidrates de Carbon		Matières azotées	Cellulose	Pour 100 de Cendres	
							Sucre	Amidon			Potas.	Anhydr. Phosphor.
120	—	M	10.640	1.800	0.170	6.000	1.400	69.520	9.270	1.420	23.20	40.00
121	Galu	„	11.000	1.140	0.140	5.750	3.400	68.300	8.[illegible]50	1.350	28.80	33 00
122	Podoleni	„	10.740	1.540	0.190	4 030	3.100	70.180	8.750	1.130	25.70	34.00
123	Talpa	„	10.460	1.200	0.170	4 000	2.000	68.700	12.100	1.340	26.10	31.00
124	—	„	10.870	0.970	0.120	4.120	2.900	68.800	10.900	1.440	16.00	34.00
125	Buhuş	„	10.716	1.792	0.122	6.815	69	7[illegible]5	9.625	1.092	—	—
126	„	„	10.696	1.820	0.171	6.030	71	979	7.771	1.216	—	—
127	Mănăstirea Bistriţa	„	12.576	1.780	0.122	5.515	71	674	7.013	1.320	—	—
128	Uscaţí	„	13.000	1.700	0.098	6.020	68	500	9.236	1.446	—	—
129	Păstrăveni	„	12.136	1.724	0.098	6.270	69	076	10.165	1 531	—	—
130	„	„	12.736	1.872	—	6.100	68	846	9.075	1.260	—	—
131	„	„	12.028	1.864	—	5.370	71	068	8 394	1.246	—	—
132	Mărgineni	„	12.372	1.948	0.098	6.970	69	286	8.394	—	—	—
133	Budeştii Ghicăi	„	12.356	2.000	0.074	6 515	69	385	8.394	1.276	—	—
134	Răuceşti	„	12.400	2.080	—	6.170	69	647	8 394	1.198	—	—
135	Bălţăteşti	„	12.192	2.124	—	6.025	70	218	7 771	1.659	—	—
136	„	„	12.780	1.908	—	5.000	71	406	7.549	1.346	—	—
						BACAU						
137	Petreşti	„	10.648	1.924	0.171	6.150	71	145	8.745	1.116	—	—
138	Doftana	„	10.808	1.628	0 098	8.950	66	700	10.493	1.264	—	—
139	Văsieşti	„	11.308	2.336	0.098	8.370	66	725	9.625	1 392	—	—
140	Părincea	„	10.922	2 058	0.147	6.335	71	108	8.220	1.173	—	—
141	Sănduleşti	„	11.388	2.156	0.147	7.040	70	138	7.771	1.360	—	—
142	Măgireşti	„	11 356	1.896	0.122	7.430	68	477	9.793	0.936	—	—
143	Ciocălăeşti	„	10.540	1.764	0.147	5.990	71	901	8.394	1.264	—	—
144	Buhociu.	„	10.932	1.896	0.122	6.805	70	006	9.075	1.164	—	—
145	Letea	„	11.924	2.076	0.171	6.280	69	250	9.075	1.224	—	—
146	Boţeşti	„	9.076	2.240	0.122	6.590	70	867	9.835	1.270	—	—
147	Buda	„	11.704	1.972	0.122	6.710	70	727	7.549	1.216	—	—
148	Răcăciuni	„	12 000	2.312	0.147	6.735	68	763	8.743	1.300	—	—
149	Valea Sacă	„	10.912	1.704	0.122	5 600	73	073	7.363	1.226	—	—
150	Dragomireşti	„	12.[illegible]04	1.964	0 122	5 600	71	655	7.363	1 192	—	—
151	Oţeleşti	„	12.212	2.088	0.122	6.140	68	275	8.743	1.320	—	—
152	Leontineşti	„	10.000	1.220	0.122	6.140	72	455	8.743	1.320	—	—
153	Schitul Frumoasei	„	12.688	1.608	0.122	5.540	72	082	6.640	1 320	—	—
154	Bereşti	„	11.048	2.136	0.122	6.520	68	476	10.318	1.380	—	—
155	—	„	12 252	1.732	0.171	6.490	70	773	7.363	1.219	—	—
156	Bogdana	„	12.468	1.596	—	5.675	71	114	7.771	1.356	—	—
						ROMAN						
157	Cuza-Vodă	„	11.932	2.208	0.171	6.530	70	330	7.549	1.280	—	—
158	Boghicea	„	11.736	1.912	0.171	6.765	70	225	7.771	1.420	—	—
159	Heleşteeni	„	11.628	2.052	0.147	6.910	68	252	9.625	1.376	—	—
160	Strunga	„	11.672	2.032	0.171	7.370	66	886	10.493	1.376	—	—

No.	Commune	Genre	Humidité	Cendres	Acidité	Matières Grasses	Hidrates de Carbon		Matières azotées	Cellulose	Pour 100 de Cendres	
							Sucre	Amidon			Potas.	Anhydr. Phosphor.
161	Doljeşti	M	12.660	2.228	0.098	6.990	68	913	7.771	1.340	—	—
162	Băceşii	„	12.836	2.084	0 171	6.515	69	060	8.394	0.940	—	—
163	Staniţa	„	12.968	1 572	0.122	4.950	71	261	7.771	1.356	—	—
164	Hălăuceşti	„	12.632	2.076	0.122	6.120	69	629	8.220	1.201	—	—
165	Gădinţi	„	11.548	1.832	0 147	4.990	72	703	7.592	1.188	—	—
166	Galbeni	„	12.428	2 232	0.122	6.515	69	063	8 220	1.420	—	—
167	Scheia	„	11.532	2 029	0.171	6.550	70	243	8.220	1.256	—	—
168	Văleni	„	12.192	2.228	0.122	6.050	71	471	6.644	1.293	—	—
169	Bâra	„	12.456	2.152	0.122	6 990	66	857	10.735	1.288	—	—
170	Miclăuşeni	„	13.008	1.828	0.147	6.415	69	836	8.220	1.146	—	—
171	Porceşti	„	13.313	2.168	0.098	6.650	68	264	8.220	1.287	—	—
						VASLUI						
172	Tungujei	„	11.050	1.870	0.120	6.300	1.700	67.100	10.500	1.440	20.50	42.38
173	Dobrovăţ	„	9.680	1.760	0.100	5.850	1.510	69.000	11.250	1 420	22.70	51.30
174	„	„	12.504	1.588	0 098	5 420	71	428	7.771	1.160	—	—
175	Buhăeşti	„	12 476	2.100	0.147	6.090	68	036	9.834	1.313	—	—
176	Doagele	„	12.440	2.092	0.122	5.645	68	859	9.443	1.211	—	—
177	Cursoşta	„	12.392	2.148	0.171	5.900	69	508	8.394	1.448	—	—
178	Tapsa	„	12.396	2.104	0 098	6.400	67	926	9.793	1.280	—	—
179	Ipatile	„	12.316	1.884	0 147	5.290	70	328	8.743	1.276	—	—
180	Steoboreni	„	12.000	1.724	0.147	6.515	68	405	9.835	1.300	—	—
181	Rădiu	„	11.896	1.544	0.098	5.870	69	425	9.835	1.296	—	—
182	Pungeşti	„	11.604	1.464	0.122	5.590	71	986	7.549	1.316	—	—
183	Laza	„	12.208	1.792	0.098	6.235	68	672	9.835	1.180	—	—
184	Gărbeşti	„	12 700	2.192	0.122	6.700	67	546	9.443	1.297	—	—
185	Chetreşti	„	12.100	2.124	0.122	6.245	68	464	9.793	1.352	—	—
186	Negreşti	„	11.500	2.100	0.147	6.350	70	371	8.220	1.312	—	—
187	Ciorteşti	„	11 300	2.148	0.098	6.270	69	514	9.443	1.227	—	—
188	Valea-Satului	„	12 848	2.080	0.171	6.030	68	596	9.075	1.200	—	—
189	Buda Rafaila	„	11.920	2.112	0.122	6.805	69	011	8.743	1.287	—	—
190	Ţibăneşti	„	11.548	2.000	0.122	6.670	69	017	9.443	1 200	—	—
191	Scheia	„	11.204	2.056	0.122	5.950	72	096	7.363	1.209	—	—
						FALCIU						
192	Huşi	„	10.400	2.000	0.120	6.100	1.320	67.100	10.750	1.370	26.40	42.10
193	„	„	13.156	1 804	0.122	6.490	68	173	8.919	1.336	—	—
194	„	„	11.668	1.836	0.147	5.505	71	976	7.549	1.319	—	—
195	Drănceni	„	13.582	2.328	0.098	6.870	65	833	9.793	1.496	—	—
196	„	„	11.508	1.992	0.122	6.140	69	117	9.625	1.496	—	—
197	Bohotin	„	13.344	1.824	0.098	6.515	69	234	7.549	1.436	—	—
198	Buneşti	„	13.260	1.776	0.074	5.450	71	236	7.013	1.191	—	—
199	Păhneşti	„	13.324	1.936	0.122	6.370	69	182	7.771	1.295	—	—
200	Rişeşti	„	13.396	1.420	0.098	6.990	68	033	8.743	1.320	—	—
201	„	„	13.448	1.376	0.098	6.350	69	080	8.394	1.258	—	—

No.	Commune	Genre	Humidité	Cendres	Acidité	Matières Grasses	Hidrates de Carbon		Matières azotés	Cellulose	Pour 100 de Cendres	
							Sucre	Amidon			Potas.	Anhydr. Phosphor.
202	Tupilați	M	10.760	1.544	0.147	6.015	71	512	8.743	1.279	—	—
203	Podolenĭ	„	11.504	2.256	0.074	7.120	67	514	9.836	1.696	—	—
204	Schiopeni	„	12.266	1.818	0.074	6.515	67	946	10.165	1 216	—	—
205	Fălciu	„	12.364	2.036	0 171	6.760	67	906	9.443	1.320	—	—
206	„	„	12.224	2 104	0.098	7.130	66	850	10.318	1.256	—	—
207	Vutcani	„	11.240	2.280	0.147	6.305	69	573	9.075	1.360	—	—
208	Roșieşti	„	11.336	1.516	0.122	6.670	69	231	9.793	1.332	—	—
209	Olteneşti	„	12.356	1.856	0.122	6.222	70	488	7.549	1.407	—	—
						TECUCIU						
210	Puțeni	„	10.700	2.332	0.098	7.790	67	194	10.493	1.374	—	—
211	„	,,	11.540	1.764	0.122	7.370	69	100	8.743	1.348	—	—
212	„	,,	11.306	1.836	0.122	7.015	69	773	8.394	1.556	—	—
213	„	,,	11.856	1.994	0.122	7.370	67	289	10.165	1.254	—	—
214	„	,,	11.224	1.976	0.122	6.975	68	466	9.625	—	—	—
215	Negrileşti	,,	10.680	1.910	0.147	6.920	68	435	10.493	1.278	—	—
216	„	,,	12.548	2.100	0.074	6.920	66	863	10.165	1.330	—	—
217	Găiceana	,,	8.804	1.996	0 122	6.490	71	260	9.793	1.535	—	—
218	Godineşti	,,	11.908	2.372	0.122	6.850	68	296	9.075	1.377	—	—
219	Cornĭ	,,	11.504	2.208	0.122	6.580	68	706	9.443	1.437	—	—
220	„	,,	11.270	2 220	0.098	8.030	68	836	8.394	1.146	—	—
221	Giurgioana	,,	11 524	2.376	0.122	7.850	66	655	10.165	—	—	—
222	Gohoru	,,	10.176	2 356	0.122	7.440	70	379	8.220	1.307	—	—
223	Țigăneşti	,	11.420	1.896	0.122	6.490	69	236	9.443	1.356	—	—
224	Balașești	,,	11.224	2.276	0.122	6.725	67	760	10.493	1.400	—	—
225	Condrăcheşti	,,	11.524	1.948	0.098	8.030	68	836	8.394	1.146	—	—
226	Corbasca	,,	12.804	1.864	0.074	6.920	67	865	9.075	1.398	—	—
227	„	,,	12.700	2.364	0 098	6.585	66	742	10.165	1.316	—	—
228	—	„	12.584	2.308	0.098	6.620	67	707	9.443	1.240	—	—
229	—	„	12.608	1.896	0.122	6.583	68	572	8.919	1.300	—	—
						TUTOVA						
230	Pogoneşti	,,	11.022	2.038	0.147	5.245	70	930	8.743	1.426	—	—
231	Vlădeşti	,,	10.512	1.960	0.147	6.065	67	938	9.625	1.309	—	—
232	Prisacani	,,	10.048	1.596	0.122	6.700	69	848	9.625	1.592	—	—
233	Todenĭ	,,	10.978	2.352	0.147	6.525	69	800	8.743	1.314	—	—
234	Pînzeşti	,,	10.350	1.790	0.122	7.715	68	835	9 625	1.518	—	—
235	Vindireĭ	,,	10.412	1.720	0.098	6.570	70	000	9.625	1.323	—	—
236	Cîrja	,,	10 120	1.732	0.122	5.750	71	400	8.743	1.533	—	—
237	Blăgeşti	,,	10.116	1.649	0.147	5.960	70	000	10.165	1.526	—	—
238	Corodeşti	,,	10.142	2.216	0.122	6.095	70	930	8.362	1.306	—	—
239	Arameşti	,,	10.400	2.364	0.147	7.358	69	850	9.075	1.412	—	—
240	Cretești	,,	10.220	2.256	0.147	7.130	69	350	8 743	1.444	—	—
241	Sîrbiĭ	,,	9.656	2.032	0.122	7.460	69	000	9 625	1.521	—	—
242	Funtişeni	,,	10.780	1.190	0.122	6.330	70	600	8.743	1.358	—	—

No.	Commune	Genre	Humidité	Cendres	Acidité	Matières Grasses	Hidrates de Carbon		Matières azotées	Cellulose	Pour 100 de Cendres	
							Sucre	Amidon			Potas.	Anhydr. Phosphor
243	Bogdana	M	10.376	2.176	0.147	6.380	70	400	8.393	1.242	—	—
244	Pochi Dia	,,	10.040	2.038	0.147	7.210	69	200	9.236	1.500	—	—
245	Sălceni	,,	9.576	2.136	0.147	6 100	69	960	9.625	1.370	—	—
246	Bogheşti	,,	10.866	2.130	0.147	6.970	69	000	9.075	1.493	—	—
247	Punţişeni	,,	10.340	1.808	0.122	6.090	71	112	8.743	1.303	—	—
248	—	,,	10.270	1.836	0.122	6.740	72	300	6.218	1.528	—	—
249	Pueşti	,	13.336	2.064	0.122	5.045	69	435	8.743	1.252	—	—
250	Cîilomăneşti	,,	12.980	2.120	0.147	5.140	68	935	9.443	1.235	—	—
251	Mînzeşti	,,	12.876	2.724	0.147	5.950	68	667	8.220	1.416	—	—
252	Praja	,,	12.664	1.840	0.122	7.310	69	139	7.771	1.154	—	—
						PUTNA						
253	—	,,	10.700	1.000	0.140	6.780	2.160	66.450	11.370	1.500	22.56	55.36
254	Cîmpuri	,,	10.000	1.840	0.280	5.250	2.080	70.440	8.370	1.670	23.50	40.00
255	„	,,	10.688	1.984	0.122	6.230	72	987	6.218	1.188	—	—
256	Crucea de jos	,,	10.520	1.550	0.140	6.050	1.350	71.140	7.540	1.420	15.06	62.20
257	„	,,	12.544	2.246	0.147	6.815	67	945	8.743	1.428	—	—
258	Nămoloasa	,,	11.540	2.050	0.350	5.370	1.210	68.450	10.140	1.450	18.00	63.00
259	„	,,	10.808	2.112	0.122	6.170	70	475	8.743	1.268	—	—
260	Tîrgu Ajud	,,	11.432	2.176	0.147	6.580	68	450	8.743	2.444	—	—
261	,,	,,	11.146	2.320	0.147	7.600	68	530	8.743	1.504	—	—
262	Monastirea	,,	10.908	2.120	0.147	6.890	69	024	9.625	1.249	—	—
263	Vidra	,,	11.164	2.146	0.122	5.980	70	458	8.743	1.230	—	—
264	Ticheris	,,	11.246	2.230	0.147	6.185	70	110	8.743	1.212	—	—
265	Pădureni	,,	11.112	2.444	0.098	8.830	66	935	7.771	2.765	—	—
266	,,	,,	10.982	2.672	0.098	8.640	69	997	5.274	1.712	—	—
267	Coţofăneşti	,,	10.980	2.208	0.147	8.230	67	602	9.625	1.203	—	—
268	Străcani de sus	,,	8.826	2.274	0.122	7.245	71	525	8.743	1.260	—	—
269	Urecheşti	,,	10.640	2.480	0.122	7 930	65	608	10.493	2.721	—	—
270	,,	,,	11.316	2.284	0.122	7.030	68	987	8.743	1.344	—	—
271	Negrileşti	,,	11.404	2.036	0.318	6.090	69	745	8.743	1.544	—	—
272	Păineşti	,,	10.768	2.412	0.171	6.780	69	454	8.743	1.500	—	—
273	Spineni	,,	10.808	1.680	0.147	5.500	70	987	7.771	2.440	—	—
274	Valea-Seacă	,,	11.004	1.956	0.171	6.060	71	9[illegible]5	7.013	1.553	—	—
275	Paltinu	,,	11.188	1.612	0.122	5.68[illegible]	72	989	7.013	1.000	—	—
276	Naruza	,,	11.132	2.004	0.171	5.770	72	835	6.218	1.217	—	—
277	Soveja	,,	11.280	1.736	0.147	5.320	70	855	8.743	1.389	—	—
278	,,	,,	10.540	1.896	0.147	6.870	69	465	9.625	1.369	—	—
279	Hertău	,,	11.956	1.489	0.196	5.830	71	852	7.015	1.500	—	—
280	Doiheţi	,,	11.016	2.143	0.122	7.040	69	246	8.743	1.217	—	—
281	Bălineşti	,,	10.594	2.004	0 122	7.270	69	534	8.743	1.324	—	—
282	Bărseşti	,,	10.928	1.984	0.147	6 250	70	245	7.015	1.243	—	—
283	Ţifeşti	,,	10.608	2.144	0.122	7.040	69	246	8.743	1.217	—	—
284	Făureĭ	,,	11.856	2.024	0.098	7.160	69	600	8.744	1.224	—	—

No.	Commune	Genre	Humidité	Cendres	Acidité	Matières Grasses	Hidrates de Carbon		Matières azotées	Cellulose	Pour 100 de Cendres	
							Sucre	Amidon.			Potas	Anhydr. Phosphor.
285	Movilița	M	10.550	2.238	0.098	7.460	70	210	7.771	1.320	—	—
286	Neagra	,,	10.392	1.988	0.122	6.915	70	245	7.015	1.185	—	—
					COVURLUI							
287	Smulți	,,	11.140	1.000	0.130	5.810	2.120	69.370	8.500	1.400	—	—
288	Cuca	,,	10.600	1.760	0.090	6.350	1.700	68.000	10.500	1.520	—	—
289	„	,,	11.538	2.132	0.171	7.520	67	348	10.493	1.712	—	—
290	„	,,	11.332	2.248	0.122	6.990	67	920	9.625	1.540	—	—
291	Cudalbi	,,	11.388	2 028	0.171	7.220	66	849	10.493	1.548	—	—
292	,,	,,	11.512	1 696	0.147	5.740	69	750	9.625	1.456	—	—
293	Pechea	,,	11.412	1.720	0.147	7.190	68	835	8.743	1.464	—	—
294	,,	,,	11.416	1.684	0.147	7.040	68	530	9.625	1.420	—	—
295	Baleni	,,	11.020	1.724	0.171	6.020	70	800	8.749	1.512	—	—
296	,,	,,	11.248	2.064	0 147	7.480	67	742	10.493	1.716	—	—
297	Independența	,,	11.452	1.848	0 147	6.850	69	478	8.743	1.383	—	—
298	Mânjeni	,,	11.082	1.858	0.147	6.375	67	985	10.493	1.645	—	—
299	Măcișeni	,,	11.368	1.870	0.147	6.910	68	345	9.625	1.552	—	—
300	Slobozia	,,	11.872	1.852	0.098	7.350	67	985	8.743	1.425	—	—
301	Piscu	,,	11 288	1.716	0.122	7.200	69	890	8.255	1.344	—	—
302	Filești	,,	11.052	1.740	0.147	6.015	70	918	8.050	1.364	—	—
303	,,	,,	11.804	1.536	0.147	6.720	69	450	8.743	1.400	—	—
304	Braniștea	,,	11.866	1.724	0.098	6.445	68	795	9.625	1.419	—	—

LASCAR TARĂBUȚĂ

Spoială

Hazliŭ de tot ți-l-aĭ gătit
Pe vizeteŭ, — da-ĭ nemîncat
Și calul zboară-n vînt turbat
Da-ĭ neplătit.

Ce hățurĭ pline de gătele
Și tarĭ, să tragĭ cît de vîrtos ;
Dar vezĭ de fiĭ maĭ omenos
Că nu-s a tale.

Cupeul, ochiĭ mi-a luat
De mîndru și de strălucit ;
Dar ca să-l cumperĭ aĭ ciupit
Intregul sat.

Maĭ bine vinde bietiĭ caĭ
Și dă-napoĭ ce nu-ĭ al tăŭ,
Că mulțumind luĭ Dumnezeŭ,
Picioare aĭ.

Imitaţie

Vezĭ şuviţe de păr, buclate,
Şi diamantele-n cerceĭ,
Surîsul de pe buza eĭ,
Sînt imitate.

Privire gingaşă orĭ graţiĭ,
Şi tot ce-'ntrîn-sa-ĭ sincer crezĭ,
Veĭ şti, de vreĭ să cercetezĭ,
Că-s imitaţiĭ.

De-o crezĭ pierdută de durere
De-şĭ frînge mînile măcar,
In suflet n-are nicĭ habar
E o părere.

Şi vorbe dulcĭ de-o vrea să-ndruge,
Să mă asculţĭ, te sfătuesc ;
Sînt imitate şi slujesc
Să te subjuge.

DĂRI DE SAMĂ

Dr. I. G. Sbiera, **Mişcărĭ culturale şi literare la Romînii din stînga Dunăreĭ** *în răstimpul de la 1504-1714, Cernăuţĭ 1857, un vol. mare în 8, de XI şi 238 de paginĭ.*

Scrierea domnuluĭ I. G. Sbiera este bogat documentată şi lucrată cu multă rîvnă. Ia dă o idee cît să poate de deplină asupra mişcăreĭ literare începătornice la Romînĭ. In expunerea cauzelor ce aŭ împins la lumină productele scrise ale graiuluĭ naţional, autorul însă amestecă une orĭ lucrurile. D-sa nu distinge destul de limpede cauzele introducereĭ limbeĭ romîne în locul celeĭ slavone la Romînii din Ardeal şi la ceĭ din ţările dunărene, acelaş fapt ce e drept, însă care să petrece în timpurĭ şi din cauze cu totul deosebite. D-sa dînd drept cauze generale de introducerea limbeĭ romîne in biserică, săparea slavonizmuluĭ de către grecizmu, pare a atribui aceşteĭ cauze şi introducerea limbeĭ romîne în biserica de peste munţĭ, unde cu toate acestea, grecizmul nu a avut absolut nicĭ o înrîurire. D-sa susţine apoĭ că reforma ar fi dat numaĭ o maĭ mare îmboldire acestor cauze generale, ceia ce iar nu este exact, întru-cît în Transilvania reforma a dat avîntul hotărîtor schimbăreĭ limbeĭ bisericeştĭ din slavona în romîna, tot aşa de hotărîtor ca şi înfiltrarea grecizmuluĭ, pentru acelaş fapt, în ţările de dincoace de Carpaţĭ. De şi d. Sbiera s-a folosit de volumurile noastre de Istoria Romînilor, a făcut-o însă fără a lua în băgare de samă că vol. III şi IV conţin şi expunerea cauzală a mareluĭ fenomen cultural al viaculuĭ XVI, care expunere trebuia saŭ adoptată, saŭ combătută în cazul cînd i s-ar fi părut că este eronată.

În capitolul privitor la *partida obscurantizmului și a păstrăreĭ celor apucate* (p. 24-25) dl. Sbiera putea să aducă încă alte dovezĭ pe lîngă cele produse de d-sa; așa maĭ întăĭ uniĭ din ceĭ ce sprijineaŭ maĭ mult slavonizmul eraŭ înșușĭ domniĭ romînĭ care, odată cu traducerea cărților romîne, înființază școlĭ de slavonie, precum a fost acea din Treĭ-Erarhĭ a luĭ Vasile Lupu și acea a luĭ Mateiŭ Basarab din Tîrgoviștea; apoĭ putea să aducă art. 8 al hotărîrilor protestante din anul 1675, precum și spusele luĭ Del Chiaro și acele ale unuĭ călător anonim din Muntenia din anul 1699, toate notițĭ întrebuințate de mine în vol. IV al *Istorieĭ Romînilor* p. 80 și urm.

Restul cărțeĭ conține o descriere amănunțită a tuturor scrierilor romîneștĭ cunoscute, atît ale celor religioase cît și ale celor de caracter profan, lucrare migăioasă și foarte folositoare tuturor celor ce vor vroi să-șĭ facă o idee despre activitatea literară a Romînilor în primele timpurĭ ale dezvoltăreĭ lor.

A. D. Xenopol

A quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons *par Edmond Demolins. Paris 1897, un vol. de 410 paginĭ.*

Autorul nu face de-cît dovedește în ce constă superioritatea raseĭ anglo-saxone față de cea germană și de cea latină. Superioritatea Anglo-saxonilor e un fapt incontestabil: „rasa anglo-saxonă e azĭ în capul civilizațiuniĭ celeĭ maĭ active, celeĭ maĭ înaintate, celeĭ maĭ copleșitoare. E destul ca această rasă să pună piciorul într-un loc pe suprafața globuluĭ pentru a-l transforma întroducînd, cu o repezeciune uimitoare, ultimile progrese a societăților noastre occidentale, — și adesea aceste tinere societățĭ izbutesc să ne iea înainte. Ele ne numesc chiar, cam cu dispreț, *lumea veche*. Și trebue să recunoaștem că în adevăr sîntem bătrînĭ alăturĭ de aceste vlăstare vecinic tinere . . . .

. . . .

Trei cifre pot încă arata această superioritate pe care orbiĭ numaĭ n-o văd. După statisticile oficiale, prin canalul de Suez în timp de un an aŭ străbătut:

Corăbiĭ franceze 160
Corăbiĭ germane 260
Corăbiĭ engleze 2.262 !

. . . .

„Trebue să considerăm situaţiunea ca nişte oamenĭ ce dorim să ne egalăm; ca nişte învăţaţĭ care vrem să analizăm această superioritate cu mare exactitate, dar cu imparţialitate, pentru a cunoaşte adevăratele cauze.“

Intrînd în analiza cauzelor, Edmond Demolins, ca un sociolog desăvîrşit, pune în paralel cele două rase: franceză şi anglo-saxonă. Schiţăm aicĭ subiectele tratate în cele 3 cărţĭ din volum, pentru a să vedea modul cum sînt puse problemele:

CARTEA I

Regimul scolar francez formează el oamenĭ ?
Regimul scolar german formează el oamenĭ ?
Regimul scolar englez formează el oamenĭ ?
Cum să ne creştem copiiĭ noştri ?

CARTEA II

Felul educaţiuniĭ noastre scade natalitatea în Franţa.

Felul educaţiuniĭ noastre compromite situaţiunea financiară a Franţeĭ.

In ce chip educaţiunea anglo-saxonă prepară pe om la lupta pentru traiŭ. Tipurĭ şi caractere.

In ce chip gospodăria anglo-saxonă contribue la succesul acesteĭ rase.

CARTEA III

Personalul politic în Franţa şi Anglia.

Pentru ce Anglo-Saxoniĭ sînt maĭ refractarĭ la socializm de-cît Germaniĭ şi Francejiĭ.

Cum Francezul şi Anglo-Saxonul aŭ o concepţiune deosebită despre patrie.

Cum Francezul şi Anglo-Saxonul aŭ o concepţiune deosebită despre solidaritate.

Care este starea socială cea maĭ favorabilă fericireĭ.

Insuficienţa acţiuneĭ morale şi simptomele de înălţare socială.

Regimul scolar francez şi german conţine aceleaşĭ rele ca şi regimul şcolar romînesc, căcĭ ele sînt identice din puntul de vedere al formăriĭ omuluĭ pentru viaţă. Deosebirea va fi în detaliĭ, într-un personal maĭ savant, într-o administraţie maĭ superioară; dar nu e absolut nicĭ o deosebire în rezultatele la care ne duce: a forma *funcţionarĭ*, a face oamenĭ care să nu poată trăi, să nu fie de folos societăţeĭ în mijlocul căreia trăesc de-cît ca funcţionarĭ. Scoala în timpul îndelungat în care posedă pe copil, îĭ rîpeşte iniţiativa, îĭ sfarmă inteligenţa, îĭ anihilează voinţa. Şi cum să nu-ĭ sfarme inteligenţa cînd îl sileşte pe copil să îmagazineze un material vast în mintea luĭ? Cum să nu-ĭ sfarme inteligenţa, cînd supunem pe copiĭ la sistemul concursurilor, a tot ucigătoare de orĭ ce licărire intelectuală? Cum să nu să anihileze voinţa în copil, cînd, tot timpul cît e în scoală, i să cere o supunere oarbă, înăduşirea ori-căreĭ iniţiative? Cum să maĭ aibă voinţă copilul, care trebue să gîndească, să simtă şi să voiască aşa cum i să dictează? Un absolvent al orĭcăreĭ instituţiunĭ scolare să simte nedumerit cînd e nevoit să-şĭ cîştige singur existenţa; nu ştie de ce să s-apuce, de unde să înceapă.

Nu tot astfel prepară şcoala anglo-saxonă pe om la lupta pentru traiŭ. In general toate şcolile anglo-saxone sînt vădit superioare celor de pe continent, căcĭ toate caută să răspundă necesităţilor vieţiĭ sociale şi împrejurărilor timpuluĭ; cu toate acestea dăm maĭ la vale organizaţiunea a două şcoale, model chiar în Anglia, din care să va vedea cum numaĭ Englejiĭ ştiŭ să-şĭ creeze instituţiunĭ de educaţiune conform cerinţelor timpuluĭ.

„*Situaţiunea şi clădirile.* Domeniul *Abbotsholme* (Derbyshire, Anglia) — cuprinzînd vre-o 66 hectare, proprietatea" directoruluĭ scoaleĭ, Doctorul *Cecil Reddie*, — e situată pe clina apusană a văiĭ *Dove Ridge*. Dominează *Dove* care e un tîrguşor de vre-o mie case. Regiunea e

de jur împrejur foarte frumoasă şi veselă. *Nu e nicĭ un oraş mare prin apropriere*, şi regiunea e una din cele maĭ sănătoase din toată Anglia. Aşăzarea e centrală, trenurile îl leagă cu tot restul ţăriĭ. Scoala posedă locurĭ foarte frumoase şi are la îndămînă, cu ajutorul drumurilor de fer atelierile şi fabricele de oale, ferăriĭ, minile de cărbune şi cupru, industria mataseĭ, bumbaculuĭ, etc. Vizite, făcute la timp, pentru a vedea la faţa loculuĭ toate aceste ateliere şi fabrice intră în programul scoaleĭ. Locuinţele sînt minunate din punct de vedere sanitar şi igienic. Apa vine de la nişte isvoare prin conducte. Pe moşia Abbotsholme sînt ape unde să poate pescui, face băĭ, să învaţă a înota, a umbla cu luntrea. Sînt locurĭ foarte bune pentru jocurile igienice : tennis, cricket, foot-ball, etc. — Să fac preumblărĭ cu velocipede, să învaţă vînatul, călăritul, patinatul. Moşia *Abbotsholme* cuprinde în hotarele sale o mare varietate de poziţiunĭ — deal, vale, iazurĭ, pădurĭ, rîurĭ — aşa că formează *un regat în miniatură*, a căruĭ cetăţenĭ sînt scolariĭ. El serveşte de minune pentru facerea de lecţiĭ cu ajutorul lucrurilor, „*lecţiĭ după natură*“ (fie pentru studiile geografice şi realistice, fie pentru cele istorice şi umanitaristice), de la care poate pleca întreaga educaţiune, cu ajutorul căreia pot fi cîntărite toate ideile noue şi în jurul căreia poate fi concentrată toată munca scolară. *Şederea la scoală a copilului e aşa fel condusă ca să i să desvolte în mod armonic toate facultăţile — fizice, intelectuale, artistice, morale şi spirituale (religioase ?)— care să-l învețe în faptă cum să traiască şi să ajungă un membru sănătos şĭ folositor în societatea omenească*“.

Am scos rîndurile de maĭ sus de pe prospectul scoaleĭ din Abbotsholme. Ne-am oprit la rîndurile, care să repetă zilnic de reformatoriĭ educaţiuniĭ pe continent, dar de care ştim cu toţiĭ cum să ţin şi cum ne ţinem şi noĭ Romîniĭ. Să vedem cum să ţine de cuvînt scoala doctoruluĭ Cecil Reddie. Ne adresăm la cartea d-luĭ E. Demolins în care găsim explicaţiunea aplicaţiuniĭ principiilor înşirate. In scurt vom arata cum e împărţită munca uneĭ zile ; şi de aci să va vedea cum să aplică principiile cuprinse în prospect.

Cităm din Demolins :

„La 6 ceasurĭ 15 m. scularea (iarna la 7 c.), o mică gustare pe urmă;

6 c. 30 m. exercițiĭ de desmorțire și mănuirea armelor;

6 c. 45 m. lecția întăĭ;

7 c. 30 m. capelă;

7 c. 45 m. dejun. E o mîncare serioasă, englezască, cu ouă, jambon, etc.; apoĭ aranjarea camerelor: fie-care elev îșĭ face singur patul.

8 c. 30 m. a doua lecție;

10 c. 45 m. o gustare ușoară; dacă-ĭ timp frumos, exercițiĭ de plămînĭ, în plin aer, desbrăcațĭ pînă la talie;

11 c. 15 m. a treia lecție;

12 c. 45 m. cîntare, saŭ înotare în rîŭ, după anotimp;

1 c. prînz;

1 c. 30 m. jocurĭ și lucrărĭ de grădinărie și de agricultură, saŭ excursiunĭ pe jos, saŭ cu bicicleta;

4 c. muncă în atelier;

6 c. ceaiŭ;

6 c. 30 m. cîntare, repetiție de comediĭ, muzică, concerte etc.

8 c. 30 m. masa și capela;

9 c. culcarea.“

Cea dintăĭ ochire a acestuĭ orar ne convinge că e compus așa fel în cît să să evite surmenajul din școlile de pe continent și să să dezvolte toate aptitudinile naturale: instrucție clasică, instrucție manuală, instrucție artistică.

In rezumat munca a 24 oare e ast-feliŭ împărțită: 5 ore muncă intelectuală, notațĭ bine nu 5 ore de clasă pe zi, ci în total numaĭ 5 în 24 ceasurĭ; $4^1/_2$ exercițiĭ fizice și lucrărĭ manuale; ocupațiunĭ artistice și recreațiunĭ în societate $2^1/_2$; somn 9: repaos și timp liber 3 ceasurĭ.

Dimineața să fac studiile scolare; după amiază lucrărĭ manuale pe moșie saŭ în atelier; sara să face artă, muzică, literatură, recreațiunĭ sociale. — Să va mira cititorul de multa hrană ce să dă copiilor în scoală; în adevăr de 6 orĭ pe zi li să dă mîncare. Numaĭ așa să explică creșterea și în talie și în greutate pe timpul ședereĭ în școală; pe cînd în timpul vacanțeĭ copilul scade.

La noĭ din contra: copiiĭ slăbesc în timpul anuluĭ cît sînt la școală, iar în vacanță să maĭ restabilesc.

Numărul elevilor în această scoală nu trece peste 50. Numaĭ după marĭ insistențe și strîns de împrejurărĭ a mărit numărul la 100 anul acesta. Principiul e: a avea puținĭ elevi, pentru a-ĭ cunoaște cît maĭ bine individual şi a-ĭ conduce cît maĭ bine. — Cum să aplică maĭ departe programul?

„Studiul știinților naturale are ca punct de plecare observațiunea directă: scoala fiind situată la țară, copilul poate aduna plante, minerale, animale. Maĭ mult, viața, obiceele, părțile externe ale unuĭ animal sînt studiate înaintea organelor interne și a scheletuluĭ; forma și structura plantelor înaintea clasificațiuniĭ. Excursiunile făcute în împrejurimĭ profită mult observațiunilor de tot felul a copiilor. Știința comunicată astfeliŭ devine maĭ atrăgătoare și să întipărește maĭ bine. Odată interesul științific dezvoltat, elevul capătă gust de a studia natura și după ce nu maĭ e în scoală“.

După ce metodă să învață limbile în această scoală?

„Învățămîntul limbilor, maĭ ales al celor moderne, ocupă un loc însemnat. Ceĭ dintăĭ doĭ anĭ — cînd copilul e de 10—12 anĭ — învățămîntul să predă în englezește. Apoĭ alțĭ doĭ anĭ consecutivĭ să vorbește franceza, și apoĭ doĭ anĭ germana. Greaca și latina — pentru ceĭ ce doresc a urma filologia — nu să predaŭ de cît la urmă de tot . . . . *Să învață maĭ întăĭ a vorbi*, fără a face pe întăiul plan gramatica, care însă să predă cu succes după ce să poate vorbi o limbă chiar cu greșelĭ“.

Ne oprim aicĭ cu dezvoltările scoaleĭ doctoruluĭ Reddie și așa prea marĭ pentru o dare de samă. Ceia ce reesă din cartea luĭ Demolins e că d-rul Cecil Reddie să ține strict de principiile scrise în fruntea prospectuluĭ: scoala nu oglindește de cît societatea, viața individuluĭ în societate.

Maĭ departe, în restul cărțiĭ, Demolins stabilește cum nașterile scad în Franța. A avea mulțĭ copiĭ însamnă pentru un Francez a le asigura fie-căruia o zestre, o avere. Greutățile traiuluĭ silește pe părințiĭ franceјĭ a să mulțumi cu puținĭ copiĭ, pe care vrea să-ĭ asigure pentru toată

viața. Cu totul contrar e principiul în Anglia; aici copiii pot fi cît de mulți; părinții un singur lucru să silesc să le asigure: o educațiune bună, o educație care să-i facă în stare a trăi *prin sine* tot restul vieței.

Din cauza unor asemene dorinți a părinților, de a avea puțini copii, să adună averi mari în numerar care folosește pentru reclamă pe piețele Europei, dar care nu formează bogăția țării. Bogăția țării ar fi atunci cînd toți banii adunați ar fi întrebuințați în lăuntrul țării pentru sporirea forțelor productive. — Anglo-Saxonul să îngrijește pe cît trăește de a da educație copiilor, a-i face să fie oameni; tot ce cîștigă îl întrebuințază pentru un traiu mai bun și mai fericit al familiei; iar pentru cazul eventual al unei morți, Anglo-Saxonul plătește regulat pe fie-care an la o societate de asigurare asupra vieței.

In rasa latină, germană, domină sentimentul fricei, nesiguranței de ziua de mîne. De aci dorința de a-și asigura existența prin un venit cît de mic dar sigur și la timp anumit. De aici dorința de a asigura și viitorul odraslei în acelaș mod. Anglo-Saxonul nu să teme de ziua de mînî. El știe că atît timp cît va fi sănătos, n-are de ce să să teamă de ziua de mînî. Munca îi asigură traiul. Pentru Anglo-Saxon e o mîndrie a lupta cu grija zilei de mînî; el nu ar simți o plăcere cînd ar fi silit la o activitate mecanică a unui funcționar. Riscul și pericolul vieței nu fac de-cît îl ascuțesc mai tare în contra naturei, pe care luptă ca s-o stăpînească. Iată cum li să spune încă în școală copiilor:

Lordul Knutsford, vorbește ast-fel: „trebue să fiți aspri cu voi inșivă; veți avea de luptat contra soartei rele; secerișurile voastre pot fi distruse, turmele voastre vor putea pieri, însă nu vă dați învinși de nenorocire. Rîdicați-vă, ca un om viteaz, luptați și îndreptați perderile suferite.“

Un altul, *Graham Berry* iată ce spune:

„Nu ezitați nici odată: fiți bravi, fiți hotărîți, stăruitori. Eŭ nu cred că un Englez inteligent poate ajunge vre-odată în strîmtorare, cînd sînt atîtea colonii deschise și unde poate reuși. Eŭ nu mai sînt tînăr; acum 40 ani am plecat ca un necunoscut, fără gradul vostru de cunostinți, fără nici un amic în locurile unde am sco-

borît ; şi totuşĭ am ajuns să fiŭ primul ministru al acesteĭ coloniĭ şi am prezidat de 3 orĭ legislatura“.

Tot din acest sentiment al friceĭ de ziua de mînĭ să explică concepţiunile socialiste asupra organizaţiuniĭ societăţilor ; Germanul saŭ Francezul rîvnesc o organizaţiune socială în care traiul fie-căruĭ om să fie asigurat; vor ca viaţa omuluĭ să nu maĭ aibă grija zileĭ de mîne. Anglo-Saxonul este cu mult maĭ refractar la teoriile socializmuluĭ.

Elementul cel maĭ principal, din care decurg celelalte, a superiorităţeĭ Anglo-Saxone constă în faptul că societatea Anglo-Saxonă e *particularista,* iar cea de pe continent e *comunitaristă. Self-helf* adecă *„ajută-te tu singur“* e maxima pe care copilul o aude din leagăn şi pînă la moarte, atît în scoală cît şi în societate. Individul se bizue pe sine în toată activitatea sa. Societatea cu baza comunitaristă e sprijinită pe principiul contrar : a cere ajutorul familieĭ, rudelor, amicilor, statuluĭ. De aicĭ calamitatea hatîrurilor. Individul să simte mic cu o asemene concepţiune socială ; el nu poate, nu are curajul să întreprindă nimic dacă nu să vede ajutat de familie, rude, amicĭ, stat. In societăţile cu baza comunitaristă o instituţie ca să aibă viaţa trebue ca nevoia eĭ să fie simţită, saŭ macar crezută ast-fel, de majoritatea membrilor ; dar cît e de greŭ a afla sentimentul majorităţiĭ ; şi apoĭ cît e de desnădăjduitor a aştepta să se simtă, maĭ întăĭ pe calea propagăriĭ ideilor, nevoia uneĭ instituţiĭ de majoritatea membrilor uneĭ societăţĭ. In societăţile cu baza particularistă, cum e cea Anglo-Saxonă, individul îşĭ pune în aplicare idealurile sale, căutînd să înrîurească dezvoltarea socială cu faptele, nu cu vorbele ; dovadă avem în crearea scoaleĭ doctoruluĭ Cecil Reddie. In societăţile particulariste fie care individ dezvoltă toată activitatea sa ; el nu aşteaptă ajutorul de nicăerĭ. In societăţile comunitariste, individul ca să acţioneze are nevoe de ajutorul de la familie, stat. Nu e evident superioară societatea unde fie-care, cu de la sine iniţiativă şi fără sprijinul nimăruia, dă munca sa întreagă ?

Studiind personalul politic al Franţeĭ, Demolins analizază parlamentul. Iată compunerea parlamentuluĭ fran-

cez în comparaţie cu cel englez din punctul de vedere al profesiunilor deputaţilor.

	Franţa	Anglia
Agricultura	72	132
Industria	41	131
Comerciul	22	100
Prof. liberale	270	107
Cler	2	--
Armată	6	66
Funcţionarĭ	95	47
Fără profesie	43	—

Agricultura, comerţul, industria, cele treĭ profesiunĭ care daŭ pînea de toate zilele uneĭ societăţĭ, sînt aşa de disproporţional reprezentate în camera Franceză. Ce explicaţie dă autorul? Maĭ întăĭ din ceĭ 72 agricultorĭ arată că 22 îs numaĭ cu numele de agricultorĭ; căcĭ locuesc la Paris, să duc la ţară pentru petrecere, nicĭ nu cunosc mijloacele de exploatare agricolă. Cauza acesteĭ micĭ reprezentărĭ, e neîncrederea ce o aŭ alegătoriĭ ruralĭ în oameniĭ ce nu maĭ şăd la ţară.

„A doua zi după o alegere generală, un mare proprietar candidat la deputăţie, veni să spună luĭ Le Play că n-a fost ales. Această cădere i să părea ne maĭ pomenită pentru că bunicul săŭ, tatăl săŭ şi dînsul fusese necontenit reprezentanţĭ aĭ naţiuniĭ pînă în acel moment. De aceia îşĭ varsa amarul pe alegătorĭ. Le Play îl întrerupe: — Domnule conte, unde locuia bunicul dv.? — La moşie, venea rar prin oraş. — Unde şedea tatăl dv.? — La ţară, dar după ce s-a căsătorit s-a aşazat la Paris. — D-ta? — Tot la Paris. — Atuncĭ degeaba te plîngĭ contra alegătorilor, căcĭ eĭ văd că nu maĭ şăzĭ între eĭ, că nu poţĭ cunoaşte interesele lor.“

Cine a luat locul lor? Mediciĭ şi avocaţiĭ care fac acte de notariat. In parlament sînt vre-o 53 doctorĭ. Oare nu e un merit pentru o ţară a avea reprezentanţĭ medicĭ? Fără înconjur Demolins zice nu. Cine e doctor bun are clienţĭ. Orĭ a te face deputat e a perde clientela. Cine să face deputat dovedeşte că nu are clientelă, şi apoĭ, doctoriĭ, prin cunoştinţele lor pot lecui organizmele fizice, dar nu societăţile. „Fericirea socială nu stă în raport direct cu numărul medicilor, ci cu numărul şi va-

loarea agricultorilor, industriaşilor, comercianţilor. — In camera franceză sînt 59 ziarişti. Iată ce bine îi apreciază: „Ziariştiĭ nu sînt interesaţĭ la mersul bun şi regulat al afacerilor, precum sînt agricultoriĭ, industriaşiĭ şi comercianţiĭ. Ziarul trăeşte din frămîntărĭ. In timpurĭ de tulburare tirajul creşte; să tipăreşte cu caractere marĭ veştile cele maĭ neliniştitoare pentru public. Dacă nu-s întîmplărĭ favorabile, ziariştiĭ le inventează; lucrurile cele maĭ micĭ le măresc. — Să va zice poate că jurnaliştiĭ îs pricepuţĭ în afacerile ce interesază ţara? Eroare. Eĭ îs gata să vorbească despre toate, dar e altceva dacă îs competenţĭ. Ziaristul e silit *a gîndi iute, a judeca iute, a scrie iute*. Abea a gîndit şi gîndul e şi dat la tipar". — Dacă reuşesc aşa de mulţĭ a intra în parlament e graţie putereĭ de care dispun: presa.

Numărul avocaţilor e de 107! Avocaţiĭ cîştigă din deputăţie, nu ca comerciantul. Acesta nu poate lasa prăvălia pe mînĭ streine şi el să stee cu lunile în parlament. Avocatul consideră ca o glorie a fi în parlament, căcĭ are ocazie a vorbi, a-şĭ capata clienţĭ, prin faptul că e deputat. Dar e în stare avocatul a cunoaşse interesele ţăriĭ după meseria sa? Nu. Tocmaĭ cînd e o situaţie socială, financiară maĭ ră, tocmaĭ atuncĭ afacerile avocatuluĭ sporesc. Prin studiul asupra personaluluĭ politic al Franţeĭ explică Demolins vicisitudinile statuluĭ francez.

Cartea luĭ Demolins a făcut un mare zgomot în Franţa. Apărută în 1897 Maĭ, în maĭ puţin de 4 lunĭ s-a ajuns la 10000 de exemplare! In ediţia a doua, autorul adauge o introducere, pentru a explica superioritatea presupusă a Germanilor la ce să reduce.

„Să ştie că de vre-o 15 anĭ exportul productelor germane a luat zbor, făcînd ca comerţul francez să bată în retragere din pieţile ce ocupă. E necesar a arata pe ce să bazază puterea germană şi dacă să poate compara cu cea Anglo-Saxonă."

Lucrătoriĭ germanĭ, mulţumiţĭ cu salar maĭ mic, produsele industriale, transportul fiind eftin, s-aŭ răspîndit maĭ ales prin ajutorul asociaţiunilor şi a statuluĭ. Nu individul a avut iniţiativa, nicĭ nu să bizue pe sine, ci numaĭ prin ajutorul ce-ĭ vine pe calea externă a asociaţiunilor orĭ a statuluĭ. Ca să vedem superioritatea anglo-

saxonă alăturea de cea germană, să privim lucrurile în Transvaal. Acum de curînd s-a publicat de un German un studiu asupra comerţuluĭ german în acea ţară africană din care extragem: „Negustoriĭ germanĭ ar avea nevoe ca guvernul lor să-ĭ ajute cu luminile şi proteguirea sa, pentru a evita decepţiunile pe care aŭ trebuit să le încerce cînd aŭ întreprins să lupte contra concurenţeĭ anglo-saxone. Adesea unul să aruncă cu un capital prea mic; apoĭ germanul, atît de îndrăzneţ la întreprinderĭ, perde răbdarea ca să aştepte succesul şi se retrage din luptă, după un prim eşec în întreprinderile sale, pe cînd din contra Englezul nu să dă îndărăt, căcĭ totul să cîştigă prin stăruinţă".

Şi aceste rîndurĭ sînt scrise de un German.

„In adevăr Englejiĭ numaĭ prin eĭ însuşĭ, prin iniţiativa lor personală, fără sprijinul statuluĭ, saŭ a asociaţiunilor de ori-ce soiŭ, s-aŭ făcut stăpînĭ pe comerţul şi pieţele lumiĭ. Oameniĭ care aŭ izbutit să facă singurĭ, fără ajutor exterior, ceia ce alţiĭ (Germaniĭ) n-aŭ reuşit nicĭ grupîndu-să, arată prin aceasta o superioritate vădită."

Să zice de obiceiŭ: Anglia e superioară numaĭ pe calea comercială. Credem că nu e drept. Dar unde e filozofia cea maĭ ştiinţifică şi pozitivistă? Un Herbert Spencer, un Darwin, Bain, Stuart Mill, John Locke, David Hume, James Sully, Lubock, Romanes, etc. nu-s vlăstare anglo-saxone? Dar în domeniul arteĭ îs maĭ pe jos Englejiĭ celorlalte popoare? Un Shakespeare, un Dickens, — Georges Eliot, etc. nu-s Anglo-Saxonĭ? Dar citească cine-va, spre convingerea sa proprie, cele 5 vol. asupra istorieĭ literatureĭ engleze, scrisă de Taine, şi desigur va pune rasa anglo-saxonă deasupra tuturor celorlalte.

Valeriu Hulubeĭ.

Ciceron Protopopescu *avocat, Idealizmul contimpuran. Bucureştĭ, 1879, o broşură de 25 de pag.*

Simţim o adîncă bucurie cînd vedem, la noĭ în ţară, oamenĭ dedaţĭ unor profesiunĭ intelectuale, că maĭ lasă din cînd în cînd la o parte îndeletnicirea lor înţelenitoare de gîndirĭ, şi să maĭ abat

către sferele abstracte şi maĭ nepersonale ale cugetăriĭ. Romîniĭ, cel puţin pînă acuma, nu pot trăi din producerea literară saŭ ştiinţifică, în deosebire de marele ţări civilizate unde dedarea la literatură saŭ ştiinţă chiar teoretică, procură un mijloc sigur de traiŭ. Noĭ sîntem nevoiţĭ a ne cîştiga viaţa prin un soiŭ de îndeletnicire şi a cultiva, pe lîngă ia, ştiinţa saŭ literatura maĭ mult ca obiect de lux, de fantazie, ce ne poate aduce une orĭ renume şi vază, nicĭ cînd însă să constitue un mijloc de cîştig al nevoilor vieţiĭ.

S-ar părea că această împrejurare ar trebui să vină în sprijinul uneĭ producţiunĭ literare şi ştiinţifice serioase, întru-cît numaĭ iubirea lucruluĭ şi nu aşteptarea cîştiguluĭ ar împinge pe oameniĭ noştri la atare îndeletnicirĭ. Şi totuşĭ nu e aşa : la noĭ tocmaĭ, fiind că literatura şi ştiinţa sînt tratate de oamenĭ numaĭ pe alăturea, să apucă de ele şi ceĭ destoinicĭ şi ceĭ nedestoinicĭ, încît producţiunea pe aceste tărîmurĭ poate fi multă, dar e departe de a fi şi bună.

Cînd am spus că ne bucurăm de scrierea asupra idealizmuluĭ, pe care am văzut-o eşită din pana unuĭ avocat, am avut în videre decĭ şi însuşirile eĭ. Este o lucrare care e făcută după oarecare cetire care, deşi nu îmbrăţoşază întregul cîmp al subiectuluĭ, totuşĭ cunoaşte cel puţin autorĭ de căpitenie ce s-aŭ îndeletnicit cu materia, şi anume e vorba în studiul d-luĭ Protopopescu, nu de idealizm în el însuşi ci numaĭ de noul curent de reacţiune al idealizmuluĭ contra realizmuluĭ, care păruse pentru un moment că vroeşte să pună desăvîrşită stăpînire pe conştiinţa lumeĭ culte. Dl. Protopopescu ştie să apreţuiască bine-facerile noueĭ tendinţĭ, deşi nu să uneşte cu părerea d-luĭ Brunetière, că ştiinţa a fost neputincioasă a ţinea făgăduinţele ce dăduse şi că din falimentul eĭ s-ar explica reacţiunea către idealizm.

Sfătuim să să cetească lucrarea d-luĭ Protopopescu. Ia împreună cu acea a d-luĭ Stefan Popescu, înserată în acest număr asupra *pictureĭ moderne*, face cunoscută în ţara noastră noua îndreptare a spirituluĭ european.

A. D. Xenopol

O dare de samă rusască asupra Istorieĭ Romînilor de A. D. Xenopol (din Revista **Slavisloe Oboznanie** *1891).*

O scurtă privire asupra scrierilor celor maĭ importante, relativ de istoria și literatura Romînilor din anul 1891.

Locul prim între operile cele maĭ nouă relativ de istoria Romînilor, de sigur îl ocupă tomul al IV-lea al „istorieĭ Romînilor din Dacia Traiană“ — operă a domnuluĭ Al. Xenopol, profesor la Universitatea din Iașĭ. Acest volum coprinde timpul de la Mateiu Basarab, domnul Valahieĭ și Vasile Lupu, domnul Moldoveĭ, pînă la domnia Fanarioților în Principatele Romîne. Primul capitol coprinde istoria politică și culturală a Țărilor Romîne în timpul luĭ Mateiu Basarab și Vasile Lupu (1633—1654); al doilea capitol coprinde istoria Valahieĭ și Moldoveĭ de la Mateiu Basarab și Vasile Lupu pînă la Constantin Brîncoveanu (1654—1689); al treilea capitol, istoria Țărilor Romîne în timpul Brîncovenenilor (1689—1714), și al patrulea, o scurtă privire asupra evenimentelor de la Mateiu Basarab și Vasile Lupu pînă la Fanarioțĭ. Domnul Xenopol, în acest tom insistă cu o deosebită minuțiozitate și cu o expunere științifică asupra epoceĭ luĭ Vasile Lupu și Mateiu Basarab, timpul renaștereĭ poporuluĭ romîn în relațiunele sale religioase, morale și intelectuale (Mateiŭ Basarab a fondat pînă la 40 de bisericĭ, ultima a fost biserica Sărindar, construcțiunea cea maĭ măreață, pe strada principală, orașul Bucureștĭ). In timpul luĭ Mateiŭ Basarab, s-a ostenit foarte mult cunoscutul *Pamva Berînda*, în Govora aproape de Rîmnic, — în Valachia mică, precum și în Tîrgoviște, vechea capitală a Valahieĭ. Maĭ tîrziŭ el a devenit ascultător (frate) în Lavra Pecerska. El a compus primul dicționar slavo-rus.

In expunerea d-luĭ Xenopol este foarte însemnată istoria Sinoduluĭ din Iașĭ, (1642 în timpul luĭ Vasile Lupu și Mitropolituluĭ-Varlam), la care au fost reprezentanțĭ de la toate bisericele ortodoxe autocefale și la care a fost aprobată „mărturisirea ortodoxă“ a renumituluĭ Romîn, Petru Movilă, atuncĭ mitropolitul de Kiew. Tot în acest volum să face o caracteristică amănunțită a

cronicarilor romînĭ: Grigore Ureche, Miron Costin şi Neculaĭ Costin, care aŭ scris despre Moldova, — Mihail Moxa, Constantin Căpitanul şi Radu Gregan (Greceanul) carĭ aŭ scris despre Valahia. Tot aicĭ să dă o frumoasă caracteristică învăţaţilor romînĭ: Dosofteĭ, Mitropolilul Moldoveĭ, mort în Moscova la 1701, înainte de a pleca la Azov unde era numit ca Mitropolit de Petru I; Nec. Spataru (Milescu), în urmă renumitul consul rus în Pekin; Dimitrie Cantemir, domnul Moldoveĭ ce a trecut în Rusia după bătălia de la Prut (1715). Tot volumul acesta în care sînt multe date foarte importante pentru relaţiunele Romînieĭ, Rusieĭ, Greco-Turcieĭ şi Austro-Polonieĭ, merită o atenţiune deosebită din partea tuturor celor ce să ocupă cu istoria, începînd de la 1633—1718, mai cu deosebire pentru Romînĭ şi Ruşĭ.

D. A. Sturdza, după delegaţiunea Academieĭ de Ştiinţĭ, în unire cu fratele săŭ G. A. Sturdza cu cheltuiala Episcopuluĭ de Argeş, Ghenadie Petrescu, a publicat în 1891 al cincilea de tom, „documente relative la Romînĭ pînă la renaştere“ (sic) (1852—1862). Aceastá ediţiune vastă ce avea să compună şepte marĭ volume (cîte 1500 paginĭ scris cu litere micĭ) reprezintă retipărirea diferitelor articole relativ de obiectul în chestiune, editate în diferite limbĭ: romînă, franceză, germană şi italieneşte. Această reuniune de articole, ce aparţin la persoane diferite, de diferite naţionalităţĭ şi clase să găsesc în cea maĭ strînsă legătură cu Istoria Domnuluĭ Xenopol. Domnul Sturdza continuă a tipări material şi pentru Istoria Romînilor — evul mediu adunat de reposatul istoric bucovinean — Baronul Efstafie Hurmuzache.

G. S.

O scurtă privire asupra scrierilor celor maĭ importante, relativ de istoria şi literatura romînă, din aniĭ 1892—1893. (din aceiaşĭ Revistă 1893).

Primul loc între operile, apărute în limba romînă, relativ de istoria Romînilor, în aniĭ 1892 şi 1893, îl ocupă, fără îndoială, volumele al 5-lea şi al 6-lea din «Istoria Romînilor din Dacia traiană», — operă a celuĭ maĭ bun istoric contemporan — romîn

profesor de istoria Romînilor la Universitatea din Iaşĭ, academicianul d-l Al. Xenopol. Volumul al 5-lea cuprinde periodul de timp de la 1718 cînd pe tronul principatelor Valahieĭ şi Moldoveĭ (care în anul 1862 Ianuarie 24, s-aŭ unit într-unul singur, cu titlul de «Romania», iar din anul 1881 14 (26) Martie, compun Regatul Romîn-actual), să suiră Fanarioţiĭ pînă la 1821 cînd după revoluţia luĭ Tudor Vladimirescu şi Alexandru Ipsilanti, domniĭ fanarioţĭ aŭ fost îndepărtaţĭ din Moldova şi Valahia pentru tot-deauna. In acest volum d-l Al. Xenopol expune istoria politică şi culturală a Ţărilor Romîne, în acest period întunecat al domniatuluĭ de tristă amintire a Fanarioţilor, în modul cel maĭ deplin. Aci d-l Xenopol arată cum principatele Valahia şi Moldova (în care intrau încă şi Basarabia — în prezent rusască, alipită la imperiul rus în anul 1812, şi Bucovina austriacă — alipită la Austria în anul 1775), în timpul tuturor războaelor ruso-turceştĭ — aŭ servit, aşa zicînd luptătorilor ambelor părţĭ — ca barieră. Teritoriul Ţărilor Romîne maĭ mult de-cît altele este înroşit de sîngele soldaţilor ruşĭ, căzuţĭ jertfă iubireĭ ce aveaŭ către Romîniĭ ceĭ de o credinţă cu eĭ şi către Slaviĭ coreligionarĭ şi conaţionalĭ, care mulţĭ secolĭ aŭ suferit jugul cel aspru al Turcilor. Ţările Romîne, servind ca teatru al războiuluĭ, natural aŭ suferit maĭ mult de-cît toate. Cea maĭ mare parte dintre locuitorĭ, de spaima războiuluĭ aŭ fugit în codri, saŭ că şi-aŭ părăsit ţara, fiind că din partea Turcilor războiul s-a început prin distrugerea şi pusteirea ţereĭ, pe care eĭ nu eraŭ în stare a o apăra. Autorul într-o cercetare amănunţită şi documentată să ocupă cu maĭ multă seriozitate cu deosebire de cele patru războaie ruso-turceştĭ, carĭ aŭ avut loc în aniĭ 1738—1739, 1769—1774, 1787—1792 şi 1806—1812. Aceste războaie aŭ avut forate mare însămnatate în toată Europa în genere; iar în Ţările Romîne aŭ produs marĭ schimbărĭ în toate privirile.[1]) Ţările Romîne în to'ul

1. Despre războaele ruso-turceştĭ şi influenţa lor asupra Ţerilor Romîne există o deosebită operă, în două tomurĭ tot a d-luĭ Xenopol editată în Iaşĭ în anul 1880. In limba rusă, afară de opera colosală a D. *S. M. Soloviev* în 30 t. maĭ exista încă, relativ de războaele amintite, opera d-luĭ A. N. Petrov, în 2 t. edit. în Petersburg 1880, şi Notiţele Maioruluĭ Fon-Roon despre rezboaele din timpul cucerireĭ Moldoveĭ şi Basarabieĭ în anul 1787—1791, ediţie cu observaţiunĭ, a d-luĭ A. G. Stadnitzschiĭ în Kişinăŭ 1891, pag. 1—100.

aŭ suferit maĭ mult de cît în timpul războiuluĭ chiar: aŭ fost pustiete, aŭ ramas numaĭ sătișoare prădate saŭ cu desăvîrșire distruse cu deosebire de Tatariĭ, ce umbl ŭ ca nomazĭ prin Basarab'a. Tot în acest a 5-lea tom al istorieĭ d-luĭ Xenopol să dă o caracteristică amănunțită despre cronicariĭ romînĭ ce aŭ scris despre Valahia și Moldova. Tot aci să face caracteristica cultureĭ greceștĭ ce era în floare în Valahia și Moldova, în secolul al 18-lea unde să slaveaŭ Academiile greceștĭ și diferitele comunitățĭ științifice (silogosile) în orașele Bucureștĭ și Iașĭ. In aceste Academiĭ s-aŭ ostenit oare cînd, frațiĭ Ioanichie și Sofronie Lihudă, foarte renumițĭ în urmă în Rusia, Evghenie Bulgaris și Nichifor Theotochi.

Rezultatul acestor războae fu că, cîțĭ va Romînĭ renumițĭ aŭ trecut în Rusia și cîțĭ-va Rușĭ renumițĭ aŭ trecut în Romînia actuală, lăsînd după dînșiĭ urme vrednice de amintire în sfera bisericeasco-culturală, ast-fel fu: Antonie Cernigobschi, Mitropolitul Moldoveĭ și Suceveĭ, avînd reședința în orașul Iașĭ, în urmă Mitropolitul de Cernigov și maĭ pe urmă în Cursc († 1748), Pahonie Șpacovschiĭ, care a fost egumen Monastireĭ Bisericanĭ în Moldova, iar în urmă Mitropolit al Voronejuluĭ († 1723); Ioh Potemkin, în urmă arhiepiscop la Minsc, iar după aceasta — în Ecaterinoslav († 1823); Ambrosie Sebrenicov, în urmă archiepiscop în Ecaterinoslavul Tauric, cu reședința în Poltovo fost Exarh în Moldo-Valahia († 1792); Gavril Bănulescu, în urmă Mitropolit de Kiev, de asemenea fost exarh Moldo-Valahieĭ († 1821); Archimandritul Parisie Velicicovschiĭ, marele și fericitul stareț fiul unuĭ protoiereŭ din Poltova; acest Paisie fu regeneratorul viețeĭ monastice în Bucovina (Dragomirna); în Valahia (Tismana); la Athon, în Moscova și chiar în Rusia († 1794, Noembrie 15 (27), fiind acum archimandrit și stareț sf. Neamțul și Secul in Moldova; [2]) Dimitrie Sulima,

---

2. Paisie Velicicovschiĭ a lăsat mulțĭ ucenicĭ aĭ săĭ în Romînia și Rusia, dintre care în Romînia sînt cunoscuțĭ cu deosebire; Vasile Poleanosnerulischiĭ, Grigore, în urmă Mitropolit al Ungrovlachieĭ († 1834), Veniamin Costache—Mitropolit Moldoveĭ și Suceveĭ († 1846), starețul Gherontie; în Rusia, însă, uceniciĭ luĭ aŭ reînviat viața monahală în eparchia Novgoroduluĭ (în Tihvina), în eparchia Finlandeĭ (în Conevt și Valaam), în eparchia Ovlovuluĭ, Curseuluĭ, Voronejuluĭ și Tambovuluĭ, (în Sorova). Operile luĭ aŭ fost edate în Moscva. Ar fi trebuit, prin urmare, să serbătorească în modul cel maĭ demn, atît Rusia cît și Romînia jubileul de 100 de anĭ de la trecerea din această viață, amintirea fericituluĭ bătrîn (stareț).

renumitut archiepiscop de Kişineŭ, fiind hirotonisit ca şi oare cînd, Lazăr Baranovicĭ, renumitul arhiepiscop de Cernigov, în oraşul Iaşĭ (Lazăr Baranovicĭ mort în 1693, iar Dimitrie Sulima în 1844); arhimandritul, în urmă episcopul Varlaam Cuza, care a tipărit Biblia în limba romînă în anul 1819 în oraşul Petersburg, cu conlucrarea Prinţuluĭ A. N. Golițin și a comunităţeĭ biblice ruseştĭ.

In al 6-lea şi ultimul tom al istorieĭ d-luĭ Xenopol să expune într-un mod vrednic şi laudă de evenimentele întîmplate în Ţările Romîne de la restabilirea pe tronul principatuluĭ Valahieĭ şi Moldoveĭ a Romînilor naturalĭ, în legătură cu revolta Grecilor pentru eliberarea patrieĭ lor de sub jugul turcesc, nu numaĭ în Grecia proprie dar chiar în Romînia, în timp ce revoluționarul Alexandru Ipsilanti era susţinut în ascuns de împeratorul Rusieĭ Alexandru cel bine cuvîntat (1801—1852), — şi în Austria, în capitala căreia — în Viena să formase «eteria» (legătura amicală) pentru eliberarea Grecilor, şi în Anglia, unde s-a luptat pentru eliberarea Grecilor, renumitul poet Lordul *Bairon* (sic) care în urmă a şi murit pentru eliberarea Grecilor. In acest volum (6-lea) a d-luĭ Xenopol se insistă cu deosebire asupra războaelor ruso-turceştĭ din aniĭ: 1828—1829 şi 1853—1856. Primul războiu ce's-a terminat prin tractatul de pace din oraşul Adrianopol, între altele, foarte puternic a zdruncinat a tot puternica turcească şi aceasta numaĭ mulţumită victoriilor reputate de armatele ruseştĭ în Europa sub conducerea gener. Dibicĭ, iar în Asia (în Armenia) sub conducerea Prinţuluĭ Paşchevicĭ. După tractatul de pace din Adrianopol, Turcia să îndatora a nimici pînă în temelie toate întăriturile ce să aflaŭ pe malul stîng al Dunăreĭ, fapt care a fost foarte priincios pentru principatele romîne. Armatele ruseştĭ a ocupat principatele pînă la anul 1834, şi pe lîngă aceasta, în ele era ca comisar imperial renumitul graf Pavel Dimitrievicĭ Chiselev [3]), care a lucrat foarte mult pentru Moldova şi Valachia şi care a murit ca plenipotenţiar al Rusieĭ la Paris în 1872. D-l Xenopol foarte amănunţit scrutează măsurile pentru aranjamentul afacerilor interioare principate în timpul senatorilor: Kuşnikov, Milaşevicĭ şi Generalul Joltuhin; pe lîngă aceasta destul de pu-

---

3. Despre el, vezĭ 4 tomurĭ marĭ din scrierea D. Zabloţco-Desatovschiĭ, „General Graf Pavel Dimitrievicĭ Kiselev; timpul, viaţa şi activitatea sa". Petersburg 1882.

ternică și critică, dîndu și opiniunea despre Kiselev cu destulă imparțialitate și chiar făcîndu-i o mare laudă, mai ales pentru stărpirea diferitelor abuzuri Mai departe d-l Xenopol destul de pe larg expune evenimentele, întîmplate cu armata rusă trimisă în ajutorul Austriei de Nicolai I Pavlovici, mai întăi sub conducerea lui Pașchevici iar după acea sub a lui graf Lidersa, și a căror efect a fost înfrînarea (represiunea) Ungariei și Transilvaniei, în anii 1848—1849. Despre războiul din Crimea (1856—1856) d l Xenopol de asemenea vorbește foarte pe larg, însă aci, nu mai mult vorbește în folosul Rușiei.... Mult mai amănunțit să expun, in aceșt volum, evenimentele de după războiul din Crimea, ce s-a terminat prin tractatul de te Paris în 18 (30) Marte 1856 nu prea favorabil pentru Rusia. De asemenea să vorbește despre pregătirile pentru unirea principatelor, fapt la care a luat și Rusia o parte foarte activă. Tot aci, în acest volum, să face o frumoasă caracteristică despre mișcarea intelectuală, religioasă și morală nu numai în Valachia și Moldova, ci și în Transilvania, Banat, Bucovina, lucru despre care este scris mai bine de 100 de pagini (237—325 și 448—473), în legătură cu chestiunea despre sfintele locuri în Palestina și cu secularizarea averilor bisericești în timpul lui A. I. Kuza, în 1859. Această secularizare a deșteptat în cler o mare nemulțumire și a atras după sine exilarea renumitului Mitropolit al Moldovei, Sofronie Miclescu († 1861), persecuția asupra marilor episcopi-Filaret Scriban († 1873) și Neofit Scriban († 1874) — cei mai însemnați susținători ai ortodoxiei, și fuga din Monastirea Neamțului a celor mai cunoscuți călugări, p. e. egumenul Theofan Christea († 1883) și Archimandritul Andronic Badenschii († 1893), cari trecînd în Basarabia aŭ fondat sf. Monastire a Neamțului Nou.

In general, atît volumul al 5-lea în care să cuprind 800 pagini cît și al 6-lea ce cuprinde 700 pagini, reprezintînd datele cele mai valoroase și mai interesante pentru relațiunele Romîniei, Rusiei, Greco-turcești și Polono-Austriace, merită o perfectă atențiune din partea tuturor, celor ce studiază istoria, începînd de la 1718 și până la 1859, dar mai ales pentru Romînî și Rușî. *Laudă și cinste d-lui Xenopol, celui ce prin o muncă neîncetată, a avut fericirea a da Romînilor* istoria lor pragmatică complectă, începînd din cele mai vechi timpuri până la unirea principatelor.

DOCUMENTE

Scrisoarea unui anonim către Matei Basarab, 1650.

Serenissimo Valachiae Principi

N. N. S. P. B.

Insitum nobis est a natura, ut sublimes fortuna et fortitudine principes, etiam quos nunquam de facie novimus, si tamen eorum praeclare gesta et mores aureos vel legimus, vel audimus, singularibus venerationis et amoris officiis prosequamur. Admirabiles enim sui amores excitat virtus in principe, eo namque laudabilior quo longe difficilius est sortem prosperam moderate ferre, quam ab adversa non frangi. Cum igitur ea de te ac de tuis moribus acciperem, serenissime princeps, quae satis superque essent, ut te parem summis antiquae etiam memoriae Regibus arbitrarer, mihi temperare non potui quominus in tui obsequium ruerem et celsitudinem tuam absens litteris venerarer. Et quamvis tanti Principis nomen me ut privatum hominem ab huiusmodi opere deterreret, invitavit tamen humanitas, quae tale in animo suo cum maiestate foedus inivit, ut solis te hostibus formidandum reliquerit. Haec me audacem reddidit ad scribendum et calamum meum non minus acuminavit, quam sôlet maiestas hostium gladios hebetare. Nolui tamen in tui conspectu omnino vacuus apparere, non quod sperarem, par dignitati tuae munus posse a me reperiri, sed ne meum erga te obsequium nudis tantummodo litteris contineretur. Munus igitur tuae celsitudini offero male ac pretio exiguum, nomine tamen atque omine magnum, Sabueos scilicet Reges parva in tabella depictos. Nullum e-

tenim munus Christiano Principi congruentius arbitror, quam quod et Regiae pietatis exemplum sit et regnorum auspicinm. Accipe, humanissime Princeps, tributum hoc tenue servitutis meae; amoris tamen et fidei non tenue monumentum. Sume animos Regios e Regum aspectu vel potius quos iam habes confirma. Frange hostium arrogantiam, ut isti Reges ethnicorum superstitione fregerunt. Coniice oculos in Dynastas religionis et fidei intesignanos eorum que insistens vestigiis, palmis et triumphos meditare. Amplissima tibi se offert materies triumphorum in hostium regionibus, quas, ni fallor, tuo imperio Caelum destinavit. Id, ut affirmem facit animi tui magnitudo et nominis gloria quae tuas laudes eo usque propagavit ut etiam apud remotissimas nationes invictus et inmortalis vivas. Finem scribendi facio tuamque istam Dexteram regalis sceptri capacem osculo veneror, simulque a summo beneficiorum largitore tuae Celsitudini felicitatem et victoriam omnibus expeto. Vale.

Roma, Pridie Calendas Octobres 1650.

Pe dosul scrisoareĭ e insamnat de mîna duor archivarĭ: „1610 Epistola Principi Valachico" şi „Innocentis Papae Epistola ad Valachiae Principem". Cel dintăiu greşeşte data, cetind 1610 în loc de 1650; al doilea atribue epistola papei Inocentis, cu toate că într-însa să spune lămurit că autorul ei este un om privat.

Originalul să păstrează in archiva Colegiuluĭ iliric din Roma, de unde ne-a comunicat-o directorul acestuĭ colegiu, Monsignore Concic.

Ioan Bogdan

Traducere

Prea înalțatuluĭ Domn al Valahieĭ

N. N. S. P. B.

Ne este dat de la fire, ca pe principiĭ ce strălucesc prin noroc şi putere, chiar şi pe aceĭ pe care nu i-am cunoscut nicĭ-o dată din videre, ci totuşĭ numaĭ dacă am cetit orĭ am auzit ceva despre faptele lor strălucite, orĭ despre obiceiurile lor alese, să-ĭ încărcăm cu deosebite mărturiĭ de respect şi de iubire. Căcĭ virtutea unuĭ Domn deşteaptă o mare iubire pentru el, căcĭ este cu atît maĭ de lăudat cu cît este mult maĭ greŭ de a suporta norocul cu cumpatare de cît de a nu fi învins (doborît) de nenorocirĭ. Decĭ fiind-că am auzit asemenea lucrurĭ despre tine şi despre obiceiurile tale, o Prea Inalţate Doamne, în cît ar fi îndestulătoare pentru ca să te pot socoti deopotrivă cu ceĭ maĭ marĭ regĭ aĭ anti-

chităţeĭ, nu m-am putut ţinea să nu mă prostern cu închinăciune în faţa ta, şi, de departe, să nu venerez (slăvesc) printr-o scrisoare pe Inăltimea Ta, cu toate că numele unuĭ domn atît de mare m-ar descuraja pe mine, un om de rînd, de la o lucrare atît de mare (grea) totuşĭ m-a îndemnat blîndeţa unită în sufletul tăŭ cu măreţia atît de mult, în cît numaĭ pentru duşmaniĭ tăĭ te-ar putea face să fiĭ de temut. Aceasta mi-a dat mie îndrăzneală să scriŭ şi mi-a ascuţit condeiul nu maĭ puţin de cît cum Majestatea ta obicinueşte să tocească săbiile vrăjmaşe. Totuşĭ n-am vroit să mă arăt în faţa ta cu mînele goale, nu doar că aş nădăjdui să şi pot găsi un dar potrivit cu demnitatea ta, dar ca nu cum-va închinăciunea mea în faţa ta să se arăte numaĭ prin vorbe goale: aduc, dar, Inăltimeĭ Tale, un dar neînsămnat şi de mic preţ dar totuşĭ de mare nume şi de bun augur, adică (îţĭ trimit) pe regiĭ Sabeĭ zugrăviţĭ într-un mic tabloŭ. Căcĭ eŭ cred că nu este un dar maĭ potrivit pentru un domn creştin de cît ca să fie pildă a evlavieĭ regeşti şi bună prevestire pentru domniĭ. Priimeşte, o Prea Bune Doamne, această mică dovadă a supuneriĭ mele, dar nu mică probă de iubire şi de credinţă. Văzînd pe aceştĭ regĭ, ia-ţĭ (şi tu) curaj regesc saŭ, mai bine, întăreşte-ţi-l pe cel pe care-l aĭ. Infrînge cutezanţa duşmanilor tăĭ după cum aceştĭ regĭ păgînĭ aŭ înfrîns prin superstiţie. Aruncă-ţĭ ochiĭ la principiĭ religiuneĭ şi la stegariĭ credinţeĭ şi călcînd pe urmele lor cîştigă laude şi triumfurĭ. Cea maĭ largă materie de triumfurĭ iţĭ este ţie deschisă în ţările duşmane, pe care, dacă nu mă înşel, cerul le-a menit domnieĭ tale. Pentru ca să întăresc aceasta, mă îndeamnă măreţia inimeĭ tale şi gloria numeluĭ tăŭ, care aŭ răspîndit laudele tale atît de departe, în cît te face să trăeştĭ neînvins şi nemuritor chiar la popoarele cele maĭ îndepărtate. Sfîrşesc scrisoarea şi mă închin sărutîndu-ţĭ dreapta ce tine sceptrul regesc şi tot-odată rog pe atotputernicul dătător de bunătăţĭ (fericirĭ), să dea victorie şi fericire Prea Inăltimeĭ Tale. Sănătate.

Roma 30 Septembrie 1650.

O descriere a Moldoveĭ din Secolul al 16.

Moldavia

Sacratissime rex Domine Domine Clementissime.

Statui M-ti vestrae pro eiusdem desiderio atque meo qualicemque ingenio et experientia totius terrae Moldaviae situm et ambitum brevi quodam compendio presentibus describere ut eo maiorem vestra M-tas illius cognitionem et indicium quantum temporis huius augustia calamo complecti liceat habere possit vel minus fortasse

uti'em aut non multo necessariam. Arbitror tamen in eo vestrae M-ti me non ingratum obsequium facturum si modo meis hisce scriptis a vera diametrali depictione ipsius loci non prorsus aberravero.

Imprimis itaque serenissime rex, dum per Poloniam a civitate Cracoviensi iter versus Moldaviam ingreditur, plana est terra atque rebus victui necessariis accomodatissima, montibus et alpibus minime impedita, donec per Russiam prope modum desertam, usque Leopolim civitatem metropolitanam Russiae insignem quae a quinquaginta passibus aut milliaribus ab ipsa civitate Cracoviensi distat, atque non procul a confinibus regni Moldaviae sita pervenitur. Illic arx in excellenti monte huic civitati coniuncta est munitissima utraque ad regem Poloniae spectans: unde non longe duo sunt flumina satis profunda et latissima: Nestor et Moldavia, a quo flumine Moldavo regnum istud imprimis nomen accepit. Quae quidem flumina, anteaquam verae terrae Moldaviae metae attingantur, trajicere oportet. Tandem non longo itineris intervallo Moldaviae limites injiciuntur atque recto tramite totius regni Moldaviae ambitus per longitud'nem iusto calculo emetitus usque ad alpes Transylvanas, ubi illius terrae finalis meta est et ultima, ad sexaginta et quatuor milliaria hungarica se extendit: inde per dictas alpes et asperam admodum atque saxosam strictamque viam, qua vixdum currus unicus procedere commode potest, per unum et alterum diem non multo labore ad civitatem Brassoviensem quae montibus prope est, applicatur ad Transylvaniam. Est autem ista regio Moldavia satis amena et planissima atque vallibus et oppidis et villis undequaque copiosissima, nullis tamen arcibus aut civitatibus dempta, unica arce Czyczowe appellata, praecincta muris, sed sola fluminibus quasi a natura aptis munita, in qua regione nil deesse cernitur quod vel ad humanum usum aut delicias spectare videatur, quandoquidem et vinearum promontoria item frugum et agrorum undecunque et victualibus omnibus felicissima et refertissima imo piscinorum et lacunarum et paludum longe locupletissima, adeo ut nihil magis ad vitae necessitatem a mortalibus unquam desiderari possit.

Praeterea in eadem regioni Moldaviensi sunt montana et aureis et argenteis fodinis ditissima, Quae nullo labore intermisso, non sine magno fractu et commodo coluntur in

diem. Verum illic populus est barbarus et agrestis, tamen rebus militaribus et bellicis suo more satis insigniter instructus qui fidem Divi Pauli hactenus ab initio non sine summa veneratione et devotione coluere: illic quoque diversae religiones et sectae habentur, utpote Ruthenorum, Bassianorum, Armeniorum, Bulgarorum et Tartarorum, atquè eţiam non minima pars Saxonum Christianorum terram hanc passim inhabitat; imperio eiusdem woywodae Moldaviensis subiecti sunt. Unaquaque autem natio suis legibus et ritibus utitur et fruitur pro suo libito; eodemque modo monachi ipsi Cristiani, religionem profitentes, sacris suis officiis et ceremoniis iuxta ecclesiae atque ordinis constitutionem potiuntur libere. Hic summa subditorum erga principem Moldavum obedientia atque delinquentium gravissima et extrema correctio et emendatio.

Ut autem M-tas vestra cognoscere possit per quam viam et per quae flumina gens illa Turcica ad regnum Moldaviae et deinde Transsylvaniam ingredi queant, quantum meo et aliorum iudicio liquet vestrae M-ti designare, non video commodiorem eorundem Turcorum accessum ad Moldaviam quam ex Nicopoli civitate quae ripis Danubii proxima est, recte trajicere Danubium atque tandem non multis passîbus per alio duo flumina praescripta non dispari magnitudine existentia quae toti huic regioni suo meatu undequaque circumferuntur, non nisi navali prasidio pervenire posse, ingustibus cum curris tum laboribus. Quoniam Moldavus ipse qui quotidianum alit exercitum daratum quemlibet portum praedictorum fluminum, si modo de hostium adventu avisatus fuerit, antea facile occupare poterit.

Demum Moldavia per alpes praedictas quae civitate Brassoviensi contiguae sunt, ipsi Turci ad Transylvaniam progressum suum habere possunt non difficilem.

Ex maiori Walachia, scilicet transalpina, Turci ipsi per Rubeam turrim, quae sub alpibus prope Danubium, cum quonam fortalicio seu propagnaculo munitissimo sita est, atque ingentibus montibus circumsepta, perque tam augustam vîam et saxosam ut ne quidem equus unus pedetentim satis commode incedere queat, penetrare coguntur magna cum difficultate, ubi sedulo ipsi Cibinienses suas excubias necessarias tenere solent, ob insperatum hostium quandoquidem accessum.

Haec sunt, Serenissime Rex, quae non alieno testimonio, sed propria rerum experientia, vestrae de M-ti situ terrae Moldaviensis describere constitui, et si nonnulla minus fortasse aprobata fuerint, vestra M-tas se in singularem Regiam emendationem suam referre et conscribere dignetur gratiose: in cuius gratiam mer semper fidelia servitia iterum atque quam humillime commendo.

Copiată din biblioteca Vaticanuluĭ şi comunicată mie de D-l Dr. Iozef Koczeniowski, unul din membrii expedițiuneĭ istorice făcute la Roma sub conducerea profesoruluĭ din Cracovia St. Smolka, — Manuscriptul vatican. 3922, secolul al 16-lea.

Ioan Bogdan.

Traducere

Prea înălțate rege şi prea bunule stăpîn.

Hotărîtu-m'am a scrie pe scurt, după dorința Măriei voastre şi după puterile şi încercarea mea, aşăzarea şi împrejmuirea întregeĭ țărĭ a Moldoveĭ, pentru ca Măria Voastră, întru cît scurtimea timpuluĭ îmĭ îngădue să cuprind cu condeiul, să poată avea despre acea țară, o cunoştință şi o lămurire maĭ deplină, de şi poate nu atît de folositoare şi nu de neapărată trebuință. Nădăjduesc că prin aceasta voĭ face Măriei voastre o slujbă nu zădarnică, dacă nu mă voiŭ abate în aceste scrisorĭ de la zugrăvirea pe scurt şi adevărată a acestuĭ loc.

Ast-fel prea luminate rege, dacă mergĭ prin Polonia, de la oraşul Cracovia cătră Moldova, pămîntul este şăs şi foarte mănos în lucrurile trebuitoare pentru traiu, prea puțin brăzdat de munțĭ şi dealurĭ, pînă cînd ajungĭ prin Rusia aproape pustie la Leopolis capitala Rusieĭ care-ĭ depărtat de Cracovia de cincĭ zecĭ de mile şi nu-ĭ aşăzat tare departe de granița Moldpveĭ Acolo este unită cu acest oraş o fortăreță foarte bine întărită, aşăzată pe inălțimea munteluĭ şi întoarsă spre Polonia: nu departe de aicĭ sunt două rîurĭ destul de adîncĭ şi foarte late, Nistrul şi Moldova, de la care rîŭ țara Moldoveĭ cu deosebire îşĭ trage numele. Aceste rîurĭ trebuesc trecute înainte de a ajunge la hotarele adevărateĭ țărĭ a Moldoveĭ. In sfîrşit nŭ după multă cale ajungĭ la fruntaria Moldoveĭ şi străbătînd în lungiş în linie dreaptă toată întinderea țăreĭ Moldoveĭ, se întinde pînă la munțiĭ Transilvanieĭ unde este granița acesteĭ țărĭ, după o socoteală dreaptă, cam la şăse-zecĭ şi patru mile ungarice: de aicĭ prin numițiĭ munțĭ, pe o cale anevoioasă, rîpoasă şi strîmtă, pe care abia poate trece în voie un singur car, după două zile, fără multă osteneală ajungĭ în Transilvania, la oraşul Braşov, care eşte aproape de munțĭ. Ținutul acesta al Moldoveĭ este destul de frumos şi şăs şi foarte bogat în văĭ şi oraşe şi vile, dar n-are de loc fortărețe, de cît una singură, Ciceul

numită, încunjurată în ziduri și întărită oare cum de la natură de rîuri. In acesta, nimic nu lipsește din acele trebuitoare pentru nevoile omului saŭ pentru plăcere; sunt dealuri cu viĭ şĭ fructe şi sămănăturĭ și toate cele pentru traiŭ; locul e foarte bogat și în iazurĭ și bălțĭ și eleștee, în cît omul nu poate dori nimic maĭ mult pentru trebuința vieții.

Apoĭ tot în această parte a Moldoveĭ sunt munțĭ foarte bogațĭ în mine de aur și de argint, care lucrate neîncetat, aduc din zi în zi un cîștig maĭ mare. Insă aici poporul este barbar și necioplit, totuşĭ destul de deprins în treburile răsboiuluĭ după obiceiul lor. El a adorat de la început pînă acum cu foarte mare evlavie pe Sfîntul Pavel: și aicĭ sunt deosebite credințe și secte, precum a Rutenilor, a Rascilor, a Armenilor, a Bulgarilor și a Tatarilor și chiar și nu o mică parte de Saxonĭ creștiniĭ locuesc în această țară pe icĭ pe colea. Toțĭ sunt supușĭ voievoduluĭ Moldoveĭ. Fie-care nație însă îșĭ are legile și obiceiurile eĭ și se servește de dînsele în săvîrșirea slujbelor și ceremoniilor bisericeștĭ după plac. Și tot așa și călugăriĭ creștinĭ care exercită profesia îndeplinesc slujba lor slobozĭ după canoanele bisericeĭ și tagmeĭ lor. Aicĭ ascultarea supușilor de principele Moldoveĭ este cea maĭ mare și pedepsele celor care se abat sunt cele maĭ grele. Pentru ca Măria Voastră să poată ști pe ce cale și pe ce rîurĭ acel neam al Turcilor poate să ajungă în țara Moldoveĭ și de aicĭ în Transilvania, eŭ nu văd, după părerea mea și a altora o trecere maĭ potrivită a lor în Moldova, pe care să o arăt Măriei Voastre, de cît că eĭ trec din orașul Nicopoli, oraș care-ĭ foarte aproape de țărmul Dunăreĭ, de-a dreptul Dunărea, și apoi pe cele alte două rîurĭ numite maĭ sus, nu tare deosebite în mărime care încunjură tot acest ținut în cursul lor, eĭ pot trece cu mare grijă și osteneală pe vase. Fiind-că chiar Domnul Moldoveĭ întreține oastea gata orĭ și cînd, încît, dacă ar fi înștiințat de sosirea vrăjmașilor să poată ocupa ușor maĭ înainte de cît eĭ, un port pe unul din pomenitele fluviĭ. Apoĭ din Moldova Turciĭ pot să treacă fără greutate în Transilvania, prin pomeniții munțĭ care sunt în apropierea orașuluĭ Brașov.

Din Valahia Mare, adică transalpină, Turciĭ sunt silițĭ sa treacă cu anevoință pe la Turnu-Roș, care e așăzat la picioarele munților aproape de Dunăre, oraș cu o fortăreață foarte bine întărită, înconjurată de munțĭ înalțĭ, pe o cale așa de îngustă și rîpoasă, încît nicĭ macar un singur cal nu poate trece ușor. Aicĭ țin locuitoriĭ de la Săbiŭ de obiceiŭ păzitoriĭ trebuincioșĭ pentru un atac neașteptat al dușmanuluĭ.

Aceste sunt, prea luminate rege, cele ce ne am hotărît să le împărtășesc Măriei Voastre, nu după mărturia altora, ci după propria mea cercetare, în ce privește așăzarea țăreĭ Moldoveĭ. Dacă Măria Voastră nu se încrede în adevărul unora din cele spuse de mine, pe acele să bine-voiască a le însemna și îndrepta.

Slujbele mele credincioase le supun din noŭ și acum prea plecat, bunătățiĭ voastre.

NOTIŢI

Revista de Geografie din Paris a D-luĭ Ludovic Drapeyron publică în numărul săŭ pe Fevruarie 1898, următorul articol al D-luĭ A. D. Xenopol, pe care îl redăm în traducere romînă.

Maghiarizarea Transilvaniei

Ungurii fac sforţărĭ supra-omeneştĭ pentru a aduce la îndeplinire visul lor atît de dorit, maghiarizarea Romînilor din regatul lor. Acum cît-va timp, eĭ aŭ luat măsura de a maghiariza toate numele propriĭ ale persoanelor, şi aŭ întocmit nişte cataloage de nume patronimice purtate de locuitoriĭ Ungarieĭ, fie care în faţa unuĭ nume corespunzător unguresc, singurul învoit a fi întrebuinţat pe cale oficială. Dacă un Romîn, un Slovac, un Sîrb, un Croat, vroeşte să se îndrepte cătră o dregătorie, el trebue întăĭ să răsfoiască un mic dicţionar, spre a vedea cum e numele săŭ pe ungureşte, şi apoĭ să-şĭ scrie cererea sub acest nume, fără de care orĭ ce tînguire ar fi răspinsă.

Acuma suntem în ajunul votăreĭ uneĭ alte legĭ, acea care priveşte numirile geografice ale ţărilor locuite de alte popoare de cît de acel domnitor, şi care numirĭ trebue cu toatele să îmbrace un caracter maghiar. Munţiĭ, riurile, lacurile, pădurile, poenile, potecile care aŭ purtat timp de veacurĭ, timp de miĭ de anĭ, numirĭ date de popoarele care le botezase de la început, trebue toate să dispară spre a face loc uneĭ noue terminologiĭ geografice, impusă pe calea legiuitoare şi poroncitoare. Lucrul nu s-a văzut încă

de cînd e lumea; dar, pentrn Ungurĭ, nimic nu pare a fi peste putinţă.

Poporaţiile Ungarieĭ s-aŭ frămîntat mult, văzînd noua lovitură pe care stăpîniĭ lor o dădeaŭ vieţeĭ lor naţionale. Saşiĭ şi maĭ ales Romîniĭ din Transilvania şi aceĭ din Banat întrunire adunărĭ spre a protesta împotriva acesteĭ maghiarizărĭ a momenclatureĭ geografice a ţăreĭ lor; Unguriĭ însă găsiră curînd mijlocul de a le impune tăcere. Eĭ împedecară adunările plănuite şi în curînd legea va fi votată şi maghiarizarea oficială a regatuluĭ unguresc întreg va fi un fapt îndeplinit.[1])

Rămîne numaĭ de ştiut ce cîştigă Unguriĭ prin aeste siluirĭ necontenit reînnoite ale conştiinţeĭ naţionale a upuşilor lor de alt neam. Folosul ce îl trag din ele este)arte subţire, dacă îl asămănăm cu ura pe care asemene năsurĭ o îngrămădesc în inima popoarelor chinuite. Căcĭ ı sfîrşit Unguriĭ nu vraŭ de cît să se înşăle eĭ însuşĭ, rin închipuirea unităţeĭ nedespărţite a naţieĭ maghiare, ăzînd că toate provinciile ţăreĭ lor poartă haina maghiară. Eĭ sunt foarte naivĭ dacă cred că această lucrare cu totul din afară, de a impune numirĭ maghiare oamenilor şi lucrurilor, ĭe va schimba şi firea. Un popor nu a fost nicĭ odată desnaţionalizat prin asemenea mijloace, şi sîlnicia nu face de cît să întărească maĭ mult împrotivirea, şi dă fără' încetare puterĭ noue vieţeĭ naţionale. Un popor nu se desnaţionalizază de cît pe calea imitaţiuneĭ, cînd părăseşte de bună voie caracterul săŭ pentru a lua un altul. Mijloacele întrebuinţate de Ungurĭ spre a maghiariza naţionalităţile eterogene ale statuluĭ lor sunt curate vorbe copilăreştĭ şi vrednice de rîs. Dar ele aŭ darul de a scoate din fire deosebitele popoare, asupra cărora Unguriĭ îşĭ fac plăcerea de a pune în lucrare măsurile lor. Este însă cu desăvărşire primejdios de a atinge interesele uneĭ părţĭ chiar din însuşĭ al său popor. Cu atît maĭ mult trebue să fie de a se lovi în simţimintele cele maĭ adîncĭ ale fireĭ omeneştĭ, la popoare de altă obîrşie. Văzutu-s-a vre-o dată un stat care să-şĭ iee sarcina de a porni impotriva sa pe însuşĭ aĭ seĭ supuşĭ, care să nu samene de cît desbinarea între membriĭ din care se alcătueşte, care să împingă pe

---

1. De cînd am scris acest articol, legea a şi fost votată.

fie-care din eĭ la ură şi duşmănie contra ocărmuireĭ sub care eĭ trăiesc? Iată cu toate aceste unde ajung toate măsurile de maghiarizare. Şi încă dacă ele ar fi încununate de izbîndă! Dar de la 1848, de cînd acest sistem a încolţit în mintea Ungurilor, s-a împlinit o jumătate de veac, şi în acest răstimp maghiarizarea, departe de a fi mers propăşind, nu a ajuns de cît a întări împrotivirea contra tendinţilor absorbitoare ale poporuluĭ stăpînitor, de cît a înteţi naţionalităţile şi a le împinge la protestărĭ tot maĭ vuietoare la o împrotivire din ce în ce maĭ cerbicoasă.

Unguriĭ nu văd prăpastia pe care eĭ singurĭ şi-o sapă sub picioare. Austria se duce. Ea este în plină descompunere, şi nimic în lume nu va maĭ putea mănţinea intr-un singur trup elementele deosebite din care această monarhie este alcătuită. Kossutiştiĭ cărora simţul politic le lipseşte cu desăvîrşire, se bucură de această dislocare care le va învoi a întocmi Ungaria ca regat neatîrnat. Dar eĭ nu văd că această neatîrnare este judecata lor de moarte. Dacă Unguriĭ aŭ plătit ceva pînă acuma, nu a fost de cît fiind că eĭ aŭ isbutit a se impune şi a stăpîni jumătatea austriacă a împărăţieĭ comune. Era greu celor 12,000,000, de oamenĭ de neam deosebit din Ungaria să lupte contra celor 28,000,000 alcătuitoare ale împărăţieĭ întregĭ. Dar dacă Ungaria rămîne singură, aceste 12,000,000 nu vor maĭ avea de luptat de cît împrotriva a 6.000,000 de Ungurĭ, şi rezultatul uneĭ asemenea lupte nu poate fi îndoelnic. Revoluţia care va pune un capăt fiinţeĭ statuluĭ unguresc va fi tot odată o luptă de stîrpire, în care şi poporul unguresc va fi trăit.

A. D. Xenopol

D-l Dragomir Hurmuzescu, membru al societăţiĭ ştiinţifice şi literare din Iaşĭ, pentru importantele sale lucrărĭ şi descoperirĭ, a fost obiectul uneĭ distincţiunĭ deosebite din partea Societăţeĭ franceze de Fizică din Paris. Dintre numeroşiĭ savanţĭ care compun această învăţată societate, d-sa a fost ales membru în consiliul de onoare al acesteĭ înalte adunărĭ ştiinţifice.

IASSY — TIP. H. GOLDNER STR. PRIMARIEI No. 17.

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

Anul IX. Martie și Aprilie 1898. No. 3 și 4

A. D. XENOPOL

Principiile fundamentale ale istorieĭ

CAP. II.

Caracterul științific al istorieĭ

Intimpinărĭ contra caracterului științific al istoriei. — Este greŭ de a-șĭ da samă de eroarea în care aŭ căzut toțĭ cugetătoriĭ, amestecînd modul de manifestare al faptelor coexistente cu acel al faptelor succesive. Pentru ceĭ maĭ mulțĭ dintre eĭ, cele dintăĭ par singure a exista, și eĭ necunosc saŭ trec sub tăcere pe cele de al doilea. Ast-feliŭ *Stuart Mill* nu admite altă explicare de cît acea care dă cauza unuĭ fenomen sub forma uneĭ legĭ de coexistență. El zice într-adevăr, „că un fapt particular este explicat cînd i se arată cauza, *adică cînd se stabilește* legea de cauzațiune *din care face parte acel fapt, ca un caz*" [1]. *Bain* definește știința drept cunoștința celuĭ maĭ înalt grad de generalizare. Faptele succesive ale istorieĭ, nepŭtînd fi supuse acesteĭ operațiunĭ, Bain

1. *Logique*, trad. Peysse, I, p. 551.

o lasă maĭ cu totul afară din cercetările sale asupra logiceĭ științelor [2]. *Schopenhauer* plecînd de la acelașĭ principiu, tăgăduește chiar cu deadinsul istorieĭ caracterul de știință. „Iĭ lipsește, zice el, caracterul fundamental al orĭ căreĭ științĭ, anume subordonarea faptelor cunoscute, în locul căreia ea nu poate da de cît coordonarea lor. In istorie decĭ nu se află un sistem, precum se află în orĭ ce altă știință. Ea este o cunoștintă și nu o știință; căcĭ nicăirea ea nu cunoaște particularul prin general; ea este silită să apuce deadreptul faptul individual. Științele, fiind sisteme de noțiunĭ generale, nu tratează de cît de genurĭ; istoria tot-deauna de lucrurĭ individuale“ [3]. Insfîrșit D. *Seignobos,* într-o lucrare de tot nouă, emite îndoielĭ asupra caracteruluĭ științific al disciplineĭ care alcătuește obiectul îndeletnicirilor sale. El spune „că în expunerea luĭ, preciziunea a fost maĭ greŭ de-ajuns. Istoria este o știință încă atît de rudimentară, dacă chiar fără bataie de joc ea poate fi numită o știință, că ea nu-șĭ are încă vocabularul eĭ tehnic“ [4].

Inainte de a demonstra falșitatea principiuluĭ pus de către marele pesimist german și împărtășit de atîția alțĭ cugetătorĭ, că știința nu ar fi de cît o sistemă de noțiunĭ generale, să începem prin a observa, că Schopenhauer nu-șĭ dădea samă de imputarea pe care o făcea istorieĭ; căcĭ altfeliŭ care ar fi înțălesul susținereĭ sale, că istoria nu ar putea da subordonarea faptelor, ci numaĭ coordonarea lor? Dacă istoria ne ar da coordonarea faptelor, aceasta ar conținea de la sine și subordonarea lor, de oare ce coordonarea maĭ multor noțiunĭ nu poate să iee ființă de cît întru cît aceste noțiunĭ sunt subordonate uneĭ noțiunĭ maĭ generale. Dar istoria nu se înde-

---

2. *Logique*, trad. Compayré, II, p. 326.
3. *Le Monde comme volonté et représentation*, trad. Cantacuzène, II, p. 664.
4. *Histoire politique de l'Europe contemporaine*, Paris, 1897, p. X.

letniceşte nicĭ cu coordonarea nicĭ cu subordonarea faptelor ; ea expune succesiunea lor, ceea ce este cu totul altă ceva, după cum vom vedea-o în curînd.

Alţĭ cugetătorĭ cred din protivă că istoria ar putea fi constituită ca ştiinţă, prin mijlocirea generalităţilor, şi că dacă aceasta nu s-a făcut pănă acuma, vina este a acelora ce s-aŭ îndeletnicit cu ea, iar nu a materieĭ însăşĭ.

Condorcet îşĭ pusese întrebarea, încă din veacul trecut : „dacă omul poate prezice cu o deplină siguranţă fenomenele ale căror legĭ le cunoaşte, pentru ce ar privi el ca o întreprindere chimerică, aceea de a schiţa, cu o apropiere oare care de adevăr, tabloul soarteĭ viitoare a neamuluĭ omenesc, după rezultatele istorieĭ sale“ [5] ? Dacă însă Condorcet nu vorbeşte de cît de apropiere de adevăr, *Auguste Comte* este mult maĭ pozitiv, cînd zice că „fenomenele sociale sunt numaĭ decît supuse unor adevărate legĭ naturale, primitoare de o regulată prevedere ştiinţifică“.[6] Invăţăcelul luĭ Comte, istoricul englez *Henry Thomas Buckle,* fără a pomeni prin nicĭ un cuvînt de silinţele făcute în aceaşĭ direcţiune de strălucitul săŭ înainte-mergător, îşĭ propune de a ridica, el cel întăĭ, istoria la rangul de ştiinţă. El zice că „se admite în deobştie nevoia generalizăreĭ în toate celelalte cîmpurĭ însămnate de studiĭ, şi se fac acuma silinţĭ nobile spre a eşi din faptele particulare, în scopul de a descoperi legile ce ocîrmuesc aceste fapte. Dar istoriciĭ sunt aşa de departe de a urma acest exemplu, că printre eĭ o ideie stranie pare a predomni, ideia că tot ce eĭ aŭ de făcut este de a povesti evenementele, cărora, cînd e prilej, pot să le maĭ deie viaţă prin cugetărĭ morale saŭ politice ce pot fi folositoare.“ Buckle este decĭ de părere „că

---

5. *Esquisse d'un tableau historique du progrès de l'esprit humain*, Paris, 1794, Nouvelle édition, 1866, p. 37.
6. *Philosophie positive*, 1836, IV, 1, p. 317.

istoria înfăţoşază acea privileşte plină de încurcătură şi de anarhie care este firească unuĭ sŭbiect a căruia legĭ sunt necunoscute şi a căruia temelie nicĭ nu este încă pusă". In urma acestor consideraţiĭ, Buckle îşĭ propune „de a îndeplini pentru istoria omuluĭ, ceva echivalent saŭ cel puţin analog cu ceea ce a fost făcut de alţĭ cercetătorĭ pentru deosebitele ramurĭ ale ştiinţelor naturale" [7]. D. *Bourdeau* spune şi d-sa că „istoria nu va fi primită a trece între ştiinţĭ, de cît cînd va fi făcut, ca şi ele, dovada că este în stare a se întemeia pe legĭ" [8]. D. *Benjamin Kidd* constată că „cu tot progresul îndeplinit în vremele din urmă în Germania şi în Anglia, generalizările în chip de legĭ lipsesc maĭ cu totul în cunoştinţele istorice" [9]. D. *Lavollée* dă de asemenea drept menire istorieĭ „de a se ridica de la particular la general, de la fenomen la legea universală. Filosofia istorieĭ desface din ţesătura istorieĭ ceea ce este stăruitor de ceea ce este trecător, ce este necesar de ce e întîmplător, ceea ce este pretutindene de cea ce se intîmplă une-orĭ, într-un cuvînt legea sub fenomen" [10]. Şi aceiaşĭ ideie, fără termenul de lege, neîntrebuinţat încă pe vremele sale, să găseşte încă în *Wilhelm de Humboldt* care şi el zice, „că expoziţiunea istorică este descoperirea necesaruluĭ şi înlăturarea întîmplătoruluĭ" [11]. D. *Lacombe* însfîrşit sprijine aceleaşĭ părerĭ. El susţine „că nu s-ar putea încerca constituirea istorieĭ-ştiinţe de cît imputinînd numărul grămezeĭ urieşe de fenomene adunate în minte şi legîndu-le împreună, iar această legătură nu poate fi de cît o generalizare ştiinţifică. Ştiinţa constă după d-sa în două operaţiĭ: stabilirea asămănărilor şi cercetarea cauzelor. Ca exemplu izbitor al tărîmuluĭ

7. *Histoire de la civilisation en Angleterre*, trad. Baillot, Paris, 1865, I p 8, 11.
8. *L'Histoire et les historiens*, Paris, p. 328.
9. *Evolution sociale*, trad. Le Monnier, Paris, 1896, p. 27.
10. *La Morale dans l'histoire*, Paris, 1892, p. 303 şi 370.
11. *Gesammelte Werke*, I, p. 8.

pe care d-sa înțălege să așăze istoria, ne aduce asămănarea căderei corpurilor care nu devine un adevăr, de cît cînd se descopere legătura care o alipește de un fenomen maĭ general, atracțiunea universală. „Din contra zice d-sa, a ști că cutare corp, turnul uneĭ catedrale, a căzut, sfărămînd maĭ multe case, aceasta nu e știință, ci numaĭ o noțiune, o cunoștință a realitățeĭ". Incheiere: „trebue a se reforma istoria, saŭ ea nu va ajunge nicĭ odată a constitui o știință". De aceea și D. Lacombe propune de a înlătura din istorie, pe cît se poate, studiul evenementelor și de a se ținea numaĭ de acel al instituțiunilor, ca acele ce sunt maĭ în stare a fi supuse unor generalizărĭ științifice[12].

Credem că toțĭ aceștĭ autorĭ greșesc calea, pe temeiŭ că eĭ amestecă faptele coexistente cu acele de caracter succesiv. Istoria într-adevăr nu caută legile generale de producținne a maĭ multor fapte simultanee, ci succesiunea *pe o singură linie* a faptelor care se înlănțuiesc în cursul timpuluĭ. Cum e însă cu putință să se generalizere fapte care se urmează, care se desvoltă unele în urma celorlalte? O generalizațiune de fapte, în tocmaĭ ca și una de reprezentărĭ, cere asămănarea elementelor întrunite într-o noțiune comună. Dar cum să se găsască această asămănare între niște fapte succesive care constitue desvoltarea, progresul, *și care prin urmare nu pot rămînea aceleașĭ*? A vroi ca științele istorice să reducă explicările lor la niște legĭ, de feliul acelora care ocîrmuesc faptele coexistente, vrea să zică a necunoaște pe deplin caracterul acestor științĭ care nu aŭ de scop de a stabili relațiunĭ de asămănare și de coexistență, ci relațiunĭ de deosebire și de succesiune.

Intimpinările formulate într-acest chip contra ca-

12. *De l'histoire considérée comme science*, Paris, 1895, Prefață și Cap. I.

racteruluĭ științific al istorieĭ, sunt tot atît de puțin intemeiete, pe cît e și mijlocul propus, generalizarea, pentru a ridica această disciplină la rangul de știință.

Definiție greșită a științeĭ. — Cum se procede spre a se tăgădui istorieĭ caracterul uneĭ științĭ ? Se formulează definiția cunoștințeĭ științifice, după elementele înfățoșate numaĭ de o parte a cunoștințelor omeneștĭ, științele așa numite naturale, și apoĭ se tăgăduește istorieĭ caracterul științific, pentru că nu intră in prea răstrînsă definiție că s-a găsit cu cale a se da termenuluĭ de știință — chip de procedare de sigur foarte puțin logic. D. *Dilthey* zice deci cu mare cuvînt, „că poziviștiĭ formulează noțiunea de știință după concepțiunele trezite în minte prin îndeletnicirea cu științele naturale, și hotăresc apoĭ, după această formulă, disciplinile intelectuale cărora se poate încuviința rangul și numele de știință. Așa s-aŭ găsit autorĭ care, plecînd de la o noțiune arbitrară a cunoștințeĭ, aŭ tăgăduit, cu o mărginită mîndrie, istorieĭ, ast-feliŭ cum a fost tratată de scriitorĭ măestriĭ, caracterul uneĭ științĭ“ [13].

Definiția cea maĭ obicinuită a științeĭ este acea formulată de cugetătoriĭ citațĭ maĭ sus, că adecă *știința constă într-un sistem de adevărurĭ generale saŭ, maĭ bine zis, universale* [14].

Intăiul element al acesteĭ definițiĭ este exact. Știința urmărește descoperirea și stabilirea adevăruluĭ. Acesta este singurul eĭ scop, singurul eĭ temeiŭ de a fi. Toțĭ cugetătoriĭ tuturor timpurilor sunt într-un gînd asupra acestuĭ punt. La întrebarea ce este

---

13 *Einleitung in den Geisteswissenschaften*, Berlin, 1883, I, p. 6.

14. Pentru adevărurile abstracte ale științelor întrebuințăm maĭ bine termenul de *universal* de cît acel de *general*. Acest din urmă este pastrat pentru noțiunĭ maĭ cuprinzătoare de cît cele singulare, dar care nu posedă totușĭ un caracter universal. De aceea vom vorbi de adevărurĭ sau de *noțiunĭ individuale de și de caracter general* După terminologie adoptată de noĭ *singularul, este opus generaluluĭ, iar individualul universaluluĭ*.

adevărul, nu se poate da un răspuns maĭ mulţămitor, de cît că adevărul este corespondenţa cu realitatea şi cu raţiunea [15].

Dar cunoştinţa adevăruluĭ, prin el însuşi, nu ajunge spre a constitui ştiinţa. Practica vieţeĭ învaţă pe om o mulţime de adevărurĭ, fără ca această corespondenţă cu faptele saŭ cu raţiunea să constitue ceea ce s-a învoit a se numi ştiinţă. Dacă decĭ orĭ-ce ştiinţă tinde a poseda adevărul, nu se pot întoarce termeniĭ şi spune că ori ce adevăr posedat de mintea omenească constitue o cunoştinţă ştiinţifică. Ştiinţa cere decĭ un al doilea element, pentru a exista. Am văzut maĭ sus, că definiţia adusă acolo pune acest element în putinţa universalizăreĭ.

Să cercetăm dacă într-adevăr acesta este elementul cel noŭ care, adaus către adevăr, constitue ştiinţa; căcĭ dacă această definiţie este exactă, dacă ştiinţa nu poate exista fără adevărurĭ universale, atuncĭ istoria care nu se alcătueşte de cît din adevăruri de caracter individual, chiar cînd ele aŭ o formă generală, nu maĭ poate intra în noţiunea de ştiinţă, şi autoriĭ care i tăgăduesc acest caracter, aŭ dreptate.

Dar înainte de a intra în această desbatere, trebue început prin a stabili că istoria nu trătează de cît despre adevărurĭ individuale, părere care ar putea sămăna neîntemeietă la prima vedere. Să începem prin a aduce cîteva autorităţĭ în sprijiuul eĭ.

D. *Bernheim* zice că „istoria nu se ocupă de cît de cunoştinţa unuĭ singur obiect, care poate fi saŭ nu fenomen singular, o personalitate, un grup de evenemente, un stat saŭ un popor, o epocă întreagă — toate aceste obiecte ale cercetăreĭ sale nu constitue, în sinul desvoltăreĭ generale, de cît elemente individuale“ [16]. D. *Gabriel Tarde* priveşte de asemenea

15. Bain, *Logique*, trad. Compayré I, p. 31 nu adauge definiţiuni adevărului şi corespondenţa cu raţiunea.

16. *Lehrbuch der geschichtlichen Mehtode*, p. 8.

„faptele istorice ca esențial individuale“ [17]. D. *Carol Menger* adauge că „ceea ce deosebește științele sociale istorice de științele teoretice de același feliŭ este contrastul între cunoștința individualuluĭ și a generaluluĭ (maĭ bine universaluluĭ) în fenomenele viețeĭ omeneștĭ“ [18], observație pe atît de dreaptă pe cît și de adîncă care stabilește adevărata deosebire între științele spirituluĭ, asămănătoare aceleia care există între științele materieĭ, din care unele și altele pot fi saŭ de natură teoretică, saŭ de natură istorică. Căcĭ într-adevăr, în ce se deosebește bună oară, fenomenul social universal (pentru omenire) al diviziuneĭ munceĭ saŭ acel al oferteĭ și al cerereĭ, de fenomenul natural, universal și el, al refracțiuneĭ lumineĭ ? Științele istorice din protivă și anume nu numaĭ acele ale spirituluĭ ci și acele ale materieĭ, se îndeletnicesc numaĭ cu relațiunĭ individuale, adecă cu de acele stabilite între fapte singulare saŭ generale care nu se produc de cît o singură dată în cursul timpuluĭ. *Lazarus* susține de asemenea că „istoria nu se îndeletnicește nicĭ odată cu generalitățĭ (universale), ci numaĭ cu fapte concrete, individuale [19]. *Schopenhauer* care constată aceiașĭ însușire a istorieĭ, o ține de răŭ din această pricină, precum am văzut-o în locul adus maĭ sus (p. 126). Mergînd încă maĭ departe, D. *Lacombe* nu se teme de a susține că „individualul nu este în stare a deveni o cauză“ [20], care afirmare, dacă ar fi întemeietă, ar înlătura în cea maĭ mare a eĭ parte, cauzalitatea din istorie.

Caracterul istorieĭ de a lega tot-deauna între ele fapte individuale există chiar în cazul cînd ea generalizază faptele, după cum a luat-o în samă d.

17. *Logique sociale*, Paris, 1894, p. 27.
18. *Untersuchungen über die Methode in den Socialwissenschaften*, p. 6, nota 3.
19. *Über die Ideen in der Geschichte* in *zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, III, 1865, p. 407.
20 *L'histoire considérée comme science*, p. 12.

Bernheim în locul adus maĭ sus, bună oară cînd se studiază faptele și cauzele mărireĭ și ale decădereĭ Romanilor, acele ale mareĭ revoluțiunĭ franceze, ale stabilireĭ regimuluĭ feodal, ale cruciatelor, ale emancipăreĭ comunelor, ale Reformeĭ, ale întindereĭ putereĭ arabe, etc. etc., — toate aceste chestiunĭ posedă, în ceea ce privește fenomenele și cauzele lor, un caracter general; dar aceste *generalizărĭ limitate* ale istorieĭ sunt cu totul deosebite de *generalizările universale* ale fiziceĭ, chimieĭ, fiziologieĭ și ale sociologieĭ statice (economie politică, drept, etnografie, etc.). Aceste din urmă posedă maĭ întăĭ un caracter universal în privirea spațiuluĭ [21], cel puțin pentru pămînt și pentru neamul omenesc, și sunt absolut fără hotare în timp. Faptele istorice din protivă nu aŭ valoare decît pentru o parte anumită a omenireĭ, și nu există de cît pentru un timp oare-care. Ele sunt deci circumscrise și ca spațiu și ca timp. Faptele istorice generale sunt cu totul deosebite de acele de caracter universal ale natureĭ, precum presiunea licvidelor, acea a gazurilor, tensiunea aburilor, căderea corpurilor, — fapte care se întîlnesc pe suprafața întreagă a pămîntuluĭ, și care se subtrag absolut de la orĭ ce acțiune a timpuluĭ.

Generalitățile istorieĭ nu sunt deci de cît niște generalitățĭ mărginite, prin urmare tot adevărurĭ individuale. Cum o spune foarte bine *Lazarus*: „în istorie, singularul este opus totalitățeĭ; în științĭ, generaluluĭ (universaluluĭ)“ [22]. Istoria, ne legînd între ele de cît noțiunĭ individuale, nu poate încăpea în definiția științeĭ, dacă această definiție a fost bine dată, ca un sistem de noțiunĭ generale, adecă universale.

---

21. Vom vedea la Capitolul VIII, § *Legile de cauzațiune*, că sunt adevărurĭ individuale și în științele teoretice ale natureĭ, lucru la care nu se gîndesc de loc aceĭ care susțin că științele sunt niște sisteme de adevărurĭ universale.

22. *Über die Ideen in der Geschichte*, l. c. p. 408: „In der Geschichte ist der Gegensatz gegen das Einzelne die Gesammtheit; in der Wissenschaft ist es das Allgemeine.“

Să cercetăm însă acuma această definiție, spre a videa dacă ea corespunde cu adevărul. Ne vom convinge că ea este pe de oparte prea largă și pe de alta prea îngustă:

Ea este întăĭ prea largă, căcĭ cuprinde și adevărurile practice care sunt cu totul deosebite de cele științifice. Există anume un număr însămnat de adevărurĭ, învățate din experiența viețeĭ, și care posedă un caracter de tot universal. Toțĭ oameniĭ cunosc regularitatea schimbăreĭ anotimpurilor, acea a zileĭ si a nopțeĭ, după deosebitele regiunĭ ale globuluĭ; agricultoriĭ cunosc condițiile în care vegetația poate să se desvolte; pietrariĭ chipul cum trebue să urmeze pentru a rîdica trainice clădirĭ; ferariĭ modul cum se poate lucra ferul, și așa maĭ departe. Toțĭ aceștĭ indivizĭ pun în lucrare, în fie ce clipă, adevărurĭ universale care le-aŭ fost învățate prin experiență; dar aceste adevărurĭ, orĭ cît ar fi ele de universale, nu posedă de loc un caracter științific. Ele constitue cunoștințĭ practice care sunt tocmaĭ opusul cunoștințelor științifice. Definiția științeĭ ca un sistem de adevărurĭ universale este deci prea largă, de oare ce cuprinde și pe acele de caracter practic care nu constitue știința.

Dar această definiție este în același timp și prea îngustă, pentru că exclude din conținutul eĭ o clasă întreagă de științĭ, și anume de științĭ de ale natureĭ, pe care cu toate aceste ea ar trebui să le cuprindă în totalitatea lor, de vreme ce a fost dată tocmaĭ spre a caracteriza aceste științĭ. Această definiție nu poate acoperi și *științele istorice ale natureĭ,* adecă acele care se îndeletnicesc cu desvoltarea eĭ; căcĭ aceste științĭ înfățoșază și ele relațiunĭ individuale. Fenomenele desvoltăreĭ natureĭ nu se produc și ele de cît o singură dată în cursul veacurilor, și nu se maĭ repetă nicĭ cînd. Formațiunile geologice pot poseda un caracter universal pe globul nostru; cauzele care le produc, deasemene. Legătura între aceste cauze universale și efectele lor,

iarăşĭ universale, are tot-deauna un caracter individual: *cauză şi efect nu se produc de cît o singură dată în decursul timpuluĭ*. Stîncele eruptive, gneisul, mica, cărbunele de pămînt, crida şi toate celelalte formaţiunĭ geologice, plîntele şi animalele dispărute, nu s-aŭ produs de cît o singură dată în istoria pămîntuluĭ şi nu se vor maĭ reproduce în vecĭ. *Pentru faptele succesive, chiar în cazul cînd este vorba de cauze şi de fenomene universale în privirea spaţiuluĭ, legătura care se stabileşte între cauză şi efect rămîne totdeauna individuală în privirea timpuluĭ* Singura deosebire care există între faptele succesive ale materieĭ şi acele ale spirituluĭ stă în înprejurarea, că cele dintăĭ pot fi universale în privirea spaţiuluĭ (pămîntesc) şi să aibă drept cauze fenomene şi ele uuiversale în privirea spaţiuluĭ, pe cînd faptele succesive ale spirituluĭ sunt totdeauna restrînse ca întindere. In privirea însă a moduluĭ de inlănţuire, aceste două clase de fenomene se asamănă pe deplin. *Relaţiunea de cauză şi efect este tot-deauna individuală ; ca nu se produce de cît o singură dată în cursul veacurilor.* Iată pentru ce nu este exact de a opune cu totul istoria pămîntuluĭ, celeĭ a omenireĭ, şi de a zice cu D. *Ottokar Lorenz* că „nu s-ar putea trata istoria statelor ca acea a scoarţeĭ pămîntuluĭ, fiind că cea dintăĭ ar atîrna de hotărîrĭ individuale, pe cînd fenomenele natureĭ ar asculta de legĭ de o valoare generală (universală)“ [23]. Fenomenele geologice ascultă într-adevăr de cauze universale ; dar modul de acţiune a acestor cauze, conexiunea între cauze şi efecte se face absolut în acelaşĭ chip ca şi între faptele succesive ale spirituluĭ ; ea lucrează tot-deauna în chip individual, adecă nu se produce de cît o singură dată, şi nicĭ cînd nu se maĭ repetă.

Spiritul poate decĭ concepe treĭ feliurĭ de îndeplinirĭ ale fenomenelor universuluĭ :

---

23. *Die Aufgaben der Geschichtswissenschaft*, p. 138.

I. Acel al legilor de coexistență ale faptelor fizice saŭ intelectuale care daŭ naștere la fenomene universale în spațiu (universul saŭ pămîntul) saŭ în sinul neamuluĭ omenesc, și care nu sunt supuse acțiuneĭ timpuluĭ.

II. Acel al seriilor de succesiune ale materieĭ care înfățoșază fapte și cauze universale în spațiul pămîntesc, dar individuale în timp.

III. In sfîrșit acel al faptelor succesive intelectuale care, chiar cînd înbracă o formă generală, posedă în totdeauna un caracter individual, fiind totdeauna restrinse în spațiu ca și în timp.

Dacă vroim să aplicăm acuma definiția științeĭ, ca sistem de adevărurĭ universale, acestor treĭ clase de fenomene, percepute de spirit, vom găsi că ea nu se potrivește pe deplin de cît cu grupul cel dintăiŭ, acel al faptelor coexistente ale materieĭ și ale spirituluĭ. Ea nu poate fi aplicată la cunoștința faptelor succesive ale spirituluĭ care nu constaŭ de cît din noțiunĭ individuale (de caracter general). *Dar ea nu se poate întinde nicĭ la cunoștința faptelor succesive materiale care sunt legate între ele tot prin o cauzalitate individuală.*

Definiția științeĭ, ca sistem de adevărurĭ universale, este decĭ și prea îngustă, întru cît ea exclude din al săŭ conținut o parte din științele naturale ele însășĭ, acele care tratează despre desvoltarea natureĭ. Această definiție, fiind tot-odată și prea largă și prea îngustă, nu este decĭ aceea care convine noțiuneĭ de știință.

Să încercăm a găsi adevăratul caracter al cunoștinței științifice.

Adevărata natură a științeĭ. — Noĭ credem că ceea ce deosebește un adevăr științific de un adevăr practic nu este de loc universalitatea luĭ, ci împrejurarea că cel întăĭ e *dovedit*, pe cînd cel al doilea nu. *Bain* a zis-o cu temeiŭ, că „omul neștiutor este

expus a afirma, fără a lua grijă de a adeveri afirmările luĭ. Din protivă, omul de ştiinţă, nu numaĭ că se va folosi de procedeurile obşteştĭ de descoperire, dar va întrebuinţa un sistem special de instrumente, o împreunare de mijloaçe, pentru a verifica ale sale cunoştinţĭ" [24]. Ştiinţa nu tinde la altă ceva, de cît la stabilirea unor adevărurĭ nediscutabile, şi un adevăr nu dobîndeşte acest caracter, decît în măsura cu care s-a făcut dovada existenţeĭ luĭ. Iată pentru ce se admit în ştiinţĭ şi adevărurî probabile, adecă ipoteze, nişte adevărurĭ ce nu sunt dovedite pe deplin, dar la acăror dovedire se sperează că se va putea ajunge. Un adevăr practic este acela ce e primit în urma rezultatelor sale, dar acăruia existenţă nu este dovedită. Un astfeliŭ de adevăr este *crezut*, dar nu *demonstrat*. Astfeliŭ aritmetica practică învaţă regule pentru socotitul numerelor ; aceste regule sunt primite ca adevărate, fără ca spiritul să-şĭ deie samă de argumentele pe care ele să întemeiază. Aritmetica raţională, ştiinţifică, dă temeiurile pe care să razimă aceste regule, aduce dovada exactităţeĭ, demonstră adevărul lor. Terminul de *ştiinţă* (în limba germană *Wissenschaft*, în cea engleză *Knowledge*) arată condiţia anumită a acesteĭ forme a cunoştinţeĭ, şi D. *Adolf Rhomberg* spune cu drept cuvînt că „ceea ce este probabil poate fi *crezut*, nu se poate *ştĭ* de cît ceea ce este sigur" [25].

Spre a putea dovedi, este de nevoie a recurge la o lucrare particulară şi ea cunoştinţeĭ ştiinţifice ; trebue izolate elementele, din care se alcătueşte un fenomen. „Fie care ştiinţă experimentată, zice D. *Herrmann Paul*, se ridică la o exactitate cu atîta maĭ mare, cu cît îĭ stă prin putinţă de a considera, în fenomenele cu care se îndeletniceşte, acţiunea factorilor singularĭ, într-un chip izolat. In aceasta stă

---

24. *Logique*, trad. Compayré, I, p. 33.
25. *Die Erhebung der Geschichte zum Range einer Wissenschaft*, Wien 1883, p. 12.

deosebirea specifică a cunoştinţeĭ ştiinţifice, de cunoştinţa poporană« [26]. Noĭ credem că această condiţie a cunoştinţeĭ ştiinţifice este comună tuturor ştiinţelor, şi nu numaĭ celor de caracter experimental, de care vorbeşte D, Paul. Astfeliŭ în matematicĭ, dovada uneĭ operaţiĭ, a uneĭ teoreme, se obţine tot deauna, descompunînd adevărul în elementele ce-l alcătuesc.

Se înţălege că şi ştiinţa poate să se înşăle, şi să admită ca dovedite adevărurĭ care nu o sunt. Ştiinţa nu poate fi constituită decît cu ideile existente la o epocă oare care, şi se poate ca suma acestor ideĭ să fie neîndestulătoare, spre a pătrunde în adevăratul miez al lucrurilor. Iată pentru ce se întîmplă une orĭ, că ceea ce se credea adevărat şi dovedit, să se găsască greşit; bună oară, sistemul luĭ Ptolemeŭ care era admis ca un adevăr ştiinţific, înainte ca să vină Copernic să-l răstoarne. Aceasta nu vra să zică, că orĭ ce adevăr ar fi expus a fi răspins maĭ tărziŭ ; căcĭ, în acest caz, nimic nu ar fi sigur şi cunoştinţa ştiinţifică ar lipsi cu totul, ne fiind nicĭ odată stăpînă pe adevăr. Există din protivă o mulţime de adevărurĭ pe deplin dovedite, şi care nu vor putea fi nicĭ odată răsturnate, prin descoperirile viitoare ; aşa e sistemul solar, astfeliŭ precum a fost stabilit, prin lucrările astronomilor modernĭ.

Nu trebue amestecată dovada unuĭ adevăr cu a luĭ explicare. Este drept că cunoştinţa deplină a unuĭ adevăr nu este cu desăvîrşire pătrunsă de spirit, decît cînd acest din urmă posedă şi raţiunea luĭ suficientă. Dar trebue deosebită convingerea despre existenţa unuĭ adevăr, de mulţumirea minţeĭ care izvoreşte din cunoştinţa cauzeĭ. Spiritul poate să fie pe deplin sigur de un lucru, fără a-l putea explica şi *Cogito ergo sum* al luĭ Descartes este exemplul cel maĭ izbitor. E pe deplin sigur că se gîndeşte şi

26. *Principien der Sprachgeschichte*, Halle, 1880, p. 19.

prin urmare ca se există; dar nu se cunoaște cauza gîndireĭ, nicĭ acea a existenței. Să pot oare tăgădui adevărurile că oare care minerale cristalizază în oare care forme geometrice, că corpurile chimice se combină între ele în proporțiunĭ matematicește hotărîte, că aliajurile sunt maĭ vîrtoase de cît compozanțiĭ lor, că telefonul transmite sunete multiple printr-un singur șir de vibrațiunĭ, etc. etc., — și totuș, explicarea tuturor acestor adevărurĭ, a căror existență este pe deplin dovedită, nu a fost încă aflată și adese orĭ nicĭ chiar încercată.

Dacă elementul care trebue să se adaugă la adevăr, spre a constitui știința, este dovada, se vede îndată cum cîmpul științeĭ ie o mult maĭ mare întindere, de vreme ce un adevăr — fie el universal în totul ca în fenomenele coexistente, saŭ universal numaĭ în parte ca în fenomenele succesive ale materieĭ, saŭ chiar individual, de caracter singular saŭ general, ca în domeniul istorieĭ — îndată ce el este dovedit, acel adevăr capătă un caracter științific.

Dacă decĭ s-ar putea tăgădui istorieĭ caracterul de știință, aceasta nu s-ar putea face, decît în cazul cînd ea nu ar fi în stare să-șĭ dovedească adevărurile care o constitue, căcĭ precum o zice D. *Rhomberg*: „cît timp istoricul nu va putea stabili de cît probabilitatea și nu certitudinea, ca naturalistul și matematecul, istoria nu va constitui o știință“ [27].

Trebue încă observat că sub termenul de adevăr, nu se pot înțălege de cît concepțiunĭ curat intelectuale, iar nu intipărirĭ primite prin simțurĭ care pot fi temelia pe care se ridică adevărurile, dar nu constitue prin ele însășĭ adevărurĭ propriĭ zise. Aceste percepțiunĭ intuitive nu aŭ de loc nevoia de a fi demonstrate, și nu constitue decĭ nicĭ adevărurĭ practice, nicĭ adevărurĭ științifice, ci elementele pe care se razimă unele și altele. Nu este decĭ exact, cum

27. *Die Erhebung der Geschichte zum Range einer Wissenschaft*, p. 5.

o face D. *Lacombe,* de a opune noțiunea saŭ cunoștința realităței, cunoștinței științifice saŭ universale [28]. Adevărul științific nu este deosebit de cunoștința realităței, de oare ce în multe cazurĭ el se razimă pe ea (inducțiunea). Opusul cunoștinței științifice, saŭ dovedite, e cunoștința practică, saŭ poporană care nu caută după dovezĭ.

Istoria spirituluĭ omenesc va fi deci o știință, dacă ea va putea dovedi existența adevărurilor generale saŭ chiar singulare din care ea se alcătuește.

Să cercetăm acest punt fundamental.

Stabilirea faptelor istorice. — Dacă intimpinarea ridicată în protiva caracteruluĭ științific al istorieĭ, din pricina lipseĭ de adevărurĭ universale de care ea ar suferi, nu poate nici într-un chip să pună în îndoială acest caracter, altfeliŭ staŭ lucrurile cu o altă întîmpinare ce a fost adusă și ea în protiva acesteĭ discipline; puțina siguranță a faptelor ce ea pretinde a constata. Dacă această din urmă imputare ar fi întemeietă, istoria nu ar putea niciĭ odată năzui la titlul de știință, știința ne fiind altă ceva de cît adevărul înzăstrat cu dovezĭ, adevărul demonstrat. Dacă însă faptele istorice sunt tot deauna supuse controverseĭ, atuncĭ ea nu este în stare de a le dovedi într-un chip neîndoelnic, și deci ea nu poate fi clasată pintre cunoștințele științifice.

Să cercetăm această de a doua întîmpinare—singura serioasă — în protiva caracteruluĭ științific al istorieĭ, începînd prin a reproduce chipul cum o formulează filosoful german *Schopenhauer*. El zice că „în științĭ, ceea ce este sigur e particularul și individualul, pentru că se naște din percepțiunea nemijlocită, pe cînd adevărurile generale sunt abstrase de pe ele, și pot maĭ cu ușurință să fi admis ceva din greșală. In istorie staŭ lucrurile tocmaĭ pe dos;

28. *De l'histoire considérée comme science,* p. 2.

aici e mai sigur ceea ce e mai general, bună oară perioadele de timp, succesiunele regilor, revoluţiunele, răsboaele şi tratatele de pace; din protivă amăruntul întîmplărilor şi a lor înlănţuire sunt mai nehotărîte şi o devin cu atît mai mult cu cît se specifică mai tare. De aceea istoria este cu atît mai interesantă cu cît e mai specială; dar ea devine în acelaşi timp mai puţin vrednică de credinţă şi se apropie în toate privirile de roman". Aiurea Schopenhauer adauge „că în istorie este tot deauna mai mult fals de cît adevăr" [29]. Istoricii constată şi ei aceiaşi înprejurare, cu toate că nu fac din ea o imputare istoriei. D. *Lavisse* zice că „generalul în istorie este mai sigur de cît particularul, ori cît de paradoxală s-ar părea această susţinere. Este mai uşor de a nu se înşăla asupra unei ţări întregi, decît asupra unei persoane. Vederea care se pierde în huceag, îmbrăţoşază întinderile; orizoanele cele mai cuprinzătoare sunt cele mai curate" [30]. D. *Bernheim* observă şi el că „trăsăturile principale ale evenementelor sunt statornicite într-un chip neîndoelnic şi rămîn cîştigate pentru ştiinţă" [31].

Această deosebire între ştiinţele istorice şi acele teoretice, cît priveşte stabilirea adevărului faptelor ce le alcătuesc, este firească şi neaparată. Ea este urmarea deosebirei dintre aceste fapte însăşi: acele coexistente şi acele succesive. In ştiinţele teoretice, legile, adecă faptele generale, nu pot fi extrase din cele singulare, decît cînd aceste din urmă sunt pe deplin şi preciz stabilite. Legile adecă faptele generale ale coexistenţei sunt *esenţa* faptelor singulare, esenţă care nu poate fi pătrunsă, decît dacă faptele singulare, din care e scoasă, sunt pe deplin cunoscute. In succesiune, faptele mai întinse există şi pot fi con-

29. *Le Monde comme volonté*, II, p. 66 et I, p. 392.
30. *Vue générale de l'histoire politique de l'Europe*, Paris, 1894, p. VI.
31. *Lehrbuch der geschichtlichen Methode*, p. 136.

statate, neatîrnat de elementele maĭ amărunte care slujesc spre a le da naştere. Faptele cele marĭ ale istorieĭ sunt *rezultatul* faptelor maĭ micĭ care se leagă unele de altele, *şi un rezultat poate fi tot deauna constatat, cu toate că nu se cunoaşte ceea ce l-a produs.* Astfeliŭ legea presiuneĭ licvidelor n-a putut fi stabilită, decît măsurînd cu precizie un număr oare care de cazurĭ de presiune speciale, din care s-a indus faptul general, legea. Din protivă, se poate foarte bine constata despărţenia luĭ Henric al VIII-lea, de şi nu se poate şti în chip preciz, dacă răsgîndirea regeluĭ în privirea căsătorieĭ ce-l unea cu rudenia sa, Caterina de Aragon, luase naştere în mintea luĭ înaintea iubireĭ sale pentru Ana de Boleyn, şi numaĭ în urma morţeĭ de a rîndul a copiilor săĭ, saŭ după ce el cunoscuse acea frumuseţă de la curtea sa. Stabilirea şi înlănţuirea faptelor marĭ ale istorieĭ nu atîrnă de stabilirea şi înlănţuirea evenementelor maĭ micĭ care le dă naştere, şi nu este neaparat de cunoscut amăruntul, pentru a dobîndi vederile générale. Astfeliŭ, s-ar putea prea bine stabili éxistenţa şi succesiunea răsboaelor celuĭ d-intăiŭ imperiu francez, precum şi rezultatul la care ele conduseră, cu toate că nu s-ar cunoaşte şirul exact al faptelor care dădu naştere fie căruia din ele în deosebĭ. Dărăpănarea imperiuluĭ roman, întemeierea statelor barbare, predomnirea aceluĭ al Francilor şi supunerea celorlalte organisme politice autorităţeĭ sale, înlocuirea familieĭ Merovingienilor prin acea a Carolingienilor, luptele între urmaşiĭ luĭ Carol cel Mare, descompunerea statuluĭ săŭ în maĭ multe regate, etc., sunt tot atîtea fapte netăgăduite care constitue marea serie istorică a desvoltăreĭ Apusuluĭ, şi această serie ar sta în picioare, chiar cînd seriile compozante care daŭ naştere acestor fapte nu ar fi cunoscute, saŭ ar fi o numaĭ în parte. Propăşirea cunoştinţelor istorice tinde a face să pătrundă lumina în stabilirea şi înlănţuirea amărunţimelor, adecă a seriilor compozante

care, prin rezultatele lor, daŭ naștere seriilor maĭ cuprinzătoare. Dar, o spunem încă o dată, această cunoștință a amărunțimilor nu este o condiție de existență pentru știința istorică. Ea nu este de cît o condiție de desăvîrșire a eĭ, pe cînd științele teoretice nu-șĭ pot întemeia concepțiunele lor generale, decît pe cunoștința deplină a amărunțimilor.

Dar este netăgăduit că faptele istorieĭ sunt maĭ greŭ de stabilit decît acele de natură coexistentă. Firea cunoștințeĭ istorice dă samă de această greutate. Faptele pe care se întemeiază cunoștința trecutuluĭ nu sunt de natură intuitivă, ca acele pe care se razimă științele teoretice — și aceasta pentru întreg domeniul științelor istorice, împreună cu acele ale natureĭ materiale. Faptele trecute nu maĭ există ca acțiunĭ ; ele trebue reconstituite prin mijlocirea rămășiților existențeĭ lor. Acesté rămășițĭ sunt singure percepute într-un chip intuitiv ; de exemplu : aflarea de scoicĭ pe vîrful munților, cărbunele de pămînt în adîncimile globuluĭ, așăzarea și stratificarea rocelor, pentru geologie ; întipăririle lăsate în roce de deosebitele organisme, scheletele de animale în stare fosilă, pentru paleontologie ; concordanța între organismele trăitoare, confirmată prin ramășițele lăsate în staturile pămînteștĭ, succesiunea arătăreĭ ființelor organizate, pentru desvoltarea formelor viĭ ; instrumentele primitive, Kjökkenmöddingurile, rămășițele de locuințĭ lacustre, pentru omul preistoric ; așăzămintele popoarelor sălbatice de astăzĭ, urmele lăsate de către limbĭ și îndeobște de viața societăților primitive în civilizația noastră de azĭ, pentru partea neconștiută a istorieĭ ; în sfîrșit inscripțiile, monumentele și deosebitele documente scrise, pentru istoria propriŭ zisă — iată singurele elemente pe care spiritul poate să le perceapă într-un chip intuitiv și care trebue să-ĭ slujască la reconstituirea faptélor trecute,

Aceste din urmă nu pot fi ele însăşi stabilite de cît prin mijlocul inferenţeĭ, adică a inducţiuneĭ individuale [32]. „Cunoştinţa noastră intuitivă, zice foarte bine *Bain*, este mărginită la timpul de faţă, şi, prin urmare, cunoştinţa trecutuluĭ şi a viitoruluĭ nu poate fi de cît mijlocită“ [33]. Dară din faptul că o cunoştinţă nu poate fi dobîndită de cît într-un chip oare care, trebue să ne lepădăm de ea, şi să spunem că tot ce nu se cunoaşte pe calea intuitivă se găseşte în afară de condiţiile ştiinţeĭ? *Schopenhauer* pare chiar a imputa istorieĭ propria eĭ esenţă, căcĭ el zice că „toate ştiinţele, fără excepţie, vorbesc de ceea se se află tot déauna, pe cînd istoria povesteşte ceea ce a fost o singură dată şi nu va maĭ fi nicĭ cînd“. Insă nu numaĭ istoria omenireĭ se găseşte în acest caz, ci încă şi acea a pămîntuluĭ şi acea a organizmelor, şi Schopenhauer nu spune dacă el tăgădueşte caracterul ştiinţific şi disciplinelor acestor din urmă. Cum se poate oare pretinde să se arunce afară din domeniul cunoştinţeĭ întregul trecut, şi să ţărmurim ştiinţa nu maĭ la momentul de faţă? Cum să circumscriem această cunoştinţă numaĭ la elementul spaţiului, şi se lăsăm la o parte pe acel al durateĭ? Spiritul nu poate face altfeliŭ de cît a-şĭ îndrepta curiozitatea luĭ fireaşcă care îl împinge a cerceta totul, şi asupra desvoltăreĭ universului, în timp. Această din urmă dobîndire de cunoştinţă nu se poate face de cît într-un chip anumit. Ea trebue să se mulţămească de a fi mijlocită. Oare însămnă aceasta că o altfeliŭ de cunoştinţă nu poate nicĭ odată să ajungă la adevăr? Dacă ar fi aşa, atuncĭ orĭ şi ce ştiinţă ar fi cu neputinţă, căcĭ şi generalităţile coexistentei sunt productul unor operaţiunĭ logice — inducţiunea şi deducţiunea — şi aŭ şi ele un caracter mijlocit. Ceea ce este nemijlocit, e intuiţiunea rea-

32. Asupra inferenţeĭ, baza metoadeĭ istorice, a se vedea cel de pe urmă capitol: *Metoada în istorie.*
33. *Logiqae*, I, p. 47.

lităţcĭ, intuiţiune care slujeşte ştiinţeĭ ca temelie, fără a o constitui în ea însăşĭ. Este adevărat că, în ştiinţele coexistenţeĭ, numaĭ adevărurile culese de pe fapte aŭ un caracter mijlocit, pe cînd în istorie adevărurĭ şi fapte aŭ acest caracter, de oare ce faptele însăşĭ trebue reconstituite din rămăşiţile ce ele ne aŭ lasat. Ştiinţele istorice vor stabili faptele ce le slujesc de temelie cu maĭ multă greutate de cît ştiinţele teoretice; dar atîta tot. Ele pot să ajungă la adevăr tot aşa de bine ca şi aceste din urmă.

Inţălegerea fenomenelor istorice. — Precum am observat-o maĭ sus, spiritul nu este pe deplin satisfăcut, decît atuncĭ cînd el poate uni explicarea adevărurilor, decĭ arătarea cauzelor lor, cu statornicirea lor sigură prin mijlocirea dovezilor. Numaĭ în acest caz se poate vorbi de ştiinţă deplină, dincolo de care inteligenţa omenească nu poate năzui la nimic maĭ mult. Fără îndoială că tot maĭ rămîne ceva necunoscut: anume raţiunea de pe urmă, cauza finală a lucrurilor. Dar această cunoştinţă, cel puţin cum ne învaţă experienţa veacurilor, nu pare a putea fi ajunsă de spiritul omenesc, şi el trebue să se mulţămească de a prinde cel puţin raţiunea suficientă cea maĭ apropietă a fenomenelor. Cunoştinţa deplină a unuĭ fenomen este decĭ dobîndită, omeneşte vorbind, cînd el este perceput de spirit în realitatea luĭ, şi cînd îĭ cunoastem raţiunea suficientă, pînă la hotarele puse de cauzele finale. D. *Menger* zice cu cuvînt că „scopul cercetărilor ştiinţifice nu este numaĭ cunoştinţa, ci încă şi înţălegerea fenomenelor. Noĭ cunoaştem fenomenele, cînd dobîndim în mintea noastră icoana lor intelectuală; le înţălegem atuncĭ, cînd posedăm cauzele manifestăreĭ lor şi a feliuluĭ lor de a fi particular, adică cauza existenţeĭ lor şi a feliuluĭ lor de a exista“ [34]. *Fonse-*

---

34. *Untersuchungen über die Methode in den Socialwissenschaften*, p. 14.

grives rostește aceeașĭ ideie, cînd zice că „noĭ nu putem, îndată ce vroim a cunoaște lucrurile, să nu ne întrebăm cine le-a făcut. Cunoștința noastră nu este deplină, dacă cunoaștem numaĭ miezul lor; trebue să cunoaștem încă ceea ce le face să fie“ [35]. *Stuart Mill* pune de asemene explicarea fenomenelor în descoperirea cauzelor lor [36]. Aceeășĭ ideie este formulată de *Schopenhauer*, cînd zice că „întrebarea *pentru ce* este izvorul întregeĭ științĭ, căcĭ nimic nu este fără temeiŭ de a fi“, și aiurea el adauge că „miezul științeĭ constă în înlănțuirea cunoștințelor pe baza întrebăreĭ *pentru ce*, înlănțuire ce ar deosebi știința de simplă înșirare a cunoștințelor“ [37]. D. *Funk-Brentano* spune și D-sa că „gîndirea nu propășește de cît prin descoperirea cauzelor“ [38]. *Lazarus și Steinthal* stabilesc o deosebire între științele curat descriptive și științele explicative ale fenomonelor. Eĭ susțin că „numaĭ cînd descrierea astrelor devine mecanica cerească, cînd geografia și geologia ajung la geognosie cînd zoologia și botanica se înalță la fiziologie saŭ la doctrina evoluțiuneĭ, numaĭ atuncĭ se poate vorbi de adevăratele științĭ“ [39]. D. *Arnold Guyot* dă ca rațiune acesteĭ deosebirĭ, că „a descrie fără a te urca la cauze saŭ a te coborî la urmărĭ, este a face tot atît de puțin știință, ca și cînd aĭ povesti, curat și fără adaus, un fapt la care aĭ fost martur“ [40]. D. *Lilienfeld* dă ca țintă științeĭ în deobștie „descoperirea raportuluĭ cauzal al fenomenelor“ [41], și D. *Dilthey* socotește că „treaba științelor naturale este analiza inlănțuireĭ cauzale a lumeĭ materiale“ [42].

35. *La causalite efficienté*, Paris, 1893, p. 43.
36. *Logique*, I, p. 313.
37. *Quadruple racine de la raison suffisante*, p. 6 et 241.
38. *La civilisation et ses lois*, Paris, 1876, p. 111.
39. *Über die Ideen in der Geschichte* in *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, III, 1865, p. 410.
40. *Geographie physique comparée*, Paris, 1888, p. 26.
41. *Gedanken über die Socialwissenschaft der Zukunft*, 2-ter Theil, *Die socialen Gesetze*, Mitau, 1875, p. 87.
42. *Einleitung in den (eisteswissenschaften*, Berlin, 1883, p. 19.

Tot așa și D. *Boutroux* zice că „știința s-a născut în ziua cînd omul a conceput existența unor cauze și efecte fireștĭ, adică a unor raporturĭ neschimbate între lucrurile date, în ziua în care în loc de a întreba care e puterea supra-firească care produce fenomenele, fie care pentru el, și pentru ce ea le produce, el a întrebat care este fenomenul natureĭ de care atîrna acel ce trebue explicat“ [43]. Această idee, că știința în deobște, și științele naturale în deosebĭ, aŭ de scop stabilirea cauzelor, este primită maĭ de toată lumea. Noĭ o regăsim în tot domeniul științeĭ și la reprezentanțiĭ tuturor părților eĭ. Bună oră, *Hugo Schuhardt,* vorbind de legele graiuluĭ, zice că „rigoarea nu poate fi căutată în stabilirea unor legĭ maĭ riguroase, ci în observația riguroasă a legeĭ fără de care nu exista știință și care pe de altă parte este îndestulătoare prin ea însușĭ pentru orĭ ce știință, legea cauzalitățeĭ“ [44]. Până și în scrierile socialiștilor găsim acelașĭ chip de a vedea ; „Care este miezul științeĭ în adevaratul înțăles al cuvîntuluĭ, se întreabă D. *Krause* ? Cunoștința cauzeĭ și a efectuluĭ, și orînduirea întreguluĭ material al experienţeĭ în jurul acestor două punturĭ unghiulare, în științele natureĭ ca și în acelea ale minţeĭ omeneștĭ“ [45].

Dacă deosebirea stabilită de D. Carol Menger între cunoștința și înțălegerea fenomenelor este unul din adevărurile cele maĭ de samă, cînd vra cineva să dobîndească o ideie *deplină* de noțiunea de știință, nu se poate de loc sprijini părerea că această din urmă să nu iee ființă de cît prin cunoștința cauzelor, cum o susțin toțĭ autoriĭ pe care i-am enumerat și care nu sunt de cît o parte din aceĭ care înpărtășesc acest chip greșit de concepere a științeĭ.

---

43. *De la contingence des lois de la nature,* Paris, 1895, p. 22.
44. *Über die Lautgesetze,* Berlin, 1885, p. 32.
45. *Die Entwickelung der Geschichtsauffassung bis auf Karl Marx,* Berlin, 1895, p. 40.

Această eroare este tot atîta de răspîndită ca și caracterizarea științelor cugetăreĭ ca științĭ ale succesiuneĭ.

Știința nu este într-adevăr deplină de cît atuncĭ cînd poate da și cauzele fenomenelor, și multe cercetărĭ sunt îndreptate în această parte ; dar cunoștința științifică în deobștie, și maĭ cu deosebire acea care se referă la natura materială, nu atîrnă numaĭ decît de această împrejurare. Științele naturale nu se îndeletnicesc de obiceiŭ cu cauzele fenomenelor; ele studiază numaĭ *cum* se petrec lucrurile, fără a se întreba și *pentru ce* ele se petrec astfeliŭ. Se află chiar învațațĭ precum *Claude Bernard* și filosofĭ ca *Auguste Comte* care vroesc să restrîngă cunoștința științifică la modul *cum* se petrec lucrurile, fără a adăugi și explicarea *pentru ce*, Dacă astronomia a ajuns, mulțămită luĭ Newton, a explica revoluțiunea planetelor în jurul soareluĭ prin cauza gravitațiuneĭ, fizica, chimia, biologia sunt încă departe de a fi găsit explicarea fenomenelor, pe care ele de altfeliŭ le cunosc foarte bine și le formulează într-un chip general, prin legĭ.

Autoriĭ pe care i-am citat se înșală decĭ, cînd atribue tuturor știinților menirea de a-și explica fenomenele pe care le înregistrează. Dacă această condiție ar fi neapărată pentru existența științelor, puținora dintre ele li s-ar cuveni acest nume.

O știință există prin singura putință de a *constata* și de a *demonstra* adevărul, adecă de a aduce spirituluĭ *cunoștința sigură* a realitățeĭ. Explicarea pare un lux, pe care unele științĭ pot să și-l dee, sau care nu poate fi ajuns de cît pentru oare care fenomene ; dar nu se poate face din ea condiția neapărată a orĭ căreĭ cunoștințĭ științifice. Să aducem cîteva exemple : Telefonul și fonograful sunt obiecte de cunoștință fizică din cele maĭ lămurite. Condițiile funcționăreĭ lor sunt pe deplin cunoscute Teoria, adecă explicarea lor este însă departe de a fi dată. Nu s-a

explicat cum o singură serie de vibrațiunĭ, precum este acea transmisă de telefon saŭ înscrisă de fonograf, poate reproduce maĭ multe sunete de odată, precum ascultarea uneĭ orchestre care întovărășeste glasurĭ, și în mijlocul căreia se maĭ aud și aplausele privitorilor[46]. Tot așa e cu o gramadă nenumărată de alte fenomene, a căror explicare n-a putut fi găsită, și cele maĭ de multe orĭ nicĭ n-a fost încercată. Astfeliŭ sunt cauzele cristalizăreĭ deosebite a mineralelor, acele care ar explica afinitățile chimice, cauza căldureĭ vecinice a soareluĭ, acea pentru care apa crește în volum cînd îngheață, acea a mișcăreĭ îndărăpt a sateliților luĭ Uranus și Neptun, acea care ar da sămă despre vărtoșia aliajelor, maĭ mare de cît acea a metalelor ce le compun, etc. etc.

Științele coexistențeĭ se mulțămesc, cele maĭ adese orĭ, să înregistreze adevărurile din domeniul lor și se le demonstreze prin dovezĭ netăgăduite ; ele daŭ mințeĭ, asupra acestor adevărurĭ, *cunoștința* deplină și întreagă ; cît despre *explicare*, ea este dată numaĭ cît întîmplător și numaĭ pentru unele din fenomene. Nu se poate pretinde, drept condiție neaparată a existențeĭ științelor teoretice, explicarea cauzală a faptelor. Ținta de căpetenie urmărită de ele este de a descoperi chipul obștesc de manifestare a fenomenelor ; cît despre taina nașterеĭ lor, aceste științĭ nu se îngrijesc numaĭ de cît. In acest sens trebue îndreptată sprijinirea prea absolută a autorilor citațĭ maĭ sus, că științele în deobștie ar avea de scop explicarea cauzală a fenomenelor.

Dar chiar în cazul cînd științele coexistențeĭ ar explica fenomenele, a căror mod de menifestare ele

46. D. William Henri Preece în cartea sa asupra *telefonuluĭ* (Traducerea luĭ Floren, Paris, 1891, p. 8) întrevede această greutate, fără însă a-șĭ da de ea pe deplin samă. El spune : „la forme des ondes sonores est très compliquée et c'est chose *merveilleuse* qu'elles puisse être reproduite par le téléphone". Maĭ jos, p. 39, acest fizician adauge : „Bref, les actions et réactions en jeu dans le teléphone sont moins simples qu'on ne le pensait d'abord, et le théorie de cet admirable instrument est loin d'être fixée définitivement.

îl cunosc, cauzele cărora aceste fenomene sunt atribuite ating foarte de aproape aceea ce nu se poate cunoaşte, cauzele de pe urmă, a căror înţălegere stă maĭ presus de priceperea noastră. Intr-adevăr, mintea care admite gravitaţiunea, dilataţiunea sau condensaţiuuea drept cauze lămuritoare ale fenomenelor, nu poate da nicĭ o explicare acestor cauze însăşĭ. De aceea ştiinţele care nu aŭ nevoie de cunoştinţa cauzelor, precum optica, ştiinţa fenomenelor electrice, chimia, sunt acele ce propăşesc în chipul cel maĭ surprinzător. Ele se mulţămesc a înregistra modul îndeplinireĭ fenomenelor; cît despre cauze ele le înlocuesc cele maĭ adese orĭ prin ipoteze, saŭ nicĭ nu se maĭ gîndesc la ele. Aceste ştiinţĭ cunosc doară că, in această privire, se vor lovi în curînd de necunoscut, de taina existenţeĭ, taină care creşte în proporţie cu sporirea sumeĭ adevărurilor dobîndite asupra moduluĭ de manifestare a fenomenolor. Este învederat că cu cît vom cunoaşte maĭ mult modul cum fenomenele se manifestează, cu cît numărul fenomenelor cunoscute se va adăugi, cu atîta maĭ grea va deveni taina care ascunde cauzele producătoare. Ştiinţele teoretice care par menite a repurta marĭ izbînzĭ în cîmpul manifestăreĭ fenomenelor, sunt mult maĭ puţin roditoare cînd vroesc că dee samă despre cauzele care le dau naştere. D. *Brunetière* greşeste deci, cînd dă de vină ştiinţeĭ că nu a lucrat spre a lumina taina ce ne încunjură[47]. Aceasta însamnă a cere de la ştiinţă ceva cu care ea nu se îndeletniceşte de cît într-un chip indirect şi fără mare sorţĭ de izbîndă.

Dacă însă ştiinţele faptelor coexistente nu prea pot pătrunde în cauzele fenomenelor, cu totul altfeliŭ staŭ lucrurile cu acele ale faptelor succesive care aŭ tocmaĭ drept atribut de căpitenie, descoperirea cauzelor. Faptele succesive sunt, în elementul lor obştesc,

47. *Revue des deux Mondes*, 1895.

unele cauza productivă a celorlalte ; fie-care din ele este efectul unuĭ antecedent şi cauza unuĭ consecvent. Şirul cauzalităţeĭ este mult maĭ întins ; înlănţuirea de cauze şi de efecte poate fi urmărită pînă la originea neamuluĭ omenesc, şi prin urmare pînă la acea a lumeĭ, saŭ cel puţin a vieţeĭ. Urcîndu-se la nesfîrşit, cauza de pe urmă poate fi lăsată la o parte, şi explicarea cauzală a fenomenelor poate fi privită ca deplină şi desăvîrşită. Se aducem cîteva exemple, pentru a pune maĭ bine în lumină deosebirea roluluĭ jucat de cauzalitate, în faptele coexistente şi în acele de caracter succesiv.

Dacă se întreabă care este cauza roueĭ, se va obţinea ca răspuns, că ea provine din condensarea aburilor de apă, conţinuţĭ în atmosferă, cînd eĭ se ating cu corpurile răcite de nopţile senine. O a doua întrebare, pentra ce corpurile se răcesc în nopţile senine, va capata drept răspuns, că pămîntul radiază căldura absorbită în timpŭl zileĭ către spaţiurile cereştĭ. O a treia întrebare, care este la rîndul eĭ cauza acesteĭ radierĭ, va conduce la al treilea răspuns, că temperaturile aŭ tendinţa de a se echilibra ; dar acest răspuns va fi cel de pe urmă, şi nu se poate trece dincolo de el. Tot aşa ar sta lucrurile în ştiinţele teoretice intelectuale. Să luăm ca exemplu legea (fenomen general) oferteĭ şi a cerereĭ. Pentru ce sporirea oferteĭ face oare se scadă preţurile ? Pentru că ea provoacă o concurenţă între vînzătorĭ care, vroind să se desfacă de mărfurile lor, le oferă pe preţurĭ tot maĭ joase. Pentru ce oferă eĭ mărfurile pe preţurĭ reduse ? Pentru că ştiŭ că vor afla maĭ uşor cumpărătorĭ. Pentru ce se cumpără maĭ curînd lucrurile maĭ eftine ? Pentru că se pot procura maĭ multe desfătărĭ, şi în sfîrşit care este cauza tendinţeĭ omuluĭ a-şĭ face viaţa maĭ uşoară şi maĭ fericită ? Ultimul răspuns, peste care nu se maĭ poate trece, este că aşa o cere interesul conservăreĭ indivduale. Ştiinţele faptelor coexistente fizice şi inte-

lectuale istovesc foarte curînd conexiunea cauzală a fenomenelor, și spiritul se oprește înaintea mareluĭ punt de întrebare ce se găsește la fundul tuturor concepțiilor omeneștĭ. *In domeniul coexistențeĭ, necunoscutul încunjură de foarte aproape cunoscibilul.*

Cu totul altfeliŭ staŭ lucrurile în științele succesiuneĭ. Să ne întrebăm bună-oară cum se face ca Regele Carol I din dinastia Hohenzollernilor să domnească în România? Vom găsi cauza acestuĭ fapt în cererea uneĭ dinastiĭ străine, formulată cînd cu reorganizarea principatelor romîne, în urma tratatuluĭ de Paris din 1856. Pentru ce divanurile ad-hoc rostiră o ast-feliŭ de dorință? Se va găsi cauza în nestatornicia domniilor indigene care făcea țăreĭ un răŭ nespus, prin necontenita schimbare a capuluĭ statuluĭ. Cauza acesteĭ nestatornicii va fi găsită, la rîndul eĭ, în sistemul electiv-ereditar de urmare la tronurile romîne, sistem care dădea fie căreĭ odrasle a familieĭ domnitoare, maĭ tărziŭ chiar unor străinĭ, dreptul de a parveni la tron, dacă eraŭ aleșĭ de boierĭ. Cum se explică acuma introducerea acestuĭ sistem de urmare la tron în țările romîne? Prin faptul că aceste țărĭ aŭ fost organizate în state, printr-o emigrațiune a Romînilor din regatul Ungarieĭ, unde atare sistem predomnia în acele timpurĭ. Dar cum se face ca principatele Moldoveĭ și a Munteniei să fi fost întemeite prin niște emigranțĭ din regatul unguresc? Pricina e că Romîniĭ fiind de altă rasă și de altă religiune de cît stăpîniĭ lor, nu maĭ puteaŭ suferi prigonirile cu care eraŭ impovorațĭ. Dar cum se explică înprejurarea că Romîniĭ locuiaŭ în regatul unguresc? Răspunsul va fi că Romaniĭ cucerise Dacia, asupra căreia Unguriĭ veniră maĭ tărziu să împlînte a lor stăpînire. Cum ajunsese însă Romaniĭ pînă la Dunărea? Aicĭ se pune un noŭ șir de întrebărĭ și de răspunsurĭ care vor ținti la întinderea putereĭ romane, la originele Romeĭ, la imigrarea Latinilor în Italia, la despărțirea popoarelor de rasă

arică, la leagănul Arilor, la monogeneza saŭ la plurigeneza neamuluĭ omenesc, la originea luĭ, şi aşa înainte pînă la originele vieţeĭ, adică la nesfîrşite.

Tot aşa ar fi cu orĭ ce fapt omenesc de caracter general, precum răsboiul de o Sută da anĭ care se urcă şi el, prin rivalitatea raselor latină şi anglo-saxonă, la cucerirea Galiceĭ de către Romanĭ, decĭ la întinderea acestor din urmă; absolutismul luĭ Ludovic XIV prin care se reurcă la feodolismu şi la tradiţia statuluĭ roman, decĭ iarăşĭ la întinderea Romanilor; revoluţia franceză care îşĭ are cauza în acest absolutismu, şi aşa maĭ departe.

Pentru faptele de obîrşie individuală saŭ datorite întîmplăreĭ, cauzalitatea se opreşte, pentru elementul personal saŭ neaşteptat, la personalitatea saŭ la împrejurarea care a dat naştere faptuluĭ de care e vorba. Trebue însă să luăm aminte că orĭ ce fapt individual, ne devenind istoric de cît prin legătura sa cu faptele maĭ generale, explicarea însuşĭ a faptelor individuale se urcă, prin partea lor generală, tot la nesfîrşit. Aşa, expediţia luĭ Napoleon I în Rusia nu poate fi înţăleasă nicĭ fără personalitatea luĭ, nici fără frigul cel aspru din 1812; dar aceste elemente nu ar explica prin ele însăşĭ nimic, fără fondul revoluţieĭ franceze pe care ele se desfac. Prin această parte, expediţia luĭ Napoleon în Rusia se urcă la originele societăţilor. *Intr-un cuvînt, orĭ ce explicare cauzală istorică se urcă la infinit*[48]. Intrebarea după cauza finală poate decĭ fi lasată la o parte, întru cît ea este repurtată la infinit, şi explicarea cauzală poate, în istorie, fi privită ca deplină şi desăvîrşită.

Cauzalitatea în istorie maĭ are încă un alt caracter, pentru înţălegerea căruia trebue să ne referim la împărţirea făcută maĭ sus, privitoare la izvorul de care decurg faptele universuluĭ (p. 31).

---

48. Pentru întrebarea însămnată a cauzalităţiĭ vezĭ Cap. I şi Cap. VIII § *Legile de cauzaţiune*. Pentru natura faptelor individuale ale istoriei, vezĭ Cap. IX.

Ştiinţele spirituluĭ, atît acele de caracter coexistent cît şi acele de caracter succesiv, se deosebesc de ştiinţele materieĭ în deobştie, prin înprejurarea că percepţiunea fenomenelor din sfera lor este maĭ adîncă şi maĭ înţăleasă. Faptele studiate de ştiinţele spirituluĭ, aparţinînd însăşĭ organuluĭ de percepţiune a acestor fapte, e uşor de înţăles că relaţiunele între faptele intelectuale să fie maĭ limpede pătrunse decît relaţiunele între fenomenele exterioare. Pe cînd spiritul nu apucă fenomenele materieĭ, atît acele coexistente cît şi acele succesive, decît prin partea lor de dinafară, faptele spirituluĭ coexistente şi succesive, vor fi percepute de acest din urmă într-un chip îndoit, prin îmbele lor feţe, cea din afară şi cea din lăuntru. „Legile fizice, ie aminte D. *Fouillée,* sunt maĭ radicale decît legile fizice, pentru că ele se raportă la apetiţiune şi că apetiţiunea este, pentru filosof, un temeiu maĭ adînc explicativ de cît formulele mecaniceĭ; este o deschidere asupra lăuntruluĭ fiinţelor şi numaĭ cît asupra părţeĭ lor de dinafară" [49], şi D. *Gabriel Tarde* îndeplineşte gîndirea luĭ Fouillée cînd zice că „în materie socială sunt date la îndămînă, printr-un privilegiu excepţional, cauzele adevărate, actele individuale din care faptele sunt făcute, ceea ce este cu totul ascuns privirilor noastre, în orĭ ce altă materie" [50]. Aşa, bunăoară, cînd se atribue formarea roueĭ răcireĭ corpurilor, în urma radiereĭ căldureĭ, explicarea, cu toate că e generală, lasă mult de dorit în ceea ce priveşte înţălegerea deplină a fenomenuluĭ. Spiritul nu pătrunde cauza luĭ directă. Cînd, din protivă, se află cauza răsboaelor ruso-turce în tendinţa Ruşilor de a pune mîna pe strîmtorile Măreĭ Negre, explicarea faptelor fiind dată printr-un simţimînt omenesc, a căruia putere o putem pe deplin apreţui, ea este atît de complectă pe

49. *L'évolutionisme des idées forces*, Paris, 1890, p. X.
50. *Les lois de l'imitation*, Paris, 1890, p. 2.

cît se poate, şi mintea omenească nu poate cere maĭ mult.

Dacă deci considerăm grupurile de ştiinţĭ stabilite maĭ sus (p. 32) sub raportul apucăreĭ posesiuneĭ fenomenelor lor de către minte, vom găsi:

I. *Că ştiinţele fenomenelor coexistente ale materieĭ* sunt maĭ în stare să stabilească conformitatea cu realitatea; dar că stabilirea cauzelor lor se opreşte foarte aproape şi nu pătrunde de a dreptul în a lor miez.

II. *Că ştiinţele fenomenelor coexistente ale spirituluĭ* stabilesc potrivirea cu realitatea într-un chip maĭ tot atît de sigur ca şi acele ale faptelor coexistente ale materieĭ; că explicarea cauzală a fenomenelor lor este iarăşĭ mărginită ca întindere, dar fiind pătrunsă de adreptul de minte, este adîncă şi limpede.

III. *Că ştiinţele fenomenelor succesive ale materieĭ* sunt maĭ puţin în stare a reconstitui faptele reale; cîmpul cauzalităţeĭ, de şi este foarte întins, înţălegerea este restrînsă la exteriorul fenomenelor.

IV. *Ca însfîrşit ştiinţele fenomenelor succesive ale spirituluĭ* stabilesc cu maĭ multă greutate conformitatea cu realitatea, dar că domeniul cauzalităţeĭ este foarte întins şi că această cauzalitate este direct percepută de inteligenţă.

Acolo unde, în ştiinţele teoretice ca şi în acele istorice, vine să se adaugă, către cunoştinţa sigură a realităţeĭ, explicaţiunea cauzală a fenomenelor, spiritul omenesc a dobîndit cel maĭ înalt grad de stăpînire intelectuală pe aceste fenomene, şi el nu poate să năzuiască maĭ departe, căcĭ ar fi să vrea să depăşască hotarele însamnate luĭ de natură. Aşa, bunăoară, în fenomenul fizic coexistent al cădereĭ corpurilor, ştiinţa a ajuns ultimile sale hotare, cînd, către formula matematică a modalităţeĭ cădereĭ, ea a adaus explicarea cauzală prin forţa gravitaţiuneĭ. Tot aşa şi în ştiinţile istorice, bună oară cu faptul cruciatelor. Acest eveniment este stabilit, în esenţa luĭ, într-un chip neîndoelnic, şi cauzele luĭ sunt

de asemenea pe deplin lămurite. Spiritul nu maĭ poate pretinde altă ceva, afară doară de a face să pătrundă aceeașĭ certitudine, în privirea faptelor și a cauzelor, și în amăruntul evenementelor. In trăsăturile lor obșteștĭ, cunoștința științifică a acestor două fapte este atît de deplină pe cît poate pretinde.

Nu este de găsit nicĭ o superioritate nicĭ uneia din aceste clase de științĭ asupra celeĭlalte, fiind că dacă una din ele întrece pe ceilaltă într-o privire, ea îĭ stă îndărăpt în alta. Cu toate aceste, pentru marele fapte ale istorieĭ, superioritatea cunoștințeĭ lor științifice față cu acea a faptelor coexistente ale natureĭ este inviderată. Conformitatea lor cu realitatea este tot atît de sigură ca și acea a faptelor coexistente materiale ; iar cît despre explicarea lor cauzală, ea este fără îndoială superioară aceleĭ a faptelor natureĭ.

Decĭ, departe de a găsi că istoria nu ar poseda caracterul uneĭ științĭ, sunt destul de numeroase cazurile (toate faptele marĭ ale vieţeĭ societăților) unde acest caracter este maĭ rostit de cît în științele așa numite naturale care pretind cu toate aceste a fi singure în stare de a da la lumină adevărul.

Intimpinare trasă din echivalența între cauză și efect. — Să cercetăm o altă intimpinare ce se aduce în potriva caracteruluĭ științific al istorieĭ. Leibnitz și Newton aŭ stabilit amîndoĭ principiul că între cauză și efect este numaĭ proporționalitate, ci chiar echivalență ; decĭ că efectul trebue să corespundă în intensitate la cauza ce l-a produs. S-a întîmpinat că în istorie acest principiu nu ar fi regăsit, fiind că adesa orĭ marele fapte istorice aŭ fost produsul unos cauze neînsămnate ; bunăoară lipsa de copiĭ a luĭ Carol al II-lea care aduce răsboiul de succesiune al Spanieĭ; nașterea unuĭ copil din adoua căsătorie a luĭ Carol Pleșuvul care provoacă luptele între coboritoriĭ săĭ; patima luĭ Henric al VIII-le pentru Ana de Bo-

leyn care aduce despărţirea Anglieĭ de biserica papală; moartea Elisabeteĭ de Rusia care scapă Prusia de ruină în războiul de Şapte anĭ, etc.

Maĭ întăĭ, legea luĭ Leibnitz şi Newton nu este aplicabilă, drept vorbind, de cît relaţiunilor între fenomenele domeniuluĭ neorganic. Numaĭ în acest domeniŭ reacţiunea este egală cu acţiunea, şi încă acest principiŭ ar putea fi desbătut. In domeniul însă al vieţeĭ, una din formele cauzalităţeĭ la fenomenele vitale, excitaţiunea, poate provoca efecte maĭ puternice de cît cauza care le-a produs, de exemplu o impunsătură poate provoca tetanosul. In domeniul faptelor spirituluĭ, motivele care hotăresc acţiunile nu maĭ corespund nicĭ ele în chip exact cu efectele. Reacţiunea nu maĭ este egală cu acţiunea, şi intensitatea efectuluĭ nu maĭ are un mers potrivit intensităţeĭ cauzeĭ. Maĭ mult încă, se poate întîmpla că printr-o întărire a cauzeĭ, efectul să se schimbe în sens contrar din ceea ce era la început[51]. Istoria care expune înlănţuirea faptelor omeneştĭ, le leagă între ele prin cauzalitate, sub forma de motive, şi este decĭ prea firesc ca efectele să nu corespundă tot-deauna în intensitate cu cauzele ce le produc.

Cu toate aceste, nu trebue exagerată desproporţia care pare adese-orĭ a se afla între cauze şi efecte în istorie. Această desproporţie nu este, în cele maĭ multe cazurĭ, de cît aparentă. Dacă motivele care hotăresc faptele istorice, citate maĭ sus, ni se par la prima vedere de puţină însemnătate, faţă cu efectele cărora ele dădură naştere, această desproporţie dispare, dacă se iea în bagare de samă feliul organizăreĭ statelor, predomnitor în timpul cînd aceste fapte s-aŭ petrecut, organizare care dădea individualităţilor ce se aflaŭ în fruntea lor o aşa de mare înrîurire asupra soarteĭ lor. Dacă lipsa de copiĭ a luĭ Carol al II-lea dă naştere răsboiuluĭ de succesiune spaniol, izvor de

51. Schopenhauer, *Quadruple principe de la raison suffisante*, p. 68.

atîtea nenorocirĭ pentru popoarele ce luară parte la el, aceasta s-a întîmplat din pricină că lipsa de moştenitorĭ ale regeluĭ Spanieĭ deslănţui poftele regeluĭ Franţieĭ şi a Imparatuluĭ german, stăpînitorĭ absoluţĭ care, putînd dispune, după placul lor, de soarta popoarelor peste care domniaŭ, le împinseră a se sfîşia între ele, pentru interese curat dinastice. Este inviderat că, în sistemul de astăzĭ al organizăreĭ politice europene, un astfeliŭ de răsboiŭ ar fi peste putinţă. Dacă Henric al VIII-lea de Anglia desface de catolicism biserica ţăreĭ sale, spre a se putea despărţi de Caterina de Aragon şi a lua de soţie pe Ana de Boleyn, aceasta s-a făcut, pentru că autoritatea luĭ absolută punea în mînile sale însăşĭ conştiinţa supuşilor săĭ, şi aşa maĭ departe. Vorbele D-luĭ *Mougeolle* „că o cauză care va distruge cu totul viaţa unuĭ om nu va exercita aproape nicĭ o acţiune asupra societăţeĭ“ [52], nu pot fi aplicate la toate epocele istorieĭ. Pentru timpurile de absolutism, în care viaţa întreagă a poporuluĭ atîrnă de placul stăpînuluĭ săŭ, vorbele d-luĭ Mougeolle nu sunt adevărate decît pentru muritoriĭ de rînd. Indată ce individualitatea a depăşit nivelul obicinuit, îndată ce ea este într-o legătură maĭ strînsă cu izvorul putereĭ absolute, o întîmplare în viaţa sa poate exercita o contra-lovitură asupra societăţeĭ din care face parte. Soarta acesteĭ societăţĭ, şi prin urmare acea a desvoltăreĭ eĭ, va fi puternic înrîurită prin nişte cauze în aparenţă neînsemnate care hotăresc soarta indivizilor. Disproporţiunea între cauze şi efecte este decĭ foarte firească în istorie: maĭ întăĭ, pentru că aceste cauze, în însuşirea lor de motive, pot avea asupra hotăririlor individuale o acţiune mult maĭ puternică de cum s-ar putea aştepta; apoĭ pentru că această excitaţiune psihică individuală, astfeliŭ sporită, este străpurtată asupra societăţeĭ, prin legătura în care individualitatea se află cu dînsa.

52. *Problèmes de l'histoire*, Paris 1884, p. 11.

In sfîrşit, să maĭ notăm încă şi adunarea cauzelor maĭ micĭ care pot, prin a lor întrunire, să producă puternice efecte, şi aceasta în istorie pe cît şi în domeniul natureĭ. Astfeliŭ sunt cauzele revoluţieĭ franceze, acele ale reformeĭ, acele ale răsboiuluĭ de 30 de anĭ, şi, în faptele fizice, năruirea unuĭ munte, în urma infiltrăreĭ înceată dar necontenită a apelor, microbiĭ uneĭ boale care, înmulţiţĭ la nesfîrşitele, pot ucide un organism, ceea ce nicĭ unul din eĭ nu ar putea face singur.

Teoria d-luĭ Roberty. — Pentru a sfîrşi, să maĭ amintim părerea d-luĭ Roberty care, de şi e originală, nu este maĭ puţin falşă. Acest autor tăgădueşte dintr-un alt punt de vedere, titlul de ştiinţă, istorieĭ. „Nicĭ istoria, nicĭ statistica nu constitue, după el. ştiinţĭ în adevăratul înţeles al cuvîntuluĭ, şi ele nu vor putea deveni nicĭ odată nişte ştiinţĭ saŭ nişte părţĭ, nişte subdiviziunĭ oare care ale uneĭ ştiinţĭ. Aceste discipline sociale sunt mijloace de studiĭ şi de descoperire, modurĭ de cercetare, adecă metoade care pot fi aplicate de toate părţile şi de toate diviziunele ştiinţeĭ sociale. Aceste două metoade, critica istorică şi metoada statistică nu sunt, decît forme particulare ale descriereĭ, de minune potrivite caracteruluĭ materialelor pe care ele le prelucrează. Istoria poate fi definită : descrierea în timp saŭ descrierea însuşirilor de succesiune (filiaţiune, evoluţiune) ; iar statistica : descrierea în spaţiŭ saŭ descrierea însuşirilor de coexistenţă. Intr-adevăr ce este statistica de nu clasificarea prin descompunere, şi ce este istoria altă ceva decît clasificarea antecedenţilor şi a consecvenţilor ? Cine însă zice clasificare, zice descriere“ [53].

D-l Roberty nu face de cît a repeta amestecul obicinuit şi împărtăşit pînă azĭ de maĭ toţĭ cuge-

53. *Sociologie*, Paris, 1886, p. 116.

tătoriĭ, între faptele coexistente și faptele succesive, de și s-ar părea că el le deosebește. Dacă nu, cum ar putea vorbi de o clasificare a faptelor succesive? Clasificarea nu poate sta fără generalizare, subordonare și coordonare; dar cum pot fi generalizate. subordonate și coordonate fapte care se urmează? Apoĭ o metodă (deducțiune, inducțiune, observațiune, experiență) slujește spre a stabili orĭ ce soiŭ de adevărurĭ; ea este un instrument intelectual pentru a ajunge la descoperirea adevăruluĭ; dar o metodă nu este nicĭ odată un sistem de adevărurĭ însușĭ. Istoria însă este tocmaĭ așa ceva. Ea expune o serie de adevărurĭ privitoare la fapte; ea expune înlănțuirea trecutuluĭ. In loc de a fi o metodă, ea întrebuințază însășĭ unele metode, pentru a stabili adevărurile eĭ.

T. DUȚESCU-DUȚU

FEMEIE

Inchipuire plăzmuită de Atotputernicia firiĭ,
Minune de-mbinărĭ de forme purtînd coroana-ndrăgostiriĭ,
Dumnezeiască întrupare, luceafăr printre frumusețĭ,
Ingăduie pe-un rob, Femeie, sub boldul drageĭ tinerețĭ,
Cîntarea-n ritmurĭ să ți-o-nchine, urzindu-șĭ vers pe-a steleĭ rază
Cînd freamătul cuprinde codrul și-n văĭ izvorul scînteiază.
Te-arată ochilor meĭ goală, în uimitoarea ta splendoare ;
Duios rostește-mĭ pe-ndelete, în toată sfînta-ĭ adorare,
Povestea veche de cînd lumiĭ ursîtă fușĭ — slăvit odor —
Să depenĭ firele iubiriĭ pe viersul blînduluĭ izvor.
....Aprinde-n sufletu-mĭ amorul cu raza ochilor frumoșĭ
Și-apoĭ mi-ĭ lasă robĭ o clipă, — că sînt nespus de mîngîioșĭ.

Așa, ...ah ! mîndru-ți-este mersul !... O ! staĭ,... ba nu ! vin maĭ aproape
Și nu privi atît de galeș !... Catifelatele-țĭ pleoape
Maĭ lasă-le din vreme-n vreme pe ochiĭ plinĭ de-atîta foc,
Că prea mă ard !.. Minune blîndă !... năluca sfîntuluĭ noroc !

O ! ce frumos răsare brațul din umăru-ĭ rotund și alb
Și cît de mîndru și-l îndoaie în jurul gîtuluĭ rozalb
Cînd svîrle-n valurĭ ondulate bogatu-ĭ păr ca de beteală,
Ce-n voluptatea goliciuniĭ îĭ este singura găteală !

Ce blînd rotundu-ĭ sîn tresare în spasmul dulce-al feciorieĭ
Și cît de mîngîios să bate în ritmul sfînt al poezieĭ!
...Noroade staŭ îngenunchiate, robite tainiculuĭ dor,
Cînd deochiat în colțul guriĭ surîsu-ĭ stă ucigător!

Ce-ĭ liniște-asta ce cuprinse de-odată lumea?... ce lumină
Răsare mîndră-n miez de noapte, de par-că-ĭ disc de lună plină,
Ce lunecînd prin spuza de aur de pe a nopțiĭ bolt-albastră
Și, spintecînd văzduhul molcom, pătrunde dulce prin fereastră?..
Din ce dumbrăvĭ aduce vîntul atît de tămîiată boare?
Și cum din ăst senin feeric să troenică în ninsoare
Potecile croite-n taină, sub poala codruluĭ pletos?...
De ce-șĭ opri-n vălcea plăpîndu-ĭ murmur izvorul drăgostos?
...S-aștern troienele-n cărare din floarea teiuluĭ vrăjit,
Ce trunchiu-șĭ clatină în ritmul doinireĭ doruluĭ slăvit.
Și-n vraja celuiaș descîntec, fermecător divin și dulce,
Izvoru-șĭ descrețește unda și-o îndeamnă-n prundu-ĭ să să culce
Căcĭ firea dă serbare-n cinstea minuneĭ mîndre-a zămisliriĭ...
Din mers și vremea-a stat s-asculte povestea veche a iubiriĭ.

— „Din întrupărĭ de idealurĭ desprinse din eternul haos,
„Cînd vremea odihnea în pacea nețărmurituluĭ repaos,
„M-am zămislit prin nepătrunsa dorinț-a Celuĭ Nepătruns,
„Și-n suflet dragostea și dorul un cheruvim mi le-aŭ ascuns.
„Lumină din luceferĭ pus-aŭ în ochĭ adîncĭ ce daŭ fior —
„Și-n revărsatul blînd de gene ispita sfîntuluĭ amor.
„Din albul vecinic de zăpadă al marmoreĭ și din văpaia
„Ce trandafiruluĭ în roșu i-aprinde-n primăvară foaia,
„Mi-aŭ rumenit obrajiĭ palizĭ și carnea trupuluĭ sculptat.
„Zefiriĭ-mĭ bălsămară gura cu-al îndrăgiriĭ sărutat;
„Iar luna revărsînd asupra-mĭ lumina-n toată-a eĭ splendoare
„Imĭ dete nimbu-ndrăgostiriĭ. — Neastîmpăratele izvoare
„Din murmurul duios al undeĭ frumosul glas mi-l închegară;
„Și adierea răcoroasă, ce-n murgul zilelor de vară
„Doinește-n tremurul de frunze din crîng, din luncă de pe deal,
„Imĭ mlădie cu iscusință mijlocu-mĭ plin și sculptural.

„Şi astfel mîndru întrupată din forme atît de minunate,
„Scăldată-n rîŭ de-aïazmă sfîntă izbăvitoare de păcate,
„Deschisu-mi-aŭ a lumiĭ poartă·
„...Din temeliĭ s-a clătinat
„Pămîntul cînd văzu *Femeia..*, şi *Omul* rob a îngenunchiat.
„Ci dacă pot robi făptura cu ochĭ adîncĭ ce daŭ fior,
„Robită-s totuşĭ de porunca *Amoruluĭ* stăpînitor.
„Şiret, cu arcul stă la pîndă şi pe furiş îmĭ intră-n casă,
„Căcĭ dragosteĭ stăpîn el singur îĭ ştie rostul să-ĭ descoasă. —
„Stăpîn şi rob mĭ-e de-opotrivă, căcĭ el dă glas închipuireĭ
„Să cînte-n ritmurĭ cadenţate minunea întrupat-a fireĭ.
„Şi din vibrarea vie-a coardeĭ cînd tinde-arcu-ucigător,
„De-apururĭ melodia-şĭ prinde acordu-n viers mîngîietor;
„Apoĭ cînd drăgăstos asvîrle înveninatele-ĭ săgeţĭ
„Desprind maeştriĭ de pe strune cîntarea drageĭ tinereţĭ!
„Iar de povestea-ĭ de cînd lumea, doinirea-n totdeauna-ĭ nouă,
„Cum în caliciul uneĭ roze tot alte-s boabele de rouă.
„El dalteĭ dă nvierea vieţeĭ să-nchege-n marmoră femeia,
„Pigmalion sub inspirarea-ĭ îşĭ îndrăgeşte Galatea.
„Fu luĭ robit şi-acel ce smulse din haosul nedesluşit
„Sublimul, zugrăvind pe pînză divinul chip dumnezeit
„Al MaiceĭDomnuluĭ slăvite; izvor de sfîntă adorare,
„Luceafăr răspîndind lumină de-amor senin şi înalţare.
„Robită luĭ torcea Elena doritul dragostelor fir,
„Şi-n vraja eĭ războiŭ purtară Troeniĭ zece anĭ în şir. —
„...Sînt de-opotrivă toţĭ în faţa-ĭ. Vitejĭ ce-aŭ spăimîntat pămîntul,
„Ca şi pribeagu-a căruĭ jale i-o-ngînă-n codru numaĭ vîntul;
„Căcĭ toţĭ, în mrejele femeiĭ să cază-s dornicĭ şi voioşĭ,
„Robiţĭ de-un revărsat de gene, de raza ochilor frumoşĭ.
„...Iar el stăpîn peste femeie, purtînd coroana nemurireĭ,
„I-aprinde c-un sărut în suflet, văpaia dulce a iubireĭ;
„Regineĭ părăsite-ĭ cîntă sub chip războinic de eroŭ
„Frumoasa doruluĭ poveste rostit-aevea de ecoŭ; —
„Iar feteĭ, ce-ĭ cunoaşte dorul doar codrul mîndru şi pletos
„Îĭ ţine, şuerînd, poteca în crîng sub chip de Făt-frumos“.

Aşa mi-a depănat femeia povestea veche a iubireĭ

Din raza căreĭ să-mpleteşte de viacurĭ nimbul nemuririĭ.
Apoĭ, mi-a arătat în zare seninul plaiŭ de inspirare
Cu temple mîndre de-alabastru în ale căror sfinte-altare
Să-nchiagă cugetarea-n ritmurĭ din vers urzit pe-a steleĭ rază
Cînd luna s-oglindeşte-n rîurĭ şi-n văĭ izvorul scînteiază.
E-aşa departe plaiul mîndru cu freamătul de poezie
De gloata ce să-ncumetează în nesfîrşita-ĭ fudulie,
Să dibuiască pe-ntuneric sub raza stelei-ntrasfinţit
Misterul ce-odihneşte-n taina eternuluĭ nedesluşit.
Zadarnic và-ncercaţĭ în haos să vă clădiţĭ întregĭ sisteme
Pe carĭ întemeiaţĭ fanaticĭ al fireĭ rost urzit de scheme,
Al căror sens şi-a căror pricinĭ nicĭ voĭ sărmanĭ nu le maĭ ştiţĭ,—
Păcat de-atît amar de trudă ce fără milă o cheltuiţĭ.
...Cînd deochîat în colţul gureĭ surîsu ĭ stă ucigător,
De ce maĭ răscoliţĭ văzduhul ? !...
...Misterul firiĭ stă-n amor !

Priviţi-o !... cum îĭ creşte braţul, din umăru-ĭ rotund şi alb,
Şi cît de mîndru şi-l îndoaie, în jurul gîtuluĭ rozalb,
Cînd svîrle-n valurĭ ondulate bogatu-ĭ păr, ca de beteală,
Ce-n voluptatea goliciuniĭ îĭ este singura găteală !

...O ! vin fecioară adorată şi mlădioasă-n trup şi-n mers,
Şi-n vraja dulceluĭ descîntec închiagă-mĭ cugetarea-n vers !

I. TANOVICEANU

Traducătorul din 1803 al Menechmilor

Vornicul Alexandru Beldiman

Sînt șease anĭ de cînd am publicat în „Arhiva societățiĭ științifice și literare din Iașĭ“, anul III, N-le 4—12, un manuscris intitulat „*Menegmiĭ saŭ frațiĭ de gemine*“ care nu este de cît traducerea în versurĭ a cunoscuteĭ comediĭ a luĭ Regnard „Les Ménechmes“.

In notița în care însoțeam publicarea manuscrisuluĭ, am arătat nedumerirea noastră asupra persoaneĭ traducătoruluĭ, E adevărat că la sfîrșitul manuscrisuluĭ să află această însemnare :

„*S-aŭ tălmăcit și s-aŭ prescris de mine*“

Ioniță Popovicĭ.

Insă observam că adevărata iscălitură pusă la mijlocul linieĭ fusese tăiată cu cerneală și spre maĭ mare siguranță rasă aproape cu desăvîrșire, iar iscălitura luĭ Ioniță Popovicĭ pusă lîngă cea rasă, nu semăna ba chiar să deosebia foarte mult de scrisoarea frumoasă a manuscrisuluĭ. Maĭ adăogam că e puțin probabil ca un Romîn care pe la 1803, cunoștea limba și literatura franceză și putea să facă o tălmăcire în versurĭ, să nu ajungă să joace rol în țară, și chiar să rămînă cu totul necunoscut contimporanilor săĭ cum a remas d-l Ioniță Popovicĭ !

Un lucru ni să părea neîndoios și-l afirmam aproape cu sigu-

ranță, acela că Ioniță Popovicĭ nu este traducătorul Menechmilor vom adăoga îndată că în această privință nu ne-am înșelat.

Cine este însă adevăratul traducător?

La această întrebare nefiind în stare să dăm răspunsul cînd am început publicarea manuscrisuluĭ ne-am mulțumit să dăm..... o făgăduială, că la sfîrșitul publicăriĭ manuscriptuluĭ vom încerca să spunem cine poate fi traducătorul Menechmilor. Fiind-că nu am putut să îndeplinim această făgăduială la timp, trebue să o plătim cu dobîndă, și sîntem fericițĭ ca în loc de o conjectură maĭ mult saŭ maĭ puțin întemeiată, ce făgăduisem cititorilor „Arhiveĭ" astă-zĭ sîntem în stare să spunem cu siguranță aproape absolută cine este traducătorul din 1808 al piesiĭ luĭ Regnard.

La început și pe cînd publicam manuscrisul, credeam că tălmăcitorul este spatarul Vasilie Milo, tatăl mareluĭ artist Mateĭ Milo. Ceia ce ne făcea să credem acest lucru este că biblioteca de la Stolnicenĭ, în care am găsit manuscriptul, este în mare parte biblioteca spataruluĭ Vasilie Milo [1]; după cum să poate vedea din maĭ multe iscăliturĭ și însemnărĭ, de pe cărțile din bibliotecă. Pe de altă parte spatarul Milo, judecînd de pe bibliotica și notițele scrise pe cărțĭ pare a fi fost un om învățat, care cunoștea limba greacă, latină și franceză, așa că el putea foarte bine să facă traducerea de care ne ocupam. Și cu atît maĭ mult ne venea să credem lucrul acesta, cu cît iscălitura ștearsă era a unuĭ nume scurt ca Milo. Insă o nouă și amănunțită cercetare a bibliotecеĭ de la Stolnicenĭ, ne-a făcut să vedem că această credință era cu totul greșită, căcĭ iată ce am găsit scris pe o carte din bibliotecă.

„Lét 1795 m-am născut și la lét 1816 luna Oct. am fost bolnav de corĭ dinpreună cu copiĭ micĭ Mateĭ și Sultănița [2]), și pentru curiozită am însemnat aice. Și era să mor dintr-această boală. Iar copila mititica aŭ răposat din pricina boaleĭ aceștiia, și multă măhniciune ne-a pricinuit".

Ce e drept că liniile acestea nu sînt însoțite de iscălitură, însă după scrisoare și cuprinsul lor să cunoaște că ele sînt scrise de tatăl artistuluĭ Mateĭ Milo.

---

1. Care a ținut pe Zamfira Prăjescu, sora repos. I. Prăjescu fostul proprietar al Stolnicenilor.

2. Numită ast-fel după Sultana Prăjescu (născută Miclescu) mama d-luĭ I. Prăjescu și a Zamfireĭ Milo, bunica Sultăniţeĭ.

După cetirea acesteĭ însemnărĭ nu maĭ puteam crede că spătarul Vasilie Milo, care în 1803 avea abia 8 anĭ, a putut să fie traducătorul Menechmilor. Judecînd după fiul săŭ Mateĭ Milo, născut în 25 Noembrie 1814, credeam că spătarul Vasilie Milo, părintele săŭ, să născuse către 1784, adecă bănuiam că părintele era cam de 30 de anĭ cînd a avut pe fiul săŭ Mateĭ. De ar fi fost astfel lucrurile, s-ar fi putut prea bine ca Vas. Milo la 20 de anĭ, adecă în 1803, să facă o traducere în versurĭ a comedieĭ luĭ Regnard. In fața însă a însemnăriĭ de maĭ sus, nu maĭ puteam nicĭ ipotetic să spun că Menechmiĭ aŭ fost traduşĭ de Vas. Milo, şi de aceia nu mi-am putut îndeplini la timp făgăduiala dată în „Arhiva".

Pînă aci cercetările noastre ajunsese la două negaţiunĭ, care din nenorocire de astă-dată nu conduceam la o afirmaţiune: traducătorul Menechmilor nu putea fi nicĭ Ioniţă Popovicĭ, nicĭ Vas. Milo spătarul.

La aceste două negaţiunĭ d-l Ovidiu Densuşianu în „Revista critică literară din Iaşĭ" an I N-le 8 şi 9, adauga o a treia, anume că piesa Menegmiĭ nu e tradusă nicĭ de Budaĭ Deleanu, cum credea Papiu Ilarian şi dupe dînsul d-l A. Philippide.

D-l Ov. Densuşianu avea dreptate şi-ĭ aducem laudele noastre că nu s-a înşelat în critica ce face acelor care atribuesc traducerea Menechmilor luĭ Budaĭ Deleanu. In treacăt însă, fie-ne ertat să ne mirăm, că după ce dînsul afirmă că posedăm în treĭ exemplare traducerea romînească a piesiĭ luĭ Regnand găseşte apoĭ de cuviință să adaoge „şi nu numaĭ în două *cum a crezut d-l Tanoviceanu*". Nicăerĭ noĭ n-am spus care este numărul exemplarelor în care posedăm traducerea Menegmilor, iar ceia ce vom fi gîndit în noĭ înşine, nu pricepem cum s-ar putea ghici de cine-va. Pe semne d-l Densuşianu e un spiritist, căcĭ alt-fel nu ne putem explica închipuita ghicire a uneĭ părerĭ neexprimate!

Dacă însă ar fi de trebuință ca să ne arătăm părerea noastră în această privință, vom spune că după noĭ există nu treĭ exemplare, ci maĭ multe, însă pînă astă-zĭ numaĭ treĭ sînt cunoscute. Dacă însă am dat variatele numaĭ a două dintr-însele cauza este că numaĭ pe acestea le aveam la îndemînă, şi ni să părea chiar nefolositor să dăm maĭ multe, o dată ce publicam traducerea după însuşĭ manuscrisul original al traducătoruluĭ.

Dar să lăsăm la o parte critica inchisitorială a gîndului nostru de d-l Ovidiu Densuşianu şi să revenim la subiect.

După publicarea articolului din Revista critică să mai adauga o a 3-a negaţiune la cele două ale mele; nicĭ Ioniţă Popovicĭ, nicĭ Vas. Milo, nicĭ Budaĭ Deleanu. Dar aceste negaţiunĭ orĭ-cît s-ar fi înmulţit şi orĭ-cît de întemeiate ar fi fost, nu puteaŭ îndestula legitima curiozitate şi remînea tot întreagă chestiunea: cine e traducătorul Menechmilor?

Am crezut cît-va timp că am găsit respunsul dorit. In urma maĭ multor cercetărĭ am aflat că bunul artistuluĭ Mateĭ Milo a fost poet şi că în familia luĭ să păstrează un mic manuscris cu cite-va poesiĭ scrise de dînsul. Ştiiam din însemnările de pe cărţile de la Stolnicenĭ că Mateĭ Milo, tatăl luĭ Vas. Milo spătarul şi bunul mareluĭ artist, şi-a făcut studiĭ la Petersburg, şi că s-a întors în ţară în 1775 împreună cu unul din fiiĭ luĭ Grigorie Ghica Vodă cel decapitat în Beilic. Prin urmare, precum altă dată crezusem, pentru temeiurile deja arătate că Vas. Milo spătarul a tradus Menechmiĭ; pentru aceleaşĭ temeiurĭ credeam de astă-dată că adevăratul traducător este Mateĭ Milo vătav de aprozi.

Rămînea numaĭ să facem verificarea de scripturĭ între poeziile originale şi ale luĭ Mateĭ Milo, şi între manuscriptul Menechmilor care conţinea scrierea chiar a traducătoruluĭ. In acest scop am rugat pe d-l Mateĭ Milo, fostul primar de Fălticenĭ, strănepotul luĭ Mateĭ Milo poetul, ca să ne comunice manuscrisul ce cuprinde poeziile strămoşuluĭ săŭ. Pe prima foaie chiar am cetit o însemnare manuscrisă cu litere latine, în care să spune, că Mateĭ Milo, bunul artistuluĭ a murit în 1796, în vîrstă de 45 anĭ. De şi însemnarea era modernă, a trebuit să ţin seamă de ia fiind-că era făcută de un membru al familieĭ.

De altmintrelea slova cu care eraŭ scrise poeziile luĭ Milo, nu sămăna cu acea a manuscrisuluĭ Menechmilor, samănă însă foarte mult cu însemnările de pe diferite cărţĭ din bibliotica familieĭ Milo de la Stolnicenĭ.

Prin urmare Mateĭ Milo nu trăia în 1803 iar fiul săŭ Vasilie era numaĭ de 8 anĭ, traducerea Menechmilor nu putea să fie făcută de nicĭ-unul dintr-înşiĭ cu toate probabilităţile ce militaŭ în favoarea acesteĭ bănuelĭ.

Cît-va timp nu maĭ nădăjduiam să aflăm cine este traducătorul Menechmilor, şi ne mărgineam să blestemăm pe d-l Ioniţă Popovicĭ, care ne dedese atît de mult de lucru, fără să ajungem la nicĭ un bun sfîrşit. Acum însă îĭ sînt mulţumitor, fiind-că după atîtea cercetărĭ nu numaĭ am aflat pe adevăratul traducător al Menechmilor, dar căutînd pe acest traducător, am dat peste un interesant poet de la sfîrşitul viaculuĭ trecut, anume Mateĭ Milo, bunul artistuluĭ Mateĭ Milo, cel dintîĭ poet liric moldovenesc cunoscut pînă astăzĭ.

Dar despre poetul Milo vom scrie un alt articol, cînd vom publica şi puţinele şi haz'iile poeziĭ ramase de la dînsul, împreună cu un început de biografie [3]). De-o-cam-dată să ne reîntoarcem la traducătorul Menechmilor.

In anul 1895, studiind manuscrisele Academieĭ romîne am găsit unul sub No. 437 intitulat „Elisaveta saŭ ceĭ surgunițĭ în Siberia“ a căruia scrisoare samănă de minune cu manuscrisul Menechmilor. Manuscrisul de la Academie poartă însemnarea : S-aŭ scris prin osîrdie drepteĭ mele în Iaşĭ 1815 Iulie 8 şi este iscălit *Alex. Beldiman agă.*

Am facsimilat începutul aceste̮ĭ traducerĭ în proză a uneĭ piese de teatru şi după ce l-am pus alăturĭ cu scrierea din manuscrisul Menechmilor atît noĭ cît şi toate persoanele cărora le-am arătat ambele scrierĭ, nu am stat nicĭ un moment la îndoială că în amîndouă e tot scrisoarea luĭ Alecu Beldiman. Faimosul autor al jalniceĭ tragodiĭ are o scriere frumoasă, citeaţă şi putem zice caracteristică.

Dar nu e numaĭ atît.

Bănuiala devine siguranţă cînd să va pune faţă în faţă iscălitura din manuscrisul Menechmilor cu acea din Manuscrisul No. 437 de la Academie. Numele Alexandru Beldiman de şi e lung, însă din cauza prescurtărilor şi aruncăturilor ocupă întocmaĭ acelaşĭ loc ca numele cel şters de Ioniţă Popovicĭ. Maĭ mult de cît atîta, iscălitura luĭ Beldiman e şi maĭ caracteristică de cît scrisoarea sa ; ia începe cu o linie aproape orizontală tăiată de alte două liniĭ

3. Chiar în zilele acestea vom citi într-una din şedinţele Academiei studiul nostru asupru poetuluĭ Milo care va fi publicat în urmă în Analele Academieĭ.

maĭ micĭ, are o coadă proeminentă în jos care samănă cu coada litereĭ moderne *g*, şi în sfîrşit un semicerc mare întors spre începutul iscălitureĭ predomină cele-l-alte litere maĭ micĭ. Toate aceste semne caracteristice şi proeminente din iscălitură să văd în manuscrisul Menechmilor unele cu foarte mare înlesnire altele cu oare-care greutate. Pentru cine nu conoaşte saŭ nu are înaintea ochilor iscălitura luĭ Alecu. Beldiman, stergerea şi raderea face cu neputinţă ghicirea traducătoruluĭ, fiind că toate slovele micĭ din iscălitură lipsesc cu desăvîrşire, însă o dată ce să pune în faţă iscălitura luĭ, cu ceia ce să maĭ zăreşte din iscălitura ştearsă şi rasă de la sfîrşitul manuscrisuluĭ Menechmilor, este peste putinţă ca cineva să să maĭ îndoiască un singur moment că „Menechmiĭ saŭ fraţiĭ de gemine" şi „Elisaveta saŭ ceĭ surguniţĭ în Sibereria" nu sînt traduşĭ de aceiaşĭ persoană.

Credem că nu facem răŭ complectînd această notiţă asupra traducătoruluĭ Menechmilor, cu o scurtă biografie a luĭ Alexandru Beldiman, care deşi a trăit în secolul nostru este aşa de puţin cunoscut în cît chiar d-l A. Philippide, mult sîrguitorul cercetător al limbeĭ şi literatureĭ romîneştĭ să mărgineşte să spună că a trăit pe la 1821 şi să citeze abia, cîte-va din scrierile sale [4]). In cît despre articolul d-luĭ G. Ionescu Gion publicat în „Revista nouă", din 1889, sub titlul, „Vornicul Alexandru Beldiman" ni să va permite a nu-l considera ca o biografie.

Ne vom ocupa însă şi de acest studiŭ, fiind că merită şi el să fie relevat.

Alexandru Beldiman este o figură interesantă de la începutul viaculuĭ nostru. Tatăl săŭ, banul Gheorghe Beldiman, fiul cluceruluĭ Grigorie Beldiman, să trăgea din Nechifor Beldiman care a fost logofăt mare în Moldova între aniĭ 1613 şi 1615, şi apoĭ resculîndusă în potriva Domnuluĭ săŭ Tomşa Vodă, împreună cu Bărboĭ vornicul, Sturza hatmanul şi Boul visternicul, aŭ fost cu toţiĭ prinşĭ şi ucişĭ de Domn, în anul 1615.

Banul Gheorghe Beldiman a fost însurat de două orĭ : întîia oară cu fata luĭ Iordache Costache cu care n-a avut copiĭ, iar a

4. Al. Philipide. Introducere în Istoria limbeĭ şi literatureĭ romîne. Iaşĭ 1888 p. 208.

doua oară s-a căsătorit, cum spune el singur în genealogia sa [5]), „cu Măriuţa fata vămeşoaiĭ luĭ Lefter, Grec din Ţarigrad, cu care mi-a dăruit Dumnezeŭ feciorĭ“.

Unul dintre aceştĭ copiĭ e Alexandru Beldiman, care s-a născut la anul 1760 [6]), pe vremea cînd Gheorghe Beldiman să află ispravnic de Fălciu ; el s-a născut dar, saŭ în Huşĭ saŭ în Iaşĭ strada Seulescu, în casele cumpărate cu un an mai înainte [7]).

Cea dintîĭ învăţătură Al. Beldiman a trebuit să o capete de la însuşĭ tatăl săŭ, care avea oare-care cultură fiind crescut de mic la Curtea luĭ Grigorie Ghica Vodă bătrînul, şi trăind împreună cu dînsul prin Ţarigrad. Nu puţin însă a trebuit să să folosească Alexandru Beldiman şi de la unchiul săŭ Enache Cogălniceanu, cronicarul, care ţine în căsătorie pe Frosiniţa fata vameşuluĭ Lefterache, sora Măriuţiĭ mama luĭ Alex. Beldiman. Şi să vede că Enache Cogălniceanu iubea mult pe nepotul soţieĭ sale, de-oare ce prin diata luĭ din 31 Martie 1790, iĭ dărueşte două sălaşe de ţiganĭ şi-l lasă purtător de grijă al soţieĭ sale, recomandînd moştenitorilor „Să vă fie milă de soţia me, fiind că-ĭ străină“ [8]).

De la unchiul săŭ Enache Cogălniceanu, trebue să fie profitat nu puţin Al. Beldiman, în ori-ce caz nu poate fi îndoială că stilurile unchiuluĭ asupra ucidereĭ luĭ Ghica vodă, a vorniculuĭ Bogdan şi a spătaruluĭ Cuza, aŭ contribuit întru cît-va să însufle gustul poeziiĭ în nepot şi că lor le datorăm traducerile în versurĭ a Menechmilor, a luĭ Orest, şi maĭ ales Jalnica tragodie.

Al. Beldiman a fost însurat de 3 orĭ : 1) Din întîia căsătorie cu o Romano [9]), a avut o fată Pulheria Cantacuzino Paşcanu, care

---

5. Archiva Statuluĭ Iaşĭ Transp. 1727—297.

6. Prefaţa Letopisetelor Moldoveĭ. M-s de Beldiman (Biblioteca Statuluĭ din Iaşĭ).

7. Document din 1760 (7268) Apr. 10. — Casa „ce este în capul răpi Pevitoae dinainte casiĭ dum. Gheorghe Beldiman ispr. Fălciuluĭ, ce aŭ cumpărat-o şi dum. acum în anul trecut de la Zmăragda Crupenţchioae“. — Docum. Casei Ioan Ianoli. Strada Seulescu (Iaşĭ). — Credit funciar urban Iaşĭ. Imobilu 18.

8. Copie de pe diata luĭ Enache Cogălniceanu scoasă în 1795 Noembre 26, de însuşĭ Alex. Beldiman (Comunicată de d. Roiu, şeful Archiveĭ Statuluĭ din Iaşĭ).

9. D. Conache Vogoride în ediţ. II-a a poeziiilor logof. Const. Conache Iaşĭ p. 30 notă, afirmă că prima soţie a luĭ Beldiman era o Rosetti. Aceasta e de sigur o eroare căcĭ din 3 documente

împreună cu soțul săŭ Dum. Cantacuzino Pașcanu, neavînd copiĭ aŭ fondat spitalul Pașcanu din Iașĭ. 2) Ileana Conache [10]) cu care a avut un singur copil pe Vasilie căsătorit cu Mariia logofătuluĭ Alexandru Mavrocordat; acest Vasile este tatăl cunoscutuluĭ și energiculuĭ director al ziaruluĭ „Adevărul". 3) Elena Greceanu care neavînd copiĭ a fondat spitalul Beldiman din Bîrlad [11]).

Beldiman a fost ceauș către 1785 [12]), sădar în 1789 [13]), paharnic în 1794 [14]), maĭ tîrziŭ ban, agă, postelnic și vornic, însă nicĭ-o-dată n-a avut un rol politic însemnat. In 12 Ianuarie 1789, boeriĭ divanuluĭ Moldoveĭ daŭ scrisoare la mîna sărdaruluĭ Al. Beldiman că „a slujit cu cinste în timp de pace cît și după ce cu mila luĭ D-zeŭ aŭ intrat în Moldova oștile ale împărăteștiĭ Măriĭ" [15]). In anul 1795 [16]) și în anul 1799 [17]) el a fost ispravnic de Neamț, 20 de anĭ maĭ tîrziŭ în 1815 ispravnic de Hîrlăŭ [18]), iar în epoca tulburată de la 1821, cînd lipseaŭ boeriĭ ceĭ marĭ din țară, el a făcut parte din divanul țăriĭ și a fost înălțat la rangul (nu funcția) de mare vornic. Nu trebue să ne mirăm că Beldiman n-a jucat un rol politic însemnat; pe timpul cînd trăia el, oligarhia streină care să așezase pe ruinele vechiĭ boerimĭ naționale ajunsese la culmea eĭ; pe atuncĭ orĭ-care ar fi fost meritele luĭ Beldiman, el nu putea să figureze printre fruntașiĭ politicĭ aĭ țăriĭ, fiind-că familia sa scăzuse și nu maĭ făcea parte din oligarhia numită pretipendadă.

---

văzute de noĭ ne-am convins că ia se numea Paraschiva și era fata posteln Man Romano de la care a avut zestre un loc de casă în Iașĭ Mahalaua Măjilor lîngă St. Ioan Botezătorul. Documentele caseĭ: Zamfira Lambrino la Cred. fonciar Iașĭ. Imobilul No. 1203. Doc. din aniĭ 1795 Oct 15, 1796 Sept. 16 și 1799 Febr. 10.

10. Din prefața „Istoricilor Tarlo, să pare că ia era din familia Constandache, iar nu Conache

11. Arătările de maĭ sus relative la soțiile luĭ Beldiman (afară de cele rezultînd din documente) ne sînt date de reposatul Al. Beldiman, directorul „Adevăruluĭ" prin amabila intervenire a d-neĭ Lucia Greceanu.

12. Sama vistirieĭ pe 1786. Archiva Statuluĭ Iașĭ.

13. Acad. rom. II 230.

14. E. Vărnav Săcuenĭ VI 58.

15. Ac. rom. II, 230.

16. Ac. Rom. I, 80 și E. Varnav Șofrăceștĭ III, 152.

17. Monastirea Neamțu Zmeeștĭ 3183 și 3186.

18. Ac. Rom. M-s 457 fața 94.

Spre a juca un rol în Moldova pe la sfîrşitul viacului trecut şi la începutul celuĭ prezent trebuia neapărat ca să fie cine-va un Rosetti, Balş, Cantacuzino, Sturza, Ghica, Paladi saŭ Catargiu. Intre logofeţiĭ Const. Balş (Ciuntu), Nic. Roset (Rosnovanu), Iord. Cantacuzino (Paşcanu), Grigoraş Sturza, şi hatmaniĭ Const. Ghica şi Răducan Roset, numiţĭ pe acele vremĭ stîlpiĭ Moldoviĭ, nu maĭ era loc pentru Beldimăneştĭ şi urmaşiĭ altor familiĭ vechĭ scăzute după vremĭ.

Şi totuşĭ Al. Beldiman era un om însemnat, care merita să fie printre fruntaşiĭ ţăriĭ. Prin învăţătură el întrecea pe cea maĭ mare parte, dacă nu pe toţĭ contimporaniĭ săĭ din Moldova ; afară de aceasta el poseda o inteligenţă fericită şi o judecată dreaptă, era foarte muncitor şi îşĭ iubea ţara din adîncul inimeĭ. Nicĭ unul din vechiĭ noştri scriitorĭ, n-a lucrat maĭ mult de cît Beldiman, şi iarăşĭ nicĭ unul, afară poate de Neculcea, n-a arătat maĭ multă iubire de ţară. De la 1784 pînă la 1826, în timp de aproape o jumătate de viac, Beldiman a înzestrat literatura romînească cu o mulţime de scrierĭ, unele originale altele traduse, din care numaĭ cele remase şi tot sînt îndestule pentru a dovedi hărnicia sa la lucru.

Ast-fel Acedemia romînă posedă manuscrisele următoare de Al. Beldiman :

1) „Alexi saŭ Căsuţa din Codru" 2 vol. 1821. (M-s 31 şi 32).

2) „Milosîrdia luĭ Ghit." (Piesă de teatru) 1784 Oct. 5 (M-s 181) [19]),

3) „Istoria Cavaleruluĭ de Grié şi a iubiteĭ sale Manon Lesco" 1815 Sept. 23 (M-s 193).

4) „Istoria luĭ Tarlo şi a prietinilor luĭ" 1823 Sept. 22, (M-s 428 şi 429), 2 vol. tradusă în 1803 [20]).

5) „Elisaveta saŭ ceĭ surgunіţĭ în Siberia" 1815 Iulie 5. Prescrisă de 2 orĭ de Beldiman (M-s 437 şi 538).

6) „Tragodia luĭ Sapor". Traducere în versurĭ, (M-s 531) [21]).

---

19. Credem că la această operă să referă d-l Al. Philippide cînd citează vorbind de scrierile luĭ Al. Beldiman „Milostivirea luĭ Titus, traducerea". Manuscrisu unde ? (Ist. liter. rom).

20. Poate că ia e tradusă în 1786. In orĭ-ce caz Acad. rom. (M-s 33) posedă o traducere a acesteĭ opere prescrisă de Stefan Stărce în 1786.

21. Noĭ posedăm o copie scrisă în 1837 Febr. 6 de Iorgu Sion.

7) „Jalnica Tragodie“ 1822. In versurĭ, (M-s 336 şi 56).

8) „Stihurile facute la Tazlăŭ“ 1824, (M-s 336).

9) „Călătoria luĭ Cox în Rusie“, 1824, (M-s 28 și 29)

10) „Moartea luĭ Avel“ 1808 (M-s 532 și 533). Tipărită în Buda în 1808.

11) „Istoria luĭ Raimundu scoasă din Decameron a Franţii“ 1815 Iunie 21 (M-s 457).

Afară de aceste scrierĭ, în mare parte inedite, la bibliotica din Iaşĭ să afla un letopiseț al Moldoviĭ, prescris de Al. Beldiman în 1825 după vechiĭ cronicarĭ; noĭ posedăm „Menechmiĭ“ traducere în versurĭ din 1803 Martie 9 și „Tragodia luĭ Orest“ tot în versurĭ, amîndouă scrise de însușĭ Beldiman [22]; în fine d-l Suruceanu din Chişineŭ posedă un manuscris din 1806 Sept. 15 întitulat „Numa Pompilie“[23]). Chiar în vremile turburate de la 1821 și pe cînd să afla în carantină neobositul Beldiman nu contenea să lucreze. Alexi saŭ căsuța din Codru, după cum ne spune el „S-aŭ prescris de dreapta me în vremea eterieĭ, întru acea osîndită vreme, în carantina Sculenĭ, și în satul Vrăneştiĭ răzeşĭ“.

Să pare chiar că Beldiman ajunsese să-șĭ strice vederea din pricina prea multuluĭ lucru, în „Elisaveta saŭ surgunițiĭ în Siberia“ dînsul să tîngueşte de slăbiciunea ochilor și de vîrsta înaintată, de și n-avea atunci de-cît 55 de anĭ.

Trebue să ținem samă că Beldiman traducea fără dicționare şi că lucrul săŭ nu era încurajat, fiind-că pe acele vremurĭ foarte puținĭ să îndeletniceaŭ cu cititul cărților. Dacă scrie saŭ traduce, pricina este fiind-că nu-ĭ place să trăiască în trîndăvie, după cum ne spune el în „Inainte cuvîntarea“ luĭ Numa Pompiliu. „Cîtă stricăciune nu produce omuluĭ trîndăvia, cît să micșurează și să face de nemică, cînd lasă a trece vreme tinerețiĭ sale întru deșertăciune și întru lenevie, căcĭ viața întru aceste petrecînd nu numaĭ

22. Tragodia luĭ Orest s-a tipărit în Buda în 1820. Noĭ maĭ posedăm un manuscris în versurĭ întitulat „Tragodie luĭ Lentor“ 1825, pe care pînă la probă contrarie îl atribuim tot luĭ Al. Beldiman.

23 S-a tipărit în 1820 în Buda. Manuscrisul d-luĭ Suruceanul (văzut de noĭ) e prescris de Const. Andrieş în 1806, dar traducerea trebue să fie făcută înainte de 1795, fiind-că să da luĭ Beldiman titlul de Sărdar, care deja în 1795 era paharnic.

mintea îĭ rămîne în nelucrare, dar şi cugetul neroditor. Şi după socotinţa multor înţelepţĭ, trîndăvia este otrava vieţiĭ, şi rodul pomeniriĭ ei-ĭ cu sunet. Acest fel de cugetărĭ hrănind întru mine, încă din cea maĭ fragedă vrîstă a tinereţelor mele, m-am îndeletnicit întru tălmăcire din limba franţuzască întru cea romînească a patrieĭ mele".

Ceia ce-l maĭ îndeamnă să scrie şi să traducă este „împodobirea limbeĭ romîneştĭ." şi dorinţa ca să facă o petrecere — zabava cum zicea el — soţieĭ sale Elena, şi să dea „îndeletnicire patrioţilor"[24]) şi instrucţiune şi educaţiune fiuluĭ său Vasilie. In prefaţa traduceriĭ „Istorieĭ luĭ Tarlo" Beldiman spune „S-aŭ prescris de dreapta me spre zăbavă soţieĭ mele Elena Costandachi ca citindu-să să-şĭ aducă aminte de mine" (Acad. romînă M-s 428 şi 429). De asemenea în prefaţa din Elisaveta saŭ surgunițiĭ în Siberia, el zice : Pre iubită Elenco. Primeşte istoria aceasta mică a Elisavetiĭ dar de la soţul tăŭ, şi cetindu-o nu da uităriĭ, că pentru a ta zăbavă am luat osteneală a o prescrie cu însumĭ mîna mea" (Ac. rom. M-s 437).

Iar în prefaţa letopiseţelor Moldoviĭ, el scrie în Maĭ 1825, adresîndu-să cătră fiul săŭ Vasilie :

„Primeşte iubitul meŭ fiŭ Vasilie, aceasta, jertja care fac pentru tine, cu toată slăbăciunea vîrstiĭ întru care mă aflu, purtînd în spinarea me sarcina de 65 de anĭ a vieţiĭ.

„Indeletnicindu-te întru cetire, ca să te luminezĭ, să aibĭ ştiinţa de patria ta, de începuturile eĭ, de ocărmuitoriĭ ce aŭ ocărmuit-o, de patrioţiĭ ce aŭ strălucit întru credinţa patrieĭ, întru rîvna a-ĭ sluji şi întru lucrările şi vredniciile lor, lăsînd după eĭ numele cel nemuritor. Ia pildă de la eĭ, vrînd a te arăta vrednic patriot, şi a face cinste neamuluĭ tăŭ, căcĭ aceasta îmĭ pare că voĭ sămţio şi în mormîntul meŭ"[25]).

---

24. Frontispiciul luĭ Numa Pompiliu cel tipărit.
25. Acesta e ca un testament al luĭ Alecu Beldiman, căcĭ puţin timp în urmă şi anume cătră 1 Ianuarie 1826, el a încetat din viaţă după cum rezultă din scrisoarea din 6 Ianuarie 1826 a frateluĭ săŭ vorn. Dim. Beldiman către Macarie dichiul Episcopieĭ de Roman. „Al doile (sînt) zălud şi ameţit de boala şi în sfărşit de moartea prea iubituluĭ meŭ frate şi părinte vornicul Alecu Beldiman." (Scrisoare autografă la Minist. Domeniilor Moşia Păuceştĭ (Roman).

Cît de caldă era iubirea de țară a bătrînuluĭ Alex. Beldiman, la o vîrstă atît de înaintată, să vede din aceste puține dar bine simțite liniĭ.

Şi totdeauna și că tote scrierile sale respiră o nețărmurită iubire de țară.

„S-aŭ prescris de dreapta me — zice el vorbind de istoria „luĭ Tarlo — în vreme ce țara, maica și patria me — ca o cora-„bie sfărămată să sbuciumă în ce maĭ înfiorată mare, fără cea maĭ „mică gioana de răsbunare. Domnul să agiute și să o ducă la li-„manul cel dorit“ — (1823 Sept. 22).

Alexandru Beldiman cu maĭ puțin talent, însă cu maĭ multă căldură plînge nenorocirile patrieĭ sale ca și Miron Costin care 150 de anĭ maĭ înainte scriia. „Ce sosiră asupra noastră cumplite aceste vremĭ da acum, de nu stăm de scrisoare ce de grijă și suspinurĭ. Şi la acest fel de scrisoare, gînd slobod și fără valurĭ trebuește, iar noĭ privim cumplite vremĭ și cumpănă mare pămîntuluĭ nostru și nouă“.

Tot Beldiman este acela care însuflețit de un adînc dar înțelept patriotizm înfruntă nemăsurata asprime a luĭ Neculce în potriva Grecilor cu aceste temeinice cuvinte „Eŭ vornicul Alex. Beldiman întorcîndu-mă către tine, istoriografule, care cu atîta patimă vorovești asupra Grecilor, îțĭ voĭ cere ertăciune maĭ întîĭ, și după aceasta voĭ zice că vorovești cu patimă și că te rătăcești în cele ce zicĭ cu totul; căcĭ în cursul istorieĭ hronografuluĭ acestuia am văzut Domnĭ pămîntenĭ carĭ aŭ făcut maĭ multe cruzimĭ și prădărĭ, aŭ desbracat țara fără cea maĭ mică mustrare de cuget luînd hrana din gura pămîntenilor și puind cuțitul în sînul patrieĭ sale, fără de milostivire stricînd „pronomiile patrieĭ și a patrioților spre „îndestularea lăcomieĭ lor: mă plec a huli pe aceĭ răĭ și îndărăt-„nicĭ din Grecĭ, dar nicĭ de cum tot neamul lor, căci cu aceasta „apoĭ hulești și tot neamul Moldovenesc, avînd îndestulă pildă de „cărmuire cea a Domnilor Moldovenĭ. Eŭ mă plec a erta un Grec, „care vremelnicește este aice, și nu-ĭ pasă de patrie fiindu-ĭ stră-„ină, dar un pămîntean, pămîntean patriot, fiile patrieĭ acesteia, a „prăda pe maicăsa, a prăda și a nu-ĭ fi milă de frațiĭ și patrioțiĭ „seĭ, aceasta nicĭ de cum nu voĭ putea-o erta“ [26]).

26. Letopisețe Edit. II p. 401, în notă.

Şi acel care scrie aceste liniĭ nu era doară vre-un susţinător al Grecilor. Beldiman trăind în timpul cînd Greciĭ eraŭ a tot puternicĭ în ţările romîneştĭ, iĭ cunoştea foarte bine, şi în „Jalnica tragodie" el a înfierat cu fier roş pe aceştĭ nerecunoscătorĭ care răsplăteaŭ ospitalitatea Romînilor, aducînd asupra ţăriĭ lor toate nenorocirile cîte s-aŭ întîmplat în anul 1821. Insă Beldiman nu este numaĭ bun patriot, ci în acelaşĭ timp el este şi drept judecător, patriotizmul săŭ nu-l orbeşte şi de aceia cu drept cuvînt el răspunde luĭ Neculce un alt bun patriot, însă pasionat, că maĭ uşor va erta pe Grec de cît pe Moldovanul care a făcut răŭ ţăriĭ sale.

Acesta e în cîte-va linii portretul vorniculuĭ Alexandru Beldiman. Ca figurĭ vrednice de laudă găsim în istoria trecutuluĭ nostru, iar noĭ ce vrednicĭ de osîndă sîntem că nu dăm nicĭ chiar după moarte o răsplată tărzie acelora care şi-aŭ iubit ţara şi aŭ lucrat pentru dînsa!

Dar, ce să maĭ vorbim de răsplată? Noĭ din contra iĭ batjocorim, crezînd pe semne că noroiul ce grămădim pe morămintele părinţilor noştri va sluji drept pedestal numeluĭ nostru, că înjosîndu-ĭ pe eĭ, noĭ vom părea maĭ marĭ de cît sîntem!

Vedeţĭ pe d-l G. I. Ionnescu Gion, scriitor cu bun nume, în ţara noastră blagoslovită! Dînsul consacră 12 marĭ coloane în „Revista nouă" (an. 1889, p. 81 şi urm.), vorniculuĭ Alex. Beldiman, avînd aerul de a-ĭ face biografia, pe care o însoţeşte cu portretul luĭ; ce găsim însă în aceste 12 colone sub titlul „Vornicul Alex. Beldiman"?

Nimic!

Şi încă, dacă n-am găsi nimic tot ar fi bine, nenorocirea este că să spune ceva, şi că acel ceva e maĭ răŭ decît nimicul, fiind absolut falş, nedrept, pătimaş şi dînd o idee cu totul greşită de simpaticul scriitor al Jalniceĭ Tragodiĭ.

D-l Ionnescu Gion reproduce maĭ întiiŭ titlul a două tradu-ducerĭ tipărite:

„Tragodia luĭ Orest de prea învăţatul şi cu învăpăiată dra-„goste spre procopsirea neamuluĭ romînesc, marele postelnic Ale-„xandru Beldiman" şi „Moartea luĭ Avel de cel cu învăpăiată dragoste spre procopsirea neamuluĭ romînesc, prea învaţatul şi marele postelnic Alecu Beldiman."

„Invăpăiată dragoste"! suspină d-l Ionnescu Gion, şi apoĭ i-

„mediat adaogă melancolic. Azĭ poțĭ să te consumĭ în focul chinu-„rilor minții (sic!) și să-țĭ jertfeștĭ anĭ de-a-lungul bunul vieții, „și tot, nicĭ tu (de sigur), nicĭ posteritatea (poate), nu-țĭ recunosc „învăpăiata dragoste ce cu adevărat aĭ în inimă și în suflet pentru „procopsirea neamuluĭ său".

Profitînd de cîte-va cuvinte lingușitoare puse de sigur de tipograful Zaharia Carcalechĭ [27]), criticul bucureștean nu numaĭ socotește că serviciile aduse de Beldiman limbeĭ și literatureĭ romîne sînt cu prisosință răsplătite, dar chiar pare a-l învinovăți de lipsă de modestie și în același timp să vaită cu amărăciune de situația tristă a scriitorilor contimporanĭ.

Apoĭ să nu morĭ de ciudă!

Par-că Beldiman a născocit în țara noastră societățile de admirațiune mutuală și de reclamă americană! Dar ce alt-ceva se citește printre liniile criticuluĭ de-cît durerea că mistuit de focul chinurilor minteĭ și jertfindu-șĭ anĭ de-a-lungul bunul vieții, el nu poate să-șĭ arăte singur meritele către țară, iar de posteritate nu e singur, (cred și eŭ!) că-ĭ vor fi recunoscute?

Revoltat dar în potriva cu prisosință răsplătituluĭ Beldiman, mult obijduitul Gion îl răfuește fără nicĭ-o milostivire și teamă de păcat; nesfîrșite sînt criticile ce le adresează! Ca traducător autoruluĭ Jalniceĭ tragodiĭ e vinovat că a tradus pastorale false, copiĭ spălăcite de Gessner și Florian. Demogeot spune că la sfîrșitul seculuĭ trecut „*se primeau cu pasiune slabele idile ale luĭ Gessner și nesăratele pastorale ale luĭ Florian*" totușĭ Beldiman este vinovat că nu să ridica maĭ pe sus de-cît curentul literar *din apus* de pe timpul săŭ, și nu presimțea critica contimporană!

---

27. Aceste formule exagerate poate, eraŭ foarte obișnuite la începutul secoluluĭ nostru. Așa de pildă P. C. Roja publicînd o operă asupra dialectuluĭ macedo-romîn o închină luĭ Gh. Șuliovschi cu aceste cuvinte „Romînuluĭ iubitoruluĭ de ghinta și *pre învăpăiatuluĭ* spre polirea Romînilor" (Buda 1809, Tipogr. Univ Ungur). Cine știe dacă Zah. Carcalechi tipograful, nu va fi plagiat cuvintele luĭ Roja.

Probă că Beldiman nu era nemodest sînt următoarele liniĭ din prefața „Călătorieĭ luĭ Cox". — „Nu crez că vețĭ primi cu defaimărĭ ostenelile ce am făcut pentru *mica mi știință*, căcĭ mîntuitorul nostru aŭ primit cu bucurie doĭ banĭ a văduviĭ. Și Artaxerxe, acel vestit al Perșilor împarat n-au gonit pe ticălosul acela, care în loc de dar, i-aŭ adus un pumn de apă".

Ca autor iarăşĭ Beldiman rămîne pentru d-l Gion „o simpatică mediocritate“ fiind-că în Jalnica tragodie el nu a descris zăpăciala boerilor, chinurile Mitropolituluĭ, înecarea unor Grecĭ în Prut, şi patriotizmul luĭ Toader Balş, cu alte colorĭ, cu *„alte răcnete de mănie la auzul cărora să tremure cititorul pînă şi în cea maĭ depărtată viitorime“*.

Auzițĭ minunăție! Patriotizmul luĭ Toader Balş, trebuia descris cu răcnete de mănie, de care în vecĭ să tremure cititorul!

Oh, Caragiale, nemuritorule Caragiale, cel cu „Răcnetul Carpaților“!

Dar bine, pentru Dumnezeŭ! Ce sînt vinovațĭ cetitoriĭ romînĭ ca să-ĭ fi speriat Beldiman cu răcnete de mînie? Nu e destul că-ĭ spăimîntă criticiĭ noştri cu valurile de... nevinovăție?!

Pînă şi chiar patriotizmul luĭ Beldiman nu găseşte cruțare față cu inexorabilul Gion. Dînsul recunoaşte ce e drept că *„boerul fanariotisat“*, aşa îl califică pe Beldiman „iubea țara sincer fără cugete rele saŭ interesate“, dar „şi-a iubit țara cum să iubea pe atuncĭ în casta boerească“.

Nu e aşa că-ĭ *tare minunat*?! Un boer fanariotizat, care-şĭ iubeşte țara sincer, fără cugete rele saŭ interesate, cum să iubeşte în casta boerească! Aceasta ne aminteşte faimoasele versurĭ ale slujnicaruluĭ din Pelimon.

Ce groaznic întunerec, şi luna cum luceşte!
Teribil suflă vîntul şi cîntul filomeliĭ înbată ochiĭ meĭ,
In aste triste locurĭ şi pline de amor,
Să arată înainte-mĭ un trădător ciocoĭ!

. . . .

Şi d-l Ionescu Gion nu să mărgineşte aci; ca ori-ce bun şi conştiincios biograf, dînsul nu neglijă nicĭ viața privată a luĭ Beldiman, şi făcînd un tabloŭ foarte colorat, ne spune că o petrecea „în linişte mare, fără hopurĭ, lin, ca un *στασος μορὲ* la ori-ce „pas, la ori-ce mişcare, cu cadența pianisimă pînă în bătaia mîini„lor ca să vie feciorul să-l scarpine pe talpa picioarelor cînd Lu„minăția sa să culcă după prînz de la 12 la 2“.

Nu ştim şi nicĭ nu ne importă să ştim dacă Alexandru Beldiman avea obiceiul ca înainte de culcare să pună feciorul să-l scarpine pe tălpile picioarelor, ceia ce însă sîntem sigurĭ este că criticul săŭ merită, figurat vorbind, să fie scărpinat şi înainte şi

după culcare spre a respecta maĭ mult pe cititorĭ și adevărul istoric! Căcĭ de sigur acest portret de Sibarit nu să potrivește cît de puțin luĭ Beldiman, care în prefața luĭ Numa Pompiliu biciuește cu atîta energie trîndăvia și care a scris maĭ mult de-cît ori-care altul din vechiĭ noștri scriitorĭ, afară poate de Dim. Cantemir.

D-l Ionescu Gion găsește de cuviință să să lege pînă și de „islicul, colosalul islic de miel nefătat și pentru a căruĭ ținere pe cap trebuia boeruluĭ o știință de ecuilibrist de primo cartello". Admirabila ecuilibristică ce e drept! Ce păcat însă că critica d-luĭ Ionescu Gion nu să asamănă cu ișlicul luĭ Beldiman! Și cît de mult regretăm că dînsul n-a înțeles că criticiĭ literarĭ care să ocupă de ișlicurĭ și alte nimicurĭ, sînt maĭ mult expușĭ să cadă eĭ în ochiĭ cititorilor, de cît era expus să cadă ișlicul de pe capul unuĭ boer. Dar Beldiman maĭ are un păcat foarte mare: „Citea mult, dar pentru el".

Iarășĭ o critică cu totul neîntemeiată.

Oare, cînd Beldiman traducea în versurĭ Orest de Voltaire și Menegmiĭ de Regnard, și în proză Numa Pompiliu de Florian, Moartea luĭ Avel de Gessner și alte opere de autorĭ clasicĭ, el le traducea pentru sine saŭ pentru alțiĭ? Cînd tipărea unele traducerĭ le tipărea pentru sine, saŭ după cum spune el pe frontispiciul luĭ Numa Pompiliu „spre podoaba limbeĭ romîneștĭ și îndeletnicirea „patrioților?"

„Cea dintîĭ ispită -- ne spune tot el în prefața luĭ Numa „Pompiliu, aŭ fost pentru al meŭ folos, pentru a mea deprindere, „dar maĭ la urmă *gustul obștiĭ,* plăcerea și îndemnările a maĭ mul- „tora m-au silit a face ispita, a tălmăci ceva folositor și a da „întru lumină".

Unde este dar egoismul cu care voește să mînjască d-l Ionescu Gion simpaticul portret al luĭ Al. Beldiman?

Și apoĭ în cele din urmă ce e vinovat Beldiman că pe la începutul acestuĭ viac capetele încoronate nu aveaŭ obiceiul, pe care-l aŭ în zilele noastre, ca să pună pe autorĭ să le citească producțiunile lor literare? Pe atuncĭ nu să iscodise încă slujba de cititor domnesc de profesiune, fie chiar și de ocaziune.

Să ne rezumăm.

Vornicul Al. Beldiman a fost un scriitor neobosit, un bun patriot și maĭ pre sus de toate un om drept. Și tocmaĭ de drep-

tate n-a avut parte Beldiman! După ce maĭ bine de o jumatate de viac a fost răsplătit cu o desăvîrşită uitare de compatrioţiĭ săĭ, d-l Ionescu Gion, cel dintîĭ îl scoate din mormînt pentru ca sub forma de biografie să-l batjocorească fără nicĭ un scrupul. Pentru Eminescu vechiĭ poeţĭ ca Cichindeal, Văcărescu, Cantemir, Beldiman, Momuleanu şi alţiĭ eraŭ nişte eroĭ, care-ĭ inspiraŭ versurĭ nemuritoare, pe cînd d-l Gion quintesenţa fin de siècle, aruncă hula şi defaimarea peste ceĭ morţĭ, rezervîndu-şĭ laudele pentru ceĭ viĭ.

Ce zic? Viiĭ nu sînt maĭ bine trataţĭ de cît morţiĭ, căcĭ cînd scrie cine-va un articol intitulat „Vornicul Alecu Beldiman" şi-l umple de mieĭ nefătaţĭ, de ecuilibristică de primo cartello, de cadenţă pianissimă şi de scărpinarea pe talpă a picioarelor, de sigur că-şĭ bate joc maĭ mult de ceĭ viĭ decît de ceĭ morţĭ, şi anume de bietul cititor maĭ mult decît de vornicul Al. Beldiman!

Terminînd ne vine în gînd o reflecţiune.

Ni să va imputa poate de uniĭ că am fost prea aspru faţă de un scriitor, care de altmintrelea nu e lipsit de valoare, şi care a scris şi pagine frumoase.

Aşa este! o recunoaştem.

Insă orĭ în ce caz noĭ nu sîntem aşa aspri către d-l Ionescu-Gion, cum a fost dînsul faţă cu Beldiman, aşa de pildă, criticul de la „Revista nouă" învinovăţeşte pe Beldiman de egoism fiindcă „citea mult dar citea pentru el", noĭ din potrivă am lăuda pe d-l G. Ionescu-Gion dacă ne-ar da prilejul să zicem despre dînsul „scriia mult, dar scria pentru el".

ACTUL III.

(*Scena reprezintă mijlocul tabereĭ romane, la poalele munteluĭ Ceahlăul. In fund un umbrar mare și în fața luĭ, la dreapta și la stînga, cîte doĭ lictorĭ imperialĭ, cu fascinele și securea. In umbrar o masă și două băncĭ*).

Scena I-a.

Traian *în costum de războiŭ și coif pe cap, șade pe o bancă.* **Sura** și **Terențiu** *în picioare. Traian să ridică și cîteșĭ treĭ înaintează în scenă.*

SURA. Viclean, ager și cumplit a fost barbarul apărîndu-să,... dar tu Divule l-aĭ înțeles în toate, l-aĭ lovit cum trebuia,... și l-aĭ zdrobit de astă-dată pentru tot-deauna !...

TRAIAN. Așa dar sînteţĭ mulţumiţĭ și voĭ : tu iubitul meŭ vechiŭ tovarăș de muncĭ, lupte și triumfurĭ, — și tu viteazule tînăr pre aiubitul meŭ.... Tu care aĭ întrecut chiar speranțele ce mi le făceam, cînd te-am răpit din brațele mameĭ tale în Ispania,.... pentru a face din tine un fiŭ al luĭ Marte.... (*m p.*). O! da! — de astă dată cred și eŭ că mi-am îndeplinit jurămîntul [29])... și că s-a sfîrșit cu Dacia cea selbatecă,... că s-a sfîrșit cu rușinea, grijile și fioriĭ ce-ĭ avea Roma, cînd să pronunța numele luĭ Decebal !... (*m. p. în care Sura și Terențiu aprobă cu entusiasmu, prin gesturĭ*). Dacia barbarilor — care de mai bine de o sută cincĭ zecĭ de anĭ ne calcă, ne pradă și ne pustiește provinciele de la hotarele imperiuluĭ,... este acum nimicită,.... și s-a sfîrșit cu domnia și puterea selbateculuĭ fără de legĭ !... — Așa că Dacia romană îșĭ va începe de acum înainte viața eĭ,... o viață de demnitate și de civilizație !.... Căcĭ am spus-o și am hotărît-o : coloniĭ și cohorte italice, iberice, britane și din alte provinciĭ ale imperiuluĭ voi presura în această țară bogată, dar întunecată pînă acum [30]),... pentru ca aceste coloniĭ să îmblînzească pe Dacĭ.... și să să contopească cu dînșiĭ ; și astfeliŭ un zid puternic să avem aicĭ la Orientul Europeĭ, împotriva invaziunilor oardelor selbatice, de la Răsărit și de la Mează-noapte !....

SURA. Ințelepciunea ta, Cesare, va uimi pe Senat...

TRAIAN.... Și chiar înainte de a sfărîma și pe Parți — care și eĭ cutează a ne amenința, voiŭ cere senatuluĭ și poporuluĭ Romeĭ, ca prin o coloană, din cea maĭ scumpă marmură a Italieĭ, ridicată în mijlocul Foruluĭ,... să să eternizeze memoria suferinților, luptelor crîncene și biruințelor noastre !... Izbînzĭ prin care ațĭ răzbunat Patria romană, i-ațĭ readus pacea, și ațĭ făcut ca încă odată barbariĭ de la hotarele eĭ.. să tremure de numele Romeĭ ! !...

SURA. O !... strălucirea care aĭ cîștigat-o tu acum imperiuluĭ și poporuluĭ roman, în vecie o va păstra istoria.. ca un monument și maĭ neperitor !...

TERENȚIU. Dar lauriĭ victorieĭ, purpura ta imperială și tronul tăŭ..

TRAIAN. (*Intrerupînd pe Terențiu*) Ah tinere !... purpura imperială arde adesea-orĭ carnea aceluĭ care o poartă !... (*m. p.*) Tronul apoĭ,... și Tricliniul imperial cu voluptățile sale și cu istrioniĭ nerușinațĭ carĭ sĭ îmbuibă împrejurul luĭ,... moleșesc corpul și sufletul,... tîmpesc și pierd mintea Cesaruluĭ care nu este și ostaș ! ! — Dovezĭ triste aŭ fost fiarele nebune Tiberiu, Caligula, Nerone, Domițian,.., carĭ aŭ batjocorit purpura și tronul lumeĭ romane, prin mișeliile, desfrînările, cruzimele și crimele lor ! !... (*pauză în care trece o aquilă escortată de legionarĭ, prin fund, pe care Traian o privește cu entuziasm*)... Pentru mine, stăpînitor împovorat al uriașuluĭ nostru Imperiŭ, — voluptatea supremă este siguranța și mărirea Patrieĭ.... strălucirea poporuluĭ roman !.. (*m. p.*) Pentru mine viața-mĭ este fericită,... nu de a fi încunjurat de lingușitorĭ netrebnicĭ în palatul meŭ, — saŭ de pretorienĭ în circurile Romeĭ,... dar atuncĭ cînd văd împrejuru-mĭ vitezele și nebiruitele mele legiunĭ, înaintînd pe cîmpiile de luptă și de glorie ! !....

SURA (*a parte, ridicînd brațele cu entuziasm*). Zeĭ tutelarĭ aĭ Romeĭ ! păstrați-ĭ viața pentru mărirea Patrieĭ ! !...

TRAIAN... Pentru mine suprem ideal este, — nu ca poporul să întrebe: „cum s-a desfătat ierĭ și cum va petrece astăzĭ Cesarele ?“ — dar să întrebe în fie-care zi: „Unde a ajuns Cesarele cu legiunile sale ? — Ce bine a făcut astă-zĭ Imperatorele ?“... (*pauză*) La Roma să serbează victoriile noastre, — noĭ însă să ne înfrînăm bucuria și să nu adormim pe lauriĭ despre care vorbeștĭ tu Terențiu, — pînă cînd scopul meŭ nu va fi îndeplinit !... (*m. p.*) Impresurat cum este de cohortele legiunilor noastre, — și văziudu-să pierdut fără speranță, — în culmea apoĭ a desperăreĭ sale, aflînd că fiica sa este în puterea mea,... Decebal mi-a trimes ierĭ un sol dintre Tarabostiĭ săĭ pileațĭ, cerîndu-mĭ ca să să poată cobori astăzĭ din munte și să vină a-mĭ vorbi în plină libertate... (*m. p.*) Am primit ca liber să intre aicĭ în tabără, și liber să plece apoĭ unde va voi,... dacă nu să va preda acum... Pentru că foarte curînd,... el tot al nostru va fi, viŭ saŭ mort....

SURA. Judecată adîncă ai avut Divule Cesare, acordîndu-ĭ această favoare....

TRAIAN. (*Către Terenţiu*). Voesc însă maĭ întăiŭ.. să văd şi eŭ pe nenorocita fiică a barbaruluĭ; pe care tu mi-aĭ cerut-o, tinere, şi pe care eŭ ţi-am promis-o.

TERENŢIU. Ţi-am cerut-o Auguste, ca unuĭ conducător al paşilor meĭ, şi ca bine făcătoruluĭ vieţeĭ mele... Ţi-am cerut-o, pentru a face din ia soţia mea.. dacă va voi-o.

TRAIAN. (*După un moment de reflexiune, în care fixază pe Terenţiu*) Bine,... bine. — Mergĭ şi o condu aicĭ, ca să-ĭ vorbesc şi să-ĭ alinez nefericirea... Pînă atuncĭ eŭ cu Sura, vom porni pe trimişiĭ meĭ care pleacă astă-zĭ la Roma... (*Plecînd spre fund, vorbeşte a parte luĭ Sura, după ce a oftat, privind pe Terenţiu*). Haide vino Liciniu, tu devotat vechiŭ amic,... care m-aĭ ajutat a mă ridica unde sînt, şi care numaĭ tu singur cunoştĭ taina naştereĭ acestuĭ copil... (*Sura să înclină, Traian îĭ strînge mîna cu căldură*) Da!... Da!... tu care ştiĭ cum îmĭ bate inima, cînd îl văd atît de frumos şi de viteaz!...

SURA. Cum putea oare să fie alt-fel, dacă este fiul luĭ...

TRAIAN. (*Impunîndu-ĭ tăcere şi încet*) Trebue să maĭ tăcem cît-va timp... (*m. p.*) Cînd momentul va sosi, atuncĭ... (*iesă amîndoĭ*).

Scena 2-a

Terenţiu *singur.*

TERENŢIU. O iubesc! cum nu credeam că să poate iubi o femee!... (*m. p.*) Dacă tatăl eĭ vine să să supună de astă-dată,... atuncĭ nu voiŭ maĭ avea decît să mă închin eĭ tot restul zilelor mele! Pentru că Cesarele va îndupleca-o, şi va îndupleca şi pe Decebal ca să mi-o dee de soţie... (*iesă prin partea opusă pe unde a eşit Traian şi Sura*).

Scena 3-a

Bicil, *în costum de războinic roman, intră prin fund.*

BICIL. (*Gînditor şi posomorît*). Decebal va veni astăzĭ aicĭ... pentru ca să vorbească luĭ Traian... (*m. p.*) Dar cu ce scop vine el oare?... (*m. p.*) De să va supune acum deplin,... atuncĭ răzbunarea mea este pierdută... şi schingiuirile şi moartea sermanuluĭ meŭ tată vor rămînea nerăzbunate!... (*m. p.*) Insă nu!... nu cred eŭ că s-ar putea el pleca cu bună credinţă înaintea Romanilor,... şi maĭ degrabă bănuesc că este o nouă înşelăciune din parte-ĭ,... numaĭ ca să-şĭ scape pe fiică-sa, — bătîndu-şĭ apoĭ iarăşĭ joc de

mărinimia Cesarului!.. (*pauză*) O! dar eŭ! eŭ care-ĭ cunosc ura sa neîmpacată și turbarea de care e cuprins pentru învingerea și căderea sa,.. sînt și eŭ aicĭ, și voiŭ veghea l!... (*iesă după ce privește spre partea unde a eșit Traian*).

Scena 4-a

Dochia și **Terențiu**, *intrînd prin dreapta.*

DOCHIA. (*Tristă, resignată și blîndă*) Ațĭ zis că avețĭ îndurare pentru nenorocire... Mi-ațĭ spus că voĭ respectațĭ pe femeĭ.,.. De ce nu mă lașĭ atuncĭ să-mĭ înec în liniște amărăciunea sclăvieĭ mele?..

TERENȚIU. Neîndurată eștĭ Dochio,... și maĭ crude îțĭ sînt cuvintele de cît tăiușul uneĭ spade.., (*m. p.*) Dacă te-am rugat să facĭ aceștĭ cîțĭ-va pașĭ, spre a veni aicĭ, este că marele și generosul nostru Imperatore voește să te vază și să-țĭ vorbească.

DOCHIA. Să-mĭ vorbească?! Și pentru ce oare să mă vază și să-mĭ vorbească?.., de-vreme-ce mi s-a spus că el m-a dat ție ca sclavă, — și că tu eștĭ acum stăpînul meŭ...

TERENȚIU. Ceia-ce el voește a-țĭ spune, cugetul meŭ nu poate tocmaĭ pătrunde... Destul este să-țĭ amintesc că el ține în puternica sa mînă soarta tatăluĭ și frateluĭ tăŭ, Dochio.

DOCHIA. (*Speriată, a parte*) Ce zice el?!...

TERENȚIU. Și de aceea te conjur ca să te arățĭ cu dînsul maĭ îngăduitoare și blîndă... să-l ascultĭ cu judecata mințeĭ tale liniștite,.. iar nu cu judecata amărîtă a simțirilor tale de femeie...

DOCHIA. Nu voiŭ putea să-l ascult de-cît cu judecata ureĭ mele!...

TERENȚIU. Răŭ, răŭ veĭ face. Pentru că el nu te-a dat mie ca sclavă;.. dar ca pe fiica unuĭ rege, te-a încredințat pazeĭ și cinsteĭ mele,.. după cererea mea. Și de loc să nu te îndoeștĭ, că el îțĭ va vorbi ca uneĭ fiice de rege!... (*m. p.*) Iată-l că vine.. (*Să aude vorbă între culise. Traian și Sura apar*).

Scena 5-a

Ceĭ de sus, Traian, Sura; *apoĭ în urmă centurionĭ și ostașĭ care intră pe rînd.*

DOCHIA. (*Aparte. Tot aspră, dar adînc impresionată văzînd pe Traian*) A!... cît este de măreț... Intr-adevăr că pare a fi stăpînul lumeĭ...

TRAIAN. (*După ce privește adînc și cu blîndeță pe Dochia*) Nefericită copilă, a unuĭ rege vrășmaș al nostru selbatec.... spu-

ne-mĭ maĭ întăiŭ, dacă cine-va în tabăra mea, a cutezat să ridice cel puţin o privire de necinste, asupra ta?

DOCHIA. (*A parte*) Cuvintele luĭ îmĭ umilesc ura... (*tare*) De şi fiică de barbar şi de selbatec, — după cum aud că-l numiţĭ voĭ pe părintele meŭ, — dar gura mea nu ştie a minţi... Adevărul este că pînă acum, numaĭ compătimire am întîlnit în mijlocul vostru... (*Centurioniĭ şi ostaşiĭ intră pe rînd în fund*).

TRAIAN. Eĭ bine, înainte de a să hotărî soarta tatăluĭ tăŭ, — care este colea, în puterea noastră, şi care va trebui să plătească scump Romeĭ trădarea cuvîntuluĭ dat — vo sc a-ţĭ cere ceva ţie, copilo!

DOCHIA. (*Cu amărăciune*). A-mĭ cere mie ceva,... tu?

TRAIAN... Da, — a-ţĭ cere eŭ, ţie: ca soarta tatăluĭ tăŭ, tu s-o îndulceşti... (*pauză*) Ca triumfător în Dacia,... înţelepciunea îmĭ este o datorie (*Pauză, în care priveşte pe toţĭ împrejur*). La o adîncă chibzuire a judecăţeĭ mele — şi la o dorinţă scumpă inimeĭ mele... (*privind însemnător pe Sura*)... îţĭ cer, copilă, ca tu să-mĭ răspunzĭ... punîndu-ţĭ mîna ta de soţie în acea a acestuĭ tînăr şi viteaz oştean al meŭ... (*Arată pe Terenţiu. Toţĭ surprinşĭ. Terenţiu mişcat şi cu mîna pe inimă*).

DOCHIA. (*Aparte*) Zeule! ce aud?!....

TRAIAN. *Cu căldură*) Şi să mă crezĭ — tu întîia fiică a Dacieĭ,... că aşa după cum te văz, — o jur pe zeiĭ meĭ tutelarĭ, mîndru aşĭ fi chiar eŭ, ca să te aşez alăturĭ de mine pe tronul imperiuluĭ lumeĭ.... (*privind pe Sura, surizînd puţin şi oftînd*)... dacă nu aşi fi trecut în al unsprezecelea lustru al vieţeĭ mele şi... dacă nu te-ar iubi el!... (*arătînd pe Terenţiu. — Toţĭ să privesc cu mirare*).

DOCHIA. (*după o pauză şi după ce-şĭ şterge lacrimile, — ridicînd capul, liniştită cu hotărîre*). Voeştĭ oare a uita, stăpîn al Romanilor,... că eŭ sînt fiica luĭ Decebal... al unuĭ rege duşman neamuluĭ vostru? al unuĭ rege selbatec cum aĭ zis,... şi care este urmărit de urgia ta neîmpacătă!... (*pauză*) Ceia ce zicĭ că-mĭ cerĭ tu, mie, Imperatore Traian,... este cu neputinţă... (*m. p.*) Chiar dacă nu aş privi ţara mea pustietă şi înecată în sînge de tine,... chiar de nu aş vedea sfărămat tronul tatăluĭ meŭ şi luĭ pregătindu-i-să lanţurile saŭ securea,... chiar dacă inima mea l-ar primi de tovarăş al vieţeĭ mele pe acest tînăr războinic al tăŭ,... care a făcut să curgă sîngele tatăluĭ şi al frateluĭ meŭ, — tot încă nu aş uita că sînt întîia preuteasă închinată pe viaţă altaruluĭ mareluĭ nostru zeŭ,... închinată aceluĭ altar pe care voĭ l-aţĭ pîngărit şi l-aţĭ dărîmat la Sarmisagetuza — cetatea unde eŭ m-am născut!..

TRAIAN. (*După mică pauză*) Dar dacă în schimbul mîneĭ tale, pacea va însenina cerul Dacieĭ, tatăl tăŭ va fi liber şi tu.... veĭ fi soţia Legatuluĭ imperial al acesteĭ ţărĭ, Terenţiu Valentin..: care, o declar sus şi tare, este fiul meŭ, pe care-l voiŭ legitima?!...

(*Scenă mare în care toți rămîn înmărmuriți. Terențiu scoate coiful și îngenunche la picioarele luĭ Iraian, care îĭ pune mîna pe cap și apoĭ îl ridică. Iuliu Tiberianul cu patru legionarĭ și cu doĭ lictorĭ intră și să așază cu aquila în dosul luĭ Traian. Toțĭ ostașiĭ romanĭ în scenă Apar în fund Drigisa și Rega. Decebal să arată înconjurat de ceĭ treĭ Tarabostĭ, dintre care Mucatru și Ariort îl susțin de sub brațe. — In dosul săŭ steagul cu balaurul zburător al Dacilor, dus de un Tarabost și doĭ comațĭ*).

Scena 6-a

Ceĭ de sus. Decebal, Mucatru, Ariort. Epicad. *Steagul dac purtat de treĭ ostașĭ dacĭ.*

DECEBAL, (*Inaintînd susținut de Ariort și Mucatru, — apoĭ stînd singur. Cu voace puternică, tremurătoare și întreruptă, toată scena până la finele actuluĭ*) Ce-aĭ zis Traian?!... Fiica mea.... soția fiuluĭ tăŭ?!!

(*Dochia aleargă și se aruncă în brațele luĭ Decebal, care o ține alipită de el, pînă ĭ adresează eĭ cuvîntul. Drigisa să aruncă în brațele tatăluĭ săŭ Epicad*).

DOCHIA. Ah tată! tată!!

DECEBAL. De ce oare... voeștĭ să-mĭ tornĭ încă și venin,... peste ranele sufletuluĭ și ale corpuluĭ meŭ... îndestul de sîngerat de tine?! — De ce oare aĭ voi... ca și neamul meŭ să mă blasteme în vecie?!... (*pauză*) Eŭ am venit aicĭ... să ți-o cer, . pentru ca să plec cu dînsa, cu fiul mea și cu cîți-va din aĭ meĭ,... părăsindu-țĭ țara, unde tu științ cît de puternic am domnit, două zecĭ și patru anĭ!... (*m. p.*) Și te găsesc... ademenindu-mĭ copila... o nelegiuire, față de mine, tatăl săŭ!...

(*Sura dă semne de indignare și nerăbdare. — Traian îl liniștește cu gestul*).

TRAIAN. (*Cu calm și demnitate*) Liniștește-țĭ maĭ întîiŭ sufletul Decebal,... și apoĭ mă ascultă; — căcĭ eŭ... la nelegiuirĭ nu pot îndemna pe nimenĭ...

DECEBAL. Ba da!... (*m. p.*) Ca maĭ tare și pînă astă-zĭ biruitor,... aĭ drept la viața eĭ, avînd-o în puterea ta. Dar mare Imperatore,... este o înjosire a o sili ca să-mĭ desprețuiască periĭ albĭ aĭ bătrîneţeĭ mele!... (*Către Dochia fixînd-o*) Și tu, fiica mea,... aĭ uitat oare cine eștĭ?...

DOCHIA. Nu tată! sînt și voiŭ remînea fiica luĭ Decebal!...

TERENȚIU. (*Aparte*) Nenorocire! Nenorocire mie!!

TRAIAN. (*Inaintează și ia de braț pe Dochia, care voește a cădea la picioarele luĭ Decebal, — și o duce între aĭ săĭ*). Intunecat ți-a fost în tot-deauna cugetul tăŭ Decebal,... și negru ți-a remas!... (*pauză*) Cînd acum patru anĭ ți-am dovedit pentru întîia

oară la Tapa, puterea și virtuțile legiunilor mele,... silindu-te, trufaș cum eraĭ, ca să îngenunchĭ la picioarele mele, în fața porților cetățiĭ tale Sarmisagetuza,... și să-mĭ cerĭ pace și îndurare, prosternat cu poporul tăŭ și cu triburile ție aliate, — despărțindu-mă atuncĭ de tine, și lăsîndu-te tot rege al Dacieĭ,... te-am îndemnat, în folosul, tăŭ ca să fiĭ prieten Romeĭ și să-țĭ fie teamă de dînsa ! !...

DECEBAL. (*Incruntat*) Și pentru ce mi-o amintește aceasta, acum ?...

TRAIAN. Pentru ce ?... Pentru ca să-țĭ aducĭ aminte și de ceia ce tu mi-aĭ respuns. — Mi-aĭ respuns: „pleacă fără grijă Traian înapoĭ în Italia... și eŭ voiu păstra credință păceĭ dintre noi“... Și în urmă, aĭ maĭ adaos în fața căpitenielor oștilor tale: „Daciĭ apă în gură nu vor maĭ sorbi de acum înainte din Istru,... pentru a-l trece și pentru a să război cu Romaniĭ“...[32])

DECEBAL. Așa este!... dar aĭ uitat că... am maĭ adaos: „Stăpînește tu Universul Traian,... Dacia însă, lasă-mi-o mie, neatîrnată !“... (*pauză*) Pentru că după ce ațĭ ajuns, voi Romaniĭ, a pătrunde ca cuceritoriĭ și în Dacia,... ațĭ voit apoi a mă și umili, încătușindu-mĭ brațele ca unuĭ rege sclav al Romeĭ !. . (*m. p.*) Și eŭ,... eŭ nu am făcut alta pînă acum,... de cît să caut a-mĭ apăra țara cum am putut... de jugul și de lanțurile voastre !!...

TRAIAN. Așa dar, fiind că nu am cumpenit atuncĭ bine înțelesul cuvintelor tale—ale tale, pe care te văz acum cît eștĭ de meșter în fațărnicie și în întinderĭ de curse, — de aceia cu ura și cu necredința în sufletul tăŭ de sălbatec, aĭ și încălcat din noŭ provinciile noastre de peste Istru, — îndată ce m-aĭ perdut din ochĭ; — prădîndu-le, jăfuindu-le și ucigîndu-mĭ mișelește alele și cohortele,... care nu te așteptaŭ ca dușman....[34]

DECEBAL. Aș putea.. dar nu voesc ațĭ dovedi,... că nu cu voința mea s-a făcut aceasta; — că nu sînt eŭ vinovat... de năvălirea din urmă de peste Istru...

TRAIAN. A ! va să zică tăgădueștĭ sperjurul tăŭ ?... (*zărind pe Bicil care intră în scenă, îĭ face semn să să aproprie de el*).

Scena 7-a

Ceĭ de sus, Bicil *apoĭ* Rega *și* Drigisa

BICIL. (*Care e inbracat și armat ca un centurion roman, — merge repede la Traian, așa ca Decebal să nu-ĭ vază fața; vorbește repede și a parte Imperatoreluĭ*). In urma luĭ am intrat în prăpastie cu cincĭ-zecĭ de legionarĭ, și cu centurionele Cursu. Nu am găsit în peștere de-cît pe femeia Tarabostelui Mucatru, pe care-l văz aicĭ, și patru căpeteniĭ de triburĭ, pe care i-am prins și i-am adus. — Am maĭ văzut apoĭ acolo cadavrul fiuluĭ săŭ Decidau, care a pierit în urma ranelor sale. Pe drum înapoĭ,... am surprins și pe marele

prooroc Vezinas, care întovărășit de doi războinici comați, să strecurau spre vale pe o potecă... (*In timpul acestor cuvinte Decebal să uită fix și îngrijat la Bicil*).

TRAIAN. (*Aparte luĭ Bicil*) Bine. Staĭ aicĭ, și la semnul meu pe toțĭ îĭ veĭ aduce aicĭ... (*Bicil să retrage în dosul luĭ Traian*)... Ziceaĭ că... nu eștĭ vinovat!.. (*Cu amărăciune și dispreț*). O zicĭ tu?.., tu care anul trecut, nu maĭ departe aĭ trimes la mine în Mezia pe maĭ mulțĭ infamĭ asasinĭ, care să mă ucidă cu orĭ-ce preț... (*către Sura*) O! pînă și el barbarul,... voește și el a mă înșela cu masca de carne a ipocriziei!... (*pauză*) Dar spune-mĭ atuncĭ: cum te veĭ îndreptăți că pe altarele fioroșilor voștri zeĭ, aĭ jertfit atîția ostașĭ romanĭ, pe care i-aĭ prins prin trădare,.. și care cu dispreț, în mijlocul caznelor, ți-aŭ aruncat în față înjuriile cuvenite trădăreĭ tale?!... Cum te veĭ maĭ îndreptăți oare de înșelăciunea infamă și moartea iubituluĭ meŭ Longhin, — care ți-a arătat și el cum știe să moară un Roman pentru patrie?...[34]) Apoĭ,... apoĭ în ce chip veĭ cuteza încă a te desvinovăți, tiran selbatec,... că aĭ făcut să piară în groaznice schingiuirĭ pe nenorocitul Vicol, regele Iazigilor, — care impreună cu Geții au voit să ne rămînă credincioșĭ nouă Romanilor?.. Pe nefericitul Vicol, al căruĭ fiŭ.. iată-l! (*Bicil înaintează, își aruncă coiful și încrucișază brațele cu ura în ochĭ*).

DECEBAL. (*Inspăimîntat*) Bicil!... Bicil este fiul luĭ Vicol?!! — Ce să maĭ fie și această nălucă?!

BICIL. Da!! privește-mă fiară selbatică!... Eŭ! eŭ iubitul tău Bicil,... sînt Asmur fiul luĭ Vicol!... Eŭ care-țĭ cunosc toate tainele fireĭ tale de jefuitor și de calăŭ,... eŭ care, o știĭ bine, că ițĭ cunosc și tainița de sub malul apeĭ, unde ți-aĭ ascuns toate comorile tale!...

DECEBAL. (*Desperat și tremurînd de furie către Mucatru*) Ucidel-l Mucatru!... ucide-l ca să nu descopere... (*Rega și Drigisa intră în scena în fuud*).

TRAIAN. (*Făcînd semn luĭ Bicil ca să să retragă*) Nu maĭ ucide pe nimenĭ și... nu mă maĭ înfrunta!... (*m. p.*) Ori a ta furie potolește-o ițĭ zic... și ascultă cele din urmă cuvinte ale răbdărei mele, — cugetînd bine, inainte de a-mĭ respunde de astă dată... (*m. p.*) Ițĭ las domnia de la marginea acestor munți, până la marea și până la Istru. și în schimb.... nu-ți cer de-cît ca fiica-ta să fie soția fiului meŭ, care va fi Legatul imperial al provincieĭ Daciei-romane!... Soție fiuluĭ meŭ,... care de sigur va face fericirea eĭ...

DECEBAL. Nu! nu!!... Dacă este sclavă romană,.. să fie soția luĭ... dar atuncĭ ia nu maĭ este fiica mea... și eŭ o blestem!!...

TRAIAN. (*Pierzînd răbdarea*) A!!... blestemă barbarule fanatic.... dar așa va fi cum eŭ voesc! (*m. p.*) Și acum pleacă! pleacă de aicĭ și te întoarce în vizuinile tale,... căcĭ eŭ nu te maĭ opresc... Viața ta care-mĭ trebue... în curînd tot a mea va fi!.. Iar fiica

ta sclavă romană va rămînea,... dacă cugetateĭ mele îndemnărĭ nu să va supune... (*Traian face semn luĭ Bicil, care iesă repede*).

DECEBAL. (*Foarte agitat*) Bine... mă duc... plec! (*Dochia cade în genunchĭ desperată şi este susţinută de Drigisa*)... Veĭ ştĭ însă Traian... că dacă eştĭ învingător pînă astăzĭ... şi eŭ sînt învinsul,... de supus, nu m-aĭ supus încă!!... (*m. p.*) Mi-a maĭ rămas puterea... aşa rănit cum sînt,... ca să-mĭ adun pe toţĭ aĭ meĭ din aceştĭ munţĭ,... şi împreună cu dînşiĭ şi cu fiul meŭ... să luptăm şi să pierim dacă va trebui... pînă la cel din urmă,... rostogolind stîncele Carparţilor peste aĭ tăĭ şi peste tine Traian,... pentru ca să-mĭ răzbun peirea mea şi robia fiiceĭ mele!!...

SURA. (*Indignat*) Stîncele Dacieĭ vor acoperi mormîntul tăŭ, barbarule neîmblînzit!...

TRAIAN. O! da!.:. şi tot din ele, cetăţi vecĭnice vot ridica aicĭ la Reseritul Imperiuluĭ,.. ca o vecinică dovadă de mărire, a numeluĭ de Roman!!!

DECEBAL. (*Către Taraboştĭ*) O!! să plecăm... să plecăm!... căcĭ atîta înjosire mă înăduşă!!... (*către toţĭ, accentuat*) Iar voĭ Romanilor, gîndiţi-vă că... fatalitatea vă poate într-o zi apăsa şi zdrobi şi pe voĭ,... maĭ mult chiar de-cît pe nime acum!,!. (*Pleacă să iasă, însă să opreşte surprins văzînd pe Mavida şi pe căpiteniile barbare care intră, înconjuraţĭ de legionarĭ, cu Bicil în capul lor*).

Scena 8-a.

(Mare scenă şi tabloŭ final)

Ceĭ de sus, **Mavida**, **Torid**, **Midun**, **Zenor** *şi* **Vezinas** *care intră înconjuraţĭ de ostaşĭ romanĭ.*

MUCATRU. Femeia mea aicĭ?!...

REGA. (*Aleargă şi să aruncă de gîtul Mavideĭ*) Mamă!...

MAVIDA. (*Inaintează rece şi mîndru către Decebal*) Decidaŭ fiul tăŭ stăpîne... şi-a dat duhul astăzĭ în zorul zileĭ, în urma plecăreĭ tale din peştere.. (*m. p.*) Noĭ ceilalţĭ am fost pe neaşteptate înconjuraţĭ şi prinşĭ.... Trupul fiuluĭ tăŭ a ramas părăsit...

DECEBAL. (*In culmea desperăreĭ şi ca nebun*) Sclavă fiica mea!.. Mort fiul meŭ!!... (*pauză*) Acum!... acum rămîĭ deplin stăpîn Traian,... căcĭ eŭ mă duc să te blestem... chiar şi din lumea sufletelor!!... (*să uită selbatec împrejur*) O armă!... o armă ca să pier şi eŭ!!...

BICIL. (*Trage un caloş dac şi-l întinde luĭ Decebal*) Iată una!... Este aceia a tatăluĭ meŭ sfăşiat de tine, despotule!!...

DECEBAL. (*Privind crunt pe Bicil*) Dă-mi-o vînzătorule!!... (*Către Taraboştĭ*)... Şi voĭ, ajutaţimĭ!... (*Incearcă a se pătrunde în inimă cu paloşul, pe care-l ţine cu mîna stîngă, căcĭ dreapta e le-*

gată la piept. — însă nu poate reuşi din cauza zaleĭ. — Dochia s-a aruncat ca să l împedice, dar a căzut leşinată).

TRAIAN. Luaţi-ĭ arma !...

DECEBAL. (*Strigînd paloşul ridicat în sus*) Nu ! !.. nu aĭ drept asupra vieţeĭ mele pînă acum... De voia mea am venit aicĭ.. şi cuvîntul tăŭ de Imperatore îl am...

TRAIAN. Aşa este... Nimenĭ să nu-l apropie... (*Vezinas apare la marginea sceneĭ în dosul luĭ Decebal, înspăimîntat şi cu figură ipocrită*).

DECEBAL. (*Incercînd din noŭ a să strepunge şi nereuşind*) Dar cine ?... cine-mĭ va ajuta ca să sfîrşesc ?...

BICIL. (*Repezindu-să*) Eŭ... dacă o voeştĭ ! ! !... Eŭ iubitul tăŭ Bicil !... (*Şi înainte ca Ariort şi Mucatru să-l poată împiedica, Bicil zmunceşte paloşul din mîna luĭ Decebal şi îl împlîntă sub gît, deasupra zaleĭ. — Decebal să clatină, scoate paloşul din mîna luĭ Bicil cu forţă, să repede spre Traian, dar cade jos şi expiră, privind crunt la el — Dochia să deşteptă şi, nebună de durere, cade pe cadavrul tatăluĭ săŭ... Mavida şi Rega îngenunche lîngă Dochia. — Mucatru scoate paloşul din mîna luĭ Decebal şi să ucide lîngă el. — Ariort priveşte înmărmurit şi pierdut*).

VEZINAS. (*Ingenunchind grotesc şi spăimîntat, aparte*) S-a sfîrşit,... s-a sfîrşit cu noĭ ! !.... Firmamentul nu minte,... steaua a căzut spre răsărit... (*Epica l priveşte un moment desperat şi cu mînele în păr, pe Decebal, — apoĭ priveşte şi pe Traian — care stă calm, dar măreţ, înconjurat de-aĭ săĭ, — şi mergînd repede zmulge steagul Dacieĭ din mînele stegaruluĭ, ia pe fiica sa Drigisa de mînă şi vine de îngenunche cu dînsa înaintea luĭ Traian, punîndu-ĭ steagul la picioarele luĭ*).

EPIÇAD. (*Ingenunchiat, cu fiica-sa alăturĭ*) A tot puternic Imperatore al lumeĭ... iertare !... (*Ceĭ patru şefĭ de barbarĭ vin şi eĭ gravĭ, şi să prostern în faţa luĭ Traian, şi, după ce aŭ stat un moment cu faţa la pămînt, apoĭ să ridică şi în genunchĭ, staŭ cu o mînă la piept, cu pumnul închis*).

TORID. (*Din genunchĭ*) Iertare stăpîn al Dacieĭ şi al popoarelor sale !..

TRAIAN. (*După ce a privit pe toţĭ şi a făcut a să ridica steagul dac şi a l alătura de cel roman, — cu vocea puternică, calmă şi maestoasă*). Ridicaţi-vă !... (*m. p.*) Pace şi iertare tuturor,.... Roma să vă lumineze ! !... (*pauză*) Iar el,... el, care a domnit ca un barbar... şi care ca un selbatec a pierit,... barbar să-ĭ fie sfîrşitul !... (*către Sura*) Senatul şi poporul Romeĭ aŭ trebuinţă de o dovadă sigură de pace.. Eĭ bine, — lictoriĭ să-ĭ trunchieze capul,... şi să fie trimis la Roma ! ! !...[35])

CORTINA.

ACTUL IV

(Scena reprezintă în fund orizontul, cu piscul gol al Pionului, de pe vîrful Ceahlăului. Sub el alte stînci și brazi. — Pe alocurea pete de zăpadă. — Stîncile din planul al 2-lea sînt așa dispuse, ca Dochia să să poată sui printre ele spre a ajunge la vîrful Pionuluĭ. La ridicarea cortineĭ, să aud sunetele tubeĭ [buciumul dac] în depărtare. Acest sunet să aude din cînd în cînd, pînă la finele tablouluĭ).

Scena 1-a

Ariort *și* **doĭ oștenĭ dacĭ,** *(Cîteșĭ treĭ intră osteniți și privind îngrijițĭ împrejur).*

ARIORT. Numaĭ intrînd în prăpastia urșilor și apucînd cărarea care vine încoace, spre vîrful Pionuluĭ,... numaĭ așa am putut să ne furișăm și să ne mîntuim de robie... *(m. p.)* Din acest pisc,... de unde Decebal nenorocitul nostru stăpîn, îșĭ măsura într-o zi cu privirea-ĭ țara sa de cîmpiĭ nesfărșite și de munțĭ, căruntĭ fără hotare, — din această culme vecină cu cerul, de unde el amenința în acea zi pe Traian biruitorul nostru, — de aicĭ putem și noĭ a ne alege calea, pe unde să ne coborim spre răsărit la cămpie... pentru că Romaniĭ sînt hotărîțĭ a să opri la marginea munților,... și a ne lăsa și de acum înainte nouă Dacilor, stăpînirea șesurilor și a văilor, pănă la mare și la Istru...

1-iul DAC. *(trist și posomorît)* Eĭ,... și ce o să ne facem Taraboste, dacă vom și scăpa de a-ĭ maĭ vedea în ochĭ, — și dacă vom ajunge în țara Iazigilor, care prietinĭ nu ne sînt nicĭ eĭ?.... *(m. p.)* Mi să pare că bine a făcut Tarabostul Mucatru, care s-a înjunghiat și el pe trupul Craiuluĭ,... pentru ca să nu maĭ vază înjosirea ticălosuluĭ de Taraboște'Epicad, care a pus la picioarele vrăjmașuluĭ nostru, întîiul steag al Dacieĭ,.. balaurul sfînt, căruia atîtea popoare i s-aŭ închinat!!...

ARIORT, *(Oftînd)* Așa este,... multe, multe semințiĭ și triburĭ,... mulțĭ craĭ s-aŭ plecat balauruluĭ nostru; — care acum este sfășiat... de lacomiĭ vulturĭ aĭ luĭ Traian!....

2-lea DAC. *(Cara privește spre vîrful munteluĭ)*. Ziua a trecut de jumatate, — și pînă la apusul soareluĭ cu greŭ vom ajunge la poalele munteluĭ verde... să plecăm Taraboste, — căcĭ vîntul a început a sufla; și dacă vre-o furtună ne va apuca aicĭ... lîngă această stîncă a trăsnetelor, vrăjită ca să împietrească orĭ-ce ființă ajunge pe dînsa, — apoĭ tot pierduțĭ vom fi..

ARIORT. *(Privind vîrful Pionuluĭ)* Dreptate aĭ Eusiz; — numaĭ dacă vom ajunge la Petrodava, numaĭ atuncĭ singurĭ vom fi, de a scăpa de lanțurĭ... *(m. p.)* Și eŭ!... eŭ voesc a trăi pen-

tru a-mĭ răzbuna stăpînul! !.. (*m. p.*) Să plecăm prin partea acestor brazĭ, care ne vor ascunde de privirea lor... şi desară dacă intrăm în pădurea nepătrunsă care să întinde dincolo de tabără... atuncĭ sîntem mîntuițĭ... (*Iesă căteşĭ treĭ prin partea opusă pe unde aŭ intrat*)

(*Pauză în care să aude buciumul in depărtare*).

Scena 2-a

Dochia *intră cu hainele in dezordine, şi pierdută de osteneală. Ajungînd în planul 1-iŭ, cade şi şade pè o piatră.*

DOCHIA. (*Ridicînd brațele la cer*) Zamolxe! zăŭ al zeilor noştri,.. tu care ne trimițĭ lumina viețeĭ,... şi înalțĭ pînă la tine saŭ prăbuseştĭ în nenorocirĭ pe cine voeştĭ ... Zamolxe! de ce ne-aĭ părăsit ? !... (*m. p.*) Romaniĭ, vrăjmaşiĭ noştri neîmpacațĭ... chiar eĭ nu aŭ arătat îndurare, mie sclaveĭ lor ?... iar tu! tu, la al căruĭ altar, din copilărie m-am dat,... nu aĭ avut milă de tatăl meŭ, — n-aĭ avut milă de țara noastră,... nu aĭ avut îndurare nicĭ de mine nenorocita ! !... (*Pauză în care priveşte îngrijită, spre partea pe unde a intrat*). Am scăpat ca prin o minune, astă noapte din tabăra lor, — mulțămită Mavideĭ care a înşălat pe păzitorĭ — şi care tot ia, mi-a arătat calea prin care să ajung aicĭ... Dar de urmărirea luĭ,... de cuvintele luĭ de iubire... nu ! n-am scăpat !.... (*m. p.*) M-a urmărit fără să ştiŭ,... şi-mĭ cere să-l iert şi să-l iubesc... (*Cu amărăciune*) Să-l iubesc... eŭ ? ! — pe dînsul ? ! ! O ! ! ce anatemă şi ce nefericire mă loveşte ! ! ! (*Pauză în care-şĭ sterge lacrimele*). Ne-voind a fi soția luĭ, — ca sclavă i-am fost dată de către spăimîntătorul săŭ Imperat... I-am fost dăruită,... zmulsă de lîngă cadavrul, trunchiat şi cald încă, al tatăluĭ meŭ !... (*m p.*) Dăruită sclavă eŭ !.. eŭ fiica luĭ Decebal, regele regilor Dacieĭ ! !... Eŭ,... care aruncînd într-o zi de la altar o floare de aceste sfinte... (*arată un buchet de albumițe, la cîngătoare*)... cincĭ-spre-zece tinerĭ dintre fruntaşiĭ noştri războinicĭ,... s-aŭ luptat pînă la moarte pentru acea floare... (*Pauză, în care să aud sunete de bucium în departare*). Mort tătăl meŭ,... mort fratele meŭ ! !... Singe, lanțurĭ, ruine şi moarte pretutindenĭ,... iată tot ce maĭ pot vedea !.. (*m. p.*) Eĭ bine, — luĭ Zamolxe m-am dat,... şi a luĭ voiŭ rîmânea,... pînă ce căldură va maĭ fi în acest corp ! !... (*să ridică şi sprijinindu-să de piatră*). Scăparea mea va fi — mi-a spus Mavida, într-un chip pe care bine nu l-am înțeles — cînd voiŭ ajunge la acest pisc, care este cel maĭ înalt al Carpaților ; pisc pe care cînd cine-va s-a urcat, a zis ia,... în vecie nu are a să maĭ teme de nimic !.. (*m. p.*) Puținĭ paşĭ mi-aŭ rămas pînă sus... (*privind afară*).. şi el, mi-a pierdut urma de căte-va momente... (*Incearcă să plece şi aude vuet de paşĭ afară*) Ah !.. ce să aude din astă parte ?... El ! el trebue se fie... Să plec... să fug curînd,... pînă cînd nu să apropie iarăşĭ de mine acest om... acest om pe care sînt datoare să-l u-

răsc... şi care, el mă iubeşte,.. da o simt că într-adevăr mă iubeşte... (*Incearcă să plece, cade pe piatră, iarăşĭ să rădică şi iarăşĭ cade*). O!! slăbiciune femeiască,.. fiĭ de o mie de orĭ blestemată...
(*Terenţiu să arată şi o vede*).

Scena 3-a

Terenţiu, Dochia.

TERENŢIU. (*Inaintează spre ia şi să opreşte la doĭ paşĭ de dînsa, ostenit şi cu vocea stinsă*) De ce?.. de ce mă urăştĭ întratît şi fugĭ de m ne Dochio?!!... tu care rămasă astă-zĭ singură în lume... aĭ trebuinţă de braţul meŭ care să te sprijine, — de pieptul meŭ care să fie scutul tăŭ!... (*Să aude buciumul*). Ascultă... ascultă sunetul tubelor voastre, care-ĭ chiamă pe toţĭ aĭ voştri la supunere... şi uită! uită cine am fost!!...

DOCHIA. (*Punînd mînile la ochĭ desperată, a parte, după ce l-a privit un moment cu milă*). Dacă aşĭ voi-o chiar,... nu trebue... nu pot!..

TERENŢIU. (*Orizontul să întunecă, vîntul suflă*). Dar bine Dochio, — oare ca duşman,... în avîntul şi căldura lupteĭ,... fratele tăŭ nu l-ar fi lovit oare pe tatăl şi pe fratele meŭ?... Ştiut-am eŭ că într-o zi, te voiŭ întîlni pe tine, zeească fiinţă,... şi că săgeata iubireĭ va răzbuna atît de crud loviturile spadeĭ mele?... (*Face un pas către Dochia*).

DOCHIA. Nu te apropia,... te conjur nu te-atinge de mine!... Preuteasă pe viaţă m-am dat zeilor noştri... şi între mine şi tine sînt petele de sînge şi vieţele tatăluĭ şi frateluĭ meŭ!... (*m. p.*) Ucide-mă te rog!.. ucide-mă... sînt sclava ta, — dar nu te apropia de mine! .

TERENŢIU. (*Cu amărăciune*) Sclavă, tu?!!... (*Să aruncă la picioarele eĭ în genunchĭ şi-ĭ ia cu sila o mînă, pe care ea o retrage iar el o reţine*) Privească toţi zeiĭ Olympuluĭ .. pe stăpîn la picioarele sclaveĭ sale!!...

DOCHIA (*Işĭ retrage mîna cu sila, — şi aparte, impresionată şi tristă*). Totuşĭ... este bun şi generos... Putea să mă oprească la plecarea-mĭ din tabără,... şi n-a voit-o — Simt că inima mă învinge... (*După pauză, cu hotărire*). Nu! nu!! Soarta mea este hotărîtă... şi eŭ mă voiŭ supune eĭ!... (*Pleacă, fugind repede cu greutate şi cu căderĭ, şi ajungînd pe stîncĭ în planul al 2 lea, zmulge florile de la cingătoare, care sînt albumiţe, şi le aruncă luĭ Terenţiu, care s-a sculat în picioare desperat*). Duşmane care mă iubeştĭ,... păstrează aceste florĭ sfinte afe tatuluĭ meŭ... şi numeşte-le „Florile Dochieĭ!"... Nu mă urma însă.. căcĭ totul este de prisos!!...
(*Apoĭ aleargă printre stîncĭ pînă în culmea Pionuluĭ, — unde ajungînd, un tunet să aude, un fulger scînteează şi Dochia e prefăcută într-o piatră cu forma de femee. — Terenţiu îmărmureşte cu braţele întinse la Dochia*).

Scena 4-a

Ceĭ de sus, Secundinu, Cursu, Legionarĭ, *intră grăbițĭ.*

SECUNDINU. (*Zărind pe Terențiu*) Iată-l... dar unde este ia?... (*Către Terențiu*) Proconsule, Cesarele tatăl tăŭ ne-aŭ trimis să te găsim şi să te aducem în tabără, împreună cu Dochia...

TERENȚIU. (*Aiurind, şi, cu brațul întins, arată peatra Dochiei*). Colo sus... între acea peatră detunată... şi acel izvor,... privițĭ pe Dochia,... zeița Carpaților... (*m. p.*) Iar eŭ,... eŭ rămîn aicĭ ca s-o ador... pînă cînd şi viața mea... să va stinge!.. (*Se clatină şi cade*).

SFÎRŞITUL DRAMEI

NOTE ISTORICE

lı drama

INVINGĂȚOR SI INVINS!

Personajele **Traian, Decebal**, **Sura** și **Vezinàs** marele prooroc al Dacilor, de sub domnia luĭ Decebal, sînt fețe istorice.

Terențiu Valentin, fiu nelegitim al luĭ Traian, și **Decidau** fiŭ al luĭ Decebal (luat acest din urmă din nuvela „Decebal“ a d-luĭ I. Pop Florantin), sînt personaje imaginate, — în interesul acțiuneĭ drameĭ.

Dochia este o figură luată din legenda „Dochia și Traian“, cîntată în versurĭ de neuitatul literat moldovan Gh. Asaki.

Bicil fiŭ a luĭ **Vicol** (despre care Vicol să pomenește în uniĭ istoricĭ, că el ar fi descoperit Romanilor legendarele comorĭ ale luĭ Decebal) este asemenea un personaj închipuit; precum închipuite sînt și acele ale centurionilor **Cursu** și **Secundinu**, a legionaruluĭ **Iuliu Tiberianul**, ale preoteselor-virgine **Rega** și **Drigisa**, ale **Tarabostilor** dacĭ **Ariort**, **Mucatru**, **Epicad** și ale căpetenielor de triburĭ barbare **Torid**, **Midun**, **Zenor** și **Clou**. Aceste nume fiind însă luate din *Istoria Romînilor din Dacia traiană*, marea operă a învățatuluĭ nostru istoric d. A. D. Xenopol, operă din care am luat epizodul cu faptele istorice pe care am compus această dramă — cu, culorile, scrierea și limba necesară literatureĭ dramatice.

Notele de maĭ jos, numerotate, să rapoartă la nume, la date și fapte istorice citate în diferite scene ale pieseĭ, toate fiind luate din opera d-luĭ A. D. Xenopol.

Note :

1). *Apolodor* este arhitectul grec care a construit, la anul 104 și 105 podul luĭ Traian — ale căruĭ urme să văd și astăzĭ în albia Dunăreĭ, la Turnu-Severin.

2). In vîrful steagurilor dace eraŭ ca amblemă niște *balaurĭ*

zburătorĭ, — așa cum Romaniĭ aveaŭ *aquila* în vîrful steagurilor lor.

3). *Boerebiste* a fost întîiul rege dac care a întemeiat și oarecum a organizat Statul Dacieĭ, — din diferitele țărĭ a diferite popoare și triburĭ înrudite cu Daciĭ

4). La *Tapae* a învins întîiașĭ dată Traian pe Decebal, la anul 101 după Hristos.

5). Decebal a venit la Domnia Dacieĭ pe la anul 82 după Hristos., în timpul împăratuluĭ roman Domițian; pe care Decebal l-a învins în războiŭ și i a impus chiar un tribut și condițiunĭ de pace umilitoare Romeĭ.

6). Istorică este prosternarea luĭ Decebal în fața luĭ Traian, la porțile Sarmisagetuseĭ, capitala sa, cerîndu-ĭ îndurare, împreună cu *Tarabostiĭ* de frunte aĭ poporuluĭ săŭ și căpeteniile supușilor și aliaților săĭ, numaĭ spre a-l înșela pe Impărat, ca să părăsască Dacia și ca el să cîștige timp de a să reîntări.

7). La Dacĭ, *Tarabosti* orĭ pileați să numeaŭ nobiliĭ saŭ șefiĭ care purtaŭ pe cap un fel de chitie țuguiată, ca cea frigiană, iar *comatiĭ* eraŭ oameniĭ și ostașiĭ de rînd, care umblaŭ cu capul gol, cu părul și barba stufoase și neîngrijite.

8). Iazigiĭ, Sarmațiĭ, Roxolaniĭ. Amadociĭ, Albucenziĭ, Buriĭ, Marcomaniĭ, Quaziĭ, Cistabociĭ, Piefiĭ, Ciagiĭ, Saldenziĭ, etc., eraŭ diferite popoare de sub sceptrul luĭ Decebal, de neam dac saŭ aliate luĭ.

9). Istoric este că Daciĭ care credeaŭ în nemurirea sufletuluĭ, să sinucideaŭ saŭ să ucideaŭ între eĭ — din prietenie! — spre a nu cădea în mîna dușmanuluĭ, și maĭ cu samă în puterea Romanilor.

In anul 106 cînd Romaniĭ aŭ înconjurat și luat cetatea Sarmisagetuza, — căpiteniile dace care nu căzuseră in luptă și nu aŭ putut scăpa cu Decebal, aŭ pus foc orașuluĭ, și apoĭ s-aŭ adunat împrejurul uneĭ căldărĭ cu otravă, din care bînd cu toțiĭ aŭ perit împrejurul eĭ; spre a nu cădea în puterea luĭ Traian, de care toțĭ barbariĭ aveaŭ o groaznică spaimă.

10). Traian avea cu dînsul în Dacia numaĭ o legiune italică, pe aceia a *XIII-a Gemina*; celelalte eraŭ legiunĭ din Spania, Mezia, Panonia, Asia Mică și alte provinciĭ ale imperiuluĭ.

11). După întîia învingere a Dacilor, la 101, luĭ Traian i s-a dat numele de *Dacicul*.

Imperiul roman al lumeĭ, era compus din *provinciĭ ale Senatuluĭ* (cele vechĭ ale Republiceĭ romane) și din *Provinciĭ imperiale* (cele cucerite de Imperatorĭ și care să aflaŭ pe la fruntarele îndepărtate ale Imperiuluĭ).

12). *Legiunea a XIII-a Gemina*, a rămas în Dacia. pînă la părăsirea acesteĭ provinciĭ sub Impăratul Aurelian, 160 de anĭ după cucerirea luĭ Traian.

13) Cavaleria pe care o avea Traian în armata sa din Dacia, era germană și mauretană.

14) *Vae victis*! Vaĭ de ceĭ învinșĭ! adecă vaĭ de ceĭ robițĭ în războiŭ!

15). Pe coloana luĭ Traian în Roma, să vede cum şi femeele dace schingiuiaŭ pe prinşiĭ romanĭ, *arzîndu-ĭ la cap şi la u-mere cu facle aprinse.*

La Dacĭ să făceaŭ sacrificiĭ omeneştĭ pe altarele lor. Să spintecaŭ şi să ardeaŭ maĭ cu samă Romaniĭ căzuţĭ în puterea lor.

16). Aluziune la decadenţa Romeĭ, a căreĭ societate căzuse în cea maĭ complectă desfrînare.

17). Aluziune profetică la părăsirea Dacieĭ de cătră Romanĭ, care s-a şi întîmplat sub Imparatul Aurelian, pe la anul 276, — din cauza incursiunilor Goţilor, carĭ amenintaŭ fiinţa Imperiuluĭ roman.

18). Daciĭ să tatuaŭ.

19). Legenda spune că Decebal fugind din Sarmisagetuza, şi-aŭ luat cu el comorile şi le-aŭ ascuns sub malul unuĭ rîŭ, comorĭ carĭ apoĭ aŭ fost descoperite Romanilor de cătră un oare-care Vicol, care cunoştea ascunzătoarea.

20). Pe la anul 82 după Hristos, Regele Dacieĭ *Duras*, a cedat de bună voe tronul săŭ luĭ Decebal, care reintemeia regatul puternic şi întins al luĭ Boerebiste, — fiind el un om deştept, ager, mare războinic şi de o puternică fire, după cum îl descriŭ istoriciĭ.

21). Prooprociĭ şi preoţiĭ dacĭ practicaŭ astrologia. Zamolxe întîiul mare prooroc al Schiţilor şi Dacilor, a devenit întemeetorul credinţeĭ lor şi zeul lor principal.

22). Daciĭ aveaŭ credinţa că furtuna este semn de nenorocire şi de persecuţie din partea zeuluĭ *Ares*.

23). *Ares*, era zeul Tartaruluĭ dac, zeŭ al întunerecului şi al tuturor nenorocirilor.

24). Toate armele enumerate, sînt dintre armele istorice ale Dacilor. — Sarmaţiĭ eraŭ maĭ mult călăreţĭ.

25). Pe acele timpurĭ şi încă mult timp în urmă, pădurile Dacieĭ eraŭ pline de *zimbri*, un soiŭ de taurĭ selbatecĭ, semănînd cu bizoniĭ Americeĭ. *Capul de zimbru* (şi nu de boŭ !) este stema Moldoveĭ, care este o dovadă că zimbriĭ aŭ existat prin pădurile ţăriĭ romîneştĭ, cel puţin pînă acum 500—600 anĭ.

Astăzĭ zimbri nu maĭ să află decît într-un parc imperial rusesc din Vilna, — unde am văzut în 1893, vr-o 230 de capete.

26). Mi-am permis a adopta numele actuale ale *Ceahlăuluĭ* şi a munţilor care l înconjoară, *Durăul*, *Tarcăul* şi *Cracăul*, de vreme ce aceste nume pot avea o origine veche.

27). Este istoric că acest mare prooroc al Dacilor. s-a prefácut mort pe cîmpul de luptă de la Tapae în 101, numaĭ ca să poată apoĭ scăpa prin fugă, indată ce noaptea a venit.

28). Pacor, regele Parţilor, amenința asemenea provinciile romane. Traian aplecat contra luĭ, maĭ tîrziŭ, însă a murit în timpul acestuĭ războiŭ, în 117 după Hristos.

29). După călcarea tractatuluĭ şi a jurămîntuluĭ de pace făcut de cătră Decebal în 101, — Imperatorele Traian atît era de indignat, încît jură prefacerea Dacieĭ în provincie romană ; şi acest jurămînt îl repeta la toate ocaziunele.

30). In cuvintele Imperatoreluĭ Traian să întrevede scopul săŭ de a romaniza Dacia, — lucru pe care nu l-a încercat cu nicĭ una din provinciile orientale, aziatice. Voind prin aceasta a întări și a asigura hotarele imperiuluĭ despre răsărit, contra invaziunelor barbarilor. Căcĭ deși influența și puterea romană să resimțea după cucerirea Dacieĭ pînă la Pontul Euxin (Marea Neagră), însă hotarele provincieĭ Dacieĭ-romane, Traian în înțelepciunea sa, să stabilesc numaĭ pînă la marginea munților Carpațĭ despre Moldova și Muntenia, pînă în cursul rîuluĭ Oltul și despre Mezia pînă în Istru (Dunărea); iar Muntenia și Moldova o lăsase Dacilor și celorlalte semințiĭ Iazigiĭ, Marcomaniĭ, Getiĭ, etc. care nu fuseseră în mare dușmănie cu Romaniĭ, și care să liniștiseră, recunoscînd supremația romană (vezĭ I. R. din D. T. de A. D. Xenopol).

31). Aceste cuvinte ale luĭ Traian restabilesc adevărul asupra lipseĭ de bun simț a legendeĭ, care-l face înamorat de Dochia. — Ca și cum marele și înțeleptul Imperatore, s-ar fi putut gîndi, la vîrsta sa de 52 anĭ, la dragoste cu fete tinere; în față maĭ cu samă a visuluĭ săŭ măreț îndeplinit: cucerirea Dacieĭ și încetarea rușineĭ și fricei ce apăsa pe Roma de atîta timp...

32). Istoric este că era un obiceiŭ la Dacĭ, ca înainte de a pleca în războiŭ, și maĭ cu samă înainte de a trece Istrul (Dunărea) ca să calce provinciele romane, — eĭ luaŭ în gură cîte o sorbitură din apa acestuĭ fluviu (ca împărtășanie), jurînd că să vor întoarce învingătorĭ din lupte, *după ce vor tăia bucățĭ pe dușman.*

33). Vezĭ *Istor. Rom. din Dacia-Traiană* de A. D. Xenopol.

34). Istoric.

35). Toate aceste fapte arătate de Traian, sînt istorice.

36). Daciĭ eraŭ poligamĭ.

37). Istoric este că s-a tăiat capul luĭ Decebal, care să sinucise, și că a fost trimis la Roma. (Nu s-a tăiat însă din ordinul săŭ).

38). In acest tabloŭ faptele nu sînt istorice. El este compus cu *legenda împietrireĭ Dochieĭ pe vîrful Ceahlăuluĭ.*

38). *Tuba* era buciumul dac.

39). Vezĭ începutul Legendeĭ în versurĭ „*Dochia și Traian*“, scrisă de Gh. Asaki:

Intre piatra detunată
Ș-al săhastruluĭ izvor,
Este-o piatră ce-a fost fată
Unuĭ mare domnitor....

ANA CONTA-KERNBACH

Imĭ picură lacrimĭ în minte
Şi lacrimĭ în ochi-mĭ s-adun
Din dragoste stînsă desprinse-s
O vorbă, un semn: „Rămas bun“.

S-avîntă pe aripĭ gîndirea-mĭ
Găsire-ar uitare-n vremĭ duse...
In viaţă nu fuse lumină
Nicĭ zimbet în viaţă-mĭ nu fuse.

Şi lacrimĭ de-mĭ picură-n minte.
La gîndul amoruluĭ stîns,
Doar lacrimĭ fu pururea viaţa
Şi pururea gîndul fu plîns.

T. T. BURADA

Scoala de muzică și declamațiune de la Rotopănești

Comuna Rotopănești [1]) din județul Suceava, a fost și ia centrul uneĭ culturí naționale. Neculaĭ Istrati proprietarul aceleĭ comunĭ, înființează în anul 1853, în casele locuitoruluĭ Vasile Otrocol, o scoală mixtă primară, cu treĭ clase pe care el le numia *elementare*. La 1855 Noemvrie 1, în locul acesteĭ școlĭ, înființează alte două școlĭ una de băețĭ și alta de fete, tot cu cîte treĭ clase *elementare*. Școala

1. Pînă la anul 1886, moșia Rotopăneștĭ, care astăzĭ e proprietatea d luĭ Grigorie Goilav, forma singură o comună ; acuma ia să ține de comuna Brădațelu, și numără 104 capĭ de familie ; are o scoală rurală mixtă și o biserică zidită la anul 1856 de Nicolaĭ Istrati, cu inscripțiunea următoare : „Acest templu dedi- „cat sfintei Treimĭ cu bine cuvîntarea prea sf. sale Episcopuluĭ „de Hușĭ D-l D-n Meletie Istrati, s-aŭ fondat de fratele săŭ Mare „postelnic și cavaler Nicolaĭ Istrati cu îndemnul soțieĭ sale Se- „vastia, născută Ciudin și a fiului lor Titu Istrati pe proprieta- „tea sa Rotopăneștĭ în anul ereĭ noastre 1856, în care Moldova „aŭ recapatat privilegiile așezate de Stefan cel Mare". In curtea bisericeĭ să află și o statue de piatră ridicată în acelaș an (1856) de Necolaĭ Istrati, reprezentînd Moldova în forma uneĭ fecioare întinzînd o cunună de stejar. Aceasta negreșit în *amintirea mareluĭ eveniment național*. (Vezĭ maĭ pe larg despre această comună *Dicționar geografic* de Serafim Ionescu, pag. 286 Bucureștĭ 1894).

de fete era așezată în casa locuitoruluĭ Vasile Pînzariu [2]), iar acea de băețĭ, o zidise, anume, de la vale de curțile boereștĭ, lîngă șosea. Pe lîngă aceste școlĭ, maĭ înființează apoĭ, prin primavara anuluĭ 1860 tot cu a sa cheltuială, chiar în casele boereștĭ, o scoală de muzică și declamațiune, unde să învăță și carte. La clasa de principiĭ dădea lecțiunĭ Petru Mezzetti, la clasa de canto, Maestro Galea, iar la clasa de declamațiune Mihail Galino [3]). La carte era profesor de băețĭ preotul Costachi Milu, iar la fete soția acestuia Elena. Pe lîngă aceste clase, să maĭ adăogâ în localul școaleĭ și clasa de cor bisericesc, la care preotul Costachi Milu, era profesor, cor care cînta în biserica de la Rotopăneștĭ, cu vr-o șase anĭ înainte încă de înființarea acesteĭ școlĭ. Tot în acea școală să maĭ învața și psaltichia, la care era profesor Iordachi Iconomu, fost elev în seminariul din Roman. Toțĭ eleviĭ și elevele eraŭ luațĭ de pe moșia Rotopăneștĭ și de pe la alte moșiĭ învecinate. Profesoriĭ scoaleĭ aveaŭ întreținerea și locuința chiar în casa boerească; eĭ dădeaŭ lecțiĭ în toate zilele, cîte două oare, și eraŭ plătițĭ cu cîte zece galbenĭ pe lună, afară de profesorul de declamațiune care avea cincĭ-spre-zece galbenĭ lunar.

Sala de teatru, era întocmită chiar în casele boereștĭ; decorurile eraŭ zugrăvite de Iosef Fichtner din Șvițera, profesor în casă, la copilul Titus, fiul luĭ Neculaĭ Istrati.

---

2. Elevele eraŭ înbracate toate la feliu. Rochiile lor eraŭ vișiniĭ; cele din clasa I-a, aveaŭ jos la poale un șiret albastru, cele din clasa II-a, două șirete iar cele din clasa III-a, treĭ șirete.

3. Toțĭ aceștĭ profesorĭ aŭ fost apoĭ numițĭ la conservatorul de muzică și declamațiune din Iașĭ. Petru Mezzetti la clasa de teorie în anul 1865, Mihail Galino la clasa de mimică în 1864, iar Maestru Galea la clasa de canto în 1 Octombrie 1860, așa feliŭ că el n-a fost profesor la școala din Rotopăneștĭ decît numaĭ la începutul înființăreĭ eĭ.

Acest Fichtner, era şi zugrav, şi să pricĕpea în arta decorativă.

Costumele pentru piesele naţionale, eraŭ lucrate în casa luĭ Neculaĭ Istrati, de elevele scoaleĭ. Profesoare la lucru de mînă, eraŭ însăşĭ soţia luĭ Neculaĭ Istrati, Sevastia, şi soţia preotuluĭ Costachi Milu, Elena.

După vre-o cincĭ lunĭ de un studiŭ conştiincios, eleviĭ aceleĭ şcolĭ, aŭ fost în stare, să reprezinte maĭ multe piese de teatru şi cînticele comice, din care enumerăm, următoarele: *Doĭ ţaranĭ şi cincĭ cîrlanĭ*, *Cinel-Cinel*, *Fluerul fermecat*, *Scara mîţiĭ*, *Baba Hîrca*, *Paul John*, *Margo*, *Herşu boccengiu*, *Mama Angheluşa*, *Şoldan viteazu*, şi altele.

Reprezentaţiunele teatrale, să dădeaŭ de două orĭ pe săptămînă, Joia şi Duminica. Cupletele la vodevilurĭ, şi corurile, eraŭ acompaniate cu violina de Petru Mezzetti. Intre acte, cînta corul de muzica vocală a scoaleĭ.

La fie-care reprezentaţiune, sala era ticsită de boerĭ, proprietarĭ şi posesorĭ de pe la moşiile învecinate, carĭ să minunaŭ de felul, cum fie-care elev îşĭ interpreta rolul săŭ.

De multe orĭ venea şi fostul Mitropolit al Moldoveĭ şi Suceveĭ, Calinic Miclescu, care pe atuncĭ era Arhiereŭ egumen la mînăstirea Slatina, precum şi arhiereul Iosif Rîşcanu, de la mînăstirea Rîşca. Pe lîngă aceştia să maĭ aduna un public numeros, nu numaĭ din judeţ ci şi din oraşul Suceava, precum şi din alte părţĭ ale Bucovineĭ. Fie-care elev căuta să-şĭ înveţe rolul, cît să poate de bine, ştiind că avea în faţa sa, pe aceştĭ doĭ arhiereĭ, şi mulţime de streinĭ, veniţĭ de peste hotar, ca să-ĭ audă.

După insistenţa multor boerĭ, aceştĭ elevĭ aŭ dat în vara anuluĭ 1861 vre-o cîteva reprezentaţiunĭ şi în Fălticenĭ, în grădina luĭ Iancu Botez Topor. Piesele ce s aŭ jucat atuncĭ, aŭ fost: *Fluerul fermecat*, *Cinel-Cinel*, *Scara mîţiĭ* şi *Baba Hîrca*.

Scoala număra 28 elevĭ şi eleve, din care 19 băeţĭ şi 9 fete.

Din elevii ceĭ maĭ bunĭ aĭ scoaleĭ, pe care nu găsim de prisos a-ĭ enumera aicĭ, arătăm pe: *Ioan Savin*, fost judecător de ocol în Roman şi actualminte avocat în acel oraş, *Costachi Rotopan*, fost primar la Rotopăneştĭ, *Vasile Teodorescu* actual posesor moşieĭ Paşcanĭ, *Alecu Alexandrescu* psalt la catedrala din Fălticenĭ şi arhivar primărieĭ din acel oraş, *Vasile Grigoriu* fost psalt în Fălticenĭ, *Petre Constantinescu* fost primar, *Iacob Todirescu* fost posesor de moşiĭ, *Neculaĭ Teodorescu* din Horodnicenĭ fost comptabil la moşia Faraoaniĭ judeţul Bacăŭ, *Mihail Boişteanu* din Horodnicenĭ, fost profesor de muzică vocală la şcoala primară din Fălticenĭ (mort) şi *Vasile Dimitriu* fost telegrafist la Fălticenĭ (mort).

Dintre eleve arătăm pe: *Nastasia luĭ Vasile Tofan*, *Tinca Dimitriu*, *Luţa Rotopan* şi *Paraschiva luĭ Necolaĭ Pavel*, aceste treĭ din urmă, acum moarte.

Această scoală îşĭ cîştigâ un renume în faţa publiculuĭ ce azista la reprezentaţiunile ce să dădeaŭ. Intre acte, de multe orĭ, d-na Sevastia Istrati, soţia luĭ Neculaĭ Istrati, şi elevul Costachi Rotopan, cîntaŭ duete; cîte odată elevele Nastasia Tofan, Luţa Rotopan şi elevul Ioan Savin, tenor, executaŭ şi cîte un solo de canto.

Nespusă era mulţumirea sufletească, a luĭ Neculaĭ Istrati, văzind că şi-aŭ ajuns scopul de mult dorit, acela de a vedea înfiinţată această scoală, menită a da sătenilor o cultură maĭ deosebită. El voia chiar, să ducă în Iaşĭ, pe eleviĭ scoaleĭ, să deie cîte-va reprezentaţiunĭ, la teatru naţional de la Copoŭ; dar moartea l-a împiedecat de la aceasta.

Duminicile şi serbătorile să aduna la Neculaĭ Istrati, lume multă, de prin împrejurimĭ, ca să aculte corul bi-

sericesc, care cînta toată liturghia [4]) de să minunaŭ toţĭ ceĭ ce-l ascultaŭ. Acel cor care număra în total 40 băeţĭ şi 10 fete, era vestit pe timpul acela, nu numaĭ în judeţ ci şi prin alte locurĭ, şi a fost cel întîiŭ cor bisericesc, de muzică vocală evropienească la noĭ în ţară, în care s-a văzut alăturĭ cu băeţiĭ, să cînte în biserică şi fetele la sfînta liturghie [5]).

După eşirea din biserică, toată lumea mergea la Neculaĭ Istrati, apoi în spre sară boerimea să ducea la o pădurice toată de brazĭ, situată pe un deal numit „Brădăţelu". La poalele acelui deal, eraŭ două rimnice, de toată frumuseţa, iar în vîrful dealuluĭ, un chioşc, de unde să desfăşura înaintea ochilor o privelişte din cele maĭ încîntătoare şi maĭ pitoreştĭ. In acel chioşc şedeaŭ toţí musafiriĭ la sfat, făcînduli-să ceremonia cafeleĭ şi a ciubuculuĭ, iar corul vocal, în tot timpul acela cînta bucăţĭ pe care boeriĭ desfătîndu-să îl ascultaŭ cu mare mirare.

După moartea luĭ Neculaĭ Istrati, care s-a întîmplat în 1 Noemvrie 1861, acea şcoală s-a desfiinţat [6]).

4. Muzica era după acea rusască.

5. Cu un an maĭ înainte de înfiinţarea scoaleĭ de muzică din Rotopăneştĭ, generalul Nicu Mavrocordat, înfiinţase la 1859, pe moşia sa Stefăneştĭ din judeţul Botoşanĭ, cu a sa cheltuială o scoală de băeţĭ, care număra vr-o 200 elevĭ. In acea scoală, unde Vasile Răceanu dădea lecţiĭ, pe lîngă carte, să învaţă şi muzica vocală precum şi psaltichia. Profesorĭ de muzică eraŭ, preotul Costachi Milu şi elevul săŭ Ioan Savin, care după desfiinţarea scoaleĭ din Rotopăneştĭ să retraseră în Stefăneştĭ. Aceştia înjghebară un cor de muzica vocală care cîntă de obşte, duminicile şi serbătorile, liturghia în cafasul bisericeĭ catedrale cu hramul cuvioasa Paraschiva, ce să află în afară de tîrguşorul Stefăneştĭ, numită a luĭ Stefan cel Mare. Acest cor care era preţuit de toţĭ ceĭ ce-l ascultaŭ, s-aŭ desfiinţat în anul 1864.

6. Toate aceste relaţiunĭ mi-aŭ fost comunicate de către profesoriĭ conservatoruluĭ de muzică din Iaşĭ, Petru Mezzetti şi Mihail Galino, ambiĭ defuncţĭ, precum şi de către d-l Titus Istrati, preşedinte la Trib. de Roman şi Ioan Savin, fost elev al aceleĭ şcolĭ, şi fost judecător de ocol în Roman.

SAMSON BODNĂRESCU

Ispitirile

Fost-am și eŭ candidat
La examene de stat
Și am răspuns și nicĭ prea
Fiind ispitirea grea.

Și-am maĭ fost iar candidat
Cînd eram de însurat
Și-ntrebările maĭ grele
Le-am respuns făr de greșele
Căcĭ în ochiĭ dragiĭ mele
Eraŭ scrise măruntele

Aŭ maĭ fost mulțĭ candidațĭ
Pricopsițĭ și învățațĭ.
Dară nu s-aŭ priceput
Să citească și aŭ căzut.

Epigramă

Sara era. Cu vîsla loviam a laculuĭ fața.
Luntrea încet ne ducea, tainic cu adîncul șoptind
Nu știŭ, grăiaŭ despre luna cea pacĭnic pe ceriŭ călătoare?
Orĭ despre ceriul căzut din înălțimĭ în afund?
Nenumăratele stele geloase gîndiaŭ să-mĭ rîpească
Dragele tale privirĭ îmbrobodite cu dor.

IOSIF BARBERIS

Despre reforma calendaruluĭ în Romînia

Unirea Calendaruluĭ între popoarele civilizate este o necesitate care din zi în zi să impune maĭ mult.

Izolarea în care putea să să închidă orĭ-care ţară, cînd comunicaţiile internaţionale şi ocaziunele de contact cu streinătatea aproape nicĭ nu existaŭ, nu maĭ poate fi un mod de a trăi în era modernă, în care să lucrează pretutindenea şi prin toate mijloacele spre a echilibra avuţia morală şi materială a naţiunilor.

Comparaţiunea datelor statistice din diferitele state, unificarea lor, observaţiunile meteorologice, medicale şi ştiinţifice, comerţul, comptabilitatea veniturilor în diferitele branşe ale industrieĭ, căile ferate, poşta, telegraful, telefonul, eventualitatea unuĭ războiŭ care s-ar putea întinde asupra întregeĭ Europe, mişcările generale şi simultane ale popoarelor, orientarea în aflarea datelor istorice, serioasele încercări ce să fac pentru determinarea ceasuluĭ şi a meridianuluĭ universal, toate aceste chestiunĭ cer o bază uniformă pentru a fi rezolvite şi pentru care, nevoia unuĭ calendar universal e indiscutabilă. Congresele internaţionale ştiinţifice de la Berlin din 1862, de la Veneţia din 1882, de la Washigton din 1884, de la Paris din 1889 şi altele, exprimaŭ toate această părere, şi, afară de asta, opiniunile competente ale scriitorilor renumiţĭ şi ale oamenilor de ştiinţă să ri-

dicaŭ, pe aci pe acolo, chiar în aceste țărĭ orientale, spre a protesta în contra îndărătniciei cu care să menține această diferență aducătoare de o așa mare incurcătură în dezvoltarea civilizațieĭ, și dacă față cu această mișcare puternică nu s-a dobîndit un rezultat care să putea aștepta de la susținerea uneĭ cauze așa de juste, aceasta a provenit din următoarele două motive:

1) Că orĭ-ce guvern să temea de o prea mare opoziție din partea biserice autocefale ortodoxe, fiind de competența eĭ calendariul, în ceia ce privește orînduirea sărbătorilor religioase.

2) Că nicĭ un popor ortodox nu îndrăznea a da cel dintîiŭ, exemplul, de teama complicațiunilor politice cu cele-l-alte popoare de această religiune.

La întîia dificultate de ordin interior, s-a propus o strălucită dezlegare în 1881 de arhiereul ortodox romîn sf. sa Părintele Melchisedech, Episcop de Roman, membru al Academieĭ romîne, care în broșura sa „Biserica Ortodoxă și Calendariul“, după ce declară că ori-ce schimbare în calendariul eclesiastic este de competența Conciliuluĭ general, conchide: „Că să atinge de dorința ce mulțĭ dintre Romînĭ, maĭ ales oamenĭ de știință, o aŭ de a să conforma cu calendariul statelor civilizate, ne rămîne un singur mijloc de-o-cam dată, anume: în actele viețeĭ noastre civile și politice, a întrebuința amîndouă datele, atît cea după calendariul vechiŭ cît și cea după cel noŭ“.

Și in adevăr, aceasta ar fi cea maĭ bună soluție, reușindu-să ast-feliŭ a să determina limitele competențeĭ atît ale autoritățiĭ civile cît și a celeĭ religioase, cu respectarea drepturilor fie-căreia și cu folosul științeĭ.

Și cum că coexistența a acestor două calendare este posibilă, avem exemplu în vecina Transilvanie, unde conaționaliĭ noștri urmează întocmaĭ pentru partea religioasă calendariul Iulian, iar în actele lor civile și politice calendariul Gregorian. Și chiar și în țară la noĭ, la căile ferate, la poștă și la telegraf, să observă acest dublu calendar fără nicĭ un inconvenient.

Deci ar rămînea numaĭ să să impună prin o lege celorlalte branșe ale administrațiuneĭ statuluĭ, aceleașĭ regule care s-aŭ observat pînă acum numaĭ la poștă, la telegraf și căile ferate.

Un proiect de lege în acest sens pentru ţara noastră a fost pregătit de ilustrul P. Tondini de Quarenghi din ordinul învăţător al Barnabiţilor, membru şi reprezentantul oficial al Academieĭ de ştiinţĭ din Bologna pentru unificarea măsureĭ timpuluĭ.

P. Tondini, încă din anul 1888, a ţinut în toate capitalele şi în diferitele congrese, numeroase conferinţe care aŭ avut aprobarea unanimă a lumeĭ culte.

Iată textul prin care d-luĭ P. Tondini nu doreşte de cît să atragă atenţia reprezentanţilor naţiuneĭ pentru a să întocmi acel proiect de lege definitiv care s-ar prezenta camereĭ: . . . .

. . . .

Domnilor Deputaţĭ,

Văzînd inconvenientele multiple ce rezultă pentru ştiinţă şi pentru relaţiunile internaţionale din cauza deosebireĭ dintre calendare, inconveniente care, încă din anul 1862, eraŭ îndeajuns de puternice pentru a fi semnalate de congresul internaţional de statistică din Berlin,* şi care aŭ sporit într-un mod considerabil de atuncĭ încoace;

Văzînd însă şi greutatea ce ar întimpina regularea chestiuneĭ serbătorilor bisericeştĭ la noĭ în ţară, fără o prealabilă înţelegere cu celelalte bisericĭ autocefale ortodoxe; sprijinițĭ pe sfaturile luminate ce le dădea guvernuluĭ nostru, un eminent prelat ortodox, reposatul întru fericire Melchisedek, episcop de Roman şi membru al Academieĭ romîne, de a să adopta de-o-camdată amîndouă datele în toate actele vieţeĭ civile şi politice, ceia ce ar împaca interesele ştiinţeĭ şi ale relaţiunilor internaţionale, fără de a jigni întru nimic interesele superioare ale bisericeĭ;

Sub-semnaţiĭ avem onoare a vă propune următorul proect de lege:

Proiect de Lege

Art. 1. Cu începerea zileĭ de.... toate serviciile statuluĭ precum și administrațiile dependente de el, vor fi obligate de a să servi de amîndouă datele, adecă de data calendaruluĭ occidental, și în al doilea rînd de data vechiuluĭ calendar zis julian.

Art. 2. Toate actele de naștere, de căsătorie și de deces, vor fi înscrise pe viitorime cu data dublă și certificatele de naștere, de căsătorie și de deces, care să vor elibera de autoritățile competente, vor fi asemenea învestite cu amîndouă datele.

Art. 3. Toate contractele, cambiile, obligațiile de orice natură ar fi, pentru a li să asigura sprijinul legeĭ, vor trebui să poarte data calendaruluĭ occidental, liberĭ rămînînd contractanțiĭ de a maĭ adăogi și ceialaltă dată.

Cît pentru obligațiile contractate în streinătate saŭ cu țările în care vechiul calendar este încă în vigoare, li să va aplica regulele obicinuite ale dreptuluĭ civil.

Art. 4. Poșta, telegraful și celelalte serviciĭ și administrațiĭ care să servesc chiar de pe acum numaĭ de data occidentală, vor urma și pe viitor a nu întrebuința decît numaĭ această dată.

Art. 5. Guvernul îșĭ rezervă dreptul de a să întemeia pe dispozițiile prezenteĭ legĭ, pentru a cere ca România să fie primită în sînul orĭ-căreĭ conferențe internaționale, avînd ca scop stabilirea definitivă a calendaruluĭ lumeĭ întregĭ.

Privitor la a doua dificultate maĭ sus citată, dificultate de ordin exterior, adeca că primul popor care ar adopta calendariul gregorian, ar putea să să teamă de a rîdica neînțelegerĭ politice între popoarele ortodoxe, aceasta va fi ușor înlăturată, dacă să va căuta de a imprima faptuluĭ reformeĭ calendaruluĭ pentru trebuințele viețeĭ civile și politice, caracterul pe care dînsul îl are întocmaĭ, adecă de un eveniment de ordin interior spre a ușura relațiunile cu streinătatea.

E un pas maĭ înainte pe care țara îl face și vrea să-l facă pe calea progresuluĭ și a civilizațieĭ, și orĭ-ce țară ca orĭ-ce individ are dreptul de a adopta regimul care îĭ convine maĭ mult și pe care-l crede cel maĭ apro-

piat graduluĭ de cultură la care a ajuns. Şi spre a pastra caracterul ştiinţific şi economic al acestuĭ eveniment, cel maĭ bun mijloc ar fi ca acel proiect de lege care va fi prezentat camereĭ să fie adus de un grup de deputaţĭ, dacă e posibil, compus din elemente deosebite ale corpuluĭ legiuitor, pentru dublul motiv: 1) că iniţiativa parlamentară să fie dovadă că modificarea e cerută de ţară ca expresiune a nevoilor sale, 2) ca să reiasă evident că nicĭ un interes de partid n-a împins pe reprezentanţiĭ poporuluĭ ca să admită reforma, şi că singura dorinţă a fost progresul şi ştiinţa.

Japonia considerată ca mult maĭ înapoiată decît popoarele ortodoxe, a reuşit încă în 1873 ca să întroducă Calendariul gregorian în administraţiile statuluĭ, în contra dificultăţilor mult maĭ înrădăcinate decît acele care sînt aicĭ la noĭ, şi nu e posibil ca într-o ţară ca a noastră unde s-aŭ întrodus aşa de uşor toate fineţele civilizaţieĭ occidentale să să afle acest contract de a ţinea, fără nicĭ o bază, la un protivnic aşa de îndărătnic al progresuluĭ, precum este calendariul Iulian.

Să să maĭ gîndească oameniĭ noştri de stat, că cu începere de la 1 Martie 1900 s. v., diferenţa între cele două calendare să va spori cu o zi, şi că această sporire va putea deveni fatală maĭ ales comerţuluĭ ţăriĭ, deoarece va fi necesar mult timp pînă cînd atît Orientul cît şi Occidentul să piardă obiceiul număruluĭ 12, pentru a înţelege că diferenţa de atuncĭ înainte va fi de 13 zile. Şi ar fi de dorit ca numărul 13, acest număr nefast, să nu devină în adevăr mortal pentru poliţele noastre, pentru testamentele şi contractele noastre.

Toate popoarele ortodoxe simt din zi în zi că cresc dificultăţile aduse de această diferenţă a calendarelor, şi o puternică dorinţă de reformă să manifestează chiar în înaltele sfere ale diferitelor popoare, ceia ce dovedeşte că în curînd modificarea să va realiza.

România, care în Orient a îmbrăţişat în tot-deauna îmbunătăţirile aduse de ştiinţă, nu poate să remînă în urmă într-o chestie aşa de delicată; şi nu va permite de sigur de a să vedea împinsă la acest pas în calea civilizaţieĭ, prin exemplul orĭ-căruĭ alt popor ortodox.

In ziua în care, lăsîndu-să la o parte luptele poli-

tice, legislatorii noștri vor vota prin bună înțelegere un proiect de lege în feliul aceluia sus aratat, istoria va scrie o pagină de aur în analele țării noastre, și considerațiunea pe care Romînia o va dobîndi în lumea civilizată, prin această victorie a inteligenței, va fi cu mult mai mare decît acea ce i-ar fi venit de la cea mai strălucitoare victorie pe cîmpul de bătălie.

DĂRI DE SAMĂ

Antropologia Criminală și Magistratura [1])

(Răspuns la discursul ținut de d-l M. Suțu, membru al curțeĭ de apel din Iașĭ, — cu ocaziunea deschiderеĭ anuluĭ judecătoresc 1895-96).

„Le criminel exécute le crime ; mais c'est la société qui le prépare".
„C'est de la société, de sa constitution et de ses progrès que dépend le nombre de vols et de crimes qui se commettent chaque année".

„Quételet"

Incontestabil că evoluțiunea socială în mersul eĭ continuŭ și tot-o dată constant către o stare maĭ bună, către progres tărăște și duce după ia toate legile, toate instituțiunile.

Supuse la noue condițiunĭ, legile și instituțiunile ce rămîn bune și utile se perfecționează și să ameliorează, iar acelea ce devin nefolositoare și vătămătoare să atrofiază și chiar dispar.

Eĭ bine, același lucru s-a întîmplat și să întîmplă și cu legile penalitățeĭ și criminalitățeĭ. Ast-feliŭ e cert de cît-va timp, în urma

1. Vezĭ «Lumea Nouă» literară și științifică, No. 25 și 26 1896.

progreselor săvîrşite de antropologia criminală, Dreptul Criminal modern să află într-un adevărăt *processus* de transformaţiune' saŭ maĭ bine zicînd, Dreptul Criminal trece printr-o criză acută care criză pe lîngă că va aduce reformarea principiilor sale, dar chiar îĭ va zdruncina fundamentul, baza pe care să razimă.

Pentru a să vedea că într-adevăr dreptul criminal trece printr-o criză acută, vom spune numaĭ că toţĭ apărătoriĭ organizaţiuneĭ criminale moderne s-aŭ alarmat şi înspăimîntat de pericolul în care să află dreptul criminal, iar ceĭ maĭ autorizaţĭ dintre dînşiĭ aŭ început acum să apere principiile şcoaleĭ metafizice, tradiţionale (pe baza cărora e alcătuit dreptul criminal de astă-zĭ) şi tot-o-dată să combată cu cea maĭ mare înverşunare principiile şcoaleĭ pozitiviste.

De la 1871, de la apariţiunea cea dintîiŭ a opereĭ *L'Homo deliquente* a savantuluĭ profesor de la Universitatea din Turin, *Cesare Lombroso*, să poate spune cu drept cuvînt că datează stabilirea principiilor *noueĭ şcolĭ pozitiviste penale* (şcoaleĭ italiane)[2]. De la acea dată, să poate zice, fără teamă de a fi contrazişĭ, că s-a început progresul făcut de antropologia criminală[3]; căcĭ de atuncĭ a început lupta între partizaniĭ doctrineĭ metafizice şi între aceĭ aĭ filozofieĭ experimentale, luptă care a contribuit mult la dezvoltarea şi la cimentarea acesteĭ filozofiĭ, prin aceia că omul criminal a început a fi studiat din punctul de vedere anatomic, biologic şi psichologic, iar crima „ca avînd rădăcinĭ nu numaĭ în or-

2. Savantul profesor de psihiatrie şi de medicină legală de la Universitatea din Turin, *Cesare Lombroso*, a scos apoĭ şi alte lucrărĭ de valoare, precum: *L'Homme criminel* (cu un atlas): *L'Homme de génie*; *L'Anthropologie criminelle*, ses récents progrès; *Nouvelles observations d'anthropologie criminelle et de psychiatrie*; *Les Applications de l'anthropologie criminelle*, etc.

3. In timpurile din urmă însă aŭ venit şi alţiĭ, adepţiĭ luĭ Lombroso, carĭ aŭ căutat să dezvolte noua doctrină a pozitivizmuluĭ, prin studiĭ şi lucrărĭ foarte interesate, precum: *Innovi orizzonti de diritto e della Procedura penală* şi *Sociologie criminelle* a eruditului profesor de la Universitatea din Mantua, *Enrico Ferri*; *La Criminologia* de *Rafaele Garofalo*; *I caratteri dei deliquente* de *Marro*; *Sociologia criminale* de *Colajanni*, 1889 ş. a.

ganizaţiunea omenească, ci chiar în organizaţiunea animală, ca fiind maĭ bine zis, efectul unor cauze fizico-psihice, fizice şi sociale“ [4])

„Noua şcoală pozitivistă penală“ — a căreĭ existenţă de atuncĭ datează — preconizînd metodul experimental (prin studiul patologieĭ sociale a omuluĭ în simtomele sale criminale) „şi-a propus să facă să dispară acel contrast izbitor dintre teoria delictelor şi teoria pedepselor şi intre realitatea faptelor de toate zilele“ [5]), prin aceia că şi-a luat drept sarcină studiarea genezelor naturale (anormale) ale delictuluĭ în *autorul luĭ* şi în mediul în care acesta trăeşte, lăsînd la o parte (pe al doilea plan) *delictul* însuşĭ. Saŭ maĭ bine zis, noua şcoală pozitivistă penală (supranumită şi şcoala italiană) prin discipoliĭ săĭ: Cesare Lambroso, Rafaele Garofalo, Enrico Ferri, Marro, Colajanni ş. a. a supus omul criminal studiuluĭ anatomic, biologic şi psichologic, creînd prin aceasta ştiinţa omuluĭ criminal [6]).

Cu un cuvînt putem spune, că graţie noueĭ şcolĭ pozitiviste Dreptul Penal a putut fi scos din noianul speculaţiunilor abstracte şi transcendentale, în care să gasea, afirmînd prin aceasta raportul ce-l uneşte cu necesităţile exterioare; iar de pe altă parte, şi o consecinţă logică a acesteĭ dezrobirĭ, de ne putem exprima aşa, s-a stabilit o-dată pentru tot-deauna că *pedeapsa* are alt scop decît acela ce i să atribuia pînă acum, adecă de a răzbuna so-

---

4. De puţin timp să observă o evoluare a adepţilor «şcoaleĭ italiane» către principiile adevărateĭ *şcoale de antropologie criminală*. Ast-feliŭ, unul din adepţiĭ ceĭ maĭ de valoare aĭ luĭ Lombroso, Enrico Ferri, a început a studia problema crimeĭ şi a criminaluluĭ şi din punctul de vedere sociologic.

Acest pas înainte al adepţilor şcoaleĭ pozitiviste penale e de o însemnătate foarte mare, căcĭ după cum vom vedea maĭ la vale, aceştia să preocupaŭ maĭ mult de studiul biologic al criminaluluĭ, neglijînd, în cea maĭ mare parte dacă nu în totul, studiul sociologic.

Vezĭ, pentru aceasta, ultima lucrare a luĭ Enrico Ferri: *L'Omicidio nell'antropologia criminale* (*omicida nato*, *e omicida pazzo*) — *cu un Atlas antropologico-statistic*, 1 vol. Turin, Bocca 1895.

5. Enrico Ferri, *Sociologie criminelle*, 1 vol. 1893.

6. Aicĭ e locul să spunem că Lombroso, E. Ferri, Rafaele Garofalo, Marro, Colajanni ş. a. aŭ clădit o ştiinţă a lor proprie şi pe care aŭ numit-o *psihiatrie*, fără să ţie seamă că singura şi adevărata ştiinţă a criminaluluĭ e *Antropologia criminală*.

cietatea, de a amenda pe culpabil, de a intimida răul intenţionat, saŭ de a reintegra dreptul violat.

Odată aceste preliminariĭ puse, acest succint istoric făcut — necesar pentru a să vedea dezvoltarea şi avîntul ce aŭ luat principiile noueĭ şcoale pozitiviste penale — vom trece acum la obiectul studiuluĭ nostru.

Aşa maĭ întîiŭ vom arăta scopul ce urmăreşte această ştiinţă nouă, numită antropologia criminală, apoĭ vom arăta cît de răŭ e înţeles scopul şi menirea acesteĭ ştiinţe şi cu cîtă nedreptate sînt combătute principiile ce această ştiinţă preconizază de către aceĭ ce să ocupă cu *Dreptul Criminal* şi in special de către *magistratura noastră.*

Cu ocaziunea deschidereĭ anuluĭ judecătoresc 1895--96, d-l M. Suţu procuror general al curţeĭ de apel din Iaşĭ, a găsit de cuviinţă să facă, prin discursul săŭ inaugural [7]) procesul teoriilor noueĭ şcoale pozitiviste penale (şcoaleĭ italiane) şi apoĭ al şcoaleĭ de antropologie criminală, iar pe de altă parte a căutat să apere principiile învechite şi demodate ale şcoaleĭ metafizice, însă fără să-şĭ fi dat osteneală a studia teoriile susţinute de cătră partizaniĭ şcoaleĭ pozitiviste, şcoală ce putem spune că e precursoarea acesteĭ ştiinţĭ noue, numită antropologia criminală.

Vom căuta să studiem, fără niciĭ un *parti pris* şi în mod cu totul obiectiv, principiile metafizice susţinute de d-l Suţu, cît şi teoriile susţinute de partizaniĭ şcoaleĭ pozitiviste penale, punînd ast-feliŭ în paralelă teoriile metafizice (transcendentale pe carĭ să razimă organizaţiunea criminală modernă şi pe care le apără d-l Suţu, cu teoriile pozitiviste, şi ne va fi foarte uşor să respingem pe cele d-intîiŭ, bazîndu-ne pe rezultatele date pînă astăzĭ de observaţiunea şi experienţa ştiinţifică. Aşa vom căuta să ne dăm samă de fie-care din chestiunile ridicate de d-l Suţu prin discursul săŭ, precum : a) tipul criminal există saŭ nu există ? b) teoria criminaluluĭ născut (le criminel-né) e întemeiată ? c) clasificarea criminalilor e saŭ nu arbitrară şi de o aplicare practică imposibilă ? d) neresponsa-

---

7. Vezĭ *discursul d-luĭ M. Suţu* (membru al curţeĭ de apel din Iaşĭ) ţinut cu ocaziunea deschidereĭ anuluĭ judecătoresc 1895-96. «*Monitorul Oficial*» No. 4356 de la 12 Septemvrie 1895.

bilitatea criminalilor e saŭ nu e dovedită? și prin consecință care din două doctrine: acea spiritualistă saŭ acea materialistă (acea a dreptuluĭ de a pedepsi, saŭ acea a defenseĭ sociale) e întemeiată; și este saŭ nu este de ajuns utilitatea socială, pentru justificarea pedepseĭ?

Noĭ vom începe maĭ întîiŭ prin a defini antropologia, ca știință generală, de asemenea vom arăta scopul ce urmărește antropologia criminală și apoĭ vom arăta deosebirea ce există între principiile ce „școala italiană“ îmbrățișează și între acele ale școaleĭ de antropologia criminală. Și maĭ cu seamă voim să facem o-dată pentru tot-deauna lumină, risipind îndoiala care există asupra deosebireĭ dintre cele două școlĭ, adecă dintre școala italiană și noua școală de antropologie criminală [8]), școlĭ ce dealtmintrelĭ nu să întîlnesc decît asupra unuĭ singur punct, acela că și una și alta preconizeză doctrina pozitivizmuluĭ (determinizmul).

Antropologia (luată grosso modo) este știința ce îmbrățișază studiul complect al omuluĭ din treĭ puncte de vedere: anatomic, fisiologic și sociologic, saŭ maĭ bine zis, ia este *biologia genuluĭ omenesc*; iar după *Paul Broca,* antropologia este știința „ce are de obiect studiul grupuluĭ omenesc considerat în toate ale luĭ, în detaliile sale și în raporturile sale cu restul natureĭ“ [9]) Antropologia coprinde maĭ multe diviziunĭ, după aplicațiunile ce i să

---

8. Trebue să să știe că punctul principal care desparte și diferențiază cele două școlĭ, adică *școala pozitivistă penală* (așa zisă școala italiană) și *noua școală de antropologie criminală* este următorul: adepțiĭ școaleĭ pozitiviste (școaleĭ lombrosiane) nu consideră în studiarea criminaluluĭ decît ființa impulsivă și nu țin seamă de acțiunile mediuluĭ ambiant asupra genezeĭ fenomelor anormale; saŭ maĭ bine zis, aceștia nu studiază criminalul de cît sub raportul biologic, pe cînd adepțiĭ școaleĭ de antropologie criminală îl studiază și sub raportul *sociologic.*

Aceasta să explică dealtmintrelĭ foarte ușor: pozitiviștiĭ (adepțiĭ luĭ Lombroso) neavînd o cultură istorică suficientă, n-aŭ putut rezolva problema crimeĭ și a criminaluluĭ din punctul de vedere sociologic, după cum aŭ rezolvat-o din punctul de vedere biologic, cu toate că aŭ dat ca fundament și ca scop al pedepseĭ, această defensă socială.

9. *Paul Broca.* Articolul *Anthropologie* din Dictionnaire encycl. des sciences médicales, T. 5, Paris 1866.

daŭ, ast-feliŭ ia este pe de o-parte medicală, juridică, politică ș. a. De exemplu : antropologia aplicată la drept (Dreptul Civil etc.) iea denumirea de Antropologia juridică; aplicată la *Dreptul Criminal* ia denumirea de *Antropologie criminală*; aplicată la politică ia denumirea de Antropologie politică, etc.

Dar iată un tabloŭ de diviziunile antropologieĭ, alcătuit de învățatul antropologist L. Manouvrier. Aceste diviziunĭ (distribuite în treĭ seriĭ) s-aŭ produs sub influența acelorașĭ necesitățĭ logice și practice ce aŭ presidat și la aranjarea generală a cunoștințelor omeneștĭ [10]).

TABLOU

Diviziunile Antropologieĭ

SERIA I Studiul diferitelor ordine de fenomene prezentate de speța umană.	SERIA II Studiul diferitelor grupe saŭ categoriĭ de ființe umane.	SERIA III Antropologia studiată din punctul de vedere al aplicațiunilor sale.
A. biologică A. anatomică A. fiziologică A. psihologică A. *patologică* A. sociologică	Ansamblul speţeĭ umane : A. Generală. Speţa umană comparată cu speţele vecine : A. Zoologică. Diviziunile speţeĭ umane : A. Specială. Rase și popoare : *Etnografia, Etnologia, Demografia.* Rase și popoare prehistorice : A. *prehistorică.* Grupe și categoriĭ diferite : sexe, etățĭ, profesiunĭ, *criminalĭ*, etc.	La Medicină și la Higienă : (A. Medicală.) La Drept : (A. Juridică.) *La Drept criminal* : *(A. criminală.)* La educațiune. La politică. La artele estetice

Antropologia criminală (de care ne ocupăm noĭ), nu e mult timp de atuncĭ, de cînd a fost într-un mod efectiv constituită și

10. Vezĭ *L'Anthropologie et le Droit* par L. Manouvrier, professeur à l'Ecole d'Anthropologie. Pag. 11.

organizată ca știință distinctă, avînd de scop studiul crimeĭ, și a criminaluluĭ, aplicat la dreptul criminal. Ia a fost multă vreme răŭ înțeleasă, iar domeniul săŭ răŭ delimitat, și aceasta din cauza acelor teoriĭ, după care criminaliĭ au format un feliŭ de varietate omenească [11]), un feliŭ de rasă patologică născută anume pentru crimă în virtutea atavizmuluĭ; însă, astăzĭ, grație lucrărilor și studiilor savanților antropologiștĭ, și criminalogĭ: Paul Broca, Maudsley, L. Manouvrier, G. Tarde, Lecassagne ș. a. am putut să ajungem la adevărata explicațiune a genezeĭ normale și anormale a crimeĭ, dînd pe de altă parte teorieĭ atavice a crimeĭ foarte puțină însemnătate și reducînd geneza patologică a crimeĭ la adevărata eĭ valoare, așa că nu rămîne decit geneza normală saŭ anormală a crimeĭ în picioare [12]).

După cum să vede deci, antropologia criminală are ca bază, ca punct de plecare al studiuluĭ criminaluluĭ, geneza normală și anormală a crimeĭ; ia trebue prin urmare să facă cercetărĭ și studii asupra următoarelor puncte: asupra existențeĭ crimeĭ și moduluĭ săŭ de perpetrațiune, asupra stăreĭ victimeĭ, asupra existențeĭ la acuzat a vre-uneĭ turburărĭ mentale și asupra influențeĭ ce a putut avea această turburare asupra caracteruluĭ criminaluluĭ și voințeĭ sale. Cu alte cuvinte antropologia criminală trebue să cerceteze și să judece după actele îndeplinite, iar nicĭ de cum după oare-carĭ posibilitățĭ saŭ tendințĭ organice inăscute ce nu pot avea, în ele însă-șĭ, nimic criminal, fiind înăscute în fie-care om normal conformat; și, în general, la criminalĭ, aceste posibilitățĭ saŭ tendințĭ organice înăscute nu aduc la crimă de cît sub influența condițiunilor exterioare (bine înțeles afară de turburările morbide),

---

11. Grație eroreĭ luĭ Lombroso de a considera criminaliĭ, în general, ca o varietate a spețeĭ omeneștĭ, ca un feliŭ de rasă patologică născută anume pentru crimă în virtutea atavizmuluĭ, mulțĭ aŭ crezut că studiul criminalilor făcut pe baza acesteĭ teoriĭ ar intra în cadrul antropologieĭ criminale; și precum această teorie făcea din crimă o consecință directă a uneĭ stărĭ anormale saŭ patologice, să credea de la sine că această nouă branșă a antropologieĭ (antropologia criminală) descindea din *Psihiatrie*. — (*L. Manouvrier*, — *Op. cit.*, pag. 20 și 21).

12. Vezĭ *L'Anthropologie criminelle et L'Anthropologie juridique* (C. R. du Congrés internațional d'Anthropologie criminelle tenu à Paris en 1889).

conducînd de preferință la crimă pe aceĭ indivizĭ răŭ dotațĭ din punctul de vedere psihologic, de-oare-ce aceștia sînt maĭ mult expușĭ influențelor mediuluĭ, mediŭ ce fără îndoială că orientează cătră crimă aceste posibilitățĭ și tendințĭ organice înăscute [13]).

Putem conchide dar, că adepțiĭ noueĭ școale de antropologie criminală, caută — în opozițiune cu teoriile „școaleĭ metafizice“ (clasice), cît și chiar cu teoriile „noueĭ școale pozitiviste penale“ (școaleĭ itatiane) [14]) — să cerceteze și să studieze crima ca pe orĭ-ce boală și pe criminal ca pe orĭ-care bolnav din punctul de vedere anatomic, psiho-fiziologic și *sociologic*, însă fără să dea o prea mare însemnătate concepțiunilor incomplecte și eronate date crimeĭ de către Lombroso, precum este teoria tipuluĭ criminal, a criminaluluĭ născut (l'innéité criminelle) și teoria atavică a crimeĭ.

Avînd convincțiunea că din cele ce preced reese în deajuns adevăratul scop ce urmărește această știință nouă, numită antropologia criminală, cît și importanța ce trebue să-ĭ dăm față de dreptul criminal, acum vom trece la studiul critic al d-luĭ Suțu, și pe cît spațiul acesteĭ reviste ne va permite, vom cerceta întru cît pot fi întemeiate argumentele și considerațiunile ce d-sa le aduce pentru a combate principiile școaleĭ pozitiviste penale (școaleĭ italiane) și a noueĭ școale de antropologie criminală.

D-l Suțu începe discursul săŭ inaugural prin a ne vorbi de „noua școală da antropologie criminală“, de „școala pozitivistă

13. Vezĭ, *L'Anthropologie et le Droit* par L. Manouvrier, professeur à l'École d'Anthropologie, pag. 24.

14. Aicĭ e locul să spunem că la al treilea congres internațional de Antropologie criminală ce a avut loc la Bruxelles în anul 1893, maĭ mulțĭ oratorĭ aŭ protestat contra acestor expresiunĭ puțin întemeiate : *școală italiană*, *noua școală pozitivă* etc. — «Dacă termenul școală are un sens, s ar putea foarte bine zice că există o școală lombrosiană, caracterizată prin o concepțiune incomplectă și eronată a crimeĭ și a studiuluĭ eĭ antropologic ; e un maistru și maĭ mulțĭ discipolĭ. Insă, *școală italiană* nu este și nicĭ nu poate fi, orĭ cîtă valoare s-ar atribui lucrărilor luĭ Ferri, Colajanni, Garofalo și celor l-alțĭ eminențĭ juriștĭ italienĭ. Nu este de cît o școală *pozitivă* saŭ *științifică* în opozițiune cu școala *metafizică* (clasică), și această școală nu poate fi nicĭ franceză, nicĭ italiană saŭ engleză. — (*L. Manouvrier*, *Op. cit.*, pag. 22 și 23).

penală“, de „scoala italiană“, de „doctrinele lombrosiane“, amestecîndu-le pe toate la un loc și nefăcînd nicĭ o deosebire între ele, ca și cum e tot una școala de antropologie criminală cu școala italiană, saŭ cu doctrinele lombrosiane. Și numaĭ grație acesteĭ neiertate amestecărĭ, vedem că întreaga d-sale critică să reduce în a face procesul teoriilor luĭ Lombroso, iar pe de altă parte în a confunda niște teoriĭ — susținute numaĭ de adepțiĭ școaleĭ italiane — cu teoriile susținute de către partizaniĭ școaleĭ de antropologie criminală. Ast-fel, teoriile tipuluĭ criminal, ale criminaluluĭ născut, teoria atavizmuluĭ la criminalĭ, d-l Suțu le amestecă și le confundă cu teoriile ce adepțiĭ școaleĭ de antropologie criminală susțin ; tot-o-dată d-sa vrea să ne dovedească că tot una e Manouvrier cu Lombroso, Lacassagne cu Garofalo, G. Tarde cu Colajanni, Brouardel cu E. Ferri ș. a., ca reprezentînd toțĭ aceleașĭ ideĭ și ca avînd toțĭ acelașĭ scop.

Eroare foarte mare, putem zice chiar piramidală, căcĭ astăzĭ e știut de toțĭ aceia care sînt în curent cu nouele ideĭ ce străbat și zgudue dreptul criminal, că pe cînd Lombroso, Garofalo, Ferri ș. a. lucrează spre a pune fundamentul uneĭ științĭ a lor proprie — Psihiatria, bazată pe teoriile eronate și exagerate ale luĭ Lombroso, precum este teoria tipuluĭ criminal, a criminaluluĭ născut, saŭ acea teorie după care criminaliĭ ar forma un feliŭ de varietate omenească, un feliŭ de rasă patologică născută anume pentru crimă în virtutea atavizmuluĭ, — ceĭ-l-alțĭ cu Manouvrier, Lacassagne, Topinard, Brouardel, Moleschott, Maudsley ș. a. caută să consolideze singura și adevărata știință a criminaluluĭ, care e antropologia criminală. Cu alte cuvinte, pe cînd ceĭ d-intîiu nu consideră de cît ființa impulsivă și nu țin samă de acțiunile mediuluĭ ambiant asupra genezeĭ fenomenelor anormale, ceĭ-l-alțĭ (antropologiștiĭ) din contra, caută să schițeze un noŭ sistem științific pentru studiul criminaluluĭ, sistem ce consistă în a explica geneza normală a crimeĭ, numaĭ grație concursuluĭ celor treĭ factorĭ naturalĭ : constituțiunea *fizico-psihică* a criminaluluĭ și complicitatea mediuluĭ *fizic* și *social* (economic) unde el s-a născut și viețuește.

Dar o dovadă maĭ mult de deosebirea ce există între școala italiană și noua școală de antropologie criminală, o vom aduce amintind discuțiunile ce aŭ avut loc la congresele de antropologie

criminală ținute la Paris și la Bruxelles. La al doilea congres ce a avut loc la Paris în anul 1889, Manouvrier, unul dintre fundatorii antropologieĭ criminale, a combătut cu mult succes teoriile incomplecte și eronate ale scoaleĭ italiane, saŭ maĭ bine zis, teoriile luĭ Lombroso [15]; iar la al treilea congres ținut la Bruxelles în anul 1892, s-a dat chiar cuvenitul act de deces doctrineĭ criminaluluĭ născut (le criminel-né). Apoĭ, afară de aceasta, unde maĭ punem că toțĭ antropologiștiĭ și criminologiĭ resping prin scrierile lor cea maĭ mare parte a teoriilor luĭ Lombroso și a școaleĭ luĭ, și am putea cita o mulțime de scrierĭ de mare valoare, în care aceste teoriĭ sînt combătute, ca nefiind bazate pe observațiunea și experiența științifică.

Acum, după ce am arătat deosebirea ce există între doctrinele școaleĭ pozitiviste penale (doctrinele lombrosiane maĭ bine zis) și între doctrinele noueĭ școale de antropologie criminală, trebue să stabilim un fapt ce reesă de altmintrelea din cele ce preced, aceia *că noĭ nu vom lua apărarea teoriilor luĭ Lombroso*, precum sînt teoriile tipuluĭ criminal, a criminaluluĭ născut, a atavizmuluĭ moral și a pretinselor sale semne anatomice; însă, bine înțeles, rămînîndu-ne a susținea *doctrina pozitivizmuluĭ*, ca fiind idealul unora și altora, adecă și a acelora ce împărtășesc teoriile noueĭ școale pozitiviste penale (școaleĭ italiane) cît și a partizanilor școalei de antropologie criminală.

Ast-feliŭ cînd d-l Sutu ne vorbește de tipul criminal antropologic de pildă, saŭ de criminalul născut (de ineitatea atavică și patologică a crimeĭ), noĭ îĭ vom spune că știința ne dîndu-șĭ încă cuvîntul în mod hotărîtor asupra lor, nu le vom susține de loc, și iată pentru-ce: Aceste teoriĭ și maĭ ĉu samă cum e acea a criminaluluĭ născut, aŭ putut, ce e dreptul, atrage pe maĭ mulțĭ juriștĭ eminențĭ, prin faptul că să prezentaŭ sub o formă seducătoare și simplă, ca avînd un aspect științific și ca decurgînd în linie directă din marea teorie a evoluțiuneĭ, — „iar pentru alțĭ oamenĭ de legĭ și administratorĭ ce să găseaŭ încă în plină metafizică, această teorie a putut fi ca un semnal de emancipațiune

---

15. C. R. du 2-me, *Congrès international d'Anthropologie criminelle.* Paris, 1889.

ca şi cum, prin descoperirea acesteĭ teoriĭ, doctrina liberuluĭ-arbitru n-ar fi putut să primească o lovitură maĭ puternică" ; însă noĭ nu ne vom lăsa a fi înşălaţĭ ast-feliŭ şi nu vom crede de loc, precum aŭ crezut mulţĭ, în toată sinceritatea lor, „că doctrina determinizmuluĭ de exemplu, ar fi legată de teoria criminaluluĭ născut, şi că a lupta pentru această teorie insamnă a lupta pentru ştiinţă contra metafiziceĭ, pentru progres contra barbarieĭ, pentru „noua şcoală pozitivă" contra „vecheĭ şcoale metafizice" [16].

Tot ast-feliŭ cînd d-l Suţu ne vorbeşte de chestiunea clasificaţiuneĭ criminalilor, noĭ îĭ vom respunde că adepţiĭ şcoaleĭ de antropologie criminală nu admit niciĭ una din clasificaţiunile citate în discursul d-sale, adecă nicĭ acelea stabilite de Lombroso, Garofalo şi Ferri, nicĭ acea admisă de legiuitor şi nicĭ clasificaţiunea acelor criminalogiştĭ care, după cum să vede maĭ jos, împart masa delincvenţilor în treĭ marĭ categoriĭ :

1. Criminali născuţi	2. Alienaţi	3. Ocazionali
Prostituate născute (după D na *Tarnowchy*)		
Instinctivĭ, impulsivĭ, degeneraţĭ, incorigibilĭ, imoralĭ saŭ nebunĭ moralĭ (*Maudsley*), etc.	Imbecilĭ, epilepticĭ, paraliticĭ generalĭ, alcoolicĭ, histericĭ, etc.	Pasionaţĭ (passionnels), revoltaţi, regicizĭ (*Régis*), accidentalĭ (*Joly*), obicinuiţĭ. *profesionali* (*Tarde*) criminaloizĭ (*Lombroso*), neurastenicĭ (*Bénédict*), etc.

Prin urmare rezumîndu-ne, putem spune că, departe de a împărtăşi teoriile eronate şi exagerate ale şcoaleĭ pozitiviste (şcoaleĭ italiane) cît şi ale şcoaleĭ metafizice (clasice), noĭ spunem că trebuie să studiem crima şi criminalul din ordinul de ideĭ *anatomic, psihofiziologic* şi *sociologic*, avînd ca punct de plecare numaĭ *geneza normală şi anormală* a crimeĭ. Apoĭ că trebuie să utilizăm metoadele de observaţiune ce ştiinţa ne pune astăzĭ la disposiţiune ; astfeliŭ vom recurge la *tehnica antropologică*, la *craniologie*, la *antropologie*, la *craniometrie*, la *statistică* ş. a., ca prin mijlocul acestora să putem studia într-un mod complect pe criminalĭ, fie aceştĭ criminalĭ de obicinuinţă saŭ de profesiune, fie recidiviştĭ saŭ periculoşĭ, fie criminalĭ prin surpriză saŭ prin ocaziune, criminalĭ prin

16. *Manouvrier. Op. cit.*, pag. 29.

nebunie, prin epilepsie, fie criminalĭ degeneraţĭ, fie criminalĭ incorigibilĭ saŭ susceptibilĭ de a fi aduşĭ la onestitate etc.

Nu, noĭ nu putem admite de cît clasificaţiunea stabilită de antropologiştĭ pe baza observaţiunilor şi datelor ştiinţifice, clasificaţiune prin care putem distinge maĭ multe categoriĭ de criminalĭ precum: criminalĭ *alienaţĭ*, prin o formă tipică de nebunie, de epilepsie saŭ de nevrosă — criminalĭ prin *obicinuinţă dobîndită* (habitude acquise) — criminalĭ de *ocaziune* — şi criminalĭ prin *impulsiune pasionată* (impulsion passionnelle).

Ciceron Protopopescu.

Legendele asupra Bisericeĭ „Aghia Sofia" la Bizantinĭ şi la Greciĭ de astăzĭ, studiu folkloro-istoric de Prof. Dr. N. G. Dossios (*Iassy*).

Biserica *Sfînta Sofia* (*Aghia Sofia*), acest noŭ *Partenon* al arteĭ bizantine şi *Paladiul* preţios al *Ortodoxieĭ* în un interval de timp aproape de o mie de anĭ (538—1453), care şi după căderea imperiuluĭ bizantin şi schimbarea sa din locaş sfînt al creştinizmuluĭ în moschee muzulmană, n-a încetat de a atrage veneraţiunea religioasă şi aspiraţiunele binecredincioşilor în genere de ritul răsăritean, dar maĭ cu samă ale acelora, care să consideră, şi cu drept cuvînt, din punctul de vedere istoric şi naţional, ca urmaşĭ aĭ Bizantinilor, e lesne de înţeles, că a devenit în fantazia poporuluĭ o biserică legendară, în jurul căreia s-aŭ răspîndit o mulţime de *legende* şi de *datine* religioase şi naţionale, chiar din timpul zidireĭ sale (520—537) pînă în ziua de astăzĭ. Aceste legende şi datine să găsesc atît în scrierile Bizantinilor cît şi în graiul poporuluĭ de astăzĭ şi pe ele le înşirăm aci, în acest *studiu folkloro-istoric*. Dar înainte de toate, să rezumăm, în cîte-va noţiunĭ istorice, zidirea acesteĭ măreţe şi miraculoase bisericĭ a Ortodoxilor.

Incă *Marele Constantin* (306), precum ne spun chronografiĭ bizantinĭ [1]), zidise pe locul unuĭ templu păgîn, o mare biserică o-

---

1. Vezĭ *Codinos* în scrierea sa „de structura templi Sanctae Sofiae", care scriitor avea înaintea sa o mulţime de documente scrise privitoare la acelaşĭ obiect, care din nenorocire s-aŭ

blongă, pe acelaş teren, unde maĭ tîrziŭ s-a zidit de către împăratul *Justinian* (520—537) măreaţa biserică a *Sfinteĭ Sofie*, la a căreĭ infrumuţeşare şi împodobire aŭ contribuit toate unghiurile vastuluĭ imperiu răsăritean; chiar vechea Roma a contribuit cu *opt columne* din templul păgîn al Soareluĭ, zidit de către împăratul *Valerian*. Opt alte columne de marmoră verde s-aŭ adus din *Efesos*; altele din *Kizikos*, din *Troada*, din insulele arhipelaguluĭ şi chiar din Atena.

Materialul trebuincios pentru zidirea acestuĭ templu măreţ s-a adunat în timp de şapte anĭ şi jumătate; iar ziditul, cu care eraŭ ocupaţĭ o *sută* de arhitecţĭ, avînd fie care sub comanda sa cîte o *sută de meşteri* (zidarĭ, tîmplarĭ, ferarĭ etc.) în totul 10,000 de lucrătorĭ, a durat zece anĭ întregĭ — alţĭ scriitorĭ zic 17 anĭ, socotind, să vede, şi ceĭ 7 anĭ, în care s-a adunat materialul întrebuinţat. Zidirea bisericeĭ precum şi împodobirea eĭ cu aur, argint, diamante, safirĭ, mărgăritare şi marmore preţioase, fără a să socoti materialul trimis gratuit din toate unghiurile imperiuluĭ, a costat în numerar, după moneda noastră, aproximativ *cincĭzecĭ* de milioane de francĭ! *Altarul* numaĭ era de un preţ nespus, la construirea căruia s-aŭ amestecat toate pietrele preţioase cunoscute, împreună cu toate metalele de valoare şi strălucitoare, prefăcute într-un amalgam de către maeştriĭ competenţĭ, fără samăn ca splendoare şi frumuseţă. Să maĭ adăogăm că la construirea bisericeĭ nu s-a întrebuinţat de loc apa, ci numaĭ zamă călduţă de orz, ceia ce a dat cimentuluĭ o tărie aproape de fier, iar cărămizele bolţeĭ (cupoleĭ) celeĭ marĭ s-aŭ fabricat anume în insula Rodos, din un pămînt alb şi foarte uşor, astfel în cît cincĭ cărămizĭ marĭ de acest pămînt abia aveaŭ greutatea uneĭ cărămizĭ ordinare.

După înregistrarea acestor notiţe istorice să venim acum la *legendele* şi la *datinele* în chestiune.

Cea dintăĭ *legendă bizantină* despre *Sfînta Sofia*, este toc-

---

pierdut. Această scriere a luĭ *Codinos* ne va călăuzi în ceia ce priveşte legendele bizantine, precum credinţa şi superstiţiile actuale ale poporuluĭ elin şi cînticele populare ne vor oferi legendele şi datinele moderne în aceiaşĭ privinţă.

N. G. D.

maĭ legenda acesteĭ numirĭ „*Aghia Sofia*“, și iată cum: „Intr-o zi, pe cînd toțĭ lucrătoriĭ stăteaŭ la gustare“ — așa povestește Codinos (saŭ maĭ bine izvorul săŭ) în sus aratata sa scriere, la pag. 137 — „rămase pe locul construcțiuneĭ un băiețel ca de vr-o 14 anĭ, fiul arhitectuluĭ șef Ignatios, avînd ordinul ca să păzască bine instrumentele, ca nu cumva să să fure ceva din ele, cînd iată că vine spre dînsul un tînăr îmbrăcat în vestimente albe și de o frumuseță rară și-l întreabă că „cum să face de toțĭ s-aŭ dus la mîncare, părăsind continuarea lucruluĭ sfîntuluĭ locaș?“ Băietul luîndu-l drept vre-un om al palatuluĭ, saŭ drept vre-un ofițer al Impăratuluĭ, care avea obiceiul numaĭ de a veni în toate zilele spre a observa mersul construcțiuneĭ, și chiar îșĭ construise un refectoriŭ în apropierea lucrărilor, unde stătea de multe orĭ la masă, îĭ răspunde: „Indată să vor întoarce, Domnul meŭ“. — „Du-te de grabă! — îĭ replica cel cu hainele albe „și îĭ cheamă!“ dar, fiind-că băietul stătea la gîndurĭ, *Ingerul* — căcĭ tînărul în haine albe era un înger — zise băietuluĭ „să nu-țĭ fie frică de nimica, du-te și îĭ cheamă și eŭ voĭ păzi aci în locul tăŭ, pînă te veĭ întoarce, îțĭ jur pe numele „*Sfinteĭ Sofia*“, care semnifică *Vorba* (o *logos*) *luĭ Dumnezeŭ* „și care acuma să zidește!“ Atunci auzind aceste cuvinte, băietul să duse numaĭ de cît, și găsind pe tatăl săŭ, îĭ povesti cele ce i să întîmplase, iar acest din urmă prezentă pe băiet împăratuluĭ Iustinian, care tocmaĭ atuncĭ ședea la masă. Suveranul după ce auzi povestirea băietuluĭ, porunci tuturor oficerilor și adjutanților săĭ ca să vină în fața acestuia, pentru ca să să constate, cine era acela, care dăduse un asemenea contra-ordin, căcĭ Impăratul însușĭ poruncise să înceteze lucrul cu toțiĭ și să stea la masă, și apoĭ să le facă darurile, ce obicinuise a le face de două orĭ pe septămînă, osebit de plata pe fie-care zi. Băietul însă spunînd că nimenea nu samănă celuĭ cu vestmintele albe, atuncĭ împăratul a ințăles, că ființa în chestiune nu era decît o viziune, adecă un *trimis* (*anghelos*) al luĭ Dumnezeŭ, și ținînd bine seamă de cuvintele rostite de către înger băietuluĭ, precum și de jurămîntul aceluia, pe de o parte a hotărît că măreața biserică în construcțiune, să fie numită „Sfînta Sofia“ (Aghia Sofia), iar pe de altă parte, după sfatul demnitarilor bisericeștĭ și al altor înțăleptĭ, sa nu maĭ lese ca băietul să să întoarcă la locul unde i-a vorbit Ingerul, pentru că acest din urmă ținîndu-să de jurămîntul săŭ,

să rămînă în tot deauna ca păzitor ceresc *al Sfinteĭ Sofie*, ceia ce a și făcut; iar pe băiet împaratul l-a îmbogățit și l-a trimis să să stabileze în insule, de unde să nu să maĭ întoarcă la Constantinopole.

Maĭ jos vom vedea, ce rol a jucat acest *înger* în momentul fatal al cădereĭ capitaleĭ imperiuluĭ bizantin, după credințele moderne.

O altă legendă bizantină pretinde că chiar planul *Sfinteĭ Sofie* s-a comunicat împăratuluĭ Iustinian, în somn, de către un înger. După planul Sf. Sofie (crucea), precum să știe, s-aŭ construit pe urmă o mulțime de bisericĭ și de catedrale ortodoxe, în întregul Orient, pînă chiar și în țara romînească, precum sunt *Curtea de Argeș*, *Biserica Golia* în Iașĭ ș. m. a. (să înțelege, în ceia ce privește *liniile arhitectureĭ, în miniatură*).

Și ca să nu lipsască și la zidirea aceșteĭ mărețe bisericĭ legenda de „*comoare ascunse*“, pe care o intîlnim așa de des la construirea și altor sfinte locașurĭ, iată ce ne-a pastrat cronicarul maĭ sus citat și în această privință. „Cînd a ajuns clădirea la rîndul al doilea al *catehumenilor*, Impăratul (Iustinian) era foarte mîhnit, ne maĭ avînd de cheltuială, (textual *ne maĭ avînd cantitatea de aur* „Μὴ ἔχων χρυσικὴν ποσότητα“ [2]), și într-o zi cînd stătea pe schele privind lucrările, vine spre dînsul un eunuc și-ĭ zice: „De ce te întristezĭ pentru lipsa de monedă? Dă-mĭ mîine dimineață cîțĭ-va din oficeriĭ și din fruntașiĭ tăĭ și eŭ îțĭ voĭ aduce aur cît veĭ vroi“. Și a doua zi împăratul îĭ dă treĭ persoane însemnate din suita sa și opt servitorĭ cu 20 de cătîrĭ. Aceștia ducîndu-să cu necunoscutul afară din oraș, daŭ peste niște palaturĭ minunate și, dîndu-să de pe catîrĭ jos, omul le deschise o odae boltită, plină cu monede de aur; apoĭ luînd în mînă o lopată, aŭ încărcat pe fie-care catîr căte patru *cîntare*. Impăratul primind această bogăție, întreabă pe ceĭ ce să duseră să încarce aurul, unde aŭ fost și din care parte i-aŭ adus această comoară, și cine era omul care i-a condus acolo. Aceștia spuseră împăratuluĭ tot ce văzură, dar despre omul misterios nu știură să-ĭ dea nicĭ o deslușire; atuncĭ Impăratul porunci oamenilor săĭ să maĭ meargă încă o dată acolo și să aducă pe om înaintea sa. Trimișiĭ Impăratuluĭ plecînd în aceiașĭ

2. Codin. în scriere maĭ sus citata.

direcțiune, unde fuseră cu puține oare maĭ înainte, nu maĭ găsiră nicĭ palatul cel măreț, nicĭ omul ; și ast-fel convingîndu-să de miracolul divin, Impăratul și ceĭ-l-alțĭ dădură slavă luĭ Dumnezeŭ.

Nu maĭ vorbim de *multe alte legende*, care s-aŭ răspîndit despre această biserică într-un interval aproape de o mie de anĭ, cît timp ia fu catedrala Imperiuluĭ bizantin.

Să amintim numaĭ că, atît în tîmpurĭ de glorie și a victoriilor armelor imperiuluĭ răsăritean asupra multiplilor vrăjmașĭ și a năvalitorilor, cît și în zile și momente de doliŭ național, această biserică a fost teatrul veselieĭ saŭ a jaleĭ imperiuluĭ întreg. Dar corul sĕŭ renumit (coriștiĭ Sf. Sofieĭ să numeaŭ *aghiosofiți*) împreună cu corul numit *Apostoliți* a bisericeĭ tot legendare a Sfinților Apostolĭ (azĭ asemenea prefăcută în moschee muzulmană), era cel maĭ renumit cor din tot Orientul și în ziua Crăciunuluĭ ambele aceste corurĭ cîntaŭ la palatul împărătesc, înaintea Majestăților Bizantine, înconjurate de toată pompa curțeĭ, imnul măreț a bine cunoscutuluĭ compositor bisericesc, *Romanos.*

Acum părăsind timpurile de glorie ale acestuĭ sfînt locaș, să ne oprim un moment și să aruncăm o privire în năuntrul luĭ în ziua fatală a înlocuireĭ *cruceĭ* de pe dînsul cu semnul cuceritoruluĭ, cu semiluna, care și astăzĭ fîlfîie pe bolta Sf. Sofieĭ.

Era într-o zi de Marțĭ [3]), în 29 Maĭ, anul 1453, Impăratul *Constantin Paleologu*, care a închis șirul lung al împăraților bizantinĭ, în zorul de ziuă venise pentru ultima oară în mijlocul uneĭ mulțimĭ refugiate sub bolta bisericeĭ marĭ și miraculoase, ca să să roage luĭ Dumnezeŭ și să să împărtășească, ceia ce și făcu, după ce maĭ întîiŭ ceruse după obiceiul mișcător al ortodoxieĭ, iertare de la supușiĭ săĭ ; apoĭ, cu o mînă de voinicĭ care îĭ maĭ rămăsese după asediul îndelungat și groznic, să duse unde pericolul era maĭ mare și unde îl chema datoria de apărător al Imperiuluĭ săŭ, care acum să restrînsese în zidurile Bizanțiuluĭ, și unde-șĭ găsi o moarte glorioasă, căzînd cu spada în mînă în mijlocul oardelor năvălitoare, și aceștia, bine înțeles, imediat năvăliră nu numaĭ în palaturĭ și în curțile demnitarilor, dar și în măreața biserică, unde să refugiase o mulțime de femeĭ, bătrînĭ și copiĭ, care

3. De atuncĭ Marța să consideră în Grecia și în tot Orientul creștin ca o zi fatală.

în cea maĭ mare parte fură măcelărițĭ, iar ceĭ remașĭ aŭ fost făcuțĭ sclavĭ.

După tradițiunile însă și legendele Grecilor modernĭ, cu cîte-va minute înainte de invaziunea Musulmanilor în Sf. Sofia, subsolul bisericeĭ deschizîndu-să, întreaga adunare de credincioșĭ cu tot clerul, în frunte cu Patriarcul, de odată s-aŭ impetrit și s-aŭ cunfundat chiar în momentul cînd cînta *cherovicul* și cînd preoțiĭ eșiaŭ cu sfintele taine. Tot în acelaș moment după credințele populare, *îngerul păzitor* [4]) a bisericeĭ miraculoase luă imaculatul și prețiosul altar și-l aruncă în *Marea Neagră*, pentru ca să nu cază în mîinele necredincioșilor năvălitorĭ.

Legenda neogreacă maĭ adaoge, că dacă cînd-va să va maĭ rîdica pe bolta *Sf. Sofie crucea*, atuncĭ acea mulțime petrificată și cufundată în subsol cu clerul în frunte, va reînvia ; Patriarcul va sluji sfînta liturgie rămasă neterminată, va binecuvînta poporul, și apoĭ din noŭ cu toțiĭ vor adormi în vecii-vecilor; iar prețiosul altar, aruncat în marea, va veni iarăși la locul săŭ.

In ajunul revoluțiuneĭ greceștĭ, de la 1821, care, precum se știe, a izbucnit pe malurile Prutuluĭ, cu intrarea în Iașĭ a prințuluĭ Alexandru Ipsilante, se răspîndise în poporul elin credința, că în marea „*Marmara*“ se vedea altarul în chestiune a Sf. Sofie, pe timpul nopțeĭ, în mijlocul uneĭ splendorĭ, și aceasta se luă de bun augur pentru independența elină; dar de oare-ce această independență, după lupte crîncene de 7 anĭ de zile a fost mărginită numaĭ în granițele vecheĭ Elade, altarul s-a cunfundat din noŭ în marea !

O altă legendă, cîntată și astăzĭ de către poporul elin în cînticele sale populare, să maĭ referă la ziua fatală a luăreĭ Constantinopoluluĭ de către Mohamet al II-lea, și iată cum :

Cu căteva momente înainte de devastațiunea *Sf. Sofie* de către Turcĭ, o călugăriță din apropierea bisericeĭ aceĭ marĭ prăjea niște peștĭ în chilia eĭ, cînd deodată auzi o voce care-ĭ zise: „Incetează, bătrînă, cu prăjitul, căcĭ Constantinopolul a căzut în mînile *Turcilor !*“ Iar călugărița continuînd a se ocupa cu bucatele eĭ, răspunse ast-feliŭ : „Cînd aceștĭ peștĭ“, — care erau deja prăjițĭ pe jumătate — „vor sări din tigaie în apă și vor învia din noŭ,

---

4. Despre care s-a vorbit maĭ sus.

atuncĭ numaĭ voĭ crede că orașul a căzut sub Turcĭ!" Și ce minune! — de abia sfîrșise bătrîna călugăriţă vorbele eĭ, cînd deodată peștiĭ săriră din tigaie intr-o cofă cu apă ce era alăture și începură să înoate! Din aceștĭ peștĭ miraculoșĭ — după credinţa întreguluĭ popor elin — trăesc încă și astăzĭ scoborîtorĭ — și într-o mică biserică din *Stambul*, sapată într-o peșteră și supranumită cu denumirea turcească „*Balucli*" (peștĭ), se arată și astă-zĭ de către popiĭ bisericeĭ bine-credincioșilor visitatorĭ, niște peștĭ pestriţĭ, avînd o parte ca pîrlită, care peștĭ trec în credinţa poporuluĭ ca scoborîndu-să de la maĭ sus pomeniţiĭ peștĭ legendarĭ!

In fine pentru a sfârși cu credinţele și legendele neoeline în privinţa *Sf. Sofie*, iată și o tradiţiune naţională a Grecilor contimpuranĭ privitoare la acest subject. Precum un *Constantin* (*Constantin cel mare*) a zidit la început biserica Sf. Sofieĭ și un alt *Constantin* [5]) a pierdut-o, tot așa un al *treilea Constantin* o va relua din mîna Turcilor!

Această credinţă era răspîndită de secole inainte și să revarsă astăzĭ asupra moștenitoruluĭ actualuluĭ Rege elin, asupra „duceluĭ de Sparta", fiul regeluĭ George. Dacă tocmaĭ acest *Constantin* va fi liberatorul de mult așteptat a Sf. Sofieĭ, nu să știe încă. Dar orĭ-cum, *colindele* greceștĭ, de la nașterea moștenitoruluĭ tronuluĭ mereŭ cîntă, în ajunul Crăciunuluĭ și al Anuluĭ noŭ — nu numaĭ în Grecia liberă dar și în coloniele greceștĭ de pe malul Dunăreĭ, după cum am avut de multe orĭ ocazie să le auzim la Sulina, la Brăila și la Galaţĭ, următorul cîntec cu tendinţĭ și aspiraţiunĭ naţionale:

„Moștenitorul Constantin,
„Băiet pios, băiet divin,
„Va merge *la Aghia Sofia*
„Sfintele tainele le va lua
„Patria sa va libera!"

---

5. Vezĭ maĭ sus.

DOCUMENTE

Document din 1689 din arhiva ministeruluĭ de interne al Austrieĭ.

Prea înălțate, prea slăviți și prea luminați Domnĭ ot cărmuitorĭ, sfeatnicĭ a putorniciĭ préa sfinteĭ și mariĭ împărățiĭ a Romanilor, cu robească închinăciune așternîndu-ne la purbele cinstitelor picioarelor Măriilor voastre, cu mare jale și obide ne jăluim dîndu știre Măriilor vostre de săraca a nostră țar, țar rumănesea că la atîta pustiĭ și sparger aŭ ajunsu cît doar nicĭ o dat la a eĭ stepînă a ajunge nu să va învrednici și toată a eĭ pustiire, spargere și răsipa măcar cu nebiruitorul și tiranul jug al Turcilor asupra nostră făr nicĭ o milostenie cu cumplite jafur și nespuitoare tirăniĭ neaŭ căznit și neaŭ supărat, ci tot doar ni să par c-ar fi fost maĭ ușor a le purta. Iar de cînd aŭ vénit aceștĭ oamenĭ străinĭ grecĭ țarigrădenĭ cărora moșiĭ și strămoșiĭ aŭ fost adevărațĭ Turcĭ, care eĭ să numesc Catacozineștĭ a cărora tirăniĭ, jafurĭ, prăzĭ și suger de sîngere săracilor ce aŭ făcut și necontenit fac asupra săraceĭ de țar, și în ce foc nestinsu arde și în cîte cazne și muncĭ cumplite ne aflaŭ, de acesta făr de Dumnezăŭ... ném limbă omenească a spune nu poate. Iar vărsare de sînge și omorăr nenumăraĭe a boiarilor în întocma cu Neron și în care aflăm le putem asămăna cu ale iaduluĭ muncĭ, că și acesta d-acum domnitoriĭ țăreĭ Costandin vod Brăncoveanul, dentr-acel neam fiind, toate maĭ sus zisele tirăniĭ necontenit asupra nostră le are și dumniia luĭ nu cu a săraciĭ de țăr voe și alegerea boiarilor ou luat ci peste voe

și făr știrea țărăĭ și a boiarilor numaĭ de sănguratec neamul luĭ pus cu tirănească putere ou luat și cum neamul acésta de cînd aŭ venit în țara nostra toate obiceiurile și rînduialele țăriĭ nostre le-aŭ stricat și acesta dé acum biruitor Costandin vod și cu unchiu săŭ Costandin Cantacozino maĭ cu mar tiranie muncescu a le strica, și neamurile boiarilor a le stinge de pre fața pămîntuluĭ, și ce feal de meșteșugurĭ vicleane aŭ arătat cătră ostea împărătească va fi putut luminata Poarta a înțăleage și de acum multe va putea simți. Ci cu mare plecăciune și smerenie ne rugăm Măriilor vostre de acesta neam și de acum stăpănitoriul domn dăplin a ne măntui să vă milostivițĭ, și noao dintru a lor tirănie scăpaților, de boiarĭ a ne da audientie a veni la luminata Poartă [1]) să ne putem vărsa obiditele lacrăme de multe nedireptățĭ să vă milostivițĭ că noĭ la sfînta creștinească împărăție și la Măriia vostră ca la izwor de viiață năzuim. Și cu aceste ale nostre obidite jalbe în paza puterniculuĭ Dumnezăŭ lăsăm pre Măria vostră și rămănem [2]).

Măriilor vostre vecinic și plecat slugĭ boiariĭ car am scăpat din țara rumănească.

(S) Stroese...? (S) Preda căp., Costandiu cop. (S), Preda vist. (S), Costandin căp. (S) Radul clucerul (.), Mate (.), Costandiu cămăraș (S), Radul log. (S), Drăghincea post. (S), Proda lit. (S), Papa post. (S), Țuica armaș (S), Mihaĭ log. (S), Șarban armaș (S), Gheorghe ceauș (S), Gligorie vătaful (S). Drăghiia log. (S).

(Com. de I. Tanoviceanu).

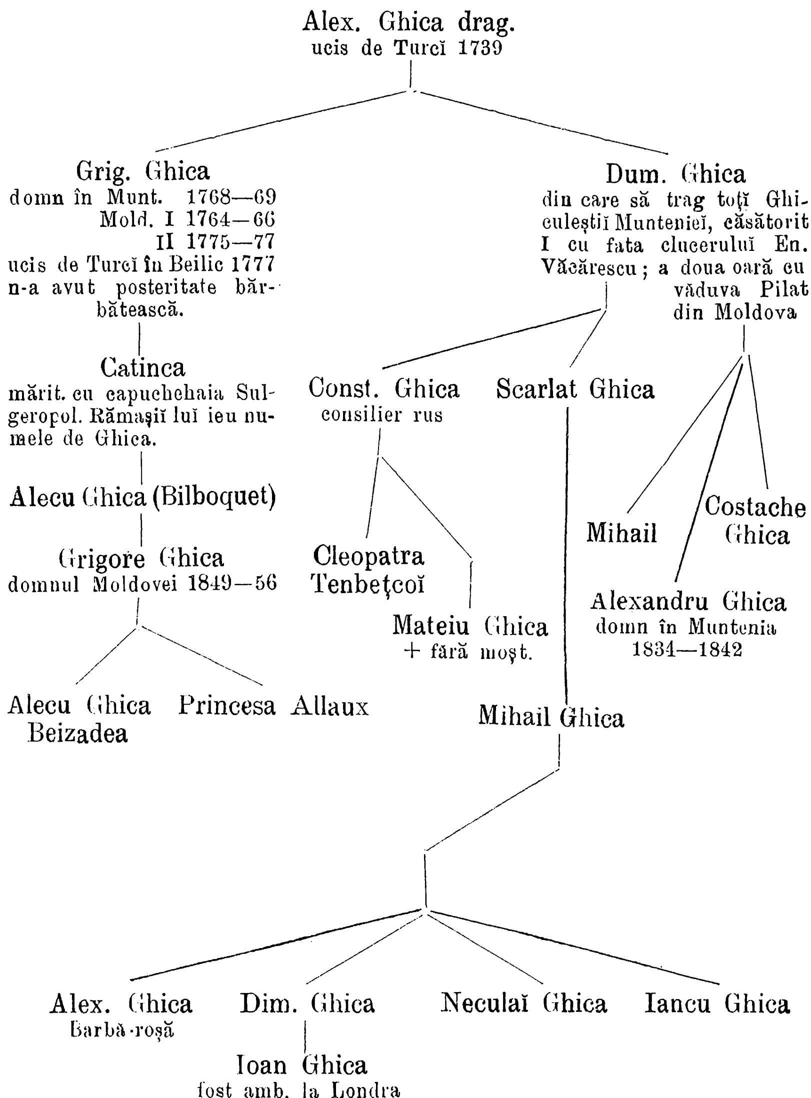
1. Titlu dat curțeĭ germane după chipul celeĭ otomane.

2. Documentul conține jalba boierilor din partida protivnică Cantacuziniștilor din care făcu parte și cronicarul Constantin Căpitanul. Brancovanu ținînd la începutul domnieĭ luĭ cu Turciĭ, aceĭ boierĭ să îndreaptă cătră împăratul german, cerînd înlocuirea neamuluĭ Cantacuzinesc din care era și Brancovanu — cu un alt domn coresp. Xenopol, *Istoria Romînilor,* II, p. 268 și 369.

Genealogia Ghiculeştilor

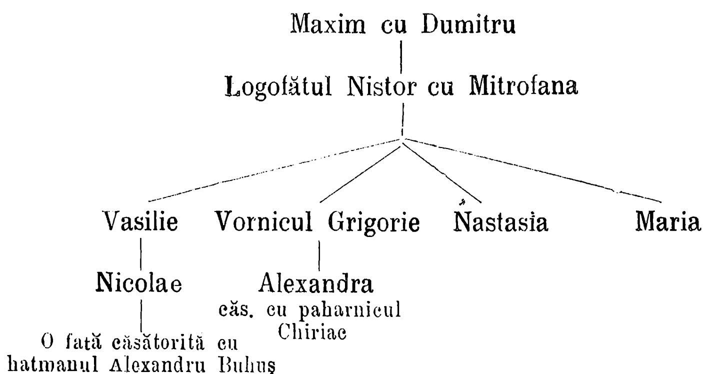
de la Alexandru Ghica dragomanul

(*după* **Ioan Ghica** *fost ambasador la Londra*)

Genealogia familiei Ureche

după I. Tanoviceanu.

Această genealogie rezultă din inscripțiunea de la M-rea Secu (Melhissedec, Notițe istorice și archeologice, Bucureștĭ 1885, pĭ 13—15), și din documentele No. 197, 187 și 204 aflătoare la Academia romînă pachetul XLVII.

Nistor și Grigorie Ureche aŭ ocupat funcțiunile cele maĭ marĭ în Moldova. Unul din eĭ, Grigorie după mine, a scris cea maĭ veche cronica a Moldoveĭ. In cît despre Vasile și fiul săŭ Nicolae, eĭ n-aŭ jucat nicĭ o dată rol mare. Intr-un document din 1616 (7125) Sept. 3, al căruĭ original l-am văzut la d-l M. Codrescu, să vede că-ĭ să confiscase moșiile, fiind-că domnul Radu Mihnea, îĭ întoarce satele de *moșie și de cuscrie*. Cred că era frate maĭ mare al lui Grigorie și că a murit tînăr; acesta pentru motive care nu e locul ale spune aice.

Documentul publicat de d. Bianu, maĭ vorbește de hatmanul Atexandru Buhuș și de paharnicul Chiriac.

Hatmanul Alexandru Buhuș, era pitar mare pe la anul 1668 [1]); în anul următor el iscălește Alexandru Buhuș ce aŭ fost pitar mare [2]), ceea ce probează că el a fost scos din slujbă. Pe la 1676 îl găsim în funcțiunea importantă de mare hatman [3]). Șese anĭ în

1. Doc. 30 Iunie 7170 S-tu Spiridon. Moșia Bodeștĭ Plicul I, doc. 55.
2. Doc. din 8 Sept. 7178, comunic. de librar Șaraga.
3. Doc. din 7184 Maĭ 15, comunic. de d-l Vas. Greceanu, cap. Portăreilor Curțeĭ de Apel, Iașĭ.

urmă, Alexandru Buhuş era tot hatman [4]. In cît despre genealogia sa, pînă acum nu ştiŭ nimic. Probabil că e fiul luĭ Dumitru Buhuş vistierul, şi în acest cas el e frate cu Nicolae Buhuş logofătul ceĭ mare din aniĭ 1665 şi 1666; însă nu pot afirma nimic, şi conjecturile nu pot avea nicĭ-o utilitate. Şi maĭ puţin putem vorbi despre paharnicul Chiriac, care a ţinut întăĭ pe fata vorniculuĭ Grigorie Ureche, şi în a doua căsătorie pe fata luĭ Ciolpan. După titlu, nume şi timp, acest Chiriac par a fi paharnicul Chiriac Sturza, în toate actele secoluluĭ al XVII-lea ce am citit pînă acum, nu-mĭ amintesc un alt Chiriac paharnicul.

Insă aci e o dificultate.

Genealogia familieĭ Sturza publicată în 1840, de o comisiune, după documente ale timpuluĭ, ne spune că pah. Chiriac Sturza a ţinut în căsătorie pe Aniţa Prăjescu. Şi că, în această privinţă, genealogia Sturzească, este exactă, rezultă din diferite documente originale ale timpuluĭ văzute de noĭ [5]. Din aceste documente rezultă că Chiriac Sturza paharnicul a ţinut în căsătorie pe Aniţa, fata medelniceruluĭ Lupul Prăjescu, şi a soţieĭ sale Safta, născută Ghianghea, Avut-a paharnicul Chiriac Sturza treĭ soţiĭ, pe Alexandra Ureche, pe Aniţa Prăjescu şi pe fata Ciolpăneseĭ? Lucru nu este peste putinţă şi chiar este un motiv care dă oare-care probabilitate acesteĭ conjecturĭ. In adevăr într un act din 17 Noembrie 1668 (7177) [6], Dumitraşcu Prăjescu, nepot de frate al Aniţeĭ Sturza, vorbind de copiiĭ matuşeşăĭ, nu pomeneşte de cît pe Ioan şi Sandu, pe cînd din genealogia familieĭ Sturza se vede că paharnicul Chiriac Sturza a avut 7 copiĭ. Pentru ce însă Dumitraşco Prăjescu nu vorbeşte de ceĭ-l-alţĭ copiĭ aĭ luĭ Chiriac Sturza? Probabil fiind-că numaĭ aceştia eraŭ născuţĭ din mătuşa sa Aniţa, şi prin urmare numaĭ faţă cu eĭ se punea cestiunea de moştenire a vel vorniculuĭ Ioniţă Prăjescul, care se discuta în act. Nu să poate iarăşĭ să să obiecteze că să poate ca Aniţa să fi făcut pe ceĭ-l-alţĭ 5 copiĭ in

---

4. Doc. din 12 Oct. 7191 (1682) public. de Erbiceanu, Istoria Mitrop. Mold. Bucur. 1884; Anexe, pag. 5.

5. Mă mulţumesc a cita Doc. din 17 Noembrie 7177 (1668) emanat de la Dumitraşco Prăjescul fiul luĭ Grigoresco Prăjescul, nepot de fiul lui Lupu. Originalul Academia Romînă, Pachetul XLIV doc. No. 130.

6. Citat maĭ sus.

urma actuluĭ, fiind-că actul din 1669 spune că ea murise în acel timp.

Insă, încă o dată repet, e numaĭ probabil, foarte probabil însă, că Chiriac Sturza a avut treĭ soțiĭ.

Document din 1789 din Bucovina

Dăm aci textul latinesc al unuĭ document cu traducerea romînească în față. Insemnătatea luĭ reesă din cuprins chiar. Bucovina a fost rîpită Moldoveĭ de către Austriacĭ în urma războiuluĭ dintre Rușĭ și Turcĭ sfîrșit prin pacea de la Cuciuc Cainargi, încheiată în 1774 Iulie 21 și ratifiată de Turcĭ abia în 1777 Fevruarie 2. — Indată ce Austria, prin meșteșugirile politice ale aceluĭ timp, puse mîna pe Bucovina în 1775, fără ca să fi luat parte în războiul dintre Rușĭ și Turcĭ, ci numaĭ prin promisiunĭ de ajutoare viitoare către Rusieĭ, imediat populațiunea provincieĭ moldovene rîpite a căutat să-șĭ limpezească și să-șĭ asigure situațiunea față cu noiĭ stăpînitorĭ. Boeriĭ pămîntenĭ moldovenĭ s-aŭ prezentat cu actele și titlurile lor de nobleță, cerînd aceleașĭ privilegiĭ de care s-aŭ bucurat înainte; iar guvernul Austrieĭ, căutînd a-i mulțămi, institui o comisiune care să verifice titlurile de nobleță și în consecință să le elibereze diplome de nobleța sîngeluĭ. Era o bună ocaziune pentru boeriĭ bucovinenĭ de a citi și poseda diplome scrise în limba latină, de unde pînă acum le văzuse scrise în romînește cu literile chirilice.

Attestatum

Nos Collegium Statuum Regnorum Galliciae et Ludomeriae Ducatumque Osviecimiae et Zatoriae sub Auspiciis Augustissimi feliciter Nobis Dominantis Iosephi II-di, Romanorum Imperatoris benignissime erectum, Supplici petito Theodori Hulubei ex Botuszynce, Districtus

Atestat

Noĭ colegiul de stat al regatelor Galițieĭ și Lodomerieĭ și al ducatelor Osviecimie și Zatorie, înființat în mod foarte fericit sub auspiciile prea augustuluĭ fericit stăpînitor peste noĭ Iosef al II-lea, împaratul Romanilor, la jalba trimeasă de Theodor Hulubeĭ din Botoșănița,

Sereth, Incolae Circuli Bukovinensis, nobis sub praesento 7-mae Mensis et Anni currenti in consequentiam emanatorum de incorporatione Nobilium Circuli Bucovinensis dd-o 14 Martii 1787. mi Anni Supremorum Patentalium exhibito annuendo; viris ac lectis Originalibus conformiter huic legi paragrapho 5, Reproductis Documentis, notum testatumque facimus ; modernum Suplicantem Theodorum Hulubei ex Botuszynce Districtus Sereth, pro Masillo seu Nobili reputatum esse ; eodemque titulo gavisum fuisse et gaudere. In quorum omnium majorem fidem, praesens testimonium manibus propiis Subscriprimus et Sigillum officiosum apponi jussimus.

(Semnăturile) : Iosephus Comes Brigidak, Ioannes Saxa Comes Bakovski, Iosephus Vandalimus Comes Mniszech, Iosephus Casinimus in Choja Chojechimez.

Ex Sessione Collegii Statuum Regnorum Galliciae et Lodomeriae Datt. Leopolt 18 Nombris 1789 anno.

(semnat) Lucas de Lubranice Dambski.

districtul Sereth, locuitor al circumscripţieĭ Bucovina, prezentată nouă în luna a şeptea şi în anul curent, cerînd confirmarea, în baza patentelor supreme din 14 Mart 1787 referitoare la încorporarea nobililor circumscripţieĭ bucovinene. După ce am văzut şi citit documentele originale, conform paragrafuluĭ 5 din această lege, şi după ce am reprodus documentele, facem cunoscut şi dovadă că petiţionarul de azĭ Theodor Hulubeĭ din Botoşeniţa [1]) districtul Sereth posedă titlul de Mazil saŭ nobil, că de acelaş titlu s-a bucurat şi să bucură şi azĭ. Pentru credinţa mai mare a tuturor acestora, am subscris prezenta dovadă cu propriile noastre mînĭ şi am ordonat să să pună sigiliul Statuluĭ.

Din şedinţa Colegiuluĭ de stat de la 18 Noombre anul 1789.

---

1. Botoşăniţa de care se vorbeşte în document se află şi azĭ lîngă hotarul despărţitor între Bucovina şi judeţul Botoşanĭ.

NOTIŢI

Rezumat al memoriuluĭ d-luĭ Dr. Hurmuzescu, despre modificaţiunile mecanice, fizice şi chimice ce încearcă corpurile magnetice sub influenţa magnetisăreĭ, publicat în Archives des Sciences physiques et naturelles, 1898, Genève.

In tendinţa necontenită de a să reduce fenomenele la un număr de cauze din ce în ce maĭ puţine, s-a căutat o explicaţiune comună fenomenelor electrice şi magnetice. Ampère a fost spiritul cel maĭ pătrunzător al acestor fapte şi ne-a dat nemuritoarele descoperirĭ ale electro-magnetizmuluĭ.

Descoperirile ulterioare n-aŭ făcut de-cît să complecteze poate unele golurĭ din această teorie a magnetizmuluĭ prin curenţĭ. Deci într-un corp magnetizat ar exista curenţĭ moleculari, orientarea acestor curenţĭ sub influenţa magnetizmuluĭ n-ar produce modificaţiunĭ în această moleculă. — Acesta este scopul experienţelor întreprinse de autor şi dintre care o parte sînt acum publicate, iar altele urmează a fi publicate.

In primul memoriŭ d-l Hurmuzescu publică rezultatele relative la schimbarea de volum a corpurilor magnetice, cînd le magnetizăm. Aplicînd ecvaţiunea conservăreĭ energieĭ, găseşte că această modificaţiune trebue să fie o contracţiune, adecă o micşurare de volum, şi experienţa dă într-adevăr o micşurare de volum.

In al doilea memoriŭ, dă rezultatele experimentale relative la variaţiunea registruluĭ electric prin magnetizare, tradusă printr-o curbă care dă legea fenomenuluĭ.

In al treilea memoriu, d-l Dr. Hurmuzescu studiază influența magnetizmuluĭ asupra reacțiuneĭ chimice a corpurilor, măsurînd această reacțiune chimică, nu prin cantitatea de căldură ce dezvoltă, ci prin forța electrometrică. Corpurile, în combinațiunele lor, dezvoltă căldură, și aceasta este cu atît mare cu cît corpurile aŭ maĭ mare afinitate unul pentru altul, și cu atît maĭ mare cu cît corpul produs din combinațiune este maĭ stabil, maĭ fix.

Această căldură poate fi modificată dacă se modifică natura oare-cum a corpuluĭ. Dacă magnetizarea modifică natura întimă a corpuluĭ, cantitatea de căldură de combinațiune trebue să să schimbe, deci forța electro-metrice trebue să să schimbe; ceia ce să întîmplă într-adevăr.

Cum această modificare nu poate proveni de-cît din magnetizare, aplicînd principiul conservațiuneĭ energieĭ, să obține legea fenomenuluĭ. Experiențele în număr mare verifică pe deplin rezultatele teoretice.

Județele de nord ale Moldoveĭ, Botoșaniĭ și Dorohoiul aŭ dat în timpurile noastre cel maĭ mare adaos la cultura poporuluĭ romîn. E destul să amintim, între talentele și geniile pe care le-aŭ produs, pe M. Eminescu, Neculaĭ Iorga și Gheorghe Enescu, pe lîngă care maĭ strălucesc încă și frațiĭ Stavri, Arthur și Raul și d-na Elena Sevastos. Nicĭ o altă parte a țăreĭ nu să poate lăuda cu un asemenea mănunchiŭ.

„*Nouveau Larousse Illustré*“, conține notițĭ destul de curioaze asupra Romînieĭ, și care dovedesc că cunoștințele redactorilor săĭ lasă mult de dorit, cel puțin în privința țăriĭ noastre. Așa nu găsim pe *Alecsandri,* dar găsim pe *Berdescu* (Alexandre) poète et musicien roumain. Găsim, să înțelege *Argeș* scris *Adjich,* și *Bacau* ou *Bakova,* ou *Bakou* și alte asemenea. In fine să semnalăm două indicațiunĭ cu totul vesele: La cuvîntul *architec-*

ture, găsim în un tabloŭ reproduse principalele monumente arhitectonice, printre care şi *Curtea de Argeş*, trecută astfel: „L. *Russie*—Eglise d'Ardjich (Valachie)." La o observaţiune ce am făcut redacţiuneĭ, ia a respuns că, notiţa aşa cum e redactată vrea să zică că Curtea de Argeş „relève de l'art russe", dar că să găseşte aiurea, „en Valachie par exemple".

A doua indicaţiune de care voim să vorbim este *Berlad ou Berlat*, ville de la Roumanie (**Bulgarie**), qui après avoir été la capitale d'une république de paysans au XIII-e siècle, fut brulée par les Tatars au XV-e.

Şi acest dicţionar care apare în fascicule este abea la începutul litereĭ „B". Cine ştie ce vom maĭ găsi?

Statistica Basarabieĭ

Să scie că anul trecut s-a făcut la 8 Ianuarie, în Rusia numărarea generală a populaţiuneĭ, lucrare socotită atît de grea, încît la noĭ nu s-a maĭ încercat serioz de la 1859! Credem interesant să semnalăm datele privitoare la *Basarabia*, ce le găsim în cele două dintîiu broşurĭ ce s-aŭ publicat de curînd, cuprinzînd rezultatele provisoriĭ ale lucrăreĭ, după calculele locale. Aceste calcule să vor verifica şi de va fi loc, îndrepta, de serviciul central de statistică al Imperiuluĭ căcĭ numaĭ la noĭ să publică (cînd să publică) ca definitivă, opera nerevăzută şi necorectată a notarilor de la sate, chiar cu greşelĭ de adunare.

In Basarabia s-aŭ găsit 991,257 barbaţĭ, 942,179 femeĭ, în total 1,933,436 locuitorĭ, din care 802,852 în cele 12 oraşe şi restul în sate. Basarabia are 39,014 verste saŭ 42,112 kil. □ ceia ce face 44·9 locuitorĭ la 1 kil. □. Densitatea populaţiuneĭ ar fi decĭ maĭ mare decît acea ce să poate evalua pentru Romînia, care ar fi de vre-o 40 loc. la kil. □, afară dacă să iau fanteziile statistice asupra populaţiuneĭ Romînieĭ ale d-lor Sturza şi ale discipoluluĭ săŭ Basilescu.

In 1885 populaţiunea Basarabieĭ să socotea a fi 1,526,462 loc. In 1858 (probabil fără districtele cedate Moldoveĭ) 1,080,322 loc. Acestea sînt datele oficiale, publicate de serviciul imperial de statistice.

D. Keppen de la Academia de ştiinţe din Petersburg, evaluiază populaţia Basarabieĭ în 1851 la 874,044 locuitorĭ.

Semnalăm că populaţia Rusieĭ întregĭ care era luată de Keppen în 1851 la 67,380,615 loc., s-a numerat în 1897 a fi de 126,368,827 loc.

Iată populaţia Basarabieĭ pe „Guverne saŭ districte“. Reproducem numele cum le găsim transcrise în limba franceză, în broşurele oficiale

Kichinev	279,101	loc.	Akkerman	266,012	loc.
Bendery	192,855	„	Beltsy	210,682	„
Ismail	244,134	„	Orgheïev	213,056	„
Soroki	218,623	„	Khotine	307,959	„

Iar în oraşe s-a numărat:

Kichinev	108,796	loc.	Akkerman	28,303	loc.
Bendery	31,851	„	Beltsy	18,526	„
Orgheïev	13.356	„	Soroky	15,800	„
Ismaïl	31,293	„	Belgrad	12,388	„
Reni	6,946	„	Kagoul	7,096	„
Kilia	11,703	„	Khotine	18,126	„

Nu ştim dacă în broşurele următoare vom avea clasificarea după limba vorbită.

O întrebare ne vine: Cînd vom şti cîţĭ sîntem în Romînia?

C. Stan

Asupra lipseĭ uneĭ legislaţiunĭ privitoare la muncitorĭ în Romănia.

Sub titlul *De la Protection du travail en Roumanie*, D-niĭ F. Robin şi Chr. Staicovicĭ aŭ înfăţoşat Congresuluĭ Internaţional pentru Legislaţiunea munceĭ ce s-a ţinut anul trecut în Bruxelles, o foarte interesantă de şi prea scurtă notiţă (10 pag.), în care arată ce s-a făcut, saŭ maĭ bine zis, ce nu s-a făcut, în Romînia, în o materie care este astăzĭ objectul preocupaţiunilor de căpitenie a cugetătorilor şi a oamenilor politicĭ în *toate* ţările civilizate.

Dar legiuitoriĭ noştri nu s-aŭ gîndit şi nu să gîndesc să iea măsurĭ speciale pentru protecţiunea muncitorilor şi nu aŭ făcut maĭ nimic pentru îmbunătăţirea soarteĭ lor. S-ar putea zice chiar, că prin graba şi nesocotinţa cu care am rupt cu trecutul, şi am întrodus, potrivite saŭ nu, legĭ noue, copiate din alte ţărĭ, am distrus şi puţinele măsurĭ proteguitoare ce eraŭ în vechile legiuirĭ şi în vechile obiceiurĭ. Aşa *breslele* a căror întocmire şi misiune sunt de altfel puţin cunoscute, eraŭ o legătură între muncitoriĭ de odinioară care, dezvoltată şi adaptată nevoilor vremilor noue, ar fi putut să fie de ajutor.

Autoriĭ studiuluĭ de care vorbim acum, arată maĭ întîiŭ, că şi astăzĭ străiniĭ tot aŭ puţine cunoscinţĭ exacte despre noĭ, şi că şi acum găsim, chiar în scrierile ce aŭ pretenţia de a fi serioaze, arătările cele maĭ de fantazie asupra Romînieĭ. „Arhiva“, în notiţele sale bibliografice, a dat multe exemple despre aceasta. Studiul D-lor R. şi S., pe care am dori să-l reia şi să-l dezvolte în o nouă lucrare maĭ întinsă, este o bună *mise au point* în privinţa materieĭ de care să ocupă.

Cu drept cuvînt, d-niĭ R. şi S. să miră cum în o ţară în care agricultura este izvorul de căpitenie, aproape singurul, al bogăţieĭ, nu avem nicĭ o lege de protecţiune a muncitorilor care să prevadă măsurĭ pentru accidentele, atît dé numeroase cu maşinele, pentru ceasurile de muncă, macar a copiilor şi a femeilor însărcinate şi a lehuzelor, pentru cazurile de boală, etc. Legiuitoriĭ noştri, în legile de „Tocmelĭ agricole“, nu aŭ avut de cît o preocupare, acea a *salariuluĭ*. Să ştie, de altfel, cît-de puţin, a reuşit, însuşĭ d-l P. Carp, cu toată buna-voinţa şi îngrijirea din legea din 1893, ca să ne îndrumeze spre stîrpirea acelor cunoscute abuzurĭ, într-adevăr criminale. Creditul agricol, menit a ajuta pe ţăranĭ, funcţionează de prea puţină vreme pentru ca să putem şti dacă ieste în stare să dea roadele nădăjduite de la el. De altfel ar trebui să avem cercetărĭ bine conduse, în acest scop, şi publicaţiunĭ făcute altfel de-cît din punctul de vedere fiscal, singurul care pare că preocupă pe toate guvernele noastre.

In privinţa lucrătorilor industrialĭ, autoriĭ scriereĭ

de care ne ocupăm, arată că cercetările d-lor personale, aŭ confirmat şi ele că timpul obicinuit de muncă este de 15 la 16 ceasurĭ pe zi, chiar pentru ucenicĭ; că maĭ totdeauna aceştia sînt lăsaţĭ fără nicĭ o instrucţiune, că sînt culcaţĭ îngrămădiţĭ în odăĭ strîmte, fără aer şi fără lumină, şi că atelierele sînt în cele maĭ proaste condiţiunĭ higienice. In Bucureştĭ s-a constatat că miciĭ Oltenĭ ce vînd pe strade, purtînd sarcinĭ atît de grele pe umeriĭ lor de copiĭ, sînt locuiţĭ de patroniĭ lor „ca sardelele“, şi cu toţiĭ am văzut asemenea „*Oltenĭ*“, copiĭ, încercînd să vîndă aceia ce le maĭ rămăsăse din povara zileĭ, încă pe la 10 saŭ 11 oare de noapte, abia tîrîndu-să de obosală, ceia ce nu împedică ca să fie siliţĭ a doua-zi să reînceapă înainte de răsăritul soareluĭ nesfîrşitele lor curse. Nu s-ar putea face nimic oare în ajutorul acestor micĭ martirĭ, şi cu toată civilizaţia cu care ne fălim în Bucureştĭ, vom maĭ privi oare multă vreme nepăsătorĭ, permiţînd chinuirile lor, de cătră neomenoşiĭ lor stăpînĭ?

Nu avem nicĭ o lege care să reglementeze relaţiunele speciale dintre patronĭ şi muncitorĭ industrialĭ, şi atît pentru neînţelegerile zilnice privitoare la salariu şi amenzĭ, cît şi pentru cererile de despăgubirĭ în cazurĭ de accidente, muncitorul trebue să urmeze tot calea înceată, greoae şi plină de şicane a procedureĭ civile, din care muncitorul sărac şi care nu are vreme de pierdut de la muncă, nu parvine să să discurce singur de cît cu greŭ, şi maĭ cu greŭ încă, cînd în lipsa uneĭ asistenţĭ judeciare, recurge la advocaţiĭ aceĭ la care mijloacele sale îĭ permit a să adresa, şi despre conştiinţa cărora e zadarnic a să maĭ vorbĭ, fiind lucrurĭ atît de bine cunoscute! Certificatele de paupertate, dacă aĭ norocul să nu aĭ macar un bordeiŭ, pentru care să să plătească 1 saŭ 2 leĭ impozit funciar pe an, scutesc de taxele de timbru. Să nu uităm însă abuzurile neruşinate ce să fac de funcţionariĭ de la primăriĭ şi percepţiĭ, pentru liberarea acestor certificate „absolutamente gratuite“. Cunoaştem cazurĭ în care oamenĭ săracĭ aŭ cheltuit 60 saŭ 100 leĭ pentru un certificat. Ştim personal un caz în care un lucrător — legător de cărţĭ — a fost nevoit să lege gratis nişte cărţĭ ale d-luĭ perceptor, înainte ca acesta să-ĭ dea

viza trebuitoare! Aşa d-niĭ R. şi S. citează cazul surpăreĭ uneĭ case în construcţiune din str. Academieĭ în care nicĭ ceĭ schilodiţĭ de dărămare, nicĭ familiele celor ucişĭ, nişte nenorociţi Ţiganĭ probabil, nu aŭ avut mijloace să ceară despăgubirĭ la vinovaţiĭ constructorĭ. Citeam zilele aceste în ziare, că procesul victimelor unuĭ accident de acelaş fel din Calea Victorieĭ, întîmplat acum vre-o treĭ saŭ patru anĭ, s-a amînat, încă tot la Tribunal (e probabil ca va merge în Apel şi Casaţie), pentru a nu maĭ şti a cîtea oară, din pricina unuĭ chiţibuş de procedură iscodit de iscusiţiĭ apărătorĭ aĭ architecţilor vinovaţĭ. Sîntem departe, în materie de accidente, de acea grabă numaĭ de cît trebuitoare, fără de care despăgubirea vine, cînd vine, *prea tîrziu*, şi de acea răsturnare a dovedireĭ, care tinde a să stabili pe zi ce trece în jurisprudenţa şi legislaţiunea ţărilor civilizate, în afacerile de asemenea natură, după care vina e presupusă, şi patronul trebue să dovedească nevinovăţia sa în caz de accident. Noĭ sîntem tot la sistemul art. 1169 cod, civil, copiat după art. 1315 din cod. Napoleon. Victima accidentuluĭ să facă dovada în justiţie a vineĭ patronuluĭ, şi să ştie că această dovadă este aproape cu neputinţă de făcut, adesa chiar cînd faptul e vădit.

Legiuitorul nostru n-a căutat să intervină prin anume dispoziţiunĭ în raporturile dintre patronĭ şi muncitorĭ, decît prin cîte-va măsurĭ nicĭ de cum îndrăzneţe, din legea minelor, votată sub guvernul conservator în 1895. Să ştie că, din motive politice, legea a rămas ne pusă în aplicaţiune. Acum în urmă, guvernul actual, în proectul de lege modificator al aceleĭ legĭ, moarte înainte de a vieţui, a suprimat cu desăvîrşire acele măsurĭ proteguitoare, în care să ivise, în legislaţiunea noastră cea dintîiŭ licărire de îngrijire şi de milă pentru ceĭ slabĭ, îngrijire care predomneşte, în nouele legiuirĭ, pretutindenea aiurea.

Legea repausuluĭ duminical pare asemenea a fi avut un scop social. Ia însă e slab aplicată în mare parte. Aşa de pildă în manufacturele statuluĭ, sub deosebite pretexte, să lucrează dese-orĭ Duminica. De altfeliŭ această lege să cam resimte de pripa cu care s-a întocmit şi votat; are multe lipsurĭ, neajunsurĭ şi nepotrivirĭ. Cum observă

foarte bine autoriĭ broşureĭ, acest repaos nu foloseşte de-cît personaluluĭ uneĭ prăvăliĭ şi cător-va ateliere. Tocmaĭ aceĭ care aŭ o muncă maĭ obositoare şi zile de lucru de cîte 16 saŭ 17 ceasurĭ, nu să folosesc de ia, precum sînt vizitiĭ şi conductoriĭ de tramway, personalul inferior al căilor ferate, birjariĭ, băeţiĭ din birturĭ şi cafenele, olteniĭ-zarzavagiĭ şi alţiĭ asemenea.

Pentru a veni în ajutorul victimelor accidentelor, sînt, s-a zis, spitalele; dar să nu să uite că sînt localităţĭ lipsite de spitale şi punct de căpitenie, trebue ca accidentul să fie grav, pentru a să avea acest ajutor.

Cum rămîne însă cu schilodul ieşit din spital? Cine ajută pe aceĭ răniţĭ maĭ puţin grav, dar totuşĭ în neputinţă de a munci? ce devin soţiile, copiiĭ saŭ parinţiĭ bătrînĭ aĭ victimelor accidentelor, a ciunţilor şi a schiloditilor? Pentru mizeria acestora, cu tot cortegiul eĭ de suferinţe, spitalele nu pot face nimic? Sînt pe alocurea puţine, prea puţine, societăţĭ de ajutor mutual; dar să ştie cît de greŭ funcţionează, lipsite de mijloace îndestulătoare şi fără conducătorĭ destoinicĭ. Cele maĭ de multe orĭ, ele sînt victimele dilapidăreĭ puţinelor fondurĭ ce aŭ, de către administratorĭ neomenoşĭ şi necinstiţĭ, maĭ cu samă că aceste societăţĭ neavînd personalitate juridică, ele întîmpină greutăţĭ marĭ, adesa neposibilitatea de a urmări pe delapidatorĭ care ast-fel operează aproape sigurĭ de a nu fi pedepsiţĭ.

Nu am uitat asemenea că în legea şi că numeroasele reglemente ale serviciuluĭ sanitar, a căruĭ bună voinţă şi activitate, poate cam pripită, este cunoscută, să găsesc cîte-va dispoziţiunĭ foarte bune. Dar să nu ne înşelăm pe noĭ înşine, Trebue să recunoaştem că ele aŭ numaĭ aparenţa de a fi ceva! In fapt ele sunt neaplicabile, şi în orĭ-ce caz, neaplicate, şi cele maĭ de multe orĭ nu aŭ nicĭ o sancţiune, saŭ, cînd aŭ una, efectul ce l-ar putea avea să zădărniceşte prin formalizmul prea complicat şi nepotrivit al procedureĭ ce trebue să să urmeze dinaintea justiţieĭ. Cine maĭ aude vorbindu-să şi ce aŭ devenit reglementele pentru locuinţele ţărăneştĭ care în cîţĭ-va anĭ trebuia să schimbe privileştea satelor noastre? acela pentru secarea bălţilor prin sate, (de ce nu şi prin oraşe?)

acele asupra locuinţelor insalubre? acele... dar la ce ar putea sluji acest pomelnic de născuţî—morţî?

Afară de aceasta, medicii care sînt însărcinaţî cu supravegherea îndeplinireî acelor măsurî, orî-cît de constiinţioşî ar fi eî, şi cunoaştem cîţî-va din aceştia, sînt împovoraţî cu atîtea atribuţiunî deosebite, în-cît nu aŭ nicî vreme îndeajuns. Pe lîngă acestea eî sînt descurajaţî în faţa neputinţeî de a ajunge, în starea actuală, la îmbunătăţire în practică. Eî ar întreprinde o luptă în care ar fi sigurî dinainte a nu birui. Autoriî broşureî ne spun că un medic comunal din Bucureştî, inspectînd imprimeriile din acest oraş, ca să vadă de să aplică nu ştiŭ care regulament, a găsit că în *nicî una* nu să luaŭ nicî macar cele maî elementare măsurî pentru sănătatea lucrătorilor. Nimic însă, desigur, nu s-a schimbat în urma inspecţiuneî sale şi nicî nu este cu putinţă să găsim, în legile actuale, un mijloc practic de a să ajunge la o schimbare atît de trebuitoare.

Iată, în treacăt, eîte-va ideî ce deşteaptă substanţiala lucrare a d-lor Robin şi Staicovicî. Şi maî sînt încă multe puncte ce d-lor aŭ maî atins, şi pe care am fost siliţî să le lăsăm la o parte, precum înrîurirea izraelită cu al săŭ *sweating-system* de muncă, neglijenţa instrucţiuneî elementare a ucenicilor, marele neajunsurî pentru muncitoriî agricolî a absenteizmulnî proprietarilor, şi nelegiuirile arendaşilor grecî şi ovreî şi, să o recunoaştem, şi romînî, etc.

Concluziunile d-lor Robin şi Staicovicî sînt că trebue să să creeze la noî o legislaţie specia ă privitoare la muncitorî, şi un corp de funcţionarî *bine aleşî şi bine pregătiţî* pentru a veghia la aplicarea eî. Această intervenţiune să va exercita, cel puţin în epoca de tranziţiune în care ne găsim, şi fiind dată alcătuirea claselor noastre muncitoare, chiar în privinţa adulţilor. Ar trebui să să iea măsurî pentru a să asigura instrucţiunea ucenicilor; să va căuta prin ce măsurî să va putea înmulţi elementul romîn pintre muncitoriî industrialî. Ne unim în totul cu aceste concluziunî şi credem, întru cît ne priveşte, că măsura cea maî urgentă care trebue luată, este acea din punctul al 2-lea al concluziunilor d-lor, şi anume *protecţiunea specială a copiilor şi a femeilor* ce mun-

cesc, în industriĭ maĭ cu samă. De aceste măsurĭ atîrnă sănătatea şi tăria generaţiunilor viitoare. Să ne amintim sfatul Lorduluĭ Beaconsfield, încă din 1872, care zicea că „sănătatea poporuluĭ este chestiunea cea maĭ importantă care trebue să preocupe pe omul de stat".

D-niĭ Robin şi Staicovicĭ de alt-fel sînt cunoscuţĭ prin o folositoare şi serioasă culegere de date statistice [1]) asupra Romînieĭ, publicată de curînd, care merită o cercetare aparte.

C. Crupenski

Din lucrările Academieĭ

Sesiunea generală din acest an a fost maĭ roditoare pe partea intelectuală. Intre alte lucrări cetite în şedinţele publice, din care două solemne sub preşedinţa Maiestăţiĭ Sale Regeluĭ, cităm: comunicarea d-luĭ Gr. Tocilescu despre săpăturile făcute la Turnu-Severin şi la Adam Clisi, acea a d-luĭ dr. Babeş despre descoperirile făcute în cursul anuluĭ la laboratoriul de bacteriologie, acea a d-luĭ Gr. Stephănescu asupra congresuluĭ geologic de la Moscova, interesanta poemă a d-luĭ D. Olănescu întitulată Bătrînĭ şi Tinerĭ, a d-luĭ Ioan Calenderu asupra opoziţieĭ contra împăraţilor in literatura romînă, şi în sfîrşit studiul d-luĭ A. D. Xenopol asupra constituţieĭ Moldoveĭ din 1822 şi a origineĭ partiduluĭ liberal şi conservator în ţările romîne. Academia a ascultat raportul asupra fundaţiuneĭ Oteteleşanu, din care reiesă că anul acesta se complectează numărul de 75 de fete întreţinute şi educate în acel institut în scopul de a face din ele bune mume de familiĭ; a numit o comisiune care să organizeze scoala de pe Moara Grecilor (jud. Vasluĭ) donată Academieĭ de defunctul Ioan Agaricĭ din Roman. Bursele acordate din fondul Adamachi aŭ atins maximul cifreĭ lor. Ele să daŭ precum să ştie în

1. *Statistica Romînă* (în limbile franceză şi romînă), 1 vol. 8° 1898, (Pr. 5 leĭ).

majoritate, la Universitatea din Iaşĭ. S-a menţinut aceeaşĭ comisiune pentru împărţirea de cărţĭ gratuite la scolariĭ săracĭ, din donaţiunea Ioan Fătu, care cărţi în anul trecut a ajuns la cifra de 23,000. Academia a maĭ ascultat raportul comisiuneĭ dicţionaruluĭ şi planul după care îl lucrează dl. Philipide. Premiĭ a fost acordate d-luĭ Stefan Mihailescu pentru o lucrare de mecanică, d-luĭ Haralamb Leca, pentru volumul săŭ de poeziĭ *Secunda*, şi d-luĭ Turcu pentru descrierea munţilor Făgăraşuluĭ, d-luĭ Arbore pentru studiul săŭ asupra Basarabieĭ.

Membri corespondenţĭ a fost numiţĭ: D-niĭ Duiliu Zamfirescu şi Alex. Philippide la secţiunea literară. Gh. Coşbuc nu a putut fi ales nefiind un al treilea loc vacant. Cele 4 locurĭ de membri activĭ aŭ rămas toate neocupate.

IASI — TIP. H. GOLDNER STR. PRIMARIEI No. 17.

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

Anul IX. Maiu și Iunie 1898. No. 5 și 6

A. D. XENOPOL

Principiile fundamentale ale istoriei

CAP. III.

Păreri greșite asupra scopuluĭ istorieĭ

Istoria și patriotismul. — După ce am arătat ce este istoria, să cuvine să cercetăm ceea ce ia nu este și ceea ce nu trebue să fie.

Am stabilit că istoria poate pe deplin năzui la rolul și la titlul de știință, întru cît ia urmărește aceeașĭ țintă ca și celelalte științĭ, descoperirea adevăruluĭ și explicarea luĭ cauzală. Am văzut, în acelaș timp, că stabilirea adevăruluĭ este maĭ grea în faptele succesive de cît în acele coexistente, din pricină că faptele care sunt de căderea istorieĭ nu maĭ ființază, și că ele trebue reconstituite prin mijlocirea rămășițelor trecutuluĭ.

Cătră această greutate se maĭ adauge, pentru faptele succesive ale mințeĭ, împrejurarea că ele fiind, la urma urmelor, lucrarea conștiințeĭ omeneștĭ, aceasta area adese orĭ interes a ascunde adevăratul lor ca-

racter. Datoria istoricului trebue să fie de a se sili prin toate mijloacele, ca să desfacă adevărul din nourii vroiţi saŭ nevroiţi care-l încunjură. Orĭ-ce lucrare care nu respectă acest principiŭ cu toată asprimea, nu poate pretinde la titlul de istorie. Noĭ ştim că disciplina noastră este maĭ ales expusă acestuĭ neajuns, şi tocmaĭ pretenţia teoriilor interesate de a trece drept adevărate, aŭ aruncat neîncrederea în valoarea ştiinţifică a istorieĭ.

Dar nu cu această greutate cugetăm noĭ să ne îndeletnicim aice. Acea pe care vroim s-o atingem este mult maĭ însămnată. Anume istoria, chiar cînd ar fi în stăpînirea adevăruluĭ, trebue oare să-l arăte în toată a luĭ cruzime, şi nu trebue ia, în oare-care împrejurărĭ, să cruţe simţimîntul poporan, pe care adevărul gol l-ar putea răni; cu alte cuvinte istoria nu trebue oare să ţină socoteală de patriotismu? Nu este de datoria eĭ de a îmblînzi expunerea faptelor care ar putea să-l jignească, şi din protivă să umfle pe acele ce ar putea să-ĭ dee viaţă?

Istoria expune faptele omeneştĭ, şi expunerea eĭ poate avea înriurire asupra vremeĭ de faţă, prin însuşirea atît de rostită a omuluĭ pentru imitaţiune. Cetirea istorieĭ poate insufla puternicĭ simţiminte; ia poate pune în lucrare o fermecare, prin exemplul faptelor marĭ îndeplinite de străbunĭ, precum poate pe de altă parte lîncezi spiritul, prin descrierea mizeriilor şi înjosirilor neamuluĭ omenesc. Nu fără cuvînt purta Alexandru cel Mare tot-deauna cu el Iliada luĭ Omer. Iată pentru ce istoriografia maĭ veche urmărea ca ţintă, acea de a sluji de exemplu timpuluĭ de faţa, şi pentru a o ajunge, ia jertfea bucuros adevărul tendinţeĭ moralizatoare. Ia vroia, cum zice un cronicar romîn: „să rămîe cunoscute roduluĭ omenesc lucrurile bunilor şi a răilor, a vrednicilor şi a nevrednicilor, ale legiuiţilor împăraţĭ şi ale tiranilor, ca pe ceĭ bunĭ şi vrednicĭ să-ĭ lăudăm şi să-ĭ bine-cuvîntăm, şi pe ceĭ răĭ şi cruzĭ să-ĭ ocărîm

şi răŭ să-ĭ pomenim; aşişderea că rălele să gonim şi să fugim, iar bunele să îmbrăţoşăm şi să urmăm“ [1].

Nu se poate cu totul răspinge acest rol de a doua mînă al istorieĭ; dară pentru ca ia să-l îndeplinească, nu e cîtuşĭ de puţin nevoie de a să atinge adevărul. Dacă pilde frumoase, fapte marĭ, jertfe neinteresate pentru binele obştesc îĭ cad sub condeiŭ, cine ar putea mustra pe istoricul ce le ar pune în deplină lumină? Dară asemenea exemple nu pot lucra asupra sufletuluĭ, decît dacă sînt pe deplin dovedite. Vremile noastre, în care spiritul ştiinţific este dispus a nu créde nimic pe cuvînt, ci numaĭ pe dovezĭ, nu va da nicĭ o crezare vorbelor late; ele nu să vor închina decît înaintea elocvenţeĭ convingătoare a faptelor. Noĭ credem că istoria va aduce mult maĭ multe slujbe, chiar pentru rîdicarea morală a unuĭ popŏr, dacă ia nu va reproduce decît curatul adevăr, fără să-l maĭ potrivească cu interesele momentuluĭ. Un popor are tot-deauna nevoie de a-şĭ cunoaşte lămurit trecutul, dacă vra să-şĭ deie samă despre starea sa de faţă, şi să găsească sensul în care el trebue să-şĭ îndrepte silinţele în viitor. Nu i s-ar face o slujbă, cînd i s-ar ascunde cauza adevărată a înfrîngerilor sale, a încetineleĭ propăşireĭ sale, a dăreĭ îndărăpt a industrieĭ saŭ a artelor sale, şi nu prin arătarea trecutuluĭ săŭ în o falşă lumină ar putea fi el învăţat asupra nevoilor pe care le are în timpul de faţă, saŭ a primejdiilor care-l ameninţă în viitor. Starea prezentă este ceva real, şi asupra aceşteĭ realităţĭ este de lucrat, dacă ia nu ar fi priincioasă buneĭ stărĭ a poporuluĭ. Pentru ca îndreptarea să se poată face, trebue cunoscute cauzele reale ale stăreĭ bolnăvicioase, şi prin urmare seria exactă a stărilor ce aŭ precedat-o. Numaĭ prin cunoştinţa deci exactă a istorieĭ sale, prin expunerea adevăruluĭ a-

---

1. Anonim citat în A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor din Dacia Traiană*, IV, 1891. p. 635.

supra trecutuluĭ săŭ, va putea un popor să găsească mijlocul de a învinge greutățile ce le va întîlni în cale. Cum o spune prea bine *Fustel de Coulanges* „este tot-deauna primejdios de a confunda patriotismul care este o virtute, cu istoria care este o știință“ [2]. Tot ce se poate învoi istoricului, este de a colora maĭ mult prin stil oare-care evenemente, pentru a înalța moralul poporuluĭ, făcîndu-le să pătrundă maĭ adînc în cugetul săŭ.

Invățatură pentru prezent. — Pe lîngă ținta moralizătoare, în care să vedea miezul istorieĭ, ia maĭ trebuia să slujască a învața pe popoare și pe neamul omenesc, prin pildele ce conține, chipul de a se conduce în situațiile încurcate ale viețeĭ curgătoare. Ia trebuia să conțină un repertoriŭ de fapte, în care s-ar putea tot-deauna afla învățătura ce ar fi de nevoie în împrejurările de față.

Și acéastă ideie conține o parte de adevăr, dar într-un alt înțeles decît acel ce a fost în deobștie primit pînă astăzĭ. Faptele istorieĭ se schimbă necontenit; deși par a se repeta, ele sînt tot-deauna altele. Este acelașĭ fond omenesc, dar sub o formă necontenit deosebită. Esté decĭ inviderat că nu se pot aplica așa de a dreptul, unuĭ fapt prezent, principiile de purtare împrumutate de la faptele analoage de maĭ înainte. Ce am zice oare despre un general care, într-o bătălie, ar vra să păstreze orînduirile luate de el într-o bătălie precedentă ? Condițiile lupteĭ fiind deosebite, el trebue să schimbe, potrivit lor, planul săŭ de atac saŭ de aparare. Tot așa e și în istorie. Faptele nu să repetă nicĭ-odată într-un chip identic. Sînt faptele vechĭ, plus ceva noŭ: $A+x$, în care tocmaĭ x joacă rolul cel maĭ însamnat: Ia ce sens istoria poate ca să devină *magistra vitae* a

---

2. Needit, reprodus de D. Guiraud în studiul săŭ asupra mareluĭ istorie, *Revue des deux Mondes*, 1896, Martie, p. 78.

luĭ Cicero? Noĭ credem că ia poate desluşi pe oamenĭ asupra două punte însemnate: întăĭ, arătîndu-le mijloacele de a îndrepta greşelele făcute; al doilea, îndrumîndu-ĭ pe direcţiunea în care eĭ trebue să-şĭ îndrepte silinţele în viitor.

In ceea ce priveşte puntul d-intăĭ, trebue luat aminte că, pentru a se feri de a recădea în greşelele trecute, nu este destul de a lua cunoştinţă despre neajunsurile pe care le înfăţoşază organizarea socială care le a adus; trebue — şi acesta este lucrul de căpitenie — potrivită această cunoştinţă cu vremile în care trăim, trebue îndreptată organizarea socială după cerinţele epoceĭ noastre, şi nu numaĭ a se mărgini la îndreptarea neajunsurilor organizăreĭ, aşa precum ia se află în trecut. Dacă vroim să urmăm o linie de purtare care a produs bune rezultate pînă atuncĭ, va trebui s-o modificăm necontenit în sensul şi după cerinţele propăşireĭ realizate, iar nu să ne mulţumim de a aplica principiile care ne-aŭ făcut să ajungem la rezultatul obţinut.

Aceste consideraţiunĭ conduc de la sine la al doilea punt, prin care istoria ne poate sluji la îndreptarea purtăreĭ noastre în viitor. Vom vedea că istoria arată, prin mijlocirea seriilor istorice, direcţiunea pe care o ieŭ succesiunele de evenemente, şi în cotro ele tind în vremurile viitoare. Puterile care lucrează asupra desvoltăreĭ sînt la sfîrşit neoprite, şi silinţele conştiute ale omenireĭ nu pot decît să grăbească împlinirea rezultatelor cătră care ele duc, cînd aceste silinţĭ sînt îndreptate în sensul acţiuneĭ acelor puterĭ, saŭ să o întîrzie, cînd lucrează în sens protivnic. Interesul păstrăreĭ fiinţeĭ sale împingînd pe om a căuta cea maĭ mare cîtime de fericire cu putinţă pe acest pămînt, şi a prelungi cît să poate maĭ mult toate condiţiile care slujesc spre a o chezăşlui, istoria va putea sluji a ajunge această ţintă, prin mijlocul aratat maĭ sus, adecă favorizînd evoluţiunea cătră bine şi întîrziind, pe cît să va putea

face, pe acea ce tinde cătră răŭ. Dar spre a cunoaşte direcţiunea acesteĭ evoluţiunĭ, trebue descoperite liniile eĭ în trecut, Iată în ce înţeles istoria poate deveni un izvor de învăţătură pentru prezent.

Dar folosul de căpitenie ce se poate trage din studiul istorieĭ, pentru timpul în care trăim, este acela care rezultă din înţelegerea acestuĭ din urmă. Numaĭ trecutul poate să ne desluşască vremile de faţă [3].

Istoria-cenzură. — Dacă istoria nu este un repertoriu de fapte care să slujască la îndreptarea prezentuluĭ, acest din urmă are el oare drept menire de a juca faţă cu trecutul rolul de cenzor, de a încuviinţa saŭ a descuviinţa faptele ce nu maĭ sînt, de a găsi că cutare eveniment nu ar fi căzut să să întîmple, de a arăta bucurie pentru un soiŭ de fapte ce s-ar fi împlinit şi părerĭ de răŭ pentru altul ce nu ar fi izbutit; într-un cuvînt istoricul are el dreptul de a se rîdica în judecator al trecutuluĭ, şi istoria are ia drept menire şi de a critica trecutul, saŭ numaĭ aceea de a-l înţălege ?

Să ştie că tocmaĭ în această direcţie s-a dezvoltat elocvenţa istorică ce punea, în zugrăvirea caracterelor şi în declamările morale şi utilitare, ţinta de căpitenie a istorieĭ. Tratată din punturĭ de vedere deosebite, prin spirite stăpînite de prejudicăţĭ politice saŭ împărtăşind deosebite credinţĭ religioase, istoria deveni cîmpul pe care se purtaŭ, sub masca trecutuluĭ, luptele prezentuluĭ.

Istoria-ştiinţă care urmăreşte ca scop adevărul asupra trecutuluĭ, nu trebue să maĭ calce pe această cale.

Şi maĭ întăĭ, în ce priveşte zugrăvirea caracterelor, trebue deosebite, la indivizĭ ca şi la popoare, două elemente deosebite : fondul firesc şi caracterul istoric, născut din lucrarea evenementelor asupra acestuĭ fond neperitor. Dar pe cînd fie-ce popor are

---

3. Maĭ mult asupra acesteĭ intrebărĭ, vezĭ la Capitolul VIII, *Legile socio logice*, *§ Prevedere* şi *prezicere*.

un fond organic şi psihic ne strămutat, la indivizi în deobştie acest din urmă este mult maĭ puțin rostit. Numaĭ prin excepție se întîlnesc indivizĭ înzăstrațĭ cu un caracter originar statornic si neschimbat. Ceĭ maĭ mulțĭ sunt firĭ neutre, uşor de frămîntat, şi îşĭ formează caracterul sub îmboldirea evenementelor. Caracterul personajelor istorice fiind lucrarea timpuluĭ, se înțelege că el trebue să se schimbe cu acest din urmă. De aicĭ urmează că schițarea unuĭ caracter va putea adesea orĭ să iasă greşită, afară doară cînd personajul de care e vorba a trăit scurt timp, căcĭ dacă viața luĭ a fost maĭ lungă, ceea ce se întîmplă de obiceiŭ, zugrăvirea dintr-o singură trăsătură a caracteruluĭ individual nu va corespunde nicĭ odată realitățiĭ pe care ea vra s-o reproducă. Caracterul istoric, adecă acel format prin timp la individ ca şi la popor, este productul reacțiuneĭ provocate de evenemente în firea organică şi psihologică a ființeĭ de care e vorba ; el este tot-deauna productul desvoltăreĭ. Afară de cazurile extra-ordinare, individul nu maĭ este la sfîrşitul viețeĭ sale ceea ce era la început. Vom aduce un singur exemplu, acel al luĭ Tiberiu, prea bine analizat de către *Beulé*, şi care dovedeşte cu prisosință că ființa monstruoasă care a fost Tiberiul insuleĭ Caprea este un product maĭ curînd al împrejurărilor decît al plecărilor înăscute. „Tiberiu era un om ca şi noĭ, maĭ bine înzestrat decît noĭ. Acest coborîtor al străluciților Claudiĭ, dacă ar fi trăit într-un timp liniştit şi într-o țară liberă, ar fi fost reținut, foarte folositor şi prin urmare fericit; ar fi lasat poate o glorie curată ca ceĭ maĭ mulțĭ din strămoşiĭ săĭ. El s-a născut însă şi a crescut într-un mediŭ nesănătos, încunjurat de cele maĭ rele exemple, supus molipsireĭ atotputernicieĭ; el a cunoscut toate relele, toate nelegiuirile, toate patimile ; el a trecut prin înjosire, frică, desnădăjduire, robia vroită, surgun, înainte ca o năprasnică învărtitură a noroculuĭ să-l arunce pe tron, înjosit şi enervat,

în mijloeul primejdiilor, trădărilor, linguşirilor, prepusurilor, aşa că el suferi, timp de aproape jumătate de veac, o demoralizare înceată care l-a degradat, coborît maĭ pre jos de dobitoc şi condus la turbare şi la nebunie“ [4]. Din protivă un caracter ca acel al luĭ Napoleon, se arată chiar din cea dintăĭ clipă pe deplin format. Evenementele îĭ daŭ drept cadru lumea; dar el nu ar fi fost altul, nicĭ în cele maĭ modeste condiţiunĭ de viaţă.

Iată pentru ce, afără numaĭ doară pentru firile cu totul excepţionale, nu se va putea schiţa nicĭ odată dintr-un singur condeiŭ caracterul personajelor istorieĭ. A o face atuncĭ cînd personajul intră în scenă, este a apuca înainte desvoltarea sa de maĭ tîrziŭ; a-l rezuma la sfîrşitul vieţeĭ sale, este a pune împreună fapte despărţite prin timp şi neasemănătoare între ele. Expunerea caracteruluĭ, pentru a fi adevărată, trebue să fie făcută amăsurat cu a luĭ formaţiune. Ia trebue să plece de la fondul omenesc, orĭ-cît de sters ne-ar apărea în momentul cînd intră în scenă, şi să desvolte una cîte una particularităţile pe care jocul vieţeĭ îl face să le deprindă.

Acesta este chipul urmat de *Leopold Ranke* cu personalităţile istorieĭ. D. *Ottokar Lorenz*, în studiul săŭ asupra mareluĭ istoric german, ne zice în această privire: „ceea ce este caracteristic în feliul cum Ranke apreţueşte oamenii, este împărţirea însuşirilor lor, nevroinţa de a-ĭ privi în întregul lor, ca ceva care ar exista odată pentru tot-deauna. In acest chip, Ranke pune în locul uneĭ judecăţĭ asupra personalităţeĭ, apreţuirea motivelor care le hotăresc purtarea“ [5].

Să trecem la apreţuirea evenementelor şi a personalităţilor. Se înţelege de la sine că se vor putea tot-deauna face reflecţiunĭ de caracter moral, cînd se vor întîlni fapte saŭ oamenĭ care pot să le motiveze. Ast-

---

4. *Tibère ou l'héritage d'Auguste*, Paris, 1870, p. 353.
5. *Leopold Ranke, die Generationslehre und der Geschichtesunterricht*, Berin 1851, p. 134.

feliŭ este greŭ de trecut, fără a o însemna, peste purtarea minunată a generaluluĭ luĭ Traian, Longinus, înşelat şi prins de Decebal. Acesta trimisese răspuns luĭ Traian, că dacă nu ar părăsi cucerirea Dacieĭ, Longinus ar peri în cele maĭ grele cazne. Traian care-şĭ iubea mult prietenul, era pus, prin viclenia regeluĭ dac, într-o poziţie destul de grea, trebuind să jertfească saŭ prietenia, saŭ interesul statuluĭ. Longinus, pentru a scoate pe stăpînul săŭ din încurcătură, luâ otravă. Această faptă, de o mărime morală cu desăvîrşire înaltă, nu poate lasa rece pe istoric. Din potrivă cum să nu te răscolĭ în numele omenieĭ, contra făcliilor viĭ ale luĭ Neron, şi în numele moraleĭ contra măritişuluĭ Marieĭ Stuart cu ucigătorul barbatuluĭ eĭ? De aceia şi Ranke, istoricul cel maĭ liniştit al vremilor noastre, nu lipseşte de a califica uciderea luĭ Henric al III-lea de „acţiune îngrozitoare, rod al fanatizmuluĭ selbatic şi întunecos“ [6]. Dar aceste condiţiunĭ morale nu maĭ alcătuesc, ca înainte, fondul chiar al istorieĭ, scopul scriereĭ eĭ. Cum o spune cu dreptul D. *Ottokar Lorenz*, vorbind despre istoricul moralizator Schlosser: „istoriciĭ maĭ tinerĭ nu vor putea decît da din umere, văzînd pedantimzul moral care vroia să întrebuinţeze aparatul complicat al istorieĭ, pentru a deschide mintea asupra unor lucrurĭ, precum politica saŭ viaţa statuluĭ, care să pot învăţa mult maĭ uşor în dreptul natural şi filozofic“ [7].

Dar morala nu este singura care împărtăşeşte acest caracter de judecată obştească şi foarte puţin supus dezbatereĭ. Tot aşa e cu o idee care îĭ este foarte vecină, acea de drept, de dreptate. Istoricul va putea totdeauna apreţui evenementele din puntul de vedere al dreptăţiĭ. In sfîrşit el va trebui să maĭ cerceteze şi pe acel al propăşireĭ, de-oare-ce este

---

6. *Französische Geschichte*, II, p. 237.
7. *Die Geschichtswissenschaft in ihren Hauptrichtungen und Aufgaben*, Berlin, 1886, p. 70.

chemat a expune evoluţiunea spirituluĭ omenesc şi a-şĭ da samă, dacă epoca pe care o studiază saŭ fapta pe care vra s-o înţeleagă, face parte dintr-un val ce înaintează saŭ dintr-unul ce dă îndărăpt.

Dacă apreţuirea poate fi făcută din aceste treĭ punte de vedere, moral, juridic şi progresiv, aceasta are loc pentru că ia are un caracter obştesc şi pentru că toată lumea nu poate judeca lucrurile din aceste punte de vedere decît în acelaşĭ chip, saŭ cu foarte uşoare deosebirĭ în părerĭ [8].

Nu este tot astfeliŭ, îndată ce apreţuirea pleacă dintr-un punt de vedere personal care îşĭ are izvorul în convingerile politice, sociale, economice, saŭ religioase ale autoruluĭ. Judecăţile pe care istoricul le va rosti asupra trecutuluĭ, după caracterul săŭ personal, nu vor maĭ avea cuprinderea obştească a judecăţilor morale, juridice şi progresive. Ele vor fi rostirea unor părerĭ individuale, saŭ în orĭ-ce caz ale celor a uneĭ clase a societăţeĭ. Este decĭ cu totul firesc ca alte individualităţĭ, şi maĭ cu samă alte clase sociale, să nu le împărtăşească. Tot atît de nepotrivite sînt reflexiunele pe care uniĭ istoricĭ găsesc de cuviinţă a le face asupra mersuluĭ pe care istoria ar fi trebuit să-l iee, şi părerile de răŭ asupra aceluia pe care l-a apucat. Ce însamnă bunăoară declamările luĭ *Beulé* asupra lipseĭ de voinţă a poporuluĭ roman, de a pune mîna iarăşĭ pe libertate, cînd cu moartea luĭ August, şi ce înţeles să poate da cuvintelor următoare? „Cît de fără scuză este poporul roman înaintea urmaşilor ca şi înaintea luĭ însuşĭ, de a nu fi apucat prilejul pe care Pronia i-l dădea cu aşa uşurinţă; căcĭ el putea redeveni stăpînul soarteĭ sale, fără rescoală, fără sîlnicie, fără înfrîngerea vre-uneĭ

8. Admitem decĭ în totul întinderea pe care d. Guiraud (*L'oeuvre de Fustel de Coulanges* în *Revue des deux Mondes*, Martie 1896, p. 81) vroeşte să o dee roluluĭ istoriculuĭ. Numaĭ cît îngrădirea pe care de Coulanges o pune istoriculuĭ *că ar trebui să-şĭ interzică orĭ ce apreţuire personală*, rămîne tot întreagă.

legături, fără jertfă, într-un chip cinstit şi la lumina zilei" [9]! Poporul roman avea cu toate acestea o scuză minunată pentru a nu îndeplini dorinţele lui Beulé, anume nu era în stare să o facă. Precum autorul o recunoaşte singur, „acest popor era dedat plăcerilor şi lenevirei ; o sută de zile de sărbători şi de jocuri pe an eraŭ întăia lui nevoie, pîne necîştigată prin muncă şi împărţire de hrană, cu şi fără de cale, eraŭ a doua lui cerinţă. Cînd nelucrarea este regina unei turme de oameni, ia alungă ori-ce virtute politică. Acela singur îi este stăpîn care o hrăneşte şi o desfată, care o dezmeardă şi o ninereşte" [10]. Dacă însă poporul roman nu mai era decît o gramadă compusă din robi liberaţi, vîntură-ţară streini, cum vra oare Beulé ca el să fi întins mîna pentru a reapuca libertatea pe care Pronia i-o oferea, şi ce înţeles pot avea în acest caz vaicărările lui ? Este invederat că asemenea apucături nu fac să înainteze cu nici un pas adevărul istoric.

Această întrebare, dacă istoricul trebue să-şi eie voia de a cenzura trecutul, este cu atît mai însemnată, că s-ar părea, prin tăgăduirea acestui drept, a să răpi istoricului ori-ce înrîurire asupra timpului de faţă. Vom observa asupra acestei împrejurări, că nu judecăţile personale ale istoricului, chiar cînd i s-ar părea cele mai bine întemeiate, hotăresc pe acele ale publicului, ci numai cît succesiunea faptelor pe care acele judecăţi sunt întemeiate. Judecăţile pe care istoricul le rosteşte asupra faptelor trecute pot fi cît de puternic formulate şi elocvent exprimate. Printr-un efect de reacţiune firească, acei care împărtăşesc alte convingeri, în loc de a primi judecăţile autorului, să vor rîdica cu putere în contra acestei siluiri a părerilor, prejudecăţilor saŭ intereselor lor, şi vor căuta a răsturna judecăţile emise.

9. *Tibère ou l'héritage d'Auguste*, p. 22.
10. *Ibidem*, p. 13.

Istoria, ast-feliŭ tratată, va lua caracterul uneĭ lucrărĭ de partid, în locul aceluĭ al uneĭ lucrărĭ ştiinţifice. Dacă din protivă, istoricul lasă să vorbească faptele, dacă le restabileşte în adevarata lor fire şi dacă expune adevăratele lor cauze, răzămîndu-să tot-deauna pe dovezĭ solide şi încheetoare, logica realităţiĭ va convinge mult maĭ mult pe cetitorĭ, de cum ar putea să o facă pledoaria cea maĭ elocventă. Chiar aceĭ care ar împărtăşi părerĭ protivnice, nu vor putea face astfeliŭ decît să primească urmările fatale care decurg din faptele expuse; iar aceĭ ce nu ar fi îndestul de sincerĭ spre a o mărturisi, nu vor fi maĭ puţin zguduiţĭ în lăuntrul minţeĭ lor.

Nu vroim să aducem în sprijinul celor spuse decît un singur exemplu, dar acela încheetor, fiind vorba de *Henri Taine.* Acest scriitor eminent care a expus cu o îmbelşugare de amănunţimĭ într-adevăr uimitoare istoria revoluţieĭ franceze, în loc de a să mărgini în această materie atît de intinsă şi de adîncă prin ia însăşĭ, a lăsa să vorbeasce cu autoritatea eĭ netăgăduită, logica faptelor, găseşte de cuviinţă a critica marele evenement ce expune şi vra *să dovedească că revoluţia era de prisos*; că nu era nevoie de alte reforme, decît de acele concedate de bună voie prin caietele nobilimeĭ şi ale cleruluĭ, precum şi prin declaraţia regeluĭ. „Era îndestulător, zice Taine, căcĭ toate nevoile reale eraŭ mulţumite“. Aceasta a luĭ afirmare este urmată de un şir de consideraţiĭ, menite a dovedi că „tot sîngele vărsat, toate grozăviile revoluţieĭ eraŭ absolut de prisos, că nu să putea preface starea societăţeĭ de azĭ pînă mînĭ; că un sistem noŭ de aşezăminte nu funcţionează decît prin un sistem noŭ de obiceiurĭ, şi că a să decreta un sistem noŭ de obiceiurĭ, este a vroi să zideştĭ o casă veche. Aceasta este totuşĭ lucrarea întreprinsă de revoluţionarĭ, cînd eĭ resping propunerile regeluĭ, reformele mărginite, transformaţiunele gradate. După eĭ, dreptul şi datoria lor este de a reface societatea din

cap pînă în picioare; aşa o porunceşte raţiunea pură care a descoperit drepturile omului şi condiţiunile contractului social"[11].

Taine nu expune numai istoria revoluţiei franceze; el îi face procesul. De aceia şi întreaga sa lucrare să resimte de această concepţiune falşă a istoriei. Taine a vroit să judece revoluţia şi să o osîndească. El a trebuit să-şi îndrepte cercetările mai ales în sensul descoperirei dovezilor de care avea nevoie, spre a-şi ajunge ţinta. „Rezultatele la care aceste cercetări aŭ ajuns ar putea, cum o zice D. *Monod,* să fie primite de toate minţele necopleşite de prejudecăţi revoluţionare; dar aceasta cu trei condiţii: 1) dacă Taine ar fi aratat deosebirea între ideile constituanţilor şi urmările trase din ele; 2) dacă Taine ar fi lămurit ca crimele Iacobinilor aŭ fost rezultatul, nu numai a unor idei falşe, dar şi a unei situaţii exterioare şi interioare violente care înebunea minţile; 3) în sfîrşit dacă Taine ar fi stabilit oare-care restricţiuni şi oare-care nuanţe"[12]. D. Monod revine asupra întrebărei, în necrologul consacrat de el marelui scriitor. In acea lucrare, D. Monod constată cu părere de răŭ că „Taine părăsise seninătatea determinizmului săŭ filozofic; că el nu să mulţumeşte de a descrie şi de a analiza, ci judecă şi să necăjeşte. In loc de a arata numai, în căderea vechiului regim, în sîlniciile revoluţiei, în gloria şi tirania imperiului, *o succesiune de fapte neaparate şi neînlăturabile,* Taine vorbeşte de greşeli, de rătăciri, de crime"[13]. Nu vroim să cercetăm motivele care aŭ împins pe Taine a să îndepărta, în ultima sa lucrare, de spiritul într-adevăr ştiinţific care să regăseşte în toate scrierile sale anterioare şi a înfrînge el însuşi principiul care îl călăuz'se pînă atunci „că ştiinţa nu proscrie nici nu iartă;

---

11. *Les origines de la France contemporaine, L'Anarchie,* p. 181.
12. *Revue historique,* XXVII, p. 130.
13. *Ibidem,* LIX, p. 117.

ia constată şi explică“ [14]. Ne vom mulţămi a stabili că, cu toată munca cea urieşă depusă în *Originile Franţieĭ contimpurane*, Taine nu a dat o istorie a aceleĭ epoce, ci o lucrare de partid. Pentru ce? Pentru că, în loc de a căuta înlănţuirea neaparată a faptelor ce studia, el şi-a pus în gînd să le judece şi să le ocărască, ca şi cînd faptele ar fi putut fi altfeliŭ de cum aŭ fost; pentru că a părăsit adevăratul tărîm al istorieĭ.

Este drept că această înlănţuire succesivă nu este nicĭ-odată fatală şi neapărată *a priori*. In istorie cauza fiind cunoscută, efectul nu o urmează în tot deauna, şi numaĭ după ce acest efect s-a produs, el să arată ca urmarea neaparată a cauzeĭ. Este singurul neaparat, pentru că între maĭ multe efecte cu putinţă, este singurul ce s-a realizat. Evenimentele istorice nu devin fatale şi nerevocabile decît după a lor îndeplinire. *Ceea ce s-a întîmplat, trebuia să se întîmple, fiind că s-a întîmplat*, iată gîndirea fundamentală a istorieĭ. Acest fatalism, de şi nu poate fi hotărît de maĭ înainte, nu este maĭ puţin nerevocabil după a luĭ împlinire, decît îndeplinirea legilor fatale ale lumeĭ coexistente. De aceia nicĭ nu înţelegem noĭ folosul raţionamentelor asupra ceea ce s-ar fi putut întîmpla în istorie. D. *Tarde* are asupra acesteĭ întrebărĭ o întreagă teorie, şi D. *Lacombe* găseşte că ar fi de mare folos a-şĭ exercita mintea în construcţiunea unor istoriĭ ipotetice [15]. Noĭ credem din protivă că orĭ-ce speculaţiune asupra ceea ce ar fi putut adveni, este o muncă zădarnică, de-oare-ce ştiinţa nu este decît reproducerea realităţiĭ, iar realitatea istorică nu există în chip virtual, ci numaĭ cît după a eĭ îndeplinire. „Nimica nu să poate schimba din ceea

---

14. *Philosophie de l'art*, Paris, 1865, p. 21.

15. G. Tarde *Logique sociale*, p. 159. Lacombe, *De l'histoire considerée comme science*, p 63. Incercarea cea maĭ stranie de reconstituire a uneĭ istoriĭ posibile a fost făcută de D. Renouvier în cartea sa *Uchronie, esquisse historique du développement de la civilisation européenne tel qu'il n'a pas été, tel qu'il aurait pu être*, Paris, 1876.

ce a fost odată" zice cu drept cuvînt D. *André Lefèvre*[16]. S-ar putea, la urma urmelor, da puţină însemnătate reflexiunelor pe care istoricii le fac asupra evenementelor; numai aceste evenemente să fie stabilite cum să cuvine şi legătura lor cauzală pusă în lumină. Trebue însă luat aminte, că un autor ce întreprinde lucrarea lui, cu gîndul de a critica şi cenzura, va fi împins fără voia lui a să interesa mai cu deosebire de faptele ce-i daŭ dreptate şi a neîngriji pe celelalte. Tocmai aceasta s-a întîmplat lui Taine care a lăsat la o parte primejdiile interioare şi exterioare ce ameninţaŭ revoluţia şi „înebuneaŭ spiritele", primejdii care explică de minune cum revoluţia franceză ajunse de la apoteoza libertăţei la o groaznică căsăpire.

A să abţinea de a judeca evenementele, iată singurul mijloc de a fi nepărtinitor, fiind că în acest caz nepărtinirea să impune. Indată ce faptele sînt judecate, silinţele cele mai serioaze pentru a păstra nepărtinirea devin cu totul zădarnice. Nu să poate desface cineva de însăşi a lui personalitate care e un compus din elemente ce aparţin unui timp anumit. Fie-care om va împărtăşi oare-care idei, oare-care credinţi care fac parte întregitoare din personalitatea sa intelectuală, şi de care el nu poate să să desbrace nici într-un chip. Ori-ce istoric care va întreprinde să judece evenimentele, le va judeca în feliul lui, adecă după individualitatea lui particulară. Dar acest element individual exclude tocmai caracterul ştiinţific.

In protiva tezei pe care o susţinem, un număr destul de însemnat de autori pretinde că rolul cel mai nobil pe care istoricul îl are de îndeplinit este acel de judecător al trecutului şi de Mentor al prezentului. Spre pildă, D. *Lavolée* susţine „că istoria, prin judecata ei, aduce omenirei slujbele cele mai de preţ; că trebue numai decît ca istoricul să poată judeca

16. *L'homme à travers les âges*, Paris, 1880, p. 119.

cu nepărtinire şi autoritate; că el trebue să facă acest lucru, pentru a uşura conştiinţa neamuluĭ omenesc, pentru a înfricoşa şi pedepsi pe nevinovat, pentru a da încredere, uşurare şi satisfacţiune celuĭ apăsat; că este drept şi neaparat ca, la un moment dat, în faţa răuluĭ biruitor, a mişelieĭ ce să resfaţă, a crimeĭ prosteşte adorată saŭ înălţată prin nebunia poporuluĭ, istoricul să poată, în numele principiilor pe care consimţimîntul viacurilor le-aŭ consfinţit sub numele de filozofie a istorieĭ, să să rădice în faţa mulţimeĭ rătăcite şi să opună judecăţeĭ eĭ, propria sa judecată“ [17]. D. *Caro* adauge în acelaşĭ sens: „istoria zice el, nu are nicĭ datoria de a ierta nicĭ dreptul de a uita. Ia nu are clienţĭ, ia este judecător suprem: ia nu să lasă a fi nicĭ înduioşată, nicĭ înfricoşată, nicĭ coruptă. Ceia ce ia a judecat este bine judecat; ceea ce ea a vestejit este bine vestejit; sentinţa eĭ este fără de apel“ [18]. D. *Maxime Dolfus* urmează maĭ departe pe acelaşĭ ton: „istoricul obicĭnuit a nu păşi decît sprijinit de fapte, pe deplin luminate de raţiune, să teme de a pune istoria în slujba ciuzilor şi a urilor de partid, şi dacă el nu-şĭ interzice asprimea, el nu crede nicĭ că trebue să excludă dreptatea. El osîndeşte, dar el ţine să înţeleagă, şi înţelegînd maĭ mult, el osîndeşte maĭ puţin. Maĭ curînd judecător decît învinuitor, istoricul admite, în feliul juraţilor, împrejurărĭ uşurătoare care pot micşura respunderile“ [19]. Nu am maĭ sfîrşi dacă am vroi să reproducem părerile tuturor acelor care atribue istoriculuĭ rolul, în destul de ridicol, de judecător al viacurilor.

Nu trebue confundate tendinţele de a judeca, de a cenzura faptele, ca judecăţile logice, saŭ trase din experienţă, cărora acele fapte trebue supuse. Pentru a pune în lucrare această operaţie, va fi adese

---

17. *La morale dans l'histoire*, Paris, 1892, p. 230.
18. *Réponse ou discours de réception de Maxime Ducamp*, *Ibidem.*
19. *Considérations sur l histoire*, Paris, 1871, p. 3.

ori de nevoie a recurge la principii generale care explică izbutirea sau neizbutirea oare căror evenemente. Aceste principii însă trebue să aibă, ca și acele ale moralei, ale dreptului și ale propășirei o valoare obștească. Astfeliu cînd Ranke, pentru a explica nenorocirile cărora se expuseră Hughenoții, prin apropierea lor de partidul curței, le aplică principiul obștesc, tras din experiență, că nici un lucru nu poate fi mai primejdios pentru un partid, decît de a se lega cu altul de păreri protivnice, — el nu face decît potrivește o maximă de înțălepciune universală cazului singuratic pe care-l are înaintea ochilor.

Istoricul va putea deci aprețui evenementele, însă numai din punte de vedere cu totul obștești, potrivit cu regulele logice, cu principiile dreptului și cu adevărurile dobîndite de știință și de experiența lucrurilor omenești. Poate să fie une ori greu de tras o linie de despărțire preciză, între judecățile de acest feliu și acele de caracter individual. In toate cazurile de îndoială, trebue oprită ori-ce judecată. A judeca deci cît mai puțin din toate puntele de videre, a expune adevărul și a-l explica prin stabilirea cauzelor, iată ținta pe care istoria trebue să o urmărească în vremile noastre. De sigur însă că D. *Hellwald* merge prea departe, cînd vra să excludă din istorie pînă și aprețuirea morală a evenementelor, și crede că motivarea cauzală nu numai că explică, dar încă și îndreptățește faptele istoriei [20]; căci după cum ie foarte bine aminte D. *Richard Mayr* „este departe de la lucrul motivat cauzalicește la ceea ce-i rațional, drept și bun, și principiul lui Hegel, că tot ce e real este și rațional, este el însuși departe de a fi rațional“ [21].

Cu cît faptele sunt mai proaspete, cu atîta ele sunt într-o legătură mai strînsă cu ideile noastre, cu atîta tendință de a face pe judecătorul se va rosti

---

20. *Die Culturgeschichte in ihrer natürlichen Entwickelung*, 1875, p. 10.
21. *Die philosophische Geschichtsauffassung der Neuzeit*, p. 40.

în mintea istoriculuĭ. Iată pentru ce s-ar părea că istoria contimporană este maĭ greŭ de tratat, fiind că asupra faptelor eĭ, ar fi maĭ anevoie a se păstra răceala şi nepărtenirea cuvenită. Intr-adevăr că istoria timpurilor noastre este maĭ greŭ de reprodus; aceasta însă din altă pricină, anume din aceea că noĭ suntem prea aproape de evenemente, spre a putea deosebi înţălesul şi mersul lor; apoĭ fiind că toate izvoarele din care ea ar putea fi scoasă nu pot fi întrebuinţate; pentru că toate documentele care trebue să o lumineze nu sunt încă cunoscute. Cît despre nepărtinire, nŭ înţălegem pentru ce ar fi maĭ greŭ de păstrat, decît cu Faraoniĭ, *dacă să urmează curat numaĭ strînsa înlănţuire a faptelor*. Nu se va putea fi decît nepărtinitor, îndată ce se va abţinea de la orĭ ce cenzură. D. *Pirenne* crede că „feliul de a concepe istoria este impus istoriculuĭ prin timpul săŭ; că pe cînd propăşirea ştiinţelor este neîncetată, istoria ascultă de un feliu de lege de vecĭnica reîncepere. Fie care epocă reface istoria eĭ, o transpune oare cum într-un ton maĭ potrivit cu dînsa. Istoricul este stăpînit, fără a luĭ ştiinţă, de ideile religioase, filosofice politice care umblă în jurul luĭ“ [22]. Dar tocmaĭ, spre a deslega pe istoric de aceste puterĭ neconştiute, cerem noĭ ca el să se abţină de la orĭ ce judecată personală. Istoria a ascultat într-adevăr de o vecĭnică reîncepere, cît timp ea n-a fost decît o producere literară care trebuia să răsfrîngă în al eĭ sin mediul care o încunjura. Indată ce ea îmbracă caracterul unei ştiinţĭ, prin aceasta însăşĭ ea să desprinde din orĭ-ce înrĭurire a mediuluĭ — la care adevărul nu este supus, după cum vom vedea-o maĭ jos. (Capitolul VI. Puterile ajutătoare ale evoluţieĭ. Actiunea mediuluĭ intelectual).

Istoria decĭ trebue să-şĭ interzică absolut orĭ ce

---

22. *Une polémique historique en Allemagne* în *Revue historique*, Mai-Iunie 1897, p. 51.

judecată personală asupra faptelor trecutului. Adevărul istoric nu reşede decît în reproducerea realităţei faptelor trecute, pe cît şi în acea a cauzelor lor, *şi nu în părerile personale pe care le putem avea asupra acestei realităţi.* Această părere individuală este un element cu totul în afară de înlănţuirea cauzală a faptelor, singurul obiect al istoriei. Ce s-ar zice oare de un fizician saŭ de un chimist care s-ar apuca de certat trăsnetul, saŭ materiile otrăvitoare, pentru că ele pot face răŭ omului? Toate legile naturale aŭ o valoare egală înaintea adevărului, pentru că toate slujesc a explica natura; toate seriile fenomenelor succesive aŭ de aseminea aceeaşi valoare, pentru că conţin explicarea trecutului. Faptele care constitue istoria sunt desbătute, criticate în timpul cît ele se îndeplinesc; personajele care le întroduc în realitatea lucrurilor sunt adesa ori batjocorite, hulite, calomniate saŭ încarcate de laude de către diferitele partizi ce luptă pentru traiŭ. Nu într-un chip blînd şi liniştit se depune materialul istoriei în arhivele trecutului. Fie care urmă este adesa ori însămnată prin sîngele saŭ prin lacrimile cuiva. Este viaţa care se descarcă puţin cîte puţin de a ei povară şi o culcă în mormîntul morţilor. Feliul cum istoria se produce este asemenea marelor frămîntări ce dădură naştere depozitelor ce alcătuesc munţii şi cîmpiile noastre. In mările clocotitoare, stîncele eraŭ zmicurate, sfărmate, reduse în pulbere; încetul cu încetul marea se liniştea şi depunea pe fundul ei năsipul cel subţire care alcătueşte straturile de azi. Tot aşa e şi în istorie. Timpurile de faţă cu patimele lor, cu interesele lor momentane, ascuţite unele contra altora prin lupta pentru traiŭ, împing pe oameni a se rupe între dînşii, a se uri, a se destruge unii pe alţii. Dar faptele se îndeplinesc într-un chip saŭ în altul; ciuzile sunt uitate; interesele să împacă cu noua întocmire a lucrurilor, şi moartea vine se toarne balsamul ei mîngăitor pe ranele încă

deschise. Depozitul istoric începe a se forma, stratul săŭ va fi în curînd destul de puternic, pentru a așaza pe el istoria. Se înțălege că dacă rolul partizelor politice, a sectelor religioase, a scoalei lor literare saŭ artistice, samănă cu elementele pe care natura le deslănțuește din sinul eĭ, pentru a hrăni frămîntările pămîntuluĭ, acel al istoriculuĭ nu va avea nicĭ un motiv de a se împărtăși la aceste lupte, a căror desfășurare el o expuse, precum nicĭ geologul nu se poate interesa altfeliŭ la fenomenele scoarțeĭ pămînteștĭ, decît spre a cunoaște fazele prin care aŭ trecut. Istoricul nu se deosebește de geolog decît prin împrejurarea că fenomenele, pe care el este chemat a le expune, sunt lucrarea omenirei, a căreia zbuciumărĭ alcătuesc istoria.

Se poate, trebue chiar, a se combate, pentru ceea ce se crede a fi adevărul, cît timp curențiĭ încă nu s-aŭ stratificat în trecut, cît timp aceștĭ curențĭ alcătuesc fapte coexistente; dar îndată ce, prin a lor izbîndă, eĭ aŭ devenit factorĭ aĭ istorieĭ, orĭ ce părere de răŭ ca și orĭ ce încuviințare devin zadarnice și fără scop. Cele maĭ elocvente desfășurărĭ de cuvinte nu vor face să dispară faptele îndeplinite, „căcĭ nimic nu poate fi schimbat din ceea ce a fost odată“ [23].

Această fatalitate a posteriori a faptelor istorice răpește orĭ ce folos judecăților pe care am pute să le rostim asupra lor. Ințălegerea faptelor trecute poate chiar să aibă o mult maĭ adîncă înriurire asupra viitoruluĭ, decît declamările cele maĭ guralive. Fiind în stăpînirea cauzelor faptelor îndeplinite, vom putea, ținînd socoteală de evoluțiune, recunoaște maĭ ușor ceea ce trebue făcut, pentru a se feri de greșelĭ. Ideile dobîndite pe tărîmul istorieĭ vor deveni imboldirile purtăreĭ noastre. Pe de altă parte direcțiunile pe care seriile de fapte le aŭ luat, vor de-

---

23. André Lefèvre, *L'homme à travers les âges*, Paris 1890, p. 119.

termina pe oamenii zilei a face să precumpenească acele ce li se vor părea mai vrednice de a fi susţinute, pe cînd alţii vor da sprijinul lor seriilor opuse. Altfeliŭ se va desfăşura marea luptă a căruia rezultat va fi izbînda ideilor şi a faptelor cu viaţă asupra acelora lipsite de ea. Puterile istoriei vor rosti totdeauna verdictul lor asupra silinţelor individuale, pînă ce noue zdruncinări vor pune iarăşi în chestiune chipul cum se va desfăşura evoluţiunea.

Puterile care plăsmuesc istoria vor lua neaparat parte la toate peripeţiile luptei pentru traiŭ; dar expunerea rezultatului ce va eşi din această luptă va trebui să fie cu totul deslipită de toate interesele, de toate sîmţimintele, de toate patimile ce i vor fi dat naştere.

Credem deci că rolul Nemezisei istorice a trăit, şi că el trebue să fie înlocuit prin făclia adevărului care trebue să lumineze, tot mai adînc, prăpăstiile trecutului.

Istoria descriptivă. — Ne rămîne de înlăturat încă o ultimă concepţie rătăcită asupra scopului istoriei. O şcoală destul de răspîndită cu puţin timp în urmă, şi care poartă, după direcţiunea pe care o reprezintă, numele de şcoală descriptivă, pune scopul istoriei în descrierea trecutului, şi tot talentul istoricului ar consta, după această şcoală, în a face să reînvie în mintea cetitorului figurile şi scenele dispărute. Spre a ajunge această ţintă, se dă închipuirei un rol mult mai mare decît acel ce ea trebue să-l aibă în această sferă a concepţiunelor intelectuale. După şcoala descriptivă, istoria ar avea drept scop reconstituirea pe întreg a trecutului, acolo unde materialele există; iar cînd se întîmplă ca ele să lipsească, iscodirea trebue să îndeplinească lipsa de documente. Figurile trebue să reînvie; scenele să se reproducă cu coloritul lor particular. Trebue să se audă mişcîndu-se societăţile descrise; personajele

trebue să vorbească limba şi să execute mişcările lor, să se poarte în sfîrşit precum o făceaŭ în viaţa reală. Descrierea uneĭ bătăliĭ trebue să o facă să treacă pe dinaintea noastră, cu tot încunjurul eĭ de sînge şi de fum; trebue auzit zinghenitul armelor, ţipetele răniţilor, horcăitul celor ce mor. Istoria într-un cuvînt, ar avea de scop a face să renască corpul trecutuluĭ, pentru ochiĭ şi urechile prezentuluĭ, şi nu acela de e cerceta motivele lăuntrice care făceaŭ pe oamenĭ să lucreze. După cum spune *Michelet* „istoria trebue să fie o *reînviere*" [24].

Să băgăm maĭ întăĭ de samă că o reproducere deplină şi credincioasă a faptelor trecute, prin mijlocirea ideilor, este cu neputinţă, pentru temeiul că spiritul nu poate da nicĭ odată exacta descriere a unuĭ corp. Ideile nefiind percepute decît succesiv, coexistenţa nu poate nicĭ cînd să fie pe deplin reprodusă prin acest mijloc. Să se încerce bunăoară a se reproduce, printr-o descriere, tabloul Madoneĭ Sixtine saŭ statua Venereĭ de Milo.

In al doilea loc, o descriere nu poate avea alt efect decît de a trezi în spiritul cetitoruluĭ, noţiunele ce el le posedă asupra lucrurilor descrise. Tabloul schiţat de scriitor se va răsfrînge în mintea cetitoruluĭ, după elementele pe care acest din urmă le va poseda. In locul icoanelor obiective a trecutuluĭ, pe care istoricul are de scop de a le deştepta în conştiinţa acelora către care se adresază, el nu va putea, în cazul cel maĭ bun, decît chema în ea icoane subiective. Decĭ ţinta urmărită de istoria discriptivă, de a face se reînvie trecutul în mintea cetitorilor, nu va putea fi nicĭ odată ajunsă.

Dar în vremile noastre, nicĭ nu sunt de nevoie sforţările spirituluĭ spre a reconstitui trecutul, în privirea corpuluĭ săŭ. „Mulţumită propăşirilor gravureĭ pe lemn şi a celorlalte industriĭ artistice, precum fo-

24. Prefaţa la *Histoire de France*.

tografia, heliogravura, fotocromia, a devenit cu putință a se realiza, într-un chip material, formula lui Michelet, figurînd alăturea cu textul, omul, zidirea, arma, moneda, costumul, obiectul ce trebuește înfățoșat. Dacă reînvierea nu este în carte, ia să îndeplinește în mintea cetitorului, sub ochii săi« [25].

Dar această reînviere a corpului trecutului, ori prin ce mijloc ar fi ia realizată, este ia îndestulătoare? Oare cunoștința lucrurilor moarte este aceea ce constitue istoria? Această din urmă este compusă din fapte și mișcări, și este de nevoie a se cunoaște adevăratul caracter al acestor fenomene trecătoare. Corpul poate fi de mare folos, pentru reconstituirea fondului fizic, în care faptul istoric era întrupat. Dar corpul nu este totul. Obiectele corporale, pe care istoria le a sămănat în cale, nu sînt decît rămășițele trecutului care pot să ne ajute a reafla faptul intelectual, constituitor elementului istoric.

Istoria are deci de scop descoperirea adevărului asupra faptelor trecute și a înlănțuirei lor cauzale. Ținta pe care o urmărește o așază deci între științi, și arta nu poate interveni în a ei constituire, decît pentru a face mai atrăgătoare și mai ușoare de pătruns adevărurile pe care ia le proclamă. Aceasta este însă se potrivește la toate celelalte științi; căci nu stă nici odată rău adevărului de a se înfățoșa sub o formă frumoasă.

Principiile fundamentale care slujesc de temelie istoriei vor fi deci acele ale ale unei discipline științifice, ale unei îndeletniciri intelectuale care urmărește descoperirea adevărului.

Aceste principii sunt:

I. *Factorii statornici ai istoriei* care preșăd la desvoltarea deosebitelor grupe din care se compune omenirea;

---

25. André Lefèvre, *L'homme à travers les âges*, p. 148.

II. *Puterile istorieĭ* care determină această desvoltare;

III. *Materialul istorieĭ*, asupra căruia puterile lucrează, și

IV. *Seriile istorice*, rezultatul acțiuneĭ puterilor asupra materialuluĭ istoric.

DRAGOMIR HURMUZESCU

Despre metoada de cercetare și de expunere în științile fizice.

Cunoștința tuturor fenomenelor exterioare care alcătuesc lumea obiectivă o datorăm numaĭ simțurilor noastre. Reprezentarea acestor fenomene prin intipărirea deosebită, succesivă saŭ în același timp asupra organelor fiziologice unde sînt localizate aceste simțurĭ, atîrnă de gradul de perfecțiune a acestor organe.

Stările de conștiința succesivă relative la diferitele fenomene ne dă noțiunea de timp; iar ideia de spațiu ne-o dă coexistența lor.

Aceste diverse cunoștințe în timp și spațiu relative la diferitele impresiunĭ asupra simțurilor noastre le legăm unele de altele prin legĭ, fără de care lumea ar fi un haos imposibil de priceput saŭ de conceput.

Legile ele însășĭ le sistematizăm și le reunim prin și maĭ marĭ generalizărĭ numite teoriĭ [1]). In aceste clădirĭ căutăm să ne explicăm lumea exterioară saŭ poate maĭ bine, construim noĭ înșine această lucrare exterioară, care în starea eĭ absolută poate să difere cu mult de ceia ce ne închipuim noĭ, gruparea și studiarea acestor legĭ formează obiectul științeĭ. Știința ne dă singură mijlocul ca să ne apropiem din ce în ce maĭ mult de adevărata formă

1. In secolul XVII și chiar XVIII explicațiunea uneĭ seriĭ de fenomene să numea metafizică. Astfel Newton în *Méthode des fluxions* spune: Metafizica geometrieĭ era fixată deja de mult, iar a calculuĭ infinitezimal nu este încă.

a lumeĭ exterioare, decĭ scopul ştiinţeĭ este căutarea adevăruluĭ, în modul cum să petrec diferitele fenomene şi a cauzeĭ pentru care să petrec astfeliŭ.

In anticitate cunoştinţele ştiinţifice eraŭ foarte reduse, astfeliŭ afară de geometrie şi vre-o cîte-va proprietăţĭ fizicĭ, toate cunoştinţele ştiinţifice actuale sînt achiziţiunĭ moderne ale spirituluĭ omenesc şi o foarte mare parte datorite seculuiuĭ nostru.

Inmulţirea cunoştinţelor a necesitat împărţirea ştiinţeĭ în maĭ multe grupărĭ, adecă o clasificaţiune a tuturor conştiinţelor adevăruluĭ, fie-care din aceste grupărĭ fiind astfeliŭ maĭ lesne cunoscută şi aprofundată de un singur spirit.

Clasificarea ştiinţelor a fost făcută de diferiţĭ filozofĭ şi oamenĭ de ştiinţă: ca Ampère, Auguste Comte, Herbert Spencer şi alţiĭ. Aceste clasificaţiunĭ maĭ mult saŭ maĭ puţin raţionale aŭ desavantajul de a nu ţine îndestulă socoteală de metoada întrebuinţată în studiarea acestor ştiinţe.

Clasificaţiunea bazată pe această metoadă ne dă împărţirea următoare:

1) Ştiinţele exacte { Matematica, Fizica

2) Ştiinţele descriptive.

Să numeşte ştiinţa exactă acea grupare a cunoştinţelor noastre în care legăturile între diferitele noţiunĭ (timp, spaţiu, forţă, etc.) căpătate din studiarea diferitelor fenomene (căderea corpurilor, temperatureĭ, etc.) să pot exprima prin relaţiunĭ numerice; decĭ legile pot fi traduse în ecuaţiunĭ algebrice. Ştiinţele ezacte să împart la rîndul lor în două marĭ grupărĭ, ştiinţele matematice şi ştinţele fizice.

Inainte de a trece maĭ departe la definiţiunea fie-căreĭ din aceste ştiinţe, trebue să deosebim în fie-care: o parte tecnică, o alta aplicativă şi o a treia parte filosofică. In această parte căutăm legătura aceşteĭ ştiinţe cu cele alte grupărĭ de cunoştinţe omeneştĭ.

Pe lîngă ştiinţele sus menţionate maĭ sînt şi alte grupărĭ de cunoştinţe omeneştĭ, care cu toate aŭ căutat să adopte metoada ştiinţelor exacte n-aŭ ajuns însă la acelaşĭ rezultat, adecă legile lor

n-aŭ exactitatea și preciziunea celor dintîiŭ: astfeliŭ sînt științele istorice, sociale, antropologice, etc. [2]).

Revenim dară la diviziunea științelor exacte începînd prin matematicĭ.

Științele matematice nu sînt decît un mijloc în căutarea adevăruluĭ. Metoada lor pur deductivă nu întrebuințază decît relațiunĭ între diferitele raporturĭ, grupărĭ și combinațiunĭ de numere, ca aritmetica, algebra și analiza. Prin întroducerea noțiuneĭ de spațiu ne dă geometria iar aceasta împreună cu noțiunea de timp ne dă cinematica (descoperită de Ampère).

La acestea s-aŭ maĭ adăogat mecanica fizică și mecanica cerească saŭ astronomia. Aceste două științe s-aŭ despărțit de științele fizice, și s-aŭ alipit de cele matematice de care se apropie prin metoada lor pur deductivă. Ele nu întrebuințează decît noțiunĭ bine definite: timp, spațiu și masă. Relațiunele între aceste cantitățĭ date prin observărĭ conduc la ecuațiunĭ diferențiale care exprimă la fie care moment una (efect) din aceste cantitațĭ în funcțiune de celelalte două (cauze), iar deducțiunele matematice satisfac experiențelor și observațiunilor; cu toate acestea trebue să adăogăm că multe din considerațiunele algebrice, din mecanică nu sînt decît pentru cazurĭ limita, cari nu să pot experimenta de-a dreptul.

Inainte de a trece la științele fizice, să definim metoada întrebuințată în studiul științelor naturale. In această grupă să cuprinde relațiunele cunoștințelor noastre, unde descripțiunea își are o parte predominantă, iar calea logică a construireĭ aceșteĭ științe este inducțiunea. In aceste științe experiența nu este posibilă în toate cazurile și în unele chiar cu totul imposibilă, observațiunea numaĭ singură supleează. Sînt dar științe maĭ mult de observațiune saŭ ștințe descriptive.

Sub numele de științele fizice să cuprindea către sfîrșitul seculuĭ trecut toate științele natureĭ, în ele să cuprindea de asemenea mecanica, astronomia și științele descriptive. Savanțiĭ englejĭ numiaŭ științele fizice filozofia natureĭ, iar cel ce să ocupa

2. Aceasta, din cauză că un fenomen rezultă de o dată din maĭ multe cauze care să leagă între ele într-un mod foarte complex, ast-fel că nu este ușoară găsirea cauzeĭ predominante, și deci nu putem găsi ca în științele exacte o ecuațiune simplă într-un parametru (efect) și unul saŭ două alte paremetre (cauze).

cu acestă ştiinţă să numea filozof, titlul de fizician era rezervat medicilor.

Ştiinţele fizice sînt ştiinţĭ experimentale, nu doară că observaţiunea nu-şĭ are locul eĭ în această ştiinţă. Observaţiunea de multe orĭ ne dă descoperirĭ noĭ, aşa s-aŭ făcut toate descoperirele datorite întîmplăreĭ.

Caracteristica ştiinţelor fizice este că : un fenomen pe care l-am văzut întîmplător, îl putem reproduce în condiţiunele exacte în care l-am observat, saŭ în alte condiţiunĭ deosebite alese şi determinate de experimentator. Aşa dară pentru înţelegerea faptuluĭ de la observarea luĭ şi verificarea trecereĭ luĭ prin diferite stărĭ şi condiţtunĭ experimentale mintea noastră a urmat şi una şi alta din cele două metoade logice : inducţiunea şĭ deducţiunea.

Să luăm un exemplu, care ne va face să înţelegem maĭ bine diferitele mijloace întrebuinţate de mintea noastră pentru a ajunge la explicarea unuĭ fenomen : Să luăm un fir metalic de alamă subţire, (diametru 0,2 mm.) fixat la un capăt şi întins orizontal printr-o greutate, la acest capăt firul trece pe un scripet. De facem să varieze greutatea care tinde firul, avem să observăm că cu cît greutatea este maĭ mare cu atît lungimea firuluĭ este maĭ mare. Variind experienţele atît din puntul de vedere al natureĭ firuluĭ cît şi a greutăţiĭ de tensiune, deducem legea : că lungimea unuĭ fir metalic depinde de tensiunea cu care îl întindem, scrim această lege în ecuaţiunea algebrică.

1) $L=f(t)$, în care cu L însemnăm lungimea firuluĭ, t tensiunea luĭ, iar prin $f(t)$ să înseamnă o expresiune algebrică oare care neexplicită.

Dacă acum supunem firul nostru metalic şi la un curent electric, adecă pe cînd să găseşte întins de greutate să facem să treacă prin el un curent electric, observăm maĭ întîiŭ că firul să lungeşte şi dacă curentul este apropriat vedem în acelaşĭ timp cu lungirea firuluĭ că el este incandescent. De căutăm să ne esplicăm fenomenul, cauza luĭ şi legătura între cauză şi efect, găsim că lungimea firuluĭ depinde în acelaşĭ timp şi de tensiunea şi de curentul electric. Dar de curentul electric nu depinde de a dreptul ci prin intermediarul temperatureĭ, căcĭ curentul electric are proprietatea de a încălzi firul, de altă parte noĭ ştim că căldura are proprietatea de a dilata corpurile. Aşa dar cauza imediată a lungireĭ firuluĭ

este mărirea temperatureĭ luĭ prin curentul electric; temperatura firuluĭ depinde de intensitatea curentuluĭ, de resistența firuluĭ și de mijlocul ambiant în care să găsește firul. Așa dară în prima considerațiune a fenomenuluĭ lungimea depinde de tensiune și de temperatură.

2) $L = f. (t, T)$ T fiind temperatura și depinzînd ea însășĭ de I, (intensitatea curentuluĭ) și de M (mijlocul ambiant), putem scrie dară:

3) $T = f_2 (I, M)$.

Dar ea însășĭ intensitatea curentuluĭ este funcțiune de forța electrometrice și de resistență,

4) $I = f_3 (E, R)$

In fie-care din relațiunele acestea avem treĭ parametri, ca să putem face experiența prin verificărĭ și măsurĭ numerice, considerăm în fie-care din aceste ecuațiunĭ un parametru ca constant adecă păstrînd în toate experiențele aceașĭ valoare, cum este cazul ecuațiuneĭ (1), atuncĭ lungimea firuluĭ variază numaĭ cu tensiunea; după aceia considerăm tensiunea neschimbătoare, lungimea firuluĭ este funcțiune numaĭ de temperatură. Reunind aceste două legĭ într-una singură avem legea complectă, dată prin ecuațiunea (2). După aceia căutăm legătura între legea (2) cu (3) și așa 'maĭ departe reducem numărul parametrelor la ceĭ fundamentalĭ.

Un fapt fizic prin el însușĭ nu este decît curios, nu devine interesant decît cînd căutăm să îl reducem la celel-alte fenomene, deja cunoscute. Această generalizare formează știința, prin ia căutăm să aflăm modul cum să petrec fenomenele și cauza produce-reĭ lor. Fără de această generalizare știința n-ar exista; n-am a-vea decît o fastidioasă catalogare de fapte izolată și fără nicĭ o legătură. In multe din aceste generalizărĭ sîntem nevoițĭ să umplem golurile între unele explicațiunĭ prin ipoteze, adecă concepțiunĭ pur artificiale. In știință, ipoteza e partea cea slabă ca adevăr, dar cea maĭ frumoasă satisfacțiune a spirituluĭ nostru.

Generalizările între rezultatele diferitelor științe trebue să constitue filozofia saŭ metafizica științeĭ.

In explicațiunea ce căutăm la diferitele fenomene ne bazăm pe experiențe, pe analogiele între diferite experiențe și pe ipotezele ce sîntem nevoițĭ să facem. In cunoștința complectă a uneĭ seriĭ de fenomene reductibile la aceiașĭ cauză deosebim: experiența, ipoteza și explicațiunea saŭ teoria.

Printre diferitele ipoteze, ce putem face, pentru explicarea unuĭ ordin de fenomene, să adoptează cea maĭ simplă ca fiind cea maĭ uşoară de priceput şi cea maĭ uşoară de calculat, şi nicĭ de cum pentru cuvîntul că natura ar fi în tot-deauna simplă [3]. Aceasta era un axiom care a fost abandonat deşi susţinut de iluştri geometri şi filozofĭ ca Galileu, Laplace, Poinsot. etc. Astăzĭ însă această părere este cu totul părăsită şi cu drept cuvînt după cum spune savantul filozof H. Poincaré. Ipotezele sînt obiectivărĭ a diferitelor stărĭ de conştienţă produse prin analogiĭ saŭ printr-o deducţiune pur raţională. Ele sînt dară închipuirĭ condiţionale care trebue să satisfacă la toate experienţele obţinute asupra faptuluĭ de care ne ocupăm. Aceste mecanizme, creaţiunĭ pur raţionale ale minţeĭ noastre, nu trebuesc nicĭ-odată confundate cu faptele însăşĭ. Ca lucrare intelectuală este maĭ frumoasă decît faptul la care să aplică ; din puntul de vedere al adevăruluĭ este inferioară faptuluĭ, de care nu trebue nicĭ să să depărteze şi nicĭ să să contopească. Ca exemplu putem da ipoteza, că în propagaţiunea căldureĭ prin conductibilitate, trecerea căldureĭ să face de la moleculă la moleculă. Experimental noĭ nu ştim cum să face pentru că nu putem opera asupra moleculeĭ.

Ştiinţele fizice să împart in : fizica propriu zisă, chimia, fizico-chimie, mineralogia. Aceste două din urmă să pot reduce la cele două dintîiŭ ; chimia, ia însăşĭ, după Jamin, nu este de cît un capitol al fiziceĭ.

Intre ştiinţele experimentale fizica ţine locul cel maĭ de seamă ; aceasta graţie dezvoltăreĭ prodigioase din ultimele deceniĭ a dat naştere la două marĭ diviziunĭ : fizica experimentală şi fizica matematică. Avem să vedem îndată care este diferinţa între aceste două şi întru cît matematicele aduc un ajutor ştiinţelor fizice. Să luăm un exemplu : ştim că starea unuĭ corp gazos să poate caracteriza într-o primă aproximaţie prin ecuaţiunea luĭ Mariotte-Gay-Lussac $\frac{p\ v}{1+\alpha t}=$ constanta ; aceasta este ecuaţiunea gazurilor perfecte, în care p, este presiunea la care este supus gazul, v volumul, t temperatura şi α coeficientul de dilataţiune.

---

3. Era un obiceiŭ la începutul acestuĭ secol de a să crede că legile natureĭ trebue să fie numaĭ decît legĭ simple.

Această ecuaţiune din puntul de vedere matematic ne reprezintă o suprafaţă. Putem studia proprietăţile eĭ din puntul de vedere geometric după metoada luĭ Descartes: suprafaţa dată este un paraboloide iperbolic, căcĭ tăiat cu un plan $t=o$ ne dă $p\ v=$ constanta, adecă o iperbolă equilateră, iar în cele-lalte două planurĭ ne dă $p=p_0\ (1+\alpha t)$ o dreaptă,

$v=v_0\ (1+\alpha t)$ o altă dreaptă.

De căutăm semnificarea fizică a acestor relaţiunĭ avem în cazul dintîiŭ legea luĭ Mariotte şi în cele din urmă două, coeficienţĭ de dilataţiune la volum constant şi la presiune constantă. Aceste cîte treĭ formule să pot găsi din experienţă. Considerînd diferitele condiţiunĭ ale experienţeĭ, discutăm astfel un problem de fizică. De căutăm să ne explicăm cum trebuesc să fie moleculele gazuluĭ pentru ca să-şĭ poată permite marea compresibilitate şi multa luĭ dilataţiune. Dacă considerăm diferitele ipoteze posibile cu forma ecuaţiunilor precedente, şi din speculaţiunea acestor ipoteze deducem în mod matematic diferite consecinţe, facem fizica matematică. Ia întrebuinţează diferitele ipoteze şi caută explicaţiunea cît să poate maĭ departe. Fizica experimentală să ţine în tot deauna maĭ aproape de experienţă. Nu există între ele nicĭ o limită de separaţiune. După dezvoltarea fie-căruĭ ordin de fenomene, calculele matematice ca şi ipotezele sunt maĭ mult saŭ maĭ puţin dezvoltate.

Fizica experimentală cuprinde: fizica moleculară cu elasticitatea, acustica, optica, căldura şi electricitatea.

Aceste două din urmă formează obiectul cursuluĭ nostru.

Fenomenele la care căutăm să reducem diferitele sensaţiunĭ primite din lumea exterioară pot să să reducă la treĭ maĭ principale corespunzînd la ideia de: lovitură, sforţare şi lucru.

Ştim cu toţiĭ că pentru ca să ridicăm o greutate trebueşte o sforţare saŭ o forţă, ca să transportăm această greutate dintr-un loc într-altul trebueşte o muncă, iar de o lăsăm să cadă, prin lovitura eĭ poate să producă un lucru mecanic. Pe aceste treĭ fenomene fundamentale să bazează mecanica, ele sînt date numaĭ prin simţul tactuluĭ saŭ maĭ bine prin simţul muscular. Cele-l-alte fenomene cunoscute nouă prin simţul văzuluĭ, auzuluĭ şi simţuluĭ electric (Lord Kelwin), aŭ fost reduse pe cît a fost posibil la cele treĭ fundamentale ale mecaniceĭ. Ast-fel s-a căutat o explicaţiune

mecanică a acusticeĭ, a opticeĭ, a electricităţeĭ, a căldureĭ, succesul n-a corespuns în tot-deauna sforţărilor făcute.

Cele-l-alte două simţurĭ: ale gustuluĭ şi mirosuluĭ sînt atît de subiective şi personale încît nu s-a putut găsi nicĭ o lege generală.

In cele treĭ fenomene fundamentale ale mecaniceĭ: lovitură, sforţare şi lucru, intră treĭ noţiunĭ fundamentale: timp, spaţiŭ şi forţă saŭ masa saŭ energie.

Tendinţa actuală a fiziceĭ este reducerea tuturor fenomenelor la nişte ecuaţiunĭ diferenţiale între mărimele fundamentale corespunzătoare noţiunilor de timp, spaţiu şi masă. In aceste ecuaţiunĭ introducem măsurile şi verificările experimentale, reducerea lor la un număr maĭ mic prin ecuaţiunile de condiţiune forţează introducţiunea diferitelor ipoteze.

Aşa dară în fizica experimentală, experienţa, calculul şi ipoteza reunite ne conduc către explicaţiunea diferitelor fenomene.

Care este importanţa fie-căreĭ din aceste metoade de cercetare?

Experienţa este baza cunoştinţelor noastre exacte, relative de altminterea şi depinzînd de preciziunea aparatelor, dar ia este singurul mijloc de a poseda adevărul; căcĭ toate combinaţiunile fantaziste care nu ţin socoteală de experienţe saŭ nu să bazează pe ele n-aŭ nicĭ un interes, pentru că de aceste combinaţiunĭ putem face în număr infinit. Aŭ trecut timpurile în care filozofiĭ îşĭ făceaŭ o glorie de a întrece experienţa. Descartes chiar care în „*Discours de la méthode*“ despreţueşte experienţa, e forţat să-şĭ schimbe părerea şi iată ce spune:

„Maĭ întîiŭ am căutat să găsesc în general principiile saŭ primele cauze la tot ceia ce există saŭ ceia ce poate exista în lume, fără să consider alt-ceva decît existenţa luĭ D-zeŭ care a creat-o, şi să nu trag concluziunĭ decît din sentinţele de adevăr, cari natural sînt în sufletele noastre. După aceasta, am examinat cari ar fi cele d-întîiŭ şi cele maĭ ordinare efecte, cari s-ar putea deduce din aceste cauze, şi îmĭ pare că astfeliŭ am descoperit cerurĭ, astre, un pămînt; şi chiar pe acest pămînt, apă, aer, foc, minerale, şi alte multe lucrurĭ, cele maĭ comune dintre toate şi cele maĭ simple; prin urmare cele maĭ uşoare de cunoscut. Dar cînd am vroit să mă scobor la cele maĭ particulare, atît de multe şi de diverse mi s-aŭ prezentat, încît n-am crezut că este cu putinţa spirituluĭ omenesc, ca să deosebească formele saŭ speţiele de corpurĭ cari

sînt pe pămînt de o infinitate de altele care ar putea să fie, dacă ar fi fost voința luĭ D-zeŭ de a le pune; și nicĭ prin urmare de a le reduce la întrebuințarea noastră dacă n-am considera efectele maĭ înainte de cauze, și dacă nu ne am servi pentru cunoașterea lor de maĭ multe experiențe particulare".

Așa dară chiar după Descartes, principiile raționale ne lasă în nedumerire și în fața diferitelor judecățĭ de sisteme care să prezintă inteligențeĭ noastre, numaĭ experiența singură ne dă mijlocul să alegem.

In zilele noastre experiența a luat o mare dezvoltare, metoadele experimentale s-aŭ îmbogățit prin aplicațiunĭ noĭ, iar măsurile aŭ devenit mult maĭ precise, grație perfecționăreĭ necontenite a instrumentelor și aparatelor de măsură. Astfel putem măsura cele treĭ mărimĭ fundamentale: masă, lungime și timp cu o preciziune destul de mare s. ex. putem cîntări un kilogram masă cu o eroare absolută maĭ mică de 0,01 din miligram; un kilogram coprinzînd 1000 de grame saŭ 1000000 de miligrame, eroarea relativă va fi a suta parte din o unitate a acestuĭ număr saŭ 0,00000001.

De asemenea pentru un metru îl putem măsura cu eroare absolută de un micron care este 0,001 dintr-un milimetru, deci eroarea relativă este 0,000001 din valoarea totală.

Timpul poate de asemenea foarte bine să fie dat cu aceiașĭ precisiune, adecă o eroare relativă de 0,0000001

Toate experiențele în fizică consistă în măsurĭ și comparațiunĭ între diferitele cantitățĭ care să reduc la măsurarea celor treĭ mărimĭ: masă, lungime și timp.

Sînt fenomene pe care nu le putem verifica decît prin consecințele lor, așa s. ex. în propagațiunea uneĭ unde vibrătoare în apă, ceia ce măsurăm este numaĭ iuțeala de propagațiune, dar nu putem măsura de-a dreptul această oscilațiune. Știm însă din alte experiențe că mișcarea oscilatoare este datorită deplasăreĭ particelelor corpuluĭ elastic de o parte și de alta a pozițiuneĭ de echilibru.

Cînd introducem o modificațiune la un corp elastic, comprimîndu-l s. ex. la un capăt, această compresiune are să să transmită prin unde succesive în toate părțile corpuluĭ. Care este relațiunea mecanică între această deplasare și forța elastică ce ia naștere din această deformațiune?

Pentru ca să găsim ecuațiunea diferențială ce reprezintă acest fenomen, trebue să facem maĭ multe ipotsze:

1) că forța elastică este proporțională cu deplasarea moleculelor corpuluĭ;

2) că energia vibrătoare nu să transformă în căldură, adecă că energia vibrătoare să păstrează întreagă astfel:

Cu aceste ipoteze găsim că

$$D\frac{d^2y}{dt^2}=E\frac{d_2y}{dx^8}$$

de însemnăm $a^2=\frac{E}{D}$

avem $$\frac{d^2y}{d^2t}=a^2\frac{d^2y}{dx^2}$$

această ecuațiune integrală ne dă

$$y=f\ (x+at)+\varphi\ (x+at)$$

De acum toate deducțiunele ce vom face cuprind condițiunele ipotetice pe care ne-am bazat ca să găsim această expresiuue matematică. Ca aceste ipoteze să fie plausibile, trebue ca toate deducțiunele noastre să fie verificate de experiență, cînd ele să găsesc în contradicțiune cu experiența trebuesc asvîrlite saŭ modificate.

Ipotezele ce am pus la stabilirea ecuațiunilor noastre, să găsesc implicit în toate deducțiunele matematice și fizice ce vom face asupra formulelor noastre. Din relațiunele matematice găsite nu putem afla nicĭ o proprietate nouă, care să nu fi fost cuprinsă ipotetic în premisele noastre. Este de neapărată trebuință ca la înjghebarea în formulă matematică a faptelor fizice să facem deosebirea deslușită între faptele experimentale și ipotezele.

Iată ce spune în această privință savantul și filozoful Poincaré în prefața cursuluĭ săŭ de termodinamică „Orĭ-ce ipoteză trebue enunțată explicit, de sigur ne este permis să facem ipoteze, căcĭ fără de aceasta n-ar fi posibilă fizica matematică, pentru că obiectul acesteĭ științe este de a verifica ipotezele, trăgînd consecințele susceptibile de a fi controlate prin experiență. Pericolul ar fi ca să facă cine-va ipoteze fără să bage de seamă. Nu trebue făcută nicĭ o excepțiune nicĭ pentru ipotezele cele maĭ simple. Căcĭ dacă ele ni să par ast-feliŭ aceasta o datorim întîmplăreĭ care ne-a făcut să adoptăm anume variabile și nu altele. Alegînd alte va-

riabile am fi ajuns la alte ipoteze simple. Ceia ce este şi maĭ mult, trebue să ne ferim tocmaĭ maĭ mult de aceste ipoteze, pentru că ele să pot strecura maĭ lesne în premisele noastre.“

Ecuaţiunele matematice saŭ maĭ bine mecanice la care am ajuns în studiarea unuĭ ordin de fenomene, aŭ marele merit de a exprima, într-o singură formulă şi într-un mod precis, toate determinaţiunele şi măsurile făcute în mod experimental. Aceste ecuaţiunĭ nu sînt decît un mijloc raţional, fără de care n-am putea ajunge la o înţelegere aşa de complectă a fenomenelor natureĭ. Matematicele, şi trebue să insistăm asupra acestuĭ lucru, nu ne dă nicĭ o proprietate care să nu fi fost deja întrodusă la stabilirea ecuaţiunilor diferenţiale.

Aşa dară o ipoteză, care s-a întrodus saŭ care să găsea implicit într-o formulă, poate să apară de-o-dată printr-o simplă schimbare de formă a formuleĭ noastre ; aceasta nu însemnează că în urma diferitelor operaţiunĭ algebrice asupra formuleĭ matematice, am descoperit o proprietate nouă, ci numaĭ că forma dată ecuaţiuneĭ noastre face să reiasă această proprietate, care să găsea implicit în formulă ; dar care de sigur fără ajutorul matematecilor ne ar fi rămas ascunsă.

Poincaré în prefaţa cărţeĭ sale *teorie matematică a lumineĭ* spune că „matematicele n-aŭ ca obiect să ne destăinuiască adevarata natură a lucrurilor ; ar fi o pretenţiune absurdă. Singurul lor scop este de a coordona legile fizice pe care experienţa ni le face cunoscute, dar pe carĭ fără ajutorul matematicelor, nicĭ n-am putea să le enunţăm într-un mod precis.

Care este raportul intre matematică şi fizică ?

Am văzut din exemplele date întru cît să complectează şi să ajută aceste două ştiinţĭ. Maĭ mult decît atît, ele contribuesc într-un mod reciproc la mărirea şi la dezvoltarea lor, astfel fizica într-o mulţime de cazurĭ a putut găsi verificărĭ experimentale foarte interesante la formulele deduse în mod matematic. In acest caz sînt toate experienţele de verificare, cum experienţele luĭ Hertz, la propagaţiunea vibraţiunilor electrice ; experienţa luĭ Lippmann la fotografia culorilor ; experienţa luĭ Viener la interferenţa razelor polarizate, etc. La rîndul săŭ fizica a provocat dezvoltărĭ matematice foarte numeroase printre care putem cita : seria luĭ Fourrier inventată pentru dezlegarea uneĭ probleme de fizică, (propagaţiunea

căldureĭ prin conductibilitate). Teoria ecuaţiunilor de ordinul al II-lea cu derivate parţiale s-a dezvoltat şi a luat naştere numaĭ din fizică. După cum am văzut, această ecuaţiune reprezintă propagaţiunea uneĭ vibraţiunĭ într-un corp elastic. Ecuaţiunea luĭ Laplace şi Poisson, numită de asemenea şi ecuaţiunea de continuitate, este datorită studiuluĭ fenomenelor electrice. Am putea să citām şi multe alte exemple. Ne mărginim însă la cele citate maĭ sus şi trimetem pe ceĭ ce doresc să cerceteze maĭ de aproape această influenţă a fiziceĭ asupra matematicelor la savantul şi admirabilul articol al luĭ Poincaré (Les rapports de l'analyse et de le physique mathématique), articol publicat în Revue générale des sciences 15 Noembrie 1897, scris cu atita maestrie şi ştiinţă încît ar trebui să-l citām în întregimea luĭ.

Printre aceste treĭ mijloace: experienţa, calculul şi ipoteza putem să ajungem la o explicaţiune a fenomenuluĭ de care ne ocupăm. Această explicaţiune să numeşte teoria aceluĭ fenomen şi poate să cuprindă maĭ multă saŭ maĭ puţină parte pur ipotetică. Printre diferitele teoriĭ deosebim dară, cele bazate numaĭ pe fapte experimentale şi altele care fac apel la un număr maĭ mare saŭ mic de ipoteze. Ca exemple de teoriĭ pur experimentale putem cita teoria producţiuneĭ şi a propagaţiuneĭ sunetuluĭ; iar ca teorie bazată pe ipoteze, este teoria lumineĭ. Această din urmă teorie a fost oarecum copiată după acea a sunetuluĭ, prin faptul existenţeĭ unor analogiĭ a rezultatelor de experienţă. Să nu uităm însă că această explicaţiune este numaĭ ipotetică.

Din cauza lipseĭ de deosebirĭ precise între rezultatele dobîndite prin experienţă şi intrepretările diferite ce putem da noĭ de diferite fenomene, să vede, în multe cărţi de filozofie, confuziunea regretabilă între teoria vibratorie a sunetuluĭ şi a lumineĭ. Trebue să fim bine pătrunşĭ că sunetul este datorit vibraţiunilor corpurilor materiale: aer şi diferitele gaze, lichide şi solide, fapt dovedit şi experimental; pe cînd lumina nu ştim ceia ce este experimental. Presupunem însă, din cauza unor fenomene luminoase analoage cu unele fenomene acustice; şi cum că lumina să propagă şi în vid; că ar fi un corp foarte suptil şi incompresibil cari prin vibraţiunele luĭ ar progaga lumina. Acest mediu numit eter nu este pînă acum decît o ipoteză, care explică oarecum fenomenele optice, dar atîta tot.

Această teorie a eteruluĭ n-a fost pe deplin adoptată decît în urma lucrărilor luĭ Fresnel. In zilele noastre această teorie tinde să să modifice sub influenţa lucrărilor luĭ Manwell, ca să poate coprinde de-o-dată şi fenomenele electrice.

Teoriele nu trebuesc să ne orbească judecata şi nu trebuesc crezut ca dogme.

„Teoriele nu trebuesc învăţate ca dogme saŭ ca articole din cred. Prin această credinţă exagerată în teoriĭ, s-ar da o idee falşă despre ştiinţă, s-ar încărca şi s-ar robi spiritul, luîndu-ĭ libertatea distrugînd originalitatea şi dîndu-ĭ gustul sistemelor.“

Ideia trebue să rămîie în tot-deauna independentă, şi nu trebue s-o înlănţuim nicĭ prin *credinţe ştiinţifice,* cum nicĭ prin credinţe filozofice saŭ religioase ; trebue să fim curagioşĭ şi liberĭ în manifestaţiunea ideelor noastre, să urmăm sentimentul nostru şi să nu ne oprim prea mult de temerile copilăreştĭ de a contrazice teoriele — Claude Bernard — Introduction à l'Etude de la médicine, II, 3.

Trebue să avem teoriĭ adică explicaţiunĭ de coordonare a diferitelor fenomene, dar să ne aducem aminte că ele nu sînt decît nişte reprezentaţiunĭ mecanice imaginate de noi pentru înţelegerea şi maĭ de aproape studiare a faptelor, ca atari ele nu trebuesc să contrazică experienţele. In judecarea diferitelor teoriĭ singurul criteriu nu trebue să fie altul decît criteriul experimental. Să ne ferim de ideile preconcepute pe care de nu avem putinţa să le lăsăm la o parte, pot să ne abată din adevăratul drum sigur al ştiinţeĭ, drumul experimental.

RAMA

MARIA—MAGDALENA
(LEGENDĂ)

Pe cerul scînteetor al nopțeĭ răsăritene, două stele apărură: una deasupra satuluĭ Magdala, alta deasupra Betleemuluĭ. Una roșie, mare, înflăcărată; alta mică și palidă. Și începură a să sui pe cer. Să ridicară și să apropieră, una înroșind cerul cu o dungă de văpae, tărînd o urmă de flacărĭ, alta în niște raze dulcĭ ca speranța; iar cînd ajunseră față în față, să opriră. Cea înflăcărată tremură înaintea celeĭ galbene, păli și să stînse încetul cu încetul... Și noaptea deveni transparentă ca un safir și întunerecul străluci: păstoriĭ singurateci căzură în genunchĭ, privind către staulul din Betleem, care era încunjurat de o aureolă de foc; iar din negurele luminoase ale nopțeĭ, să auzi un cîntec neînchipuit de fermecător, un viers care zicea

«Hosanah pentru cel ce vine pe aripele iubireĭ,
Hosanah pentru iubire, singura mărire...

* *

Și aniĭ trecură, aducînd miĭ de semne prevestitoare.

iar ieĭ crescură: Miriam din Magdala, frumoasă și inviorată, Isus, odrasla regească născută în staulul betlemian, blînd și visător. Crinul ce crește lîngă Ierichon pălea la alăturarea feței luĭ Miriam, și apa măreĭ părea incoloră pe lîngă ochiĭ ieĭ; iar cînd mîna-ĭ moale și caldă scotea peptenele din creștet, părul năpădea de-o învăluia ca o mantie împărătească, țesută din raze ce să înfioraŭ pe trupul săŭ pătimaș, — trup pe care Fidias l-ar fi dat Venereĭ și pe care împărațiĭ l-ar fi plătit cu împărăția. Și din cînd în cînd ochiĭ eĭ adîncĭ și marĭ păreaŭ pierduțĭ într-un vis departat, iar peptu-ĭ legana podoabele, cu ritmul unuĭ val.

Frumos ca un Heruvim, cu un orizont nesfîrșit în ochiĭ săĭ albaștri, cu părul lung și blond, fermecător ca un vis, Isus creștea, maĭ visător, maĭ gînditor, cu umbre vremelnice pe frunte: aripa nevăzutuluĭ îl atinsese și-l ducea către plînset, patimă — și zeificare.

...Maria cu părul înflăcărat tîra o lume după poala eĭ. Pentru o zimbire, pentru o privire, bătrînĭ și tinerĭ, patricĭ și plebeĭ își puneaŭ averea la a eĭ picioare în Roma, golită de zeĭ, era singura zeiță adorată, — Venere tulburătoare și desfrînată.

Pe mărĭ și munțĭ, sub palmierĭ și sicomorĭ, Christ pășia, cu ochiĭ visătorĭ. Și în preajma luĭ păstorĭ, pescarĭ și muncitorĭ ascultaŭ cuvîntul luĭ lin și înaripat. Totușĭ, nevăzută, moartea își scutura aripele, deasupra luĭ, iar eĭ îl urmaŭ cu adorare, cu iubire.

Dar în palatul săŭ măreț din Roma, în purpura și porfirul, — care-ĭ făceaŭ un cadru vrednic de a eĭ frumusețâ

— Miriam suferia, căcĭ într-o zi văzuse un israelit în haina țăreĭ sale și un dor nebun, un dor de locul în care văzuse pentru prima oară cerul înstelat, în care fusese iubită, copilă răsfațată, — în care dormiaŭ somnul fără vise părințiĭ eĭ, — o apucase.

Plecâ. Consulĭ și patricĭ, preoțĭ și regĭ o urmară acolo, departe, orbește. Singura lor călăuză era părul eĭ spulberat de adierĭ, singura lor dorință era să nu să despartă de acel trup, care era un farmec.

*
* *

De-alungul unuĭ drum, alb ca o pînză și plin de soare, trecea lectica aurită și strălucitoare de petele și sideful încrustărilor. Opt sclavĭ libienĭ, încinșĭ cu purpură, o duceaŭ pe umerele lor goale, treĭ sclave circaziene, pe jumătate despoiate, mișcaŭ în lăturĭ apărătorĭ cu mănunchiul aurit. Și un negru herculean purtă, deschisă, o umbrelă de mătasă, sub care adumbria pe Miriam visătoare ; iar în urmă o înșirare fără capăt de consulĭ cu laticlave, de patricĭ, de prințĭ și de regĭ.

Și iată că sub un sicomor, în picĭoare, cu părul balaiŭ resfirat de vînt, un tînăr cu ochiĭ visătorĭ, vorbia. Bătrînĭ și tinerĭ, femeĭ și copiĭ îl ascultaŭ, uimițĭ. Magdalineana, cînd îl zări, să cutremurâ toată. Opri lectica și să scoborî, cu un zornăit de scule. Să apropie. Și ascultâ, ascultâ cu tot sufletul, cu toată inima; din ochiĭ eĭ verzĭ ca marea, izvorîră lacrimĭ de înduioșare și de căință. Și, rupîndu-șĭ mantaua de purpură, să asvîrli la picioarele luĭ Christ, și cu părul eĭ, care-ĭ încunjura capul ca o diademă regească, îĭ șterse picioarele de colbul zileĭ. Și să umili și plînsă, — iubi. Iar Isus, privind-o îĭ spuse o vorbă de dumnezeiască iertare.

Iar aceĭ oamenĭ aprigĭ şi nemlădioşĭ şi femeile acele cu sufletul drept şi nepătat, să încruntară şi aŭ prins a zice: O femeie nevrednică şi pătimaşă să fie iertată şi mîngăiată de fiul omuluĭ! Dar Isus le zise o vorbă luminoasă, ca şi zîmbirea sa: A iubit!

*
* *

Şi cînd răsună pe Golgota gemătul ce răsună de atîtea viacurĭ, o femeie să ruga la picioarele cruceĭ; în ochiĭ eĭ de culoarea măreĭ, lucea întunecată o durere adîncă ca ia. Stătea de faţă la zbuciumările fireĭ, îmărmurită, dar nemirată: iubia, — credea.

Şi în urmă, în urmă, pe un vîrf de munte, într-o peşteră de urs, cu braţul rotund şi gol, fermecător ca un vis, pe o hîrcă de mort, cu părul nimbind-o în aur, învălindu-şi trupul poftit într-o zdreanţă, Magdalineana cetia, cetia fără încetare cuvîntul celuĭ care murise.

Apoĭ, cînd într-o noapte scînteetoare de răsărit, să adunară toate dihainiile codrilor la peşterea din munte, o găsiră întinsă, albă zimbitoare, cu braţul rotund pe hîrca de mort, cu părul înflăcarat resfirat pe cartea Iubituluĭ, — moartă. Şi din Orientul înroşit, două stele porniră: una palidă, tremurătoare ca un vis care cuprinse încet-încet tot cerul, cealalta roşietică, cu o urmă de văpăĭ. Şi cea înflăcărată ajunse în faţa celeĭ bălae şi păli şi să stînse şi să nimici în ia. Iar din văzduh, din negurile luminoase ale nopţeĭ înstelate, să auzi răsunînd neînchipuit de dulce;

«Hosanah pentru iubire, singura mărire.

TH. AVR. AGULETTI

TIPUL FIZIC HETEAN[1]

In cercetarea şi caracterizarea raseĭ unuĭ popor, trebue fără îndoială „să să ţină samă de caracterele anatomice“ [2]) adecă de particularităţile fizice saŭ de caracterele fiziologice ale organizmuluĭ. Şi aceasta pentru motivul că este o intimă legătură între fisic şi psihic. Vorbind maĭ ales de cap, conducătorul şi unuia şi altuia, cată a mărturisi maĭ accentuat pomenita legătură, de-oare-ce cum va fi alcătuită fiziceşte cutia cerebrală, tot aşa va fi şi cuprinsul acesteia. Figurata expresiune a luĭ Quinet: „Spiritul îşĭ fasonează locuinţa ca insecta învălişul“ [3]), este şi maĭ lămuritoare într-acest sens.

Aşa dară, de vom cunoaşte tipul fizic hetean, vom putea înţelege şi pe cel psihic; vom fi în stare, cu alte vorbe, de a şti de ce rasă eraŭ Heteenii şi ce viaţă istorică puteaŭ să manifesteze.

Şi pentru aceasta uşor ne-ar fi, dacă am avea de la poporul, de al căruĭ origină ne ocupăm, de la Heteenĭ, cel puţin „un craniu care să ne îngăduie de a determina indiciul lor cefalic“ [4]). Dar această hotărîtoare dovadă ne lipseşte cu totul.

---

1. Vezĭ *Arhiva*, No. 5—6, maĭ-iunie, 1897: Cîte-va generalităţĭ asupra origineĭ Heteenilor.

2. *Edw. Tylor*, Les premières civilisations, t. I, p. 55—56.

3. *Edg. Quinet*, apud *H. Cleuzion* (La création de l'homme p. 197).

4. *Leon de Lantsheere*, De la race et de la langue des Hittites, p. 113.

Atuncĭ, ce informaţiunĭ putem avea pentru cunoaşterea tipuluĭ fizic hetean ?...

* * *

S-a zis ca, de-vreme-ce Feteeniĭ aŭ fost în dese relaţiunĭ şi de prietenie şi de duşmănie, — maĭ ales — fie cu Egipteniĭ, fie cu Asirieniĭ, va trebui negreşit să găsim, în reprezentările sculpturale şi picturale ale acestor două popoare, tipul hetean. Ba încă, pe de altă parte, ceea ce astfeliŭ vom afla, vom putea controla şi completa cu rezultatul dedus în această privinţă din cercetarea monumentelor figurate ale Heteenilor înşişĭ, căcĭ de sigur, în aceste monumente, artiştiĭ indigenĭ aŭ tăiat cu exactitate tipul naţional.

Şi cu adevărat, că la acest soiŭ de informaţiunĭ aŭ alergat toţĭ ceĭ carĭ s-aŭ îndeletnicit cu studierea raseĭ heteene pe temeiul tipuluĭ fizic.

In cunoscutul „Journal des Savants“ renumitul orientalist francez François Lenormant scria, cu vre-o cîte-va lunĭ maĭ înainte de a muri, următoarele : „Din fericire pentru cunoştinţa tipuluĭ lor, avem un element de informaţiune, de natura cea maĭ pozitivă, în sculpturile egiptene ale timpuluĭ, din a 19-a şi a 20-a dinastie care îĭ înfăţoşază cu acea minunată fidelitate, pe care arta Egiptuluĭ a adus-o în tot-deauna în reproducerea trăsăturilor şi fizionomieĭ popoarelor streine“. [5]) Dînsul maĭ adaogă aserţiunea că, în compunerile istorice pictate pe zidurile templelor din Egipt, tipul hetean e reprodus „cu un adevăr etnografic necontestat (care nu să pune la îndoială) [6]). Maĭ jos acelaşĭ autor zice : „Regăsim acelaşĭ tip fizic, aceleaşĭ trăsăturĭ, dar exprimate cu mult maĭ puţin adevăr, cu mult maĭ puţină fineţă şi viaţă, de către o artă cu mult inferioară şi care nu a eşit dintr-un soiŭ de copilărie, în sculpturile, indigene“ [7]) Cele reproduse maĭ sus, le accentuează autorul şi în „Gazette archeologique“ [8]) precum şi în „Origines de l'histoire“ [9]).

Maĭ în acelaşĭ chip să pronunţă un alt distins orientalist fran-

---

5. *Fr. Lenormant* în „Journ. des Sav.“ 1883, p. 403-404.
6. Id. p. 400.
7. Id.
8. Gazette arch., 1883 p. 127.
9. *Fr. Lenorm.*, Origines de l'histoire p. 279, 186.

cez, d-l Ioachim Menant. Ast-feliŭ în capitala-ĭ operă „Recherches sur la glyptique orientale“, dînsul zice că „toate sculpturile egiptene ne fac să cunoaştem pe deplin înfăţişarea acestuĭ popor“ [10]). Apoĭ pune în legătură tipul hetean din bazoreliefurile egiptene şi heteene cu cel figurat în gliptica asiriană şi heteană [11]). Maĭ târziŭ, într-un memoriu prezentat Academieĭ de Inscripţiunĭ şi Bele-Litere din Paris, asupra silabaruluĭ hetean, acelaşĭ savant ne spune că figura acestuĭ popor hetean să găseşte „pe pilonĭ ca şi pe marmura asiriană şi are foarte mare asemănare cu tipurile pe care Heteeniĭ înşişĭ ne-aŭ dat pe bazo-reliefurile lor“ [12]). In sfîrşit mereŭ acelaşĭ lucru îl afirmă dînsul şi într-un apendice la traducerea franceză a opereĭ d-luĭ Sayce, unde zice, în privinţa tipuluĭ hetean de pe reprezentările naţionale, că „nu este flatat, dar pare sincer“ [13]).

Şi alţĭ cercetătorĭ aceleaşĭ mijloace aŭ pentru cunoaşterea tipuluĭ fisic hetean.

Deschizînd memoriul prezentat în această chestiune de d-l Léon de Lantsheere celuĭ de al 2-lea congres ştiinţific internaţional, ţinut de catolicĭ la Paris în 1891, citim următoarele: „E cu neputinţă, credem, a determina cu preciziune, caracterele acesteĭ rase cu ajutorul înfăţişărilor figurate ce ne-a lasat Egiptul“ [14]). Tot acolo în aliniatul următor, d-l de Lantsheere adaogă: „Nu am nevoie a stărui asupra încredereĭ ce putem avea în fidelitatea acestor reprezentărĭ şi în ghibăcia Egiptenilor în a reproduce caracterele antropologice maĭ deosebite ale raselor streine“ [15]). Vorbind apoĭ de „Racial photographies from the egyptian monuments“ luate de Flinders Petrie cu scop etnografic, autorul memoriuluĭ în chestiune, zice că aceste fotografiĭ sînt atît de palpabile dovezĭ într-această privinţă, încît nu trebuie să maĭ rămînă nicĭ o umbră de îndoială [16]).

Să vedem acum ce zice, asupra mijloacelor de informaţiune despre rasa heteană, cel maĭ de frunte heteolog, d-l prof. Sayce.

In noua ediţiune a cărţeĭ sale despre Heteenĭ, ilustrul profe-

---

10. *J. Menant* „Glypt. orien.“ p. 101.
11. Id. p. 113-114.
12. *J. Men.* „Eléments du sylabaire hétéen“, p. 12-13,
13. *Sayce* „Les Hétéens“ tr. fr. par J. Menant, p 186.
14. *L. de Lautsh.*, op. cit. p. 49.
15. Idem.
16. Idem. p. 50.

sor de la Oxford discută întru cît-va asupra raseĭ heteene și în special asupra chestiuneĭ aci preocupătoare, a tipuluĭ eĭ fizic. Ast-feliŭ dînsul zice că „Heteeniĭ sînt înfățoșațĭ de asemenea în mod credincios pe propriile lor monumente ca și pe ale Egiptuluĭ." [17]). Acelașĭ lucru îl susține și maĭ departe spunîndu-ne că „iĭ cunoaștem prin propriile lor bazo-reliefurĭ și prin monumentele egiptene care ne-aŭ transmis trăsăturile lor" [18]). Și apoĭ „asemănarea extraordinară între figurile Heteenilor desemnate de artiștiĭ egiptenĭ și acelea reproduse de propriĭ lor artiștĭ, pe bazo-reliefurĭ și care sînt înterpuse prin hieroglifele lor, dă o dovadă convingătoare despre fidelitatea desemnelor egiptene cu cele din Kar-Kemiș și Capadocia" [19]).

Tot d-l Sayce ne spune, vorbind de caracteristicul raseĭ acestuĭ popor, că sculptorul hetean în tocmaĭ după natură a copiat și detaliile de îmbrăcăminte și chipul conaționalilor luĭ, pe carĭ voia să-ĭ reprezinte sub daltă-ĭ, și că, pe de altă parte, reprezentările făcute de mîna acestuia și a tuturor artiștilor heteenĭ samănă foarte mult cu cele de pe monumentele Egiptuluĭ. Din acestea savantul Englez scoate concluzia că, artiștiĭ heteenĭ eraŭ foarte conștiincioșĭ [20]).

In legătură cu cele maĭ sus aduse, poate sta și următoarea aprețuire generală a arteĭ și în deosebĭ a sculptureĭ egiptene: „Sculptura egipteană să ocupă cu deosebire de acele varietățĭ ale conturuluĭ carĭ daŭ fie-căreĭ rase fizionomia sa proprie și să silește ca să poata fi bine distinsă" [21]).

In rezumat:

Din citațiunile aduse în acest paragraf și după autoriĭ pomenițĭ, rezultă: 1) Fidelitatea sculptureĭ și pictureĭ egiptene în determinarea tipuluĭ etnic; 2) Fidelitatea arteĭ heteene întru ce privește reprezentarea tipuluĭ național; 3) Mijlocul cel maĭ practic pentru etnograf, de a stabili tipul fizic hetean, este de a observa cum aŭ reprezentat Egipteniĭ pe acest popor, cum Asirieniĭ, cum în fine s-aŭ în-

17. *Sayce*, op. cit. tr. fr., p. 6.
18. Id. p. 107.
19. Id.
20. Id. p. 125-126.
21. *G. Perrot*, Histoire de l'Art., t. IV, p. 780.

chipuit el însuşî, fie în hieroglife, fie pe peceţî şi cilindri gravaţî, fie pe baso-reliefurî.

*
* *

Să vedem, care sînt rezultatele studiilor, făcute de aceştî savanţî asupra baso-reliefurilor egiptene, asiriene, heteene cum şi asupra glipticeî asiro-heteană, cu referinţă la fisicul poporuluî aci preocupător. Cu alte cuvinte, să luăm cunoscinţă de caracteristicul, aşa statorit al tipuluî fizic hetean.

După ce enumără diferitele compunerî istorice, în care să arată felurite scene din luptele heteo-egiptene, Fr. Lenormant continuă în articolul citat: „Pe toate aceste monumente tipul fizic al Ketanilor să deosebeşte cu totul de al popoarelor semitice şi cananee, carî îî încunjoară geograficeşte“ [22]). In urmă, după o ast-feliŭ de apreciaţiune generală, urmează o afirmaţiune: „e lămurit că nu ţin de aceiaşî rasă“ [23]. Pentru a invedera şi maî mult, ceia ce înaintează, autorul articoluluî în chestiune maî face o comparaţiune şi între figurile heteene şi amoreene. Astfeliŭ, crede dînsul, va reeşi şi maî mult deosebirea etnică între Heteenî şi Amoreenî, reprezentaţî şi uniî şi alţiî de monumentele egiptene. Ba incă, zice Lenormant, — ca să accentueze şi maî mult diferenţiarea între tipul hetean şi amorean-semit — „pretutindenea unde baso-reliefurile şi-aŭ pastrat coloarea, Ketaniî aŭ o faţă albă şi roză, maî puţin galbenă şi maî deschisă decît a Amoreenilor saŭ Semiţilor, maî puţin albă decît a Tamahuilor saŭ Tehemilor, care corespund cu rasa luî Iafet, dar apropiindu-să maî mult de aceştia“ [24]).

Odată cîştigate acestea, Lenormant întră apoî în detaliile tipuluî hetean. Ast-feliŭ, la Heteenî „părul este negru, trăsăturile feţeî să apropie mult de ale albilor. . . . îngrăşarea este foarte deasă printre dînşiî“. Apoî „spre deosebire de Semiţî şi de ceilalţî orientalî, eî îşî rad barba şi mustăţile, rămînînd ast-fel faţa pe deplin fără păr“, şi că une-orî „de exemplu, chiar în baso-reliefurile zugrăvite de la Ipsambul, să văd cu părul ras, afară de o şuviţă remasă în vîrful capuluî“ [25]) In sfîrşit o ultimă observare ce face Le-

22. *Journ. de Sav.* 1883, julie p. 404.
23. Id.
24. Id.
25. Id. p. 405.

normant asupra tipuluĭ hetean, reprezentat pe monumentele egiptene, este că Heteeniĭ „maĭ adesea aŭ părul acoperit cu o căciuliță de stofă, împodobită cîte odată cu mărgăritare, de care să atîrnă, în chip de coadă o viță de altă coloare plecînd pretutindenea din vîrful capuluĭ saŭ chiar de la ceafă“ [26]).

De vom trece la concluziunile scoase de Lenormant din reprezentările heteene însă-șĭ, vom constata o apropiere de cele de maĭ sus, deduse din monumentele egiptene. Ast-feliŭ și pe monumentele indigene-heteene să distinge „aceiașĭ statură îndesată, scurtă și groasă, deși aci unele personaje sunt cu barbă“ [27]).

Cam la acelea-șĭ rezultate ajunge și d. Menant.

Intr-adevăr, dînsul zice că tipul Heteenilor de pre indigenele basoreliefurĭ din Asia-Mică este figurat cu „barba rasă“, că este „maĭ mult plin, decît îndesat“ și că „să îndepărtează în mod simțitor de acel al popoarelor din Asia saŭ din Chaldea [28]). Maĭ departe însă ne spune că „talia lor scurtă și îndesată“ de pe proprie-le încercărĭ de gravare „i-ar apropia de Chaldeĭ și costumul nu le dădea o altă aparență“ [29]). De altmintrelea această din urmă concluzie nu maĭ e pastrată și în lucrările posterioare ale autoruluĭ, de-vreme-ce în apendicele făcut de dînsul traducereĭ franceze a cărțeĭ d-luĭ Sayce, zice : „Heteeniĭ sînt oamenĭ cu capul ras, adeseaorĭ fără barbă, maĭ de grabă groșĭ decît scurțĭ și groșĭ, depărtîndu-să în chip simțitor de tipul celorlalțĭ locuitorĭ aĭ Sirieĭ“ [30]).

Nesemiticitatea tipuluĭ fizic hetean să deduce și din amintitul memoriŭ al d-luĭ Leon de Lantsheere. Din studiul ce a făcut și acesta asupra tipurilor siriene din reprezentările egiptene, reesă că în două grupe antropologice să pot divide ele. Prima grupă este numită de autor „semitică-chananeană“, iar cea ce a două „heteană“ saŭ „hittită“. Sînt drept deosebire între ele, maĭ multe caractere particulare fie-căreĭ. La Semito-Chananeenĭ „fruntea este lată și dreaptă“, pe cînd Heteeniĭ aŭ „fruntea foarte îngustă ; la ceĭ dintăĭ „nasul e prea eșit în afară într-un chip foarte caracteristic“ pe cînd la ceștia-l-alțĭ este „eșit în afară și drept“ și, formează „o

---

26. Id. p. 406.
27. Id. Cf. *Gazette arch.*, 1883 p. 127-128.
28. *J. Menant*, Recherch. sur le Glypt. orient. p. 113.
29. Id.
30. *Sayce*, Les Hétéens, tr. fr. per Menant, p. 187

linie aproape continuă cu fruntea". Apoĭ în ceia ce priveşte grupa semitico-chananeană „gura şi buzele nu ne indică vre-o turtire a părţeĭ de jos a feţeĭ, saŭ vre-un prognatismu, trăsăturile sînt fine de şi umeriĭ obrazuluĭ par a fi prea eşiţĭ în afară; în totul nu să observă vre-o greutate saŭ vre-un semn de grăsime peste samă; ochiul e bine deschis şi drept aşezat" şi în fine „o barbă care să sfîrşeşte într-un vîrf maĭ mult saŭ maĭ puţin ascuţit acopere bârbia". Intru cît să atinge de grupa heteană saŭ hittită, autorul constată, că „unghiul feţeĭ e mic", că „de şi gura şi bărbia nu-s de loc îndărăt totuşĭ figura pare a fi proectată înainte", că apoĭ „trăsăturile să deosebesc îndestul de bine, deşi umeriĭ obrazuluĭ nu prea ies la iveală, acoperiţĭ fiind de o deosebită grăsime" că figurile sînt maĭ toate fără barbă" şi că în sfîrşit „ochiul este ridicat ca la Chinejĭ" [31]).

Aşa dară şi pentru d-l de Lantsheere Heteeniĭ aŭ un tip fizic deosebit de cel semitic, de-oare-ce, după autor, tipul „hittit" de pe reprezentările egiptene este „identic" cu cel de pe cele din Asia Mică. Trebue să lăsăm afară Pteria, unde nefiind bine conservate monumentele, ele nu ne pot conduce la rezultate hotărîte, cu toate că şi aci, pe cît să poate deduce, figurile heteene „n-aŭ tipul semitic" [32]).

Autorul memoriuluĭ amintit îşĭ rezumă părerile sale, cu privinţă la tipul fizic hetean, în concluzia: „Heteeniĭ aveaŭ un tip fizic special, foarte deosebit de al Semiţilor", căcĭ „atît monumentele lor propriĭ cît şi reproducerile Egiptenilor ne daŭ într-această privinţă dovezĭ temeinice" [33]).

Să trecem acum la rezultatele cercetărilor d-luĭ Sayce.

In noua sa carte asupra Heteenilor, a căreĭ traducere franceză s-a făcut prin îngrijirea d-luĭ Menant, savantul englez precizază maĭ mult chestiunea, nemulţumindu-să a ne spune numaĭ, că Heteeniĭ n-aŭ tip semitic. Ast-fel dînsul zice, că „Heteeniĭ aveaŭ pelea galbenă şi trăsăturile Mongolilor, fruntea îndărăt, ochiĭ oblicĭ, falca de sus în afară" [34]). Cu alte vorbe Heteeniĭ sînt Turanĭ, de-oare-ce Amoreeniĭ care contrăiaŭ cu eĭ — şi care eraŭ Semiţĭ — „aveaŭ pelea albă, ochiĭ albaştri şi părul roş". Aşa dar, „dacă Egipteniĭ aŭ

31. *L. d. Lantsheere*, op. cit. p. 51-51.
32. Id.
33. Id. p. 90.
34. *Sayce*, op. cit. p. 6.

reprezentat pe Heteenii ca urîţi, pricina nu poate fi alta, fără numai că într-adevăr eraŭ lipsiţii de frumuseţă“ [35]).

Maĭ departe, în aceiaşĭ lucrare, d-l Sayce revine, insistînd încă maĭ mult asupra chestiuneĭ. „Trebue“ zice dînsul, „să recunoaştem că Heteeniĭ nu eraŭ un popor frumos“, de-oare-ce „eraŭ îndesaţĭ şi burduhoşĭ, partea de sus a feţeĭ plecată înainte într-un chip cu totul neplăcut, fruntea dată îndărăt, umeriĭ obrazuluĭ eşiţĭ în afară şi buza de sus prelungită“ [36]). Şi, din pricina atîtor trăsăturĭ caracteristice, „Antropologiĭ îĭ 'apropie de Mongolĭ“ [37]). In adevăr „ca şi Mongoliĭ, eĭ aveaŭ pele galbenă, ochiĭ şi părul negru şi îşĭ dădeaŭ părul pe spate, spre a-şĭ face o mică coadă împletită subţire şi prelungită“.

Cu toate aceste spuse, în prima ediţie a memoriuluĭ săŭ despre Heteenĭ, publicat în „Transactions of the Society of Biblical Archeology“ din Iulie 1880 — d-l Sayce nu afirma un tip turan, zicînd, că „sculpturile heteene arată că dînşiĭ nu ţineaŭ de vre-o rasă semitică“ fiind-că „trăsăturile şi tipul lor fizic sînt ale unuĭ popor de Nord“ [38]), dînsul înclină a crede rataşarea Heteenilor la o grupă de triburĭ, numită odată proto-armeniene, cu leagănul în masivul Armenieĭ [39]).

Acestea sînt rezultatele studiilor. făcute de ceĭ maĭ însemnaţĭ cercetătorĭ, asupra tipuluĭ fizic hetean.

*
* *

Maĭ înainte de a intra în oare-care discuţie asupra acestor părerĭ ale savanţilor citaţĭ, să cade a ne întreba : prin ce mijloace ajuns-aŭ dînşiĭ la cunoaşterea monumentelor — izvoare ale studiilor lor ? Văzut-aŭ eĭ înşi-şĭ toate acele peripeţiĭ, din războaiele heteo-egiptene, desfăşurate pe păreţiĭ sălilor hipostile de la Karnak şi Rameseum, orĭ pe piloanele de la Luksor, orĭ pe marele speos de la Ipsambul, cum şi acele sculpturĭ de la Medinet-Abu ? Văzut-aŭ şi studiat-aŭ, aceştĭ savanţĭ, în original acele cîte-va baso-

35. Id.
36. Id. p. 107.
37. Id.
38. Suyce, apud Lantsheere op· cit. p. 55.
39. *Perrot*, op. cit. IV., 777.

reliefurĭ şi cilindre asiriene de piatră-gravată, cum şi tot ce ne-aŭ remas de la Heteenĭ înşi-şĭ? Şi dacă aŭ văzut toate acestea, studiatu-le-aŭ dînşiĭ cu destulă băgare de samă, orĭ poate numaĭ superficial? Şi dacă studiile lor nu-s făcute după originale chiar, cîtă credinţă aŭ putut da reproducerilor, acelor izvoare originale, utilizate, şi decĭ cît temeiŭ cată să punem noĭ pe rezultatele ast-fel dobîndite?

Iată un şir de critice întrebărĭ, ale căror răspunsurĭ premerg discuţiunea.

Cel maĭ autoritar în această materie, d-l prof. Sayce, nu ne spune, cum a ajuns la cunoaşterea reprezentărilor egiptene. Cît despre cele heteene, lasă a să înţelege, că pe unele le-a studiat în original chiar, iar pe altele în reproducerĭ făcute de călătorĭ predecesorĭ.

Reposatul Lenormant şi d-l Menant s-aŭ servit, cum să vede din notele studiilor lor, de următoarele izvoare: pentru reprezentările egiptene de marea colecţie a luĭ Rosellini „Monumenti dell'Egitto e della Nubia“ şi de a luĭ Lepsius „Denkmaeler aus Ægypten und Ætiopien“; iar pentru cele heteene cu reproducerĭ din Transactions of. Soc. of. Bibl. Arch., din „Gazette arch.“, din „Rescarches“ ale luĭ Hamilton, din „Revue arch.“ şi din „Archaeol. Zeitung“.

Aceste din urmă izvoare aŭ fost utilizate şi de d-l de Lantsheere. Dînsul însă a maĭ adăogat: „Reisen in Klein-Asien, Nord-Syrien“ a luĭ Humann şi Puchstein, „American journ. of. Arch.“, „Athen. Mith.“, „Exploration arch.“ şi „Hist. de l'Art.“ a d-luĭ Perrot.

Aşa dară maĭ toţĭ cercetătoriĭ amintiţĭ aŭ tras concluziile, de care vorbirăm în paragraful precedent, studiind numaĭ reproducerĭ. Dar, fost-aŭ exacte acestea? Şi studiatu-le-aŭ dînşiĭ perfect de bine?

Noĭ, neînsemnatul autor ale acestor rîndurĭ, n-am studiat, ce-ĭ dreptul, nicĭ măcar reproducerile, necum originalele. Dar cu toate acestea, după cele ce văzurăm în paginile anterioare, ne vine a crede, că mărturia ce savanţiĭ aceştia aŭ zmuls-o de la monumentele figurate egipto-heteene, a fost silită şi falşificată. Şi într-adevăr că „sculptorul hetean era destul de ghibaciŭ, destul de stăpîn pe dalta sa, pentru a însemna cu preciziune caracterele particulare care distingeaŭ tipul naţional“. „Deosebirile etnice n-ar putea să ne scape din vedere, chiar cînd am avea înainte-ne cele

maĭ buee copiĭ de pe aceste bazo-reliefurĭ heteene orĭ egiptene?“ „N-ar fi maĭ nimerit de a studia cu multă bagare de samă originalele chiar?“ Şi în fine „n-ar fi natural ca deosebirile să nu fie ţinute în samă, în scenele militare care să desfăşură pe monumentele egiptene şi carĭ cuprind atîţia actorĭ?“ [40].

Intrebările de maĭ sus puse de ilustrul archeolog francez şi împărtăşite de noĭ, arată îndoiala ce trebue să avem faţă de rezultatele studiilor făcute de numiţiĭ savanţĭ, în privinţa tipuluĭ fizic hetean. Şi probele care îndreptăţesc acest dubiu sînt contrazicerile şi neconsecinţele dintre rezultatele expuse maĭ sus.

Ast-feliŭ, în monumentele epiptene, Hetenii sînt văzuţĭ de Lenormant „nu aşa de galbenĭ şi maĭ deschişĭ la faţă de-cît Amoreenii saŭ Semiţiĭ“ — cu aceasta concordînd şi vorbele d-luĭ Perrot „coloarea deschisă şi trandafirie“, pe cînd de d-l Sayce, tot în acele monumente sînt văzuţĭ „galbenĭ ca Mongoliĭ“. După Lenormant, pe ale lor baso-reliefurĭ indigene, Heteeniĭ sînt „îndesaţĭ şi cam burduhănoşĭ“; după d-l Menant „maĭ degrabă groşĭ decît îndesaţĭ“ orĭ „maĭ graşĭ decît burduhănoşĭ“ orĭ „cu talia scurtă şi groasă“, iar după d-l Sayce „groşĭ şi burduhoşĭ“. In sfîrşit după d-l Lantsheere „umeriĭ obrazuluĭ lor nu-s tocmaĭ eşiţĭ în afara“, pe cîtă vreme după d-l Sayce „sînt eşiţĭ în afară“, etc.[41]).

Cum să explică aceste deosebirĭ de vederĭ? Ce pot însemna aceste contrazicerĭ? Nu ne arată ele în mod vădit, că nesigure sînt izvoarele utilizate şi nesigure decĭ deducerile pe ele întemeiate?

Dar să intrăm în o maĭ de aproape discuţiunea chestiuneĭ preocupătoare.

* * *

Din caracteristicele tipuluĭ hetean maĭ sus citate, ar rezulta deocamdată, că poporul de care este vorba trebue să fi fost prea urît — ceia ce şi afirmă d-l Sayce. Ba maĭ mult chiar. De ne-am arunca ochiĭ pe o reproducţie a orĭ-căreĭ reprezentărĭ heteene, orĭ de-am cerceta forma hieroglifelor heteene — care cuprind şi figurĭ omeneştĭ, de sigur de ale naţiuneĭ — ne-am înspăimînta de urîţe-

40. *Perrot*, op. cit. p. 780.
41. Cf. § precedent.

nia Heteenilor. Cu adevărat aceasta, de-oare-ce nu maĭ samănă a fi oamenĭ, ci alt soiŭ de animale.

Şi totuşĭ, ne vine pe buze întrebarea: aşa să fi fost Heteeniĭ?

Dacă citim cu de-amăruntul şi cu multă băgare de samă Biblia, întîlnim cîte-va pasage de foarte mare folos întru determinarea măsceĭ heteene.

In prima carte a luĭ Moisi, în Genesă, să zice: Şi Ezaŭ era în vîrstă de patru-zecĭ de anĭ; el luă de femeĭ pe Iudita luĭ Beris Heteanul şi pe Başmata şi pe fiul luĭ Elon Heteanul; care aduseră multă amărăciune luĭ Isaac şi Rebeceĭ“ [42]. Iată dară pe Essaŭ, fiul maĭ mare al luĭ Isac luînd de soţie două fete heteene. In capitolul următor din aceiaşĭ carte ni să arată şi intenţia luĭ Iacob de a să căsători cu heteene prin vorbele: „Şi Rebeca zise luĭ Isaac: Şi mi s-a făcut greŭ de viaţă din pricina fetelor heteene. Dacă Iacob iea de femee vre-una din fetele heteene, care sint ca fetele aceleĭ ţărĭ, la ce-mĭ maĭ foloseşte viaţa“ [43].

Din cele imediat precedente, avem probe că personajele cele maĭ de frunte ale neamuluĭ evreŭ încheiaŭ legăturĭ de căsnicie cu femeĭ heteene.

Cine nu ştie apoĭ patima amoroasă a luĭ David pentru heteana Betseba [44]) soţia luĭ Urie Heteanul? Cine nu cunoaşte intriga ţesută de regele evreŭ împotriva ofiţeruluĭ săŭ, soţul frumoaseĭ femeĭ, cum şi asasinarea acestuia, pentru ca, în sfîrşit, Betseba să cadă în mîinele luĭ David? Toate acestea ni le spune sfînta carte, Biblia, în a II-a carte a luĭ Samuel. Aci lămurit să zice: „Bat-Seba era o femee prea frumoasă“ [45]), care după moartea soţuluĭ eĭ „şi după trecerea doliuluĭ, David trimise la dînsa şi ordonă a i-o aduce în casă, şi ia deveni femeia luĭ şi îĭ născu un fiŭ“ [46]). Iată că al doilea fiŭ a luĭ David, Solomon, din al căruĭ neam apoĭ să trage Isus-Christos, era născut cu o heteană.

Pe de altă parte tot din Biblie ştim că „regele Solomon iubia

---

42. *Genesa*, XXVI, 34-35. Cf. id. XXXVI, 2. Tr. germ. M. Luther.
43. Id. XXVII, 46.
44. Cf. *Sayce*, op. cit.
45. II *Sam.* XI, 2,
46. Id. XI, 27,

multe femeĭ streine, fete de ale luĭ Faraon, și moabite, amonite, sidoniene și heteene" [47]). Cu alte vorbe, haremul regeluĭ Solomon coprindea femeĭ și fefe de ale celorlalte popoare semitice.

O dovadă de relațiunile conjugale între Evreĭ și Heteenĭ, pe lîngă cele de maĭ sus, o aflăm în următoarele: „și îndeplinindu-să toate, să îndreptară spre mine și îmĭ zise: poporul luĭ Israel și jertfitoriĭ și Levițiĭ nu s-aŭ despărțit de popoarele din aceste țărĭ, în urma blăstămurilor lor, și anume ale Cananeilor, Heteenilor,... carĭ aŭ luat fetele acestora fie pentru dînșiĭ, fie pentru fiiĭ lor..." [48]). Și apoĭ origina Ierusalimuluĭ nu o atribue Biblia tot uneĭ mame heteene? Ezechiel zice în această privință: „Ast-fel zise Domnul cătră Ierusalim: vița neamuluĭ tăŭ și origina ta să trage din țara Cananeilor; tatăl tăŭ din Amorițĭ și maică-ta din Heteenĭ", și cătră sfîrșitul capitoluluĭ „mama voastră era heteană și tatăl vostru dintre Amonițĭ" [49]). Vra să zică dară chiar capitala neamuluĭ evreŭ simbolisează o unire de căsnicie între Semițĭ și Heteenĭ.

Din cele maĭ sus aduse să observă un șir de însoțirĭ între Evreĭ și Heteenĭ, începînd de la șeful națiuneĭ israelite pînă la însă-șĭ masa poporuluĭ. In aceste împărecherĭ erotice și casnice, partea ce joacă rolul maĭ de samă a trebuit să fie și atuncĭ, ca și acum, femeia. Pentru aceasta să pun maĭ multe condițiunĭ estetice ca pentru un bărbat. Și s-a văzut deci că în uniunile hete-evree partea frumoasă, femeiască, este heteană. Atuncĭ cum să împacă această deducere a noastră, scoasă din studiul Biblieĭ, cu cea scoasă de autoriĭ pomenițĭ din monumentele figurate? Căruĭ izvor să-ĭ dăm crezare? Nu e meritoasă îndoiala noastră față de acele reprezentărĭ heteo-egiptene? Și decĭ maĭ putem socoti urît neamul hetean, pe cîtă vreme Evreiĭ și Semițiĭ în deobștie îșĭ găseaŭ satesfacerea gustuluĭ lor de gingășie, delicată și frumusețâ între frumusețele heteene?

Ni s-ar face, poate, vre-o obiecțiune. Toate acele relațiunĭ erotice și casnice heteo-evree, s-ar zice, despre care să vorbește în biblie, sînt curate legende, neexistente în realitate. Răspunsul n-ar fi greŭ, pe cît nu-ĭ grea întîmpinarea însă-șĭ. Faptul în sine — că

47. *I. Reg.*, XI, 1.
48. *Esdr.* IX. 1-2.
49. *Ezech.*, XVI, 3, 45.

sătoria urmașilor luĭ Abraham cu Heteene — negreșit că nu s-a întîmplat. A trebuit însă să rămiie în poporul evreŭ o oare-care tradițiune despre frumusețea Heteenelor — frumuseță reală. Tradițiunea aceia apoĭ, unită cu amintirea atîtor suferințĭ ce aŭ avut să îndure Evreiĭ de la Heteenĭ, cît și cu a altor relațiunĭ, a căutat să pună pe ceĭ maĭ mulțĭ din șefiĭ evreĭ în legăturĭ de căsătorie cu Heteeniĭ. Și redactorul de maĭ tîrziŭ al Biblieĭ a perpetuat prin scris tradiția ast-feliŭ formată.

Alțiĭ la rîndu-le ar zice, că: Heteenele despre care vorbește Biblia nu fac parte din poporul nostru istoric, ci din Heteeniĭ de la Hebron, care n-aveaŭ comun cu Heteeniĭ istoricĭ decît numele. Dar în privința identificăreĭ acestor două popoare am vorbit în articolul precedent.

Așa dară, în definitiv, fie că împărecherele heteo-evree s-aŭ întîmplat orĭ sînt ecoul uneĭ tradițiunĭ oare-care, rămîne cîștigat, că spusele Biblieĭ vorbesc contra urîțenieĭ neamuluĭ hetean.

Să continuăm însă cercetările într-acest sens.

Documentele egiptene, la rîndu-le, încă dovedesc legăturĭ de căsătorie, relațiunĭ casnico-erotice, între Egiptenĭ și Heteenĭ.

Succeselor luĭ Tutmes III — faraonul învingător al tuturor principilor sirienĭ între care și al celuĭ din „marea țară Kheta“ — aŭ urmat succesele luĭ Amenhoptu al II-lea, Tutmes al IV-lea și Amenhoptu al III-lea. Acest din urmă ajunsese atît de tare, încît „principiĭ sirienĭ, atît de răzvrătitorĭ odinioară, să lasaseră acum în voia soarteĭ dîndu-șĭ fetele după Faraon pentru a-l servi în haremul săŭ“ [50]) și cum „sub Amenofiĭ al III-lea țara luĭ Nuhasse era ocupată maĭ tot-deauna de către Hitițĭ“ [51]) rezultă, că printre aceĭ prințĭ Sirienĭ, carĭ — silițĭ prin soarta armelor — înfrumusețaŭ haremurile faraonice cu fiicele lor, să aflaŭ și de aĭ Heteenilor. Așa dar Faraonul nu numaĭ că nu disprețuia, dar chiar doria frumusețea femenină heteană.

Relativ tot la aceste legăturĭ de înrudire intre Egiptenĭ și Heteenĭ citim în „Hist. des relig. de l'antiq.“ a luĭ C. P. Tiele: „Mariette de asemenea a atras atenția asupra numelor mameĭ și buniceĭ luĭ

50. *Brugsch* apud *Maspère*, op. cit. 205.
51. *Lantsheere*, op. cit. 10.

Amenhoptu al III-lea, Taya, fiica luĭ Juaa şi Tuaa, care de sigur nu sînt mume egiptene, şi după dînsul, ar ţinea de limbile semitice“ [52]). Origina acesteĭ Taya, soţia faraonuluĭ Amenhotpu al III-lea şi mama luĭ Amenhotpu al IV-lea să găseşte confirmată — potrivit păr̈ereĭ luĭ Mariette — şi în d-l Sayce. „Amenhoptu al III-lea, zice dînsul, fiul şi succesorul luĭ Tutmes al IV-lea, găsi de trebuinţă pentru întărirea, păceĭ de a să alia printr-o căsătorie cu regele de Naharinna“ [53]). Această regină, numită Taii — cum rezultă tot din opul d-luĭ Sayce — identică cu Taya de maĭ sus, era heteană. Ia era fiica prinţuluĭ de Naharina saŭ Nuhasse, ţara locuita de Heţeenĭ, cum s-a văzut din aliniatul imediat precedent. Probă de heteenitatea acesteĭ faraoance e şi faptul — expus de izvoarele aci citate — că dînsa a adus în Egipt cultul disculuĭ Solar. Şi acest cult era propriŭ Heteenilor, de-oare-ce e foarte cu abundenţă închipuit pe păreţiĭ de la Iasili-Kaïa în Capadocia [54]). Hotărît lucru deci, că, Taya, soţie şi mamă de Faraon, era heteană, şi încă o heteană tip de frumuseţă, de-oare-ce e reprezentată pe monumentele egiptene „cu părul blond, ochiĭ albaştri, coloarea feţeĭ trandafirie“ [55]). Şi deci nu cu scop politic să făcuse această uniune între suveraniĭ egiptenĭ şi heteenĭ. De sigur Taya heteană fermecase cu graţiile eĭ pe învingătorul Amenhoptu al III-lea şi devenise soţia acestuia „pour sa beauté“, cum zice tot Lenormant [56]).

Dar nu să finesc aci relaţiunile de soiul acesta dintre ambele popoare.

In timpul dinastieĭ XIX încep din noŭ luptele heteo-egiptene. Ele ating culmea înverşunareĭ războinice sub faimosul şi legendarul Sesostris saŭ Ramses al II-lea. Fură crîncene bătăliile susţinute cu tărie din ambele părţĭ. In cele din urmă, soarta armelor să hotărî în favorul Egiptenilor, făcîndu-ĭ să repoarte o victorie, dar o victorie, numaĭ pe jumătate. Pacea, ce s-a făcut între cele două naţiunĭ beligerante pune ca principiŭ: egalitatea desăvîrşită a lor din orĭ-ce punct de vedere. Ia însă cată să fie întărită şi printr-o legătură de familie între ambiĭ suveranĭ, Kitisar al He-

52. *Tiele,* Hist. d. relig. de l'antiq. tr. fr. p. 104.
53. *Sayce.* op. cit. tr. fr. 14.
54. Cf. *Perrot,* op. cit. IV, 509.
55. *Lenormant,* Hist. orient, 1869, I, 392.
56. Id.

teenilor și Ramses. Ast-fel „Ramses luă în căsătorie pe fiica cea maĭ mare a principeluĭ din Kiti (hetean)“ [57]). Această princesă heteană, ajunsă regină a Egiptuluĭ numaĭ din interese politice, nu întărzie însă de a deveni „soția cea maĭ plăcută a luĭ Ramses al II-lea“ [58]) din cauza frumusețeĭ sale „célébrée par les scribes de la cour“ [59]).

Cum să face, că niște urîte și cu totul desgustătoare mongole ca Heteenele — cum zic pomeniții savanțĭ — intră în haremurile și ale faraonilor egipteni, spre a îndestula pofta acestora de frumusețe femeiască, devin regine înfluențînd chiar asupra țăriĭ și a poporuluĭ, și sînt cîntate pentru frumusețea lor de poeții curțeĭ regeștĭ? Eraŭ oare la mijloc numaĭ cerințele diplomatice și lingușirile scribilor? Dar cînd diplomația impune o femeie, pentru rațiune de stat, ia nu devine favorita aceluia căruia i s-a impus. Aceasta maĭ ales nu poate să aibă loc la prinți orientalĭ, carĭ îșĭ puteaŭ recruta din a lor harem altă „favorită“, care să merite. Și pe de altă parte, cînd o femeie este urîtă, cu o desplăcută figură, orĭ-cît de sus ar fi dînsa, chiar regină, nu poate fi lingușită de scribĭ, în orĭ-ce caz, pentru frumusețĭ. Adulatoriĭ, dacă ar fi simpli adulatorĭ, i-ar căuta alte calitățĭ morale.

Așa dar și în relațiunile de înrudire între Egiptenĭ și Heteenĭ cată a să vedea frumusețea Heteenilor, reprezentațĭ prin femeile lor, care negreșit eraŭ să aibă părinți la feliŭ.

*
* *

Heteeniĭ, maĭ mult ca sigur, trebue să fi înnodat legăturĭ de sînge și cu Asirieniĭ. Pentru aceasta însă ne lipsesc izvoarele de trebuință. Totușĭ găsim un pasaj în Sayce, care, după o inscripție asiriană, ne dă un exemplu de natura aceasta.

Stela de la Kurk, col, 2 l. 13 și următoarele, ne arată relațiunile de dușmănie dintre Salmanazar al II-lea, fiul și succesorul luĭ Assurnazirpal (860—825 în chr.), și prințul hetean din Karkemisch, Sangara. D-l Sayce ast-feliŭ rezumă consecințele luptelor

57. *Maspero*, Hist. d. peuples de l'Orient, 226, — Cf. *Perrot* op. cit. 509, *Sayce* op. cit. 24.
58. *Sayce*. op. cit. 70.
59. Id. 33.

dintre aceştĭ doĭ monarhĭ: „Şi iarăşĭ Karkemish îl să despoae de aurul şi argintul săŭ, de bronzul şi arama sa, de draperiile-ĭ de purpură şi de tronurile sale artistic lucrate; pînă şi fiica luĭ Sangara fu luată, spre a deveni podoaba haremuluĭ regeluĭ asirian“ [60]). Aşa dar monarhul asirian, învingînd pe cel hetean, cîştigă între altele, răpeşte aproape, pe juna princesă heteană, pe care o socotia nespus de trebuincioasă pentru înfrumuseţarea haremuluĭ săŭ. Era dar frumoasă fiica luĭ Sangara, şi cine ştie dacă nu această împrejurare nu va fi fost pricina lupteĭ.

O probă de felul celeĭ de maĭ sus, ba maĭ edificatoare chiar pentru părerea noastră, o aflăm în memoriul luĭ Menant asupra silabaruluĭ hetean. Savantul francez, pentru determinarea unor semne din scrierea hieroglifică heteană, studiază şi nişte peceţĭ găsite în palatul regeluĭ Assurbanipal (667-625) de la Kujundjik. Acestea sînt legate de nişte tratate şi alianţe de tot soiul între cele două popoare, Heteenĭ şi Asirienĭ, sub monarhul amintit. Principiĭ heteenĭ, care aŭ legat ast-fel de relaţiunĭ cu Assurbanipal sînt: Mugalu al Tubaluluĭ şi Sandusarme al Cilicieĭ. Acest din urmă nu numaĭ că veni însuşĭ la Niniva, ba chiar îşĭ dădu fiica după Assurbanipal“ [61]). Şi de astă dată o heteană devine soţia unuĭ puternic sargonid. Nu maĭ era raţiunea de stat, din partea Asirianuluĭ, pentru îndeplinirea acesteĭ căsătoriĭ, de-oare-ce Sandusarme era un obscur şi mic prinţ. La această epocă imperiul hetean să fragmentase. Numaĭ frumuseţa princeseĭ heteene a determinat pe faimosul monarh asirian să şi-o facă tovarăşa vieţeĭ.

Iată dar, din puţinele probe ce avem, că relaţiunile de înrudire dintre Heteenĭ şi Asirienĭ, eraŭ făcute, ca şi cu Evreiĭ şi cu Egipteniĭ, numaĭ pe tema frumuseţeĭ heteene.

*
* *

Din toate cele ce maĭ sus s-aŭ adus, reesă, că Heteeniĭ, departe de a fi un neam urît de oamenĭ — cum cred amintiţiĭ cercetătorĭ, bazîndu-să pe reprezentările egiptene şi heteene — eraŭ din potrivă de o rîvnită frumuseţă. Femeile semite, ca Evreele, Egiptenele, Asirienele, etc. eraŭ destul de frumoase, pentru ca şefiĭ şi re-

60. *Sayce* op. cit. 46.
61. *Menant*, Elem. du syl, het. p. 65. — Cf. Sayce apend., 190.

giĭ poporuluĭ israelit, orĭ faraoniĭ egiptuluĭ şi monarhiĭ Asirieĭ să maĭ caute a-şĭ umple haremurile lor cu mongole şi urîte heteene, ba chiar să şi le facă soţiĭ legitime şi favorite. De aceia zicem, că frumoase aŭ fost heteenele, şi frumos la chip tot poporul. In privinţa aceasta socotim, că nu maĭ încape discuţie, în urma celor expuse.

Dar atuncĭ, cum rămîne lucrul cu reprezentările heteo-egiptene care înfăţişază pe Heteenĭ aşa de urîţĭ şi desgustătorĭ la vedere? Nu-ĭ greŭ de lămurit aceasta.

Maĭ sus s-a arătat acum, că în scenele din luptele heteo-egiptene zugrăvite de artiştiĭ faraonilor, din cauza complicaţiunilor lor, deosebirile migăloase şi caracteristice lipseaŭ. Şi pe lîngă aceasta, în ce chip puteaŭ reprezenta Egipteniĭ pe seculariĭ şi înverşunaţiĭ lor inimicĭ, care le disputaŭ bucată cu bucată pămîntul Sirieĭ şi al Palestineĭ — de cît caricaturîndu-ĭ? Şi dovadă de aceasta avem următorul fapt. In colecţia luĭ Lepsius, care reproduce reprezentarea egipteană a regeluĭ Khitisar [62]), să vede monarhul hetean, închipuit ca şi faraonul Ramses, de-oare-ce acum să înrudiseră şi împăcaseră.

Iată explicarea chestiuneĭ.

Cît pentru propriile reprezentărĭ heteene, lucrul e şi maĭ uşor. Pe unde să pot cunoaşte trăsăturile figurilor făcute de artistul hetean, „s-ar putea spune că dînsul mulţămit că a fost în stare să întruchipeze o figură omenească oare-care, nu şi-a maĭ dat silinţa, ba chiar nicĭ nu a încercat, să dea liniilor feţeĭ acele semne particulare, care definesc un individ saŭ un popor“ [63]). Nedeprinderea artiştilor heteenĭ decĭ făcut-a din operile lor nişte caricaturĭ, pe care nu te poţĭ întemeia întru determinarea tipuluĭ fizic.

Avem de a face aşa dară — întru cît priveşte chestia reprezentărior heteo-egiptene — cu o simplă coincidenţă. De o parte caricaturĭ intenţionate şi voluntare ale Egiptenilor, de alta, caricaturĭ inconştiente şi involuntare ale Heteenilor înşişĭ. Şi pe aşa ceva, ştiinţific nu este a ne întemeia, pentru deducerea trăsăturilor tipuluĭ hetean.

Daca sîntem de acord întru a susţinea, că trăsăturile feţeĭ Heteenilor nu eraŭ urîte, ci frumoase, ce rasă ne destăinuiesc ele?

62. Apud *Perrot,* op, cit. IV, 770.
63. *Perrot*, op. cit. IV, 779,

Urîţenia lor vorbia, după cum afirmaŭ ceĭ ce susţin acest lucru, pentru rasa mongolă, turană. Dar acum, cînd acel argument e distrus ?

După cum am atins chestiunea în articolul precedent, spunem şi acum, că trăsăturele feţeĭ Heteenilor, de noĭ deduse, vorbesc, nu să poate maĭ elocvent, pentru rasa semită. Cu alte vorbe, din acest punct de vedere, *tipul fizic hetean e un tip semit*, de-oare-ce discuţia nu era decît între acesta şi cel turan.

* * *

Relativ la aceasta s-ar maĭ putea adăoga următoarele :

Chiar de Lantsheere, cînd caracterizază [64]) tipul „hitit" scos din monumentele figurate egiptene, zice „aceleaşĭ caractere să manifestă la uniĭ Rutenu de la Nord". [65]) *care, tot dînsul spune, eraŭ Semiţĭ* [66]). Intrevedea chiar acest savant semiticitatea tipuluĭ hetean. Apoĭ d-l Perrot studiind o reproducere din colecţia luĭ Lepsius, reprezentînd pe un şef hetean prizonier, să întreabă ; „trăsăturile pe care i le-aŭ dat artistul să deosebesc întru cît-va de cele pe care de obiceiŭ le socoatem ca ale Semiţilor" [67]) ? Şi e maĭ bătător la ochĭ faptul, că samănă foarte mult caracteristica aceste reprezentărĭ heteene cu cel al tipuluĭ semit, dedus de Lantsheere [68]). Aşa că, la urma urmeĭ, cînd trebue să dăm crezămînt monumentelor figurate egiptene reprezentînd Heteenĭ, constatăm trăsăturĭ semitice.

Acelaşĭ lucru ni să invedereză pe demnele de credinţă sculpturĭ indigene, în care chipul e maĭ cu îngrijire sculptat şi conturul feţeĭ maĭ distins ; acest contur pare că ne aminteşte cu deosebire tipul de pe monumentele asiriene, cunoscut nouă sub numele de tip „semitic" [69]) saŭ „judaic" [70]).

Şi aceste la rîndu-le întăresc aserţiunea noastră din para-

---

64. Cf. m. sus.
65. *Lautsheere*, op. cit. 50.
66. Cf. Lantsh. op. cit. 5.
67. *Perrot*, op. cit. IV, 780.
68. Cf. m. sus.
69. *Perrot*, op. cit. IV, 779.
70. *Sayce*, op. cit. tr. fr. 78.

graful imediat precedent, că *după trăsăturile feței, tipul fizic hetean e semitic.*

* * *

S-a vorbit în citațiunile din paragrafiĭ precedențĭ și de *culoarea* feței heteene, arătîndu-să la timp încurcătura spuselor învățaților din acest punct de vedere.

D-l Sayce a făcut din acest lucru un argument întru susținerea turanizmuluĭ tipuluĭ hetean. Anume, dînsul vede reprezentările heteene, de pe acele monumente figurate amintite, de culoare galbenă-mongolică. Adevărul însă nu poate fi acesta, de-oare-ce părerea învățatuluĭ englez vine în contrazicere cu a majorităței celorlalțĭ cercetătorĭ, cît și cu alte considerațiunĭ.

Țara Heteenilor era muntoasă. Ca atare locuitoriĭ eĭ trebuiaŭ să fie „maĭ deschișĭ la față; nu eraŭ așa de oacheșĭ ca ceĭ din cîmpiile Damascului și ale Palestineĭ, precum și de pe coastele Fenicieĭ“ [71]). Și aceasta ni să adeverește și prin faptul, că maĭ tîrziŭ Greciĭ, numiaŭ popoarele descendente din vechiĭ Heteenĭ, Leuco-Sirienĭ, spre deosebire de cele din Siria propriŭ-zisă maĭ arse la față. Poziția geografică decĭ a teritoriuluĭ locuit de Heteenĭ făcea ca aceștia să fie — vorba celor maĭ mulțĭ cercetătorĭ heteologĭ [72]) — „blancs et roses“. Gălbineala de care vorbesc turaniștiĭ, este o simplă iluziune provenită din acest amestec de culorĭ — alb și roz — cum și din chipul bizar, în care înși-șĭ autoriĭ acelor izvoare-reprezentărĭ aŭ dat acela-șĭ amestec.

Dacă stabilirea adevărateĭ culorĭ heteene a înlăturat argumentul turaniștilor, pe de altă parte ia vine în sprijinul păripreĭ noastre.

In „Cîntarea Cîntărilor“ a luĭ Solomon găsim un tip de frumuseță bărbătească. Femeia vorbind de iubitul eĭ zice: „iubitul meŭ este alb și rumăn“ ...„unda păruluĭ săŭ este creață și neagră ca corbul“ [73]). Cu alte vorbe tocmaĭ caracteristica tipuluĭ hetean: alb-roș la față și cu părul negru [74]). Să potrivește întocmaĭ, sub acest raport, tipul semit descris de Solomon cu tipul Hetean.

---

71. *Perrot*, op. cit. IV, 780-783.
72. Vd. m. sus,
73. Biblia, C. Cînt. V, 10-11.
74. Cf. m. sus,

Nu ne sprijină decĭ stabilirea adevăratei culoare heteene, a noastră părere de semiticitatea tipuluĭ fizic în discuţiune?

* * *

Un alt motiv care a făcut pe savanţiĭ maĭ sus amintiţĭ să înlăture neamul hetean din seminţia semitică, este şi faptul, că personajele heteene de pre toate sculpturile sînt lipsite de *barbă*. Deci Heteeniĭ nu eraŭ Semiţiĭ.

Că sculpturile şi picturile egiptene nu ne reprezintă nicĭ un Hetean cu barbă, lucrul e destul de explicat, pe cîtă vreme în arta faraonică nicĭ chiar personajele naţionale n-aŭ barbă. Intru cît priveşte însă arta indigenă heteană, e bine să să ştie că nu toate reprezentările sînt lipsite de barbă. Acest lucru îl recunoaşte însu-şĭ Lenormant prin vorbele „cel puţin în sculpturile din Asia mică, să găsesc cîte-va personaje cu barbă“ [75]), căcĭ „în bazo-reliefurile din Boghaz-Keni, Texier susţine că ar fi distins cîte-va chipurĭ cu barbă“ [76]). Reesă decĭ foarte lămurit, că pe bazo-reliefurile heteene figurează parsonaje cu barbă.

Faptuluĭ acestuia însă savanţiĭ aŭ căutat să-ĭ dea o altă explicare. Eĭ zic, că toate acele opere de artă heteană — în care să recunosc personaje cu barbă — s-aŭ făcut sub o influenţă semi tică, „sub înrîurirea moravurilor şi obiceiurilor asiriene“ [77]).

Nu ni să pare intemeiată această explicare. Ca Asirieniĭ să fi putut influenţa asupra arteĭ heteene, trebuiaŭ ca eĭ să fie a tot puternicĭ în Asia mică. Lucrul ar fi avut prilej să să întîmple pe la finele domnieĭ heteene, cînd monarhiĭ Niniveĭ aŭ subjugat vestul Asieĭ întreg, impunînd civilizaţia lor. Dar monumentele indigene, la care ne referim, — cele de la Boghaz-Keni şi Ghiaur-Kaleci — nu pot fi — splendoarea şi importanţa lor ne-o spune — decît de pe vremea apogeuluĭ hetean, maĭ înainte decĭ ca Asirieniĭ să fi nimicit imperiul hetean, să fi distrus forţa politică a acestuia — sprijinitoare arteĭ şi a civilizaţiuneĭ indigene. Prin urmare, nu poate fi vorba de o influenţă streină, asiriană, sub acest raport.

Pare-să că acest lucru a fost înţeles şi de aceĭ învăţaţĭ. De

---

75. *Journ. d. Sav.* cit. 407. *Gaz. arch.*, cit. 127-128.
76. Id.
77. *J. d. Sav.*, 408.

aceia aŭ căutat dinşiĭ să dea altă explicare maĭ întemeiată. „Să poate, zice d-l Sayce, ca unele din monumentele heteene din Asia mică să nu fie lucrarea propria a Heteenilor, ci a populaţiunilor indigene, pe care eĭ le-aŭ civilizat şi instruit“ [78]). Pe de altă parte Lenormant scria: „dacă toate aceste opere de artă, în orĭ care ţară s-ar afla, sînt părţĭ de netăgăduit ale aceleiaşĭ arte şi civilizaţiunĭ, nu este însă dovedit că aŭ fost lucrate de unul şi acelaşĭ popor“ [79]).

Pe ce să întemeiază dînşiĭ întru a susţine cele citate? Pe cîte-va particularităţĭ de detaliĭ, în cutare orĭ cutare bazo-relief? Nu să poate admite oare, sub acest raport, o diversitate între artiştiĭ executorĭ aĭ acelor monumente — uniĭ maĭ îndemănaticĭ, alţiĭ maĭ stîngacĭ? Nu-ĭ de presupus, apoĭ, epocĭ în arta heteană — caracterizate prin cîte-va particularităţĭ?

Nicĭ această explicare, decĭ, n-are maĭ trainică bază. Căcĭ, dacă acele monumente la care noĭ ne referim — Boghar Keni, Ghiaur-Kaleci, Ivriz, etc. — nu-s făcute chiar de Heteenĭ, ci de alte popoare, apoĭ atuncĭ ce ne-aŭ remas de la dînşiĭ? Şi, pe lîngă aceasta, cum rămîne cu următoarele spuse ale aceluiaşĭ Sayce: „această potrivire a tipuluĭ, a îmbrăcămintei şi extra-ordinara asemănare a caracterelor sapate la Karabel, la muntele Sipil cu cele descoperite de noĭ pe inscripţiile de la Hamat şi de la Karkemişĭ nu să poate explica decît în urma presupunereĭ că aceste monumente sînt opera unor oamenĭ, carĭ aŭ fost de aceiaşĭ rasă şi aŭ vorbit aceiaşĭ limbă“ [80]).

Nu-ĭ nevoie de-atîtea silite explicărĭ. Dacă pe monumentele heteene să găsesc personaje cu barbă, aceasta însamnă pur şi simplu, că înşi-şĭ Heteeniĭ aveaŭ barbă. Şi dacă barbă nu să vede la toate personajele figurate probabil, că acestea închipuesc de cele în realitate lipsită de barbă: raşĭ, tinerĭ, copiĭ.

Lipsa barbeĭ la Heteenĭ servia amintiţilor heteologĭ, întru susţinerea nesemiticităţiĭ şi turanizmuluĭ tipuluĭ hetean. Maĭ poate sta în picioare această părere, în urma celor expuse? Nu vin acestea maĭ de grabă în sprijinul teorieĭ noastre, a semiticităţeĭ heteene? Nouă tocmaĭ acest lucru ne vine a crede maĭ mult.

*
* *

78. *Sayce*, op. cit. tr. fr. 78.
79. J. d. Sav. cit. 408.
80. *Sayce*, op. cit. tr. fr. 78.

Incă o împrejurare determină pe savanţi, în special pe Sayce, a considera pe Heteenĭ ca Mongolĭ.

Pe monumentele figurate egiptene, Heteeniĭ să văd cu „părul ras, afară de un moţ (şuviţă) de păr lăsat în vîrful capuluĭ“ [81]). Acelaşĭ lucru îl spune şi Menant în apendicele de la traducerea franceză a opuluĭ lul Sayce, zicînd despre Heteenĭ: „că sînt oamenĭ cu capul ras“ [82]). Savantul englez este maĭ afirmativ: „ca şi Mongoliĭ, Heteeniĭ îşĭ dădeaŭ părul pe spate pentru a-şĭ face o mică coadă împletită subţire şi prelungită“ [83]). Faptul decĭ, că pe monumentele egiptene Heteeniĭ să văd reprezentaţĭ cu periĭ capuluĭ raşĭ, afară de un moţ în creştet ca al Chinejilor [84]), a atras gruparea acestuĭ popor în familia turanică.

Baza acestor deducerĭ pare-ni-să a fi şubredă. Heteeniĭ nicĭ nu să rădeaŭ la cap, nicĭ că-şĭ lăsaŭ moţ în creştet ca Mongoliĭ. Celor care li să pare contrariul să întemeiază pe o imperfecţie a artistuluĭ egiptean.

Să ne lămurim.

Cercetătoriĭ istorieĭ Heteenilor ne spun, în urma studiuluĭ monumentelor rămase de la acest popor, că barbaţiĭ heteenĭ purtaŭ maĭ multe felurĭ de acopereminte pentru cap: fie „mica calotă bine lipită pe cap“, fie „tiara rîdicată“ [85]). Acea mică calotă era întrebuinţată maĭ mult de ceĭ care nu să bucuraŭ de multă consideraţie, pe cînd „tiara înaltă era purtată numaĭ de prinţiĭ lor şi figura eĭ părea chiar, în scrierea lor, că serveşte spre a reprezenta ideia de rege“ [86]). Această deosebire între acoperemintele capuluĭ să observă nu numaĭ pe monumentele egiptene ci şi indigene şi asiriene [87]).

Forma acelor tiare şi calote, cum şi prejudiţiile întru purtarea lor ne fac să ne gîndim, vrînd-nevrînd, la actualele fesurĭ turceştĭ. Această apropriere să impune şi din faptul că de acea calotă în special „să atîrna în chip de coadă un ciucur de altă cu-

81. J. d. S., cit. 408.
82. Vd. Sayce, op. cit. tr. fr. apend. 187.
83. Sayce, op. cit tr. fr. 187.
84. Cf. Lants. 28.
85. Id. 37-29. Sayce, op. cit. 156.
86. J. d. S. 414.
87. Id.

loare și care pornia din vîrful capuluĭ săŭ chiar de la ceafă“ [88]). E vorba, așa dară, de un ciucur întocmaĭ ca pisktil-urile de la fesurile turceștĭ.

Şi acum, venind vorba de reprezentarea unuĭ personaj tiarat saŭ calotat, cum o va executa sculptorul saŭ pictorul? Fi-va el îndestul de meșter? Era ușor pentru artist să acopere capul cu tiara, de oare-ce aceasta îl învăluia peste tot. Nu tot așa sta lucrul cu mica și rotunda calotă. Aceasta să purta numaĭ pe vîrful capuluĭ. Cum putea artistul deci să reprezinte un cap cu calota în vîrfu-ĭ? Avea el destulă îndemănare să închipuiască părul neacoperit de calotă și apoĭ calota însășĭ? Ne îndoim de aceasta. Sculptorul era prea mulțumit să facă partea capuluĭ acoperită cu calota maĭ rîdicată și apoĭ moțul acesteia; iar pictorul aceiașĭ parte să o coloreze deosebit de restul capuluĭ.

Avînd înainte ast-feliŭ de reprezentărĭ și nețiîndu-să in samă considerațiunile aci expuse, ochiuluĭ îĭ face impresia, că figura e rasă la cap, afară de o bucată la vîrfu-ĭ prefăcută în moț. Nu va fi oare această iluziune geneza teorieĭ rădereĭ capuluĭ, cum și a prezențeĭ coadeĭ la Heteenĭ? Maĭ că o credem, în urma celor aci expuse. Iată căzut și acest argument al turaniștilor:

Şi apoĭ, la urma-urmelor, chiar de-ar fi adevărat faptul radereĭ la cap, aceasta ar dovedi că Heteenii nu-s Semițĭ? De loc; întru cît Egiptenii — Semițĭ — *„αὐτίκα ἀπὸ παιδίων ἀρξαμένοι ξυρῶνται τάς κεφαλὰς καί πρὸς τὸν ἥλιον παχύνεται τὸ ὀστέον“* [89].

Din toate cele spuse în acest capitol asupra tipuluĭ fizic hetean, rezultă, nu să poate maĭ clar, că e semitic — *Semițĭ dar sînt și Heteeniĭ.*

Această convingere să întărește maĭ mult prin punerea eĭ în legătură cu cele dezvoltate în articolul precedent și cu cele ce să vor dezvolta în articoliĭ posteriorĭ asupra tipuluĭ psihic hetean.

---

88. J. d. S. cit. 498.
89. Herodot. III, 12.

G. BOGDAN DUICĂ

Notiță despre Radul de la Afumați

(A. D. Xenopol. Istoria, II, p. 488—489)

Pe paginele citate d-l Xenopol rezumează tot, ce-ĭ esențial și să găsește în cronicariĭ munteni, asupra domnieĭ a doua a luĭ Radu de la Afumațĭ. Cîte-va știrĭ maĭ mult să pot adaoge după niște documente, care să găsesc în arhiva curțiĭ imperiale din Viena și pe care profesorul din Sibiu *Fr. Schuller* le-a publicat acum doĭ anĭ, ca *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens*, în cunoscuta arhivă a societățiĭ săseștĭ pentru cunoașterea Ardealuluĭ (Vol. Neue Folge, XXVI, p. 223-287 și 607-672).

Intîiul document (p. 249 250), care dă socoteală despre niște cheltuelĭ ale comes-uluĭ săsesc Marcus Pemflinger, aderentul luĭ Ferdinand, însamnă, între cheltuelile făcute de pe la sfîrșitul anuluĭ 1526 pînă cătră mijlocul anuluĭ 1531, și o sumă de florinĭ dațĭ pentru cadourĭ: *duobus vaivodis Transalpinensibus diversis vicibus, ut in fidelitate suae majestatis perseverent, dedit munera in valore fl. 5.* Este maĭ mult decît probabil că unul dintre aceștĭ doĭ domnĭ a fost Radul [1]).

Sub data 23 cătră 24 Fevruarie 1528 găsim (p. 261) o scrisoare a luĭ Radu cătră Brașovenĭ. Scrisoarea este dedată din Bu-

1. Documentul însemnează și înfruptările domnuluĭ moldovan, la care era trimis Reichersdorffer, cu scrisoarea de acreditare din 18 Iunie 1527 v. p. 259.

curești. Domnul să miră de ce-ĭ țin mînie Brașovenii și de ce pun eĭ pedecĭ negoțuluĭ supușilor săĭ, în vreme-ce negustoriĭ din țara majestății sale regale să bucură în țara luĭ de toată libertatea. Cerîndu-le să ție bună vecinătate, Radu reclamă libertate pentru negoț, deschizîndu-să drumurile dinspre țara romînească *ut veheantur victualia videlicet triticum et alia victualia, quae sunt necesse colonis nostris, et aperiantur viae versus regnum nostrum.* Radu îĭ asigură apoĭ, că, deși s-a lăudat că va prăda țara Ardealuluĭ, nu are de gînd să facă așa ceva : *et jam sum in ea intentione, quod mala non agerem nec facerem aliquam devastationem in regno regiae majestatis.* Insă, dacă nu vor lăsa pe supușiĭ săĭ să-șĭ cumpere de hrană, Radu să jură nu-ĭ va cruța pe Brașovenĭ. Dar, pentru a-ĭ face să priceapă de cît preț este pacea sa, el adaoge că trăește încă regele Ioan Zapolya, că acesta a intrat acum în Buda și că Turciĭ vor veni în ajutorul luĭ.

Cá Turciĭ vor alerga în ajutorul luĭ Zapolya, era drept. Era însă fals că acesta ar fi luat atuncĭ Buda. Din contra, numaĭ peste o lună Zapolya era să fie din noŭ bătut, la Szina (20 Martie 1528) și să fie silit a fugi în Polonia, așteptînd ca sultanul, care primise bine pe solul luĭ, plecat din 1527, să intervie.

Brașoveniĭ maĭ supăraŭ pe Radu prin faptul, că nu-ĭ daŭ în mînă pe un „hoț“ de pretendent. Radu îl cere printr-o scrisoare din 24 Februarie 1528, nu pentru-că s-ar teme de el, ci numaĭ pentru că șarlatanul să laudă că este fiŭ de domn. Amintind din noŭ de Zapolya și de Turcĭ, Radu promite Brașovenilor că, de vor da un răspuns satisfăcător, *el să va sili să oprească primejdiile ce ar putea să le vie din partea Turcilor păgînĭ.*

In acelaș an, între 24 Februarie și 25 Iunie, voivodul Ardealuluĭ, Petru Perenyi, scrie luĭ Radu o scrisoare prin care-ĭ spune că răŭ a fost informat, cînd i s-a spus, că Ferdinand ar fi părăsit Buda dinaintea luĭ Zapolya, că armata luĭ Ferdlnand este chiar maĭ mare, decît ar fi de lipsă pentru a deține Ungaria și că Turcul nu va ajuta pe Zapolya. Ultima afirmație era greșită, orĭ era o conștientă minciună. Cît despre plîngerile luĭ Radu, relative la pretendent și negoțul supușilor luĭ, Perényi îl asigura că va face ca aceste divergențe să fie sfîrșite după dorința luĭ Radu — dacă acesta va fi vecin bun și credincios, iar dacă nu va fi, Perenyi să va găti să apere țara, ce-o guvernează (*protegere defendereque stu-*

debimus et majora etiam attentare). Scrisoarea aceasta a fost scrisă din Sassebeş (p. 266).

Partidul austriac din Ardeal punea la cale, precum vedem, represalii economice şi politice, oferia cadouri şi în sfîrşit nu-l cruţa pe Radu nici cu ameninţările, pentru a-l hotărî să observe o neutralitate favorablă politicei luĭ Ferdinand, fiind profitabilă luptelor aderenţilor luĭ din Transilvania. Dar tot atît de lămurit reese din scrisoarea luĭ Perenyi, că Radu nu să legase cu nimic, deşi darurile nu le va fi refuzat, şi că opintirĭ eraŭ de lipsă pentru a-l cîştiga, intrîndu-ĭ în voe, orĭ intimitîndu-l.

In această situaţie este de crezut, că Reichersdorffer, agentul luĭ Ferdinand, trimis la Rareş, a fost însărcinat a trata şi cu Radu, orĭ că el de capul luĭ a ţinut cu cale să trateze. Dovadă, că Reichersdorffer a avut relaţiĭ cu Radu, este dată prin documentul din 12 Aprilie 1528, o scrisoare din Buda, a luĭ Stefan Pemflinger către Ferdinand. Pemflinger denunţă pe Reichersdorffer **multa** *nociva perpetrasse cum vaivoda Transalpino, quae forte possent emergere in futurum detrimentum majestatis vestrae et regnorum suorum. Quae illa sint*, **nescio,** *quum generaliter mihi scribitur*. Luĭ Stefan îĭ scriea Marcus Pemflinger din Ardeal unde Reichersdorffer să certase răŭ cu aderenţiĭ luĭ Ferdinand, care apoĭ l-aŭ condamnat chiar la moarte. Stefan adăoga, că el, fugind, a plecat la Maj. Sa să ceară graţie, şi că aceasta nu ar fi bine să i să acorde. Insă, în documentele, care urmează, nu să maĭ află nimic, despre infidelităţile luĭ Reichersdorffer, nu să vede nicĭ o duşmănie din partea luĭ Radu şi împăratul continuă a-l numi pe Reichersdorffer, tot sincerul săŭ dilect. Să poate crede aşa dar; că ce *nu ştiea* Pempflinger, nu era o încercare de a vătăma interesele luĭ Ferdinand.

Ultimele ştirĭ. ce le găsim relativ la Radul, în aceste documente, sunt din 1529, anul morţiĭ luĭ. O scrisoare, din 9 Ianuarie 1529, a universităţiĭ săseştĭ (p. 627) anunţă luĭ Ferdinand că Radul şi fiul săŭ aŭ fost ucişĭ şi că Turciĭ aŭ pus în scaun pe un Basarab (Vezĭ aicĭ şi Xenopol, II, p. 489). Universitatea adaoge: Prin moartea luĭ Radul tîrgurile Vinţul-de-jos şi Vurpăr (Alwyncz et Borberec) şi-aŭ recîştigat vechea libertate, si Saşiĭ, ceĭ maĭ fidelĭ supuşĭ, cer ca acum ele să li să dăruiască lor, după ce drepturile lor vor fi revizuite de Maj. Sa. Intr-o scrisoare din 27 Ianuarie

1529 a episcopuluĭ filo-austriac Nicolae Gerendi, găsim însemnată şi ziua morţiĭ (p. 631). *Radul a fost ucis în 2 Ianuarie 1529.*

Faptul acesta a răspîndit groază în Ardeal. Toţĭ aşteptaŭ ca în primăvara anuluĭ 1529 Turciĭ să năvăliască în Ardeal *împreună cu Munteniĭ. Cu Radul în scaun, Gerendi pare a spune că nu s-ar fi temut de aşa ceva* In faţa primejdieĭ sporite, partidul austriac ţine o consfătuire în 14 Ianuarie. Din scrisoarea luĭ Gerendi (p. 632) reesă, că partidul acesta era convins, că în primăvară Zapolya va dispune de-o armată turco-*romînă*, pe care nu o va putea înfrunta cu mijioacele sale particulare şi că perderea Transilvanieĭ *acum* este posibilă. Atacul Turcilor şi Muntenilor îl aşteptaŭ pe la Timişoara. Braşoveniĭ, care să purtaseră răŭ cu Radu, s-aŭ îngrozit şi eĭ; scriind în 5 Februarie luĭ Ferdinand, eĭ pomenesc şi de moartea luĭ Radu şi zic: *Novit solus deus quid ex eo futurum sit, Turcis provinciam tenentibus* (p. 637).

Din toate acestea reese lămurit, că Radu era un vecin, a căruĭ atitudine faţă de Turcĭ devenise foarte favorabilă politiceĭ austriace. Bănuiala luĭ Pemflinger, că Reichersdorffer va fi plănuit cu Radu tocmaĭ contrarul, pare tot maĭ mult că a fost o calomnie orĭ o orbire. Alte probe confirmă şi mai bine această părere.

Dintr-o scrisoare a luĭ Marcus Pemflinger, din 25 Martie 1529, vedem (p. 642) că autorul intelectual al uciderеĭ luĭ Radu a fost vechiul luĭ duşman Mahomed-Bey. Scrisoarea, adresată luĭ Ferdinand zice: „*Radwl vaivoda, uti majestati vestrae constat, a bojeronibus nonullis praesertim Mehmetbek auctore et persuasore, cum et ipse vaivodatum filis suo ambiret, propter quod in maximam Caesaris Turcarum indignationem devenit. Etiam et extra suum officium bassatus est, domi in Plewen se continet, interfectus per quendam bassam alter vaivodam filius Wladislai, qui alias se vi in vaivodam suppetiis Turcharum suffecerat, tandem per nostros expulsus. Radul successerat nomine Moizes ad castrum Gyergyw cum Iancharonibus et equestribus adductus est. Idem bassa nuntiavit bano et ceteris bojeronibus, ut illo venirent, oblaturus eis novum vaivodam, quem Caesar Turcharum eis miserit. Illi renunciantes ei, eos illo venire nolle, sed si secundum eorum antiquam consvetudinem vaivodam praesentare vellent, eundem honorifice suscepturi essent. Nollent tamen tanta comitiva cum suscipere. Si vero secus ipsis vaivodam praesentare niterentur, sese ipsos ad regnum majestatis vestrae Tran-*

silvaniae conservationis grația divertere vellent. In hoc stat negotium Transalpinense". Banul și ceilalți boerĭ, afară de uniĭ, care eraŭ puținĭ la număr, susțineaŭ decĭ vechiul drept de urmare în scaun și eraŭ decișĭ să fugă în Ardeal, dacă Turciĭ nu-l vor respecta. Așa făcuse și Radu, care era capul acesteĭ oposițiĭ și care din această pricină și-a perdut vieața. Pentru-că reesă din documentul citat, ca pricina catastrofeĭ acesteia a fost și alta, nu numaĭ nemulțămirea uneĭ părțĭ de boerĭ, cum în 1889 trebuia să admită d-l Xenopol după isvoarele cunoscute până atuncĭ. In fondul acesteĭ crime istorice, Marcus Plemflinger ne arată disgrația sultanuluĭ și instrumentul, prin care ea s-a descărcat, pe Mahomed-Bey.

Din cele ce urmează asemenea să va vedea că un interes al Turcilor cerea ca Radu să fie înlăturat și că era semnificativă potriveala ca tocmaĭ Mahomed-Bey să fie *persuasor* și *auctor* în fatala acțiune. Prin Maĭ (25.1529) Gerendi constată că Munteniĭ sunt cu Turciĭ și cu Zapolye și că nicĭ o nădejde nu maĭ are nicĭ în domnul Moldoviĭ, de la care maĭ înainte spera ceva (p. 651). De altă parte secretarul luĭ Zapolia, care să afla în Lipova, scrie din 17 Maĭ 1529, că voivoziĭ țărilor romîneștı sunt fidelĭ și supușĭ, o constatare oare-cum nouă, și că eĭ în curînd vor ataca cu oștirĭ suficiente (*non cum parvis viribus*) pe Sașĭ și că-ĭ vor aduce pe aceștia la supunerea pe care cu încăpățînare o refuză. Tocmaĭ în acele zile, adaoge el, fusese la Lipova și un *orator voivodae Moldaviae, episcopus in Moldavia primarius* (p. 656). De altfel trimișiĭ domnuluĭ moldovan aŭ ajuns și la partidul austriac. Gerendi comunică luĭ Ferdinand, din Turda, 31 Maĭ 1529, că un sol moldovan a venit să anunțe că domnul săŭ este cu totul al luĭ Zapolya, că el va face orĭ-ce pentru Zapolya, de oare-ce *sıc ipsi ac Transalpinensi* — acesta nu maĭ era Radu — *a Turca esse commissum*. Trecuseră patru-spre-zece lunĭ, de cînd Radu scriea Brașovenilor că „acum are intenția să nu facă răle" și cam tot atîta vreme, de cînd la Constantinopol trimisul luĭ Zapolya era sigur de ajutorul cerut. Radu este mort din Ianuarie, și în Maĭ, scrie Gerendi maĭ departe, să și aduna în părțile Munteniei oștire turcească. Gemînd și plîngînd Gerendi cerea grabnic ajutor. Schimbarea domnieĭ în Muntenia fusese decĭ de multă importanță. Domnul înlăturat garanta dinspre Sud siguranța amicilor luĭ Ferdinand, și aceș-

tia nu puteaŭ fi zdrobiţĭ. Radu trebuia să cază, pentru ca să cază şi eĭ după el.

Documentele publicate de Fr. Schuller aruncă, precum vedem, lumină asupra atitudineĭ politice a luĭ Radu de la Afumaţĭ şi indică, prin „denunţarea" luĭ Pemflinger relativă la Reichersdorffer, în ce direcţie trebuesc căutate şi alte ştirĭ privitoare la politica eroiculuĭ domn, în a doua a sa domnie.

De sfîrşit încă o observare. In cunoscuta monografie asupra „Bisericeĭ episcopale a mînăstireĭ Curtea de Argeş", găsim (p. 45) ştirea, că Radu a fost *înmormîntat* la 4 Ianuarie, în înscripţia reprodusă la p. 44 cetim, că el a *răposat* în 7037, luna Ghenarie, 4 zile. Gerendi, om bine informat, care lua moartea luĭ Radu drept bază pentru hotărîrĭ foarte importante, dă ca zi a morţiĭ luĭ 2 Ianuarie. O controversă maĭ mult!

DĂRI DE SAMĂ

Max Choublier, **La Question d'orient depuis le traité de Berlin**, *Paris, 1897, un vol. în 8 dé 538 de pag.*

Chestiunea orientală este un Proteŭ ce schimbă de fire, dacă nu la fie-care zece anĭ, apoĭ de sigur de maĭ multe orĭ în un veac. Domnul *Choublier* întreprinde studiul transformăreĭ sale celeĭ maĭ proaspete, acea care aŭ urmat de la tratatul de Berlin în coace. De la acel mare act internațional chestiunea orientală a plodit și a dat naștere la un număr de chestiunĭ maĭ micĭ, în care ea se desface, saŭ maĭ bine, care s-aŭ adăos către ea. Astă-zĭ avem afară de marea chestiune orientală, o chestiune grecească, una bulgărească, una sărbească, una macedoneană, una albaneză, una creteană și însfîrșit ca ramură asiatică o chestiune armenească. Ințălege orĭ cine cîtă complicație a trebuit să vîre în politica puterilor europene, ivirea tuturor acestor odrasle ale chestiuneĭ orientale, și cît lucru, împrejurările neașteptate ce se ivesc, cînd într-o parte cînd în alta din aceste deosebite tărîmurĭ, trebue să deie diplomațieĭ. Maĭ înainte era aproape numaĭ o singură grea problemă de rezolvit, acea a situațieĭ Turcieĭ și a Rusieĭ, față cu celelalte puterĭ ale Europeĭ; astăzĭ trebuia luate în băgare de samă interesele tuturor popoarelor desfăcute din împărăția turcească, care toate dușmănindu-se una pe alta de la prada pe care vroiesc s-o rîpească de la foasta lor stăpînă, pune în fie care clipă în primejdie echilibriul și pacea Europeĭ.

Aceste prefacerĭ necontenite, aceste pofte nestatornice şi schimbătoare ale tuturor popoarelor noŭ constituite de pe teritoriul peninsuleĭ balcanice şi silinţele puterilor celor marĭ ale Europeĭ de a le ţinea cumpăna în fie care moment, spre a nu să răsturna şi prăbuşi pacea universală, sunt expuse cu îngrijire în cartea pe care o analizăm.

Sunt foarte interesante şi bine cugetate unele părţĭ din expunerea autoruluĭ, bună-oară analiza cauzelor pentru care politica orientală a puterilor pare a să fi schimbat de a totuluĭ tot în vremile noastre. Aşa este învederat că Rusia de cît-va timp pare a apăra existenţa Turcieĭ contra Anglieĭ care vra s-o dărîme, purtare tocmaĭ protivnică acceleĭ pe care istoria vremilor de înainte ne arăta că o urmăreaŭ, faţă cu Turcia, aceste două state.

Rusia pare a apăra pe Turcĭ de ruina ce-ĭ ameninţă pe zi ce merge maĭ mult. Ea nu urmează în această privire decît o veche politică, aplicată de ea şi în vremile de maĭ înainte, bună oară la 1798 cînd ajută împărăţieĭ mahometane contra expediţieĭ luĭ Napoleon în contra Egiptuluĭ, saŭ la 1840 cînd îĭ dădu iarăşĭ ajutor contra luĭ Mehemet-Ali revoltatul paşă al aceleiaşĭ ţărĭ. Aceasta explică bună oară ţinuta eĭ, în timpul ce Bulgaria avea apucăturĭ de a să libera de epitropia rusască. Rusia se opune atuncĭ cu înverşunare unireĭ Bulgariei cu Rumelia orientală, unire care totuşĭ nu făcea decît a restabili stipulaţiile tratatuluĭ de la San-Stephano, cel ciuntit la Berlin. Rusia vra ca, atuncĭ cînd imperiul turcesc va cădea, să încapă întreg în mînile sale. Ea ştie să aştepte, iată meritul cel mare al politiceĭ sale.

Dar cum să face ca Anglia care altă dată sprijinea, ca o dogmă, principiul integrităţeĭ împărăţieĭ otomane, să dorească astă-zĭ desmădularea eĭ? D-l Choublier găseşte deslegarea acesteĭ gîcitorĭ în ocuparea Egiptuluĭ de către Englejĭ. Această ţară este partea din moştenirea împărăţieĭ turceştĭ pe care tot-deauna Anglia a vînat-o. Imprejurările aŭ adus pe această putere a pune mîna pe Egipet; dar stăpînirea acesteĭ ţărĭ, ne avînd nicĭ un temeiŭ şi fiind privită de toată lumea ca o uzurpare din cele maĭ făţise, Anglia să teme ca nu cum-va frumoasa pradă să-ĭ scape din mînă, şi de aceia ea împinge acum

din răsputerĭ la desfacerea împărăţieĭ otomane, spre a putea schimba posesiunea eĭ de fapt în una de drept, pe care i-ar recunoaşte-o împărţirea stăpînireĭ otomane. Anglia ar consimţi chiar, pentru această parte, a încuviinţa Rusieĭ stăpînirea Constantinopoleĭ.

Dacă Anglia să arată dispusă la această împărţire, Rusia nu să prea grăbeşte a consimţi la ia, fiind-că nădăjdueşte a alunga pe Anglia din poziţia uzurpată şi a întinde stăpînirea eĭ şi pe frumoasa vale a Niluluĭ, şi maĭ ales pe marea poartă a canaluluĭ luĭ Lesseps. Tot această tendinţă a Rusieĭ, de a să apropia de Mediterana, explică purtarea eĭ şi revolta Armenilor, pe care nu-ĭ ajută, ba ia să alipi chiar de Turcia pentru a apăra pe armenĭ. Reînvierea armenilor ar crea Rusieĭ o stavilă la înaintarea eĭ, prin Asia Minoară, cătră marea Mediterană. Rusia într-un cuvînt vra să mănţină pe Turcĭ, pănă cînd vor putea şi eĭ nu alţiĭ să le iee locul.

Complicaţiĭ maĭ tot atît de grave însă există între puterile continentale, şi anume între Rusia şi Austria în primul loc, apoĭ între aceste puterĭ şi cele maĭ îndepărtate de mărul discordieĭ: Germania, Franţia şi Italia. Intre Rusia şi Austria predomneşte o rivalilate, ascunsă dar neîmpăcată. Ambele state vraŭ să predomnească în peninsula Balcanică. Cît timp aŭ ţinut neînţelegerile între Rusia şi Bulgaria (pînă la căderea luĭ Stambuloff), Austria spera să poată aduce această creaţiune a jertfelor ruseştĭ în apele eĭ. De la întoarcerea însă a principeluĭ Ferdinand la politica ruso-filă şi botezarea ortodoxă a fiuluĭ săŭ Boris, Austria pierzînd această puternică poziţie, caută să să despăgubească prin întinderea înrîurireĭ sale în Serbia, sprijinind pretenţiile acesteĭ ţărĭ asupra Macedonieĭ, şi căutînd prin favorizarea partiduluĭ albanez şi macedo-romîn, a maĭ combate întinderea intereĭ bulgăreştĭ şi decĭ a Rusieĭ în această de pe urmă ţară. Chestiunea poziţieĭ Austrieĭ faţă cu statele balcanice să complică însă mult din pricina situaţieĭ eĭ lăuntrice. Ungaria care pînă acuma conduce daraverile politice maĭ înalte ale monarhieĭ comune, nu are interes a să întinde şi a îngloba prea mult naţionalităţile slave în împărăţie, pentru că să teme că, la un moment dat, popoarele slave să nu răstoarne omnipotenţa eĭ. Monarhia însă în între-

gimea eĭ, gravitează către Orient, şi anume către peninsula balcanică, de cînd a fost scoasă din Italia, de Franţa 1859 şi din Germania, de Prusia 1866. Fierberile actuale din sinul Austro-Ungarieĭ sînt pricinuite de trezirea la viaţa naţională şi la dorinţa neatîrnăreĭ a popoarelor slave din ia, către care să adaoge şi mişcarea Romînilor. Slavĭ sînt 20,000,000 în Austro-Ungaria, Germanĭ vr-o 10,000,000, Ungurĭ cel mult 7,000,000 (noĭ credem cifra cu mult urcată) şi Romînĭ 3,000,000. Pînă acuma majoritatea de 27,000,000 a fost stăpînită maĭ bine zis încalcată de minoritatea ungaro-germană de 17,000,000. Mişcările de astă-zĭ tind a restabili adevarata precumpenire. In cazul cînd Slaviĭ ajung a conduce destinele statuluĭ poliglot, atuncĭ împingerea luĭ către Răsărit şi către peninsula balcanică nu va maĭ putea fi stavilită de minoritatea maghiară. Atuncĭ Austria va deveni adevărata duşmană a Turcieĭ şi sprijinitoarea statelor micĭ din peninsulă care doresc să să întindă pe socoteala eĭ. Dar în ce relaţiĭ să va afla atuncĭ Rusia cu noul stat slav al Austrieĭ, constituit din Slavĭ de alte religiĭ şi care decĭ nu să pot contopi în imperiul moscovit?

Iată speculaţiunele interesante cu care să îndeletniceşte autorul. De şi istoria nu poate prevedea viitorul, ideile autoruluĭ capătă oare-care valoare, prin faptul că începutul tuturor acestor fapte viitoare să urzesc chiar sub ochiĭ noştri, că nu sînt decît urmarea neapărată a unor seriĭ implîntate cu rădăcina lor în vremile noastre.

Germania are de-o-cam-dată interesul cel maĭ vădit la existenţa împărăţieĭ otomane, întru-cît ia să află acuma într-o expansiune economică şi comercială care nu să poate îndeplini decît la umbra păceĭ, iar pacea este strîns legată de păstrarea statuluĭ quo.

Politica franceză în Orient este expusă de autorul nostru într-un chip confuz. El dă ca unire aceşteĭ politicĭ, de a mănţinea integritatea împărăţieĭ otomane, ajutînd totuşĭ tinerilor naţionalităţĭ a să emancipa, prin reforme de întrodus în ocărmuirea aceleĭ împărăţiĭ. „Reformele ast-feliŭ înţelese ar desface legăturile dintre sultan şi supuşiĭ săĭ; ele le-ar învoi a începe învăţătura libertăţilor lor şi ar micşura piedecile dorinţelor lor, în ziua cînd jumătatea lor de şărbire le-ar deveni greoae".

Dar dacă este așa, atuncĭ unde maĭ rămîne principiul integrităţiĭ saŭ Turcia, saŭ popoarele balcanice, dacă nu chiar una din puterile marĭ europene; altă soluţie e cu neputinţă. Apoĭ d-l Choublier el însușĭ recunoaște că reforme serioaze nu pot fi întroduse în Turcia. Politica franceză, credem noĭ că, în timpurile noastre, după alianţa între Franţia și Rusia, nu poate fi decît ajutorul acesteia în scopurile eĭ.

Aceste principiĭ marĭ, expuse de autor după un studiŭ amănunţit și întemeiet pe un număr foarte mare de documente și de scrierĭ, luminează întreaga politică urmată de puterĭ în complicările orientale. Ele daŭ explicarea tuturor faptelor ce s-aŭ petrecut în acest cîmp întins al diplomaţieĭ în vremile noastre și desleagă o mulţime de întrebărĭ care puteaŭ părea nedescurcate ghicitorĭ. Dar cartea d-luĭ Choublier expune pe larg, și în cunoștinţă de cauză și viaţa lăuntrică a micilor popoare acăror năzuinţĭ aŭ venit să complice chestiunea orientală. Ia poate sluji pretutindenea spre a dobîndi cunoștinţele trebuitoare asupra unor împrejurărĭ.

Faţă cu meritul obștesc al lucrăreĭ neajunsurile eĭ sînt micĭ. Pe icĭ pe colo cîte un fapt istoric neexact saŭ o apreciare greșită a cauzelor. Bună-oară că a fost în tradiţiile Anglieĭ de a fi proteguitoarea împărăţieĭ mahometane? (p. 113) Tradiţia, dacă există, este destul de proaspătă, de la 1822; înainte tot-deauna Anglia a sprijinit pe Rusia contra Turcieĭ. Despre Romînĭ, d-l Choublier spune că ar fi probabil de origina latină“ (p. 64). Nu înţelegem de unde vine îndoiala autoruluĭ asupra latinităţeĭ Romînilor, astă-zĭ fapt recunoscut de toată lumea și pus maĭ presus de îndoială prin studiile filologice.

Maĭ spune autorul că „Rusia prin tratatul de Kainargi pusese mîna pe o parte a Moldoveĭ și ca după tratatul de la Tilet, ia impune celor două provinciĭ protectoratul săŭ pe care-l suferiră în contra vroinţeĭ lor pînă la 1812. Invasia Rusieĭ (de Napoleon) le mîntui; dar în 1829 ele fură iar în primejdie de a fi alipite (p. 61). Cîte cuvinte atîtea neexactităţĭ, îndestul de cunoscute, ca să nu maĭ fie de nevoie a le maĭ însemna. Că la unirea principatelor romîne, toate puterile, afară de Franţia, să opusese, este iar neexact, întru cît este cunos-

cut că Rusia, Italia și Prusia sprijiniră propunerea Franției, și numaĭ Turcia, Austria și apoĭ și Anglia să opuseră la ia. Vorbind de Macedonia, spune că ia făcu pînă la sfîrșitul viaculuĭ X parte din imperiul bulgăresc. Fiind recucerită de Grecĭ și întrupată în împărăția lor, recăzu în mînile Bulgarilor de le 1196—1241 *și reveni iarășĭ la Grecĭ, pentru* a cădea în viacul XIV sub stăpînirea Turcilor" (p. 413). Expunerea e cu atîta maĭ neexactă, cu cît d-l Choublier vra să dovedească că Macedonia ar putea să fie revendicată pe baza dreptuluĭ istoric de o mulțime de stăpînirĭ. Dacă d-sa ar fi cunoscut lămurit istoria timpurilor atinse de d-sa, ar fi știut că nu la 1196 ci la 1185 Macedonia a trecut și nu iarășĭ sub Bulgaria cum spune, ci sub Romîniĭ Macedonienĭ (Valachiĭ) care să legase apoĭ cu Bulgariĭ și constituiră vestitul imperiu valacho-bulgar; că Macedonia n-aŭ maĭ reîntrat nicĭ odată sub stăpînirea grecească, ci de sub Romîno-Bulgarĭ a trecut de-a dreptul sub Turcĭ. Această expunere adevărată era cu atîta maĭ trebuitoare cu cît d-l Choublier, la chestiunea macedoniană, vra să să ocupe și de Kutzo-Vlahi și trebuia să arăte și îndreptățirea lor la stăpînirea aceleĭ țărĭ, cel puțin tot atîta de puternică ca și acea a Bulgarilor, a Sîrbilor și a Grecilor. D-sa maĭ crede greșit că eroiĭ lupteĭ pentru independența grecească: Marco Botzaris, Miaulis, Karaiskakis, Bulgaris a fost Albanejĭ. Eĭ aŭ fost cu toțiĭ Romînĭ, după cum a dovedit-o prea bine d-l Ioan Caragiani în *studiile sale istorice asupra Romînilor din peninsula balcanică*. In sfîrșit d-l Choublier împărtășeste părerea greșită a multor istoricĭ că pricina pentru care împărăția mahometană nu poate propăși, este religia Islamuluĭ întru-cît temelia chiar a Islamuluĭ ar fi neschimbarea sa" (p. 496). Dar tot Islamițĭ eraŭ și Arabiĭ, și cu toate acestea ce frumoasă civilizație aŭ produs! Apoĭ fie-care religie este conservatoare; și Creștinismul într-un sens este tot atît de nemutabil ca și Islamismul. Adevarata cauză a neputințeĭ Turcilor de a să civiliza este nu religia, ci „*rasa lor*". Religia musulmană, hultuită pe rasa inferioară mongolă, explică starea pe loc a poporațieĭ turceștĭ.

A. D. Xenopol

Grigore I. Alexandrescu, președintele Trib. Putna, președintele societății științifice și literare Milcovu-Focșanĭ membru al societății științifice și literare din Iașĭ. — **Povestea luĭ Badea Traian** (*Biblioteca poporană*). *Focșanĭ 1898 o mică broșură în 16 de 26 de pagine.*

In fruntea broșureĭ stă următoarea încunoștiințare:

Societatea Literară-Științifică „Milcovu“ are de scop, în ce privește secția literară, a redeștepta iubirea de țară, de naționalitate, de dinastie, unirea tuturor Romînilor, înfrățirea lor, îndemnul la îndeplinirea datorieĭ cătră țară, familie și legĭ, iubirea de muncă vrednică și cinstită, iubirea de ordine și economie, etc.

In ce privește secțiunea științifică: higiena poporuluĭ, combaterea bețieĭ, a frigurilor, pelagra, anghina, varsatul, etc. Cultura albinilor, a gîndacilor de matasă, cultura cartofelor, sfeclilor și inuluĭ. Pădurĭ, lemne, animale domestice și selbatice, viile, filoxera, îngrașarea pămîntuluĭ, comerț, industrie.

Toate acestea prin conferențe publice și publicațiunĭ, în micĭ broșurĭ de cîte 15 banĭ, răspîndite între sătenĭ.

Sînt rugațĭ toțĭ aceĭ cu iubire de țară și îngrijire pentru clasa țaranilor, care vor avea, saŭ vor produce asemenea studiĭ poporane, sa le trimeată acesteĭ Societățĭ, spre a le publica în formatul broșureĭ de față.

Intinderea articoluluĭ nu va fi maĭ mare decît mărimea broșureĭ de față.

Comitetul Societății Literare-Științifice Milcovu-Focșanĭ

1898 Martie 1.

Povestea luĭ Badea Traian este o expunere populară, în formă de poveste, însă pe fondul adevărat istoric, al cucerireĭ Dacieĭ de Romanĭ și al întemeiereĭ Munteniei și Moldoveĭ. Stilul e de o rară frumuseță, tăiat în limba vînjoasă și înflorită a țaranuluĭ romîn (două treĭ neologisme aŭ scapat fără voia autoruluĭ, precum : curaj,

comandă). Reproducem următoarele rîndurĭ spre a da o ideе despre adevăratul chip de a scrie care să atragă pe țaran la cetit:

*
* *

„Și-a trecut multă vreme la mijloc și tare s-a înmulțit norodul în țara craiuluĭ **Decebal**, de nu maĭ ajungea pămînt de hrană pentru oamenĭ și vite, și de la o vreme unde începură a năvăli și alte neamurĭ păgîne, și Ungurĭ și Leșĭ și Rutenĭ și Mazurĭ și toate lifte streine cîtă frunză și iarbă, vorba ceia, „la mămăliga mare vin multe haimanale“, și unde s-a încins o vrăjmășie mare între munteniĭ băștinașĭ ce le ziceaŭ și Romînĭ adecă de la **Roma** cetatea luĭ **Bădica Traian** și între veneticiĭ streinĭ de alt neam și de altă lege, și atuncĭ saŭ sculat unul din Voivoziĭ Romînilor numit **Radu Negru** din Ardeal și Fagaraș și cu mulțime de norod, bucate, vite și tot avutul lor, apucînd pe apa Dîmboviței, aŭ trecut munțiĭ în țara Muntenească de azĭ, care pe vremea aceia era aproape pustie și ne locuită, cu pămînturĭ mănoase, cu codriĭ marĭ și ape limpezĭ și cîmpiĭ cu pășune înbelșugate și pline de florĭ, parcă era o grădină, și ajungînd între niște munțĭ frumoșĭ cu o vale deschisă aŭ zidit orașul Cîmpu-lungŭ și biserică înaltă și frumoasă a ridicat și Domnuluĭ s-aŭ închinat și aŭ mulțumit că i-aŭ îndreptat în așa locurĭ frumoase și mănoase și de toate îndestulate. Apoĭ din Cîmpu-lung aŭ mers la Argeș și aci descălecînd, iarășĭ a făcut oraș mare și curțĭ de piatră au zidit și casă domnuluĭ aŭ făcut și scaunul domnie aice l-aŭ ridicat Apoĭ voivodul Radu-Negru și domnița biserică mîndră aŭ ridicat, cu aur aŭ îmbracat-o, cu darurĭ scumpe aŭ împodobit-o și domnuluĭ aŭ închinat-o pentru ca saraciĭ și bogațiĭ, puterniciĭ și supușiĭ, înțelepțiĭ și ceĭ săracĭ cu duhul, stăpîniĭ și robiĭ, trufașiĭ și umilițiĭ, de o potrivă înaintea altaruluĭ să-șĭ plece genunchiĭ. Aceiașĭ făptură cu toțiĭ sîntem, iar în vremurĭ grele de o potrivă să găsim mîngîere și nădejde de la prea marele ziditor al lumeĭ, căci ce este omul decît lutul trecător ce în pămînt să reîntoarce, iar zilele luĭ ca floarea cîmpuluĭ? In urma luĭ nu rămîne decît fapta bună și numele

de om cinstit și vrednic, iar toate cele-lalte sînt vremelnice și deșertăciunĭ."

Observăm ce bine e întrodusă partea din urmă, moralizătoare în povestirea faptelor, în tocmaĭ ca în poveștile poporane saŭ scrierile mareluĭ Creangă.

Povestea d-luĭ Alexandrescu însă urmărește și o țîntă maĭ înaltă: întroducerea în mintea țaranuluĭ a ideeĭ că toțĭ Romîniĭ din toate țările locuite de eĭ, un neam sînt ce trebue eĭ să să iubească și ca frațĭ să să socoată. De exemplu în următoarea parte:

„De atuncĭ și pînă acum și de acum înainte pînă la sfîrșitul lumeĭ, Munteniĭ, Moldoveniĭ și Transilvăneniĭ saŭ Ardeleniĭ frațĭ dreptĭ și de acelașĭ sînge aŭ fost și vor fi, pentru că tus-treĭ sînt eșițĭ din acelașĭ trunchiŭ, din flăcăiĭ luĭ **Bădica Traian** cu fetele **Dacelor**, și cu toțiĭ ne numim **Romînĭ**, fiind că strămoșiĭ noștri aŭ fost venițĭ din **Roma** cetatea cea vestită și tare, împărăteasa cetăților din țara cea caldă, unde cresc pădurĭ de lămîĭ și portocale și floare lîngă floare, și de aceia Romînul îĭ voinic, harnic și isteț la minte, pentru că așa a fost moșiĭ și strămoșiĭ noștri, și ar fi rușine să fie alt-feliŭ, iar cel ce-ĭ leneș și prost și risipitor îĭ de alt neam strein și nu-ĭ frate cu Romînul."

* * *

Intreprinderea societățeĭ *Milcovul* de a înzastra pe săteniĭ noștri cu asemenea scrierĭ este din cele maĭ fericite. Am dori să știm numaĭ cam în cîte exemplare să tipăresc aceste broșurĭ, și care sînt mijloacele de răspîndire a lor. Apoĭ ar fi de dorit ca aceĭ ce vor calca pe urma luĭ Alexandrescu să aibă acelaș talent ca el, de a coborî cunoștințele de răspîndire la nivelul mințeĭ țăraneștĭ și de a le îmbrăca într-o haină așa de frumoasă și așa de atrăgătoare.

A. D. Xenopol

L'Éducation des classes moyennes et dirigeantes en Angleterre par **Max Leclerc,** *avec un avant-propos par* **Emile Boutmy** *un vol. în 8, Paris, Armand Colin et comp. 1894.*

Cuprinsul volumuluĭ e oglindit în rîndurile următoare, din întroducerea scrisă de Boutmy:

„Unde să instruesc şi cum să formează, în Anglia, clasele superioare şi mijlociĭ, unde politica îşĭ recrutează politicianiĭ şi diplomaţiĭ, administraţia funcţionariĭ, războiul şi marina ofiţeriĭ, industria şefiĭ tehnicĭ, comerciul agenţiĭ, filozofia cugetătorĭ atît de adîncĭ, literatura, istoria, ştiinţa atîtea talente originale? Ce mijloace de preparare sînt la îndemînă acesteĭ elite, pe care o întîlnim peste tot globul, pretutindenea şi orĭ cînd gata, şi în număr mare, adaptată la îndeplinirea orĭ-căror lucrărĭ, neobosită in activitatea desfăşurată pentru mărirea naţională. Ce a datorit familieĭ, şi spirituluĭ public, scoalelor şi pedagogilor? Cu ce a ajutat statul şi legile?"

Metoda observaţiuniĭ adoptată de Max Leclerc îndreptăţeşte ordinea urmărită în cursul cărţiĭ. Maĭ întîiŭ ia pe copil din *familie*, şi cercetează ideia ce-şĭ fac părinţiĭ de educaţiunea şi instrucţiunea ce doresc s-o dea copiilor. Statul neintervenind în instrucţiunea publică, nicĭ un tip artificial şi uniform nu s-a impus de sus scoalelor. Decĭ acestea nu aŭ avut nevoe a rupe cu vederile şi instinctele de familie; ele aŭ rămas într-un fel de prelungirea vieţeĭ casnice; şi dacă aŭ împrumutat şi prejudiţiĭ strîmte, ele aŭ împrumutat şi obiceiurĭ sănătoase şi viguroase: o concepţiune puternică şi practică despre viaţă".

Capitolul cu care începe Leclerc este: *Rezumat istoric, trecutul scoalelor, anchetele anterioare.* In acest capitol concluziunea autoruluĭ, luată după anchetele făcute de o comisiune naţională asupră învăţămîntuluĭ în Anglia, este:

„In rezumat, să poate zice că în 1868 educaţiunea secundară în Anglia era: 1) insuficientă în cantitate; 2) mediocră în calitate; 3) fără legătură organică, de o-parte cu învăţămîntul superior, de altă parte cu învăţămîntul primar".

Față cu acea stare de lucrurĭ savantul englez Huxley a spus: „Posteritatea ne va batjocori dacă nu vom aduce vre-un leac stăriĭ acesteia deporabile. Și dacă noĭ vom maĭ trăi două zecĭ de anĭ, chiar propriile noastre conștiințĭ ne vor mustra“.

Restul cărțiĭ e împărțit în treĭ: partea I cuprinde *metoadele de educare*, a II-a *scoalele și regiunele*, a III-a *acțiuniie din afară de școală, adecă acțiunea statuluĭ, universitățile și presa.*

In partea întîia avem tratate subiectele: 1) educațiunea în familie: familia engleză și cea franceză; 2) educațiunea în scoală: educațiunea fizică, morală și intelectuală; 3) metoadele engleză și franceză. — Ne place a pune înaintea cititorilor însășĭ cuvintele luĭ Leclerc asupra educațiuniĭ în familia franceză și engleză:

„Copiiĭ sînt sufletul familieĭ franceze, trăim cu eĭ, pentru eĭ, în eĭ. Totul e subordonat copiluluĭ; repaosul părinților, ordinea în casă, lucrul tateĭ, pînă și cochetăria mameĭ. El îĭ punctul în care convergează toate cugetările, toate speranțele. El face deliciile tatăluĭ, care să simte încîntat, el e gloria mameĭ care-l împodobește. Adesea copilulde scopere puterea ce are asupra părinților și abuzază de ia“. . . . .

„Tînărul francez e ocrotit de mama sa prin îngrijirĭ necurmate, aparat contra celor maĭ micĭ pericole, contra celor maĭ micĭ lovirĭ. Mama sa are grija a-ĭ îndulci prezentul, iar tatăl săŭ să chinuește de-ĭ asigură viitorul. Fără îndoială mamele franceze sînt destoinice la nevoe să facă acte de eroizm, dar în mersul ordinar al lucrurilor sînt fricoase. Cîte carierĭ sfărmate, cîte întreprinderĭ nimicite, cîte inițiative înădușite de mamele care nu vor să să despartă de copiĭ“. . . . .

. . . .

„Tînărul englez învață din copilărie a cunoaște prin sine pericolele din lumea încunjurătoare, greutățile vieții și caracterul oamenilor prin experiență directă și pe socoteala sa proprie. Copiiĭ, de obiceiŭ numeroșĭ în familiile engleze. urmează unul după altul în vrîstă, astfel că formează un batalion, pe care e trebuință a-l disciplina de timpuriŭ. Copiiĭ în primiĭ anĭ trăesc în camera lor numită *nursery*, nicĭ unul nu e stăpîn, toțĭ sînt

egalĭ, ca niște cetățenĭ, în fața mameĭ saŭ a doiciĭ. In „nursery“ treĭ elemente principale sînt: mama, doica și aerul. Cu cît lucrurile vor fi maĭ grosolane, cu atît va fi maĭ bine, de fel dantele, de fel broderiĭ, paturĭ aspre, hrană simplă, podele și zidurĭ curate. Vestmintele simple și ușoare, nu de paradă, bune de frig, vînt și ploae. Copilul să poate juca fără frică de a strica ceva. Copiiĭ mănîncă la un loc. In fie-care zi îs dușĭ la aer liber unde să joacă ceasurĭ întregĭ. Eĭ învață de timpuriŭ pe socoseala lor ce însamnă a comite nesocotințĭ și prostiĭ.... Greșala și slăbăciunea sa nu-ĭ nicĭ-odată presupusă, nu-l păzește să nu cadă, nu-l șpionează pentru a-l prinde cu greșelĭ. I să inspiră groaza pentru minciună, i să dă crezare pe cuvînt, pînă la proba contrară. De aceia ajunge vioiŭ și franc, el să încrede în sine și e demn de încredere; e deprins a nu să baza decît pe sine și să poate baza pe el“.

Educațiunea în școală e o continuitate a principiilor expuse maĭ sus aplicate în familie. Herbert Spencer a stabilit acest axiom: „Omul trebue să fie bun animal, aceasta-ĭ întîia condiție a izbîndeĭ în viață; și a fi o națiune de animale bune e întîia condiție a înfloririeĭ naționale“. tIn consecință fizicul e foarte îngrijit și dezvoltat în toate reptele scolare, atît primare cît și gimnaziale, cît și universitare. Să fac chiar odată pe an concursurĭ de exercițiĭ corporale între diferitele școlĭ și universitățĭ și ceĭ victorioșĭ sînt dușĭ în triumf ca în vechea Grecie la jocurile olimpice. Dintre exercițiile corporale cele maĭ iubite și întrebuințate sînt jocurile. De ce? Cu aparatele de gimnastică de orĭ-ce fel să lucrează individual. In jocurĭ să satesface instinctul sociabilitățiĭ: are ocazie să cunoască sentimentul dreptățiĭ, egalitățiĭ, cunoașterea semenilor între care crește; cunoaște din experiență ce însamnă supunerea la regulă, fără care nu poate exista un joc, dar încă un organizm social. In scoală nicĭ odată copilul nu e pedepsit prin opreala de la exercițiile corporale. — Să nu uităm că toate scoalele engleze aŭ sălĭ de băĭ, unde în fie-care dimineață copiiĭ să spală și să îngrijesc cu apă din belșug; sînt chiar școlĭ cînd și la culcare copiiĭ fac o bae de apă răce pentru a dormi maĭ bine stînpărîndu-șĭ excitațiunile nervoase de peste zi, avînd și trupul curățit de sudoarea de peste zi.

Educaţiunea morală să practică în mod reuşit prin sistemul *tutorial*. Copiiĭ la şcoală să împart în grupe, în gazdă pe la profesorĭ chiar la internate. Convingerea intimă e că conducătorul scolarilor trebue să fie un pedagog, un cunoscător al sufletelor copiilor, care să-ĭ aibă în a sa privighere de aproape. *Self helf* saŭ *ajută-te singur* e maxima cea maĭ cunoscută şi aplicată în scoale. Copilul e învăţat a să conduce singur şi a nu fi decît la nevoe mare scos din încurcătură. A spune minciună e cea maĭ mare greşală; a numi pe un englez minciunos e cea maĭ mare insultă. Iubirea de adevăr e un cult la Englejĭ. Cu privire la instrucţiune, la cunoştinţile ce capătă englezul în şcoală, Leclerc o constată inferioară scoalelor de pe continent. Dar metoadele îs superioare. Scolarul cînd a mîntuit scoala, ştie singur să trăiască. Şi să nu credeţĭ că stă mult în scoală, cel mult la 15, 16 anĭ tatăl îl scoate, căcĭ avînd mulţĭ copiĭ, nu poate cheltui cu el mult. Odată aruncat în lupta pentru traiŭ, Englezul, dezvoltă toată activitatea de care e în stare.

In partea a II-a să ocupă autorul de şcolile şi regiunele scolare din Anglia. Statul ne intervenind în afacerĭ de instrucţiune, a trebuit iniţiativa particulară să satesfacă acestor nevoĭ. De aicĭ lipsa de uniformitate şi sistem în organizarea şcolilor, dar de aicĭ binele şi marele folos al adaptăriĭ scoalelor după trebuinţele locale: aicĭ e un centru comercial, dincoace un centru agricol, dincolo e un centru industrial.

Iată capitolele cuprinse în partea a II-a:

Cap. III. Public schools. Internatele marĭ: Harow, Eton, Malborough.

Cap. IV. Londra. Districtul metcopolitan, şcolĭ particulare.

Cap. V. Birmingham: un tot organizat.

Cap. VI. Liverpool: o mare cetate comercială.

Cap. VII. Manchester, Bradford, Leeds: regiunĭ industriale din centru şi din nord.

Cap. VIII. Regiune agricolă: Devonshire, Somerset, Exeter, Tiverton, Taunton.

Cap. IX. Bristol: un port comercial de a doa mînă.

Cap. X. Comparărĭ şi deosebirĭ.

In fiercare descriere a scoalelor găsim şi istoricul

lor, cum s-a înființat, cînd și de cine, ce transformărĭ a suferit cu timpul.

Vom cita cîte-va rîndurĭ asupra *University college school* din Londra, o scoală asemănătoare cu un liceŭ externat de pe continent:

„Scoala e o mare cazarmă; zidurile coridoarelor, scărilor sînt pline de gravurĭ și fotografiĭ, de peisaje italiene, ghețarĭ alpestri, opere de artă, monumente; eleviĭ, numaĭ puțină imaginație să aibă și călătoresc prin Italia, Elveția, Ispania, Grecia. Scoala are 500 scolarĭ: sub un profesor și într-o clasă nicĭ odată maĭ mult 36 elevĭ, media e de 25, iar în clasele superioare cîte 10-16 din cauză că mulțĭ sînt scoșĭ de părințĭ înainte de sfîrșit și aruncațĭ în lupta pentru traiŭ. . . . .

. . . .

„Liniștea e ținută de monitorĭ aleșĭ de însășĭ eleviĭ scoaleĭ, așa că sĭ supun maĭ bucuros celor eșițĭ din comuna lor înțelegere". . . . .

. . . .

„Materiile ce să predaŭ: limbile engleză, latină, greacă, franceză, germană, istoria veche și a Anglieĭ, geografia politică, aritmetica, ținerea cărților și scrierea, matematicile pure și aplicate, chimia teoretică și practică, fizica, istoria naturală și economia socială.

„Copiiĭ nu-s împărțițĭ în clase ca în școlile noastre după vîrstă și forță, ci individual și în vederea *fie-căruĭ obiect.* Un elev poate face parte din o clasă superioară pentru matematecĭ, din o clasă mijlocie la germană și din o clasă inferioară la geografie. Datorită acesteĭ metode întreaga clasă în orĭ-ce moment și la orĭ-ce materie este egală în cunoștințĭ. Clasa nu tîrîe după ia o mulțime de repetențĭ și de greoĭ la minte. De îndată ce un scolar a trecut peste nivelul uneĭ clase, intră în o clasă superioară". . . . .

„Părințiĭ pot alege chiar materiile pe care doresc să le învețe copiiĭ lor". . . . .

. . . .

„Fie-care elev la intrare în scoală e dat pe sama unuĭ profesor, care stă în raport cu părințiĭ și-ĭ conduce. Fie-care scolar avînd un program de studiĭ deosebit și fiind în diferite clase la diferite obiecte, nu poate exista

o grupare generală şi permanentă, controlul ar fi greŭ, ba chiar imposibil dacă fie-care scolar n-ar avea un profesor conducător şi sfătuitor. Aceştĭ profesorĭ poartă numele de consultătorĭ; fie-care profesor consultător nu are pe sama sa maĭ mult de 30 elevĭ".

După cum să vede nu să poate un sistem maĭ practic şi maĭ aducător de bune rezultate.

Partea a treia a cărţiĭ conţine acţiunile exterioare scoaleĭ dar care aŭ avut şi aŭ o vecinică înriurire asupra mersuluĭ scoalelor şi asupra întregeĭ ţărĭ: statul, universităţile şi presa.

Principiul după care să conduce statul, şi în învăţămînt ca şi în orĭ-ce altă ordine de ideĭ, e de a nu să substitui iniţiativeĭ particulare, el sfătueşte numaĭ, sugerează, autoriză, controlează, acordă sprijinul săŭ, dar nicĭ odată, absolut nicĭ odată nu să impune. Iată subiectele cuprinse în această parte a cărţiĭ; instrucţiunea primară, acţiunea îndeplinită de „*Charity comission*", „*departamentul ştiinţeĭ şi arteĭ*" (ambele aceste comisiunĭ constituind un fel de minister al instrucţiuniĭ), instrucţiunea tehnică pornită din iniaţiativa particulară şi ajutată şi de stat, instrucţiunea în ţara Galilor.

In capitolul referitor la Universităţĭ, arată pe lîngă felul cum sînt ele şi acţiunea exercitată asupra scoalelor secundare de către dînsele. Toate scoalele secundare ţin ca o fală ca copiiĭ lor să fie bine clasificaţĭ la esamenele făcute de profesoriĭ universitarĭ. O comisiune universitară aleasă de proferoriĭ universitarĭ avînd cheltuelile, să transportă la dată fixă de ascultă şi corectează compoziţiile elevilor uneĭ scoale secundare. Rezultatul examenelor din toată ţara îs publicate, lăudîndu-să scoala, profesoriĭ şi eleviĭ găsiţĭ ceĭ maĭ bunĭ. Aceasta-ĭ o înrîurire a universităţiĭ, a doua e că viitoriĭ profesorĭ sînt procuraţĭ de universităţĭ.

Universităţile îndeplinesc în Anglia o operă şi maĭ măreaţă prin instituţiunea „*Extension University*". Ideia a pornit in 1850 de la *Sewell*, profesor de Oxford: „Neputînd să aducem toată tinerimea la Universitate, de ce n-am cerca să punem la îndemînă fie-căruia, în orĭ-ce colţ al ţăriĭ, universitatea? Căcĭ desigur s-ar putea institui conferinţĭ, cursurĭ micĭ cu legătură în centrele maĭ

marĭ cu ajutorul profesorilor și conferențiarilor. Cu încetul sistemul s-ar răspîndi în toată țara". In 1867 existaŭ maĭ multe asociațiunĭ de femeĭ, care țineaŭ conferințĭ după amiază. Conferențiarĭ eraŭ profesorĭ universitarĭ plătițĭ prin cotizați le auditorilor. Conferințele să făceaŭ după amiază. Comitetul ruga pe profesoriĭ conferențiarĭ să repete acelaș curs sara pentru lucrătorĭ. Succesul acestor conferințĭ de sară trece orĭ-ce speranță. Lucrătoriĭ de tot felul să năpustiră, plătind o mică cotizație, la conferințĭ așa fel încît lipsaŭ conferențiarĭ. Astăzĭ numărul conferențiarilor e satisfăcător și s-a întins sistemul în toate unghiurile țăriĭ. Conferențiariĭ aŭ această profesie de a voiaja în tren și a să opri în locurile unde comitetele locale i-aŭ făcut cunoscut să țină conferințĭ. Fie care conferință să compune din: a) o rostire a unor lecțiunĭ cu legătură între ele, b) un rezumat scris al cestiunelor tratate, c) un fel de discuție contradictorie făcută la finele discursuluĭ și d) exercițiĭ scrise date de auditorĭ. Nu numaĭ în centrele marĭ aŭ luat un zbor neauzit aceste întocmirĭ de cursurĭ și conferențe, ci chiar în centre micĭ de tot unde abea îs 3000 locuitorĭ, cum e Buckingham, care e o regiune agricolă. Acest oraș procura 140 auditorĭ pentru asemenea conferințĭ pe care le plătesc, dovadă de interesul cu care urmează. In Northumberland centru de lucrătorĭ sînt *1300 auditorĭ*. Și subiectele tratate îs foarte variate: economia politică, istoria Anglieĭ, geologia, chimia, fiziologia, geografia fizică și literatura engleză. „Seriozitatea, ardoarea cu care aceștĭ oamenĭ ascultă și profită, preciziunea limbajuluĭ lor sînt minunate. Un conferențiar după curs în o discuție cu lucrătorĭ de mine vorbea despre *Histoire des sciences inductives* de Whewel; atuncĭ un lucrător îĭ zise: Iată o carte pe care de mult vraŭ s-o citesc. Stuart Mill îl combate într-un punt, însă după cît mi să pare n-are dreptate".

In fine pentru a complecta darea de samă și pentru a cunoaște vigoarea poporuluĭ Euglez să vorbim și despre rolul preseĭ la acest popor. Nu e țară în lume unde poporul întreg să citească maĭ mult: jurnale, reviste, cărțĭ; nu e țară unde presa să fie maĭ bine informată. Englezul citește toată viața, nu pentru a să amuza, dar

pentru a să instrui, căci din școală a eșit cu puține cunoștințĭ, dar cu un mare dor de a cîștiga cunoștințile în restul vieții prin sine. „Anglia nu cunoaște plaga foilor care apar și dispar zilnic. Acolea jurnalul are viață. Pentru 20 banĭ poporul are 8 foĭ tipărite, cuprinzînd veștile din toată lumea din cele 24 ceasurĭ din urmă: politică, literatură, comerciu, finanțe, industrie, marină, coloniĭ. Nu plata cetitoruluĭ e suficientă pentru susținerea jurnaluluĭ, ci anunțurile. Patru paginĭ de anunciurĭ. Naștcrĭ, căsătoriĭ, morțĭ, oteluri, case de închiriet, expozițiunĭ, călătoriĭ, teatre, jocurĭ, plecarea vapoarelor, caĭ și trăsurĭ, școlĭ de educație, librăriĭ, etc. etc. Anunciurile să plătesc scump. Și cititorul pune mare preț pe aceste informațiunĭ. Anunciul plătește informațiile, acestea cîștigă pe cetitor. . . . .

. . . .

Telegraful e în serviciul jurnaluluĭ. In 1892 Gladstone scrie într-o revistă americană niște articole relative la Irlanda. *Times* a primit o telegramă de 2500 cuvinte rezumînd articolele luĭ Gladstone, în aceiașĭ zi, așa că publicul din Londra le-a găsit și comentate“. Afară de jurnale revistele încă sînt numeroase și bine primite de publicul cititor. Pentru înlesnirea saracilor sînt biblioteci în toate centrele cele maĭ micĭ, sînt chiar biblioteci circulante. Azĭ întrebarea care o face alegătorul candidatuluĭ în Anglia, într-un centru de țară este: vețĭ vota pentru înființarea uneĭ bibliotécĭ gratuite și a uneĭ sale de jurnale în districtul nostru?

Valeriu Hulubei

DOCUMENTE

Extras din o Cronică saxonă a luĭ David Chytray

In o cronică Saxonă din CIƆ IƆ XIIC intitulată: Davidus Chytray Chonicon Saxoniae et vicini orbis Arctoj, Pars prima, Rostochii, la pagina 268 vorbind despre regele polon Albert, zice:

„Fuit autem praeceptor Iohannis Alberti, Philippus consiliarius summae apud auctoritatis Callimachus, Tuscus natione, poeta et orator ac historiae scriptor elegans, cujus ingenium et vitae cursum ac exitum memorabilem inter reliqua virorum literis illustrium elogia Paulus Iovius celebravit. Cum vero post Casimiri regis interitum, Ioanni Alberto intimus familiaris, eius consiliorum autor et particeps devenit, et regi, ut nobilitates Poloniae libertate et contumaciae frenos inijceret et imperium in subditos, more Italicorum principium absolutum exerceret, et conferre imperatam pecuniam recusantes hostibus trucidandos obijceret suasor et hortator, atque cladis Moldavicae autor fuisse existimaretur, furentis nobilitatis impetu ex aula extrusus et in Lithuania semiexul sub Alexandro regis fratre extinctus est cui ut proeceptori benemerito, rex discipulus, Cracouiae in sede Trinitatis monumentum aeneum poni curavit: cum Epitaphio cuius extremum distichon est:

Aeneus hic lapis est: mors aenea; aeneus ille,
Qui legit haec siccis tristia verba oculis.

Acceperunt autem cladem illam in Moldauia Poloni, cum rex Iohannes Albercus, expeditione in Turcus Polonis indicta, aduersus Stephanum Walachiae su-

perioris, seu Moldauiae (ad boream Tyra fl., ad ortum ponto Euxino, ad occasum Transyluaniae, ad meridiem Hoyna fl. ignobili definitae) principem duxit, ac irrito conatu obsessa Sa... gentis metropoli ad Moldauam fl. (vnde regioni nomen est) sita ; dum in Poloniam per syluarum ac montium angustias redit, à Walachis circumuentus, plurimis crudeliter trucidatis aegre euasit, ac sequenti anno Walachi, et Praecopitae Tattari vicini, ab illis incitati, in Podoliam, Rusiam effusi longè latèque omnia populati circiter centum milia hominum, ex Poloniae regno nemine resistente, in tristisimam seruitutem, Turcis, Macedonibus, Scythis, Asiaticis pasim vendenda abduxerunt. Eas incursiones anno vertente per Volhyniam Rusiam australem ad Vistulam vsq. rursum anno 1500, per Lithuaniam, Sendomiriam, Lublinensem prouincias, Tattari repetentes, caedibus ac incendijs pasim grassantes, impunè rursum infinitam hominum armentorum multitudinem abegerunt, infelice sub rege Iohanne Alberto, quantumuis breui tempore regnante, prudentis, magnanimitate, solertia, facundia etiam latina non vulgari praedito, sed parum efficaci in bellis infortunatis, Polonia fuerit.

Dvces Moscoviae, Walachia (pag. 274)

Finitima regni Poloniae ad Tyram fl. est Walachia, ab ortu, Ponto Euxino ; versus austrum, Istro ; ad sum Alutà fl. in Istrum se exonerante, Transiluaniae montibus terminata, cui in duas partes diuisae, superiori ad Tyram, quae Moldauia à fl. perlabente adpellatur, Stephanus vir acer bellicosus, Bodgani filius, multis aduersis Turcas, Polonos clarisimis rebus gestis celeberrimus praefuit, cui paulò post extincto, Bogdanus filius succesit : huic Stephanus, huic Petrus ille, cuius ingenium acer atrox, fortunae vices mirandas, qua post caesum à Transiluanis auxilio ipsius Andream Grittum, cladem à Sigismundo Poloniae rege acceptam, à Turcis pulsus, a Iohanne Vngariae rege captus Constantinopolim missus, ac Peram relegatus, iterum à Solymanno in patrium Walachiae regnum restitutus est : lib. 40. Historiarum sui temporis Iouius, luculenter deseribit.

Minorem Walachiam, Transalpinam à nostris, à Turcis Carabogdanam minorem dictam, ab Hierasi, quem Prud hodie nominant, Istri confluente, vsq, ad Alutae ostium, et vlterius Ungariam versus pervenientem, peculiaris princeps, Radul Turcae tributarius regebat, cuius ante annos antecesor, à Sigismundo rege deficiens, Turcarum arma aduersus Sigismundo irritavit, quod primum exitij regionis libertatisq. Christianae in Walachia Ungaria, à Turcis oppressae, initium 1390 fuit. Postea duo cognati Walachorum principes, Daan et Merches, de dominatu inter se discordantes, cnm Daan alterius potentia viribus se superari cerneret, ad Turcarum in Bulgaria, vicinorum auxilia confugit, alter à Sigismundo opem flagitans à Turcis vincitur, cui ea occasione tributariam sib Transalpinam Walachiam primum fecerunt.

Caeterae ad meridionalem Istri ripam, linguae Henetae seu Slauonicae gentes, Bulgari, Rascij, Servy, Bosnenses, quas paulo ante annum Christi 600, Istro traiecto, Mysiam utrumq. Illyricum totum vsq. ad Mare Adriaticum occupasse, ex Procopij lib. 3 et Blondi lib. 8, alijs constat: Turcicis armis pleraeq. fatigatae, Baiazete II Turcarnm Imperatore maxima ex parte parebant. BVLGAri, à Bolga seu Wolga, Rusiae fl. dicti, inter Danubium, Pontum Euxinum, Haemi montes in Mysia inferiore confidentes, in extrema versus occidentem ora, Sophiam, Nicopolin vrbes celebres, olim tenentes à Turcis, per Walachos Transalpinos à Sigismundo rege Vng. deficientes, capta Nicopole, postea ad eam urbem Sigismundi exercitu caeso sub acti regem proprium nulum amplius habebant, iam Bellerberge Graeciae, seu supreme in Europa Turcici imperij militum praefecti sedes, Sophiam in extremis Bulgariae Seruiae (a Danubio in Mediterranea magis recedendis) limitibus collocata erat.

MDIII Geldrica (pag. 364)

MDIV (1504) Eiusdem anni aestate, Stephanus Walachiae Moldauiae princeps clarisimis rebus aduersus Matthiam regem Vngariae, Mahometem Turcicum imp., Tattaros Praecopitas, Ioan Albertum Poloniae regem gestis

celeberimus, diem extremum postridie cal. Iulij clausit, cui Bogdanus filius succesit. GLorIa obIt StephanVs VaLachorVM, qVi sVperaVIt HVnos, LaChos, se qVoqVe TVrca potens.

Poloni & Tatari (pag. 444)

28 April MDXII (1512). Tattari etiam Praecopitae hoc anno, in Podolia, Volhinia, Rusia, direptionibus incendijs grassati, tandem memorabili praelio à Polonis Lithuanis, quorum dux Constantinus Ostrogius erat, ad Lopusnam arcem Visnoueciam profligati, foedus cum eis superiori anno inchoatum, denuò stabilitum est. Sigismundus enim, cum singulis ferè annis aliquoties Tattarorum incursionibus prouinciae regni ipsius crudeliter vexarentur, tandem semel se molestia illa liberare cupiens, pensionem annuam 1400 Vngaricorum, quam illi tributum nominabant, Menlikaria Tattarorum regi, anno superiore hac conditione addixerat, vt à regni Poloniae prouincijs vastandis deinceps abstineret, Poloniae regi petenti aduersus hostes illius, Moschos alius, auxilia suppeditaret.

Basilivs Moschvs (pag. 372)

MDV (1505). Fratres multos habuit, ac in bis Ioannem aetate maximum, ex Maria, Michaelis Terensis sorore natum, Stephani Moldaui generum, sed ante patrem, relicto filio Demetrio, extinctum. Basilius, antea dictus Gabriel, cum Demetrio, Andrea, Giorgio, Simeone, sorore Helena, Alexandri Pol. regis coniuge ex. Sophia, Thomae, Palaeologi filia, Emanuelis Const. Imp. nepte geniti erant. Etsi autem fratris primogeniti filio Demetrio, iure gentium suprema pătris voluntate imperium debebatur, tamen Sophiae matris principum aliquot authoritate, Basilius ipsi praelatus est.

Bellvm (pag. 419)

MDIX (1509) 4 Octombre. Sed in arctoum orbem redeo in quo Sigismundus Poloniae rex, aduersus Bogdanum Walachiae superioris principem cui per Podoliam,

Rusiamq. Leopolin vsq, infestis armis excurrerat, exercitum Nicolao Cumienecio duci misit. cui ex vastata Moldauia rediens ad Tiram fl. Walachos, multis eorum captis. profligauit. Tandem Vladislai, Vngariae regis intercesione, pax restituta est.

TRADUCERE

A fost însă preceptor luĭ Ioan Albert [1]), Filip Calimah, sfetnic de mare autoritate, de naţiune etrusc, poet şi orator şi elegant scriitor de istorie, al căruia duh şi curs al vieţeĭ precum şi moarte vrednică de amintire între alte laude ale barbaţilor vestiţĭ le-aŭ alcătuit Paulus Iovius anume, cînd, după moartea regeluĭ Casimir, el a devenit familiarul intim, pornitorul şi împărtăşitorul apucăturilor sale, ca să înfrîneze libertatea şi naravul nobleţeĭ polone şi să impună supuşilor săĭ domnia absolută şi să adune baniĭ poronciţĭ după feliul Italienilor, sfătuind şi îndemnînd pe rege la omorîrea vrăjmaşilor şi împingîndu-l la peirea din Moldova [2]). Alungat fiind de către nobilimea imperială din palat şi în Lituania, pe jumătate exilat sub fratele regeluĭ Alexandru s-a stins, căruia preceptoruluĭ bine meritat, regele învăţăcel, în Cracovia, în biserica Treimeĭ a îngrijit a-ĭ pune un monument pe al căruĭ epitat să ceteşte la sfîrşit distihul următor:

„Această piatră e de aramă: de aramă moartea, de aramă acela care ceteşte aceste vorbe triste pentru ochiĭ seĭ". Aŭ primit însă acea înfrîngere Poloniĭ în Moldova cînd regele Ioan Albert, plănuind o expediţie contra Turculuĭ, merse contra luĭ Stefan principele Valachieĭ superioare saŭ a Moldoveĭ, mărginită la nord cu fluviul Nistru, la răsărit cu Pontul Euxin, la apus cu Transilvania, la sud cu fluviul cel mic Hoina (sic) şi fără nicĭ o izbîndă lovind Suceava capitala neamuluĭ, aşăzată lîngă fluviul Moldova (de unde vine numele regiuneĭ). Pe cînd să întorcea în Polonia prin pădurĭ şi strîmtorĭ de munţĭ, lovit de Valachĭ, a scăpat bolnav, omorîndu-să mulţĭ, iar în anul următor Valachiĭ şi Tatariĭ Perecopuluĭ veciniĭ lor, stîr-

1. Regele Polonieĭ.
2. In codriĭ Cosminuluĭ.

niţĭ de eĭ, năvăliră în Podolia, Rusia în lung şi în larg, toate pustiind şi aproape 100,000 de oamenĭ, nimenea împrotivindu-să aŭ dus în robia Turcilor, a Macedonilor şi a Sciţilor, vînzînd toate Aziaticilor. Acele incursiunĭ să repetară către sfîrşitul anuluĭ prin Volhinia, Rusia australă şi pînă la Vistula. Iarăşĭ în anul 1500 prin provinciile Litvania, Sendomiria, Lublina, Tatariĭ revenind, pustiind totul cu foc şi cu sabie, fără pedeapsă, rîpiră o nesfîrşită mulţime de turme şi de oamenĭ, fiind Polonia destul de nefericită sub domnia cea scurtă a luĭ Ioan Albert, cu toate că era un om înţelept, mărinimos şi ager, elocvent chiar în limba latină nu de rînd.

Duciĭ Moscovieĭ, Valachia (p. 274)

Mărginaşă regatuluĭ, Poloniei către fluviul Nistru este Walahia, către răsărit Pontul Euxin, către sud Dunărea, către apus Oltul care să varsă în Dunărea, sfărşindu-să în munţiĭ Transilvanieĭ, care împărţită în două părţĭ, cea superioară către Nistru, care să numeşte Moldova de pe un rîŭ ce o udă, care a fost stăpînită de Stefan, barbat ager, războinic fiul luĭ Bogdan, care a purtat multe războae strălucite contra Turcilor, Polonilor, care Stefan murind puţin după aceia i-a urmat fiul săŭ Bogdan, acestuia urmă Stefan [3]) apoĭ Petru [4]), acela a căru ĭfire neîmpacată şi iute şi ale căruia întîmplărĭ vrednice de înminunat, după ce omoară pe Andrea Gritti cu ajutorul Transilvanenilor, şi după ce e bătut de regele Polonilor, alungat de Turcĭ şi prins de regele Ioan [5]), este trimis şi relegat la Pera, iar după aceia restituit în domnia părintească de către Soliman. Acesta le scrie frumos Iovius în cartea 40 a istoriilor timpuluĭ săŭ.

Asupra Valahieĭ celeĭ micĭ, numită de aĭ noştri Transalpina, de către Turcĭ Carabogdonia cea Mică şi care să întinde de la Hierasus numit astă-zĭ Prud [6]), afluentul Dunăreĭ, pînă la gura Oltuluĭ şi în colo să întinde către Ungaria, domneşte ca principe deosebit Radu, tributar Turcilor [7]), al căruia înainte mergă-

---

3. Stefăniţa.
4. Petru Rareş.
5. Ioan Zapolia.
6. Prut.
7. Autorul confundă, în descrierea luĭ, Muntenia (după limite şi principiĭ) cu Moldova (după nume: Carabogdania).

tor, lepădîndu-să de regele Sigismund, aŭ dus armele contra luĭ Sigismund, din care să trase începul peireĭ religieĭ şi a libertăţiĭ creştine în Valahia şi Ungaria, apăsată de Turcĭ în anul 1390. După aceia doĭ cumnaţĭ, principiĭ Valachilor, Dan şi Mircea, certîndu-să între eĭ de la domnie, văzînd Dan că va fi bătut de puterile celuilalt, a fugit la Turcĭ în Bulgaria după ajutor. Celalalt cerînd ajutor de la Sigismund este bătut de Turcĭ, cărora cu acel prilej Transalpina deveni pentru întîia oară tributară.

Celelalte limbĭ de pe malul meridional al Dunăreĭ, neamurile venete saŭ slavone, Bulgariĭ, Rascianiĭ, Sîrbiĭ, Bosniaciĭ care să adeveresc a fi ocupat puţin înainte de anul 600 de la Hristos, trecînd Dunărea, ambele Meziĭ şi întreg Iliricul pănă la Marea Adriatică, după cum spune Procopie în cartea III-a şi Blondi (?) în cartea VIII, slăbite foarte mult prin armele turceştĭ, ascultaŭ în cea maĭ mare parte de Bacajet al II-lea împăratul Turcilor. Bulgariĭ aşa numiţĭ de la Bolga saŭ Wolga fluviŭ al Rusieĭ, aşăzîndu-să între Dunărea şi Pontul Euxin, dincolo de munţiĭ Mezieĭ inferioare în părţile extreme dinspre apus, desfăcîndu-să prin Valahia transalpină de Sigismund regele Ungarieĭ; luîndu-li-să Nicopolea, şi fiind bătut după aceia Sigismund la acel oraş, fură supuşĭ şi nu maĭ avură rege propriŭ. Acum Sofia de la hotarul Bulgarieĭ şi a Serbieĭ este atribuită scaunuluĭ beglerbeguluĭ Grecieĭ saŭ celuĭ maĭ mare parte miliţiile turceştĭ din Eurepa.

MDIII Geldria (p. 364)

MDIV 1504. In acest an în vară Stefan domnul Valahieĭ, moldovene, care purtase cele maĭ strălucite războae ca Mateiŭ, regele Ungurilor, ca Mahomet imp. Turcilor, ca Tatariĭ din Perecop, ca Albert al Polonieĭ, şi-a dat duhul a treia-zi de calendele luĭ Iulie, căruia a urmat fiul săŭ Bogdan. A murit în glorie Stefan al Valahilor care aŭ bătut pe Hunĭ, Leşĭ, şi aŭ plecat şi pe Turcĭ.

Poloniĭ şi Tatariĭ (p. 444)

28 April MDXII 1512. Tatariĭ din Perecope intră în acest an în Podolia, Volhinia, Rusia, prădînd şi jăfuind, dar eĭ fură bătuţĭ de către Polonĭ, Litvanĭ, sub ducele luĭ Const. Ostrogius, la Lăpuşna cetatea Visnoviceĭ, şi s-a reîntărit iar pacea încheiată cu eĭ în a-

nul trecut. Sigismund însă văzînd că aproape în fie-ce an să devastaŭ provinciile sale de năvălirile Tatarilor, dorind să să mîntuie de acea supărare, s-a învoit a da 1500 de ungaricĭ (galbenĭ) ca pensiune, pe care eĭ însă o numesc tribut, luĭ Mingli Gheraĭ regele Tatarilor în anul trecut, cu această condiție însă, ca să să rețină de a maĭ pra la provinciile Polonieĭ și la cererea regeluĭ polon să-ĭ dee chiar ajutor contra dușmanilor săĭ, Moscovițiĭ.

Vasilie Moscovitul (p. 372)

MDV 1505. Avu mulțĭ frațĭ și între eĭ pe Ioan maĭ mare în vrîstă, născut din Maria, sora luĭ Mihail Terensul, ginerele luĭ Stefan Moldovanul, dar mort înaintea tatăluĭ, lăsînd de fiŭ pe Dimitrie. Vasile, zis maĭ înainte Gavril impreună cu Dimitrie Andreĭ, Gheorghĭ, Simion și cu sora Elena, soția regeluĭ polon Alexandru, eraŭ născuțĭ din Sofia, fiica luĭ Toma Paleologu și nepoata lui Emanuel, împartul Contantinopoleĭ. De și împărăția să cuvinea luĭ Dimitrie, fiul frateluĭ întăĭ născut, după dreptul ginților și ultima voință a tatăluĭ săŭ, totușĭ Vasile a fost ridicat acolo prin autoritatea maiceĭ luĭ.

Războiul (p. 419)

MDIX 1509. 4 Octomvrie. Sigismund regele Polonieĭ, trimite o oștire sub ducele Neculaĭ de Camenița în contra luĭ Bogdan domnul Valahieĭ superioare care înainta cu arme dușmăneștĭ prin Podolia și Rusia pînă la Leopol, și care reîntorcîndu-să din pustieta Moldovă bătu pe Valahĭ lîngă Nistru, prinzînd pe mulțĭ din eĭ. La sfîrșit s-a reîntocmit pacea prin stăruințele luĭ Vladislav regele Ungarieĭ.

NOTIŢI

Cuvîntarea ţinută, în ziua de 10 Maĭ 1898 la elevii scoalelor în Iaşĭ, de d-l A. D. XENOPOL.

Iubiţilor copiĭ şi onorată adunare,

Colţul acesta de pămînt pe care ne petrecem traiul — Romînia — şi neamul de oamenĭ din care facem parte — cel romînesc — trebue să fie scump inimilor noastre. Pămîntul, pentru că pe el şi din el ne hrănim, pe el ne încălzeşte soarele, pe el sînt clădite adăposturile vieţeĭ noastre, pe el ne înalţă sufletul toate bucuriile şi tot pe el ne lovesc toate durerile. El este ţesut cu întreaga noastră existenţă; dar apoĭ, cîte amintirĭ scumpe nu leagă el de sufletul nostru? Pe el ne-am născut şi am crescut; pe el ne-am răsfăţat în jocurile copilărieĭ, şi casa părintească în care am văzut lumina zileĭ şi în care am petrecut dragiĭ anĭ aĭ vrîsteĭ neconştiinţeĭ va fi tot-deauna scumpă memorieĭ noastre. In acest pămînt însă zac şi rămăşiţele maĭ marilor noştri, a străbunilor, bunilor, la mulţĭ din noĭ chiar a părinţilor, fraţilor şi surorilor noastre, pe care i-am iubit şi care aŭ îngropat împreună cu corpul lor şi o parte din sufletul nostru alăturea cu eĭ. Toate aceste simţirĭ bogate şi felurite care ne leagă de pămîntul nesimţitor, ne fac ca noĭ să-l iubim, să-l privim cu drag, cu toate că el, în lipsa luĭ de viaţă şi de simţire, nu poate respunde iubireĭ ce-ĭ arătăm!

Dar cît maĭ mult trebuie să ne iubim neamul? Romîniĭ sînt legaţĭ prin forma comună a înţelegereĭ, — graiul — frumoasa limbă romînească — prin aceleaşĭ gusturĭ, aceleaşĭ obiceiurĭ, prin aceleaşĭ

bucuriĭ şi aceleaşĭ durerĭ, gustate şi suferite împreună în timp de viacurĭ. Impreuna noastră vieţuire hultuită pe organizarea noastră fiziologică şi psicologică identică a făcut ca unul şi acelaş suflet să învioreze pe toţĭ Romîniĭ, ca în imensa întindere a lor, de la Nistru pînă la Tisa, în 11 milioane de corpurĭ, să nu bată decît o singură şi mare iuimă, acea a poporuluĭ romîn.

Să nu uităm un lucru — şi voĭ copiilor să v-aduceţĭ tot-deauna aminte de cuvintele mele — viaţa noastră a Romînilor din România liberă este strîns legată de acea a fraţilor ce trăesc în afară de ia. Dacă este că însemnăm ceva în lume, apoĭ aceasta nu să poate face decît în legătură cu Romîniĭ de peste hotar. Cu eĭ împreună alcătuim noĭ massa impunătoare de 11.000.000 de suflete şi dacă o vitrigă soartă a hotărît pînă acum ca să trăim despărţiţĭ politiceşte, viaţa noastră intelectuală este una şi aceiaşĭ ; de puterile intregului să foloseşte întregul, şi Romînul talentat, orĭ unde s-ar naşte el, devine averea comună a tuturor. Dacă s-ar pierde o parte din poporul nostru ; s-ar îngusta baza noastră etnică, s-ar îngusta tărîmul de pe care să pot recruta talentele şi geniile care ne înfrumuseţază neamul. Nu uitaţĭ că Bolintineanu a fost Macedonean, Mureşanu Ardelean şi Alexandru Haşdeŭ Basarabian, şi astă-zĭ chiar reprezentanţĭ strălucitĭ aĭ minţeĭ romîneştĭ sînt de obîrşie de afară din România. Marele erudit Bogdan Petriceicu Haşdeŭ e, ca şi tatăl săŭ, Basarabian ; de asemene eminentul critic Dobrogeanu Gherea. Doctorul Babeş, o ilustraţie ştiinţifică, este Ardelean, şi tot de acolo ne aŭ venit şi Gheorghe Coşbuc, fără îndoială cel maĭ mare dintre poeţiĭ romînĭ trăitorĭ astăzĭ. Dacă voim să strălucim prin cultură, să ne rîdicăm în vaza lumeĭ ca popor de valoare, ca element ce nu trăeşte numaĭ ca trîntorul din mierea adunată de alţiĭ, ci ca unul ce însuşĭ lucrează la propăşirea omenireĭ, să punem toate silinţele spre a nu lasa să ni să îngusteze baza noastră naţională, frumoasa grădină menită a da viaţă la atîtea florĭ mirositoare, la atîţia pomĭ roditorĭ. In aşteptarea vremurilor viitoare, cu speranţa ascunsă în inimele noastre, să nu învoim să ni să ştirbească neamul.

Dacă însă ne iubim ţara şi ne iubim poporul, trebue ca sufletul nostru să salte de bucurie cînd vedem că ţara şi poporul merge spre propăşire, că tot maĭ puternic să simte bătînd pulsul

naţionalităţiĭ noastre şi că să întipăreşte tot maĭ adînc pecetea eĭ caracteristică pe ţara în care locuim.

Dacă ne-am întrunit azĭ în sinul natureĭ libere, spre a serbători frumoasa zi de 10 Maĭ, o facem pentru că de această lună în deobşte, şi de această zi în deosebĭ, sînt legate marĭ fapte săvîrşite de poporul romînesc, care fapte alcătuesc punte strălucitoare în noaptea ce să lasă deasupra vremilor prin care ne strecurăm, şi pentru că aceste puncte însamnă tot atîtea trepte pe scara urcătoare a propăşireĭ cătră care înaintăm.

*
* *

Sînt acuma 50 de anĭ, în ziua de 3 Maĭ, 40,000 de Romînĭ fraţĭ aĭ noştri din Transilvania să adunară lîngă Blaş, în cîmpia numită de atuncĭ *Cîmpia Libertăţeĭ*, proclamînd sus şi tare dorinţa şi hotărîrea de a trăi de acolo înainte ca popor liber şi de sine stătător, şi nu maĭ mult ca iobag şi rob în propia luĭ ţară. Maĭ nefericiţĭ decît noĭ, aceştia de dincoace de munţĭ, eĭ nu aŭ ajuns nicĭ chiar pînă azĭ a realiza pe deplin visul şi năzuinţele lor; însă eĭ merg într-acolo cu toate uriaşele piedicĭ ce aŭ de răsturnat în cale. Dar cînd porneşte şivoiul din munte, nimic nu-l maĭ poate împiedeca de a să prăbuşi în vale, şi dacă chiar am rîdica în drumul luĭ straşnice iezăturĭ, el le-ar umplea cu timpul, s-ar revărsa peste ele, şi iar s-ar porni a curge cu aceiaşĭ repejune. Avîntul fraţilor noştri de peste munţĭ este acuma oprit de o iezătură rîdicată de duşmaniĭ neamuluĭ nostru; dar iazul să umple şi în curînd să va revarsa iar peste malul rîdicat. Ba mă tem chiar că, sub povoara prea grea a apelor adunate, să nu să rupa iezătura, şi atuncĭ oceanul întreg, pornindu-să la vale, să nu să arunce ca un potop atît destrugător, căre să dărîme, răstoarne şi rostogolească totul în cale, făcînd să simtă furia puterilor elementare aceĭ ce avură nechibzuirea de a încerca să le oprească avîntul.

Dacă însă mintea să întunecă şi cugetul să întristează, cînd privirea ni să avîntă dincolo de piscurĭ, în ţara noastră maĭ restrînsă, în Romînia liberă, luna luĭ Maĭ este o lună aducătoare de fericire, rodnică în fapte marĭ şi vrednică de a fi prăznuită. Din un joc al întîmplăreĭ, toate faptele a căror amintirĭ ne-aŭ adunat aci,

s-aŭ concentrat în ziua de 10 Maĭ, zi fără seamăn în istoria Romînizmuluĭ.

* * *

Divanurile ad-hoc, întrunite în Moldova și Muntenia în urma tratatuluĭ din Paris, ceruse pe lîngă unirea țărilor-surorĭ și asigurarea viitoruluĭ lor sub un domn din o dinastie europeană. Cererea aceasta era din cele maĭ înțelepte, de-oare-ce era singurul mijloc de a închide pentru tot-deauna perioada răsturnărilor de domnĭ, care adusese, ia cea dintăiŭ, la ruină, țările romîne. Congresul din Paris nu încuviință îndeplinirea acesteĭ dorințĭ, și prin convenția din 1858, ne impusese tot traiul despărțit, sub două ocîrmuirĭ și doĭ domnĭ deosebițĭ. In zadar vroise sora să îmbrățoșeze pe soră. Ințelepciunea diplomațieĭ europene crezuse de cuviință a nu învoi această îmbrățoșare. Dar dacă diplomația nu ținu socoteală de dorințele noastre, nicĭ noĭ nu ținurăm samă de ordinile eĭ, și alegerea îndoită a domnitoruluĭ de fericită memorie, Alexandru Ioan I, arăta Europeĭ că puterlle viĭ ale popoarelor nu să lasă a fi înlănțuite de combinările intortochiate ale diplomaților. Unirea fu realizată. Alegerea însă a unuĭ domn din țară arătă în curînd cît de înțeleaptă fusese cererea divanurilor ad-hoc, anume că domnia să fie încredințată unuĭ reprezentant al uneĭ dinastiĭ europene. Cu toate eminentele sale însușirĭ, Cuza fu detronat, pentru că nu era decît un om din țară, cu care te puteaĭ juca de-a domnul, ca și maĭ înainte, Cu prilejul acesteĭ detronărĭ, întîmplată în ziua de 11 Fevruarie 1866, partea maĭ bună a națiuneĭ să hotărî a închide era nestatornicieĭ, prin realizarea ultimeĭ dorințe rostite de divanurile ad-hoc aducînd la tronul Romînieĭ, acum unite, pe o odraslă din marea și vestita casa a Hohenzollernilor, pe regele nostru Carol I, care să leagă prin antecesoriĭ săĭ cu Frideric al II-lea marele rege al Prusieĭ și cu Napoleon cel Mare, geniul cel fenomenal al epoceĭ contimporane. Urmările acestuĭ fericit eveniment le avem astăzĭ sub ochiĭ noștri, date de o domnie neîntreruptă de 32 de anĭ, maĭ lungă ca acele ale luĭ Mateiŭ Basarab, Vasile Lupu și Constantin Brancoveanu, egală cu acea a luĭ Alexandru cel Bun, și care, să deie Dumnezeŭ să ajungă, dacă nu să întreacă chiar, ceĭ 47 de anĭ de domnie aĭ luĭ Ștefan cel Mare ; căcĭ nu este maĭ

bună chezăşie pentru prosperarea unuĭ popor decît statornicia cadrelor în care trebuie să să mişte propăşirea, şi cadrul cel maĭ mare cel maĭ cuprinzător, acela ce slujeşte de proprea tuturor celorlalte, este cadrul domnieĭ. Serbăm dar în ziua de 10 Maĭ, întăiŭ: stabilirea dinastieĭ noastre, adecă asigurarea vieţeĭ noastre ca popor şi a putinţeĭ de a ne cultiva.

*
* *

După zece anĭ de vieaţă în care era de luptat numai cu greutăţile lăuntrice, o cumpănă uriaşă să abătu asupra iubiteĭ noastre ţărĭ: un războiu izbucni iarăşĭ între Rusia şi Turcia, războiŭ asemănător celor de maĭ înainte care, după ce ne pustiise patria, o desmădulase, rupînd din trupul eĭ întîiŭ Bucovina, apoĭ Basarabia. Ceriul să întunecă, inima ni să cutremură de groază, cu atît maĭ mult că acuma nu maĭ eram un lut inform în care fiecine să poată înfige degetele sale, ci un corp viŭ şi conştiut de sine, în care fie-ce atingere trebuia să producă o rană. Nu este timp de a vă arăta cum s-a desfăşurat evenimentele în acest timp de adîncă nelinişte. Destul e să ştiţĭ că noĭ, încheind cu Rusia o convenţie pentru trecerea trupelor prin ţara noastră, Turcia ne-a considerat de răsvrătitorĭ şi a îndreptat tunurile cetăţilor şi canonierelor eĭ în potriva oraşelor noastre de pe malurile Dunăreĭ. La tun am răspuns cu tunul, şi ca o urmare neaparată a stăriĭ de războiŭ declarată între Romînia şi foasta eĭ suzerană, camerile noastre proclamară neatîrnarea Romînieĭ de Poarta Otomană. Vechile lanţurĭ făurite de o soartă vitrigă între ţările noastre şi împărăţia turcească să rupseră deodată, şi ziua de 10 Maĭ 1878 aduse asupra ţăreĭ şi poporuluĭ nostru, odată cu neatîrnarea, şi datoria cea mare de a păşi cu înţelepciune şi cumpănire în noua viaţă ce ni să deschidea.

Şi Romîniĭ să arătară îndată chiar vrednicĭ de noua lor poziţie. Era într-adevăr o neaparată nevoie ca neatîrnarea pe care o proclamasem, s-o sfinţim şi s-o cîştigăm prin însuşĭ sîngele nostru dar pentru aceasta trebuie ca în lupta alăturea cu marea noastră aliată să păstrăm individualitatea noastră. Imprejurărĭ priincioase ne învoiră aceasta, şi împărtăşirea noastră la luptă s-a făcut în condiţiile cele maĭ de cinste pentru neamul romînesc. Armata aliată care

încunjura Plevna, compusă din corpurĭ de oştire rusască şi romînă, fu pusă sub comanda supremă a Domnitoruluĭ nostru. Reîntrarea în foc a trupelor romîne, după secolĭ întregĭ de lincezală amorţitoare, dovedi că nu să stinsese în ele vitejia neasemănată care însufleţise, în vremele vechĭ, oştirile luĭ Mircea, Ştefan, Ioan Vodă şi Mihaĭ. Avîntul neînfrînat cu care regimentele noastre, în frunte cu al 13-lea al Iaşuluĭ, păşiră la omorîtorul asalt de la Griviţa, umplu Europa de la un capăt la altul de vestea dispreţuluĭ romînuluĭ pentru moarte, de iubirea luĭ de moşie, de cinste şi de vitejie. Şi nu era puţin lucru buciumarea pe care raportoriĭ gazetelor streine o intonară cu toţiĭ asupra purtăreĭ trupelor romîne. Ia ne rîdică întîiŭ în propriĭ noştri ochĭ, apoĭ ne înălţă în aceĭ aĭ străinătăţiĭ; de atuncĭ înainte nu va maĭ fi o ruşine de a te numi Romîn şi trupurile celor cîte-va miĭ de vitejĭ culcaţĭ în şanţurile Griviţeĭ înălţară în cîte-va zile reputaţia neamuluĭ lor mult maĭ sus în părerea lumeĭ întregĭ de cum ar fi putut-o face anĭ îndelungaţĭ de o pacinică dezvoltare. Prin pacea încheiată, neatîrnarea cîştigată prin varsarea sîngeluĭ celuĭ maĭ scump al ţăriĭ, fu recunoscută de toată Europa, şi ast-fel puturăm răsufla cu mîndrie, cînd văzurăm flamura romînă, ce pînă atuncĭ să clătina sfiincioasă şi neîndemănatecă, fălfăind, iar măreaţă şi impunătoare la avîntul libertăţiĭ şi al neatîrnăreĭ. Serbăm decĭ în ziua de 10 Maiŭ şi păşirea noastră ca popor copt şi de sine stătător pe larga calea propăşiriĭ.

*
* *

Trebuia însă o încoronare uriaşelor incordărĭ, prin care ţările romîne dobîndise pînă atuncĭ bunurile neasemănate ale unireĭ, ale dinastieĭ ereditare şi neatîrnăreĭ. Romînia să proclamă de regat. Domnul şi Doamna Romănieĭ puseră pe frunţile lor coroana regală, şi ziua în care să petrecu acest memorabil fu tot acea de 10 Maĭ, în anul 1881.

Ziua ce o serbăm astă-zĭ ne aminteşte prin contrast timpurile de osîndă şi de răstrişte ale ţărilor romîne, acele timpurĭ în care zăceam încătuşaţĭ în lanţurile robieĭ, în care voinţa noastră era nesocotită în întocmirea aşezămînturilor sub care trăim, cînd domnitorul şi miniştriĭ săĭ trebuiaŭ să-şĭ îndrepte purtarea după povăţuirile saŭ ordinile reprezentanţilor puterilor streine, cînd po-

porul întreg trebuea să muncească, nu spre a trage un folos din munca sa, ci spre a mulţumi trebuinţele popoarelor streine, cînd nu eraĭ liber să cugeţĭ şi să rosteştĭ ideile ce încolţiaŭ în minte ; în sfîrşit, cînd era o ruşine de a te numi Romîn şi era de preferat să fiĭ în propria ta ţară apărat de protecţia unuĭ stat strein.

Şi aceste timpurĭ de urgie nu sînt doară aşa de departe îndărăptul nostru. Maĭ trăesc încă uniĭ între noĭ din aceĭ ce le-aŭ apucat. Ele de abia ne-aŭ părăsit ; amintirea lor maĭ apasă ca un vis uricios asupra conştiinţeĭ noastre ; şi de aceia cu atîta bucurie trebuie să serbăm noĭ ziua acea fericită care aŭ întrunit în bogatul eĭ sin, dinastia, neatîrnarea şi regalitatea, treĭ nestimate ţintuite de timp pe coroana unireĭ care încinsese de maĭ înainte încă fruntea Romînieĭ.

* * *

Bucuria noastră însă din nefericire nu poate fi întreagă şi neştirbită. Cind ne gîndim că, nu departe de noĭ, milioane de Romînĭ zac în lanţurĭ de care noĭ am scăpat, să cuvine să ne aducem aminte de eĭ în oara de bucurie ca şi în acea de durere, căcĭ orĭ-ce salutare de la cel fericit înalţă şi pune la loc iar inima celuĭ căzut în restrişte.

Viitorul însă maĭ conţine un nesfîrşit şir de 10 Maĭ. Pentru ce nu am legăna noĭ speranţa că la un viitor 10 Maĭ să sărbătorim nu numaĭ o întreită ci o împătrită aniversare ? Şi să dea Dumnezeŭ ca acest viitor să fie cît maĭ apropiat !

Notiţe lămuritoare pentru biografia poetuluĭ N. Nicoleanu

Orĭ de cîte orĭ e vorba de locul naşteriĭ acestuĭ distins şi nenorocit poet, fără să vreĭ, îţĭ aminteştĭ de cetăţile: Argos, Atena, Chios, Colofon, Rodos, Salomina şi Smirna, carĭ îşĭ discutaŭ onoarea naşteriĭ luĭ Omer, de-oare-ce în diferitele note biografice scrise asupra luĭ Nicoleanu găsim că el s-ar fi născut: în Craiova, în Iaşĭ, în Cîmpulung, în Bucureştĭ, că ar fi bastard, etc. ; în cele din urmă d-l Ar. Densuşianu afirmă că e născut în Tran-

silvania, comuna Săcele şi că numele săŭ de familie a fost Tomăşoiu [1]).

D-l St. Velescu, amic intim al poetuluĭ şi cel maĭ bine informat şi maĭ complect dintre biografiĭ săĭ, viind la locul naşteriĭ sale, zice : „Nicoleanu mi-a spus o dată că are fraţĭ şi surorĭ în Transilvania, dar numaĭ atît ; el nu vorbia cu nimenĭ şi nicĭ-o-dată despre naşterea sa“ [2]). D-l Velescu continuînd ne maĭ spune că cu toate silinţele ce şi-a dat, i-a fost imposibil să afle cine aŭ fost părinţiĭ luĭ ; în fine adaogă că d-l Vasile Caloian, profesor de Istorie la Liceul din Craiova, i-a făcut cunoscut că Nicoleanu nu e Craiovean, ci a fost adus de dînsul la Craiova, din Buzeŭ, unde să găsea elev în Seminariul din această localitate ; apoĭ afirmă că l-ar fi adus aci în anul 1849.

Decedatul profesor V. Caloian, venind în Buzeŭ, cam în vara anuluĭ 1883—84 pentru a-şĭ vedea rudele sale aflate în comuna Stîlpu şi făcîndu-ĭ cunoştinţa, în convorbirile ce am avut, mi a spus şi mie că Nicoleanu e din Stîlp, din familia Fleiculeştilor şi că dînsul l-a luat din Seminariul din Buzeŭ, unde purta numele de Nicolae Nicolae şi l-a înscris între eleviĭ liceuluĭ din Craiova, sub numele de Nicoleanu.

In lipsă de alte date pozitive, această declaraţiune ar fi fost suficientă, ca să convingă pe orĭ-cine că Nicoleanu e Buzoian, fapt pe care l-am crezut şi eŭ cît-va timp.

Interesîndu-mă şi voind să mă conving prin mine însumĭ de adevăr, în urma maĭ multor cercetărĭ, iată tot ce am putut afla.

Am urmărit pe Nicoleanu maĭ întîĭ ca elev al Seminaruluĭ de Buzeŭ. Căutînd în arhiva scoaleĭ, n-am găsit nimic relativ la acea epocă, de-oare-ce Seminarul în 1853, fiind transformat în spital rusesc, hîrtiele aŭ fost mutate la profesorul D. Racoviţă, unde cea maĭ mare parte din ele aŭ şi rămas şi în urmă s aŭ pierdut.

Voind să ştiŭ ce elevĭ să găsiaŭ pe atuncĭ în Seminar, între numele cunoscute, am aflat pe ale preotuluĭ At. Covăcianu din Buzeŭ şi Al. Sudeţianu, fost protopop în Brăila. Intrebînd pe preotul Covăcianu mi-a spus numaĭ că-şĭ aminteşte de un băiat Ni-

1. Istoria limbeĭ şi literatureĭ romîne, pag. 250.
2. N. Nicoleanu, Revista nouă, anul I, pag. 441 seq.

colae Nicolae, dar după închiderea Seminaruluĭ nu l-a maĭ văzut, nicĭ n-a maĭ auzit nimic despre dînsul.

Transportîndu-mă în comuna Stîlpu, am căutat să fac cunoştinţă cu membriĭ familieĭ Fleică, din care V. Caloian îmĭ spusese că Nicoleanu descinde şi iată ce am constat:

In perioada ce ne preocupă, familia Fleică era reprezentată prin membriĭ: Vasile, Mihaiŭ, Alexandru şi Nicolae, toţĭ muncitorĭ de pămînt, decedaţĭ acum şi îngropaţĭ în Stîlpĭ: apoĭ prin fetele: Tinca, măritată în localitate după Neagu Ionaşcu şi Ioana, măritată în comuna Costeştĭ, cătunul Pietrosul, după Stefan Jercăŭ Burduceu, ambele în viaţă. Nicĭ o reminescenţă despre Nicoleanu; decĭ n-a putut fi membru al acesteĭ familiĭ.

Cercetînd actele stăreĭ civile pe aniĭ: 1832, 1833 şi 1834, în condicele botezaţilor nu e nicĭ un nume, care cel puţin să te facă a bănui că e Nicoleanu.

Bazat pe declaraţiunea d-luĭ V. Caloian, am început a presupune dacă Nicoleanu n-ar face parte din familia sa, de oare-ce îĭ purta interes şi să lăuda cu dînsul.

Iată tot ce am putut găsi relativ la această familie:

Ia apare de-o-dată cu începutul acestuĭ secol. Pe la 1817 un tînăr, Caloian să face cunoscut ca cîntăreţ la biserica din Stîlp ca scriitor al diferitelor acte ale comuneĭ, contrasemnînd: „Dascălul Caloian". In 1833 să preoţeşte. El are următoriĭ copiĭ: Mihaiŭ, Constantin, Vasile, Mariu, Nicolae, Nae şi o fată Biţa.

Popa Caloian, face în curînd preot şi pe fiul săŭ Mihaiŭ, ca să-l ajute în serviciul bisericeĭ, de oare-ce el să ocupa maĭ mult cu agricultura. Constantin n-a învăţat carte. Vasile a urmat seminarul din Buzeŭ cu mult succes, ceia ce i-a atras atenţia episcopuluĭ Chesarie, luîndu-l pe lîngă dînsul şi înlesnindu-ĭ mijloacele de a-şĭ continua maĭ departe studiile liceale în Bucureştĭ. Chesarie murind în 1846 Noembre 30, Vasile îĭ rosteşte un discurs funebru, subscriind: Vasile Caloian, scolar [3]).

In 1848 Vasile devine membru activ al revoluţiuneĭ, propa-

---

3. Cuvînt funebru la înmormîntarea prea sfinţituluĭ Chesarie, episcopul Buzeuluĭ de V. Caloian şcolar, Bucureştĭ. Tipărit la Pitarul Z. Carcalechi, tipograful Curţiĭ, 1847.

gînd prin sate şi maĭ cu samă în Stîlp ideile aceşteĭ bine făcătoare mişcăreĭ naţionale.

Revoluţia căzînd şi V. Caloian compromis, a trebuit să-şĭ piarză urma; bucurîndu-să însă de protecţia luĭ Alecu Ghica-Căciulă mare, proprietarul Stîlpuluĭ şi avîndu-i-să în vedere tinereţa, n-a fost tocmaĭ urmărit. In anul 1851 devine profesor şi în 1852 a fost transferat la Liceul din Craiova, la catedra de Istorie.

Ce-va maĭ în urmă fraţiĭ săĭ: Nicolae şi Nae, cu puţinul avut părinţesc, s-aŭ stabilit şi dînşiĭ în Oltenia, unde ţineaŭ moşiĭ cu arendă în judeţele Dolj şi Mehedinţĭ.

Nicoleanu decĭ nu e nicĭ din această familie [4]).

In fine Caloian, dacă a adus pe Nicoleanu la Craiova, nu l-a putut aduce în anul 1849, după cum susţine d-l Velescu, ci în anul 1852—53.

Cum să face însă, că îndată după venirea sa aci să să angajeze în familia inginerululuĭ Mănăstireanu, ca meditator, de limba franceză, limbă, pe care el, ca fiŭ de ţăran şi după scoalele, ce le frecuentase pînă acum, nu avusese ocaziune s-o înveţe?

Cercetînd însă maĭ departe, iată ce am maĭ aflat de la Constantin Popină, om în etate de 84 anĭ şi de la dascălul Ghiţă Grigoriu, în etate de 66 anĭ, ambiĭ din comuna Stîlpu.

Moşia Stîlpu, avînd 2500 hectare, Alecu Ghica n-o putea lucra numaĭ cu Ţiganiĭ robĭ şi cu clăcaşiĭ. In timpul munciĭ veniaŭ multe familiĭ streine din diferite părţĭ şi maĭ cu samă economĭ de vite, de-oare-ce Stîlpul atuncĭ, ca şi acum, era foarte renumit pentru suhaturile sale.

Una din aceste familiĭ avînd un băiat, Nicolae, bălan, frumos şi isteţ, a atras atenţia luĭ Alecu Ghica şi l-a luat în casă.

Nicolae avea defectul de a vorbi pe nas, de aceia eĭ, împreună cu alţĭ băeţĭ din sat îl porecleau: Mucea Tomfea [5]).

---

4. Am insistat maĭ mult asupra familieĭ Caloian, de-oare-ce sînt informat că uniĭ din descendenţiĭ acestor Caloenĭ din Stîlp, stabiliţĭ în Oltenia, ar fi susţinînd acum că eĭ îşĭ trag neamul nu numaĭ din Caloian Oltea, socrul luĭ Stefan cel mare, ba chiar din Caloian, întemeetorul Craioveĭ.

5. Am reprodus această particularitate, crezînd că va fi un indiciŭ, după care, ceĭ ce aŭ cunoscut pe Nicoleanu maĭ de aproape, să-l poată recunoaşte, saŭ nu.

După 1848 Alecu Ghica n-a maĭ venit pe la moşie şi băiatul Nicolae, rămîind fără rost, popa Mihaiŭ Caloian l-a luat la dînsul, ca să-ĭ ajute ia serviciul bisericeĭ; maĭ în urmă l-a dus la Seminar. De aci nu să ştie ce s-a maĭ facut.

Acum, dacă să primeşte ca adevărată declaraţia luĭ V. Caloian, că el a adus pe Nicoleanu la Craiova, Nicoleanu n-a putut fi alt cine-va decît acest băiat din casa luĭ Ghica, a căruia familie de unde venise şi cum să chema, nu să ştie. Numaĭ ast-fel s-ar putea explica şi împrejurarea ca, îndată după ajungerea sa în Craiova, să-şĭ cîştige existenţa, dînd lecţiunĭ de limba franceză, limbă pe care o deprinsese, ca băiat inteligent şi muncitor, în casa luĭ Ghica, ştiut fiind fastul şi personalul strein de serviciŭ, pe care acest mare boer îl avea la curtea sa.

De şi nu de o mare importanţă, am crezut necesar să comunic aceste date, ca să poată servi celor ce în viitor s-ar maĭ ocupa cu biografia luĭ Nicoleanu, pentru ca ast-fel ştiind totul, în ceia ce priveşte origina sa ca Buzoian, să nu maĭ fie expuşĭ a cădea în conjecturĭ fantastice.

B. Iorgulescu

O rectificare de genealogie

La pag 233 anul IX (1898) al acesteĭ reviste s-a publicat un fragment de genealogie a Ghiculeştilor, datorit luĭ Ioan Ghica, fostul ambasador la Londra. Familia Ghica e o familie istorică şi în secolul nostru cum a fost şi în secolele trecute; pe de altă parte alcătuitorul genealogieĭ era tot atît de distins literat pe cît era mare om de stat. Iată pentru ce am crezut că nu este bine să lăsăm neîndreptate greşelile care ar fi putut să devină baza unor nouă greşelĭ.

Nu ne vom ocupa de ramura muntenească a familieĭ, maĭ întîiŭ fiind că sîntem necompetenţĭ şi al doilea fiind-că e probabil că genealogia e exactă în această privinţă, de-oare-ce autorul spiţeĭ face parte din această ramură.

In cît despre ramura moldovenească, greşelile abundă aci la

fie-care pas ; afirmaţiunea noastră o întemeiem pe documente ale timpuluĭ. Maĭ întîĭ e inexact că Grigorie Ghica vodă, cel decapitat în Beilic, n-a avut posteritate bărbătească.

El a avut nu unul saŭ doĭ fiĭ, ci treĭ, anume. Dumitru, Alexandru şi Scarlat după cum să vede dintr-un hrisov grecesc din Iulie 1777, aflător la Academia romînă. (Pachet V doc. 23 [1]).

In cît despre origina Ghiculeştilor din Moldova, între care cuprindem şi pe Grigorie Ghica vodă (1849-56) şi legătura lor cu familia domnească Ghica, pînă acum nicĭ noĭ, nicĭ alţiĭ, după cît ştim, nu putem vorbi cu siguranţă.

Ceia ce însă putem spune cu siguranţă e că spiţa publicată în Arhiva, este in această privinţă greşită.

După ac astă spiţă mama logofătuluĭ Alecu Ghica, bunica luĭ Grigorie Vodă (1849-1856), ar fi fata luĭ Grigorie vodă Ghica cel decapitat în 1777 ; ia ar fi fost căsătorită cu Alexandru Sulgeropol capuchihaia. In realitate însă logofătul Alecu Ghica, şi alţĭ fraţĭ aĭ săĭ, sînt fiiĭ hatmanuluĭ Costache Ghica, unul din ceĭ *„7 stîlpĭ aĭ ţăriĭ“*, iar mama sa era fata luĭ Iordache Cantacuzino Paşcanu, iar nu a luĭ Grigorie vodă Ghica decapitatul. Pentru aceasta staŭ de dovadă nu unul, ci mulţime de documente în arhivele publice şi particulare.

Dar Costache Ghica al cuĭ fiŭ era? Şi în ce legătură era cu Grigorie Ghica vodă din 1777 ? Pînă acum ne-a fost cu neputinţă să aflăm, în cele peste 20,000 de documente moldoveneştĭ care ne-aŭ trecut prin mînă. Atîta putem spune că în timpul domnieĭ luĭ Grigorie Ghica vodă, el era căminar şi purta numele de Costache Ghica (documentul maĭ sus citat), şi că Cost. Moruz vodă, care a urmat în domnia luĭ Ghica, l-a făcut vel-agă în primele lunĭ ale domnieĭ sale (document din 28 Ianuarie 1778 la Ac. rom. VII 50)

Putem dar să afirmăm aproape cu siguranţă că bunul luĭ Grigorie Ghica vodă nu era nicĭ fiul decapitatuluĭ, cum pretind uniĭ din Ghiculeştĭ, nicĭ ginerile săŭ, cum susţin alţiĭ ; căcĭ e puţin probabil că o rudă atît de apropiată ar fi rămas în ţară şi ar fi fost naintat în slujbă în primele zile după decapitarea luĭ Grigorie vodă.

1. El a maĭ avut un al 4-lea fiŭ, Iacov, care a murit înainte de 1777. (A să vedea doc, din 1765 Noemvrie : Sf. Spiridon. Coţofăneştĭ doc. No. 11, şi din 9 Iunie 1766, Sf. Spiridon Slobozia Bălţilor, doc. No. 1.

In cît despre Sulgeropol, în Letopisețele luĭ Enache Cogălniceanu găsim un Alexandru Sulgeropul vel-comis în timpul domnieĭ luĭ Grigorie Ghica vodă (1764), iar în documentele din aniĭ 1765 și 1766 să găsește comis tot un Alexandru, însă fără nume de familie; de sigur că e tot Alexandru Sulgeropol.

Acest Alexandru Sulgeropul să poate prea bine să fi fost ginerile luĭ Grigorie Ghica vodă, însă nu el este tatăl logofătuluĭ Alecu Ghica și prin urmare bunul luĭ Grigorie Ghica vodă.

După părerea noastră, părere pur conjecturală, hatmanul Cost Ghica, poate să fie fiul spătaruluĭ Dumitru Ghica, fratele luĭ Grigorie Ghica vodă, saŭ poate al luĭ Alexandru Sulgeropol vel comis.

In orĭ-ce caz un lucru e fară din orĭ-ce îndoială, acela că spița de familie publicată în Arhiva, conține nu una, ci maĭ multe greșelĭ.

Profit de această ocaziune să îndrept și o eroare făcută de mine la pagina 235 din acelașĭ număr al Archiveĭ, luîndu-mă după genealogia sturzască.

Anume:

Fata luĭ Lupu Prăjescu medelnicerul, care a ținut pe Chiriac Sturza, să numea Alexandra, iar Anița a fost o altă soţie tot a Chiriac, și era din familia Isar. Cînd dar genealogia sturzască numește pe soția luĭ Chiriac Sturza, *Anița Prăjescu*, ia confundă două soțiĭ, luînd numele de la una și punîndu-l la alta. De altmintrelea Chiriac Sturza, nu e acelașĭ cu pah. Chiriac ginerile luĭ Ureche (A să vedea despre aceasta „Arhiva“ an VIII p. 344 în nota 1).

I. Tanoviceanu

La *Revue de Géographie* a d-luĭ Ludovic Drapeyron din Paris, în numărul săŭ din Iunie a. c. conține o scurtă notiță critică a d-luĭ A. D. Xenopol asupra broșureĭ d-luĭ Ladislav Rethy. O redăm în traducere.

„D-l Ladislav Rethy, membru al academieĭ ungureștĭ, a publicat în 1897 o broșură întitulată: *Daco-Roumains ou Italo-Roumains* în care el sprijină o nouă teorie asupra origineĭ poporuluĭ

romîn, origine pe care o pune în Apenini, aproape de campania romînă, *Romagna*, de unde le-ar şi veni numele de Romînî. Un grup de păstorî ar fi emigrat, prin Friul şi Carniolia, coborîndu-să la sudul Dunăreî pînă în Albania şi de acolo s-ar fi urcat îndărăpt pe malul nordic al fluviuluî, trecînd în Transilvania şi ajungînd pînă la hotarele Galiţieî în Maramureş, spre a să coborî apoî din noŭ în Moldova. D-l Rethy ar fi „deniché ce berceau de la nationalité roumaine“, cu ajutorul filologieî. A găsit anume că limba romînă care schimbă pe *c* saŭ *q* latin în *p* (quattuor-patru, pectus-piept, lacter-lapte) samănă în această privire cu dialectele din centrul Italieî, şi acest chip identic de schimbare a guturalelor în labiale ajunge d-luî Rethy spre a-şî întemeia teoria; cu toate aceste tot d-sa observă că aceiaşî particularitate să regăseşte în vechiul graiu gallic şi irlandez. Pentru ce oare d-l Rethy nu aduce pe Romînî din Irlanda? Ar avea plăcerea de a-î face să rătăcească maî mult timp încă, întru descoperirea noueî lor patriî. Dacă ar fi vorba a să stabili fapte istorice numaî pe analogiî limbistice, s-ar putea găsi bună-oară leagănul Scandinavilor în Bulgaria saŭ vice-versa, de oare-ce limbile scandinave pun articolul la sfîrşitul cuvintelor ca şi acele bulgărească şi romînă. Broşura d-luî Rethy e plină de asemeneă fantaziî, şi nu poate fi luată în serios: de aceia şi critica germană a tratat-o de *Machwerk*, adecă elucubraţie şi iată pentru ce nu găsim cu cale a o combate maî cu deamăruntul. Incercărî ca acea a d-luî Rethy, în loc de a slăbi teoria stăruinţeî Romînilor în Dacia, nu fac decît să o întărească.

A. D. Xenopol

Serbarea luî 10 Maiu la sate

Şcoalele din comunele: Romanul, Tudor-Vladimirescu, Scorţaru-Vechiŭ şi Silistraru şi cătunele Traian şi Comăneasca din jud. Brăila, cu eleviî, învăţătoarele şî învăţătoriî lor, întrunişî în comuna Silistraru, reşedinţa plăşeî Vădenî, aŭ serbat ziua de 10 Maiu după următorul program:

1). La oara 8 a. m. şcoalele din Romanul, Tudor-Vladimirescu, Scorţaru-Vechiŭ şi Comăneasca, aŭ fost întîmpinate, de cele din Silistraru şi Traianu, la marginea satuluĭ Silistraru, unde după urarea de bună-venire, pornirăm cu toţiĭ cîntînd la şcoala de aci.

2). La oara 9 *Te Deum* la biserica din Silistraru, la care aŭ luat parte autorităţile plăşeĭ Vădenĭ, ale comuneĭ Silistraru şi şcolile de maĭ sus.

Corul, compus din eleviĭ şcoalelor din Romanul, Tudor-Vladimirescu şi Silistraru, sub conducerea d-luĭ T. Rădulescu, învăţător la Romanul, aŭ cîntat răspunsurile la Te-Deum.

In urmă fie-care şcoală cu steagul şi învăţătorul săŭ în frunte, aŭ mers cîntînd, urmaţĭ de o mulţime de sătenĭ pînă şi din alte comune, la o grădină unde era preparat locul serbăreĭ.

3). Serbarea s-a deschis la oara 10 a. m., prin *Imnul naţional*, cîntat de eleviĭ tuturor şcoalelor, conduşĭ de d-l D. N. Popescu, ĭvăţător din Tudor-Vladimirescu.

4). Discursul de deschidere, ţinut de d-l P. Păsculescu, ajutor sub-prefectureĭ plăşeĭ Vădenĭ, preşedintele serbăreĭ, care prin cîte-va cuvinte bine simţite a arătat scopul serbăreĭ.

5). *„Ceva din trecutul vitejesc al ţăreĭ noastre“* discurs de d-l N. Popescu din comuna Tudor-Vladimirescu.

6). *„Ziua de 10 Maiu şi însemnătatea eĭ“* cuvînt ţinut de d-l P. Chiriţescu din Scorţaru-Vechiŭ.

7). *„Istoricul şcoalelor romîne“*, conferinţă ţînută de veteranul nostru învăţător N. Spînu din Silistraru.

8). *„Imnul Naţional“* şi *„Deşteaptă-te Romîne“*, cîntate de eleviĭ tuturor şcoalelor.

9). Recitărĭ patriotice: *„Romînul“*, *„Curcaniĭ din războiŭ“*, *„Peneş Curcanul“* de Alexandri, *„Ferentarul“* de Bolintineanu, *„Păcală“* şi altele, spuse de diferiţĭ elevĭ.

10). *„Ce e patria romînă“*? *„Doina“*, *„Astă-zĭ fraţilor Romînĭ“*, *„Peneş Curcanul“* şi alte cîntece eroice-naţionale executate de elevĭ.

11). Discursul d-luĭ T. Rădulescu-Romanul, mulţumind autorităţilor şi d-luĭ preşedinte pentru concursul dat.

12). Discursul preşedinteluĭ, prin care mulţumeşte publiculuĭ şi membrilor corpuluĭ didactic şi în urmă închide serbarea.

13). *„Deşteaptă-te Romîne“*, cîntat de toţĭ eleviĭ.

In urmă autoritatea comunală Silistraru, prin d-l primar G. Leu, a dat un banchet membrilor corpuluĭ didactic prezenţĭ. Iar d-l arendaş C. Purcărea, din comuna Romanul, ce a azistat la serbare, a dat o masă celor peste 300 de elevĭ.

Pentru care le aducem viĭ mulţumirĭ, fapta d-lor fiind maĭ presus de orĭ-ce laudă.

Este imposibil a descrie bucuria şi deplina mulţumire, ce să putea vedea pe feţele tuturor celor ce aŭ azistat la această frumoasă serbare naţională, izbucnind în maĭ multe rîndurĭ în nesfîrşite aplause şi urale.

Sub-semnatul delegat, în numele colegelor şi colegilor meĭ părtaşĭ la această serbare, mulţumim tuturor celor ce aŭ luat parte la ea şi în special d-luĭ G. Leu, primarul comuneĭ Silistraru, care n-a cruţat nimic pentru reuşita eĭ.

Sîmţul naţional şi patriotic, ce a început a să manifesta şi în populaţia noastră rurală, pe noĭ, membriĭ corpuluĭ didactic, ca Romînĭ, ne face să fim mîndri; iar ca învăţătorĭ, bucuria noastră e nespusă.

E de datoria noastră dar, ca asemenea serbărĭ să să facă cît maĭ des în viitor, şi cred că numaĭ atuncĭ vom putea purta, cu drept cuvînt, numele de ţară cultă, Belgia Orientuluĭ.

Vecinică pomenire marilor eroĭ aĭ neamuluĭ romînesc, ce ne-aŭ lăsat o istorie aşa de bogată în fapte vitejeştĭ !!...

Trăiască săteanul romîn, demnul urmaş al eroilor de la Călugărenĭ, Războenĭ şi Plevna !!

Petru Chiriţescu, *învăţător*
Scorţaru-Vechiŭ. Brăila.

(Din Revista *Scoala viitoare*, Maĭ 1898).

Forma **îma**

Adăogim la materialul adus în Arhiva an. VII, p. 651 pentru forma *îma*, încă două texte inedite:

1) Doc. fără data de loc şi zi (secl. al XVII-a).

„A dică eŭ Licherie călugărul scriŭ şi mărturisesc cu ceastă

scrisoare a noastră şi cu sufletul mieŭ cum n-aŭ vîndut **îmămea** (ѫмѫмѣ) nice sorumea nicĭ nicăiur din partea noastră nice în Galbenĭ, nicĭ în Tulesti nicĭ în Catilesti.

(proprietatea mea)

2) Doc. din 7213 Ghenar 27 (1704) de M. Racoviţe Voev.: „că s-a jăluit Buldescul cu **îmăsa** (ѫмѫса) pre nepoţiĭ săĭ pre Constandin şi pre Sandul."

(proprietatea mea)

Gh. Ghibănescu

A X-a aniversare a societăţeĭ ştiinţifice şi literare din Iaşĭ

In ziua de 7 Maĭ societatea ştiinţifică şi literară din Iaşĭ a serbat a X-a aniversare a infiinţăreĭ eĭ. Un public numeros şi ales fusese învitat să asiste la serbarea care a constat în o şedinţă publică ţinută de societate în aula universităţeĭ celeĭ nouă.

S-a ţinut 4 cuvîntărĭ.

Intîia de d-l Grigore Buţureanu, unul din aceĭ ce aŭ contribuit maĭ mult prin stăruinţele luĭ la înfiinţarea societăţeĭ. D-sa face istoricul acesteĭ înfiinţărĭ şi expune rezultatul activităţeĭ societăţii în răstimpul de 10 anĭ de cînd există.

D-l Dragomir Hurmuzescu face apoĭ o conferenţă asupra progreselor ştiinţelor naturale şi a transformărilor introduse în învăţămînt prin această propăşire.

După o pauză de cîte-va minute, d-l Gh. Ghibănescu vorbi despre munca intelectuală pasivă şi activă şi în sfîrşit d-l A. D. Xenopol, preşedintele societăţeĭ încheie şedinţa prin trătarea cîtor-va chestiunĭ estetice şi anume:

1) Pentru ce statuele marĭ colorate fac o impresie urîtă iar cele micĭ colorate nu?

2) Pentru ce în toaleta femeiască verdele şi cu albastru sînt colorĭ ce nu să împacă.

3) Dacă frumosul este o noţiune absolută saŭ numaĭ una relativă.

Serbarea începută la 3 să sfîrşi la 6 p. m.

Cu anul viitor, societatea va ţinea în fie-care lună cîte o şedinţă publică, în feliul aceleia ce s-a ţinut la celebrarea aniversăreĭ eĭ.

IASI — TIP. H. GOLDNER STR. PRIMARIEI No. 17.

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

Anul IX. Iulie și August 1898. No. 7 și 8

ANA CONTA-KERNBACH

Nopți de vară

E ninsă cărarea, pe marginĭ, de floare,
In cale-mĭ atîrnă, în strugurĭ, salcîmĭ.
Luceafăr și Lună în taină-și zic șoapte
Pe raz-alburie zbor fluturĭ de noapte
In preajmă tăcere — departe un plîns.

Pe-a vieți-mĭ cărare staŭ umbră și taină
Și brazde de floare — florĭ rupte de vînt.
Un zimbet de înger lumină-mĭ dă-n cale
Și totușĭ !... pe chipu-mĭ tihnit cîtă jale !
Și gîndu-mĭ de pace înăbuș-un plîns.

A. D. XENOPOL

Principiile fundamentale ale istorieĭ

CAP. III.

Factoriĭ statorniciĭ aĭ istorieĭ

Istoria omenireĭ se desfăşură pe un spaţiu, prin mijlocirea popoarelor care alcătuesc grupurĭ maĭ mult saŭ maĭ puţin întinse. Mersul eĭ va fi decĭ supus înriurireĭ pe care aceste două feliurĭ de fapte coexistente o vor pune în lucrare asupra desvoltăreĭ. Spiritul care dă naştere fenomenelor istorice va fi condiţionat în întregul luĭ prin aceste două însămnate elemente: *al mediuluĭ* adică al natureĭ şi al aşăzăreĭ geografice în sinul căreia poporul este chemat a vieţui, *şi al raseĭ*, saŭ al complexiuneĭ organice şi psihice a indivizilor care alcătuesc grupul omenesc. Mediul va înlesni înflorirea oare căror facultăţĭ, a oare căror aplecărĭ, precum va putea şi pune o stavilă altora, prin nişte piedicĭ maĭ mult saŭ maĭ puţin greŭ de învins. Rasa va înzestra poporul cu oare care înaripare de ideĭ, de simţiminte, de vroinţĭ. Dacă spiritul poate lupta împotriva natureĭ încunjurătoare pentru a o stăpîni şi a o face să slujască trebuinţelor omuluĭ; pentru a învinge, cel puţin pînă la un

oare care punt, piedicele pe care ea le opune întinderei sale, el nu poate încerca nimic împotriva rasei care tocmai i-a măsurat gradul de putere intelectuală de care el dispune în lupta sa împrotiva naturei. Deci pe cînd spiritul poate stăpîni mediul, cel puțin în oare care hotare, el va fi tot-deauna cu desăvîrșire stăpînit de rasă. In ambele cazuri, acțiunea pe care aceștĭ doi factori o pun în lucrare asupra desvoltărei este statornică și pururea aceiași. Această acțiune va avea, pentru mediu, efectul de a da mișcărei succesive a faptelor istoriei o direcțiune statornică; pentru rasă, de a determina caracterul acestei mișcări și de a însămna hotarele pînă unde ea poate ajunge. Să luăm de pe acum aminte, că mediul exterior, singurul cu care ne îndeletnicim aice, nu pune în lucrare nici o acțiune *modificătoare* asupra desvoltărei, și că tot rolul săŭ, care cu toate aceste e din cele mai însămnate, se mărginește la o acțiune *îndreptătoare*, pusă în lucrare, într-un chip statornic, asupra desvoltărei unui grup omenesc [1].

Rasa. — Mai mulți autori cred că ideea de rasă n-a fost iscodită decît pentru a înlocui o explicațiune serioasă, și că deosebirile originare de rasă nu sunt decît curate ipoteze.

Argumentele prin care se caută a se tăgădui înrîurirea rasei nu sunt însă de susținut. Așa D. *Lacombe*, urmînd în totul părerile istoricului englez *Henri Thomas Buckle*, întimpină că dacă există genii speciale pentru fie-care rasă, aceste însușiri înnăscute ar trebui să se arăte neatîrnat de ori ce condiție; căci zice el, „dacă oare care condiții fac ca geniul să nu apară și îl nimicesc, altele fac ca el să se arăte întru cît-va, iar altele să se arăte cu strălucire, to-

1. Compară Lamprecht, *Was ist Kulturgeschichte* în *Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, I, 1896, p. 111: „Diese Faktoren (rasa și mediul) sind nun im Allgemeinen konstant; sie lassen sich mithin auch als Bedingungen des historischen Lebens bezeichnen“.

tul se petrece ca şi cînd geniul nu ar fi nimic, iar condiţiile totul. Atuncĭ pentru ce această presupunere a geniuluĭ" [2]? Răspunsul e foarte uşor: pentru că condiţiile pot face totul, afară de geniul însuşĭ care alcătueşte colţul al căruia desvoltare este favorizată saŭ împiedecată de acele condiţiĭ. *Lazarus şi Steinthal* ieŭ aminte cu multă dreptate, că „decăderea naţiunilor, sub acelaşĭ ceriŭ care a văzut propăşirea lor, dovedeşte că această propăşire nu atîrnă numaĭ de condiţiile în care naţiunele trăesc, şi că spiritul prin el însuşĭ joacă, în această privire, un rol anumit şi însămnat" [3]. Dar observaţiunea dovedeşte de a dreptul că rasele inferioare, chiar cînd sunt puse în condiţiile cele maĭ priincioase, sunt departe de a da fiinţă propăşireĭ într-un chip de o potrivă cu rasele superioare. D. *Benjamin Kidd* zice, că „în Statele-Unite, Negriĭ aŭ fost emancipaţĭ; eĭ votează cu toţĭ cetăţeniĭ, s-aŭ îmbogăţit şi s-aŭ luminat; cu toate aceste, eĭ aŭ remas inferiorĭ oamenilor de altă coloare; eĭ sunt tot deauna într-o stare de subordonare, cu toate arătările libertăţeĭ, faţă cu rasa albă, în sinul căreia trăiesc" [4].

D. *Lacombe* adaoge, că „geniul raseĭ ar trebui să se arăte, încă de cînd întăia generaţie ajunge la o vrîstă coaptă. Nu ar trebui să fie, în istoria unuĭ popor, nicĭ trepte de desvoltare, nicĭ, ceea ce merge de obiceiŭ împreună cu acele trepte, propăşire, şi tot aşa de puţin şi decădere". Ca şi cum am zice, că seva care pătrunde în plîntă trebue s-o facă să producă de îndată sămînţa, fără a trece prin mijlocirea mugurilor, a frunzelor, a florilor şi a fructelor. D. Lacombe crede că Chinejiĭ aşăzaţĭ în mediul în care aŭ trăit Greciĭ, ar fi dat naştere aceleiaşĭ civilizaţiĭ, şi că Franţia impoporată cu Negriĭ ar înfă-

---

2. *De l'histoire considerée comme science*, p. 309 Comp. Buckle, *Histoire de la civilisation en Angleterre*, trad. Baillot, I, 1860, p. 12.
3. *Einleitende Gedanken* (citat maĭ sus, cap. I nota 5), p. 12.
4. *Evolution sociale*, trad. Le Monnier, Paris, 1896, p. 49.

țoșa astăzi în tocmai acelaşi grad de cultură! Noi nu putem videa, în astfeliŭ de susţineri, decît răsuciri ale gîndirei. Şi cu toate aceste D. Lacombe însuşi, fără a videa contrazicerea izbitoare în care se pune cu propria sa teorie, recunoaşte, că „ori ce om privit într-un chip anumit este singur în feliul săŭ, şi că dacă străinii nu aŭ pe Molière, noi nu avem decît unul“ [5]. Ce este însă un individ, decît o rasă individualizată, iar rasa ce este ea alta decît o individualitate generalizată? Cum se poate susţinea în acelaşi timp, existenţa unei complexiuni particulare a spiritului în fie-care individ şi a o răspinge pentru popoare? D. Lacombe nu va putea de sigur tăgădui că fie ce rasă de cîni, fie ce varietate chiar, posedă însuşiri deosebite; că prepelicarii, guzganarii, ogarii, cînii ciobăneşti nu se deosebesc, în aplecările lor, din pricina mediului în care trăiesc, ci numai din pricina complexiunei lor organice particulare. Pentru ce însă am tăgădui oamenilor, a căror organismu e mult mai complicat, mult mai în stare de a da naştere unor compuşi deosebiţi, ceea ce nu se poate necunoaşte pentru animale? D. *Mougeolle*, alt protivnic al ideei rasei, amestecă pe această din urmă cu caracterul istoric al popoarelor (amestec de care ne vom ocupa mai la vale), fiind că el aduce ca exemplu al schimbărei caracterului raselor, împrejurarea, că „Jidovii, în ţara lor, să dedaŭ aproape numai cît agriculturei, pe cînd în Europa modernă ei să ţin mai toţi de negoţul aurului“.

Rasele însă, ori cît de nereductibil ar fi elementul lor, pot să se schimbe prin procedeuri organice precum încrucişarea. Iată bunăoară pricina pentru care poporul grec de astăzi a încetat de a mai produce eroii de la Termopile şi geniile care luminară veacul lui Pericle. D. Mougeolle susţine că „nici oamenii, nici rasele nu sunt temeiul de pe urmă

5. *De l'histoire considerée comme science*, p. 313 şi 326.

al evenementelor; că este ceva maĭ departe, şi că acel ceva este mediul“ [6].

Nu este nicĭ o îndoială că rasele omeneştĭ, în tocmaĭ ca şi deosebitele speciĭ animale, sunt pentru o parte, productul înrîurireĭ mediuluĭ din afară. Dar această înrîurire care în vremile noastre, a încetat de a maĭ lucra ca putere transformătoare, a produs în decursul evoluţiuneĭ, organisme particulare care aŭ devenit neschimbătoare, tocmaĭ prin statornicirea mediuluĭ din afară. D. Mougeolle recunoaşte el însuşĭ, că „popoarele prefac religiile lor, potrivind dogmele şi disciplina lor temperamentuluĭ cu care sunt înzăstrate“. Dacă însă popoarele posedă temperamente particulare, aceasta însamnă că ele se deosebesc unele de altele prin întocmirea minţeĭ lor, prin complexiunea organică a indivizilor care le compun, într-un cuvînt prin rasa lor.

Videm deci că autoriĭ care se silesc a tăgădui inviderarea, existenţa deosebitelor rase omeneştĭ, sunt nevoiţĭ să se contrazică, recunoscînd prin fapte ceea ce tăgăduesc prin vorbe. Ni să pare că *Taine* spune cu mult maĭ mare cuvînt, că „ceea ce se numeşte rasă, sunt aplecările înăscute şi moştenite pe care omul le aduce cu el la lumină şi care de obiceiŭ se împreunează cu deosebirĭ însămnate în temperament şi în întocmirea trupuluĭ. Acesta este cel d-intăĭ şi cel maĭ bogat izvor al puterilor stăpîne din care decurg evenementele istorice“ [7]. Tot aşa defineşte rasa D. *Brunetière,* ca „elementul nereductibil între toate, acela care despărţeşte omenirea în familiĭ deosebite, ultimul termin al analizeĭ literare, filologice, limbistice şi psihologice, dincolo de care nu maĭ este decît şovăire şi întunerec“ [8]. La urma urmelor trebue să ne hotărîm a nu pretinde să înţălegem toate lucru-

---

6. *Les problèmes de l'histoire*, Paris, 1885, p. 247, 244, 264.
7. *Histoire de la littérature anglaise*, I, p. XXIII.
8. *De l'évolution des genres dans la littérature*, Paris, 1894, p. 242.

rile. Natura înfățoșază netăgăduit o parte necunoscută, ultimul temeiŭ al existenței.

Rasele omenești nu se află cu toate aceste, decît într-un chip excepțional și în reprezentanții lor cei mai de jos, ca ferite de ori ce amestec. Popoarele istorice, din protivă, provin mai toate din împleticiri mai mult saŭ mai puțin rostite între deosebitele rase saŭ sub-rase omenești. Popoarele nu alcătuesc rase firești, ci mai curînd compuși „formați în vremile istorice prin întîmplările cuceririlor, ale migrațiunilor saŭ ale schimbărilor politice“ [9]. Dar chiar în aceste producte măestrite ale întîmplărei istorice, elementul de temelie și deosebitor rămîne în tot-deauna acel fiziologic, complexiunea organică, reconstituit din noŭ la fie care popor prin combinările elementelor care i-aŭ dat naștere. Această complexiune organică tradusă în manifestări intelectuale și înrîurită prin acțiunea evenementelor, produce ceea ce se numește *caracterul național.* Acest din urmă se rostește tot mai puternic, cu cît poporul își prelungește viața, fiind că manifestările, la început pornite de la sine, se întorc în obiceiuri și ieŭ o trăinicie din ce în ce mai mare.

Nu se poate tăgădui înrîurirea rasei asupra întocmirei mintale a popoarelor, din pricina împrejurărei, că „popoarele de care ar putea fi vorba în această întrebare, adecă acele europene, aparțin toate uneia și aceleiași rase, cea arică“, precum o susține D. *Büdinger* [10]. Nu numai rasele principale înfățoșază deosebiri organice și prin urmare deosebiri fiziologice și psihologice, dar încă și subîmpărțirile lor, și cu atît mai mult deosebitele lor amestecuri.

Aceste aplecări saŭ însușiri organice și psihice înnăscute explică pe de o parte înălțimea pînă unde

---

9. Gustave le Bon, *Lois psychologiques du développement des peuples*, Paris, 1895 p. 4.
10. *Über Nationalität* în *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, III, 1865, p. 105.

se va ridica o civilizaţie, de alta caracterul pe care îl va înfăţoşa. Aşa Chinejiĭ, de rasă galbănă, s-aŭ oprit în a lor desvoltare care pentru a zice astfeliŭ s-a osificat. Să face multă vorbă, zice D. *Gustave le Bon*, despre propăşirea realizată în zile noastre de Japonejĭ. Ne temem mult că această propăşire să nu fie decît un lustru care va putea uşor dispărea. Japonejiĭ se ţin de rasa galbănă, şi nu se pot deosebi mult de Chinejĭ, în ceea ce priveşte putinţa de a se civiliza“ [11]. Caracterul deosebit al civilizaţieĭ germane, franceze, engleze, italiene, americane, se explică, în partea sa nereductibilă, numaĭ prin elementul raseĭ.

Dacă cîţĭ-va autorĭ îşĭ daŭ silinţĭ a tăgădui adevărul, ne vroind să recunoască înrîurirea raseĭ asupra desvoltăreĭ popoarelor, autorul pe care l-am citat, D. Gustave le Bon, face să atîrne cu totul de ea această desvoltare. Ne vom îndeletnici maĭ pe larg cu teoriile d-sale, căcĭ ele ne vor da prilejul de a limpezi maĭ multe întrebărĭ însamnate privitoare la rasă.

După d-l le Bon, „caracterele morale şi intelectuale ale unuĭ popor reprezintă tot trecutul săŭ, moştenirea tuturor străbunilor săĭ. Morţiĭ aŭ creat, veac cu veac, ideile noastre, simţimintele noastre şi prin urmare toate imboldirile purtăreĭ noastre. Impreunarea de ideĭ, de simţiminte pe care toţĭ indiviziĭ uneĭ aceleiaşĭ ţărĭ o aduc cînd se nasc, alcătueşte sufletul raseĭ“. Autorul adauge, pentru a-şĭ lămuri maĭ bine gîndirea, că „constituţia mintală a unuĭ popor nu cere, ca creaţiunea uneĭ speciĭ animale, acele vrîste geologice, ale căror durată nesfîrşită întrece toate calculele noastre. Ea cere totuşĭ un timp în destul de lung. Pentru a crea un popor ca cel francez, şi aceasta încă într-un grad destul de slab, aŭ trebuit maĭ mult de 10 veacurĭ“ (p. 9, 12, 13). In aceste locurĭ şi în multe altele, autorul atribue formarea raseĭ saŭ a caracte-

---

11. *Lois psychologiques* citate, p. 33.

rului (termini ce sunt întrebuinţaţi fără alegere, unul pentru altul, de d-l le Bon), saŭ a constituţiei mintale a popoarelor, influenţei împrejurărilor, evenimentelor, deci istoriei grupurilor omeneşti; şi cu toate aceste d-l le Bon scrie cartea sa tocmai pentru a dovedi contrarul. El revine în mai multe rînduri asupra ideei sale favorite, că „evoluţia (adecă istoria) derivă din caracterele morale şi intelectuale ale raselor; că sufletul raselor ocîrmueşte în realitate toată evoluţia unui popor; că toată viaţa lui decurge din constituirea lui mintală, tot atît de nestrămutată ca şi caracterile sale anatomice; că acest caracter este stînca neschimbătoare pe care valul trebue să o bată zi cu zi, în timp de veacuri, înainte pe a ajunge a-i rotunzi macar conturnurile; el este echivalentul elementului nereductibil al speciei; aripioara peştelui pliscul paserei, dintele carnivorului“ (p. 3, 5, 12, 30). Dar dacă domnul le Bon susţine pe de o parte că evoluţia, adecă istoria, este productul caracterului şi pe de altă parte că acesta este productul morţilor, al generaţiilor anterioare, deci al istoriei, nouă ni să pare că ambele idei nu pot sta împreună, întru cît conţin susţineri contrazicătoare.

Această contrazicere nu-şi are temeiul într-o nebăgare de samă a d-lui le Bon. Ia trebuia să fie adusă, în chip fatal, prin amestecul pe care autorul îl face între două noţiuni cu totul deesebite, dar pe care limba obicinuită le însamnă prin unul şi acelaşi termen, acel de *caracter*. El confundă caracterul, saŭ mai bine zis, *fondul* rasei, constituit prin însuşirile anatomice, fiziologice şi psihologice ale indivizilor care compun deosebitele grupe omeneşti, cu *caracterul istoric* al popoarelor, născut din reacţiunea trezită prin evenemente în fondul organic primitiv. Pe cînd cel dintăi, fondul rasei, este într-adevăr nereductibil şi nu se schimbă decît sub lucrarea unor cauze şi ele organice, caracterul istoric se formează în cursul vremurilor şi anume în nişte răstimpuri

care nu aŭ de loc nevoe de a ajunge imensitatea vrîstelor geologice. Cea întâĭ aruncătură de ochĭ asupra popoarelor, ne arată ușor existența acestor două elemente deosebite, a căror combinare constitue ceia ce iarășĭ să numește caracterul unuĭ popor. Astfeliŭ la Evreĭ, fineța spirituluĭ este o însușire naturală organică, atîrnătoare de constituirea crieruluĭ lor, pe cînd predispunerea lor actuală pentru afacerile băneștĭ, le a fost impusă prin condițiile în care eĭ aŭ trăit maĭ pînă la pragul epoceĭ noastre. Dacă Englejiĭ posedă singele rece și seriozitatea ca însușirĭ fireștĭ, îndreptarea practică a spirituluĭ lor, care constitue caracterul lor principal ca popor, este datorită aplicăreĭ viețeĭ lor la negoț; dar această aplicare nu este maĭ veche de 600 de anĭ. Caracterul poporuluĭ francez era fără îndoială cu totul altul pe vremele cruciatelor de cum este astăzĭ. Și cu toate aceste fondul raseĭ galice, spiritul săŭ vesel, mușcător, satiric, gîndirea sa limpede și preciză, aŭ rămas aceleașĭ în toate timpurile istorieĭ sale.

D-l le Bon confundînd fără alegere aceste două elemente, cu totul deosebite, ale constitutieĭ mintale a unuĭ popor, și însemnînd prin acelașĭ termin cînd pe unul cînd pe celalalt, cînd însușĭ rezultatul combinăreĭ lor, nu putea face altfeliŭ decît să se contrazică în tot decursul scriereĭ sale. Iată pentru ce, bună oară, el susține într-un loc că „cruciarea este singurul mijloc fără greș ce posedăm pentru a transforma, într-un chip fŭndamental, caracterul unuĭ popor, ereditatea fiind singură destul de puternică pentru a lupta contra eredităţeĭ; că cruciarea este elementul fundamental în formarea raseĭ“ (p. 46) — loc ce să raportează invederat la fondul organic al raselor omeneștĭ. Aiurea însă autorul amestecă rasele cu clasele desvoltate în popoare prin istoria lor. După ce a căutat să stabilească că o prăpastie mintală desparte rasele între ele, în rase primitive, inferioare, mijlociĭ și superioare, împărțire care se rapoartă învederat la fondul organic ome-

nesc, d-l le Bon închee „că nu este nevoe de a merge la adevărațiĭ sălbatecĭ pentru a găsi *rasele inferioare și primitive*, întru cît straturile cele maĭ joase ale societățeĭ europene sînt omoloage cu ființele primitive“ (p. 26). Staturile de jos ale poporuluĭ francez saŭ englez constitue decĭ, după d-l le Bon, rase primitive. Dar între aceste straturĭ și straturile superioare nu există nicĭ o prăpastie mintală, întru cît cele din urmă recrutează adese orĭ în rîndurile celor dintăĭ spiritele lor maĭ de samă.

Rasele sînt într-adevăr nereductibile ca și aripioara pesteluĭ, pliscul patereĭ saŭ dintele carnivoruluĭ; dar ele nu sunt nicĭ de cum producte istorice, sunt niște formațiunĭ organice, create tocmaĭ în timpul epocelor geologice, prin lucrarea atot puternică a mediuluĭ exterior asupra organismuluĭ omenesc. Caracterul istoric al popoarelor este, din protivă, un product al reacțiuneĭ evenimentelor asupra fonduluĭ animal organic. Acest caracter se schimbă adese-orĭ în decursul timpuluĭ.

Dar d-l le Bon maĭ dă terminuluĭ de caracter un al treilea înțeles care nu maĭ este nicĭ acel al fonduluĭ raseĭ, nicĭ acel al caracteruluĭ istoric. Domniasa îl descrie însușĭ ca „alcătuirea în proporțiunĭ deosebite a diverselor elemente pe care psihologia le cuprinde astăzĭ de obiceiŭ sub numele de simțiminte: stăruința, energia, puterea de a se stăpîni și moralitatea, sinteză de simțimente destul de complexă“ (p. 28). Iată un înțeles cu totul altul alipit terminuluĭ de caracter, înțelesul moral. D-l le Bon ar fi trebuit să arăte în care accepțiune înțălege a întrebuința acest termin cu sensurĭ atît de deosebite; căcĭ nimic nu este maĭ protivnic spirituluĭ științific decît lipsa de preciziune a noțiunilor și a terminilor ce le însamnă. Conform cu această nouă nuanță a terminuluĭ de caracter, căruia opune inteligența, d-l le Bon tăgăduește acesteĭ din urmă aproape orĭ-ce acțiune asupra desvoltăreĭ. El zice: „influența carac-

teruluĭ este atot puternică în viaţa popoarelor, pe cînd acea a inteligenţeĭ este în adevăr foarte slabă (p. 30). De aceea şi autorul nostru respinge înrîurirea educaţiuneĭ asupra mersuluĭ evenementelor (p. 29) ; acea a oamenilor marĭ care nu ar avea o acţiune trainică asupra societăţilor decît atuncĭ cînd sintetizază toate sforţările uneĭ rase (p. 133) ; acea a religiunilor care, departe de a înfluenţa desvoltarea, se prefac după sufletul popoarelor peste care ele se întind (p. 64). Tot aşa este cu artele (p. 77), cu aşăzămintele, cu limbile (p. 70). Toate aceste manifestărĭ ale vieţeĭ popoarelor, departe de a hotărî istoria lor, nu fac altă ceva decît a se pune în acord cu caracterul fundamental al poporuluĭ în sinul căruia ele se desvoltă. Aicĭ caracterul este luat de d-l le Bon, fără îndoială într-un alt înţeles decît acel de caracter moral ; el cugetă la caracterul istoric, saŭ maĭ curînd la acel organic al raseĭ.

Inţălege orĭ-cine că este aproape peste putinţă de a urmări ideia multiforma a d-luĭ le Bon asupra caracteruluĭ. Dar orĭ-care ar fi ea, putem să ne întrebăm daca evoluţia neamuluĭ omenesc atîrnă numaĭ de caracter, şi dacă inteligenţa nu are asupra mersuluĭ evenimentelor decît o foarte slabă inrîurire.

Noĭ credem că fondul raseĭ şi prin urmare pînă la un oare-care punct şi caracterul istoric, nu joacă alt rol în evoluţie decît de a-ĭ condiţiona mersul şi de a hotărî, tocmaĭ prin puterea inteligenţeĭ cu care o rasă este înzestrată, înălţimea pînă unde evoluţia se va putea rîdica şi de a colora desvoltarea într-un chip oare-care. Rolul cel mare în desvoltare, nu aparţine şi nu poate aparţinea stînceĭ nemişcate a d-luĭ le Bon, pentru temeiul cel foarte simplu că ceia ce este nemişcat nu poate evolua. Facultăţile înăscute ale raseĭ, dispoziţiunile dobîndite ale caracteruluĭ istoric, nu pot juca decît un rol pasiv în mersul evoluţionist. Acest din urmă este produsul putereĭ intelectuale, căcĭ omul nu evoluază decît prin

minte. De aceea şi în cîte contrazicerĭ nu este împins d-l le Bon, prin eroarea sa fundamentală! Il vedem susţinînd, bună-oară. că „una din principalele urmărĭ ale civilizaţieĭ este de a diferenţia rasele prin munca intelectuală, în fie-care zi maĭ însamnată, impusă de ea popoarelor ce aŭ ajuns la un înalt grad de cultură". Dar dacă *inteligenţa* nu joacă decît un rol foarte slab în viaţa raselor, cum să poate ca *munca intelectuală* să le diferenteze? Şi dacă inteligenţa nu este în viaţa popoarelor decît un neînsemnat element; dacă chiar, după d-l le Bon, predomnirea elementuluĭ intelectual aduce adese-orĭ decăderea lor, cum poate el aproba cuvintele luĭ Saint Simon, că „dacă Franţă ar pierde de o dată ceĭ cincĭ-zecĭ aĭ eĭ întăĭ învăţaţĭ, ceĭ cincĭ-zecĭ aĭ eĭ întăĭ artiştĭ, ceĭ cincĭ-zecĭ aĭ eĭ întăĭ fabricanţĭ, ceĭ cincĭ-zecĭ aĭ eĭ întăĭ cultivatorĭ, naţiunea ar deveni un corp fără suflet; ea ar fi descăpăţinată". D-l le Bon începe chiar scrierea luĭ prin analiza pustierilor pe care ideea egalităţeĭ le-a făcut pînă acum în societăţile omeneştĭ şi se teme ca aceste pustierĭ să nu-şĭ urmeze calea şi în viitor căcĭ, zice el, „o idee adevarată saŭ falşă trebue să-şĭ facă drumul". Intr-o altă carte acelaş autor zice că „marele răsturnărĭ care precedează schimbările de civilizaţie sunt datorite modificărilor adîncĭ în ideile popoarelor" [12]. D-l le Bon recunoaşte decĭ şi ideilor adeeă productelor inteligenţeĭ, un rol important în viaţa societăţilor, şi pare decĭ a revoca afirmarea sa prea de tot absolută, că *influenţa inteligenţeĭ asupra vieţeĭ popoarelor ar fi foarte slabă*. Dar d-l le Bon, pentru a înlătura această contrazicere, susţine că „ideile nu aŭ o acţiune reală asupra sufletuluĭ popoarelor decît atuncĭ cînd ele s-aŭ coborît în regiunea statornica şi neschimbată a simţimîntuluĭ, unde se elaborează motivele acţiunilor noastre. Ideile devin atuncĭ elemente ale caracteruluĭ nostru" (p. 125). Această afirmare a d-luĭ le Bon

---

12. *Psychologie des foules*, Paris, 1895, p. 1.

este lipsită de orĭ-ce temeiŭ. Toate ideile cele marĭ care aŭ mişcat neamul omenesc aŭ împins pe acesta la acţiune, puţin timp după manifestarea lor intelectuală; şi nu este nicĭ cum exact de a susţine că trebue maĭ multe generaţiĭ de oamenĭ pentru a face să triumfe ideile nouă, şi că ele nu ar evolua decît foarte încet. Toate transformările istorice datorite ideilor mărturisesc acest lucru. Ast-feliŭ creştinizmul era stăpîn pe multe conştiinţĭ chiar din veacul întăĭ după Isus Hristos; mahometanizmul înpinse pe Arabĭ la cucerirea lumeĭ încă sub ceĭ dintăĭ califĭ; doctrinele luĭ Wycleff, Huss, Luther, Calvin, Zwingli fură primite de diferitele popoare din vremea vieţeĭ întemeitorilor lor; revoluţia franceză urmâ foarte de aproape înflorirea filosofieĭ critice a veaculuĭ al XVIII-lea. Ideile care transformară societatea romînească aŭ lucrat îndată după a lor infiltrare în ea. Toate aceste ideĭ produseră efectele lor, în viaţa societăţilor, puţin timp după arătarea lor, în momentul cînd modul lor de acţiune, pe deplin conştiut, le dădea maĭ mare putere. Este adevărat că atuncĭ cînd o idee puternică a cuprins conştiinţa omenească, ea se întemeiază aicĭ într-un chip statornic şi că atuncĭ evoluţia eĭ se face foarte incet; că astfeliŭ de ideĭ uu dispar une orĭ decît după trecerĭ de timp foarte îndelungate. Este chiar o clasă întreagă de ideĭ care nu se maĭ şterg nicĭ odată: acele întemeete pe adevăr. Dar dacă aceste ideĭ evoluază încet, ele sunt din contra foarte harnice a pune stăpînire pe sufletul omenesc.

Pentru a da un ultim exemplu a puţineĭ consistenţĭ a ideilor d-luĭ le Bon, vom raporta o altă contrazicere a autoruluĭ care nicĭ macar nu esta cea de pe urmă. La p. 25 el susţine că „însuşirile intelectuale pot fi *uşor* modificate prin educaţie; iar acele ale caracteruluĭ *scapă maĭ cu totul* de acţiunea eĭ“. La pagina 168 d-l le Bon cere cu toate aceste, ca mijloc de a regenera *caracterul* poporuluĭ fran-

cez, acel „*de a schimba educațiunea lui latină* care despoae de ori-ce energie pe acei cărora ereditatea ar fi mai lasat încă asemenea însușiri".

Nu este deci numai caracterul singur și ideile stratificate care intră în a lui compoziție, elementele determinătoare ale evoluției, ci din contra ideile ca product direct și nemijlocit al inteligenței. In ea și în facultatea de a se ridiea tot mai sus deasupra animalitetei, reșede principiul evoluțiunei și geneza istoriei. Caracterul, rasa poporului, tot atît pe cît și mijlocul unde ea se desvoltă, nu fac decît a da mersului ei o oare-care îndreptare și a-l colora într-un chip anumit. A susținea contrarul, poate fi o ideie foarte originală, care însă nu are a face cu adevărul[13].

Această analiză a cărței D-lui Gustave le Bon ne conduce la următoarele rezultate:

I. Că rasa, adecă însușirele firești și neschimbătoare ale sufletului popoarelor, hotărîtă de complexiunea organică, fiziologică și psihologică a indivizilor omenești, alcătuește elementul statornic și de căpitenie care condiționează evoluțiunea.

II Că nu trebue amestecat acest element cu caracterul istoric, product îngrămădit al istoriei, rezultat al acțiunei unor evenemente repetate. Acest caracter se schimbă cu timpul, dar contribue și el a condiționa deosebitele trepte ale desvoltărei.

III. Ca rasa nu trebue iarăși să fie amestecată cu caracterul moral, mănunchiŭ de însușiri care, după a lui alcătuire, poate să vină în ajutorul desvoltărei saŭ să-i fie o stavilă.

IV. Că toate aceste elemente alcătuesc factori statornici care condiționează evoluțiunea, fără a o determina, ea însuși fiind datorită mișcărei spiritului.

V. Că rasa constitue o putere care manifestează lucrarea ei stăruitoare în tot cursul istoriei ; că ea dă naștere caracterului național care nu este la rîn-

13. Această critică a cărței d-lui Gustave le Bon apărut în *Revue critique* din Paris, 1896, No. 22.

dul săŭ, decît o putere derivată din puterea fundamentală a raseĭ.

Amestecul raselor. — Rasele omeneştĭ se pot împărţi în patru grupe, cu privire la putinţa lor de a se civiliza. Treapta cea maĭ de jos vor da-o rasele *primitive*, la care nu se întîlneşte nicĭ o cultură şi care aŭ rămas în acea perioadă apropiată de animalitate pe care străbuniĭ noştri aŭ străbătut-o la epoca pietreĭ lustruite. Deasupra acestor rase primitive vin rasele *inferioare*, reprezentate maĭ ales de către Negriĭ din Africa care nicĭ odată nu aŭ putut depăşi forme de civilizaţie de tot barbare. A treia treaptă este dată de rasa *mijlocie*, galbenă (Chinejĭ, Japonejĭ, Mongolĭ, Turcĭ) care aŭ creat tipurĭ de civilizaţie destul de înalte, fără a ajunge totuşĭ la înălţimea raseĭ superioareĭ, albe, care poartă pe umerile eĭ arca civilizaţieĭ.

Toate aceste rase se sub împart în grupurĭ maĭ restrînse, caracterizate iarăşĭ prin particularităţĭ organice deosebite şi care alcătuesc fără îndoială tot atîtea sub-rase deosebite.

Amestecul acestor feliurite rase saŭ sub-rase în popoarele istorice a dat naştere la nişte compuşĭ deosebiţĭ, după elementele care aŭ contribuit a le alcătui. Ast-feliŭ amestecul ramurilor uneĭ aceleiaşĭ rase, bună oară ale uneĭ rase superioare, a dat de obiceiŭ naştere la producte tot atît de destoinice pentru propăşire ca şi popoarelor ferite de orĭ ce atingere. Francejiĭ, Italieniĭ, Spanioliĭ, eşiţĭ din amestecul Celţilor cu Romaniĭ şi Germaniĭ, saŭ Romîniĭ născuţĭ din acel al Tracilor cu Romaniĭ şi Slaviĭ, aŭ dat compuşĭ tot atît de destoinicĭ pentru propăşire ca şi Romaniĭ, Germaniĭ saŭ Slaviĭ în parte. Une orĭ compuşiĭ s-aŭ găsit a fi inferiorĭ elementelor intrate în combinare. Aşa sunt Greciĭ modernĭ, proveniţĭ din amestecul Grecilor vechĭ cu Slaviĭ. Explicarea acestuĭ fenomen este după noĭ următoarea: singele Ro-

manilor nu era deosebit în fire de acel al popoarelor care se amestecară cu eĭ, pe cînd singele Grecilor, de o fineţă cu totul afară din cale (dovada civilizaţia lor aşa de deplină), nu putu decît să se corupă amestecîndu-se cu acel al Slavilor[14]. Amestecul raselor *deosebite* va avea tot-deauna drept rezultat, de a face să se plece compusul cătră elementul predomnitor. Această predomnire poate să se arăte une orĭ în întrebuinţarea limbeĭ, precum la Bulgarĭ, unde elementul slav predomneşte asupra celuĭ finic, saŭ la Ungurĭ unde elementul mongol, reprezentat tocmaĭ prin limbă, stă deasupra. Alte orĭ predomnirea se rosteşte prin caracter saŭ aplecărĭ, precum se întîmplă lucrul la popoarele Americeĭ sudice, la care sub o coajă spaniolă prinsă pe din afară, fierbe un sînge de Pieĭ-Roşiĭ[15]. D. *le Bon* priveşte decĭ fără temeiu rasa ispano-americană ca o rasă latină curată şi atribue inferioritatea civilizaţieĭ popoarelor Americeĭ de Sud uneĭ pretinse inferioritaţĭ a raseĭ latine faţă cu cea anglo-saxonă. Căcĭ D. le Bon nu va putea găsi această inferioritate în Europa; cum decĭ şi pentru ce ar exista ea în America? Noĭ credem că amestecul raseĭ latine (superioare) cu rasa roşă (mijlocie), în care amestec aceasta din urmă constitue elementul predomnitor, dă singura explicaţie cu putinţă a anarhieĭ neîncetate în care trăiesc republicele sud-americane şi a neputinţeĭ lor de a constitui organisme politice trainice. In toate cazurile propăşirea va fi tot-deauna determinată prin elementul raseĭ predomnitoare. Astfeliŭ la Bulgarĭ, unde elementul slav a predomnit, facultatea propăşireĭ va fi acea care caracterizază

---

14. Iată cum s ar putea rezolvi greutatea pe care cred a o găsi în această inferioritate intelectuală a raseĭ greceştĭ, D. Mougeolle (maĭ sus nota 6) şi Leon Metschinkoff, *La civilisation et les grands fleuves*, Paris, 1885.

15. Elysée Reclus, *Géographie universelle*, XVII, p. 112; „on peut dire que pendant les trois siècles du régime colonial, entre la chute de Tenochtitlan et la proclamation de l'indépendance méxicaine, la grand fait de l'histoire nationale est cette formation lente de la race métis, *à la fois nahua et ibérique*, destinée à constituer le corps de la nation".

rasele arice, adică va fi nesfîrşită; din protivă, la popoarele Americeĭ de Sud, unde rasele inferioare alcătuesc elementul de căpitenie al naţionalităţeĭ, propăşirea nu va fi cu putinţă decît în oare-care hotare. Unguriĭ sunt în mare parte transformaţĭ ca rasă, în urma numeroaselor încrucişărĭ cărora aŭ fost supuşĭ. Dar rasa lor care ast-feliŭ transformată, se îndepărteăză de rasele superioare numaĭ în unele punte, întîlneşte piedeca cea maĭ puternică la a eĭ propăşire, în limba finică care a rămas predomnitoare, cu toată transformarea fizică a raseĭ lor.

Inrîurirea combinată a raseĭ şi a mediuluĭ. — Dacă ne ocupăm de înrîurirea mediuluĭ, numaĭ în legătură cu rasa, o facem dintr-o pricină uşor de înţăles. Desvoltarea nu se îndeplineşte de către omenire ca concepţiune abstractă; ea nu se realizază decît prin mijlocirea raselor din care ea se alcătueşte. Mediul va pune decĭ tot-deauna în lucrare a luĭ înrîurire printr-o rasă oare-care. Dar rasele şi popoarele fiind deosebite ca complexiune intelectuală, va urma neaparat că aceeaşĭ înrîurire lucrînd asupra unor elemente deosebite, va trebui să ducă la rezultate deosebite. Din protivă, înrîurirea raseĭ este neatîrnată de mediul exterior *actual*, de şi însaşĭ rasele sunt productul mediuluĭ geologic.

Mediul poate veni cînd în ajutorul, cînd în protiva facultăţilor hărăzite de rasă. Mediul, adică natura încunjurătoare, poate fi supus acţiuneĭ spirituluĭ şi să slujască de unealtă propăşireĭ sale, Se înţălege însă că această acţiune asupra natureĭ este circumscrisă în oare-care hotare şi că, în toate cazurile, omul trebue să se supună condiţiilor în care puterile materiale pot îndeplini nevoile luĭ. Omul nu poate doar să prefacă natura. Tot ce poate face, este de a adapta spiritul săŭ la condiţiunele de existenţă cerute de natura încunjurătoăre, aşa că să se poată folosi de puterile pe care ea i le pune la

îndămînă. Bacon spusese încă de mult: „natura non nisi parendo vincitur“. Această adaptare atîrnă ea însăşi de însuşirile raseĭ. Cu cît această va fi maĭ înaltă, cu atîta poporul va şti să se folosască de mijloacele pe care natura i le dă, spre a se putea desvolta, cu atît maĭ bine va şti el să învingă în lupta pentru viaţă. Urmează decĭ, ca lege obştească de combinare intre acţiunea raseĭ şi acea a mediuluĭ, că rasa cea maĭ bine înzăstrata va stăpîni maĭ pe deplin natura şi va putea să se emancipeze maĭ mult de înrîurirea mediuluĭ, şi că aeesta va pune în lucrare o maĭ mare putere asupra raselor inferioare.

Această lege va avea drept corolare pe următoarele: dacă mediul este priincios desvoltăreĭ şi dacă el e ocupat de către rasa cea maĭ superioară, mersul propăşireĭ va fi cel maĭ energic (Europa), Cînd o rasă mijlocie se află aşazată într-un mediu priincios, ea va putea ajunge la o desvoltare indestul de înaltă (China, Japonia). Cînd din protivă o rasă superioară se află aruncată într-un mediu maĭ puţin potrivit, propăşirea eĭ va fi împiedecată (India). Dacă o rasă inferioară se află cuprinsă şi de un mediu nepriincios, propăşirea va fi maĭ de tot nimicită (Negriĭ din Africa).

Ast-feliŭ trebue formulată legea, saŭ maĭ bine zis rezultanta legilor care explică deosebitele grade de înălţime ale civilizaţiilor, iar nu a o reduce numaĭ la o înrîurire a mediuluĭ, cum o face bună oară *Arnold Guyot*, care împarte pămîntul în două emisfere: emisferul civilizat şi emisferul sălbatec[16].

Să cercetăm acuma condiţiile pe care mediul trebue să le infăţoşeze pentru a prii desvoltăreĭ. Maĭ întăĭ clima trebue tot-deauna să fie stîmpărată. Climatele extreme aŭ de efect de a împiedeca mersul propăşireĭ: frigul, prin condiţiile foarte grele în care

16. *Geagraphie physique comparée*, Paris, 1888, p. 249.

el pune pe om, spre a-şĭ întimpina nevoile materiale; căldura, prin obosala ce-ĭ pricinueşte, făcîndu-l nedestoinic pentru o muncă susţinută, de care pe de alta parte el nicĭ nu are nevoie spre a trăi. Frigul, cînd nu este afară din cale, poate fi rabdat de om maĭ uşor decît căldura, propăşirea minţeĭ punîndu-l în stare a lupta cu maĭ mare înlesnire contra luĭ (Scandinavia, Islanda). Din protivă efectele slăbitoare ale căldureĭ vor opri tot-deauna desvoltarea, după un timp oare-care, intipărindu-ĭ un caracter stătător, chiar în cazul cînd ea ar poseda însuşirea de a propăşi la nesfîrşite (India, Eghiptul).

Fără nicĭ un temeiu susţine *Herbert Spencer* că „faptele nu vin în sprijinul ideiĭ primite, că marele căldurĭ ar pune o piedecă propăşireĭ“, căcĭ D. *Mougeolle* îĭ răspunde cu izbîndă, că „dacă cele d-întăĭ societăţĭ s-aŭ desvoltat în regiunele calde, dacă alte societăţĭ aŭ crescut apoĭ în regiunele recĭ, şi dacă aceste, cu toate că venite în urmă, n-aŭ întîrziat a întrece pe maĭ marele lor, aceasta nu a putut proveni decît din pricina că în regiunele recĭ (maĭ exact, cele stîmpărate) propăşirea este maĭ repede; ceea ce însamnă că regiunele calde pun piedică propăşireĭ“ [17].

Dacă căldura se adauge către o rodnicie afară din cale a pămîntuluĭ, ea are de efect a face să răsară iute civilizaţia, pe care o va opri maĭ tîrziŭ, pe cînd ţările stîmpărate, a căror rodire cere în tot-deauna să fie trezită prin munca omenească, vor pune mult maĭ mult timp spre a se civiliza (Europa). Pricina aceşteĭ deosebirĭ stă în faptul că civilizaţia nu poate începe decît acolo unde dobîndirea bogăţiilor a părăsit forma colectivă, spre a deveni individuală, ceea ce învoieşte îngrămădirea lor în mînile uneĭ clase care poate avea răgazul de a crea ideĭ şi de a spori comoara intelectuală a omenireĭ. Această formă indi-

---

17, *Problèmes de l'histoire* p 451, nota.

viduală a proprietăţeĭ se realizază maĭ curînd în regiunele calde, şi iată pentru ce aceste din urmă şi înfăţoşază cele maĭ vechĭ civilizaţiĭ. Adunarea averilor individuale nu trebue identificată cu trecerea popoarelor la starea agricolă. Fenicieniĭ şi Cartoginezeiĭ aŭ desvoltat bogăţia individuală, fără a se fi îndeletnicit într-un chip serios cu agricultura.

Mediul geografic însă poate să maĭ hotărască tendinţele statornice, năzuinţele vecnice ale vieţeĭ unuĭ popor. Fie-care aşăzare geografică crează trebuinţĭ stăruitoare care cer a fi mulţămite şi care impun linia de purtare pe care un popor trebue s-o urmeze în toate momentele existenţeĭ sale. Liniile obsteştĭ trase de condiţiile neschimbătoare ale întocmireĭ geografice, vor fi tot aşa de neschimbătoare ca şi dînsa ; şi ele vor înrîuri într-un chip statornic principiile de purtare după care un popor va trebui să se iee în toate îmgrejurările vieţeĭ sale. Să luăm cîte-va exemple: o aşăzare maritimă va sfîrşi prin a îndrepta activitatea poporuluĭ care o posedă, cătră navigaţiune şi cătră comerţ, orĭ care ar fi peripeţiile istorieĭ sale. Iată ceea ce explică caracterul desvoltăreĭ Fenicienilor, a Cartaginejilor, a Veneţieĭ şi a uneĭ părţĭ din poporul grecesc. Anglia, a căreia istorie a ajuns a fi dominată şi ea de aşăzarea eĭ maritimă, cu toate îndatoririle sale ca mare putere, în complicaţiile politiceĭ europeene, nu-şĭ iea maĭ puţin în primul loc îndreptarea de la acel factor statornic. Ea va subordona toate celelalte ale eĭ interese, celor de natură comercială. Aşa a fost, cînd în timpul răsboiuluĭ de Şepte anĭ, Anglia care combătea din răsputerĭ pe Franţia, pentru a-ĭ rîpi coloniile, atrăse cătră dînsa pe Prusia care fusese maĭ înainte aliată Franţieĭ, în scopul de a slăbi pe această din urmă care fu silită, prin această împrejurare, a primi alianţa Austrieĭ. Aceiaşĭ tendinţă a Anglieĭ explică pentru ce, după ce a fost lung timp

aliata cea maĭ statornică a Rusieĭ contra Turcieĭ, trecu de-odată, în 1822, în partea acesteĭ din urmă, Această schimbare atît de năprasnică a politiceĭ britanice fu datorită sistemuluĭ prohibitiv, întrodus în Rusia la această epocă, sistem care ruina cu o singură lovitură tot comerțul pe care Englejiĭ il făceaŭ pînă atuncĭ cu Rusia. Un al treilea exemplu ne va fi dat de această din urmă putere a căreia politică de cucerire, statornic urmărită improtiva impărăţieĭ otomane, nu găseşte explicare decît în aşăzarea geografică a Rusieĭ. Această ţără nu are eşire pe ocean. Stăpînirea strîmtorilor de la sudul Măreĭ Negre i-ar deschide una, cel puţin pe Mediterana. Nu trebue să credem că oraşul Constantinopole ar fi ceea ce atrage pe Ruşĭ cătră Sud; ci împrejurare că acest oraş dominează calea prin care Rusia poate ajunge la marea. Această politică care îndreaptă tot-deauna purtarea Rusieĭ faţă cu Poarta, explică pentru ce Ruşiĭ aŭ oferit de maĭ multe orĭ ajutorul lor Turcilor, pentru a-ĭ scapa de primejdiile ce-ĭ ameninţaŭ, de exemplu în timpul expediţieĭ luĭ Napoleon împrotiva Eghiptuluĭ, în timpul răsvrătireĭ luĭ Mehemet-Ali şi în zilele noastre, în protiva Grecilor. Ruşiĭ s-aŭ temut tot-deauna ca o stăpînire maĭ puternică să nu înlocuiască cum-va lîncezînda împărăţie a Turcilor pe ţărmurile Măreĭ de Marmara. Ca ultim exemplu de îndreptare statornică dată istorieĭ unuĭ popor prin factoriĭ neschimbătorĭ aĭ natureĭ încunjurătoare, aducem înrîurirea pe care aşăzarea Carpaţilor în sinul naţionalităţeĭ romîne, o puse în lucrare asupra soarteĭ sale, aşăzare care pe de o parte explică împărţirea acestuĭ popor între maĭ multe state; de alta stăpînirile străine sub care aceste părţĭ ale aceluiaşĭ trup trebuiră să plece capul; acea a Turcilor şi a Ruşilor pentru ramura ce se află în afara munţilor; acea a Nemţilor şi a Ungurilor pentru ramura ce se află în lăuntrul lor.

Această înrîurire a mediuluĭ şi a raseĭ, de si da-

torită unor puterĭ statornice şi neschimbătoare, nu îmbracă o formă obştească, de vreme ce pentru fie-care popor ea este rezultanta unor puterĭ combinate în chip deosebit şi care lucrează într-un chip special asupra fie-căruĭ grup omenesc.

Caracterul tot-deauna deosebit al raseĭ se adauge către caracterul tot-deauna deosebit al mediuluĭ, pentru a supune fie-care popor la nişte condiţiunĭ de desvoltare cu totul particulare. Pe toată întinderea globuluĭ, nu există două popoare care să aibă aceiaşĭ constituţiune organică şi psihică: Nu pot decĭ să fie nişte legĭ obsteştĭ căre să explice fenomenele istorice, nicĭ macar din puntul de vedere al condiţiilor naturale de desvoltare. Combinarea înrîuririlor mediuluĭ şi a raseĭ, făcîndu-se pentru fie care popor într-un chip deosebit, ea va da tot-deauna naştere unor adevărurĭ individuale. Acţiunea maĭ multor elemente combinate împreună nu slujeşte decît spre a explica un singur fapt, condiţiunele de desvoltare a cutăruia saŭ cutăruia popor; nicĭ odinioară nu se vor putea formula legĭ care să explice categoriĭ de fapte asămătoare. Iată pentru ce chipul lucrăreĭ factorilor statornicĭ aĭ istorieĭ pe care l-am cercetat, este cu totul deosebit de acel al pretinselor legĭ fireştĭ ale istorieĭ formulate de cîţĭ-va autorĭ.

Falşe legĭ de desvoltare formulate de Buckle.— Istoricul englez, amestecînd condiţiunele fizice ale desvoltăreĭ omenireĭ cu puterile care diriguesc însăşĭ această desvoltare, se sileşte de a formula cîte-va pretinse *legĭ ale istorieĭ* care nu puteaŭ decît să falsifice interpretarea faptelor istorice.

El împarte civilizaţiile în două marĭ grupurĭ, acele din Europa şi acele din ţările extra-europene. *Generalizînd* faptele pe care le crede comune deosebitelor ţărĭ aşăzate în afară de Europa, Buckle găseşte că toate acele ţărĭ în care o civilizaţie s-a desvoltat, posedă o climă foarte caldă şi un pămînt

roditor care produce cu ușurință o hrană îmbelșugată, ceea ce ar aduce repede o sporire de populație, sporire ce la rîndul eĭ ar avea drept urmare îngrămădirea bogățiilor în mînile celor puținĭ, șărbirea masselor și stabilirea castelor și a robieĭ[18].

Să începem prin a observa ca această lege, chiar dacă ar exista, nu ar alcătui de loc o lege istorică, cum o privește Bucke, dar numaĭ o lege de coexistență care ar sluji ca temelie desvoltăreĭ. Dar chiar așa luată, încă această pretinsă lege nu corespunde faptelor. Ea vroește să pună pe om în atîrnare numaĭ de mediul în care trăește, fără a ține de loc samă de rasă; ea simplifică chiar acțiunea mediuluĭ, reducînd-o la singurul feliŭ de producere al hraneĭ. *Legea* luĭ Buckle este însă cu totul răsturnată de fenomenele pe care le înfățoșază China, adică o țară a căreia poporație alcătuește aproape a patra parte a întregeĭ omenirĭ si care trebue decĭ să cadă greŭ în cumpănă. Cea maĭ mare parte a acestuĭ întins imperiu și anume China proprie, partea luĭ cea maĭ locuită, este o regiune foarte caldă, în care hrana, orezul, se obține tot atît de ușor ca și în Eghipet saŭ în Indiĭ. Desimea poporațieĭ este peste samă, de treĭ orĭ maĭ mare decît acea a Belgieĭ. De și premisele luĭ Buckle să întîlnesc în China cu îmbelșugare, concluziunea luĭ nu-ĭ poate fi aplicată. China nu posedă caste; clasa domnitoare este acea a merituluĭ și robia este necunoscută în ea[19]. De aceea și, lucru foarte caracteristic, Buckle se ferește chiar de a aminti numele Chineĭ în tot decursul lucrăreĭ sale.

O altă lege formulată de Buckle, cu tot atît de puțină izbîndă, este privitoare la înrîurirea privileșteĭ natureĭ asupra plăzmuirilor spirituluĭ. Puternicele fenomene ale natureĭ, precum cutremurile de pă-

18. *Histoire de la civilisation en Anglelerre*, I. p 5.
19. Elysée Reclus *Géographie universelle*, VII, p. 625.

mînt, erupțiunile vulcanice, ar avea de efect de a da închipuireĭ un rol precumpenitor asupra rațiuneĭ, ceea ce ar explica, între alte fapte de acelașĭ feliŭ, pentru ce Italia și Spania aŭ devenit leagănul artelor[20]. Buckle lăsă în părăsire și aicĭ factorul însamnat al raseĭ și vroeşte să generalizeze niște fapte care nu se lase a fi supuse uneĭ ast-feliŭ de operațiĭ. Generalizarea luĭ iesă iarășĭ cu desăvârșire falșă. Italia poseda într-adevăr și pe timpul Romanilor, acelașĭ caracter fizic, și cu toate aceste poporul roman a fost din toate popoarele, poate cel maĭ puțin înzăstrat cu însușirĭ imaginative. Chiar în zilele noastre, Italia și Spania sunt departe de a ținea sceptrul artistic, de și aceste țărĭ nu s-aŭ schimbat în privirea fenomenelor fireștĭ ce ele înfățoșază. Din protivă arta înflorește acuma în Franția, în Germania, în Anglia, regiunĭ în care acțiunea fenomenelor pămînteștĭ este foarte puțin resimțită. Să maĭ luăm aminte că paralel cu marea artă italiană a renaștereĭ, pe care Buckle o avea în videre, cînd formula *legea* luĭ, o altă tot atît de puternică se desvolta în Țările de Jos, care nicĭ în zilele noastre, nicĭ la acea epocă, n-aŭ fost nicĭ odată bîntuite de cutremure de pămînt nicĭ de erupțiunĭ vulcanice.

Pretinsele legĭ ale luĭ Buckle care vroesc să explice fenomenele istorice prin cauze generale coexistente, nu sunt de cît niște generalizărĭ maĭ curînd pretențioase decît conștiincioase.

Dar apoĭ această tendință de a găsi explicarea fenomenelor spirituluĭ în rapoarte simple, în feliul acelor ce sunt menite a explica fenomenele materieĭ, este cu totul greșită. Cu cît maĭ mult ne urcăm în scara formelor fireștĭ, cu atît maĭ mult fenomenele și prin urmare și cauzele ce le produc, se complică, cu atîta înțălegerea lor devine maĭ grea. Fenomenele fizice sunt chiar ele maĭ complicate decît acele

---

20. *Histoire de la civilisation en Angleterre*, I, p. 157.

datorite legilor mecanice; acele ale chimieĭ înfățoșază un grad de complexitate maĭ mare. Dacă trecem la faptele organice, complicația sporește într-un chip însămnat, pentru plînte întăĭ, apoĭ pentru animale. Faptele spirituluĭ însfîrșit care sunt rezultatui final al tuturorst ărilor anterioare, înfățoșază complicația cea maĭ mare. Ele nu pot fi ințălese decît studiind toate cauzele care concurg a le produce, iăr nu pe cale de eliminare și simplificînd explicația lor. Elementele care daŭ naștere fenomenelor istorice sunt maĭ multe. Este maĭ întăĭ înrîurirea factorilor statornicĭ și a legilor care îĭ cărmuesc, legĭ de coexistență ale căror rezultantă alcătuește temelia statornică pe care să desfășură evoluțiunea. Apoĭ vine acțiŭnea puterilor desvoltăreĭ care, puse în lucrare asupra manifestărilor spirituluĭ, împing pe de o parte faptele, pe de alta seriile ce ele înlănțuesc, la lumina zileĭ. Vom videa că aceste puterĭ sunt multiple și că prin acțiunea lor, combinată deosebit nesfîrșita varietate a manifestărilor spirituluĭ, cauzele explicătive ale fenomenelor istorice sunt și ele în număr nesfîrșit.

Buckle vroind să reducă această acțiune a cauzalitățeĭ istorice la singura sa formă d-intaĭ, și încă și aceasta falș ințăleasă ca acțiunea unuĭ singur element, acea a mediuluĭ, nu putea ajunge decît la greșita interpretare a faptelor la care el a eșit.

Această singură considerație este de ajuns pentru a arata cum un sistem care pretindea a fi științific, era departe de a împlini cea d-intăĭ condiție a orĭ căreĭ cercetărĭ științifice, putința de a ajunge la adevăr.

Acțiunea natureĭ nu poate fi pusă în lucrare decît prin mijlocirea rasei. Precum am văzŭt-o maĭ sus, rasele superioare se emancipează maĭ mult de înrîurirea mediuluĭ de cum pot să o facă rasele inferioare. Prin urmare, cu cît un popor se poate civiliza, cu atîta el se subtrage de la înrîurirea mediu-

luĭ. O împrejurare care, la o epocă primitivă, era o piedecă desvoltăreĭ unuĭ popor, devine maĭ în urmă, cînd spiritul a luat în stăpînire mijloacele de adaptare la mediul în care este așăzat, una din condițiile propășireĭ sale. Inainte ca Englejiĭ să fi deprins meșteșugul plutireĭ, marea care încunjură țara lor constituia o piedecă la a lor desvoltare. Cu timpul ea deveni izvorul de căpitenie a buneĭ stărĭ și a propășireĭ lor. Elveția, țară de munțĭ care nu pot fi întrebuințațĭ pentru agricultură decît într-un chip foarte restrîns, a fost îndelungată vreme silită să se îndeletnicească aproape numaĭ cu creșterea vitelor. Cu desvoltarea industrieĭ și gustul pentru călătoriĭ, această țară, de și a mănținut și îmbunătățit cultura animalelor, adause și prin alte mijloace producerea bogățiilor în ea. Căderile eĭ de apă devenиră puternicĭ motorĭ industrialĭ și o puseră stare a lupta cu folos cu națiunele care întrebuințază focul. Pe de altă parte, călătoriĭ care vin să admire frumusețele fireștĭ de care este plină, cer înființarea a o mulțime de îndeletnicirĭ, altele decît acele către care feliul pămîntuluĭ pare a îndemna pe locuitoriĭ luĭ. Sudul Algerieĭ a fost în toate timpurile zmuls de la pustiu prin sfredelirea unor puțurĭ arteziene care aŭ luat o desvoltare extraordinară, de cînd Franția a devenit stăpîna acesteĭ regiunĭ[21]. Olandejiĭ, printr-o răbdare, o energie și o ghibăcie fără samăn, aŭ cucerit asupra oceanuluĭ o mare parte a însușĭ pămîntuluĭ țăreĭ lor, și așa maĭ departe. In vremile noastre munțiĭ străpunșĭ de tunelurĭ nu maĭ opun stavile nerăsbătute drumurilor; mările însușĭ care maĭ înainte eraŭ spațiĭ despărțitoare, aŭ devenit o legătură între deosebitele continente.

Natura pămîntuluĭ și configurarea geografică sunt decĭ pînă la un punt modificabile prin lucrarea inteligențeĭ. Singurul elemeut care condiționează evo-

---

21. Elysée Reclus, *Géographie universelle*, XI, p. 348.

luţiunea, fără a fi nicĭ într-un mod înrîurit, este acel al raseĭ.

Iată-ne decĭ foarte departe de teoriile luĭ Buckle care dădea rolul de căpitenie în desvoltare, înrîurireĭ mediuluĭ şi tăgăduia cu desăvîrşire acel al constituţieĭ mintale.

Legĭ neexacte formulate de alţĭ autorĭ. — In afară de această înrîurire pusă în lucrare de către condiţiile din afară asupra desvoltăreĭ omenireĭ şi de care raţiunea poate să-şĭ deie samă, cel puţin până la un oare-care punt, s-a încercat a se formula încă cîte-va legĭ, de o fire cu totul tainică, care s-ar raporta la înrîurirea pe care mediul exterior a pus-o în lucrare asupra *mersuluĭ* civilizaţieĭ pe suprafaţa pămîntuluĭ.

Cîţĭ-va autorĭ aŭ susţinut că civilizaţia s-ar fi răspîndit de la Răsărit la Apus, ŭrmînd ast-feliŭ sensul învîrtireĭ pămîntuluĭ[22]. Dacă această direcţiune poate fi stabilită pînă la un punt pentru civilizaţiile primitive, în timpurile noastre este inviderat că Apusul civilizază Răsăritul, dovadă înrîurirea civilizătoare a Franţieĭ, Angliei, Italieĭ, Germanieĭ, asupra Rusieĭ, Romănieĭ, Bulgarieĭ, Serbieĭ, şi asupra chiar a Răsărituluĭ celuĭ îndepărtat, China şi Japonia. O astfeliu de lege nu are decĭ fiinţă.

O altă lege de acelaşĭ feliŭ a fost formulată de D. *Mougeolle* însă cu oare care reţinere, anume că civilizaţia s-ar fi coborît de la munţĭ către cîmpie, maĭ întăĭ către cea de uscat, apoĭ către cea licvidă, marea. Cu toate aceste D. Mougeolle însuşĭ ie aminte

22. Herder este, după cum se vede, cel întăĭ care a formulat această *lege*. Vezĭ L. Benloew, *Les lois de l'histoire*, Paris, 1881, p. 351, care se ocupă maĭ pe larg cu dovada neexistenţeĭ eĭ. Vasile Conta, *Théorie de l'ondulation universelle*, Paris, 1895, p. 105, aplică aceeaşĭ lege migraţiunilor şi găseşte că curentele migratoriĭ de şi percurg zig-zagurĭ, cînd în spre nord, cînd în spre sud, aŭ totuşĭ o îndreptare obştească de la răsărit la apus". Coloniile engleze aşezată tot aşa de bine în India ca şi America, răstoarnă şi această formulă a legeĭ longitudinilor.

că „din aceea că omul a zidit întăile luĭ orașe pe vîrful munților, nu urmează numaĭ decît ca el să se fi născut pe acele vîrfurĭ. Este de crezut că munțiĭ nu aŭ fost împoporațĭ decît după cîmpiĭ, omul ducîndu-se întăiu acolo unde natura îĭ pune la îndămînă darurile sale cu maĭ multă îmbelșugare. Numaĭ cît maĭ tîrziŭ, odată cu lupta raselor, ceĭ maĭ slabĭ căutară scăpare pe munțĭ[23]. După o asemenea mărturisire cum se maĭ poate susținea ca civilizația s-a desvoltat maĭ întăiŭ pe munțĭ? Ea ar fi fost atuncĭ produsă de ceĭ maĭ slabĭ! Această pretinsă lege este apoĭ în contrazicere cu faptele hotărît stabilite, anume că cele maĭ vechĭ civilizațiĭ se desvoltară pe marile fluviĭ și anume lîngă gurile lor. *Leon Metschnikoff*, într-un studiu special, constată că „cele patru marĭ civilizațiĭ ale primeĭ antichitățĭ aŭ înflorit toate în regiunile fluviale. Hoang-Ho și Iang-tse-Kiang udă domeniul primitiv al civilizațiuneĭ chinezc; India vedică nu s-a îndepărat de basenurile Induluĭ și a Gangeluĭ; monarhiile asiriane și babiloniană s-aŭ întins în regiunea cuprinzătoare ale căreia arteriĭ de viață sunt Tigrul și Eufratul; Eghiptul însfîrșit, cum o spunea încă Herodot, este un dar, o creațiune a Niluluĭ“[24].

Toate aceste regiunĭ însă, în care civilizația s-a desvoltat pentru întăia oară, sunt regiunĭ joase, șesurĭ și nu munțĭ.

O a treia lege la care D. Mougeolle dă din protivă o mare însamnatate care îĭ este recunoscută și de D. *Yves Guyot* în prefața scrisă de el pentru cartea D-luĭ Mougeolle, este aceea care a fost numită de acest autor legea latitudinilor și a căreia formulă este că civilizația propășește tot-deauna de la ecvator către polĭ[25].

Noĭ credem că această lege este tot atît de puțin

---

23. *La Problèmes de l'histoire*, p. 101.
24 *La civilisation et la grande fleuves*, p. 135.
25. *Les Problèmes de l'histoire*. p. 121.

întemeiată ca și celelalte două. Pentru a o dovedi, să cercetăm direcția strămutăreĭ cîtor-va fapte culturale, din care se alcătuește tocmaĭ civilizația vremilor noastre. Monarhia constituțională care este netăgăduit o propășire asupra formeĭ monarhice absolute, se desvoltă maĭ întăĭ în Anglia și nu se coboară decît mult maĭ tîrziŭ spre sud, pe continent. Reforma care este fără îndoială o propășire asupra catolicismuluĭ decăzut, iea naștere în Germania și prin reacțiunea provocată de ea contribue a regenera, deci a readuce către propășire, biserica romană prin sinodul tridentin. In vremele noastre Franția este cea d'intăiu țară din Europa care trecu de la monarhie la forma republicană, formă care constitue de sigur o propășire asupra celeĭ monarhice, de și este mult maĭ grea de mănuit, ca orĭ ce instrument maĭ desăvîrșit. Să adăugim luarea aminte făcută de Metschnikoff că cele două marĭ civilizațiĭ din răsăritul îndepărtat, acea a Chineĭ și acea a Indieĭ, aŭ urmat un mers diametral opus celuĭ arătat de D. Mougeolle. Acest mers s-a îndreptat „de la Nord la Sud. de la malurile fluviuluĭ Galbăn către riul Canton și către Tonkin, de la Pendjab către Ceilan și insulele ecvatoriale ale Indieĭ neerlandeze“ [26].

D. Mougeolle spre a-șĭ întemeia legea, nu se teme de a silui faptele istorice cele maĭ sigure. In protiva tuturor istoricilor care s-aŭ îndeletnicit în chip deosebit cu istoria Eghiptuluĭ, precum Dunker, Lenormant, Maspero, Perrot și Chipiez care susțin cu toțiĭ, cn cele d-intăĭ urzirĭ ale civilizațieĭ eghiptene se făcură la gurile Niluluĭ, în jurul Memfisuluĭ și că „părerea *altă dată* în deobștie primită, că poporul eghiptean aparținea uneĭ rase africane căruia prim centru de civilizație fusese Meroe și care s-ar fi coborît treptat pe malurile Niluluĭ pînă la marea, nu ar maĭ putea fi sprijinită azĭ [27], D. Mougeolle se ține

26. *La civilisation et les grands fleuves*, p. 59.
27. Vezĭ bună oară Lenormant, *Histoire ancienne de l'Orient*, I, p. 329.

tot de părerea obştească părăsită azĭ, că civilizaţia eghipteană ar fi luat naştere la Teba care ar fi „cea maĭ veche cetate eghipteană“ [28], şi de acolo s-ar fi coborît de a lungul Niluluĭ. Dar pentru a susţine teoria sa care face să se urce toate civilizaţiile de la ecvator către polĭ, o ast-feliu de siluire a faptelor istorice era neaparată, şi D. Mougeolle nu a stat la gîndurĭ a o îndeplini.

Să maĭ amintim încă o altă pretinsă lege geografică — istorică, închipuită de *Metschnikoff* şi numită de el legea celor treĭ mediĭ. După această *lege*, civilizaţia s-ar fi strămutat succesiv în treĭ mediĭ deosebite, saŭ maĭ bine zis în patru. Ea luă naştere în regiunele fluviale (Eghiptul, Asiria, Babilonia, India, China), de acolo ea trecu în regiunea Mediteranec (Fenicia, Cartaginea, Grecia, Roma), maĭ tîrziu ea să strămută pe malurile Oceanuluĭ Atlantic (Europa şi America de Nord), peotru a îmbrăţoşa la sfârşit toate mările şi tot uscatul.

Această constatare foarte adevărată a întindereĭ succesive a civilizaţieĭ nu este însă decît un fapt unic şi decĭ nu o lege; căcĭ nu poate să existe lege pentru un fapt singuratic. Apoĭ nu era decît prea firesc ca civilizaţia să fi început a se desvolta în oare care regiunĭ maĭ favorizate de natură şi apoĭ să se întindă treptat. In această întindere, ea trebuia să ajungă la marea, la un ocean, la toate oceanele, de vreme ce rasele omeneştĭ se întind pe pămînturile locuibile care se ating pretutindene cu oceanul. Apoĭ o civilizaţie mediteranee nicĭ nu există pentru India şi China care nu se ating cu Marea Mediterană.

---

28. *Statique des civilisations*, p. 131 şi 261.

GH. GHEORGHIU

Colectivul Ceată și sinonimele sale

(STUDIU)

Un nume comun este colectiv cînd, deși în singular, el prezintă spiritului ideia unei colecțiuni, unei adunări de mai mulți indivizi de aceiași specie. Ast-feliŭ e singularul *ceată.*

Acest colectiv poate arăta o adunare: A) de persoane, B) de animale, C) de lucruri.

A) *O adunare de persoane*

Adunarea indivizilor ce compun *ceata* poate fi mică saŭ mare Ex. O ceată de copii, de oameni. (Fr. Troupe, bande): Pe cînd zapada acoperea pămîntul, pe cînd gerul sleeşte chiar apele o stea, icoana acelei ce s-a înalțat odinioară pe cer ca să călăuzască pe cei trei crai de la Răsărit, mîna *cetele de copii* prin întunericul ulițelor viforoase (Od.).

In două tabere era despărțită ceata copiilor. (Gane).

1. Principalii autori citați în acest studiŭ sînt: Alexandrescu, Alexandri, Bălcescu, Beldiman (cron.), Bolintineanu, Cantemir, Caragiale, Cihac, Coşbuc, Miron Costin, Costinescu (Dicț.), Creangă, Delavrancea, Deparațanu, Eminescu, Gane, Gheorgaki, (cron.) Hasdeu, Ispirescu, Kogălniceanu (E.) (cron.), Laurian, Muste, (cron.) Neculce, (cron.) C. Negruzi, Odobescu, Şăineanu, Şincai, Slavici, Ureche, Vlăhuță, Z. Romînul.

Să zice și *un cîrd*, o *droae*, o *spuză*, o *leoată* de copiĭ. (Fr. tapée, potée, ribambelle, etc) Ex. Intîlniĭ cîrdurĭ de copiĭ, (P. p.)

După dînșiĭ iar să adunase *droaea* de copiĭ; și-ĭ amenințaŭ care cu vorba, care cu bulgărĭ, (Delavrancea).

Aveaŭ eĭ o *spuză* de copiĭ, (Isp.)

Doĭ călărĭ cu *leoata* de copiĭ după eĭ (Damé).

Atuncĭ el alcătui o *ceată* de oamenĭ tot unul unul și porni la fîntîna botezuluĭ ca să stîrpească codrul de aceĭ talharĭ. (Isp.)

Toțĭ săteniĭ dajnicĭ de la margine, în stare d-a purta armela sînt datorĭ a să întocmi în *cete* de cîte șase oamenĭ (Bălc.).

Mă amestecaiŭ și eŭ într-o *ceată* de flecăi și o porniĭ cu colinda pe la case (Gane).

Aș veni la voĭ aicĭ cu o *ceată* de voinicĭ, (Bol.).

Ceata slujitorească, (N. Muste). (Fr. corps.). Cu acelaș înțeles găsim neologisme *trupă*, 'corp. Ex. O *trupă* de o mie Secuĭ, (Bălc). Un *corp* de pedestrime (Bălc). Un soldat din *ceata* mareluĭ duce (Delavr.) (Fr. suité escorte).

Sinonime în acest înțeles sînt și franțuzismele *escortă*, *suită* Ex. Urcîndu-să într-o trăsură însoțită de o mică *escortă*, Maospina intra în tabára voevoduluĭ, (Bálc). Cînd *suita* luĭ Andreiu apuca de a intra în acele strîmtorĭ, cătînd maĭ mult la fugă decît la bataie, Secuiĭ o izbiră cu strigărĭ marĭ, (Bălc). Cu o mică *suită*, fugiră (Bălc).

Filozofiĭ care sînt din *ceata* Epicurilor, (Cantemir.) (Fr. secte *Cete* de muzicanțĭ (Laurian), Sin. *Bandă*, taraf o *bandă* de lăutarĭ, Șain). Un *taraf* de lăutarĭ, (Cih, el. turc.)

In adevăr nu e priveliște maĭ deșănțată și maĭ originală decît a uneĭ *cete* de țiganĭ la drum (Alex.)

Să maĭ aude *clae*, (fig.) *lae*. Ex. O laie de țiganĭ, (Costinescu) Mi s-aŭ întîmplat și mie odată de am văzut o *claie* de lăeșĭ în treacăt. (Alex.)

Un cîrd, un stol, o clae, o droae, un pîlc de oamenĭ, o talabă. Ex.

Acele *cîrdurĭ* de oamenĭ care-țĭ amestec capul și-țĭ scărbesc sufletul cu acelaș spirit trezit cu aceiașĭ goliciune de minte. (Delavr).

Pe țărm eraŭ *stolurĭ* de fete (Coșbuc).

Vine un *stol* de marĭ boerĭ. (Poes. pop.)

Observ. stol implică în genere mișcare. Vom vedea că regula nu e absolută.

Dar ne retragem urmăriți de o *clae* de băeți și fete, ce să țin grapă de noĭ, cerîndu-ne bănuțĭ (Alex.). Prin ulițĭ, prin curțĭ, vedeaŭ adunațĭ *pîlcurĭ* de prietenĭ, cunoscuțĭ, (Zil. Rom.)

Cu *droae* creditoriĭ de dînsul să țineaŭ, (C. Negr.) (Fr, foule). Merg oameniĭ cu *talaba* la oraș (Rev. Toc.) (Fr. groupe).

Dacă e vorbă de o ceată mică și voind să-ĭ precizăm acest caracter, ne servim de colectivele *mînă, samă.* (Fr. poignêe, petit nombre, etc.). Ex. Inaintînd Romîniĭ cătră Giurgiu, eĭ întimpină în cale *o samă* de Turcĭ curagioșĭ (Bălc.)

Totușĭ găsim în Bălcescu exemplul următor: In dosul lor e-raŭ Polonejiĭ cu o samă numeroasă de Cazacĭ.

Un al patrulea pretinse că nu ar fi o mișcare strategică de a alerga înaintea pericoluluĭ cu o *mînă* de oamenĭ răŭ înarmațĭ, (Alex.).

Avem și franțuzismul *grup.* Ex. In mijlocul unuĭ *grup* de băeţĭ (Gane).

Cu accepțiune de ceată mică întîlnim cîte odată și franțu-zismul *bandă*, colectivele *trup* (fig.) haită, (fig.).

Ex. *Banda* de calușerĭ, (Odob.). Ar fi bine ca o *bandă* din cavaleria noastră să meargâ să supere arier-guarda dușmanuluĭ (Bălc.).

Un *trup* de zece oamenĭ, cum aŭ ajuns l-aŭ și prins. (Al. Beld.).

Obs. *Trupul* poate fi maĭ mare. Ex.: Mihaiŭ puse un trup de pază împrejurul cetățeĭ, (Bălc.). El despărți din oaste treĭ tru-purĭ marĭ de guardie. (Bălc.). *Trupul* călăreț de jandarmĭ. (Bălc). Impărțindu-șĭ armata în 7 trupurĭ (Bălc.).

Ceata poate să fie mare. Ex. Ceată mare de mincinoșĭ prie-tenĭ (C. Negr.).

Pe aceea vreme fiind Beizede Scarlat, cu mare ceată de bo-ierĭ grecĭ gata, aŭ mers și i-aŭ isprăvit domnia Moldoveĭ. (E. Kogăln.).

Colectivele gloată, *turmă* (fig.) *roiu* (fig.) trîmbă sînt sinonime de ceată mare. Ex. Toată gloata drumeților, pînă chiar și turma să coborîră din rădvan (Odob.). Nu numaĭ *gloatele* mișele, ci și familiĭ de frunte aŭ fost duse saŭ strămutate în Dacia. (Șin-kaĭ).

In mijlocul unei *turme* de băeți (Gane).

Pe coastele dealurilor să văd numai sate și *turme* de femei rătăcind (Bălc.). La Aripa dreapta să așezară două *turme* de cinci mii din cei mai buni călăreți cu lănci (Bălc.).

O, de-ai vede tu Roma cu turmile ei
Cu lume, cu lumină, cu *roiuri* de femei.

Venit-aŭ *roiuri* de-mpărați
Cu stemă-n frunte și-mbrăcați
Cum astă-zi nu-s.
(Coșbuc)

Ii vedeai (pe Moți) adunați trîmbe, trîmbe pe lîngă focuri (Bălc.).

Obs. Cuvîntul trîmbă indică o rînduială oare-care.

Roiŭ de oameni iuți, nesupuși la legi și reglemente, gata tot-deauna de ceartă, dar buni de alt-fel, veseli și cheltuitori (Gane).

Obs. Roiŭ, (fig.) e poetic, saŭ cel puțin aparține stilului ales. *Ceata* putînd cuprinde un număr mare de indivizi, acest colectiv specifică adesea o adunare în armată și implică atunci o însușire cu care nu să prezintă tot-deauna cuvîntul *ceată*, o rînduială oare-care, determinată une-ori prin sinonimele *șir*, *șireag*, Ex.

Să vede înaintînd în sunetul trîmbițelor și a dobelor *o ceată* de călăreți în fruntea căria mergea la pas pe un cal alb asturcan Vasile Lupul (Gane).

Vine a pedeștrilor *ceată* teribilă
Semnele, armele pe ia plutește
Vine a călărilor *ceată* sburatecă. (Bol.).

Ceata ce pornise să taie calea Turcilor îi izbi cu putere (Bălc).

Obs. Odinioară *ceata* era de-o mie de oameni. Cetim în Bălcescu: Armata romînească de la început s-a împărțit în *cete* de o mie de oameni, sub un căpitan (pag. 618).

O *ceată* mare de ostași este și *un stol*, (fig. un *pîlc*—aceiași etimologie ca *polc*), o *cohortă*.

Ex. Aŭ adus și cîte-va *pîlcuri* de Cazaci, (I. Nec.) (Fr. Régiment).

Să zărea în depărtare ostași numeroși care după caii lor mărunței și păroși, după lungii lor șalvari roșii, după chiverile lor țuguite, după cîntările lor prelungite și după înaltele lor sulițe ce

luceaŭ la soare ca spicurile pe holdă, lesne să cunoşteaŭ că sînt *pîlcurĭ* de Kazacĭ (Odob.).

Treĭ *pîlcurĭ* de oaste turcească sta gata să treacă Dunărea. (Odob.).

Obs. Pîlcul poate să numere maĭ puţinĭ indivizĭ. Ex. Un cupeŭ inhamat cu opt poştalionĭ şi încunjurat cu un pîlc de călăreţĭ (Alex.).

Capiĭ *cohortelor* eraŭ Francisc Lugoşĭ, Dimitrie numit cel mare, etc. (Bălc.).

Stolul oştilor turceştĭ acum să pornise spre ţară. (Bălc.) (Fr. masse).

In vechime o *ceată* în armată maĭ puţin numeroasă să numea *buluc,* căprărie, cruce, despărţire, *drîmbă*, *roată*, *steag*; astă-zĭ pluton, companie, detaşament, diviziune, batalion, regiment escadron etc. (Fr. peloton, compagnie, détachement, division, escadron). Ex.

Unde vedeaŭ cîte un *buluc* de Turcĭ, cîte zece cincĭ spre zece la un loc, eĭ îşĭ întorceaŭ cîte o puşcă cu căruţe şi daŭ în Turcĭ (I. Nec.). Dorobanţiĭ să împart în căprăriĭ de 10 oamenĭ (Bălc.). *Crucea* lor era de patru oamenĭ une orĭ, iar alte orĭ s-a urcat şi pînă la 8 oamenĭ (Bălc.). Scadronul să alcătueşte de patru plutoane şi plutonul de şase despărţirĭ (Bălc.).

O *roată* de ostaşĭ (Odob.). *Obs. Roată* să zicea maĭ ales de cavalerĭ. Patru *steagurĭ* de curţĭ la care aŭ fost obiceiŭ ca să să afle cîte treĭ-zecĭ şi treĭ de oamenĭ la un steag cu zapciiĭ lor. (Gheorgaki).

Şi aŭ făcut Dimitraşco Vodă vre-o cincĭ, şase *steagurĭ* de Lefeciĭ şi două steagurĭ de Lipcanĭ (I. Nec.).

Batalionul să alcătueşte de patru companiĭ (Bălc.).

De la domnia a doua a luĭ Constantin Vodă Mavrocordat s-aŭ făcut şi *steagul* Arnăuţilor (Gheorgaki). O sumă de Tatarĭ să lovească dirept la Roman, iară alta *drîmbă* să lovească drept sub cetate. (M. Cost.).

Colectivele *şir*, *şireag*, rînd, falangă, indică ordinea de bătae. (Fr. file, ligne, rang, rangée, colonnes) Ex. Toată oastea într-un *şirag* tocmită, ca 9000 de oamenĭ (M. Cost.). Poronci d-a forma rîndurile şi d-a întocmi arma de bătaie (Bălc.). In a doua linie venea falangea (Bălc.). Ea, pedestrimea, era armata cu suliţe şi să rînduia în falange (Bălc.).

...bătrînele *cete* ale Dacieĭ
Ce mă-nsoțiră cad pe Mauri,
Spulberă *șirele* de cavalerie... (Bol.).

Rîsipite să-mprăștie a dușmanilor *șiragurĭ*. (Em.).

Arhaismul *pînză* este sinonim. Ex. Șapte *pînze* de oștĭ. (Bălc.)

Colectivul *ceată* să întrebuințază în stilul ales. Ex. Petru a fost vîrf *ceteĭ* apostoleștĭ. (Ivireanu).

Nouă *cete* de îngerĭ. Ivireanu. (Fr. choeurs). *cetele* cereștĭ. (Laurian).

Turmă e sinonim în expresiunea figurată: *turma* luĭ Christos. (Fr. troupeau de Jésus-Crist.). Ex. Il chiamă întîiŭ Domnul de-l poftește ca să fie purtător de grijă și păstor *turmeĭ luĭ Hristos* (Gheorgaki).

Să păzască *turma luĭ Christos* de lupiĭ ceĭ pîndit orĭ (Ivireanu).

Cuvîntul *ceată* ca și *bandă*, *cîrd*, *hordă*, *turmă* să pot lua și în înțeles pejoratif. Ex.

S-aŭ strîns *ceata* de talharĭ să ia pe Mihaĭ Vodă (N. Muste).

Ca sinonim găsim în Laurian colectivul *stol*: „un *stol* de latronĭ".

O *ceată* de haiducĭ ce puse mîna pe noĭ a jefuit pe stăpînul meŭ pînă la camașă (Isp.)

Mă pregăteam a-mĭ apara zilele împrotiva fearelor primejdioase și a *cetelor* de hoțĭ (Alex.)

Un *cîrd* de hoțĭ. (Costinescu).

Echivalente: o *bandă*, (Șain.), o *haită* de hoțĭ (Costinescu).

Ororile ce le-ar aduce *bandele* selbatice armate de Turcĭ. (Odob.)

Cine-n *oarda* păgînească nu știe să vitejască (Poes. p.) (Fr. horde).

O *turmă* de ignoranțĭ (Costinescu) (Fr. troupeau).

Cînd ia să uită în jurul eĭ la *turme* de curtezanĭ ce stăteaŭ gata să depue la picioarele eĭ și punga și amorul lor, ia să simțea singură (Gane).

B. *O adunare de animale*

1) *la nnimale domestice.*

Colectivul *ceată*, foarte uzitat pentru persoane, maĭ rar să aplică la animale decît colectivul *cîrd*.

Totuşĭ spunem :

1) O *ceată* de lupĭ, de cînĭ.

Sin. *Haită*, *potae*, *droae*, *turmă* de cînĭ, de lupĭ, *clae* de cînĭ, *aitic*, *noajă*, *stol* de lupĭ.

2) O *ceată* de paserĭ. (Fr. troupe, bande, meute, vol, volée).

Flămîndă, cumplită, vedeam că-mĭ urmează
O *ceată* turbată de lupĭ ce urla (Alexandrescu).

Un *aitic* (haitic) de lupĭ (Magn. Etym.).

Aŭ căzut asupra eĭ ca un cîrd de lupĭ flămînzĭ (Alex.).

Ast-fel căpriţele să urc pe măgure,
Haitele lupilor cînd le înconjoară (Bol.).

Noaptea în spre Sfîntul Andreiŭ ştiţĭ că umblă lupiĭ în *potae* (Gane).

O *droae* de lupĭ (Costinescu).

Le-aŭ dat navală ca o *noajă* de lupĭ într-o turmă de oĭ (I. Nec.)

Un *stol* de lupĭ. (Laurian).

Pînă-n ziuă să prelungi grozava luptă cu *turma* lupilor flămînzĭ ce goneaŭ prada cu spumă la gură (Gane). O *ceată* de dulăĭ ţepenĭ lătrînd cu inverşunare (Odob.).

Trecînd prin pădure, vede de o dată strecurîndu-să pe lîngă dînsul un dobitoc mare şi negru, cu *haita* luĭ de dulăĭ, urlînd în urmă-ĭ cu turbare (Odob.).

Tumultoasa luĭ *haită* de dulăĭ şi de ogarĭ (Odob.).

Toţĭ cîniĭ ceĭ maĭ aleşĭ din *haitele* de la St. Germain de la Rambouillet şi de la Compiègne (Odob.).

Un zgomot straniŭ ce samănă de departe cu lătratul uneĭ *clae* de dulăĭ (Alex.).

Imĭ făcuiŭ drum cu băţul pintre *claea* de cînĭ (Alex.).

Să-l rupă în bucăţele a cînilor *potae* (Alex.).

Cînd *turma* cînilor leul înconjură
Aţîţaţĭ repede de vînătorĭ,
Leul privirile-ĭ trece asupră-le
Cu dispreţ (Bol.).

O *ceată* de paserĭ. Ex. *Ceata* unor vulturĭ pe deasupra trece (Bol.)

Graurĭ surĭ sburaŭ în cete (Coşbuc).

Cîrd să referă :

1) La animale domestice (Fr. troupeau), Ex.

Cîrdurile de vite (Gane). *Cîrdurĭ* de vacĭ (Coșbuc). Să duse cu *cîrdul* de măgurĭ la gazda luĭ (Isp.). *Cîrd* de oĭ (Laurian). Mieĭ strînșĭ în *cîrdurĭ* (Vlah). Curcaniĭ și păuniĭ care *cîrdurĭ, cîrdurĭ*, să rotesc împrejurul meŭ (Gane). Cîrdurĭ de bobocĭ, de rațe (Laurian).

Pentru animalele domestice maĭ sînt sinonimele *turmă, cireadă*. Ex. O samă de Turcĭ duceaŭ niște *turme* de dobitoace (Bălc.).

Duceaŭ patru miĭ robĭ și *turme* marĭ de vite spre podul de la Giurgiu (Bălc.).

O turmă de boĭ (Șain.) Obs. „Turmă de boĭ" e rar.

Răzimat într-un toeag, lîngă o turmă de oĭ (Alex.)

Obs. Colectivul *turmă* să aplică maĭ mult la oĭ.

Dar cu *turma* aia de măgarĭ ce aĭ să facĭ (Ips.).

Luncile sînt pline de *turme* de porcĭ (Slavicĭ).

Turme de capre (Coșbuc).

Cirezĭ de vite (Cr.). *Cirezĭ* de vite multe (I. Nec.).

Umblaŭ jăcuind în toate părțile cirezile de boĭ de negoț, ce mergeaŭ la iarmaroc în sus (N. Muste).

Obs. *Cireada* este o turmă de vite marĭ.

2) *La animate selbatice.*

Un cîrd de feare, de cerbĭ, de caĭ sălbaticĭ, etc. (Fr. Horde, harpaille, herpaille) etc.

Imĭ închipueam Valachia ca un soiŭ de pustiŭ vînturat de *cîrdurĭ* de feare selbatice (Alex.).

Și prin vuetul de valurĭ,
Prin mișcarea nalteĭ erbĭ
Eŭ te fac s-auzĭ în taină
Mersul *cîrduluĭ* de cerbĭ (Em.).

Un *stol* de cerbĭ. (Laurian).

Pe lîngă hotare, despre cîmpurĭ sînt marĭ *cîrdurĭ* de caĭ selbaticĭ (Em.).

Maĭ ușor e a păzi un cîrd de epurĭ decît o femee (Proverb).

Cîrd de graurĭ, de potărnichĭ, de cocoare, de dropiĭ, de corbĭ, de gîște selbatice, de paserĭ de mare, etc. (Fr. bande, compagnie etc.).

Toțĭ pleacă întocmaĭ ca un *cîrd* de graurĭ (Alex.).

Să împrăștiese poterașii ca *cîrdurile* de potîrnichĭ (Gane).

Cîrdurile de cocoare (Alex.)

Umbra săgeţilor copere armatele ;
Turma cocorilor ast-fel cînd sbor
Trece și filfie, coperă soarele. (Bol.)

Și eŭ am văzut *cîrdurile* de dropiĭ, cutrierînd cu pas măsurat și cu capul aţintit la pază, acele șesurĭ fără margine (Odob.).

Am cutezat a trage cu pușca și-n *cîrdurile* de gîște selbatice ce trec mereŭ cu gramada de a lungul Buzăuluĭ (Odob.).

Prin aer cîte o dată să văd trecînd în sbor lungĭ *cîrdurĭ* de corbĭ negri cu svon croncănitor (Alex.). Un cîrd de cioare (Vlah.).

Maĭ departe trece în zbor un *cîrd* de paserĭ de mare, ce să întorc de la pescuit (Alex.).

Pentru paserile care trec în sbor, colectivele speciale sînt *pîlc*, *stol*, (Fr. vol, volée). Ex.

O pasere plutește cu aripĭ ostenite
Pe cînd a eĭ pâreche înainte tot s-a dus
C-un *pîlc* întreg de paserĭ perzîndu-să-n apus (Em.).

Asupra ţăriĭ s-aŭ asvîrlit ca un *pîlc* negru de corbĭ (Em.).

Trece un *pîlc* de rîndunele (Poes. p.).

Un *pîlc*, un *stol* (Odob.) de potîrnichĭ.

In liniștea săriĭ
Să mă îngropaţĭ, pe cînd
Trec *stolurĭ* sburînd
La marginea măriĭ (Em.).

Auzi un fîlfîit de un *stol* de pasărĭ că să apropie (Isp.).

Paserĭ s-adună în văĭ, cînd frigul în stolurĭ le mînă (Coșbuc).

Furtunosul zbor al graurilor, grămădiţi în *stol* larg și plin (Odob.).

Abia maĭ facu vr-o zece pașĭ și văzu un *stol* de șapte porumbeĭ (Isp.).

Stoliĭ de cocorĭ
Plutesc pe-ntinsele
Și necuprinsele
Drumurĭ de norĭ (Em.).

Cînd cocoriĭ sînt „înșiruiţĭ *trîmbă*“ eĭ formează un *șir*, *un șireag*. Ex. Venise primăvara și cu ia împreună venise *șirurĭ* de cucoare (Gane).

Atuncĭ prin înălţimile văzduhuluĭ, zboară cîntînd ale lor doine, lungĭ șire de cocorĭ (Odob.).

Il zări într-un *stol* de corbĭ ce să vîrîse pînă la vîntul turbat (Isp.).

Din zarea departată răsare un *stol* de corbĭ (Em.).

Stolurile de clorĭ să resfiră, să amestecă, să gonesc, croncăe (Delavr.).

Și-n urmă-ĭ corbiĭ croncănind
Aleargă stol (Coșbuc)

Obs. Cuvîntul *stol* nu conține tot-deauna ideia de mișcare. Ex. Pe ostrovul învecinat un *stol* de babițe sta adormite (Odob.).

Dar pentru insecte, maĭ ales cele rburătoare, cuvîntul propriŭ este *roiu.* (Fr. essaim, peloton, nuage).

Și ca *roiul* de albine
Pe coline,
Pe vîlcele pe cîmpiĭ,
Toată ziua mi să-ncură
Și murmură
Copilițe și copiĭ. (Depar.)

Mulțime de Arabĭ, de Berberĭ, de Negri și de Evreĭ, să ceartă să împingă de la acele ticăloase merinde, ce zac într-un *roiu* de muște (Alex.).

Roiurĭ de muscuțe (Caragiali).

Oastea luĭ să pregăti de războiŭ, și însetată de aur și de sînge, porni spre Moldova ca uu *roiu* grozav de lăcuste (Gane). Iperbolic să zice și *nor.* Ex. Și mulțime de Greci calicĭ, lepădațĭ de Domnul, ca un *nor* de lăcuste trecură mările și să azvărliră peste tine.

Un roiŭ de fluturĭ albĭ (Alex.) (Fr. vol.).

C. *Colectivul ceată să aplică la lucrurĭ*

Ex. *Ceata* visurilor duble (Alex.)

Dintre colectivele ce preced maĭ multe pot reprezenta figurat, ca și cuvîntul *ceată*, un complex de lucrurĭ.

Exemplele următoare sînt extrase din autoriĭ:

Pîlc de care (Ur.) (Fr. pâlé).

Vălul cel întins de nourĭ să desfăcu în nenumărate pîlcurĭ (Gane).

Un purcel fript, rumăn, cu un morcov în gură, încunjurat de mezelicurĭ și de un *stol* de butelcĭ pline cu vinul cel maĭ chihlimbariu (Gane).

Stolurĭ, stolurĭ trec prin minte dulcĭ iluziĭ (Em.).

Un *stol* de gînduri (Em.).

Groznic urlînd ies *stolurĭ* turbate de vînt (Coșbuc).

Ocolim și cotite strîmtorĭ prin *stol* de pămînturĭ (Coșbuc).

Obs. *stol*, pentru lucrurĭ e în genere practic.

Vărsînd *droae* de lacrimĭ. (C. Tr.) (Fr. ruisseaux).

Din cînd în cînd să ridică în sus ca dintr-o gură de vulcan, cîte un *roiu* puternic de scînteĭ care desfăcîndu-să cădeaŭ apoĭ pe zapadă ca o ploaie măruntă de diamante (Gane) (Fr. gerbe).

Incheere. Cuvîntul *ceată* este colectivul cel maĭ general în limba romînă.

Să zice: *ceată* ca și *pîlc* maĭ întîiŭ de persoane; prin extensiune de animale și de lucrurĭ;

Cîrd de animale, maĭ ales de cele selbatice și prin extensiune de persoane, de lucrurĭ:

Turmă, stol, droaie, roiu să zic prin extensiune de persoane în special: *turmă*, de animale domestice; prin extensiune, de cele selbatice; *stol* de paserĭ, în genere de paserĭ în zbor; prin extensiune de alte animale și de lucrurĭ; *droae*. cu *potae*, de cînĭ și de lupĭ și prin extensiune, *droae*, de lucrurĭ; *roiu*, de insecte; prin extensiune de alte animale.

Sinonimele principale tuturor acestor colective sînt:

Aitic, bandă, batalion, buluc, cireadă, căprărie, cohortă, companie, corp, cruce, despărțire, detașament, diviziune, drîmbă, escortă, falangă, gloată, grup, haită, hordă, lae, leoată, mînă, noajă, nor, pînză, rînd, regiment, roată, samă, șir, scadron, spuză, suită, talabă, taraf, trîmbă, trup, trupă.

A. D. XENOPOL

Primul proiect de constituțiune al Moldovei din 1822

In volumul IV din Suplementul I al *Documentelor privitoare la Istoria Romînilor*, să află în partea care cuprinde documente moldoveneștĭ de la începutul viacului nostru, maĭ multe acte care pomenesc despre o *Constituțiune* redactată în 1822 de elementele turburătoare ale țăriĭ, constituțiune care, după părerea boerilor celor marĭ, ar trebui să ducă Moldova la peire.

Existența unuĭ proiect de Constituțiune în Moldova, în anul ce a urmat îndată după Eterie, înfățoșa un interes deosebit. Documentele pe care le aveam înainte îmĭ dădeaŭ chiar arătărĭ unde s-ar putea regăsi acest act. Anume, în scrisoarea din 16 Noemvrie 1823 a luĭ Mihail Sturdza către Consilierul de stat rus Mințiaki, să spune, între altele, despre Ioniță Sandu Sturdza, domnul de atuncĭ al Moldoveĭ: „Il vient de rendre une ordonance par laquelle il autorise les factieux à s'assembler et à voter sur la Constitution qu'ils ont rédigée l'année passée *en soixante-dixt-sept articles. La copie de cet acte attentatoire est consignée dans les archives du Consulat général*" [1].

Din fericire Consulatul rusesc din Iașĭ este gerat de maĭ mult timp de un bărbat erudit și iubitor de istorie, care și-a dat osteneala de a răsfoi vechile hîrtiĭ ale cancelarieĭ sale și a înserat de maĭ multe orĭ în revistele ruseștĭ studiĭ interesante asupra rapor-

1. Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I⁴, doc. XIV, p. 22.

turilor dintre Rusia și țările romîne, după materialele ce i le procuraŭ arhivele consulatuluĭ săŭ. Avînd norocul a mă număra între prieteniĭ d-luĭ de Giers, îl rugaiŭ să-șĭ dea osteneala a căuta în cele vre-o 20 de lăzĭ de documente păstrate în podul caseĭ consulatuluĭ constituțiunea în chestiune. D-l de Giers, care cunoaște foarte bine limba romînă, pe lîngă limbile franceză, germană, italiană, grecească, turcească, arabă și cele slavone, să supuse greleĭ osteneli a cercetăriĭ documentelor vechĭ ale consulatuluĭ, carĭ pînă la d-sa rămăsese neclasate și nicĭ măcar așezate după ordinea dateĭ. După o muncă încordată de maĭ bine de o lună, în care aproape desnădăjduisem de a maĭ da peste documentul mult dorit, într-o zi capăt o scrisoare de la d-l de Giers, care începea cu cuvîntul luĭ Arhimede. Alerg imediat la consulat, unde d-l de Giers îmĭ arată un caiet galben, dar foarte bine păstrat, în care, după d-sa, să află prețioasa constituțiune. Cum deschiseiŭ caietul, văzuiŭ că aveam a face cu o copie nesubscrisă. Dar, lucru foarte însemnat, acest act, care poartă titlul ce se va vede maĭ la vale, cuprinde într-adevăr *77 de ponturĭ,* ceia ce corespundea întocmaĭ cu arătările din izvoarele tipărite, carĭ pomenesc despre el. Apoĭ să va vedea, din analiza acestuĭ act, că învinuirile aduse constituțiuniĭ de partidul protivnic să referă tocmaĭ la conținutul luĭ. Nu rămînea nicĭ o îndoială că aveam a face cu proiectul de constituțiune pe care-l căutam.

Ca să pot dobîndi o copie de pe el, trebuia autorizarea Ministeriuluĭ de Externe al Imperiuluĭ rusesc. Și aicĭ îmĭ stătu în ajutor d-l de Giers, sprijinind cererea ce o făcuiŭ către acel ministeriŭ și expunîndu-ĭ conținutul actuluĭ, care nu avea nimic de a face cu interesele ruseștĭ. Decopiarea îmĭ fu învoită tocmaĭ asupra vacanțelor celor marĭ. Mă hotărîiŭ să jertfesc două săptămînĭ din timpul meŭ de odihnă și, în fie-care zi de la 1—3, orele de cancelarie ale consulatuluĭ, mă așezam la o masă în acea cancelarie, descifrînd scrisoarea cea destul de încurcată a documentuluĭ, care nu număra maĭ puțin de 35 de pagine de scris. Păream a fi un dregător din cancelaria consulatuluĭ și maĭ mulțĭ din cunoscuțiĭ meĭ să miraŭ ce căutam eŭ regulat în fie-care zi la aceiașĭ oră, la reprezentantul Rusieĭ din Iașĭ.

Cînd mă sculaiŭ pentru ultima dată de la masa din cancelaria Consulatuluĭ, cu documentul copiat în portofoliŭ, simțiiŭ o a-

dîncă mulţumire. Eram convins că pusesem mîna pe unul din actele cele mai importante ale trecutuluĭ nostru, *acela ce conţinea cea dintîiŭ manifestare politică a cugetăriĭ liberale.* D-l de Giers fu aşa de bun a-mĭ pune la dispoziţiune şi alte două documente franceze, privitoare la aceiaşĭ constituţiune: anume un raport al consululuĭ rusesc către curtea sa, precum şi Arz-mahzarul boerilor refugiaţĭ în Bucovina contra domnuluĭ şi a uneltirilor partiduluĭ pe care el să sprijinia, cel constitutional, pe care ambele documente le public în anexe, împreună cu un al treilea act de asemenea inedit, comunicat de d-l Ioan Tanoviceanu.

Am început cu proiectul constituţiuniĭ însăşĭ, adăogind la fiecare articol cîte un mic comentariŭ explicativ; apoĭ urmează studiul asupra geneseĭ aceluĭ act, adecă explicarea luĭ istorică, şi în sfîrşit cele cîteva anexe.

(Urmează documentul care este reprodus în analele Academieĭ romîne Tom. XX secţia II).

Studiu asupra constituţiuniĭ din 1822

Caracterul Constituţiuniĭ din 1822. — Documentul reprodus conţine fără îndoială o constituţiune în înţelesul obicĭnuit al cuvîntuluĭ, adecă o întocmire legală a ocîrmuiriĭ unuĭ stat, de aceia şi este el arătat sub acest titlu în deosebitele acte ale timpuluĭ [2]). Esenţa uneĭ ocîrmuirĭ constituţionale, în deosebire de cea absolută este că, în cea dintîiŭ, puterea ocîrmuitoare este supusă unor legĭ, pe cînd în cea absolută ia stă de-asupra legilor: rex legibus solutus. Consituţiunea Moldoveĭ din 1822 prevedea acest principiŭ, şi implicit, cînd arată cum aŭ să lucreze puterile statuluĭ, şi explicit prin articolul 74, care spune că „pravilelor ţăriĭ şi hotărîrilor celor săvîrşite de domnĭ, unit cu sfatul obştesc, *este supuşĭ însuşĭ domnul şi sfatul obştesc, pînă cînd să schimbă acele hotărîrĭ*", adecă

2. Raportul luĭ Mihail Sturdza citat în întroducere (v. maĭ sus, p. 403); — Memoriŭ asupra administraţiuniĭ Caimacamuluĭ Vogoride în Moldova, 1824, Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I[4], p. 55: „Les novateurs de la classe inférieure rédigèrent en soixante-dix-sept articles une *Constitution* calquée sur les principes qui tendent à une entière désorganisation, etc.

ceia ce aŭ dispus organele legale ale ţăriĭ leagă pe însăşĭ acele organe pînă cînd intervine o modificare facută iară-şĭ într-un chip legal, — rostire nu să poate maĭ lămurită a principiuluĭ constituţional : domnia legilor.

Sistemul constituţional nu poate exista însă fără o împărtăşire a poporuluĭ, a voinţeĭ obşteştĭ, la întocmirea normelor generale de purtare a oamenilor ; căcĭ dacă legile ar fi rezultatul voinţeĭ numaĭ a capuluĭ statuluĭ, ele s-ar putea schimba în fie-ce moment, ca şi această voinţă, şi s-ar avea numaĭ un despotizm mascat în locul unuia făţiş. Sistemul constituţional cere numaĭ decît să fie reprezentativ, adecă să aibă un organ care să reprezinte voinţa poporuluĭ în întocmirea normelor conducătoare. Proectul nosru ţine samă şi de această a doua cerinţă a ocîrmuireĭ constituţionale. El întrupează reprezentarea ţăriĭ în sfatul obştesc. Vom cerceta maĭ la vale alcătuirea acestuĭ sfat şi vom vedea atuncĭ cît de departe stă el de ideile noastre asupra adevărateĭ reprezentărĭ a voinţeĭ obşteştĭ. Orĭ cît de rudimentară ar fi însă această reprezentare, *ia avea rolul cel mare şi însemnat de a impune părerile sale domnuluĭ*, de a fi maĭ puternică decît el, cînd era vorba de a să întocmi normele îndreptătoare ale vieţeĭ sociale. Art. 23 dispune anume, că „în cazul cînd socotinţa Sfatuluĭ nu va fi primită de Domn, el va întoarce-o Sfatuluĭ cu ţidulă gospod, împreună cu anaforaua ce i-a făcut-o cunoscut. Dacă părerea deosebită a domnuluĭ întruneşte covîrşirea glasurilor Sfatuluĭ obştesc, ia devine lege. *Iar dacă nu va fi primită, atuncĭ Domnul va fi îndatorit a primi anaforaua, adecă părerea Sfatuluĭ*, şi să o întărească“. Decĭ, în caz de neînţelegere între domn şi sfat asupra uneĭ măsurĭ, voinţa sfatuluĭ e precumpenitoare, — iarăşĭ recunoaşterea unuĭ principiŭ fundamental a sistemuluĭ constituţional ; guvernarea naţiuniĭ prin ia însăşĭ. Ideia unuĭ asemenea sistem de ocîrmuire a fost rostită pentru întîia oară în ţările romîne în proiectul de constituţiune a Moldoveĭ din 1822. Ocîrmuirea maĭ veche a ţărilor romîne nu cunoaşte decît principiul absolutizmuluĭ celuĭ maĭ larg, celuĭ maĭ fără de hotare. Cantemir caracterizază foarte bine puterea Domnuluĭ, cînd spune că „ia să întinde nu numaĭ asupra boerimiĭ şi a locuitorilor Moldoveĭ, ci încă şi asupra altora, de orĭ-ce stare ar fi, cînd să află în ţară. Viaţa şi moartea lor este în mînile Domnuluĭ. Judecînd el pe cine-va la moarte, la bătae, la surgun saŭ la perderea moşiilor,

măcar şi cu strîmbătate şi tiranie, apoĭ ceĭ loviţĭ pot numaĭ să să roage prin graiŭ saŭ scrisoare, dar nimenea nu are voia de a contraria saŭ a să împrotivi judecăţiĭ domneştĭ. Şi iarăşĭ, dacă va voi să libereze pe vre-unul judecat la moarte de toată ţara, nimenea nu poate să să opună voinţeĭ luĭ. Toate dregătoriile civile şi militare atîrnă de bunul săŭ plac ; le dă celor iubiţĭ, le iea de la ceĭ urîţĭ. Pentru împărţirea lor, domnul nu are nicĭ o regulă prescrisă. Dacă ar voi să facă pe un ţăran Logofăt Mare, care este boeria cea maĭ mare a Moldoveĭ, nimenea nu cutează a i să împotrivi şi din contra, cînd ar voi să lipsească din post pe unul, fie măcar şi din neamul cel maĭ de frunte, îndată acela caută a să supune hotărîriĭ domneştĭ. Asemenea putere are nu numaĭ asupra celor maĭ de jos aĭ cleruluĭ bisericesc, ci încă şi asupra mitropolituluĭ, episcopilor, archimandriţilor şi egumenilor şi asupra tuturor celor ce sînt de tagma bisericească. Neîmpedecat poate să-ĭ scoată din dregătoriile lor, deşi nu din cele sacerdotale, şi, cerînd trebuinţa, poate şi cu moarte să-ĭ pedepsească“ [3]).

Divanul vechiŭ era cu totul alt ceva decît ce căuta să fie sfatul obştesc în organizaţiunea cea nouă. Divanul ajuta numaĭ domnuluĭ cu luminile sale la ocîrmuire. Domniĭ bunĭ şi înţelepţĭ luaŭ adesea-orĭ îndreptarea purtăriĭ lor de la părerile divanuluĭ. Dar ascultarea de ele nu era îndatoritoare pentru domnĭ. Eĭ puteaŭ să treacă peste socotinţa divanuluĭ, fără ca pentru aceasta voinţa lor să fie privită ca nelegiuită. Nu e vorba, cronicariĭ ţin de răŭ pe aceĭ domnĭ carĭ puneaŭ în lucrare dreptul săbieĭ asupra protivnicilor lor fără judecata divanuluĭ. Dar la această hulă morală să mărginia sancţiunea depăşiriĭ obiceiuluĭ pămîntuluĭ. Voinţa Domnuluĭ, deşi abătută de la el, să punea nu maĭ puţin în lucrare, căcĭ nicĭ o lege nu îngrădia a-tot-puternicia stăpînuluĭ. In voia domnuluĭ stătea tot ce-ĭ trecea prin minte, şi nedreptatea cea maĭ strigătoare la cer putea să iee fiinţă, de îndată ce domnul avea inima a o împlini [4]).

Cea dintîiŭ licărire a uneĭ mărginirĭ a puteriĭ domnului, concedată însă de bună voe din partea acestuia, ne-o dă cel maĭ însemnat din domniĭ fanarioţĭ, Nicolae Mavrocordat, care, la sfîr-

3. Cantemir, *Descriptio Moldaviae,* p. 38.
4. Cf. Xenopol, *Istoria Romînilor*, II, p, 194 şi III, p. 5 88

șitul fie-căruia an de domnie, dădea samă divanuluĭ despre mînuirea banilor publicĭ. Deși el făcea aceasta numaĭ spre a putea lua adeverință de la țară despre suma ce cheltuise de la dînsul în interesul eĭ, nu rămîne măsura luată de Mavrocordat maĭ puțin însemnată, prin putința controluluĭ ce-l dădea divanuluĭ asupra mînuiriĭ financiare. Că acest control era scopul la care tindea domnul fanariot, să vede maĭ bine încă din purtarea luĭ din Muntenia, unde, deși nu cheltuise nimic de la el și decĭ nu avea nevoe a lua adeverință, totușĭ el dă samă divanuluĭ aceleĭ țărĭ la sfîrșitul anuluĭ spre a-ĭ dovedi că „orĭ-ce s-a cheltuit din țară a fost pentru trebile împărățieĭ și ale țăriĭ, iar că asupra luĭ nu a rămas nimic“[5]). Dar, pe lîngă că exemplul dat de Mavrocordat a rămas un fapt cu desăvîrșire singuratic și fără nicĭ o urmare pentru viitor, apoĭ maĭ este de luat în privire că, pe timpul luĭ, nicĭ nu-ĭ trecuse prin gînd divanuluĭ a cere de la domn atare restrîngere a puteriĭ sale, pe cînd la 1822, deși domnul nu să opune cererilor de reforme, ele pleacă de la aceĭ ce reprezintaŭ, de bine de rău, interesele țăriĭ.

Să poate decĭ susținea, cu drept cuvînt că cea dintîiŭ întrupare a uneĭ gîndiri constituționale în țările romîne s-a făcut în proiectul de constituțiune a Moldoveĭ din 1822.

Carĭ sînt principiile de ocîrmuire primite de această constituțiune? Ele sînt acele ale statelor moderne, întemeiate pe libertate și egalitate, și dacă, în realizarea lor, ele vor fi une-orĭ schimonosite, să nu uităm că trebue ținut samă de starea veche de lucrurĭ, care nu putea fi schimbată așa de azĭ pînă mîne, fără nicĭ o frămîntare lăuntrică.

Constituțiunea din 1822 proclamă fără îndoială principiĭ absolut necunoscute pînă atuncĭ în țările romîne. Acestea sînt:

1) *Respectul proprietățiĭ*, prevăzut prin art. 3 și 58. Să recunoaște însă principiul exproprieriĭ pentru cauză de folos public. Deși expropriarea nu este mărginită ca în constituțiunea noastră de azĭ, la cele treĭ casurĭ cunoscute, și să dispune că ia va putea avea loc de cîte-orĭ „o neapărată obștească trebuință va cere aceasta“ (art. 4), totușĭ să referă la pravilele speciale carĭ trebuiaŭ

---

5. Acsinte Uricarul, în *Letopisețe*, ed. Kogălniceanu, Iașĭ 1853, II p. 154 și 180; cf. și *Magasinul istoric pentru Dacia*, IV, p. 141 și Xenopol, *Istoria Romînilor*, V, p. 12.

să reguleze această materie şi să prevede măsură apărătoare a acestuĭ aşăzămînt de temelie al vieţeĭ sociale, hotărîndu-să ca despăgubirea să să dea maĭ înainte.

2) *Libertatea individuală.* După articolul 6, nimenĭ nu poate fi închis, nicĭ pedepsit, decît numaĭ la întîmplările hotărîte de pravile, întărindu-să şi maĭ bine această oprire prin supunerea la pedeapsă a orĭ-cuĭ ar săvîrşi împrotiva uneĭ feţe o lucrare nevolnicită în pravilă, fie măcar judecător, precum şi a celuĭ ce ar îndemna saŭ ar porunci asemenea savîrşire, şi aceasta *fără deosebire de obrajĭ*, cum glăsueşte articolul 8.

3). *Libertatea munceĭ şi a comerţuluĭ* (art. 13).

4) *Garantarea onoareĭ oamenilor*, maĭ ales înfrînîndu-să fără de legile ce să săvîrşiaŭ maĭ înainte, cînd omul privat era expus la toate brutalităţile organelor ocîrmuiriĭ (art. 18).

5) *Egalitatea înaintea legilor*, principiŭ absolut necunoscut vecheĭ societăţĭ, întemeiată pe regimul privilegiilor şi a deosebirilor de rang. In afară de art. 8, care prevede pedeapsa abuzurilor contra dispoziţiunilor conţinute în el, fără deosebire de obrajĭ, art. 18 rosteşte acest principiŭ chiar în chip teoretic, întrucît proclamă ca *pravila să aibă aceiaşĭ putere pentru toţĭ, spre a pedepsi şi a o croti.* Şi tot aceiaşĭ idee maĭ rasare şi din art. 12 şi 26, care prevăd că slujbele să nu maĭ fie date pe moştenire şi chiverniseală, ci, fără deosebire de rang, la ceĭ cu vrednicie recunoscută.

In afară de aceste marĭ principiĭ, menite a transforma cu totul apucăturile vecheĭ societăţĭ, proiectul nostru maĭ conţine şi alte dispoziţiunĭ, din carĭ unele sînt prevăzute şi de constituţiunea sub care trăim astăzĭ. Aşa, el reguleazä modul împămînteniriĭ (art. 14—46), opreşte pe streinĭ de a cumpăra imobile rurale şi chiar case în oraşe (?) (art 68), apără pe capul statuluĭ contra atacurilor (inviolabilitatea) (art. 11), dispune publicarea legilor înainte de a lor aplicare (art. 17).

Proiectul maĭ conţine apoĭ şi articole carĭ să referă la împrejurărĭ care, după ideile noastre de azĭ, ar trebui să alcătuiască obiectul unor legiuirĭ speciale, precum : organizarea judecătorească şi chiar modul de funcţionare a tribunalelor (art. 24—33), dispoziţiunĭ asupra organizăriĭ finanţelor (art. 38—39, 45, 49, 54—57, 61), asupra menţineriĭ liniştei şi a rîndueleĭ publice (art. 40—44),

asupra numiriĭ în dregătoriĭ (art. 46—49 şi 51), asupra raporturilor între proprietarĭ şi ţăranĭ (art. 53),

Sînt în sfîrşit şi unele dizposiţiunĭ particulare timpuluĭ în care proiectul a văzut lumina zileĭ, precum autonomia domnieĭ cu alegerea de către Obşteasca Adunare (art. 1 şi 72), regularea scutelnicilor (art. 60), trecerea stăpîniriĭ mînăstirilor de la Grecĭ la pămîntenĭ (art. 63), aşezarea de şcoale romîneştĭ (art. 69), limpezirea hotarelor moşiilor (art. 67), oprirea Evreilor de a lua moşiĭ în arendă şi a ţinea crîşme în sate (art. 70), regularea situaţiuneĭ Ţiganilor (art. 71), alcătuirea de legĭ speciale pentru toate trebuinţele (art. 75) şi dreptul de petiţiune la Poartă (art. 76).

Să venim acum la sistemul reprezentativ admis de proiectul din 1822. Reprezentantul voinţeĭ ţăriĭ este, după acest proiect, *Sfatul obştesc,* şi să vede însemnătatea pe care o dă el acestuĭ aşezămînt, prin aceia că în art. 71 să spune că *Sfatul obştesc este lucrul cel maĭ cu dinadinsul ce să cere de cătră toată obştea pămîntuluĭ.* Modul însă cum este recrutat acest corp, care trebuia să întrupeze cugetarea şi voinţa poporuluĭ, ni să va părea cu totul straniŭ şi de loc corespunzător ideilor noastre despre sistemul reprezentativ.

Cu tot principiul egaleĭ îndreptăţirĭ înaintea ocrotireĭ şi a egaleĭ expunerĭ faţă cu pedeapsa, cu toată lipsa de deosebire între obraze cînd era vorba de aplicarea acestor dispoziţiunĭ, cu toate că în numirea dregătorilor este să să eie în privire în întîiul loc destoinicia lor, iar nu rangul aspiranţilor, aceste rostirĭ nu răstoarnă cu totul sistemul privilegiilor, pe care să întemeia vechea organizare. Proiectul nostru recunoaşte dreptul de a reprezenta interesele poporuluĭ numaĭ claseĭ boereştĭ, şi nicĭ nu pomeneşte despre cele-lalte clase ale poporuluĭ, decît în articole unde e vorba de starea lor economică. Tot atît de puţin dispune el o egalizare a claselor sociale în îndatorirea de a plăti dărĭ. Apoĭ el păstrează dregătoriile iarăşĭ numaĭ boerilor, ceia ce să vede din dispoziţiunea ca ele să fie încredinţate boerilor fără deosebire de rang. Alcătuirea Sfatuluĭ obştesc era iarăşĭ mărginită numaĭ la elementul boeresc, afară de ceĭ treĭ capĭ bisericeştĭ, carĭ să puteaŭ întimpla să fie din popor. Sfatul să compunea anume (art. 20):

1) Din mitropolit şi ceĭ doĭ episcopĭ;

2) Din toate persoanele înfiinţătoare ale Divanurilor şi departamenturilor (carĭ după art. 25, 26 şi 27 eraŭ toate boerĭ);

3) Din 16 boerĭ ţinutalĭ aleşĭ de obştia boerilor din cele 16 ţinuturĭ de atuncĭ ale Moldoveĭ. Insă, după cum s-a văzut la comentariul articolelor citate, boeriĭ aceştia eraŭ în majoritatea lor boerĭ micĭ, fără deosebire de rangurĭ, aleşĭ dintre ceĭ maĭ destoinicĭ.

Deşi în privirea organuluĭ care trebuia să privegheze şi să aplice legea fundamentală, să alcătuiască toate legile speciale şi să conducă daraverile ţăriĭ, proiectul din 1822 stă încă pe o treaptă atît de înapoiată, el fu totuşĭ privit de oameniĭ timpuluĭ ca o înnoire însemnată, ce părea unora ca un pas covîrşitor făcut în desvoltarea ţăriĭ, altora ca o ştirbire primejdioasă adusă vechilor aşezăminte, ca o măsură menită a duce la perzanie ţara ce ar fi pus-o în lucrare.

Pentru a înţelege aceste învinuirĭ şi lupta înverşunată ce se duse de boerimea moldovenească în contra acesteĭ prime licărirĭ a ideilor moderne în întocmirea statuluĭ romîn, trebuie să cercetăm împrejurările în carĭ acest proiect de constituţiune din 1822 văzu lumina zileĭ.

Genesa constituţiuniĭ din 1822. — Boerimea ţărilor romîne trecuse în decursul timpurilor prin treĭ faze deosebite. La început de caracter militar, ia întovărăşia pe domn în războaie şi găsia răsplata ostenelelor sale în dăruirile de moşiĭ făcute membrilor eĭ de deosebiţĭ domnĭ, din nemăsurata întindere a pămînturilor domneştĭ. Cu istovirea acestora şi cu decăderea politică şi militară a ţărilor romîne, boerimea să prefăcu într-o clasă de funcţionarĭ, alăturea cu care apărură mazîliĭ, boeriĭ aceia carĭ nu maĭ ajungeaŭ să încapă la dregătoriĭ. Deprinderile războinice fură înlocuite din ce în ce maĭ mult cu lucrările de cancelarie, cu petrecerile la curte, cu lenea şi nelucrarea. In epoca Fanarioţilor să petrece ultima prefacere în aşezămîntul boerimiĭ, care trebuia să dispară după aceia, spulberat de puternicul vînt al ideilor noue. Boerimea deveni titulară, adecă în loc ca numele de boeriĭ să însemne îmbrăcarea uneĭ dregătoriĭ, el era dat numaĭ ca titlu onorific, ca rang care stabilia o erarchie nobiliară ce nu înceta totuşĭ de a aduce bucurarea de oare-care foloase economice destul de însemnătoare, pe lîngă că daraverile politice ale ţăreĭ rămîn toate pe mînile boerimiĭ.

Sistemul de a da boerii titulare trebuia numaĭ decît să iasă la înmulţirea boerilor, de-oare-ce numărul lor acum nu maĭ atîrna de acel al funcţiunilor ocupate actual saŭ în trecut, ci de la bunul plac al domnuluĭ. Maĭ mulţĭ observatorĭ şi înseamnă creşcerea neobicinuită a numărului boerilor de pe la jumătatea viacului XVIII pînă la timpul de care ne ocupăm. Aşa Athanasie Comnen Ipsilanti arată că Mateiŭ Ghica, sosind la Bucureştĭ (1752), făcu, în timp de treĭ lunĭ, 30 de stolnicĭ, 20 de paharnicĭ şi 50 de sărdarĭ dintre proştĭ, făcînd să peardă vistieria sferturile ce maĭ înainte să luaŭ de la eĭ[6]). Raicevich, consul austriac în Muntenia de la 1782—1786, spune de asemenea că „este de necrezut cît de mare e numărul titraţilor, din pricină că principiĭ, saŭ prin favoare, saŭ pentru banĭ, conferă pe fie-ce zi titurĭ de nobleţă persoanelor carĭ le cer. Omul cel maĭ de rînd poate fi nobilizat, dacă numaĭ dă banĭ, şi adese-orĭ hamalĭ saŭ giambaşĭ de caĭ, prefăcuţĭ în nobilĭ, să tractează unii pe alţiĭ cu epitetul de cinstiţĭ boerĭ“ [7]). Abuzul cu împărţirea titlurilor de boerie pe banĭ ajunse la culme pe vremile ocupaţiuniĭ ruseştĭ din 1806—1812. Asupra luĭ ne spune Zilot Romînul: „Nu era maĭ puţin ciudat să vezĭ că făcea şi boeriĭ cu un noŭ obiceiŭ, adecă cu pitace domneştĭ în scris, carĭ să daŭ la obrazele ce să boeriaŭ, cuprinzătoare că cutare, după slujba sa saŭ după altă mijlocire, să să suie la treapta cutare; carĭ pitace ajunseră maĭ la urmă de să vindeaŭ şi pe banĭ şi era destulă ocară, căcĭ le lua şi toate mascaralele (sit venia verbo) şi oameniĭ netrebnicĭ“ [8]). Fără îndoială că lucrul atestat de cronicarul muntean pentru ţara luĭ s-a petrecut şi în Moldova. In deosebĭ pentru această ţară avem tînguirĭ, nu e vorbă ale celor interesaţĭ, dar care nu pot fi absolut neîntemeiate, că să înmulţise foarte mult numărul titraţilor pe timpul luĭ Michail Suţu, ultimul domn fanariot, apoĭ sub oblăduirea caimacamuluĭ Vogoride, după înăbuşirea revoluţiuniĭ greceştĭ [9]).

---

6. *Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν*, p. 367.
7. Raicevich, *Osservazioni intorno la Valachia e Moldavia*, Neapole 1788, p. 163.
8. Zilot, ed. Hasdeu, p. 85.
9. Memoriul luĭ Michail Sturza din 1 Febr. 1823; Memoriul asupra administraţiuniĭ Caimacamuluĭ Vogoride, 1824; Petiţiunea Moldovenilor către Impăratul Rusieĭ, 1825. in Hurmuzachi, *Documente*, Supl. I[4], pp. 7, 55 şi 87.—Drăghici, *Istoria Moldoveĭ de 500 de anĭ*, Iaşĭ 1857, II, pp. 110 şi 166.

In timpul acesteĭ revoluţiunĭ, boerimea să împărţi în două tabere: una, cu mitropolitul Veniamin Costache în frunte, să des-ţără în mare parte şi anume în Bucovina şi în Basarabia, iar alta, compusă maĭ ales din mica boerime şi din cîte-va nume marĭ, rămase în ţară.

Ambele tabere înţălegeaŭ să să folosească de răsvrătirea Grecilor, spre a aduce iar ocîrmuirea in mînile pămîntenilor; dar boeriĭ emigraţĭ, toţĭ membri aĭ caselor celor marĭ, nu să puteaŭ înţelege asupra aceluia dintre eĭ căruia ar fi să să încredinţeze domnia, şi Vornicul Şerban Negel, fratele mitropolituluĭ Veniamin, credea chiar că, dacă ar fi să să aleagă domnul de Moldovenĭ, lucrul nu s-ar putea petrece „fără vărsare de sînge“ [10]). De aceia în arzul, pe care voiră să-l trimeată la Poartă prin Teodor Balş şi prin mijlocirea paşeĭ de Silistria, eĭ cer ca „să ne izbăvim de acum înainte întru toate de domnia şi oblăduirea grecească şi să aibă loc oblăduirea prin pămîntenì“. Cînd însă este vorba de forma acesteĭ oblăduirĭ pămîntene, boeriĭ emigraţĭ cer ca să „să aşeze un sfat de un număr de boerĭ şi între aceştia un baş-boer, ales de către ceĭ maĭ iscusiţĭ, care să ocîrmuiască ţara“ [11]). Pretextul pentru înlăturarea domnieĭ era, că „un aşa guvern ar conveni ţăriĭ în chip provizoriŭ, neputînd ia, din cauza stăriĭ eĭ cea de plîns, sprijini cheltuelile şi pompa unuĭ gospodar, chiar dacă ar fi Moldovan“ [12]). Documentul, din care împrumutăm aceste cuvinte, numeşte acest guvern *municipal*, pe cînd Al. Beldiman îl titlueşte ironic de *decemvirat.*

Partidul boerilor rămaşĭ în Moldova, fiind alcătuit în imensa luĭ majoritate de boerĭ micĭ ce nu puteaŭ aspira la domnie, iar aceĭ puţinĭ cu pretenţiunĭ, trăgînd nădejde în partea fie-căruia, el nu să gîndi a înlătura gospodaratul, forma veche de ocîrmuire a ţăriĭ, dar cugeta, odată cu alegerea capuluĭ statuluĭ, a schimba rînduiala ocîrmuiriĭ de pînă acum şi a întroduce în conducerea eĭ principiile

10. Scrisoarea luĭ Negel către Mitropolitul Veniamin, în Erbiceanu, *Istoria Mitropolieĭ Moldoveĭ*, Bucureştĭ, 1887, p. 228.

11. Arzul boerilor din Bucovina, în *Uricarul* luĭ T. Codrescu, VI, p 132. Era reînnoirea guvernuluĭ aristocratic cerut de boerĭ pe timpul Ecaterineĭ II —Xenopol, *Istoria Romînilor*, V, p. 177.

16. Memoriul boerilor moldovenĭ, 1823, în Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I[4], p. 25.

ce-şî făcuse calea din apusul cel maî îndepărtat al Europeî pînă la malurile Dunăriî. Cîţî-va boerî marî primiră acest noŭ chip de a vedea şi, nădăjduind să ajungă în tron prin sprijinul partiduluî reformator, să puseră în fruntea luî; între aceştia era în primul loc visiiernicul Iordache Roznovanu şi maî ascuns, ca maî sărac, dar tocmaî din această pricină maî cu sorţî de isbîndă, spătarul Ioan Sandu Sturza.

Boeriî din Moldova trimiseră şi eî un arz către Poartă, tot prin canalul paşeî de Silistria, unde să întîlniră ambele deputaţiunî, acea a boerilor din Cernăuţî şi acea a celor din Iaşî. Arzul acesteî din urmă cerea şi el „restatornicirea pronomiilor vechî, care s-aŭ perdut maî de tot din întrebuinţările rele ale domnilor grecî, şi să să miluiască Poarta a desrădăcina din pămîntul acesta şi nicî odată a maî locui cu noî Grecî şi Arnăuţî cu înstărnicie de case şi alte acareturî". Maî cerea apoî restituirea mînăstirilor celor copleşite de Grecî, facerea de pravile în limba patrieî şi „să fim miluiţî cu orînduirea unuî domn oblăduitor pămîntuluî din însuşî neamul moldovenesc, precum şi Capichihaile să fie tot Moldovenî". Acest arz, aşa zis „al ciocoilor", maî conţinea însă şi cererile de reformă ale boerilor micî, gratificaţî de ceî marî cu acest epitet. Copia arzuluî, văzută de aga Petrache Negre la vistiernicul Roznovanu, maî cuprindea: „ca rînduirea comitetuluî (adecă a sfatuluî obştesc) ocîrmuiriî să fie aceia pe care toţî, micî şi marî, îî vor alege, şi că tot acelaşî glas să aibă şi un suger cît şi un logofăt mare, şi că şi la comitet şi la toate cele-lalte şi păr la şatrar, de vor fi aleşî de glasurile obşteştî, să să rînduia că, şi putere şi drept la toate să fie de o potrivă cît a unuî logofăt mare atîta şi a unuî şatrar, decît a glasurilor celor maî multe să să urmeze hotarîre la orî-ce" [13]). Aceste sînt tocmaî reformele prevăzute în proiectul de constituţiune, şi care chiar, după cum să arată în titlul luî, fusese trimise „prin obştească jalbă cătră înaltul Devlet" [14]).

Arzul boerilor pribegî fu primit foarte rece de Mehemet-Siri, paşa de Silistria, cu toate că purtătorul luî, vornicul Teodor Balş,

---

13. Vornicul Negel către Mitropolitul Veniamin, 12 Aprilie 1822.—Erbiceanu, *op. cit.*, p. 225.
14. Titlul proiectuluî în Analele Academieî l. a.

rugâ pe Paşa în genunchĭ să nu respingă dorinţele boerilor. Paşa primi din potrivă destul de bine arzul boerilor din Moldova. Aceasta din pricină că aceştia din urmă, înşelînd pe Vogoride că aŭ să-l ceară domn pe el la Poartă, obţinuse de la caimacamul o scrisoare de recomendare bine-voitoare către paşa de Silistria. Acesta este înţelesul ce-l dăm noĭ ştiriĭ conţinute în scrisoarea luĭ Bucşenescu către mitropolit, în care între altele îĭ spune, că „s-aŭ învitat ciocoimea Eşuluĭ, aŭ împănat toată ţara şi să găteşte Ioniţă Sturza, Pomer, Codreanu, uniĭ zic şi vistiernicul (Roznovanu) să aleagă pe Vogoride domn, că-ĭ bun patriot şi are moşiĭ“ [15]). După ce boeriĭ ajunseră la Constantinopole cu recomendarea paşeĭ de Silistria, eĭ lăsară la o parte pe Vogoride, cerînd pe Ioniţă Sturza de domn. Văzînd Teodor Balş că paşa sprijină arzul ciocoilor, să alipi şi el pe lîngă eĭ şi subsemnă şi el arzul lor, care fu trimis la Poartă împreună cu deputaţiunea, ce conţinea, în numărul feţetor eĭ, pe viitorul domn al Moldoveĭ. Această însemnătoare împrejurare reese din următoarele: Un memoriŭ al boerilor emigraţĭ spune, că „eĭ nu aŭ luat parte la numirea luĭ Ioniţă Sturza“. Spătarul Bucşenescu spune apoĭ, că acesta din urmă fusese subsemnat în arzul ciocoilor. In sfîrşit Vornicul Teodor Balş el însuşĭ spune, într-o scrisoare către Roznovanu, că „arzul boerilor (pribegĭ) cu care el a fost trimis la Silistria nu a fost chip a să trimite către Ţarigrad, ci s-a trimis altul, făcut de ceĭ de la Iaşi, în care a fost silit să iscălească el însuşĭ“ [16]). Cu drept cuvînt observă Negel, care raportează acest loc din scrisoarea luĭ Balş, că „dacă aceasta va fi adevărat că aŭ iscălit, credinţă la nicĭ unul nu trebue să maĭ aibă cine-vaşĭ“. Intr-adevăr că Balş trădase pe boeriĭ emigraţĭ, pricină pentru care el şi este numit de Ioniţă Sturza Caimacam, pînă să vină să apuce ocîrmuirea [17]). Ioniţă Sturza nu era decĭ domnul

---

15. Epistola luĭ Bucşenescu, 24 Ianuarie 1822.—Erbiceanu, *op. cit.*, p. 201.

16. Memoriul emigraţilor, în Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I[4], p. 56.—Scrisoarea luĭ Bucşenescu, în Erbiceanu, *op. cit.*, p. 260. — Locul din scrisoarea luĭ Balş, reprodusă în acea a luĭ Negel către Veniamin, *Ibidem*, p. 224. — D-l Nicolae Iorga, Introducere la Hurmuzaki, *Documente*, X, *Rapoartele prusiene*, p. LXXII, Nota 1, a pus întîiu în lumină această împrejurare.

17. Scrisoarea luĭ Negel către Veniamin, citată. Numirea luĭ Balş de Caimacam, Erbiceanu, *op. cit*, p. 240.

boerilor mari; el era domnul parveniților, al ciocoilor, cum îi numesc mai multe documente ale timpului. In schimb, pentru sprijinirea alegerei sale, domnul trebuia să facă o concesiune clasei care-l adusese în scaun, și această concesiune stă tocmai în primirea principiilor de ocîrmuire profesate de clasa cea nouă, apărută în sînul boerimii moldovene. Boerii emigrați, cari vedeau însă că, prin proiectul supus sancțiunii noului gospodar îndată după întronarea lui, li să răpia toată pozițiunea privilegiată de care ei să bucurase în Moldova, întreprind în contra acestui proiect, a partidului care-l susținea și a domnului ce să sprijinia pe acest partid, o luptă înverșunată, interesantă mai ales prin faptul că ia inaugurează viața într-adevăr politică a Moldovei și că pune bazele celor două mari partide, între care s-a cumpănit de atunci încoace puterea ocîrmuirii în țările romîne: partidul liberal și partidul conservator.

Să schițăm această luptă pînă la sfîrșitul actului ei celui dintiiŭ care să desfășură în timpul domniei lui Ioniță Sturza.

Lupta din jurul proiectului de constituțiune din 1822. — In opozițiunea contra nouei stări de lucruri, pe care domnia lui Ioan Sandu Sturza părea că voește s-o întroducă în Moldova, stau în frunte boerii refugiați în Bucovina și cari petreceau în Cernăuți, iar acela dintre ei care ținea condeiul și punea mai ales pept pentru a împedica ruina vechei boerimi este vornicul Michail Sturza (fiul logofătului Grigoraș Sturza), bărbat cu știință de carte, energic și plin de activitate, care spunea într-un rînd că „să simte murind, cînd să vede că trăește în nelucrare“ [18]). Boerii să prefac a ținea la respectul tractatelor, cari închezășluiau Moldovei felul ocîrmuirii ei. Iată cum formula Michail Sturza aceste principii, care nouă ne pot părea foarte stranii: „Ori-ce schimbare făcută în principiile unei ocîrmuiri este privită ca înnoire, și ori-ce prefacere a acestor principii răstoarnă mai tot-deauna așezămintele consfințite prin legitimitate și cărora succesiunea viacurilor le-a întipărit un caracter neschimbător. Așezămintele care ocîrmuesc Moldova sînt întemeiate pe autoritatea ordonanțelor emanate de la guvernul otoman, care nu au fost decît confirmarea vechilor întocmiri ale

18. Michail Sturza c. Alex. Sturza, 29 Sept. 1821, Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I⁴, p. 44.

Principatuluĭ. Orĭ-ce abatere de la acest sistem primordial este o înfrîngere vădită a cuprinsuluĭ tractatelor şi a voinţeĭ autorităţiĭ supreme“ [19]). Că nu acesta era adevăratul motiv, ce împingea pe boerĭ la luptă, să vede de pe aceia că eĭ înşişĭ, prin arzul lor către Poartă, propusese o înoire de un caracter chiar cu totul grav, înlăturarea domnieĭ şi înlocuirea eĭ, fie şi într-un chip provizoriŭ, prin un comitet de boerĭ prezidaţĭ de un baş-boer. Această cerere a emigraţilor era şi ia „o răsturnare a unor aşezăminte consfinţite prin timp şi cărora succesiunea viacurilor le-a întipărit un caracter neschimbator“, şi este cu atît maĭ de mirat că boeriĭ desţăraţĭ să nu fi văzut aceasta, cînd Pini, consulul rusesc din Bucureştĭ, refugiat la Braşov în urma revoluţiuniĭ greceştĭ, îĭ mustră de maĭ multe orĭ pentru această cerere a lor, „răsturnătoare a vecheĭ stărĭ a lucrurilor, stabilită şi întărită prin tractate“, spunîndu-le „că nu aŭ drept a cere o ast-fel de înoire“ [20]). Boeriĭ emigraţĭ maĭ aduceaŭ însă ocîrmuiriĭ luĭ Ioniţă Sturza şi alte învinuirĭ maĭ concrete. Eĭ îĭ bănuiaŭ că jăfueşte ţara cu ajutorul creaturilor sale, atît în folosul săŭ. cît şi în al acestora, precum şi în scopul de a-şĭ procura sumele trebuitoare pentru a închide ochiĭ Turcilor ; îĭ imputaŭ că a încasat veniturile averilor mînăstireştĭ, care la începutul domnieĭ fusese luate de Turcĭ de la Grecĭ şi restituite ocîrmuiriĭ moldovene ; că a impus poporuluĭ dărĭ marĭ şi apăsătoare ; că proprietăţile boereştĭ aŭ fost supuse la împrumuturĭ silite, în contra privilegiilor de care în tot-deauna s-aŭ bucurat ; că ceĭ maĭ avuţĭ dintre birnicĭ aŭ fost scutiţĭ de plată, încărcîndu-să ceĭ maĭ săracĭ; şi cîte alte abuzurĭ financiare de acelaşĭ fel [21]). Că s-aŭ impus dărĭ şi împrumuturĭ silite, aceasta este netăgăduit ; însă trebue luată în privire lipsa cea desăvîrşită de banĭ, cu care Sturza avea de luptat la începutul domnieĭ luĭ, în o ţară absolut săcătuită prin jafurile eteriştilor. Sturza e nevoit, spre a duce trebile, de a împrumuta sume ca acea de 400 de leĭ de la Banul Enacache Dimitriu şi 150 de leĭ de la Căminarul Const. Botescu, şi aceste sume

19. Memoriul luĭ M. Sturza, 1 Febr. 1823, *Ibidem*, p. 7.

20. Boeriĭ emigraţĭ către Minciaky, 1823, şi Memoriul boerilor emigraţĭ către Minciaky, 1823, *Ibidem*, pp. 24 şi 26.

21. O scrisoare din Iaşĭ, 3 Fevr. 1824 ; Răspunsul boerilor emigraţĭ la scrisoarea Domnitoruluĭ Ioniţă Sturza, 16 Fevr. 1824 ; Suplica aceloraşĭ c. Sultan, 1824, *Ibidem*, pp. 28, 31, 60.

de rîs, pe vadea de doĭ anĭ [22]). S-aŭ putut comite şi abuzurĭ, cum să comit sub orĭ-ce ocîrmuire ; dar în orĭ-ce caz Domnitorul nu poate fi învinuit că ar fi despoiat ţara în interesul luĭ, de-oare-ce sărac intră în scaun, sărac esă din el. In 1837, nouă anĭ după încetarea domnieĭ luĭ, găsim averea luĭ toată sechestrată în pretenţiunea luĭ Constantin Palade [23]). Nicĭ decĭ în aceste împrejurărĭ nu poate sta adevărata cauză a nemulţămiriĭ boerilor pribegĭ cu ocîrmuirea luĭ Ioniţă Sturza. Ia trebue căutată aiurea, şi anume în constituţiunea cerută de partidul reformator şi pe care domnul era dispus a o încuviinţa. Aceasta să vede chiar din chipul cum sînt formulate nemulţămirile boerilor cu regimul inaugurat de noul Domnitor. Eĭ încep tot-deauna prin a aduce întîiŭ învinuirile amintite, privitoare saŭ la călcarea tractatelor saŭ la daraverele băneştĭ, şi după aceia ajung la adevărata cauză a nemulţămirilor lor care este reforma vechiuluĭ sistem de ocîrmuire şi înlăturarea omnipotenţeĭ boerilor marĭ. Prin organul luĭ Michail Sturza, boeriĭ spun că „clauzele de căpetenie ale acestor dispozîţiunĭ răŭ-voitoare este tendinţa spiritelor la principiul de *egalitate* care să hrăneşte prin înaintările nemeritate în rangurĭ. Indiviziĭ carĭ compun această clasă aŭ fost scoşĭ din starea lor întunecoasă prin înaintărĭ cîştigate pe banĭ. Nu să poate privi încăpăţinarea novatorilor ca gospodarul să întărească constituţiunea pe care aŭ redactat-o, decît ca o îndrumare la un proiect care tinde a slăbi coardele puterel legiuite şi a preschimba ocîrmuirea principatuluĭ într-un *regim reprezentativ*. Această Constituţiune este întocmită pe principiĭ răs-

22. Prin hrisovul săŭ din 1823 (*Uricarul*. V. p. 180) Ioniţă Sturza cere un ajutor de banĭ peste birul obicinuit. — Actele de împrumut în Const. Erbiceanu, *Istoria Mitropolieĭ Moldoveĭ*, pp. 256 şi 404. — Kreuchely c. Miltitz, 30 Novem. 1822 în Hurmuzaki, *Documente*, X, (col. Iorga), p. 196 spune: „ausserdem müssen die grossen und grösseren Bojaren, die sich in Jassy und in der Walachey befinden, eine Summe von 10,000 Lei herab auf 5.000 Piaster, die kleinen aber von 1.000 Leĭ herab auf 500 erlegen".

23. Nota Consululuĭ Rusieĭ despre procesul fostuluĭ domn Ioniţă Sturza şi Const. Palade, 9. Sept. 1837, în Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I^4, p. 127. Asupra acestuĭ document a atras luarea aminte d-l N. Iorga în întroducerea citată maĭ sus. In nota 5 de la p. LXXXI este însă trecut din eroare *Hurmuzaki*, Supl. I^5, în loc de I^4.

turnătoare şi în de-obşte reprobate; dispoziţiunile sale nu să pot împăca cu liniştea principatuluĭ şi cu buna stare a locuitorilor săĭ; eĭ răstoarnă vechile aşezăminte şi sfarmă ast-fel mănunchiul binefacerilor create prin o jumatate de viac de salutară protecţiune. Iată urmările înălţărilor, prin carĭ persoane de condiţiunea cea maĭ întunecată aŭ fost ridicate la cele întîiŭ vredniciĭ ale ţăreĭ" [24]). Vrea să zică, lucrurile care îngrijiaŭ pe boerĭ eraŭ principiul egalităţeĭ şi regimul reprezentativ.

Din analisa constituţiuniĭ din 1822, nu am putut vedea nicĭ una din primejdiile pe carĭ le descoper boeriĭ în ia; căcĭ fără îndoială că domnia legilor şi mărginirea puteriĭ absolute prin Sfatul obştesc, garantarea proprietăţiĭ, a onoareĭ, a libertăţii individuale, şi cele-lalte dispoziţiunĭ conţinute în proiectul nostru nu sînt principiĭ răsturnătoare ale ordineĭ sociale. Ce împrejurare înegria oare aşa de tare în ochiĭ marilor boerĭ înoirea încercată? Este tocmaĭ lovitura dată lor prin prefacerea aşezămintelor, maĭ ales prin întocmirea Sfatuluĭ obştesc, alcătuit, cum am văzut, în majoritatea luĭ, din boeriĭ micĭ şi în care hotărîrile să luaŭ după majoritatea glasurilor. Boeriĭ nu să pot reţinea de a adaoge şi acest motiv, cu toată arătarea luĭ maĭ interesată, la acele în care să părea că eĭ nu sînt decît răsfrîngerea durerilor poporuluĭ; dar eĭ aŭ tot-deauna grijă de a-l pune în al doilea rînd, după arătarea despoieriĭ noroduluĭ, ba chiar une-orĭ a-l încadra între două motive care să referă la suferinţele obşteştĭ. Intr-un loc găsim bună-oară că boeriĭ emigraţĭ, voind să arăte pricinile pentru care eĭ nu pot rămînea în ţară, după ce revin iarăşĭ asupra caracteruluĭ răsturnător al noueĭ constituţiunĭ, nu-şĭ pot reţinea cugetul ascuns şi eĭ spun că „domnul a făcut chiar aplicarea practică a acestuĭ act, încuviinţînd parveniţilor să voteze, în puterea dreptuluĭ de nobleţă pe care le hărăzia, în toate afacerile principatuluĭ şi *a hotărî toate întrebările prin majoritatea glasurilor asupra vechilor nóbilĭ aĭ Moldoveĭ*" [25]). Ceia ce nu înţelegeaŭ boeriĭ marĭ era cum „un şatrar să aibă a-

---

24. Memoriul luĭ Michail Sturza din 1822, în Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I⁴, p. 7. — Michail Sturza c. Minciaky, 16 Noembre 1823, *Ibidem*, p. 22.

25. Memoriul asupra administraţiuniĭ Caimacamuluĭ Vogoride *Ibidem*, p. 55.

celaşĭ glas ca un logofăt mare“ [26]), cum să să proclame principiul egalităţii ! Şi era prea firesc lucru ca să nu înţeleagă, întru-cît pe cercul ideilor în care eĭ crescuse nu răsărise nicĭ-odată lumina acestuĭ principiŭ !

Boeriĭ îşĭ şi daŭ cele maĭ marĭ silinţe pentru a înlătura atare primejdie. Eĭ cer intervenirea Turcieĭ, a Rusieĭ şi a Austrieĭ [27]) (cele dintîiu puterĭ de care atîrna soarta Moldoveĭ, cea din urmă ca una ce în sinul eĭ boeriĭ căutase adăpostire), spre a obţinea anularea parveniţilor, izvorul tuturor răutăţilor carĭ le căzuse pe cap. Să gîndiaŭ chiar că, la caz de ocupaţiune a Moldoveĭ de oştirile ruseştĭ, să facă a să revoca înaintările abuzive în boeriĭ, prin manifestul generaluluĭ ce ar fi să iee ţara în stăpinire [28]). Aceasta nu să întîmplă, şi soarta constituţiuniĭ din 1822 trebuia să fie o alta.

Principiile boerilor eraŭ calificate de fruntaşul lor apărător, vornicul M. Sturza, de *principiile conservatoare ale boerilor emigraţĭ* [29]), iar încercările de reformă eraŭ hulite ca apucăturile *novatorilor* (nu să introdusesă încă termenul de liberal) saŭ, cu rostirĭ maĭ puţin măgulitoare ; ale parveniţilor, carvunarilor saŭ ciocoilor.

De sigur, pentru întîia oară în viaţa politică a a ţărilor romîne, întrebuinţa Michaiŭ Sturza în ziua de *1 Febr. 1823* epitetul de *conservator*, pentru a însemna cu el tendinţele de păstrare ale vecheĭ stărĭ de lucrurĭ din partea mareĭ boerimĭ a Moldoviĭ. In acea zi, sînt acum 75 de anĭ, s-a dat botezul unuia din cele două marĭ partide între carĭ să frămîntă viaţa Romînilor din Romînia liberă.

Partidul protivnic, novatoriĭ, nu eraŭ încă recunoscuţĭ cu drept de viaţă în statul Moldoviĭ. Eĭ eraŭ priviţĭ ca revoluţionarĭ, ca răsturnătorĭ aĭ ordiniĭ existente, de către ţara pînă acuma legală. Şi cu toate acestea, în novatoriĭ autorĭ aĭ proiectuluĭ de con-

---

26. Vezĭ maĭ sus scrisoarea Vornicului Negel.
27. Scrisorile şi protestele către Ruşĭ, în Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I⁴, p. 6—88 passim ; Suplice la Constantinopole, 1824 ; Adresa refugiţilor moldovenĭ către Impăratul Austrieĭ, 1825, în Hurmuzaki, *Documente*, Supl., I⁴, p. 59 şi 81.
28. M. Sturza, c. Al. Sturza, Novembre 1824, *Ibidem*, p. 46.
29. M. Sturza, c. Minciaky, 1 Febr. 1823, *Ibidem*, p. 6 : „Ces raisons aussi péremptoires que vraies vous donneront une juste idée des dispositions malveillantes des novateurs et de résultats funestes qui en dérivent, ainsi que des *principes conservateurs* des boyards émigrés“.

stituţiune din 1822 apare prima manifestare a partiduluĭ propăşiriĭ în viaţa statuluĭ, ca şi în cele-lalte ramurĭ ale vieţiĭ poporuluĭ. Eĭ încheagă pentru prima oară, în 1829, în o lucrare politică, ideile nouă carĭ să înfiltrase şi în societatea romînească. Pentru a limpezi pe deplin ivirea proiectuluĭ de care ne ocupăm, trebue să cercetăm introducerea ideilor liberale în sinul societăţiĭ moldovene.

Ideile liberale. — Transformarea ideilor poporuluĭ romîn privitoare la viaţa de stat este datorită infiltrăriĭ ideilor franceze, care începuse a-şĭ face cale către mintea romînească, şi în special în Moldova, încă din vremea epoceĭ fanariote, dar să adăogiră într-un chip maĭ însemnător de la izbucnirea mareluĭ vulcan al Revoluţiuniĭ franceze, care corespunde tocmaĭ cu o atingere maĭ deasă şi maĭ statornică a ţărilor romîne cu marea lor soră din apus.

Am dovedit aiurea că originea atingeriĭ Romînilor cu civilizaţiunea franceză este datorită înrîurireĭ Fanarioţilor [30]), şi am arătat cum de pe vremea lor să întîlnesc secretarĭ şi profesorĭ francejĭ în ţările de la Dunăre. Nu ne vom ocupa însă cu această fază a înrîuririĭ franceze, care nu putea da naştere pe atuncĭ unuĭ curent liberal, întru-cît însăşĭ Franţia era încătuşată în cel maĭ deplin absolutizm. Atîta numaĭ observăm că, prin aceste începuturĭ, să pusese temelia putinţeĭ înrîurireĭ de maĭ încoace, maĭ ales prin cunoştinţa limbeĭ franceze, care nu maĭ era ceva cu totul strein, cînd izbucneşte frămîntarea revoluţionară. Ba chiar din acest timp întîlnim scrierĭ cu ideĭ înaintate străpurtate în Moldova. Aşa, *Carra* preceptorul copiilor luĭ Grigorie Ghica, între anii 1755 şi 1777, spune că „pe lîngă limba grecească, să maĭ vorbia în Moldova, italiana şi franceza ; că operele luĭ Voltaire s-ar afla în mînile cîtor va tinerĭ boerĭ şi că patriarhul Constantinopoleĭ ar fi ameninţat cu mînia ceruluĭ pe aceĭ ce ar ceti pe filozoful francez“ [31]). Dacă însă parte din ideile acele ce aprinseră în Franţa pojarul revoluţiuniĭ

30. Această idee fu pentru întîia oară susţinută de mine într-o conferinţă ţinută la Iaşĭ în 1885 şi apoĭ la Ateneul din Bucureştĭ în 1887, conferinţă publicată la Bucureştĭ sub titlul : *Influenţa franceză în Romînia*, 1887, apoĭ cu maĭ multe amănunte in *Istoria Romînilor*, V, 1892, p. 664 şi urm.

31. *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Neufchatel 1781, p. 196.

fusese cunoscute în Moldova şt înaintea acelui eveniment, este netăgăduit că, de la el înainte, puse în practică de naţiunea franceză şi răspîndite de viu graiŭ prin reprezentanţiĭ eĭ veniţĭ în ţările romîne, ele începură a să coborî din regiunile abstracte ale cugetăriĭ către formele văzute ale vieţeĭ reale, producînd în sînul societăţeĭ moldoveneştĭ, pregătită spre a le primi prin înmulţirea titraţilor, aplecarea către ideile nouă, care să arată la lumina zileĭ în proiectul de constituţiune din 1822.

Să urmărim pe aceştĭ răspînditorĭ aĭ ideilor nouă, cu deosebire în Moldova.

Cînd e vorba de Francejiĭ eşiţĭ din ţara lor pe timpul revoluţiuneĭ, putem întîlni între eĭ două elemente deosebite: întîiŭ, *emigraţĭ* de teama revoluţiuniĭ, împărtăşitorĭ aĭ ideilor vechĭ, monarhiştĭ şi feodalĭ, sprijinitorĭ aĭ teoriilor absolute şi ruginite ale vremurilor trecute; al doilea, *partizanĭ aĭ revoluţiuneĭ*, slujbaşĭ aĭ Republiceĭ, saŭ Francejĭ pe care revoluţiunea iĭ apucase în ţările străine şi care, împărtăşind ideile eĭ şi fiind prigoniţĭ în statele absolute, căutase o scăpare pe pămîntul romînesc.

Chiar după ce Napoleon devine Impărat şi înăduşe una din manifestările spirituluĭ revoluţionar, năzuinţa după libertate, el nu încetează de a sprijini idea egalităţiĭ, încît, deşi găsim pe reprezentanţiĭ poporuluĭ francez, de la 1804 înainte, cu convingerĭ maĭ stîmpărate în ceia ce priveşte libertatea, ideia egalităţiĭ nu rămîne maĭ puţin întreagă, şi aceasta era ideia care să încuibase maĭ cu putere în minţile claseĭ novatoare în Moldova. Prin ia tocmaĭ voiaŭ reprezentanţiĭ eĭ să ajungă a însemna ceva în ţara lor, şi de aceia egalitatea este principiul, pe care maĭ cu samă caută să-l întărească prin proiectul lor de reforme, şi tot contra acestuĭ principiŭ luptă din răsputerĭ vechea tagmă boerească.

Francejiĭ de felul întîiŭ, adecă regalişti, protivnicĭ aĭ Republiceĭ şi aĭ Primuluĭ Consul, întîlnim documentaţĭ, numaĭ în Muntenia, în persoanele Generaluluĭ Comite Gaspari de Belleval şi a Marchizuluĭ Beaupoil de St. Aulaire, cel întîiŭ maĭ mult timp ministru al trebilor streine al Principeluĭ Constantin Ipsilanti, cunoscut ca duşman al Franţeĭ şi prieten al Ruşilor; cel de al doilea preceptor al copiilor aceluiaş Principe. Eĭ întrodusese la Bucureştĭ un ziar anti-napoleonian, publicat în Anglia de către abatele de

Calonne, le *Courrier de Londres*, care provoca la asasinarea Primuluĭ Consul. [32]).

De feliul al doilea, personaje devotate ideilor revoluţionare, întîlnim maĭ multe, atît în Muntenia cît şi în Moldova. Pe la 1795, cînd Francejiĭ voiaŭ să stabilească consulĭ în Principate, domnia în Moldova Michail Suţu, despre care Stamaty, grecul acela căruia Francejiĭ voiaŭ să-ĭ încredinţeze interesele lor în ţările romîne, spune că e foarte dispus către Republica franceză. Secretarul săŭ, Atenianul Kodrika, era, după părerea aceluiaşĭ Stamaty, un om cinstit şi filozof, în totul devotat cauzeĭ libertăţiĭ şi nu s-a desminţit nicĭ un moment în această privire de la începutul revoluţiuniĭ. Tot Stamati cere ministruluĭ Lebrun din Paris un exemplar din *Enciclopedie* pentru secretarul filozof [33]). Comerţul de cărţĭ franceze, care să constată a fi existat cu ţările romîne încă de prin 1782, va fi adus de sigur în ele, după izbucnirea revoluţiuneĭ, şi cărţĭ pline de nouele ideĭ [34]). Alexandru Calimach numit domn după Michail Suţu, este de asemenea foarte devotat Republiceĭ franceze şi arată o „credinţă statornică către principiile, pe care ia cată să le facă să predomnească" [35]).

Cel întîiŭ vice-consul al Franţeĭ în Iaşĭ este Parrant, numit în această însuşire în 1796. Acest observator eminent, într-un raport trimis ambasadoruluĭ din Constantinopole, spune pe lîngă multe alte băgărĭ de samă foarte nimerite, că „este de luat aminte că Revoluţiunea franceză, pentru mica parte a acelor dintre boerĭ care ştiŭ să cugete, nu este cu totul fără farmec. Le place să le vorbeştĭ de ia, şi nu pot să să împedice de a aproba în parte, de

32. Hurmuzaki, *Documente*, I², p. 296. Alte multe acte privitoare la Belleval vezĭ la Indicele analitic al vol. I şi II al Suplementuluĭ I. Dacă nu ne ocupăm maĭ mult de aceste personaje, este fiind-că studiul nostru e mărginit numaĭ la Moldova. Comitele de Langeron în memoriile sale (*Ibidem* Supl. I³, p. 109) spune din greşeală că Beaupoil de St. Aulaire era ministru luĭ Ipsilante.

33. Rapoartele luĭ C. Stamaty din 7, 9, şi 12 Fevruarie 1725, *Ibidem*, Supl. I², p. 100, 108 şi 113; asupra simpatiilor luĭ Kodrica pentru Republică, v. actele de la p. 133 şi 138.

34. Memoriul luĭ Carra din 26 Maiŭ, 1782, *Ibidem*, Supl. I², p. 15, spune: „Les objets d'importation pour les navires français doivent consister en . . . livres *français*, grecs et latins".

35. Verninac c. Delacroix, 9 Oct. 1796, *Ibidem*, p. 161.

a-ĭ admira cel puțin izbînzile. Cu timpul tinerimea maĭ ales, urmînd maĭ departe studiile la carĭ începe să să dedea, nu este nicĭ o îndoială că principiile franceze să nu pună și aicĭ în lucrare, ca și aiurea, blînda și binefăcătoarea lor înrîurîre. Vice-consulul Republiceĭ să bucură acum acolea de toată stima și considerațiunea cu putință. El este primit pretutindenea cu plăcere și băgare în samă" [36]). Ce e drept, cînd Napoleon atacă Egiptul și cînd Turciĭ sînt nevoițĭ să-ĭ declare războiŭ, Calimach trebue să-șĭ calce pe inimă, să închidă pe Parrant și să-l trimită la Constantinopole. După încheiarea păciĭ între Franța și Turcia în 1802, să trimite Consul la Iașĭ republicanul Mechain, despre care generalul Brune, ambasadorul din Constantinopole, spune că ar fi un tînăr care unește luminĭ și modestie cu multă plăcere către guvernul Franțeĭ (pe atuncĭ consulatul) [37]). In 1806, după un scurt interimat al luĭ Parrant iar la Iașĭ (era acuma cancelarul luĭ S-te Luce la Bucureștĭ) este numit titular al consulatuluĭ din Iașĭ, M. Reinhardt, care este luat prins după cîte-va lunĭ de Rușĭ, la intrarea lor în Moldova [38]). Consuliĭ francejĭ revin însă în Principate, după împăcarea luĭ Alexandru I cu Napoleon la Tilsit. In 1807, întîlnim în Bucureștĭ, în însușire de consul, pe Joseph Ledoulx, iar în Iașĭ pe Antoine Fornetty. Acest din urmă să vede că înlocuise pe unul Martin, care-l precedase în consulat. Incordarea între Rușĭ și Francejĭ, ce intervine iar către inceputul luĭ 1812, aduce pe supușiĭ francejĭ din Principate în o grea pozițiune și silește chiar pe consulĭ să părăsească țările romîne [39]). După cît să vede însă, guvernul rusesc iĭ lasă să-șĭ reocupe posturile, cu toată campania din 1813 în contra luĭ Napoleon, de-oare-ce iĭ întîlnim în tot decursul acestuĭ an, precum și după căderea împăratuluĭ și restituirea regalitățiĭ în Franța, cînd eĭ urmează maĭ departe a reprezenta pe Ludovic XVIII.

---

36. Raportul luĭ Parrant, 11 Iunie 1798; *Ibidem*, p. 183.
37. Brune c. Talleyrand, 8 Aprilie 1803; *Ibidem*, p. 167.
38. Ruffin c. Relațiunile externe 1806; Ruffin c. Talleyrand, 6 Iulie 1808; *Ibidem*. p. 324 și 343 și Talleyrand c. Napoleon, 18 Fevruarie 1808, *Ibidem*, p. 386. Reinhardt este însă eliberat de Rușĭ și să întoarce în Franța; *Ibidem*, p. 389.
39. Ledoulx c. Otto, amb. la Viena, 5 Dec. 1811; Fornetty c. Otto 29 Sept. 1811 și 4 și 15 Iulie 1812; Ledoulx c. Otto 2 Iulie 1812, *Ibidem*, p. 623, 629, 697 și 698.

Să trecem la o altă clasă de Franceji, care s-aŭ adăpostit în Moldova, de la izbucnirea revoluţiuniĭ franceze pînă la data proiectuluĭ de care ne ocupăm, anume la persoanele neoficiale ce să opriseră prin Moldova.

Cel maĭ vechiŭ, constatat în documente, este Jacques Ledoulx, probabil o rudă a consululuĭ de maĭ tîrziŭ din Bucureştĭ. Ledoulx arată în o scrisoare cătră cetăţanul Descorches, reprezentantul Convenţiuniĭ naţionale la Poartă, motivele ce l-aŭ făcut să să aşeze în Iaşi: „Vă este cunoscut, concetăţene, zice el, că Francejiĭ aŭ fost siliţĭ în Rusia a jura în contra patrieĭ lor. Am preferat mizeria înaintea buneĭ mele stărĭ şi am părăsit pămîntul aceleĭ despotiĭ, pentru a mă retrage la Iaşĭ, capitala Moldoveĭ, unde mă îndeletnicesc cu darea de lecţiunĭ şi unde sînt foarte iubit“ [40]). Acest Jacques Ledoulx ajunse maĭ tîrziŭ cancelar al vice-consulatuluĭ francez din Iaşĭ.

Doĭ anĭ după aceia, în 1796, găsim în Iaşĭ, ca dascălĭ de limba franceză şi de alte materiĭ, pe fraţiĭ Jean-Baptiste şi François Trécourt, care fusesă chemaţĭ de Sultan la Constantinopole în 1794, spre a da lecţiunĭ intr-o şcoală de matematică şi geniŭ ce fusesă creată acolo; în 1796 eĭ trec în Moldova, unde Jean Baptiste intră ca profesor în casa domnitoruluĭ Alexandru Calimach, iar François în acea a unuĭ boer. Ambiĭ exercită profesiunea de institutorĭ pînă în 1812, cînd patru neguţitorĭ din Constantinopole le daŭ certificatul care adevereşte aceste împrejurărĭ. Scarlat Calimach, fiul luĭ Alexandru, elevul luĭ Jean-Baptiste Trécourt, stărueşte în acel an la ambasadorul francez din Constantinopole, ca să ajute fostuluĭ săŭ învăţător a să întoarce în Franţa [41]). Şi fraţiĭ Trécourt eraŭ republicanĭ, fără de care eĭ nu ar fi cerut a să reîntoarce în Franţa în 1802.

Tot în acel an soseşte în Iaşĭ Cado de Lille, care fusesă deţinut întiiŭ în închisorile din Viena, apoĭ scăpase de acolo în Rusia, unde stătu ascuns pînă către Iunie 1794, cînd cerîndu-i-să, ca şi luĭ Ledoulx, să jure credinţă Impărăteseĭ, el refuză şi este gonit în Moldova. Aicĭ el fu foarte bine primit şi ne dă asupra stă-

40. Jacques Ledoulx, c. Marie Descorches, 27 Iunie 1794, *Ibidem* p. 98.

41. Certificatul din 1802; Scarlat Calimach c. însărcinatul Republiceĭ franceze 25 Aprilie 1802, *Ibidem*, p. 218, 219.

riĭ spiritelor din Moldova față cu revoluțiunea franceză amănunțimĭ însemnate. „Am găsit, zice el, pe maĭ mulțĭ boerĭ cu totul rostițĭ pentru revoluțiunea noastră; mulțĭ care iĭ eraŭ în destul de plecațĭ, dar care nu îndrăzniaŭ încă să-șĭ arăte cugetele. A trebuit să daŭ lecțiunĭ de limba latină și franceză, de retorică și de logică, de istorie și de geografie. Ceĭ dîntăĭ boerĭ să grăbiră a lua lecțiunĭ de la mine și mă aflam găzduit, hrănit și cîștigînd aproape 400 de leĭ pe lună“ [42]).

In 1802 sosește la Constatinopole „cetățeanul“ Clémaron, institutor cerut de Alexandru Moruzi, numit tocmaĭ atuncĭ principe în Moldova. Fratele principeluĭ, capuchehaia luĭ la Poartă, primește pe institutor și pe familia luĭ și-ĭ îndreaptă către Silistria, în cotro principele apucase [43]). Clémaron vine la Iașĭ împreună cu Alexandru Moruzi.

Dar nu numaĭ Francejiĭ veniaŭ în Moldova. Și Moldoveniĭ începusă a să duce în Paris, unde în 1803 întîlnim pe un fiŭ de boer, Gheorghe Bogdan, învățînd jurisprudența. Maĭ știm despre Bogdan, că el fu cel întîiŭ boer moldovan care a trecut peste marginele țăriĭ, din pricină că refuzase a scoate ișlicul inaintea domnuluĭ, care-ĭ trimisesă răspuns cá i-l va scoate împreună cu capul [44]).

Toțĭ aceĭ Francejĭ, purtătorĭ aĭ ideilor nouĕ, carĭ să adăpostișă prin Moldova, nu putusă trece prin ia, fără a lăsa o dîră de lumină în întunericul în care zăcea afundată mintea moldovenească. In relațiunile lor de fie-ce zi cu boeriĭ, cu învățăceiĭ lor, era prea firesc ca aceștia să-ĭ întrebe despre lucrurile straşnice și ne maĭ auzite pînă atuncĭ petrecute în Franța, și toțĭ aceștĭ partizanĭ înfocațĭ aĭ revoluțiuniĭ franceze nu puteaŭ face alt-fel decît să arăte faptele într-o coloare favorabilă idealuluĭ lor, îndreptățind faptele, de exemplu descăpăținarea luĭ Ludovic XVI. prin ideile în numele cărora ele fusesă îndeplinite. Firea lucrurilor adusă deci o propagandă a Francejilor pentru principiile fundamentale ale revoluțiuniĭ lor. Și aceste principiĭ atît de umane, atît de

---

42. Cado de Lille c. ministeriul af. străine, 26 August 1796, Hurmuzachi, *Documente* Supl. I^3, p. 436.
43. Ruffin c. Talleyrand, 18 Noemvr. 1802, *Ibidem* p. 250.
44. Rufifn c. Talleyrand, 18 Martie 1803, *Ibidem*, p. 258. Cf. Biografia luĭ Asaky, Iașĭ 1863, edițiune nouă, Iașĭ 1890.

fireşti, nu puteaŭ să nu lase urme îmbolditoare în mintea acelora cu interese conforme lor, zdruncinătoare în a acelora cu interese protivnice.

Am putea deci încheia, pe calea inductivă a inferenţei individuale, că ideile de reformă ce să iviră în urma revoluţiunii franceze în Moldova eraŭ rodul lăsat de reprezentanţii acelei mari mişcări. Dar aceasta nu ar fi o bună metodă istorică ; căci dacă inducţiunea de la particular la general îşi are a ei îndreptăţire în repetarea nenumărată a fenomenelor din care să scoate legea, inferenţa saŭ inducţiunea de la particular la particular nu poate dispune de acea temelie logică. Ia nu poate fi stabilită în istorie decît cînd posedăm în documente un indiciŭ al legăturei ce voim să stabilim între două fenomene. Numai atunci prefacem ipoteza într-un adevăr ştiinţific.

Din fericire, în cazul de faţă posedăm această indicare documentală, care pune în legătură ideile revoluţiunii franceze cu reforma încercate în Moldova. Ba această indicare are o greutate deosebită, fiind dată autoritatea de la care porneşte, Divanul ţării, şi însemnătatea pe care i-o dădură oamenii timpului. Anume, în 1804, pe timpul lui Alexandru Moruzi, cercurile politice ale Moldovei şi mai ales boerimea cea mare fură adînc mişcate de o „scrisoare“ anonimă, îndreptată după cît să vede contra marilor boeri şi în de obşte a ocîrmuirii ţării, scrisoare făcută de boerimea cea mică a Moldovei. Această scrisoare, probabil fiind-că nimeria drept, produse o mare turburare în cercurile oficiale. Ea este adusă de mitropolit în desbaterile Divanului, care să întruneşte în completul săŭ de 36 de feţe, de la Neculai Roset, vel logofăt, pînă la Iordache Ramadan, ban [45]).

---

45. Iată numele tuturor boerilor mareluí Divan al lui Moruzi din 1804, în care fu dezbătută această scrisoare. Poate fi interesant de cunoscut din cine să alcătuia boerimea cea mare a Moldovei la începutul veacului ;

Niculae Roset, vel logofăt
Costache Ghica, id.
Iordache Canta, id.
Iancu Razu, id.
Michaiŭ Sturza, id.
Const. Greceanu, id.
Teodor Balş, vornic
Niculae Balş, id.
Const. Balş, id.
Alex. Ianculeo, vornic
Const. Paladi, id.
Vasile Roset, id.
Dimitrie Ralet, id.
Lupu Balş, id.
Dimitrie Sturza, id.
Costache Sturza, id.
Grigorie Ghica, id.
Dimitrie Ghica, id.

După o lungă desbatere, Divanul alcătueşte o anafora tot atît de lungă (în *Uricar* ia cuprinde 7 file de tipar) şi, după cum credeaŭ boeriĭ, foarte puternic motivată, prin care apără boerimea şi ocîrmuirea contra invinuirilor aduse prin scrisoarea anonimă şi cere de la domn să iee măsurile cele maĭ serioase pentru descoperirea şi pedepsirea făptaşuluĭ şi a soţilor săĭ, dacă i-ar avea, precum şi întocmirea unuĭ arz către Poartă, în care să să arăte ca atare scrisoare „să nu socotească nicĭ într-un chip ca din partea ţăreĭ pornită, ci ca nişte mişcărĭ viclene şi izvodire mincinoasă şi răsuflată a nevăzuţilor". Deşi nu posedăm însuşĭ actul contra căruia boerii credeaŭ că trebue să să proceadă cu atîta asprime, totuşĭ din cuvintele anaforaleĭ putem înţelege ce era cuprinsul luĭ· „Nu puţină întristare şi adăogire mîhnireĭ noastre ni s-a pricinuit nu numaĭ pentru *cele asupra noastră isvodile şi înmulţite hulitoare atingerĭ*, dar nicĭ măcar acea vrednică de toată lauda la toată şi întru toate părintească oblăduire a Inălţimiĭ Tale nu a putut potoli duhul cel tulburător al unor netrebnicĭ, pentru care nu putem zice într-un alt chip decît că *cu depărtarea proniei cereştĭ aŭ fost de a să sui şi a să alcătui întru cinul boeresc* şi întru care este încuibată răutatea şi cugetul răsvrătiriĭ, nu numaĭ că nu s-aŭ arătat (re)cunoscătorĭ şi mulţămitorĭ, ci încă aŭ ajuns întru atît de mare nesimţire dobitocească, încît *fac pomenire arătătoare de un cuget a nesupunereĭ franţuzeştĭ*, cugetînd a zice şi cătră stăpînire cuvinte de îngrozire, cu chipul acesta că, de nu să vor împlini fără prelungire voinţele lor, să vor ridica cu toţiĭ". Domnul, unindu-să în totul cu părerea Divanuluĭ, hotărăşte ca „netrebnicul isvoditor scîrbavniceĭ scrisorĭ purtătoare de ocarnică bîrfire să să pedepsască

Manolache Dimache, vornic.	Iordache Balş, agă.
Iordache Balş, hatman.	Nicolae Stratilat, spătar
Răducanu Roset, id.	Costache Canta, id.
Sandu Sturza, vistier	Alecu Greceanu, id.
Grigorie Sturza, id.	Dimitrie Bogdan, id.
Iordache Roset, id.	Grigorie Canta, id.
Ioan Canta, postelnic	Toader Balş. id.
Const. Costache, id.	Iordache Catargiu, id.
Alecu Balş, agă	Iordache Ramadan, ban.

In total 36 de feţe aparţinînd numaĭ la 16 familiĭ, din carĭ pînă astă-zĭ sa-aŭ stins 4: Ianculeo, Dimache, Stratilat şi Ramadan.

după măsura cugetăriĭ sale, către care s-a alunecat din împuţinarea minţiĭ şi din fireasca răutatea sa“ [46]).

Din spusele documentuluĭ, putem culege cu siguranţă că „scrisoarea“ de care e vorba nu era un pamflet ordinar; că ia arăta fără-de-legile pe carĭ le comitea boerimea cea mare la adăpostul uneĭ ocirmuirĭ, în care ia singură avea glas şi putere; că această arătare era însoţită de cererĭ de reformă, sub amenin̦tare de rĕscoală. Acest caracter al actuluĭ şi conştiinţa, orĭ-cît de întunecată prin interesul individual, că în fond cererile nu eraŭ lipsite de orĭ-ce temeiŭ, explică singure mişcarea cea mare pe care o produce în boerimea fruntaşă a ţăriĭ şi silinţele eĭ desperate de a arăta mulţămirea poporuluĭ cu starea de lucrurĭ existentă. Observăm însă că, dacă acesta era conţinutul actuluĭ, el nu este decît o apucare înainte a reformeĭ cerute prin proiectul nostru, care şi el tinde la acelaşĭ scop. Apoĭ anaforaua ne maĭ dă o preţioasă indicaţiune asupra claseĭ din sînul căreia pleca actul incriminat, anume la aceĭ ce fusesă urcaţĭ în cinurile boereştĭ „cu îndepărtarea proniei cereştĭ“, adecă fără voia luĭ Dumnezeŭ, cu alte cuvinte de la novatorĭ, parveniţi saŭ ciocoĭ, întocmaĭ cum să petrec lucrurile cu proiectul de constituţiune din 1822, ale căruia începuturĭ pornesc tot de la eĭ. In sfîrşit arătarea cea maĭ de preţ a anaforaleĭ este că aceste ideĭ răsturnătoare eraŭ insuflate de duhul „nesupunereĭ franţuzeştĭ“, adecă de principiile revoluţiuneĭ franceze. Ba chiar din rostirea eĭ că izvoditoriĭ scrisoreĭ „fac pomenire arătătoare de un cuget a nesupuneriĭ franţuzeştĭ“ să vede că însă-şĭ scrisoarea pomenea în alcătuirea eĭ, despre revoluţiunea franceză în scopul de a îngrozi ocîrmuirea. Orĭ-cum ar fi însă lucrurile, pomenirea revoluţiuneĭ franceze într-o anafora a Divanuluĭ Moldoveĭ din 1804 îndreptată contra unuĭ protest împrotiva stăriĭ ocîrmuiriĭ de atuncĭ, arată într-un chip neîndoelnic că ideile răsturnătoare ale novatorilor fusesă împrumutate de la marea mişcare apusană, şi ele nu

46. Chrisovul luĭ Alexandru Moruzi din 1804 Aprilie şi anaforaua Divanuluĭ din 25 Martie acelaşĭ an, reproduse de Th. Codrescu, în *Uricarul*, III, p. 57—64. Orĭ ce s-ar zice contra moduluĭ întocmiriĭ colecţiuneĭ de documente a răposatuluĭ Codrescu, materialul ce l-a adunat şi ale căruĭ originale s-aŭ perdut cele maĭ multe, este din cele maĭ preţiouse, şi una din dovezile acestuĭ fapt ni-l dă tocmaĭ mult importantul document din 1804.

să putuse întroduce în Moldova pe altă cale decît pe acea a atingerii eĭ cu reprezentanţiĭ acelor ideĭ, străpurtate în sînul Romînilor.

Aceiaşĭ arătare, că duhul răsvrătiriĭ venise asupra Moldoveĭ din părţile Apusuluĭ, reesă apoĭ şi din numele batjocoritor de *cărvunarĭ* (carbonariĭ) dat de boerĭ celor ce voiaŭ să schimbe starea lucrurilor. Din numeroasele documente ale timpuluĭ, carĭ daŭ acest epitet novatorilor, putem rezuma, cam în următoarele, învinuirile ce să puneaŭ pe sama cărvunarilor: „*Carvonarismul ciocoilor* şi legătura lor asupra boerilor ar fi ajuns pînă la cel maĭ sus grad, fiind vistiernicul Roznovanu în unire cu *ciocoiĭ*; aceştia ar fi făcut şi arz asupra boerilor celor dintîĭ şi ar fi trimis şi ponturĭ de cererile lor: răiĭ ar fi răsvrătit duhurile oamenilor; răsvrătitoriĭ aŭ fost pricina afanisireĭ patrieĭ noastre, aŭ sămănat duhul răscoaleĭ şi nesupunereĭ în sufletele multora din ceĭ proştĭ, şi neamurile de jos s-aŭ sculat împrotiva noastră, celor dintîiŭ pămîntenĭ“ [47]).

In aceştĭ novatorĭ, cărvunarĭ, ciocoĭ, saŭ cum îĭ maĭ numeşte boerimea turburată, vedem noĭ originele partiduluĭ liberal în ţările romîne, şi dacă maĭ luăm în privire şi împrejurarea că domnia naţională s-a restituit în Moldova, şi ca o urmare si în Muntenia, tot după arzul novatorilor moldovenĭ, constatăm că atît mişcarea naţională cît şi cea liberală aŭ pornit odată îngemănat din sînul acestuĭ partid atît de hulit, şi că decĭ cu dreptul susţine d-l Neculaĭ Iorga, că *ciocoilor din Moldova datorim noĭ regenerarea noastră naţională* [48]). Această părere este pe deplin conformă cu izvoarele; dar ia este îndreptăţită chiar şi dacă ne raportăm la curata cugetare.

Propăşirea ideilor nu putea să să facă pe altă cale în ţările romîne, unde nu exista o puternică burghezime, care să fi devenit focolarul ideilor nouă. Multe, puţine, cîte a fost ele, ideile ce să resfrînseră din Apus asupra minţeĭ romîneştĭ luminară tot numaĭ clasa boerească. In sînul aceşteĭ clase însă să făcuse o ruptură, de cînd cu boeriile titrate, între vechiĭ boerĭ, aceĭ ce să întemeiaŭ pe o posesiune de stat îndelungată, şi boerimea nouă, eşitĭ din milui-

---

47. Maĭ multe scrisorĭ ale Vorniculuĭ Negel c. Mitropolitul Veniamin, 12 Aprilie, 16 Maĭ 1822, în Erbiceanu, *Istoria mitropoliĭ Moldoveĭ*, pp. 220, 225, 232.
48. Introducerea la Hurmuzachi, *Documente*, X. p. LXXIII.

rea, adese orĭ cumpărară, a oblăduitorilor pămîntuluĭ. Boerimea aceasta nouă era cea maĭ multă de rang maĭ de jos, creată din oamenĭ de rînd, neguţătorĭ, oamenĭ de casă aĭ boerilor şi pe care opoziţiunea îĭ tratează de slugĭ, oamenĭ fără căpătîiŭ, pretinşĭ nobilĭ ce pînă atuncĭ nu eşise din satele lor, drojdiĭ ale societăţiĭ [49]). Această boerime nouă eşită din poporul de rînd reprezenta şi ia un fel de burghezime faţă cu nobilimea veche, o burghezime ce trebuia însă să îmbrace haina nobleţeĭ, spre a putea însemna ceva. Ia doria însă să să folosască de situaţiunea eĭ, spre a juca un rol in conducerea daraverilor publice. Ia intîlnia în cale-ĭ pe boerimea cea mare, care, alcătuind Divanul de la logofăt pînă la Ban, monopolizase ia această conducere şi singură să folosia băneşte şi politiceşte din situaţiunea eĭ privilegiată. Contra acesteĭ societăţĭ a boerimiĭ marĭ, boerimea cea mică începu a da asalturĭ: cel dintîiŭ amintit în documente prin scrisoarea din 1804, cel de pe urmă şĭ cel maĭ de samă prin proiectul de consituţiune din 1822.

Mişcarea liberală să naşte deci la noĭ în ţară întîiŭ în Moldova (unde, fie zis între parentese, s-aŭ născut multe lucrurĭ pentru întîia oară la Romînĭ), şi anume în tagma boerească, împărţită în două tabere: *partidul conservator*, vechiĭ boerĭ care doriaŭ menţinerea poziţiuniĭ lor covîrşitoare, ba chiar întărirea eĭ, prin întocmirea uneĭ ocîrmuirĭ aristocratice, şi partidul novatorilor, parveniţilor, carvunarilor saŭ ciocoilor, acela care doria lărgirea aşezămintelor conducătoare ale ţăriĭ, ca să maĭ încapă şi alte elemente în ele decît boeriĭ marĭ, fără îndoială o *tendinţă liberală*. Partidul liberal s-a născut deci din sînul boerimiĭ şi s-a alcătuit din aceĭ boerĭ carĭ aveaŭ alte ideĭ şi alte interese decît partidul boerilor conservatorĭ; după aceia s-a lărgit tot maĭ mult spre alte elemente. Deosebirea partidelor în ţara noastră, ca în orĭ-ce altă ţară din lume, s-a făcut pe *baza ideilor*, nu pe baza persoanelor, nicĭ a claselor din carĭ făceaŭ parte. Nu toţĭ boeriĭ eraŭ conservatorĭ, precum iarăşĭ nu toţĭ eraŭ liberalĭ, ci partidul boerilor liberalĭ lupta cu acel al boerilor conservatorĭ de la conducere interesele ţăriĭ. Fiind-că pe atuncĭ această conducere era numaĭ în

---

49. Arz magzar des boyards rêfugiés en Bukovine, inedit, *Anexa No. I*; Boeriĭ mold. c. Nesselrode, 1825, Hurmuzaki, *Documente*, Supl., I⁴, p. 85. Adresa refugiaţilor mold. în Rusia, 1825, *Ibidem*, p. 90.

mînile clasei boereştĭ, de aceia şi diferenţiarea partidelor a trebuit să să facă, la început, numaĭ în sînul boerimeĭ moldovene[50].

Sînt urme că mişcarea spre egalitate ar fi pătruns şi în alte sfere ale societăţiĭ, bună-oară în cler. Un raport al unuĭ agent rusesc, trimis din Chişinăŭ cătră sfetnicul de stat Daschkoff la Pêtersburg, spune că a primit copia proiectuluĭ de constituţiune, care

50. In partidul *conservator* — boeriĭ pribegĭ — se aflaŭ următoarele feţe: Veniamin Costache Mitrop, Const. Balş Log., Gheorghe Cantacuzin Log. Grigorie Sturza Log., Dimitrie Sturza Log., Sandu Sturza Vist., Răducanu Roset Hatm., Alex. Balş Vist., Const. Balş Hatm., Alex. Mavrocordat Posteln., Alex. Ghica Hatm. Şerban Negel Vorn., Alex. Cantacuzin Vorn. Gheorghe Ghica Vorn., Gheorghe Bucşănescu Spătar, (Boeriĭ emigraţi c. Împăratul Rusieĭ 1825, Hurmuzaki, *Documente*, Supl., I¹, p. 79). Adăugim către aceştia pe boeriĭ opoziţionіştĭ rămaşĭ în ţară şi închişĭ saŭ surgunіţĭ pe la mînăstirĭ, cînd cu firmanul din 1824. Din aceştia ne sînt cunoscuţĭ: Log. Const. Balş, Log. Dimitrie Sturza, Hatm., Vasile Roseti, Vornicul Teodor Balş (Caimacamul luĭ Ioniţă Sturza, care să vede că să stricase iar cu domnitorul după întronarea acestuia), Spătarul Epureanu, Vornicul Dimache, Spătarul Teodor Balş, Vornicul Alex. Beldiman, Posteln. Beldiman, Spătarul Nicolae Cantacuzin, (Mich. Sturza c. Severin, Martie 1824, *Ibidem*, p. 37), Asupra a doĭ boerĭ: Vornicul Vasile Miclescu şi Postelnicul Gheorghe Cuza, arătările decumentelor sînt contrazicătoare. Pe cînd documentul citat îĭ dă ca pedepsiţĭ şi surgunіţĭ de domnitor, şi anume Miclescu la moşia luĭ, iar Cuza la Pîngăraţĭ. o scrisoare a luĭ Teodor Balş către fratele săŭ din 23 Februarie 1822 enumeră între alţĭ boierĭ atinşĭ de *carvunarismos*, decĭ de partizanĭ aĭ domnuluĭ pe Spătarul Vasile Miclescu şi pe Postelnicul Gheorghe Cuza (Erbiceanu, *Istoria Mitropolieĭ*, p. 210).

In partidul liberal luaŭ parte nume maĭ puţin istorice şi maĭ neînsemnate precum: Carp, Burghelea, Hermeziu, Codreanu, Negruţ, Veisa, Florea, Kogălniceanu, Ganea, Cercel, Bran, Buzdugan, Tufescu, Cornescu, Pascal, Stavru, Leca, Grigoraş, Brănişteanu, Mere-acre, Istrate, Apostolescu, Vasiliu, Iacovache, Pavlu Diaconescu. (Adresa boerilor către generalul Mircovicĭ, Iulie 1829, inedită, comunicată de d. Ioan Tanoviceanu în *Anexa* No. 3), Racoviţă, Vîrnav, Stamatin şi cîţĭ-va boerĭ marĭ, precum: Vornicul Andronache Donicĭ, Logofătul Costache Conache, care înţelegea în cotro bate „vîntul veaculuĭ“, Vistiernicul Petrache Sturza, Hatmanul Ştefan Cerchez, Spătarul Alecu Sturza, Postelnicul Grigore Greceanu, şi alţĭ cîţĭ-va. (Harte către Kreuchely, 6 Oct. 1823, Hurmusaki, *Documente*, X, col. Iorga, p. 349, şi Teodor Balş c. fratele săŭ la Cernăuţĭ 23 Fevr. 1822, în Erbiceanu, *Ist. Mitropolieĭ*, p. 210).

fiind însă voluminos, (după cum şi este), nu poate să să trimită îndată traducerea. Adaoge însă acest raport şi ştirea îndestul de neaşteptată, că „la sărbătoarea Crăciunuluĭ, în momentul cînd preotul eşia din altar pentru a oferi potirul la închinarea credincioşilor (sfintele darurĭ), episcopul de Huşĭ, care slujia, a făcut la slujbă o înnoire care fu în de obşte băgată de samă, întru cît tindea a stabili că nu trebuia să să recunoască nicĭ o nobilime“ [51]). Această înnoire n-a putut consta în alt ceva, fără numaĭ în aceia că s-a atins cu potirul, fără deosebire fruntea fie-căruia din creştinii ce eraŭ îngenunchiaţĭ în faţa catapetezmeĭ, fără a să începe cu boeriĭ ceĭ marĭ, după cum să făcea maĭ înainte. Innoirea este într-adevăr caracteristică şi arată şî în Meletie, episcopul Huşilor din acel timp, care ţinea locul mitropolituluĭ destărat, că ideile acele ce umblaŭ prin clasa boerimiĭ celeĭ nouă pătrunsesă şi în rîndurile cleruluĭ. Meletie era el însuşĭ de origine de jos, din Bucovina. Un antecesor al săŭ, poate chiar tatăl săŭ, era Ioniţă Brandaburul, staroste de ciocli [52]).

Soarta constituţiuniĭ din 1822. — Proiectul de constituţiune de care ne-am ocupat pînă aicĭ era menit, în cugetul acelora ce-l întocmise, a trece în realitatea lucrurilor. Ioan Sandu Sturza fusese ridicat la domnie prin sprijinul şi silinţele partiduluĭ care-ĭ ceruse, drept condiţiune a înălţăriĭ sale, sancţionarea reformelor propuse de el. O scrisoare din Iaşĭ ne şi spune că „domnul, după intronarea luĭ, era gata de a îndeplini dorinţa novatorilor, cînd o deşteptare priincioasă, dar şi ameninţătoare, încremeni pierzătoarele luĭ năzuinţĭ“ [53]). Deşteptarea veni domnuluĭ din partea Ruşilor, nu ştim de la care agent al lor anume, Minciaky saŭ Pini, care ambiĭ să purtaŭ pe atuncĭ în preajma ţărilor romîne, relaţiunile Ruşilor cu Turciĭ fiind întrerupte din cauza cruzimilor săvîrşite de Turcĭ în contra membrilor cleruluĭ ortodox din Constantinopole. Intr-adevăr. găsim pe Minciaky scriind luĭ Sturza în Februarie 1827 şi maĭ tîrziŭ ceva pe Domando în Noemvrie acelaşĭ an, că orĭ-ce

---

51. A. M. le Conseiller d'Etat Daschkoff, 1-er Janvier 1823 inedit, din Archivele Consulatuluĭ rusesc din Iaşĭ, *Anexa No. 1.*

52. Melchisedek, *Cronica Huşilor şi a Episcopieĭ*, pp. 416 şi 392, nota. Cf. Erbiceanu, *Ist. Mitropolieĭ*, p. 236.

53. Scrisoarea din Iaşĭ din 1 Febr. 1824, Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I[4], p. 29; cf. p. 7.

propunere de înnoire saŭ schimbare în vechile așezăminte ale țăriĭ a fost tot deauna reprobată de împăratul, și că actele săvîrșite de ocîrmuirea moldovenească sînt protivnice tractatelor existente [54]. Sturza amînase aprobarea constituțiunniĭ, fiind că știa că ia supăra maĭ ales pe boeriĭ emigrațĭ și doria să-ĭ vadă reîntrațĭ în țară unde nădăjduia să ĭ împace cu noua stare a lucrurilor. De aceia nu face eĭ nicĭ o numire nouă în marile dregătoriĭ, lăsînd pe acele ce le găsise la urcarea luĭ pe tron [55]. In 1823 el trimise decĭ o poftire de a reintra la vetrele lor, atît boerilor ce să deștăraseră în Bucovina, cît și mitropolituluĭ Veniamin și celor ce să retrăsese în Basarabia [56]. Boeriĭ însă cît și mitropolitul nu daŭ ascultare poftireĭ domnuluĭ. Dinpotrivă eĭ să înțeleg cu partizaniĭ lor rămașĭ în Moldova și trimit o tînguire sultanuluĭ, în care eĭ protestează în contra dărilor impuse, contra jafurilor de tot felul și maĭ cu samă contra înnoirilor constituționale [57]. Boeriĭ din Basarabia mergeaŭ așa de departe în spiritul lor de nesupunere, că nicĭ nu voiaŭ să deie principeluĭ titlul de *Măria ta.* Delegațiunea însărcinată a înfățișa Sultanuluĭ tînguirea boerilor este însă arestată de pașa de Silistria, în urma unei întimpinărĭ a domnitoruluĭ și a boerilor ce-l sprijiniaŭ. Ioniță Sturza dobîndește chiar un firman de la Poartă care-l pune în pozițiune de a putea vorbi boerilor cuvinte, pe care aceștia de mult nu le maĭ auzise răsunînd din gura oblăduitorilor. „Pronia ridicîndu-mă la această înaltă treaptă, de unde eram maĭ mic între d voastre, a vă stăpîni, eŭ n-am întrebuințat nicĭ mărimea nicĭ asprimea Grecilor, socotind a vă dobîndi dragostea prin blîndeță. Dar m-am amăgit, că bunătatea mea v-a făcut a vă uita datoriile ce vă supun scaunuluĭ acestuia, pe care șăd astăzĭ. Aduceți-vă aminte că noĭ l-am perdut prin intrigile noastre și prin

54. *Ibidem*, p. 17 și 21.

55 Kreuchely c. Miltitz, 30 Novembre 1823, Hurmuzaki, *Documente*, X, (colecțiunea Iorga), p. 195.

56. Boeriĭ emigrațĭ c. Minciaky. Februarie 1823, Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I⁴, p. 18; Ioan Sandu Sturza c. Mitropolitul Veniamin la Colincăuțĭ în Basarabîa, 8 Novembre 1822, în Erbiceanu, *Ist. Mitr.*, p. 53.

57. Răspunsul boerilor emigrațĭ la scrisoarea domnitoruluĭ, din 16 Februarie 1824, Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I⁴, p 31.— Kreuchely către Miltitz, 30 Novembre, 1822, *Ibidem*, X. (col Iorga), p. 196.

goana unul asupra altuia, de l-aŭ stăpînit streiniĭ atîţia anĭ, şi Dumnezeŭ s-a milostivit a ni-l dărui iarăşĭ, precum l-am avut. Ce voiţĭ acum să maĭ faceţĭ? Să-l perdeţĭ, ca să ajungem maĭ răŭ poate de cum am fost, în mînile cine ştie a căror streinĭ din lume? Fanarioţiĭ, aceĭ ce vă plăceaŭ unora din d-voastră, nu maĭ sînt, nicĭ pot să fie. Drept aceia, vom lua măsurĭ domneştĭ, întrebuinţînd topuzul şi sabia, semnele împărăteştĭ cari ni le-aŭ dat sultanul, spre înfrînarea celor neînţelepţĭ, şi veţĭ cunoaşte de astă zĭ înainte că care cine a vă stăpîni". Ioniţă Sturza uneşte fapta cu cuvîntul şi închide pe maĭ mulţĭ din boeriĭ protivnicĭ ce să aflaŭ în Moldova iar pe uniĭ din eĭ îĭ surguneşte pe la mînăstirĭ [58]). Michail Sturza, care să pusesă, în protestările contra domnitoruluĭ, tot-deauna în fruntea tuturor, pentru a-şĭ apăra persoana şi averea, cere a fi primit între supuşiĭ împărăţieĭ ruseştĭ [59]). Să vede însă că părtăşia domnuluĭ pentru boeriĭ ceĭ maĭ micĭ îĭ sumeţise. Intr-o zi unul din eĭ, perzînd o pricină la divan, să iea la ceartă cu vornicul de aprozĭ, cumnatul domnitoruluĭ, şi, după cît să vede, îl improaşcă aşa de răŭ cu vorba, că vornicul de aprozĭ îĭ trage o palmă. Boerul dă o brîncă vorniculuĭ carĭ cade pe spate. Jăluindu-să domnitoruluĭ, acesta pune să bată la tălpĭ pe boerul îndrăzneţ, ceia ce aduce o tînguire a boerilor micĭ la Aïp-aga, comandantul Ienicerilor din Iaşĭ, care nu părăsise încă Moldova în urma revoluţiuniĭ greceştĭ, şi neprimind de la dînsul un răspuns mulţumitor, să duc la curte, întovărăşiţĭ de slugile lor înarmate cu topoare, ciomege şi ţăpoaie. Aïp-aga e nevoit să apere pe domnitor prin armata luĭ [60]). Această purtare a luĭ Ioniţă Sturza, ce s-ar părea neconsecventă cu politica luĭ, care să întemeia pe clasa boerilor maĭ micĭ, îşĭ are cu toate aceste explicarea. Pe lîngă că vornicul de aprozĭ era cumnatul domnuluĭ şi că decĭ s-ar putea înţelege asprimea luĭ contra semeţieĭ boeruluĭ mic din înrudirea domnuluĭ cu cel mare, maĭ era încă împrejurarea că domnitorul a-

---

58. Draghicĭ, *Istoria Moldoveĭ*, II, p. 167. Scrisoarea din Iaşĭ din 3 Februarie 1824; Mihail Sturza către Severini, Martie 1824, Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I[4], pp. 29, 36.

59. Maĭ multe acte între care mulţumirea luĭ M. Sturza către Nesselrode, Februarie 1824, *Ibidem*, p. 33; cf. p. 58.

60. Kreuchely c. Miltitz, 29 Martie 1823, Hurmuzaki, *Documente*, X (col. Iorga), p. 214.

vea cel maĭ văzut interes de a să pune bine cu marea boerime, care-ĭ îngreuia mult poziţiunea, prin împrotivirea eĭ şi prin stăruinţa de a rămînea desţărată, şi de sigur că fapta unuĭ boer mic, de a răspunde cu o brîncă, chiar uneĭ palme date de unul din protipendadă, constituia o semeţie fără samăn, pe care boeriĭ ceĭ marĭ nu ar fi lipsit a o invoca, pentru a îndreptăţi învinuirile de destrăbălare a ocîrmuiriĭ, pe care eĭ le aduceaŭ împrotiva luĭ Ioniţă Sturza. Domnul crezu că energia, pe care voia s-o întrebuinţeze faţă de protivniciĭ săĭ nu trebuia să slăbească nicĭ faţă cu partizaniĭ, şi de aceia el aplică acea pedeapsă umilitoare membruluĭ claseĭ pe care să răzăma însăşĭ domnia luĭ. Atît de puţin desvoltat era însă simţul politic în Moldova din acel timp, încît clasa boerilor micĭ nu văzu în actul domnitoruluĭ o necesitate politică, ci numaĭ un act de răzbunare, şi ia voi să plătească aceluĭ ce-ĭ sprijinia interesele, prin rocoşire, umilirea impusă.

Cu prilejul deşertăriĭ ţărilor romîne de trupele turceştĭ, ce rămăsese în ele după stingerea revoluţiuniĭ greceştĭ, Poarta consimţind a îndeplini această cerere, imperios reclamată de Ruşĭ, drept condiţiune a restabilireĭ legăturilor diplomatice, cere de la ţările romîne o chezăşie, că nu să vor maĭ întîmpla neorînduelĭ în ele. Boeriĭ din Moldova să chibzuesc mult timp asupra răspunsuluĭ ce trebuiaŭ să-l deie, într-o daraveră, în care să încărcaŭ cu o aşa de grea răspundere. Actul ce-l întocmesc cu acest prilej, deşi nu s-aŭ păstrat semnăturile acelora ce-l alcătuise, lasă să să întrevadă, din contextul luĭ, că era lucrarea tot a boerilor noĭ, de oare-ce autoriĭ luĭ cer tot ca *Senatul* (aşa numesc eĭ acuma Sfatul obştesc) să lucreze după glasurile cele maĭ multe şi găsesc că neorînduiala de pînă acuma în trebile ţăriĭ provenia maĭ ales din pricină că mădularele adunăriĭ obşteştĭ maĭ vechĭ luaŭ hotărîrĭ după glasurile cele maĭ de seamă (ale boerilor marĭ), iar nu după glasurile cele maĭ multe. Să vede însă o propăşire în cugetarea politică a claseĭ conducătoare din Moldova, în împrejurarea că autoriĭ actuluĭ cer că „judecătoriĭ nu trebue să-şĭ lase slujba lor pentru trebile obşteştĭ; căcĭ aceasta este a face eĭ singurĭ pravilĭ şi eĭ singurĭ a judeca după dînsele; acest fel nu este pe aiurea, ci obşteasca adunare trebue să fie un trup deosebit". Sfatul obştesc din proiectul nostru de constituţiune era tocmaĭ alcătuit din membriĭ divanurilor, decĭ din judecătorĭ. In cererea cea nouă, să vede,

pentru întîia oară, aparînd în mintea Moldovenilor ideia despărţiriĭ putereĭ judecătoreştĭ de cea legiuitoare. Dar acest răspuns la cererea de chezăşie a Porţiĭ maĭ documentează încă o propăşire însemnată în cugetarea politică în deobşte, privitoare la situaţiunea exterioară a ţăreĭ şi la nevoia de a organiza bine lăuntrul, tocmaĭ în scopul de a asigura starea din afară. De aceia să prevede crearea uneĭ oştirĭ pămîntene maĭ numeroase, îndreptăţită maĭ ales prin aceia că „curagiul Moldovenilor este nedeprins şi trebue împlinit cu numărul". Pentru susţinerea acesteĭ oştirĭ, să cere însă o cheltuială de vre-o două milioane, despre care, spune actul, că „fiind obştească a pămîntuluĭ, trebue obşteşte plătită", ceia ce nu poate fi înţeles alt-fel decît că „şi boeriĭ să contribuiască la ea". Să vede deci cum reorganizarea Moldoveĭ conducea de la sine a întinde ideia egalităţiĭ, sădită încă în primul proiect care a căutat să îndrumeze această reorganizare [61]).

Pe cînd însă boeriĭ ceĭ noĭ căutaŭ a scoate Moldova din hăugaşul vremilor trecute şi să siliaŭ „să alcătuiască un stat, care să înceapă a figurarisi printre altele, fiind aceasta de o simţitoare slavă pentru naţiunea noastră şi temelie de slavă urmaşilor", boeriĭ ceĭ vechĭ alcătuiaŭ legăturĭ de apărare reciprocă contra domnuluĭ, „legîndu să întru afurisenia cea maĭ anathematisită, ca la orĭ-ce fel de întîmplărĭ prigonitoare ce s-ar putea porni asupra orĭ-căruia din noĭ, să stăm cu toţiĭ întru apărarea şi mîntuirea aceluia ce ar cădea sub prigonire despre orĭ-ce parte" [62]).

Boeriĭ ceĭ vechĭ nu să daŭ rămaşĭ. Eĭ stăruesc maĭ departe în a rămînea afară din hotarele Moldoveĭ şi trimit mereŭ tînguirĭ la Petersburg în contra domnitoruluĭ. In 1825, găsim în capitala Rusieĭ pe Neculaĭ Roznovanu vistiernicul, fiul luĭ Iordache, purtătorul uneĭ tînguirĭ a boerilor pribegĭ către împăratul Alexandru. Şi în aceste repetate cererĭ, deşi boeriĭ să plîng de felurite alte rele de care ar suferi ţara lor, între altele de prelungirea neîndreptă-

---

61. „Socotinţă asupra cerereĭ de chezăşie cerşută de prea înaltul Devlet prin caimeaua prea înălţatuluĭ vizir din 1824 făcută la 6 Iunie 1826", în Iaşĭ, *Ibidem*, p. 591.

62. *Ibidem*, p. 544. Actul de legătură subsemnat de 5 boerĭ marĭ, Const. Canta vel log., Costache Roset vornic, Petra Sturza vistier, Buhuş hatman şi Alex. Sturza spătar, *Ibidem*, p. 395. Vezĭ un alt act identic fără dată, p. 610.

ţită a ocupaţiunii militare otomane, ei nu uită a aminti puterei proteguitoare că „să tem de uneltirile răŭ-voitoare făcute de mai mulţi indivizi, îmbrăcaţi fără de lege cu puterea în timpul anarchiei“ şi le pare rău de „numeroşii sateliţi care îi despărţesc de domnitor“. Ei cer necontenit desfiinţarea boeriilor conferite de 5 ani la o mulţime de indivizi, cu totul nedestoinici şi nevrednici, care, prin scutelnicii ce i-aŭ căpătat, ca urmare a înălţărei lor în boerii şi ranguri, aŭ îngreuiat sarcinele contribuabililor. Ei reamintesc necontenit spectrul ce amenință pe marea boerime, că aceşti indivizi vor covîrşi, prin majoritatea glasurilor lor, în adunările divanului. [63]).

Rusia sprijinia toate aceste cereri, văzînd că boerii ce i le adresaŭ să arataŭ aşa de devotaţi intereselor ei şi neputînd, de la sine, simpatiza cu domnitorul care să bucura de favoarea Turcilor.

In curînd însă boerii pribegi trebuiaŭ să rapoarte izbînda asupra domnului. In acelaşi an 1825, relaţiunile între Ruşi şi Turci să restabilesc, Consulii imperiali revin în posturile lor, şi boerii pribegi declară, îndată după aceia, că „restabilirea relaţiunilor diplomatice între Rusia şi Sublima Poartă, formal proclamată, ne va face o lege de a reintra în căminele noastre“ [64]). Boerii pribegi reintrară în ţară, căci nu să mai temeaŭ de o răzbunare a domnului. Prin întoarcerea lor înapoi în Moldova, poziţiunea lui Ioniţă Sturza să găsia slăbită ; căci dacă el putusă înfrunta opoziţiunea familiilor rămase în ţară, era mai greŭ acum a lupta cu toţi. Apoi relaţiunile între Poartă şi Rusia fiind restabilite, înăbuşirea vre-unei mişcări cu concursul numai al Turcilor devenia cu neputinţă ; trebuia şi acela al Ruşilor, mai mult decît sigur cu neputinţă de dobîndit de un domn ce nu să bucura de loc de simpatiile ruseşti, ca unul ce fusese rînduit numai de Poartă la domnia Moldovei [65]).

Sturza trebuia deci să caute a să împăca cu boerii. *Consti-*

---

63. Moldovenii emigraţi către împăratul Rusiei, 1825 ; aceiaşi către Nesselrode, 1825, Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I¹, pp. 75—76, 86—87.

64. Refugiaţii moldoveni la reîntoarcerea lor în ţară către împăratul Rusiei, 1825, *Ibidem*, p. 90.

65. Xenopol, *Istoria Romănilor*, VI, p. 54.

tuţiunea fu înlăturată şi probabil să vor fi desfiinţat cîte-va din nălţările în boeriĭ cele maĭ abuzive. Dar pe lîngă aceste foloase maĭ mult negative, boeriĭ dobîndiră unul pozitiv, prîn vestita anafora pentru pronomiile Moldoveĭ din anul 1827, prin care domnul încuviinţa boerilor nişte privilegiĭ afară din cale, precum nu le avusese nicĭ odată în ţările romîne clase boerească. Prin acea anafora să încuviinţa nobilimiĭ scutirea absolută de orĭ-ce îndatorire către stat şi anume: 1) aceia de a nu-şĭ da fiiĭ la armată; 2) de a nu plăti dărĭ, atît personale cît şi pentru casele. moşiile, dobitoacele, oile şi livezile lor; 3) aceiaşĭ scutire pentru iazurile, morile, velniţele, berăriile şi fabricele de tot felul; 4) de asemenea să fie scutite de dărĭ dijmele trase de boerĭ din recolta locuitorilor, apoĭ din orînzile şi băuturile, pe care singurĭ boeriĭ eraŭ în drept să le vîndă pe moşiile lor. Eĭ maĭ obţin scutirĭ de dărĭ şi pentru crîşmele din oraşe; iar casele lor trebuiaŭ să fie apărate de îndatorirea de găzduire. Cu alte cuvinte, nu obţineaŭ nimic mai puţin, prin hrisovul luĭ Sturza, decît scutirea absolută de orĭ-ce împărtăşire a lor la sarcinile statuluĭ. Lucru maĭ straniŭ, boeriĭ nu priviaŭ atarĭ drepturĭ ca ceva noŭ, ci susţineaŭ, cu o siguranţă uimitoare, că „aşa ar fi fost în toate timpurile în ţările romîne şi că nici-odată clasa boerească nu a fost supărată cu nicĭ un fel de dărĭ sub orĭ-ce cuvînt, nume saŭ închipuire“, neadevăr flagrant, dovedit prin întreaga istorie a provinciilor dunărene [66]).

Ast-fel să sfîrşise primul act al lupteĭ ideilor nouă cu starea veche şi înţelenită a Moldoviĭ. Ele fusesă învinse şi răpuse. Nedreptatea şi neegalitatea să păreaŭ că-şĭ înfig şi maĭ adînc rădăcinile în această parte a poporuluĭ romîn. Reformele vor fi luate pe mînile Ruşilor, care şi eĭ vor căuta să înlăture înnoirile primejdioase ale revoluţiuniĭ franceze şi vor împlînta, prin convenţiunea de Akerman, apoĭ prin tractatul din Adrianopole şi prin urmările luĭ, în mijlocul veaculuĭ XIX, un sistem de ocîrmuire în ţările romîne, aşa de îndepărtat de ideile nouă, precum nu să maĭ întîlnia nicăerĭ în Europa, nicĭ chiar în propriul lor stat.

Ideile însă semănate în mintea Moldovenilor la începutul

---

66. Hrisovul şi anaforaua din 1827, *Uricarul*, II, p. 196. Cf. Xenopol, *loc. cit.*

veaculuĭ trebuiaŭ să să înfiltreze din ce în ce maĭ adînc în păturile poporului şi să să întindă cu cultura, orĭ-cît de slabă era a eĭ răspîndire. La urma urmelor, ajutate de împrejurărî favorabile, tot a lor trebuia să fie izbînda, căcĭ ideile menite să trăiască îşĭ fac drum prin toate piedicele, ca lava vulcanilor prin păturile pămîntuluĭ.

Dr. LEON C. COSMOVICI

O PRIVIRE

Asupra concepţiuneĭ moderne de structură a sistemuluĭ nervos şi fenomenele psihice.

Nu sînt de puţină 'însemnătate, teoriile şi discuţiunile biologilor, privitoare atît la structura sistemuluĭ nervos, cît şi la funcţiunile acestuĭ sistem, şi maĭ cu deosebire la funcţiunile crieruluĭ.

Aşa pe cînd *Mathias Duval* şi alţiĭ caută în structura crieruluĭ, lămurirea unora din fenomenele psihice, sp. ex. *somnul*, alţiĭ, ca Ch. Richet, ne spun contrarul, că nu din cunoştinţa maĭ apropiată, maĭ exactă, a aceleĭ structurĭ, ne va veni lumina asupra acestor fenomene.

Un rezumat, saŭ maĭ bine zis o simplă ochire, asupra acestor discuţiunĭ, desigur că nu poate fi decît de folos, pentru orĭ şi cine gîndeşte şi judecă, ceia ce m-a îndemnat să scriŭ aceste rîndurĭ.

Relativ la structură, în mod sumar şi fără vre-o pretenţiune de a expune totul, iată ce să poate spune:

Avem în ţesutul ce alcătueşte masa *crieruluĭ*, a *măduveĭ*, deci a **sistemuluĭ nervos**, două felurĭ de elemente: *celula nervoasă*, ce astă-zĭ, de la Waldeyer (1891), poartă numirea de ***neuron*** şi *tubul nervos* saŭ după alţiĭ -- *fibra nervoasă*. Ca expresiunea să fie maĭ în concordanţă cu starea de a fi — cu *morphologia* acestuĭ din

urmă element, ar trebui să păstrăm ambele numirĭ și să le dăm pe rînd: *tubul nervos*, cînd partea principală a elementuluĭ, firișorul ce numim cilindru-axă saŭ prelungirea luĭ Deiters, să află înconjurată de un manșon de *myelină* — cu, saŭ fără ghena luĭ Schwann, și *fibră nervoasă*, cînd elementul este redus la partea principală, adecă atuncea cînd este lipsit de manșonul de myelină.

Neuronul are felurite forme, fie că nu este ajuns la complecta luĭ desvoltare, fie că s-a specializat. In tot cazul i să deosebește următoarele regiunĭ: un corp protoplasmic cu nucleŭ, numit, **neurocyt**; una saŭ maĭ multe prelungirĭ periferice, ramificate așa fel, că să asamăn cu crengile de copacĭ, acoperite cu promoroacă, prelungirĭ numite **dendrite**, și o prelungire, maĭ mult saŭ maĭ puțin groasă, cu un conturn în tot-deauna neted, descoperită de *Deiters* și numită astă-zĭ după Kölliker, **axon**.

Acest axon, are, după spusele luĭ Golgi (1883) și admise aproape de toțĭ, două aspecturĭ. Decĭ axoniĭ să întîlnesc, în masa nervoasă, cu două înfățoșerĭ. Une orĭ, axonul să bifurcă în formă de T, saŭ trimete aproape perpendicular, de pe axa luĭ, ramurĭ *colaterale*, ce în cele din urmă să rezolv în buchete, înfățoșare numită: **axon prim**. Alte dățĭ, chiar aproape de rădăcina luĭ, axonul să rezolvă în o rețea, înfățoșare numită, **axon secund**.

Neuronele cu axon secund aŭ maĭ capatat, de la Lehonssek, numirea de *celule de asociație*, fiind-că rețelele datorite axonilor ar stabili legăturĭ între neuronĭ.

In fine legăturele s-ar face în modul următor, fapt de mare însemnătate și asupra căruia sînt atîtea și atîtea discuțiunĭ: *Axoniĭ* prin ramurile lor, ar veni în atingere cu *dendrițiĭ*, fără a să lega. *Nu există continuitate între neuronĭ, ci numaĭ atingere.*

Imediat să zărește cîmpul larg al interpretațiunilor ce rezultă din acest mod de a concepe legăturile între neuronĭ (între celulele nervoase).

Iată ce să poate spune, relativ la structura, la morphologia sistemuluĭ nervos, fără a urmări împrăștierea și legarea elementelor nervoase, sp. ex. în masa crieruluĭ, saŭ a altuĭ organ din sistemul nervos.

Relativ la rolurile regiunilor găsite în fie-care neuron, iată iarăşĭ ce să spune:

Neurocytul, după majoritate, afară de *Morat*, este şi centrul de funcţionare şi centrul trophic.

Axonul este numaĭ conducătorul excitaţiunilor, din care cauză s-a maĭ numit şi *prelungirea celulifugă*.

Dendritele, după Golgi, ar absorbi numaĭ sucurile hrănitoare, ceia ce nu este admis de majoritatea biologilor, care le maĭ daŭ şi rolul de a primi excitaţiunele nervoase, de a culege acele excitaţiunĭ, decĭ sînt *prelungirĭ celulipede* (celulipete) şi faţă cu numărul lor mare, ele măresc suprafaţa de excitabilitate a neuronuluĭ.

Ca să rezumăm, activitatea unuĭ neuron, lăsînd deoparte actul nutriţiuneĭ şi avînd în vedere numaĭ acel al inervaţiuneĭ, vom zice: prin *dendrite*, neuronul primeşte incitaţiunele, fie nervoase, fie de o altă natură, incitaţiunĭ ce sînt transmise la *neurocyt*, unde sînt înmagazinate, elaborate şi apoĭ, prin *axon*, transmise mai departe.

Dacă am compara neuronul, măduveĭ spinăreĭ cu nerviĭ săĭ, am zice, că *dendritele* reprezintă nerviĭ de simţire, ce aduc incitaţiunile de la periferie; *neurocitul* reprezintă organul complex — *măduva* — în care să elaborează acele incitaţiunĭ, iar *axonul* ar fi un nerv motor.

Şi dacă trecem la fenomenele psihice, putem spune — după cum s-a putut prevedea din zicerea luĭ Ch. Richet, amintită maĭ sus — că, cu toate studiile şi cu toate încercările, nu s-a făcut vre-un pas simţitor înainte.

Richet maĭ spune: „*că actul cerebral este rezultatul* „*unuĭ mecanizm miraculos, căcĭ este înzestrat de conştiinţă*, „*adecă de puterea de a să cunoaşte şi de a să observa*“. Ca consecinţă maĭ adaogă: „*că în limitele putereĭ noastre* „*de a afla, crierul omuluĭ este gradul cel maĭ perfect al* „*evoluţieĭ lucrurilor şi al fiinţilor*“.

Analizînd un act cerebral vom constata două fenomene, unul *fiziologic* şi celalt *psihic*. Cel de întîiŭ, este o lucrare datorită unuĭ reflex complicat; cel de al doilea, este o lucrare datorită uneĭ elaboraţiĭ necunoscută nouă şi pe care o numim *conştiinţă*, elaboraţie unică în univers.

Un om sp. ex. dîndu-şĭ repede capul într-o parte

închizînd și ochiĭ, cînd i să aruncă, saŭ să face simplu semnul de a i să arunca ceva în ochĭ, pe lîngă o mișcare reflexă ce a făcut—*fenomen fiziologic,*—îșĭ maĭ dă samă și de natura excitantuluĭ ce a provocat acel act reflex și de feliul de mișcare ce a executat. A avut loc și un fenomen psihic.

Cînd ținem samă dară, de ce este crierul în concepțiunea biologilor modernĭ și de fenomenele numeroase ce numim: *senzațiunĭ, percepțiunĭ, memorie, gîndire, judecată, dorințĭ, plăcerĭ, desplăcerĭ, pasiunĭ, vroință*, etc., nicĭ nu poate fi de mirare, că nu putem lămuri, nu atîta mecanizmul acestor fenomene, cît faptul de *conștiință* ce rezultă, din numeroasele lucrărĭ ce aŭ loc în crier.

Orĭ-cît am observa noĭ, cu microscopul, un *neuron* și sub orĭ și ce împrejurare, nu avem să căpătăm o noțiune despre ce este o *durere*. Și cu toate acestea, noĭ ne dăm samă de starea de a fi ce numim *durere,* stare care s-a dezvoltat în celulele noastre nervoase. Iată dară un fapt de conștiință ce dorim a înțelege și pe care nu-l putem analiza, deși mecanizmul lucrăreĭ care a deșteptat acea stare poate fi urmărit.

In realitate, încercările moderne, caută a găsi *mecanizmul* lucrărilor psihice, întru cît privește partea lor inconștientă, partea mecanică, dacă cealaltă, partea conștientă, este ne-abordabilă. Și pe această cale chiar, teoriile și discuțiunile sînt numeroase și pe acestea am avut în vedere a le expune, cînd mi-am propus a scrie această dare de samă.

In un asemenea cadru, intră sp. ex.: mecanizmul fenomenuluĭ psihic ce numim *somn.* Mathias Duval, afirmă în un articol de curînd publicat, că în realitate *Tanzi* (1893) și *Lépine* (1894), aŭ emis părerea, pe care aŭ dezvoltat-o el în 1895, fără însă a ști, de cele spuse de predecesoriĭ săĭ și după care, somnul s-ar lămuri foarte ușor.

Cum acest fenomen psichic este maĭ mult inconștient decît conștient, teoria înaintată pare foarte rațională căcĭ ar fi vorba de o simplă lucrare mecanică, și anume :

Dendritele s-ar putea întinde, scurta, da într-o parte, mişcări, ce le numeşte Duval: *amoeboismul celulelor nervoase.* Aceste mişcări, confirmate de mulţi biologi, care lucrează în laboratorii deosebite, punîndu-să şi în condiţiuni deosebite, ar avea ca rezultat, întreruperi mai mult saŭ mai puţin pronunţate, între *neuroni* şi deci, fluidele nervoase ce să propagă ne-încetat între elementele sistemului nervos, pot fi împiedecate în curgerea lor; de aici încetare în elaboraţiunile neuronilor şi de acolo somnul.

Lăsînd de-oparte, criticele severe şi unele foarte raţionale, ce s-a rîdicat contra acestei păreri, avînd în vedere numai a aminti o *teorie,* ce rezultă din modul de a concepe structura sistemului nervos, voiŭ atrage luarea aminte asupra expresiunei de *amoeboism,* dată de M. Duval.

O găsesc puţin corectă şi chiar singur spune, că *I. Demoor*, care a contribuit foarte mult la studiul motilităţii dendritelor ca şi D-ra *Stefanowska,* cred această expresiune foarte ră. Şi Demoor chiar a înlocuit cuvîntul de *amoeboism,* prin acel de *plasticitate a neuronilor* şi eŭ cred că mai corect ar fi să spunem : *expansiunea neuronilor*.

Că nu este corect, uşor putem dovedi, de-oare-ce amibele (şi nu amoebele) aŭ pseudo-pode, adecă nişte prelungiri, graţie cărora să pun în legătură cu mediul, fără poziţiuni fixe, dispărînd aicea, pentru a să ivi alăturea, saŭ la partea opusă, ceia ce nu este cazul cu dendritele. *Aceste prelungiri au un fel de oscilaţiuni, fără a-şi perde locul* ; *sînt simplu* **expansibile.**

Dacă faptul acesta — *expansiunea* (amoeboismul lui Duval ; plasticitatea lui Demoor) — ajunge a intra în domeniul biologiei, ca un **ce** sigur, atunci va trebui a fi înscris sub numirea de : *expansiunea neuronilor* şi nu de *amoeboism,* contra căruia, cu drept cuvînt s-a sculat Demoor şi Stefanowska.

Fiziologistul *Exner,* explică mecanizmul fenomenelor psihice pe o cale cu desăvîrşire fizică, care este foarte grea de rezumat.

Totul depinde — după dînsul — de legăturile elementelor sistemului nervos, de starea de a fi a prelun-

girilor, de natura şi intensitatea excitaţiunilor, şi cînd acele excitaţiunĭ pot servi la încărcarea neuronilor cu cătimĭ noue de energie, saŭ la descărcărĭ, fie brusce, fie lente.

Orĭ-cît de ingenioasă este expunerea sa, tot nu poate lămuri sp. ex.: *somnul*, care de altmintrelea, după modul de a vedea al luĭ Duval şi ceĭlalţĭ, pare a fi aşa de simplu, numaĭ dacă în adevăr *mecanizmul* este aşa după cum îl susţin dînşiĭ.

Ca să sfîrşim am putea aminti o altă teorie, relativă la **memorie**, care ar fi, după uniĭ, de asemenea rezultatul unuĭ act pur fizic-chimic şi după mine, poate să fie rezultatul unuĭ act pur mecanic.

Richet spune, că memoria nu ar fi decît proprietatea ce o aŭ uniĭ neuronĭ cerebralĭ de a pastra urme de excitaţiunile numeroase ce aŭ suferit în cursul vieţeĭ, urme, ce numeşte el *suvenirurĭ* şi la un moment dat, acele suvenirurĭ (urme) pot modifica răspunsul ce s-ar cuveni uneĭ incitaţiunĭ. Şi cum aceĭ neuronĭ sînt în crier, urmează că acest organ nervos este *organul memorieĭ*, că dînsul modifică răspunsurile, după cele ce a pastrat din trecut.

Cînd o iritaţiune a ajuns la crier, să deşteaptă memoria, adecă intră în lucru, toate urmele pastrate în neuroniĭ cerebralĭ, de la incitaţiunile de acelaş fel din trecut, şi răspunsul nu poate fi prevăzut, fiind modificat de acele lucrărĭ, de *memorie*.

Şi ca să lămurească maĭ bine acele suvenirurĭ din neuroni, compară, cele ce să petrec în crier, cu imaginele de pe plăcile de fotografie. Lumina impresionează o placă fotografică şi lasă o imagine, care ajunge vizibilă în urma uneĭ reacţiunĭ chimice, numită : *dezvălitoare*. Tot ast-feliŭ, o excitaţiune ajunsă la un neuron, provoacă o reacţiune chimică, care îl modifică întru cît-va şi acea modificare să *dezvăleşte* (ajunge vizibilă, memoria), orĭ de cîte orĭ o altă iritaţiune ajunge la acel neuron. In acelaş element nervos dară, pot să fie suprapuse o serie de asemenea clişeurĭ şi în acest act fizico-chimic ar consta memoria.

După mine, ţinînd samă de numeroasele ramifica-

ţiunĭ ale axonilor şi dendritelor şi de suprapunerea acestor ramificaţiunĭ, să poate — zic că să poate — ca în mişcările dendritelor, să să împrime pe dînsele din partea ramurilor axonilor, *urme imperceptibile* şi imposibil de văzut, întocmaĭ ca acele ce rămîn pe sulurile aparatelor phonographice, şi cînd alte incitaţiunĭ ajung prin acele ramificaţiunĭ, la aceĭ neuronĭ, vor reproduce aceleaşĭ vibraţiuuĭ ca şi în phonographul cu care le-am comparat.

Această reproducere, nu este decît *memoria*, şi gîndirile ce să înlănţuesc în diferitele momente ale existenţeĭ noastre, gîndirĭ, acum limpezĭ, acum confuse, sînt rezultatul atît a legăturilor dintre *neuroniĭ memorieĭ* (neuromemoralĭ, ca să-ĭ numesc aşa), cît şi a activităţiĭ neuronilor, ce aŭ primit incitaţiunile de la periferie şi caută a le transmite în masa crieruluĭ.

După cum să vede, prin un simplu act mecanic să poate explica *memoria* şi *gîndirea*, dacă — repet încă odată — să dovedeştĭ pe deplin că aşa este structura crieruluĭ, după cum s-a amintit.

Modul meŭ de a vedea merită o dezvoltare maĭ mare, cînd trebue analizat maĭ de aproape exacta structură a crieruluĭ, ast-feliŭ cît o cunoaştem astă-zĭ, şi cînd o mulţime de fapte pot fi perfect analizate, rămîind, bine înţeles, în afară de orĭ-ce lămurire, partea conştientă ce să dezvoltă în fie-care moment, la fie-care act îndeplinit de neuroniĭ cerebralĭ.

Ne avînd pentru moment altă dorinţă, decît a arăta cîmpul larg deschis teorielor, odată cu concepţiunea modernă a structureĭ sistemuluĭ nervos, cele cîte-va exemple alese sînt îndestulătoare.

Cît priveşte părerea mea, asupra *memorieĭ*, mă rezerv a reveni cu o altă ocaziune, maĭ pe larg.

Iaşĭ 10 Martie 1898.

GH. GHIBANESCU

Glosă literară: întunerec=zece miĭ

Cetitorul atent al psaltireĭ Coresiane a observat de sigur că între multele curiozitățĭ de limbă, ce prezintă, e și cuvîntul *întunerec* în accepțiunea de numeral; *„nu mă tem de* **întunearece** *de oamenĭ"*

Ințelesul cuv. *întunerec* ca numeral vine de cîte-va orĭ și în Codicele Voronețian și în Psaltirea Scheiană, o dovadă vie din multe altele că e o filiațiune între textele traducerilor luĭ Coresi și celelalte două manuscripte.

Cuvîntul *întunerec* să găsește sub forma *tunerec* „Blagosloviți lumina și *tunerecul*". „Să luminează ceia ce șădu întru *tunerec*" (Peasna 7, 72; Luca 1, 79). Forma *întunerec* e compusă din prefixul *în,* dat de Coresi ca *un* (*untunerecul*), și *tunerecu.*

Nu e ușor de stabilit etimologia luĭ *tunerec,* care stă în legătură cu latinul *tenebricus,* un derivat de la *tenebrae, arum.* E greŭ de stabilit filiațiunea fonetică între *tunerec* și *tenebricus*, dacă nu cumva avem a face aicĭ cu o etimologie populară care ne-ar explica maĭ bine pe romînescul *tunerec.*

1) In ințelesul de *substantiv* îl găsim în următoarele pasaje din Psaltirea Coresi și Scheiană.

„Și plecă ceriu și destinse și *înturearecu* supt picioarele luĭ" (Psal. XVII, 10) γνόφος, caligo, мрáкъ).

„Și puse *înturearecu* cuperemîntul săŭ... și *înturecată* apă" (Psal. XVII, 12); σκότος, tenebras, тмѹ), lumirezĭ *înturearecul*"

(XVII, 29)=σκότος, tenebras, тмꙋ. Fie calea lor *întureareсu*" (XXXIV, 6)=σκότος, tenebrae, тмá;—Gătoviră săgeațe întru *întureareсu*" (X, 2)= σκοτομήνῃ, obscura, luna; мрацѣ, „întru *întu-rerecu* îmblă" (LXXXI, 5)=σκότει, tenebris, тмѣ; — „cuperime *întuneareсu*" (LIV, 6), σκότος, tenebrae, тма;

In aceste exemple aduse din Coresi și Psaltirea Scheiană să vede că cuvîntul *întunerec* traduce exact cuvintele мракъ тма, slavon; σκότος grecesc și *tenebrae* latin, care toate aŭ același înțeles

Tot *întunerec* însamnă și grecescul γνόφος, latinul *caligo* și slavonul мракъ, cum vin cu psalm. XVII, 10.

2) In înțeles de *numeral* găsim cuvîntul *întunerec* în următoaele pasaje:

„Nu mă tem de *întureareсe* de oamenĭ (III, 7), Coresi pune *de miĭ* de oameni. tocmaĭ ca în textul originat μυριάδων. millia, тéмъ;

„Roata zeuluĭ *întureareсu* și *întureareсu* în *o mie* rodește, (LXVII,)=„carul luĭ D-zeŭ cu miile înmulțit, miĭ de ceĭ ce privesc", =μυριοπλάσιον χιλιάδες; decem millibus multiplex millia; тмáми тéмъ тысащıа.

„Cădeava departe ta *miĭ și întunerece* deadereapta ta" (XC, 7);=χιλιὰς καὶ μυριὰς, milla et decem millia; тысащıа și тма;

Tot în înțeles de numeral găsim pe întunerec în Codicele Voronețian.

„Cîte *întureareсe* săntu Iudeĭ ceia ce aŭ crezut?" (29/11)=тéмъ.

„Ciincĭ *întureareсe* de argint" (6 14);=пать тéма;

Aicĭ ne aflăm în fața uneĭ confuziunĭ literare. Departe ca cuvîntul *întunerec* să fi avut vre-odată în graiul viŭ romînesc înțelesul de numeral, traducătoriĭ noștri ceĭ dintîiŭ aŭ rămas încurcațĭ față de slavonul тма, care însemna și *întunevec* și *zece miĭ*, ca o moștenire de la origina sa turco-tatară, cum dovedește d. Șăineanu: „Slav. тъма vine din turcescul *tuman*, *duman*=întunerec și zece miĭ, miriade (zenker); de unde bulgărescul *tuman*, rus *tuman*, cuman *tumen*, decem millia, și ebraicul *rebhabha* = număr mare și nehotărît „din radicala *rabh* „des, gros mult (Gesenius)" (Șaineanu „Semanologia" 81).

Dar pe cînd тумáнъ însamnă numaĭ *le brouillard* тма însamnă ténèbres, *une multitude*, *decem millia*. Ca derivate avem тмить, a întuneca; iar тмущıиц une myriade; тмоущслєнныи innombrable.

Că lucrul a provenit din confuziune avem faptul că în toate locurile unde în loc de тма în textul slavon vine numeralul тысаща traducătorii noștri pun pe *mii*.

Iată cîte-va pasagiĭ:

„Ca o *mie* de anĭ“ (LXXXIX, 4)=тысаща, mille, χίλια; —

„că maĭ bire o zi în curțile tale decît *miĭ* (LXXXIII, 11).= χιλιάδας„ millia, тысащъ; —

„și cuvîntu ce zise în *miĭ* de neamurĭ (CIV, 8)=χιλιάδας mille, тысащы,

„maĭ dulce e mie e legea rostuluĭ tăŭ decît *miĭ* de aur și de argint“ (CXVIII, 72)=χιλιάδας, millia, тысащъ.

Confuziunĭ de asemenea natură să găsesc și în alte traducerĭ, pe care d-l Șăineanu le pomenește în studiul citat maĭ sus:

Coresi zice în epilog: maĭ vrătos *cincĭ* cuvinte cu înțeles decît un *untunearec* de cuvinte neînțelease“. (pg. 443). Cronica Moxa: „*treĭ întunearece și treĭ miĭ*, (pg. 380). Pravila Govora: „acest *întunearec* de pasărĭ“ (pg. 36). Pravila 1652: „răbdară *întunearece* e muncĭ“ (pg. 59). Dosofteĭ „Viețele sfinților“: „era ca niște vrăbiĭ *întunearecele* (fila 80-a)“; cu *întunearecele* de bunurĭ (fila 184-a).

Din cele înșirate reiesă pînă la evidența că primiĭ noștri traducătorĭ n-aŭ cunoscut decît texte slavone, după care aŭ tradus, căcĭ numaĭ așa ne explicăm *una din sutele de confuziunĭ* ce le găsim în vechile noastre traducerĭ, căcĭ un moment daca ar fi cunoscut Coresi, saŭ un alt cine-va un text grec, n-ar fi amestecat pe *întunerec cu zece miĭ*, de-oare-ce textele grece ne dădeaŭ cuvinte deosebite ca: σκότος, γνόφος, μυριάδες; — caligo, tenebrae, decem millia; pe cînd textele slavone ne dădeaŭ pe тма́, тмꙋ, тмѣ, тма́мн, тéмъ, și мракъ, мрацѣ.

De aicĭ ca povață că pentru a explica judicios și literar vechile traducerĭ romîneștĭ nu trebue a alerga la textele greceștĭ, cum a făcut d-l Sbiera în studiul săŭ asupra Codiceluĭ Voronețian, — decît doară în cazurĭ de lămurirĭ de sens, ci trebue să ne îngrădim *numaĭ* textele slavoane, carĭ după ele s-aŭ luat *toțĭ* primiĭ noștri traducătorĭ.

DĂRI DE SAMĂ

Les Français d'aujourd'hui: types sociaux du centre et du midi *par* **Edmond Demolins**, *1 vol. 465 pag a 3,50. Firmin-Didot éditeurs, 1898.*

Autorul Ed. Demolins e cunoscut îndeajuns prin scrierea sa: *A quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons.* Asupra cărțiĭ *Les Français d'aujourd'hui* scriitorul francez *Maurice Barrês* spune că e de o valoare și maĭ mare, căcĭ cuprinde „cauzele explicătoare a deosebitelor forme sociale din care întreaga societate franceză este alcătuită".

Insușĭ Demolins în prefața, cu care însoțește volumul, ne lămurește cuprinsul: „Astăzĭ e cu neputință de tăgăduit știința socială, tot atît pe cît e de greŭ a tăgădui științele naturale. Dacă știința socială s-a întemeiat în urma altora, cauza e că a avut de observat și de coordonat fenomenele sociale înfinit de complicate, fie prin natura lor, fie prin faptul libertățiĭ omeneștĭ. Totușĭ libertatea omenească nu-ĭ absolută — în acest caz n-ar putea exista o știință socială — ci e supusă legilor sociale, precum e supusă și legilor fizice. Insă prin cunoașterea științifică a acestor legĭ, omul poate ajunge să le stăpînească, după cum cu ajutorul știinților naturale stăpînește forțele cele maĭ uriașe ale naturiĭ. Știința nu scutește pe om de legile aflate, însă îl învață cum să să apere de pericole și cum să utilizeze forțele natureĭ .n profitul săŭ. In acest sens trebue înțeleasă și libertatea omuluĭ. Cartea de față are de scop a da la lumină u-

nele din aceste legĭ sociale şi a arata în acelaş timp cum poate omul să să slujască de ele pentru a îmbunătăţi starea sa materială şi morală".

Găsim nimerit să expunem maĭ la vale deosebirea pe care o face Demolins între *învaţat* şi *erudit*, căcĭ prin aceasta ne vom face o idee de metoda generală aplicată de autor.

„După 1870, eruditiunea germană a prins rădăcinĭ şi în Franţa. Germaniĭ preţuesc o lucrare maĭ ales după vrafurile inedite scoase la iveală; nicĭ odată nu s-a dus atît de departe arta de a grămădi fapte şi citaţiunĭ de izvoare. Universităţile germane sînt neîntrecute din acest punct de vedere. O carte germană, care să respectă, cunoaşte tot ce s-a scris maĭ înainte asupra aceluiaş subiect şi dă bibliografia întreagă. Cine-va nu e erudit decît cu această condiţiune. Noĭ o declarăm sus şi tare: eruditiunea nu trebue confundată cu ştiinţa, ia nu o lămureşte, din contra adesea orĭ o înăduşă. Să ne lăsăm de acest prejudiţiŭ de a îmbina ştiinţa cu erudiţiunea.

Cum procedează eruditul? Adună, asupra unuĭ subiect, cît maĭ multe documente, cît maĭ multe texte: izbînda e în partea aceluia care a grămădit maĭ mult. Insă aceasta nu-ĭ o muncă grea, care să ceară multă sforţare intelectuală; rabdare şi numaĭ rabdare, iată tot ce să cere pentru a face tot maĭ mare gramada de fapte. Ba chiar munca colecţionăriĭ e şi atrăgătoare. In fie-care zi vezĭ cu bucurie mărindu-să mormanul de fiţuice, pe care aĭ însemnat fapte şi citaţiĭ. Şi acest rezultat pipăit al munceĭ e un semn de încurajare pentru a urma maĭ departe compilaţiunea.

In realitate însă munca aceasta îĭ nefolositoare, căcĭ un subiect nu e cunoscut prin faptul că s-a grămădit toate documentele publicate asupra chestiuniĭ, toate citaţiunile referitoare la ia. Adesea problemă să întunecă proporţional cu gramada de documente şi citaţiĭ. Un erudit german, într-o zi, îmĭ spunea cu privire la o problemă ce studia: „Nu maĭ văd nimic, am prea multe fapte."

Avea dreptate căcĭ şi eŭ am cunoscut timp îndelungat soarta crudă a unuĭ autor învăluit în mijlocul faptelor. Posed, între altele, un tartaj, făcut anume acum

vre-o 20 anĭ, care conţine vre-o zece miĭ de fiţuice. Vedeam cu bucurie de copil crescînd movila de fiţuice, cînd însă am vroit să alcătuesc un tot, să întroduc o ordine, o clasificare, m-am simţit înecat în documente; arboriĭ mă împedicaŭ să văd pădurea. Azi tartajul e închis, şi nu-l voiŭ redeschide decît doar spre a svîrli la vechiturĭ conţinutul.

In general eruditul ast-fel înecat în vrafurĭ de documente nu să hotăreşte a le svîrli. Nu vrea ca atîtea note adunate să fie svîrlite; le publică sub formă de carte, alcătuind o vastă compilaţiune fără a să gîndi la înlănţuirea cauzelor şi efectelor, adecă să scoată legĭ.

A afla înlănţuirea cauzelor şi efectelor, şi prin aceasta a stabili legile fenomenelor, iată înadevăr ceia ce deosebeşte pe *învăţat* de *erudit*. Putem reduce la treĭ metodele de care să slujeşte mintea omuluĭ în cercetările sale:

1. Metoda teoreticianilor care nu să uită la fapte şi construesc sisteme prin simplă gîndire.

2. Metoda eruditșilor, carĭ dispreţuesc raţionamentele teoretice şi purced la adunarea faptelor.

3. Metoda învaţaţilor, carĭ nu purced nicĭ de la un sistem *a priori*, cum fac ceĭ dintîiŭ, nicĭ prin grămădirea de fapte, cum fac ceĭ de al doilea. Procedarea lor să poate formula ast-feliŭ: *a raţiona* **în fond** *asupra* **unuĭ mic număr** *de fapte, pînă cînd să scoate înlănţuirea lor şi să determină clasificaţiunea.* Pentru a face aceasta, să cere de o sută de orĭ maĭ multă muncă personală, sforţare de gîndire şi de comparare decît grămădirea de fiţuicĭ, care-ĭ o muncă maĭ mult maşinală decît intelectuală!

Trecem acum la analiza cuprinsuluĭ volumuluĭ.

Iată cestiunile pe care le tratează:

Cartea I, zona arteĭ pastorale.

Regiunea munţilor marĭ, tipul din Pireneĭ şi Alpĭ.

Regiunea înaltelor platourĭ calcare, tipul din Gévaudan şi Rouergue.

Regiunea munţilor vulcanicĭ: tipul din Auvergue.

Cartea II, zona producţiunilor arborilor fructiferĭ.

Regiunea castanuluĭ şi nucului: tipurile din Limousin şi Périgourdin.

Regiunea maslinuluĭ: tipul Provençal.

Regiunea vieĭ: tipurile Touraugeau și Gascon-Armagnac.

Regiunea simpleĭ recolte intense; tipul corsican.

Cartea III, zona cultureĭ în mică proprietate.

Valea și rolul său social.

Tipul văilor din basinul Ronuluĭ.

Tipul văilor din basinul Garoneĭ.

Tipul văilor din basinul Loira.

Cartea IV, zona cultureĭ în mare proprietate.

Platoul și rolul său social.

Pentru ce domnește în sud și centru arendarea (métayage).

Tipul platourilor din basinul Ronuluĭ.

Tipul platourilor din basinul Garoneĭ.

Tipurile Bourbonnais și Angevin.

Cartea V, zona culturiĭ eșită din comunitatea întinderilor necultivabile (landes).

Regiunea platourilor granitice: tipul breton.

In explicarea tipurilor societățiĭ franceze Demolins arată: 1) cum natura loculuĭ ocupat a înrîurit asupra munceĭ, 2) cum familia s-a format pe baza elementuluĭ etnic așezat în diferite părțĭ ale Franțeĭ și a feliuluĭ munceĭ dezvoltate și 3) cum din munca practicată s-a dezvoltat anumite aptitudinĭ sufleteștĭ, etc.

Demolins începe volumul prin analiza societăților celor maĭ putin complicate, căcĭ în adevăr nu poate fi maĭ simplă decît societatea a căriĭ ocupațiune e păstoria. Munca ce execută asemene societate este foarte elementară, *simpla recoltă.* Natura să îngrijește de produce iar omul numaĭ culege. Iarba crește de la sine, vitele o pasc transformînd-o în lapte și carne, — iar omul prin o muncă de tot ușoară culege fructele. Munca de culegere nu e grea, nu e complicată, nu cere sforțărĭ marĭ și nicĭ cunoștințĭ superioare. Arta pastorală n-a variat în procedările sale din cea maĭ veche antichitate și nicĭ e supusă la variațiune în viitor. Munca cerută de arta pastorală fiind atît de simplă și neprogresibilă, evident că și societatea care o va exercita, va fi inferioară. Tipul arteĭ pastorale să găsește în Franța în Pireneĭ, Alpĭ și masivul central.

In Alpi și Pirenei, care aŭ asemănări, din cauza înălțimii munților și a costișelor prăpăstioase, din cauza climei aspre (zapada acopere pămîntul timp de 6 luni) pămîntul nu poate fi cultivat, singură iarba să produce. Ce ocupație să putea dezvolta aici decît cea pastorală? Societatea pastorală are o formă a sa proprie: *comunitatea*. Iarba prin natura sa e comunitară nu poate fi apropriată. Pe cînd agricultorul muncește din greŭ și vra ca să aibă singur proprietatea muncii sale, păstorul nemuncind pentru producerea ierbei nu simte imboldul de a stăpîni solul. Păstorul să mulțumește ca vitele sale să aibă unde paște colectiv cu alții. De aceia să constată că *pe cînd pămînturile cultivabile sînt proprietatea individuală, din contra pămînturile cu pășune rămîn în stare de bunuri comune*. Caracterul comunitar e atît de pronunțat în Pirenei, încît el să menține nu numai între membrii aceleiași comune, ci chiar între 7 comune vecine, care posed indiviz, cîte 10,000 hectare de pășune. Și lucru însemnat, în aceste regiuni pe cînd pășunea e proprietate comună, locurile cultivabile pe unde să mai află, sînt proprietate individuală. .

Pășunea făcîndu-să în comun, evident că există o regulă, nescrisă, după care să evită certele. Din reglementarea pășunei să constată că și munca să executa în *comunitate*. De aceia forma familiei pastorale din Franța e *patriarcală*, așa cum e ori unde această ocupație domnește. Șeful familiei ține în jurul săŭ pe toți copiii, frații, nepoții, etc., căsătoriți saŭ nu. Membrii familiei nu aŭ interesul a să stabili în gospodării individuale, căci pășunarea să împacă cu exploatarea și posedarea în comun a avutului familiei. Șeful are puterea întreagă în mîna sa. — Azi familia comunitară din Pirenei și Alpi din Franța tinde a dispărea; ia să mai menține numai cu mari sacrificii personale din partea membrilor ce o alcătuesc. Domeniul familiei trebuind a nu fi bucățelit, și toți membrii familiei stînd în jurul șefului, evident că din partea unora să fac jertfe personale, mai cu samă după codul Napoleon putîndu-să face împărțirea averei în părți legale. — Insă timpurilor de azi nu mai corespunde familia patriarcală, și de aceia cu încetul să ni-

micește. Demolins face istoricul uneĭ familiĭ, anume Py, pentru a arata în concret cum forma patriarcală a familieĭ și averea în comunitate aŭ dispărut, și apoĭ pentru a deduce din acest exemplu ce să va întîmpla cu toate familiile de acest fel. Timpurile de azĭ, și fără o lege cum e codul Napoleon care dispune împărțirea avereĭ între moștenitorĭ, încă aduce dizoluția acestor familiĭ, căcĭ să cere de la fie-care membru *o sforțare și o muncă personală*, inițiativa proprie, iar nu să să susțină prin sprijinul altora, al familieĭ. De aceia ne și spune autorul că nu trebue să visăm la menținerea cadruluĭ acestor familiĭ; ci să ne silim a face pe membriĭ eĭ *să poată prin sine însușĭ a trăi*, să dezvolte inițiativa lor personală în lupta pentru existență.

Disolvarea familiilor din Pireneĭ și Alpĭ făcîndu-să fatal, ce să alege cu membriĭ lor? Demolins studiază emigrările ce să fac din aceste localitățĭ, pentru a ne da o experiență sociologică. Și în adevăr e o experiență sociologică să vezĭ ce va face un om, născut și crescut în condițiĭ anumite, transplantat în o altă societate cu alte condițiĭ cerute de traiŭ. Felul cum emigranțiĭ din Pireneĭ și Alpĭ vor ști a triumfa în lupta pentru traiŭ în alte mediĭ sociale, ne va da măsura după care să-ĭ apreciem.

Emigranțiĭ din Pireneĭ, dacă-s femeĭ, să reduc la rolul de servitoare; activitate socială în care nu să cere inițiativă particulară și samănă maĭ mult cu rolul pe care l-a jucat în cadrul familieĭ patriarcale; dacă-s barbațĭ eĭ ocupă iarășĭ funcțiunĭ de subalternĭ și iarăși nu dezvoltă energie și muncă personală. Emigrările să fac pînă și în America. Și tocmaĭ din aceste emigrărĭ departate să constată maĭ bine caracterul familieĭ în care s-aŭ născut și crescut. In cîmpiile Argentineĭ, unde există condițiile din Pireneĭ și Alpĭ, adecă cîmpiĭ întinse de pășune, acolo să îndreaptă emigrațiĭ. Dar apoĭ emigrarea să face: 1) în *grupe*, 2) munca în asociațiune, 3) întoarcerea la cămin. Membrul uneĭ familiĭ, unde nu i s-a cerut inițiativa sa, nu poate pleca singur, să simte smuls și fără viață, dacă nu are ajutorul celorlalțĭ semenĭ, care să plece cu dînsul și să-ĭ asigure munca unde va sosi. Gîndul luĭ nu e să prindă rădăcinĭ sociale unde să hrănește, ci să să în-

toarcă la cămin unde să-şĭ cumpere cu ce a cîştigat un petec de pămînt pentru odihna bătrîneţeĭ. De aceia cu dreptul, spune Demolins : Tot comunitatea susţine şi emigrarea ; emigranţiĭ nu aŭ fost lasaţĭ ùn moment în voia soarteĭ, adecă propriile lor puterĭ de muncă ; eĭ aŭ trăit şi trăesc tot ca acasă la dînşiĭ ; am putea zice că e un colţ din ţara lor proprie transplantat aiurea".

Din Barcelonnette, de lîngă Alpĭ, emigranţiĭ să îndreaptă în Mexic şi să dedaŭ la comerţ, ocupaţie pe care o practică şi în locul de naştere. Insă nicĭ acest fel de emigrare nu e superioară, căcĭ să face pe grupe, munca în asociaţiune şi cu gîndul de întoarcere. „Insă o rasă nu pune stăpînire pe pămînt decît prin *agricultură*. Decĭ nu aceştĭ emigranţĭ vor intinde rasa în afară de Franţa, cum, spre exemplu, o face colonul anglo-saxon. Pînă acum împrejurările aŭ favorizat pe aceştĭ emigranţĭ din Alpĭ şi Pirineĭ. In atingere cu Spaniolĭ şi indigenĭ, aŭ izbutit prin menţinerea întru cît-va a cadruluĭ familieĭ comunitoare. Acum însă vin în contact cu rasa anglo-saxonă, care din *Statele-Unite* îşĭ întinde vlăstarele sale în tot restul Americeĭ. Inferioritatea e vădită : 1) pentru că emigraţiĭ franceji aŭ gîndul întoarcereĭ la locul natal, 2) cîştigul realizat de dînşiĭ e trimis în Franţa în loc de a-l întrebuinţa spre a face maĭ temeinică legătura cu noua patrie, 3) pentru că lipseşte spiritul de iniţiativă şi de cutezanţă".

De la Pirineĭ şi Alpĭ trece la masivul central în care găseşte două tipurĭ : 1) din *Causses* şi 2) din *Auvergue*. Caracteristica tipuluĭ din Causses este : *nu găseşte un sprijin îndestulător în arta pastorală şi nicĭ în comunitate, dar nicĭ nu are încă iniţiativa individuală dezvoltată spre a eşi biruitor în lupta prntru traiu.* Caracteristica tipuluĭ Auverguat : *nu găseşte un sprijin satesfăcător în arta pastorală şi comunitatea familiară, dar găseşte un sprijin mulţumitor în aptitudinea sa la comerţul de vechiturĭ.* Pe cînd ceĭ din *Causses* transplantaţĭ aiurea nu să pot susţine, fără sprijinul altora, din contra ceĭ din *Auvergue,* bazaţĭ numaĭ pe propriile lor puterĭ şi fie-care individual, să menţin şi îşĭ crează o poziţiune de comerciant. De alt-fel explicaţiunea o avem în ocupaţiunile practicate la locul de naş-

tere; ceĭ din *Causses* fabrică brînza renumită de Roquefort și cresc numaĭ oĭ; pe cînd ceĭ din *Auvergue* vînd *boiĭ și caiĭ* pe carĭ îĭ cresc, și în acest comerț de vite găsesc prilejul a cîștiga deprinderile unuĭ comerciant iscusit.

După regiunea pastorală, trece la cea a producțiunilor arborilor fructiferĭ: castanul, nucul, maslinul, vița de vie, etc., carĭ daŭ deagata produse omuluĭ, acesta îndeplinind numaĭ munca de culegere. Și în această regiune individul nu e silit a dezvolta *muncă grea și multă*. Sînt pline de interes descrierile tipurilor din *Corsica*, *Provence* și *Tourangeau*. Autorul are ocazie să pună în relief cîte-va fenomene însemnate din istoria Franțeĭ, și prin aceasta a lămuri și prezentul. Iată ce ne spune despre meridionalul din Provence: „Meridionalul a cîștigat deprinderea plăcerilor exterioare și zgomotoase, are gustul întrunirilor și groaza de izolare. Iubește adunările și convorbirile. Căcĭ în aceste familiĭ, care altădată, ba uneorĭ și azĭ, cuprindeaŭ multe gospodăriĭ, să aflaŭ tot-deauna maĭ mulțĭ la masă, la preumblare, la convorbire. Munca pentru existență fiind ușoară, aveaŭ destul timp liber pe care nu-l puteaŭ alunga decît prin adunărĭ la un loc. Astăzĭ în *Provence*, de și spiritul de comunitate s-a redus, totușĭ în timpul ce dispun să adun, rude și vecinĭ, spre a fi împreună. Ast-fel s-a dezvoltat la meridional nevoia de a vorbi, ba de a vorbi tare, cum e de nevoe în adunărĭ numeroase, spre a comunica altora gîndirile tale. De aci s-a născut trebuința de a exagera la populațiunea din sud; să exagerează ca să poată atrage luarea aminte și ast-fel să fie ascultat de mulțimea celor adunațĭ și care vorbesc cu toțĭ".

Și acest spirit de adunărĭ la un loc să explică și pe baza elementuluĭ etnic al Galilor. In întrunirĭ să puneaŭ la cale și afacerile de interes comun. In evul mediu prin sec. XIII găsim întrunirĭ dese în Provence. Viața publică e o oglindire a celeĭ din familie.

„Incă și astă-zĭ să știe cît de mare e patima politiceĭ în sudul Franțeĭ. Cine-va e *roș* saŭ *alb*. și lupta politică e dusă la culme. Acolo triumful e al coterieĭ (claŭ). Această politică să explică prin ideia ce fie-care îșĭ face despre guvern; a pune mîna pe guvern să consideră ca

un mijloc de existenţă; după cum un meşteşugar trăeşte prin munca sa, tot ast-fel cine-va caută să trăiască din faptul că are puterea cîrmuitoare în mînă. Aceasta să numeşte *politica alimentară* [1]) în toată strălucirea eĭ. A pune mîne mîna pe guvern e o afacere de prima ordine".

Iată explicată elocuenţa meridionaluluĭ şi umflătura luĭ în fraze. Despre *Gambetta* şi *Thiers* găsim unele trăsăturĭ, cam nepotrivite cu cele ce ştim despre asemenea personaje. Aşa despre Thiers: „Să ştie că ilustrul om de stat" putea într-o convorbire să-şĭ asimileze cunoştinţile oamenilor cu care vorbea: militarĭ, juriştĭ, diplomaţĭ, industriaşĭ, comercianţĭ, etc. Era în stare maĭ tîrziŭ a expune ideile lor cu perfectă limpiditate, dar cîştigată în dauna fonduluĭ". Despre Gambetta: „pe soclul statueĭ luĭ s-a scris unele din frazele luĭ cele maĭ celebre. Trecătorul citindu-le nu le poate înţelege, căcĭ nu e în viaţă omul care rostea sub o formă teatrală vorbe fără ideĭ. Cine ar putea reciti discursurile luĭ Gambetta? Amicul care le-a publicat, i-a făcut un răŭ glorieĭ luĭ.

Meridionalul are încă o calitate prin care triumfă în politică, anume îşĭ resplăteşte prietiniĭ şi partizaniĭ politicĭ prin averea sa proprie şi prin izvoarele bugetare puse la dispoziţia lor. „Trebue să recunoaştem că una din marile puterĭ ale luĭ Gambetta era generozitatea cu care satisfăcea cererile prietinilor cu privire la locurile din buget. Negreşit un asemenea şef e urmat bucuros şi îmbrăţişat decît maĭ mulţĭ."

Demolins e meridional; el mărturiseşte că în descrierea tipuluĭ Provençal nu poate fi acuzat de nimenea, căcĭ îşĭ descrie cusururile sale propriĭ, Şi toată această caracteristică o pune în legătură cauzală cu ocupaţiunea şi activitatea de simplă recoltă a arborilor fructiferĭ şi cu trecutul istoric al elementuluĭ etnic aşazat în această regiune.

Interesul este şi descrierea tipuluĭ *Corsican*. Prin el ne explicăm un caracter istoric cum e *Napoléon*. Munca

---

1. La noĭ am zice maĭ bine *politică de capătuială*, însă ca termin tehnic şi general e maĭ bine zis „*politică alimentară*".

în Corsica să reduce tot la simplă recoltă, ca şi în sudul Franţeĭ; agricultura, comerţul, industria îs părăsite şi în deconsiderare la Corsican; streinul să ocupă cu asemenea îndeletnicirĭ. Corsica prin situaţiunea apropiată a munţilor de văĭ a permis dezvoltarea spirituluĭ de bandit. Acesta pe lîngă că are cu ce trăi la nevoe pe înălţimĭ din fructele castanuluĭ, dar să poate repezi în fugă pînă în vale, de unde cu prăzile îndată scapă ca pe înălţimĭ. Tipul banditului e ceva prea cunoscut în Corsica; şi nu de mică însemnătate este. Toţĭ cîţĭ voiaŭ să scape de unele sarcinĭ profesaŭ meseria de bandit. Cu timpul a întrat în deprinderile Corsicanuluĭ acest spirit de a hotărî prin cuţit, prin armă izbînda în favoarea sa. Iată în adevăr ce citim: „Legea fiind neputincioasă faţă cu spiritul corsicanuluĭ, justiţia fiind despreţuită, banditul este cel ce le înlocueşte. Cine-va hrăneşte, plăteşte şi protejază un bandit şi are ast-fel la dispoziţia sa forţa luĭ. E un schimb de serviciĭ. Are un debitor, care nu plăteşte, banditul, nu legea, îl va sili să achite, argumentele sale îs maĭ mult decît convingătoare. Dacă eştĭ urmărit de un creditor, tot banditul te pune la adăpost, căcĭ îţĭ procură liniştea dorită din partea creditoruluĭ... Ce voiţĭ, spunea un proprietar, trebue să respectăm pe bandiţĭ. El e un fel de regulator social. Banditul inspiră un fel de groază asupra satelor“.

In politică e ca şi provansalul. „Noĭ dăm viaţa şi averea noastră clienţilor noştri, şi aceştia ne daŭ votul; acesta-ĭ secretul. Moşiile noastre îs arendate la vre-o 50 gospodarĭ în condiţiĭ foarte uşoare pe care rare orĭ le aplicăm. Aceştĭ 50 gospodarĭ ne procură la 200 voturĭ. Apoĭ un an saŭ doĭ lăsăm păşunea liberă orĭ cuĭ. Pădurile noastre îs lasate la îndemînă partizanilor noştri. In acest chip maĭ dobîndim vre-o 300 voturĭ. Altădată ceĭ devotaţĭ ne urmaŭ la războiŭ, acum la scrutin.

Viaţa individuală independentă e necunoscută în Corsica; din timpurĭ străvechĭ fie-care individ e deprins a trăi sub protecţia unuĭ grup, clan. Azĭ fie-care face parte dintr-un clan, pentru a să folosi de puterea clanuluĭ în apararea sa de primejdia proprie“.

Unde Corsicanul nu izbuteşte în politică cu intriga, cu spiritul de coterie, întrebuinţază arma banditul; corsicanul nu e orator, e conspirator şi om de acţiune.

La analiza tipuluĭ, cultivatorul de vie ne arată cum s-a răspîndit cultura vieĭ în toată Franța. Munca să practică în alte condițiunĭ decît la pășune și la simpla recoltă, totușĭ nu e atît de grea și intensă ca la agricultură. Produsele vieĭ resplătesc uneorĭ din belșug pe proprietar. Proprietatea e bucățelită de tot și pe petecurĭ de pămînt cît de micĭ să poate cultiva vița de vie. Credința în recolta îmbelșugată a deșteptat cu încetul necumpătarea, luxul, sentimentul de egalitate a fost maĭ tare simțit și respîndit de tipul vieruluĭ. Spiritul critic iarășĭ s-a dezvoltat în corespondența cu cultura vieĭ.

Fără a maĭ dezvolta maĭ departe tipurile, ne mulțumim a spune că din citirea volumuluĭ întreg cîștigĭ un dor de muncă cît maĭ intensă și prinzĭ o dragoste de agricultură. Cînd vorbește de modurile de exploatare a moșiilor, arată că numaĭ marea proprietate poate aduce marĭ foloase agricultureĭ, că numaĭ proprietarul dacă îșĭ cultivă moșia, poate să să înalțe locuitoriĭ de pe moșie. Pe cînd arendașul trebue a cîștiga pentru a trăi și el și a plăti și proprietaruluĭ, și nicĭ nu simte nevoe a face lucrărĭ temeinice pe moșie; din contra proprietarul cultivînd singur moșia nu are interesul a exploata neomenește pe locuitor; interesul real al proprietaruluĭ este ca toțĭ locuitoriĭ să fie cît maĭ culțĭ și ast-fel să lucreze cît maĭ bine pămîntul și la ridicarea niveluluĭ lucrătoruluĭ de țară nimenea nu poate lucra maĭ eficace decît marele proprietar. Nicĭ învățătorul, nicĭ popor, nicĭ ceilalțĭ funcționarĭ de la țară nu pot rîdica pe țaran, căcĭ nu aŭ alte mijloace decît mintea; proprietarul singur poate îmbina cultura mințiĭ cu mijloacele materiale. Cînd proprietarul, nu șade la oraș spre a cheltui numaĭ veniturile moșieĭ, ci șade la țară spre a cheltui tot ce cîștiga pe moșia și pentru locuitoriĭ de pe moșie, atuncĭ țaraniĭ în adevăr pot deveni maĭ bunĭ gospodarĭ și maĭ bunĭ agricultorĭ. Dorul proprietaruluĭ care șade la țară, e să-șĭ vadă școala, biserica, autoritățile de pe moșia sa maĭ înfloritoare decît în alte comune. Demolins arată cum uniĭ marĭ proprietarĭ locuind la moșiile lor și exploatîndu-le singurĭ, aŭ ajuns la rezultate uimitoare pentru locuitoriĭ acelor regiunĭ. Exploatarea sistematică a uneĭ

proprietățĭ marĭ cere o cultură științifică întinsă, dar și practicarea uneĭ muncĭ grele.

Valeriu Hulubeiu

Alcoolizm orĭ economie
(*Dilemă socială*)

Importanta lucrare, premiată de casa de Economie din Marsilia, nu e o operă de propagandă în special ci să ocupă de această chestiune numaĭ întru-cît e o pedică foarte însemnată ce să opune asigurăreĭ fericireĭ muncitorilor.

In adevăr ideia ce l-a preocupat pe fostul președinte al societățeĭ de statistică din Paris este găsirea mijloacelor prin care, muncitoriĭ, dată fiind poziția lor actuală, să ajungă a avea un traiŭ maĭ bun și mulțumirile sufleteștĭ rezultînd din acest bun traiŭ, ceia ce constituie în esența eĭ fericirea omenească.

Mijloacele prin care muncitoriĭ vor putea ajunge la acest țel sînt: neatîrnarea față de patronĭ, adecă dezrobirea socială și păstrarea sănătățiĭ lor nevătămate. Ambele aceste condițiunĭ ale fericireĭ uvrierilor, găsesc însă cel maĭ înverșunat dușman în alcoolizm.

In adevăr mijlocul propus de caste pentru dezrobirea socială a claseĭ muncitoare este facerea economiilor de rezervă.

Un capital de 1000 de leĭ să poate forma în maĭ puțin de 9 anĭ, dacă s-ar vărsa la casa de economie cîte 100 de leĭ anual.

„Această rezervă universală ar fi fără îndoială, un instrument de egalitate socială maĭ puternic decît sufragiul universal și decît instrucțiunea obligatoare, cele 8 marĭ cucerirĭ ale veaculuĭ al XIX-lea“.

Insă cîștigul pe care muncitorul ar putea să-l întrebuințeze pentru formarea capitaluluĭ de rezervă, îĭ servește pentru cumpărarea băuturilor spirtoase. Ca exemplu de acest fapt autorul citează poporul englez care de la 1873—76 a cheltuit *16 miliarde maĭ mult* pentru băuturĭ, sumă care reprezintă tocmaĭ creșterea totală a salariilor în această perioadă. Decĭ e nn fapt stabilit că

alcoolizmul împiedecă facerea economiilor. In ceia ce privește modul cum sănătatea e vătămată prin alcool, s-aŭ pronunțat deja somitățile medicale și diferitele congrese internaționale ale medicilor.

S-aŭ constatat în adevăr că alaoolul nu ie un aliment, că el nu întreține caldura internă, după cum s-a susținut de uniĭ, ci din contra micșurează temperatura corpuluĭ, el nu taie setea, ci inflamînd țesăturile produce setea cea mare a animalelor alcoolizate, în fine e un escitant răŭ, căcĭ trecînd peste o mică cîtime nimicește orĭ-ce vioiciune. Enumerînd dezastrele fizice produse de alcool, Coste propune înlocuiıea băuturilor alcoolice, vătămoase sănătățeĭ, prin escitante folositoare care sînt băuturile fermentate în mică cantitate și băuturile aromatice (infuziunile pe cafea și ceaŭ), indicînd regulele pentru întrebuințarea acestor escitante precum și mijloacele de a scăpa de alcoolizm.

Muncitoriĭ scăpațĭ fiind de această plagă și trăind cumpătat nu maĭ aŭ nicĭ o piedecă pentru facerea economiilor și asigurarea decĭ a bunuluĭ traiŭ, din baniĭ ce obicinuiaŭ a-ĭ cheltui pentru spirtoase vor putea cumpăra alimente hrănitoare și vor putea tot-odată să reție o parte pentru a face economiĭ cu capital disponibil saŭ înstreinat.

In ceia ce privește modul păstrăreĭ economiilor, pentru ca muncitoriĭ să să ferească de speculațiĭ dăunătoare trebue să recurgă la casa de economie, care-ĭ silește să economisească, le ține la îndămînă un capital cu care să trăiască în vreme de lipsă și apoĭ le sporește micul capital casnic punînd baza credituluĭ popular.

Adolphe Coste îmĭ face impresia unuĭ visător, care e convins că din momentul ce toțĭ muncitoriĭ vor economisi o parte din salariile lor și nu vor face cheltuelĭ nechibzuite vor putea să să considere fericițĭ în această vale a plîngerilor, în care deținătoriĭ miliardelor sînt tocmaĭ ceĭ ce să simt maĭ nemulțumițĭ cu plăcerile ce le pot procura imensele lor averĭ. Totușĭ orĭ-cît de utopic ni s-ar părea țelul către care tinde Coste, el n-ar fi decît o pură realitate cînd mijloacele propuse de dînsul ar putea fi puse în practică. Acele condițiunĭ însă, ale neatîrnăreĭ, sănătățiĭ și fericireĭ lucrătorilor să lovesc la

fie-care pas de alcoolizm cu urmările sale fatale, de aceia autorul încheie punînd pe muncitor în alternativa neatîrnăreĭ consecință a economieĭ saŭ a robieĭ consecință a alcoolizmuluĭ.

Opera laureatuluĭ la concursul Pereire e fără îndoială o lucrare în care o înlănțuire logică de fapte duce la concluziile de care am vorbit. D-na Elisa Conta, dînd într-o curată romînească scrierea luĭ Coste, a știut să facă pe cetitorĭ a nu băga de samă că citesc o scriere franțuzască, și a cîștigat ast-fel un drept la recunoștința acelora ce vor profita ceva de cetirea acesteĭ cărțĭ.

Alex. Valeriu

Psihiatrie și antropologie criminală

(*Răspuns d-luĭ Ciceron Protropopescu*)

Qui n'entend qu'une cloche
n'entend qu'un son.

Intr-una din numeroasele sale opere inedite, renumitul d-n de la Palisse susținea cu multă tărie de argumentațiune, că pentru a discuta ca competență o problemă științifică, și maĭ ales penrru a putea face o critică serioasă, trebue să cunoștĭ prealabil bibliografia chestiuneĭ ce să discuta. Sfîntul Toma d'Aquin era de o altă părere; după dînsul era destul să citeștĭ o singură carte, însă să o cunoștĭ bine: *timeo hominem unius libri.* In general Francejiĭ și școala lor sînt de parerea sfîntuluĭ Toma d'Aquin: eĭ nu cunosc și nu vor să cunoască decît o singură carte: *cartea franceză.* Ca și Greciĭ de odinioară, care ziceaŭ că tot ce nu e grec e barbar; Francejiĭ de vre-o treĭ secolĭ mergînd în capul civilizațiuniĭ omeneștĭ, desprețuesc toate popoarele, necrezînd că din Nazaret poate să ese ce-va bun: și prin Nazaret eĭ înțeleg tot globul afară de Franța. Niebuhr și Mommsen pe terenul istoric, Savigny pe terenul juridic nu i-a deșteptat, a trebuit să vînă Moltke și Sedanul spre nenorocirea lor, a noastră și a întregeĭ Europe.

D l Protopopescu este o eminentă și adevărată producțiune a școaleĭ franceze. D-sa scrie în Romînia despre scoala penală itali-

ană și nu ține absolut nicĭ o samă de ceia ce s-a scris în Italia și chiar în țara noastră asupra acesteĭ cestiunĭ. Dînsul profită de discursul din 1895 al d-luĭ Suțu, pentru a ne expune teoriile școaleĭ de antropologie din Paris, al căreia elev pare a fi, fără absolut nicĭ o notă personală.

Ba greșesc!

D-l Protopopescu are o notă personală, singura prin care să distinge de școala franceză.

Anume criticiĭ francejĭ și maĭ ales tineriĭ care încep cariera literară nu să expun nicĭ-odată să califice opiniunile ce combat: ca, *„eroare foarte mare, putem zice chiar piraamidala"*. Critica lor are defectele și calitățile naționale, franceză în fond, franceză în formă; pe cînd critica d-luĭ Protopopescu e din nenorocire franceză în fond și americană în formă. Și încă americană sub două puncte de vedere!

Să nu să creadă că voim să apărăm pe d-l Suțu; d-sa nu are trebuință de apărarea noastră, și pe lîngă aceasta ideile noastre penale diferă cu desăvîrșire; de aceia noĭ l-am criticat în 1895.

Insă tocmaĭ fiind-să am criticat acest discurs, cînd vine d-l Cic. Protopopescu și relevă o eroare piramidală neobservată de noĭ, prin aceasta dovedește că criticul s-a făcut culpabil de aceiașĭ eroare.

Ne declarăm dar alăturĭ cu d-l Suțu în privința eroriĭ foarte marĭ, putem zice chiar piramidale, și ne vom permite să discutăm de cele penale cu savantul adept al școaleĭ de antropologie criminală.

*
* *

Maĭ întîĭ vom releva o contradicție.

D-l Protopopescu califică de puțin întemeiate expresiunile de școala italiană, noua școală pozitivă, și citează pe d-l Manouvrier care spune că: școala italiană nu este și nu poate fi, că nu este decît o școală pozitivă și științifică în opozițiune cu școala metafizică (clasică), și că școala pozitivă penală nu poate fi nicĭ franceză, nicĭ italiană, nicĭ engleză. Și totușĭ după ce d-l Protopopescu respinge această nomenclatură la sfîrșitul pag. 220, nu maĭ departe decît pe pagina următoare dînsul ne spune: „Dar o dovadă maĭ mult

de deosebirea ce există între *școala italiană* și noua școala de antropologie criminală, etc. etc."

Din două una: saŭ ești de ideia d-luĭ Manouvrier și atuncĭ conformează-te eĭ, saŭ dacă eștĭ de o altă idee, nu o maĭ propovedui altora. Acela care impută altuia erorĭ piramidale, trebue să evite contradicțiile flagrante.

Dar să venim la critica principală a d-luĭ Protopopescu; d-sa o formulează ast-fel:

„D-l Suțu începe discursul săŭ inaugural prin a ne vorbi de „noua școală de antropologie criminală, de școala pozitivistă penală, de școala italiană, de doctrinele lombrosiane, amestecîndu-le pe toate la un loc, și nefăcînd nicĭ-o deosebire între ele.

Eroare foarte mare, putem zice chiar piramidală; căcĭ astă-zĭ e știut de toțĭ aceia care sînt în curent cu nouele ideĭ ce străbat și zgudue dreptul criminal [1]), că pe cînd Lombroso, Garofalo, Feri și a. lucrează spre a pune fundamentul uneĭ științĭ a lor proprie — Psihiatria, bazată pe teoriile eronate și exagerate ale luĭ Lombroso, precum este teoria tipuluĭ criminal, a criminaluluĭ născut, saŭ acea teorie după care criminaliĭ ar forma un fel de varietate omenească, un fel de rasă patologică născută anume pentru crimă în virtutea atavismuluĭ, — ceilalțĭ cu Manouvrier, Lacassagne, Topinard, Brouardel, Moleschott, Maudsley, și alțiĭ caută să consolideze singura și adevărata știință a criminaluluĭ, care e antropologia criminală".

Așa dar Psihiatria e o știință a căreĭ fundamente să pun de d-niĭ Lombroso, Garofalo și Feri.

Psihiatria nu e întemeiată de Pinel, Esquirol și Morel, ci de d-niĭ Lombroso, Garofalo și Ferri, care nicĭ nu eraŭ născuțĭ cînd Pinel și Esquirol scriiaŭ nemuritoarele lor opere asupra Psihiatrieĭ, iar în cît pentru Morel el e proclamat de însușĭ d-l Lombroso, *notre maître à tous* [2]).

---

1. De ce *dreptul criminal* și nu dreptul *penal*, cum e maĭ corect? Probabil fiind-că așa să zice de ordinar în Franța și noĭ trebue să adoptăm tot ce e francez fără beneficiu de inventar! Probabil că tot pentru acelașĭ motiv d-l Protopopescu va zice: codul de instrucțiune criminală, și nu codicele de procedură penală.

2. C. Lombroso, L'anthropologie criminelle et ses récents progrès. Paris 1890, pag. 17.

Maĭ auzițĭ un lucru nostim.

D-l Garafalo, un biet jurist ca și noĭ, improvizat, de sigur fără voia luĭ, nu în psihiatrit, dar în creator al Psihiatrieĭ, alăturĭ cu sociologul Enrico Ferri. Iată ce este în adevăr piramidal! Să tăgădueștĭ paternitatea psihiatrieĭ luĭ Pinel și Esquirol, și să o atribueștĭ d-luĭ Garofalo, care n-a scris asupre boalelor mintale!

Atît d-nul Garofalo, cît și d l E. Ferri sînt profesorĭ de legislațiune penală. Cartea de căpetenie a celuĭ dintîĭ, intitulată „Criminologia“ [3]) e un studiu de antropologie criminală căcĭ să ocupă de influența educațiuneĭ, a legilor și a stăriĭ economice asupra criminalității. Principala operă a d-luĭ E. Ferri „Sociologia criminală“ [4]) este iarășĭ un studiu de antropologie criminală. In cît despre d-l A. Marro, el însușĭ califică opern sa, „I caratteri dei delinquenti“ de „studio antropologico-sociologico“ [5]) și o împarte în partea istorică și partea antropologică. Ea a fost încoronată la concursnl internațional de *antropologie criminală.*

Rămîne d-l C. Lombroso.

Acesta ce e drept e un psihiatru, poate cel maĭ mare al timpurilor noastre; dar lucrarea sa capitală și putem zice opera de frunte a școaleĭ e departe de a fi o operă de pură psihiatrie. Dacă d-l Protopopescu și-ar fi dat osteneală să citească nu întregĭ cele 1200 de pagine ale Omuluĭ delicuent, ci numaĭ frontispiciul acesteĭ cărțĭ, ar fi văzut că ea formează intîiul volum al bibliotecei italiane antropologico-juridice, și că autorul o intitulează ast-fel: „*L'uomo deliquente* in rapporto *all'antropologia*, alla giurisprudenza ed alle discipline carcerarie“. D-l E. Ferri în bibliografia care însoțește magistrala sa „Sociologie criminală“, prenumeră de asemenea printre operele generale de antropologie criminală atît „L'uomo deliquente al d-luĭ Lombroso cît și „I caratteri dei deliquenti“ a D-nuluĭ Marro [7]). Dînsul ne maĭ spune că Lombroso reunind într-un organism științific răspînditele și fragmentarele observațiunĭ asupra delicuenților și fecundîndu-le cu un complex puter-

---

3. Edit. 2-a Torino 1891.
4. Torino 1892.
5. A. Marro. I carattcri etc. Torino 1887.
6. Torino 1889, 2 vol. ediț. 4-a.
7. P. 797 și 798 op. cit.

nic de cercetărĭ propriĭ şi originale, a fundat în adevăr, şi a dat viaţă nouă ştiinţeĭ antropologieĭ criminale“ [8]).

Aşa dar d-niĭ Lombroso, Ferri şi Marro, ne spun că fac antropologie criminală, iar d-l Ciceron Protopopescu ne afirmă că dînşiĭ nu ştiŭ ce spun, că în realitate eĭ pun fundamentele uneĭ ştiinţĭ proprie a lor: psihiatria fundată pe teória omuluĭ criminal!

Pe cine să credem?

Orĭ-cît de mare ar fi autorítatea d-luĭ Protopopescu, tot nu ne vine să credem că ceĭ treĭ corifeĭ aĭ şcoaleĭ italiene să aseamînă cu bădăranul boerit al luĭ Molière care făcea prosa de 40 de anĭ fără să-şĭ dea samă de aceasta. Cu alte cuvînte ne vine greŭ să credem numaĭ după simpla afirmaţiune a d-luĭ Protopopescu, că nişte învăţaţĭ cu renume european ca d-niĭ Lombroso, Ferri şi Marro, nu ştiŭ ce este antropologia criminală şi o confundă cu psihiatria.

Şi pentru ca să dovedim că maeştriĭ şcoaleĭ italiene s-aŭ ocupat de studiul complect al omuluĭ criminal (antropologia criminală), iar nu numaĭ de boalele mintale (psihiatrie), ne va fi de ajuns să facem un rezumat foarte pe scurt al principalelor lor opere.

In „Omul delicuent“ d-l Lombroso a studiat; 1) genesa infracţiuneĭ (embriologia del delitto, 2) anatomia patologică şi antropologică a delicuentuluĭ şi 3) biologia şi psihologia delicuentuluĭ. In calitatea sa de profesor de medicină legală şi psihiatrie, natural că el a dat o maĭ mare întindere acesteĭ a 3-a părţĭ (357 pagine din 645), în care competenţa sa e netăgăduită chiar de ceĭ maĭ aprigĭ vrăjmaşĭ aĭ săĭ.

Un studiu analog asupra femeiĭ criminale, a fost publicat în ultimiĭ anĭ de d-l Lombroso, împreună cu d-l E. G. Ferrero, sub titlul *La donna deliquente*, la prostituata e la donna normale“ [9]).

Dr. A. Marro, în cartea sa „Caracterele delicuenţilor“ a continuat studiile antropologice ale d-luĭ Lombroso; el să ocupă de craniometrie, de anomalille fisice şi psihice ale criminaluluĭ, de cauzele fizico-sociale ale criminalităţiĭ.

Profesorul E. Ferri e filosoful şcoaleĭ. „In Sociologia crimi-

8. E. Ferri, op. cit. p. 49.
9. Torino 1893.

nală“, el examinează problema responsabilităţiĭ penale, studiază datele statisticeĭ penale şi propune reforme practice.

In fine d-l R. Garofalo, profesor şĭ magistrat, în cartea sa „Criminalogia“ să ocupă principalmente despre cauzele criminalităţiĭ: 1) Anomalia delicuentuluĭ, 2) Influenţa educaţiuniĭ 3) Influenţele economice şi 4) Influenţa legilor.

Prin urmare numaĭ o persoană care nu cunoaşte principalele opere ale şcoaleĭ penale italiane, saŭ care nu ştie să distingă psihiatria de antropologie, poate susţine că d-niĭ Lombroso, Garofalo, Ferri şi Marro, sînt părinţiĭ psihiatrieĭ, ştiinţa creată de aproape un secol, iar nu aĭ antropologieĭ criminale, ştiinţă născută în zilele noastre.

De altmintrelea trebue să recunoaştem că sîntem în faţa unuĭ frumos imbroglio: psihiatria ştiinţă eminamente franceză, născută şi dezvoltată în Francia, e atribuită capilor scoaleĭ penale italiene; iar antropologia criminală, născută în Italia, e atribuită Francezilor, şi anume d-lor Manouvrier, Lacassagne, Tarde şi Brouardel!

* *

Cu greŭ ne putem explica, în ce mod a ajuns d-l Protopopescu la strania idee, că diferenţa între şcoala penală italiană şi d-niĭ Manouvrier, Lacassagne, Tarde etc., ar fi că adepţiĭ şcoalei italiene să ocupă de psihiatrie, iar ceĭ-lalţĭ singurĭ fac antropologia criminală.

Poate că dînsul s-a luat după titlul revisteĭ italiene de sub direcţiunea d-luĭ Lombroso: „Archivio di psihiatria“ şi a celeĭ franceze de sub direcţiunea d-luĭ Lacassagne „Archives de l’anthropologie criminelle“; dar probabil că nicĭ titlul acestor reviste nu l-a citit complect, căcĭ altmintrelea nu putea face o greşală atît de mare. In adevăr revista italiană să numeşte: „Archivio di psihiatria, scienze penali *ed antropologia criminale*“, iar cea franceză „Archives de l'anthropologie criminelle et des sciences pénales“.

Să maĭ poate iarăşi ca d-l Protopopescu să nu fi înţeles bine imputarea pe care o fac d-niĭ Manouvrier, Lacassagne, Tarde şi alţiĭ şcoaleĭ penale italiene. Căcĭ este — o recunoaştem — o deosebire serioasă între şcoala de antropologie criminală franceză şi cea

italiană. Anume școala italiană, și în special d-l Lombroso, să ocupă şi a studiat maĭ mult factorul individual al infracțiuneĭ, pe cînd școala franceză dă maĭ multă importanță elementuluĭ social. Ca o rezumare a ideilor scoaleĭ franceze, *motto* pus de d-l Protopopescu în fruntea criticeĭ sale e foarte bine ales: „Le criminel exécute le crime, mais c'est la société qui le prépare. C'est de la société, de sa constitution et de ses progrès que dépend le nombre de vols et de crimes qui se comettent chaque année" (Quételet).

Aceiașĭ idee a exprimat-o d-l Lacassagne în congresul de antropologie criminală din Roma: „Meziul social e bulionul de cultură al criminalităţii; microbul e criminalul, un element care nu are importanță, decît din momentul în care găsește bulionul care-l face să fermenteze" [10]); și din 1895 pînă astă-zĭ, criticiĭ franceјĭ, după cum zicea glumind Lombroso, n-aŭ încetat de a ne hrăni cu faimosul bulion al d-luĭ Lacassagne.

Intru cît această critică adusă scoaleĭ penale italiene este întemeiată, am arătat-o cu altă ocasiune [11]), și dacă d-l Protopopescu şi-ar fi dat osteneală să să pună în curent cel puțin cu săraca bibliografie romînească a cestiuneĭ pe care o discută, atuncĭ dînsul ar fi înțeles care e punctul în discuțiune între cele două scoale, și nu s-ar fi expus, în 1898, să comită atîtea greșelĭ nepermise, ca să nu zic piramidale.

Ce e drept că d-l Protopopescu pomenește şi de adevărata deosebire între d-niĭ Lombroso, Garofalo, Ferri și între d-niĭ Manouvrier, Lacassagne, Topinard, Tarde etc. „Pe cînd ceĭ dintîĭ — zice dînsul nu consideră decît ființa impulsivă și nu țin seamă de acțiunile mediuluĭ ambiant asupra genezeĭ fenomenelor anormale, cea-l-alțĭ (antropologiștiĭ) din contra caută să schițeze un noŭ sistem ce consistă în a explica geneza normală a crimeĭ, *numaĭ* [12]) grație concursuluĭ celor treĭ factorĭ naturalĭ: constituțiunea fizico-psihică a criminaluluĭ și complicitatea mediuluĭ fizic și social (economic) unde el s-a născut și viețuește".

Insă ce folos! Căcĭ d-l Protopopescu pretinde că această deo-

10. Actes du congrès p. 166.
11. Scoala positivistă penală, în Archiva Soc. științ. şi liter, an. 1894.
12. Acest *numai* e superb.

sebire de școale e tot acelașĭ lucru cu deosebirea între psihiatrie și antropologia criminală.

Noĭ am arătat că școala penală italiană e departe de a fi unilaterală și de a studia omul delicuent numaĭ sub punctul de vedere al psihiatrieĭ, cu atît maĭ mult că 2 din ceĭ 4 capĭ aĭ scoaleĭ (d-niĭ Ferri și Garofalo) n-aŭ nicĭ o competință în cestiunele de psihiatrie, nefiind medicĭ alieniștĭ, ci niște simplĭ juriștĭ. Spre a termina însă această discuțiune, vom face două citațiunĭ din care să va vedea că școala penală italiană e școală de antropologie criminală:

In „Sociologia criminală" d-l E. Ferri ne spune: „Din datele antropologiei criminale, să determină prima reînoire actuală a științeĭ penale, care luă numele de noua școală, numită de mulțĭ, școala antropologico-criminală. Dar, dacă acest nume e astă-zĭ neîndestulător—pentru ca în puținiĭ anĭ aĭ viețeĭ sale, școala pozitivă a extras și a prefăcut în suc și în sînge încă și datele psihologice ale statisticeĭ, ale sociologieĭ—e totușĭ un fapt necontestat, că prima impulziune a venit noueĭ școale din studiile antropologice. Și în adevăr s-a întîmplat, că după o oportună fază preparatoare, Lombroso reunind într-un organism științific răspînditele și îmbucătățitele observațiunĭ asupra delicuenților și fecundîndu-le cu un complex puternic de cercetărĭ propriĭ și originale, a fundat în adevăr, noua știință a antropologieĭ criminale" [13]).

Prin urmare d-l E. Ferri ne spune că d-l Lombroso a întemeiat antropologia criminală, iar nu psihiatria, că departe ca adepțiĭ săĭ să să mărginească la psihiatrie, chiar numele și cercetările de antropologie criminală sînt insuficiente astă-zĭ, și în fine că noua școală e numită de mulțĭ, școala de antropologie criminală.

D-l Protopopescu, care nu vrea să știe ce s-a scris în Italia și în Romînia asupra cestiuneĭ pe care o discută, este cel puțin în curent cu cele ce s-aŭ scris în Franța de d-niĭ Lacassagne, Tarde etc., pe care-ĭ citează în tot momentul? Nu credem, căcĭ altfel nu s-ar fi expus să scrie că antropologia criminală este creată de d-niĭ Manouvrier, Lacassagne, Tarde etc.

Iată în adevăr ce scrie d-l G. Tarde:

„Nu prin o coincidență întîmplătoare inițiativa marelor reforme ale legislațiuneĭ penale din evul mediu și pînă astă-zĭ, a ple-

---

13. E. Ferri. Sociologia pag. 49.

cat din Italia. *Fundatorul nouei şcoale de antrapologie criminală, d-l Lombroso*, dînd această direcţiune fecundă activităţii spiritului seŭ, s-a supus mai mult decît crede unei influenţe ancestrale. El a scris omul delicuent, fiind-că compatriotul săŭ Beccaria scrise: Tratatul de delicte şi pedepse... etc" [14]).

Vedeţi! Insuşi d-l Tarde unul din cei mai neîmpăcaţi vrăjmaşi ai d-lui Lombroso [15]), recunoaşte că nu Francejii, ci ilustrul profesor de la Turin, e întemeetorul şcoalei de antropologie criminală. Şi atunci ce mai remîne din studiul d-lui Protopopescu, care să poate rezuma ast-fel; criticele d-lui Suţu sînt întemeiate întru cît să adresează scoalei create de d-l Lombroso; însă d-l Suţu face o greşală foarte mare cînd confundă această scoală, cu acea de antropologie criminală creată de d-nii Manouvrier, Lacassagne, Tarde şi alţii?

In realitate scoala care a reformat dreptul penal este una singură care însă ia diferite numiri. I să zice cîte odată: noua şcoală penală spre a o distinge de cea veche; altă-dată şcoala penală italiană, fiind-că ea s-a născut în Italia; une-ori şcoala pozitivistă penală spre a o distinge de vechea şcoală clasică saŭ metafizică, şi în fine şcoala de antropologie criminală, fiind-că ea să basează pe datele antropologiei.

---

14. G. Tarde. Philosophie pénale, 2-me éd., Paris 1891, p. 44.

15. Că d-nii Lombroso şi Tarde nu sînt prietini, să poate vedea din înţepăturile nemilostive şi reciproce; ne mărginim a cita opiniunea d-lui Lombroso despre învăţatul francez: „Són bagage est en résumé assez mince, l'on pourrait même dire négatif, car bien des fois ses preuves ne sont que des analogies, des similitudes. Et comme, après cela, il croit avoir triomphé des idées appuyées sur des milliers de faits, on pourrait, si ce n'était le respect du à un homme aussi génial, lui répondre, en l'imitant, que dans ces cas il ressemble à un moucheron qui se donnerait l'air d'avoir tué un boeuf pour l'avoir percé deux ou trois fois de son aiguillon, et l'analogie serait d'autant plus complète, qu'à l'instar de ces intéressants diptères, souvent il ne se nourrit que des idées de ses victimes et qu'il les perce, mais ne les blesse point. (C. Lombroso, Les applications de l'anthropologie criminelle, Paris 1892 p. 89).

Francejiĭ protestează în contra numeluĭ de școală penală italiană, dar n-aŭ dreptate, fiind-că să cuvine această onoare țăriĭ care a dat naștere renovatorilor științeĭ penale. E o adevărată nenorocire că în Franța chiar ceĭ maĭ distinșĭ învățațĭ sînt prea mult supușĭ influențeĭ mediuluĭ și nu pot să uite că sînt Francejĭ, chiar atuncĭ cînd fac știință. Desprețul pentru streinĭ și șovinismul sînt două plăgĭ ale cultureĭ franceze, de care trebue să ținem seamă maĭ ales noĭ Romîniĭ, care ne-am născut și trăim sub influența franceză.

Din desprețul pentru streinĭ, a rezultat ignoranța de necrezut în care să află Francejiĭ de tot ce să petrece în restul Europeĭ. Așa de exemplu, în materie juridică, Italieniĭ aŭ tradus principalele opere care s-aŭ scris în limba germană și în cea franceză, deși e probabil că cel puțin 90% din juriștiĭ italienĭ care consultă pe Troplong, Faustin-Hélie, Laurant etc., iĭ pot citi în limba lor originară, care e o limbă universală. Tot așa aŭ făcut și Germaniĭ, în ceia ce privește literatura juridică franceză și italiană.

Numaĭ Francejiĭ aŭ găsit de cuviință să să mărginească să profite numaĭ de producțiunile spirituluĭ lor, și să lase netraduse principalele producțiunĭ juridice ale Germanilor și ale Italienilor. Și trebue să notăm că editorul francez are un număr de cititorĭ cel puțin întreit ca cel italian, și că din învățațiĭ francejĭ, abia 10 saŭ 20% cunosc bine limba germană saŭ italiană.

Să nu ne mirăm dar de greșelele franceze, însă trebue să ne ferim de ele. După părerea noastră Francejiĭ sînt ceĭ maĭ bine dotațĭ din toțĭ muritoriĭ sub punctul de vedere al inteligențiĭ, însă din nenorocire eĭ să află în stare de beție, beția trecutuluĭ lor glorios. Din această cauză Francejiĭ sînt astă-zĭ ceĭ maĭ înapoiațĭ din popoarele culte, eĭ aŭ ajuns să nu maĭ producă, ci să analizeze, să perfecționeze saŭ să dea formă celor ce aŭ produs alțiĭ.

O altă nenorocire a școaleĭ franceze e șovinismul de care nu pot scăpa niciĭ ceĭ maĭ marĭ învățațĭ.

Să dăm exemplu: ascultațĭ pe Tarde voind să arăte că antropologia criminală, deși fundată de d l Lombroso, e datorată tot Francejilor ca și toate cele-lalte științĭ.

„Or, pour reprendre notre recherche des origines, ou point de départ de toutes les voies qui sont venues aboutir à la *nuova scuola* comme a leur carrefour, nous trouvons des *Français.* Sa

conception formelle luĭ a été fournie par une combinaison ingénieuse de l'évolutionisme darwinien ou spencérien avec l'utilitarisme de Stuart Mill et de Bentham ; mais derrière Darwin, ne voyons-nous pas Lamarck ; derrière Spencer, Auguste Comte ; derrière Stuart Mill et Bentham, tous nos encyclopédistes et tous nos idéologues mêmes ?".

Maĭ departe d-l Tarde arată că antropologia e creată de Broca şi Gall; psihiatria de Pinel, Esquirol, Lucas, Morel, Despine ; medicina legală de Orfila, etc.

„*Francejĭ*" şi „*noĭ*" pretutindenea : toţĭ cugetătoriĭ ceĭ marĭ aŭ precursorĭ şi s-aŭ inspirat de la Francejĭ, iar Francejiĭ de la nimenea ! Toată cugetarea modernă e inspirată de enciclopediştiĭ francejĭ, iar aceştia, ca şi Moisi, au primit inspiraţia direct de la Dumnezeŭ. Tot d-l Tarde, eruditul şi eminentul critic, în „Filosofia penală", vorbind de Germania suspină : „Allemagne, helas !" [17]).

Sînt aceste lucrurĭ serioaze pentru un om de ştiinţă ?

Nu maĭ vorbim de d-l Arthur Desjardins, membru al Institutuluĭ, şi de Dr. Emile Laurent, care amîndoĭ critică scoala italiană, fără a fi citit principalele eĭ producţiunĭ, decît după dărĭ de seamă greşite. Lucrul pare de necrezut, el poate fi permis d-luĭ Cic. Protopopescu, însă nu unuĭ membru al Institutuluĭ şi uneĭ persoane care singură să prenumeră printre corifeiĭ antropologieĭ criminale [18]). Totuşĭ el există, şi noĭ l-am arătat cu altă ocaziune [19]).

Iată unde aŭ ajuns Francejiĭ şi învăţaţiĭ lor, cărora criticul d-luĭ Suţu să închină cu atîta căldură, încît nicĭ nu maĭ vrea să ştie ce să petrece în restul Europeĭ.

Dar să trecem la punctul cel din urmă, cu care vom termina.

Am văzut că d-l Manouvrier critică numirea de *scoală italiană*, spunînd că scoala de antropologie criminală e nicĭ franceză, nicĭ italiană, nicĭ engleză.

Critica e de sigur neîntemeiată? Existînd şcolĭ în muzică, în pictură, în filozofie, pentru ce n-ar exista şi în ştiinţa penală, şi nu ar lua nume după ţară în care s-aŭ născut. In privinţa hipnotizmuluĭ există două şcoale în aceiaşĭ ţară, numite şcoala de Sal-

16. Tarde, op. cit. p. 46.
17. G. Tarde op. cit. p. 57.
18. Dr. E. Laurent. L'anthropologie criminelle, Paris 1891.
19. Arhiva Soc. ştiinţ. şi liter. an. V. (1894) p. 266 şi 267.

pétrière și școala de Nancy, pentru ce n-ar exista dar și o școală penală italiană?

Dar d-l Manouvrier adaogă că recunoaște că există o școală llombrosiană, caracterizată prin o *concepțiune incomplectă și greșită a crimeĭ*, și a studiuluĭ eĭ antropologic. Avem un profund respect pentru d-l Manouvrier, care nu este numaĭ un antropologist de frunte, dar chiar ca unul din ceĭ maĭ marĭ învățațĭ aĭ Europeĭ. Este însă trist, ca să nu zicem dezgustător, de a vedea amestecîndu-să pasiunea personală orĭ națională în domeniul senin al științeĭ, căcĭ de sigur numaĭ pasiunea putea să-ĭ inspire un rezumat de nedrept al munceĭ d-lor Lombroso, Ferri, Garofalo, Marro.

Concepțiune incomplectă și eronată a crimeĭ! Să ne vorbească d-l Manouvrier de concepțiunile eronate ale d-luĭ Lombroso pe terenul antropologieĭ, și încă îĭ vom zice cu scepticizmul luĭ Renan, cine cunoaște adevărul? Dar să afirme concepțiune greșită și incomplectă a crimeĭ, ca o caracteristică a scoaleĭ italiane, saŭ lombrosiane, o persoană care nu are nicĭ o competență juridică, aceasta e prea mult! Cînd va fi vorba de antropologie pleca-vom capul cu toțiĭ înaintea d luĭ Manouvrier; îndată însă ce eșim din această materie, nĭ să va da voe să căutăm alțĭ conducătorĭ și să avem maĭ multă încredere în d-niĭ Lombroso, Garofalo și Ferri, care și-aŭ consacrat viața studiilor penale, decît în d-l Manouvrier care le-a tratat abia în treacăt.

Cu atît maĭ mult drept avem să recuzăm pe marele antropologist din discuțiunile juridice, cu cît să vede că e lipsit chiar de noțiunile elementare ale științeĭ dreptuluĭ. Așa în tabelul de diviziunile antropologieĭ, dînsul arată că există o antropologie medicală care să ocupă de medicină și igienă; o antropologie juridică, care să ocupă de drept, o antropologie criminală, care să ocupă de dreptul criminal, etc.

Cînd nu știe nicĭ chiar diviziunile dreptuluĭ, ce zic? cînd nesocoteștĭ chiar logica, uitînd că totul cuprinde și părțile, că în antropologia juridică să cuprinde și antropologia penală [20]), nu-țĭ este permis să-țĭ bațĭ joc prin o diatribă veninoasă de întreaga activitate a unor oamenĭ de valoare, spunînd că scoala lor are drept

---

20. Antropologie criminală și drept criminal, altă ignoranță juridică de nomenclatură a d-luĭ Manouvrier.

caracteristică o concepţiune greşită şi incomplectă! Atarĭ invective şi greşelĭ nepermise, nu să explică la un învăţat atît de mare, decît prin pasiune şi prin aceia că să amestecă *ultra crepidam.*

De la ast-fel de maeştri să poate învăţa de sigur, însă cu beneficiu de inventar, şi mărturisim că singura scuză a d-luĭ Protopopescu, în ochiĭ noştri, sînt profesoriĭ săĭ.

Cînd dascalul crede că ştiinţa juridică nu cuprinde şi dreptul penal şi cînd permite să afirme că cercetările d-lor Lombroso, Garofalo, Ferri şi Marro, aŭ drept caracteristică de *şcoală* o concepţiune greşită şi incomplectă, ce trebue să ne maĭ mirăm că scolarul săŭ, d-l Protopopescu, confundă psihiatria cu antropologia şi ne acuză pe d-niĭ E. Ferri, M. Suţu şi pe noĭ de a fi comis o eroare foarte mare, ba chiar piramidală?

Ca oamenĭ am putea fi revoltaţĭ de tonul dogmatic, al d-luĭ Protopopescu, însă ca deterministĭ căutăm cauzele, şi atuncĭ orĭ-ce supărare personală dispare. Nu ne spune însuşĭ d-l Protopopescu în frontispiciul criticeĭ sale, după Quetelet, aceste înţelepte cuvinte?

„Autorul scrie articolul, dar societatea îl prepară, de societate, de constituţiunea şi de progresul săŭ depinde calitatea şi cantitatea articolelor care să scriŭ pe fie-care an“. Cel puţin mansuetudinea noastră va convinge pe d-l Protopopescu că adepţiĭ scoaleĭ italiene nu ţin samă numaĭ de elementul individual, ci şi de cel social, saŭ exprimîndu-mă cu termenĭ care-ĭ plac, că nu fac numaĭ psihiatrie ci şi antropologie criminală.

CONCLUZIUNE

Cînd discuţĭ o chestiune, trebue să cunoştĭ bibliografia eĭ.

— Am maĭ supus-o odată la începutul articoluluĭ.

— O ştim! Dar e atît de folositor acest sfat, încît credem că e bine să-l spunem de două orĭ, odată la început şi altă dată la sfîrşit.

I. Tanoviceanu

DOCUMENTE

Două documente din anul 1639

Doc. din 7147 (1639) Iulie 9.

Adecă eŭ. *Evstratie.* ce-am fōst lōgotăt. scriu şi mărturisescu. însumĭ. premine. cucest zapis almieu. cumeu de bunăvoiamea. de nime nevoit. niceasuprit. am vîndut a mea direaptăōcină. şi daanie. Satul *pîrliţiĭ.* deţînutul *Sorocei.* caresatîmi iaste mie daanie. de la *moisi movila* vodî, iar măriei sale lui moisi vodî. iau fost direptu de moşie. acelasat am vîndut. dumîsali. gupănuluĭ *leondari* vameşul direptu osutăşicincizeci de galbeni. şi miau dat dumnealui aceştĭ banĭ toţi deplin. la mînamea, şi eu am dat la mîna dumisale lui *leōndari vameşul.* direasele toate. cîte am avut preacelsat. denaintea boiarilor celor marĭ. dumnealui. *Gaorilaş* lōgofătul cel mare. şi *dumitraşcu Şoldan*, vornicul cet mare de ţara de jos. şi *toader petriceaico* vornicul. cel mare de ţara de sus. şi Gavril hatmanul. şi Ureache Spătariul. şi Gheorghie păharnicul. şi alţĭ boiarĭ de ţară. pre mai mare. credinţă. iscălitam cu măna mea şi am pecetluiţ. şi *aeştĭ* boiarĭ toţĭ aŭ iscălit şi aŭ pecetluit. şi eu Şandir am scris să ştie.

lt. 7147 Iulie 9.

Gavrilaş vel log. iscal. (l. p.)
Az Petricaico vel vornic iscăl. (l. p.)
Şoldan vel vornic iscăl. (l. p.)
Gavril hatm. (l. p.) Ghiorghi vel pah. iscal. (l. p.)
Az Iordaki biv. vist. iscl. (l. p.) Ureche spat· iss. (l. p.)
Evstratie log. biv. iscal.
săngur eu iscălit,

Doc. original hîrtie, bine pastrat, poartă iscăliturile autografe ale celor 8 boerĭ.

Doc. din 7147 (1639) Iulie 31.

ѡ҃ Василие воевода. божїю милостїю господарь земли Молдавскоы. ѡжеприидошѣ прѣд нами и прѣд 8сими нашими Мѡлдавс-

TRADUCERE

Io Vasile Voevod, cu mila luĭ D zeŭ Domn ţăriĭ Moldoveĭ, iată a venit înaintea noastră şi îna-

кими бол'ѣри. великими и малими. бол'ѣрин наш || Ѹвстратїе быв ло'гофет. по его доброи воли. неким непонѹжден. анапрнселобан || и продал своа правал шинниа и даанїе. село пжрлицин что ѹ во лост сороцски. || что тое село било емѹ право за даанїе и за милобание шт Моиси Могила воевода. || тоа продал. нашемѹ в'ѣрномѹ и почитенномѹ бол'ѣрин. Леwндари вел митник. || радистo и пенидесат ѹгарских. и въсталса бол'ѣрин наш Лwндари (sic) митник. и заплатил || въсе испълно тих вишписанних пнзи. рн. ѹгарских. въ рѹки вишеписанномѹ. || Ѹвстратїе быв лwгофет. пр'ѣм ради тое пр'ѣдреченню село пжрлицин. шт || влwст Сороцскы. како даест пр'ѣдреченномѹ бол'ѣринѹ господвами Лwндари митник. || правал шиннна и викѹпленїе. и ѹрик. и потвърждение. съвъс'ѣм доходом. непорѹ || шенно николиже на в'ѣки. и нидас'ѣ не ѹмишает. Сам. господин въ вел'ѣл

(l. p.) ѹ иас. мп. зрмз юл. ла.
Гавилат вел логофет искал.
Шандир.

intea tuturor boerilor noştri moldoveneştĭ, a marĭ şi a micĭ. boeriul nostru *Evstratie biv logofăt*, de a luĭ bună voe de nime silit nici asuprit şi a vîndut a sa dreaptă ocină şi danie, satul *Pîrliţiĭ* ce-s la ţinutul Sorociĭ, care sat i-a fost lui drept de danie şi miluire de la Moisi Moghilă Vodă, şi l-a vîndut credinciosuluĭ şi cinstituluĭ boer *Leondari vel Vameş* pentru o sută şi cinci zecĭ galbenĭ ungureştĭ. Şi s-a sculat boerul boerul nostru *Leondare* vameşul şi a plătit toţĭ deplin acei banĭ zişĭ maĭ sus 150 galbenĭ ungureştĭ, în mînule maĭ sus scrisuluĭ Evstratie biv logofet.

Pentru aceia acel sat zis maĭ sus Pîrliţĭ, din ţinutul Sorociĭ, să fie maĭ sus zisuluĭ boer domnieĭ mele luĭ Londari vameş, dreapta ocină şi cumpărătură şi uric şi întăritură cu toate veniturile neruşuit nicĭ o dănăoară în veacĭ. Şi nime altul să nu să amestece însuşĭ domnul a poroncit.

in Iaşĭ ln anul 7147 Iulie 31
(l. p.) 1639
Gavrilaş vel log. iscal.
Şandir

Sumar. Vasile Vodă intăreşte luĭ *Leondari* vel vameş, cumpărătura ce a făcut în satul Pîrliţii de la Soroca, pe preţ de 150 galbenĭ Ungureştĭ, de la Evstratie biv logofăt.

Doc. original hîrtie; coala întreaga; bine pastrat şi bine scris de diacul Şandir. E proprietate a Păr. C. Ştiubeiu, care-l are împreună cu alte acte de la doamna Casandra Filaret.

Pecetea e aplicată pe hîrtie, presată fiind în dos ceara roşie. Să ceteşte foarte bine inscripţia: іw Васілие воевода бж. мл. гподарь земли молдавскоі. Pe scutul peceteĭ videm stema ţăriĭ: capul de boŭ, cu coroana pusă deasupra coarnelor, steaua între coarne; jos lîngă nărĭ e soarele şi luna. De o parte şi de alta sînt 2 suliţĭ, ceia ce de la Vasile Vodă începe a să pună în scut. Nu vedem figurînd nicĭ un susţinător al scutuluĭ, ca maĭ apoĭ, leĭ saŭ sfinţĭ,

NOTE

Documentele reproduse mai sus nu sînt interesante atîta prin cuprinsul lor, cît prin aceia că ne explică un fenomen cultural, ce era în floare în jumatatea intiia a secl. al XVII-lea.

Ni să vorbeşte în ele de vînzarea ce *Evstratie* biv logofăt o face, în Satul Pîrliţii, de la Soroca, luĭ *Leondari* vameşul drept 150 de galbenĭ. Zapisul de vînzare încheiat dinaintea marilor boeri e scris în 9 Iulie 1639 de către *Şandir* diacul, pe care noĭ *ştim că-l chema* şi *Gligore* (Ur. XXIII, 149).

Satul Pîrliţiĭ fusese dat danie luĭ Evstratie log. de către Moisi Moghilă în anul 7139 Aug. 5 (1631), (în schimbul serviciilor aduse domnieĭ de acest ilustru logofăt, traducătorul codiceluĭ de legĭ), Doc. de danie de la Moise Moghilă e dat în slavoneşte, şi ne maĭ spune că satul Pîrliţii fusese maĭ dinainte vreme a luĭ *Isak Balica* hatmanul, *nepotul* [1]) luĭ Moise Moghilă (братанич=nepos), dar după moartea luĭ a umblat din mînă în mînă (wпр8кдо ρ8к), şi că în cele din urmă a intrat în mîna domnieĭ, care văzînd slujba luĭ Evstratie log. al treilea (третiи логофеи) cum şi ceĭ 100 talere de argint, date în trebuinţa ţării, l-a dăruit să-ĭ fie luĭ ocină şi moşie.

---

1. Moise Moghilă zice că Isac Balica (tînărul) hatmanul îĭ era *bratanicĭ*, adică *nepot* (братани=nepos, братаничи). Iĭ putea fi nepot de *frate* (братъ), de *soră* (сестра), de *văr*. Moisă Moghilă era fiul luĭ Simion Moghilă Vodă, şi nepot luĭ Ioan Moghilă logofătul din secl. al XVI-a. In altă parte Moise Moghilă zice luĭ Isak Balica *moş* (unchiu 8ецъ, Ur. XIII, 398). Asupra înrudiriĭ Moghileştilor cu Isak Balica nu e nimic hotărît pînă acum, căcĭ datele să contrazic. După unele izvoare, Isak Balica (bătrînul) hatmanul ar fi ţinut în căsătorie pe Skeuca, fiica luĭ Ioan Moghilă, decĭ era cumnat cu Irimia şi Simion Moghilă; Skeuca venea mătuşă luĭ Moisă Moghilă, adică soră cu Simion Moghilă, iar Isak Balica tînărul venea *văr primar* cu Moise Moghilă (vezĭ Uricarul XVIII, 387). Dar datele documentale contrazic această filiaţiune, din care în unele cetim că-ĭ era *unchiu*, în altele nepot, şi ne daŭ această înrudire: Ion Moghilă însurîndu să a 2-a oară iea în căsătorie pe **Maria**, mama luĭ Isak Balica hatm. (bătrînul), fostă căsătorită maĭ întîiŭ în Muntenia cu un Balica, tatăl Baliceştilor din Moldova. Isak Balica (bătrînul) venea atuncĭ frate vitreg cu Irimia şi Simion Moghilă Vodă, şi *unchiu* (moş) luĭ Moise Moghilă Vodă, ca unul ce era frate cu tatăl săŭ. Acest Isak Balica hatman s-a căsătorit cu *Skeuca*, iar ca copil a avut pe Isak Balica hatm (tînărul), ce venea văr primar cu Moise Moghilă, cu toţiĭ fiind fraţĭ vitregĭ (Ur. XVIII, 401, 494). In orĭ ce caz e o contrazicere în date, maĭ ales că în această înrudire intra şi al de Barnovski şi alte familiĭ boereştĭ (Ur. XVIII, 494).

Din alăturarea acestor 2 date reesă că pe Evstratie îl costase satul *Pîrliţiĭ* 100 talerĭ de argint în 1631, şi că după 8 anĭ în 1639 îl vinde cu 150 de galben. Nu ştim exact care era raportul între talerul de argint şi galbenĭ, nu cred însă că era mare deosebire, căcĭ la 1714 talerul de argint preţuia 2 leĭ şi 10 parale, pe cînd în 1776 galbănul costa abia 4 leĭ. Totuşĭ credem că a vîndut-o îndoit maĭ scump decît cum îl costase dania.

a) *Evstratie logofătul* să dă ca adnotator al cronicĕĭ luĭ Ureche, pe lîngă că e şĭ un jurist şi autor de cărţĭ bisericeştĭ [2]). A fost dar o persoană cărturară din secl. al XVII, care alăturea cu Varlaam a contribuit mult la propăşirea literilor romîne. Evstratie a fost *treti* logofăt, nu *vel*, cum îĭ zice d-l V. A. Ureche [3]); el era demisionat din boerie în 1639, decĭ sub Vasile Lupu era boer fără boerie. Manuscriptul de cronicĭ atribuit luĭ, şi pe care Miron Costin spune că nu l-a văzut, sigur că a fost scris înainte de 1639, pe vremea cînd era logofăt al 3 lea. Iată propriile luĭ cuvinte:.... „Că celelalte ce maĭ sînt scrise, *adaosеturĭ* de un Evstratie logofătul şi de un Simeon Dascalul şi de un Misail Călugărul, nu leatopiseţe, ci sînt ocărĭ şi basme şi acele nu puţine. A doua îndemnare mi-a fost, că mi să pare — bine nu ştiŭ — *că n-am văzut* **letopiseţul** *luĭ Evstratie logofătul*, dar, cum am înţeles din cîţĭ-va boerĭ şi maĭ ales din Nicolae Buhuş, ce-aŭ fost logofăt mare, pre acest Simion Dascalul, Evstratie logofătul l-aŭ fătat cu baznele luĭ, şi acel *mahlear* Misail Călugărul de la Simion Dascalul, aŭ născut, acela fiŭ, acestelalt nepot" (Let. 1², 4). N. Costin tace de Evstratie logofătul, şi aminteşte numaĭ de Simion Dascalul şi Misail Călugărul: „.... fără o samă de basne a unuĭ Misail Călugărul şi a unuĭ Simion, *despre care s-aŭ fost alunecat şi răposatul Gr. Ureche*" (Let. 1², 37).

Controlînd aceste date, ele par a să contrazice. Miron Costin zice maĭ întîiŭ că Evstratie, Simion şi Mihail aŭ făcut *adaosetură* la Cronica luĭ Ureche, iar N. Costin zice lămurit că... „despre care s-aŭ fost alunecat şi răposatul Gr. Ureche".

In mintea Costineştilor nu era lămurit, care cronicar e maĭ vechiŭ: *Evstratie* saŭ *Ureche*.

Intr-un studiŭ apărut în Revista Critică literară din Iaşi (I, 201). D-l Ar. Densuşianu stăruind asupra cronicĕĭ luĭ Nestor Ureche, aminteşte de aceştĭ 3 adnotatorĭ, şi zice că Simion Dascalul a adnotat cronica luĭ Nestor Ureche între 1618-1620. D-sa să opreşte la dovezĭ intrinsece, precum că să aminteşte numaĭ de Mehmet III sultanul, mort în 1603, iar despre Ahmet I, mort în 22 Noemv. 1617, nu să spune nimic în anexele luĭ Simion; iar despre Polonia vorbeste numaĭ pînă la pacea de la *Dzilna* (1618). Stînd astfel lucrul, d-l Densuşeanu zice că *matematiceşte urmează* că adno-

---

2. *Septe taine*, Iaşĭ 1645; „*Cartea romîneasca de învăţătura pravilelor împărăteştĭ*," Iaşĭ 1646.
3. „Schiţe de Istoria literaturiĭ Romîne" Bucureştĭ 1885, 139.

tarea cronicei lui Ureche s-a făcut pe la 1620. Un lucru numai căutăm a pune în evidenţă: atît Miron Costin cît şi fiul săŭ N. Costin pune pe adnotatori în seria aceasta: Evstratie logofătul, care a fătat pe Simion, ca fiŭ; iar acesta pe Mihail ca nepot. Dacă Simion şi-a făcut adnotările între 1618—1620, ar urma—ţinîndu-ne de spusele lui Miron Costin—că Evstratie logofătul să fi adnotat mai înainte, adică cam la pe la 1610, dar noi îl găsim log. al 3-lea prin 1632-1639. Apoi pe cît îmi aduc aminte numele lui Misail Călugărul, apare într-un doc. de prin 1672 (Uricar).

Inainte de toate e bine a aminti un lucru: cum credem noi oare că să scrieaŭ manuscriptele de cronici? Nicolai Costin ne spune într-un loc din předoslovia sa că existaŭ multe letopiseţe, scrise de boeri de ţară, dar care n-aveaŭ mai nici o valoare din cauza slabelor cunoştinţi ale autorilor lor, şi N. Costin în ingîmfarea sa de istoric erudit priveşte de sus pe asemenea istoriografi, căci zice: „Iar a pomeni de nişte letopiseţe *pe urmă* scrise de o samă de boeri de ţară, nu socotesc alta, fără cît ocară li să face la vecii viitori de i-aş pomeni, că şi la istorii a *le scrie* deplin şi pre larg trebue şi învăţătura şi ştiinţa altor ţări, care aceia n-aŭ avut-o“ (Let. 1², 37). De asemenea letopiseţe N. Costin cunoştea multe, s-ar fi pastrat şi astăzi multe dar nu să ştiŭ, saŭ nu s-aŭ studiat; dar Miron Costin nu cunoştea multe, căci nici pe letopiseţul lui Evstratie nu l-a văzut, ci a auzit de el de la N. Buhuş biv logofăt. Nu e de mirare ca Miron Costin prin 1680 să nu fi văzut letopiseţul lui Evstratie, căci azi, cînd avem tipografii, şi încă nu ne trece pe sub mînă ori-ce carte, chiar de specialitate, dar atunci cînd manuscriptele eraŭ rari şi să copiaŭ numai de cei curioşi şi interesaţi! Dar există un letopiseţ a lui Evstratie, scris înainte de 1639, pe cînd era logofăt şi în care eruditul scriitor al secl. al XVII emite părerea că noi Romînî ne tragem din hoţii eliberaţi din temniţele Romei de Impăratul Rîmului, şi pe care i-a fost dat lui Lasleŭ, craiului unguresc, în războiul contra Tatarilor! Cîte cuvinte atîtea neadevăruri. Dar ori-cum, a fost o teorie, care cu cea a lui Flacus îşi avu răsunetul răŭ şi a produs un curent de reacţie în contra-i în tot sec. al XVII-le şi XVIII-le.

Nu greşesc cînd pun pe Evstratie mai cărturar decît pe Ureche, pe Nestor saŭ Gligore. Evstratie traduce legi din greceşte, scrie carte bisericească, e logofăt de divan, în fine compilează un Codice de cronici. După cine? Am greşi dacă am zice după Ureche, din cauză că nu el e primul cronicar romîn. In studiul săŭ: *vechile cronici moldoveneşti înainte de Ureche*, d-l I. Bogdan a reuşit a dovedi că şi Ureche compilase un corp de cronici slavone mai vechi scrise de unul Macarie (1538) şi de unul Evtimie (1560) şi că a avut meritul de a le da pe romîneşte, traducînd pe alocurea greşit, ca cuvîntul *tină* în loc de *vad* (la *tină* la Doljeşti—la *vad* la Doljeşti). Probabil ca şi Evstratie a cunoscut acel corp de cronică slavonă, căci şi el cunoştea limba slavonă, ca unul care a fost logofăt al 3-lea, deci viaţa de divan. De unde şi-a scos el teoria sa, nu ştim, dar să vede că ia era scoasă în veleag pe la 1632, căci

Miron Costin nu găsește cuvinte spre a-I desaproba, lăudînd o-sîrdia luĭ Ureche, că a căutat a scrie bine despre neamul săŭ. Ureche pînă la un punt nu s-a alunecat spre povîrnișul temeĭ luĭ Evstratie, de și N. Costin îl bănuește. Dar știm noĭ care e textul primitiv al luĭ Ureche? Avem noĭ vre-o ediție critică? Putem răsfira până acum o sumă de chestiunĭ în ceia ce privește critica științifică a textelor de cronicĭ din secl. al XVII-le? Nu—și fiind ast-fel, nu ne prea dăm samă de caracterul letopisețuluĭ luĭ Evstratie. Eŭ îl cred a fi fost un corp de cronicĭ deosebit de al luĭ Ureche, poate anterior compilat, luînd mărturia luĭ N. Costin, și dar epitetul de *adnotator* dat luĭ Evstratie nu să poate primi de o dată ca bun, ci e supus criticeĭ și îndoeleĭ.

Era obiceiul ca să copieze unul de pe altul manuscriptele. Dacă cel care copiea nu era cărturar ales, și nicĭ n-avea cunoștințĭ istorice, copia neștirbit textul original; dar dacă copiatorul era un cărturar ales, ca un Miron saŭ Nicolaĭ Costin, copia nu maĭ sămăna cu originalul. Copiatorul îșĭ permite fel de fel de adausurĭ, complectărĭ, îndreptărĭ, așa că apărea lucrarea aproape nouă și proprie a copiatoruluĭ. Iată de ce noĭ n-avem pe Ureche în original, ci așa cum a fost copiat și modificat de Miron Costin și de N. Costin. Intîmplarea a făcut ca textul luĭ Ureche să fie copiat de Miron Costin, după care apoĭ a copiat N. Costin, fie-care adăogînd ceia ce a crezut cu cale, maĭ ales N. Costin, pe cînd letopisețul luĭ Evstratie, necunoscut luĭ Miron Costin a rămas necopiat, ci numaĭ criticat după spusele altora. Probabil însă că din toate manuscriptele de cronicĭ, al luĭ Ureche era cel maĭ complect, și numaĭ acestuĭ fapt să datorește lucrul că de numele luĭ s-a legat legenda începutuluĭ istoriografieĭ romîne.

La cele ce să știŭ pînă acum de Evstratie, documentele de față adaogă ceva asupra luĭ, ca om de afacerĭ.

b). In legătură cu documentele date maĭ sus căutăm a stărui asupra unuĭ fenomen de fonetică romînească; Piseriul *Șandir* în actul romînesc, scris în 7147 Iulie 9, scrie *Moisi Movila*, iar în actul slavon scris cu 22 zile maĭ tîrziŭ scrie *Moisi Moghila*, cu Г în loc de B. Maĭ mult încă, în doc. romînesc să cunoaște foarte bine că a scris maĭ întăiu могила și mai apoĭ a dres pe Г și l-a prefăcut în B, schimbarea lesne de făcut în caracterele vechĭ de mînă. Ne întrebăm pentru ce această deosebire? Lucrul să explică lesne: Carturarul Șandir, ca unul care cunoștea l. slavonă știa că în slavonește cuvîntul e *moghila* saŭ *mohila*, în pronunția malorusiană, lesnicios fiind în gîtlejul slavonuluĭ schimbarea velaleĭ Г în aspirata *h* (ex. Gușo=în Hușĭ; Ghetman și hetman, scris de Dosofteĭ гҳетман).

Cuv. *movilă* e slavonul могила, tumulus, răd. мог=creștere; prefacerea luĭ Г în B o găsim și în secl. al XV-a, cînd dăm de *pan Moghilă* ceasnic, scris și Mohilă și chiar *Movilă*; domniĭ Movileștĭ țineaŭ la forma *Moghila*, singura formă literară consacrată prin uz și prin derivare. Preferirea formeĭ *Movilă* drept *Moghilă*

pare a fi provenit din o rea înțălegere și dintr-o analogie răŭ chibzuită. O sumă de cuvinte slavone, care începeaŭ cu *b* ca *bivol* (выволa), *Bistrița* (выстрьцa), schimbară pe *b* în *gh*: *ghihol*, *Ghistrița*, *Ghiholarĭ* (Bivolarĭ), aceasta cel puțin în graiul moldovenesc încă de prin secl. al XV-a și XVI-a, căcĭ începîndu-să în cuvintele latinește a sa schimba *b* în *gh*: *bine* în *ghine*. analogia s-a întins și la cuvintele slavone. Decĭ din formă *Moghilă*, zis și *Mohilă* prin analogia formeĭ *ghihol* în loc de *bivol*, *gh* fonetisat ca *h* a trecut în *v* în limbă, iar nu în *b*. cum era în cuvintele latineștĭ.

Dar ce s-a întîmplat? Cărturariĭ noștri ori cît de puțin ar fi fost procopsițĭ în ale cărțiĭ, să ţineaŭ cel puțin de o tradiție și aveaŭ cunoștința deosebireĭ formelor populare, ca fonetică, de cele literare, venite de la sud, și să fereaŭ de a da loc formelor ca *ghine*, *a înghie*, ci scrieaŭ *bine* și *a îmbiia*. Probabil că la un cuvînt ca *moghilă*, care originar cuprinde pe *gh*, s-a căutat a să înlocui *gh*, crezîndu-să popular, și azĭ unul, mînĭ altul, s-a ajuns la forma *Movilă*, tot așa de puțin corect ca cum am zice *libean*, *pibrit*, *opiu*, *pee* etc. Dacă confuzia era în mintea cărturaruluĭ, cînd scriea actul romînesc, cînd scriea slavonește era maĭ ușor; căcĭ acolo știa rădăcina cuvîntuluĭ și lesne da de forma *Moghila*, saŭ dialectal *Mohila*; tot așa tîrgul Mohilăŭ îl găsim scris și *Movilău*.

Spicuirea de forme fonetice de prin doc. slavone din Moldova ne-ar ajuta mult la studiul istoric al dialectuluĭ moldovenesc, spre a-ĭ ști *vechimea* și proveniența.

c). Alăturarea celor 2 documente, unul romînesc și altul slavon, scrise de acelaș diac, aruncă o lumină vie asupra caracteruluĭ cancelarieĭ din jumătatea întăia a secl. al XVII-a, cum și asupra faptuluĭ cum limba romînă s-a întrodus în cancelarie în locul celeĭ slavone.

Ne-am obișnuit pănă acum a atribui persoanelor rolurĭ marĭ în mișcarea noastră culturală din trecut și maĭ ales persoanele fericite asupra cărora s-aŭ vărsat toate calitățile de reformatorĭ aŭ fost Vasile Lupul și Matei Basarab, care întroduc limba romînă în biserică și cancelarie. Nimic decît greșală toată această teorie. In faptul schimbăriĭ limbeĭ din cancelarie, nu domniĭ aŭ fost care aŭ adus schimbările, ci vremea, căcĭ studiind maĭ de aproape lucrurile, observăm următoarele:

Cancelaria gospod ţinea de a păstra limba slavonă ca oficială, pe cînd restul țăreĭ întrebuința limba romînă. Și decĭ oameniĭ eraŭ nevoițĭ prin firea lucrurilor să nu întrebuințeze în zapisele lor de vînzare, decît limba romînă, maĭ apoĭ, prin deceniul al 3 și 4-a a veaculuĭ al XVII-a chiar boerĭ de divan și chiar scriitoriĭ din divan scrieaŭ în două limbĭ: în romînește cînd scriaŭ un act particular de vînzare, în slavonă cînd scria un act oficial, fie chiar asupra aceleiașĭ chestiunĭ.

Așa e cazul cu diacul nostru *Grigore Șandir*. Luat de Evstratie biv logofăt, procopsit în slavonie, tot așa de mult ca și în grecie, să pune și-ĭ scrie actul romînesc din 7147 Iulie 9, și pune

titlul romînesc ca: „adică eŭ“ în loc de *eto az*, „ce-am fost logofăt în loc de *biv logofăt*; „logofătul cel mare“ în loc de *vel logofăt*, „*vornicul cel mare de țava de jos și de sus*“ în loc de *vel vornic dolveai i gorneai zemli*“ „*vameșul*“ în loc de *mitniçul* „*Și eu Șandir am scris să să știe* în loc de *az Șandir pisal, da sea znaet*“.

Faptul că schimbă formularul slavon în totul, chiar acolo unde tîrzie vreme s-a pastrat urmele slavonismuluĭ, ne-ar face să vedem în Gh. Șandir un naționalist infocat, maĭ dihaĭ decît însușĭ Vasile Vodă. Dar ne-am înșela amar, căcĭ tot acest Gh. Șandir cu 22 zile maĭ pe urmă, pe cînd venia Leondari la divan să-șĭ scoată act de cumpărare, sá pune și dă act în slavonește, unde schimbá totul, ca cum ar fi un slavist înfocat, uită de formularul romînesc, ba schimbă și formele fonice, acomodîndu-le limbeĭ slavone. Locul îĭ impunea această urmare. Putea scrie romînește întru cît era în casa unuĭ particular; dar odată fiind la oficiŭ, trebuia să scrie slavonește, de șĭ nu era o regulă constantă nicĭ în aceasta.

Nu era vorba acum de a concepe ceva din noŭ și în slavonește, căcĭ actul romînesc era, și n-avea decît a repeta formularul cunoscut, plus a traduce icĭ pe colea fraza romînească, schimbînd stilul din direct în indirect. Iată o paralelă.

Evstratie ce-am fostu logofet	Євстратїе бывъ логофет
de bună voia mea (pers. I).	по его доброи волн (pers. III)
de nime nevoit	неким непонѫжден
niceasuprit	анинрисиловаы
am *vîndut* (pers. I).	и продал (pers. III).
a mea *dreaptă ocină* (pers. I).	своа правая ѡтнина (pers. III)
și danie	и даанїе
de la Moisi Movilă	ѡт Моиси Могила
luĭ Leondari vameșul	Лѡндари вел мишник
etc.	etc.

Am maĭ putea înmulți exemplele. Ne mulțemim a aminti un alt caz analog, întîmplat cu alte 2 acte, publicate de noĭ în Uricar, XXIII, pag. 86—89, și în care scriitorul din divan n-a putut decît a traduce cuvînt din cuvînt actul romînesc, încheiat cu prilejul uneĭ vînzărĭ făcute la țară, la Forășĭ pe Mihatin jud. Iașilor.

Inainte de a afla aceste două documente, credeam că eraŭ două tagme de scriitorĭ, uniĭ sloveniștĭ și alțiĭ romaniștĭ; dar azĭ constatăm că acelaș scriitor putea scrie și în romînește și în slavonește, în care limbă din urmă scria mai mult de silă și subt influența biurouluĭ din cancelarie. Odată dispăruțĭ și aceștĭ scriitorĭ, nu s-aŭ maĭ găsit cărturarĭ slavonĭ, ci subt Dabija începe pe o scară întinsă a să scrie numaĭ romînește. Cînd să va înjgheba, lista complectă a diecilor de logofeție din secl. al XVII, vom ști la sigur cuĭ datorim întroducerea limbiĭ romîne în cancelarie, căcĭ nu domniĭ aŭ fost aceia care aŭ întrodus-o, ci aceștĭ umili scriitorașĭ, fără alt merit pentru eĭ decît că păstraŭ formularul de scriere a unor acte și la nevoe scrieaŭ și în romînește, dar pentru istoria limbiĭ romîneștĭ asupra lor să concentră tot interesul.

Gh. Ghibănescu

IASI — TIP. H. GOLDNER STR. PRIMARIEI No. 17.

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

Anul IX. Septemv. și Octomvr. 1898. No. 9 și 10

A. D. XENOPOL

Principiile fundamentale ale istorieĭ

CAP. V.

Evoluțiunea în istorie

Evoluțiunea. — Istoria omenireĭ nu este decît cel de pe urmă inel al unuĭ lung lanț de fenomene succesive care încep cu transformațiunile nebuloaseĭ ce constituia la origină massa fără formă a universuluĭ. Materia omogenă deveni pe nesimțite deosebită în lunga curgere a vrîstelor, pînă ce ia îmbrăcă formele nesfîrșit de variate pe care le are astăzĭ. Această transformațiune progresivă care avu drept rezultat de a da naștere uneĭ nesfîrșirĭ de lumĭ împoporate de o nesfîrșire de ființĭ, toate deosebite, se cheamă evoluțiune [1]. Transformațiunea materieĭ, neorganice la început, organice maĭ tîrziŭ, se urmă-

1. D. Edmond Périer (*Les colonies animales et la formation des organismes* in *Revue encyclopédique* din 24 April 1897) zice că „cu drept cuvînt domniĭ Etpinas, Izoulet, Réné Woms văd în societățile noastre omeneștĭ cel de pe urmă termin al uneĭ evoluțiunĭ care s'a urmărit prin întreg remnul animal". Noi credem că evoluțiunea acestuĭ remn nu este decît o urmare maĭ departe a evoluțiuneĭ de maĭ înainte.

reşte pînă la aratarea omuluĭ şi apoĭ se opreşte cu totul, ne maĭ dînd naştere nicĭ uneĭ forme organice superioare. Perioada de formaţiune materială a fiinţelor a fost închisă prin aratarea neamuluĭ omenesc ; dară puterea care scotea maĭ înainte din sinul necunoscutuluĭ fiinţĭ din ce în ce maĭ desăvărşite, urmează înainte acţiunea sa, pe care o aplică acuma asupra însăşĭ fiinţeĭ omeneştĭ, pentru a scoate forme de civilizaţiĭ, într-un chip tot atît de tainic, precum scotea maĭ înainte forme organice din sinul neistovit al natureĭ. „Viaţa universală care trece din gen în gen, din specie în specie, din cataclismu în cataclismu, se continua în el şi devine istorie“ [2].

Cauza de pe urmă a aceşteĭ vecinicĭ transformaţiunĭ a universuluĭ este necunoscută, ca toate cauzele finale ale fenomenelor. Totuşĭ este netăgăduit ca această metamorfoză pare a fi de esenţa existenţeĭ tot atît de nedestructibilă pe cît formele eĭ sunt de nestătătoare.

Alcătuirea substanţeĭ cosmice înfăţoşază maĭ multe grade de coheziune. Cel întăĭ care oferă cea maĭ mare trăinicie aparţine remnuluĭ neorganic ; a doua care se desface mult maĭ uşor constitue remnul organic. Al treilea grad însfărşit, cel maĭ puţin statornic din toate, este domeniul spirituluĭ ; căcĭ acest de pe urmă, de şi privit ca nematerial, nu constitue maĭ puţin unul din elementele substanţeĭ universuluĭ, şi nu putem primi spusele d-luĭ *Laggrond* că „spiritul prin oare.care părţĭ ale sale ar putea fi pus în afară de această lume“ [3].

Nu vom atinge întrebarea atît de desbătută în zilele noastre asupra origineĭ vieţeĭ ; pentru moment este netăgăduit că această origine este necunoscută. De şi „fiziologia a demonstrat că chimia vitală şi

---

2. Edgard Quinet La *Création*, I, p. 289.
3. *L'Univers, la force et la vie*, Paris, 1884, p. 17.

acea a corpurilor brute, este supusă aceloraşĭ legĭ, şi că elementele chimice ale tuturor materiilor sunt tot-deauna identice“, nu este maĭ puţin adevărat că feliul combinăreĭ acestor elemente este deosebit în materia vie. Sinteza acesteĭ de pe urmă nu s-a putut face pînă acuma, cu toate silinţele întrebuinţate. Omul nu poate deveni încă D-zeŭ, plăzmuind viaţa“ [4].

Pentru ţinta ce o urmărim, ne va fi de ajuns a constata că se află de o parte o adîncă deosebire între materia neorganică şi corpurile organizate ; de alta, că între viaţă şi spirit există o trecere nesimţită, cu toate că spiritul în deplina luĭ dezvoltare este şi el adînc deosebit de viaţa materială.

Corpurile organice se deosebesc de materia brută prin două punte de căpitenie:

Intăiŭ, „materia vie în loc de a exista în formă de masse continue ca rocele, este destribuită în indivizĭ deosebiţĭ“ [5]. Aceştĭ indivizĭ nu aŭ o existenţă vecĭnică, de şi sunt constituiţĭ şi eĭ din vecĭnica materie. Eĭ apar şi dispar necontenit. Elementele materiale care îĭ compun, se combină în cît să le deie naştere, apoĭ ele să descompun pentru a-ĭ distruge. Viaţa să renoeşte fără încetare şi se vecĭniceşte printr-o reproducere fără capăt a indivizilor în care ca se întrupează. Materia neorganică din protivă nu are existenţă individuală. Alcătuirile eĭ poartă toate un caracter general. Se găseşte granit, aur, fier ; însă nu indivizĭ de specia granituluĭ, auruluĭ, saŭ a fieruluĭ. Tot aşa e cu şi elementele geografice care aŭ fost create prin evoluţiunea pămîntuluĭ şi care condiţionează pe acea a spirituluĭ. In acest înţăles singur, de combinaţiunĭ speciale, individuale a unor elemente generale, trebue înţelese cuvintele luĭ *Ar-*

4. Iu protiva d-lor Vianna de Lima, *Exposé sommaire des theories transformistes*, Paris, 1885, p. 9 şi Lannessan, *Le transformisme*, Paris, 1883, p. 153, D-l Edmond Perrier (*articolul citat în nota 1 maĭ sus*) zice că „presupunînd rezolvită problema origineĭ vieţeĭ, pe care ne va trebui s-o lăsăm ca moştenire noĭ înşine învăţaţilor viaculuĭ viitor“.

5. A. Bain, *Logique*, II, p. 32.

nold Guyot că „pricinele deosebite care stîrnesc și combină în chipurĭ nesfîrșite, jocul puterilor fizice legate de materia alcàtuitoare a masselor pămînteștĭ, daŭ fie-căreĭ regiunĭ o climă, o vegetație, o faună, o împreunare de caractere fizice și de funcțiunĭ particulare și constitue din fie-care din ele cîte o individualitate“ [6].

In al doilea loc, materia vie are drept caracter osebitor, însușirea de a rрspunde la atingerile din afară. Această reacțiune este efectul putereĭ lăuntrice care nu este altă ceva decît viața. Corpurile viĭ nu supoartă într-un chip pasiv, precum o face materia brută, acțiunea puterilor care le atinge. Viața se manifestează prin materie ; dar esența eĭ e cu totul deosebită de ea ; dovadă că materia urmează înainte a exista, la moarte; dar existența vie a dispărut. D-l *Elimar Klebs* zice foarte bine că „individualitățile viĭ sunt purtătoarele mersuluĭ istoric și raportul lor la legile generale de dezvoltare, întru cît asemenea legĭ există, este cu totul deosebit de chipul cum fizica concepe atomiĭ, lipsițĭ de calitățĭ, și care nu sunt decît substratul pentru jocul mecanic al puterilor“ [7]. Ast-feliŭ fulminatul face exploziune din cauza putereĭ de dilatare a gazurilor ; dar dacă hrana se întîmplă să lipsescă într-un loc, animalele care îl părăsesc nu ascultă numaĭ de puterea uscăciuneĭ, ci de reacțiunea pe care viața o opune primejdieĭ ce le amenință. Această însușire de a putea reacționa contra exterioruluĭ, însușire de căpitenie și nereductibilă a materieĭ viĭ, a fost numită *iritabilitatea*. Ea este „puntul de plecare a formeĭ celeĭ maĭ rudimentare a sensibilitățiĭ“ [8] ; dar sensibilitatea este originea spirituluĭ. Intelectul cel maĭ complicat, acela cu care omul este înzăstrat, îșĭ are în ea începutul.

---

6. *Géographie physique comparée*, Paris, p. 32
7. *Zur neueren geschichtswissenschaftlichen Litteratur*, în *Deutsche Rundchau*, LIII, 1887, p. 281.
8. Claude Bernard, *Phénomènes de la vié*, p. 35.

S-ar putea întîmpina că şi corpurile brute aŭ însuşirea de a reacţiona (reacţiunile chimice) ; dar această reacţiune a materieĭ neorganice nu este decît rezultatul acţiuneĭ puterilor asupra eĭ, şi nu, ca în materia vie, acel al uneĭ puterĭ particulare, lăuntrice, contra puterilor din afară. Recţiunea pleacă totdeauna dintr-un centru comun care o comandă şi o execută, un suflet, orĭ cît de întunecat, orĭ cît de rudimentar l-am presupune. Ast-feliŭ înmulţirea corpurilor viĭ celor maĭ de jos, prin fisiparitate, să face numaĭ atuncĭ, cînd elementul ce se desface a alcătuit un centru de reacţiune particular. Iată pentru ce corpurile viĭ atinse printr-o parte reacţionează prin întregul lor, pe cînd acele brute reacţionează — dacă este să se întrebuinţeze fără cale acelaşĭ termin — numaĭ prin partea ce a suferit înrîurirea din afară.

Materia organică se deosebeşte decĭ de materie brută prin aceste două caractere fundamentale : întrupare în forme de existenţă individuală şi însuşirea acestor indivizĭ de a răspunde la acţiunea puterilor ce le ating [9].

Din protivă materia organică este în legătura cea maĭ strînsă cu spiritul care nu este decît a eĭ înflorire. Viaţa materială începe cu remnul vegetal care ajunge prin unele din formele sale a se amesteca cu remnul animal (plante insectivore de o parte; de alta arscidiile, bureţiĭ). Există decĭ o propăşire necontenită a vieţeĭ vegetale pănă ce trece în remnul superior al animalităţeĭ. Dar animalul, îndată ce apare, lasă să întrevadă lucirea a ceia ce va alcătui maĭ tîrziŭ spiritul. Acest din urmă este decĭ legat

---

9. D René Worms, *Organisme et société*, Paris, 1896, p. 18 şi urm. analiză caracterele care deosebesc organismele de materia brută. D-sa lasă la o parte pe cel maĭ însemnat, după cum credem noĭ, individualizarea organismelor şi nu vede deosebirea între modul reacţiuneĭ materieĭ brute, şi a celeĭ organice. Tot această deosebire hotărăşte şi încurcătoarea întrebare : ce este o societate ? Vom răspunde. Este întrunirea unor organisme cu centre de reacţiunĭ deosebite.

nedespărțit de viața animală. El propășește și se desvoltă paralel cu dînsa și este cu atît mai deplin cu cît formele vieței sunt mai înalte. După oprirea desvoltărei formelor vieței materiale, acea a spiritului urmează mersul ei mai departe și dă naștere formelor civilizației.

Evoluțiunea se manifestează prin cele trei remnuri, mai mult saŭ mai puțin deosebite unele de altele: a materiei neorganice, ale vieței materiale și a spiritului. Cel întăi din aceste trei domenii este mai îndepărtat de celelalte două care sunt legate între ele prin fenomenul comun al vieței. Această îndepărtare mai mare nu împiedecă totuși domeniul inferior de a o poseda, împreună cu acele care i sunt suprapuse, elementul comun al materiei, temelie și a vieței și a spiritului. Puterile care vor împinge evoluția materiei brute vor trebui să se regăsească în domeniile vieței și a spiritului. Pe de altă parte, acest din urmă, de și se află într-o legătură strînsă cu viața, este foarte deosebit de ea în formele sale superioare. Urmează de aici că puterile care vor îndrepta evoluția spiritului, de și făcînd parte din mănunchiul acelora care îndreaptă evoluțiunea vieței, se vor deosebi totuși de aceste din urmă într-un chip destul de rostit.

Evoluțiunea în cele trei remnuri. — Evoluțiunea materiei brute se va îndeplini prin formele generale ale acestei din urmă. Ea va urma acelaș mers pe toată suprafața pămîntului care înfățoșază aceleași elemente. Evoluțiunea este marea putere care împinge materia a se diferenția necontenit și a se combina în compuși tot mai amestecați și mai superiori. Dar evoluțiunea a lucrat prin alte puteri care aŭ adus acest rezultat. In primul loc amintim *acțiunea mediului* datorită radierei căldurei pămîntești și răcirei treptate a globului, precum și formelor cărora această răcire dădea naștere. Trebue to-

tuşi luat aminte că nu se pot atribui transformaţiunile încercate de materia brută singureĭ acţiunĭ a mediuluĭ; căcĭ răcirea pămîntuluĭ nu explică prin ca însăşĭ *propăşirea formelor prin care materia trece*; această propăşire este efectul putereĭ evoluţioniste care este o putere prin ea însăşĭ, iar nu numaĭ, cum o defineşte d-l *Réné Worms* „rezultatul schimbuluĭ înrîuririlor puse în lucrare una asupra alteia de către elementele desvoltăreĭ« [10]. Acţiunea mediuluĭ a lucrat paralel cu alte puterĭ care preşideaŭ la transformaţiunile materieĭ. Răcirea prefăcu, prin acţiunea puterilor *fizice*, o parte din materia gazoasă a universuluĭ în materie licvidă şi o parte a acesteĭ din urmă fu prefăcută prin aceleaşĭ mijloace în materie solidă. Deosebitele elemente primitive ale materieĭ deferenţiate se combinară între ele, prin acţiunea puterilor *chimice*, în deosebitele corpurĭ compuse, ceea ce dădu naştere deosebitelor substanţe din care se alcătuieşte astăzĭ scoarţa pămîntească. Toate aceste corpurĭ maĭ ascultaŭ şi de legile obşteştĭ ale greutăţeĭ şi ale echilibruluĭ, în toate formele lor de manifestare, legĭ de natură *mecanică*. In puterea tuturor acestor legĭ se făcu că metalele cele maĭ grele se duseră la fund, în pămîntul topit; că materialele cele maĭ dense pe care apa le ţinea în suspensie, se depuseră cele dintăĭ în tărîmurile sedimentare. Cînd volumul pămîntuluĭ începu a scădea, în urma condensăreĭ sale, scoarţa luĭ solidificată trebui să se încreţească şi să se unfle pe alocurea, producînd rîdicarea munţilor. Lacurile se adunară acolo unde curgerile de apă întîlniră o afundătură. Vulcanele nu se arătară decît în apropierea măreĭ, şi pretutindenea unde, în urma mişcărilor scoarţeĭ pămîntuluĭ, marea se retrase, vulcaniĭ se stinseră, pentru că înfiltrarea apeĭ în adîncimele straturilor este neapărată funcţionăreĭ lor.

10. *Loco citato* in nota precedentă, p. 266.

Transformaţiunile succesive ale materieĭ brute fură deci efectul, în întăiul loc, a putereĭ evoluţiuneĭ, lucrînd asupra pămîntuluĭ în condiţiile cunoscute. Ca puterĭ de a doua mînă, evoluţiunea se sluji de înrîurirea mediuluĭ precum şi de puterile mecanice, fizice şi chimice. Puterea tainică a înfăptuireĭ universale ciocănia natura în marĭ loviturĭ, asemenea unuĭ ferar care bate ferul în drugĭ, din care maĭ tîrziŭ alţĭ meşterĭ vor scoate ace şi coarde de ornice.

Cînd evoluţiunea trecu în domeniul vieţeĭ, ea trebui să apuce un mers deosebit şi să cheme alte puterĭ în ajutorul eĭ. Viaţa fiind reprezentată prin indivizĭ, a căror existenţă este mărginită în timp, evoluţiunea trebuia, înainte de toate, să asigure vecĭnicirea acestuĭ noŭ chip de întrupare a materieĭ, ceea ce ea făcu prin năzuinţa formelor viĭ de a menţinea tipul primitiv, cu ajutorul eredităţeĭ şi de a se întoarce chiar la formele străbune, prin atavismu. Era într-adevăr de trebuinţă, pentru ca transformaţiunile să se poată îndeplini, ca să se păstreze un şir statornic în formele ce eraŭ să fie supuse acestor transformaţiunĭ ; era de trebuinţă ca materia ce era să încerce această lucrare, să fie menţinută într-o stare oare-care de coheziune ; căcĭ precum prea bine ia aminte *Carrau* „nu poate fi schimbarea decît în ceva statornic“ [11]. Materia organică înlocui decĭ inerţia materieĭ brute, prin coheziunea succesivă a indivizilor în care ea se întrupează.

Puterile care lucraŭ la transformarea acesteĭ noue forme de existenţă fură în parte tot aceleaşĭ care transformase materia neorganică ; acea a evoluţiuneĭ care stăpîneşte totul şi acea a acţiuneĭ mediuluĭ. Cît despre puterile de natură mecanică, fizică şi chimică, ele încetară, în materia vie, de a maĭ avea o lucrare transformătoare şi se coborîră la rolul de simple sprijinitoare ale existenţeĭ. Aşa compunerile şi

---

11 *Etudes sur la théorie de l'évolution*, Paris, 1875, p. 45.

descompunerile chimice care se întîmplă în răsuflare, precum şi lucrările mecanice care pun circulaţia în mişcare, nu slujesc decît la întreţinerea indivizilor viĭ, fără a contribui nicĭ într-un chip la a lor transformare.

Aceste puterĭ sunt înlocuite, în domeniul vieţeĭ materiale, prin altele care nu să află în acel al materieĭ brute; dar aceste puterĭ nouă le vom regăsi modificate şi sporite cu energiĭ noue, în domeniul spirituluĭ. Această deosebire în mănunchiul de puterĭ care întovărăşesc evoluţiunea, pe de o parte în domeniul neorganiculuĭ, de alta în acel al materieĭ organice, constitue una din dovezile cele maĭ învederate, că distanţa ce desparte îmbele aceste domeniĭ este maĭ mare decît acea care desparte cele două trepte ale organiculuĭ: viaţa materială şi spiritul. Cele două puterĭ comune, evoluţiunea şi acţiunea mediuluĭ, mănţin totuşĭ legătura celor treĭ ramurĭ. Vom maĭ vedea că acţiunea mediuluĭ păstrează acelaşĭ caracter, în întregul domeniu al materieĭ, cea neorganică şi cea organică, anume de a lucra printr-o presiune din afară, pe cînd această acţiune încetează de a avea un efect asupra remnuluĭ spirituluĭ, şi să preface într-o acţiune lăuntrică, acea a mediuluĭ intelectual.

Puterile care ocîrmuiesc desvoltarea, în domeniul materieĭ viĭ, vor fi decĭ acele puterĭ pe care acest domeniu le are în comun cu acel al materieĭ brute: evoluţiunea şi acţiunea mediuluĭ; apoĭ mănunchiul de puterĭ noue, particulare remnuluĭ vieţeĭ şi care sunt: instinctul de conservaţie a individuluĭ şi a specieĭ, lupta pentru traiŭ în îmbele sale forme pentru hrană şi pentru trebuinţa genezică, puterea individualităţeĭ, product al mediuluĭ născător şi puterea întîmplăreĭ care intervine adesea orĭ în desvoltarea vieţeĭ.

Cu cît evoluţiunea se apropia de clipa în care ia trebuia să deie naştere omuluĭ, şi cu el să treacă

în domeniul minţeĭ, cu atît mersul eĭ lua un caracter deosebit. Elementul săŭ de acţiune cel maĭ de căpitenie, acţiunea mediuluĭ din afară, să micşura; pămîntul lua forma sa desăvîrşită ce nu maĭ pare să trebuiască a fi supusă unor puternice transformaţiunĭ. Continentele şi mările se desparţeaŭ definitiv; mişcările scoarţeĭ pămînteştĭ deveneaŭ tot maĭ blînde, maĭ nesimţite; căldura lăuntrică înceta de a pătrunde la suprafaţa, şi climatele eraŭ determinate prin singura stare a atmosfereĭ. Intr-un cuvînt mediul exterior se statornicea, pentru fie-care parte a scoarţeĭ pămînteştĭ, şi lua un caracter neschimbat.

Ca cea dintăĭ urmare a acesteĭ statornicirĭ a mediuluĭ, se arată statornicirea speciilor în viaţă materială. Speciile animale care, în timpul schimbărilor maĭ însemnate ale mediuluĭ încunjurător, eraŭ tot atît de nestatornice ca şi acest din urmă, luară odată cu el un caracter constant. „S-ar putea zice că specia care în starea eĭ de formaţiune nu era decît lutul încă ascultător de degetul sculptoruluĭ, acuma fixată în caracterul eĭ, devenise murmura pe care numaĭ dalta o poate tăia“ [12].

Cele de pe urmă transformaţiunĭ ale formelor materiale, atît ale natureĭ neorganice cît şi ale vieţeĭ, să îndeplinesc paralel cu cele d-întăĭ lucirĭ ale spĭrituluĭ în creerul omenesc. Omul este fără îndoială contimpuran cu vrîsta caternară a pămîntuluĭ, şi nu s-a pĭerdut nădejdea de a-l regăsi încă maĭ sus, în vrîsta terţiară. El a trecut decĭ prin marĭ transformaţiunĭ ale mediuluĭ din afară, precum bunăoară prin perioada gheţeĭ, şi a văzut dispărînd maĭ mult de un organism viŭ care nu putea rabda schimbările întîmplate în condiţiile existenţeĭ. Ne pare decĭ foarte firesc lucru, ca omul să fi încercat şi el adîncĭ transformaţiunĭ în al săŭ organism, atît exterior cît şi interior. Iată pentru ce noĭ credem că rasele

12. Lanessan, *Le Transformisme*, p. 389.

omeneştĭ s-aŭ urmat pe pămînt una după alta, tot din ce în ce maĭ desăvîrşite; că ele aŭ început prin tipul negru, spre a trece la cel galbăn şi apoĭ la cel albu, rostirea de pe urmă a omenireĭ. „Rasele omeneştĭ, ne zice *Bagehot*, începură a exista în vremurĭ foarte îndepărtate şi de atuncĭ nu s-aŭ maĭ ivit altele nouă, afară decît prin încrucişarea celor vechĭ. Această putere necunoscută lucrează cu o energie extraordinară în vremile vechĭ, şi rămîne cu totul nelucrătoare în cele maĭ noue. Este de crezut şi se susţine de marĭ autorităţĭ, că aceste deosebirĭ se produseră înainte ca natura omuluĭ şi maĭ cu deosebire spiritul săŭ şi însuşirea luĭ de a se adapta mediuluĭ, să fi luat constituţia lor actuală“ [13]. Nu este decĭ cu dreptul de a zice, cum o face d-l *Bresson*, că „îndată ce omul apare pe pămînt, condiţiunele mediuluĭ dobîndiră acea statornicie care învoi speciilor să trăiască şi să se reproducă în aceleaşĭ locurĭ“ [14]. Din protivă transformaţiunile mediuluĭ se urmară maĭ departe şi după arătarea omuluĭ, pînă cînd acesta ajunse la forma sa cea maĭ înaltă, rasa albă. Atuncĭ mediul deveni statornic. Cu drept cuvînt ie aminte d-l *Mougeolle*, că „dacă am avea de expus evoluţiunea omenireĭ de la originile eĭ, ar trebui să ţinem samă, într-o măsură oare care, de schimbările mediuluĭ; dar în cursul civilizaţieĭ, se poate admite că mediul nu s-a schimbat“ [15].

Natura începuse printr-un singur şir de transformaţiunĭ, acele ale materieĭ neînsufleţite. Cu timpul veniră să se adaugă către el, un al doilea şir, acel al materieĭ viĭ, şi cătră sfîrşitul acestor două şirurĭ de transformaţiunĭ, un al treilea care trebuia să le înlocuiască pe amîndouă, acel al spirituluĭ, veni să întovărăşască pentru cît-va timp cele de pe urmă ale lor manifestărĭ.

---

13. *Lois scientifiques du développement des nations*, Paris, 1877, p. 148.
14. *Les trois évolutions*, Paris 1888, p. 35.
15. *Statique des civilisations*, Paris, 1883, p. 69.

Pentru evoluţiunea genuluĭ omenesc înrîurirea mediuluĭ exterior n-a pus în lucrare a eĭ acţiune decît spre a desăvărşi rasa. Indată ce aceasta ajunse la culmea desvoltăreĭ, înrîurirea mediuluĭ se opri cu totul, aşa că pentru evoluţiunea spirituluĭ propriŭ zis, înrîurirea mediuluĭ exterior nu maĭ poate avea decît un caracter statornic şi nu unul transformator (vezĭ capitolul precedent).

Ceia ce poate părea maĭ afară din cale este că chiar în zilele noastre, în singurul caz cu putinţă a uneĭ reînoirĭ a înrîurireĭ mediuluĭ fizic, atuncĭ cînd intervine o emigrare, chiar în acest caz zicem, înrîurirea se face asupra formeĭ din afară, pe cînd lăuntrul, spiritul, rămîne maĭ cu totul substras de la orĭ ce modificare. Iată pentru ce „caiĭ să micşurează foarte repede în insulele Falkland; caprele pierd grosimea ugerilor în America; porciĭ devin maĭ micĭ în aceiaşĭ parte a lumeĭ, precum şi oile în Australia“. Organismul material al omuluĭ sufere şi el oare-care transformaţiunĭ, cînd e transplîntat sub alte clime. „Englezul Statelor-Unite înfăţoşază în trăsăturile sale o schimbare care-l apropie de rasa locală: pielea i se usucă şi pierde culoarea eĭ trandafirie; sistemul glandular este redus la minimum; părul se închide şi devine lins; gîtul se subţie, capul pierde în volum; pe faţă, gropile tîmplelor devin maĭ rostite, oasele umerilor obrazuluĭ iesă maĭ afară, găurile ochilor să adîncesc; falca de jos devine masivă; oasele mădularelor să lungesc în acelaşĭ timp, pe cînd boştereala lor se îngustează; însfîrşit la femeĭ, ligheanul prin proporţiunile sale, se apropie de acel al barbatuluĭ“ [16]. Cu toate aceste modificările organice descrise care aŭ schimbat pînă la un punt tipul Englezuluĭ emigrat în America, este departe de a fi atacat şi lăuntrul

---

16. Darwin, Rollin şi Andrew Murray rezumaţĭ în Edgard Quinet, La *Création*, I, p. 276; nota. De Quatrefages, *L'espèce humaine*, p. 190 Comp. Elysée Reclus, *Géographie universelle*, XIX, p. 88.

luĭ. Rasa este tot atît de inteligentă, tot atît de energică, ca şi acea din care a eşit. Dacă Americaniĭ înfăşoşară oare care deosebirĭ, aceste sunt de origină istorică, datorite desvoltăreĭ, şi nu uneĭ organizaţiunĭ psihice particulare. Tot aşa e cu Norvegieniĭ, transplîntaţĭ de aproape o mie de anĭ sub clima aşa de aspră a Islandeĭ. „De şi talia li s-a mărit şi încheeturile lor aŭ devenit maĭ grosolane, orĭ cît de puţinĭ numeroşĭ ar fi eĭ pintre Europeniĭ civilizaţĭ, Islandejiĭ sunt de sigur ceĭ dintăiŭ prin puterea inteligenţeĭ, adîncimea gîndireĭ şi iubirea studiuluĭ“ [17]. Faţă cu asemenea fapte nu putem atribui emigrăreĭ, maĭ ales aceleĭ a raselor omeneştĭ de astăzĭ, rolul precumpenitor pe care îl vede în ea *Vasile Conta* [18].

Spiritul omenesc care s-a desvoltat în afară de înrîurirea mediuluĭ exterior, nu maĭ ascultă de el aproape de loc, chiar în cazul în care această înrîurire ar putea să se manifesteze. Marea deosebire între evoluţiunea spirituluĭ şi acea a materieĭ şi aceasta fără deosebire de materie brută saŭ organică, este că pe cînd în desvoltarea formelor materiale, evoluţiunea se face prin formele exterioare, ea trece înlăuntru în acea a spirituluĭ. Transformaţiunea materieĭ fizice încetă de îndată ce evoluţiuuea se aplică transformaţiunilor lumeĭ intelectuale care răsărea pe pămînt, ca zorile urieşe ale unuĭ noŭ soare.

Cauza schimbăreĭ formelor exterioare încetînd prin oprirea înrîurirea mediuluĭ, nu maĭ este nicĭ un temeiŭ de a crede, cum o fac *Quinet* şi *Dreyfus* că „precum omul a fost precedat de o lungă serie de forme organice, tot aşa va fi înlocuit prin fiinţĭ maĭ desăvîrşite“ [19]. Formele organice anterioare omuluĭ aŭ evoluat, pentru că mediul exterior să schimba. Acuma cînd această schimbare s-a oprit, urmează

---

17. Elysée Reclus, *Géographie universelle*, IV, p. 929.
18. *Theorie de l'Ondulation universelle*, Paris, 1895, p. 95.
19. Camille Dreyfuss, *l'évalution du monde et des sociétés*, Paris, 1889, p. 203. — Edgard Quinet, *La création*, II, p. 426.

numaĭ decît că și formele exterioare să se statornicească. Omul este fără îndoială cea de pe urmă ființă materială apărută pe pămînt. Formele noue, menite a umplea viitorul, nu pot fi decît concepțiunĭ spirituale, forme de civilizație.

Evoluțiunea spirituluĭ omenesc. — Am aratat că evoluțiunea trecînd în domeniul spirituluĭ, schimbă cu totul de caracter și devine lăuntrică din exterioară ca cea maĭ înainte. Intr-adevăr neamul omenesc a remas neschimbat ca tip exterior, ca rasă, de la arătarea raseĭ albe pînă în zilele noastre, și paralel cu această statornicire a raseĭ, întâlnim condiția eĭ neapărată, statornicirea mediuluĭ.

Mediul și rasa nu s-aŭ maĭ schimbat de la aratarea raseĭ albe pe pămînt; totușĭ este o deosebire urieșă între omul din zilele noastre și străbunul săŭ preistoric. Căror schimbărĭ să poate oare atribui această deosebire, dacă pe din afară omul a rămas acelașĭ? Este inviderat că ea este datorită schimbăreĭ lăuntruluĭ săŭ și a facultăților sale mintale. Popoarele și-aŭ schimbat limbele, moravurile, întocmirile de familie, acele sociale, economice, și politice, superstițiile și religiile, dreptul și morala; artele s-aŭ desăvărșit, științele s-aŭ desvoltat. Toate aceste schimbărĭ însă s-aŭ îndeplinit prin singura parte intelectuală a ființeĭ omeneștĭ, prin lăuntrul săŭ, și nu prin trupul săŭ, prin forma sa exterioară. Așa, familia s-a întocmit maĭ puternic, pentru ca ideea a venit să răstrîngă legăturile instinctive puse în inima omuluĭ; dacă el a schimbat întocmirile politice, aceasta s-a întîmplat, din pricină că ideile îl împingeaŭ a căuta fără încetare o aparare maĭ sigură a intereselor sale; dacă arta s-a desăvîrșit, este tot din pricina că ideea pe care vroia s-o manifesteze, în afară căuta o rostire maĭ deplină; dacă sistemele de lucrare ale pămîntuluĭ s-aŭ îmbunătățit, dacă animalele aŭ fost înblînzite, dacă unel-

tele aŭ venit în ajutorul puterilor sale istovite, toate aceste s-aŭ făcut tot pentru că ideea înpingea pe om a intrebuinţa facultăţile sale, spre a lupta maĭ cu uşurinţă împrotiva natnreĭ. Intr-un cuvînt evoluţiunea neamuluĭ omenesc s-a făcut pe tărîmul ideilor. *Littré* caracterizează foarte bine propăşirca spirituluĭ omenesc, cînd zice că „societăţile staŭ pe loc, cînd suma celor ce trebuesc învăţate rămîne aceeaşĭ; ele daŭ înapoĭ cînd ea scade, şi înaintează cînd această sumă se adauge“ [20]. *Bernheim* zice şi el că „evenimentele istorice nu sunt altă ceva decît punerea în lucrare a gîndireĭ, simţireĭ şi voinţeĭ omuluĭ, a aceleĭ unităţĭ psiho-fizice pe care o numim suflet saŭ spirit“ [21].

Noĭ am arătat însă că ideile, în ele însăşĭ, constitue pentru mersul evoluţiuneĭ o pîrghie încă maĭ puţin statornică, decît formele vieţeĭ materiale. Ideile nu aŭ nicĭ macar o existenţă individuală; ele trăesc din zi în zi, îutrupate une orĭ în acte, cele maĭ adese în formele fugătoare ale graiuluĭ; ele mor, în nesfărşita lor majoritate, îndată după a lor naştere. Ce număr urieş de ideĭ nu trăiesc nicĭ macar, cum zice poetul „ce que vivent les roses, l'espace d'un matin“? Să ne gîndim numaĭ cît la acele care sunt cheltuite în convorbirile zilnice.

Totuşĭ aceste elemente care par aşa de nestatornice, înfăţoşază şi ele o parte prin care dobîndesc trăinicie. Aceasta să întîmplă, cînd ideile încetează de a maĭ reproduce intipărirĭ individuale. şi înbracă un căracter general.

Sunt două soiurĭ de ideĭ generale: maĭ întăiŭ ideile abstracte care se alcătuesc în minte din contopirea reprezentărilor în noţiunĭ maĭ largĭ. Nu despre acest feliŭ de ideĭ generale este vorba în istorie, ci despre ideile, fie abstrecte fie concrete, împăr-

---

20. *De la condition essentielle qui sépare la sociologie de la biologie* in *Revue positive*, II, p. 187.
21. *Lehrbuch der geschichtlichen Methode*, p. 499.

tăşite de la o laltă de un grup maĭ mult saŭ maĭ puţin întins al neamuluĭ omenesc. De exemplu credinţa în Isus-Hristos, chip şi idee concretă, constitue o idee generală în sensul evoluţiuneĭ, pentru că ea alcătueşte temelia religiuneĭ a maĭ multor sute de milioane de oamenĭ. Pe de altă parte ideile abstracte pe care se razimă ştiinţele constitue şi ele o pârghie pentru evoluţiune, întru cît ele sunt, *in actu* şi *in potenţia*, averea comună a întregeĭ omenirĭ. Pe cînd decĭ ideile generale extrase din reprezentările singuratice nu aŭ decît o valoare subiectivă, pentru mintea aceluia ce le percepe, ideile generale concrete saŭ abstracte care slujesc de pârghie evoluţiuneĭ omeneştĭ, există şi în chip obiectiv, în mintea unuĭ întreg popor, a uneĭ clase, a uneĭ rase. Ele samănă din acest punt de vedere cu formele vieţeĭ (speciale) care nu trezesc numaĭ în noĭ cunoştinţĭ abstracte, ci aŭ prin ele însuşĭ şi o existenţă obiectivă, întrupată în însuşirile comune ale indivizilor ce se asamănă.

Ideile însă cîştigă în statornicie cu cît ele devin maĭ generale. Pe cînd ideile individuale se nasc, trăesc şi mor, fără a lasa urme, acele de caracter general sfîrşesc prin a stăpîni societăţile, şi supravieţuesc lung timp existenţelor individuale. Cu cît baza lor socială este maĭ întinsă, cu atît maĭ lungă va fi a lor durată.

Evolţiunea ce are nevoie de un tărîm maĭ statornic pentru a-şĭ putea pune în lucrare acţiunea eĭ modificătoare, nu poate decĭ alege pe acel al ideilor individuale, a căror existenţă e trecătoare ; va trebui numaĭ decît ca ea să lucreze asupra ideilor maĭ statornice, asupra acelor de caracter general obiectiv.

Iată-ne ajunşĭ, printr-un raţionament din cele maĭ strînse, la însemnata încheere, că *evoluţiunea omenireĭ se face pe tărîmul ideilor generale obiective, idei care daŭ naştere faptelor sociale.*

Mersul evoluţiuneĭ[22]. — In natura neorganică evoluţiunea urmează o cale neîntreruptă. Puterea care o întovărăşea, înrîurirea mediuluĭ, reprezentată prin răcirea scoarţeĭ pămînteştĭ, a lucrat neîncetat şi nu s-a oprit nicĭ o singură clipă. Incete saŭ năprasnice, transformaţiunele epidermuluĭ pămîntesc aŭ urmat un mers ne oprit, şi nicĭ odată nu s-aŭ înapoiet către o stare de maĭ înainte. Desvoltarea a fost tot-deauna o perfecţionare. In materia vie, mersul evoluţiuneĭ a fost cu totul altul. Aicĭ formele vegetale şi animale nu s-aŭ desvoltat într-un chip neîntrerupt, şi trecînd prin grade, de la forma maĭ de jos la cea maĭ de sus. „Hiparionul terţiar n-a devenit prin grade nesimţite calul din zilele noastre; ci, la un moment dat, specia caluluĭ s-a desfăcut din străbunul comun, Hiparionul. Incetul cu încetul ea s-a deosebit pînă ce s-a despărţit desăvărşit de trunchiul eĭ, rămas nemişcat“ [23]. In domeniul vieţeĭ materiale, tipurile se înlocuesc unele pe altele. Vor fi decĭ tot-deauna desvoltărĭ paralele: un tip care ajunge la capătul traiuluĭ săŭ, un altul care dobîndeşte în acest timp puterile trebuitoare spre al înlocui.

In domeniul spirituluĭ lucrurile se petrec într-un chip asemănător. „Nu se vede marele imperiŭ asirian saŭ egiptean saŭ roman, schimbîndu-şĭ de odată instinctul şi formele, şi dacă le presupunem tărîndu-se, să înceapă deodată a zbura, a-şĭ da picioare şi a face aripĭ saŭ ugere, pentru a alăpta urmaşiĭ. Transformaţiunea specieĭ omeneştĭ este cu totul alta; ea porneşte într-o regiune necunoścută, de la un tip părăsit, pierdut, a căruia desvoltare a fost pînă atuncĭ cu neputinţă; de la un popor uitat care exista la acea vreme, dar pe care nimene nu-l

22 In acest capitol vom studia numaĭ marea putere a evoluţiuneĭ Cele lalte puterĭ pe care ea se răzimă, trebuind să facă obiectul unuĭ capitol deosebit, *Puterile ajutătoare ale evoluţieĭ*, şi care va fi cel următor.

23. Edgard Quinet, *La création*, I p. 144.

zărise. Aşa a fost mica naţiune evreiască, saŭ triburile germane ascunse drin păduri, saŭ familia arabă lincezînd în pustiŭ. Ele aduc în lume o nouă formă de viaţă, o nouă concepţiune, în care se topesc organizările antice; din ele esă cîte o nouă faţă omenească“ [24].

Pănă aicĭ, asemănarea evoluţiuneĭ spirituluĭ cu aacea a vieţeĭ materiale, este deplină. Totuşĭ evoluţiunea spirituluĭ se deosebeşte de cea a vieţeĭ, prin cele două punte următoare:

I. In evoluţiunea spirituluĭ, forma cea nouă, menită a înlocui pe cea veche nu o face numaĭ să dispară. Ea o înghite, o mistue, se hrăneşte şi se întăreşte din sîngele ce-ĭ subtrage. „Organizările antice' se topesc în această lume nouă“, cum o spune *Quinet*. Nu este decĭ nimerit de a zice cu d-l *Mougeolle* că „toate formele activităţeĭ mintale se desvoltă una după alta, se *suprapun* în decursul unuĭ timp oare-care, pînă ce una propăşind necontenit, pe cînd cealaltă dă îndărăt, cea dintăiŭ sfîrşeşte prin a lua locul rivaleĭ sale“ [25]. Aceasta nu este adevărat decît despre formele vieţeĭ animale. Pentru domeniul spirituluĭ, formele noue, nu numaĭ că se suprapun pentru un timp peste cele vechĭ, înainte de a le înlocui. Aceste forme nouă se însufleţesc, se hrănesc pe socoteala celor vechĭ, în locul cărora ele se aşază.

Evoluţiunea spirituluĭ nu suprapune numaĭ formele noue peste alte vechĭ, ci le hultueşte pe ele.

II. Această deosebire, în modul desvoltăreĭ între viaţa materială şi acea a spirituluĭ, are drept urmare o alta încă maĭ însemnată, anume darea îndărăpt, pe care civilizaţia pare une-orĭ a o face, pînă să se arunce din noŭ înainte. Nicĭ odată formele vieţeĭ materiale nu daŭ înapoĭ, spre a înainta, Acele

---

24. Edgard Quinet, *La Création*, I, p 144
25. *Les Problèmes de l'Histoire*, p. 92.

care rămîn în urmă, pier în folosul acelora care le-aŭ întrecut. In viaţa spirituluĭ, mersul evoluţiuneĭ este altul. Aceasta din urmă pare nu numaĭ a se opri, dar chiar a se întoarce din cale, înainte de a-şĭ lua din noŭ avîntul. Cum o spune d-l *Federici*: „Orĭ de cîte orĭ civilizaţia şi-a reluat zborul către o sferă maĭ înaltă, ea a încercat să regăsească, în măruntaile antichităţeĭ, destăinuirea saŭ, maĭ bine zis, direcţiunea viitoruluĭ. Ast-feliŭ Grecia, unde pelerinajul înţăleptilor săĭ, în Eghipet şi în Asia, a mers înaintea minunateĭ sale desvoltărĭ; Roma unde cercetarea aşăzămintelor elenice şi etrusce, fu temelia legală a ocîrmuireĭ sale; Arabiĭ care, prin traducerea cărţilor greceştĭ şi feniciene, prin punerea lor în legătură cu Indiile, pregătiră gloria artelor şi a ştiinţilor din Bagdad şi din Cordova; însfîrşit Italia care deschise, eĭ însăşĭ şi lumeĭ întregĭ, porţile vieţeĭ intelectuale, în timpul măreţeĭ perioade care cu drept cuvînt s-a numit epoca Renaştereĭ, şi care fu precedată de cercetarea, reîncepută în două rîndurĭ, a moştenireĭ greco-romane. Popoarele care cad, nu încetează cu toate aceste de a exista“ [26]. D, *Lefèvre* adauge: că „orĭ ce civilizaţie a unuĭ timp, este rezultatul civilizaţiilor de maĭ înainte care sunt temeiul eĭ de a fi şi care rămîn averea eĭ. In acest sens, se poate zice, că grupul popoarelor arice poartă în sinul săŭ întreaga omenire trecută“ [27].

Este adevărat că dacă se ia în privire istoria generală, civilizaţia pare a se stinge cu totul la căderea Impărăţieĭ Romane, şi la aşezarea barbarilor pe a eĭ dărămăturĭ. Pentru aceştĭ din urmă, civilizaţie pare că trebue să reînceapă din capăt, şi evoluţiunea omenireĭ pare a suferi o întrerupere.

Mersul urmat de evoluţiune în cazul acest de pe urmă este totuşĭ întocmaĭ, ca şi pentru civilizaţiile

---

26. La loi du progrès, traduit de l'Italien, Paris 1888, I, p. XII şi I, p 159.
27 *L'homme à travers les âges*, p XXII.

de maĭ înainte. Romaniĭ fură pentru barbarĭ, ceia ce Greciĭ fusese pentru Romanĭ, şi Orientaliĭ pentru Grecĭ. Dacă răstimpul strecurat pînă ce barbariĭ ajung să-şĭ însuşască cultura antică, şi se urmeze maĭ departe propăşirea începută, fu mult maĭ lung; dacă darea îndărăpt a putereĭ evoluţioniste fu mult maĭ rostită, apoĭ şi săritura pe care civilizaţia trebuia să o facă, era să fie mult maĭ puternică. Ea pare chiar a fi cea de pe urmă îndeplinită de om către regiunile propăşireĭ, şi anume ale propăşireĭ fără marginĭ, asemenea unuĭ vultur ce-şĭ încearcă întăiŭ puterea aripelor, şi recade de maĭ multe orĭ, înainte de a-şĭ lua zborul către ceriŭ. Nu este decît prea firesc de a găsi, în acest caz, o maĭ lungă perioadă de purtare, întru cît şi fătul ce era să se nască aparţinea uneĭ speciĭ mult maĭ viguroase, decît toate cele de maĭ înainte. Nu numaĭ civilizaţia unuĭ popor, ci acea a întregeĭ rase albe, şi prin ea acea a întregeĭ omenirĭ, era să soarbă dintr-însa laptele eĭ hrănitor.

Legea obştească care ocîrmueşte desvoltarea formelor spirituluĭ, este că: *evoluţiunea se îndeplineşte prin valurĭ care înaintează, apoĭ daŭ îndărăpt, spre a înainta din noŭ, maĭ departe de cum o făcuse valurile precedente.*

Acest feliŭ de a concepe desvoltarea omenireĭ, ne arată că propăşirea eĭ este neîncetată, de şi se îndeplineşte prin deosebite popoare şi deosebite rase. Nu se pot decĭ primi cuvintele d-luĭ *Dürkheim*: „că în ceea ce priveşte propăşirea omenireĭ, o asemenea propăşire nu există. Numaĭ societăţile particulare se nasc, se desvoltă şi mor, neatîrnat unele de altele. Un popor care înlocueşte pe un altul nu este numaĭ cît o prelungire a acestuĭ din urmă, cu oarecare caractere noue; el este altul; are unele însuşirĭ în maĭ mult, altele în maĭ puţin, şi constitue o individualitate deosebită, eterogenă, care nu se poate topi într-o singură serie, şi maĭ ales nu într-o serie

unică“[28]. Aşa ar fi, dacă un popor ar reîncepe tot-deauna din noŭ lucrarea civilizaţieĭ; dacă popoarele care urmează unul după altul, nu ar moşteni de la acele pe care le înlocuesc, comoarele de cunoştinţĭ dobîndite de dînsele. Adevărul în această întrebare, este maĭ curînd pe partea luĭ *Pascal* care l-a reprodus într-o frumoasă şi nemuritoare gîndire, anume, că „toată succesiunea oamenilor, în lungul şir al veacurilor, trebue să fie privită ca un singur om ce subsistă tot-deauna şi învaţă neîncetat“.

Propăşirea însă, de şi neîncetată, nu se ţine de la olaltă, ci înfăţoşază şovăirĭ. D-l *André Lefèvre* zice cu drept cuvînt, că „istoria adevereşte această împrejurare la fie-care pagină. O stare posterioară nu este numaĭ decît o înaintare asupra celeĭ anterioare: Veacul de Mijloc asupra Antichităţeĭ, Roma luĭ August asupra Ateneĭ luĭ Pericles. Sunt urcărĭ şi coborîrĭ, dărĭ îndarăpt definitive (?), oprirĭ momentane, reînceperĭ din noŭ. Cutare popor stărueşte în egalitatea sclavieĭ; cutare altul a murit în deplină barbarie, înainte chiar de a fi putut lumina prin raţiune năzuinţele sale instinctive. Dar toate acele care aŭ supravieţuit, aŭ tins şi tind încă cătră sfărşit, adecă vroesc să se rădice la o libertate, pe care egalitatea o asigură şi dreptul singur o mărgineşte“[29]. Iată pentru ce s-ar putea da dreptate luĭ *Stuart Mill*, că cuvîntul de propăşire nu trebue să fie luat tot-deauna în înţelesul de desăvărşire, şi de tendinţă cătră desăvîrşire“[30], cu toate că întrebuinţarea obicĭnuită îĭ recunoaşte acest înţeles. Adesa orĭ într-adevăr, propăşirea constă în o decădere care pregăteşte un noŭ avînt. Această dare îndărăpt samănă a nu fi decît o perioadă de reculegere, în care puterile

---

28 *Les règles de la méthode sociologique*, Paris, 1893, p. 26.

29 *L'homme à travers les âges*, p XXIII.

30 *Logique des sciences morales* (al VI-le capitol al logiceĭ) traducere nouă de Gustave Belot, Paris 1897, p. 144. D. Francisque Bouillet in Revue philosophique, 1888 April, vra se restrîngă terminul de evoluţiune la desvoltarea natureĭ, şi să păstreze acel de propăşire pentru acea a minţeĭ.

cheltuite cu prea mare dărnicie, într-o perioadă de înaltă înflorire, par a să odihni, pentru a căpăta elasticitatea trebuitoare uneĭ noue incordărĭ. Popoarele se asamănă, din acest punt de videre, cu existențele individuale care aŭ și ele nevoie de o odihnă maĭ mult saŭ maĭ puțin lungă, după o încordare mușchiulară saŭ nervoasă care a întovărășit o puternică opintire. Aceasta ar fi și explicarea, ce e drept numaĭ pe cale de analogie, a ghicitoriĭ nereductibile, după d-l *Ottokar Lorenz*: „pentru ce după o producere puternică, omenirea trebue să odihnească uneorĭ maĭ multe sute de anĭ“ [31].

Principiul evoluţiuneĭ intelectuale. — Ca product de pe urmă, evoluțiunea universuluĭ a dat naștere spirituluĭ omenesc, asupra căruia ea urmează acțiunea eĭ maĭ departe. Se poate zice deci că spiritul a fost ținta către care a tins evoluțiunea materieĭ, dînd ea naștere acesteĭ forme maĭ depline a existențeĭ. Ne este dat a cunoaște această țintă, pentru că ne aflăm din colo de ea; am lasat-o în urmă, și putem s-o privim înapoĭ. Nu e tot așa cu ținta către care tinde evoluțiunea intelectuală, în curentul căreia suntem tărîțĭ, și al căruia capăt e ascuns privirilor noastre.

Către ce tinde perfecționarea spirituluĭ? Spre a răspunde la această întrebare, trebue să ne silim a cunoaște direcțiunea șivoiuluĭ care ne rîpește; trebue să descoperim principiul evoluțiuneĭ intelectuale.

Am văzut că îndată ce evoluțiunea a trecut de la materie la spirit, materia a încetat de a se maĭ transforma; ea a devenit din principiŭ activ, principiu pasiv, asupra domeniuluĭ căruia să pune în lucrare puterea spirituluĭ. In evoluțiunea vieţeĭ materiale, materia era aceia care condiționa fără înce-

31. *Leopold von Ranke, die Generationslehre und der Geschichtsunterricht*, Berlin, 1891, p. 181.

tare spiritul. Sub imperiul evoluţinnei acestuĭ din urmă, el va fi acela care va supune necontenit materia, spre a o face să răspundă la nevoile luĭ. Spiritul va ajunge tot maĭ mult a stăpîni materia. Această predomnire a spirituluĭ, asupra elementelor materiale care îĭ slujesc de temelie, caracterizază cu deosebire evoluţia intelectuală. Ea va avea de efect de a spori fără încetare distanţa care despărţeşte pe om, de remnul animal, din care s-a desfăcut. Diferenţiarea se va îndeplini, prin patru căĭ care constitue împreună, elementul osebitor omenesc, faţă cu elementul inferior pe care el se hultueşte. Cea d-întăĭ, va fi năzuinţa de a stăpîni natura, şi de a o face să slujască trebuinţelor luĭ. Această năzuinţă se va îndeplini, prin luarea în stăpînire intelectuală a natureĭ, adecă prin descoperirea legilor eĭ, şi prin putinţa omuluĭ da a îndrepta efectele lor în sensul nevoilor sale, făcînd din ele uneltele buneĭ sale stărĭ. Dar în afară de această nevoie practică, omul va fi împins, prin curiozitate, a-şĭ da samă de ceia ce se petrece în jurul săŭ, şi el se va sili a pătrunde în tainele universuluĭ, chiar fară a urmări o ţintă folositoare. A doua luĭ năzuinţă se va întîlni cu acea de a supune natura, de-oare-ce ea urmăreşte, între altele, şi ţinta de a descoperi legile acestĕĭ de pe urmă. A treia năzuintă a spirituluĭ va fi aceea care va căuta încîntarea prin frumos, maĭ tîrziŭ şi plăzmuirea acestuia — năzuinţa estetică. A patra, va urmări ca ţinta, dreaptă repartiţie a bucurărilor pe care le procură omuluĭ îndeplinirea tot maĭ desăvîrşită a celorlalte treĭ năzuinţĭ.

Se pot rezuma aceste patru năzuinţĭ în două maĭ de căpitenie: acea care procură omuluĭ cele treĭ felurĭ de bucurărĭ, prin înalţarea luĭ deasupra animalităţeĭ, şi acea care are de scop dreapta înpărţire a acestor bucurărĭ. Intr-adevăr, cele treĭ d-intăĭ năzuinţĭ procură omuluĭ treĭ feliurĭ de bunurĭ care îĭ înalţă viaţa şi-l îndepărtează tot maĭ mult de rem-

nul animal din care a eşit. Căcĭ, aceiaşĭ bucurare ne-o dă descoperirea unuĭ adevăr, privirea uneĭ frumoase plăsmuirĭ ca şi o îzbîndă deasupra natureĭ. Dreapta împărţire a bunurilor acesteĭ lumĭ, trebue să se întindă la toate aceste forme de bucurare, şi este drept ca toţĭ oameniĭ să ajungă a gusta din ele o cîtime proporţională cu împărtăşirea ce eĭ aŭ luat la a lor producere. Fie care om are, în această măsură, dreptul de a cunoaşte înaltele adevărurĭ ale ştiinţeĭ, ale filosofieĭ şi ale religieĭ, de a să desfăta la marile plăsmuirĭ ale arteĭ şi la privileştile cele măreţe ale natureĭ, precum şi de a trage foloasele corespunzătoare munceĭ luĭ din aşerbirea natureĭ. Starea omenireĭ nu este ceia ce ar trebui să fie, cînd cea maĭ mare parte a eĭ trebue să se multămească cu viaţa animală. In acest înţeles sunt de luat cuvintele D-luĭ *Fouillée*, că „ţinta cătră care societatea trebue să tindă este tot odată cea maĭ mare utilitate cu putinţă (agonisirea celeĭ maĭ marĭ sumă de bucurărĭ) şi cea maĭ mare dreptate cu putinţă (adecă dreapta împărţire a acestor bucurărĭ), două lucrurĭ tot atît de nedespărţite, ca şi forma şi fondul. In afară de dreptate, utilitatea nicĭ nu are valoare, şi nicĭ maĭ este cu dreptul vorbind folositoare; de altă parte, dreptatea fără utilitate nu ar fi decît o formulă abstractă şi goală“ [32]. *Heinrich von Sybel* recunoaşte şi el acelaşĭ adevăr cînd zice, că „societatea actuală nu va ajunge a îndeparta primejdiile care o ameninţă din partea doctrinelor răsturnătoare ale socialismuluĭ şi comunismuluĭ, decît atuncĭ cînd ea va fi pus cele maĭ pu-

---

32. *La seience sociale contemporaine*. Paris, 1885, p. 56. A. Javary în studiul său asupra *Ideei propăşirei*, Paris, 1851. p. 177 expune aceeaşĭ cugetare sub o formă maĭ largă. El zice; „cu toate că în puterea unor legĭ naturale, suma ştiinţeĭ şi a bogăţieĭ ce posedă omenirea tinde necontenit a creşte, aceastä creştere nu să face totuşĭ într un chip într adevăr sănătos, potrivit cu adevărul absolut şi cu binele real al tuturor, decît întru cît este stăpînit şi regulat prin noţiunele de căpitenie ale conştiinţeĭ morale“. De alt-feliu Javary este un partizan al scoaleĭ vechĭ, cu liberul arbitru, morala religioasă, etc.

ternice silinţĭ ale omuluĭ întru deslegarea acelor două probleme: muncă neobosită a minţeĭ (după noĭ, procurarea tuturor bucurărilor cu putinţă) şi iubire fără margină a aproapeluĭ (după noĭ, dreaptă înpărţire a acestor bucurărĭ)“ [33]. Propăşirea, adecă evoluţiunea mintală a omuluĭ, a fost deci prea bine caracterizată de d-l *Yves Guyot*, ca fiind „în raport întors cu acţiunea constrîngătoare a omuluĭ asupra omuluĭ, şi în raport drept cu acţiunea omuluĭ asupra lucrurilor“ [34].

Adevărul nu este deci decît unul din elementele propăşireĭ, şi ea nu-ĭ poate fi atribuită în întregime precum o vreŭ cîţĭ-va autorĭ. Cu atît maĭ puţin se poate atribui propăşirea, numaĭ izbîndeĭ obţinută de adevăr pe calea ştiinţelor. Acest chip de a concepe evoluţiunea intelectuală este foarte îngust; ea merge păreche cu falşa noţiune a ştiinţeĭ extrase numaĭ din ştiinţele natureĭ (de caracter coexistent). Iată pentru ce nu putem primi ideile istoriculuĭ englez *H. Th. Buckle* asupra acestuĭ punt. După el „civilizaţia europeană este datorită cunoştinţeĭ rapoartelor pe care lucrurile şi cu ideile le aŭ între ele; cu alte cuvinte cunoştinţeĭ legilor fizice şi mintale“. Dar Buckle restrînge, în alte locurĭ, mănunchiul de cunoştinţĭ cărora el atribue civilizaţia Europeĭ, şi nu primeşte ca motor al acesteĭ civilizaţiĭ decît ştiinţele naturale propriu zise şi matematicele, pe care le aşază, nu prea ştim pentru ce, în aceiaşĭ categorie. Iată pentru ce, cînd Buckle să apucă de analizat ramurile activităţeĭ intelectuale civilizătoare ale poporuluĭ francez, el nu enumeră decît disciplinele ştiinţifice naturale, şi anume: fizica, chimia, botanica, geologia, medicina. El părăseşte maĭ tîrziŭ noţiunea legilor mintale, pe care o adaogise către acea a legilor fizice, şi a căror înpreunare ar favoriza civili-

33. *Die Lehren des heutigen Socialismus und Communismus* in a lui *Vorträge und Aufsätze*, Berlin, 1885, p. 130.
34. *Etudes sur les doctrines sociales du Christianisme*, III, p. 6.

zația, susținînd că „noĭ datorim civilizația noastră de astăzĭ cunoștinței legilor și raporturilor *lucrurilor*“. Cînd Buckle ajunge a se îndeletnici cu literatura, el este atît de absorbit de ideia luĭ stăpînitoare asupra însemnătățeĭ unice a științelor naturale, că el tăgădueşte literatureĭ orĭ ce altă valoare decît aceia de a ne ajuta la descoperirea legilor natureĭ, și el susține, că „a face literatură pentru ea însășĭ, adecă pentru frumuseța eĭ, este a jertfi scopul mijloacelor. Inchipnirea ne este de folos, căcĭ ea ne este de un mare ajutor întru descoperirea legilor fenomenelor, și Shakespeare este cel maĭ mare între oamenĭ, pentru că este întemeietorul științelor naturale“ [35] ?!

Vestitul fiziologist german *Emile Du Bois-Raymond* înbrățoșază în totul chipul cel din urmă de a vedea al luĭ Buckle, După el, „cea maĭ mare nenorocire (?) care aŭ lovit omenirea, năvălirea țărilor mediteranee de către barbarĭ, i-ar fi fost crutată, dacă ceĭ vechĭ ar fi cunoscut științele naturale, în întinderea în care ele să află la noĭ“. El deduce, din această imprejurare, principiul, că „științele natureĭ sunt organul absolut al civilizațieĭ, și că istoria acestor științĭ, este în adevăratul înțeles al cuvîntuluĭ, istoria omenireĭ“ [36]. *Liebig*, întemeetorul chimieĭ agricole, împinge încă maĭ departe specializarea roluluĭ științeĭ în viața popoarelor. El atribue căderea împărățieĭ romane, lipseĭ de cunoștință a îngrășămintelor mintale [37] !! Ce-ar fi zis un ciobotar, dacă i-ar fi venit în gînd să explice istoria?

Un alt autor, d-l *Strada*, atribue propășirea, criteriuluĭ științific. După el „propășirea valorează ceia ce valorează criteriul. Criteriul științific fiind găsit prin știința metoadeĭ, acest adevăr neîndoelnic va da naștere uneĭ propășirĭ fără capăt ca și știința, și

---

35. *Histoire de la civilisation en Angleterre*, trad. Baillot, I, p. 303.
36. *Kulturgeschichte und Naturwissenschaft*, Leipzig, 1878, p. 19 și 34.
37. *Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur* 7'te Auflage, Braunschweig, 1862, p 66.

bine orînduit ca şi dînsa“ [38]. Aceasta ne aduce aminte o susţinere asemănătoare a luĭ Buckle care face să atîrne civilizaţia uneĭ ţărĭ, de metoada inductivă saŭ deductivă întrebuinţată de învaţaţiĭ eĭ în a lor cercetărĭ.

Toate aceste părerĭ sunt falşe saŭ exagerate. Adevărul este de sigur unul din factoriĭ propăşireĭ, şi un factor însemnat, întru cît el hrăneşte două din cele patru tendinţĭ pe care omul le urmează în evoluţiunea sa. Dar adevărul nu este singurul factor al propăşireĭ; maĭ este şi frumosul, şi maĭ ales dreptul care este tot atît de însemnat ca şi adevărul, spre a măsura gradul de civilizaţie atins de un popor. De altfeliŭ este întocmaĭ acelaşĭ lucru, dacă adevărul a fost găsit prin mijlocul ştiinţelor saŭ prin acel al practiceĭ. Orĭ pe ce cale ar fi dobîndit, adevărul, pentru a constitui un factor al propăşireĭ, trebue să aibă un caracter anumit; trebue să ajute omuluĭ a să ridica deasupra animalităţeĭ; trebue deci să-ĭ aducă o bucurare, saŭ cu alte cuvinte trebue să-ĭ fie *folositor*. Ştiinţa însă nu urmăreşte tocmaĭ în totdeauna această ţintă. Lăsînd chiar la o parte invenţiunile destrugătoare ale războiuluĭ, ne vom mulţumi de amintit falsificările care îneacă astăzĭ producţia alimentară şi industrială, şi care sunt maĭ cu samă rezultatul descoperirilor ştiinţifice. Iată fără îndoială o aplicaţie a ştiinţeĭ, care nu are drept scop propăşirea neamuluĭ omenesc; iată un caz în care adevărul poate stavili propăşirea pe care în deobştie o hrăneşte.

Buckle s-a silit să dovedească că nu s-a făcut noue descoperirĭ în domeniul moraleĭ [39]. De şi lucrul poate fi desbătut chiar din acest punt de vedere, nouă ne pare că propăşirea ideeĭ dreptuluĭ nu constă în descoperirea unor principiĭ de morală necunoscute, ci

38. *La loi de l'histoire*, Paris, 1894, p. 69.
39. *Histoire de la civilisation en Angleterre*, I, p. 200.

în aplicarea tot maĭ largă şi maĭ deplină a drepteĭ împărţirĭ a bunurilor. Această împărţire maĭ echitabilă a bunurilor este tot atît de esenţial element al evoluţiuneĭ spirituluĭ, ca şi dobîndirea lor, şi propăşirea eĭ a ţinut pasul cu propăşirea celeĭ din urmă. Filosofia greacă a împins-o întăĭ înainte, dar maĭ mult în teorie; veni apoĭ dreptul roman care introduse regulile hotărîte, asupra ce e al meŭ şi al tăŭ, în viaţa socială. Creştinismul făcu să înainteze mult această idee, maĭ ales prin înlăturarea robieĭ. Cu Revoluţia franceză veni rîndul şerbirei, a breslelor, a privilegiilor unor clase. Meritul a cucerit tot maĭ mult locul săŭ sub soare. In zilele noastre această idee îşĭ pregăteşte ultimul asalt care va fi de sigur cel maĭ greu de izbutit. E vorba anume de a îndrepta prea marea deosebire a măsureĭ în care indivizii îşĭ împărţesc foloasele dobîndite asupra natureĭ. Această problemă este cea maĭ grea din acele ce omul a fost chemat a rezolvi vre-odată. Oameniĭ care văd realizîndu-se, pe fie ce zi maĭ mult, egalitatea înaintea legeĭ, cred că pot năzui, ca o complinire neapărată, la egalitatea averilor. Dar egalitatea înaintea legeĭ este o urmare a împrejurăreĭ că oameniĭ sunt egalĭ între eĭ ca *fiinţĭ* şi că deci în această însuşire, nimene nu poate fi privit ca inferior asemeneluĭ săŭ. Altfeliŭ staŭ lucrurile, cînd e vorba de raporturile omuluĭ ca materia, şi de dobîndirea bucurărilor ce i le procură înalţarea sa deasupra animalităţeĭ. Aicĭ, aplicarea egalităţeĭ absolute ar fi tocmaĭ cea maĭ crudă nedreptate, fiind că oameniĭ, de şi egalĭ între eĭ ca fiinţĭ, sunt neegalĭ ca puterĭ producătoare de bucurărĭ. Plecările, talentele, activitatea şi energia lor se deosebesc, şi prin urmare şi gradul lor de împărtăşire în supunerea materieĭ. Trebue însă admis că foloasele, pe care omenirea le smulge de la această din urmă, nu pot fi împărţite, între aceĭ ce iaŭ parte la luptă, decît *proporţional* cu puterea ce eĭ desfăşura în *ea*. „La slujbe neegale trebue să co-

respundă mulţămite neegale“ zice cu drept cuvînt d-l *Rêné Worms*[40]. Nu poate fi împărtăşită părerea d-luĭ *Benjamin Kidd*, că „raţiunea ne învaţă, că suntem cu toţiĭ productul ereditățeĭ şi a mediuluĭ, şi că nimenea nu este răspunzător de capacităţile sale saŭ de lipsa lor; de unde urmează că fie-care trebue să aibă o parte egală în buna stare a vieţeĭ. Aceasta este tot atît de însemnată pentru omul necapabil ca şi pentru cel capabil, şi orĭ ce lege care va învoi ca cel d-intăĭ să fie maĭ răŭ hrănit decît cel de al doilea, orĭ cum am întoarce lucrurile, nu va fi decît o lege de curată putere brutală“[41]. Dreptatea nu poate avea de scop îndreptarea natureĭ. Tot ce să poate cere, este de a nu face ca alţiĭ să muncească în chip gratuit pentru noĭ, ceia ce să întîmplă cînd foloasele nu sunt împărţite *proporţional* cu puterile productive; dar nicĭ odată dreptatea nu poate cere, ca noĭ să lucrăm gratuit pentru alţiĭ, ceia ce să întîmplă numaĭ decît, în ipoteza *egaleĭ* împărţirĭ a foloaselor.

Dar chiar pentru a aduce la îndeplinire această împărţire proporţională, cît maĭ este încă de făcut! Şi cît de departe suntem încă de idealul, cătră care ne împinge evoluţiunea? Acest ideal trebue însă să existe; căcĭ dacă nu ar exista, s-ar putea zice atuncĭ cu *Huxley*, că „dacă creşterea cunoştinţelor şi stăpînirea maĭ mare asupra natureĭ ce urmează din ea, şi însfîrşit bogăţia care dovedeşte această supunere a natureĭ, nu trebue să împuţineze întinderea şi mărimea mizerieĭ şi a degradăreĭ fizice şi morale, rezultatul sărăcieĭ mulţimeĭ, atuncĭ nu staŭ la gîndurĭ de a zice că aş saluta, ca singurul sfîrşit de dorit, venirea uneĭ comete îndurătoare care ar mătura toate lucrurile departe“[42].

---

40. *Organisme et société*, p. 376.
41. *Evolution sociale*, traduction Lemonnier, p. 76.
42. Government or Regimentation in *Ninetenth Century*, Martie, 1890.

Viitorul evoluţiuneĭ. — Consideraţiunile asupra stăreĭ în care să află civilizaţia noastră, şi asupra problemelor ce ea este chemată a deslega în viitor, ne fac să credem, în protiva maĭ multor cugetătorĭ, că această civilizaţie este departe de a fi ajuns la a eĭ decădere, şi că ar tinde către sfîrşit. Nu putem să ne împăcăm cu părerile luĭ *Bacon* şi ale luĭ *Pascal*, pentru care antichitatea ar constitui tinereţa omenireĭ, pe cînd noĭ am trăi în perioada eĭ de bătrîneţă. Răspingem epitetul de „sarmana noastră bătrînă societate“ pe care d-l *Julien Pioger* îl dă societăţeĭ de astăzĭ, cu atît maĭ mult că nu înţelegem cum acest autor poate împăca această calificare, cu fenomenele pe care le vede clocotind în a eĭ adîncimĭ: „vestirea uneĭ adîncĭ revoluţiunĭ în spirite şi inimĭ, efectul îmboldireĭ neoprite a curentuluĭ ştiinţific care rîpeşte omenirea către o nouă îndreptare a năzuinţelor eĭ, precum şi trezirea simţuluĭ vieţeĭ sociale“ [43]. Trezirea simţuluĭ vieţeĭ sociale, într-un organism prăpădit şi în descompunere care nu ar avea decît a se pregăti de moarte? Nu putem nicĭ asemăna viaţa civilizaţieĭ cu acea a unuĭ om, după cum o face D. *Benloew*, şi privi epoca de azĭ ca „a treia viaţă a omenireĭ“ [44], pentru temeiul că, necunoscînd vrîsta la care trebue să ajungă civilizaţia noastră, nu putem face subîmpărţirĭ în această vrîstă. Noĭ credem din protivă că civilizaţia noastră, cu ştiinţa drept făclie, nu este încă decît la începutul drumuluĭ pe care are să-l calce, întru cît ea nu datează decît cel mult de patru sute de anĭ. Cît despre chestiunea socială, adecă despre realizarea maĭ deplină a ideeĭ dreptăţeĭ, ea se pune abia în zilele noastre. Avem încă totul de cucerit asupra natureĭ şi de organizat împărţirea cea maĭ echitabilă, adecă acea proporţională cu meritul fie-căruia — şi a început să se sune clopo-

---

43. *La vie sociale, la morale et la progrès*, Paris 1894, p. 10 şi încheerea.
44. *Les lois de l'histoire*, p 33.

tul pentru înmormîntarea civilizaţieĭ noastre! d-l *Dolfus* zice foarte bine în această privire: „după maĭ mult de două zecĭ de veacurĭ de muncă, societatea noastră se află încă în haos, şi lipseşte încă mult ca spiritul să fi mulţumit chiar nevoile cele maĭ elementare ale traiuluĭ trupesc. Apoĭ cu toate descoperirile făcute, milioane de oamenĭ nu trăesc decît optindu se de abea de a muri. Dreptatea omenească este încă atît de nedeplină“ [45]! D-l *Federici* trage urmările neînlăturate din asemenea premise: „cum, omenirea începe abea a se cunoaşte ea însăşĭ, a se întruni, petec cu petec, moleculă cu moleculă, peste mările nemărginite şi peste pustiurile de gheaţă saŭ de năsip arzătoare, şi vroim ca ea să fie de pe acum osîndită la moarte“ [46]?

S-a prezis însă apropierea sfîrşituluĭ nostru, după analogia civilizaţiilor ce ne-aŭ precedat. Se pretinde, de la *Vico*, că omenirea nu face decît a se învîrti în acelaş cerc, şi că „repetiţia vecĭnică a acelorașĭ lucrurĭ, este legea cea maĭ trainică a istorieĭ“, precum o spune d-l *Gustave le Bon*[47]. Nouă ni se pare că analogia ce se zăreşte între civilizaţia noastră şi acea a timpurilor trecute este cu desăvărşire falşă. Deosebirea cea adîncă care despărţeşte civilizaţiile vechĭ de acea a Europeĭ actuale este, că *cele d-întăĭ nu se întemeiaŭ decît întîmplător şi fără conştiinţă pe ideea adevăruluĭ şi pe acea a bineluĭ*“ dovadă puţina desvoltare a ştiinţelor şi fiinţarea robieĭ, pe cînd civilizaţia noastră pluteşte în plin pe aceste ideĭ, şi se întemeiază maĭ ales pe descoperirile ştiinţifice, pe aplicările lor folositoare omenireĭ şi pe propăşirea tot maĭ mare a realizăreĭ dreptăţeĭ sociale. Timpurile noastre sunt chemate a deslega îndoita problemă: maĭ întăĭ a cunoaşte totul şi a se folosi de tot; al doilea, a împărţi foloasele între oamenĭ, în chipul cel

45. *Considerations sur l'histoire*, Paris, 1872, p. 27.
46. *La loi du progrès*, trad. de l'Italien, I, p. 204
47. *Lois psychologiques du dévéloppement des peuples*, p. 121.

maĭ drept. Se înțelege, că spre a îndeplini așa de marĭ însărcinărĭ, civilizația noastră trebue să aibă deschisă încă o lungă cale înaintea eĭ.

Iată pentru ce popoarele care aŭ intrat în curentul evoluțiuneĭ moderne nu pier nicĭ nu decad, de și s-ar părea așa; din protivă ele să ridică tot-deauna din căderile lor momentane. Așa poporul german cu toată decăderea luĭ politică din decursul veaculuĭ trecut, s-a rădicat astăzĭ iarășĭ în picioare; poporul romîn care nu maĭ părea a fi decît un leș, se înalță în zilele noastre ca un element plin de putere și de viață, și Franția, după cumplita cumpănă din 1871, redevine maĭ puternică, maĭ bogată, maĭ învățată și maĭ artistă, decît la orĭ-ce altă epocă a istorieĭ sale. Turciĭ din protivă care prin rasa lor sunt împiedecațĭ de a intra în curentul evoluționist, și la care se întîlnește alăturea cu o lipsă aproape deplină de cunoștințĭ științifice, o tăgăduire aproape absolută a ideeĭ dreptuluĭ, trebue, în puterea legeĭ de adaptare la mediu, să lese locul altor organisme, înzăstrate cu o plecare maĭ mare către principiile civilizațieĭ moderne.

Cu toate că există propășirĭ și dărĭ îndărăpt în mersul evoluțiuneĭ spirituale, nu se poate prezice o decădere și un sfărșit propășireĭ totale a omenireĭ, fiind că orĭ ce element experimental asupra acesteĭ întrebărĭ ne lipsește cu desăvărșire.

In orĭ ce caz, cum spune d-l *Guillaume de Greef*, „dacă chiar civilizația noastră trebue să piară, viața este pururea în raport cu organizarea și structura, de unde urmează că cu cît structura socială se întinde în suprafață și în complexitate în spațiu și în timp, așa ca să înbrățoșeze din ce în ce maĭ mult în această unitate superioară tot mediul fizic și varietățile omeneștĭ care îl împoporează, cu atîta și viața societăților omeneștĭ particulare se contopește cu acea a specieĭ întregĭ, și dobîndește hotare de creș-

tere şi de durată nedeterminabilă“ [48]. Noĭ credem că *Littré* ie aminte cu multă pătrundere, că „de şi se regăseşte în societate, naşterea şi desvoltarea vieţeĭ, nu se află în ea nicĭ bătrîneţă, nicĭ moarte“ [49]; şi noĭ putem încheia aceste cugetărĭ cu gîndirea luĭ *Cournot* care le rezumă: „propăşirea civilizaţieĭ obşteştĭ merge într-una, pe cînd civilizaţiile particulare strălucesc şi se întunecă“ [50]. Ca lege a desvoltăreĭ, putem formula pe următoarea: *propăşirea spirituluĭ omenesc nu se opreşte, şi nu este cu putinţă a-ĭ însamna un hotar.*

Să amintim încă că d-l *Gumplowitz,* de şi recunoaşte că propăşirea necontenită nu poate fi tăgăduită pe tărîmul descoperirilor şi a invenţiunilor, o tăgădueşte ca putere intelectuală. După el, un Grec din antichitate, dacă ar fi trăit după descoperirea electricităţeĭ, ar fi putut prea bine să descopere telefonul [51]. Şi noĭ credem că puterea intelectuală, înnăscută raseĭ, nu poate fi sporită. Dar propăşirea nu atîrnă de la o astfeliŭ de sporire, ci de la acea a cunoştinţelor.

Desvoltarea prin sus. — Evoluţiunea se îndeplineşte numaĭ prin elementele superioare ale formelor care îĭ sunt supuse. Această lege nu se regăseşte, decît în stare rudimentară, în domeniul materieĭ neînsufleţite. Această materie care la început era în stare gazoasă, trecu întăĭ în stare licvidă, maĭ apoĭ în cea solidă. Pe cînd însă gazurile şi licvidele stăruiră în starea lor primitivă, formele superioare ale materieĭ aŭ fost singurile care aŭ evoluat, pînă ce aŭ ajuns a se diferenţia şi a alcătui corpurile din care se compune astăzĭ scoarţa pămîntească. Legea amintită ie un caracter maĭ hotărît în formele vieţeĭ materiale.

48. *Le transformisme social,* Paris, 1895, p. 107.
49. *La science au point de vue philosophique,* p 335.
50. *Traité de l'enchainement des idées fondamentales,* Paris, 1861 II, p 331.
51. *Grundriss der Sociologie,* Wien, 1885, p. 223.

Transformațiunele organismelor se îndeplinesc tot-deauna prin formele lor superioare, pe cînd cele inferioare staŭ pe loc. Numaĭ așa se poate explica cum de pămîntul înfățoșază, întrunite astăzĭ pe a luĭ suprafață, genurile și speciile care s-aŭ succedat în decursul veacurilor, trecînd prin deosebitele transformațiunĭ încercate de scoarța pămînteascâ. De și unele din aceste speciĭ nu aŭ lăsat ca urmașĭ decît niște stîrpiturĭ, nu este maĭ puțin adevarat că deosebitele speciĭ care s-aŭ succedat pe pămînt, se regăsesc aproape toate acuma pe el. Speciile inferioare întîlnindu-se în forma pe care ele o aveaŭ la început, se vede de la sine că propășirea nu s-a putut face decît prin speciile superioare. *Desvoltarea formelor viețeĭ materiale s-ău îndeplinit decĭ în tot-deauna prin sus.*

Tot așa stau lucrurile și pentru propășirea realizată în societățile omeneștĭ, în domeniul spirituluĭ. Și aicĭ propășirea se îndeplinește tot prin elementele sale superioare. Cultura intelectuală în a eĭ întregime, invențiunile și descoperirile sunt tot-deauna lucrarea unor indivizĭ maĭ bine înzestrațĭ care reprezintă partea cea maĭ inteligentă și maĭ superioară a societățeĭ. Această cultură, aceste invențiunĭ, aceste descoperirĭ, sunt însușite maĭ intăĭ de către clasele cele maĭ inteligente, și numaĭ cît maĭ tîrziu ele ajung a fi împărtăşite — și nicĭ odată cu deplinătate — de către clasele inferioare. Instrucția se coboară și ea din focarele superioare în massa poporuluĭ, și este cunoscut că universitățile aŭ precedat în Europa întemeierea scoalelor inferioare. Dacă un popor propășește, lucrul se întîmplă, pentru că suma cunoştinților și a talentelor oamenilor săĭ de samă sporește, și pentru că capitalul intelectual al națiuneĭ se mărește necontenit. Nu sunt massele acele care fac pe un popor să înainteze. Din protivă, dacă spiritul săŭ ar fi coborît la cumpăna aceluia al masselor sale, propăşirea sa ar fi împiede-

cată. D. *Gustave le Bon* ie aminte cu drept cuvînt, de şi înprotiva însuşĭ teorieĭ luĭ, că „mica falangă de oamenĭ eminenţĭ pe care îĭ are un popor civilizat, şi pe care ar fi de ajuns a-ĭ suprima la fiecare generaţie, pentru a coborî într-un chip însămnat cumpăna sa intelectuală, constitue adevărata încarnare a puterilor uneĭ rase. Eĭ sunt datorite propăşirile realizate în ştiinţĭ, în arte, în industrie, şi într-un cuvînt în toate ramurile civilizaţieĭ“ [52]. Să maĭ aducem şi cuvintele luĭ *Lilienfeld*: „Marea massă a formaţiunelor vieţuitoare rămîne, atît în natură cît şi în societatea omenească, în forma lor cea maĭ rudimentară, şi puţine dintre ele se urcă pe nişte trepte superioare. Natura pe cît şi societatea sunt fiinţĭ aristocrate. Cît de nemăsurat de întins este remnul neorganic, asămănat celuĭ organic, şi cît de mic este numărul organismelor superioare, faţă cu acele de natură inferioară. Tot atît de restrîns este numărul oamenilor înţăleptĭ, culţĭ şi bunĭ, în massa totală a neamuluĭ omenesc, faţă cu ceĭ grosolanĭ şi neculţĭ“ [53].

Este totuşĭ o mare deosebire, între chipul după care evoluază formele organice, şi acela căruia este supus spiritul omenesc. In cele d-intăĭ, formele inferioare rămîn nemişcate în cîmpul vieţeĭ, şi nu sunt înrîurite de acele ce evoluază către regiunile superioare. Evoluţiunea nu este supusă aicĭ, decît legeĭ că ea trebue să se îndeplinească prin sus. Altfeliŭ stă lucrul cu productele spirituluĭ. Aceste, de şi nu evoluază nicĭ ele decît prin elementele lor superioare, rămîn totuşĭ pururea în legătură cu formele inferioare din care s-aŭ desfăcut. Ele pun în lucrare asupra acestor din urmă, o înrîurire care se întoarce spre a lor folos.

Elementele inferioare sunt înrîurite prin urmările

---

52. *Lois psychologiques du développement des peuples*, p. 151.

53. *Gedanken über die Socialwissenschaft der Zukunft*, 2 ter Theil, *Die socialen Gesetze*, Mitau, 1875, p. 72.

practice ale cuceririlor intelectuale făcute de către elementele superioare. Ast-feliŭ invențiunile, producte ale științelor, îmbunătățesc starea economică a neamuluĭ omenesc. Drumurile de fer, telegrafurile, lucrările chimice aŭ contribuit într-o mare măsură a îmbunătăți condițiunele viețeĭ. Toate aceste invențiunĭ sunt productul uneĭ minorităţĭ foarte restrînse a neamuluĭ omenesc; toțĭ oameniĭ însă trag folos din ele. Afară de aceasta, principiile toleranțeĭ religioase, a îndulcireĭ pedepselor, a egalitățeĭ și libertățeĭ publice aŭ încolțit întâĭ în crierĭ de samă, înainte de a deveni binele obștesc al uneĭ marĭ părțĭ din omenire.

De îndată ce un adevăr este aflat, ce un principiu poate fi formulat, omenirea în deobștie și-l însușește, fără a se îngriji de munca intelectuală cheltuită pentru a-ĭ da ființă. Ea face toate silințele spre a-l realiza în viața practică și a scoate din el cel maĭ mare folos cu putință. Această tendință de a întroduce în viața reală oare-care ideĭ, oare-care principiĭ, devine rîdicătorul cel maĭ puternic al mișcăreĭ masselor; nu trebue însă uitat că acest rîdicător le-a fost pus la îndămînă de către elementele superioare ale evoluțiuneĭ.

Legea desvoltăreĭ prin sus, devine decĭ, în societățile omeneștĭ, acea a desvoltăreĭ prin sus și de sus în jos.

VESPASIAN ERBICEANU

Concepția sociologică a dreptului penal

I.

Considerațiuni preliminare asupra scoaleĭ sociologice penale. Franc. Listz, și importanța lucrărilor sale.

Lucrarea de față vine a complecta o lacună însemnată în literatura noastră juridică.

In adevăr, asupra teorielor și principielor scoaleĭ sociologice penale, care preocupă atît de mult spiritele și să discută cu atîta aprindere în statele culte ale Europeĭ, asupra moduluĭ cum această scoală pricepe și rezolvă chestiunile fundamentale de drept penal, nu s-a scris la noĭ pînă azĭ decît foarte puțin. In afară de cîteva noțiunĭ somare cuprinse în importantul discurs al d-luĭ procuror general Th. Bastache, rostit cu ocaziunea deschidereĭ anuluĭ judecătoresc 1897—98 și de importantele articole ale d-luĭ I. Tanoviceanu și Ciceron Protopescu publicate în această Arhivă nu cunoaștem să existe vre-o lucrare specială asupra scoaleĭ sociologice penale, și lucrul să explică ușor, dacă ținem samă că această scoală numără abea cîțĭ-va anĭ de la aparițiune (*Dreptul* pe anul 1897 No. 56; *Arhiva* pe anul 1898, No. 3, 4).

Ne place să credem că studiul nostru, apărînd tocmaĭ într-un timp cînd chestiunile sociale aŭ luat un avînt mare în țara noastră, cînd în sferele noastre legiui-

toare să agită marea problemă a revizuireĭ și îndreptăreĭ codicelor de legĭ în vigoare, cînd în fine sîntem pe cale a avea și noĭ un corp legislativ permanent, va prezenta oare-care interes nu numaĭ pentru magistrațĭ și specialiștĭ, ci și pentru orĭ-care om cult.

Noua scoală sociologică penală este datorită în mare parte discuțiunilor înfocate, ciocnirilor puternice de ideĭ ce aŭ avut loc în polemica înverșunată urmată între cele două marĭ scoale existente: 1) Vechea *scoală spiritualistă clasică*, în spiritul căreia sînt redactate aproape toate legislațiunile penale din Europa; 2) *Scoala pozitivistă* italiană, apărută de cîte-va deceniĭ în Italia, al căreĭ întemeetor cu drept cuvînt este considerat ilustrul profesor de psihiatrie și medicină legală din Turin, *Cezar Lombrozo* [1]. Cine a urmărit de aproape fazele acesteĭ polemice și a cunoscut ideile și teoriele emise de susținătoriĭ ambelor scoale, a putut ușor să observe și să constate cum inevitabil a trebuit să să nască o nouă scoală penală intermediară între doctrinele vechĭ și decăzute ale scoaleĭ clasice și concluziunele pripite și unilaterale ale scoaleĭ pozitiviste, și cum încetul cu încetul scoala nouă și-a format caracterile eĭ distinctive.

Școala pozitivistă italiană, care într-un timp relativ scurt și-a capatat mulțĭ adepțĭ, a adus fără îndoială serviciĭ marĭ științeĭ penale, serviciĭ ce nu să pot tăgădui nicĭ chiar de ceĭ maĭ înverșunațĭ adversarĭ aĭ eĭ. *Lombrozo, Ferri, Garofalo, Marro* și discipoliĭ lor, prin cercetările și metoadele lor științifice experimentale introduse în domeniul dreptuluĭ penal, aŭ sustras în mare parte această știință de pe bazele excluziv metafizice, transcedentale, pe care să răzăma pînă la eĭ, și aŭ îndrumat-o pe o nouă cale experimentală, pozitivistă, cu un orizont foarte întins.

In lupta înverșunată ce s-a declarat între scoala veche clasică și scoala pozitivistă, și-a făcut loc chiar de la început, pe nesimțite, o nouă concepție a teoriilor și chestiunilor de drept penal, concepție care cu timpul a grupat în jurul săŭ o serie întreagă de distinșĭ penaliștĭ

---

1. Asupra acesteĭ scoale a să vedea excelentele studiĭ publicate în No. 9, 10, 11 și 12 anul V al Arhiveĭ de fostul meŭ profesor Ioan Tanoviceanu.

şi sociologĭ. Această concepţie a fost cu drept cuvînt caracterizată cu denumirea de *Sociologică*, întru cît ia, considerînd crima ca un fenomen social „per excelentiam“, să deosebeşte esenţial pe de-oparte de scoala pozitivistă, care vede în crimă un fenomen pur biologic rezultat al unor impulziunĭ organice înăscute, iar pe de altă parte, de scoala juridică clasică, care studiază crima excluziv din punctul de vedere juridico-dogmatic, ignorînd cu desăvîrşire natura eĭ sociologică şi biologică.

Scoala Sociologică penală, ca orĭ ce formaţiune tînără, neînchegată încă pe deplin, cuprinde în sînul săŭ cîte-va grupărĭ de juriştĭ şi sociologĭ, din care maĭ principale distingem treĭ:

1) Profesoriĭ *Listz, Prins* şi *Van-Hamel*, fondatoriĭ şi conducătoriĭ *Uniuneĭ Internaţionale* de drept penal, avînd ca organe principale de publicitate: *Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft* (datează din 1881) şi *Bulletin de l'Union Internationale de Droit Pénal* (fondat în 1889).

2) Cercul profesorilor din Lyon *Lacassagne, Marro* şi *Tarde* cu organul „*Archives d'anthropologie criminelle*“ (fondată în 1886);

3) Scoala „a treia“ italiană, „*terza Scuola*“, saŭ „naturalismo critico“ în frunte cu *Alimena, Carnevale, Vaccaro* şi *Colojanni*.

Dintre toate grupările de savanţĭ aĭ scoaleĭ sociologice, cercul profesorilor din Lyon să apropie maĭ mult de spiritul doctrineĭ luĭ Lombroso şi a scoaleĭ pozitiviste penale, cu toate că, de pe vremea congresuluĭ de antropologie criminală din Paris (1889) şi a celuĭ din Bruxela (1892) şi maĭ ales de la reîntrarea luĭ Tarde în redacţia „Archives“, să observă o îndepartare însemnată de scoala pozitivistă şi o apropiere tot maĭ mare de teoriele Uniuneĭ Internaţionale.

Terza scuola apărută în ultimiĭ patru anĭ în Italia, — ţară ce a avut fericirea a fi leagănul doctrinelor şi teorielor noue, de drept penal — pentru întîia dată şi-a manifestat pretenţiunile sale de originalitate ştiinţifică, în scrierile luĭ *Bernardino Alimena*, avocat, profesor de legislaţiunea criminală la Universitatea din Neapole şi primarul oraşuluĭ Cozenti, şi al tînăruluĭ avocat din Lipari

Emmanuele Cornevale. Opera luĭ Alimena „Naturalismo Critico e diritto penale“ (Roma 1892; imprimată pentru prima dată în numărul din Decemvrie al jurnaluluĭ „Rivista di discipline corcerarie 1891) și lucrarea luĭ Carnevale „Una terza scuola di diritto penale (Roma 1891, publicată maĭ întîiŭ în acelaș jurnal) sînt cu drept cuvînt considerate de Tarde ca *„manifestes de l'école du positivisme critique“* (Archives d'antropol. criminelle, 7-me année p. 208).

Uniunea Internațională de drept penal, fondată în 1888 de profesoriĭ Listz, Prins și Van-Hamel, numărînd azĭ peste 600 membri din toate țerile civilizate, și-a pus ca țintă principală de a sistematiza și vulgariza teoriile și ideile nouĭ ale științeĭ penale, a îndrepta și reforma codicele penal, atrăgînd atențiunea organelor legiuitoare din diferite state asupra acestor teoriĭ, elaborate prin conlucrarea reciprocă a criminologilor din întreaga lume civilizată. Uniunea Internațională a convocat pînă în present cincĭ congrese generale (în Bruxela, 1883, în Berna 1890, în Christiana 1891, în Paris 1893 și în Anvers 1894), în care s-aŭ discutat și stabilit principiĭ asupra multor chestiunĭ fundamentale de drept penal, ca de pildă: asupra suspendăreĭ și agravăreĭ pedepseĭ, asupra eliberațiuneĭ condiționale, asupra mijloacelor de luptă contra recidiviștilor și criminalilor incorigibilĭ, asupra cazierilor judiciare, asupra desființăreĭ închisoareĭ de scurtă durată și înlocuirea eĭ prin amendă, asupra responsabilității minorilor, asupra sistemuluĭ antropometric, asupra reabilităreĭ condamnaților etc. In cîte-va state ca Germania, Norvegia, Elveția, Rusia, Serbia, Austro-Ungaria, Belgia și Franția, — dintre membriĭ localĭ aĭ Uniuneĭ Internaționale s-aŭ format comitete naționale, cari, în conferințele lor, deliberează prealabil chestiunile ce aŭ a fi supuse în urmă discuțiuneĭ și rezolvireĭ definitive a congreselor generale convocate de Uniune, contribuind astfel la îndreptarea și reformarea coduluĭ penal, în spiritul principiilor stabilite de congresele generale internaționale.

Uniunea Internațională publică sub redacția luĭ Listz *„Bulletin de l'Union Internationale de Droit Pénal“*, in care să imprimează toate rapoartele prezentate și citite la con-

gresele internaţionale, discuţiunile urmate asupra lor, cum şi dărĭ de samă asupra mişcăreĭ generale a legislaţiuneĭ şi doctrineĭ penale din diferite ţărĭ. Aceste rapoarte, scrise în mare parte de corifeiĭ stiinţeĭ dreptuluĭ penal ca *Listz*, *Tarde*, *Garofalo*, *Prins*, *Van-Hamel*, *Alimena*, *Ferri*, *Drill*, *Foiniţki*, *Lavellier* şi alţiĭ, presintă un înalt interes ştiinţific.

Lucrările Uniuneĭ Internaţionale n-aŭ rămas nişte teoriĭ penale de caracter pur doctrinar, ci aŭ exercitat înriurirĭ puternice şi binefăcătoare asupra dreptuluĭ pozitiv în vigoare. După aprobarea şi recomandarea Uniuneĭ Internaţianale, multe principiĭ noĭ de drept penal aŭ fost întroduse în legislaţiunile diferitelor state europeene. Influenţa lucrărilor Uniuneĭ s-a manifestat maĭ ales cu ocaziunea redactăreĭ nouluĭ cod penal al cantonuluĭ Neuchatel 1891 (de pildă în art. 87, 400 şi următoriĭ). Ideile fundamentale cuprinse în statutele Uniuneĭ aŭ fost adoptate aproape îu totul în expunerea de motive a proectuluĭ acestuĭ cod. In fine înrîurirea activítăţeĭ Uniuneĭ să resimte foarte mult în noile proecte de legislaţiĭ penale elveţiene şi norvegiene.

Uniunea Internaţională, fără îndoială, datoreşte existenţa şi prosperitatea sa tuturor învăţaţilor arataţĭ maĭ sus, în special însă situaţiunea sa înfloritoare e opera ilustruluĭ eĭ secretar F. Listz.

Listz e sufletul şi susţinătorul de căpitenie al Uniuneĭ ; teoriile sale penale sînt, aşa zicînd, sinteza principiilor ce alcătuesc baza de activitate a Uniuneĭ. El nu numaĭ e capul scoaleĭ sociologice germane, dar şi expresiunea vie a părerilor majorităţeĭ membrilor Uniuneĭ.

Mulţumită iniţiativeĭ, talentuluĭ organizator şi energieĭ luĭ Listz, comitetul Uniuneĭ Internaţionale întreprinde actualminte o lucrare de o importanţă capitală, unică în analele ştiinţeĭ penale sub titlul de „*Legislation pénale comparée*“, — publicaţiune colosală care va cuprinde în sine expunerea dreptuluĭ penal în vigoare al tuturor statelor culte. Primul volum (de 760 paginĭ) al acesteĭ scrierĭ a apărut deja în anul 1894 Iuliu, iar întreaga publicaţiune va forma aproximativ cincĭ tomurĭ marĭ. Primul volum serveşte numaĭ ca întroducere la expunerea dreptuluĭ penal comparat, şi constă, în afară de prefaţă ce aparţine luĭ Listz, din 12 monografiĭ scrise de ceĭ

maĭ distinșĭ penalișĭ din diferite țărĭ. Fie care din aceste monografiĭ cuprinde o schițare istorică referitoare la legislațiunea penală a statuluĭ respectiv, o expunere somară a dreptuluĭ penal în vigoare și o dare de samă asupra literatureĭ și jurisprudențeĭ penale. Prima jumatate a volumuluĭ al doilea va cuprinde aceiașĭ expunere comparată a legislațiuneĭ statelor în afară de Europa. Jumatatea a doua a aceluiașĭ tom, cum și întregul volum al treilea vor conținea expunerea comparată a părțeĭ generale a dreptuluĭ penal, ear în volumele IV și V va fi expusă partea specială.

Dacă profesorul *Alfred Gothier* caracterizază activitatea științifică a luĭ Carnevale ca „temperament moyen de l'Union" apoĭ cu atît maĭ vîrtos ni să pare că s-ar putea aplica această caracteristică teorielor luĭ Listz. Tocmaĭ din cauza acesteĭ pozițiunĭ centrale ce ocupă Listz printre criminologiĭ scoaleĭ sociologice, socotim că, cunoscînd de aproape teoriele luĭ asupra cestiunilor fundamentale ale științeĭ penale, vom fi în stare să ne dăm bine samă de întreaga doctrină și activitate a acesteĭ scoale

II.

Listz și teoriele sale. Dreptul penal; politica socială; politica criminală; sociologia criminală.

Listz definește dreptul penal în modul următor: „dreptul penal e un complex de prescripțiunĭ prin care infracțiunea, ca fapt, e pusă în legătură cu pedeapsa, ca consecință juridică".

De sigur, din punctul de vedere teoretic, infracțiunea și pedeapsa reprezintă două noțiunĭ juridice, cărora știința penală nu să poate mărgini a le da o definițiune pur doctrinară. Infracțiunea ca fapt al omuluĭ, este rezultatul pe de o parte a însușirilor personale, parte inerente natureĭ omeneștĭ, parte cîștigate de el, ear pe de alta — a condițiunilor sociale în care să afla el în momentul comitereĭ. Lupta contra infracțiuneĭ și în genere contra criminalitățeĭ, prin exterminarea germenilor eĭ socialĭ, constitue problema *politiceĭ sociale* (la politique

sociale). Criminalitatea însă trebue urmărită şi combătută nu numaĭ în germeniĭ eĭ socialĭ, ci maĭ ales în sorginţele sale individuale, ca fenomen social patologic concretizat în viaţa individuluĭ. Combaterea criminalităţeĭ în persoana infractoruluĭ, prin mijlocul pedepseĭ şi a altor măsurĭ represive şi preventive, formează obiectul *politiceĭ criminale* (la politique criminelle).

Pentru a putea combate cu succes criminalitatea trebue să avem în vedere în primul loc că ea, ca fenomen social patologic, este supusă unor anumite legĭ. Cunoaşterea cauzelor şi consecvenţelor criminalităţeĭ, aflarea legilor cărora ea e supusă, întru cît aceasta e accesibilă cercetăreĭ şi observaţiuneĭ noastre, alcătueşte problema *sociologieĭ criminale* (la sociologie criminelle).

Sociologia criminelă, fiind una din ramurile sociologieĭ generale, nu poate avea alt obiect şi metod decît observarea şi examinarea exactă a fenomenelor criminalităţeĭ. Intemeiată pe datele şi cercetările sociologieĭ criminale, politica criminală este nu numaĭ o ştiinţă ajutătoare a dreptuluĭ penal, ci în acelaş timp şi o soră egală a luĭ. Cercetările şi descoperirile ştiinţifice servesc politiceĭ criminale ca un mijloc pentru realizarea unuĭ ţel practic: combaterea criminălităţeĭ, deci ia e o ştiinţă eminamente aplicată.

Politica criminală, avînd de scop de a aplica în practică datele şi rezultatele obţinute de sociologia criminală şi a le acomoda la anumite condiţiunĭ de loc şi timp, e în acelaş timp subordonată politiceĭ sociale, pe care Listz o maĭ numeşte, nu tocmaĭ exact, şi higienă socială. Higiena, fiind arta de a conserva sănătatea, regulele eĭ să aplică de o potrivă atît celor sănătoşĭ, cît şi bolnavilor; *terapeutica* însă se ocupă exclusiv de aceştĭ din urmă. Politica socială are de îndeplinit faţă de societate atît funcţiunĭ higienice cît şi terapeutice, ea nu numaĭ îngrijeşte de conservarea şi îmbunătăţirea stăreĭ şi raporturilor sociale, ci maĭ ales caută a înlătura mizeriele şi dezordinele, a preveni fenomenele criminale ce să pot ivi şi a vindeca ranele organizmuluĭ social. Prin urmare politica criminală e nu numaĭ higienă, ci maĭ ales terapeutică socială, pentru că aplică infractorilor măsurĭ cu totul speciale, neaplicabile celorlalţĭ indivizĭ. (*Actes du*

4-me Congrès international d'Antropologie Criminelle Paris, 1893, pag, 451).

Politica criminală să împarte în: 1) *Criminologie* care are de obiect studiul științific al infracțiuneĭ, în ce privește manifestările eĭ externe de fapt, și cauzele eĭ lăuntrice; 2) *penologie* (pénologie) care să ocupă cu studiul pedepseĭ, ca mijloc de combatere a infracțiuneĭ, modul cum ia trebue să să aplice și efectele ce poate avea asupra natureĭ infractoruluĭ.

Criminologia, la rîndul eĭ, cuprinde în sine *antropologia* saŭ *biologia criminălă*, care studiază infracțiunea ca fapt petrecut în viața individuluĭ luat în parte, inclinațiunea criminală (penchant au crime) în manifestările eĭ personale și subiective. Antropologia saŭ biologia criminală să subîmparte în *somatologia criminală* (anatomia și fiziologia) și *psihologia criminală*.

Listz admite ramificațiunea politiceĭ criminale în criminalogie și penologie cu următoarele două rezerve; 1) Amîndouă aceste ramificațiunĭ ale politiceĭ criminale aŭ acelaș obiect de cercetare — infracțiunea; deosebirea între ele constă numaĭ în metoade: cea dintăĭ studiază fenomenele criminale luate în parte, a doua studiază fenomenele în masă, în mod statistic, le coordonează și clasifică pentru a specifica maĭ bine pedeapsa; infracțiunea, ca fenomen social patologic, constă din o serie întreagă de precedente criminale și fie-care din aceste constitue o parte a fenomenuluĭ social; 2) Unind împreună ambele metoade de cercetare, complectînd și controlînd reciproc rezultatele obținute de ele, putem ajunge în fine la cunoașterea exactă a genezeĭ infracțiuneĭ. Neobservarea acestor două regule fundamentale a avut ca consecvență, după Listz, desmembrarea științeĭ penale în două marĭ scoale adverse: *pozitivo-antropologică* și *sociologică*.

Obiectul maĭ de aproape al politiceĭ criminale este *represiunea* (repression), adecă combaterea crimeĭ prin mijlocul pedepseĭ; ia însă trebue să aibă în vedere și *prevențiunea* (prevention), adecă lupta contra infracțiuneĭ prin diferite măsurĭ de precauțiune, asemănătoare pedepseĭ, în scop maĭ ales de a combate inclinațiunile criminale (penchant ou crime), ca de pildă: casele de corecțiune pentru minorĭ, stabilimente pentru procurarea de

lucru eliberaţilor din închisorĭ, priveghierea poliţienească asupra suspecţilor, etc. Dreptul penal şi politica criminală sunt strîns legate una de alta şi împreună formează aceia ce numim *les sciences pênales*.

Listz nu să mărgineşte numaĭ de a indica obiectul şi metoadele dreptuluĭ penal şi ale politiceĭ criminale, ci stabileşte şi raporturile lor reciproce. Ca şi scoala pozitivisto-antropologică, el consideră pedeapsa ca un mijloc de aparare socială; cu toate acestea e departe de a împărtăşi ideia susţinută de uniĭ penaliştĭ aĭ acesteĭ scoale, care, în ardoarea lor de a proteja societatea şi a elimina din ia toate elementele periculoase şi antisociale, socot posibil de a suprima cu totul codul penal, înlocuindu-l prin un singur articol, care ar glăsui ast-fel: „Orĭ ce om periculos trebue făcut inofensibil, întru cît aceasta o reclamă interesul apărăreĭ sociale“. Maĭ curînd el ar crede cu putinţă înlocuirea coduluĭ penal prin aşa numita „higienă socială“. Ceia ce îl împedecă de a propovedui cu tot dinadinsul această ideie este numaĭ faptul că aplicarea riguroasă a „higieneĭ sociale“ ar fi întru cît-va contrară principiuluĭ libertăţeĭ individuale. Totuşĭ Listz e departe de a considera ideia de maĭ sus ca ceva himeric şi irealizabil, şi cu drept cuvînt arată că în multe state există deja instituţiunĭ cu caracter de higienă socială, ca de pildă: stabilimente de educaţiune forsată a minorilor conrupţĭ, de şi încă necriminalĭ; societăţĭ de temperanţă contra alcoolizmuluĭ; ospiciĭ de vindecarea beţivilor; stabilimente de corecţiune şi disciplină a indivizilor periculoşĭ, case pentru internarea şi tratarea psihopaţilor, pentru castrarea criminalilor incorigibilĭ, etc. Ce-ĭ dreptul, de şi aceste instituţiunĭ, uzînd de constrîngere corporală şi căutînd să disciplineze cu deasila pe oamenĭ, nesocotesc întru cît-va principiul constituţional al liberţăţeĭ individuale, totuşĭ necesitatea existenţeĭ lor în interesul ordineĭ şi al buneĭ stărĭ sociale, nu să poate tăgădui de nimenea.

După opinia luĭ Listz, codul penal este *magna charta* infractoruluĭ; el protegueşte nu atît ordinea socială, cît maĭ ales pe individul ce să rescoală contra eĭ; el garantează omuluĭ dreptul de a fi pedepsit numaĭ în fiinţa unor anumite condiţiunĭ legale şi în marginile legeĭ. Prin-

cipiul „nullum crimen, nulla poena sine lege“ este pentru cetățan un scut de aparare contra omnipotenței statuluĭ.

Această chestiune, zice Listz, stă în cea maĭ strînsă legătură cu dezvoltarea polititică a popoarelor. Problema supremă e orĭ-căreĭ societățĭ bine organizate constă în împăciuirea și armonizarea intereselor generale ale viețeĭ și ordineĭ sociale cu interesele private ale libertățeĭ individuale. Fie-care popor, ca și fie-care epocă a istorieĭ are o normă deosebită de delimitare și de împăciuire a acestor două ordine de interese opuse. Civilizațiunea a adus cu sine principiul amintit maĭ sus, care actualminte formează baza tuturor legislațiunilor penale, și e de crezut că reformele legislative viitoare vor rămînea credincioase acestuĭ priocipiŭ. Societatea viitoare îșĭ va determina puterea sa coercitiva, va exercita *jus punendi* al săŭ în anumite marginĭ și după certe condițiunĭ legale. Codul penal și în viitor va indica și enumera conditiunile în ființa cărora numaĭ statul va putea dispune de *jus punendi*; noțiunile diferitelor infracțiunĭ vor fi specificate și precizate în articole de lege, vor fi coordonate și clasificate de știința penală după un metod juridic și logic și în acelaș mod vor fi aplicate de înstanțele judecătoreștĭ. Decĭ codul penal va trebui neaparat să existe în viitor alăturea de politica criminală și socială; pentru că el trebue să servească de limită dincolo de care aceste din urmă nu-șĭ vor putea întinde investigațiunile lor. Politica criminală avînd de a combate criminalitatea, a desinfecta atmosfera în care germeniĭ crimeĭ să dezvoltă progresele eĭ. evident vor avea enormă înrîurire asupra coduluĭ penal, modificînd necontenit limita despărțitoare între aceste două științĭ. Cu toate acestea orĭ cît evoluțiunea omenireĭ va schimba această limită, ea va trebui tot-deauna să existe.

Precizînd raporturile reciproce dintre codul penal și politica criminală, Listz determină și mărginește sferele în care aceste două științĭ, independent una de alta, sînt chemate a-șĭ avea aplicațiunea lor practică.

El distinge patru sfere:

1) Legislațiunea penală (elaborarea legilor), indicațiunea exactă a cazurilor criminale în care trebue să in-

tervie pedeapsa pentru apararea și protejarea societățeĭ, cum și precizarea mijloacelor de a pedepsi,—trebue să rămînă opera politiceĭ criminale;

2) Cercetarea și stabilirea dacă fie-care caz criminal întrunește elementele legale ale infracțiuneĭ, pentru a să putea aplica pedeapsa, este un act al dreptuluĭ penal exercitat de instanțele judecătoreștĭ, conform principiuluĭ, *nullum crimen sine lege*. Sentința penală trebue să fie întemeiată pe principiĭ neclătite juridice;

3) La aplicarea pedepseĭ trebue a să avea în vedere de aproape datele politiceĭ criminale. Sistemul existent actualminte de a să fixa prin lege o normă generală de pedeapsă pentru o anumită categorie de infracțiunĭ trebue părăsit. Măsura pedepseĭ (felul și gravitatea eĭ) trebue a să determina după scopul ce să urmărește în fie-care caz dat; cu alte cuvinte, judecătorul la aplicarea pedepseĭ trebue să să conducă de considerațiunile politiceĭ criminale. Condamnațiunea inculpatuluĭ trebue să urmărească, maĭ pre sus de toate, realizarea unuĭ țel social: de aceia e nevoe ca fixarea pedepseĭ, cel puțin în unele cazurĭ, să nu să facă în mod definitiv și pe un termen determinat de instanțele judecătoreștĭ, ci acestea să aibă dreptul a reveni după judecată asupra sentințeĭ lor, putînd suprima, menținea, scurta și prelungi pedeapsa după efectele ce s-aŭ observat că a avut asupra dețînutuluĭ, adecă după cum s-a realizat scopul social urmărit în cazul dat. Acest sistem ar fi foarte just. In adevăr judecătorul nu poate cunoaște cu exactitate natura intimă a inculpatuluĭ pe care-l judecă, în toate manifestările sale psihologice, prin urmare nu poate aprecia cu certitudine chear de la început gradul de recalcitranță și de rezistență ce va opune el tendințelor de corecționalizare urmărite de pedeapsă. Deci funcțiunea judecătoruluĭ va trebui să să mărginească de o cam dată numaĭ la pronunțarea pedepseĭ. Durata executăreĭ pedepseĭ va fi fixată în urmă de autoritatea penitenciaruluĭ cu concursul magistratuluĭ. O dată condamnatul încarcerat de la purtarea luĭ va depinde scurtarea saŭ prelungirea pedepseĭ. Dacă în adevăr e nedrept a să menținea în închisoare un dețînut asupra căruia s-a realizat scopul social urmărit, dînd dovezĭ de pocăință sincera și îndreptare,

tot atît de înjust este a să pune în libertate un condamnat, fiind că și-a terminat pedeapsa, dar care n-a dat nicĭ un semn de îndreptare. Numaĭ ast-fel pedeapsa va deveni aceia ce trebue să fie; un tratament social al indivizilor antisocialĭ. După cum tratamentul uneĭ boale încetează o dată cu cauza, tot ast-fel și pedeapsa trebue să înceteze numaĭ odată cu îndreptarea condamnatuluĭ.

Această tendință s-a realizat, în parte și în mod nesuficient, prin întroducerea înunele legislațiunĭ a instituțiuneĭ numite *eliberațiunea condițională*, care constă în faptul că condamnatul e eliberat provizor din închisoare, pe un timp hotărît, după care, dacă a avut purtare ireproșabilă, acest timp i să prelungeşte îndoit, saŭ i să dă definitiv drumul, obligîndu-l numaĭ de a să prezenta la anumite intervale înaintea autorităților de supraveghere;

4) După terminarea pedepseĭ, funcțiunea dreptuluĭ penal încetează și politica criminală reîntră iarășĭ în drepturile sale.

De și dreptul penal și politica criminală sînt discipline independente una de alta, totușĭ nu trebue scapat din vedere că ele sînt ramificațiunĭ ale aceleiașĭ tulpine, cari să susțin și să complectează reciproc. „Dacă ar dispărea legătura intimă dintre ele, zice Listz, decadența dreptuluĭ penal ar fi inevitabilă.“ Dreptul penal s-ar transforma într-un joc steril de formule și raționamente goale, dacă n-ar exista conștiința că infracțiunea este nu numaĭ o simplă noțiune abstractă juridică, ci un fenomen al lumeĭ materiale, un act al vieţeĭ individuale și sociale, și că pedeapsa nu există numaĭ pentru răzbunarea societățeĭ de paguba ce a suferit, pentru constrîngerea infractoruluĭ de a-șĭ expia culpa, orĭ pentru a da satisfacere moralitățeĭ ultragiate, ci e destinată a apara interesele vitale ale oamenilor și a servi unuĭ scop social maĭ înalt. Fără știința penală, legislațiunea criminală s-ar reduce la o serie de noțiunĭ apriorice abstracte, iar jurisdicția penală ar fi o meserie foarte desplăcută.

III.

Crima şi pedeapsa din punct de vedere socialo-politic; factoriĭ criminalităţeĭ şi măsurile de combatere; clasificarea deliquenţilor [2]).

Crima e un fenomen social patologic. Ia e rezultatul inevitabil a doĭ factorĭ; mediul social şi personalitatea psihico-fiziologică a criminaluluĭ. Aceştĭ doĭ factorĭ n-aŭ aceiaşi importanţă; factorul social are o însamnatate precumpănitoare în ethiologia crimeĭ. In adevăr, mediul social determină însuşĭ personalitatea biologică a infractoruluĭ; el e serul de cultură în care să dezvoltă microbul criminalităţiĭ, care este însuşĭ infractorul. Acést microb rămîne în stare staţionară pînă cînd nu e pus în contact cu un mediu favorabil creştereĭ şi dezvoltăreĭ luĭ (*Lacassagne, Actes du Congrès de Rome* p. 160).

Mediul social are o întreită înrîurire asupra criminalităţiĭ: 1) înfluinţază în primul rînd asupra părinţilor şi ascendenţilor infractoruluĭ, şi prin aceasta asupra inclinaţiunilor şi aptitudinilor inerente fireĭ luĭ; 2) determină formarea şi dezvoltarea fizico-psihică a criminaluluĭ însuşĭ; 3) impulsionează firea luĭ în momentul săvîrşireĭ infracţiuneĭ. Intr-un cuvînt, mediul social determină infracţiunea în momentul perpetrăreĭ eĭ, influinţază formarea personalităţeĭ criminaluluĭ, a părinţilor şi ascendenţilor luĭ.

Inrîurirea mediuluĭ social asupra criminalităţiĭ fiind atît de decizivă, este evident că lupta contra aceşteia trebue condusă în primul loc pe calea transformărilor şi îmbunătăţirilor condiţiunilor sociale, adecă în domeniul politiceĭ criminale. Pedeapsa nu e unicul şi cel maĭ eficace mijloc de combatere a criminalităţeĭ, de dezinfectare a atmosfereĭ în care germeniĭ crimeĭ să dezvoltă, de izolare a elementelor infecţioase. Măsurile preventive, mijloacele de profilaxie sînt mult maĭ eficace şi aŭ un efect mult maĭ real decît cele represive. Ideia, că fie-care

2. *Bulletin de l'Union Internation. de Droit penal, tom. IV; Actes du troisième Congrès International d'Antropologie criminelle.*

societate are criminaliĭ pe care-ĭ merită și că criminalitatea va dispărea din lume odată cu ultima familie omenească, cuprinde în sine un mare adevăr. Criminalitatea, ca fenomen social, poate fi îngrădită, micșurată pînă la minimum, nicĭ o dată însă nu va putea fi extirpată cu desăvîrșire și pentru tot-deauna. „Criminalitatea, zice Listz, este veșnică, ca și moartea și boalele, maĭ ales că chiar acestea pot fi pricina infracțiunilor săvîrșite de indiviziĭ bolnavĭ, saŭ de descendențiĭ lor, degenerațĭ. (*Die Zukunft der Rechtsstrafe* p. 464). Dacă criminalitatea stă în legătură așa de intimă cu starea socială, fără îndoială că reducerea la minimum a cazurilor criminale va avea consecventă amelioratoare asupra condițiilor sociale și viceversa; îmbunătățind starea socială vom parveni a diminua cu mult proporțiile criminalitățiĭ atît în prezent, cît maĭ ales în viitor. „Cu cît vom micșura numărul indivizilor cu inclinațiunĭ criminale moștenite, zice Listz, cu atîta vom reuși a îmblînzi instinctele criminale ale fireĭ omeneștĭ. Și să nu să creadă că aceasta e o utopie. Fie-care progres făcut în domeniul politiceĭ sociale însamnă o scădere în activitatea tribunalelor noastre corecționale, o micșurare a jurisdicțiuneĭ lor“ (Ibidem 63). Pe această diviziune a factorilor criminalitățeĭ în biologicĭ și sociologicĭ, Listz întemeiază deosebirea criminalilor în două marĭ clase, care deosebire de altmintrelea însușĭ el o recunoaște ca necomplectă. Prima clasă formează criminaliĭ la care crima e rezultatul nu a însușirilor personale ale fireĭ lor, ci maĭ ales a condițiunilor externe, a mediuluĭ social, sub înrîurirea căruia să afla criminalul în momentul comitereĭ faptuluĭ; în a doua clasă intră criminaliĭ la carĭ crima e provocată în primul loc de însușirile personale inerente natureĭ lor, de impulsiunea lăuntrică a fireĭ lor, influințată și stimulată și de mediul extern patogen sub acțiunea căruia să aflaŭ eĭ în momentul săvîrșireĭ infracțiuneĭ.

Prin urmare cunoașterea moduluĭ de colaborare a acestor doĭ factorĭ și precizarea măsureĭ în care fie-care din eĭ a contribuit la perpetrarea crimeĭ, ne va conduce la apreciarea justă a gravitățeĭ acesteia și ne va explica adevărata geneză a eĭ.

Aşa numiţiĭ criminalĭ înăscuţĭ (Uomo delinquente), din care scoala pozitivistă italiană formează un tip aparte, cu caractere patologice speciale, considerîndu-ĭ ca un feliŭ de degenerare a specieĭ omeneştĭ, ca un feliŭ de rasă născută anume pentru crimă şi care în virtutea legeĭ atavizmuluĭ înclină cătră starea selbatică primitivă a omuluĭ-animal, după părerea luĭ Listz, nu pot să existe. Listz consideră ca exagerate teoriile lombrosiene asupra tipuluĭ criminal, a criminaluluĭ înăscut (l'innéité criminelle), teoria activă a crimeĭ, etc. El admite numaĭ că exist indivizĭ răŭ dotaţĭ psihiceşte din pricina mediuluĭ social patogen sub înrîurirea constantă şi sugestivă a căruia aŭ trăit părinţiĭ lor; aceştĭ indivizĭ, moştenind întru cît-va un feliŭ de aptitudinĭ şi tendinţĭ organice anormale, devin maĭ susceptibilĭ influenţelor externe şi inclină uşor cătră crimă într-un mediu propriu dezvoltăreĭ eĭ; prin sine însăşĭ aceste tendinţĭ nu conduc încă la crimă, dacă nu sînt puse în contact cu un mediu social patogen; ele pot dispărea chiar cu desăvîrşire într-un mediu sănătos şi cu ajutorul unuĭ regim de educaţiune bine administrat".

Criminaliĭ din clasa întîia sînt neexact numiţĭ de scoala pozitivistă *criminalĭ de ocaziune.* Aceasta e criminalitatea acută, epizotică (criminalité acute, epizootique). In momentul săvîrşireĭ infracţiuneĭ criminalul cade sub înrîurirea covîrşitoare a mediuluĭ extern, de la care el nu să poate sustrage. Intr-un moment de furie, de pasiune, de excitaţiune nervoasă, sub presiunea uneĭ situaţiunĭ grave, individul, ireproşabil pînă atuncĭ, săvîrşeşte faptul criminal, care de altmintrelea apare ca ceva strein cu desăvîrşire de obiceiurile şi inclinaţiunile luĭ. In asemenea împrejurărĭ, crima apare în viaţa individuluĭ ca un epizod singular, fără precedent. In cazul de faţă personalitatea criminaluluĭ nu prezintă nicĭ o deosebire esenţială de personalitatea oamenilor obişnuiţĭ. „Nimenea dintre noĭ, observă Listz, nu poate garanta că ar fi în stare să reziste uneĭ impulsiunĭ puternice, uneĭ situaţiunĭ decizive" (*Actes du troisième Congrès d'antropologie criminelle* pag. 93). Crima în cazul de faţă nu e rezultatul oare-căror tendinţĭ criminale organice, înrădăcinate şi dezvoltate în firea infractoruluĭ. De abea a săvîrşit crima

şi el, venindu-şĭ în fire, să îngrozeşte singur de ceia ce a făcut, regretă sincer şi, în majoritatea cazurilor, recunoaşte însuşĭ el gravitatea faptuluĭ săŭ, făgăduind a nu maĭ face altă dată. Această făgăduinţă el o observă cu sfinţenie, pentru că arare orĭ să poate întîmpla să maĭ întîlnească aceleiaşĭ condiţiunĭ externe, care l-aŭ forţat să comită prima crimă. Şi chear de maĭ cade încă odată în împrejurărĭ identice, amintirea adînc întipărită a primeĭ infracţiunĭ, cu toate consecvenţele eĭ teribile, îĭ dă puterĭ noĭ de a rezista situaţiuneĭ momentuluĭ.

Clasa a doua formează criminaliĭ de obiceiŭ, cum iarăşĭ neexact sînt numiţĭ (délinquants d'habitude). Motivele externe n-aŭ importanţă pentru aceştĭ criminalĭ. La eĭ infracţiunea e produsul proprieĭ lor personalităţĭ patologice pe deplin formate şi stabilite, este rezultatul inclinaţiunilor organice vicioase, inerente fireĭ lor. Aci nu întîmplarea face pe om criminal, ci criminalul caută ocaziunea pentru a săvîrşi crima. In această clasă intră nu numaĭ infractoriĭ *de profesie*, care constitue grupa cea maĭ numeroasă şi maĭ periculoasă, ci şi toţĭ aceĭ pentru care setea de plăcerĭ, sensualitatea, cruzimea, răutatea, vanitatea, fanatizmul religios şi politic, trăndăvia, etc,, sînt atîtea cauze reale ale infracţiunilor comise.

Infracţiunea devine un fenomen frecvent şi aproape obicinuit în viaţa acestor indivizĭ. După Listz, „Criminaliĭ de obiceiŭ“ este un termen prea îngust pentru ca să poată cuprinde în sine toată această clasa de criminalĭ, şi trebue înlocuit prin termenul „criminalitate cronică“. „In toate aceste cazurĭ, zice el, nelegiuirea e icoana adevărată a personalităţeĭ infractoruluĭ ; reprezintă *eul* săŭ“. Pentru el infracţiunea nu cuprinde nimica extraordinar şi nicĭ nu regretă că a săvîrşit-o. Cu cea maĭ mare probabilitate e de aşteptat că un ast-fel de individ, săvîrşind infracţiunea, o va repeta de maĭ multe orĭ, dacă în viaţa luĭ nu vor interveni aiţĭ agenţĭ care să-l abată de la crimă.

Listz, admiţînd doĭ factorĭ aĭ criminalităţeĭ, nu vorbeşte nimic de factorul *cosmic*. Probabil, el crede că mediul cosmic nu joacă vre-un rol imediat şi direct în ethiologia crimeĭ, ci influinţază direct maĭ ales ceĭ doĭ factorĭ recunoscuţĭ de el : personalitatea psicho-fisiologică a cri-

minaluluĭ şi mediul social ambiant. Dacă crede ast-fel, să înşală, căcĭ în asemenea caz s-ar putea susţinea că nicĭ factorul social n-are influenţă directă şi imediată asupra criminalităţeĭ. Crima, ca fapt al omuluĭ, poate fi în cele din urmă privită ca o simplă descarcare a energieĭ musculo-nervoasă înmagazinată în individ, şi decĭ considerată ca o manifestare exclusivă a personalităţeĭ psihico-fiziologice a criminaluluĭ. Totuşĭ aceasta nu ne îndreptăţeşte a cerceta cauzele criminalităţeĭ exclusiv numaĭ în conformaţiunea psihico-fiziologică a criminaluluĭ, ignorînd condiţiunile sociale şi cosmice în care să afla el atît înainte cît şi în momentul săvîrşireĭ actuluĭ criminal. De aceia ni să pare că e maĭ raţională diviziunea factorilor criminalităţeĭ în treĭ: antropologicĭ, fisicĭ şi cosmicĭ, cum propune *Ferri*.

Teoria luĭ Listz, împărtăşită de majoritatea criminologilor scoaleĭ sociologice, dînd o importanţă precumpănitoare factoruluĭ social, e unilaterală, după cum şi aderenţiĭ scoaleĭ pozitiviste cad ni să pare în unilateralitatea opusă, cînd, ignorînd întru cît-va factorul social, explică geneza crimeĭ aproape excluziv din cauza anomalielor anatomico-fiziologice ce să întîlnesc în conformaţiunea unor indivizĭ. Logica lucruluĭ cere ca, atît personalitatea psihico-fiziologică cît şi mediul social, să fie de o potrivă necesare şi să aibă o egală importanţă în explicaţiunea cauzelor criminalităţeĭ. Factorul social nu poate avea o maĭ mare importanţă prin faptul că ar determina pînă la un punct personalitatea psihico-fiziologică atît a criminaluluĭ cît şi a ascendenţilor săĭ; căcĭ atuncĭ cu drept cuvînt să poate spune că şi factorul psihico-fiziologic, la rîndul săŭ, determină condiţiunile sociale întru cît aceste sînt create de oamenĭ, variind de la o epocă la alta, conform ideilor şi inclinaţiunilor lor.

Cu greŭ ne vine să afirmăm, împreună cu *Tarde* (*La Philosophie pénale*, 1891, chap. VI), că factorul social are o importanţă precumpănitoare pentru că în procesul crestereĭ şi descrestereĭ criminalităţeĭ joacă un rol foarte mare fenomenul *sugestiuneĭ* şi al *imitaţiuneĭ*. Acelaş lucru susţine Listz, cînd afirmă că întreaga noastră educaţiune în viaţă şi şcoală să întemeiază pe *sugestiune* (suggestion). Conştiinţa morală şi religioasă a bineluĭ şi a

răuluĭ, a iubireĭ de aproapele, noțiunea de drept, ideile de înfrînare sugerate și altoite prin educațiune și cultură, dezvoltă în om sentimentul de sociabilitate, îmblînzește și tempereazǎ apucăturile egoiste și salbatice ale natureĭ luĭ, împedecîndu-l adesea orĭ de a comite infracțiunĭ. Cu timpul, ideile și sentimentele sugerate prin cultură și educațiune, pătrunzînd adînc în om și transmițîndu-să de la o generațiune la alta, ajung a să identifica cu însășĭ firea sa psihică, a-ĭ stăpîni în mod instinctiv și inconscient chiar voința luĭ și a-ĭ decide acțiunile luĭ. Pentru ca aceste noțiunĭ și sentimente să-șĭ menție asupra noastră întreaga lor putere și stăpînire, trebue să trăim într-o strînsă sociabilitate, într-o continuă comunitate de interese cu ceilalțĭ oamenĭ. Fie-care cunoaște din propria experiență, ce înrîurire puternică și hotărîtoare aŭ avut asupra sa opiniunile, prejudiciele, credințele și obiceiurile oamenilor cerculuĭ săŭ, și cît de mult a contribuit el a împedeca pe alțiĭ de la cutare saŭ cutare faptă, întocmaĭ precum și alțiĭ l-aŭ reținut pe dînsul. „Distrugețĭ, zice Listz, aceste stavile și vețĭ slăbi și nimici chiar sentimentele de sociabilitate și temperanță; atomizațĭ societatea ast-feliŭ ca fie-care să fie numaĭ al săŭ, și vețĭ da frîŭ liber pornirilor egoiste, inclinațiunilor criminale înrădăcinate în firea omenească, vețĭ arunca pe individ în brațele criminalitățiĭ“ (*Socialpolit. Centralblatt.* I, S. 60). In atarĭ condițiunĭ, foarte puținĭ oameni să vor găsi care să reziste în lupta internă cu propriele lor apucăturĭ egoiste; majoritatea însă va avea nevoe de constrîngere externă.

Am putea replica luĭ Tarde și Listz, că puterea sugestivă a ideilor și sentimentelor capatate prin cultură și educațiune, cum și inclinațiunea omuluĭ de a imita pe alțiĭ, îșĭ aŭ explicațiunea lor tot în conformațiunea psihico-fiziologică a sa. Cel mult „însemnatatea preponderantă“ a factoruluĭ social s-ar putea pricepe numaĭ în sensul că condițiunile sociale, fiind mult maĭ accesibile observațiunilor și cercetărilor omuluĭ, decît personalitatea sa lăuntrică complexă, maĭ ușor pot fi supuse voințeĭ și acțiunilor luĭ, și de aceia atențiunea principală a legislatorilor, criminologilor și politicilor trebue îndreptată în primul loc asupra acestuĭ factor.

Clasificarea infractorilor în grupe este necesară pentru a să putea obţinea pe cît e posibil o *individualizare* şi specificare maĭ complectă a pedepseĭ. Această ideie a fost urmărită încă de renumitul profesor *Wallberg*, autorul scriereĭ „Princip der Individualisierung in der Strafrechtspflege" (1869). Din timpul săŭ şi pînă azĭ aŭ fost propuse o mulţime de clasificărĭ ale criminalilor. *Lombroso,* care în prima ediţie a opereĭ sale *„L'Uomo delinquente"* vorbeşte numaĭ de un singur tip de criminalĭ, în ediţia a 3-a distinge două tipurĭ; 1) criminalĭ *înăscuţĭ* (delinquenti nati) aproape 40% din numărul total al criminalilor, şi 2) criminali *dè ocaziune* (alle cause) aproape 60%, în care intră criminaliĭ nebunĭ (rei pazzi), *pasionaţĭ* (per passione), *de ocasiune* şi *alcoolicĭ* (alcoolisti). In a patra ediţiune Lombroso distinge: 1) criminalĭ *înăscuţĭ* şi *nebunĭ moralĭ* (delinquente-nato e pazzo morale), 2) *epilepticĭ* (delinquente-epilettico), 3) *pasionaţĭ* (delinquante d'impeto o passione-forza irresistibile), 4) *nebunĭ* (delinquente pazzo), 5) *de ocasiune* (delinquente d'occasione). *Enrico Ferri* (*Sociologie Criminelle* 1893) împarte criminaliĭ în: 1) *nebunĭ* (criminels fons), 2) *înăscuţĭ* (*nés*), 3) *de obiceiŭ* (par habitude acquise), 4) *de ocaziune* (d'occasion) şi 5) *pasionaţĭ* (de passion). Primul congres de antropologie criminală ţinut la Roma în 1885, s-a declarat solidar cu clasificaţiunea luĭ Ferri (A*etes*, p. 148). De această clasificaţiune să ţine, pe lîngă mulţĭ alţĭ penaliştĭ italienĭ, şi *N. Colajani* (*Sociologia Criminale*, Catania 1888 vol. I, p. 362), cu deosebire ca acesta ca şi penalistul englez *Havelock Ellis* (*The Criminal,* London, 1890) grupează pe criminaliĭ politicĭ într-o categorie separată,

Lacassagne, Le Bon, Bénédikt, Marro, Joly, Garofalo, Tarde, Corré, Sergi, Laurent, Dortel, Francotte, Forre şi alţiĭ, propun fie-care clasificaţiunile lor.

Dintre toate clasificaţiunile lumeĭ criminale existente azĭ, destul de problematice şi neîntemeiate, diviziunea admisă de Listz în criminalĭ de ocaziune şi de obiceiŭ, ast-feliŭ cum înţelege el fie-care din aceste două clase, ni să pare a fi cea maĭ raţională şi maĭ documentată ştiinţificeşte, şi care ar putea servi legiuitoruluĭ şi judecătoruluĭ modern drept punct de orientare în lupta con-

tra criminalităţiĭ. Cine ştie, poate că nu-ĭ aşa departe timpul de a să realiza ideia profesoruluĭ parizian *Lévellier*, care a propus să să întroducă în fie-care ţară două codice penale: unul pentru deliquenţĭ de ocazie, altul pentru ceĭ de obiceiŭ.

IV.

Origina pedepseĭ şi evoluţiunea eĭ istorică; caracterul social al pedepseĭ; obiectivizarea pedepseĭ; raporturile pedepseĭ cu morala; concepţiunea materialistă a dreptuluĭ penal.

Legislaţiunea comparată ne arată că origina pedepseĭ coincide cu începuturile istorieĭ omenireĭ. Pretutindenea unde istoricul a fost în stare să pătrundă cu cercetările şi investigaţiunile sale, a întîlnit pedeapsa ca un „malum passionis quod infligitur propter malum actionis“, ca o incursiune agresivă în sfera voinţeĭ şi putereĭ individuluĭ, care la rîndul săŭ a invadat sfera voinţeĭ şi putereĭ altuia, Pedeapsa deci e un fapt istoric primordial. De aceia dreptul penal poate fi considerat ca piatră fundamentală în istoria dezvoltăreĭ dreptuluĭ în genere, iar infracţiunea ca punctul iniţial al legalităţeĭ şi echitaţeĭ.

Pedeapsa, în formele primitive cum o întîlnim la obîrşia istorieĭ cultureĭ oameneştĭ, apare în viaţa omuluĭ ca un fenomen cu desăvîrşire instinctiv, orb şi inconştient. Pedeapsa primitivă este un act instinctiv al omuluĭ, o manifestare a tendinţeĭ sale fireştĭ de conservare şi afirmare. Omul primitiv. ca şi animalul, să opune şi respinge agresiunile externe ce-l atacă de orĭ-ce natură ar fi ele şi orĭ de unde ar veni: de la fiinţĭ însufleţite saŭ neînsufleţite, de la forţele natureĭ, etc. Reacţiunea omuluĭ contra agresiunilor externe, apare, ca şi la animale, sub forma instinctuluĭ de aparare şi conservare, înfrîngînd şi nimicind agenţiĭ agresivĭ.

Pedeapsa decĭ, încă de la primiĭ paşĭ aĭ dezvoltăreĭ sale, poartă un *caracter social*; ia apare ca un fel de reacţiune inconştientă şi instinctivă a ordineĭ normale şi

paşnice contra agenţilor ce o vatămă, e un feliŭ de reacţiune socială contra actelor antisociale, saŭ, vorbind cu cuvintele luĭ *Merkell*: este o manifestare spontanee a forţelor sociale în scopul conservăreĭ şi dezvoltăreĭ societăţeĭ.

Omul îşĭ face intrarea sa în istorie ca πολιτικὸν ζῶον. Ceia ce s-a întîmplat înainte de aceasta, aparţine preistorieĭ. *Bellum omnium contra omnes,* de care vorbeşte Rousseau şi alţĭ filozofi, poate fi numaĭ o stare închipuită, care a putut exista doar numaĭ în vremurile anteistorice de desagregare şi incoherenţă socială.

Cu închegarea primelor societăţĭ şi începutul timpurilor istorice, orĭ-ce pedeapsă, orĭ-ce răzbunare personală a individuluĭ, cuprinde în sine un element social, pentru că tinde a repara şi restabili ordinea normală de lucrurĭ contra agresiunilor externe ce o ameninţă.

Cum dar să explică că un act instinctiv şi inconştient al omuluĭ, să aibă caracter social fără voia şi ştirea luĭ? Lucrul să explică prin faptul că în cazul de faţă, ca şi în multe altele (ca de pildă în actul reproducţiuneĭ), instinctul personal de conservare şi dezvoltare a individuluĭ contribue în mod inconştient, la conservarea şi perpetuarea întregeĭ speciĭ. Această ideie, observă Listz, o întîlnim manifestîndu-să în felurite chipurĭ, începînd cu φύσει πολιτικὸν ζῶον a luĭ *Aristotel* şi sfîrşind cu „coincidenţa scopurilor“ (coincidence des buts) a luĭ *Ihering*, după care egoizmul însuşi serveşte interesele societăţeĭ, întocmaĭ precum „un infusor, trăind numaĭ pentru el, dă naştere uneĭ lumĭ întregĭ de alţĭ infusorĭ“.

Primele triburĭ şi societăţĭ omeneştĭ, existente înainte de formaţiunea statelor, şi închegate pe baza unităţeĭ de origină şi a legăturilor de sînge, aŭ cunoscut două felurĭ de pedepse:

1) Pedepsirea membruluĭ unuĭ trib, care a vatamat pe alţĭ membri din tribul săŭ;

2) Pedepsirea membruluĭ unuĭ trib, care a atacat pe membriĭ altuĭ trib.

In cazul *dintîiŭ* pedeapsa apare sub forma izgonireĭ membruluĭ vătămător din sinul tribuluĭ, de sub ocrotirea ordineĭ normale stabilite de comunitate, saŭ prin moar-

tea luĭ. Această pepeapsă cu timpul, îmblînzindu-să și moderîndu-să, a îmbracat alte forme ca : închisoarea confiscarea bunurilor, desonoarea, etc.

In cazul al *doilea* pedeapsa să manifestă maĭ cu samă sub forma răsplățeĭ, a răzbunăreĭ contra individuluĭ strein și a tribuluĭ săŭ ; este un fel de luptă sîngeroasă ce să petrece între două triburĭ și să continuă pînă cînd unul saŭ altul rămîne învins. Aceasta nu era un act de răzbunare personală, privată, ci era o adevărată luptă de rivalitate a două triburĭ diferite, bazată maĭ ales pe diversitatea intereselor materiale și a legăturilor de sînge și de neam. Rudele victimeĭ aveaŭ un drept și o datorie tot-o-dată de a răzbuna și răsplăti ofensa și prejudiciul suferit și această răzbunare era îndreptată asupra întreguluĭ neam al ofensatoruluĭ. Acelaș lucru să observă și maĭ în urmă, cînd răzbunarea sîngeroasă a fost înlocuită prin răscumpărarea bănească a dauneĭ. La început obligațiunea de a plăti prețul răscumpărăreĭ cădea asupra întreguluĭ trib ; numaĭ cu timpul ia a fost mărginită și a trebuit să fie suportată numaĭ de rudele și moștenitoriĭ dăunătoruluĭ. — (*G. Tarde, Les Transformations du Droit,* chap. IV p. 64).

In amîndouă cazurile aratate pedeapsa primitivă cuprinde în sine și un caracter religios sacral, căcĭ după cum pacea și liniștea, tot așa și răzbunarea staŭ deopotrivă sub ocrotirea zeilor comunitățeĭ. — (*Fustel de Coulanges, La cité antique,* 1889, p. 23).

Așa dar atît izgonirea din sinul unuĭ trib, cît și lupta dintre două triburĭ diferite nu sînt reacțiunĭ de caracter pur personal și privat, ci sînt reacțiunĭ venite din partea întreguluĭ trib ; sînt reacțiunile ordineĭ și ale legalitățeĭ contra dezordineĭ și ilegalitățeĭ. Actele contra căror aceste reacțiunĭ sînt îndreptate apar ca ceva deopotrivă dăunător intereselor generale ale tribuluĭ, intereselor păceĭ și ordineĭ. Deci atît într-un caz, cît și într-altul pedeapsa are o nuanță socială.

Dezvoltarea posterioară a pedepseĭ constă în aceia că reacțiunea primitivă, manifestată la început sub forma violentă a răzbunăreĭ instinctive, lipsite de-orĭ ce normă și scop, devine din ce în ce maĭ conștientă și maĭ blîndă. Izgonirea individuluĭ, care a vatamat interesele tribuluĭ,

este înlocuită prin alte pedepse maĭ dămoale, ca de pildă: pedepsele corporale, confiscaţiunea bunurilor, desonoarea, etc., şi carĭ să aplică numaĭ făptaşuluĭ, nu şi celorlalţĭ membri aĭ familieĭ luĭ; acesta e lasat să rămînă sub ocrotirea zeilor comunităţeĭ, în schimb însă e obligat a aduce în folosul comunităţeĭ serviciĭ maĭ marĭ decît alţĭ membri aĭ eĭ. Răzbunarea sîngeroasă şi lupta dintre triburĭ sînt şi ele înlocuite cu alte măsurĭ maĭ puţin riguroase; aşa e răscumpararea culpeĭ prin predarea uneĭ cantităţĭ de bunurĭ saŭ plata uneĭ sumĭ de banĭ tribuluĭ ce a suferit prejudiciul. Istoria raporturilor juridice la popoarele germane primitive confirmă pe deplin cele expuse maĭ sus.

Dar ceia ce a contribuit maĭ mult la dezvoltarea pedepseĭ în acest sens a fost formaţiunea şi întărirea putereĭ statuluĭ, care rădicîndu-să deasupra intereselor private ale triburilor, a căutat să rîdice de la acestea dreptul de a pedepsi, dîndu-l în mînile unuĭ juriŭ alcătuit anume din persoane alese din diferite triburĭ şi instituit în scop special de a servi ca organ judecătoresc imparţial. De astă dată asprimea pedepseĭ este moderată şi potrivită după gravitatea faptuluĭ; cantitatea de bunurĭ şi sumele de banĭ sînt de maĭ înainte determinate de organele judecătoreştĭ, după diferitele infracţiunĭ ce aveaŭ a fi răscumparate.

Adevaratul progres în istoria dezvoltăreĭ psihice a individuluĭ, ca şi a întregeĭ omenirĭ, constă in transformarea actelor instictive în acte conştiente şi voluntare, pornite din anumite motive şi îndreptate cătră un *scop* ştiut. Aşa dar noţiunea de *scop* indică şi precizază distincţiunea actelor conştiente şi voluntare de cele instinctive şi inconştiente. In adevăr pe cînd cele dintîiŭ nasc din anumite necesităţĭ şi motive, urmărind un scop conştient şi determinat, cele din urmă să petrec în afară de sfera noţiuneĭ de scop, fiind rezultatul unor simple impulsiunĭ fiziologice, unor simple excitaţiunĭ nervoase. „Cu cît maĭ clar şi maĭ înţeles devine acest scop, zice Listz, cu atîta maĭ complect şi maĭ desăvîrşit să operează supunerea şi adaptarea conştientă a actuluĭ instinctiv la scopul săŭ, cu atîta scopurile directe şi apropiate sînt înlocuite prin altele maĭ îndepartate şi maĭ generale, cu

atîta în fine acțiunile omuluĭ sînt supuse unuĭ scop suprem, care poate cădea în afară chiar de marginile existențeĭ luĭ".

Această lege universală a evoluțiun^eĭ să observă și în istoria pedepseĭ.

Am văzut că pedeapsa primitivă apare sub aspectul difuz al instinctuluĭ de răzbunare. „Instinctul natural de răzbunare, zice *Illinek* (*Die socialethische Bedeutung von Recht. 1878*, p. 92), nu cunoaște altă măsură decit gradul de excitațiune nervoasă, de energie activă înmagazinată în individ și care urmează a să descarca într-un moment dat". Iată pentru ce pedeapsa primitivă apare sub forma nimicireĭ individuluĭ criminal prin izgonirea definitivă din sînul tribuluĭ și de sub ocrotirea zeilor. Maĭ pe urmă, după aparițiunea primelor închegărĭ de state, pornirea neînfrîntă de răzbunare începe a să maĭ dămoli, a să individualiza și concretiza, îmbrăcînd anumite forme obiective. Incetul cu încetul, cu trecerea putereĭ de la triburĭ în mînile statuluĭ și consolidarea acestuia încep a să forma primele norme juridice penale corespunzătoare primilor noțiunĭ generale ale infracțiunilor. Impulsul primitiv de răzbunare să transformă acuma în dreptul statuluĭ de a pedepsi. Pedeapsa începe a fi considerată tot maĭ mult ca un mijloc de asigurare a ordineĭ publice și proteguire a bunurilor sociale. La aplicarea eĭ începe a să avea în vedere de aproape *scopul* principal ce să urmărește și efectele ce să pot obținea. Așa dar întroducerea noțiuneĭ de scop în aplicarea pedepseĭ a avut o înrîurire hotărîtoarea în evoluțiunea aceșteia.

Aceasta e în trasurĭ generale teoria luĭ Listz asupra evoluțiuneĭ pedepseĭ.

Procesul evoluțiuneĭ pedepseĭ constă decĭ din treĭ momente principale, pe care el le numește *legĭ*: 1) Pedeapsa primitivă e o reacțiune instinctivă și inconștientă venită din partea individuluĭ orĭ a întreguluĭ trib contra celor ce-l atacă și vatămă; 2) Individualizarea și obiectivarea treptată a pedepseĭ, avînd de rezultat transformarea impulsuluĭ neînfrînt de răzbunare, în dreptul de a pedepsi, după anumite norme juridice; 3) Predominarea

ideeĭ de scop în aplicarea pedepseĭ, determinîndu-ĭ concondiţiunile, forma, gravitatea şi necesitatea eĭ.

Descoperirea primeĭ din aceste treĭ legĭ, ne dă explicaţiunea pe deplin ştiinţifică a faptuluĭ, de mult constatat, că pedeapsa a existat la toate popoarele şi în toate timpurile. Această lege a evoluţiuneĭ penale ne dovedeşte că germenele pedepseĭ este adînc înrădăcinat în însuşĭ firea omenească, în instinctul conservaţiuneĭ de sine. Necesitatea reacţiuneĭ penale pentru conservarea atît a individuluĭ în parte, cît şi a specieĭ sale, — iată singura bază a aşa numituluĭ drept de a pedepsi (jus punendi).

Dacă valoarea orĭ-căreĭ ipoteze să constată după serviciile ce ia le aduce ştiinţeĭ, apoĭ, din acest punct de vedere, legea luĭ Listz cu drept cuvînt are marele avantaj că aruncă o vie lumină asupra a o mulţime de fapte, care de almintrelea ar rămînea neexplicate.

Maĭ întîiŭ ia ne explică pentru ce pedeapsa, chiar şi în cele maĭ inferioare trepte ale cultureĭ omeneştĭ, a putut să aibă caracter social. Dacă în timpurile primitive pedeapsa ar fi fost o reacţiune conştientă, urmărind un scop determinat, ne-ar veni foarte greŭ să explicăm caracterul eĭ social. In adevăr pedeapsa ca reacţiune conştientă, implică în sine neaparat o pricepere clară şi bine simţită a infracţiuneĭ, a pericoluluĭ eĭ şi a prejudiciuluĭ ce cauzează ia. Orĭ, o atare pricepere n-a putut fi decît rezultatul uneĭ experienţĭ continue şi îndelungate, capatate în lupta de existenţă din decursul viacurilor; pedeapsa însă noĭ o întîlnim cu mult înainte de această experienţă.

In al doilea rînd, legea admisă de Listz, că pedeapsa primitivă este un act instinctiv, ne explică raporturile pedepseĭ faţă de *etică*. In adevăr, pedeapsa, fiind act instinctiv, nu poate implica în sine conştiinţa vre-uneĭ aprecierĭ morale din partea celuĭ ce o aplică; ia nu poate avea ca pricină infracţiunea considerată ca fapt imoral. Prin urmare originea pedepseĭ cade în afară de orĭ-ce legătură cu morala. *Pedeapsa rămîne decĭ o concepţiune pur materialistă.* Această separaţiune a pedepseĭ de etică prezintă avantaje enorme: ia scuteşte ştiinţa penală de neajunsurile şi pericolele problemeĭ „bazelor eticeĭ“, problemă ce s-a discutat şi să discută cu aprindere, fi-

ind departe încă de a fi tranșată definitiv; o scutește asemenea de obligațiunea de a purta pururea în viitor însușĭ titlul de „drept penal“, pe care pînă în prezent îșĭ întemeiază existența sa. Istoria pedepseĭ confirmă în totul aceste deducțiunĭ trase din ipoteza luĭ Listz și respinge teoria reprobațiuneĭ morale susținută de *Barr* (Reprobations theorie).

Pedeapsa, ca act pur instinctiv, să deosebește esențial de morală. Ide'a morală e un proces psihic ce să petrece în interiorul conștiințeĭ individuluĭ și care nu totdeauna are nevoe de a să manifesta în afară. Pedeapsa din potrivă apare sub forma uneĭ reacțiunĭ repulzive, e o mișcare, o incursiune în lumea externă, o manifestare spontanee a instinctuluĭ de conservare; ia să infige criminaluluĭ în scop de a-ĭ îngrădi și stăpîni voința și a protegui bunurile sociale.

Pe lîngă aceasta, pedeapsa, avînd caracter social, presupune existența uneĭ organizărĭ sociale cu anumite organe. Aplicarea eĭ nu poate emana decît de la aceste organe chemate a ocroti interesele generale ale societățeĭ. Omenirea, ca atare, nu poate pedepsi. „Morala din contra, zice Listz, este un fapt universal, este o lege a omenireĭ; prin urmare pedeapsa morală nu poate avea loc“.

Pedeapsa, ca act instinctiv, a trebuit să preceadă cu mult aparițiunea noțiuneĭ de morală, pentru că aceasta presupune și implică existența uneĭ norme superioare, unuĭ principiu regulator, unuĭ scop suprem cătră care să vizeze și după care să să măsoare și aprecieze acțiunile omeneștĭ. Actul instinctiv însă, cu deosebire de cel voluntar și conștient, este un proces natural orb; el să săvîrșește fără intervenția vre-uneĭ norme morale oare-care. Etica este productul istorieĭ omenireĭ; pedeapsa însă a existat cu mult înainte de formarea acestuĭ product. Pedeapsa, ca reacțiune repulsivă contra vătămăreĭ bunurilor viețeĭ, ca mijloc de aparare a acestora, nu este un fenomen inerent excluziv numaĭ istorieĭ omenireĭ. Pedeapsa ast-feliŭ cum o întîlnim în timpurile primitive, a existat cu totul înainte și independent de ideia *culpeĭ* de conștiința prejudiciuluĭ moral, de noțiunea justuluĭ și injustuluĭ. Aceste ideĭ sînt fără indoială rezultatul uneĭ

îndelungate evoluţiunĭ; pedeapsa însă a existat cu mult înainte de apariţiunea lor.

Alţĭ penaliştĭ, ca *Enrico Ferri*, merg maĭ departe şi susţin că ideia culpabilităţeĭ este o născocire modernă, o creaţiune factice, contra natureĭ şi raţiune, a imaginaţiuneĭ metafizice, de care progresul dreptuluĭ penal trebue să să mîntue. M. *d'Aguanno* indică o dată maĭ îndepartată apariţiuneĭ ideeĭ morale. „Sentimentul justuluĭ şi injustuluĭ, zice el, a apărut *către finĕle epoceĭ quaternare* (*Tarde, Les Transformations du Droit*, p. 15).

Ihering, la rîndul săŭ, observă cu mult spirit că „ideia morală, sentimentul de respect pentru proprietatea şi viaţa altuia aŭ fost tot aşa de înăscute omuluĭ ca şi ideia maşineĭ cu abur" (*L'Esprit du Droit romain.* tom. II, p. 258).

Listz cu drept cuvînt susţine că teoria sa asupra pedepseĭ, ca act instictiv, existent independent de ideia de scop, şi chiar înainte de ia, nu numaĭ nu contrazice ideia fundamentală a luĭ *Ihering* că *scopul* este generatorul şi baza dreptuluĭ, ci din contra o complectează şi lămureşte. Insuşĭ Ihering zice că experienţa este sorgintea dreptuluĭ şi a moraleĭ, pedeapsa primitivă însă a existat înainte de experienţă, şi deci înainte de morală şi drept. Abea după o perioadă îndelungată de evoluţiune, pedeapsa, individualizîndu-să s-a întemeiat pe experienţă, a devenit pedeapsă raţională, juridică, tinzînd a realiza în aplicarea eĭ un scop determinat.

In decursul evoluţiuneĭ istorice, adaptarea pedepseĭ la scopul eĭ treptat s-a perfecţionat. Această adaptare a cerut neaparat ca într-un caz dat să să aplice anume acea pedeapsă care să fie în stare a repara prejudiciul cauzat şi a apara bunurile vieţeĭ contra altor vătămărĭ eventuale. „Pedeapsa dreaptă şi echitabilă este pedeapsa strict necesară. Echitatea în dreptul penal constă în aplicarea pedepseĭ în măsura reclamată de scopul eĭ". Complecta adaptare a pedepseĭ la scop — iată idealul jurisprudenţeĭ penale,

Ideia că pedeapsa în aplicarea eĭ trebue să ţintească către un scop dat, în afară de care nu maĭ are raţiunea de a fi, a adus serviciĭ enorme dezvoltăreĭ ştiinţeĭ penale. Ia a contribuit foarte mult la moderarea şi îm-

blînzirea rigorilor excepționale de altă dată, a determinat granița de distingere între infracțiunile pedepsibile și nepedepsibile și a precizat criteriul după care trebue să să orienteze judecătorul în aplicarea pedepseĭ.

Teoria luĭ Listz asupra evoluțiuneĭ pedepseĭ, expusă maĭ sus, este susținută de majoritatea savanților scoaleĭ sociologice penale. Ideia sa că instinctul de aparare și conservare este sorgintea pedepseĭ primitive, este împărtășită, între alțiĭ, și de profesorul *E. Ferri*, *Illinek*, *A. Prins* și *Ch. Letourneau*. „Instinctul reflex de aparare, zice acest din urmă, este fundamentul biologic al ideilor de drept și justiție, pentru că fără îndoială el e baza primeĭ legĭ, a legeĭ talionice“ (*Sociologie* I, p. 154). „Criminalitatea, zice Prins, urmează pas cu pas civilizațiunea. Din vremile titanilor și a vechelor teogoniĭ, dreptul penal reprezintă în sine istoria reacțiuneĭ instinctive a societățeĭ contra pornirilor instinctive ale individuluĭ“ (*Criminalité et Repression* p. 77, 78).

V.

Pedeapsa; scopul și efectele eĭ. Responsabilitatea și imputabilitatea penală. Bazele pedepseĭ. Determinizmul și teoria culpeĭ. Criteriul responsabilitățeĭ penale.

Pedeapsa, fiind o constrîngere materială, exercită o îndoită acțiune asupra condamnatuluĭ:

1) Influințază în mod *indirect*, sugerîndu-ĭ și sădind în el principiile morale cu ajutorul cărora să poată lupta contra inclinațiunilor și deprinderilor răle ale natureĭ luĭ. In această privință pedeapsa e un feliŭ de *adaptare arificială*, forțată a criminaluluĭ la viața socială și care să săvîrșește pe două căĭ: a) prin mijlocul *corecțiuneĭ*, adecă prin sădirea și infiltrarea în spiritul criminaluluĭ a principiilor și aptitudinelor sociale, altruistice, ce-ĭ lipsesc; b) pe calea *terorizăreĭ*, adecă prin altoirea principiilor egoiste, al căror efect însă coincide cu al celor altruiste.

2) Influințază în mod *direct* asupra criminaluluĭ, căcĭ pedeapsa fiind o constrîngere materială, mecanică, seches-

trează și eliminează pe condamnat din societate, făcîndu-l inofensiv. Din acest punct de vedere pedeapsa îndeplinește rolul *selecțiuneĭ artificiale* a elementelor antisociale.

Pe lîngă acestea, pedeapsa maĭ are și alte efecte pe care Listz te numește *reflexe*, precum este intimidarea pe care o exercită asupra altor persoane, cum și satisfacțiunea ce o procură victimeĭ.

După cum criminalitatea să deosebește cu totul de alte flagele ce amenință și bîntue societatea, tot așa și pedeapsa ocupă, după opiniunea luĭ Listz, un loc cu totul special printre cele-alte măsurĭ de protecțiune și aparare a societățeĭ. Nu pot fi caracterizate cu denumirea de „pedeapsă" toate măsurile ce le întrebuințază societatea pentru a să apara de indiviziĭ periculoșĭ. „Pentru ce, să întreabă Listz, evităm această denumire, cînd îndepărtăm din societate pe individul nebun saŭ pe holeric? Prin ce să deosebește baratca holericilor saŭ ospiciul de alienațĭ de penitenciar?" (*Actes du troisième Congrès*, p. 215). După scoala juridică clasică deosebirea între nebun și criminal constă în gradul de libertate a voințeĭ de care dispune fie-care din eĭ. Astăzĭ însă nu să maĭ poate admite o asemenea deosebire. Liberul arbitru nu există nu numaĭ la cel nebun, dar nicĭ la criminalul sănătos psihicește. De aci nu urmează însă că ar avea dreptate aceĭ penaliștĭ care tăgăduesc orĭ-ce distincțiune între criminalitate și nebunie, considerînd dreptul penal ca o ramură a psihiatrieĭ. De și liberul arbitru nu există, totușĭ avem un puternic criteriu de responsabilitate penală, care alcătuește baza legislațiunilor penale, orĭ-cît de defectuoase și necomplecte ar fi ele.

Aplicațiunea pedepseĭ nu poate avea loc decît față de indiviziĭ, carĭ dispun de o constituțiune psihologică și fiziologică medio-normală; ia nu maĭ are rațiune însă cînd avem a face cu oamenĭ anormalĭ, carĭ gîndesc, voesc și simțesc altmintrelea ca alțiĭ; pentru că în asemenea caz infracțiunea comisă nu poate fi imputabilă, și unde nu e imputabilitate nu maĭ poate fi vorba de răspundere penală, Ca un fapt să poată fi imputabil, ca să existe responzabilitate penală, trebue neaparat ca persoana care l-a săvîrșit să fie într-o stare psihico-fiziolo-

gică normală, adecă să avem a face cu o natură aptă și capabilă de a să impresiona și determina în mod normal de influențele și principiile morale pe care pedeapsa tinde a-i le sugera. Scopul pedepseĭ presupune că condamnatul simțește, ca și cei-l-alțĭ oamenĭ, răul și suferința materială ce i să inflige, şi că e în stare să-șĭ însușască sentimentele de corecțiune și sociabilitate ce i să inspiră prin aplicațiunea pedepseĭ. Condițiunea indispensabilă a responsabilitățeĭ penale este aptitudinea și posibilitatea din partea infractoruluĭ de a-șĭ determina voința după ideile și noțiunile generale de morală, religiune, dreptate, adevăr și bun simț, care conduc și regulează întreaga noastră viață socială, posibilitate inerentă orĭ căruĭ om normal și matur psihicește. Cel ce gîndește, simțește și voește în alt mod, lucrînd fără dicernămînt, sub impulziunea altor ideĭ și sentimente, nu i se poate imputa infrațiunea comisă, nu e responsabil penalicește, și decĭ nu poate fi pedepsit în înțelesul coduluĭ penal. Cum însă noțiunile de *normal* și *anormal* sînt relative, pentru ca să putem aprecia în care caz anume există imputabilitate și decĭ responzabilitate penală, și în care nu, trebue fără îndoiala să ne punem în curent, cu cele din urmă progrese și descoperirĭ științifice ale psihologieĭ și psihiatrieĭ și să studiem și cunoaștem fie-care caz criminal în toată originalitatea luĭ.

Pedeapsa tinzînd a infiltra și dezvolta în spiritul criminaluluĭ principiile bune sociale, carĭ să-ĭ înfrîneze și nimicească pornirile antisociale, pentru a-șĭ ajunge această țintă este absolut necesar, cum am văzut maĭ sus, ca criminalul să fie înzestrat cu aptitudine normală de a să impresiona, pătrunde și determina de aceste principiĭ. „Natura unuĭ psihopat, zice Listz, nu e susceptibilă de atari impresiunĭ și transformărĭ; sensibilitatea și voința luĭ, fiind în stare anormală, bolnavă, nu pot fi supuse acțiuneĭ psihice pe care tinde să o exercite pedeapsa. Tocmaĭ pentru că pedeapsa presupune din partea subiectuluĭ voință aptă de a să determina, ia devine ineficace în caz cînd reațiunea individuluĭ e anormală. Nu vom fi nicĭ-odată în stare pe calea constrîngerĭ corporale și a terorizăreĭ să împedecăm pe melancolic de a să sinucide, nicĭ să vindecăm paraliticul

prin educațiune și prin deprindere de a munci. Pentru vindecarea psihopatuluĭ și a paraliticuluĭ trebuesc întrebuințate mijloace terapeutice, medicale; iar nu pedagogice. Aceasta și este deosebirea radicală între penitenciar și ospiciul de alienațĭ". (*Le Déterminisme et la Pénalité* p. 31). Temeinicia acestor afirmațiunĭ nu poate fi tăgăduită decît doar cînd s-ar stabili că nicĭ natura psihică a omuluĭ normal și sănătos nu poate fi modificată și ameliorată sub înrîurirea unuĭ regim pedagogic de educațiune, saŭ dacă s-ar dovedi că psihopațiĭ și nevropațiĭ pot fi vindecațĭ foarte bine prin sădirea și dezvoltarea în eĭ a sentimentelor și principiilor altruiste, înlăturînd astfel tratamentul medical. Asemenea dovezĭ, după Listz, nu s-aŭ adus încă pînă în prezent.

Dificultatea de a distinge pedeapsa de cele-l-alte măsurĭ de aparare socială esă la iveală, după Listz, maĭ ales cînd e vorba de eliminarea criminaluluĭ din societate, prin recluziune. Deosebirea dintre arestul criminaluluĭ și izolarea psihopatuluĭ constă nu în rezultatul final: căcĭ în ambele cazurĭ societatea trebue pusă la adăpost de individul periculos, iar acesta trebue protejat față de sine însușĭ. Distincțiunea esențială constă în mijloacele de întrebuințat pentru a ajunge ținta dorită în ambele cazurĭ aratate. Aceste mijloace sînt tot atît de diferite, ca și subiectele asupra cărora voim să le aplicăm; în primul caz întrebuințăm măsurĭ pedagogice, în al doilea — medicale,

Din cele expuse maĭ sus, vedem că Listz înțelege prin responsabilitate nu altă ceva decît faptul că infractorul, sănătos și normal psihicește și fiziologicește, este supus pentru faptele sale represiuneĭ penale. „Dreptul nostru de a procede astfel, zice Listz, să întemeiază exclusiv pe imputabilitatea infractoruluĭ, adecă pe aptitudinea luĭ de a-șĭ însuși sentimentele și principiile morale pe care aplicarea pedepseĭ le sugerează spirituluĭ săŭ" (Ibidem p. 343).

Acest mod de a înțelege responsabilitatea penală, după Listz, e în perfectă concordanță cu determinizmul cel maĭ riguros, și prin urmare cu toate consequențele ce decurg din el.

Determinizmul, în primul loc, nu să împacă cu pre-

tențiunile fariseice de virtute și cinste, cu exagerarea propriilor merite, într-un cuvînt, cu înalțarea personalităței cuiva față de pacatele infractoruluĭ. „N-avem un merit din faptul că n-am căzut încă sub pedeapsa penală; nu e „*Vina*“ criminaluluĭ că împrejurăile l-aŭ împins pe calea nelegiuireĭ. A pricepe toate nu însamnă a erta toate, ci va să zică a fi modest“. (Ibidem 344).

Determinizmul însă nu exclude orĭ-ce apreciare și calificare a faptelor, nu e contra dezaprobăreĭ crimeĭ „In situațiunĭ egale, vom da preferință tot-deauna omuluĭ deștept și inteligent înaintea celuĭ prost, cu toate că cunoaștem foarte bine că prostia e o calitate dăruită de natură în afară de meritul saŭ demeritul omuluĭ. Cuĭ poate trece prin cap să prețuească de o potrivă, și să cîntărească cu aceiașĭ balanță pe cel inteligent, ca și pe cel prost, pe omul frumos, ca și pe cel urît și să să poarte în acelaș mod față de eĭ? Unde e vina unuia saŭ meritul altuia? Pentru un cal de rasă plătim tot-deauna maĭ scump decît pentru unul ordinar, și oare acest din urmă e vinovat că părințiĭ luĭ aŭ fost de neam prost?“ (Ibidem 2). In aceiașĭ situație trebue să să menție deterministul față de criminal. El trebue să întoarcă spatele pungașuluĭ și să întindă mîna omuluĭ cinstit; trebue să să ferească a încredința prodiguluĭ administrarea avereĭ sale.

Două consecințĭ principale decurg din cele expuse pînă aci.

1) Noțiunea tradițională a culpeĭ e neîntemeiată. Ia cuprinde în sine, pe lîngă apreciarea actuluĭ, și ideia „că te-aĭ fi putut purta și alt-fel“. Pentru existența culpeĭ este nevoe de liberul discernămînt, de liberul arbitru. Căzînd însă acest din urmă, cade și culpa.

2) Impreună cu noțiunea culpeĭ, cade și recompensa, răsplata. Recompensa presupune că, cel căruia să acordă ar fi putut lucra și în alt mod. Fără liberul arbitru nu poate exista nicĭ culpa, nicĭ răsplata.

Deterministul cunoaște o singură justificare a pedepseĭ: necesitatea eĭ pentru apararea viețeĭ sociale. Pentru el pedeapsa nu poate fi decît un mijloc de menținere și protejare a ordineĭ sociale, de asigurare a existențeĭ statuluĭ. Pînă cînd statul și societatea aŭ drep

tul să existe, nu le putem tăgădui dreptul de a să pune la adăpost de indivizii vătămătorĭ. A căuta să maĭ întemeiem pedeapsa pe alte baze, Listz crede de prisos, întru cît dreptul de existență al statuluĭ nu să poate contesta decît doar de partizaniĭ teoriilor anarhiste. Ș-apoĭ în cele din urmă chiar și anarhizmul, observă cu mult spirit Listz, va fi nevoit să să apere de atacurile care vor căuta să răstoarne ordinea de lucrurĭ stabilită de el. E nerațională tendința scoaleĭ clasice penale de a întemeia pedeapsa pe ideĭ abstracte, care ne-ar nevoi să depășim sfera cercetărilor științifice și să intrăm în domeniul himeric al speculațiunilor metafizice !

Determinizmul consequent duce inevitabil la complecta și absoluta negațiune a pedepseĭ ca mijloc de expiare a culpeĭ, ca mijloc de răzbunare a societățeĭ de paguba suferită, ca mijloc de satisfacere a moralitățeĭ lesate, recunoscînd excluziv numaĭ pedeapsa ca mijloc de a realiza un scop social. Pedeapsa nu există pentru sine însușĭ, ci pentru a să ajunge acest scop. Numaĭ considerînd pedeapsa din acest punct de vedere, vom putea să stabilim un criteriu sigur, după care să precizăm în fie-care caz dat genul și gravitatea pedepseĭ de aplicat.

Ideia medievală a culpeĭ, a răsplățeĭ talionice, este nefolositoare din punctul de vedere practic și sterilă sub raportul științific. Ia nu e în stare să indice limita de distincțiune între nedreptatea penală și cea civilă ; nu poate sluji judecătoruluĭ la determinarea gravitățeĭ și genuluĭ pedepseĭ. Aceasta o recunosc însușĭ apărătoriĭ eĭ. Cu toate aceste ideia răsplățeĭ nu e incompatibilă cu ideia scopuluĭ social. Justiția penală reclamă ca fie-care să sufere pedeapsa după faptele sale, ca gravitatea pedepseĭ să conrespundă cu gravitatea infracțiuneĭ. Prin urmare toată chestiunea s-ar reduce la găsirea unuĭ criteriu sigur de apreciare și determinare a gravitățeĭ infracțiuneĭ.

Partizaniĭ pedepseĭ răsplătitoare caută și văd acest criteriu în fie-care caz criminal izolat, luat in abstracto. Să știe că, pentru apreciarea judecătorească, ceia ce constitue momentul hotărîtor și concludent în stabilirea gravitățeĭ uneĭ infracțiunĭ, este însemnătatea ordineĭ morale și a bunuluĭ social ce a fost violat și daunat. Omucide-

rea de pildă e pedepsită maĭ grav decît rănirile, tălhăria are o pedeapsă maĭ mare decît furtul, pentru abuz de încredere să prescrie o pedeapsă maĭ grea decît pentru simpla înșelăciune. In toate aceste cazurĭ, ca și în altele asemenea, apreciarea gravităţeĭ faptuluĭ stă în strînsă legătură cu rezultatul săŭ material.

Pentru partizaniĭ ideeĭ scopuluĭ social, criteriul de cîntărire a gravităţeĭ crimeĭ trebue căutat nu în fie-care caz izolat, luat in abstracto, ci din contra în împrejurările inerente persoaneĭ deliquentuluĭ, în *dispozițiunea și inclinațiunea criminală* manifestată de el cu ocaziunea actuluĭ săvîrșit. La judecarea criminaluluĭ, la stabilirea responsabilităţeĭ luĭ, partizaniĭ acesteĭ scoale nu să mărginesc numaĭ de a examina cazul izolat ce alcătuește în specie baza acuzaţiuneĭ, ci studiază și urmăresc cu deamăruntul trecutul criminaluluĭ, circumstanţele variĭ ale faptuluĭ dilictuos și, pe baza materialuluĭ obţinut în acest chip, determină gradul culpabilităţeĭ luĭ, și să orientează asupra purtăreĭ luĭ în viitor, cum și asupra garanţiilor de îndreptare ce prezintă. Să pedepsește individul *pentru că* a comis crima și *în scop* de a nu maĭ comite alta în viitor. Represiunea și prevenţiunea nu sînt de loc contrariĭ una alteia. Pedeapsa este un mijloc de prevenţiune prin represiune, saŭ viceversa. „Inot *pentru că* am căzut în apă, saŭ *pentru ca* să nu mă înec“ ? — să întreabă Listz. Vechea dispută între *punitur quia peccatum* și *punitur ne peccatur* are tot atît de puţină însemnatate știinţifică și practică, ca și discuţiunea dintre doĭ doctorĭ asupra chestiuneĭ dacă tratează bolnavul *pentru ca* să-l facă sănătos, orĭ *pentru că-ĭ* bolnav.

Așa dar gravitatea infracţiuneĭ nu să determină după rezultatul extern al eĭ, ci maĭ ales după *gradul de perversitate și răzvrătire a voinţeĭ individuale contra ordineĭ legale.* Această răzvrătire poate fi de două felurĭ : saŭ decurge din însușirĭ personale fie înăscute, fie statornic cîștigate, orĭ poate fi numaĭ un fenomen epizotic, eventual în viaţa individuluĭ. Lupta *profesională,* transformată în a doua natură, contra ordineĭ legale și abaterea din întîmplare de la ia, — iată cele două extremităţĭ opuse ale responsabilităţeĭ și culpabilităţeĭ subiective, care determină gravitatea faptuluĭ delictuos: lor decĭ,

conform echităţeĭ, trebue să conrăspundă gravitatea pedepseĭ.

Listz procede foarte consecvent cu sine însnşĭ cînd, respingînd teoria metafizică a liberuluĭ arbitru, nu recunoaşte culpa morală ca criteriu pentru responsabilitatea penală. Considerînd culpa sinonimă cu responsabilitatea în ce priveşte rezultatul lor, Listz să apropie foarte mult de *Enrico Ferri* (*Il Diritto di punire comé funzione sociale.* Torino, 1882; *Sociologie Criminelle* 1893 p. 343—347) şi de *Fillipo Turati* (*Le delict et là question sociale*, 1883, p. 27), carĭ ca şi dînsul nu recunosc responsabilitatea morală, ci numaĭ cea *juridică* saŭ *socială* (responsabilité juridique, sociale). Totuşĭ el diferă întru cît va de aceştia, făcînd următoarea rezervă: culpa e sinonimă cu responsabilitatea în ce priveşte rezultatul, *răspunderea penală însă nu poate avea loc decît în cazul cînd faptul delictuos e imputabil*; pentru aceasta însă, cum am văzut maĭ sus, să cere aptitudinea din patea criminaluluĭ de a a să determina în mod normal de principiile pe care pedeapsa tinde a i le imprima în spirit. Din această cauză criminaliĭ psihopaţĭ nu pot fi supuşĭ pedepseĭ penale.

Ne vine cam greŭ să împărtăşim în totul aceste păreri a luĭ Listz, maĭ ales că, ni să pare, ele contrazic cele două ideĭ fundamentale expuse maĭ sus: 1) Pedeapsa e un mijloc de aparare socială; 2) voinţa omuluĭ nefiind liberă, culpa morală nu poate constitui baza responsabilităţeĭ penale.

In adevăr nu găsim aşa mare deosebire între eliminarea din societate a criminaluluĭ normal psihiceşte, prin întemniţare perpetuă, şi între internarea unuĭ criminal psihopat într-un institut psihiatric: amîndouă aceste măsurĭ sînt luate în interesul apărăreĭ societăţeĭ, şi decĭ ambele constitue pedepse penale, cu deosebirea minimă doar că prima are caracter maĭ mult pedagogic, pe cînd secunda maĭ mult terapeutic. Cel mult cînd avem de aplicat o pedeapsă temporală, în scop de corecţionare, ar maĭ putea fi vorba de aptitudinea de asimilare socială a condamnatuluĭ, de capacitatea luĭ de a-şĭ conduce viaţa după principiile morale ce i să imprimă prin pedeapsă; dar cînd e vorba să-l eliminăm pentru

tot-deauna din societate, nu maĭ avem nevoe de asemenea aptitudenĭ.

Listz recunoaşte că şi asupra psihopaţilor şi nevropaţilor să poate exercita oare-care înrîurire psihică, pe care dealmintrelea să întemeiază însăşĭ tratamentul lor psihiatric. In tot cazul ştiinţa medicală admite că psihopaţiĭ pot fi intimidaţĭ. Posibilitatea intimidăreĭ prin pedeapsă a psihopaţilor e recunoscută de mulţĭ criminologĭ, ca *Garofalo* (*Criminologie*, 1892, p. 312-313), *E. Ferri* (*Sociologie Criminelle* p. 374, 375) *Alimena* (*Bulletin de l'Union Internation.* IV p. 127). Pedepsirea criminalilor psihopaţĭ este admisibilă; decît ia trebue organizată sub forma internăreĭ în anumite ospiciĭ, numite *Manicomii Criminali*, şi în tot cazul să aibă caracterul unuĭ tratament medical. Dar oare corecţionalizarea în inchisoare a infractoruluĭ normal şi sănătos, adaptarea luĭ la mediul social, nu e tot un fel de *tratament social*?

Uniĭ criminologĭ (*Bulletin de l'Union Intern.* IV 325) consideră teoria imputabilităţeĭ, susţinută de Listz, înrudită de aproape cu teoria responsabilităţeĭ penale a luĭ *Tarde*. Credem însă că această înrudire nu poate fi decît aparenţă. In adevăr, după Listz, actele orĭ-căruĭ om matur şi normal psihiceşte îĭ sînt imputabile, în timp ce, din punctul de vedere al teorieĭ luĭ Tarde, nu fiecare individ întruneşte în sine cele două condiţiunĭ indispensabile pentru existenţa responsabilităţeĭ penale: *identitatea personală* şi *asemănarea socială cu ceĭ-l-alţĭ membri aĭ mediuluĭ în care să află*. Un exemplu ne va lămuri îndată. Din punctul de vedere al teorieĭ luĭ Listz, boşmanul din Noua Guinee, matur şi sănătos psihiceşte, va fi responzabil penalminte pentru furtul săvîrşit de el în primele zile după sosirea luĭ la Paris; pe cînd, după teoria luĭ Tarde, acest boşman nu va fi responzabil, pentru că nu întruneşte condiţiunea asemănăreĭ sociale, indispensabile pentru existenţa răspundereĭ penale, întru cît după educaţiunea sa şi mediul în care a trăit, el e strein cu totul de datinele, credinţele şi ideile ce domnesc actualminte în poporul francez. Fără îndoială că criteriul responsabilităţeĭ penale, propus de Listz, e mult maĭ vast decît cel cuprins în cele două condiţiunĭ cerute de Tarde.

VI.

Invinuirile ce să aduc scoaleĭ sociologice. Reformele practice propuse de scoala sociologică. Caracteristica generală a acesteĭ scoale.

Teoria culpeĭ expiatoare şi, în legătură cu ia teoria pedepseĭ ca echivalent, ca răsplată a infracţiuneĭ comise aŭ perdut foarte mult teren de cînd determinizmul a prins rădăcinĭ adîncĭ în ştiinţă. E adevarat că înobilirea şi îmblînzirea moravurilor prin civilizaţiune şi în genere spiritul umanitar al timpuluĭ nostru aŭ contribuit asemenea la scăderea credituluĭ de altă dată al acestor teoriĭ. E curios totuşĭ că azĭ maĭ întîlnim încă în literatura penală clasică imputaţiunĭ şi învinuirĭ la adresa scoalelor nouă penale şi anume la adresa scoaleĭ pozitivo-antropologice cum şi a celeĭ sociologice, pe motivul că teoriele eĭ ar avea pentru omenire consecinţĭ extrem de riguroase, injuste şi neumane chiar. Dacă însă cercetăm lucrurile maĭ de aproape, vedem numaĭ decît că aceste învinuirĭ sînt neîntemeiate.

In adevăr, care din două teoriĭ e maĭ umană: acea care, considerînd pedeapsa ca un echivalent al infracţiuneĭ, ca o expiare a culpeĭ, susţine şi să bazază pe ideia mediavală şi necreştină de răzbunare, saŭ acea care în numele dreptăţeĭ şi a moralităţeĭ şi pentru progresul social al omenireĭ, vede în pedeapsă numaĭ un mijloc de aparare socială, un mijloc de combatere a criminalităţeĭ, de eliminare a elementelor antisociale şi inasimilabile? — acea care condamnă şi pedepseşte omul numaĭ pentru singurul motiv că trebue să-şĭ expieze o greşală comisă, cu toate că n-ar prezenta nicĭ cel maĭ mic pericol pentru societate, saŭ acea care, socotind ca dreaptă şi raţională numaĭ acea pedeapsă care e reclamată neaparat de ordinea şi siguranţa socială, nu uzază de măsurĭ represive decît contra acelor indivizĭ, cari în adevăr ameninţă menţinerea acesteĭ siguranţe? Fără îndoială că teoria care consideră pedeapsa ca un mijloc de aparare socială, avînd ca ţintă principală adaptarea indivizilor periculoşĭ la mediul social, saŭ eliminarea din

acest mediŭ a celor inasimilabilĭ, e incomparabil maĭ umană și maĭ morală decît teoria răsplățeĭ, întemeiată pe ideia răzbunăreĭ. Intregul progres istoric tinde în mod vădit la excluderea din ce în ce maĭ mult a teorieĭ pedepseĭ ca echivalent, ca răsplată a infracțiuneĭ, și e de mirat cum să maĭ găsesc și azĭ încă scriitorĭ, care să sprijine această teorie prin raționamente și argumentațiunĭ abstracte, în fața cărora rămîn tot atît de nedumerițĭ ca și în fața sforțărilor luĭ Aristotel de a justifica și dovedi necesitatea sclavieĭ, orĭ a demonstrațiunilor sfinților părințĭ contra sfericitățeĭ pămîntuluĭ.

Criminologiĭ scoaleĭ sociologice aŭ demonstrat științificește și cu exactitate aproape matematică rolul important al factorilor socialĭ în dezvoltarea criminalitățeĭ; aŭ dovedit că criminalitatea este, cum să exprimă Tarde „umbra aruncată de societate în urma sa“ (*Etudes pènales et Sociales*, 1892, prefața), și de aceia societățeĭ i incumbă o mare răspundere pentru infracțiunile săvîrșite în ia, care trebuesc combătute în primul loc prin mijloace preventive, prin măsurĭ de profilaxie socială. Prin urmare însușĭ rezultatul cercetărilor învațaților acesteĭ scoale a trebuit inevitabil să imprime caracterul condescendențeĭ și al umanitățeĭ în relațiunile lor față de deliquent, care pînă la un punct este maĭ tot-deauna victima mediuluĭ social în care a trăit. Studiind de aproape natura criminaluluĭ și cunoscînd-o în toate amănuntele eĭ, este și natural să devenim maĭ blînzĭ, maĭ bunĭ față de el, pentru că, cum admirabil s-a exprimat poetul filozof *Guyau* „On ne peut plus hair l'être qu'on a compris“ (*Vers d'un philosophe* p. 15)

O altă învinuire ce să aduce scoalelor nouă penale și maĭ cu samă scoaleĭ sociologice este că ia ar procede în mod nerațional și neconsequent la aplicarea pedepselor, întrebuințînd față de criminaliĭ de ocaziune mijloace maĭ mult de intimidare, în timp ce măsurile corecționale le aplică numaĭ criminalilor de obiceiŭ. Această învinuire de asemenea nu e fondată. In adevăr, orĭ-ce pedeapsă urmărește scopul special de a corecționaliza pe deliquent a-l face maĭ bun, maĭ dedat și maĭ obișnuit la viața socială. De aci însă nu rezultă că acest scop poate fi ajuns tot-deauna pe una și aceiașĭ cale. Din contra, principiul

individualizaţiuneĭ pedepseĭ cere ca mijloacele şi căile, prin care pedeapsa îşĭ realizează ţinta eĭ, să fie tot atît de diferite, ca şi infractoriĭ cu care are a face. Criminalul de ocaziune, de pildă, maĭ tot-deauna e înzestrat cu îndeajunse principiĭ şi aspiraţiunĭ bune sociale; el n-are o fire conruptă; ceia ce-ĭ lipseşte de ordinar este tăria şi statornicia de caracter în lupta cu seducţiunile vieţeĭ, saŭ cu propriele-ĭ patimĭ. Pedeapsa deci n-are a sădi şi întări în el sentimente sociale, pe cari le posedă el îndeajuns pentru a putea trăi în comunitatea celor-lalţĭ oamenĭ, ci în primul loc trebue să tindă ca, prin privaţiunĭ, constrîngere corporală şi intimidare, să-ĭ sugereze conştiinţa atotputerniciеĭ ordineĭ legale şi de aci desavantajul de a să pune în conflict cu ia. In asemenea caz pedeapsa inspiră deliquentuluĭ sentimentul egoist al friceĭ, influinţînd asupra instinctuluĭ conservăreĭ de sine, şi îndemnîndu-l a să abţinea de la actele care pot avea consecinţĭ răle pentru el.

Cu deosebire de criminalul de ocaziune, care după cum am văzut, puţin diferă de omul normal obişnuit, criminalul de obiceiŭ nu e îndeajuns de apt pentru viaţa socială. Ca să-l deprindem cu mediul şi condiţiunile sociale, trebue neapărat să deşteptăm şi întărim în el sentimente morale, principiĭ şi aspiraţiunĭ sociale. In asemenea caz pedeapsa educă şi corecţionalizază pe criminal, îl face maĭ bun, maĭ apt pentru a trăi liber în comunitatea celor-l-alţĭ oamenĭ. Pornirile delictuoase înrădăcinate în firea criminalilor din această clasă, nu pot fi domolite şi înfrînate numaĭ pur şi simplu prin frica de pedeapsă; pentru a le putea paraliza acţiunea trebue în primul loc să supunem pe aceştĭ criminalĭ unuĭ regim riguros pedagogic, unuĭ sistem de educaţiune maĭ mult saŭ maĭ puţin îndelungat, care să-ĭ moralizeze şi disciplineze. Elementul intimidăreĭ, inerent orĭ căreĭ pedepse, nu joacă, după cum vedem, unul şi acelaş rol faţă de aceste două categoriĭ de criminalĭ. Cu privire la criminaliĭ de ocazie intimidarea are importanţă precumpănitoare, determinînd însăşĭ cuprinsul şi caracterul pedepseĭ; referitor însă la criminaliĭ de obiceiu elementul intimidăreĭ rămîne pe al doilea plan, cedînd rolul principal corecţionalizăreĭ, regimuluĭ educativ.

Din cele expuse reiesă o dovadă maĭ mult încă că teoriele scoalelor nouă penale sînt cu mult maĭ umane, maĭ raționale și maĭ consecvente cu ele însășĭ decît doctrinele vechĭ ale scoaleĭ clasice, și aceasta nu numaĭ din punctul de vedere al principiilor, ci și sub raportul rezultatelor practice. Scoala sociologică am văzut că să referă cu maĭ multă blîndeță față de criminaliĭ de ocazie (și știut este că aceștia formează majoritatea criminalilor, după Lombrozo și scoala pozitivo-antropologică 60°/₀), independent de bunul social prejudiciat, aplicîndu-le pedepse de alt gen și maĭ ușoare decît criminalilor de obiceiŭ. Scoala clasică, din contra, orientîndu-să maĭ cu samă după rezultatul extern al infracțiuneĭ, după daunele ce ia a pricinuit, aplică o normă generală de pedeapsă pentru o anumită categorie de infracțiunĭ, fie ele comise de criminalĭ de ocazie, fie de criminalĭ de obiceiŭ. După scoala clasică, pedeapsa trebue să fie cu atît maĭ mică, cu cît forța impulsivă e mai mare, și viceversa, din cauză că ia să bazează pe ideia liberuluĭ arbitru. Aceasta însă, după cum observă Garofalo, contrazice în mod vădit interesele apărăreĭ sociale; căcĭ tocmaĭ acolo unde e o forță impulsivă maĭ mare, trebue o forță avulsivă maĭ puternică (*Criminologie* p. 363).

Criminalul de obiceiŭ trebuește pedepsit maĭ puțin aspru, după scoala spiritualistă clasică, decît criminalul de ocazie; din contra, după scoala nouă, să vor lua măsurĭ maĭ energice contra criminaluluĭ de obiceiŭ, fiind că el prezintă maĭ multă rezistență de a să adapta la mediul social. Cu alte cuvinte, circumstanțele atenuante ale scoaleĭ clasice, devin circumstanțe agravante după scoala sociologică penală. Prin urmare învinuirile scoaleĭ clasice, că scoala sociologică ar proceda în mod nerațional și inconsequent la aplicarea pedepselor pot fi foarte bine întoarse contra eĭ însășĭ. (*I. Tanoviceanu, Scoala pozitivistă penală* în Arhiva anul V, No. 11, 12).

O altă acuzațiune ce să aduce scoaleĭ sociologice este că partizaniĭ eĭ s-ar abate și ar încalca chiar principiul *nullum crimen, nulla poena sine lege* care, cum am văzut în alt loc, are o importanță politică foarte mare în viața popoarelor, constituind scutul de aparare al individuluĭ contra atotputernicieĭ statuluĭ.

La aceasta să poate respunde că nu toţĭ adepţiĭ scoaleĭ sociologice s-aŭ pronunţat contra acestuĭ principiŭ. Marea majoritate a criminologilor sociologĭ sînt pentru menţinerea luĭ, întru cît aceasta nu împedecă de loc eficacitatea măsurilor de aparare socială şi de combatere a criminalităţeĭ recomandate de eĭ. E adevarat că uniĭ din eĭ voesc a înlătura principiul aratat (maĭ ales partea a doua din el) însă numaĭ în acele cazurĭ cînd, după ideia lor, nu e cu putinţă în alt mod a întreprinde o luptă cu succes contra criminalităţeĭ, care loveşte şi atacă interese mult maĭ scumpe pentru societate, decît acele pe care le apără el. Toate aceste dovedesc numaĭ că criminologiĭ scoaleĭ sociologice aŭ în vedere în politica lor criminală maĭ întăĭ interesele superioare ale societăţeĭ, faţă de care trebue să tacă tot-deauna nevoile private ale indivizilor, sacrificînd pe altarul acestor interese chiar şi principul de maĭ sus, consacrat de viacurĭ şi atît de stimat în ochiĭ orĭ căruĭ om.

Observăm în treacăt însă că principiul *nulla poena sine lege* n-a fost criticat numaĭ de uniĭ dintre penaliştiĭ scoaleĭ sociologice; în fruntea primilor criticĭ aĭ acestuĭ principiu găsim pe însuşĭ profesorul *Bindigh,* celebrul scriitor al scoaleĭ clasice penale.

Pe baza teoriilor sale, Listz, propune a să întroduce în legislaţiunea penală actuală o serie întreagă de reforme. Recomandînd celor ce doresc să cunoască maĭ de aproape aceste reforme de a consulta celebra operă a luĭ Listz întitulată: „Problemele Politiceĭ Criminale", ne vom mărgini aci a arata numaĭ tendinţele principale ale acesteĭ lucrărĭ, pentru a ilustra şi maĭ bine încă teoriile sociologice penale expuse de noĭ în capitolele precedente.

„Politica criminală contimpurană, zice Listz în referatul săŭ adresat Congresuluĭ penitenciaric din Sanct-Petersburg în 1889, poate fi rezumată în două probleme de căpitenie, soluţiunea cărora nu maĭ poate suferi nicĭ o amînare: 1) *lupta contra recidiveĭ*; 2) *salvarea criminalilor de ocazie*" (*Actes de Congrès Internat.* vol. II p. 466).

Asupra primeĭ probleme, Listz propune *închisoarea*

pe viață, pentru deliquenții incorigibilĭ, și *condamnațiunea fără durată determinată*. Relativ la condamnațiunea cu durată nedeterminată, proectul luĭ Listz recomandă ca Tribunalul să fixeze in sentința sa numaĭ maximul și minimul pedepseĭ. Fixarea definitivă a durateĭ pedepseĭ va depinde de la efectul și influența ce să va constata că a avut regimul de corecționalizare asupra fireĭ deținutuluĭ, de la pocăința și moralitatea manifestată de el O comisiune specială, instituită pe lîngă fie-care penitenciar, alcătuită din 5 persoane și anume: directorul închisoreĭ, primul procuror al tribunaluluĭ, judecătorul de instrucție și alte două persoane numite de guvern pe timp de 3 anĭ (saŭ pe 5 anĭ) dintre președinții societăților de patronat și supraveghere publică și dintre șefiĭ administrațiuneĭ locale, va putea elibera condițional saŭ necondițional pe deținut, înainte chiar de împlinirea maximuluĭ de condamnațiune, dacă î-l vor crede neprimejdios pentru societate. Dacă însă, după împlinirea maximuluĭ pedepseĭ fixate de tribunal, comisiunea constată totușĭ că deținutul este periculos societățeĭ, atuncĭ ia are dreptul să dispună prelungirea pedepseĭ chiar peste maximum.

Față de deliquenții de ocazie, Listz propune a nu să aplica pedeapsa închisoreĭ decît în cazurile cele maĭ rarĭ posibile, cerînd a să întroduce pentru eĭ în legislațiunea penală condamnarea condițională, cu saŭ fără cauțiune, și aplicarea cît maĭ fregventă a amenzeĭ, proporționată cu averea și situațiunea condamnatuluĭ, și care, în caz de insolvabilitate, să nu să transforme în închisoare, ci cel mult să deie loc la obligațiunea de a face prestațiunĭ în natură în folosul statuluĭ saŭ comuneĭ. Listz insistă asupra necesitățeĭ ca statul să organizeze educațiunea și disciplinarea forțată a copiilor imoralĭ și conrupțĭ. El combate cu vehemență maĭ ales arestul de scurtă durată prevăzut în actuala legislațiune pentru cele maĭ micĭ contravențiunĭ.

In această privință Listz a găsit un puternic sprijin în Uniunea Internațională de drept penal, care de la capul loculuĭ s-a pronunțat contra abuzuluĭ ce judecătoriĭ fac astă-zĭ cu pedeapsa închisoreĭ și a organizat ac-

tuala „expediţiune cruciată“ ce să întreprinde contra a restuluĭ de scurtă durată.

Prins a avut mare dreptate cînd a spus că statul ar trebui să fie economicos în aplicarea pedepseĭ închisoreĭ pentru motivul că „a deprinde poporul cu penitenciarul însamnă a-ĭ micşura cinstea şi demnitatea morală, cel maĭ măreţ şi maĭ preţios bun ce posedă“ (*Criminalité et l'Etat social*, 1890, p. 15).

Printre penaliştiĭ scoaleĭ sociologice penale nu găsim nicĭ unul care să ne redeie în operile sale un tabloŭ maĭ complect, maĭ exact şi maĭ clar a activităţeĭ şi principiilor acesteĭ şcolĭ, decît cum îl găsim în scrierile luĭ Listz. Din această pricină, cunoaşterea de aproape a acestor scrierĭ este de un interes capital pentru orĭcare jurist şi sociolog.

Punctul de căpitenie şi trăsăturile caracteristice ale teoriilor sale, expuse pînă aci, le putem rezuma în următorul mod :

1) Nu este suficient a să privi crima şi pedeapsa numaĭ din punct de vedere *dogmatic şi istorico-juridic*, ci trebuesc neaparat studiate *ca fenomene sociale* ;

2) Un studiu special al criminalităţeĭ cu *cercetarea factorilor, istorieĭ şi stăreĭ eĭ actuale* ;

3) Recunoaşterea că, între factoriĭ criminalităţeĭ, rolul principal îl are *factorul social* ;

4) *Aplicarea metoadeĭ experimentale spre a găsi* cauzele sociale şi individuale ale crimeĭ ;

5) Recunoaşterea că dreptul penal e *o ştiinţă independentă* faţă de politica criminală, de sociologie şi antropologie ;

6) Pedeapsa este numaĭ un *mijloc de apararea societăţeĭ*, fără a fi cel maĭ eficace ; *măsurile preventive sînt mult maĭ importante* ;

7) Singura justificare a pedepseĭ este *necesitatea eĭ pentru menţinerea ordineĭ legale*, din care cauză trebue a să observa cea maĭ mare economie în aplicarea închisoreĭ ;

8) *Determinizmul şi nerecunoaşterea culpeĭ morale* e singurul criteriu al respozabilităţeĭ penale ;

9) *Inclinaţiunea criminală organica* e singura normă de determinare a gravităţeĭ pedepseĭ ;

10) Necesitatea *clasificareĭ deliquenților* spre a să putea obținea *individualizațiunea pedepseĭ*;

11) Diviziunea criminalilor în criminalĭ *de ocazie* și *de obiceiu*; indulgență față de ceĭ dintăĭ și asprime rațională pe ntru aceștĭ din urmă.

De și penaliștiĭ sociologĭ nu constitue incă o masă omogenă cu o direcțiune unitară, totușĭ trăsăturile de căpitenie ale teoriilor luĭ Listz, indicate aci, pot caracteriza foarte bine întreaga școală sociologică, fiind împărtășite, cu micĭ excepțiunĭ și deosebirĭ, de aproape toțĭ reprezentanțiĭ eĭ.

Față de *Prins* și *Van-Hamel*, carĭ alcătuesc oare-cum cele două extremitățĭ ale scoaleĭ sociologice penale, Listz ocupă centrul eĭ.

După spiritul principiilor profesate de eĭ, Van-Hamel formează extremitatea stîngă a scoaleĭ sociologice, apropriindu-să maĭ mult de scoala pozitivistă italiană (determinist pur, afirmă existența criminalilor incorigibilĭ și susține condamnațiunea cu durata nederminată), — Prins formează extremitatea dreaptă, apropiindu-să maĭ mult de școala clasică (susține libertatea relativă a voințeĭ, e contra condamnațiuneĭ cu durată nedeterminată).

Scoala sociologică, riguros vorbind, datorește originea sa belgianuluĭ *Quêtelet*, care cel dintăĭ a demonstrat legătura intimă ce există între criminalitate și condițiunile sociale „Criminalul execută crima, societatatea însă o prepară“, zice el. Din această cauză Prins susține că scoala sociologică penală ar putea fi numită maĭ bine „belgiană“ (*Criminalité et l'Etat social* p. 4).

Spiritul pozitivist, întrodus în știința penală de școala italiană, a dat forțe vitale noĭ școaleĭ sociologice. Invațațiĭ însă, recunoscînd pe de o parte slabăciunea scoaleĭ clasice în lupta contra criminalitățeĭ, și nefiind satisfăcuțĭ pe de altă parte de rezultatele pripite și unilaterale ale scoaleĭ pozitiviste, aŭ creat o a treia scoală intermediară. Creațiunea scoaleĭ sociologice penale a coincidat din fericire cu deșteptarea în lumea politică și științifică a interesuluĭ general pentru chestiunile sociale și cu progresele uimitoare ale sociologieĭ.

Ca şi scoala pozitivistă, şcoala sociologică poartă în sine timbrul puternic al reacţiuneĭ contra spirituluĭ beccarian, contra individualizmuluĭ excesiv, care predomină dreptul penal încă de la finele viaculuĭ trecut. „Reacţiunea scoaleĭ pozitiviste contra individualizmuluĭ extrem al luĭ Beccaria, — observă cu drept cuvînt *Tarde* — ne aminteşte în domeniul dreptuluĭ penal lupta care a avut loc între „socialiştiĭ de catedră“ şi economiştiĭ scoaleĭ Mancesteriene; ca şi această luptă, reacţiunea aratată ocupă locul săŭ de onoare în marea mişcare a transformaţiuneĭ sociale, a socializmuluĭ practic, care s-a desfăşurat în jumatatea a doua a viaculuĭ nostru“ (*Pozitivisme et Penalité*, 1887, p, 5—7).

Această trăsătură caracteristică importantă, inerentă atît scoaleĭ pozitiviste penale, cît şi scoaleĭ sociologice, nu o putem reprezenta maĭ bine decît citînd aci cuvintele luĭ *Ferri*. „Viacurile de mijloc, zice el, vedeaŭ în omul criminal numaĭ *criminalul*, uitînd cu desăvîrşire pe om; scoala clasică, din contra, vedea numaĭ *omul*, uitînd pe criminal; scoala pozitivistă e chemată a restabili echilibrul deranjat, studiind *omul criminal*, şi respectînd în acelaş timp drepturile persoaneĭ omeneştĭ în criminal şi drepturile societăţeĭ în oameniĭ cinstiţĭ (*La Sociologie Criminelle*, 1893, 427, 425).

Tendinţa scoaleĭ sociologice penale de a împaca şi armoniza interesele societăţeĭ cu ale individuluĭ conrespunde uneĭ cerinţĭ generale a ştiinţelor sociale. Tocmaĭ acesta şi este garanţia cea maĭ puternică de vitalitate a acesteĭ scoale.

Noĭ credem că viitorul aparţine scoaleĭ sociologice penale.

In tot cazul nu să poate tăgădui că ia reprezintă un moment foarte însemnat, o fază de căpitenie, în procesul infinit de dezvoltare al ştiinţeĭ.

ANA CONTA-KERNBACH

Cetatea Neamţuluĭ

Neagră pădure de brazĭ s-agaţă de munte,
In faţă pe culme cetatea,
Ziduri răzleţe cu negre prăpăstiĭ în preajmă.
Măreţul pustiŭ singuratic
Sub albele raze de lună,
Din gloriĭ străbune atîta-ĭ !
Atît e din gloria străbună !....
Strajă de taĭnă-ĭ aşază
Negrele falduri de umbră.

Echou-n văzduh purtător urlet din văĭ îĭ aduce.
Gemet de frate-mpilat,
Scrişnet de fiare duşmane.
Şi n-are oşteni să le-nfrîngă !...
Ozana ar şti de-a lor soartă !
Un vaet de cobe al buhneĭ,
Dă veste de gloria moartă,
Straja de taină-o strebate
Şi faldul străbate de umbră...

GEORGE MURNU

Blînd mi-aţĭ venit aproape...

Blînd mi-aţĭ venit aproape
Ochĭ negri, lungĭ pleoape,
Çucernic mă-nchin vouă ;
Căcĭ sfînta voastră rază
Viaţa-mĭ reînviează
    Ca într-o lume nouă.

    Simt parcă-ĭ sărbătoare,
De un cìntec de vioare
    Răsună-ntreaga fire ;
I-o nuntă atît de-aleasă
    Frumseţa ta-ĭ mireasă
    Şi sufletu-mĭ e mire !

D. HURMUZESCU

Difuziunea razelor X prin diferite corpurĭ

Să ştie că razele acestea [1])—care nu impresionează retina o-ochiuluĭ nostru, din cauza mareĭ lor absorbţiunĭ în sistemul ochiuluĭ, saŭ a lipseĭ lor de reflexiune şi de refracţiune—pot fi puse în evidenţă prin treĭ mijloace:

1) Proprietatea lor de a impresiona plăcile sensibile fotografice, şi a da ast-fel conturul lucrurilor maĭ mult saŭ maĭ puţin opace pentru aceste raze—saŭ acţiunea radiografică.

2) Proprietatea lor de a face luminîscente unele substanţe numite fluorescente, şi după cum ele străbat corpurĭ maĭ mult saŭ maĭ puţin absorbante, o să avem pe acea substanţă fluorescentă punte maĭ puţin saŭ maĭ mult luminoase, deci din noŭ contururĭ de obiecte; aceasta este radioscopia.

3) Cele două proprietăţĭ ale razelor X aŭ fost date de Röntgen [2]). O a treia proprietate, descoperită de autorul acestor rîndurĭ în colaboraţiune cu d-l Benoist, este acea de a descarca corpurile electrizate. Acesta din urmă este cu mult maĭ întrebuinţată pentru studiul acestor radiaţiunĭ, ca fiind susceptibilă de o maĭ mare preciziune.

De la începutul descoperireĭ razelor X, s-a căutat numaĭ de-

---

1. Buletinul Societăţeĭ de Ştiinţĭ No, 11, anul V, Razele Röntgen, conferinţă de Dr. Hurmuzescu.

2. Nouvelles propriétés des rayons X, par L. Benoist et le Dr. Hurmuzescu. Comptes Rendus de l'Académie des Sciences de Paris, 3 Février 1896.

cît să să determine înrudirea lor cu celelalte radiațiunĭ cunoscute.

S-a cercat să să vadă, dacă razele X admit o lege de reflexiune și de refracțiune. Experiențe bine conduse aŭ arătat, că razele X nu admit reflexiune nicĭ refracțiune regulată.

S'a văzut însă că vecinătatea unor corpuri, ca plumbul, zincul și altele, daŭ un fel de difuziune razelor X, care difuziune produce o perturbațiune în radiografiarea diferitelor obiecte. Căcĭ după cum diferitele marginĭ să găseaŭ saŭ nu în vecinătatea acestor corpurĭ, contururile eraŭ maĭ mult saŭ mai puțin deformate. Aceste cauze de nereușită a radiografiilor nu eraŭ bine determinate, deși ele formaŭ obiectul discuțiunilor și a experiențelor multor savanțĭ.

Incă din Octomvrie 1897, in urma maĭ multor experiențe și întrebuințînd metoada electrometrică, — adecă cea relativă la a 3-a proprietate a razelor X, și cu electrometrul propriu, al caruĭ superioritate de preciziune a fost recunoscută de toțĭ savanțiĭ care s-aŭ servit de aparatul acesta—am fost condus a observa că razele X, ajungînd pe o suprafață oare-care, să transformă în grosimea acesteĭ suprafețe, dînd naștere unor altor raze care să propagă în toate sensurile, dar care sunt maĭ puțin intense și maĭ lesne absorbite de către diferitele substanțe [3]). Am găsit de asemenea că această transformațiune depinde de fie-care substanță. Printre metale, zincul și plumbul sînt acelea care transformă maĭ mult; iar printre celelalte substanțe, este parafina.

Bazat pe aceste experiențe, am putut explica fenomene care păreaŭ necunoscute, ca interversiunea unor impresiunĭ în radiografie [4]).

Urmărind maî departe aceste experiențe, am căutat să vedem cum am explica oare această transformațiune a razelor, în raport cu celelalte lucrurĭ cunoscute la celelalte radiațiunĭ, ca radiațiunele calorifice, optice, electrice. Așa dar chestiunea este, să vedem cu care din aceste radiațiunĭ să asamănă maĭ mult razele X?

3. D. Hurmuzescu. Sur la transformations des rayons X. Comptes-Rendus de la Societé française de Physique, 10 avril 1898.

4. La nature du métal dans l'absorption et l'émission des rayons X. D. Hurmuzescu Eclairage électrique, 23 avril 1898.

Acesta este obiectul unuĭ memoriŭ, din care un rezumat a fost prezentat la congresul de la Nantes [5]) 10 August 1898.

Existǎ în fenomenul radiaţiunilor luminoase, un fenomen care aee multǎ analogie cu cel de care ne ocupǎm, este *difuziunea*, şi de care depinde forma şi culoarea corpurilor. O Lumina simplǎ, întîlnind o suprafaţǎ nelustruitǎ bine, sǎ reflecteazǎ în toate pǎrţile într-un mod neregulat, luminînd-o, şi astfeliŭ ne dǎ forma şi conturul eĭ [6]).

Dacǎ lumina care cade pe aceastǎ suprafaţǎ, este o luminǎ compusǎ din maĭ multe radiaţirnĭ, cum e lumina albǎ, o parte din radiaţiunĭ sînt distruse ca luminǎ (fiind absorbite de corp sub formǎ de cǎldurǎ, de electricitate, etc), iar restul radiaţiunilor sînt difuzate şi ne daŭ astfel forma şi culoarea corpuluĭ.

Culoarea unuĭ corp variazǎ cu natura lumineĭ cu care este uminat, adecǎ depinde de sorgintea [7]) de luminǎ întrebuinţatǎ.

Ştim cu toţiĭ, cǎ culoarea unnĭ corp nu este aceiaşĭ, dupǎ cum îl privim sub influenţa lumineĭ solare, adecǎ zioa, saŭ seara, adecǎ la o luminǎ artificialǎ.

Acelaşĭ lucru sǎ întîmplǎ şi pentru razele transformate din razele X, saŭ maĭ bine difuzate din razele X. In cazul de care ne ocupǎm, problema este maĭ grea, din cauzǎ cǎ sursele de raze X (tuburile cu vid : Krookes, Röntgen, Goldştein, Müller, Geisler, Chabaud etc.) sînt foarte diferite, prin faptul cǎ este absolut imposibil fabricarea a douǎ tuburĭ exact aceleaşĭ. Dar chiar de ar fi posibilǎ aceastǎ fabricare, în timpul funcţionǎreĭ, sǎ modificǎ diferit prin trecerea descǎrcǎrilor electrice [8]).

Fenomenul este maĭ complex fiind însǎ de aceiaşĭ naturǎ.

Astfeliŭ dar, sǎ poate spune, cǎ fie-care corp difuseazǎ radiaţiunĭ deosebite. dupǎ natura tubuluĭ producǎtor de raze X.

---

5. Sur la transformation des rayons X. D. Hurmuzescu Eclairage, 20 Aout 1898.

6. Aceastǎ luminǎ întîlnind o suprafaţǎ foarte lucie, ca o oglindǎ, se reflecteazǎ; de acea cînd ne uitǎm într-o oglindǎ, vedem imagina obiectelor, iar de existenţǎ oglinzeĭ, numaĭ cadrul eĭ ne dǎ cunoştinţǎ.

7. Lumina care sǎ apropie maĭ maĭ mult de cea naturalǎ este lumina electricǎ şi lumina de acetilenǎ.

8. Un savant francez a ajuns la aceleaşĭ concluziunĭ. Saynac: Les transformations des rayons X par les métaux. Eclairage électrique, Mars et Avril 1898.

Cu aceasta facem un pas maĭ mult în cunoaşterea şi explicarea razelor X. Adecă, ele ar fi nişte radiaţiunĭ, ca şi cele luminoase, însă de vibraţiune mult maĭ repede, cu o perioadă şi lungime de undă mult maĭ mică, ceia ce ar explica proprietatea lor, de a străbate corpurile opace, de a fi foarte lesne absorbite şi de a descărca corpurile electrizate.

D. CĂLUGĂREANU

Asupra determinărei sexuluĭ

Condițiunile ce fac ca embryonul să-șĭ iea, la un moment dat a desvoltăriĭ sale, sexul femenin saŭ masculin, constitue unul din fenomenele cele maĭ secrete ale natureĭ. Știința a căutat din timpurile cele maĭ vechĭ, să pipăe acest fenomen, atît de interesant și greŭ de explicat. In tot decursul desvoltăreĭ omenireĭ, filozofiĭ și cercetătoriĭ natureĭ aŭ fost izbițĭ de această enigmă, și aŭ căutat să-ĭ găsească dezlegarea. Intre Agur-Weda ă medicineĭ indiene apoĭ Talmudul, scrierile luĭ Hypocrat etc. și teoria cea maĭ recentă a luĭ Schenk, există un număr considerabil de teoriĭ, ce tind să explice fenomenul diferențiereĭ sexuluĭ. Unele dintre ele, în deosebĭ cele maĭ vechĭ, sînt cu totul fantaziste, căcĭ nu să sprijină pe nicĭ un fapt dovedit. Cele maĭ noue din contra să bazează pe observațiunĭ culese în natura organică, precum și pe cercetărĭ experimentale asupra animalelor și plantelor.

Progresele în această chestiune aŭ început a să face simțite odată cu progresele Anatomieĭ și Phyriologieĭ atît animale cît și vegetale.

In timpurile maĭ noue s-a pus, în serviciul dezlegăreĭ acesteĭ probleme, și marele aparat statistic modern.

O privire generală asupra tuturor lucrărilor făcute în acest sens, ne arată că teoriile formulate de savanțĭ, să pot grupa în 3 marĭ categoriĭ:

1) Teoriile ce pretind că genul embryonuluĭ este acum format

în ovul înainte ca el să fi fost pus în libertate de foliculul luĭ *Dr. Graaf*, deci înainte de fecundare; cu alte cuvinte ovulul posedă în el însuşĭ tendința de a da naştere, după fecundare, unuĭ individ femel saŭ mascul.

2) Teoriile ce găsesc că embrionul îşĭ ea un sex saŭ altul după împrejurările în care să face fecundațiunea, și în fine,

3) Teoriile ce pun determinarea sexuluĭ pe sama condițiunilor de nutrițiune ale embrionuluĭ.

Nu voiŭ enumera și discuta aci toate aceste teoriĭ. Vreaŭ numaĭ să ating în cîte-va cuvinte teoria cea maĭ recentă, adecă teoria luĭ *Schenk*, și în urmă, făcînd o apreciare generală asupra lucrărilor făcute în această direcție, să vedem ce a cîştigat ştiința pînă astă-zĭ în privința soluțiuneĭ acesteĭ probleme.

Schenk tinde să demonstreze faptul că dacă o femeie să bucură de fenomene de ardere energice, precum și de o asimilațiune înbelșugată, ovulele ce să formează în ovarele eĭ vor fi bine nutrite, viguroase, și din ele vor lua naștere, după fecundare, indivizĭ de sex bărbătesc și vice-versa. Pentru a pune în evidență energia de oxidare a organizmuluĭ, să adresază el la examinarea calităților urineĭ, ia fiind indicatorul cel maĭ exact al stăreĭ fenomenelor de nutrițiune în organizm, și dacă în urină să găsește zahar în o cantitate relativ mare (o glycozurie phyziologică saŭ un început de glycozurie pathologică), aceasta ne demonstră că arderile în acel organizm sînt slăbite, că prin urmare și nutrițiunea generală sufere; ovulul din foliculul luĭ de Graaf să nutreşte insuficient, și din el, după fecundare, nu poate eși decît un individ slab, ce e o femee. Din contra, cînd urina nu conține de loc zahar, saŭ foarte puțin (o glycozurie phiziologică foarte slabă), concluziunea trebue să fie că organizmul posedă o suficientă energie de ardere și de nutrițiune; ovulul fiind îndeajuns nutrit, e apt de a da naștere unuĭ îndivid mascul.

Schenk sprijină teoria sa pe fapte observate de el la om, din care fapte reesă că femeile cu mult zahar în urină, nasc tot-deauna fete, pe cînd cele fără zahar în urină saŭ cu o cantitate minimală, nasc tot-deauna băețĭ.

In consecință autorul găsește mijlocul de a face ca o femee, care prin constituția eĭ e predispusă să nască numaĭ fete, să poată da naștere și la băețĭ. Pentru aceasta trebue a suprima zaharul din

urină, prin îndepărtarea pe cît să poate a alimentelor hidrocarbonate și nutrirea femeeĭ cu substanțe azotoase, care sînt maĭ bune nutritive și daŭ maĭ puțin zahar în sînge. Cu chipul acesta, după Schenk, *nutrițiunea generală a organizmuluĭ s-ar mări și oxidațiunile ar deveni maĭ energice*, deci și ovulul ar deveni maĭ bine nutrit.

Firește că și teoria luĭ Schenk să lasă a fi criticată, ca și toate cele anterioare eĭ, căcĭ să cunosc cazurĭ în care femeĭ cu un diabet ușor aŭ născut băețĭ, apoĭ nu e rar de a observa cazurĭ; unde femeĭ fără zahar în urină nasc fete. Cazul cînd, în sarcina dublă, copiiĭ sînt de sex diferit, iarășĭ combate teoria luĭ Schenk. Insușĭ autorul ne dă cazurĭ unde, cu tot tratamentul alimentar, n-a reușit să suprime zaharul din urină, și totușĭ femeia a născut băiat.

Dar să considerăm corpurile acele unde zaharul a putut fi suprimat din urină, prin o alimentațiune azotoasă. Ce fenomene s-aŭ petrecut în organizm pentru a ajunge la acest sfârșit ? — Știm astă-zĭ că glycoza în organism provine din feluritele modificărĭ chimice, ce le sufăr alimentele, cu deosebire cele hidrocarbonate, apoĭ maĭ știm că această glycoză are ca destinație phyziologică, ca prin oxidare să să transforme în ultimele două producte H_2O și CO_2 și că din această oxidare rezultă o cantitate de căldură, din care o parte să transformă în munca mecanică musculară.

Dar pentru ca tot zaharul din sînge să fie ars, pe măsură ce el să naște, trebue ca organizmul respectiv să poseadă o energie de ardere suficientă. De îndată ce procesele de oxidare ale organizmuluĭ slăbesc, glycoza nu maĭ poate fi arsă în totalitate, pe măsură ce să produce, și fiind că ia nu să poate acumula în sînge, trebue să fie eliminată prin urină.

Așa dar apariținnea zaharuluĭ în urină ne arată (exceptînd glycozuria alimentară), o diminuare a energieĭ proceselor de ardere în organizm.

Acum ce putem noĭ face, pentru ca zaharul să dispară din urină ? Trebue să căutăm a diminua cantitatea acesteĭ substanțe în sînge, așa ca prisosul ce nu poate fi ars, să nu maĭ existe în organizm. Cantitatea de zahar în sînge fiind atuncĭ maĭ mică, procesele de oxidare, de și slăbite, vor fi suficiente pentru a arde tot zaharul. Această diminuare a zaharului în sînge să poate provoca prin alimentația, pe cît să poate maĭ puțin, cu substanțe hidrocarbonate.

Decĭ prin regimul azotos am împuţinat cantitatea de zahar în sînge; dar aceasta nu însamnă cîtuşĭ de puţin că am mărit energia oxidărilor în organizm. Procesele acestea aŭ rămas tot aşa de slabe ca maĭ înainte, şi noĭ n-am făcut altă-ceva decît a le da maĭ puţin de lucru, atît cît ele sînt în stare să facă. Insă, oxidările rămănînd slăbite, o ingestiune abondentă de albuminoide este zadarnică, fiind că asimilaţiunea şi desasimilaţiunea albuminoidelor cer pentru a să îndeplini, oxidaţiunĭ energice.

Prin urmare din punct de vedere phyziologic, teoria luĭ Schenk nu e satisfăcătoare.

In sprijinirea luĭ Schenk să pare că vin lucrările făcute în această direcţie de *Landois* cu *Larvele de Vanessa Urticae*, de *Maupas* cu *Hydatina senta*, etc. din care reesă în mod clar, că nutriţiunea ouluĭ şi a larveĭ are o influenţă vădită asupra determinăriĭ sexuluĭ viitoruluĭ animal.

E incontestabil că la aceste animale putem determina un sex saŭ altul, influenţînd asupra condiţiunilor de dezvoltare.

Totuşĭ aceste fapte nu pot fi invocate, pentru susţinerea teorieĭ luĭ Schenk şi iată pentru ce:

Ceia ce să remarcă, în toate teoriile apărute pînă acum, este că toate pun determinarea sexuluĭ pe comptul *unuĭ singur factor*, fie el nutriţiunea ovuluiuĭ (Schenk), fie maturaţiunea luĭ (Thury), origina stîngă saŭ dreaptă a ovuluiuĭ (Hencke), vrîsta părinţilor, etc. Nicĭ una din ele nu poate răspunde la toate detaliile chestiuneĭ.

Dar oare poate un singur factor să fie de ajuns pentru a determina sexul embryonuluĭ?

Raportîndu-ne la lucrările ireproşabile, făcute cu animalele inferioare şi enunţate maĭ sus, răspunsul ar fi afirmativ. Insă trebue să ştim că lucrurile nu să petrec aşa de simplu; căcĭ dacă la animalele inferioare un singur agent e suficient pentru a determina acest fenomen, aceasta provine din cauza simplicităţeĭ fenomenelor vitale şi a condiţiunilor de viaţă. Totul aci să petrece pe o scară răstrînsă. Nu maĭ e tot aşa cu animalele superioare, şi în special mamiferele şi omul. Aci fenomenele vieţeĭ şi condiţiunile eĭ să complică în mod considerabil, aşa că pentru îndeplinirea unuĭ fapt aşa de important, ca diferenţiarea sexuluĭ, nu poate fi de ajuns un singur factor; trebue să existe o serie de factorĭ care colaborează în acest scop, şi poate chiar uniĭ din factoriĭ care aŭ fost pînă a-

cum considerați ca lucrînd în mod independent, să să asocieze pentru ajungerea rezultatuluĭ definitiv.

E evident că substanța vie, ovulară saŭ spermatică, ce va da naștere unuĭ mascul saŭ uneĭ femele e aceiașĭ, dar evoluția eĭ într-un sens saŭ altul probabil că depinde:

1) De condițiunile în care să face dezvoltarea embryonuluĭ.

2) Cu oare-care probabilitate s-ar putea spune că și vr-un product al secrețiunilor interne din organizmul mameĭ ia o parte însemnată.

Asupra acestuĭ factor, dacă s-ar experimenta, poate că am cîștiga date importante, în ceia ce să raportă la această chestiune.

3) De alțĭ factorĭ neexperimentațĭ pînă acum. Nu să poate spune, că toțĭ factoriĭ pe care îĭ enumăr aci, vor avea o importanță egală; vor fi uniĭ care vor avea un rol secundar, saŭ poate că chiar vor lipsi, și în locul lor să vor substitui alțiĭ; dar putem spune, vorbind de animalele superioare, că fenomenul nu este determinat numaĭ de un singur factor. Un exemplu ne-ar putea încredința de acest fapt.

O cățea dă naștere la 3—4—5 orĭ 6 puĭ, din care uniĭ sînt masculĭ, alțiĭ femele. Aceștĭ puĭ provin din ovulele aceleiașĭ mame, fecundate cele maĭ de multe orĭ de acelaș mascul. Dezvoltarea ovuluĭ în foliculele luĭ de Graaf s-a format în condițiunĭ identice. Pentru ce atuncĭ deosebire de sex?

Acest fapt nu admite pînă azĭ nicĭ o explicațiune maĭ serioază, de cît acea a teorieĭ luĭ Thury, care să rezumă în aceste cuvinte:

Ovulul imediat după eșirea din foliculul luĭ de Graaf, nu este încă matur, și pentru a ajunge în acestă stare, el trebue să stea un timp oare-care, saŭ în trompe, sau în pavilioanele trompelor. Dacă ovulul a fost fecundat imediat după eșirea din foliculul luĭ de Graaf, atuncĭ el, fiind încă nematur, nu va putea da naștere la un individ robust, puternic, ci unuĭ individ slab, care este o femelă. Dacă din contra, ovulul, înainte de fecundare, stătuse un timp oare-care afară din foliculul luĭ de Graaf, decĭ a avut timpul să devie matur, atuncĭ din el va eși un mascul. — După această teorie exemplul nostru s-ar putea lămuri, căcĭ să poate întîmpla în momentul copulațiuneĭ, ca ovulele ce aŭ dat naștere embryonilor

să nu fi fost toate eliberate de maĭ înainte din foliculul luĭ de Graaf. Unele eraŭ acum mature, altele de abia căpătase libertatea, şi nu avusese timpul să devie mature, şi în fine altele nu s-aŭ fost pus nicĭ în libertate, şi numaĭ maĭ tîrziu ceva, foliculul luĭ de Graaf le-a expulzat, aşa că în momentul fecundaţiuneĭ, ele eraŭ de tot tinere. Din cele mature aŭ rezultat masculĭ; din cele nemature femele.

Aşa dar, după teoria luĭ Thury, ovulul ar fi acel, care avînd calităţĭ anumite, ar da impulsul tuturor celulelor ce vor rezulta din el, de a forma un individ mascul saŭ femel.—Faptul constatat de un autor francez, în timpul segmentăriĭ ouelor de broască, să pare că confirmă teoria luĭ Thury.

Acest autor iea ouă de broască fecundate şi le pune să să dezvolte, în condiţiunele cele maĭ favorabile.

Ouăle fiind ajunse cu segmentarea în stadiul de morulă, le pune unul cîte unul sub microscop, şi prin ajutorul unor ace foarte fine, desparte una saŭ două celule din corpul moruleĭ, şi restul îl lasă să-şĭ urmeze maĭ departe calea evolutivă.

O ast-fel de morulă mutilată dădea totdeauna un embryon căruia îĭ lipsaŭ unele organe.

Autorul a observat, că dacă extirpă anumite celule ale moruleĭ, lipseaŭ anumite organe embryonuluĭ-monstru rezultat.

Din aceste fapte, putem trage concluziunea, că încă din stadiile cele maĭ tinere ale segmentăriĭ ouluĭ, fie-care organ îşĭ are anumite celule din care va lua naştere, şi nu indiferent din ori-care.

Trebue decĭ ca în morulă să existe şi celule cu destinaţiunea de a forma organele genitale. Insă fiind că toate celulele moruleĭ resultă din segmentarea aceleiaşi celule—oul—urmează că proprietăţile celulelor posterioare aŭ fost transmise de celula primitivă, care acumulează în ia toate aceste proprietăţĭ, decĭ şi pe acea de a da naştere organelor genitale feminine saŭ masculine.

Aşa dar teoria luĭ Thury ar fi confirmată.

Dar noĭ ştim că primele începuturĭ de dezvoltare a organelor genitale apar la embryon, sub forma unuĭ ţesut epitelial numit *epiteliul germinativ al luĭ Waldeyer*, şi că maĭ tîrziu din acest epiteliŭ să va desvolta saŭ ovarul saŭ testiculul.

De asemenea organele embryonare ce vor da naştere con-

ductelor genitale, sînt canalele luĭ Wolff şi Müller, după persistența unuia şi atrofiarea celuĭ-lalt, să vor dezvolta saŭ trompele cu uterul şi vaginul, saŭ epidydimul cu canalele deferente.

Ceia ce oul transmis a celulelor moruleĭ nu este dezvoltarea organelor generatoriĭ masculine saŭ feminine, ci numaĭ specializarea de a da naştere epiteliuluĭ germinativ al luĭ Waldeyer şi canalelor luĭ Wolff şi Müller.

Pentru ca aceste organe embryonare să evolueze maĭ departe, într-un sens saŭ altul, trebue să intervie factorĭ streinĭ de embryon. E posibil ca specializarea unor anumite celule din morulă, de a forma membrele saŭ vasele sangvine saŭ tubul digestiv, să fie transmise de oŭ căcĭ, toate aceste organe sînt aceleaşĭ la barbat ca şi la femee.

Nu e tot aşa cu orgenele genitale. Ele aŭ un stadiŭ intermediar comun, în care genul embryonuluĭ este *indiferent*. Ajungerea acestuĭ studiŭ a putut fi imprimată celulelor moruleĭ de către ou, dar evaluarea stadiuluĭ îndiferent în sensul unuia sau a altuia se sustrage de la influența ouluĭ. Factoriĭ ce provoacă această diferențiare sunt, după cît se pare, de altă natură. Vor fi fiind eĭ : modul de nutrițiune al embrionuluĭ, sau influența vre-o unei secrețiunĭ interne, saŭ alțiĭ, aceasta e posibil.

In privința condițiunilor de nutrițiune ale embryonuluĭ, întru cît se atinge de animalele superioare, n'avem nicĭ o lucrare serioază şi nicĭ nu e probabil că acest factor să fie unicul ce determină sexul.—Cu alțĭ factorĭ s'a experimentat şi maĭ puțin.

Se pare că condițiunile de hrană in timpul vieţeĭ embryonare ne pot explica faptul, cînd în acelaşĭ uterus există maĭ mulțĭ embryonĭ de sex diferit, căcĭ placentele tuturor embryonilor nu se pot însera în acelaşĭ punct al păreteluĭ uterin. Unele vor lua inserțiune pe o regiune a uteruluĭ maĭ saracă în vase sangvine decît altele, şi de locul de inserțiune a placenteĭ, va depinde şi nutrirea mai activă saŭ maĭ lentă a embryonuluĭ ; decĭ nu toțĭ embryoniĭ vor fi puşĭ în aceleaşĭ condițiunĭ de nutrire, şi această diversitate ne-ar putea explica diferența de sex.

Totuşĭ sunt o sumă de fapte care nu se pot absolut explica nu numaĭ prin condițiunile de hrană, dar prin nicĭ una din teoriile astăzĭ existente. Aşa să luăm cazul uneĭ femeĭ ce naşte numaĭ fete.

Singură teoria luĭ Schenk ar putea explica acest fapt, însă numaĭ atuncĭ cînd femea are glycozurie physiologică pronunţată saŭ glycozurie pathologică. Dar fiind că e departe de a găsi glycoza în urină în toate aceste cazurĭ, se 'nţelege că şi teoria luĭ Schenk lipseşte de adevăr.

Ştiinţa nu posedă pînă astăzi nicĭ un factor cîştigat prin experimentaţie, cu care să putem explica totalitatea cazurilor aparţinînd acesteĭ chestiunĭ.

Agenţiĭ aceştia trebue să fie maĭ mult saŭ maĭ puţin numeroşĭ, pentru animalele superioare, în vederea complexităţeĭ condiţiunilor vieţeĭ.

Orĭ care şi orĭ cîţĭ ar fi eĭ, cea ce e sigur, este că *factoriĭ ce determină sexul nu pot lacra în mod decisiv, de cît în timpul diferenţiereĭ epitheliuluĭ luĭ Waldeyer şi a canalelor luĭ Wolff-Müller, pentru că în aceste momente embryonul îşĭ cîştigă genul seu.*

Numaĭ împrejurările ce acţionează în această perioadă de desvoltare, aŭ valoarea cea maĭ importantă, şi numaĭ găsind aceştĭ factorĭ, vom putea spera în determinarea voluntară a sexuluĭ.

Dar pentru aceasta se cere un studiŭ foarte laborios. In biologia e cunoscut faptul că pentru a ne da seama de complexitatea uneĭ funcţiunĭ şi a împrejurăriior ce o determină, trebue să începem a o studia de la organismele la care ea se manifestă în modul cel maĭ simplu. Tot aşa trebue să se studieze şi determinarea sexuluĭ, începînd a studia acest fenomen de la animalele inferioare şi urcîndu-se apoĭ din ce în ce pe scara zoologică.

In această serie de cercetărĭ, vom găsi că la animalele inferioare, după cum a probat-o lucrările luĭ Landois, Maupas etc. factoriĭ ce determină sexul sunt puţinĭ, dacă nu unicĭ, şi că ajungînd la animale din ce în ce maĭ superioare, odată cu complicaţia fenomenelor vitale, factoriĭ respectivĭ să vor înmulţi, adăugîndu-se alţiĭ noĭ, pe lîngă ceĭ găsiţĭ la baza regnuluĭ animal, saŭ vor dispărea uniĭ din aceştĭ din urmă, pentru a se substitui alţiĭ în locul lor.

Studiile luĭ *Oflüger* asupra desvoltăreĭ ouelor de broască ne afirmă acest fapt.

El a constatat, în urma unor cercetărĭ foarte minuţioase, făcute în scop de a combate teoria luĭ *Born* (care pretinde că determinarea sexuluĭ la embroyoniĭ de broască se face după con-

dițiunile de hrană și temperatură a desvoltăriĭ larvelor), că hrană și temperatura n'au nicĭ o influență asupra diferențiereĭ sexuluĭ embryonilor de broască.

Iată decĭ un factor, hrana ouluĭ și larveĭ în desvoltare, care la *Vanessa Urticae*, are o influență decizivă, la broască, dispare și probabil că e înlocuit cu un altul.

Ajungînd cu acest studiu comparativ la mamifere și om, factoriĭ vor fi multipli și asupra unora poate nicĭ nu vom putea experimenta, fiind prea ascunșĭ metoadelor noastre de învestigațiune.

In urma acestor considerațiunĭ putem conchide, că cu mare greutate, vom găsi toțĭ factoriĭ ce conlucrează pentru determinarea sexuluĭ la manifere și om, și că chiar dacă aceasta ar avea loc, vom întîmpina enorme dificultățĭ de a provoca în mod voluntar sexul pe care 'l dorim, de oare-ce nu vom putea mînui după voință toțĭ factoriĭ, pentru a-ĭ modifica așa fel ca să ajungem la rezultatul propus.

Berlin 22 Iulie 1898.

DĂRI DE SAMĂ

Reproducem după Revue historique din Paris, Sept.—Oct. 1898 următoarea dare de samă a d-luĭ **D. Teodor**, *asupra edițieĭ franceze a Istorieĭ Romînilor de A. D. Xenopol.*

Histoire des Romains de la Dacie trajane depuis les origines jusqu'à l'union des principautés en 1859 par **A. D. Xenopol**, professeur à l'université de Iassy, membre de l'académie roumaine, avec une préface par **Alfred Rambaud**, professeur à la Faculté des lettres de Paris. — Paris, Ernest Leroux, 1896, 2 vol. in 8, XXV—488 et 611 pages.

Cartea care poartă titlul de maĭ sus nu-ĭ decît prescurtarea uneĭ însemnate lucrărĭ din șese volume, pe care autorul le-a publicat în romînește, de la 1889 pînă la 1893, și care reprezintă sinteza, pe care, după o muncă grea de vre-o 15 anĭ, autorul a putut-o scoate din lucrările sale personale și din sforțările istoriografieĭ romîne în curs de un secol. Cititoriĭ acesteĭ reviste cunosc pe autorul istorieĭ Romînilor. D-l N. Iorga, eminentul istoric și profesor la facultatea din Bucureștĭ, a făcut aicĭ chiar o dare de samă asupra edițiuniĭ romîneștĭ, a doua zi după aparițiunea celuĭ din urmă volum ; asupra originilor istorieĭ romîne, ideile d-luĭ Xenopol, acum expuse într-o lucrare aparte, aŭ fost discutate și aicĭ și aiurea, și în această *revistă* chiar autorul le-a aparat, în maĭ multe rîndurĭ, în articolele sale.

Dacă *revista* ține să maĭ vorbească încă odată despre această lucrare, nu e numaĭ pentru a da unuia din harniciĭ săĭ colaboratorĭ o dovadă de simpatie deosebită, dar chiar și maĭ ales pentru a atrage atențiunea erudi-

13

ţilor şi literaţilor francejĭ asupra unor puncte care îĭ vor pune în stare să judece prin eĭ înşişĭ spiritul şi metoda a acesteĭ lucrărĭ, care, capitală pentru Romînĭ, a cîştigat o importanţă mult maĭ mare prin traducţiunea în franţuzeşte.

Ediţiunea franceză cuprinde, în fruntea întîiuluĭ volum, o prefaţă a d-luĭ Al. Rambaud, însemnată prin preciziunea, claritatea şi adîncimea, care recomandînd lucrarea publiculuĭ francez, pune în relief în acelaş timp spiritul care domneşte în ia şi concluziunile care decurg din ia. Autorul le expusesă însuşĭ în întroducerea voluluĭ al VI-le romînesc, şi regretăm mult că această întroducere a rămas necunoscută publiculuĭ francez, căcĭ lucrările istorice nu trăesc numaĭ prin micĭ adevărurĭ de detaliĭ, pe care studiĭ de îndelungată rabdare pot să le răstoarne din o zi într-alta, dar maĭ ales prin ideile generale pe care i le dictează învăţatuluĭ imaginaţiunea şi inima sa.

Două tabele bine făcute sfîrşesc al doilea volum şi astupă ast-feliŭ o lacună pe care critica o bănuise ediţiuniĭ romîneştĭ.

Era foarte îndrăzneţ a întreprinde o istorie generală a Romîniei, de-oare-ce noĭ posedăm atît de puţine monografiĭ bnne; d-l Xenopol a trebuit să facă, rînd pe rînd, muncă de paleograf, de lexicograf, de arhivar, de cronologist, de filolog, etc. De accia autorul a avut dreptul să scrie: „cer de la aceĭ care să vor ocupa cu lucrarea mea, să o privească în întregul eĭ; să nu să oprească numaĭ la o epocă oare-care, căcĭ, bine înţeles, într-o lucrare atît de uriaşă, era cu neputinţă une-orĭ de a nu slăbi.“ De aceia, studiind numaĭ marile liniĭ ale opereĭ, nu vom aminti, dintre detaliĭ, decît cele maĭ importante pentru istoriografia romînă.

Formarea naţiuniĭ romîne, epoca slavizmuluĭ, predomnirea grecizmuluĭ, epoca romînizmuluĭ, acestea-s cele patru împărţirĭ ale opereĭ d-luĭ X. Dacă deci scoatem pe cea dintîiŭ, pentru care autorul a ales, ca bază a clasificaţiuniĭ sale, un caracter de natură etnologică pentru celelalte treĭ această bază e limba întrebuinţată în biserică şi stat; cînd numeşte a doua perioadă *Epoca Slavizmuluĭ*, ne spune prin aceasta că biserica şi statul aŭ în-

trebuințat limba slavă; nicĭ o relațiune de cauzalitate, nicĭ chiar de concomitanță neexistînd între întrebuințarea acesteĭ limbĭ și celelalte evenimente contemporane.

Principiul acesteĭ împărțirĭ este el nezdruncinat?

Cît privește influența greacă, d-l X. ne-a aratat minunat de bine originile, progresul, slăbirea și nu numaĭ ca fenomen literar, dar încă și ca eveneıment politic și economic. Cititorul să poate convinge de acest lucru, percurgînd frumoasele capitole scrise de autor în această privință.

Cît despre slavizm, d-l X. ne desfășură începuturile sale în două frumoase capitole, unul asupra *„Bulgarieĭ Nord-Danubiene“*, altul asupra *„Bisericeĭ bulgare la Romînĭ“*. apoĭ ne expune organizațiunea sa în alte două capitole despre *„Țările Romîne la sosirea Ungurilor“* și *„Muntenia și Moldova înaintea întemeereĭ principatelor“*, și cînd, maĭ tîrziŭ, după alcătuirea acestor principate, vrea să studieze organizațiunea lor primitivă, ne-o prezintă aproape întreagă ca un efect al înrîurîreĭ slave. Aicĭ s-ar putea adăoga de asemenea legăturile Valachieĭ cu Bulgariĭ și Sîrbiĭ, legăturĭ atît de puțin cunoscute în Romînia și, desigur pe nedreptul, prea nebagate în samă, dar pe care nu le putem explica nicĭ prin frica de Turcĭ, încă puțin cunoscuțĭ, nicĭ prin acea de Ungurĭ, încă puțin primejdioșĭ și prea curînd amicĭ aĭ ambelor popoare. Ajungem ast-fel la această concluzie, că slavizmul a fost, ca și grecizmul, ceva maĭ mult decît un fenomen literar în țările romîne; începe și sfîrșește cu mult maĭ curînd decît o spune autorul. In momentul cînd să întemeiază principatele, slavizmul e acum organizat, a pătruns organismul social romînesc, nu să maĭ dezvoltă, și timpul nu e departe cînd povîrnișul va începe. Odată Turciĭ ivițĭ la orizon și Constantinopole luat, slavizmul nu maĭ domnește asupra destinelor țărilor romîne, ci cucerirea turcească cu grecizmul pe care-l clocește și, dacă limba slavă e întrebuințată în biserică și stat, ia nu e decît rămășița unuĭ trecut pe ducă. Pentru a să convinge, cititorul să poate adresa la capitolele intitulate: *„Fenomene generale în timpul perioadeĭ slavizmuluĭ“*, unde o singură mică notiță e rezervată slavizmuluĭ și unde ceia ce domnește în adevăr e cucerirea otomană.

Clasificațiuneĭ date de d-l X. i s-ar putea deci substitui o alta, maĭ conformă realitățiĭ lucrurilor: întîia epocă, întitulată „*Originile*“ ne-ar duce pînă în secolul al XV, și ar fi despărțită în treĭ, prin invaziunea Bulgarilor și întemeierea principatelor; a doua perioadă, întitulată „*stăpînirea otomană*“ ne-ar aduce pînă în secolul al XIX, cuprinzînd două trepte, din care cea de a doua ar fi secolul XVIII, *secolul fanariot*; a treia epocă ar sfîrși cu unirea principatelor. Clasificațiunea aceasta ar face prea puțin caz de limba întrebuințată în biserică și în stat, după cum istoria Apusuluĭ nu pune nicĭ o importanță pe întrebuințarea latineĭ în biserică și stat, saŭ a francezeĭ în diplomație; ia ar fi pur și simplu politică, înfățișînd în acelaș timp îndoitul folos de a putea îmbrățișa toate evenimentele sociale și de a să armoniza minunat cu clasificațiunea istorieĭ universale.

Să întrăm acum în cercetarea cîtor-va din teoriile prezentate de d-l X.

Volumul întîiŭ și începutul celuĭ de al doilea sînt consacrate pentru a zdrobi teoria roesleriană. Aceasta-ĭ partea cea maĭ bine cunoscută în Franța, și noĭ nu am reveni, dacă sinteza celor ce să cunosc cu privire la această chestiune și maĭ ales cîte-va observațiunĭ nu ni s-ar părea necesare. Această chestiune e greŭ de rezolvit în sine; ba maĭ mult încă, vrăjmășia dintre Romînĭ și Ungurĭ a făcut-o maĭ complexă și maĭ delicată. Starea izvoarelor e așa feliŭ că, dacă un istoric s-ar mărgini a scrie ceia ce să cunoaște pozitiv asupra acesteĭ perioade, munca sa ar fi scurtă; dar, nicĭ uniĭ nicĭ alțiĭ nu s-aŭ putut mulțămi cu ignoranța. Istoriciĭ ungurĭ declară că, de-oare-ce timp de o mie de anĭ nu avem nicĭ una saŭ aproape nicĭ o mărturie asupra poporuluĭ Romîn, aceasta-ĭ o dovadă că acest popor nu exista, și trebue ca istoriciĭ romînĭ, dacă nu să învoesc cu teoriile luĭ Roesler, să-șĭ peardă timpul spre a răspunde la toate întrebările pe care o cazuistică interesată le grămădește cu privire la această perioadă a istorieĭ noastre.

Muncă ingrată și grea; dar în timpul în care ne aflăm, e o muncă ce să impune, și trebue să istovim toate mijloacele posibile spre a limpezi problema.

In lucrarea sa, care une-orĭ în această parte samănă

cu o pleduarie, d-l X. a cercetat toate izvoarele și toate lucrările de întîia mînă; el s-a dus să caute pretutindinea, chiar la adversarĭ, argumente pentru a dovedi absurditatea tezeĭ roesleriane, și pentru a respinge obiecțiunile care s-aŭ altoit deasupra eĭ. Dacă, în critica luĭ Roesler, n-a reușit tot-deauna a scoate convingerea tuturor erudiților, cel puțin toțĭ sînt de acord și recunosc forța sa, perspicacitatea sa, și să poate zice că critica sa e hotărîtoare cu privire la maĭ multe puncte. O singură parte rămîne slabă, și încă slabă de tot, aceasta-ĭ partea filologică. D-l X. nu-ĭ un filolog și, din nenorocire voind să urmărească de aproape pe protivniciĭ săĭ, s-a crezut dator să dea acesteĭ părțĭ, nu numaĭ o dezvoltare exagerată, dar chiar o preciziune de detaliŭ, pe care nu o îngădue starea de azĭ a științiĭ, ba chiar, alăturĭ cu dovezile istorice atît de încheietoare, alăturĭ de cîte-va adevarate descoperirĭ filologice (maĭ ales în ce privește lexicologia) îl vedem riscînd etimologiĭ pe care filologiĭ de meserie nu le-aŭ primit.

Pînă astăzĭ însă, printre învățațiĭ apusuluĭ și maĭ ales ceĭ francejĭ, singurĭ filologiĭ s-aŭ interesat de istoria Romînilor, și filologia este cu Roesler. Sînt maĭ ales două fapte de însemnătate capitale pe care anti-roeslerieniĭ nu le-aŭ putut zdrobi. De o parte, toate cuvintele, toate numele care aŭ rămas azĭ din vechia limbă vorbită de coloniștiĭ daco-romanĭ, nu urmează legile fonetice care cîrmuesc formațiunea limbiĭ vorbite azĭ în văile Carpaților și ele par a fi intrate în această limbă, într-o epocă destul de apropiată seculuĭ al XI-le. Pe de altă parte, compararea legilor fonetice ale limbagiuluĭ daco-romîn cu cele ale dialectuluĭ macedo-romîn ne face să bănuim o locuire împreună a ambelor populațiunĭ pînă pe la secolul al X saŭ XI, conlocuire care este, cum să vede, maĭ lungă decît teoria anti-roesleriană ar permite-o. — Dacă pe lîngă asta, adăogim prezența elementuluĭ albanez, vedem că regiunea în care aceste două grupe aŭ conlocuit n-a putut fi decît peninsula Balcanilor. Totul e atît de logic și să înfățișază cu o așa evidență în cît toate silințile d-luĭ X., pentru a resturna una singură din aceste treĭ propozițiunĭ, nu numaĭ c-aŭ căzut, dar aŭ inspirat pe deasupra filologilor și apoĭ și altor învațațĭ un

fel de neîncredere pentru întregul teoriei prezentate de d-l X., și e nedrept, de alt-fel, căcĭ partea istorică e puternică de tot, și dacă, pentru epoca mijlocie, i să poate bănui că întru cît-va a depășit izvoarele, această bănuială nu i să poate adresa pentru începutul și sfîrșitul acesteĭ epoce; cu o preciziune în adevăr științifică și cu o rigoare care merită să fie apreciată chiar de filologĭ, d-l X. a scris, asupra stăriĭ Dacieĭ traiane în momentul publicăriĭ decretuluĭ luĭ Aurelian și asupra stăriĭ țărilor romîne în momentul năvăliriĭ ungureștĭ, capitole hotărîtoare.

Dar atuncĭ unde e adevărul? Nu e decît în sinteza celor două seriĭ de argumente filologice și istorice: o populațiune romană — Daco-Romaniĭ — a continuat să trăiască în cîmpiile și văile Carpaților; dînsa a păstrat terminiĭ geograficĭ și conștiința dreptuluĭ istoric; însă o puternică emigrațiune macedo-romînă, aducînd o populațiune maĭ civilizată, a impus limba sa fraților lor maĭ marĭ. D-l X, nu s-a învoit cu această soluție, singura care poate să împace la un loc toate cîte să știŭ pînă în prezent asupra evuluĭ mediŭ la Romînĭ; (nu este exact, d l X. a admis această explicare. Nota Red.) însă trebue să-ĭ mulțumim c-a așezat pe o bază trainică partea istorică a problemeĭ.

In istoria intemeereĭ celor două principate, noĭ nu vom discuta decît două puncte: data și însemănătatea dată de D-l X. acestuĭ eveniment.

D-l X. întărind în aceasta cu totul tradițiunea, susține că în 1290 o emigrare a Romînilor sub Radu Negru aduse concentrarea stătulețelor care existaŭ în Valachia, și dădu naștere principatuluĭ Valachieĭ.

D-l X. începe, amintind dușmănirile religioase ale Romînilor din Ungaria, ceia ce ar explica o emigrațiune din partea lor. Aceasta-ĭ adevărat; însă cum epoca acestor persecuțiunĭ durează maĭ mult de 100 de anĭ, această constatare nu are nimic a face cu data de 1290. Tradițiunea cronicarilor și afirmarea luĭ Giacomo de Petro Lucari nu cîntăresc maĭ mult în balanță, căcĭ ele să urcă cea dintăĭ în sec. 17, a doua în sec. 15 Celelalte considerațiunĭ, numele *Muntenia*, dat țăriĭ alăturĭ de Valachia, numele de Ungro-Vlachia, pe care titulatura principilor o dă principateluĭ lor, suveranitatea pe care prin-

cipiĭ Valachĭ o exercitaŭ asupra ducatelor Fagaraş şi Amlaş, situate în Transilvania, scoborirea dela nord spre sud a capitalelor (Cîmpu Lung, Argeş, Tîrgoviştea, Bucureştĭ), toate acestea dovedesc cel mult o scoborire din munţĭ, o imigraţiune din Transilvania fără nicĭ o legătura cu data.

Printre dovezile înşirate de d-l X. una singură o vom supune uneĭ cercetărĭ critice. Ce să găndim despre hrisoavele din Cîmpu-Lung? Maĭ întîiŭ, noĭ nu posedăm originalele. Dacă studiem cuprinsul, iată ce aflăm: 1) în 1615, Radu Mihnea întăreşte locuitorilor din Cîmpu-Lung unele privilegiĭ acordate maĭ înainte de Mihail (1392), Vlad (1439) şi Vladislav (1452); 2) în 1633, Leon Tomşa adevereşte şi întăreşte hrisovul precedent; 3) în 12 April 1636, Mateĭ Basarab, întărind aceloraş locuitorĭ *alte* privilegiĭ, spune c-a văzut: „multe hrisoave bătrîneştĭ şi vechi date totdeauna pentru întemeerea oraşuluĭ, maĭ întîiŭ acela a moşuluĭ meŭ.... Radu Negru (1292), acela a luĭ Mihail Voevod (1392), acela a luĭ Vlad Vodă (1439) şi acela a luĭ Vladislav Voevod 1452"; 4) Mateĭ Basarab, în acelaş an, întăreşte la aceiaşĭ *alte* privilegiĭ încă, referindu-să la aceleaşĭ hrisoave ca şi în documentul precedent; 5) patru hrisoave de întărire din 1659, 1660, 1662, şi 1682.—Fiindcă s-a pus la îndoială autenticitatea acestor documente, D-l X. arată acest fapt capital, că cronologia, care rezultă din ele, cu totul în opunere cu a cronicarilor, adecă cu aceia pe care un falşificator ar fi adoptat-o, este singura pe care studiile istorice aŭ primit-o. Dar aicĭ cronologia nu are nimic a face, fiind-că nu e vorba de a primi ori respinge, în bloc toată colecţiunea; faptul că documentele luĭ Mihail (1392), luĭ Vlad (1439) şi a luĭ Vadislav (1452) citate de Mihnea, Tomşa şi Mateĭ ar fi fost autentice, constitue o împrejurare favorabilă, dar nu o probă pentru autenticitatea documentuluĭ luĭ Radu Negru, pe care Mateĭ afirmă că l-a văzut. Insă acest document apare în împrejurărĭ care nu pledează în favoarea autenticităţiĭ sale. Maĭ întîiŭ, el a fost *perdut* (aşa crede d-l X), în timp de 21 anĭ; asta nu-ĭ cu neputinţă, dar trezeşte o bănuială, maĭ ales cînd să ştie cu ce grijă religioasă să păstraŭ aşa feliŭ de acte. Apoĭ trebue să ne îndoim asupra

cuprinsuluĭ. D-l X. stabilind o legătură între apariţiunea sa tîrzie şi faptul că citîndu-l, Mateĭ întăreşte privilegiĭ noĭ, pare a susţine că aceste privilegiĭ figuraŭ în documentul luĭ Radu Negru. Dar să nu uităm că hrisoavele luĭ Mihail, Vlad şi Vladislav, identice în ce priveşte fondul, conţin privilegiĭ întărite de Mihnea (1615) şi Tomşa (1633), şi totuşĭ ele-s citate de Mateĭ Basarab (12 april 1636), alăturea de hrisovul luĭ Radu Negru, pentru întărirea *altor privilegiĭ*, şi alăturea de acest hrisov, în al doilea hrisov al săŭ, pentru întărirea *altor privilegiĭ încă*. Care e deci cuprinsul acestuĭ hrisov din 1292, pe care Mateĭ afirmă că l-a văzut la 12 April 1636? E acela al hrisoavelor luĭ Mihnea şi Tomşa? saŭ acela a primuluĭ hrisov al luĭ Mateĭ? saŭ încă acela din al doilea hrisov al acestuia din urmă, aceste treĭ hrisoave fiind deosebite ca fond? Noĭ nu-l cunoaştem, şi prin urmare acest document nu e hotărîtor. Asta nu însamnă că negăm existenţa acesteĭ imigrărĭ; noĭ vrem să spunem numaĭ, că izvoarele nu susţin preciziunea pe care tradiţiunea, şi d-l X. cu dînsa, ar pretinde-o.

Care a fost însemnătatea acesteĭ imigraţiunĭ? Cum a contribuit ia la organizaţiunea socială şi politică, la soarta politică a ambelor principate? S-o spunem îndată: documentele de care dispunea d-l X. nu erau destul de numeroase şi nicĭ destul de hotărîtoare pentru a-ĭ permite să umple un cadru atît de vast; şi, de altă parte, ele nu să potrivesc totdeauna cu concluziunile autoruluĭ.

Deocamdată, cunoaştem prea puţin organizaţiunea politică şi socială a epoceĭ imediat anterioare imigrăriĭ, pentru a putea judeca despre schimbările pe care aceasta le-ar fi provocat. Mărginind studiarea noastră, nu chiar la aceste schimbărĭ, ci numaĭ la organizaţiunea însăşĭ, oare izvoarele nu-s cu totul insuficiente? Cîte-va hrisoave, cu mult posterioare epoceĭ, cîteva deducţiunĭ foarte puţin precise, procurate de filologie, şi aceasta-ĭ totul. Din toate acestea, spiritul cel maĭ pătrunzător n-ar putea scoate mare lucru.

Cît priveşte organizaţiunea socială, fost-a la început proprietatea colectivă? D-l X. nu atinge această chestiune destul de importantă, şi pe care influenţa slavă o făcea pentru Romînĭ şi maĭ însemnată. Dînsul afirmă că la

origină, adică pe timpul imigrăriĭ de peste munțĭ, nu era decît marea și mica proprietate, că imigrațiunea a întărit în ambele principate elementul nobiliar, fără ca totușĭ această împuternicire să poată fi considerată ca legată cu aservirea țăranilor ; că, deși maĭ tîrziu, această aservire începu și să îndeplini, maĭ curînd în Valachia decît în Moldova. Din aceste treĭ afirmărĭ capitale, d-l X. nu discută decît pe cea din urmă, și cum dovezile lipsesc su totul, aleargă la o discuțiune filologică asupra variațiunilor de înțăles ale cuvintelor *Rumînĭ* și *vecinĭ*, dintre care întăiul, în Valachia, și al doilea, în Moldova, slujaŭ pentru a denumi pe servĭ.

Cu privire la întăiul cuvînt, amintirea luĭ cea maĭ veche, pe care dl. X. a găsit-o, cu însemnarea această, este dintre 1585—1591, — sîntem departe de tot de 1300, nu-ĭ așa ?—pe cînd, începînd din 1635, acel cuvînt slujește a denumi chiar națiunea întreagă, cu un înțeles de mîndrie, de nobleță. Ce încheere se poate scoate de aicĭ, dacă nu, că înțelesul pejoratif a cuvîntuluĭ al precedat înțelesul nobil care apare în epoca renașatereĭ literare a sec. XVII ? Și această concluzie nu ar fi cu totul în opunere cu ceia ce știm despre acea epocă : înaintea imigrăriĭ, organizațiunea politică-socială era acum, până la oare-care punct, destul de înaintată. Sub stăpînirea bulgară, elementul nobil poartă un nume slav, *boiari*, titlul principeluĭ este slav, *Voivod.* Ințălesul pejoratif al cuvîntuluĭ *Rumînĭ* nu e oare de origină slavă și nu-ĭ imigrațiunea care a dat acestuĭ cuvînt o nobleță de mult timp necunoscută ? dl. X. crede din contra, că înțelesul nobil este anterior și că în urmă s'a schimbat prin injosirea condițiunilor economice și politice ale elementuluĭ autochton romîn, înjosire pe care imigrațiunea ar fi provocat-o. Insă, de oarece evenementele următoare ne dovedesc că *boiariĭ* au păstrat situațiunea lor privilegiată, nu cu *elementul autochton*, ci cu *țărăniĭ* cuvîntul *Romîn* s'ar fi schimbat în pejoratif și, de aceia, nu ne putem explica pentru ce, cînd imigrațiunea imputernicește elementul nobil *romîn*, numele pe care acesta îl purta cu mîndrie să atribue țăranilor, pentru a se înjosi maĭ mult cu condițiunea acestora. In fine teza d-luĭ X. presupune că înainte de imigrațiune, populațiunea micilor principate va-

lache, nobilĭ şi ţaraniĭ la un loc, se numea romînă, ceia ce nu e nicĭ cum dovedit, aşa că nici punctul de plecare, nicĭ drumul parcurs prin raţionament nu ne par tocmaĭ solid stabilite.

Cu privire la al doilea cuvînt, *vecinĭ*, d-l X. susţine că eĭ arăta la imigranţĭ, înainte de imigrare, pe locuitoriĭ dela ţară, pe ţăranĭ ; că trecînd munţiĭ, imigranţiĭ aŭ adus cuvîntul şi l'aŭ întrebuinţat pentru a denumi populaţiunea de la şes, în mare parte slavă, pe cînd cuvîntul *moldovan* a urmat să însămne elementul romîn, compus în mare parte din micĭ proprietarĭ, a căror drepturĭ le respectară imigranţiĭ. Cînd, maĭ apoĭ, situaţiunea economică a ţăranilor începu a să înrăutăţi, înţelesul cuvîntuluĭ *vecin* se schimbă de asemenea, pănă ajunse sinonim cu serv. Toate pot fi cu putinţă ; însă ce ştim preciz din toate acestea ? Că imigranţiĭ cunoşteaŭ în Făgăraş numele *vecin* cŭ însemnarea de *ţăran* şi că, pe vremea luĭ Cantemir (finele secoluluĭ XVII), serviĭ eraŭ, în cea maĭ mare parte, de origină slavă, şi aceasta-ĭ tot. Să poate încheia că mica proprietate a fost maĭ respectată în Moldova decît în Valachia ? A început cineva să dovedească că *Moldovan* şi *Romîn* însemnaŭ atuncĭ ş' aŭ însemnat de atuncĭ încoace mic proprietar ? D-l X. adaoge că, de frica năvălirilor ungureştĭ, domnul Moldoveĭ era silit a atrage pe miciĭ proprietarĭ (pentru ce *numaĭ* pe miciĭ proprietarĭ ?) ; dar aceiaşĭ frică ar fi trebuit să impue aceiaşĭ atitudine domnuluĭ Valachieĭ, şi d-l X. susţine că tocmaĭ contrarul s'a întîmplat. Decĭ pentru Moldova, ca şi pentru Valachia nu sîntem în stare să respundem, într'un mod satisfăcător, la problemele atinse de d-l X. ; ceia ce pare sigur, e că în evoluţiunea întregeĭ proprietăţĭ, nu putem găsi nicĭ o urmă de înrîurirea hotărîtoare pe care imigraţiunea ar fi avut-o.

Dar maĭ ales din punctul de videre politic, înrîurirea pusă de d-l X., pe sama imigraţiuniĭ, pare maĭ puţin îndreptăţită, deşi cu totul în acord cu tradiţia istorică. Pe la mijlocul secoluluĭ XIII, în Valachia şĭ Moldova, erau maĭ multe micĭ principate, maĭ mult saŭ maĭ puţin independente ; aceasta-ĭ un fapt sigur ; însă iată că în 1290 pentru Valachia şi 1348 pentru Moldova un fenomen neaşteptat să întîmplă : un principe maĭ

mult saŭ maĭ puțin necunoscut, scoboară munțiĭ; și imediat, prin acest fapt chiar, dispar toțĭ principiĭ, toate principatele, toate organizațiunile locale, de acum înainte fruntariile vor putea crește saŭ da îndărăt, însă principiul unitațiĭ e deacum admis de toată lumea. Această concepțiune samănă o minune; un cronicar s-ar simți fermecat de dînsa; dar un istoric modern trebue cel puțin să exprime unele îndoelĭ, asupra moduluĭ în care s-a săvîrșit alcătuirea teritorială a ambelor principate.

Cu privire la Valachia, d-l X, face un rațonament foarte simplu: deoparte, tradițiunea afirmă că Banul Craiovcĭ s-a supus de bună voe luĭ Radu Negru; de altă parte, nu posedăm nicĭ un document care să dovedească că supunerea Banatuluĭ s-a făcut maĭ tîrziŭ; decĭ sîntem silițĭ a admite exactă singură afirmațiunea ce ni să prezintă. Nicĭ de cum; tot ce putem spune, e că tradiția afirmă cutare, dar că nu știm nimic, doar numaĭ că tradiția oglindește interesele principilor Valachieĭ și că ea a fost creastă pentru a îndreptăți pretențiile lor.

Cît despre Moldova, avem si maĭ puține amănunțimĭ, aspra chipuluĭ în care s-a format ceia ce maĭ tîrziŭ s-a numit *țara de sus* saŭ *de nord*. Insă, în 1374, ne aflăm de-odată în fața unuĭ principe, Iuga, de origină lituanică și care, lucru neexplicabil, are capitala sa în Bîrlad; d-l X. dînd crezare cronicelor lituanice, prea interesate totușĭ spre a merita o încredere întreagă, afirmă că după moartea predecesoruluĭ săŭ, Moldoveniĭ, cu totul convinșĭ de principiul că numaĭ un scoborîtor din o familie princiară poate domni, și negăsind la dînșiĭ asemenea odrasle, alergară la acest prinț lituanic, Acest prinț e întăiul care domnește pănă la Marea-Neagră; și-a întins puterea într-un singur an pănă acolo, cum vrea d-l X. s-o credem, saŭ nu-ĭ decît un prinț neatîrnat, contemporan poate cu succesoriĭ luĭ Bogdan și pe care maĭ tîrziŭ l-aŭ vîrît, pentru a umplea lacuna cronologică, între întăia și a doua dinastie? Nu știm nimic. Un fapt e totușĭ cîștigat, anume că după uciderea luĭ Iuga, întîmplată la Bîrlad, o nouă dinastie să urcă pe tron; ia era înrudită cu dinastia Valacă, — ca și cum sudul îșĭ lua revanșa contra încercărilor de la nord, —

și ia izbuti să deie țării întinderea pe care o conservă de atuncĭ.

Cît despre așăzăminte, fiind că d-l X. însu-șĭ afirmă că ele au fost împrumutate maĭ toate de la Bulgarĭ, ce rămîne pentru a îndreptăți însemnătatea acordată imigrațiuniĭ ? In Moldova, ia nu dă nicĭ macar o dinastie, și totul ne face a crede că ia a stîrnit o mișcare de concentrare ; în Valachia ia nu face, doar decît să întărească dinastia aflătoare : decĭ n-o putem considera ca un eveniment asemenea năvăliriĭ Francilor, saŭ altor evenemente care aŭ avut înrîurire hotărîtoare asupra viitoruluĭ națiunilor. Suprimați-o ! întru cît acest viitor ar fi fost schimbat pentru țările romîne ? Și dacă e așa, pentru ce să facem din ia începutul uneĭ ere noue ?

Studiul perioadeĭ luptelor pentru independență și a aceleia a începutuluĭ grecismuluĭ este din cele maĭ serioaze și aproape ireproșabile. O muncă nesfîrșită, și care nu-ĭ încă isprăvită, a permis d-luĭ X. să stabilească o cronologie care, deși conține unele nesiguranțe, este totușĭ cea maĭ solidă și cea maĭ complectă ce posedăm. Studiĭ de detaliĭ vor îndrepta ceia ce este prea în grabă stabilit în acest frumos sistem, dar să poate găsi aicĭ nu numaĭ tot ce să știa deja, dar chiar multe lucrurĭ ce nu să știaŭ înainte de dînsul, care nu să știŭ decît printrînsul, și care vor rămine așa cum le-a alcătuit.

Alăturĭ de cronologia curată și de mișcarea politică, d-l X. are capitole foarte interesante și foarte nepărtinitoare asupra istorieĭ literare, unde firește ultimul cuvînt nu e zis, și unde să așteaptă încă noue descoperiri. pe care slăviștiĭ noștri ni le vor de peste scurt timp. Dar ceia ce dă lucrările d-luĭ X. caracterul uneĭ adevarate istoriĭ, e faptul că îmbrățișază maĭ toate manifestările vieții sociale. Descompunerea vechiuluĭ sistem de proprietate, disparițiunea treptată a micilor proprietarĭ și reducerea lor la starea de servĭ, dezvoltarea excesivă a producțiuniĭ agricole sub presiunea excesivă a lăcomieĭ greceștĭ, legăturile acesteĭ noĭ stărĭ politice cu politica exterioară și efectele sale asupra familieĭ, armateĭ, noțiunea personalitățiĭ și dreptuluĭ, atîtea cestiunĭ pe care d-l X. le studiază cu mîna de maestru ; capitolele, pe care

le-a consacrat pentru dînsele, vor trece drept cele maĭ bine scrise, cele maĭ adînc cugetate din toată lucrarea.

Putem spune tot atît despre judecățile pe care d-l X. le dă asupra unor personagiĭ, ca Michail Viteazul și Ioan Vodă cel Cumplit; n-a avut decît un singur scop: să spună ceia ce i s-a părut adevarat, orĭ cît de aspră ar fi pentru compatrioțiĭ săĭ aceasta, orĭcît de scumpe ar fi iluziunile neîntemeiete pe care le-a nimicit. Constatările dînsuluĭ, prea aspre după credința unora asupra mareluĭ voevod Mihaĭ care, răŭ politic, n-a știut să priceapă națiunea; analiza sa magistrală a cauzelor care aŭ prăpăstuit pe acest eroŭ și pe strașnicul săŭ prototip moldovenesc, maĭ ales siguranța cu care caracterizază rolul istoric a acestor doĭ principĭ, fac ca aceste capitole să fie adevarate capodopere; puterea sintezeĭ nicăerĭ nu e așa de mare.

Nu s-a primit încă pe de-a-întregul vederile pe care d-l X. le-a emis asupra originilor, caracterelor și efectelor opereĭ numite fanariote.

Maĭ întăĭ, d-l X. o consideră ca rezultatul uneĭ desvoltărĭ fireștĭ a epoceĭ precedente, a căreia continuare este, dacă nu chiar criza; lucru cunoscut, care era necesar a fi repetat, pentru a aduce la realitatea lucrurilor mulțĭ erudițĭ care credeaŭ încă în miracol. Insă aceasta nu reabilitează nicĭ cît negru sub unghie epoca fanariotă, cum voiaŭ s-o spună uniĭ, cu toate protestările repețite ale d-luĭ X. — Nu e d-sa care a aratat cu ce putere ucigătoare societate greacă a conrupt pe cea romînă? Și încă el a avut maĭ mult meritul de a pune, în locul ureĭ oarbe și a declamărilor învechite, studiul rece al evenementelor. Sînt, firește, uniĭ care preferă portretul pe care Buffon l-a făcut despre cal, înaintea orĭ-cărui tratat modern asupra fiziologieĭ acestuĭ animal nobil, dar aceia nu sînt, desigur, și nu aŭ pretențiunea să fie zoologĭ.

Pentru ultima epocă, acea a Romănismuluĭ, d-l X. trebuia să întîmpine greutățile de care să izbesc ceĭ cari vor să scrie istoria contemporană? E cu putință să fiĭ nepărtinitor? Și maĭ ales e cu putință să fiĭ așa, în țările în care, cum e Romînia, trăeștĭ împreună cu revoluționariĭ și conservatoriĭ din 1848, și unde să discută încă asupra programelor de atuncĭ? Aicĭ, d-l X a găsit un

mijloc minunat de a ocoli greutatea: „Persoanele, zice, el, în prefața celuĭ din urmă volum, nu aŭ fost luate în considerațiune, decît pentru că faptele istorice s-aŭ îndeplinit de oamenĭ; de altmintrelea acest volum caută să expue maĭ degrabă o istorie a civilizațieĭ romîneștĭ contemporane, decît o istorie a domniilor din aceste vremurĭ. Să nu mi să iee în răŭ, dacă am nesocotit cestiunile de persoane“. Decĭ curentele și nu persoanele sînt acelea pe care le-a studiat; pentru a nu fi împins de însușĭ subiectul chiar a să departa de la acest principiŭ, a căutat să desprindă din evenimente elementele de unitate, de armonie, de împacare. Afară de opozițiunea violentă și însolentă și de atrocitățile săvîrșite de Rușĭ și Turcĭ, totul să întîmplă la dînsul pe calea împăcăciuniĭ. Gh. Bibescu și el contribue „în condițiunile impuse de împrejurărĭ la mișcarea spre propășire a poporuluĭ romîn“.

Ar fi poate mult de spus, asupra acestuĭ nou punct de videre, cu totul străin restuluĭ lucrăriĭ, și ajunge a compara bărbătească descriere și puternica analiza a originilor înrîurireĭ greceștĭ, descriere care îmbrățoșază întreagă viață socială romînească, cu acest studiu asupra întroducereĭ civilizațiuniĭ Apusuluĭ, mișcătoare uneorĭ ca o idilă, pentru a videa cît de puțin lucrarea a cîștigat din această schimbare de direcțiune. Insă condițiunile speciale în care să găsesc mințile în Romănia au impus autoruluĭ această atitudine împăciuitoare, și el s'a achitat într'un chip foarte priceput de rolul ce și-a impus.

Voind să arăte cum s'a născut Romînia modernă, a grupat toată viața politică și intelectuală în jurul aceșteĭ ideĭ în adevăr stăpînitoare a unireĭ ambelor principate; fiindcă această idee este un produs al mișcăreĭ intelectuale, și fiindcă această mișcare nu să vădește de cît în clasele superioare ale societățiĭ, de aceia maĭ ales ne explică istoria intelectuală a acestor clase. Expune măsurile luate pentru a favoriza desvoltarea aceșteĭ clase, creațiunea ca să zic așa a personaluluĭ săŭ, chipul cum s'a răspîndĭt ideia națională și liberală în acelaș timp, care dă aceșteĭ mișcărĭ o însămnătate deosebită, factoriĭ internĭ și externĭ care îĭ dă putere și curaj: totul e foarte bine pus în lumină, și dacă găsim că d-l X. a dat un loc poate prea mare înrîuririĭ Transilvănenilor veniți în

principate, vom găsi că a și corectat multe greșelĭ și a rezolvit multe probleme privitoare la această epocă scurtă și frămîntată. Să adăogim o observațiune care se potrivește întregeĭ lucrărĭ: anume că, peste tot locul unde d-l X. a studiat acțiunea înrîuririlor străine asupra destinelor națiuniĭ romîne, a făcut-o cu o nepărtinire și o pătrundere remarcabile. Ĭ s'a bănuit că vrea să jartfească geniul națiuniĭ în profitul străinismuluĭ; e foarte nedrept: din contra, datorită nepărtinireĭ sale și lărgimeĭ sale de vederĭ, d-l X. a făcut din istoria poporuluĭ român un capital foarte atrăgător din istoria universală a civilizațiuniĭ.

Acum, dacă cuprindem dintr'o ochire toată lucraear d-luĭ X. ne va apărea mare, nu numaĭ prin munca, intențiile și înfocatul săŭ patriotism, dar încă și prin valoarea sa științifică. Fără îndoială, la început, cu foarte puține izvoare, vrea să limpezască prea multe și nenumarare probleme, ceia ce-l silește să calce limitele certitudiniĭ istorice; la sfîrșit, cu prea multe izvoare, el îșĭ pune un număr prea restrîns de probleme, ceia ce zmulge acesteĭ părțĭ puterea și viața; dar, această rezervă făcută, istoria principatelor merită toate laudele. Nu e o lucrare de pură erudițiune, și poate autorul s'a prea ostenit de a ne a ascunde munca sa; nu e nicĭ chiar o distracțiune de diletant: sinteză superioară de erudiție și de literatură, e un organism puternic și trainic. Aparițiunea sa în romînește a fost salutată ca o adevarată serbătoare, și, ceia ce-ĭ maĭ mult, a fost începutul uneĭ ere nouă de muncă istorică îmbelșugată; pentru partizaniĭ, ca și dușmaniĭ ideilor sale, această lucrare e un punct de plecare, și noĭ sperăm că publicul francez,—care, din nenorocire e încă prea puțin versat în cestiunile Orientuluĭ, înapoește prea puțin Romînilor interesul pe care aceștia îl arată civilizațiuniĭ sale și istorieĭ sale,—să va grăbi să profite de această lucrare, pentru a pătrunde trecutul acestuĭ popor al căruia prezent, în maĭ multe puncte, este îndeplinirea gîndireĭ franceze.

D. A. Teodoru.

Giordano (Berman Goldner) **Epigrame**, *un volum în 8 de 158 pag. Ediția II-a.*

Reproducem maĭ întăĭ hazlia prefață care nu e vorbă, în țara noastră, ar putea fi pusă la orĭ-ce carte ce nu poartă pe ia aprobarea ministerială. Această însă insuflă o cugetare, adecă pentru ce nu ar stărui fie-care autor a dobîndi aprobarea ministerială asupra orĭ-cărei cărțĭ; poate că atuncĭ s-ar vinde maĭ ușor. Căcĭ așa pusă în vînzare, chiar cînd sînt lucrurĭ cu haz, ca epigramele luĭ Giordano, tot pățim ceia ce ne povestește el în prefața luĭ.

„Marele succes obținut cu ediția I-a, mi-a dat curajul... Nu, aceasta ar spune-o un altul; eŭ voiŭ fi sincer; am imprimat această ediție, pentru motivul ce-l voiŭ arata maĭ la vale.

Cînd am scos ediția întăia, un prietin mă întrebă: cum merg epigramele?

— Să desfac strașnic i-am răspuns cu un aer posomorît.

— Dacă să desfac, ce te supără dar? îmĭ obiectă prietinul.

— Nu m-aĭ înțăles dragă, să desfac—fiind că-s răŭ broșate...

Tot la apariția primeĭ edițiunĭ, mi s-a spus că epigramele mele aŭ să rămîe, și într-adevăr *aŭ rămas*.

Aceasta însă nu m-a împedecat a scoate o a doua ediție, pentru că... sînt tipograf".

Multe din epigramele luĭ Giordano nu sînt adevărate epigrame, ci jocurĭ de cuvinte, care însă împungînd și ele, aŭ caracter epigramatic.

FEMEIA ARTISTA

Din toate artele—s-o știĭ—
Că la pictură ține,
Ia 'nvață a să zugrăvi
Și-a te boi pe tine...

D-NEI MINA C.

O să-țĭ toace toată-averea
Cu a luĭ sete de balaur,
Dar e sincer cînd îțĭ spune:
„O eștĭ Mina mea de aur!"

ASASIN

Ințeleg o crimă, două,
Intr-o piesă teatrală,
Dar cînd joacă Manolache
Of! ucide -ntreaga sală...

UNUI OCULIST

Din ştiinţa medicineĭ
Nicĭ o parte nu-ĭ plăcea,
Pentru bolĭ de ochĭ, se zice
Pasiune oarb-avea...

UNUĬ HIRURG-RENTIER

Să cunoaşte că în toate
E menit hirurg să fie;
Chiar cînd ie dobînzĭ—şi-atuncea
Incă taie -n carne vie...

CASNICIE

Iubeaĭ, iubeştĭ saŭ veĭ iubi
Conjugă-l fără sfială;
Păcat că nu-l poţĭ conjuga
Şi -n viaţa conjugală.

LUI ***
(Student la facultatea de literc)

De-aĭ sfîrşi chiar facultatea,
Eŭ nu cred că-ţĭ va servi
La ceva; căcĭ îţĭ lipseşte,
Facultatea de a gîndi...

Maĭ cităm 2 foarte nostime asupra luĭ Dreyfus:

DREYFUS

I

„Dreyfus" ştiŭ că-s treĭ piciare
Şi-ĭ aşa numele tăŭ.
Treĭ picioare, căpitane,
Şi să staĭ aşa de răŭ?

IV

JUDECATORII LUI DREYFUS

Şi lămuri-se-va cu 'ncetul
Că alţiĭ fură trădătoriĭ,
Tu aĭ trei picioare „Dreyfus"
Şi patru-aveaŭ judecătorii.

Multe însă sînt bune, chiar minunate epigrame, cele maĭ multe satirizărĭ hazliĭ ; cităm cîte-va :

D-NEI F.

Cum să uită-n tot-dea-una,
Sama n-a putut să-şĭ deie;
Ierĭ uitase că ie fată,
Astăzĭ uită că-ĭ femee...

DOMNIŞOAREI C.

. . . . .
Ia sama Domnişoară
In lume ie aşa :
Cînd cine-va-ĭ uşoară
Maĭ poate fi şi grea...

DOAMNEI ***

Că daĭ faţa ta cu dresurĭ,
Spuie oamenii ; că-s răĭ !
Totu-ĭ natura! la tine ;
Pînă şi copiii tăĭ...

DOAMNEI ***

Dacă daĭ cu pudră faţa,
N-o facĭ doară în zadar ;
Ştiĭ—de lut suntem noĭ, soro,
Şi pe lut se dă cu var.

ARCHITECTULUI TEATRULUI

Aĭ fost deştept, teatrul nostru
Luxos aşa să ni-l zideştĭ :
— Cînd n-aĭ ce să admirĭ pe scenă
Măcar păreţiĭ să-ĭ priveştĭ.

AVOCATULUI TIUCA

Un singur avocat ca tine
Dac-aveaŭ Romaniĭ vechĭ,
Justiţia ar fi legat-o
Nu la ochĭ... ci la urechĭ.

UNUI CÎNTAREŢ

Aicĭ zace-un straşnic nume,
Cîntăreţ vestit în solo ;
De-o maĭ fi şi-o altă lume,
Apoĭ vaĭ de-aceĭ de-acolo !

Temele cele vecĭnice ale doctoruluĭ şi beţivuluĭ sînt bine reprezentate în Giordano. Spicuim cîte-va pentru medicĭ:

D-RULUI PORI

O para de la un bolnav
N-aĭ luat vre-odată Pori,
Nu doar că degeaba-ĭ cauţĭ...
Iţĭ plătesc moştenitoriĭ.

ASASINI

Puşca nu-ĭ de-ajuns şi tunul,
La războaie cînd plecaţĭ;
Ca să maĭ măriţĭ măcelul,
Doctorĭ după voĭ chemaţĭ....

Cîte-va pentru beţivĭ:

VIII

Vanitas...

Stan a cetit proverbul,
Dar nu l-a priceput,
De-aceia nicĭ-odată
Deşert... nu l-aĭ văzut.

IX

E latin. In gura-ĭ poartă
Tot-deauna limbă moartă...

X

Marea dac' ar fi de vin,
Marinar te-aĭ face ·ndată.
Şi-aĭ voi ca marĭ talazurĭ
Pururĭ vasul tăŭ să-l bată,
Ba chiar să te -nghit'aĭ vrea,
Ca şi tu să 'nghiţĭ din ea.

XI

Fîe poama cît de bună,
Chiar şi cea de busuioc,
Pentru Stan e crudă, acră;
Coaptă-ĭ numa-n poloboc.

XIII

. . . . . .

Şi-aĭ sărăcit amarnic...
Aibĭ însă mîngîerea,
Că nimenĭ nu-ţĭ va zice
Că ţi-aĭ mîncat averea...

In fine reproducem frumoasa epigramă, ce nu te face să rîzi, dar care e minunată, ca adîncime de cugetare și frumusețǎ de comparație:

DIN CERURI

Din cerurĭ cînd se frînge-o stea
Şi în văzduh e prăbușită,
Vezĭ, dintre toate, numaĭ ea
Cu atintire e privită;
Cînd cazĭ femee, să-nţelegĭ,
Supusă eștĭ acesteĭ legĭ!

Epigramele luĭ Giordano pot fi clasate printre cele maĭ bune ce s-aŭ scris pînă acuma la noĭ. Meritul uneĭ epigrame, de care atîtea s-a scris, este de a reproduce gîndirĭ noue și originale. Cele maĭ multe, din culegerea ce o analizăm, aŭ această însușire.

Cu toată această recomandare, ştim bine că volumul luĭ Giordano tot va *rămînea....* nevîndut.

A. D. Xenopol

D-l I. Loserth profesor de istorie la Universitatea din Gratz publică în **Historische Zeitschrift** *a luĭ Sybel, fascic. 2 pe 1898, o dare de samă asupra* **Histoire des Roumains de la Dacie trajane** *de A. D. Xenopol; o publicăm aice în traducere.*

Autorul și-a dobîndit, în patria luĭ, pe cît și afară din ia, încă de mult timp un meritat renume, așa că nicĭ nu ar fi avut nevoie de prefața recomandatoare a d-luĭ Rambaud, și care de sigur corespunzînd puțin dorințelor autoruĭ, împinge puternic pe planul întăĭ starea politică și socială de acum a Romînilor din Transilvania. Jacqueria luĭ Horia în aniĭ aĭ 80-le aĭ veaculuĭ al XVIII-le anul 1848, intrarea Rușilor care ar fi putut rămînea la o parte, sunt amintite.

Autorul ne dă o istorie strîns ținută de izvoare și bine scrisă a poporuluĭ romîn, de la ale luĭ începuturĭ pînă la unirea principatelor Moldoveĭ și a Valachieĭ, în anul 1859. Cele două volumurĭ conțin fie-care cîte 2 cărțĭ: Intăia „Intemeierea poporuluĭ romîn“

schițază în 4 capitule, Dacia înainte de Romanĭ (Sciţĭ şĭ Agatirşĭ, Geți şi Dacĭ, luptele Geto-Dacilor contra Romanilor); Dacia romană (colonizare şi organizare, viața şi istoria Daco-Romanilor), întâia perioadă a năvălirilor şi retragerea Romînilor în munte (Geţĭ, Hunĭ, Gepigĭ, Avarĭ, Slavĭ şi Bulgarĭ) şi a doua perioadă a năvălirilor (acea a Ungarilor, Peceneghilor, Cumanilor şi Tatarilor; Valahia şi Moldova înainte de întemeierea principatelor şi constituirea regatuluĭ valacho-bulgar). După cum să vede chiar de pe titlurĭ, autorul nu vra să audă nimic de teoria luĭ Rösler, şi susține împreună cu Iung stăruința poporațieĭ romîne în toaşta Dacia, din vremile luĭ Traian (Les Roumains dans la montagne). După ce bogațiĭ părăsîră Dacia, Daco-Romaniĭ să retraseră în munţĭ; deveniră din agricultorĭ, păstorĭ; viața aşăzată devine nomadă, dovezî directe pentru aceste susținerĭ nu există; dar istoria posterioară a poporuluĭ dovedeşte această stare de lucrurĭ, care este întărită încă şi prin analogia a ceea ce se petrece în Reția şi Noric. La cartea întăĭ sunt adaose treĭ hărţĭ: 1) o schițare a tuturor țărilor locuite de Romînĭ; 2) o hartă a expedițiilor luĭ Traian în Dacia, şi 3) o hartă a rămăşiţilor antice în Dacia. Descoperirea vestituluî monument de la Adam-Clissi ar fi putut fi amintită, cel puțin în adaose.

A doua carte cuprinde perioada aşa numituluĭ slavism (până la 1633) şi descrie începuturile principatuluĭ în Valahia şi Moldova, luptele contra Turcilor, răscoala contra suprematieĭ turceştĭ, şi istoria lăuntrică a poporuluĭ romîn în acest răstimp. Capitolul II schițază întemeîerea şi organizarea principatuluĭ; al 2-lea grupează materialul în jurul personalităților luĭ Mircea cel Mare din Muntenia şi a luĭ Stefan cel Mare din Moldova. Iştoria luĭ Stefan constitue punctul culminant al vieţeĭ istorice din Moldova, în timpurile Veaculuĭ de Mijloc. Este îmbucurător că autorul tratează şi aice subiectul într-un chip obiectiv, liniştit şi cumpătat, precum bună oară, în cap. III, persoana şi istoria luĭ Mihaĭ Viteazul (1593-1601), în care istoriciĭ maĭ noĭ aŭ văzut pe întâiul reprezentant al ideeĭ daco-romîne, pentru că la stăpînirea Valahieĭ, el a adaos pe acea a Moldoveĭ şi a Transilvanieĭ. Cu cît de puțin temeiŭ, o arată minunat autorul (I, p. 394; vezĭ şi Historische Zeitschrift, 43, p. 373). Cu mare interes se vor urmări descrierile autoruluĭ în ultimul capitol al acesteĭ cărțĭ, cum s-a împlîntat stăpînirea otomană, relele

eĭ urmărĭ pentru ţară şi popor, mijloacele ţăreĭ, stingerea micilor proprietarĭ, mişcarea intelectuală, etc.

Cartea a III-a împărţită de asemene foarte nimerit în 4 capitole, schiţază vremile covîrşireĭ înrîurireĭ greceştĭ (1633—1821) şi maĭ întăĭ domniile luĭ Mateiŭ Basarab şi Vasile Lupu şi a urmaşilor lor ; ţările romîne pe vremea luĭ Constantin Brăncoveanu ; epoca fanariotă şi starea politică şi culturală a acestor perioade. O deosebită însamnare merită descrierile din partea a V-a cap. II, în care să tratează despre primiĭ istoricĭ aĭ Moldoveĭ şi Munteniеĭ ; cu amărunţimile eĭ expune însămnătatea luĭ Grigore Ureche, Miron Costin, Dimitrie Cantemir şi Nicolae Milescu. Dimitrie Cantemir este cel d-intăĭ dintre istoriciĭ romînĭ care a susţinut stăruinţa Romînilor în Dacia din vremile luĭ Traian. Bine alcătuit este şi capitulul asupra cultureĭ greceştĭ (p. 169—177). In partea privitoare pe Fanarioţĭ, merită o deosebită luare aminte expunerea pierdereĭ Bucovineĭ. Pănă acum să cunoştea numaĭ punctul de vedere austriac asupra acesteĭ chestiunĭ. Acel romînesc reiesă chiar din titlul sub care e tratat : *Le Rapt de la Bucovine*. Tot cu atîta îngrijire ca în a treia carte, să vede tratată materia şi în a patra, „Perioada Romănismuluĭ". După o privire retrospectivă asupra desvoltăreĭ de pănă atuncĭ, autorul schiţază maĭ întăĭ regulamentul organic, apoĭ revoluţia din 1848, şi în sfîrşit unirea ambelor principate. Cartea e înzăstrată cu un bun indice ; din nefericire sunt numeroase greşelĭ de tipar. Literatura maĭ veche asupra unor părţĭ din istoria Romînilor a fost lasată de autor înadins la o parte, spre a nu spori numărul noatelor. Din multele lucrărĭ asupra luĭ Mihaĭ Viteazul, nu să pomeneşte nicĭ una.

DOCUMENTE

O închipuire *de Iordache Ruset Roznovanu (de pe la începutul veacului XIX).*

Moldova poate să aibă—*70 ceasurĭ în lungime—50 ceasurĭ în lățime — Iar stînjenĭ cîte 2000 la ceas,*—socotițĭ după mersul pe jos, să facă să aibă—140,000 în lungime—100,000 în lățime.

Aceștĭ stînjenĭ făcîndu-să prăjinĭ fălceștĭ, cîte 3 stînjenĭ prăjina, daŭ—46,667 prîjine lungimea—33,333, lățimea. Urmînd că sumele aceste a prăjinelor înmulțindu-să una cu alta, daŭ 1,555,551,111 prăjinĭ tetragoniceștĭ. Aceste prăjinĭ tetragoniceștĭ făcîndu-să fălcĭ cîte 320 prăjinĭ tetragonicește falcea, *daŭ 4 milioane 861,097 fălcĭ,* care poate să cuprindă peste tot, fața pămîntuluĭ Moldoveĭ. Din 4,861,097 fălcĭ, de să vor scăde 861,097 fălcĭ care pot să fie pămînt nelucrător și neproductiv, rămîn 4 milioane fălcĭ a să socoti de bune.

Din toată falcea scoțîndu-să folos pe an *cîte 15 leĭ*, una cu alta, adecă întrînd în această socoteală atît țarinele cît și fînețile și imașurile și pădurile, *să fac 60,000,000 leĭ,* venitul peste tot a pămîntuluĭ Moldoveĭ pe an.

Alt feliu

După socoteala ceasurilor maĭ sus arătate, făcîndu-să întrupuluire de moșie cîte de 1000 stînjenĭ, lățimea, și 2000 lungimea fiește căreia, să fac 7,000 moșiĭ. Fieşte care moșie de aceste nu poate fi greșală să să socotească a ave la 8000 leĭ venit pe an, fieşte-care, venitul acela adecă ce-l pot ave și stăpîni de pe locul ce le rămîn, și locuitoriĭ de pe acel ce aŭ în a lor întrebuințare

stăpînit cu adevarat. De la o așa moșie, de la starea de astăzĭ a lucrurilor, să nu aibă maĭ mult de 2000 leĭ pe an venit. Dar locuitoriĭ închipuindu-să că stapînesc două părţĭ din locul moșieĭ aceea de hrană, pot să aibă la 6000 leĭ folosul lor, acela adecă a pîineĭ ce o fac, a finaţuluĭ, a imaşuluĭ şi a roduluĭ pe tot anu în vitele lor.

După această socoteală 7000 moșiĭ cîte 8000 leĭ pe an fieşte care, fac 56,000,000 leĭ pe an venitul a toate moșiile, și birul la 10 unul să face 5.600.000 leĭ pe an.

O moşie de aceste socotindu-să fălceşte de 625 fălcĭ și birul pe aceste fălcĭ să face peste tot 937 leĭ, iar moşiile peste tot fac 4.375.000 fălcĭ din care luîndu-să de bune numaĭ 4 milioane, birul să face 60.000.000.

După acest fel de aşazare a biruluĭ, un lăcuitor ce ar întrebuinţa pe an 15 fălcĭ cu sămănăturĭ, cu fînaţ și cu imaș, *ar da pe an 22 lei tot birul* săŭ, și alta nimică maĭ mult.

Stăpînul uneĭ moșiĭ, de acest fel ce s-aŭ arătat maĭ sus, ar ave a da 312 leĭ pe an la hazniaua ţăreĭ, analog adecă pe o a treia parte din 625 fălcĭ a moșieĭ care este de 208 fălcĭ și care cîte un leŭ $^1/_4$ de falce, facè suma arătată de 312 leĭ.

Folosul uneĭ așăzărĭ de bir în chipul acesta ar fi :

1) De a să rădica asupra locuitorilor birnicĭ toată sarcina aceea zdruncinătoare a feliurimilor de dărĭ ce daŭ pe an.

2) De a să pute, cu rădicarea aceştiĭ sarcinĭ, să să îndatorească de tot cuvîntul dreptăţeĭ, ca să lucreze îndoite zilele boierescului.

3) De a să pute rădica cu totul scutirea oamenilor sub nume de scutelnicĭ şi de breslaşĭ, și de a căștiga prin aceasta lăcuitorĭ birnicĭ de obștie, cea maĭ desăvîrșită înlesnire despre tot feliul de havalele.

4) De a rămîne privileghiul scutelnicilor ca să se păzască numaĭ în banĭ care pot și are de unde să să plătiască.

5) *De a intra în această plată de contribuţie toate stările lăcuitorilor, și de a face această plată toţĭ în unul și acelaş chip, fără nicĭ un fel de osăbire. Privileghiul și privileghieţiĭ despre darea de contribuţie ar lipsi cu totul.*

6) De a să pute împlini această contribuţie cu cea maĭ mare lesnire. De a lipsi toată bântuiala locuitorilor, toate chipurile de ja-

curĭ și toate greutățile și bătăile de cap a departamentuluĭ finansuluĭ domnesc.

7) De a fi volnicĭ ceĭ ce aŭ moșiĭ, să aducă și să aibă cîțĭ oamenĭ ar voi pe moșiile lor. Intrebare, catagrafie de cîțĭ oamenĭ să află pe sate, nu să încape să maĭ aibă loc; fălcile odată făcîndu-să cunoscute de pe fieşte care moșie, *aceasta va fi o catagrafie vecĭnică*, nesupusă nicĭ unuĭ fel de prefacere. Stăpînirea nu ar ave a maĭ face nimica cu numărul oamenilor.

8) De a fi volnicĭ stăpîniĭ moșiilor să facă orĭ ce fel de lucru, producturĭ, pe moșiile lor, stăpînirea nu va ave a cere nimica, de pe nicĭ un fel de lucru.

9) De a pute face o multă sporire tîrgurilor țăreĭ. Căcĭ pe aceste s-ar pute să să așeze încă maĭ ușoare contribuțiĭ, și în toate înlesnirile acele povățuitoare spre întemeiarea lor, stăpînireĭ iar da lesne mîna să o facă aceasta.

10) De a să spori îndoit maĭ mult lucrul pămîntuluĭ și însușĭ iconomille locuitorilor țăreĭ, și de a să spori prin aceasta îndoit și lucrurile de comerț a țăreĭ. Lucrătoriĭ de obștie aŭ să lucreze îndoit stăpînilor moșiilor; birul lor are să fie ușor, și așa prinsoarea lor însușĭ trebue să se facă maĭ multă și maĭ sporită.

11. *Iar ceia ce este maĭ presus de toate, este că obștiasca legătură în contribuție să face legătura cea obștească a toate stările lăcuitorilor, să face întrun cuvînt* **legătura naționalicească.**

Toate stările prin aceasta vor avea și a jertfi și a cîștiga. Nicĭ uniĭ paraponisițĭ nu pot să fie; nicĭ un cuvînt către aceasta nu pot să aibă.

Contribuția nu va putea suferi nicĭ un fel de prefacere, nicĭ un fel de jignire, nicĭ un fel de asuprire pentru nimene.

De la cel maĭ mic, de la cel maĭ sărac țăran, și până la cel maĭ mare și maĭ puternică din boerĭ, vor fi legațĭ a sprijini cu un de o potrivă enteres și durere așezămîntul ăsta, toțĭ vor ave a striga la orĭ ce ispitire din potrivă, toţĭ vor ave a ține lucrul cu de o potrivă stăruire, **şi cine va putea atunçea să biruiasçă neamul unit şi să-ĭ surpe dreptatea ?**

Comunicat de d-l **Dim. Greceanu.**

(Din Arhiva de la Stînca)

Acest document este un prețios adaos la acele pe care mi-am întemeiet studiul asupra *Primuluĭ proiect de constituție al Moldoveĭ din 1822*, studiu apărut în analele academieĭ romîne, Tom. XX seria II-a, și reprodus în *Arhiva* numărul din Iulie-August anul curent.

Vistiernicul Iordache Ruset Roznovanu era în fruntea partidului ce dorea reformarea așăzămintelor Moldoveĭ (vezĭ *Arhiva* No. citat, p. 414—416), și de aicĭ să explică ideile expuse de el în *Inchipuirea* reprodusă maĭ sus, și care ideĭ tindeaŭ la suprimarea privilegiuluĭ neplățeĭ dărilor de cătră boierĭ.

A. D. Xenopol

NOTIŢI

Din critica d-luĭ W. Meyer-Lübke asupra broşureĭ luĭ Rethy (*Litteraturblatt für germanische und romanische Philologie*, No. 7, Iulie 1897, p. 236—238) extragem următoarele observaţiunĭ contra *argumentelor* filologice aduse de d-l Rethy în deslegarea chestiuneĭ origineĭ Romînilor:

„Argumentele limbistice ale d-luĭ Rethy sunt absolut fără nicĭ o valoare. El să sprijină 1) pe romănescul *apă* sardinul *abba*, latineşte însă *aqua*; 2) latinul *l* se schimbă în romîna, în neapolitana şi în „dialectul romano-umbro-macerato“, în *r*; 3) rom. *iarbă, piele, moarte, poartă, bătrîn* corespund cu friaulicul: *iarbe, piel, muart, puarte, vedran*. In ceia ce priveşte puntul de al 2-lea lucrurile staŭ ast-feliŭ, că în romîna *l* numaĭ între vocale să prefac în *r*, pe cînd în dialectele italiene citate, l să preface în *r* înaintea consoanelor şi în cazurĭ numaĭ anumite; e vorba decĭ de două fenomene absolut deosebite. Dacă considerăm maĭ de aproape particularităţile limbistice ale romîneĭ, ne loveşte întăĭ schimbarea luĭ *ct* în *pt*, care schimbare până acum nu s-a întîlnit in nicĭ o altă limbă, şi care arată că despărţirea Romînilor de Italienĭ s-a făcut într-un timp cînd *ct* încă nu devenia *tt*. Lîngă multe asămănărĭ, să întîlnesc în deosebirĭ însamnate. Schimbarea neogreacă şi albaneză a luĭ *nt*, *nk*, *mp* în *nd*, *ng* şi *mb*, care este aşa de răspîndită în dialectele suditalice, este cu totul străină de limba romînă. Raportul luĭ *ille* şi *ipse*, ca pronume personal este în romăneşte cu totul altul decît în Italia şi a. m. d.

Intrebarea este afară din cale de grea. Aicĭ, ca şi pretutindenea, e vorba de a cerceta cu deamăruntul puterea doveditoare a materialuluĭ întrebuinţat. Va trebui să să cerce a să hotărî vrîsta relativă a fenomenelor singuratice, şi să să cerceteze până la ce punt maĭ multe schimbărĭ fonetice aŭ fost aduse prin una şi aceiaşĭ îmboldire; va trebui să să aducă dovezĭ că asămănările nu sunt întîmplătoare, din care pricină şi răsar deosebirĭ şi a. m. d. Cine procedează ca d-l Rethy, ar putea tot aşa de bine aduce pe Romînĭ din Alpele Cottice, unde *n* a avut întocmaĭ aceiaşĭ soartă ca şi în romîna, saŭ din nordul Spanieĭ, unde *e* s-a prefăcut în *ie* aproape în aceiaşĭ întindere ca şi în lîmba romînă.

In deosebire de autor, cred eŭ că deslegarea chestiuniĭ romîne, prin broşurica de faţă, nu numaĭ că nu a fost dată, dar că nu a fost înaintată nicĭ cu un singur pas.

W. Meyer-Lübke.

D-l *G. N. Gheorghiu-Bîrlad* începe cu cuvintele următoare conferenţa d-sale asupra Dobrogeĭ, la congresul studenţilor ţinut, în această vară la Tulcea:

Domnilor :

„Hotărît să vorbesc ceva în acest al 19-lea congres studenţesc, m-am gîndit despre ce aşi putea să vă întreţiŭ maĭ cu folos, în această plăcută împrejurare, şi fără multă esitaţiune m-am oprit la „Cestiunea Dobrogieĭ".

Da, onor. Adunare, mi-am ales un subiect cam arid, dar patriotic, fiind că cred eŭ, cea maĭ mare şi maĭ sfîntă datorie pentru noĭ Romîniĭ, şi în special pentru tinerime, este de a fi cît să poate maĭ mult patrioţĭ!.... Să nu imităm pe cosmomopoliţĭ, pe aceĭ care să cred şi să întitulează cetăţenĭ aĭ Universuluĭ, căcĭ pe lîngă că suntem oamenĭ, suntem Romînĭ, fiĭ şi cetăţenĭ aĭ ţăreĭ romîneştĭ!

Ţara să ne fie vecînic înaintea ochilor ; pentru ia să gîndim, pentru ia să lucrăm, pentru ia să visăm. Paşiĭ noştri toţĭ, să fie călăuziţĭ de sfînta eĭ imagine ; căcĭ d-lor, daţi-mĭ voe să vă spun, că noĭ Romîniĭ nu ne prea interesăm şi nu ne iubim îndeajuns ţara; să ne aruncăm privirile în vecinătatea noastră, la naţiunile care ne înconjoară, şi nicĭ o îndoială nu ne va maĭ rămîne despre acest lucru.

Acolo, în cîţĭ-va anĭ numaĭ, repede, fără zgomot şi fără multe trimbiţărĭ, s-aŭ adunat fondurĭ de milioane, s-aŭ creat instituţiunĭ naţionaliste, societăţĭ culturale de tot felul, care exercită o puternică influenţă asupra întregeĭ activităţĭ şi direcţiunĭ a statuluĭ; s-aŭ stîrnit curente uriaşe, carĭ aŭ însufleţit, mişcat şi rîdicat întreaga naţiune, şi aŭ făcut ca în cîţĭ-va anĭ numaĭ, să ia un avînt extraordinar în toate manifestările activităţeĭ sociale.

Să facem şi noĭ ca dînşiĭ, să vorbim cît de mult de ţara noastră, şi să ne încălzim cît maĭ mult posibil la visul de creştere, mărire şi strălucire a neamuluĭ romănesc! Călăuzit de aceste gîndurĭ numaĭ, întru în dezvoltarea subiectutuĭ conferinţeĭ mele."

Frumoase şi sfinte cuvinte, maĭ ales cînd sunt rostite de un tînăr înaintea uneĭ înflăcărate adunărĭ de suflete tinere şi generoase ; cu atît maĭ frumoase şi maĭ sfinte în Romănia, unde din nefericire şi studenţiĭ, speranţa şi viitorul ţăreĭ, rătăcesc adese orĭ pe pustiurile cosmopolitismuluĭ.

A. D. Xenopol.

IASI — TIP. H. GOLDNER STR. PRIMARIEI No. 17.

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

Anul IX. Noemv. și Decemvr. 1898. No. 11 și 12

A. D. XENOPOL

Cuvîntarea inaugurală a rectoratuluĭ [1])

Onorată adunare și iubită tinerime universitară,

Momentul cînd am fost onorat cu înalta menire de a conduce sorțiĭ mareluĭ nostru centru de cultură, este din cele maĭ însemnătoare. Chiar acuma ne-am așazat în noul și mărețul local ce ne adăpostește, și care este atît de bogat înzestrat pentru cultivarea științeĭ; chiar acuma este să să pună în lucrare noua lege a învățămîntuluĭ superior, care transformă chiar temeliile acestuĭ învățămînt. Universitatea noastră intră într-o nouă viață, și trebue să ne dăm cu toțiĭ osteneală, învățătorĭ și învățăceĭ, spre a face ca această viață să fie cît maĭ bogată, cît maĭ mănoasă în roade, pentru scumpa noastră țară. Mă voiŭ sili deci, pe cît voiŭ putea, a contribui la această renaștere, și cred de cuviință să vă arăt, în ce sens ar trebui să lucrăm cu toțiĭ, pentru a îndrepta marele vas al cultureĭ romîneștĭ și a-l împinge spre portul fericireĭ.

* * *

Nu cred să mă înșel, cînd spun că această direc-

1. Ținută Duminică 18 Octombrie 1898, în aula Universităţiĭ.

ție nu poate fi alta, decît acea care tinde la întărirea neamuluĭ, la înălțarea poporuluĭ romînesc. Maĭ mult decît popoarele marĭ, trebue să caute cele micĭ a-șĭ asigura existența; căcĭ cele marĭ sînt apărate, prin însășĭ mărimea lor, de cotropirea streină. Pe cînd ele sînt puternice extensiv, noĭ trebue să căutăm a înlocui întinderea, prin valoarea lăuntrică; extensiunea viețeĭ prin intensitatea eĭ. De aceea, pe cînd celelalte popoare pot să aibă în vedere omenirea abstractă în cugetările lor, noĭ trebue ca în toate lucrările noastre, să reflectăm fără încetare la poporul nostru, și fie-care gîndire, fie-care cugetare a noastră să tindă la a luĭ întărire. Cultura popoarelor marĭ poate fi și cosmopolită; a noastră ca popor mic — cel puțin așa cum sîntem astăzĭ, răstrînșĭ în marginile îngusteĭ Romîniĭ — trebue să fie înainte de toate națională. Toate silințele noastre trebue să tindă la înalțarea poporuluĭ nostru; căcĭ numaĭ întărirea și înflorirea luĭ îĭ asigură traiul, și îĭ dă putința de a îmbogăți, încă cu o coardă, armoniosul instrument al civilizațiuneĭ universale.

Dar, să vor întreba uniĭ — cum să poate pretinde ca toate vădirile cultureĭ noastre să îmbrace un caracter național? Ce caracter național pot lua bună-oară științele fizice, chimice, cele ale natureĭ? Cît despre aceste din urmă, nu este de loc anevoe de răspuns. Științele naturale trebuesc studiate în generalitatea lor, spre a-șĭ găsi aplicarea la studiul natureĭ țăreĭ noastre. Geologia să va îndeletnici cu cercetarea straturilor și tărîmurilor pămîntuluĭ romînesc; mineralogia, botanica și zoologia, cu aceea a mineralelor, plîntelor și vietoarelor regiunilor noastre. Prin această aplicare a științelor naturale, la studiul lumeĭ ce ne încunjură, vom ajunge două ținte tot atît de însemnate: vom îmbogăți știința universală cu fapte culese în regiunile locuite de noĭ, și vom aduce foloase practice poporuluĭ nostru, descoperind comorile ce zac ascunse în straturile pămîntuluĭ, în tufărișurile, bălțile și pădurile noastre. Matematicele sînt de sigur ramura acea de știință, a căreia caracter pare maĭ abstract. Eĭ bine! și ia poate fi aplicată la nevoile noastre naționale; și construirea liniilor ferate și a podurilor (din care acel uriaș de peste Dunărea), de către ingineriĭ romînĭ, constitue fără îndoială o izbîndă națională, și arată cum

şi această ştiinţă poate fi pusă în slujba naţionalităţeĭ noastre. Tot aşa e cu medecina şi cu toate celelalte ştiinţĭ. Cunoaşterea adevăruluĭ are de efect putinţa de a supune natura, şi de a o face să slujască la mulţămirea trebuinţelor omeneştĭ. Orĭ ce propăşire a unuĭ popor pe calea ştiinţifică, va avea de rezultat întinderea tot maĭ mare a stăpînireĭ luĭ asupra natureĭ, decĭ întărirea vieţeĭ luĭ şi consolidarea naţionalităţiĭ sale. Iată decĭ, în ce înţeles, şi ştiinţele pot îndeplini ţinta naţională.

Dar chiar cînd privim ştiinţa numaĭ din puntul de vedere al adevărurilor descoperite, şi al folosuluĭ universal ce poate izvori din ele, învăţaţiĭ care o îmbogăţesc cu descoperirile şi invenţiunile lor, nu înalţă eĭ în vaza lumeĭ ţara căreia aparţin, şi nu întăresc eĭ decĭ, prin conlucrarea la opera comună a civilizaţieĭ, naţionalitatea din care fac parte? Cum o spune prea bine marele hirurg *Péan*: „Bien servir la science, c'est servir son pays, bien que la science n'ait point de patrie“. Intr-adevăr, că ştiinţa nu are patrie, ca efect, ca utilizare, ca aplicare; dar nu să poate zice, că ia nu are patrie, ca plăzmuire, ca descoperire; şi de sigur că fie-care popor poate revendica, cu mîndrie şi cu dreptate, împărtăşirea sa la lucrarea comună a izbînzeĭ adevăruluĭ. Să poate zice oare că Bacon, Newton, Darwin nu aŭ înălţat naţionalitatea engleză; că Descartes, Laplace, Pasteur n-aŭ întărit pe cea franceză, saŭ Galilei, Volta şi Beccaria, pe cea italiană? şi dacă plîngem astăzĭ pe mormîntul Polonieĭ, jalea noastră să măreşte, cînd ştim că poporul eĭ a dat zilele unuĭ Copernic!

Mărturisesc că îmĭ pare foarte straniŭ, cînd aud susţinîndu-să, că patriotizmul este treaba literaţilor şi a istoricilor; iar că oameniĭ de ştiinţă ce să îndeletnicesc cu adevărurile universale ale disciplinelor lor, nu aŭ timpul a să gîndi la poporul din care fac parte. Aŭ aerul să creadă, aceĭ ce susţin asemenea aiurărĭ, că un matematec este numaĭ un $a+b$ închis într-un parantez, un chimist, un CO_2 saŭ un H_2O; că un fizician să contopeşte cu razele X, şi un geolog este împietrit într-un trilobit! Apoi aceştĭ învăţaţĭ sînt şi oamenĭ, cu familiĭ, cu femeĭ şi copiĭ; sînt cetăţenĭ aĭ uneĭ ţărĭ; locuitorĭ aĭ uneĭ comune saŭ unuĭ oraş. Eĭ sînt oamenĭ de carne şi de oase, şi

nu numaĭ abstracțiunĭ științifice. Ca oamenĭ, eĭ trebue să iubească, să urască, să aibă simpatiĭ și antipatiĭ; trebue să iee parte la conducerea țăriĭ, ca membri în consiliul comunal, în camere saŭ senat, saŭ cel puțin, ca cetățenĭ, la alegerea acestor mandatarĭ. Țara lor poate încăpea într-o greutate politică, economică, sanitară, financiară, și atuncĭ eĭ trebue, vrînd nevrînd, să-șĭ ridice frunțile de pe eprubete, să-șĭ deslipească ochiĭ de pe formulele algebrice, să să gîndească la corpul lor, la inima lor, la aceĭ ce-ĭ încunjură și pe care îĭ iubesc.

Iubirea de țară are decĭ valoare și pentru oameniĭ de știință, și nu este numaĭ un lux pe care pot să și-l învoiască poețiĭ și literațiĭ, dar care nu s-ar putea împăca cu maiestatea științeĭ. De aceia și iubirea de țară este unul din simțimintele cele maĭ fireștĭ și cele maĭ răspîndite. Nu este o floare rară de florărie ce ar fi greŭ de cultivat, ci o plîntă mănoasă care crește pe plinele ogoare ale țăreĭ și care înverzește cîmpiile eĭ. Și cum s-ar putea să fie altfeliŭ, cînd atît de puternice rădăcinĭ o prind de sufletul nostru?

Să analizăm—noĭ care pătrundem cu scalpelul științeĭ precum în măruntaele corpuluĭ, așa și în tainele minților—care sînt aceste legăturĭ adîncĭ care fac, ca omul să să cutremure la sfîntul cuvînt de iubire de țară?

Maĭ întăĭ este iubirea pentru locul în care ne-am născut, și am petrecut dragiĭ anĭ aĭ vrîsteĭ neconștiute, copilăria. E un simțimînt provenit din deprindere, din repetarea acelorașĭ întipărirĭ, și care devine pentru noĭ o a doua natură; ne leagă de casa, de ogorul, de muntele, de rîul lîngă care am crescut, tot atît de puternic, precum ne leagă de ființele ce ne-aŭ încunjurat în acelaș răstimp: de tată, de mamă, de frațĭ. Intîiul element al iubireĭ de țară este dar iubirea natureĭ materiale ce ne încunjură, și acest element trebue să fie foarte puternic, de-oare-ce, în toate limbile, acest simțimînt este desemnat prin un cuvînt ce să referă la natura materială (iubire de țară, patriotizme, Vaterlandsliebe, love of country).

Al doilea element este iubirea poporuluĭ din care fa-

cem parte, a neamuluĭ ce alcătueşte propria noastră ființă. Sufletul omuluĭ este aşa constituit, că simte a maĭ adîncă simpatie pentru ființele ce sînt maĭ apropiete de el. Natura însăşĭ a despărțit pe oamenĭ în popoare, punînd între ele prăpastia deosebirilor de limbă, care împiedecînd înțelegerea, taie tocmaĭ legătura socială, esența cea maĭ caracteristică a vieţeĭ omeneştĭ.

Comunitatea limbeĭ adună din protivă într-un singur mănunchiŭ pe oamenĭ, îĭ apropie uniĭ de alțiĭ, şi stabileşte, odată ce legăturile sociale dintre eĭ, şi de acele de simpatie. Limba nu este doar numaĭ un product exterior al sunetelor; este un sistem de concepere şi de închegare a lumeĭ în cugetarea şi simțirea noastră. Fiecare popor, nu numaĭ că vorbeşte altfeliŭ, dar vorbind aşa, el concepe altfeliŭ ideile, şi dă un alt conținut noțiunilor simțimîntuluĭ.

Pe lîngă aceste două puternice îmboldirĭ ale patriotizmuluĭ, să adauge, pentru oameniĭ culțĭ, şi acea care izvorăşte din cunoştința trecutuluĭ poporuluĭ. Cu cît cunoaştem maĭ bine viața uneĭ ființĭ, cu atîta prindem pentru ia o simpatie maĭ mare; căcĭ viața nu este de obiceiŭ decît un lanț de suferințĭ, şi povestirea dureneĭ prin care aĭ trecut, are efectul de a deştepta în noĭ acea tainică plecare, acel răsunet armonios al sufletuluĭ nostru, care să chiamă mişcarea simpatică. Un mare cugetător francez, dacă nu mă înşel *Thiers,* a vrut chiar să definească patriotizmul ca *iubirea trecutuluĭ* (l'amour du passé). Credem ca definiția aceasta e prea răstrînsă; dar de sigur cunoştința trecutuluĭ umflă şi măreşte acest înalt simțimînt.

Dar în afară de aceste rădăcinĭ sentimentale, patriotizmul maĭ are în noĭ şi una rațională care porneşte din buna înțelegere a intereselor noastre. Ne iubim țara, fiind că ia ne dă siguranța traiuluĭ, în forma cea maĭ firească şi maĭ potrivită cu feliul nostru de a fi. Numaĭ sub conducerea proprie a destinelor noastre, putem să trăim aşa cum convine maĭ bine nevoilor şi caracteruluĭ nostru. Sub stăpînire streină, vom fi tot-deauna jignițĭ în nevoile şi interesele cele maĭ viĭ. Ni să va impune limba, obiceiurile, religia streină; vom fi nedreptățițĭ față cu elementul stăpînitor; firea noastră particulară nu va

putea să iasă la lumină. Vom fi înăbuşiţĭ, apăsaţĭ şi năcăjiţĭ ; viaţa ne va fi o tortură. Priviţĭ cele ce să petrec acuma din colo de munţĭ, cu fraţiĭ noştri din Transilvania, şi veţĭ avea o idee despre interesul cel mare ce-l are un popor la susţinerea existenţeĭ sale neatîrnate.

Cînd însă constatăm că simţimîntul patriotizmuluĭ are atîtea legăturĭ cu sufletul nostru, să ne mirăm oare văzîndu-l înfloritor în toate conştiinţele ? Numaĭ monştriĭ moralĭ pot fi lipsiţĭ de această simţire înălţătoare. Nu poate fi decĭ vorba pe atît de deşteptarea iubireĭ de ţară în inima tinerimeĭ, pe cît de regularea cursuluĭ acestuĭ şivoiŭ răpitor, de îndreptarea luĭ pe căile acele care să-l facă de folos pentru popor. Simţimîntul este o puternică îmboldire, un puternic motiv care determină voinţa şi fapta. După lumina ce el va resfrînge-o de la inteligenţă, el poate deveni un izvor de bine, saŭ unul de răŭ, pentru omenire şi pentru popoare. Simţimîntul în sine e o putere oarbă, neconştiută, care poate să devină luminat şi conştiut, numaĭ cînd este îndreptat de facla inteligenţeĭ. Aicĭ intervine educaţia, adecă îndreptarea conştiută a voinţeĭ şi a rădăcineĭ eĭ, simţimîntul, prin întroducerea ideilor în minţile omeneştĭ.

*
* *

Educaţia, adecă îndreptarea activităţeĭ noastre, a purtăreĭ noastre, este cel puţin tot atît de însemnată ca şi instrucţia, adecă luminarea şi îmbogăţirea minţeĭ cu noţiunĭ noue ; de aceia şi educaţia trebue să fie urmărită în toate scoalele. Ea nu trebue să fie mărginită numaĭ la scoalele primare, şi cel mult la scoalele secundare. Şi universităţile aŭ un rol educativ, ba încă putem zice cel maĭ însemnat din toate ; căcĭ pe cînd, la copiĭ, sîntem nevoiţĭ să întroducem motivele educative, adese-orĭ fără a le putea explica, şi numaĭ după principiul autorităţeĭ, în universităţĭ, avînd a face cu minţĭ aproape pe deplin formate, putem întroduce motivele îndreptătoare de simţimînte şi de voinţă, pe calea raţională a convingereĭ, metod cu mult superior celuĭ autoritar.

Să înţelege însă că educaţia în universităţĭ trebue să posedă alt caracter decît în scoalele inferioare lor. In ele

nu poate fi vorba de îndreptarea purtăreĭ private, a aceleĭ ce să referă la individ, ca om, ci ia trebue să aibă în vedere maĭ mult ființa socială, în raporturile prin care va înrîuri asupra întreguluĭ. Universitățile vor avea de scop a da nu numaĭ învățațĭ, cu capul plin de cunoștințĭ, ci și cetățenĭ luminațĭ care să știe în cotro să îndrepte a lor activitate, spre binele obștesc. *Universitățile vor fi educătoarele patriotizmuluĭ.*

Cum vor trebui să proceadă profesoriĭ pentru a desvolta, în fie-ce moment tot maĭ mult, această nobilă simțire? Cum am spus-o și maĭ sus, iubirea de țară fiind un simțimînt ce-șĭ găsește răsunetul în toate sufletele, fie-care profesor e dator să caute a-l lumina prin o rază intelectuală. Nu trebue, pentru aceasta, predicĭ morale, declamațiĭ infocate care adese-orĭ provoacă rîsul în locul interesuluĭ, ci la momentul oportun, *orĭ ce profesor, de orĭ-ce materie, poate arunca cîte un colț datător de viață in mintea învățăceilor.* Bună-oară acel de medicină, cînd explică pelagra saŭ frigurile de mlaștinĭ, la patul unuĭ bolnav, nu trebue să să mărginească tot-deauna numaĭ la partea tecnică și exclusiv medicală a boaleĭ, ci din cînd în cînd, trebue să-șĭ înalțe explicările și către interesele obșteștĭ, pe care aceste boale le ating, arătînd pustierile pe care le fac în viețile omeneșĭ, și rălele urmărĭ pe care le aŭ pentru soarta țăriĭ, impiedecînd sporirea și îndesirea poporațieĭ, storcîndu-ĭ vlaga și puterea de muncă, și perturbînd starea economică a locuitorilor. De asemenea profesorul de mineralogie saŭ de geologie, cînd analizază mineralele saŭ păturile pămîntuluĭ ce să află în țara noastră, trebue să să înalțe, de la partea științifică specială, către considerațiunĭ maĭ cuprinzătoare; să arăte bună-oară rălele ce rezultă pentru țară din neexploatarea acestor bogățiĭ, și din întroducerea lor din țările streine; cum, prin extragerea acestor avuțiĭ, s-ar varia îndeletnicirile cărora să dedaŭ locuitoriĭ, și s-ar împiedeca sărăcirea țăreĭ, produsă prin importul acestor materiĭ. Profesorul de mecanică, la explicarea rezistențeĭ materialurilor, ar putea lua ca exemple, calculele făcute bunăoară la construirea poduluĭ de peste Dunărea, și să lege de această materie considerațiunĭ însemnate, asupra importanțeĭ acesteĭ marĭ arteriĭ de comunicație; saŭ cînd

vorbeşte de legile mişcăreĭ apelor, să aducă vorba de irigaţiunĭ, arătînd rălele ce rezultă din lipsa lor în ţara noastră. Tot aşa şi profesorul de drept civil, cînd explică legile noastre, să arăte nu numaĭ interpretarea lor ca *ratio scripta*, ci şi neajunsurile lor faţă cu starea noastră. Bună-oară, la actele stăreĭ civile, să apese asupra greutăţeĭ îndeplinireĭ tuturor formalităţilor cerute la căsătorie, asupra lăţireĭ traiuluĭ nelegiuit între ţăranĭ, şi a rălelor urmărĭ ce le are o asemenea stare de lucrurĭ asupra creştereĭ poporaţieĭ; iar profesorul de drept internaţional, să nu lipsască, cînd va avea nevoe de exemple, a apreţui din punt de vedere juridic rîpirea Bucovineĭ saŭ acea a Basarabieĭ, precum şi întoarcerea porţiuneĭ aceşteĭ de pe urmă ţărĭ cătră Ruşĭ, în 1878. Aşa cu toţĭ profesoriĭ. Fie-care din eĭ va putea adesea-orĭ, în cursurile sale, să arunce de aceste săminţĭ rodnice în sufletele ascultătorilor lor; va putea să înalţe explicaţia, de pe tărîmul tecnic, către acel vast şi cuprinzător al interesuluĭ întreguluĭ. Mintea învăţăceluluĭ va fi cu atîta maĭ puternic lovită, cu cît el poate nu să aştepta la deschiderea acestor frumoase perspective, într-o materie pe care o crede răstrînsă numaĭ la obiectul eĭ. Cu atît maĭ mare efect vor avea atarĭ aruncăturĭ de lumină, cu cît ele vor vădi, că şi în sufletul ce să crede de obiceiŭ rece şi nepăsător al oamenilor de ştiinţă, licăreşte flacăra înălţătoare a interesuluĭ pentru viaţa întreguluĭ.

Sînt adînc convins, că numaĭ aşa s-ar putea aduce universităţile noastre la adevarata lor menire care, încă odată o spunem, nu poate fi mărginită numaĭ la mobilarea minţeĭ cu noţiunĭ abstracte, ci trebue numaĭ decît să caute a înalţa şi cugetele către viaţa cea mare a poporuluĭ din care cu toţiĭ facem parte. Nu mă sfiesc a o spune, sistemul practicat pînă acum în universităţile noastre, de a crea numaĭ specialiştĭ în deosebitele ramurĭ de cunoştinţĭ, este cu totul neîndestulător; căcĭ omul nu este numaĭ individ egoist, ci şi fiinţă socială altruistă; şi în centrele cele maĭ marĭ de lumină ale ţăriĭ, să cuvine ca să formăm oamenĭ desăvărşiţĭ, iar nu numaĭ jumătăţĭ nedepline care nu sînt în stare să înţeleagă marele rol al omuluĭ în viaţă, *îndeplinirea datorieĭ.*

*
* *

Educația este însă nu numaĭ o afacere de teorie; este o îndreptare a voințeĭ spre fapte, deci o îndeletnicire practică. Nu va fi deci îndestulător, ca profesoriĭ să arunce sămînța deșteptătoare a interesuluĭ obștesc în tinerile conștiințĭ. Spre desăvîrșirea educațieĭ, se cere ca tinerimea universitară să pună în lucrare tendințele generoase deșteptate de asemenea îmboldirĭ. Aicĭ intervine maĭ ales chestiunea direcțiuneĭ ce trebue dată activitățeĭ eĭ. Această direcțiune pentru poporul nostru, și după interesele ce sînt de apărat, este îndoită: în lăuntrul țăriĭ, și în afară de ia.

In lăuntru, activitatea tinerimeĭ va trebui îndreptată spre rîdicarea maselor cătră o viață maĭ înaltă. Este de neapărată trebuință ca luminile culese în marile centre de cultură, să să reverse asupra țărănimeĭ care zace pînă acum cufundată în cea maĭ neagră neștiință; care nu vădește năzuința cătră un traiŭ maĭ bun, maĭ îmbelșugat, năzuință provocătoare a orĭ-ce propășire, în care nu este deșteptată conștiința națională; care nu leagă de națiunea de Romînĭ o cugetare îmbolditoare spre o viață maĭ bogată. Masele poporuluĭ nostru sînt pînă acuma, în imensa lor majoritate, numaĭ suflete individuale, nu7 s-a deșteptat în ele sufletul colectiv care învie naționalitățile, le dă conștiința roluluĭ lor, le umple de puterea neoprită a pornirilor generoase. Zăcînd în neștiință, potrocolită de bolĭ și de rele apucăturĭ, între care cea maĭ pierzătoare este beția, țărănimea noastră este un element, pe a căreia muncă să întemeiază existența statuluĭ nostru, dar care nu are conștiința, nicĭ nu simte nevoia uneĭ viețĭ naționale neatîrnată.

O asemenea stare de lucrurĭ este primejdioasă în cel maĭ mare grad. O maximă supremă în conducerea popoarelor este, de a face ca masele să să intereseze la soarta statuluĭ din care fac parte; să-l iubească și să-l creadă neaparat fericireĭ lor. Nepăsarea maselor adîncĭ ale poporuluĭ, pentru soarta organizmuluĭ în care sînt cuprinse, constitue cea maĭ mare primejdie, și clasele conducătoare sînt datoare să facă toate jertfele, spre a deștepta în poporul de jos interesul și iubirea pentru soarta întreguluĭ. Polonia care nu a respectat acest principiŭ, și ale căreia clase conducătoare trăiaŭ numaĭ ele

îmbuibate de bunurĭ, fără a jărtfi nimic, spre a rîdica masele, a trebuit să piară. Cînd aŭ sunat clopotul de alarmă, cînd statul a fost în primejdie, poporul de jos a rămas nepăsător la a luĭ ruină. Ştieaŭ eĭ doar, că maĭ răŭ de cum fusese sub stăpînirea propriuluĭ stat, nu putea să fie sub nicĭ o stăpînire streină! Este decĭ de datoria păturilor conducătoare, a nu lasa în părăsire straturile de jos, şi grija de căpitenie trebue să cadă tocmaĭ asupra celor maĭ înalte prin cultura lor, păturile universitare.

Cu aţintirea privirilor noastre asupra straturile de temelie ale poporuluĭ din ţara noastră, nu ne-am îndeplinit încă menirea. Trebue să aruncăm ochiĭ şi peste hotarele ce ne încunjoară, către fraţiĭ noştri încătuşaţĭ sub stăpînirĭ streine, şi a le veni în ajutor, pe cît să poate, pe toate căile. Insemnătatea noastră ca stat şi popor nu să întemeiază numaĭ pe Romîniĭ liberĭ, ci în mare parte, pe comunitatea noastră de neam cu poporaţia romînă din ţările vecine nouă. Nu trebue, cu nicĭ un preţ, să stăm nepăsătorĭ la zugrumarea uneia din aceste părţĭ răzleţe ale poporuluĭ romîn, ci trebue să ne silim în toate chipurile a le păstra viaţa; căcĭ nu să poate şti ce ne ascunde viitorul. Apoĭ fie-ce îngustare a corpuluĭ naţiuneĭ romîneştĭ, este o îngustare a sufletuluĭ eĭ, este o micşurare a bazeĭ de pe care sînt să să recruteze talentele saŭ geniile ce trebue să ilustreze neamul.

Iată decĭ care îmĭ pare mie a fi rolul universităţilor, în afară de dobîndirea cunoştinţelor: Profesoriĭ trebue să caute a întări pe cît se poate iubirea întreguluĭ, ne lăsîndu-l nicĭ odată la o parte din împărtăşirile lor, ci făcînd să cadă fără încetare asupra luĭ razele învietoare ale ştiinţeĭ; învăţăceiĭ trebue să să silească a întrebuinţa cunoştinţele şi talentele dobîndite, întru rîdicarea maselor şi apărarea neamuluĭ.

Fiind că am cugetat că ar fi în interesul existenţeĭ noastre naţionale, a întroduce în practica lucrurilor măcar un început de realizare a acestor vederĭ, de aceia am venit în fruntea universităţeĭ din Iaşĭ.

Pentru dezbaterea mijloacelor de a realiza aceste ţinte, am convocat o comisiune de studenţĭ şi de studente care, împreună cu mine, şi cu doĭ domnĭ profesorĭ, să fixăm programul lucrărilor.

A. D. XENOPOL

Principiile fundamentale ale istorieĭ

CAP. VI.

Puterile ajutătoare evoluțiuneĭ

In fie-care remn, evoluțiunea întrebuințază un număr oare-care de puterĭ, prin jocul cărora ia să îndeplinește. In remnul neorganic, aceste puterĭ sînt chiar acele ce susțin existența: puterile mecanice, fizice și chimice, cu toate legile ce decurg din ele; în remnul viețeĭ materiale aceste puterĭ sînt: mediul exterior, instinctul de conservare al individuluĭ și al specieĭ cu urmările sale: lupta pentru traiŭ, selecțiunea, segregațiunea și emigrațiunea, cruciarea; puterea individualitățeĭ, cu particularitățile sale întărite prin întrebuințare, și transmise prin ereditate; în sfîrșit, întîmplarea. In remnul spirituluĭ, aceste din urmă puterĭ să regăsesc, ca o urmare a legătureĭ sale maĭ strînse cu viața materială; dar ele să specifică maĭ mult: cîștigă în întindere; jocul lor devine maĭ complicat, potrivindu-să cu remnul maĭ bogat în care să arată.

Puterile ajutătoare evoluţiuneĭ, în remnul spiritului, sînt:

1) *Mediul intelectual*, în locul celuĭ material care este redus la rolul de factor statornic.

2) *Instinctul de conservaţiune* a individuluĭ şi acel al specieĭ cu urmările sale:

a) Tendinţa la expansiune:

b) Lupta pentru traiŭ.

c) Reactiunea contra acţiuneĭ.

3) *Tendinţa la imitaţiune.*

4) Puterea specială a *individualităţeĭ*, care să combină cu puterile de maĭ înainte, spre a da naştere vieţeĭ spirituluĭ. Această putere a individualităţeĭ să subîmparte în tot atîtea îmboldirĭ, pe cîte mobilurĭ intelectuale, morale saŭ pasionale conţine sufletul omenesc: iubirea, gelozia, răzbunarea, ambiţia, curajul, etc.

5) *Intîmplarea* (hasardul).

Să cercetăm întîiŭ natura fie-căreia din aceste puterĭ în deosebĭ. Legătura în care aceste puterĭ deosebite să află, atît între dînsele, cît şi cu marele curent evoluţionist căruia ele vin în ajutor, va fi cercetată maĭ tîrziu, cînd ne vom îndeletnici cu seriile istorice (cap. X).

Acţiunea mediuluĭ intelectual. — Am atras luarea aminte că înrîurirea mediuluĭ din afară era una din îmboldirile de căpitenie ale evoluţiuneĭ, în dezvoltarea materieĭ neorganice, ca şi în acea a vieţeĭ materiale. Dar această putere care lucra cu atîta vîrtute asupra prefacerilor materieĭ, încetează de a o maĭ face asupra acelor ale spirituluĭ. Acţiunea mediuluĭ din afară nu maĭ are o putere de prefacere simţită, nicĭ chiar atuncĭ cînd acel mediŭ să schimbă, în urma strămutăreĭ popoarelor (vezĭ maĭ sus p. 496). De aceia nicĭ nu este vorba de mediul din afară, cînd ne îndeletnicim cu acţiunea acestuĭ element asupra dezvoltăreĭ spirituluĭ, ci de *mediul lăuntric*, de înrîu-

rirea pe carc atmosfera intelectuală o pune în lucrare asupra mersuluĭ ideilor, asupra menţinereĭ saŭ stîngereĭ oare-căror fenomene ale spirituluĭ. Chipul de lucrare al mediuluĭ intelectual, asupra productelor gîndireĭ este în totul asemănător aceluĭ al mediuluĭ materieĭ asupra formelor vieţeĭ. Aceste din urmă aŭ fost tot-deaunea condiţionate de către starea pămîntuluĭ, şi îndată ce această stare să schimba, prefacerea eĭ hotăria pe acea a fiinţelor ce-l împoporaŭ. Rase întregĭ dispăreaŭ; altele să prefăceaŭ, pentru a s ă adapta la nouele condiţiunĭ ale traiuluĭ, impuse de prefacerile scoarţiĭ pămînteştĭ; tipurĭ care pînă` atuncĭ vegetase într-un colţ uitat al uscatuluĭ saŭ al apelor, găsind, în aceste noue condiţiunĭ, un tărîm priincios dezvoltăreĭ lor, luaŭ puterĭ, respingeaŭ pe celelalte, întinzîndu-să pe a lor socoteală, mărginindu-le în regiunĭ din ce în ce maĭ înguste, şi în sfîrşit silindu-le a dispărea. Aşa piereaŭ fără încetare speciile vechĭ care eraŭ înlocuite prin speciĭ noue, ale căror forme să desăvărşiaŭ necontenit, sub îmboldirea putereĭ evoluţioniste. Acţiunea mediuluĭ favoriza lupta pentru traiŭ, saŭ îĭ era nepriincioasă, şi deosebitele forme ale vieţeĭ între care ia se da, izbîndeaŭ saŭ trebuiaŭ să piară.

O înrîurire în totul asemănătoare aceleia, pusă în lucrare de schimbările mediuluĭ din afară asupra fiinţelor viĭ, să produce în domeniul faptelor spirituluĭ, prin acţiunea pe care atmosfera intelectuală o are asupra formelor civilizaţieĭ. Această acţiune merge une-orĭ aşa de departe că, ucigînd spiritul, ia ajunge a ucide şi corpurile, şi are drept urmare stîngerea fizică a raselor omeneştĭ.

Aşa rasa oceanică dispare văzînd cu ochiĭ, prin moartea reprezentanţilor eĭ. Nu sînt bolile saŭ alcoolul care lămuresc această stîngere. Ia are o cauză mult maĭ adîncă, de fire morală. *Edgard Quinet* ie aminte, cu acest prilej, că „rasa oceanică este pretutindenea` împresurată şi înăbuşită de către o

suflare străină. Ia se vede încunjurată de o civilizație pe care nu o înțelege, și pe care nu poate s-o înțeleagă, căcĭ schimbarea stăreĭ sale este prea năprasnică, prea neașteptată. Corăbiile ce aŭ eșit deodată din fundul apelor, cu pînzele desfășurate, umflate cu spiritul modern, aŭ adus fără nicĭ o trecere, o altă temperatură civilă, morală, socială; o altă vrîstă a lumeĭ“ [1]. Oceanieniĭ se simt surguniţĭ în însușĭ a lor patrie, lipsiţĭ de libertăţile lor de altă dată: cum să nu să stîngă? Nu trebue amestecat această pricină de peire a raselor, cu acea care-șĭ are izvorul în lupta pentru traiŭ, și pe care o vom cerceta maĭ la vale. In cazul Oceanienilor, stingerea să face fără nicĭ o luptă, și numaĭ prin schimbarea condiţiilor traiuluĭ. D-l *Benjamin Kidd* zice cu drept cuvînt, că „rasele cele maĭ slabe dispar înaintea celor maĭ tarĭ, curat numaĭ prin atingerea cu ele; această stîrpire nu este rezultatul unor războae crunte și selbatece, dar maĭ curînd acel al legilor [2]“, și d-l *Vianna de Lima* adaoge, către aceste băgărĭ de samă, că, „această peire mîhnitoare nu este datorită decît neputinţeĭ de a să adapta, și de a susţine lupta cu rasa maĭ înaltă care trăește și înflorește în apropiere. Ne putîndu-șĭ însuși această civilizaţie prea înaltă care li să aduce de a gata, rasele maĭ de jos îngenunchiază în curînd, căzînd jertfele a însușĭ neputinţeĭ lor. Inlăturarea lor desăvîrșită să îndeplinește într-un chip fatal și neoprit, fără ca să fie trebuinţa de silnicie, spre a le desfiinţa. Ele mor de niște rănĭ ascunse, sub înrîurirea uneĭ plivirĭ tăcute, dar omorîtoare. In zădar ar fi fost ele puse sub sticlă, cum spune cu drept cuvînt d-l Lefèvre, pentru a le deprinde încetișor cu trecerea către o nouă atmosferă; ele ar fi murit numaĭ fiind că ar fi fost privite [3]“.

---

1. *La Création*, I, p. 306.
2. *L'évolution sociale*, trad. Le Monnier, Parts, 1896, p. 46.
3. *Exposé sommaire des théories transformistes*, Paris, 1685, p 223, cf. Elisée Reclus, *Géographie universelle*, XIV, p. 981.

Această rasă piere deci, în urma schimbăreĭ mediuluĭ intelectual, în care ia este nevoită să trăiască. Asmosfera ce este silită să răsufle, o descompune încet dar sigur.

Dacă prefacerea mediuluĭ intelectual poate ajunge a desfiinţa chiar trupurile, acţiunea sa va fi cu atîta maĭ simţită asupra formelor spirituluĭ. Ast-feliŭ arta greco-romană dispăru, în urmarea schimbăreĭ intervenită în mediul intelectual, prin ajungerea religieĭ creştine la stăpînirea cugetelor. Formele frumoase, pline, neînvestmîntate, ale arteĭ antice, nu maĭ puteaŭ să să menţină în o stare de spirit care tindea să desfacă pe om de viaţa pămîntească, a-l face să o urască, a-l face să fugă de frumuseţă, ca de elementul diavolesc al cărneĭ; o stare de spirit, în care idealul era urîtul, în care să gîndea numaĭ prea puţin la desăvîrşirea formeĭ, destul că sufletul să fi fost înalţat cătră ceriŭ, prin idee. Un al doilea exemplu ne-ar fi dat prin stîngerea aşezămîntuluĭ cavalerizmuluĭ din Viacul de Mijloc, în urma vieţeĭ maĭ regulate, maĭ orînduite a vremilor maĭ noue.

Dar dacă, în aceste cazurĭ, mediul are de efect de a înlătura oare-care forme intelectuale, cele maĭ adese-orĭ schimbările mediuluĭ lăuntric aŭ de efect numaĭ de a preface productele civilizaţieĭ, fără a le nimici. Aceste schimbărĭ să îndeplinesc potrivit cu prefacerea mediuluĭ încunjurător. Aşa literatura modernă a trecut de la clasicizmu la romantizmu, în urma schimbăreĭ în mersul ideilor, care după Renaştere, rămaseră alipite pentru cît-va vreme de antichitate, spre a trece maĭ apoĭ la Viacul de Mijloc. In zilele, noastre predomnirea spirituluĭ ştiinţific a dat avînt realizmuluĭ care urmăreşte şi în artă, adevărul, adese orĭ în dauna frumosuluĭ, fără de care arta nu poate să să ţină. Tot aşa e cu monarhia care, din absolută, a devenit constituţională; cu dreptul penal care a trebuit să lepede pedepsele neomenoase ale Viaculuĭ de Mijloc; de starea nobilimeĭ care,

mărginită în vremile din urmă numaĭ la deosebirĭ sociale, vede în fie-ce zi dispărînd și pe aceste din urmă, și tinde tot maĭ mult a reîntra iar în poporul din care a eșit.

Această lege de corespondență între mediul intelectual și formele spirituluĭ, păstrează însemnătatea eĭ în toate treptele scăreĭ sociale, în fenomenele însemnate ale viețeĭ cugetăreĭ, ca și în acele individuale, cînd e vorba numaĭ de o gîndire întîmplătoare. Ia ar putea fi cercetată în așezămintele religioase, politice, sociale ; în drept, obiceiurĭ, moravurĭ ; în arte, litere, limbĭ, dialecte, și pînă și în cuvintele întrebuințate în vorbire, și a cărora existență saŭ prefacere atîrnă tot de la mediul intelectual. O singură sferă a cugetăreĭ scapă de sub a eĭ înrîurire : adevărul. Acesta nu poate fi înrîurit de schimbările atmosfereĭ intelectuale. Descoperirea luĭ poate fi favorizată saŭ îngreuiată, prin predispunerile spirituluĭ unuĭ popor, saŭ al unuĭ răstimp. Dar îndată ce adevărul a îmbogățit mintea cu o noțiune scoasă din nesecatul luĭ izvor, ia îĭ rămîne cîștigată pentru totdeauna, și schimbările care să pot îndeplini în sinul mediuluĭ, nu o pot atinge. Adevărul singur să subtrage de la orĭ-ce apăsare, de la orĭ-ce schimbare, căcĭ el este unul și neschimbat. Așa religiunile mitologice și așezămintele sociale și politice ale popoarelor vechĭ aŭ dispărut ; moravurile și obiceiurile lor s-aŭ pierdut ; limbile lor nu maĭ există decît în stare fosilă ; dreptul lor nu maĭ este aplicat decît indirect, pe cînd adevărurile practice și științifice pe care acele popoare le-aŭ descoperit, aŭ rămas în picioare. Ele aŭ putut fi întunecate, în vremile barbare ale Viaculuĭ de Mijloc ; dar nicĭ odată ele nu aŭ putut fi nimicite, ba nicĭ măcar prefăcute prin schimbările mediuluĭ intelectual. Și nu este decît prea firesc, ca adevărul să nu poată fi înrîurit de prefacerile mediuluĭ, întru-cît el este chiar unul din principiile evoluțiuneĭ intelectuale. El predomnește asupra tu-

turor puterilor ajutătoare, întrebuinţate de evoluţiune spre a-şĭ deschide calea, şi nu poate fi stăpînit de nicĭ una. S-ar putea decĭ formula, în chipul următor, legea acţiuneĭ mediuluĭ intelectual:

Este tot-deauna o corespondenţă între faptele intelectuale şi starea generală a spiritelor, lege care are drept corolar: *că schimbarea mediuluĭ atrage tot-deauna după dînsa o schimbare în formele vieţeĭ spirituale. Singur adevărul nu se supune acesteĭ legĭ.*

Această lege este de cea maĭ mare însemnătate în istorie. Intemeiat pe dînsa, istoricul poate reclădi, cu nişte dărămăturĭ, un timp întreg, o lume întreagă. Cum o spune *E. Quinet*: „Sub cîte forme trunchiate nu ni se înfăţoşază adese orĭ trecutul lumeĭ civile? Cîte societăţĭ, cîte epoce care nu aŭ lăsat din ele decît un crîmpeiŭ! Maĭ nicĭ odată nu se întîmplă ca istoricul să aibă a face cu un corp întreg, afară decît cînd e vorba de societatea contimporană; şi atuncĭ chiar nu posedăm decît un început, un făt. Cele maĭ de multe orĭ, el nu are înaintea luĭ, decît ideĭ, şi prin ele trebue să descopere evenimentele; saŭ din protivă faptele aŭ supravieţuit, şi trebue deduse ideile. Pentru a reface totul cu o parte, cum o s-o îndrumeze istoricul? El pleacă de la ideia, adesea neconştiută, că elementele uneĭ societăţĭ concurg la aceiaşĭ ţintă, că acelaşĭ spirit trebue să se reafle în fie-care individ, ceia ce pune pe istoric în stare de a apuca generalul în particular, şi cînd el a ajuns această vedere, cea maĭ mică amărunţime îĭ înfăţoşază întregul“ [4].

Această lege a unităţiĭ de alcătuire a stăreĭ spiritelor constitue unul din principiile istorieĭ. Fără ia, nu ar fi cu putinţă istoriculuĭ să se avînte pe talazurile vrîstelor, fiind că istoria nu se înfăţoşază pretutindenea decît în fărămăturĭ, iar mintea noastră cere, pe cît să poate, a eĭ reîntregire. Se înţelege

4 *La création*, II, p. 164.

de la sine, că mediul nu explică nimic prin el însuşĭ, şi fără elementele, faptele istorice, asupra cărora lucrează. Mediul este un agent de transformare ; trebue decĭ să fie ceva de transformat. Fără această însuşire plăzmuitoare, dezvoltarea ar fi o literă moartă. Mediul pune in lucrare schimbarea, fără a ataca miezul chiar al faptelor intelectuale, căcĭ dacă nu ar fi aşa, am întreba cu d-l *Pasquale Villari*: „cum se face ca în acelaş viac, în aceiaşĭ societate, să fie loc pentru toate felurile de caractere, pentru eroĭ ca şi pentru ucigaşĭ, care sînt cu toţiĭ, în acelaş chip, un product al epoceĭ lor, care aŭ fost cu toţiĭ născuţĭ şi crescuţĭ în acelaş mediu“ [5] ?

Dar din ce oare e alcătuit acest mediu intelectual ? El nu este decît o împreunare a tuturor vădirilor vieţeĭ spirituluĭ: moravurĭ, religie, aşezeminte politice şi sociale, drept, morală, arte şi ştiinţĭ. Aceste deosebite manifestărĭ intelectuale artîrnă unele de altele, La oare-care epoce, una din ele devine covîrşitoare, şi hotărăşte schimbările ce se petrec în toate cele-lalte. Spre pildă, pe vremile luĭ Isus-Hristos, constituţia socială a împărăţieĭ romane înlesni răspîndirea învăţătureĭ luĭ. Această constituţie, şi sărăcia care decurgea din ia, deschise o largă cale religieĭ săracilor şi a desmoşteniţilor. Starea socială hotărea decĭ, la această epocă, caracterul mediuluĭ intelectual. Religia creştină, ajungînd la rîndul eĭ a stăpîni minţile, începu dînsa a da rostul mediuluĭ intelectual, şi impuse a eĭ înrîurire tuturor celorlalte manifestărĭ ale spirituluĭ. Literatura, artele, moravurile, maĭ tîrziŭ constituirea lor socială, care cu toate aceste slujise de mediu, pe vremile lăţireĭ creştinizmuluĭ, fură transformate prin această religie, devenită ia acuma mediu intelectual. Cu Renaşterea, religia creştină se coboară la rolul numaĭ de element alcătuitor al mediuluĭ, pe cînd caracterul de temelie al atmosfereĭ intelectuale este dat de curentul

5 *La storia e una scienza*, trad. germană de Laevĭsohn, Berlin, 1892, p. 54.

literar, artistic şi ştiinţific care devine predomnitor. Cît de adese orĭ nu se întîmplă chiar ca exemplele date de indivizĭ saŭ direcţiile pe care eĭ le impun mersuluĭ ideilor, să schimbe, cel puţin pentru cît-va timp, caracterul mediuluĭ? Aşa Stuarţiĭ avură, prin purtarea lor cea destrabalată, o înrîurire demoralizătoare asupra societăţiĭ engleze din timpul lor, şi însufleţiră, prin atmosfera stricată care-ĭ încunjura, literatura epoceĭ lor. Inrîurirea luĭ Fichte, Schelling şi Hegel schimbâ în Germania caracterul tuturor manifestărilor intelectuale; tot aşa se petrecură lucrurile în Franţia, prin mediul datorit scrierilor luĭ Montesquieu, Voltaire şi Rousseau, saŭ prin stăpînirea luĭ Napoleon I.

Instinctul de conservaţiune. — Acest puternic instinct care să arată de îndată ce existenţa îmbracă forme individuale, apare la lumină prin treĭ puterĭ, care pleacă din aceiaşĭ obîrşie, ca treĭ ramurĭ ale aceluiaşĭ trunchiŭ. Instinctul conservaţiuneĭ existenţeĭ împinge pe indivizĭ — şi sub acest termin înţelegem şi individualităţile maĭ întînse, ca rasele, popoarele, religiile, sectele, partizele politice, şcoalele, etc., într-un cuvînt tot ce duce o viaţă deosebită — a-şĭ întinde fiinţa lor pe cît o învoesc împrejurările, în mijlocul cărora ele trăesc, spre a întări existenţa lor, în chipul cel maĭ trainic cu putinţă. Această tendinţă alcătueşte *puterea de expansiune.* Cînd fiinţele sînt nevoite, spre a putea trăi, a trage fiecare în partea eĭ mĭjloacele de traiŭ, atuncĭ intervine *lupta pentru traiŭ.* Aceasta din urmă, cînd să prelungeşte, prin răstimpurĭ de izbînzĭ şi de căderĭ, din partea elementelor ce s-aŭ încurcat în ia, dă naştere *reacţiuneĭ contra acţiuneĭ.*

a) *Expansiunea.* — Fie-care fiinţă vie tinde a-şĭ asigura existenţa şi, spre a o face, ia trebue să ceară sprijinul natureĭ încunjurătoare. Aceasta din urmă îĭ dă cele ce-ĭ trebue pentru mulţămirea nevoilor eĭ,

Este însă o mare deosebire între chipul cum animalele caută să-şĭ îndeplinească această trebuinţă, şi acel pus în lucrare de om,

Animalele nu ieŭ decît ceia ce natura le dă din bunul eĭ plac, şi nu să poate găsi la ele o tendinţă de a face să le slujască lor puterile natureĭ. Erbivorele să hrănesc cu plînte; carnivorele cu alte animale; şi unele şi altele caută adăposturĭ contra vremeĭ celeĭ răle; unele dintr-însele emigrează, pentru a fugi de frig. Pentru a apuca hrana lor, animalele nu întrebuinţază decît numaĭ puterea lor muschiulară, întovărăşită une-orĭ de oare-care mijloace intelectuale, precum cînd pisica pîndeşte şoarecele, saŭ cînd vulpea face pe moarta, spre a prinde prada. Animalele nu sînt în stare a sili natura să slujască nevoilor lor, întrebuinţîndu-ĭ puterile. In lumea animalităţeĭ, căutarea hrăneĭ conduce la lupta pentru traiŭ, atît la acea a raselor streine una alteia, din care unele sînt menite a sluji spre a sătura pe celelalte, cît şi la acea a indivizilor din aceiaşĭ rasă, pentru a apuca mijloacele de existenţă. Lupta pentru traiŭ, în sensul concurenţeĭ, exista fără îndoială şi în sinul omenireĭ; dar ia este aicĭ cu mult îmblînzită, prin mijlocul ce este în puterea omuluĭ, de a supune *tot maĭ mult* natura nevoilor luĭ, şi de a o sili să-ĭ dee materiale de trebuinţă vieţeĭ sale. Propăşirea omenireĭ tinde tocmaĭ a micşura concurenţa între indiviziĭ omeneştĭ, şi a înlocui lupta pentru existenţă, din acest punct de vedere, prin stăpînirea asupra natureĭ. Aşa bună-oară, dacă chimia ar ajunge a produce corpurĭ alimentare, prin împreunarea elementelor prime, este invederat că nevoile omenireĭ ar fi îndestulate cu mult maĭ mare uşurinţă.

Animalele sînt tot-deauna în acelaş raport cu mijloacele de traiŭ date lor de natură. Omul sileşte din protivă pe această din urmă, a-ĭ pune la îndămînă, în toate zilele, altele noue. Pe cînd animalele nu să bucură decît de o cîtime statornică de puterĭ întru

stăpînirea natureĭ, acea de care omul dispune creşte fără încetare. Puterea omenească să întinde decĭ necontenit pe socoteala natureĭ. S-ar putea vorbi decĭ, în acest înţeles, de puterea de expansiune de care este înzăstrată ființa omenească. Dar această expansiune este, precum am văzut-o, unul din mariĭ rîdicătorĭ aĭ propăşireĭ şi aĭ evoluţiuneĭ în deobştie, şi din acest punt de vedere puterea de expansiune s-ar contopi cu acea a evoluţiuneĭ. Puterea de expansiune, în adevaratul înţeles al cuvîntuluĭ, trebue să fie căutată aiurea.

Inţelegem prin termenul de *putere de expansiune*, tendinţa oamenilor de a-şĭ întinde stăpînirea asupra *asemenilor lor*. Această tendinţă să întîlneşte numaĭ la ființa omenească, şi ia nu să reaflă la animale, decît într-o stare de tot începătornică. Dacă să află oare-care animale ce să slujesc de altele, pentru a întîmpina trebuinţele lor, cele din urmă sînt, saŭ de altă specie, saŭ aşa constituite, încît sînt menite chiar de natură, a suferi această stăpînire, şi nu precum să întîmplă lucrul în remnul omenireĭ, în urma uneĭ acţiunĭ vroite şi conştiute a elementelor stăpînitoare asupra unor fiinţĭ de acelaşĭ feliŭ. Aşa sînt furnicile şi albinele lucrătoare de o parte, şi de alta puriceiĭ care slujesc ca „vacĭ de muls“ oare-căror speciĭ de furnicĭ. Această stăpînire pe care unele animale şi-o însuşesc asupra altora, pentru a-şĭ asigura existenţa, nu este în orĭ ce caz decît cea dintăĭ treaptă a putereĭ de expansiune, ast-feliŭ precum să întîlneşte la oamenĭ.

Nu trebue să ne lăsăm a fi înşelaţĭ prin oare-care aparenţă, şi să credem că animalele s-ar supune unuĭ maĭ mare, şi ar recunoaşte autoritatea luĭ, ceia ce ar constitui fără tăgadă, o expansiune a animaluluĭ, cap pe socoteala turmeĭ sale. Bivoliĭ, căprioarele, bizoniĭ cîniĭ selbatecĭ care trăiesc în cete, ascultă maĭ tot-deauna de un individ, deosebit înzestrat, care îĭ conduce, orînduieşte vînatul saŭ apărărea, şi călău-

zeşte migraţiunele. Dar acest cap nu trage nicĭ un folos din situaţia luĭ. Autoritatea luĭ nu să întemeiază pe însăşĭ a luĭ putere, ci numaĭ pe împrejurarea că celelalte animale recunosc întîietatea luĭ în putere, destoinicie saŭ în iuţime, şi să supun conducereĭ luĭ. Nu capul impune a luĭ autoritate, ci turma o recunoaşte, şi aceasta numaĭ în interesul eĭ, şi de loc în acel al conducătoruluĭ. Çu totul altfeliŭ să petrec lucrurile între oamenĭ, unde capul tribuluĭ impune autoritatea luĭ *în folosul săŭ*, îndatorind pe indiviziĭ care îĭ sînt supuşĭ, a-ĭ face oarecare slujbe. Inţelegem decĭ prin putere de expansiune tendinţa care urmăreşte supunerea oare căror oamenĭ sub autoritatea altora şi în acest sens, această putere este una din cele maĭ de samă ale istorieĭ.

Puterea de expansiune poate să să arăte, întăĭ într-un chip pacinic, fără a trezi împrotivire, şi fără a da naştere lupteĭ pentru traiŭ. Ast-feliŭ o aristocraţie să desface cu timpul din sinul uneĭ poporaţiĭ, şi îşĭ însuşeşte cu încetul drepturĭ şi privilegiĭ. Poziţiunea pe care o dobîndeşte fiind lucrarea timpuluĭ, şi prerogativile de care ia să.încunjură luînd fiinţă numaĭ treptat, incalcarea autorităţeĭ să face pe nesimţitele, şi cele maĭ adesa orĭ, fără a trezi improtivire din partea acelor jertfiţĭ. Numaĭ atuncĭ cînd poporul, ajuns la conştiinţa drepturilor sale, vra să le iee îndărăpt, este de trebuinţă, să să deie o luptă, pentru a răpi încălcătorilor prerogativele pe care eĭ şi le aŭ însuşit. Tot aşa e cu întemeierea putereĭ monarhice care pune mîna iarăşĭ succesiv, şi într-un chip nesimţit, pe autoritatea absolută. Ca exemple de expansiune pacinică, să maĭ amintim colonizarea feniciană, acea a Cartaginejilor şi acea a Grecilor; întinderea comerţuluĭ republicilor italiene din Viacul de Mijloc, etc.

Una din căile cele maĭ obicinuite, apucată de expansiunea pacinică, spre a să îndeplini, este acea a imitaţiuneĭ, cînd un aşezămînt, un obiceiŭ, o limbă,

sînt adoptate de alte organizme, decît acele ce le aŭ dat naştere, şi cînd această adopţiune să face de bună voie, fără constrîngere saŭ silnicie. Această formă de expansiune va fi cercetată de la sine, maĭ la vale, cînd ne vom îndeletnici cu puterea imitaţiuneĭ.

Expansiunea însă adesea orĭ dă peste piedicĭ pe care trebue să le învingă, şi atuncĭ elementele care să întîlnesc, întră în lupta pentru traiŭ care iea, în în acest caz, caracterul uneĭ puterĭ deosebite. Inainte de a trece la cercetarea aceşteĭ din urmă, să stabilim care sînt chipurile generale de procedare ale expansiuneĭ, sub toate formele eĭ.

Expansiunea poate să să întindă maĭ mult în spaţiŭ, saŭ maĭ mult în timp, saŭ chiar şi în îmbele de odată. Aşa expansiunea potereĭ luĭ Carol cel Mare fu întinsă ca spaţiu, dar ţinu scurt timp; poporul evreesc fu tot-deauna puţin numeros, decĭ cuprinse un mic spaţiu: dar el străbătu un lung şir de viacurĭ; creştinizmul din protivă să deosebi prin o puternică expansiune, în spaţiu ca şi în timp.

Expansiunea este decĭ extensivă saŭ intensivă, saŭ întruneşte de-odată îmbele însuşirĭ. Cea maĭ slabă este acea care nu izbîndeşte decît asupra spaţiuluĭ; maĭ puternică acea care stărueşte în timp; cea maĭ puternică din toate, este acea care predomneşte în îmbele elemente.

Expansiunea urmează acelaşĭ mod de propagare ca şi evoluţĭunea în deobştie; şi ia să îndeplineşte prin valurĭ care înaintează saŭ daŭ îndărăpt; dar cît timp ţine puterea de expansiune a unuĭ element, valul ce merge înainte întrece tot-deauna pe acel ce dă înapoĭ. Să întîmplă din protivă, cînd puterea de expansiune descreşte. Fluxul şi refluxul expansiuneĭ alcătuesc, la rîndul lor, valurile ce alcătuesc evoluţiunea care însă, după cum am văzut-o, înaintează tot-deauna.

Une orĭ, valurile propăşitoare ale expansiuneĭ să

întîlnesc cu acele de acelaşĭ caracter ale evoluţiuneĭ, bunăoară expansiunea comerţuluĭ republicilor italiene care alcătui mediul bogat şi înfloritor, în sinul căruia putu să să dezvolte Renaşterea. Alte dăţĭ, valurile propăşitoare ale expansiuneĭ improtivesc şi stinghiresc mersul evoluţiuneĭ. Aşa Carol cel Mare, cu silinţele sale, de a restatornici absolutizmul roman, să opune, pe cît timp trăi el, şi pentru o întindere însemnată de pămînt, evoluţiunĭ care gravita cătră descompunerea ideeĭ de stat.

In sfîrşit, sfera de expansiune a unuĭ element va atîrna în tot-deauna de puterea cu care este înzestrat, şi va sluji spre a o măsura. Această putere i va fi împărtăşită prin puterea cea mare a evoluţiuneĭ. Cînd evoluţiunea împinge la lumină expansiunea unuĭ element împrotivitor propăşireĭ, evoluţiunea dă înapoĭ.

S-ar putea formula aceste deosebite principiĭ, în rostirile următoare : *Expansiunea este cu atîta maĭ puternică, cu cît ia să întinde maĭ mult în spaţiu şi maĭ ales în timp. Expansiunea să îndeplineşte, ca şi evoluţiunea, prin valurĭ propăşitoare, saŭ care dau îndărăpt. Aceste valurĭ nu să întîlnesc în tot-deauna cu acelea de aceiaşĭ fire ale evoluţiuneĭ.*

b) *Lupta pentru traiŭ.* — Am văzut că atuncĭ cînd expansiunea unuĭ element întîlneşte o împrotivire, ia să sileşte a o sfărma ; atuncĭ iea naştere lupta pentru traiŭ.

Trecerea de la expansiunea pacinică la acea care să îndeplineşte prin mijlocul lupteĭ, să face într-un chip nesimţit ; căcĭ lupta pentru traiŭ să arată între elemente, în grade foarte deosebite de tărie. Ia începe printr-o simplă opunere, uşor înlăturată de elementul cotropitor, pentru a culmina în alternativele de suiş şi coborîş, determinate prin reacţiunea elementuluĭ cotropit. Aşa bunăoară, expansiunea înrîurireĭ franceze la Romînĭ nu întălni aproape nicĭ o împrotivire, şi cuprinse tot stratul luminat al

societăţeĭ, trezînd numaĭ neînsemnate protestărĭ din partea unor naţionaliştĭ. Din protivă, înfiltrarea elementuluĭ grecesc la acelaşĭ popor, nu să făcu fără lupte şi răscoale care slăbiră din ce în ce, pînă cînd acest element deveni precumpenitor, în epoca fanariotă. Tot aşa e cu expansiunea ideilor engleze în Franţia în cursul viaculuĭ trecut, care să îndeplini fără a trezi la început nicĭ o înprotivire, dar care curînd săpînd starea socială în fiinţă, provocâ o luptă pentru traiŭ care culmină în peripeţiile sîngeroase ale Revoluţieĭ franceze.

Lupta pentru traiŭ va deveni decĭ cu atît maĭ ascuţită între formaţiunele intelectuale, cu cît protivnicia lor va fi maĭ rostită.

Nu să poate vorbi decît prin analogie şi într-un chip figurat, de o luptă pentru traiŭ între formaţiunele obşteştĭ ale materieĭ neînsufleţite, şi nu putea admite cu d-l *de Lanessan*, că cristalurile de sare luptă pentru traiŭ contra acţiuneĭ topitoare a apeĭ, saŭ că stîncele luptă pentru traiŭ contra valurilor măreĭ [6]. Lupta pentru traiŭ nu poate avea loc decît între formele individuale.

In remnul vieţeĭ materiale, am văzut că această luptă să încinge întîiŭ împrotiva natureĭ încunjurătoare, în care sînt cuprinse speciile care trebue să slujască drept hrană altora. In al doilea loc, aceste fiinţĭ vor porni o luptă între ele însăşĭ, spre a monopoliza, pe cît va fi cu putinţe, în folosul fie-căreia din ele, prada pe care întîia formă a lupteĭ o dă ca preţ al silinţelor lor.

Pe cînd cea din urmă formă a lupteĭ pentru traiŭ, acea care să dă între indivizĭ de aceiaşĭ specie, va atîrna maĭ ales de adaptaţiunea acestor indivizĭ la

---

6. *Le Transformisme*, Paris, 1883, p. 425. Cf. d. Novieoff, *La lutte entre les sociétés humaiees*, Paris, 1896, p. 2, d l Lilienfeld, *Gedanken über die Socialwissenschaft der Zukunft*, II, Mitau 1875, p. 30, zice şi d sa, că „lupta pentru traiu are valoare pentru întreaga natură, şi nu este mărginită numaĭ în remnul organic".

mediul incunjurător, întîia formă a acesteĭ lupte acea care să petrece între speciĭ deosebite, va atîrna în primul, loc cît privește rezultatele sale, de însușirile individualităților între care ea îĭ prinsă.

Să cercetăm întîiŭ lupta între indivizii de aceiașĭ specie. „Variațiunele individuale maĭ mult saŭ maĭ puțin însemnate vor tinde a să fixa, a să dezvolta, a să transmite la coborîtorĭ, dacă ele sînt de folos pentru individ saŭ pentru specie. In cazul protivnic, dacă nu înlesnesc vre-o putință îndestulătoare de supravețuire, 'ele sînt înlăturate, saŭ atuncĭ ființele la care ele să arată vor peri în curînd în luptă[7]". Concurența indivizilor de aceiașĭ specie, în domeniul vieței materiale, va avea decĭ de rezultat de a face să izbîndească ceĭ maĭ tarĭ, saŭ după o rostire maĭ potrivită a luĭ *Herbert Spencer*, ceĭ maĭ apțĭ care singurĭ supravețuesc și pot face stirpe. Această stirpe favorizată prin mediul care a proteguit cea întîiŭ a eĭ dezvoltare, va alcătui cu timpul o nouă specie.

Lucrurile să petrec într-un chip asemănător în societățile omeneștĭ. Tot pe această cale ajunge un trib la stăpînirea uneĭ națiĭ întregí, întrecînd pe celelalte, mulțumită oare-căror însușirĭ particulare care corespund maĭ bine condițiilor de existență a lumeĭ timpuluĭ saŭ. Tot așa să întîmplă cu o religie care respinge pe altele, și să întinde în locul lor ; cu o scoală artistică saŭ literară, cu un morav, cu un obiceiŭ, o modă saŭ un simplu cuvînt. Cu drept spune decĭ *Bagehot* că „un caracter național nu este decît un caracter local care a avut noroc, întocmaĭ precum limba națională nu este decît un dialect care a avut noroc, adecă dialectul unuĭ ținut care a devenit mal înrîuritor decît celelalte, și care a impus jugul săŭ cărților și societățeĭ[8]". Astfeliŭ

7. Vianna de Lima, *Exposé sommaire des théories transformistes* p 167.
8. *Lois scientifiques du développement des nations*, Paris, 1897. p. 47.

fură Latinii, și printre ei tribul Romanilor, care puse mîna pe putere, mai întîiu în Italia, apoi în lume. In Galia, Francii ajunseră a predomni ; la Slavi, Rușii Mari. Printre dialectele italiene, acel toscan să răspîndi; din acele ale popoarelor germane, acel al Saxoniei ; în Franția, limba de *oil*. In sfera religiei, să amintim izbînda învățăturilor protestante asupra catolicizmului, în oare-care țări din Europa care înfățoșaŭ condițiuni priincioase întinderei lor. In literatură și în arte, nu să poate tăgădui că, în vremele noastre, a predomnit direcțiunea realistă, mulțumită mediului, și cu toată inferioritatea ei vădită ca aratarea a frumosului,

Trebue cu toate aceste luat aminte, că concurența între indivizii de aceiași specie nu izbutește tot-deauna a plăzmui forme noue, menite a trăi și a să dezvolta. Lupta între indivizi nu are prin ia însăși alt efect, decît acel de a face să dispară elementele mai puțin bine adaptate la mediu ; el nu aduce decît un rezultat negativ, fără a da naștere unor forme noue ale vieței saŭ ale spiritului. Cîte vegetale saŭ animale nu pier, numai din pricina că nu sînt tot așa de bine înzăstrate ca asemenele lor, și nu pot susține concurența cu ele, în lupta pentru traiŭ! Și printre oameni, cîți indivizi nu sînt oare mistuiți de mizerie saŭ de moarte, pentru același temeiŭ ! In aceste cazuri, lupta pentru traiŭ nu face decît să cosască pe indivizii mai puțini apți, fără a plăzmui nici o formă nouă. Pentru ca concurența vitală între indivizii de aceiași specie să producă un rezultat simțit pentru evoluțiune, trebue numai decît ca elementele învingătoare să să reprezinte nu numai pe ele însăși, dar să fie și reprezentanți formelor obștești (organizme saŭ idei). Numai atunci cînd existențile individuale aŭ fost jertfite în folosul unor formațiuni generice, numai atunci aceste din urmă stăruesc și procură elemente evoluțiunei. In remnul vieței materiale, stăruesc caracterele obstești ale genurilor și

speciilor, pe cînd indivizii pier fără urme. In lumea spirituluĭ, precum am văzut-o, supravieţuesc şi dăinuiesc numaĭ ideile obşteştĭ, legînd timpul trecut de acel de faţă, şi pe acest din urmă de viitor.

Intîia formă a lupteĭ pentru traiŭ în domeniul vieţeĭ, concurenţa între indivizii de aceiaşĭ specie, are deci drept rezultat, în acel al spirituluĭ, plăzmuirea de forme noue obsteştĭ care înping înainte dezvoltarea spirituluĭ.

Să trecem acuma la a doua formă a lupteĭ pentru traiŭ, războiul între speciile duşmane. Aceasta din urmă formă, de şi atîrnă şi dînsa de acţiunea mediuluĭ, să desface tot maĭ mult de el, după cum fiinţele ce luptă una cu alta staŭ maĭ sus pe a vieţeĭ scară. Mediul poate favoriza întinderea uneĭ speciĭ şi înpiedeca pe acea a alteia, poate slăbi pe una şi a o da maĭ uşor în prada celeilalte. Dar izbînda va fi tot-deauna hotărîtă de însuşirile înnăscute ale specieĭ, de natura sa intimă, de puterea sa, de armele şi de inteligenţa de care dispune. Această formă a lupteĭ pentru traiŭ, tocmaĭ fiind că atîrnă maĭ mult de elementnl individual, va trebui să înfăţoşeze, în domeniul spirituluĭ, cu totul un alt caracter decît în acel al vieţeĭ materiale, pentru că individualizmul să rosteşte cu atîta maĭ mult, cu cît urcăm maĭ sus scara fiinţelor, şi ajunge cel maĭ înalt grad de desvoltare în domeniul spirituluĭ. Aicĭ, războiul între speciile duşmane are o însemnătate foarte mare.

Intr-adevăr, trebue să luăm aminte maĭ întîiŭ, că între oamenĭ, la drept vorbind, nu poate fi pomenire de un războiŭ între speeiĭ deosebite, fiind că neamul omenesc nu alcătueşte decît o singură specie, despărţită în naţionalităţĭ, decĭ în grupe deosebite, dar care pot procrea împreună.

O a doua luare aminte, tot atît de însemnată, este că în lupta dintre societăţile omeneştĭ, în totdeauna elementul care face să să plece cumpăna cătră izbîndă este acel de căpitenie al fiinţeĭ, gîndirea,

elementul intelectual. „Dacă poporaţiunele nord-americane nu aŭ avut decît a împinge înaintea lor pe Pieile-Roşiĭ, pentru a le face să dispară, şi să să pună în locul lor, explicarea acesteĭ isbînzĭ a raseĭ anglo-saxone asupra raseĭ băştinaşe a Statelor-Unite, este că cea dintîiŭ era cu mult superioară raseĭ de loc, în civilizaţie, decĭ în putere intelectuală, şi ca o urmare, în putere materială, prin mijlocul supunereĭ natureĭ [9]". Cum o spune prea bine *Victor Cousin* : „într-un războiŭ fie-care popor reprezintă o ideie, şi în ciocnire, ideia maĭ slabă va fi zdrobită de acea maĭ tare[10]". D-l *Hinnēberg* repetă şi el aceiaşĭ gîndire, cînd zice, că „pretutindene aceĭ ce sînt maĭ tarĭ în cugetare răpun pe aceĭ maĭ slabĭ[11]", şi d-l *Réné Worms* adauge că „factorul psicologic este cel maĭ însemnat din toate. Chiar în luptele între indivizĭĭ viĭ, să văd fiinţĭ maĭ micĭ răpunînd pe altele mult maĭ marĭ, mulţumită unor însuşirĭ numaĭ şi numaĭ mintale : ghibăcia, curajul, şiretlicul. Tot aşa este, *a fortiori*, în luptele dintre societăţile omeneştĭ. Aicĭ, însuşirile intelectuale şi morale sînt, netăgăduit, cele maĭ de preţ. In războĭ curajul luptătorilor, disciplina lor, iubirea lor de ţară, precum şi ştiinţa şi priceperea tactică a capilor, hotărăsc izbînda ; în luptele industriale, ascuţimea invenţiuneĭ, îndrăzneala şi spiritul practic al capuluĭ întreprindereĭ, virtutea şi rîvna lucrătorilor asigură reuşita ; în luptele diplomatice, totul este datorit tactuluĭ şi potereĭ de voinţă ; în luptele de civilizaţie, este gradul de desăvîrşire al uneĭ învăţăturĭ saŭ al uneĭ limbĭ care asigură expansiunea eĭ[12]".

Lupta între grupele omeneştĭ rivale, facîndu-să cu scop de stăpînire, un grup nu va tinde maĭ nicĭ-odată

---

9 Elysée Reclus, *Géographie universelle* XVI, p 104.
10. *Introduction à l'histoire de la philosophie* p. 189
11. *Die philosophischen Grundlagen der Geechichtswissenschaft* in *Historische Zeitschrift* a luĭ Sybel, 63, 1885, p. 23.
12. *Organisme et société*, Paris, 1896, p. 278.

la nimicirea fizică a celuilalt, ci numaĭ la supunerea la robirea luĭ. Traiul însă împreună, pe acelașĭ pămînt, a două grupe de aceiașĭ specie care pot procrea împreună, va avea de efect cruciarea învingătorilor cu învinșiĭ, cruciare care va da naștere unor elemente noue etnice, și va schimba una din bazele statornice ale istorieĭ, elementul raseĭ.

Lupta pentru traiŭ între speciile animale nu maĭ are astă-zĭ o înrîurire transformătoare, speciile statornicindu-să cu statornicirea mediuluĭ din afară. Hrăpirea nu urmărește altă țintă decît mulțămirea nevoilor viețeĭ: vulturiĭ mănîncă pretutindenea iepuriĭ și păsările maĭ slabe decît dînșiĭ; pisicile duc un războĭ neîncetat guzganilor, șoarecilor de casă și de cîmp; edera și alte plînte acățătoare ucid arboriĭ ceĭ marĭ; rîmele taie rădăcinele uneĭ mulțimĭ de plînte și le fac să piară. Firea pare a fi închinat stîrpireĭ productele însășĭ ale neasemănateĭ sale rodniciĭ; ia plăzmuește într-una și omoară într-una. In viață ca și în moarte, puterea eĭ este minunată, nesfîrșită. Dar acest măcel înspăimîntător de ființĭ, la ce formă nouă de existență dă el naștere *astăzĭ*? La nicĭ una. El slujește, cum am maĭ spus-o, a curăți locul, și a-l face încăpător pentru primirea prea plinuluĭ existențeĭ. Tot așa oare să petrec lucrurile, în lupta între elementele intelectuale? Intre societățĭ, rar să întîmplă ca lupta să facă să disparā pe unul din protivnicĭ; cele maĭ adesa orĭ, ia face ca o nouă viață să înflorească pe mormîntul morților; întrupează ideia omenească într-o nouă combinație de puterĭ intelectuale într-o nouă individualitate etnică. Cînd lupta să dă între ideile politice, sociale, religioase, literare, artistice, filozofice, rezultatul lupteĭ este și în acest caz, numaĭ cît foarte rar stîngerea uneĭ ideĭ în folosul celeilalte. Cele maĭ adesea orĭ ideile, cînd să combat, să amestecă și daŭ naștere uneĭ forme noue de gîndire. Astfeliŭ lupta între creștinizmu și păgînizmu avu pe de-oparte drept

rezultat, nimicirea arteĭ antice, pe de alta acela de a întroduce în noua religie concepţiunea politeistă a dumnezeireĭ, reprezentată prin numărul însemnat de sfinţĭ, sfinte, apostolĭ şi mucenicĭ, cărora biserica le dă o cinstire dumnezeiască, şi pe care publicul îĭ adoră une-orĭ chiar maĭ călduros, decît Treimea creştină. Lupta între protestantizmu şi biserica romană avu de efect de a transforma pe această din urmă, şi de a o face să primească maĭ multe învăţăturĭ patronate de secta cea nouă, precum predica în limba naţională şi nu maĭ mult în latineşte. Un dialect învingător înprumută în tot-deauna, de la acele pe care le respinge, multe cuvinte şi rostirĭ, etc., etc.

In sfîrşit, lupte se prinde adesea-orĭ între ideile noue şi formele vieţeĭ, stăpînite de idele vechĭ. Cele nouă voiesc să înlocuiască în conştiinţă pe cele vechĭ, spre a ajunge să transforme starea reală a societăţiĭ, potrivit cu nouele concepţiunĭ. Lupta să încinge pe tărîmul ideilor, spre a preface aşezămintele ce atîrnă de ele, credinţele, formele de ocărmuire, gustul public ; într-un cuvînt formele vieţeĭ însăşĭ. Lupta nu încetează decît atuncĭ, cînd armonia a fost stabilită între ideile noue şi formele vieţeĭ ; cînd adecă o înţelegere a intervenit între aceste doue elemente. Calea ce conduce la această înţelegere, poate fi foarte lungă, plină de întîmplărĭ adesea orĭ foarte dureroase. Ia înfăţoşază adesea orĭ alternative de izbînzĭ şi de înfrîngerĭ, suişurĭ şi josurĭ (acţiune şi reacţiune), pînă ce ideia nouă rămîne stăpîna loculuĭ. Dar de abia a luat ia conştiinţele în stăpînire, şi iată că o nouă ideie caută să o scoată din scaun.

A doua formă a lupteĭ pentru traiŭ, în domeniul spirituluĭ, are decĭ şi ia drept rezultat, plăzmuirea de elemente intelectuale.

Putem decĭ formula următoarele legĭ, în ceia ce priveşte acţiunea lupteĭ pentru traiŭ :

1) *Ia are drept urmare moartea elementuluĭ repus, cînd acesta nu poate fi asimilat de elementul învingător.*
2) *Ia dă naştere unor noue producte intelectuale, cînd elementele între care este dată pot intra în combinaţiune.*

c) *Reacţiunea contra acţiuneĭ.* — Lupta pentru traiŭ, în forma pe care o îmbracă în remnul spirituluĭ, are drept corolar o altă lege care joacă un rol foarte însemnat în dezvoltarea societăţilor omeneştĭ. Această lege este acea a reacţiuneĭ contra acţiuneĭ care poate fi formulată în chipul următor: *orĭ ce acţiune pusă în lucrare asupra unuĭ organizm intelectual, provoacă o mişcare în sens protivnic, menită a respinge saŭ a neutraliza efectele celei dintăĭ.*

Sîmburele acesteĭ legĭ să vădeşte încă în remnul vieţeĭ materiale, unde orĭ-ce atingere a unuĭ trup viŭ, dacă nu-l distruge, aduce o reacţiune lăuntrică ce tinde a drege răul ce i-a fost pricinuit. Ast-feliŭ o tăetură făcută unuĭ copac este curînd umplută prin nouele ţesăturĭ, reîntocmite prin seva care să îngrămădeşte în cîtime maĭ mare la locul lovit. Tot aşa să întîmplă şi cu rana făcută unuĭ animal. Această împrotivire a vieţeĭ contra elementelor ce tind a o distruge, să vădeşte şi în viaţa colectivă a fiinţelor. După o mare mortalitate este tot-deauna o sporire a naşterilor care tinde a umplea golurile făcute de moarte.

Reacţiunea care tinde să neutralizeze efectele răŭ-făcătoare, pricinuite printr-un atac contra organizmuluĭ, va fi tot-deauna proporţională cu puterea de viaţă a individuluĭ lovit. Dacă organizmul este puternic, iar atacul a fost slab, reacţiunea să va face numaĭ decît, şi va fi puternică. Va fi luptă între viaţă şi moarte, cînd atacul va fi atins hotarul împrotivireĭ cu putinţă; iar cînd acest hotar va fi fost depăşit să va întîmpla peirea. Reacţiunea, în acest de pe urmă caz, va fi cu atît maĭ slabă, cu cît disproporţia între atac şi puterea de împrotivire va fi fost maĭ

mare. Noĭ credem decĭ, că pentru fenomenele vieţeĭ, atît fizice cît şi intelectuale nu să poate aplica principiul mecanic formulat de *Newton*, că reacţiunea este egală saŭ echivalentă cu acţiunea, şi că *Auguste Comte* să înşală, cînd recunoaşte că „acest principiu să aplică la toată economia fireĭ“[13]. Este mult maĭ apropiat de adevăr, de a susţinea, cu d-l *Benloew*, că „nimic nu este maĭ greşit decît axioma că reacţiunea este egală cu acţiunea şi vice-versa. Acţiune şi reacţiune nu reprezintă decît schimbările de mers ale lupteĭ între două elemente protivnice, şi cu dreptul să poate spune că în deobştie acţiunea precumpeneşte“[14].

Păstrarea vieţeĭ fiind tendinţa universală a tuturor organizmelor viĭ, urmează că reacţiunea nu să poate întîmpla decît atuncĭ cînd este a să apăra existenţa. Prin urmare, toate puterile care vor conlucra a întări viaţa şi a-ĭ da puterĭ noue, nu vor provoca nicĭ un soiŭ de reacţiune.

Viaţa să întrupează în existenţile individuale, şi puterile protivnice care vroesc să să distrugă una pe alta sînt adesea orĭ reprezentate de către însuşĭ aceştĭ indivizĭ. In acest caz, acţiunea şi reacţiunea vor fi reprezentate prin indiviziĭ care s-aŭ prins în lupta pentru traiŭ. Pe cînd însa, în remnul vieţeĭ materiale, această luptă nu să poate încinge decît între singuraticiĭ indivizĭ, în domeniul spirituluĭ, adesea orĭ elementele ce să vor încăera, vor fi ideile obşteştĭ obiective : un partid politic contra unuĭ altuia, o sectă religioasă contra protivniceĭ sale, o scoală artistică saŭ literară contra scoalelor antagoniste. Pe cît timp elementele care susţin lupta nu vor fi puse în neputinţă de a lupta, să va putea tot-doauna produce o reacţiune în favoarea lor, cu atît maĭ mult că acel ce a repurtat întîia izbîndă, a trebuit să

13. *Cours de philosophie positive*, I, p. 796.
14. *Les lois de l'histoire*, Paris, 1883, p. 362.

slăbească, prin însuşĭ faptul triumfuluĭ săŭ. Ast-feliŭ, după marea Revoluţie franceză, ideia monarhică ce nu murise cu toată groaznica lovitură ce-ĭ fusese dată, să rîdică iarăşĭ şi duse maĭ întăĭ la Imperiŭ, apoĭ la Restauraţiune. După o a doua lovitură, ia reveni din nou, dar stabilă, în persoana luĭ Ludovic-Filip, şi cînd revoluţia din 1848 veni din noŭ să o răstoarne, ia încercă să să rîdice pentru a treia oară, dar sub o formă iar deosebită, al doile Imperiŭ care amintea Franţieĭ, gloria trecută. După 1870 ideia monarhică fu, după cum o credem, cu desăvîrşire răsturnată în Franţia. Ia pierduse toată puterea eĭ de înprotivire; reacţiunea nu maĭ era cu putinţă; ia merse să să îngroape în mormînt.

Nu trebue amestecate reacţiunea formeĭ lovite care vra încă să trăiască, cu evoluţiunea uneĭ societăţĭ adusă de schimbarea mediuluĭ, deşi rezultatele, la care iesă aceste două soiurĭ de dezvoltărĭ, pot să fie asemănătoare. Tot-deauna s-a asămăluit Napoleon cu Cesar, şi mareluĭ Corsican îĭ plăcea chiar a lua apucăturile dictatoruluĭ roman. Cu toate acestea nimic maĭ deosebit decît postamentul pe care să rîdică a lor putere, asemănătoare în atîtea privirĭ. Cesar nu era decît termenul fatal, cătră care tindea evoluţiunea uneĭ societăţĭ ce nu maĭ putea practica libertatea şi căreia îĭ trebuia un stăpîn. Era încununarea neaparată a dezvoltăreĭ republiceĭ romane. Dovadă la aceasta, este că îndată ce el muri fu inlocuit întăĭ cu August, apoĭ cu Tiberiŭ; şi dacă aceştĭ dintăĭ următorĭ—înainte aĭ sistemuluĭ săŭ aveaŭ oare-care talente, nu trebue uitat că eĭ avură drept urmaşĭ nişte nebunĭ, precum Caligula, nişte idioţĭ precum Claudiu, saŭ nişte comedianţĭ precum Neron. Societatea romană îĭ suportă, pe toţĭ pentru că era coaptă pentru absolutizm. Oare tot aşa stătea lucrul în Franţia, şi cesarizmul luĭ Napoleon îmbracă el acelaşĭ caracter ca şi acel al Romanuluĭ? Nicĭ decît. El dispare odată cu Napoleon, şi socie-

tatea franceză, după cîte-va şovăirĭ, ajunge a realiza ţinta de pe urmă la care tinsese marea eĭ revoluţie, ocîrmuirea poporuluĭ prin el însuşĭ. Cesar însamnă, pentru Romanĭ, trecerea de la republică la monarhia absolută ; Napoleon, la Franceji, însamnă cea întăĭ treaptă a trecereĭ, de la monarhia absolută la forma republicană a ocîrmuireĭ. Eĭ arată decĭ, în dezvoltare, direcţiunĭ diametral opuse, datorite unor puterĭ cu totul deosebite: Cesar acţiuneĭ mediuluĭ ; Napoleon ca factor al reacţiuneĭ, cel puţin în ceia ce priveşte ideia monarhică.

Legea care stăpîneşte această putere este că *reacţiunea este în proporţie întoarsă cu acţiunea.*

(Sfîrşitul în numărul următor)

GR. C. BUȚUREANU

Bătălia de la Baia

I

Să desfrunzise codriĭ, — toamna călătoare îșĭ maĭ arunca privirea asupra văilor Carpaților; iar prin trecătorĭ șuera vîntul cel aprig și rece al iernei.

Din vreme în vreme tăcerea adîncă să întrerupea prin un ușor trosnet de vreascurĭ: fricoasa căprioară trecea către izvoare spre a-șĭ potoli setea, subțirile eĭ picioare să afundaŭ în frunzariul îngălbenit. Și iarășĭ tăcere și șuer de vînt. In mijlocul acesteĭ tăcerĭ să aude în depărtare glas de bucĭum și corn, care cu vremea să face tot maĭ puternic apropiindu-să.

E ziua de 19 Noembre 1467.

Oștirea Ungurească avînd în frunte pe craiul Mateĭ Corvin, trece prin pasul Oituzuluĭ.

E multă oștire, — pe urmele eĭ nu rămîn nicĭ frunzĭ, nicĭ vlăstărĭ. — Și curge hoarda Ungurească, pedestrașĭ, călărețĭ și cară. — Răsună a jale buciumul și cornul; iar tropotul cailor și huruitul carelor, rîdică văzduhul și duce vestea prin văĭ și prăpăstiĭ. — Maĭ înainte șleahul cel mare era acoperit de frunzĭ îngălbenite, acum e gol și acoperit de pulbere...

Și iarășĭ tăcerea să-ntinde și vîntul cel rece mereŭ îșĭ mărește vaetul trist.

. . . .

E noapte. — De către răsărit de soare văzduhul e roș, — și

roşaţa mereŭ creşte... Satele ard... mînia craiuluĭ Unguresc să revarsă asupra Moldovenilor... Focul şi sabia răstorn totul în calea lor! Unia fug ducîndu-şĭ în braţe copiiĭ, călcînd în picioare bătrîniĭ, ce cad de slăbăciune şi năduh, iar alţiĭ sînt prinşĭ de călăreţiĭ Ungurĭ.

In izlazul satuluĭ a tăbărît oştirea Ungurească, — ocolul de vite e ţinta, — boĭ, vacĭ şi viţeĭ să junghie. — să aprind focurĭ, — să frig cărnurĭ.

Oştirea Ungurească ospătează şi apoĭ să odihneşte.

. . . .

E noapte adîncă... stelele sclipesc cu putere în răceala nopţeĭ. — Dorm Unguriĭ duşĭ; obosala drumuluĭ şi ospăţul cel bogat îşĭ iaŭ socotelele. — Numaĭ în un colţ al tabereĭ maĭ e ceva semn de vieaţă: o roată de ostaşĭ Ungurĭ adormiţĭ uniĭ pe alţiĭ, ţin în mijlocul lor legaţĭ cîţĭ-va sătenĭ Moldovenĭ zăpsiţĭ prin sate.

— Ce crezĭ moş Mafteĭ, o fi adormit toată şleahta? zice tainic un flăcăŭ dintre ceĭ legaţĭ.

— Dă, ştiŭ şi eŭ măĭ Stane, — eŭ, mîna cea stîngă am scos-o din laţ, — apropriete să-ţĭ iaŭ cuţitul din chimer şi slobod măĭ Stane, să fugĭ, — şi să fugĭ, să vesteştĭ Parcalabul...

— Grea cumpănă pe ţară, — numaĭ de-ar prinde ştire Stefan Vodă...

— Tiptil şi cu iuţală măĭ Stane: — noĭ de vom putea maĭ apoĭ să scăpăm, vom cerca, — tu iute pe drum!...

Pe brîncĭ să tîrîe Stan, sare ca o capră peste trupurile Ungurilor, nicĭ straja de la margină nu-l vede, căcĭ acoperit cu sumanul, să tîrîe pe pămînt; — a scapat la larg, — nicĭ săgeata nu-l maĭ ajunge.

— Doamne! zice moş Mateĭ perzîndu-l din ochĭ şi făcîndu-şĭ semnul cruceĭ cu mîna stîngă, — dă-ĭ putere să ajungă cît maĭ în grabă să dea vestea, — apără-ne Doamne ţara!...

. . . .

Să luminasă de ziuă, cînd la poarta parcalabuluĭ de Trotuş un sătean bătea cu putere cerînd să între. Slujbaşiĭ treziţĭ întrebară pe flăcăŭ cu mînie, pricina de-ĭ scoală la aşa vreme.

— Aduc veste straşnică pentru părcălabie, lasaţi-mă să intru la boerul! Şi Stan învins de obosală cade la pragul porţeĭ.

Slujbaşiĭ s-ar fi întors fără grijă şi poate ar maĭ fi tras un

somn, dacă nu vedeaŭ pe flăcăŭ căzut în pragul porţeĭ şi temîndu-să de probozala boeruluĭ, căcĭ să putea să fie lucru mare aceia ce avea să spue el, să întoarseră la poartă.

— Şi ce veştĭ aĭ să spuĭ boeruluĭ? zice unul dintre eĭ, — doar n-or fi venit tatariĭ, lifta saŭ ungureniĭ în ţară?!

Fiind că nu primea respuns, începură a-l zgudui maĭ tare.

— Heĭ flăcăule, ce, n-aĭ gură?... Şi prinseră a-l rîdica de umerĭ în sus, să sterse cu mîneca cămeşiĭ la ochĭ şi privind la slujbaşĭ le zise:

— Duceţi-mă la parcalab, că am să-ĭ spun veştĭ marĭ, — e mare grabă şi nevoe.

Indată să făcu mişcare în curte, să treziră cu toţiĭ. Stan fu chemat îndată înaintea parcalabuluĭ.

— Ce veştĭ aşa cumplite aducĭ tu flăcăule de ne scolĭ în zorii zileĭ?

— A intrat Ungurimea toată în ţară, ard şi pustiesc satele şi tot vin într-acoace!

— Ce spuĭ tu?... ce?... şi ochiĭ parcalabuluĭ să făceaŭ tot maĭ marĭ, iea sama că nu ştiĭ tu singur ce zicĭ.

— Ba să mă ierţĭ jupîn Parcalab, că ştiŭ ce spun, moş Mafteĭ din Poiană mi-a tăet frîngliile cu care mă legase Unguriĭ şi mi-a dat poroncă să fug şi să-ţĭ aduc de veste cumpăna cea mare.

— Sînt multe sute de Ungurĭ?

— Pozdere, cît prinzĭ cu ochiĭ, pe jos, călărĭ şi cu cară multe avînd în frunte pe Craiul Mateĭ; — daŭ foc la sate şi robesc norodul!

Ca fulgerul să întinse vestea că a intrat Ungurimea în ţară.

Parcalabul în grabă plecâ treĭ călăreţĭ pe caĭ iuţĭ şi bunĭ, să ducă veste la Stefan Vodă în Suceava; apoĭ trimete crainicĭ prin sate şi tîrgurĭ, ca să vestească pe locuitorĭ că vin Unguriĭ, să-şĭ strîngă avutul şi să fugă la munţĭ, iar ceĭ voinicĭ să să îndrepte către Suceava. Maĭ trimese şi o ceată de călăreţĭ cu Stan, ca să vadă ce face oştirea Ungurească şi să trimată veştĭ.

Boeriĭ, negustoriĭ şi cei-lalţĭ locuitorĭ aĭ tîrguluĭ Trotuş îşĭ strîng avutul pe cară şi părăsesc tîrgul cu grabă.

Bejenie mare pe ţară, fug oameniĭ din toate părţile; iar Ungurimea merge cu grabă lăsînd în urmă pustiŭ şi cenuşă. Fac po-

pas la Trotuş, aşteptînd să le sosască carăle cu pîne, în drum nu găsesc maĭ nimic căcĭ locuitoriĭ ţăreĭ aŭ îngropat pînca şi averea.

Şi iarăşĭ oştirea Ungurească să pune pe drum arzînd şi pustiind tot ce întîlnea în cale. — La 1 Decemvrie să opreşte la Roman, cu gîndul de a maĭ poposi şi maĭ ales de a prinde veştĭ: ce face Stefan Vodă, unde să află oştirea luĭ şi ce gînd are.

Craiul Mateĭ şi aĭ săĭ neavînd ce maĭ face să dăduse la ospeţe, iar oştirea la veselie şi petrecerĭ, căcĭ toată grija iscoadelor o avea Petru Aron, moşul luĭ Stefan şi vrajmaşul săŭ cel maĭ neîmpacat, care împreună cu litvanul Berendeiŭ, să înţelesese să împartă domnia Moldoveĭ, după ce o va supune oştirile Ungureştĭ.

Şapte zile şi şapte noptĭ aŭ tot petrecut şi benchetuit Unguriĭ, — zi şi noapte să jungheaŭ vitele şi să desfundaŭ butoaele.

Aducîndu-i-să veştĭ hotărîtoare, că Stefan Vodă să afla cu toată oştirea sa în Suceava şi că domnul e în mare întristare că i-a murit soţia; Mateĭ Craiul a făcut sfat cu căpitaniĭ, şi a doua zi de Sfîntul Neculaĭ în revarsatul zorilor, a părăsit Romanul, după ce i-a dat foc din maĭ multe părţĭ, luînd drumul către Suceava, — n-a mers însă drumul drept, ci tot plănuind s-a oprit cu oştirile la cetatea Baia, unde pusă pe ostaşĭ la rîdicare de şanţurĭ şi alte întăriturĭ, ca să poată scoate pe Stefan din Suceava şi să-l atace la cîmp deschis, iar el să fie acolo sigur la vreme de atac din partea Moldovenilor.

II

De cîtă-va vreme în Suceava întristarea să citea pe feţele tutulor.

In ziua de 21 Noemvre praznicul Vovidenieĭ: să adunase mult norod la Mitropolie, sluja Mitropolitul şi cu ceĭ doĭ episcopĭ: de Rădăuţĭ şi Roman.

Venise la biserică toţĭ boeriĭ, sfetniciĭ aĭ domnieĭ şi căpitaniĭ, cu soţiele lor, — venise şi Stefan Vodă cu ceĭ doĭ copiĭ maĭ marĭ; căcĭ aveaŭ să facă rugăciunĭ şi maslu, fiind că Evdochia soţia luĭ Stefan Vodă era greŭ bolnavă.

Lîngă strana domnească şedea în picioare Stefan Vodă, trist

cu privirea rătăcită și cu fața plecată; iar în fața icoanei Maiceĭ Domnuluĭ stăteaŭ îngenunchiaţĭ ceĭ doĭ copiĭ maĭ marĭ a luĭ: Alexandru și Elena; pe fețele lor să citeaŭ: nevinovăția și întristarea. — La doĭ pașĭ îndărătul luĭ Ștefan Vodă să aflaŭ ceĭ maĭ de aproape aĭ domnuluĭ sfetnicĭĭ și fruntașiĭ țăreĭ, cariĭ să țineaŭ pe lîngă domn pentru a-l încuraja în acele vremĭ grele. In partea stîngă a bisericeĭ să aflaŭ jupânesele boerilor marĭ și în urmă a celor maĭ micĭ; apoĭ veneaŭ hotnogiĭ, slujbașiĭ micĭ și norodul.

Cînd începu slujba masluluĭ, Stefan Vodă căzu în genunchĭ, împreună cu el tot norodul din biserică.

După ce să sfîrşi slujba bisericească, domnul, boeriĭ și slujbașiĭ pe jos întovărășiră pe preoțĭ, care duceaŭ sfîntul maslu la curtea domnească.

. . . .

De două săptămînĭ de zile tînăra soție a luĭ Stefan Vodă, doamna Evdochia era bolnavă de junghiŭ; boala o găsise slabă, căcĭ numaĭ de două lunĭ avusese o naştere grea, acea a luĭ Bogdan-Vlad; — acum răul mergea cu paşĭ răpezĭ, fără chip de îndreptare.

Părintele Mîcarie din Manăstirea Dragomirna, vestit prin acele părțĭ în ale doctoriilor, întrebuințase tot feliul de buruene și băuturĭ, făcuse sfat cu alţĭ asemenea oamenĭ pricepuţĭ și cunoscuțĭ pentru știința lor doctoricească, — dar, trudă zadarnică, bolnava ajunsese în mare slăbăciune, cu durerĭ marĭ, aiurărĭ urîte; uneorĭ țipa și plîngea fără rost. După sfatul celor bătrînĭ, să gîndiră la sfîntul maslu; doar rugăciunea va aduce o alinare, dacă nu îndreptare.

Furia cea mare a boaleĭ pare că să potolise un moment după maslu; doamna Evdochia ceru să vadă copiiĭ, îĭ sărută cu dragoste, îĭ privi cu înduioșire, apoĭ începu a plînge și a spune vorbe fără șir și foarte jalnice.

Stefan Vodă îndepărtă cu grabă pe copiĭ de lîngă bolnavă; — pe fața luĭ să zugrăvea o întristare, care nu maĭ avea măsură, — toată ființa mareluĭ eroŭ să cutremură... era amărăciunea maĭ puternică decît firea; de aceia făcu semn boerilor și celor-lalțĭ slujbaşĭ să ieasă.

Cu capul pe mînĭ și răzămat de capătul patuluĭ, în care acum căzuse doamna Evdochia zdrobită de obosală: Stefan Vodă lăsă curs slobod lacrimilor,... maĭ apoĭ privirea luĭ să aținti asu-

pra figureĭ frumoase și galbene a soțieĭ sale, părul său bogat cădea în unde pe umeriĭ de marmură, — numaĭ o ușoară respirare dădea semnul vieţeĭ. — Cîte va momente remase neclintit privind, — maĭ apoĭ să îndepărtâ puțin zicînd cu amărăciune: „Doamne, pune într un feliŭ sfîrșit acestor grozave chinurĭ!"

In acest timp intră un hotnog; Vodă Stefan să întoarse cu grabă către ușă, cu gîndul de a mustra cu vorbe aspre pe nesocotitul, care intra și surprindea pe domn în asemenea uitare de sine, dar văzînd privirea spăimîntată a acestuia, îĭ zise:

— Răŭ facĭ tinere ostaș de nesocoteștĭ durerile domnuluĭ tăŭ.

— Mărite doamne, — o veste strașnică a sosit de la Trotuș!

— Ce este? zise domnul stergîndu-șĭ lacrimile, ce spuĭ?

— Chiar acum a sosit un călăreț de la parcalabul Trotușuluĭ. care vestește că, Craiul Mateĭ cu multă oștire Ungurească a intrat în țară prădînd și pustiind.

Domnul făcu semn hotnoguluĭ să iasă, să aproprie de patul în care zăcea ca și moartă doamna Evdochia, să plecâ și pe fața eĭ ca de ceară depusă o sărutare, apoĭ întorcîndu-să către icoana ce era în față îșĭ făcu cruce și zise:

— Doamne, fie pe voia ta!

. . . .

Vestea era neașteptată. Stefan Vodă dădu poroncă să nu să vestească nimic prin cetate, pînă maĭ întâĭ nu să va lua cuvîntul de la sfatul domnesc, care fusese în grabă chemat.

Sfatul, în vederea cumpeneĭ ce cădea asupra țăriĭ și maĭ ales a acelor vremĭ grele pentru domn, cînd soția sa era pe patul de moarte și țara nepregătită, hotărî: ca pe de o parte să trimată în grabă după ajutor la Cazimir regele Polonieĭ; iar pe de alta să să trimată crainicĭ prin țăra, cariĭ să vestească pe ceĭ dintre munțĭ și Siret să părăsască locuințele lor și să să retragă prin codri și munțĭ, arzînd totul în urma lor.

Stefan Vodă chemâ în grabă pe căpitanĭ și hotnogĭ și le dete poroncĭ, care în cotro să să îndrepte și să alcătuiască oștirile ce le vor aduna, grăbind cu strîngerea hraneĭ trebuitoare oștireĭ.

Pe cînd cele întâĭ oștirĭ adunate intraŭ în Suceava pentru a întări garnizoana ce era în ia, 25 Noembre; să întinsă vestea că, doamna Evdochia a murit.

Vestea acesteĭ morţĭ era cu atît maĭ groaznică, cu cît Stefan Vodă, nu era în Suceava, ci plecase la Vasluĭ, pentru ca din mijlocul ţăriĭ să poată maĭ bine privighea şi înboldi strîngerea oştirilor şi a proviziunelor.

Inmormîntarea doamneĭ Evdochia nu să putu hotărî cînd să să facă, pînă ce vor sosi domnul cu rudele sale; iar pînă atuncĭ să să facă toate pregătirile înmormîntăreĭ, potrivite cu cinstea moarteĭ, căcĭ vremea fiind rece, nu era mare mare grabă.

In noaptea spre ziua de 7 Decembre, zi hotărîtă pentru înmormîntare, sosiră: domnul Stefan cu rudele sale, sfetniciĭ domnieĭ plecaţĭ din Suceava, boerĭ, căpitanĭ şi răzăşĭ, cu gîndul ca să întovărăşască rămăşiţele pămînteştĭ ale buneĭ doamne Evdochia şi să îmbărbăteze pe domn în aseminea grele vremĭ, cînd îşĭ înmormînta soţia şi pregătea ţara contra vrajmaşuluĭ, care o pustia.

Miĭ de oamenĭ să adunaseră de cu ziuă pe lîngă curţile domneştĭ; şi toată această mulţime cu mare evlavie suia şi scobora treptele curţeĭ prin intrarea principală, luîndu-şĭ ertare de la moartă după obiceiul din vechĭ: sărutînd mîna moarteĭ şi icoana; apoĭ, în ograda curţilor domneştĭ să adunaŭ roată: bătrîniĭ, vadanele împreună cu copiiĭ o plîngeaŭ, uniia pentru dărnicia eĭ, alţiĭ pentru că murea aşa de tînără.

După vecernia de sară să întocmi procesiunea înmormîntăreĭ ast-feliŭ:

In frunte mergea căpitanul de Suceava şi după el o ceată de 100 călăreţĭ.

Crucea şi apoĭ prapurile de la toate bisericile din Suceava pe lăturĭ, iar la mijloc pomenile: colacĭ şi colive frumos împodobite;

Diaconiĭ şi preoţiĭ pe două rîndurĭ iar la urmă Mitropolitul intovărăşit de ceĭ doĭ episcopĭ, după aceştia moarta.

Doamna Evdochia îmbracată în haine grele de mătasă cu coroană pe cap, era pusă în un secriŭ, frumos lucrat în lemn şi poleit pe marginĭ, aşezat pe o năsălie îmbracată în stofe scumpe de matasă cu fir de aur şi argint; năsălia era dusă de către 6 căpitanĭ; atît la drepta cît şi la stînga năsălieĭ, mergeaŭ cîte două jupănese cu părul despletit, îmbracate în alb şi care pe rînd şi cu glas plîngător ziceaŭ versurĭ de jale (bocete).

După moartă urma îndată Vodă Stefan cu familia sa, apoĭ

boeriĭ marĭ, căpitaniĭ, răzăşiĭ, şi alt mult norod şi la urmă o ceată de 100 călăreţĭ, care închidea procesiunea.

De-abia plecase cortejul din curtea domnească, cînd sosi vestea că Mateĭ Corvin a dat foc Romanuluĭ şi cu toată oştirea luĭ a luat drumul spre Suceava. -- Căpitaniĭ primind această veste, nu ştiaŭ ce să facă, uniia ziceaŭ că e primejdia mare, şi să să înştiinţeze pe domn, alţiĭ să înprotiveaŭ spunînd, că orĭ-ce ar fi, să să lese macar acest moment de linişte şi durere domnuluĭ. Orĭ-cum neliniştea cuprindea din ce în ce maĭ mult mulţimea. Căpitaniĭ spun vestea sfetnicilor domneştĭ, care să găsesc în maĭ mare nedumerire. Teama cuprinde pe toţĭ care încunjură pe domn, în mintea tuturor să fac fel de fel de închipuirĭ: fie-care moment de tăcere putea să aducă perderĭ marĭ, — Suceava să fie surprinsă de oştirea Ungurească şi nicĭ o încercare de mîntuire să nu maĭ poată fi luată. — In mersul procesiuneĭ să făceaŭ cete, — sfătuiaŭ, -- şi apoĭ iarăşĭ din respect pentru domn să puneaŭ în şir îngroziţĭ de răspundere şi căzuţĭ tot în maĭ mare nedumerire, — la cele din urmă paharnicul Isaiia hotărî să vestească pe domn.

Un moment vestea neaşteptată opri pe Stefan Vodă în loc, părea că o întunecime îĭ stă înainte, aduse mîna la frunte, şi apoĭ privind în văzduh zise:

— Toţĭ căpitaniĭ şi hotnogiĭ să să ducă să-şĭ adune în grabă oameniĭ şi să mă aştepte, — curînd voĭ veni şi eŭ.

Retragerea căpitanilor şi hotnogilor aşa naprasnic, pusă pe grijă mulţimea, care în număr mare mergea în urma moarteĭ, dar văzînd pe domn neclintit şi urmat de sfetniciĭ săĭ, începu a să maĭ linişti, -- maĭ apoĭ totul intră în linişte, iar înmormîntarea să făcu după toate orînduelele creştineştĭ.

III

Oştirea Ungurească sosise la Baia înspre sara zileĭ de 14 Decemvrie, îndată Craiul Mateĭ a pus o la sapare de şanţurĭ şi alte întăriturĭ şi lucrase pînă în sară, a doua zi acelaşĭ lucru; acum înspre noapte obosită de muncă să împrăsticasă prin cetate pentru a să odihni.

Căpitaniĭ şi magnaţiĭ fură poftiţĭ la ospăţul regal pentru acea sară 15 Decemvrie.

In capul uneĭ mese bogat împodobită cu tot ceia ce e maĭ de preţ în ale mîncărilor sta Craiul Mateĭ, iar pe lîngă el în dreapta şi stînga după rîndul funcţiuneĭ, magnaţĭ şi căpitanĭ.

Să sfîrşise ospăţul, să desfundase multe buţĭ cu vin, — şi fiind ca Craiul tot stătea la masă, căpitaniĭ să îndeletniceaŭ cu băutura. De la un timp craiul Mateĭ ajunse a fi tăcut şi gînditor: cu capul plecat pe o mînă stătea neclintit privind înaintea sa, iar cu cea-laltă ţinea un mic junghiŭ, cu care tăia faţa de masă. Să zice că în aceste clipe de uitare de sine, grăia în el sîngele strămoşesc: „tu fiul luĭ Ioan Romînul aĭ venit cu foc şi sabie în ţara Moldoveĭ şi verşĭ sîngele neamuluĭ tăŭ,“ aşa să zice că grăia glasul conştiinţeĭ şi îl mustra pentru faptele care le făcea!

Pe cînd o tăcere ca de mormînt domnea în sala de ospăţ şi numaĭ sunetul paharelor pline maĭ tulbura liniştea, de-o-dată intră în sală un tînăr oştean, care şopti cîte-va vorbe mareluĭ căpitan Banfi; acesta să sculâ în grabă şi făcu cunoscut cele ce i să spusese la alţi căpitani, aceştia la alţiĭ, şi în scurtă vreme toţĭ oaspeţiĭ cunoşteaŭ vestea şi să îngrijaŭ, dar nu îndrăzneaŭ să tulbure liniştea Craiuluĭ. Pe încetul creştea murmurul, şoptirea dintre căpitanĭ ajunge tot maĭ mare, pînă cînd însuşĭ regele să deşteptâ din uitarea de sine.

— Ce este? întrebă Craiul cu un ton supărat.

— O veste grabnica ne-a sosit, Voevodul Stefan cu multă putere de oaste vine să ne atace in puterea nopţeĭ, zise Banfi închinîndu-să.

— De unde ştiţĭ vestea aceasta; o fi ca şi multe altele, vreo încercare de înşelare din partea isteţuluĭ voevod.

— Un om din aĭ noştriĭ, un Secuĭ, care slujea în oştirea Voevoduluĭ Moldovan, auzind de cele plănuite şi în clipa în care să îndruma oştirea luĭ, a încălecat pe un cal şi a fugit în necurmare ca să ne aducă vestea; la poarta cetăţeĭ calul de sub el a căzut mort, el însuşĭ de abia a putut vorbi, atît de mare a fost graba cu care a venit.

Auzind acestea, craiul să sculâ în picioare şi zise către căpitaniĭ săĭ:

— Să să sune cornul, oştirea întreagă să să adune şi voĭ vitejiĭ meĭ căpitanĭ şi soţĭ de arme, la lucru!

In grabă toată oştirea Ungurească fu în picioare, să întocmi

o avangardă de 500 călăreţĭ care fu trimasă în afară de cetate, iar oştirea cea mare fu întocmită ast-feliŭ:

Pe uliţele din drepta şi stînga pieţeĭ celeĭ marĭ să întocmi cavaleria, în piaţă în faţă cu poarta să aşeză pedestrimea; iar în dosul eĭ oştirea aleasă: magnaţiĭ cavalerĭ şi căpitanĭ cu craiul Mateĭ în frunte avînd în dreapta sa pe marele căpitan şi om de încredere, pe Banfi.

Aşa fiind orînduită, oştirea aştepta pe Stefan Vodă ca să-l prindă în ghiare, şi zdrobindu ĭ oastea să-ĭ supue ţara. Cu chipul acesta gîndul luĭ Mateĭ de odinioară, ca imperiul săŭ să să ţărmurească cu marea Neagră, — să prindă fiinţă.

. . . .

E miez de noapte; un vînt rece şi puternic bate cătră apus, — ceriul e acoperit de nourĭ, — întunericul să întinde asupra pămîntuluĭ, — e linişte adîncă, să aude numaĭ şuerul trist al vîntuluĭ, care loveşte cu putere zidurile cetăţeĭ Baia.

In mijlocul acesteĭ tăcerĭ străbate de departe un trosnet uşor de vreascurĭ, care să repetă din timp în timp, ajungînd tot maĭ tare; — Un şir de caĭ micĭ legaţĭ coadă de cap ca să nu să resfireze şi dus fie-care de cătră un om, să apropie de zidurile cetăţeĭ.

— Opreşte Gavrile, zise omul ce ducea calul din capul şiruluĭ, iaca, aicĭ e stejarul luĭ Gherman.

— Bine.

— Opriţĭ şi voĭ toţĭ caiĭ şi roată împrejurul stejaruluĭ, degrabă desfaceţĭ legăturile. Heĭ, Toma, dă scara din stejar, că tu o ştiĭ unde-ĭ, şi iute la zid, da bagă bine de samă să nu prindă vestea Ungureanu, c-apoĭ vaĭ de pielea ta şi-a noastră!

Să desfac de pe caĭ balercele cu păcură, fie-care iea în spate cîte una şi ţinîndu-să lanţ unul pe urma celuĭ lalt să îndreaptă cătră şanţul sapat proaspăt, pun balercele jos şi apoĭ aruncă scara pe zid.

— Ca mîţa măĭ Toma, şi să staĭ la jghiab.

— Las pe mine jupîn Ursu.

In cîte-va momente şi tăcerea să întinde asupra cetăţeĭ, întunerecul acopere tot văzduhul, numaĭ doar vîntul de maĭ şueră.

Un glas de bucium să aude din departare.

— Doamne ajută! zise Ursu făcîndu-şĭ semnul cruceĭ; apoĭ cu glas tare: scaparaţĭ băeţĭ!

In clipă din cele patru jghiaburĭ ale cetăţeĭ să face lumină, apoĭ puţină tăcere şi îndată vuet, şi balercele de păcură aprinse la un capăt, cad pe acoperişe.

Arde cetatea Baia.

. . . .

Cu inima amărîtă de moartea soţieĭ sale şi că mînia răzbunăreĭ contra Craiuluĭ Mateĭ, Stefan Vodă adună în grabă oştirea şi nevoind să fie lovit în cetate, unde mijloacele de aparare eraŭ slabe, să îndreaptă cătră apa Moldoveĭ, căutînd un loc bun, unde să poată ţinea pept vrăjmaşuluĭ.

Pe cînd să afla pe aproape de gura Şomuzuluĭ, oprindu-să în tot pasul şi iscodind ce fac Unguriĭ; primeşte ştirea că eĭ s-aŭ oprit la Baia şi să întăresc acolo.

Indată Stefan Vodă adună pe capitanĭ în sfat.

— Vrăjmaşul caută să să întărească în cetăţile noastre, zise un capitan bătrîn.

— Nu le vom da noĭ vreme să facă aceasta, zise Stefan Vodă, apoĭ după puţină gîndire, să vie Ursu Pripor, iar noĭ să ne gătim de drum, — în astă noapte să atăcăm pe mîndrul Craiŭ şi oştirea luĭ în cetatea Baia.

Sfatul să desfăcu, iar fie-care să îngriji de plecare.

Ursu Pripor veni.

— La miezul nopţeĭ să daĭ foc cetăţeĭ Baia, unde e tăbărîtă oştirea Ungurească, iute şi la treabă, iaţĭ oamenĭ destoinicĭ, cînd veĭ auzi buciumul meŭ să aruncĭ focul.

— Am înţeles mărite doamne, voiŭ lucra cu taină şi pricepere.

Merge fără preget oştirea Moldovinească; cătră sară să opri în o dumbravă unde poposi puţin şi ospătâ, apoĭ iarăşĭ să puse pe drum.

. . . .

A trecut de miezul nopţeĭ, oastea Moldovinească să aflǎ în apropierea cetăţeĭ Baia, — buciumul răsună, de — odată să loveşte fără ştire de avangarda oştireĭ Ungureştĭ.

— Ne-aŭ vîndut ticălosul de Ianoş, zise hatmanul Şendrea.

— Oştirea Ungurească s-a pregătit de aparare, zise un căpitan.

— Dar s-a purtat bine Ursu, zise Stefan Vodă, privind cu neclintire spre cetate, — uitaţi-vă, — începe să ardă Baia.

Căpitanĭ ! Călărimea să să năpustească asupra cetei Ungureştĭ care ne esă în cale, iar voĭ grăbiţĭ pasul ca să putem intra năprasnic în cetate ; între două loviturĭ ; a noastră şi a foculuĭ, vom zdrobi ungurimea ; — la lucru căpitanĭ, să fiţĭ cu îndrăzneală vitejiĭ meĭ ostaşĭ şi Dumnezeŭ ne va ajuta !

Intr-o clipă avangarda Ungurească fu culcată la pămînt şi călărimea Moldovinească urmată de aproape de pedestrime intră cu multă repejune în cetate.

Sunaŭ buciumile şi cornurile, trosneaŭ lemnele din acoperişele care ardeaŭ, stolurĭ groase de fum să lăsaŭ asupra pieţeĭ şi făceaŭ întunerecul şi maĭ mare. — Acum întunerec beznă, — acum cîte un stol de foc eşa în urma prăbuşireĭ verĭ unuĭ acoperiş şi luminînd pe alocurĭ, dă vedereĭ o înfăţoşare spăĭmîntătoare, — şi iarăşĭ întunerec beznă. Să aude numaĭ răcnetul victimelor şi al comandanţilor şi nechezatul cailor.

E luptă grozavă între amîndouă oştile.

Oştirea Motdovinească strînsă la un loc pătrunde ca glontele prin pedestrimea Ungurească disfăcînd-o în două, aşa încît ostaşiĭ nu maĭ ştiŭ în care parte e vrăjmaşul şi să ucid uniĭ pe alţiĭ ; numaĭ stolurile de foc maĭ lămuresc pentru o clipă pe Ungurĭ că în faţa lor sînt tot ostaşĭ Ungurĭ, sînt fraţiĭ lor !

Călărimea Ungurească, care stătuse înghemuită pe läturĭ, să pune în mare nelinişte şi tulburare, izvor de foc curge pe stradă ; era păcura din balercĭ, care de pe acopereminte curge aprinsă ; caiĭ înspăimîntaţĭ să răpăd în toate părţile, calcă pe călăreţĭ, să calcă uniĭ pe alţiĭ, acum să rîdică cîte unul de jos încarcat de făcărĭ şi iea fuga între alţiĭ, aceştia fug, să îngrămădesc, cad zdrobiţĭ şi arşĭ tîrînd după dînşiĭ pe călăreţĭ.

Pedestrimea Ungurească îmbărbătată pentru un moment de către căpitanĭ şi de însuşĭ craiul Mateĭ, să răpede cu turbare în luptă, dar întîlneşte în faţa sa un zid făcut din lăncile şi pepturile Moldovenilor.

Stefan Vodă simţind că în fundul pieţeĭ să află magnaţiĭ cavalerĭ cu Craiul Mateĭ, adună pe lîngă sine ceata copiilor de casă şi să îndrepte către acea parte, deschizîndu-şĭ un drum grozav printre trupele Ungureştĭ. Intunerecul nopţeĭ să maĭ lumină puţin prin aprinderea curţilor marĭ şi aşa oştirile să putură vedea maĭ bine.

De acest moment să foloseşte Stefan Vodă pentru a da atacul hotărîtor.

Nimic nu maĭ putea sta în calea Voevoduluĭ, iar aĭ săĭ şi maĭ tare îmbărbătaţĭ luptaŭ cu mare tărie, — păşesc tot înainte, culcînd la pămînd rîndurĭ din straja crăiască.

Cele din urmă încercărĭ ale Craiuluĭ Mateĭ de a maĭ aduce rînduială în oştirea sa piere, el însuşĭ să vede în primejdie; Banfi şi ceĭ alţĭ căpitanĭ îl sfătuesc să-şĭ crute viaţa şi să ia fuga. — Cîtva timp Craiul să împotriveşte, nevoind să-şĭ părăsască oştirea sa; cînd însă săgeţile Moldovenilor încep a culca la pămînt pe ceĭ din jurul săŭ, şi el însuşĭ primeşte două săgeţĭ în spate şi cade rînit, atuncĭ nu maĭ are nicĭ o nădejde şi urcîndu-să în o lectică dusă de 4 soldaţĭ zdravenĭ, întovărăşit de Banfi şi alţĭ căpitanĭ, iesă prin partea din fund şi iea fuga spre munţĭ.

IV

Printr-o geană de nour, soarele să arată la răsărit, luminînd cu putere piaţa cetăţiĭ Baia şi o movilă mare de leşurĭ Ungureştĭ, pe care oştaşiĭ Moldovenĭ o făceaŭ tot maĭ mare cărînd trupurile de prin părţile de lăturĭ, că doară şi Ungurii tot creştinĭ eraŭ.

Din cînd în cînd să rîdică cîte un stol de fum din dărămăturile cetăţeĭ arse.

In fundul pieţeĭ pe o laviţă pîrlită de foc stătea Stefan Vodă căzut de obosală şi privind adunarea leşurilor Ungureştĭ; îĭ fugeaŭ gîndurile hăt, departe; pe lîngă el, pe grinzĭ în jumătate arse şedeaŭ căpitaniĭ.

De-odată intră pe poarta cetăţiĭ un călăreţ, care dîndusă jos de pe cal, spune luĭ Vodă că, călărimea luată pe urma fugarilor să întoarce neputînd să ajungă lectica în care era Craiul Mateĭ, fiind urmat de mulţĭ sfetnicĭ călărĭ, — dar după cît a oblicit din oamenĭ, ranele craiuluĭ sînt grele şi primejdioase.

— Cel ce caută pe nedrept ceartă altuia, iatĭ acum să ceartă cu viaţa! iar tu căpitan nevrednic şi vînzător împreună cu toţĭ aĭ tăĭ îţĭ veĭ lua curînd pedeapsa, în lanţurĭ!

— Iată, zise Hatmanul Şendre, aducînd înaintea luĭ Stefan Vodă pe Ianoş Secuiul, pe care-l aflase înfundat într-o hrubă,

— acesta este ticălosul de trădător, dați poroncă de ce moarte să aibă sfîrșit, el ne a vîndut Ungurilor.

— Nu, zise Stefan Vodă, rîdicîndu-să în picioare, acest ticălos trădător nu-i vrednic să i să curme zilele de o sabie Moldovenească, tot așa cum nu-ĭ vrednic nici stăpînul său care și-a tradat neamul! — Pedeapsa luĭ e să trăiască și căința să-ĭ roadă viața. — Fiul lui Ioan Romînul uită că e romîn, — dar, noĭ în noaptea aceasta i-am adus aminte! Duceți pe trădătorul Ianoș peste graniță, ca să să întîlnească cu trădătorul și vrajmașul neamuluĭ Moldovenesc! aicĭ în pămîntul Moldoveĭ nu pot să trăiască ast-feliŭ de litfe!

E. ESCOUFFIER

Le théâtre de Victor Hugo[1])

Mesdames, Messieurs,

Nous allons nous transporter, si vous le voulez bien, à plus de soixante ans en arrière. Nous sommes au 26 février 1830 : le soir, une première représentation doit avoir lieu à la Comédie française... Bien avant le lever du rideau, la Maison de Molière est envahie par la foule. La salle offre un aspect inaccoutumé, on la dirait divisée en deux camps hostiles : d'un côté des visages barbus, des têtes chevelues, une tenue négligée, pour ne pas dire débraillée, de l'autre au contraire des faces rasées, un maintien froid, grave, correct. L'instant est solennel : dans cette salle étroite et surchauffée vont se jouer les destinées de l'art dramatique moderne. — Le rideau se lève : une actrice prononce quelques vers capables de faire frémir Boileau dans sa tombe ; puis la pièce se déroule, bruyante et pittoresque, au milieu des acclamations enthousiastes des uns, des exclamations indignées des autres.

Mesdames et Messieurs, je n'ai pas l'intention de vous rappeler ici tous les détails de cette mémorable soirée où fut livré ce que l'on a appelé „*la bataille d'Hernani*". La lutte avait déjà commencé dans les coulisses : les acteurs étaient effrayés des audaces

1. Conférence faite, le 24 Mai 1898, dans l'amphithéâtre du Lycée Internat de Iassy.

du jeune poète, et dona Sol, entr'autres, refusait de nommer Hernani son „lion superbe et généreux". Vous savez comment se termina le conflit : les artistes et les poètes chevelus, Théophile Gautier en tête, mirent en déroute l'armée des „perruques" effarées, et proclamèrent à l'envi l'avènement d'un art nouveau. Sur les ruines de la tragédie classique allait désormais s'élever la forme définitive de l'art dramatique, la seule qui couvînt à notre état de civilisation. Or, treize ans plus tard, en 1843, une pièce du triomphateur de 1830, les *Burgraves*, tombait au milieu de l'indifférence générale, tandis que l'on portait aux nues la *Lucrèce* de Ponsard écrite et composée dans le goût classique.

Ainsi, avec Victor Hugo, nous assistons au triomphe et à la mort (ou du moins à l'agonie) du romantisme sur la scène. Avant lui sans doute des escarmouches avaient été livrées. Eu 1829, Alexandre Dumas avait donné au théâtre *Henri III et sa cour*, Alfred de Vigny le *More de Venise*, pour ne point parler de Casimir Delavigne et de son *Marino Faliero*. Mais c'est autour de Victor Hugo que s'est engagée la bataille principale, la bataille décisive ; la préface de *Cromwell*, publiée en 1827, ayant fait de lui le chef incontesté de l'école nouvelle. Ne l'oublions pas en effet : en même temps que l'exemple, Victor Hugo a donné le précepte. Il a été à la fois auteur et chef d'école. Il est donc nécessaire, je crois, de diviser en deux parties cette étude sur son théâtre, et d'examiner le théoricien avant l'auteur dramatique. Sans doute il serait intéressant d'élargir la question, de nous demander, par exemple, à quel moment du temps, dans quel état de la société, sous quelles influences déterminantes, s'est produit le mouvement romantique, mais il faut nous borner ; notre temps est limité, et nous devrons nous proposer un but plus modeste. Nous étudierons le romantisme dramatique, non pas dans son entier, mais simplement dans les théories et les œuvres que nous a laissées son principal représentant.

Mesdames et Messieurs, il paraît que la jeunesse est amoureuse des grandes divisions et des aperçus généraux. Victor Hugo n'a pas échappé à la commune loi. A l'âge de vingt-cinq ans, avec une superbe audace, il trace en quelques pages le tableau de la litté-

rature en général, depuis les temps primitifs jusqu'à Shakespeare, en qui s'incarnent les temps modernes, comme dans Homère l'antiquité. Vous connaissez la thèse soutenue dans la préface de *Cromwell*, à grand renfort de métaphores, il faut bien le dire, plutôt que d'arguments : l'humanité primitive est lyrique, elle chante ses joies et ses peines, ses plaisirs et ses douleurs ; l'antiquité est épique, elle raconte les hauts faits des héros et des demi-dieux ; les temps modernes, qui ont subi l'influence du christianisme, sont dramatiques. Pour employer les propres expressions du poète, Shakespeare est la „clef de voûte", Shakespeare est le „pilier" de l'édifice de l'art moderne. Voilà donc le drame romantique placé sous l'autorité d'un grand nom, le nouveau-né a trouvé un parrain. Cependant, à regarder les choses de près on peut se convaincre que le drame romantique ne descend pas du drame shakespearien et que Victor Hugo ne procède pas directement du poète anglais. Il n'y a pas ici évolution d'un genre, il y a révolution : le romantisme au théâtre n'est que le contre-pied du classicisme. Tout ce que les classiques ont affirmé, les romantiques le nient, tout ce que les premiers ont nié, les seconds l'affirment.

Par exemple, quoi de plus arbitraire que la distinction faite entre la comédie et la tragédie ? Le rire et les larmes ne sont-ils pas mêlés dans la réalité ? Ne voyons-nous pas, dans la vie, passer devant nous les hommes et les événements, „tour à tour bouffons et terribles, quelquefois terribles et bouffons tout ensemble" ? Dès lors, pourquoi séparer dans l'art ce qui est uni dans la réalité ? Le drame alliera donc la comédie à la tragédie, le rire aux larmes, le grotesque au sublime. — Quoi de plus artificiel que la règle des trois unités ? Elle empêche le poète de donner un tableau largement représentatif de la vie réelle. Donc plus d'unités, sauf celle d'action ou d'intérêt, la seule raisonnable, la seule nécessaire, car elle est la loi de toute œuvre comme de tout être. — La conséquence immédiate de la suppression des règles sera une place plus large accordée à l'action extérieure. Au lieu de „récits", nous aurons des „scènes" ; au lieu de „descriptions" des „tableaux". — L'imitation des modèles, tant prônée par les classiques, étant stérile, le poète n'écoutera que la nature et son génie. — Quant au style prétendu noble de la tragédie, il n'a que faire dans le drame. Et d'ailleurs nos classiques, nos grands ceux du XVII-e siècle, et non pas leurs imitateurs du XVIII-e, n'on

pas hésité devant l'emploi du mot propre. Ne trouvons-nous pas dans *Cinna*:

Un *tas d'hommes perdus de dettes* et de crimes ; dans *Nicomède*:

Ah! ne me *brouillez* pas avec la République; ou encore:

Quand leur Flaminius *marchandait* Annibal?

Jusqu'ici, Mesdames et Messieurs, rien d'absolument nouveau; cette jeune poétique est déjà vieille. N'avions nous pas eu, au XVIII-e siècle, les tentatives avortées de Diderot pour fondre ensemble la comédie et la tragédie, et créer le drame bourgeois, moral et sentimental? Et, au commencement du XIX-e, n'y avait-il pas le mélodrame, l'honnête et vertueux mélodrame, à la fois terrible et bon enfant, où, parmi beaucoup de crimes commis, beaucoup de sang versé, le vice était presque toujours puni et la vertu récompensée, spectacle essentiellement moral, sain, tout à fait à l'usage des familles? — Sans doute, mais une chose contribue à distinguer le drame romantique, et cette chose, c'est le *vers*.

Dans la préface de *Cromwell*, Victor Hugo insiste sur la nécessité de conserver le vers au théâtre. Il ne sert de rien, suivant lui, d'objecter que, dans la réalité, l'on ne parle pas en vers. L'objection ne porte pas. Il faut en effet distinguer entre l'art et la nature. L'art s'inspire de la réalité, mais il n'est pas la réalité toute nue. C'est un miroir, si l'on veut, mais non pas un „miroir ordinaire" qui se contente de réfléchir les objets placés devant lui; non, c'est un miroir qui concentre les rayons, et renvoie de la nature une image plus frappante. Le vers préservera notre littérature de l'invasion du *commun*, et donnera au drame la forme artistique qui lui permettra de braver les injures du temps et d'espérer l'immortalité des chefs d'œuvre.

Ce n'est pas tout. La tragédie classique puisait volontiers ses sujets aux sources de l'antiquité, le drame les empruntera à l'histoire des temps modernes. Il reproduira avec exactitude les idées, les mœurs, les coutumes et les costumes d'une époque disparue. Il sera une véritable résurrection du passé, et ainsi, à côté d'un attrait artistique, il offrira un intérêt historique. Quand il mettra sur la scène un personnage de l'histoire, le poète ne procédera pas à la façon des classiques, par *élimination* : il ne fera pas, d'un individu particulier, un être abstrait et général, il nous le rendra tel qu'il était, avec ses vices, comme avec ses vertus, avec ses ridicules et

ses petitesses, comme avec sa grandeur et son génie. Prenons Cromwell, par exemple: un classique, qui eût traité le même sujet, aurait commencé par éliminer tous les traits particuliers qui font du Protecteur un individu, et il aurait élevé le reste à la hauteur d'un type général; il nout eût peint soit un „fanatique régicide", soit une âme d'ambitieux sans scrupules. Nos classiques en effet font toujours subir aux personnages une petite opération de *simplification*; ils les réduisent, pour ainsi dire, à leur plus simple expression, de sorte qu'un personnage n'est souvent qu'un seul vice ou une qualité unique: un tel est l'avarice, un autre l'hypocrisie, un autre la clémence, etc. Au contraire Victor Hugo nous montrera le vrai Cromwell, le Cromwell de l'histoire, c'est-à-dire „un être complexe, hétérogène, multiple, composé de beaucoup de mal et de beaucoup de bien, plein de génie et de petitesse, une sorte de Tibère—Dandin, tyran de l'Europe et jouet de sa famille. „En un mot il fera de Cromwell un individu particulier et non un type général. Ce que la peinture perdra en généralité, elle le gagnera en richesse et en complexité. Les logiciens ne disent-ils pas que la compréhension est en raison inverse de l'extension? — Bien plus: à côté et autour de cette figure principale, le poète groupera tous les partis politiques, toutes les factions religieuses qui se partageaient l'Angleterre au XVII-e siècle. Il ne résistera pas „à l'envie de *jouer de tous ces hommes*, comme dit Hamlet", et il jettera sur la scène tout ce que lui auront appris les chroniques et l'histoire. — A ce point de vue, *Ruy Blas* nous montre l'état misérable où était tombée l'Espagne, à la fin du XVII-e siècle; *les Burgraves* sont une résurrection du moyen-âge allemand; dans *Marion de Lorme* nous avons une peinture de la société au temps de Louis XIII.

Ce n'est pas tout encore: n'oublions pas que nous avons affaire ici à un poète romantique. Celui-ci a sur terre une haute mission à remplir, il a charge d'âmes,

Car la poésie est l'étoile
Qui mène à Dieu rois et pasteurs.

Le poète est un voyant, le poète est un prophète, il médite sur le passé et contemple l'avenir. Peuples, s'écrie Victor Hugo,

Peuples, écoutez le poète,
Ecoutez le rêveur sacré.

Dans votre nuit, sans lui complète,
Lui seul a le front éclairé.
C'est lui, c'est le poète qui doit à nos yeux,
Comme une torche qu'il secoue,
Faire flamboyer l'avenir !

Même dans le drame, Victor Hugo ne faillira pas à sa mission divine. L'histoire renferme une haute leçon morale qu'il lui appartient de dégager. Déjà artiste et historien, il aspire au titre de philosophe. Ouvrons la préface de *Ruy Blas* : Victor Hugo y divise le public des théâtres en trois parties bien distinctes : d'abord la foule qui veut être amusée ; ensuite les femmes qui veulent être émues ; enfin les penseurs qui veulent être enseignés. — Mesdames et Messieurs, je n'examine pas la question de savoir si Victor Hugo a eu raison (en tout cas il n'a pas été galant) d'exclure ainsi la plus belle moitié du genre humain du groupe des penseurs. Après tout le féminisme n'était pas encore à la mode, et d'ailleurs Victor Hugo a soin d'ajouter que cette division n'est pas rigoureusement vraie. Il y a des exceptions. Voilà, je pense, de quoi consoler ceux ou celles que choquerait ce partage par trop brutal des esprits. — Que verra le peuple dans *Ruy Blas* ? Un laquais qui aime une reine. Et il aura raison. Qu'y verront les femmes ? Un homme qui aime une femme. Et elles n'aurant pas tort. Qu'y verront les penseurs ? Le peuple aspirant aux régions élevées. Et ils auront encore raison. Mais à tous, peuple, femmes, penseurs, le poète-philosophe montre „dans Salluste l'égoïsme absolu, le souci sans repos ; dans César le désintéressement et l'insouciance, dans Ruy Blas le génie et la passion comprimés par la société et s'élançant d'autant plus haut que la compression est plus violente, dans la reine la vertu minée par l'ennui". Ainsi, sous forme de symboles, le penseur livre à la foule le résultat de ses augustes méditations. *Les Burgraves* sont „le symbole palpitant et complet de l'expiation" ; ils montrent à tous „cette grande échelle morale de la dégradation des races qui devrait être l'exemple vivant éternellement donné aux yeux des hommes". Dans *Marion de Lorme* nous avons un plaidoyer en faveur de la rédemption par l'amour.

Vous le voyez, Mesdames et Messieurs : dans les cinq actes du drame le poète veut faire entrer ce que la poésie a de plus puissant, ce que l'histoire a de plus rigoureux, ce que la philoso-

phie a de plus profond. Il est incapable de rien sacrifier de tout ce que lui montre son „imagination éblouie“. Ecoutez cette phrase de la préface des *Burgraves* ; elle est caractéristique : „Ainsi l'histoire, la légende, le conte, la réalité, la nature, la famille, l'amour, des mœurs naïves, des physionomies sauvages, les princes, les soldats, les aventuriers, les rois, des patriarches comme dans la Bible, des chasseurs d'hommes comme dans Homère, des Titans comme dans Eschyle, tout s'offrait à la fois à l'imagination éblouie de l'auteur dans ce vaste tableau à peindre, et il se sentait irrésistiblement entraîné vers l'œuvre qu'il rêvait, troublé seulement d'être si peu de chose et regrettant que ce grand sujet ne rencontrât pas un grand poète“. Faisons la part de la modestie obligée et retenons cet aveu : le poète veut nous peindre „*tout*“. Tout, c'est peut être beaucoup, direz-vous. Mais l'infini n'est pas pour effrayer un poète romantique : il ne désespère pas de l'enfermer dans une durée de quelques heures et dans une longueur de quelques actes. Ce travail de Cyclope, Victor Hugo a-t-il réussi à le mener à bien, c'est ce que nous allons voir en étudiant son théâtre. Nous avons vu tout ce que promettent ses préfaces, nous examinerons maintenant ce que nous offrent ses œuvres.

*
* *

On comprend sans peine l'étonnement et la stupéfaction de nos grands-pères lors de la première apparition du romantisme sur la scène. Habitués, comme ils l'étaient, aux beautés sévères de notre tragédie classique dont les rares personnages passent leur temps en conversations, confidences, récits et monologues, où rien ne parle, ni aux yeux, ni aux sens, où le poète s'adresse surtout à la raison et à l'intelligence des spectateurs, quelle dût être leur surprise en présence de ce drame, touffu et pittoresque, tout en action, en mouvement et en couleur ! Et je sais bien que, déjà au XVIII-e siècle, des efforts avaient été tentés en vue de donner une plus large place à l'action extérieure ; mais qu'étaient ces timides essais en comparaison des étranges audaces de nos révolutionnaires ? Aussi ne nous étonnons pas si les romantiques ont suscité de si grands enthousiasmes d'un côté, de si violentes colères de l'autre. On prenait parti pour ou contre, mais personne ne restait neutre, personne ne demeurait indifférent. Aujourd'hui même encore, si nous avons

la bonne fortune d'assister à l'une des rares représentations que donne la Comédie française de *Ruy Blas* ou d'*Hernani* (les deux seules pièces de Victor Hugo restées au répertoire), il est possible que nous soyons saisis et comme subjugués, surtout lorsqu'un Mounet-Sully donne la réplique à une artiste aussi parfaite que M-elle Bartet. L'auteur ne nous laisse le temps ni de réfléchir, ni de nous reprendre : il s'impose à nous, et entraîne jusqu'à la fin les spectateurs, haletants et palpitants.

Malheureusement, lorsqu'on est revenu à soi, lorsqu'au sortir de l'atmosphère surchauffée d'une salle de spectacle, la raison reprend enfin ses droits, on est bien forcé d'avouer que le plaisir éprouvé ressemble fort à celui d'enfants, suspendus aux lèvres d'une nourrice qui les charme et les effraie tout ensemble avec un conte de fées ou une histoire de revenants. Cela n'empêche pas Victor Hugo de reprocher aux classiques d'avoir manqué non seulement à la vérité mais même à la vraisemblance. Et cependant quoi de plus fantastique et de plus invraisemblable que les données de la plupart des pièces de Victor Hugo ? Je ne parle pas des *Burgraves* dont l'intrigue n'est qu'un conte à dormir debout, une histoire comme les vieilles femmes aiment à en raconter, le soir, au coin du feu, pour abréger la longueur d'une veillée d'hiver. Mais prenons les pièces, pour ainsi dire, classiques. Voici le résumé d'*Hernani*, donné par Victor Hugo lui-même :

Trois galants, un bandit que l'échafaud réclame,
Puis un duc, puis un roi, d'un même cœur de femme
Font le siège à la fois. L'assaut donné, qui l'a ?
C'est le bandit.

Ajoutons que ce bandit est un grand d'Espagne, un duc d'Aragon, dont les malheurs du temps, et surtout la volonté du poète, ont fait un chef de brigands. Ce bandit a accès (comment ? on n'en sait rien) dans la noble demeure des Silva : il s'y rencontre un soir, par le plus grand des hasards, avec le roi d'Espagne, en personne, qui sort subitement d'une armoire ! — Ruy Blas est un laquais qui aime une reine, ou, en style romantique, „un ver de terre amoureux d'une étoile". Par la seule vertu d'un manteau de velours, jeté sur ses épaules en temps opportun, ce laquais devient grand d'Espagne, premier ministre, amant de la reine. Mascarille, lui, dans les *Précieuses Ridicules* de Molière, em-

ploie le même moyen que Ruy Blas : il revêt les habits de son maître, mais il récolte des coups de bâton. Il est vrai que c'est un valet de comédie. Ruy Blas se souvient qu'il est un laquais tragique, et, au faite de la fortune, il se donne la mort. C'est beaucoup plus romantique. — On dira peut-être qu'il ne faut pas trop chercher chicane aux poètes, que nous devons leur laisser la liberté la plus grande, leur accorder le crédit le plus large. Mais enfin il y a des bornes qu'il ne faut pas dépasser, des limites qu'il n'est pas permis de franchir. Et puis, pourquoi parler de vérité et de vraisemblance, quand on nous jette, comme le fait Victor Hugo, dans l'extraordinaire et le fantastique ?

Mesdames et Messieurs, notre auteur est plein de bonnes intentions. Ses préfaces renferment des vérités incontestables. Pourquoi faut-il qu'à chaque instant l'auteur trahisse le théoricien ? Nous lisons dans la préface de *Cromwell* : „C'est une grande et belle chose de voir un drame où l'action marche à la conclusion d'une allure ferme et facile sans diffusion et sans étranglement". Et oui, c'est une grande et belle chose ! Mais pourquoi Victor Hugo ne nous la montre-t-il pas, cette belle chose-là ? Rien de plus gauche, rien de plus chancelant que la marche de l'action dans ses drames. Loin d'être solidement liée, logiquement ordonnée, loin d'avoir un développement naturel, l'intrigue s'arrêterait à chaque instant, si le poète n'était pas là pour la soutenir et lui donner un élan nouveau. C'est lui la providence de ce monde artificiel qui s'agite sur les planches, il est toujours là pour ouvrir à temps une porte secrète, écouter les conversations qui ne doivent être entendues de personne, arrêter un poignard levé, etc. Ne demandez point pourquoi Ruy Blas cède si facilement aux menaces de son ancien maître, et ne lui résiste pas, quand il s'agit de la vie ou de la mort de celle qu'il aime. Cela est ainsi, parce que le poète l'a voulu ainsi, et s'il l'a voulu, c'est afin, sans doute, de se ménager un cinquième acte terrifiant où le fer et le poison jouent le rôle principal.

Ah ! le poignard et le poison, quelle place immense ils tiennent dans le théâtre de Victor Hugo ! Encore si le poète se contentait de ces deux seuls moyens d'émouvoir notre sensibilité, ou plus exactement, d'ébranler nos nerfs surexcités ! Mais les armoires secrètes, les escaliers dérobés, les déguisements, les masques, les conspirations, les émeutes, les cercueils étalés sur la scène, la voix

du sang, tous ces moyens enfantins et grossiers du vulgaire mélodrame, ne paraissent pas à Victor Hugo indignes de la scène tragique. Il les emploie tous, le malheureux ! tous, jusqu'à la croix de ma mère ! — A ce propos permettez-moi un souvenir personnel. Dans *Lucrèce Borgia,* vous vous le rappelez, le fond de la salle du festin s'ouvre, à un moment donné, et les convives effarés aperçoivent une rangée de cercueils qui attendent leurs cadavres. Ils ont bu du vin empoisonné ; ils vont périr dans leur orgie. — Une personne qui, dans son enfance, avait assisté à l'une des premières représentations de cette pièce, me racontait qu'à la vue des cercueils alignés sur la scène, un immense éclat de rire avait parcouru la salle. L'effet produit n'était sans doute pas celui qu'avait rêvé le poète. Cependant c'était tout l'accueil que méritait l'emploi de pareils moyens dramatiques.

Cela n'empêche pas Victor Hugo d'être dans le vrai quand il déclare que le drame historique „doit être radicalement imprégné de la couleur des temps." Le costume lui-même a son importance. Il était assez choquant en effet de voir, par exemple, Polyeucte ôter ses gants blancs et enlever son chapeau pour faire à Dieu sa prière. Tout ce que l'on peut reprocher à notre auteur, c'est peut-être un trop grand amour du bibelot historique : il est vrai que dans cette voie il a été singulièrement dépassé par M. Sardou. D'un autre côté, des érudits grincheux lui ont cherché chicane pour quelques inexactitudes de détail. Cela nous importe peu. Ce que nous demandons, ce n'est pas une restitution exacte et minutieuse du passé ; l'histoire est une chose et le théâtre en est une autre. Nous voulons que le poète nous donne, d'une époque disparue, une vision généralement vraie, où rien ne détonne, où les personnages et le milieu soient dans une harmonie parfaite. Si l'auteur atteint ce but, nous le tenons quitte du reste. A ce point de vue, *Ruy Blas* dont l'intrigue est si invraisemblable, nous montre, aussi bien qu'une page d'histoire, l'état lamentable de l'Espagne et de la monarchie espagnole à la fin du XVII-e siècle. Le poète a rendu, avec un rare bonheur, cette impression d'étouffement et d'ennui mortel que l'on ressentait à la cour des descendants abâtardis de Charles-Quint. Les *Burgraves,* la plus fantastique création de Victor Hugo, font revivre à nos yeux ces vieux lutteurs féodaux qui défendirent si longtemps leurs privilèges et leur autorité contre

les envahissements du pouvoir impérial. Mais (car il y a un *mais*) pourquoi Victor Hugo s'avise-t-il de jeter au milieu d'une époque historique, précise, déterminée, des personnages qui n'ont de cette époque absolument que le costume ? La plupart des jeunes premiers de son théâtre ne sont que des héros à la mode de 1830. A-t-on assez reproché à Racine d'avoir fait parler les Grecs et les Romains comme des Français du XVII-e siècle ! Avec combien plus de raison un semblable reproche serait adressé à Victor Hugo !

Au commencement de notre siècle, une étrange maladie s'était emparée du cerveau des jeunes Français. Le *René* de Chateaubriand avait porté ses fruits. La lecture de ce roman avait produit, aux environs de 1830, un état d'esprit particulier et original. D'ailleurs l'influence de Byron n'avait pas été étrangère à ce résultat. On ne rencontrait dans les salons du temps que jeunes hommes pâles et sombres, l'air fatal et désespéré, paraissant courbés sous le poids d'une obscure et inexplicable destinée. Chacun, dans son naïf égoïsme, se croyait la victime choisie par le sort pour porter le fardeau de ses colères. Toute cette génération s'appliqua consciencieusement à être ou à paraître mélancolique. C'était dur quelquefois, surtout quand le tempérament ne s'y prêtait pas. Mais la mode est une souveraine si puissante ! — Mesdames et Messieurs, ce travers nous semble aujourd'hui assez ridicule, et nous en rions volontiers. Cependant soyons modestes et souvenons-nous que nous ne sommes pas nous-mêmes à l'abri de ces sortes d'épidémies. N'avons-nous pas nos pseudo-intellectuels, pour ne point parler de nos esthètes ? N'y a-t-il pas des jeunes gens effrayés à l'idée qu'une loi fatale, l'hérédité, les forces à vivre sous le poids accablant des pensées accumulées par les générations disparues ? Ils se croient sincèrement les victimes d'un destin cruel, et ils souffrent des efforts intellectuels... de leurs aïeux. Ils naissent intelligents, et c'est là le plus grand malheur qui puisse accabler une créature humaine. Combien plus heureux est l'agneau qui gambade, insouciant, dans la prairie ! Dans son cerveau règne la nuit, mais cette obscurité est préférable à la lumière dont l'éclat nous blesse... Franchement nous n'avons pas le droit d'être fiers, et, ridicule pour ridicule, je préfère celui de 1830 à celui ou plutôt à ceux (car nous en avons plusieurs) de notre fin de siècle.

Quoi qu'il en soit, Victor Hugo n'a pas tenu sa promesse de

répandre la couleur locale, non pas à la surface, mais dans le fond même de l'œuvre. Il n'a pas hésité à placer le même type, un type qui appartient exclusivement au commencement du XIX-e siècle, dans l'Espagne de Charles-Quint et dans celle de Charles II, dans la France de Richelieu, dans l'Italie des Borgia, dans l'Allemagne de Frédéric Barberousse. Si vous voulez un spécimen du langage que pouvait tenir un jeune amoureux, vers 1830, transportez-vous en plein XVI-e siècle, et écoutez Hernani parler à dona Sol :

Tu me crois peut-être
Un homme, comme sont tous les autres, un être
Intelligent qui court droit au but qu'il rêva.
Détrompe-toi. Je suis une force qui va !
Agent aveugle et sourd de mystères funèbres !
Une âme de malheur faite avec des ténèbres !
Où vais-je ? Je ne sais. Mais je me sens poussé
D'un souffle impétueux, d'un destin insensé.
Je descends, je descends, et jamais ne m'arrête,
Si parfois, haletant, j'ose tourner la tête,
Une voix me dit : Marche ! et l'abîme est profond,
Et de flamme ou de sang, je le vois rouge au fond !
Cependant, à l'entour de ma course farouche,
Tout se brise, tout meurt ! Malheur à qui me touche !
Oh ! fuis ! détourne-toi de mon chemin fatal,
Hélas ! sans le vouloir, je te ferai du mal !

Cette manière de parler à celle que l'on aime, nous la trouvons dans Chateaubriand. A ce point de vue, Hernani est fils de René. Celui-ci écrit à Céluta, la jeune Indienne qu'il a épousée (sans l'aimer, il est vrai), innocente et naïve comme doivent l'être les vierges des forêts d'Amérique, l'étrange lettre que voici. Je ne vous en lirai que des fragments, car elle est très longue :

„Au désert, la 32-e neige de ma naissance.— Céluta, il y a des existences si rudes qu'elles semblent accuser la Providence et qu'elles corrigeraient de la manie d'être“. — Je me demande, entre parenthèses, ce que Céluta, la jeune sauvageonne américaine, a bien pu comprendre à cette phrase! Mais continuons. — „Depuis le commencement de ma vie, je n'ai cessé de nourrir des chagrins, j'en portais le germe en moi, comme l'arbre porte le germe de son

fruit. Un poison inconnu se mêlait à tous mes sentiments : je me reprochais jusqu'à ces joies nées de la jeunesse et fugitives comme elle. „Je ne veux être à ses yeux (aux yeux de sa fille) que ce que je suis, un pénible songe...“ — Hernani disait : „une force qui va“ — „Je m'ennuie de la vie ; l'ennui m'a toujours dévoré : ce qui intéresse les autres hommes ne me touche point. Pasteur ou roi, qu'aurais-je fait de ma houlette ou de ma couronne ?... En Europe, en Amérique, la société et la nature m'ont lassé. Je suis vertueux sans plaisir ! si j'étais criminel, je le serais sans remords. Je voudrais n'être pas né ou être à jamais oublié“.. Et maintenant si vous voulez savoir comment parlent et se conduisent nos esthètes modernes, dans des circonstances à peu près identiques, je ne puis que vous renvoyer au *Paris* de M. Zola. Lisez les étranges conversations d'Hyacinthe et de Rosemonde et vous serez édifiés.

Mesdames et Messieurs, le temps me manque pour vous montrer en détail que, sous des costumes différents, c'est toujours le même personnage que nous sert Victor Hugo. Une lecture, même rapide des drames de notre poète suffit à produire en nous cette impression que le héros sympathique, qu'il s'appelle Hernani ou Didier, qu'il soit Espagnol ou Français, est toujours une copie du personnage à la mode aux environs de 1830. Et cependant s'il y a un poète que la maladie du siècle n'ait pas atteint, que la mélancolie n'ait presque jamais effleuré, c'est bien l'auteur d'*Hernani*. Dès lors pourquoi le choix de ce type ? Ici encore, il faut le reconnaître, comme dans la plupart de ses œuvres, Victor Hugo n'a été qu'un écho, magnifique, si l'on veut, mais enfin un simple écho. Il n'est pas de la race de ces génies qui imposent à leurs contemporains leur manière de voir : il n'a fait que subir l'influence de son siècle. Il n'a pas créé un seul mouvement d'idées ; il a suivi les divers mouvements qui se sont produits à notre époque. Au reste, il se juge très bien lui-même, quand il nous parle de son âme.

Cette âme aux mille voix que le Dieu qu'*il* adore.

Mit au centre de tout comme un écho sonore. Serait-ce que la puissance pittoresque paralyse en lui toute autre faculté ? N'a-t-il pas réussi à créer une seule âme ? N'y a-t-il pas ombre de psychologie dans son théâtre ?

Si nous l'en croyons cependant, il possède un secret infaillible pour composer un caractère profondément dramatique. Pour nous simples mortels, il semblerait que la seule méthode possible soit en premier lieu l'observation. Il nous paraît que c'est là l'unique moyen de ne pas s'écarter de cette réalité qu'on veut atteindre, et de produire une œuvre vraie et vivante. Combien plus rapide est la méthode employée par Victor Hugo ! Il y a, suivant lui, un seul procédé qu'on peut appliquer à tous les cas : *l'antithèse*. Qu'est-ce que Triboulet ? Le résumé de toutes les laideurs physiques et morales. L'âme du bouffon de François 1-er est aussi difforme que son corps de bossu. Jusque-là, pour nous, rien d'intéressant. Les purs monstres ne sauraient offrir en effet qu'un intérêt médiocre. Mais glissez dans cet assemblage monstrueux une seule qualité humaine, l'amour paternel, profond et immense, et ce monstre sera dès lors dramatique, il fera couler des larmes. — Lucrèce Borgia est une femme perdue de débauches et de crimes, nous nous détournons d'elle avec horreur et avec dégoût ; mais grâce à l'amour maternel que le poète a eu soin de placer en elle, violent et passionné, cette femme subitement devient intéressante ; elle pourra même nous faire pleurer.

Eh bien ! où est la vérité psychologique là-dedans ? Que devient, dans un pareil dualisme, l'unité morale du personnage ? On l'a souvent remarqué : Lucrèce Borgia n'a pas une âme, elle en a deux. Le contraste a été poussé si loin que les deux natures, le montre et l'ange, coexistent en elle sans se toucher. Une sorte de cloison étanche les sépare et les empêche de communiquer. Lucrèce Borgia est tantôt une mère admirable, tantôt une bête féroce livrée à ses instincts et à ses appétits. On nous montre tour à tour l'un ou l'autre des deux aspects de cette femme double, sans se douter qu'on agit ainsi contre la nature et contre la vérité. — De même pour Triboulet : comment comprendre qu'un père si tendre et même si passionné, raille si cruellement et si lâchement la douleur d'un père affligé ? Comment le bouffon cynique du début fait-il place subitement à l'âme la plus belle, la plus haute et la plus noble ?

Vous le voyez: l'antithèse est le fond des drames de Victor Hugo, comme elle est celui de son style. Un amour chaste et sincère suffit

à purifier l'âme, pourtant si impure, d'une Marion de Lorme, et la pécheresse de s'écrier, dans un transport lyrique :

Ton souffle a relevé mon âme,
Mon Didier! près de toi, rien de moi n'est resté,
Et ton amour m'a fait une virginité.

Mesdames et Messieurs, je n'examine pas la thèse. Elle a été reprise brillamment, comme vous le savez, par Dumas fils dans la *Dame aux camélias*. Je me contente d'indiquer le procédé. Or ce procédé, très simple, est à la portée de tout le monde. Vous prenez une âme qui soit le résumé de tous les vices et dans cette âme vous glissez une seule vertu. Vous avez alors un caractère dramatique. Ce caractère sera-t-il vrai ? sera-t-il réel ? Il est permis d'en douter. Il est rare que l'on rencontre la vérité et la réalité, quand, au lieu d'employer l'observation, on procède par constructions à priori. Tels les philosophes anciens qui, pleins d'un superbe dédain pour les faits, édifiaient magnifiquement dans le vide leurs systèmes éphémères.

En résumé, invraisemblables le plus souvent dans leurs données, gauches et chancelants dans la marche de l'action, sans vérité psychologique dans le développement des caractères, les drames de Victor Hugo sont un perpétuel défi jeté à l'intelligence et à la raison. Et cependant, à un certain point de vue, ils sont dignes de notre admiration. C'est que Victor Hugo, dramaturge médiocre, pour ne pas dire davantage, est un poète d'un incomparable génie. Il avait bien raison de vouloir conserver le vers au théâtre ! Depuis longtemps ses drames en prose seront oubliés, et on lira encore avec plaisir *Hernani et Ruy Blas*. Et, en effet, si l'on considère les pièces de Victor Hugo, non point comme des drames, car à ce point de vue ils ne suuraient supporter l'examen, mais comme des poèmes, en quelque sorte dialogués, alors on peut admirer, et admirer presque sans réserve. Le lyrisme ici coule à pleins bords. Les duos d'amour, par exemple, sont ravissants ; ce que les amoureux se disent est insignifiant, mais c'est si bien dit, et l'harmonie du poète est si belle ! Chose curieuse : ce qui a sauvé les drames de Victor Hugo, c'est précisément ce qui en fait la faiblesse, en tant que drames. Je m'explique : c'est parce que notre poète avait fait de l'art dramatique une province du lyrisme que son théâtre était d'avance condamné à périr, et c'est parce qu'il a été le plus

puissant génie lyrique du siècle que ses drames — ou du moins quelques-uns de ses drames — échapperont à l'oubli.

Il n'en est pas moins vrai que le génie lyrique ne saurait s'accorder avec le génie dramatique. Le poète lyrique ressemble à l'enfant, par certains côtés : il suit volontiers son premier mouvement ; c'est l'inspiration qui le guide ; la réflexion paralyserait son élan et refroidirait son œuvre. Pas ne lui est besoin de bon sens ni de raison ; au contraire, comme l'a dit un de nos plus éminents critiques, „un grain de sottise" lui est même nécessaire. Au théâtre, il en va tout autrement : il y faut, pour réussir, des qualités de bon sens, de réflexion, de finesse. De plus le lyrique moderne en général ne parvient pas à sortir de lui-même. Pour employer un terme barbare, mais commode, il crée des œuvres *subjectives*. Or le théâtre demande une certaine *objectivité*. L'auteur doit se détacher de son sujet et ne point se mêler à ses personnages. Or, fatalement, notre poète, accoutumé à se chanter lui-même et à nous décrire son *moi*, se trouvera fort embarrassé, quand il lui faudra peindre le *moi* d'autrui, et créer une âme qui ne soit pas la sienne. Il est à prévoir qu'il tombera dans l'irréel et dans l'invraisemblable. C'est ce qui est arrivé à Victor Hugo. — On dira peut-être que la *Légende des siècles* est une œuvre objective. — D'abord elle renferme des parties lyriques, ensuite, là-même, Victor Hugo n'avait qu'à suivre son propre tempérament ; sa prodigieuse imagination, loin de lui nuire, lui servait. D'ailleurs ici nous nous savons dans la légende, l'extraordinaire et le fantastique ne nous étonnent pas. Au théâtre nous voulons un peu plus de vérité. Or notre poète écrit un drame dans les mêmes dispositions d'esprit qu'il compose une pièce de la *Légende des Siècles*. Reconnaissons-le : Victor Hugo a méconnu son propre tempérament, quand il a abordé le théâtre. Certes nos classiques sont loin d'avoir sa puissance pittoresque, et cependant leurs œuvres sont toujours vivantes, au lieu que celles de Victor Hugo nous font déjà l'effet de fossiles. C'est que les premières sont profondément vraies, non pas d'une vérité particulière, mais d'une vérité humaine et générale. Faisant abstraction des particularités de l'espace et du temps, ne mettant en jeu que les sentiments de l'homme éternel, elles traverseront le temps et l'espace, lues, goûtées, et admirées, tant qu'il y aura sous le ciel des hommes qui pensent.

On peut trouver sans doute que nos tragiques du XVII-e siècle ont par trop rétréci le champ de l'art dramatique. Loin de jeter, comme Shakespeare, le réel sur la scène dans toute sa complexité, ils se sont bornés à l'étude des sentiments généraux de l'âme humaine, et nous ont donné surtout des analyses psychologiques. — Cela est vrai ; mais enfin si cette conception de l'art dramatique paraît un peu étroite, on ne peut lui dénier un certain caractère de grandeur et de sublimité. Nos classiques nous font l'honneur de nous considérer avant tout comme des intelligences. C'est à notre raison qu'ils offrent des jouissances supérieures. Si la terreur et la pitié sont des ressorts de leurs drames, ils ne cherchent pas à produire en nous ces sentiments par des moyens vulgaires et grossiers. S'ils trouvent la route de notre cœur, c'est en s'adressant d'abord à notre intelligence, et non point en ébranlant violemment nos nerfs et en nous faisant éprouver, pour ainsi dire, des commotions physiques. L'idée qu'ils ont de l'art est si haute qu'ils en éliminent, autant que possible, tous les éléments matériels. — Vinrent les romantiques: sachant que l'homme n'a pas seulement une intelligence, mais aussi une imagination et une sensibilité, ils s'adressèrent plus particulièrement aux yeux et aux sens. Ils apportèrent sur la scène tout un arsenal de poignards, de rapières, de lames plus ou moins espagnoles, toute une pharmacie de poisons subtils plus ou moins italiens, tout un magasin de friperie plus ou moins moyennâgeuse. Inconsciemment ou non, ils tentèrent d'élever le mélodrame à la hauteur d'une œuvre d'art. Ils le déguisèrent et l'introduisirent dans le sanctuaire. Grâce à ce déguisement, je veux dire grâce aux vers à panache qui masquaient son indigence et sa pauvreté, le mélodrame s'installa sur la scène de Molière, et le public ne le reconnut pas ! On crut de bonne foi qu'un art nouveau était né. Enfin on était délivré des Grecs et des Romains ! C'était fini des perpétuelles confidences, des éternels récits et des sempiternelles analyses ! Enfin le drame était devenu ce qu'il est par définition même : une action. — Mesdames et Messieurs, pendant une vingtaine d'années, il y eut beaucoup de bruit sur la scène française. Puis un jour le bruit cessa, le drame romantique était mort. On n'a pu le ressusciter. Qu'il repose en paix et que la terre lui soit légère ! Il a connu les enivrants triomphes et les chutes douloureuses. Soyons lui reconnaissants d'avoir

chassé de la scène le fantôme de tragédie qui, au commencement de ce siècle, se traînait encore sur les planches.

Ce sera, en effet, l'éternel honneur des romantiques en gé géral, et de Victor Hugo en particulier d'avoir compris qu'à un âge nouveau il fallait une forme d'art nouvelle. Les hommes qui avaient vu la Révolution et l'Empire ne pouvaient pas s'intéresser à ce qui avait fait les délices de leurs aïeux. La tragédie se mourait, les révolutionnaires de 1830 lui ont donné le coup de grâce. Cette partie négative, de leur œuvre est la meilleure. De la partie positive plus rien ne reste aujourd'hui que le souvenir de luttes épiques et de naïfs enthousiasmes. La tragédie psychologique et abstraite était morte, mais le drame historique et pittoresque n'était pas né viable. Au bout de quelques années, il disparut, et la scène demeura vide. Enfin, vers le milieu de notre siècle, une nouvelle forme d'art apparut, plus conforme à nos besoins, aux exigences de l'esprit moderne, mieux appropriée aux tendances d'une époque scientifique et positive : je veux parler de la comédie sérieuse, telle que l'ont comprise Emile Augier et Dumas fils.

Le tort des romantiques a été de remplacer une superstition par une autre. L'antiquité n'était plus possible sur la scène, ce n'était pas une raison pour y installer le moyen-âge. Au lieu de la toge ou du péplum, les personnages portèrent le pourpoint ou la cotte de mailles; mais ils n'en furent pas plus réels pour cela. Comme le remarque très bien M. Zola, les personnages de la tragédie classique, quoique simplifiés à l'excès, n'étaient point faux; sans être *réels*, ils demeuraient *vrais* ; ceux du drame romantique ne sont ni réels, ni vrais. Ils détonnent dans le milieu qui les entoure, et ls nous font l'effet de masques de carnaval. D'ailleurs le résultat n'était-il pas en quelque sorte fatal ? Il est assez facile d'arriver à la vérité en ce qui concerne les décors et les costumes ; sur ce point les documents abondent. Mais ressusciter des âmes disparues, voilà le difficile, pour ne pas dire l'impossible. Il est déjà si malaisé de peindre avec exactitude l'état des âmes et des esprits contemporains ! Comment pourrions-nous observer ce qui n'est plus ? On se trouve réduit aux conjectures, et le plus grand miracle serait que la peinture ressemblât à l'original. Victor Hugo s'est très bien rendu compte des difficultés que présente le drame historique, Mais, „il est bon, dit-il, que les avenues de l'art soient obstruées

de ces ronces devant lesquelles tout recule excepté les volontés fortes.“ C'est parler d'or ; malheureusement la volonté ne suffit pas, il faudrait une méthode, et Victor Hugo ignore ce que c'est que la méthode. L'inspiration est sa règle, et la fantaisie sa loi.

Des prétentions philosophiques de notre poète nous n'avons rien dit et nous ne dirons pas grand chose. On sait qu'il a posé toute sa vie pour le pensif solitaire qui médite, un œil sur le passé et l'autre sur l'avenir. Qu'il est donc difficile de se connaître soi-même : Lamartine se croyait né diplomate, et Victor Hugo se prenait pour un penseur ! Notre poète n'est pas seul à se bercer de cette illusion : il n'y a pas un peintre symboliste qui ne se croie un philosophe, pour avoir enveloppé de mystères la plus nuageuse des idées. Quand donc laissera-t-on l'histoire aux historiens et la philosophie aux philosophes ? Pour nous, si nous désirons étudier l'histoire nous ne lisons pas Alexandre Dumas, et, si nous voulons apprendre à penser, nous n'allons pas ouvrir un poète lyrique. Victor Hugo a eu l'imagination la plus puissante du siècle ; c'est notre plus grand créateur d'images, mais, sous le rapport de l'intelligence, il s'en faut de beaucoup qu'il soit supérieur. C'est peut être la rançon de son génie.

Mesdames et Messieurs, nous venons de voir les défauts de la formule romantique en examinant le théâtre de Victor Hugo. Que serait-ce si nous étudiions les drames pseudo-historiques qui ont pullulé dans le cours de ce siècle ! Contre ce débordement de fantaisie, issu du romantisme, la réaction s'est produite — violente de la part des naturalistes. M. Zola écrit : „Je désigne par drame romantique toute pièce qui se moque de la vérité des faits et des personnages.“ Le jugement est sévère, mais exact. Les pièces romantiques renferment tout juste autant de vérité qu'un livret d'opéra. Quand la musique est belle, comme dans Hugo, passe encore, mais quand l'harmonie est discordante ou quand il n'y a pas de musique du tout, oh ! alors... D'ailleurs ne nous étonnons pas si les naturalistes se montrent violents à l'endroit des romantiques qui leur ont cependant ouvert le chemin. M. Zola n'est pas loin de préférer les classiques, et il n'y a là rien de surprenant : au fond la méthode est la même : chez les classiques, comme chez les naturalistes, au moins en théorie, même défiance à l'égard de l'imagination, même emploi de l'observation et de l'analyse. Seulement les

uns appliquent cette méthode à l'âme humaine en général, les autres aux âmes individuelles, et non seulement aux âmes, mais aux individus âmes et corps tout ensemble. Les premiers analysent ce que nous avons de permanent et d'éternel, les seconds étudient plus volontiers ce qu'il ya en nous de particulier et d'accidentel. — Les romantiques au contraire font fi de la méthode et de la raison, Victor Hugo, tout en réclamant à grands cris, la vérité historique et psychologique, n'écoute que son inspiration et se lance si bien dans la fantaisie que les personnages créés par lui sont faux historiquement et psychologiquement. On a écrit un livre sur le romantisme des classiques, et le titre seul de l'ouvrage a paru un paradoxe. Il me semble, quoique cela puisse paraître encore plus paradoxal, qu'il y aurait un livre intéressant à écrire sur le naturalisme des classiques. Molière nous dit par la bouche de Dorante dans la *Critique de l'Ecole des femmes*; „Je trouve qu'il est bien plus aisé de se guinder sur de grands sentiments, de braver en vers la fortune, accuser les destins et dire des injures aux dieux que d'entrer comme il faut dans le ridicule des hommes et de rendre agréablement sur le théâtre les défauts de tout le monde. Lorsque vous peignez des héros, vous faites ce que vous voulez. Ce sont des portraits à plaisir où l'on ne cherche point de ressemblance ; et vous n'avez qu'à suivre les traits d'une imagination qui se donne l'essor, et qui souvent laisse le *vrai* pour attraper le *merveilleux*". Ne croirait-on pas entendre M. Zola faire le procès du théâtre romantique ?

Mesdames et Messieurs, nous avons été peut-être un peu sévère pour la génération de 1830, cela ne nous empêche pas de lui rendre justice. Ceux que l'on appelle aujourd'hui avec irrévérence les *Vieilles Barbes* ont été à leur heure des novateurs. Ils ont arraché notre littérature à l'ornière où elle se traînait, et lui ont donné l'élément pittoresque et poétique dont elle manquait. S'ils n'ont rien fondé de durable au théâtre, ils ont du moins frayé la voie à leurs descendants. L'œuvre de destruction qu'ils ont accomplie a été bonne; si, en reconstruisant, ils se sont trompés, nous pouvons profiter de leurs erreurs mêmes. En tout cas, nous, leurs fils, qui jouissons aujourd'hui des libertés qu'ils nous ont conquises, nous n'avons pas le droit de marchander notre reconnaissance à ces pionniers de l'art moderne.

TITUS DUNKA DE SAJO

Legenda „Cubeĭ palmieruluĭ", din Fighig

alăturea de acea a

Mănăstireĭ de la Putna

Algeria este scoala practică de războiŭ a Franțeĭ. Armata Algerieĭ este maĭ în tot-deauna cu mîna pe armă, din cauza revoltelor triburilor semi-selbatice de dincolo de Atlas. Trupele Africeĭ franceze — ale Algerieĭ, Senegaluluĭ și Sudanuluĭ, — sînt trupe de oțel. O expediție în Sahara, pentru a pedepsi pe un trib răsculat care comite jafurĭ și crime pe teritorul Republiceĭ, și apoĭ să afundă în Marele Deșert saŭ în munțiĭ Cabilieĭ Marocane, — este o expediție în infern. Fără drumurĭ, fără cărărĭ cel puțin, cu căldurĭ de 45, 50 și 55 grade Cent., și cu nisipul, pietrele și stîncele goale ale Deșertuluĭ, înfierbîntate de razele de plumb topit ale soareluĭ, — de oțel trebue să fie ce! care rezistă la o așa expediție, care ține cîte șase septămînĭ, și cîte două lunĭ, într o direcție.

Era prin Septemvrie 1881. Sub comanda generaluluĭ Colonnieu, o coloană de vr-o 1000 de oamenĭ (din 1-iul Regim. Strein și al 2-lea de Zuavĭ), cu două tunurĭ de munte, montate pe catărĭ, cu 150 de gumierĭ (cavalerie arabă, neregulată) care ne arătaŭ calea și ne luminaŭ împrejur, — plus 700 de cămile care ne transportaŭ hrana, condusă de doĭ *bașĭ-amarĭ*, cincĭ *amarĭ* și vre-o 340 de *so-*

harĭ [1]) care mînaŭ, încărcaŭ și descarcaŭ cămilele,— coborîsem munții Mareluĭ Atlas în Marele Deșert; și după ce trecurăm prin *csurul* Ain-Sfisifa [2]) și peste Gebel Amur (Munțiĭ Amur), ne găseam pe teritorul Marocan, — urmărind maĭ multe cete revoltate dintre Beduiniĭ (Arabiĭ nomazĭ) din marele trib Uled Sidi-Șeic.

După șase zile de foc sub tălpĭ și foc la creștetul capuluĭ, — potolindu-ne setea și făcîndu-ne cafeaua cu apa noroioasă din butoiașele de pe Cămile, — ajunserăm aproape de marele oasis al Sahareĭ, marele *csar* Fighig [3]). Uitasem să spun că nopțile coloana noastră le petrecea pe nisip și pietre, în careŭ de etapă, — și că de șase zile nu zărisem o pasere sub bolta ceruluĭ saŭ un copăcel cît de păcătos, împrejurul nostru. Nisip, stîncĭ și buruene aromatice pretutindenĭ; așa că foc pentru a face mîncare nu aveam, — și trăiam numaĭ cu cafea, fiartă la foc de mărăcinĭ.

Două-spre-zece *csururĭ* unul lîngă altul, așazate în lungul unuĭ pîrîŭ numit tot Fighig, — și înconjurate în toată lungimea lor de vr-o 10-11 kilometri. cu un mare zid și cu turnurĭ de pază, — acesta-ĭ Fighighul—*Bălciul Pustieĭ*, cum-ĭ spun Arabiĭ și Berberiĭ autohtonĭ aĭ Africeĭ de Nord. — Pentru că între Sudanul Niluluĭ de sus, între Ecuatoriu și Sudanul francez, Nigritia și sudul Marocan, aicĭ este bălciul unde Tuaregiĭ, hoțiĭ cruzĭ aĭ Sahareĭ, îșĭ vînd prăzile, sclaviĭ și penele de struț, procurîndu-șĭ în schimb, șale, frîne, arme și pulbere de pușcă.

Dar e timp să vin la titlul acestor liniĭ, — pentru a arăta cum legendele fac ocolul lumeĭ.

Eraŭ opt ore sara, coloana ajunsesă la etapă; careul de noapte era făcut, cămilele așezate la mijlocul luĭ, și noĭ, eŭ și locotenentul meŭ L. Duplaa, aveam în sfîrșit fericirea să putem a ne sorbi și a mînca cu pesmețĭ, sfertul de litru de cafea, care era de maĭ multe zile și dejunul și prînzul nostru de sară.

Locotenentul C. Henry (nenorocitul care maĭ dăunăzĭ și-a

---

1 *Baș-amar* și *Amar* sînt conducătorĭ de grupurĭ de cămile recvisiționate prin triburile supuse. *Soharul* care mîna cămila, este ființa cea maĭ mizeră din lume și care trăește maĭ răŭ decît un cîne abject.

3. *Csur*, sat de berber, care cultivă pamîntul și palmieriĭ (curmaliĭ); căcĭ curmalele sînt hrana principală a Arabuluĭ și Berberuluĭ, în călătorie saŭ războiu maĭ cu samă.

3. *Csar*, maĭ multe *csururĭ* la un loc; un soiu de oraș.

sfîrşit viaţa atît de mizerabil, — amestecat în scărboasa şi veninoasa ciorbă Dreyfu, îngîna în cortul luĭ de alăturĭ, un cîntec glumeţ asupra *Cămileĭ şi Cafeleĭ* — cu caleta (fesul) de zuzu pe ceafă. Nu-ĭ trecea nicĭ prin visurile rele, că 17 anĭ maĭ tîrziŭ un briciŭ avea să-ĭ curme cariera şi speranţele...

In acea săptămînă, eŭ cu compania mea, aveam paza convoiuluĭ de cămile. La uşa cortuluĭ meŭ, sta un frumos typ de *Arbico,* unul dintre ceĭ doĭ başĭ-amarĭ, — care-mĭ făcea raportul zileĭ.

După ce termină, a-mĭ arăta şi două perechĭ de copite de cămilă, ca dovadă a două din cele care căzuseră sub povară peste zi, — îl întrebaiŭ, în limba franceză, bine înţeles, pe care Arabiĭ supuşĭ Republiceĭ şi ceĭ amicĭ nouă, o vorbesc binişor, însă în felul lor.

Baş-amar Asem ben Dand, cît maĭ avem pînă la porţile Fighiguluĭ ?

— Nous sommes entré sur téritoir du Tafilalet, moun Capitaine, et Fighig est loin une heure galop de cheval. Si ti veus demain matin mounter sur coline ici à couté, ti vera la grande *Conba di trois chasseurs.*

Arabul tutueşte şi pe un Impărat.

— Ce cubă de vănătorĭ ?

— Ci comme-ça qu'on apelle lu grand Comba de Fighig.

— Pentru ce aşa ?

— Si ti veus, moi ji ti raconterai *la parole des vieux* (eĭ numesc o legendă, *cuvîntul bătrînilor*).

Iĭ făcuiŭ semn să şază jos. El îşĭ scoasă pintiniĭ, în semn de repaos, — şi după ce i-am oferit şi luĭ un sfert de cafea şi ţigarete de tutun de Cuba (pe care-l avem în Algeria berechet), începu tot în limba luĭ franceză, de care însă cruţăm pe cetitorĭ.

— Cînd Arabiĭ, strămoşiĭ noştri, cuprinseră ţările de la mare pînă la munţĭ, şi cînd apoĭ coborîră şi în *ţara foculuĭ şi nisipuluĭ* (Sahara) — un mare *Emir* marabut[4]) şi a adunat pe *şeiciĭ* săĭ şi pe fruntaşiĭ săĭ vînătorĭ de leĭ şi putere, ca să facă o vînătoare pe marginea *ainuluĭ* Fighig (pîrîul fierbinte) [5]).

---

4. *Marabut*, adecă sfînt, trăgîndu-să din familia Profetuluĭ.
5. Arabiĭ numesc *ain* şi izvorul şi pîrîul şi rîuleţul.

După treĭ zile de vănătoare, un leŭ mare s-a arătat dincolo de ain, între *tmariĭ* selbatecĭ (*tmar* este palmierul saŭ curmalul).

Pe marginea de dincoace eraŭ treĭ *şeicĭ* marĭ vînătorĭ, care să odihneaŭ la umbră, — şi care văzînd pe leŭ, ce era departe de să vedea mare ca o gazelă, — săriră pe *muchalalele* (puştele) lor, şi traseră toţĭ treĭ de-odată în leŭ. Leul însâ îşi scutura coama şi fâcînd două săriturĭ să treacă *ainul*, spre caĭ treĭ *şeicĭ*.

Cînd însă să gătea să sară în apă, să auzi încă o detunare de *muchala*, şi leul căzu jos mort — lovit într-un ochiŭ. Căzuse, lovit în cap de un băetan tînăr, orfan de tată-săŭ, care şi el fusese vînător de leĭ.

Odată cu acel băetan care eşi dintre tmarĭ şi trecu ainul la leŭ, trecură şi şeiciĭ.

Ruşinaţĭ, eĭ pretinseră că leul a căzut de gloanţele lor. Băetanul arătâ ochiul leuluĭ, pe unde trecuse glonţul săŭ ; — pentru că leul, dacă nu e lovit în creerĭ saŭ în inimă, are încă puterea, ciuruit fiind de gloanţe, să maĭ sfâşie cincĭ saŭ şase vînătorĭ, înainte de a pieri.

Disputa veni înaintea Emiruluĭ, — care nu să putu convinge în partea cuĭ este adevărul.

Atuncĭ el hotărî o probă, care va da dreptate celuĭ care va avea-o. Arătâ un palmier dincolo de *ain*, ca la două sute paşĭ, şi le ordona să tragă în tulpina luĭ la ţintă. Maĭ întâĭ şeiciĭ, a po băeţandrul ce să numea Omar ben Cadur.

Cel care va nimeri maĭ bine în trunchiul *tmaruluĭ*, acela dreptate are, şi partea adversă va fi pedepsită aspru, ca mincinoasă.

Işĭ încărcară şeiciĭ muchalalele cu cuiul de la pintenul piciorul drept, şi tot aşa făcu şi Omar. (Arabiĭ aŭ legaţĭ jos la glezne nişte pintenĭ formaţĭ din cîte un cuiŭ lung ascuţit, cu care coprind pe de desubt burta caluluĭ, şi aşa îl stimulează sîngerîndu-l foarte des).

Aŭ tras căteşĭ treî şeicĭ pe rînd, şi n-aŭ nemerit decît în palmieriĭ vecinĭ cu cel arătat de Emir.

— *U rassi u rassec* (pe capul meŭ şi pe al tăŭ) zise băetanul prosternîndu-să în faţa Emiruluĭ, — jur că la patru palme şi patru degete de la pămînt în sus, voiŭ nemeri în mijlocul trunchiuluĭ *tmaruluĭ*.

Şi la patru palme şi patru degete de înălţime, să înfipse pintenul luĭ Omar, în trunchiul indicat.

— *U hac reb al alamin* (pe adevărul stăpînuluĭ lumeĭ) exclamă Emirul, — tu Omar eştĭ fiul meŭ de azĭ înainte şi Si Omar ben Cadur te veĭ numi. (*Si* e titlul de Senior). — Iar voĭ carĭ aţi minţit, tot aicĭ vă veţĭ pocăi. Noĭ plecăm cu toţiĭ înapoĭ spre mare, iar voĭ treĭ veţĭ rămînea aicĭ, — şi în locul aceluĭ palmier ţintit de pintenul luĭ Omar, veţĭ zidi cu mînele voastre o cubă [6]). Peste un an gata să o găsesc, saŭ pîntecele şacalilor să vă fie mormîntul.

Şi plecară toţi, lăsîndu-le merinde pe un an celor treĭ vinovaţĭ...

Peste un an cînd reveni Emirul în oasisul Fighiguluĭ, *cuba* era rădicată, şi în faţa altaruluĭ săŭ ceĭ treĭ şeicĭ să închinaŭ.

Aşa! da aşa s-a început Fighigul, căcĭ împrejurul *cubeĭ celor treĭ vînătorĭ*, aŭ început de atuncĭ a să aduna credincioşĭ aĭ Coranuluĭ, şi a-şĭ zidi case şi *gurbiurĭ* (coliba de piatră) — pînă cînd deveni *Marele balciu al Pustieĭ...*

— *Msa el Keir*, boun nuit moun Capitaine. Ji vais faire le pait à mes chamaux, — qui ne sont pas gentils ce souar.

Sbieraŭ şi să gargarizaŭ cămilele, cu apa rezervată în stomahul lor,... de era o fericire! — Iar sărmanul Henry, le cînta mereŭ cîntecul lor — neştiind că la orizontul vieţeĭ sale să rădica un nour infam, care era să-ĭ întunece şi să-ĭ fulgere maĭ tîrziŭ existenţa.

. . . .

Cine cunoaşte legenda *celor treĭ arcaşĭ aĭ luĭ Stefan cel Mare şi a zidireĭ mînăstireĭ Putna*, — să o pună alăturea cu legenda arabă a *Cubeĭ celor treĭ vînătorĭ*, pentru a vedea că legendele fac ocolul lumeĭ...

---

6. *Cuba* este un mic templu de rugăciune arab, în care eĭ să şi adăpostesc la timp răŭ.

ANA CONTA-KERNBACH

Gondolă

Se-nalță palate negrite de vreme
In taina lor marea se zbuciumă, geme
Pe luciul laguneĭ odihnă de noapte
Din plesnet de valurĭ răsar par-că șoapte.

Pe ritmul de vîsle un foșnet de unde;
O gondolă-n purpur s-arată, s-ascunde.
„E Dandolo ! Dandolo !“ -ngînă laguna
Năluca se stinge — se-nalță sus luna.

I. B. HETRAT

Trist urlă tomnaticul vînt

(Rondel)

Trist urlă tomnaticul vînt
Pornind vijelie cumplită ;
Şi frunza tot cade-istovită
In vravurĭ, pripit, pe pămînt.

Muţit-a şi-al pădereĭ cînt,
Iar floarea-ĭ de mult ofelită :
Trist urlă tomnaticul vînt
Pornind vijelie cumplită.

La vară cu-acelaş veşmînt,
Pădure, veĭ fi-mpodobită;
Eştĭ numaĭ în somn adîncită ;
Cînd inimeĭ mele-a mormînt
Trist urlă tomnaticul vînt.

I. B. HETRAT

Gînd pribeag

Cu rădăcinele-ĭ cuprinse într-o glastră
Şi de demult adus de sub streinul cer,
Ce-şĭ oglindeşte-azurul blînd în marea-albastră,
Stă trist şi lîncezînd un copăcel stingher.

Ba nu-ĭ stingher, o nu : bogată e grădina
In copăceĭ cu florĭ ce-n juru-ĭ cresc şirag ;
Dar prea adînc le-ĭ prinsă în pămînt tulpina,
Să ştie de netihna unuĭ gînd pribeag.

DĂRI DE SAMĂ

Răspuns d-luĭ Ciceron Protopopescu

D-l Cic. Protopopescu publică în „Arhiva“ No. 3 și 4, 1898, sub titlul pompos „Antropologia criminală și magistratura“, o critică a cuvîntăreĭ noastre despre școala pozitivistă penală, rostită la deschiderea anuluĭ judecătoresc 1895-1896 și publicată în „Arhiva“ No. 1 și 2, 1896.

Ocupîndu-să de acest studiu abia în ultima parte a articoluluĭ săŭ, d-l Protopopescu începe prin a ne imputa că am confundat noua scoală de antropologie criminală, cu scoala pozitivistă penală italiană, cu doctrina lombroziană, făcînd „o neiertată amestecare, o eroare piramidală“ ; și aceasta pentru că am aplicat denumirea de *antropologie criminală* lucrărilor școaleĭ italiene.

Așa dar scrierile d-lor Lombroso, Ferri, Garofalo, Marro, nu sînt scrierĭ de *antropologie criminală* : primul congres (Roma 1885), al doilea congres (Paris 1889), în care s-a discutat doctrina lombroziană, n-aŭ fost *congrese de antropologie criminală* ; această știință nouă nu s-a născut din școala italiană, nu este Lombroso întemeietorul eĭ.

A afirma contrarul constitue o eroare, și încă piramidală !

Și cum raționează d-l Protopopescu ?

Antropologiștiĭ italianĭ, zice d-sa, n-aŭ studiat saŭ nu studiază pe omul delicuent decît din punctul de vedere *fizio-psihologic,* pe cînd ceilalțĭ antropologiștĭ (maĭ cu samă Franceji̇ĭ) îl studiază și din punctul de vedere

sociologic; *ergo* cei dintăi nu sînt decît pseudo-antropologiştĭ, cel mult nişte psihiatri; adevaraţĭ antropologiştĭ sînt aceştia din urmă.

Stranie logică!

Maĭ întîiŭ observăm că premisa este inexactă, căcĭ, precum o recunoaşte însuşĭ d-l Protopopescu, fără a-şĭ da samă de contradicţia în care cade, pintre maeştriĭ scoaleĭ italiane găsim pe *sociologistul* Ferri. Dar admiţînd că premisa ar fi exactă, concluzia nu ar fi maĭ puţin greşită; căcĭ a lărgi şi consolida baza uneĭ ştiinţĭ cu elemente noue, nu însamnă a crea o ştiinţă nouă. Cînd întăreştĭ temelia uneĭ case, nu zideştĭ casă nouă. Fie fiziologice, psihologice saŭ sociologice cercetările învaţaţilor asupra criminalităţiĭ, ştiinţa ce o servesc cu toţiĭ este antropologia criminală, întru-cît obiectul tuturor acestor cercetărĭ este unul şi acelaş: *studiul omuluĭ criminal.*

D-l Protopopescu maĭ învoacă, în favoarea tezeĭ ce susţine, faptul că adevaraţiĭ antropologiştĭ resping teoriile eronate saŭ exagerate ale luĭ Lombroso.

D-sa confundă aicĭ obiectul ştiinţeĭ cu rezultatul cercetărilor unora din învăţătoriĭ eĭ. Lombroso a putut greşi în concluziile deduse din studiul anatomic saŭ fiziologic al criminaluluĭ; încetează el pentru aceasta de a fi antropologist? Ptolemeŭ încetat-a de a fi un astronom celebru, în ziua cînd s-a dovedit netemeinicia sistemuluĭ săŭ, bazat pe principiul fixităţeĭ pămîntuluĭ în centrul mişcăreĭ universale? Apoĭ, în afară de cercetările anatomice şi fiziologice ale luĭ Lombroso, cercetările sale psihologice, precum şi celelalte opere ale scoaleĭ italiane, „Criminologia“ luĭ Garofalo, „Sociologia criminală“ a luĭ Ferri, „Caracterele delicuenţilor“ ale luĭ Marro, ce sînt ele alt-ceva decît, studiĭ antropologice? A le tăgădui acest caracter, şi a pretinde că sînt lucrărĭ de psihiatrie, este, saŭ a nu le cunoaşte, saŭ a face „o neiertată amestecare“ între psihiatrie (patologia mentală), şi antropologia criminală.

Prin urmare, să dăm luĭ Cesar (Lombroso), ceia ce-ĭ aparţine. Ilustrul profesor, studiind, el cel întîiŭ, pe omul delicuent din punctul de vedere anatomic şi fiziologic, este primul antropologist, în sensul exact al cuvîntuluĭ. Şi dacă, pînă astăzĭ, învăţaţiĭ europeanĭ aŭ

menținut științeĭ noue denumirea eĭ primordială, cu toate că actualminte studiul sociologic al criminaluluĭ să pune maĭ presus decît studiul fiziologic, prin aceasta însușĭ dînșiĭ recunosc că antropologia criminală este creațiunea școaleĭ italiane. Vom adăoga că, precum rezultă din formularea programuluĭ congresuluĭ din Bruxel (*antropologia criminală propriŭ zisă — psihologia criminală — sociologia criminală*), psihologia criminală și sociologia criminală sînt considerate ca niște ramure ale antropologieĭ criminale (*lato sensu*), și este cel puțin ciudat a numi pe sociologiștĭ, antropologiștĭ, și a refuza această denumire antropologiștilor propriŭ zișĭ.

Dar nu ne întindem maĭ mult asupra acestuĭ punct. D-l I. Tanoviceanu, distinsul profesor de drept penal al Universitățeĭ din Iașĭ și colaborator al „Arhiveĭ", ne-a scutit de o maĭ departe aparare. D-sa a și răspuns d-luĭ Protopopescu, în ultimul număr al acesteĭ reviste, pentru a demonstra netemeinicia tezeĭ susținută de contradictorul nostru. Răspunsul d-luĭ Tanoviceanu, documentat ca toate scrierile luĭ, nu lasă niciĭ o îndoială asupra eroareĭ... (n-o maĭ calificăm) în care a căzut d-l Protopopescu.

Să vedem dacă Domnia Sa este maĭ fericit în celelalte puncte ale criticeĭ sale.

D-l Protopopescu îșĭ propune de a examina următoarele chestiĭ dezvoltate în studiul nostru : a) existența tipuluĭ criminal, b) teoria criminaluluĭ-născut, c) clasificarea criminalilor, d) neresponsabilitatea criminalilor, e) justificarea pedepseĭ în doctrina pozitivistă.

Cum discută aceste chestiĭ criticul nostru, și care sînt concluziile sale ?

In cît privește teoria tipuluĭ criminal și acea a criminaluluĭ-născut, d-sa declară că nu le apără fiindcă știința nu și-a zis încă ultimul cuvînt asupra lor, de și, cîte-va rîndurĭ maĭ sus, ne spunea că la congresul din Bruxel (1892) s-a dat cuvenitul act de deces doctrineĭ criminaluluĭ-născut. Constatăm aicĭ o nouă contradicție și în acelaș timp o confuzie. Dacă d-l Protopopescu și-ar fi dat osteneala să consulte actele congresuluĭ din Bruxel, saŭ cel puțin concluziile luĭ finale, ar fi văzut că teoria înmormîntată la zisul congres este acea a tipuluĭ criminal. Cît pentru teoria criminaluluĭ-născut, chestia a ră-

mas nerezolvită, congresul împărţindu-să asupra eĭ, şi neformulînd concluziĭ categorice în favoarea saŭ defavoarea acesteĭ teoriĭ.

Trecînd la clasificarea criminalilor, după doctrina pozitivistă, d-l Protopopescu ne învaţă că adevăraţiĭ antropologiştĭ nu admit nicĭ una din clasificările propuse de şcoala italiană. Noĭ am arătat că reprezentanţiĭ acesteĭ şcolĭ admit, uniĭ treĭ, alţiĭ patru categoriĭ de criminalĭ; iar d-l Ferri împarte pe criminalĭ în cincĭ categoriĭ: *criminalĭ nebunĭ, criminalĭ-născuţĭ, criminalĭ de obiceiŭ, de ocaziune* şi *din pasiune.* Care e, după d-l Protopopescu, clasificarea adevaraţilor antropologiştĭ? *Criminalĭ alienaţĭ, criminalĭ prin obişnuinţa dobîndita, criminalĭ de ocaziune* şi *criminalĭ prin impulsiune pasională*; în alte cuvinte, clasificarea luĭ Ferri, *minus* criminaliĭ-născuţĭ. Ni să pare că, în loc de a declara în mod peremptoriŭ că neo-antropologiştiĭ resping toate clasificările cunoscute pînă astăzĭ, ar fi fost maĭ excat a zice că dînşiĭ admit, din contra, o clasificare aproape identică cu una din clasificările scoaleĭ italiane.

Lăsînd la o parte meritoriul acesteĭ clasificărĭ, observăm că d-l Protopopescu nu pare a-şĭ da samă unde stă importanţa chestieĭ. Nu e totul a împărţi pe criminalĭ într-un număr maĭ mare saŭ maĭ mic de categoriĭ. Dificultatea începe, cînd vraĭ să stabileştĭ natura şi gradul facultăţilor morale (criteriul pozitivist), după care veĭ deosebi aceste diferite categoriĭ. Apoĭ, admiţînd că, în teorie, veĭ izbuti a întemeia o clasificare raţională pe caractere psihice bine lămurite, fi-va oare cu putinţă de a determina, în practică, categoria în care ar trebui aşezat cutare saŭ cutare delicuent? Am dezvoltat aceste consideraţiĭ în studiul nostru, susţinînd că, în afară de criminaliĭ nebunĭ carĭ nu aparţin domeniuluĭ dreptuluĭ penal, singura împărţire posibilă a criminalilor este în criminalĭ de obiceiŭ şi criminalĭ de ocaziune; am adaos că această distincţiune este admisă de mult în legile penale, recunoaşterea existenţeĭ criminalilor de obiceiŭ rezulfînd implicit, din dispoziţiile relative la *recidivă.* Am conchis că clasificarea criminalilor, după doctrina pozitivistă, este arbitrară, şi de o aplicare practică imposibilă. Contradictorul nostru nu respunde nimică în astă privinţă, cu

toate că ne promitea discutarea concluziilor noastre asupra fie-căreĭ din chestiile enumerate maĭ sus.

Aceiaș observație o facem și în privința ultimilor doue chestiĭ: neresponsabilitatea criminalilor și justificarea pedepseĭ în sistemul pozitivist.

Despre neresponsabilitatea criminalilor, nicĭ un cuvînt. Atît ne spune d-l Protopopescu, și aceasta în treacăt, că neo-antropologiștiĭ admit, împreună cu școala italiană, doctrina determinizmuluĭ. Este însă saŭ nu stabilită temeinicia ziseĭ doctrine? d-l Protopopescu nu ne-o spune. Noĭ am aratat că această chestie a fost înlăturată la congresul din Bruxel, și cu drept cuvînt; căcĭ verĭ-ce discuție asupra eĭ ar fi zadarnică, existența saŭ neexistența liberuluĭ arbitru nefiind susceptibile de demonstrare științifică. Concluzia noastră asupra acestuĭ punct a fost decĭ că neresponsabilitatea criminalilor nu e dovedită; d-l Protopopescu pune întrebarea, dar nu respunde.

Tot ast-fel, în chestia din urmă, d-sa să mulțumește a afirma că „s-a stabilit odată pentru tot-deauna că pedeapsa are alt scop decît acela ce-i să atribuea pînă acum, adecă de a răzbuna societatea, de a amenda pe culpabil, de a intimida răul intenționat, saŭ de a reintegra dreptul violat“. Observăm maĭ întîiu, că a vorbi astăzĭ de răzbunare socială. este a nesocoti teoria pedepseĭ în dreptul modern. Expiare, intimidare, moralizare, iată caracterele pedepseĭ în legile noastre. Dar trecînd peste acest anacronizm, am dori să aflăm cînd și cum s-a făcut dovada despre care ne vorbește d-l Protopopescu? Departe ca asemenea dovadă să să fi făcut, s-a demonstrat, din contra, netemeinicia teorieĭ pedepseĭ în doctrina pozitivistă. Noĭ am pus în evidență contradicția flagrantă dintre principiile ziseĭ doctrine și aplicarea lor, această mare neconsecință de a pedepsi niște oamenĭ nerespunzătorĭ de faptele lor. Am lămurit că eroarea pozitivizmuluĭ este de a considera pedeapsa din singur punctul de vedere al utilitățeĭ sociale, și am aratat că utilitatea socială nu constitue un fundament îndestulător al dreptuluĭ de a pedepsi, societatea neputînd avea, în interesul conservăreĭ sale, o putere nelimitată asupra membrilor eĭ. Am expus întreaga chestie cu dezvoltarea ce o comportă. D-l Protopopescu formulează întrebarea: „este

saŭ nu este de ajuns utilitatea socială pentru justificarea pedepseĭ ?“— păstrează însă şi aicĭ o tăcere prudentă.

Din această scurtă analiză a criticeĭ d-luĭ Protopopescu putem deduce că, de-şi d-sa începe prin a declara: „vom căuta să studiem, fără nicĭ un *parti pris* şi în mod cu totul obiectiv, principiile metafizice susţinute de d-l Suţu, cît şi teoriile susţinute de partizaniĭ şcoaleĭ pozitiviste penale... vom căuta să ne dăm samă de fiecare din chestiile rîdicate de d-l Suţu...“, cu toate acestea d-sa îşĭ propunea, în realitate, nu de a discuta aceste chestiĭ, ci numaĭ de a demonstra că una este ştiinţa clădită de şcoala italiană, alta este ştiinţa nouă a antropologieĭ criminale, stabilind eroarea noastră piramidală asupra acestuĭ punct, şi în acelaş timp, a profita de ocazie pentru a ne face o lecţie elementară de antropologie criminală, după Manouvrier. De aceia d-l Protopopescu nu consacră studiuluĭ nostru decît cea maĭ mică parte din lucrarea sa. Cît pentru sfîrşitul pasagiuluĭ sus citat: „şi ne va fi foarte uşor să respingem pe cele d-întîĭ...“ (principiile metafizice susţinute de noĭ), recunoaştem că aicĭ d-sa să ţine de cuvînt, căcĭ, în adevăr, respinge concluziile noastre *cu multă uşurinţă.*

Aşa dar întreaga critică a d-luĭ Protopopescu să reduce în a combate identificarea antropologieĭ criminale cu ştiinţa fundată de scoala italiană, pe temeiul deosebireĭ dintre teoriile scoaleĭ, pe care o numeşte excluziv „şcoala de antropologie criminală“, şi teoriile şcoaleĭ italiane, pe care o numeşte „şcoală pozitivistă penală“, ca şi cum şcoala de antropologie criminală n-ar fi pozitivistă penală. Am demonstrat, alăturea cu d-l Tanoviceanu, netemeinicia acesteĭ critice şi nu revenim asupra eĭ; încă un cuvînt însă despre zisa deosebire de teoriĭ, baza argumentăreĭ d-luĭ Protopopescu,

D-sa ne vorbeşte de teoriile „şcoaleĭ noue de antropologie criminală“, în opoziţie cu teoriile şcoaleĭ italiane şi cu teoriile scoaleĭ clasice, calificînd aceste din urmă de „învechite şi demodate“, cu toate că ele constitue încă astă-zĭ fundamentul legislaţieĭ penale ale tuturor ţărilor civilizate. Care sînt teoriile „şcoaleĭ noue“, pe care d-l Protopopescu le opune teoriilor şcoaleĭ italiane? Am văzut că d-sa să mărgineşte a invoca în astă privinţă

respingerea teoriilor lombroziane și îndreptarea (maĭ exact, accentuarea) studiuluĭ criminalitățeĭ pe terenul sociologic. D-l Protopopescu să oprește la aceste puncte de divergință dintre cele două școlĭ, și trece peste punctele de concordanță. D-sa însușĭ ne spune, precum am observat maĭ sus, că ambele școlĭ admit doctrina determinizmuluĭ; apoĭ, de și adaoge că acesta este singurul punct asupra căruĭ ele să întîlnesc, tot d-sa ne maĭ spune (altă contradicție, dar nu le maĭ numărăm) că ambele școlĭ întemeiază și pedeapsa pe acelaș principiu al apăräreĭ sociale. In fine, am văzut că și clasificarea criminalilor, pe care d-sa o atribue „școaleĭ noue“, are cea maĭ mare analogie cu clasificările școaleĭ italiane. Iată principiĭ fundamentale comune ambelor școlĭ. Dacă maĭ ținem samă și de faptul că teoriile lombroziane nu sînt în totul împărtășite de ceilalțĭ reprezentanțĭ aĭ școaleĭ italiane și că, în cele din urmă, însușĭ Lombroso pare a să îndoi despre temeinicia lor absolută, atuncĭ ne întrebăm ce rămîne din acea deosebire de teoriĭ pe care îșĭ sprijină d-l Protopopescu întreaga argumentare. Studiul criminalitățeĭ din punctul de vedere sociologic? Am recunoscut maĭ sus că, în adevăr, să acordă astă-zĭ o importanță maĭ mare studiuluĭ sociologic decît studiuluĭ fiziologic al delicuentuluĭ; am stabilit însă tot-odată cît de nerațional este de a deduce din acest progres al antropologieĭ criminale, nașterea uneĭ științe noue, distinctă de știința întemeiată de școala italiană.

Cît pentru principiile care constitue fundamentul dreptuluĭ penal actual, noĭ mănținem concluziile emise în astă privință, și le vom menținea pînă ce să va dovedi netemeinicia lor, dovadă pe care d-l Protopopescu nicĭ s-a încercat să o facă. De alt-fel, fie zis în treacăt, adepțiĭ pozitivizmuluĭ să înșală dacă cred că există incompatibilitate absolută între zisa doctrină și școala clasică. Susțiitoriĭ acesteĭ din urmă nu să opun la adoptarea faptelor pe care antropologia criminală le-ar demonstra în mod neîndoelnic; aceasta este declarația ce aŭ făcut-o la congresul din Bruxel.

Terminînd, trebue să explicăm că, dacă n-am respuns la critica d-luĭ Ciceron Protopopescu, decît douĭ anĭ după publicarea eĭ în „Lumea nouă“, motivul este

că, necetind numita revistă, am avut cunoştinţă de lucrarea d-luĭ Protopopescu abia în urma reproducereĭ eĭ, revăzută şi adaosă, în „Arhiva“ (nota 1 ne trimete la „Lumea nouă“ No. 25 şi 26, 1896). D-l Protopopescu n-a perdut însă nimică prin această întîrziere ; reproducînd critica sa în „Arhiva“, a primit două răspunsurĭ, în loc de unul.

M. Suţu.

The Great Dictionary, of the Roumanian and English Languages, *by Dr. Virgil Em. Halaceanu (Marele Dicţionar Romîno-Englez şi Englezo Romîn). — Iaşĭ, Tipografia „Dacia“ (P. Iliescu & D. Grossu) 1898.*

O circulară, ce ne a pervenit zileleăste, anunţă că la 15 Octombrie 1898 a apărut „Marele Dicţionar Romîno-Englez şi Englezo-Romîn“, de Dr. Virgiliu Em. Halaceanu, inginer şi autor a maĭ multor opere ştiinţifice. Ceea ce este adevărat, e că pînă astă-zĭ n-a apărut decît „o singură coală“ din această lucrare ; dar ca e de ajuns ca să putem judeca îndată de valoarer opuluĭ complet. Nu punem nicĭ de cum în îndoială că autorul să nu fie un om de merit în specialitatea d-sale de inginer ; chiar ne place a crede că operile sale ştiinţifice, de care de altfeliŭ nimene n-a auzit până acum, sunt demne de orĭ-ce laudă ; dar în ceea ce priveşte *„Marele Dicţionar Romîno-Englez, etc.“* să ne permită d-l Hălăceanu de a vorbi cu francheţă : D-sa a arătat prin această încercare două lucrurĭ, şi anume : că d-sa nu ştie să facă un dicţionar ; că d-sa nu cunoaşte în deajuns limba engleză şi că a cam uitat şi pe cea romînă.

Că d-l Halaceanu nu ştie să facă un dicţionar, se dovedeşte prin consideraţiunile următoare :

1) Uită a însera o mulţime de cuvinte de un uz comun, ex. : *abate, abonat, abătut, a abjură, aboală, aboare, a se abţine, abţinere, a se aburca, a se aburi, aburit aburos, abuziv* (ca adj.), *a să acăţa. a să acăţăra, acăţător, accept* (t. de comerţ), *aceră, acioală, a să acolisi. acoperit, acoperitor*, etc., etc.

2) Nu dispune cuvintele în ordinea strict alfabetică ex.: *abandonare* vine înainte de *abandona*; *abanos* înainte de *abăluță*; *adînc*, *adîncĭ*, *adîncime* etc. înainte de *adaoga*; *abuziv*, înainte de *abușile*, etc. etc.

3) Nu păstrează uniformitate de metodă, în ceia ce privește modul de a arăta natura cuvintelor; așa el întrebuințează cînd *cursivă* și cînd *antiqua*, pentru denumirile gramaticale; cînd literă mare cînd cea mică, pentru acelașĭ fel de nume comune.

4) Oferă exemple carĭ nu se referă la cuvîntul pe care el ar voi să-l explice, d. e.: *vas de absorbire*, la cuvîntul *a absorbi*, *cheia de acord* la cuvîntul *a acorda*, etc.

5) Unele cuvinte sunt obiectul unor explicațiunĭ prea lungĭ, pe cînd altele maĭ însemnate nu sunt prezintate nicĭ macar în cele maĭ uzuale locuțiunĭ, ex.: *adunare*, nu e dat în sensul de *assembly*, *meeting*; la cuvîntul *afară* trebuia arătat cum se traduc aceste expresiunĭ:

afară de aceastŭ (besides, in addition to this);
afară de (except, excepting, save);
afară numaĭ (unless);
afară din oraș (out of the town);
afară din țară (abroad);
a fi afară din casă (to be away from home);
am fost pe afară (I was out of doors);
a da afară pe cineva (to turn a person out, to drive out, to expell).
a ști pe cineva pe din afară (to be thoroughly acquainted with a man's character and habits).

Nouă ni să pare că aceste locuțiunĭ nu trebuiau să fie uitate într-un „Mare Dicționar“; cu atît maĭ mult că fie-care din ele are o deosebită traducere în englezește.

6) Nu îngrijește compozițiunea tipografică (admițînd că o mulțime de greșelĭ să fie de zaț), ex. *abces* nu este *aposteme*, ci *apostheme*; *acéphale* nu e cuvînt nicĭ romînesc nicĭ englezesc; *absurdithy of a th.* n'are sens pentru un Englez (căcĭ el va scrie: the absurdity of a thing) etc. etc.

Că d-l Halaceanu nu cunoaște în deajuns limba engleză, să dovedește prin considerațiunile următoare:

1) O mulțime de cuvinte și de locuțiunĭ nu sunt engleze, de și trecute ca atarĭ în „Marele săŭ Dicționar“; ex,: *Romanian* ca nume de țară, în loc de *Roumania*;—

abattoir pentru *sloughter-house,* la cuvîntul *abatoriu*; — *person accused,* în loc de *culprit,* la cuvîntul *acusat;* — *affair of the heart,* în loc de *love affair,* la expresiunea *afacere de inima,* etc, etc.

2) O mulțime de traducerĭ sunt cu desăvîrșire greșite, ex.: *a,* articol, nu corespunde cu *this* saŭ *these,* amîndouă fiind pronume demonstrative (*acest, aceștĭ*); trebuia zis: *the*; — *a nu știĕ nicĭ ab* (trebuia zis: *a nu ști nicĭ a-b*) nu însamnă: *not to know a from b* (a nu deosebi *a* de *b*), ci: *not to know one's letter, to be utterly illiterate*; — *a achita o poliță* nu să traduce: *to receipt an invoice* (adică; a adeveri de primirea uneĭ facturĭ), ci: *to honour a bill*; — *achitat* cînd e vorba de un compt saŭ de o poliță, să zice: *paid* iar un *receipted*; — *aer infect,* nu este *malaria,* ci: *infected air,* saŭ *unhealthed air;* — *preumblare pentru a lua aer,* nu să poate exprima prin singurul cuvînt: *airing* (aerizare), ci trebue zis: *to take an airing*; — *a eși afară* (iartă-mă onorate cititor, dar într-un „Mare Dicționar“ le avem pe toate), nu poate fi, nicĭ macar în pudica limbă engleză: *to digest* (a mistui); ci cu un eufemizm tot așa de demn, de și nu tocmaĭ figurativ, precum crede d-l Halaceanu, Englezul zice: *to have relief of the bowels,* saŭ: *to have a motion...*

Și ne oprim aci cu citațiunile, de și am putea merge foarte departe, Ținem numaĭ a declara că n-am fi criticat începutul acestuĭ dicționar (pe care nu-l credem destinat a vedea sfîrșitul), dacă n-am fi văzut că autorul, cu un curaj unic în felul săŭ, a dedicat opera „*Alteţeĭ Sale Principesa Maria*. Insășĭ dedicația e foarte curioază, dar nu o vom comenta. Ajunge să spunem că, dacă fie-care e liber să tipărească pe răspunderea sa proprie orĭ-ce carte îi place, fie cît de proastă, nimăruĭ nu-ĭ este permis să aibă îndrăzneală de a invoca augustul patronagiu al viitoareĭ noastre Regine, spre a da aparență de seriozitate uneĭ lucrărĭ ridicule. Slava Domnuluĭ, în România sunt astă-zĭ oamenĭ destul de inteligențĭ, destul de culțĭ, pentru a nu lăsa ca, în sferele înalte și printre străiniĭ instruițĭ, să se creadă că toțĭ autoriĭ romînĭ sunt de talia d-luĭ Dr. Virgil E. Halaceanu.

X.

Revista de drept sociologic, *publicațiune a grupuluĭ studiilor juridice și sociale din Paris — Bucureștĭ, Göbl, anul I No. 1, 15, Octomvrie 1898, o broșură de 130 de paginĭ în 8.*

Incă din anul 1896 s-a înființat între studențiĭ romînĭ de la facultatea de drept din Paris o societate, al căreia scop este cultivarea științeĭ dreptuluĭ și a celor sociale. In publicația ce o avem înainte, să manifestează pentru prima oară activitatea societățeĭ în publicitatea preseĭ și după cît să vede din acest prim număr al revisteĭ să manifestează bine. El cuprinde următorul sumar, bogat și interesant nu numaĭ pentru specialiștĭ dar și pentru orĭ care maĭ întins în cunoștințĭ.

Sumar:

Maĭ ales este îmbucurător de a vedea luarea aminte ce să dă vechilor noastre așezăminte juridice în cele două articole asupra vechiuluĭ drept romîn. In articolul asupra divorțuluĭ în vechiul drept romîn d-l Paul Negulescu studiază chestiunea după condicile de lege ale luĭ Mat. Basarab și Vasile Lupu, apoĭ după acele ale luĭ Caragea și Calimah. In articolul asupra Protimisuluĭ în vechiul drept romîn, acelaș autor studiază chestiunea după codiciĭ Calimah și Caragea recurgînd une orĭ și la documente. Tot ca studiĭ relative la țara noastră să ocupă în articolele d-luĭ I. Teodorescu și I. T. Ghica.

Menționăm ca studiu de valoare și acel al d-luĭ D. Teodoru asupra caracteruluĭ faptuluĭ sociologic.

Revista ne spune că va apărea cînd să va putea. Dorim ca răstimpurile aparițiuneĭ eĭ să nu fie prea îndepărtate.

X.

DOCUMENTE

Note arheologice

Un consumat istoric al nostru zicea în cursul săŭ, plin de erudiție că: „în ceia ce privește munca unuĭ istoriograf romîn, e puțin de făcut, de-oare-ce materialul publicat e relativ atît de puțin, că în *treĭ lunĭ* îl poțĭ ceti tot, punînd o muncă încordată“. Iar maĭ departe urmînd a-șĭ sprijini părerea, zicea: „un istoric romîn n-are în cele din urmă nicĭ nevoia de a ști slavonește pentru a face o istorie critică, de-oare-ce (*textual*) *maĭ toate documentele slavone, ce să găsesc pe la particularĭ, îșĭ au făcută traducerea lor în pachetul, unde să păstrează*“.

Mi-a venit în minte această frază, rostită de la înălțimea catedreĭ, azĭ cînd mi-a căzut în mînĭ un pergament, *cu o traducere* romînească, ce desminte în totul asertiunea ilustruluĭ nostru profesor.

* * *

In vara aceasta fiind în Hușĭ am căpătat, prin buna-voința d-luĭ Ioan Dumbravă, un pergament slavon de la Petru Rareș Vodă. Odată cu acest pergament am maĭ căpătat și alte 3 acte vechĭ, din care 2 traducerĭ și o foae de zestre. Una din traducerĭ să referă la pergamentul Slavon. Starea deteriorată a pergamentuluĭ, rupt și șters, că de abia poțĭ prinde cîte-va șire, și acelea trunchiate, m-a făcut să daŭ în primul loc crezare traducereĭ, maĭ ales că traducătorul avusese prudența de a pune în josul traducereĭ nota: *„și eŭ am tălmăcit din cuvînt în cuvînt și din slovă în solvă pre*

cît am putut înţelege şi am putut scoate şi am iscălit". C. Eşanu.

Iată deja o garanţie că necunoscutul C. Eşanu, traducătorul uricului din 7054, a tradus corect „din slovă în slovă şi din cuvînt în cuvînt".

Dar la lauda mare, zice o vorbă, e bine să te duci cu sacul mic. Aşa şi cu traducătorul nostru. Din cîte izvoade cetisem, traduse de cunoscutul Evloghie dascalul, am căpătat convingerea că chiar iscusiţi slavişti ca bătrînul dascal de slovenie de la Neamţ aŭ nevoe de a fi controlaţi cu originalul, căci multe de toate să cer de la un traducător, între care cunoştinţele istorice vin în primul loc.

De obiceiŭ vechii traducători uită a traduce lista boerilor ca ceva — bănuim — fără interes. Foarte multe din *suretele* cetite de noi prezintă această particularitate. La ce ar servi istoriografului romîn aceste surete traduse răŭ şi cu lipsă de boeri! Lista pe care noi am întocmit-o în al XVIII-a volum din Uricar despre boerii vechi ai Moldovei de la început pînă la 1634 nu s-ar fi putut face numai după surete.

Dacă la cunoştinţele de istorie, adăugăm cele de limbă, de paleografie, etc. etc. iese în mod evident necesitatea imperioasă a studiului uricilor *în original.*

Cancelaria noastră a practicat din vechi limba slavonă; aceastâ limbă a căzut din întrebuinţare încetul cu încetul. De unde am şti noi acestă fază culturală a trecutului nostru, dacă n-am cunoaşte şi originalele slavone?

Dar nu e locul aici de a dezvolta acest lucru; mă mărginesc a zice că pretenţiunea necunoscutului C. Eşanu m-a pus în îndoială şi cu toată deteriorarea pergamentulului m-am muncit să scot ceva.

Cetitorii de urice slave ştiŭ, ca şi mine, că ori cît de stricat ar fi pergamentul eşti ajutat în întregirea actului de *stilul oficial* al vechei cancelarii, care repetă în anumite locuri numele cumpărătorului, numele vînzătorului cum şi moşia, ce să vinde cu preţul eşit la tocmală. Cine a perindat o colecţie de uricare vede acest schematism oficial, care e o înlesnire mare pentru cetitor.

Dacă din întimplare pergamentul e rupt la boeri, e greŭ de complectat, fără numai coraborîndu-l cu alte urice din acelaşi an, lună

şi zi. La aceasta ne servesc colecţiunele de documente, şi nu arare orĭ în vol. XVIII, XXIII şi XXIV din Uricar am recurs la acest mijloc *perfect exact*.

Uricul nostru e din ҂ЗНД=7054 din luna April, cum *pare* a eşi din urma de litere sterşe, din care *abia* să zăreşte пр. E scris de *Mihaila Borra* în Suceava la anul 1546 April.

Inainte de a da originalul să transcriem traducerea luĭ C. Eşanu.

„Noĭ Petru Voevod cu mila luĭ Dumnezăŭ, domn ţăriĭ Moldoveĭ, *scriem* la sluga noastră *Ghemi Boltre* de *la Prut* cu sora luĭ Todosia şi Maria *Savliu*, fiind dreaptă a lor *de* ocină, Ion nepot al lor şi el de voe aŭ vîndut bastină dreaptă a lor slugiĭ noastre *Ion Boledin*+luĭ Stefan Voevod a lor selişte de la Prut ce să numeşte *Bereştiĭ* unde aŭ fost a lor stăpînire cu preţ de 153 talerĭ tătăreştĭ, aŭ vîndut slugiĭ noastre luĭ Ioan Golăĭ stolnicul drept 153 talerĭ tătăraştĭ şi aşa s-aŭ învoit cu sluga noastră Ioan Golăĭ stolnicul. Şi această *hliză* învoindu-să cu preţul 153 zloţĭ tătărăştĭ cu Ioan Golăĭ Stolnicul, şi fiind voia noastră Trifan *Păşianu* i sora luĭ Todosia aŭ vîndut drept moşia noastră luĭ; şi de acum înainte să fie dreaptă a luĭ moşie i feciorilor şi nepoţilor şi strănepoţilor fiind-că am primit şi ne-aŭ plătit deplin pentru acest zapis şi fiind hotărîtă cu scrisorile noastre *în stînjenĭ* i-am dat la mîna luĭ; este această selişte la Prut ce să numeste Bereştiĭ, unde este a noastră stăpînire acum şi i-am dat acest uric să aibă dovadă la dînsul spre îndreptare să nu fie nime volnic a răscumpăra, fiind-că am vîndut de istov luĭ cu zapis,

Logofătu pisat i naşa pecetĭ priimirea noastră.

(cruce în pecete cu matasă roşie).

„Şi eŭ am tălmăcit din cuvînt în cuvînt şi din slovă în slovă pre cît am putut înţelege şi am putut scoate şi am iscălit. 7054 Costachi Eşanu“.

Aceasta e *faimoasa* traducere, care de la prima lectură pare străină de conceptul stilistic al vechiĭ cancelariĭ şi e lipsită de orĭ-ce înţeles.

C. Eşanu a scos de la el o sumă de cuvinte, care nu-şĭ aŭ rostul în stilul oficial. Deci pentru a şti de ce este vorba, să transcriem aci originalul slavon *cum* l-am putut *noĭ* ceti şi *complecta*;

+ Милостїю божїею мы Петрѣ Воевода. господарѣ земли Молдавскои [знаменито чиним исссим лис] том нашим. всѣм кто нанем възрит или чтоучи оуслышит. иже прїидоша прѣд нами и прад нашими || молдавскими болѣре наши слуги Крѣчун [и брати его Трифанѣ] и пѣтканѣ и сесіри пхѣ Тодосїа и' Марїика снове [нлѣ?] оунукоуе Михула Лопатѫ. по их доброю волю никьїм || непонуждени аиинрисилованни и' продал [их правал wтıннa] и' дадину. и' ис привилїе купежное що имал дад их михул лопатѫ wт родителѣ наш wт Старaго Стефана || воевода wт едно село за пртом. наима [оуберести где биль илѣ ж] уде тiри части. та продали слуѕѣ нашему Iwну Голѣи [столничелу за] сто двадесатѣ златы татарских || и уставшися слуга наш Iwнѣ Голѣи столничелу [и заплатил] оусн исполна тоти вышеписаннїи пинѣзи рк злат татарских оу руки слугам нашим [крѣчун и братїам] его || Трифану и Пѣшкану и сестрам ихѣ Тодосїа [и Мѣрїика синове илѣ(?) оуну] ковом михула Лопатѫ. прад нами и прѣд нашими Молдавскими Болѣри. ино мы видавши ихѣ добровол || ную тѣкмеж и' полную заплатоу. ами [такождере wт нас есми] дали и' потврѣдили слуѕѣ нашему Iwну Голѣи столничелу тоти прадреченнїи три части wт того село що || за пртом наима уберести где билѣ [илѣ] жуде [какода ест] ему wт нас оурикѣ сѣ вѣсемѣ доходом. ему и' дѣтем его и [оунучатом его и' вѣсему || роду его кто са ему изберѣт наиближнїи не [поpушено] николиже на вѣки вѣчнїа. А хотар там вишеписанним три частим wт того село наима уберести, где билѣ Илѣ жуде || да ест wт вѣсего хотар [...... а на то ест вѣра нашего [господства вышеписаннаго || мы Петра] воевода и вѣра прѣвѣзлюбленних..,. вѣра пана стоурѕи..,... соби коупиль ,на свои' правїи...... логофету писати н' иату печаши при...... истинному листу.

Писал Михаил Борра оу [с]уче [в] влато ҂з ѕнд [мсца А] пр....

Iată acum şi traducerea:

„Cu mila luĭ Dumnezeŭ Noĭ Petru Voevod, domn ţăriĭ Moldoveĭ; înştiinţare facem cu această carte a noastră tuturor cuĭ vor căuta pe dînsa, saŭ cetindu-să o vor auzi: iată aŭ venit înaintea noastră şi înaintea boerilor noştri aĭ Moldoveĭ, slugile voastre *Crăciun* şi cu fraţiĭ săĭ *Trifan* şi *Păşcan* şi surorile lor *Todosia* şi *Mariĭca*, ficioriĭ luĭ *Ilea* (?), nepoţiĭ luĭ *Mihul Lopată*; de a lor bună voe, de nime siliţĭ nicĭ asupriţĭ şi aŭ vîndut a lor dreaptă ocină şi moşie şi din privilegiile de cumpărătură, ce le-a avut mo

șul lor Mihul Lopată de la părintele nostru, de la bătrînul Stefan Voevod, dintr-un sat de pe Prut, anume *Uberești* unde a fost *Ilea Jude*, treĭ părțĭ ; pe acestea le-aŭ vîndut slugiĭ noastre luĭ *Ionu Golăĭ stolnicelu* drept 120 zloțĭ tătăreștĭ. Și s-a sculat sluga noastră Ionu Golăĭ stolnicelu și a plătit toțĭ deplin aceĭ banĭ 120 zloțĭ tătărăștĭ în mîna slugilor noastre Crăciun și fraților luĭ Trifan și Pășcan și surorilor luĭ Tudosia și Mariica copiiĭ luĭ *Ilea* (?) nepoțiĭ luĭ Mihul Lopată, înaintea noastră și inaintea boerilor noștri aĭ Moldoveĭ. Deci noĭ văzînd a lor de bună voe tocmală și plată deplin, și noĭ așijderea și de la noĭ ĭ-am dat și ĭ-am întărit slugiĭ noastre luĭ Ioan Golăĭ stolnicelu acele de maĭ sus scrise treĭ părțĭ din acel sat ce-ĭ pe Prut, anume *Uberestĭ*, unde a fost *Ilea* jude, ca să-ĭ fie luĭ și de la noĭ uric cu toate veniturile și copiilor luĭ și nepoților luĭ și strănepoților luĭ și preastrănepoților și la tot neamul ce i să va alege maĭ de aproape nerușuit nicĭ odinioară în vecĭ. Iar hotarul acelor de maĭ sus scrise treĭ părțĭ din acel sat numit Ubereștĭ, unde a fost *Ilea* jude să-ĭ fie din tot hotarul ..

A scris Mihăila Borra în Suceava 7054 April.

Din cele alăturate se vede absoluta greșală a traducătoruluĭ C. Eșanu, care din *Crăciun i brat* a făcut *Ghemiboltre* iar din *sin Ilea* a făcut *Saveliu*, etc.

Pentru complectarea documentuluĭ cu fiiĭ luĭ Vodă pe a căror credință jură cum și lista boerilor divanițĭ, confrunte-să cu doc. din Uricar XVIII, 126, 130, unde ni să daŭ pentru 1546 Maiŭ următoriĭ boerĭ :

Efrem Huru, *Borcea* vornicul, *Petra Crăca*, *Sturza* și *Moghilă* parcalabĭ de Hotin. *Huru și Miron* parcalabĭ de Neamț : *Șandru și Tîmpa* parcalabĭ de Roman, *Petru Vartic* portar de Suceava, *Jurie* spatar, *Dan* vistiernic, *Hrăbor* postelnicul, *Hamza*, *Patrașco* paharnicul, *Neagul* stolnicul și *Plaxa* comisul.

Că în cercetările critice istorice uricile slavone ne sunt de folos a le cunoaște în limba lor originală, cele scrise maĭ sus staŭ dovadă.

Gh. Ghibănescu

Document de la Al. Hangerli 1807

Noĭ Alexandru Gheorghe Hangerliu V. V. cu mila luĭ D-zeŭ Domn țăreĭ Moldoveĭ.

Preosfinţite Părinte Metropolit a Sf. Metropoliĭ Moldoveĭ Kir Veniamin, iubitorilor de D-zeŭ Episcopĭ a Sf. Episcopiĭ Romanuluĭ Kir Gherasim şi Sf. Episcopiĭ Huşuluĭ Kir Meletie, Prea cuvioşilor Arhimandriţĭ şi Egumenĭ aĭ Sf. Monastirĭ şi a toată partea Bisericească ce vă aflaţĭ locuind în cuprinderea Domneşteĭ nostre ţărĭ; Cinstiţĭ credincioşĭ boerĭ domnieĭ mele, boerenaşĭ, Căpitanĭ, Mazilĭ şi voĭ Vorniciĭ de pe vremelnicile întîmplărĭ, ne ertîndu-să a scrie osebit cătră Presfinţia ta cătră sf. vostră şi cătră d-voastră iubiţĭ veliţĭ boerĭ şi osebit cătră ceilalţĭ locuitorĭ trimitem deschisă cătră toţĭ această a nostră obştească domnească carte. Prin care tuturor vă vestesc că cu voia celuĭ dintru Inălţime, prea puternica Impărăţie (a căreia impărăţie fie vecĭnică şi ne biruită de a pururea), după a sa milostivă bună voinţa ni-aŭ dat nouă Domnia Ţăreĭ Moldoveĭ (pre cum de aceasta veĭ fi înştiinţat încă de maĭ înainte) de osebit de obşte dăm de ştire, că dinpreună cu purtătore de biruinţă împărătească Urdie purcegînd şi noĭ din Ţari-grad am sosit cu ajutorul luĭ D-zeŭ la Silistra, unde mulţimea oştilor din toate părţile adunîndu-să în ajuns la o stare ne nădăjduită poate şi încă prisosînd decît trebuinţa cere, aşişderea şi alte toate cîte la războĭ sînt trebuitoare, să află gata. Decĭ sosind acum vremea de a face cu vetejie începerea războiuluĭ s-aŭ dat hotărîre ca oştile împarateştĭ să intre prin toate părţile în ţările, ce cu cunoscutul chip s-aŭ călcat, şi să lipsască de acolo pe vrajmaşĭ şi să mîntuească pre toţĭ aceĭ cîţĭ fără de pricină aŭ pătimit despre dînşiĭ rele. Drept acea noĭ împlinind nu numaĭ cătră prea puternica împărăţie neapărata noastră datorie dar maĭ vărtos săvărşind şi cîte să cuvine creştinătăţeĭ şi haracteruluĭ unuĭ oblăduitor şi deosebit păzind şi domnia noastră iubire cătră toţĭ deobşte ne-am însărcinat a vă înfăţoşa la înaltul şi prea puternicul devlet ca cînd aţĭ fost şi defaţă arătînd cîte sînt de folosul şi apararea şi binele ţăreĭ, ca un drept al eĭ Părinte, silindu-ĭ în tot chipul ca să poată dobîndi la asemenea în-

tîmplărĭ ţara milă şi ocrotirea prea puternicii împărăţiĭ. Decĭ cu milostivire ascultînd prea puternicul devlet arătările noastre, gata s-aŭ arătat a pune în lucrare, după a nostră cerire toate pentru cum s-aŭ făcut aratare. După care apoĭ vine şi vestire de bucurie, că s-aŭ suit la scaunul împărăţieĭ prea puternicul şi prea milostivul împărat Sultan Mustafa, stăpînitorul nostru, (a căruia stăpînire şi putere fie deapururea nebiruită în vecĭ, încunjurată cu multe şi marĭ biruinţĭ în protiva vrajmaşilor) S-aŭ maĭ adaos încă nu puţină rîvnă şi cu vitejie îndrăzneală spre războĭ a oştilor, Cum şi prea puternicul Devlet s-aŭ arătat maĭ în bună plecare şi gînd milostiv la săvîrşirea celor ce să cuvin spre apărarea în faptă şi ocrotirea supusuluĭ norod. Fiind cunoscut prea Inălţaţilor noştri Domnĭ cel cu adevarat împărătesc bun cuget a prea puterniculuĭ nostru stăpînitor, cum şi firească plecare spre paza drep'ăţeĭ şi ocrotirea noroduluĭ, maĭ ales că şi din partea noastră li s-aŭ făcut căzuta aratare pentru chipul cu care v-aţĭ purtat la întîmplările ce acum încredinţîndu-ne că nu sînteţĭ nicĭ decum saŭ atinşĭ saŭ la ceva amestecaţĭ şi că razimul vă este singura adevarată credinţă, ce toţĭ supuşiĭ ne aparat sînt datorĭ a păzi către stăpînirea, la care de şi să va fi făcut vre-o alunecare să socoteşte de sîlă, iar nu dintralt fel. Acestea noĭ prea bine pricepîndu-le şi prea înalţaţiĭ noştri domnĭ încredinţîndu-ĭ, nu prepunem cît de puţin că să poate din partea preosfinţi°ĭ tale, a sfinţilor voastre şi a d-voastre a remînea noĭ mincinoşĭ la cîte am arătat înaintea Prea Inalţaţilor noştri Domnĭ, cariĭ atît de milostivĭ şi cu blîndeţă s-aŭ arătat încît îndată aŭ şi dat cele maĭ straşnice împărăteştĭ poroncĭ, către toţĭ ceĭ maĭ marĭ aĭ oştirilor poruncindu-le pentru aparare şi petrecerea fără de supărare a locuitorilor. Decĭ pentru ca să ne fie ştiută cuprinderea vredniculuĭ de închinăciune împărărătesc Firman, iată că să însemnează întru această a nostră domnească carte:

„Tuturor li este ştiut că prin lucrarea luĭ Ipsilant pribaguluĭ, fără de veste călcîndu-să de către oştile ruseştĭ Moldova şi Ţara Românească şi seracele raele, ce întru amîndouă ţările să află locuind, ne avînd nicĭ o nădejde de a putea sta împrotiva ruşilor, în silnicie şi

fără devoe ș-aŭ plecat lor grumazul. Decĭ socotindu-se că raelele sunt date noue ca un amanet de la D-zeŭ și politicește și după pravilă precum este cunoscut. Nu-ĭ slobod nicĭ cu cuviință a tinde asupra lor mîna cu nedreptate ; Drept aceia fiind-că raelele ceĭ ce locuesc în Moldova și în Țara Românească nu s-aŭ lepadat precum șărbiĭ de supunerea ce să cade a avea supușiĭ Impărăţieĭ mele, ci strîmtorațĭ fiind de către Rușĭ și neavînd putere și nicĭ fiind destuĭ nicĭ a se împrotivi, s-aŭ arătat de nevoe că sunt plecațĭ lor. Insă fiind că acum împărăția mea aŭ cunoscut rîvna și plecarea ce să păzește din partea lor la săvărșirea a orĭ-ce slujbe trebuincioase împărăteșteĭ mele oștĭ ; cu dreptul și cu cuviință este, atît după pravilele politiceștĭ, cît și cele ostineștĭ să fie numițiĭ Raiele prin multe chipurĭ ocrotițĭ și miluițĭ, și să se facă earășĭ îndestulă priveghere și luare aminte ca să nu se întîmple cît de puțină pradă în dobitoacele, lucrurile, ci să apere prin toate chipurile. Decĭ făcîndu-se deosebire credincioșilor raele de către vrăjmașĭ să se pue tot chipul de silință spre cea desăvârșit izgonire și înfrîngere a dușmanilor împărăţieĭ mele, acelor ce maĭ sus se cuprind. Pentru acea tot-odată cu cărțile de mîngăere ce s-aŭ dat din partea Domnilor Moldoveĭ și a țăreĭ Româneștĭ, fiind că se daŭ și împărăteștele mele poruncĭ cu tărie către toțĭ ceĭ ce se află în slujba oștenească ca să fie cu priveghere și mare luare aminte să nu se întîmple ceva împrotiva Inalteĭ mele voințĭ. Cunoscut fiind noue tuturor celor ce sunteţĭ rînduițĭ peste oștĭ maĭ marĭ, ca împărăteasca mea vrere și voință este ca să se păzască întocmaĭ și ne schimaat cele de maĭ sus cuprinse. Pentru acea sciut să faceţĭ împărăteasca și Inalta mea poruncă, că la toţĭ cîțĭ s-ar afla sub ascultarea noastră și însușĭ noĭ îngrijindu-ne ca să nu fie trecută cu vederea cea maĭ mică poroncă dată prin înaltul nostru Impărătesc *Firman*. Drept acea că nu sînt cuvinte numaĭ cîte s-aŭ zis ci și fapte, vederat să înțelege din cel dintăĭ început, pentru că îndată ce oștile aŭ început a trece Dunărea s-aŭ și făcut strigare prin crainicĭ că s-aŭ hotărît de moarte pedeapsă pentru orĭ-care va cuteza cît de puțin a se aluneca din dreptul, și aceasta este o începere pentru de acum înainte paza dreptățeĭ; Ear pentru a ne arata mul-

țumitor către prea puternicul Devlet, pentru ne mărginită iubire de oamenĭ Vi să cere neaparata datorie, ce se cuvine tuturor supușilor. Aceasta și Domnește vă poruncim și părințește vă sfătuim. Decĭ a Preasf. tale și a sfințiilor voastre lucru este ca și maĭ adînc să judecațĭ și să socotițĭ și cîte aicea nu s-aŭ însemnat, Noĭ adevărat cu cuget curat mărturisim, că nu numaĭ ca uniĭ ce ne-am aflat Domnind ci maĭ vîrtos ca niște alțĭ părințĭ, pentru toțĭ părințiĭ vă dăm de scire și vă încredințăm, că întrarea împărăteștelor oștĭ, cu ajutorul luĭ D-zeŭ, în țară nicĭ sdruncinare saŭ silnicie nu va pricinui la nimene; pentru aceia dar lepădînd cu toțiĭ și micșurarea sufletuluĭ și tot felul de înfricoșare, după cuviință ca niște supușĭ credincioșĭ să vă împrejurațĭ cu datornica rîvnă cu care îmbrăcațĭ fiind vrednicĭ de dreptate și laudă vă vețĭ face și vețĭ fi cunoscuțĭ că prin faptă sciți a păzi către stăpînirea cea sfîntă a supunereĭ datoriĭ, care se va cunoaște maĭ vîrtos cînd cu bucurie vețĭ priimi și veselĭ vețĭ întîmpina a oștilor buna venire, făcîndu-se gătire cu toată mulțumirea și decele ce sunt de trebuință, fără a gîndi că aŭ să fie cu paguba locuitorilor. Ear pentru alte cîte nu însemnăm aicea am avut noĭ purtare de grijă și la toate cu ajutorul luĭ D-zeŭ am aflat cugetul prea puternicului Devlet plin de milostivire. Drept acea fiind-că neapărată datorie este a Preasf. tale a sf. voastre și d-voastre nu numaĭ să judecațĭ împreună și să înțelegețĭ aceste ce noĭ vă facem cunoscute, dar să vă sirguințĭ ca și că maĭ de jos cum și locuitoriĭ bine să le priceapă și în mințile lor toate să intre, care aceasta este lucru a însușĭ Preosfințieĭ tale a sf. voastre și d-voastre Deosebit vi să scrie să facețĭ cu toată îngrijirea nu numaĭ să nu se spargă satele dar nicĭ să se smintească să se supere cît de puțin așăzările lor, saŭ să se împrăștie umblînd din loc în loc. Decĭ dacă după cum nu ne îndoim, asemănîndu-vă cu neapărată datorie ce vi se cuvine vă vom afla vrednicĭ de atîtea împărăteștĭ milĭ, îndrăznind prin voce și scirea prea înalțatuluĭ nostru Domn a vă făgădui și cea desăvărșită întreagă laudă a prea puternice și prea milostiveĭ împărățiĭ; iar dacă (ferească d-zeŭ, lucru ce nicĭ prin cuget nu ne trece) Vă vom afla ne asemănațĭ și de nu vom însemna noĭ aice sciință bine, că ce-

lor împrotivă urmează cele din protivă earăşĭ. Urdia Impărătească cu ajutorul luĭ D-zeŭ întrînd, şi noĭ suntem următorĭ şi să vă găsim sănătoşĭ după cum dorim.

1807 Maĭ 29.

Documentul acesta arată nu că Hangerli era într-adevăr domn în Moldova în 1807, cînd ţara era ocupată de Ruşĭ, ci numaĭ că fusese rînduit de domn acolo; dar n-a putut pătrunde după cum arată speranţele cele rostite în acest document.

(**Com. de C. Erbiceanu**).

Document de la Manoil Ruset domnul Moldoveĭ 1788

Io Manuel Roset Voevol Boj mil. Gosp. Zemli Moldavskoe.

Preosfinţia ta alesul de D-zeŭ părinte Mitropolite, iubitorilor de D-zeŭ părinţilor Episcopĭ, preacuvioşilor Arhimandriţĭ şi Egumenĭ de pe la sfintele Monastirĭ şi toată tagma Bisericească. Cinstiţilor d-voastre Boerilor din tăĭ şi al doilea, d-voastră boerilor parcalabĭ, staroştĭ, Căpitanilor, Bulucbaşiĭ, Neguţitorilor, Orăşănilor, Mazilĭ, Breslaşĭ, Vornicilor de prin sate şi tuturor locuitorilor ţăreĭ Moldoveĭ, sănătate şi tot binele ve pohtim de la milostivul d-zeŭ ca să vă dăruiască. Deobşte vă facem Domnia mea în ştire că prea puternica Impărăţie Devlet d-luĭ Osman (a căruia putere se o întărească D-zeŭ în vecĭ) pliroforisîndu-se de amestecăturile ce s-aŭ făcut aicea la Moldova şi de năvălirea neprietenilor, toate din nepurtarea de grijă a oblătuitoruluĭ ce aŭ fost, Ne-aŭ orînduit pe noĭ Domn şi oblăduitor aceĭ ţărĭ, dîndu-ne putere îndestulă ca să curăţim ţara de neprietiniĭ împărăţieĭ şi să o ocrotim despre orĭ-ce împrotivire şi necazurĭ. Cătră care cată că ne am şi pornit, de venim şi avem nădejde la mila prea Inaltuluĭ D-zeŭ că în puţină vreme va intra fieş care lucru la orînduiala sa şi ţara, şi va afla odihna şi răpausul eĭ. Pentru care nu am lipsit a vă însciinţa de aceasta, ca să vă veseliţĭ şi să vă bucuraţĭ cu toţiĭ, rugînd pre milostivul D-zeŭ pentru bună

starea prea puternicii Impărăţii şi a noastră, şi a vă sfătui părinteşte ca să nu vă amăgiţi după *magliselele* neprietenilor ce vă arată cu felurĭ de făgăduele, căcĭ toate acele sunt vremelnice şi făr' de temeiŭ, şi ceĭ ce se amăgesc rămîn înşelaţĭ şi căiţĭ până însfîrşit, după cum aveţĭ pildă pe ceĭ ce aŭ crezut unele ca acestea, că nu numaĭ aŭ fost pricinuitoare de răŭ şi stricăciunea patrieĭ lor, ci ş-aŭ perdut şi toate averile, încă până însfîrşit uniĭ şi vieaẓă. Ci ca uniĭ ce ştiţĭ cu cîtă îndestulată şi norocită petrecere aţĭ fost subt stăpînirea prea puternicului Devlet, trăind desfătaţĭ în milele şi privilegiurile împărăteştiĭ moşiĭ şi strămoşiĭ, cum şi înşi-vă, cariĭ vă aflaţĭ acum, stăpînindu-şĭ preste carile moşiile şi pămînturile luĭ nesuparat într-atîta sumă de anĭ. Să vă arătaţĭ acum cu prothimie maĭ vărtos d-voastră boerilor, dregătorilor, ca uniĭ ce sînteţĭ căpiteniĭ şi ocărmuitorĭ celor maĭ micĭ, să vă siliţĭ în tot chipul de a găsi mijloc ca să năzuiţĭ la Domneasca noastră milostivire împreună cu cîţĭ alţiĭ din locuitorĭ veţĭ putea să veniţĭ la noĭ unde veţĭ auzi că ne aflăm şi nu numaĭ cinste şi milă veţĭ dobîndi de la Domnia mea acum, ci va fi cunoscută şi în urmă slujba şi *sadacatul* acesta la tot neamul d-voastre a cîştiga de la prea puternica împărăţie mile îndestulate şi privilegiurĭ şi cît despre partea otomaniceştilor noastre oştirĭ să nu aveţĭ nicĭ o grijă şi îndoială, pentru că aŭ dat ştraşnice poruncĭ împărăteştĭ şi ale noastre pentru ca să nu supere pă raia întru nimic. Ear ceĭ ce nu veţĭ aveţĭ mijloc de o cam dată a scapa şi a veni la noĭ, să vă departaţĭ din prejurul neprietinilor, spre a nu se întîmpla unŭia ca aceluia primejdia acea ce o aduce iuţimea războiuluĭ, de care nimene nu poate scapa, nicĭ putem noĭ sprijini atuncea aflîndu-vă lîngă neprietenĭ. Ci dar ascultaţi-ne sfatul, care părinteşte vă dăm la aceasta, şi puneţĭ silinţă verĭ care şi verĭ din ce treaptă ar fi de năvăliţĭ cu îndrăzneală la mila noastră ca dinpreună cu d-voastră să putem ocroti săraca ţară spre a o aduce la starea eĭ, şi veţĭ cunoaşte în faptă mila domnieĭ mele şi buna oblăduire cu milostivire către toţĭ cariĭ o avem în cuget a o săvărşi, fiindu-ne milă de ţara aceasta ca uniĭ ce suntem şi noĭ ca unul din patroiţĭ, dupre cum ne ştiţĭ şi pe noĭ şi neamul nostru. Aşişderea şi preosfinţiele

voastre părinților Arhiereĭ, după datoria ce avețĭ să îndemnațĭ cu învățăturĭ și povățuirĭ pe orĭ cițĭ din pămînteni vețĭ putea ca să urmeze dupre cum le scriem, fiind spre binele și folosul lor și așteptăm fără zabavă venirea lor cătră noĭ, spre a li da cuviincioasele povățuirĭ, pentru paza și buna ocărmuire a săraciĭ țărĭ, și fițĭ sănătoșĭ. Totco pisati gosp.

Io Manuel Roset voevod (l. sig. roșu)

1788 Iulie.

Obs. Manoil Roset fusese rînduit la domnia Moldoveĭ în 1788, dar nu aŭ apucat scaunul țăriĭ din pricină că pe atuncĭ fiind războiŭ între Poartă și Rusia aliată cu Austria, Moldova era ocupată de oștile aliate.

(**Com. de C. Erbiceanu**).

Un ordin a luĭ Ioan Sandu Sturza din 1823 cătră Gavril Avram biv vel Sardar pentru stărpirea talharilor (și anume din ținutul Putneĭ).

Noĭ Ioan Sandu Sturza voevod, cu mila luĭ D-zeŭ Domn țăreĭ Moldoveĭ. Credincios boerul Domnieĭ mele, d-ta Gavril Avraam biv vel Sardar sănatate. După părinteasca îngrijire ce avem domnia mea întru toate pentru odihnă, fericire și cinstita petrecere a tuturor deobște locuitorilor țăreĭ, n-am lasat a nu pune în lucrare toate cele ce s-aŭ găsit de cuviință între dezrădăcinarea spre stărpire a făcătorilor de răle tălharĭ prin cărțile domnieĭ mele, ce s-aŭ trimis cătră d-lor diregătoriĭ ținuturilor, prin larg s-aŭ aratat toate cele ce s-aŭ socotit a se urma întru aceasta. Dar și după aceasta văzîndu-se ca răŭ în toate părțile sporesc și pentru ca să nu să înrădăcineze maĭ mult am pornit în țară pe d-lor Boeriĭ hatmanĭ împreună cu poterĭ de neferĭ turcĭ, cariĭ aŭ a urma toate cele ce vor găsi de cuviință și va alcătui nezamul trebuincios, spre dezrădăcinarea și nencuibarea talharilor. De trebuință însă fiind ca și la fieşte care ținut să se rănduiască este un boer, ales din ceĭ cu bune purtărĭ și vred-

nicĭ care să fie în tot ceasul gata de a merge cu potir ı ce s-aŭ alcătuit. Drept aceea la ținutul Putna după încredințarea ce avem domnia mea în vrednieia d-tale te rănduim pe d-ta și poruncim să urmezĭ după chipul maĭ jos arătat:

Indată după priimirea cărțeĭ mele să mergĭ la d-lor Deregătoriĭ ținutuluĭ și cerînd pliroforisire (înştiințare) de toate cele lucrate de d-lor întru această pără acum. Cetind și toate cărțile domnieĭ mele ce vi s-aŭ trimis, maĭ înainte veĭ înțelege cuprinderca lor. Ear apoĭ pentru ca să fie în toată vremea gătită potira ca și pe supt cumpăt, și la ivală să umble după tălharĭ, orĭ cînd să vor ivi în cuprinsul aceluĭ ținut. s-aŭ poroncit de către D-luĭ Gip Aga, bașbeșleaga, beșleagăĭ de acolo că din neferiĭ are să aleagă zece neferĭ vrednicĭ și cu bune purtărĭ și săĭ îngrădească cu strașnice poruncĭ pentru a nu face cît de puțin zurba și supărărĭ locuitorilor și să li facă teslîm orĭ în ce ceas va cere trebuința, pe care neferĭ este poruncit beșleagăĭ aĭ îndatori și prin pădurĭ și prin locurĭ grele cu opincĭ și cu sumane a intra orĭ cum va urma trebuința. S-aŭ poruncit și de către Domnia me D-lor Sale diregătorilor ținuturilor, ca din slujitoriĭ Ispravnicieĭ din tîrgovețĭ, din locuitorĭ de prin sate și din plaeșiĭ Capitanieĭ de margină să aleagă oamenĭ vrednicĭ cu topoare și cu lăncĭ în număr pănă la 20 saŭ și maĭ mulțĭ precum va urma trebuință și dîndu-ĭ sub privigherea d-tale, atît pe neferĭ cît și pe ceilalțĭ potirașĭ să mergĭ și pe supt cumpăt, și în iveală precum va cere trebuința, și să facĭ silințĭ în tot chipul spre a să desrădăcina cuibul făcătorilor de răle și ivindu-se unde-va tălharĭ să saĭ îndată cu neferiĭ și cu ceilalțĭ, silindu-te aĭ prinde viĭ saŭ morțĭ precum să va putea, numaĭ să nu scape.

Acum îndată după priimirea porunciĭ mele să ieșĭ în cuprinsul ținutuluĭ și să facĭ cele maĭ pătrunzetoare cercetărĭ crîșmarilor de pe la drumurĭ, jitarilor de pe la țarinĭ și altora ce lăcuesc prin locurĭ singuratice de aŭ chizășiĭ și ce fel de oamenĭ sînt și de nu aŭ niscai-va presupunerĭ asupra lor, pentru cariĭ să te siguripseștĭ cu chizășiĭ vrednice de credință. Intre umblarea d-tale prin ținut să te îngrijeștĭ a nu să face zulumurĭ locuitorilor de către neferĭ s-aŭ ceilalțĭ potirașĭ cu globirĭ cu ciubote saŭ

alte fără de ispravă învinovățiri fără dovadă că ar fi talharĭ saŭ gazde de tălharĭ și a nu să urma cel maĭ mic catabris știind hotărît că asupra d-tale va căde învinovățire și răspundere pără la un ban și neferiĭ nicĭ decum să nu umble rezlețĭ saŭ ceilalțĭ potirașĭ ci pururea cu d-voastră supt privighere ca să nu să facă zulumurĭ locuitorilor pentru ale mîncăriĭ saŭ altele. Și neferiĭ însă vor da atuncĭ pentru mîncarea lor, cît și pentru hrana cailor numaĭ atîta cît este hotărît tain a da după instrucția triimasă din visterie ; ear potirașilor din țară mămăligă și brînză. Aceste toate să le urmezĭ și toate cîte altele va cere trebuința să te sileștĭ cu bărbăție și silință a lucra întru aceasta silindu-te prin tot chipul prin vrednicia d-tale a stărpi din ținutul acela făcătoriĭ de răle ca prin acesta să cîștigĭ de la domnia mea răsplătire și ajutoriŭ, fără de care să nu te îndoeștĭ că nu veĭ rămînea, precum veĭ trage asuprățĭ nemulțămirea domnieĭ mele fără îndoire. Orĭ ce ajutor veĭ avea trebuința să ceĭ la diregătoriĭ ținutuluĭ, căcĭ li s-aŭ poruncit sățĭ dee, și adese să trimițĭ înștiințărĭ la visteria Domnieĭ mele de urmare și lucrarea ce veĭ face. Ear acum de priimirea porunciĭ și întocmaĭ urmare să trimețĭ răspuns.

1823 Maĭ 6.

(l. sig.) Balș Logofăt.

(Com. de C. Erbiceanu)

Există și un alt ordin de la Alecu Sturza vel visternic tot în această chestiune.

Document din 1743, prin care maĭ mulțĭ boierĭ după ce s-aŭ revoltat contra luĭ Const. Mavrocordat să leagă a nu maĭ primi Grecĭ în țara Moldoveĭ.

+ = (Semnul Sf. crucĭ ce este înainte și care este simbolul credințeĭ). Adecă noĭ care ne numim pe numele noastre, eŭ Toader Sion Koșescul ce am fost jîgnicer mare, și eŭ Ivașcu Kîrjeŭ bivel Paharnic din tîrg din Vasluĭ, și eŭ Ionașco cap de Ghindă vel Căpitan de Codru de la ținutul Fălciuluĭ, și ni și iscălim în scrisoarea aceasta ; că adică, să fie de știre și de credință în veacurile din urmă la rodul nostru și la toată seminția Moldovinească. De multele răutățĭ și năpăștĭ și juchiturĭ, ce am pățit noĭ și toată țara de la greciĭ de la fanar din Țarigrad, care grecĭ hicleni fiind,

și ne învățați a trăi cu dreptate și cu muncă, ce numaĭ a să hrăni cu tălhăreșugurĭ din sîngele și sudoarea altora.

După ce lua Turciĭ Țarigradu, iar eĭ ne avînd loc a să hrăni acolo cu hicleșugurile începură a veni la noĭ în țară, și la frațiĭ noștri din țara Muntenească și apucîndu-să de hicleșugurile lor, cum era învațați și de minciunĭ și de pîrĭ la Domnĭ pe pămîntenĭ, multe răutățĭ făcutaŭ țărilor și mult sînge să varsă de a boerilor pe minciunile greceștĭ. Macar de multe orí și aice la noĭ și la țara Muntenească făcutaŭ bătrîniĭ noștri zarve și răscoale, și-ĭ goni din țară ca pe niște oamenĭ răĭ; La tot nu ne putem mîntui de dînșiĭ. pentru că, tare hiclenĭ fiind, să lichi pe lîngă Domnĭ și cu momele și minciunĭ îĭ acioa în țara noastră și uniĭ din trînșiĭ so și insurat cu fete de boerĭ Moldovenĭ, oamenĭ proștĭ fără crierĭ deșĭ dete fetele lor talharilor grecĭ; și așa mulțĭ răĭ de aceea rămasă de să făcu pămîntenĭ, și să înnălța și la boeriĭ marĭ, carĭ talharĭ, ca să-șĭ îmbogățească casile lor, multe răutățĭ făcutaŭ țărilor, și multe pîrĭ la domni și asuprele aduse țăriĭ, și multe case boereștĭ, bateiar D-zeŭ talharĭ pustiiră și sărăciră de rămasă mulțĭ boerĭ la scăpăciune, că le luară greciĭ aceia moșiile ocinia strămoșilor, cum le aŭ pînă în ziua de astă-zĭ cu hicleșugurile lor. — Nu ne era destul cîțĭ talharĭ de aciea avem pripășițĭ în țară, maĭ aduse și Constandin Vodă Mavrocordat, a luĭ Neculaĭ cu *domnia asta de a doua*, un cîrd de grecĭ talharĭ plăcintarĭ, uniĭ maĭ marĭ dar, mulțĭ de ceĭ micĭ și îĭ puse în boeriĭ și în dregătoriĭ, și toțĭ s-așternu pe mîncăturĭ și pe belit țara, ca niște talharĭ și lupĭ flămînzĭ scoțind pe țară și pe mazilĭ multe dabile și mîncătoriĭ și punînd multe nagote, și năpăștĭ boerilor, pentru care; din toată țara, boeriĭ, Maziliĭ și norodu, dădură ravaș de jalubă luĭ Vodă, dar fiind că și el era grec și sarac, cata să-șĭ îmbogățească casa cu nepeștĭ și nagote și cu beliturĭ că nu făcea nicĭ o dreptate. — Ce toate răvașele le da Visterniculuĭ care era un grec de a luĭ, anume Staverachi, că pentru aceia îl pusese pe acela Visternic și altul Mavrodin camaraș că era talharí marĭ și hiclenĭ.

Dusuneam și noĭ de treĭ orĭ la Vodă, de două orĭ îĭ detem ravașă, dar pe urmă numaĭ cu gura deĭ arătarăm plînsoarea țăreĭ și rugatulam să facă drept dreptate țăreĭ, să tae dabilile, și năpaștile cele multe, și să scoată pe grecĭ din visternicie și din boeriile țăreĭ, în care îĭ pusă piste lege, și obiceiul din vechĭ a țăreĭ, ce nu ne dede ascultare, ba ne înfruntă, că sunt boerĭ maĭ marĭ, care de ar fi faptele grecilor răle, le ar face aratate, da să vede treaba că noĭ suntem răĭ și vrem să ponoșluim pe grecĭ fără dreptate și așa am eșit în deșărt; — Și dacă văzum că eșim în deșert de la Vodă, mersam pe la boeriĭ ceĭ maĭ bătrînĭ, și-ĭ apucărăm cum și eĭ de nu arată luĭ Vodă năpastile și asupririle țăreĭ; Iară eĭ ne spusă, cu jurămînt, că de multe orĭ merg la Vodă cu Mitropolitu, și cu alțĭ boerĭ, și-ĭ spuse de toate, și-ĭ zise și pentru greciĭ ce-ĭ pusă în boeriile țăriĭ, ca să-ĭ scoată, și le dete răspuns, cu făgăduială bună; Așa, noĭ dacă văzum, că, Vodă face nedreptate și cu boeriĭ ceĭ marĭ nu om face lucru bun, pentru că eĭ să iaŭ după min-

ciunile grecilor, şi cred făgăduelile Domneştĭ, ca să le dea şi lor dregătoriĭ şi să le facă hatîrurĭ, stătutam noĭ, şi sfătuituneam ce vom face, şi aşa socotitam să facem lucru bun pentru ţară, şi pentru neamul nostru cum face şi moşiĭ şi strămoşiĭ noştri ca să rîdicăm norod de la Racova, şi pe Falcienĭ. şi pe Vasluenĭ şi pe Kodrenĭ, fiind eĭ toţĭ oamenĭ, Moldovenĭ dreptĭ, şi deprinşĭ de multe orĭ la războĭ, cu Tătariĭ şi cu Turciĭ, şi cu multe nevoĭ; şi ni-s toţĭ cunoscuţĭ, şi ne pusăm nădejde pe D-zeŭ, şi ne şi pornirăm cătră casă. — Şi numa ce am chiemat la noĭ rudele şi cunoscuţiĭ, care cum vinea spusuleam lor la toţĭ gîndul nostru, şi-l primim toţĭ de bun, şi negătirăm, toţĭ la zioa ce am însemnatărăm, şi ne şi rîdicarăm, hitişĭ care de la casa luĭ cu cîţĭ oamenĭ avea, şi pănă a ajunge la Mănăstirea Balicăĭ în şesul Bahluĭ lîngă Iaşi găsitam în prejurul nostru, ҂ЕПЧП (5394). Voinici, toţĭ gătiţĭ bine, cu pusce, cu lăncĭ şi cu coase şi cu topoare, = De acolo pornitam drept la Curtea domnească, şi găsirăm porţile închise, că prinsese de veste, strigarăm să deschidă, şi nu vroi, pănă ce eşi asupra pe poartă armaşu cel mare şi cu Razu de ne întrebă ce vrem, Iam răspuns să deschidă porţile să întrăm ca să rugăm Domnia, să scoată pe grecĭ din boeriile ţăreĭ şi să ni-ĭ dei pe mînă, să-ĭ ducem peste Dunărea şi să facă dreptate ţăreĭ, ca să nu să maĭ năpăstuiască şi să se maĭ prăde de greŭ, şi nu aŭ vrut să ne deschidă. Am stătut mult şi am maĭ strigat să deschidă, ce nu vrea. Ba, ne ameninţă Razu că nea înpuşca; Noĭ dacă am văzut aşa socotitam ca să nu să facă moarte, am alergat la Mitropolie, am luat pe loc pe sfinţia sa Antoni Mitropolit, care merse cu sfînta cruce a mînă şi toţĭ părinţiĭ din Mitropolie la poarta cea mare a Curţiĭ; şi cum ajunsem şi strigă să deschidă porţile, să între ţara, că are rugă şi plînsoare la măria sa, şi ţinură de răŭ cum de o-preşte ţara, să să plîngă la Măria Sa. şi tot nu vra să deschidă. Şi striga din nuntru, să să tragă tot omul în lăturĭ, că porunci Măria Sa să dea cu puştile de moarte. — Atuncea sf. Sa Mitropolitu rîdică sf-ta Cruce pe cap, şi striga tare să înpuşte întăĭ în sf-ta Cruce, şi în sf. Sa şi care a înpuşca asupra noroduluĭ, înpuşcă asupra sf-teĭ Crucĭ, şi a d-luĭ hristos şi toţĭ acia îs afurisiţĭ şi procliţĭ; şi să întoarse la noĭ, şi ne zisă: fraţiĭ meĭ păşiţĭ în numele Domnuluĭ, oborîţĭ porţile dar; cu numele d-luĭ hristos vă leg, moarte să nu faceţĭ, nicĭ vre-un răŭ fraţilor voştri Moldovenĭ care opresc întrarea voastră, ca: eĭ ca slugĭ sunt datorĭ a asculta pe cel maĭ mare. — Pe data după cuvîntul părinteluĭ, oborîtusaŭ porţile, şi întratam toţĭ în ograda Domnească, cu părintele Mitropolit înainte, şi ne şi întîmpină la jumătatea loculuĭ ogrăziĭ Vodă. Şi ne şi întrebă, ce vrem? zisu-i-aŭ părintele Mitropolitu, Ţara Măria ta, vrea dreptate, şi cere să-ĭ facĭ dreptate, şi Măria ta navea teamă, că n-aŭ venit cu răŭ pe Măria ta, numaĭ cer să le daĭ greciĭ săĭ ducă înapoĭ de unde iaĭ adus Măria ta năpaste ţăreĭ, şi să puĭ propelişte a nu să maĭ prăda ţara, şi boeriĭ şi Ma ziliĭ, cu atîtea şugughinĭ şi luăturĭ de banĭ şi tot felul de gloabe, şi de năpaştĭ ce fac greciĭ, şi mite la judecăţĭ şi la boeriĭ care

no maĭ fost. — Atuncĭ n-avu Vodă ce maĭ zice, dacă auzi strigarea noroduluĭ şi dacă ne văzu și pe noĭ numaĭ ce ne zise, de ce nu-mĭ spuseţĭ de una ca asta, dar acu vă rog fraților să nu-mĭ faceţĭ mie râŭ și caseĭ mele, văzuĭ bine cam greșit de nu vă ascultăĭ, și am crezut pe Kanta și Razu. — Respunsuiam noĭ Măria ta, numa ne dă pe grecĭ, ce ne pradă Și ne zise, luațiĭ, dar nu faceţĭ moarte cu dînșiĭ, și rămase cu Măria sa părintele Mitropolitu, şi noĭ luatunem a căta greciĭ; că îĭ ascunsesă prin ișitorĭ, și prin kivnițĭ și prin podurĭ și prin hornurĭ, căutatuiam și noĭ peste tot locu' pănă îĭ gasirăm. Pe uniĭ nu-ĭ putem scoate din hornurĭ că fiind groșĭ de frică putu să între și acum nu putea eși, fără ce rîsîcheam hornile, și-ĭ scoteam negri ca draciĭ, — strînsam pe toțĭ cițĭ îĭ apucasă vremea în curte, dar nu putem afla pe Staverachi și pe Mavrodin ceĭ maĭ răĭ și maĭ marĭ talharĭ, umblatam prin toate casile, și nu putem da de eĭ; Am intrat în casa Doamneĭ și Măria sa cum ne văzu începu a ţipa și a leșina, numaĭ obiceiul femeilor greceștĭ am lasat-o și nu i-am zis nemica, cătîndu-ne de lucru nostru, mă *plecăĭ eŭ Toader Sion,* supatu Doamneĭ și numaĭ ce văzuĭ pe Mavrodin. Nu moĭ făli îĭ pusăĭ mîna în barbă și-l traseĭ ca pe un ţeap afară în sală, și l dedeĭ pe mîna țaranilor a luărăm după Staverachi al căta, și aflăm din spusa luĭ Miron isbașă de fustașĭ, cu cît ţinu Zarba de la poartă el ceru de la dînsul haine țărăneștĭ și găsi la un fustaș, sucman și opincĭ și căciulă și bernevicĭ, și să îmbracă înaintea luĭ, și să lasâ pe fereastră cu brîile în grădină și nu știe ce se făcu, cătatulam în toate părţile și nu putem da de dînsul. — Apoĭ am strîns pe toţĭ greciĭ (semnul nu să cunoaște este N. și jos la pagina N. 185 trebue să fie nunumărul grecilor găsițĭ) Am luat tot ce am găsit la dînșiĭ strîns cu pradăciunĭ din ţară și încălecatuiam pe caĭ slabĭ numaĭ pe păr, cu faţa napoĭ și cu coadele în mînĭ, și i-am dat pe mîna ţaranilor de-ĭ purta pe toate ulițile tîrguluĭ, îĭ bătea şi îĭ învăța Moldovenește, să zică: «Cal murg la fîntîna Bordeĭ» și eĭ nu putea zice, ce zice «Alogo murgo sto futina bordi» și le da ţaraniĭ cu toegile şi le tot zice, zicĭ grecule cal murg la fîntîna Bordeĭ, şi eĭ tot pe grecie zice; și îĭ întreba țaraniĭ maĭ venior năpaste ţăriĭ, dar eĭ să jura și să blăstama că nor maĭ veni, și le zice să spue și la ceelanțĭ grecĭ și la ficioriĭ lor de patima lor, ca să nu maĭ vie napaste în Moldova; — şi dacă Vodă așeză în locul grecilor boerĭ Moldovenĭ în dregătoriile tăreĭ, cum este legea țăreĭ, făcutam cîrd pe toţĭ greciĭ și iam dus noĭ la Galațĭ și-ĭ trecum Dunărea dincolo. — Acolo aflăm de Batrînu Stamatin Movilă clucer ce era Parcalab de Galaţĭ, că, Stavarachi Visternicu merse acolo în olac, și arăta că să duce la Ţarigrad cu trebĭ a Domnieĭ, și neavînd știre de răscoala noastră și de patima Grecilor el nu-l prinse, și-l lăsă de să pusă într-o Corabie și să dusă. — Așa dacă aflărăm că grecu acela scăpă și să dusă la Ţarigrad. Kititam ce vom face că de a merge la Ţarigrad cu hicleşugurĭ Greceștĭ a face pîrî la împărăţie, și ne-a face vre-un răŭ Ţăreĭ, stătutam la întrebăciune și cu Stamatin Parcalab şi cu alţĭ boerĭ şi mazilĭ. și găsim că-ĭ bine